СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Уредник, Јован Скерлић.

Власник, Богдан Поповић.

КЊИГА ДВАДЕСЕТ ОСМА.

БЕОГРАД.
Нова Штампарија „Давидовић“, Дечанска 14.
1911.

LIBRARY
JUN 21 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ КЊИГЕ ДВАДЕСЕТ ОСМЕ.

ЈАНУАР, ФЕБРУАР, МАРТ, АПРИЛ, МАЈ И ЈУН 1912.

СВЕСКА ПРВА.

СВЕСКА ДРУГА.

СВЕСКА ТРЕЋА.

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

СВЕСКА ПЕТА.

СВЕСКА ШЕСТА.

СВЕСКА СЕДМА.

СВЕСКА ОСМА.

СВЕСКА ДЕВЕТА.

СВЕСКА ДЕСЕТА.

СВЕСКА ЈЕДАНАЕСТА.

СВЕСКА ДВАНАЕСТА.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVIII, број 1. — 1 јануар 1912.

НОВИ ХРАМ.

Цио сат гледаше он у сјајне расвијетљене љуљајке, што, од неколико дана, стоје на крају градскога пристаништа. Дебео, мален човјек — какови су ријетки тамо откуда је он дошао — вртио се око чељади, тражећи грош од свакога што ће да се љујка. А неко женско, сигурно жена му, окреташе оргуље, што од себе пуштаху разнолике звуве, час веселе, час тужне — звуке каквих он досада никада није чуо.

Упрто гледајући у неко градско момче, како се у љуљајци високо диже и с висине хитро спушта, и, слушајући чудне гласове оргуља, за час заборави на се и дође му да и он зајаше на једнога од тих хитрих коња — а у мисли већ лети далеко у висину над све остале. Али часом дође к себи — како да се то усуди он, који је тек јутрос сишао у град, сишао озго из Црне Горе, весео, хитар, жељан хљеба и зараде.

Чуо је да се доље код мора подиже нова хришћанска црква, да примају на радњу и њих Црногорце, и да већ многи од њих тамо ради и стиче пара.

Причање о томе једне вечери на гувну, у мјесечевој свјетлости, занесе га, и знајући да га мајка удовица не би од себе пустила, исте ноћи умаче с друштвом. Са собом је понио но само што се на њем нашло, чак је заборавио и на струку, без које до тада није никада од куће кретао.

Кад свиташе, с првога виса угледавши отворено море, чисто застрављен застаде, и од чуда не могаше да проговори. Али другови не чекају, па тргнувши се пожури низбрдицом да их стигне.

Већ је и заноћило, а момче једнако гледа у љуљајке, и на око, ни бриге га за свијет што се натискује око њега.

— Куд те неста, јадан не био, тражим те — гурну га друг му Лазо.

Илија се окрете, погледа га својим бистрим и светлим очима, и надигне капу са пространога чела.

— Гледам кô онако...

— Ситно је то, остави...

Упутише се један за другим преко обале, кроз народ, увијек на опрезу да се о кога у ходу не задјену. Код продаваонице круха Илија се заустави. — Да купим комад хљеба, вели Лази.

— Пусти, ко зна хоће ли нас сутра узети на радњу.

— Бога ми, јео бих... али право велиш, боље да ми се нађе овај грош при грђој невољи — и кренуше даље.

Напише се само воде на врелу што извире испод градских бедема и отиче у море, и пођоше даље да нађу конак. Лако им је; љетна ноћ је топла и ведра, krijeси прелијетају испред њих и свијетле по шикари што ивицом пута расте, а дошавши у долац, дочека их свјежи ваздух, хлади их и окрепљује. На пољани између џбунова момци потражише згодно мјесто и стручак суве траве да га под узглаве подметну.

Неки од њихових — а познају их по бесједи и по одијелу — већ се смјестише, а други по два-три долазе у одмацима. Њих двоје тек што по коју ријеч међу собом измијене, док не задријемају. Слушајући око себе људске гласове и жамор из града — гледају у звијезде, једнако у бризи хоће ли им сутрашњи дан донијети зараде.

Сјутра, прије но што је свануло, нађоше се на тргу пред радњом, и чекају да дође мајстор. А дошавши, кад баци поглед на њих, чисто протрнуше од узбуђења. Њих новалије одреди да дубе и чисте земљу за темељ цркве.

Иза неколико дана, нашавши живу воду, радња им дозлогрди, морали су повише кољена у води стајати цио божји дан, а кад их након петнаест дана исплатише, погледавши, у пребројени новац, очи им се у чуду сукобише.

Једнога дана, за одмора, ломећи крух, рече Илија Лазу:

— Онај дебели закупник није наше вјере...

— Откуд?

— Ја га не разумијем, кад ми што говори једнако нешто ђамори...

— Шваба је!

— Па бога ти што му дадоше да ради нашу цркву?

— Ко пита данас како се крстиш! Данас је, брате, њихово царство, а ми смо да измећаримо, и себи и туђему — докрајчи Лазо.

Тако у тешкој радњи сачекаше славу постављања темељнога камена.

У недјељу рано обишла је глазба главне градске улице, а ограду окитише сваковрсним заставама. Пред ручак обавила се свечаност у присуству самога владике и остале одабране господе. Послије, господа и представници народних корпорација нађоше се уз обилату натрпану софру, наздрављајући пуним чашама у славу новога божјега храма.

Те недјеље дадоше им плаћу тек пред ноћ, јер се и закупник гостио с осталом господом; људи су чекали стрпљиво, надајући се доброј напојници, да се и они тога дана провеселе.

Пошто Илија и Лазо добише новац, изиђоше на улицу.
— Ни паре више — рече Илија прибрајајући новац при свјетлости лампе.

— Нијесам се ничему ни надао — одговори Лазо.

— Но, ето чуда не дадоше нам ништа ни за оно што се данас мучисмо да окитимо ограду зеленим гранама.

Кроз тијесне улице дођоше до врата једне запрљане потлеушице, и ступише унутра. Има два дана што ту коначе, јер их је с поља киша отјерала. Није било друге ваљало је откинути од наднице десет новчића за конак. У кући нађоше још два старија радника уконачена, домаћина и троје му дјеце. Мала соба при земљи служила је свима: у њој се кухало, јело, спало и прало прљаво рубље. Лампа се дими и тек жмири, унутра је спарно и задушљиво, ненавикнут тешко би могао да издржи.

Њих двоје као друзи леже заједно на једноме дрвеноме кревету, од врућине до пред зору не могу да заспу, а грђе се зноје но кад су на радњи.

— Видиш, брате, ја мишљах, кад онога јутра одозго угледах овај град, да су се у њем виле одњихале, а оно,

брате — пакао је ово! — говори Илија Лазу, лежећи наузначице.

— Знао сам ја отприје, како је...

— Па што си силазио?

— Што и ти?... Немаштина... Па и горе код нас скапа се...

— Разумијем те... Но горе код нас барем би по ноћи отпочинуо, а овдје не зна се што је грђе: дан или ноћ — изгорјех од врућине! Часом ућута, па опет настави:

— И надница је мала. Мог'о би сву у хљебу и вину потрошити...

— А што ти мишљаше да ће ти овдје у туђему свијету бити боље...

— Преварио сам се!... Ето к'о мишљах гради се наша ришћанска црква, биће на управи наши људи...

У то заплаче домаћиново дијете; домаћица пожури да га успава, па пошто умуче утрне лампу.

Тако Илији пролазе топли, летњи дањи у тешкоме раду и још тежим спарним ноћима. А обикнувши раду и видећи да се ипак поштогођ штеди од добивених пара, одлучи да издржи до краја. Али једнога поподнева, носећи тешку даску за мјерење дубине у води, осјети се слаб и оронуо. Ипак држао се чврсто но ногама, — а бојећи се да му мајстор не одбије од наднице, не хтједе поћи с радње, но муком издржа до краја дана

Настојнога дана мољаше мајстора да га одреди за лакши посао. Није му помогло, јер преко реда нико се од радника не нађе да га у води замијени. Тако га и тога дана жегло сунце озго, а ноге до повише кољена мрзле му у живој, хладној води. Иза подне довуче се уморан и слаб у хлад да опочине, а кад га око двије уре Лазо хтједе да пробуди, пренерази се видјевши га гдје лежи блијед, затворених очију, а капци му модре се. Зове га и дрма, али Илија се не одзива, не отвара очију, већ му дуге трепавице мирно леже на блиједоме лицу, као у мрца, а капци су му једнако тамно-модри.

Окупише се око њега радници. Шкропе га хладном водом, и то поможе, маче се, отвори очи и дође к себи. Испрвице гледа уоколо као у чуду, — не зна што се то с њиме догодило, а послије, пошто га подигоше, чисто се стиди и гледа у земљу.

— Да га испратим — замоли мајстора Лазо. Путем, тетурајући од слаботиње, тужи се Илија:

— Видиш и данас ће ми од наднице одбити половицу, а зар сам ја крив? И ако за два дана засебице не дођем на радњу, не ће ме више примити, — рећи ће к'о и Данилу Јованову, када се оно бјеше разболио: Други је дошао на твоје мјесто! И заборавиће ме као да ме нигда ни видјели нијесу.

— А што ћеш, брате — тјеши га Лазо — тако ти је у свијету. . Свако се тура напријед како ко може... Оно јесте боље ономе што је јачи и обртнији, али као да и они нијесу задовољни; тужи се мјерач, тужи се мајстор, тужи се чак и закупник. — љуте се на се и на нас.

Ни настојнога ни осталих дана није Илија дошао на рад. А кад му бјеше грђе позлило, дође му лијечник у хитњи и прописа нешто, по свој прилици, што му се чињаше да ће болеснику помоћи.

У то вријеме изненаде походи га мајка. Илија се силом диже из кревета и, ма да је киша падала цијело поподне хођаше с њоме по граду. Док би плаховито пљуштало заклонили би се под стреху високих кућа, у дно трга у завјетрину, гдје радници и скитачи налазе заклоништа за ружних времена.

— Налази ли киша, налази — рече Илија. И настави: И овај дан прошао је онако напразно, без добита... Мајка га погледа, и гледајући га чуди се звуку његова гласа, и у очима му као да види усељену биједу.

— Да, соколе, да сјутра кући кренемо... Слаб си! — рече му тише... А гледај поред тебе сиротињу голу и босу, изгладњелу... Домало и ти ћеш оголити, а ко ће те наредити к'о твоја мајка... Немаш ни преобуке....

— Пошаљи ми је по кому.

— Вратићемо се скупа.

— Остаћу још који дан; нећу празних руку горе — стид ме...

— Чега те стид?... Чему си и силазио?... Имао и код куће свој ручак, а знаш како се код нас каже: ко има ручак, лако му је за вечеру!...

...Зидови нове цркве на очиглед дижу се; жега дономице попушта и настају јесењи кишљиви дневи. Илија једнако побољева, дан ради и два настајна дангуби, и онако болешљив

лута по граду, док га најпошље болест не савлада и посвем прикова на кревет.

Илија гине с дана у дан. А кад домаћица хоће да га чиме подвори, вели јој: — ко ће мени угодити када здравља немам. Да убије вријеме на вече разговара с домаћином. Али вечерас ни домаћина у кући нема; задоцнио се преко обичаја. Касно стиже, а дошавши не назва Бога, већ равно баци се на кревет. Жена га упита гдје бијаше?

— У крчми, пио сам.

— Пио си?

— Јесам... Но ти не знаш што се догоди... Па се подиже, сједе на крај кревета и гледа преда се у тле. Илија с другога кревета пази на њих својим већ замагљеним очима, а Лазо до њега на клупи слатко спава.

— Видиш — јави се стари, не дижући избуљених очију са пода и пребацивши са чела још густу косу — видиш на први од мјесеца треба да иселим из овога буџака...

— Па што?! — прекиде га жена... И онако што си најма за њ давао могао си га позлатити.

— Ово је тридесет година; обикао сам...

— А зашто те гоне?

— Срушиће све околне кући за нову цркву.

— Све руше! — рече она јетко.

— И мене су срушили — упаде у ријеч Илија гласом, из чијег се звука испољавала туга за изгубљеном снагом. Па се малко подиже и рече као за се:

— Како Лазо слатко 'рче...

Како се нови храм диже, онако Илијин живот опада. Лијечник се не нада бољему, прегорио га, па му мајци поручише да му се нађе у љутој невољи. Мајка измјени Лаза, а овај са стеченим парама поврати се кући.

...Почетком зиме нови храм подиже се, мраморни стубови поносито се дижу, и позлаћени крст у сунцу се свечано одбљескује. Наступио је дан освештања. У очи тога дана, на вече, глазба је свирала веселе корачнице, улице умјетно, сјајно освијетлише, а црквена врата прељеваху се у пламену шарених лампи. Те вечери Илија не могаше да се заложи. Око његова кревета окупила се домаћинова дјеца, а он свакоме дијели по комадић.

— Једите! — вели им — здрави били!

Спољa чује се врева свјетине и људски кикот, а кад глазба прође поред куће, домаћица отвори врата.

— Не отварај — опази Илијина мајка у бризи за болесним сином.

— Пусти, мајко, нека се веселе — рече Илија пријегорно.

Мајка Илијина куња на клупи до синовљега кревета, а када у одмацима чује поред куће нечији ход, прене се и мене сину хладне облоге на вруће, пространo чело.

Кад му је огањ попустио. Илија се ноћас зажелио разговора. Разабрао се и долази му на памет ријечи чисто божје, које од њега мајка никада није чула, док је здрав био.

— Спавај, сине — наговара га мајка.

— Не могу... Је ли, мајко, док оздравим, поћи ћемо одмах горе. А што сам и силазио? Већ не могу овдје издржати. Ето, откада сам сишао, нијесам се још право ни Богу помолио.

— Спавај!

— Не могу — одговара он — и одмах наставља:

— А горе, код нас, код оних старих крстова — богзна који их је дизао! — по височима, човјеку нешто дође, мисли и у мисли сјећа се Бога.. А уоколо једнако нешто жамори и мирише.. Да је просто свима, само да оздравим... Мајко, теби се дријема. Чуј, Бога ти! је ли, опет ћу ужећи огањ у својој кући. И опет ћу се пењати уз наше кршеве и опочинићу код старога крста од жива камена... Нека, нека, оздравићу...

— Хоћеш, даће Бог — тужно одговора стара. — Али заспи, касно је! Заспи, соколе, заспи!

Иво Ћипико.

ПОСЛЕ БАЛА.[1]

— И ви велите да човек не може сам по себи појмити шта је добро а шта рђаво, да све стоји до средине, да сре-

[1] Ово је једна од најлепших ствари из посмртног издања Толстојевих дела, и изгледа да је Толстој овде описао једну епизоду из своје младости. Написано је за један дан, 8 или 9 августа 1903, и види се овде борба уметника с филозофом-моралистом, из које је ипак изашао као победилац уметник. Прим. превод.

дина зло чини. А ја мислим да све стоји до случаја. Ево да вам о себи испричам...

Тако поче говорити поштовани Иван Васиљевић, после нашег разговора о том да ли је за лично усавршење потребно пре свега изменити прилике у којима људи живе. Нико, у ствари, није говорио да човек не може сам појмити шта је добро а шта зло, али је Иван Васиљевић имао ту навику да одговара на своје сопствене мисли, које би поникле у разговору, и да поводом тих мисли прича епизоде из свога живота. Често је сасвим заборављао повод због којега је причао, заневши се причом. у толико више што је причао врло искрено и истинито.

Тако је учинио и сад.

— Да вам испричам о себи. Цео мој живот сложен је тако, а не друкчије, не под утицајем средине, већ нечег сасвим другог.

— Чега другог? упитасмо ми.

— То је дугачка историја. Да бисте могли разумети, морао бих вам много причати.

— Па причајте.

Иван Васиљевић замисли се, махну главом.

— Да, — рече он. — Цео мој живот изменио се после једне ноћи, или, још боље, јутра.

— А шта је то било?

— Било је то да сам ја био веома заљубљен. Заљубљивао сам се више пута, али је то била моја најјача љубав. Давно је то било; она већ има удате кћери. То је била Б. ..., да, Варењка Б..... — Иван Васиљевић помену презиме. — Она је и кад јој је било педесет година била знатна лепотица, а у младости, кад јој је било осамнаест година, била је дивна: висока, витка, љупка и величанствена, баш величанствена, држала се увек необично право, као да није могла друкчије, забацив мало главу назад, и то јој је давало, уз њену лепоту и високи стас, и поред мршавости и кошчатости, некакав краљевски изглед, који би одбијао од ње, да није било милог, увек веселог осмеха и уста, дивних, сјајних очију и целог њеног младог бића.

— Како Иван Васиљевић описује!

— Ма како описивао, не могу описати тако да бисте ви имали појма каква је она била. Али није ствар у томе. То што

ћу вам приповедити било је четрдесетих година. Ја сам тада био студент универзитета у унутрашњости. Не знам да ли је то добро или рђаво, али ми тада на нашем универзитету нисмо имали никаквих кругова, никаквих теорија, већ смо били просто младићи и живели као што доликује младости: учили и веселили се. Био сам врло весео и окретан младић, а уз то и богат. Имао сам брзог равáна,[1] сањкао се низбрдо с госпођицама, (шличуге још нису биле у моди), банчио сам с друговима (тада смо ми пили само шампањац); ако нисмо имали новаца — ничега нисмо пили, а нисмо, као сад, пили ракију. Али главно моје уживање били су вечери и балови. Играо сам добро, а нисам био ружан.

— Но, немојте се правити скромни, — прекиде га једна из друштва. — Та ми се још сећамо вашег дагеротипног портрета. Не да нисте били ружни, него сте били леп човек

— Па, леп, леп, али није о томе реч. Ствар је у томе да сам ја за време те моје најјаче љубави, последњег дана беле недеље, био на балу код губернијског предводника, добричине старца, врло гостољубивог богаташа и комор ника. Дочекивала је његова исто тако добродушна жена у кадифеној хаљини, с брилијантском феронјерком[2] на глави и откривених старачких, пуних, белих рамена и груди, као портрети Јелисавете Петровне.[3] Бал је био изванредан. Дворана дивна, с галеријама, свирачи — чувени у то време сеоски племићи — аматери, бифе одличан и читаво море шампањца. И ако сам био љубитељ шампањца, нисам пио, јер сам и без вина био пијан од љубави, али сам зато спао с ногу од силног играња и валса и полки, разуме се, у колико је било могућно, све с Варењком. Она је била у белој хаљини с ружичастим појасом, у белим глатким рукавицама, које су домашале скоро до мршавих, шиљастих лактова, и у белим свиленим ципелама. Мазур ми оте мрски ми инжињер Анисимов — ни сад му то не могу опростити! — он ју је позвао чим је ушла, а ја био свратио до берберина и по рукавице, па задоцнио. И тако мазурку нисам играо с њом, већ с једном

[1] Коњ који рáвани, то јест избацује истовремено обе леве или обе десне ноге. Прим. превод.

[2] Украс за косу из тог времена. Прим. превод.

[3] Кћи Петра Великог. Прим. превод.

Немицом, којој сам се раније мало удварао, али тога вечера, бојим се, био сам врло нељубазан према њој, нисам разговарао с њом, нисам гледао у њу, већ сам видео једино високу, витку прилику у белој хаљини с ружичастим појасом, њено весело, заруменело, с јамицама лице и љупке, миле очи. Нисам само ја, — сви су гледали у њу и уживали у њој; наслађивали су се у њој и мушки и женске, и ако их је она све засенила. Немогућно је било не гледати на њу с уживањем.

По пропису, тако рећи, мазур нисам играо с њом, али у ствари играо сам готово све време с њом. Она је, не збуњујући се, кроз целу дворану ишла право к мени, и ја сам скакао не чекајући позива, а — она ми је осмејком захваљивала за моју досетљивост. Кад су ме приводили к њој и она нагађала моја осећања, она је, пружајући руку не мени, слегала мршавим раменима и, у знак сажаљења и утехе, смешила се на мене.

Кад су правили фигуре у мазуру валсом, ја сам дуго играо валс с њом, и она ми је задихано, с осмехом, говорила: „encore“, и ја сам играо и играо, и не осећао свога тела.

— Та како нисте осећали, кад сте је држали око струка; осећали сте не само своје већ и њено тело, ја мислим, — рече један од гостију.

Иван Васиљевић наједанпут поцрвене и љугито готово дрекну:

— Ето, такви сте ви, садашња младеж. Ви, сем тела, ничега другог не видите. У наше време било је друкчије. Што сам јаче бивао заљубљен, тим бестелеснија ми је она постојала. Ви само видите ноге, листове и још не знам шта, ви обнажујете жене у које сте заљубљени, а за мене, што рекао Алфонс Кар — био је добар писац! — на предмету моје љубави биле су свагда бронзане хаљине. Ми не само да нисмо обнаживали, већ смо се трудили да покријемо наготу, као добри син Нојев. Али, ви то не схватате.

— Немојте га слушати. Шта је даље било? — рече један од нас.

— Да, тако сам вам ја играо највише с њом, а нисам видео како је време прошло. Свирачи већ с неким очајањем од умора — знате како бива на крају бала — окупили све један исти мотив мазурке, из салона поиздизали се већ иза

карташких столова тате и маме, очекујући вечеру, лакеји су чешће протрчавали, носећи по штогод. Било је прошло два часа. Требало је добро употребити последње минуте. Још једном изабрах њу, и ми по стоти пут пређосмо салу дуж.

— Дакле, после вечере мој кадрил, — рекох јој, одводећи је на њено место.

— Разуме се, ако ме не одведу, — рече она смешећи се.

— Недам, ја, — рекох.

— Дајте ми лепезу, — рече она.

— Жао ми је дати, — рекох ја, дајући јој белу, јевтину лепезу.

— Онда, ево вам, да вам не буде жао. — рече она, откиде једно перо из лепезе и даде ми.

Ја узех перо и тек погледом могао сам јој показати сав свој занос и захвалност. Био сам не само весео и задовољан, већ срећан, блажен, био сам добар, био сам не ја већ неко неземаљско биће, које не зна за зло и уме чинити само добро. Ја затурих перо у рукавицу и стајах, не имајући снаге да одем од ње.

— Погледајте, тату моле да игра, — рече ми она, показујући на високу, стаситу прилику свога оца, пуковника, са сребрним еполетама, који је стајао на вратима с другим дамама.

— Варењка, ходите овамо, — чусмо снажни глас домаћице с бриљантском ферoњерком и јелисаветинским раменима.

Варењка приђе к вратима, а ја за њом.

— Говорите, ma chère, оцу да игра с вама. Но, изволите, Петре Владиславовићу, рече домаћица пуковнику.

Отац Варењкин био је врло леп, стасит, висок и свеж старац. Лице му је било врло румено, с белим, à la Nicolas I брковима, белим, с брковима састављеним бакенбардима и с унапред зачешљаном косом на слепоочницама, а онаки исти осмејак као у кћери био је у његовим сјајним очима и на уснама. Скројен је био дивно: широких прсију, не много украшених орденима, истурених по војнички, снажних плећа и дугачких, витких ногу. Био је то војни старешина типа старог војника николајевске школе.

Кад нас двоје приђосмо вратима, пуковник је одбијао, говорећи да се одучио играти, али ипак, смешећи се, забацив на леву страну руку, откачи шпаду са опасача, даде је

једном услужном младићу и, навукавши кожну рукавицу на десну руку — „треба све по пропису“, осмејкујући се рече он, — узе руку кћери и стаде на четвртини окрета, очекујући такт.

Сачекавши почетак мазурног мотива, он вешто цупну једном ногом, избаци другу, и његова висока, тешка прилика, час тихо и лако, час бурно и брзо, с лупом ђонова и ноге о ногу, кретала се кроз салу. Грациозна фигура Варењкина летела је око њега, неопажено, на време скраћујући или продужујући кораке свјих мајушних, белих, атлазних ножица. Цела дворана пратила је сваки покрет пара. А ја не само да сам посматрао с уживањем, већ сам са заносом и милином гледао на њих. Нарочито су дирљиво утицале на мене његове ципеле, испод којих је била подвеза од чакшира. — добре чизме од обичне коже, али не помодне — шиљасте, већ старинске, с четвртастим врховима и без потпетица, — видело се да их је правио батаљонски чизмар. „Да бих могао изводити и одевати љубимицу кћер, он не купује помодне ципеле, већ носи просте, домаћи производ“, мислио сам ја, и ти четвртасти врхови нарочито су били дирљиви за мене. Видело се да је некад одлично играо, али сад је отежао и ноге му већ више нису биле довољно еластичне за све оне дивне и брзе кораке које се трудио да направи. Али он ипак окретно пређе два круга. Али кад, брзо раставивши ноге, опет их састави и, мада у неколико тешко, паде на једно колено, а она, смешећи се и поправљајући сукњу коју је он био закачио, лако се окрете око њега, — сви громко запљескаше Подигавши се, с нешто напора, он нежно, мило обухвати главу кћери иза ушију и, пољубивши је у чело, доведе је к мени, мислећи да ја играм с њом. Ја рекох да нисам ја њен каваљер.

— Но, све једно, играјте сад ви с њом, рече он, љубазно смешећи се и намештајући шпаду на опасач.

Као што после једне капље изливене из боце, садржина њена потиче великим млазевима, тако је и у мојој души љубав према Варењки ослободила сву у мени скривену способност за љубав. Ја сам тада обухватао цео свет својом љубављу. Волео сам и домаћицу с феровјерком, с њеном јелисаветинском бистом, и њеног мужа, и њене госте, и њене лакеје, па чак и инжењера Анисимова, који је врчао на мене. А спрам

њеног оца, с његовим ципелама домаћег производа и љубазним осмејком, сличним њеном осмејку, осећао сам тог тренутка неко заносно, нежно осећање.

Мазур се свршио, домаћини су позивали госте за вечеру, али пуковник Б. одби позив, рекавши да мора сутра рано устати, и поздрави се с домаћинима. Био сам се уплашио да да и њу не одведу, али она остаде с матером.

После вечере играо сам с њом уговорени кадрил и, мада сам, изгледало је, био бескрајно срећан, срећа моја непрестано је расла и расла. Ми ништа нисмо говорили о љубави; ја чак нисам питао ни њу ни себе, воли ли она мене? Мени је било довољно што сам ја њу волео. А бојао сам се само једнога, да штогод не поквари моју срећу.

Кад сам дошао кући, скинуо се и почео мислити о спавању, увидео сам да је то потпуно немогуће. У руци ми је било перо из њене лепезе и цела једна њена рукавица, коју ми је дала одлазећи, кад је седела у кола и ја помагао сести њеној матери, а затим њој. Посматрао сам те ствари и, не затварајући очију, видео сам њу пред собом, или у тренутку кад она, бирајући између двојице каваљера, погађа шта се дешава у мени, и чујем њен глас кад говори: „Понос, да?“ и радосно ми пружа руку, или кад за вечером додирује чашу шампањца, а испод ока гледа у мене умиљатим погледом. Али је највише видим као пара с оцем, кад лако лети око њега, и поносно и радосно погледа и за себе и за њега и на очаране посматраче, и ја нехотице спајам њега и њу у једном нежном, дирљивом осећању.

Ја сам тада становао заједно с покојним братом Мој брат у опште није марио за свет и није ишао по баловима, а тад се спремао за кандидатски испит и живео најуреднијим животом. Он је спавао. Погледах на његову главу, утонулу у јастук и допола покривену фланелским покривачем, па ми га би необично жао, што не познаје и не дели ту срећу коју сам ја осећао. Наш крепостни лакеј дочека ме са свећом и хтеде ми помоћи да се свучем, али му ја рекох да иде. Ведећи његово дремљиво лице са замршеном косом, обузе ме нежна болећивост. Трудећи се да не дижем шум, ја на прстима пређох у своју собу и седох на постељу. Не, ја сам био и сувише срећан, нисам могао спавати. Поред тога било ми је врућина у загрејаним собама, те, не скидајући мундира, по-

лако изађох у предсобље, обукох шињел, отворих спољна врата и изађох на улицу.

С бала сам отишао после четири; док сам дошао кући, тамо поседео, прошло је још два часа, те је било већ видно кад сам изишао на поље. Време је било потпуно онако као што је обично уз белу недељу: магла, водом засићен снег топио се по улицама, и са свих кровова капало је. Б. су тада живели на крају вароши, поред великог поља, на чијем једном крају било је шеталиште, а на другом девојачки завод. Ја прођох нашу пусту уличицу и изађох на велику улицу, где су се почели сретати пешаци и таљигаши с дрвима на саоницама које су дохватале калдрму. И коњи, који су равномерно махали својим мокрим главама под глатким луком над рукуницама, и кочијаши, који су, покривени рогозином, шљапкали у огромним чизмама поред кола, и куће по улици, које су у магли изгледале врло високо, — све ми је било необично драго и значајно.

Кад сам изашао у поље, где је била њихова кућа, ја опазих на крају, у правцу шеталишта, нешто велико црно и чух звуке флауте и добоша. У мојој души непрестано је певало и овда-онда чули се мотиви мазурке. Али ово је била нека друга, ружна музика.

„Шта ли је то?“ помислих и пођох клизавим путем, проведеним посред поља, тамо откуда су долазили звуци. Прешавши око сто корака, ја кроз маглу стадох разликовати много црних људи. То су били војници. „Без сумње, учење“, помислих и, заједно с ковачем у масном кожуху и прегачи, који је носио нешто и ишао поред мене, приђох ближе. Војници у црним мундирима стајали су у два реда један поред других, држећи пушке „к нози“ и не мичући се. Иза њих су стајали добошар и флауташ и непрестано су понављали исту пискаву мелодију.

— Шта то они раде? — упитах ковача, који се био зауставио уза ме.

— Татарина кажњавају због бегства, срдито одговори ковач, загледајући се у удаљени крај редова.

Ја стадох такође тамо гледати и опазих међу редовима нешто страшно што се приближавало мени То што се приближавало мени био је до појаса го човек, привезан за пушке

двају војника, који су га водили. Поред њега ишло је високо војно лице у шињелу и качкети, и његова прилика чинила ми се позната. Трзајући се целим телом, шљапкајући ногама по окопнелом снегу, осуђени се, под ударцима који су сипали с обеју страна на њега, кретао к мени, час затурујући с назад — и тада су га подофицири који су га возили везана за пушке гурали напред, — час опет посртао напред — и тад су га подофицири, задржавајући да не падне, вукли назад. А високо војно лице, не изостајући иза њега, ишло је чврстим, одсечним кораком. То је био њен отац, румена лица и белих бркова и бакенбарда. При сваком ударцу осуђени је, као зачуђено, окретао од бола измучено лице на ону страну откуд је падао ударац, и, кезећи беле зубе, непрестано понављао некакве једне те исте речи. Тек кад је био сасвим близу разабрао сам их. Он није говорио, већ грцао: „Браћо, смилујте се, браћо, смилујте се“. Али се браћа нису смиловала, и кад је спровод дошао сасвим поред мене, ја видех како војник који је стајао поред мене одлучно коракну једаред напред и. с фијуком размахувши штапом, снажно распали њим по Татариновим леђима. Татарин се поведе, али га подофицири задржаше, и исти такав ударац паде на њ с друге стране, па опет са ове, па онда опет са оне... Пуковник је ишао упоредо и, погледајући час себи пред ноге, час на осуђеног, увлачио у се ваздух, надимајући образе, па га полако испуштао кроз отворене усне. Кад спровод прође место где сам ја стајао, ја мимогред опазих између редова леђа осуђеног. То је било нешто тако шарено, модро, црвено, неприродно, да нисам могла веровати да је то човечје тело.

— О, Боже! рече поред мене ковач.

Спровод се поче удаљавати. И опет су падали ударци с обе стране на јадника који се спотицао, грчио, и опет су били добоши и пиштала флаута, и опет се висока, стасита прилика пуковника чврстим кораком кретала поред осуђеног. Наједанпут пуковник застаде и хитро приђе једном од војника.

— Сад ћу ја тебе помиловати, зачух његов љутит глас. — Хоћеш миловати? А?

И ја видех како он својом снажном руком у кожној рукавици удара по лицу уплашеног, малог, нејаког војника зато што је недовољно снажно пустио свој штап на црвена леђа Татаринова.

— Нове шибе! — дрекну он, обазревши се, и опази мене. Правећи се да ме не познаје, он, страшно и крвнички намрштивши се, брзо се окрете. Мене је било толико стид да, не знајући куд да гледам, као да сам ја ухваћен на најсрамнијем делу, оборих поглед и пожурих се кући. Целим путем у ушима су ми час ударали добоши и пиштала флаута, час се чуле речи: „Браћо, смилујте се“, час сам опет чуо љутити пуковников глас, како виче: „Хоћеш миловати? А?“ А међутим у срце ме је тиштала готово физички тешка туга, од које ми се скоро смучило тако да сам се неколико пута заустављао, и чинило ми се да ћу оног тренутка повратити целим оним ужасом који је ушао у ме од тог призора. Не сећам се како сам се нашао код куће и легао. Али тек што ме је почео хватати сан, чух и видех опет све, и скочих.

„Очевидно, он зна нешто што ја незнам“, мислио сам о пуковнику. „Кад бих ја знао то што он зна, могао бих појмити и то што сам видео, и оно ме не би мучило. Али, ма колико да сам мислио, нисам могао појмити то што зна пуковник, те сам заспао тек пред вече, и то пошто сам пре тога отишао к једном пријатељу и добро се с њим напио.

— А ви, без сумње, мислите да сам ја тада нашао да је то што сам видео ружно? Ни најмање: „кад се то радило тако поуздано и сматрало преко потребним, то су они, дакле, знали нешто што ја нисам знао“, мислио сам и трудио се да сазнам то. Али, ма колико да сам се трудио, ни после нисам то могао сазнати. А не сазнавши, нисам могао ступити у војну службу, као што сам хтео раније, и не само да нисам служио у војсци, но нигде нисам служио и никуда, као што видите, нисам пристао.

— Но, знамо ми како никуд нисте пристали, — рече један од нас. — Боље реците: колико људи не би никуд пристајали, да вас није било.

— Е, то су већ праве лудорије, — сасвим зловољно рече Иван Васиљевић.

— А шта би с љубављу? — упитасмо ми.

— С љубављу? Љубав је од тога дана пошла натрашке. Кад бих је се, што је често бивало, с осмехом на лицу, сетио, одмах би се споменуо пуковника на пољани, и мени

је бивало незгодно и непријатно, те се стадох ређе виђати с њом. И тако је љубав спала на нулу. — Ето шта се све не дешава и шта мења и управља целим животом човечјим. А ви велите.... заврши он.

Лав Толстој.

(Превео с руског М. С. Московљевић).

НУМА РУМЕСТАН.

(26)

XVI

Код јужних производа.

Гијош.

Разни спорови.

Иза ове пожутеле карте, која је била утврђена на вратима преко пута њиховог стана, становао је један од оних страшних посредника, чији се сав канцеларијски намештај састоји у једној огромној кожној торби, где стоје акта о prљавим споровима, чиста хартија за потказивачка и уцењивачка писма, огрисци пастета, једна лажна брада, а понекад чак и један чекић, да се њиме убије каква млекарица, као што се то недавно догодило. Ова врста људи, врло распрострањена у Паризу, не би заслуживала ни једног реда описа, да поменути Гијош, — једно име које је било довољан лични опис на овоме лицу избразданом хиљадама ситних симетричних бора, — није био додао своме занимању једну сасвим нову и особену врсту посла. Гијош је узимао на израду задатке који су ђацима давани за казну. Један убоги преписивачки ђаво прикупљао их је кад су ученици излазили из школе, и седео је дубоко у ноћ преписујући поједина певања из *Енејиде*, или сва три стања од глагола *λύω*. Кад не би било никаквих спорова, Гијош, који је имао испит зрелости, упрезао се и сâм у овај оригинални посао, од кога је извлачио добре користи.

Обавештен о спору Валмажурових, он изјави да је ствар изврсна. Тужиће суду министра, ставиће у покрет новине; фотографија сама собом вреди злата. Само, треба изгубити времена, потрчати, и он је захтевао новаца унапред, у звечећој монети, пошто му је Пифурково наслеђе изгледало као

права кула у ваздуху. То је бацало у очајање грамзиву сељанку, која је већ претрпела свирепа искушења, тим пре што Валмажур, врло радо виђен по салонима прве зиме, није сада више могао ни крочити у Предграђе Сен-Жермен...

„Не мари!... Радићу... Послуживаћу по кућама...“

Одлучна арлеска капица крстарила је по великој новосазиданој кући, пела се уз степенице и силазила, разносећи са спрата на спрат своју историју са министром, распаљивала се, крештала, подскакивала, и одједном би додавала, тајанственим гласом:

— А после, ту је њена слика...

И зверајући на све стране, као оне продавачице фотографија по пролазима, од којих раскалашне старкеље траже *трико*, она је показивала слику:

— Лепа девојка, него шта!... А прочитали сте шта је доле написано...

Тај се призор одигравао у сумњивим породицама, код жена из Skating'а или из Асуре, које је она високопарно звала „Г-ђа Малвина... Г-ђа Хелојза“, дивећи се њиховим кадифеним хаљинама, њиховим кошуљама са скупоценим везом и чипкама, свему том алату њиховог заната, не бринући се много о томе какав је то занат. И слика овога милог, отменог створења ишла је из руке у руку и бивала предмет радозналости и подсмеха овога шљама; претресали су јој сваку црту лица, читали смејући се њено безазлено признање, све док Провансалка не би узела натраг своју драгоценост и стрпала је у своју тајанствену кесу, стежући јаросно врпцу као да некога дави:

— Мислим да су са овим у нашим рукама.

Чекај само! Она је хитала код судског пријавника због парнице са Skating'ом, код судског пријавника због Кадајака, код судског пријавника због Руместана. И као да све то није могло да задовољи њену борбену ћуд, она је још имала распре са кућним надзорницима: вечито питање о добошу, које је овога пута било решено Валмажуровим изгнањем у један од оних винарских подрума где се наизменце разлежу ловачке трубе и лекције из боксовања ногама и рукама. У овоме подруму, при светлости једне гасне лампе која је плаћана на сат, гледајући плитке платнене ципеле, ру-

кавице од јеленске коже, месингане трубе повешане по зидовима, проводио је добошар од сада своје часове вежбања, блед и сам као сужањ, распростирући по плочанику свиралине варијације, сличне пискавим и тужним крицима хлебарског погца

Једнога дана, Одиберту позваше код члана њиховог кварта. Она отрча брже-боље, уверена да се ствар тиче рођака Пифурка, уђе смешећи се, уздигнуте капице, и изиђе после четврт часа сва поражена оним сељачким страхом од жандарма, од власти, која је сада без околишења била принудила да врати слику и да потпише признаницу на десет хиљада динара којом одустаје од сваке парнице. Али ипак, она је упорно одбијала да напусти Париз, верујући јогунасто у дар свога брата, имајући непрестано пред очима сјајан призор дуге поворке кола пред осветљеним министарством, једне зимске вечери.

Вративши се, она саопшти оцу и брату, који су били преплашени више од ње, да више не говоре никако о тој ствари; али ниједном речи не спомену примљени новац. Гијош, који је слутио нешто о том новцу, употреби сва средства да не остане празних шака, и како је био једва успео да добије неку незнатну накнаду, он остаде страшно киван на све Валмажуре.

— Но, рече он једног јутра Одиберти, која је у трему четкала најлепше свирачеве хаљине, док је овај још био у постељи. — Но! сад вам је срце на месту... Напослетку, умро је

— Ко то?

— Па ваш рођак Пифурка... Пише у новинама.

Она врисну, утрча унутра, вичући, скоро плачући:

— Оче!... Брате!.. Брже... наслеђе!

Кад се сви, узбуђено, не дишући, окупише око пакленог Гијоша, он разви *Званични Лист*, и прочита им одмереним гласом ово:

Решењем својим од 1 октобра 1876, Првостепени Суд Мостаганемски, на захтев Управе јавних добара, одлучио је да се обзнане следеће заоставштине: ..Попелино (Луј), надничар... Није то... *Пифурка (Доситеј)...*

— То је он... рече Одиберта.

Старом се учини да је ред да убрише очи:

— Врага!... Јадни Доситеј....

— *Пифурка, преминуо у Мостаганему 14 јануара 1874, родом из Валмажура, општина апска...*

Сељанка нестрпљиво упита:

— Колико?

— *Три динара и тридесет пет пара!...* викну Гијош уњкавим гласом уличног продавца; и остављајући им новине да би могли проверити своје разочарење, он умаче гушећи се од смеха, који обузе све спратове редом, продре чак на улицу, и развесели цело ово велико село Монмартр, где је већ кружила бајка о Валмажурима.

Три динара и тридесет пет пара, наслеђе рођака Пифурка! Одиберта се тобож смејала јаче од осталих; али страшна жеља за осветом што је у њој тињала против Руместанових, који су у њеним очима били криви за све њихове невоље, појача се сада још више, тражећи прву прилику да избије на површину, прво оружје које би јој пало шака.

Јединствено је било држање старог Валмажура у овој несрећи. Док се његова кћи сатирала од умора и беса, док је сужањ копнео у свом подруму, он је, изгледа, ведар и безбрижан, не осећајући више ни супарничку завист према сину, био удесио себи спокојан живот ван куће, далеко од својих. Он је хватао маглу чим прогута последњи залогај доручка; и кад би изјутра четкао одело, из џепова му је често испадала по каква сува смоква. шећерлема, погачица, о чијем је пореклу стари како-тако давао обавештења.

Срео је, тобож, на улици једну земљакињу, некога с Југа који ће доћи да их посети.

Одиберта је вртела главом:

„Море, ако ја пођем за тобом...“

У ствари, шврљајући по Паризу, он је био пронашао у кварту Сен-Дени једну велику продавницу јестива, у коју је ушао намамљен натписом и привлачним садржајем јужњачког излога, са разнобојним воћем и набраном сребрном хартијом, која је засењивала очи кроз магличасти вео ове многољудне улице. Та радња, добро позната од јужњака прирођених Парижана, где је стари Валмажур постао редован гост и пријатељ, носила је име:

Код јужних производа.

И никад назив није више одговарао истини. Све је овде било јужни производ, почев од господарâ радње, Г. и Г-ђе

Мефр, два дебела јужна производа, са кукастим Руместановим носем, светлим очима, говором изразима, и шумним провансалским поздрављањем, па све до њихових момака у радњи, који су другарски тикали господара и довикивали му, не либећи се ни мало: „Је ли, Мефре... Где си оставио кобасице?“ Чак и мали Мефрови, прљави и кењкави, којима се непрестано претило да ће бити пробуражени, одрани, скувани у лонцу, али који су ипак умакали своје прсте у свако отворено буре; и купци који су млатарали рукама и брбљали по читаве сате да би купили за десет пара бисквита, или седали у круг на столице, препирући се о својствима кобасице с белим луком и кобасице с бибером, добацујући громко један другом: *таман, ништа зато, јакако. нема ту, то је нешто друго.* цео речник тетке Портал, док се какав кућни пријатељ, „драги брат“, у префарбаном црном капуту, цењкао за слану рибу, и док су муве, безбројне муве, намамљене свим овим шећерним воћем, бонбонима, готово источњачким колачима, зујале унаоколо, чак и усред зиме, одржане у животу у овој топлоти где се човек кувао. И кад би се какав залутали Парижанин показао нестрпљив због споре услуге и расејане равнодушности ових ситничара, који не прекидају своје ћаскање, с краја на крај дућана, мерећи и завијајући робу на двоје на троје, требало је само видети како су га они испраћали, правим провансалским наречјем:

— Овај, чујете, ако се журите, врата су отворена, а трамвај пролази улицом, знате.

У овом кругу својих земљака, стари Валмажур би примљен раширених руку. Г. и Г-ђа Мефр опомињаху се да су га некада видели на једној добошарској утакмици, на бокерском вашару.

Међу старим људима с Југа, овај бокерски вашар, који данас нема значаја и постоји само по имену, остао је нека врста братске везе, као међу слободним зидарима. У нашим јужним крајевима, то је био најчаробнији дан у години, највеће уживање за све ове отупеле животе; за њега се спремало још много израније, и још за дуго после разговарало се о њему. Обећавало се као награда жени и деци да ће бити вођени на тај вашар, а ако се не би могли повести, увек им је отуда доношена каква шпанска чипка, каква играчка, коју би налазили у дну сандука. Бокерски вашар, то је значило још, под изговором трговине, петнаест или месец дана сло-

бодног, необузданог, пустоловног живота, као у циганском логору. Спавало се где ко стигне, код тамошњих становника, по дућанима, на тезгама, насред улице, под арњевима од кола, под звезданим небом топлих јулских ноћи.

О, трговање без дућанске досаде, погодбе закључиване при ручку, на прагу, у кошуљи, у дашчарама поређаним дуж *Ливаде*, поред Роне, која је такође била узбуркано тржиште где су се лелујале разноврсне лађе, барке с троугластим једрима, које су допловиле из Арла, Марсеља, Барцелоне, са Балеарских Острва, натоварене вином, сарделама, плутом, поморанџама, искићене тракама, црвеним барјачићима, који су се весело лепршали на поветарцу огледајући се у брзој води. Па она граја, она шарена гомила Шпанаца, Сардинаца, Грка у дугачким капутима и везеним папучама, Јермена у шубарама од крзна, Турака са ширитима око врата, лепезама, широким панталонама од сурог платна, који су се тискали око гостионица усред поља, пред излозима дечјих играчака, штапова, сунцобрана, накита, харемских бонбона, качкета. Па такозвана „лепа недеља“, то јест прва недеља по отварању вашара, са гозбама по кеју, на лађама, по чувеним тратори-јама, код *Чокота*, код *Велике Баште*, у *Кафани Тибо*; — ко је све то једном видео, чезнуо је за тим целога свог живота.

Код Мефрових, човек се осећао угодно, скоро као на бокерском вашару; и заиста, дућан је, својим живописним нередом, јако личио на какву сваштарницу јужних производа, подигнуту на брзу руку. Овде су се низали, напуњени и под теретом угнути, џакови брашна, ситног као златан прах, грашак, крупан и тврд као сачма, бели кестенови, избраздани и прашљиви као збрчкана лица старих планинки, плехане кутије пуне зелених и црних пресованих маслинака, бакарни ћупови црвенкастог уља са укусом воћа, слатка из Апса, у бурадима, од лубеница, од мирисавих лимуна, од смокава, од дуња, сав остатак с једног воћног тржишта, стрпан у шећерни сок. Горе, на полицама, међу усољеном рибом, конзерве у хиљадама плеханих кутија, нарочити слаткиши из сваке вароши посебице: торте из Нима, медени колачи с бадемом из Монтелимара, погачице и двопеци из Екса, у златним завојима, са натписом и марком.

Затим, први сазрели плодови, читава изложба зрачног јужног воћњака, где се воће у отворено-зеленом лишћу пре-

лива као драго камење: тврде жижуле, глатке као нов махагони, поред бледих мушмула, смокве свих врста, слатки лимунови, зелене и црвене паприке, набрекле диње, крупан црни лук слатког укуса, мускатско грожђе дугуљастог и провидног зрна, чији се сок мућка као вино у мешини, писке банана избразданих црним и жутим пругама, сровови поморанци и граната, са мрко-црвеним сјајним преливима, округле лампе од црвеног бакра, с фитиљем од кучине, углављеном у једном месинганом венчићу.

Најзад, свуда, по зидовима, по таваници, с обе стране врата, у збрци спарушеног палмовог грања и венаца белог и црног лука, сасушени рошчићи, увезане крвавице, клипови кукуруза, читав пљусак топлих боја, читаво лето, читаво јужно сунце, у кутијама, џаковима, ћуповима, које је расипало своје зраке чак по плочанику, кроз замагљена прозорска окна.

Стари је скакутао по дућану, жудно раширених ноздрва, сав узрујан. Он који се код своје деце мрштио на најмањи посао и по читаве сате брисао чело кад би ушио једно дугме на прснику, хвалећи се као да је извршио какво јуначко дело овде је увек био готов да штогод помогне, да скине капут да закуца или распреми сандуке, смичући овде-онде по који бонбон, маслинку, развесељавајући рад својим бекељењем и својим причама; и чак, једанпут у недељи, у дан *брандаде*, он је остајао у дућану дубоко у ноћ, помажући да се спреме пошиљке.

Ово најчувеније провансалско јело, *брандада* од бакалара,[1] може се добити скоро само *Код јужних производа;* али она права: бела, вешто исецкана, скорупаста, са благим мирисом белог лука, онако како се спрема у Ниму, одакле је Мефрови добијају. Она долази четвртком, у седам часова у вече, брзим возом, и разашиље се у петак изјутра по целом Паризу, свима добрим муштеријама, записаним у главној књизи. Овде, у овом трговачком дневнику, са изгужваним и уљем покапаним листовима који миришу на разне зачине, исписана је историја освојења Париза од јужњака; овде су редом побројани велики богаташи, чувени политичари, индустриалци, славна

[1] Зготовљено на зејтину, с белим луком, лимуном и разним зачинима. Пр.

имена адвоката, народних посланика, министара, и пре свију, име Нуме Руместана, Вандејца с Југа, стуба олтара и престола.

За овај једини ред где је записано Руместаново име, бацили би Мефрови у ватру целу књигу. Он је тај што најбоље представља њихове назоре у вери, у политици, у свему. Као што каже Г ђа Мефр, која се одушевљавала још више него њен муж:

— За љубав овога човека, видите, могла би се продати душа ђаволу.

Они су се са задовољством сећали доба кад Нума, већ на путу славе, није зазирао да дође сам лично да купи што му треба. Па како је умео да изабере лубеницу чим је узме у руке, или кобасицу која ће добро омастити нож! А после, он је био тако добар, са оним лепим достојанственим лицем; увек је налазио какву похвалу за Госпођу, какву пријатељску реч за „драгог брата“, и миловао децу, која су га пратила до кола носећи завежљаје. Откако је наименован за министра, откако му ови црвењачки разбојници задају толико посла у оба Дома, није се више виђао, на жалост! Али је и даље остао веран муштерија *Производа:* и снабдеван је увек пре свију осталих.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

СЕТНА ПЕСМА.

Дошло је време кад нам коса седи
И наша чула постепено грубе.
Стојимо сада скрушени и бледи.
Док нашу старост објављују трубе.

Но још у мени ишчезнуо није
Следбеник Младог Вертера, што сања
При месечини, и што сузе лије
Уз сваки помен старих осећања.

О, знам то добро, стари огањ да је
Нестао, да га неће бити више,
Но нашу љубав нема ко да збрише:
Она се мења, али увек траје.

Сад нам је љубав отмена и чедна,
Ко месечином прожета. Мирише
Ко цвет сасушен, успомена једна,
У књизи што се већ не чита више.

О дај ми, драга, да на крило твоје
Положим главу уморну, да сада
Слушам, док бљеште на западу боје
И вече као црно крило пада,

Као у шкољци хуку морских вала,
У нашој души где ће од сад расти
Низ црних беда и старачких зала,
Тајанствен шумор некадање страсти...

М. М. Ракић.

КИРИЏИЈЕ

Планина стреми. Са врха ждријела
Мирише смола чамовâ и смреке.
Гори, високо, у рачвама јела,

Изгара мјесец. Ни гласа ни јеке.
Пусто. Тек доли, гдје Дрина кривуда,
Под храстом сједе кириџије неке.

У Сарајево пут их води туда.
Пред њима ватра пуцкара и зâри
И цр̂вêн трепти по лицу им свуда.

У кру́пну котлу качамак се вари.
Около коњи. замршених грива,
Пасу, и леже пуни дењци стари

Газдинске робе. У дну стрмих њива,
Висећи попут разгрнуте мрêжê,
По плотовима танка магла снива.

И главње букте. Златне искре свјеже
Прште и у ноћ кô звијезде тону,
И дружба сједи. Неко скрѐтањ реже,

А неко, сморен, главом на пањ клону,
И слатко хрче, док причу крама́ра
Слушају други —: „Видите ли ону

Зидину тамо, гдје се сплела жа́ра
И стари дријен? То је негда био
Хан каквог није било до Мостара.

Ондје се ноћу свраћô ко је хтио
На преноћиште. За конак и храну
Цванцика здрава бјеше трошак цио.

И ја сам често ноћивô у хану.
Једном са оцем, нејак, тек сам могô
Усјећи о̀стан и оплести брану,

На конак свратим. Ту чељаде многô
Нађемо. Сједе спрам огња и зборе,
И свак се вајка на вријеме строгô.

А бјеше зима, да не памтим горе!
Сметове баца и мумла и бије
И камен пуца од леде не коре.

Ми тако сјели, док више од свије'
Спусти се уз нас Гргур, газда хана,
Стар, прешô бјеше осамдесет двије.

„Е, и ја ћу вам — рече — из зема́на
Причати давног". И узе на крило
Унуче, једро кô дренова грана,

И поче —: „То је једне зиме било.
Мећава пала бије́сна и љу́та
И све се дрвље под снијегом свило,

Па пуца. Ноћ је. Ниђе нема пута,
Све је под сметом, а курјаци вију
У чопорима из свакога кута.

Овдје, уз огањ сједе па се грију
Путници неки. Моја сина оба
Точе им пиће и сви редом пију.

Чибуци диме. Загријана соба.
Но сту̏дêн исто, као жар по сачу,
По кости пече. Кад, у неко доба,

На вратима се ханским халка зачу.
Ја скочих, врата отворим. Кад, ну̏ти,
Поглêда што је кô сијев у мачу.

Преда ме јунак! Нигда нећу чути
Онаква гл̑аса дубока кô јама!
Не могох с мјеста! Као да се спути!

Од страха сав се следих попут ка̏ма!
Он вра̂на коња, крупна као бријег,
За халку сveза, па уљезе нама.

Прислони пушку, дугу као стијег,
И назва Бога па је онда сјео,
А сребром својим огрнô га снијег.

Црн му се перчин по рамену сплео;
Очи му крупне стријељају, прже,
Као да из њих сипа огањ врео.

И докле с поља љути вранац хрже,
„Ханџија — рече — вечеру ми справи,
Гладан сам. Брзо!“ Ја што могох бр̑жê

Ћутећи одем, у стрепњи и страви,
И пред јунака та̀ма̂н оке двије
Овнујске плећке на синију стави'.

Он поче јести. Прекрсти се прије.
Но кô да једе мрки вук из горе,
Каквога нико нигда виђô није!

Синови моји стали па га дворе,
А и ја с њима. Тресу нам се ребра,
Кô да нас редом мутне стухе море!...

Гледамо тако токе му од сребра
И дивско лице и бркове црне;
Па када сваку кост зубима пребра,

Викну —: „Дај вина!“, а с чела му грне
Облак. Ја бакрач од три оке цио
Преда њ донесох. У мени све тр̑не̄...

Он наже. Полу испи. Други дио
Однесе вранцу. Вра̑н хрзати стаде,
Загребе ногом, па је до дна пио.

И чудни путник пружи ми и даде
Пун цекин златан и рече нам свијем:
„Збогом!“ И глас му дубок у ноћ паде.

„Не иди ноћас по горама тијем,
Вукови круже“ — рекосмо. Он му́ча̏,
И спремаше се на пут, мрк и нијем.

Ја посвијетлих једном цјепком луча,
И видјех како у храстову грану
Све густа пара. ко̑ из врела кључа,

Из чела бије незнаноме ба̑ну,
Док све блиста на оружју срма
Ко̑ мјесечина. И јунак се вра̑ну

На седло баци, и ко̑ вјетар с грма
Одјури у ноћ про̑ мраза и сме̄та,
А ми сви у глас: Бог нек’ му је крма!

Реко̑ би нигда неће бити љета!
Засипа снијег све путе и међе
И свуда вије злих курјака чета!

Не пре́ђе дуго, чу̑ се метак неђе,
Па други, трећи, као хабер зао,
Јекну и преста. Ми набрасмо веђе —

’Наког јунака бијаше нам жао,
Мишљасмо да је негдје, недалѐко,
У борби с љутим звјеровима пао.

Сјутра, кад свану, ја дружини реко':
Хајдемо, људи, да видимо гди је
Стрв од јунака! — А вријеме меко,

Утишало се. Ра̂но̂ сунце грије.
Па се све цакле врхови и го̀ре̂
Као да ветра са снежника бије.

Одемо тако, трагом испод горе.
Кад по снијегу, близу једне стру̏ге̂,
Све, у локвама смрзле крви скоре,

Вукови силни опружили дуге
Репове! Многи скресани, ко грана,
У парчадима леже, докле друге

Просврдла̂ зрном свијетла шиша́на!
Гледамо чудо! Скупи се по села
И свак завика: „Е, халал му храна!“

Прошла су љута... Многа зима мѐла..
А и сад, када гледам у ноћ тавну,
Ја видим боре јуначкога чела,

Оружје, вра̂на и опрему славну...
И, ето, то је Мутап Лазар био,
И ту ноћ Босну преходио равну...““

И крамар сврши. Све ћути и цио
Караван гледа пут зидина стари',
Мисли и сања... Ноћ трепери ти'о.

Под мјесечином шушти јечам ја̂ри̑;
Припети коњи пасу; ватра грије,
И доклен цр̏ве̂н тврда лица зари,

У котлу кркља качамак иврије.

Алекса Шантић.

ЈА ИДЕМ...

Ја идем стазом испод неба ширном —
и знадем, знадем
да долазим од некуд — из далека...
И гледам, гледам, идући, преда се —
и знадем, знадем
да некамо далеко мени поћ'...

И чујем јеку стогласу живота —
и знадем, знадем
да васеленом с искона се ори.
И чујем живот, и у срце гледам —
и знадем, знадем
у мени сваки да му дрхће глас.

И чекам — идућ', кад ћу да се смирим —
и знадем, знадем
да једном и ја негдје ћу да станем.
И око себе, чекајући, гледам —
и знадем, знадем
нечујно за мном да се влачи смрт.

Ја идем стазом испод неба ширном —
и знадем, знадем
да долазим од некуд — из далека...
И гледам, гледам, идући, преда се —
и знадем, знадем
да некамо, далеко мени поћ'...

И ја се стазом ко по бездни крећем —
и знадем, знадем
одједном стази да ћу на крај доћи.
И чујем Нетко да ме стазом прати —
и знадем, знадем
у нови Нетко да ме види крај...

О шуми, шуми — бездана пучино:
Ја знадем, знадем
од некуд луку да изгледам тиху.
И гледам звијезде, што нада мном трепте —
и знадем, знадем
у бескрај свијетли да ми кажу пут...

Марин Сабић.

ЈЕСТЕ ЛИ ЧУЛИ...

Јесте ли чули како ноћца дише —
ви, што под кровом почивате мирно,
док изнад крова трепти небо ширно,
ко рудну земљу треперно да њише?
Јесте ли чули како ноћца дише?

Тешко је снити, ко да санак дави —
тешко је снити кад ноћ дише тија,
кад мјесец с чистог неизмјерја сија,
а над њим небо високо се плави —
тешко је снити, ко да санак дави.

Тешко је снити, кад се очи губе
тишином глухом у дубокој ноћи,
а срце шути — светој у самоћи,
ко да над земљом свјетови се љубе —
а будне очи за њима се губе.

И слатко бдити и не желит' данка,
ко да нас будне васелена њише,
и слушат' тихо како ноћца дише
ко да за увијек нестало је санка —
и слатко бдити и не желит' данка.

И слатко бдити како звијезде бдију,
ко све да прошло што доноси данак,
и не знат' јава, не знат' што је санак
и лако у ноћ спуштати се тију —
и слатко бдити како звијезде бдију...

Марин Сабић.

П Е С М Е.

ОСЕЋАЊЕ.

У плаве вечери летње, кренућу се стазама, кроз жито које ме боде, газећи ниску траву: сањајући, осећаћу њену свежину под ногама. Пустићу да ми ветар купа голу главу.

Нећу говорити; нећу мислити ништа. Али бескрајна љубав испуниће ми душу; и ја ћу ићи далеко, далеко, као скитач, кроз Природу, — срећан као са женом.

СПАВАЧ У ДОЛИНИ.

Кут зеленила, где певуши поток вешајући несташно о биљке сребрне дроњке, где блиста сунце са горде планине. Мала долина преплављена зрацима.

Млад војник један, отворених уста, гологлав, и с потиљком у свежем плавом лишћу, спава; испружен је по трави, под облаком, блед на својој зеленој постељи где се лије светлост.

С ногама у перуници, он спава. Смешећи се као болесно дете, нешто сања. Природо, згреј га добро: њему је зима.

Он не осећа мирисе око себе; спава на сунцу, с руком на мирним прсима. Има две румене рупе с десне стране.

ОРМАН.

Широк, извајан орман: растовина црна, врло стара, има онај доброћудни изглед старих људи. Орман је отворен, и шири у сенци око себе опојне мирисе, као од старог вина.

Препун је; читава збрка старудија: мирисавог и пожутелог рубља, женских и дечјих хаљина, избледелих чипака, старамајчиних марама са сликом змајева

Ту ћете наћи медаљоне, прамење косе, плаве или седе, слике, увело цвеће чији се мирис меша са мирисима воћа.

— О скрињо старинска, ти си доживела многе догађаје, и желела би да причаш своје успомене; зато шкрипиш кад се лагано отварају твоја велика црна крила!

Артур Рембо.

(Превео с француског М. И.)

МОЈ ПРВИ ДОЛАЗАК У РУСИЈУ ГОДИНЕ 1872.

То је било зими (крајем јануара) године 1872, кад сам се опростио с Берлином те кренуо даље на сјевероисток пут Русије. Зашто сам неколико мјесеци проживио у Берлину, о

томе сам у кратко испричао за загребачки „Savremenik“. Сад ћу да наставим причање у „Српском Књижевном Гласнику“. Није нам било тешко растати се с Берлином, пошто сам свој посао донекле обавио. Још се и данас добро опомињем, да је оне године о божићним благданима, а и иза тога готово читав мјесец јануар, вријеме било једнако ружно, дани тамни и влажни, магла сипила при температури около 0. Чађаве куће старога Берлина, што их је торњем својим надвисивао нови берлински „ратхауз“, руменећи се као од стида над својом гаравом околицом, састављаху муклу хармонију и са временом и са меланхолијом душе. Наша газдарица, у чијем смо квартиру најмили били двије собе, понијела се пред сам наш полазак као гладна врана, еда би нам изнудила који талир преко уговорене плате Није дакле било ради чега жалити за Берлином. И опет некако ме као зебло у срцу, кад сам касно у ноћ (у 11 сати) смјештао жену и дјецу у жељезнички воз, који ће нас довести равно до руске границе, у нови непознати свијет, гдје смо имали наћи другу домовину. Довле тако крупних пријелаза нисмо доживјели. Возећи се из Аустрије у Саксонију, из Саксоније у Прусију једва и осјетисмо неку разлику на кондукторским униформама и нешто малко на саксонском и пруском изговарању једне те исте немачке ријечи. Али сад ће бити и тому крај. Свечаном тишином стао се сутра дан воз примицати руској граници, разговор међу путницима запео, сватко као да чека нешто ново што ће сад доћи, Један наш њемачки сапутник и он престао као орахе сипати своје грлене звукове њемачке ријечи, и њега као да се макнула мисао, да се примиче крај његову фатерланду.

Прво што нам упаде у очи, кад се превезосмо преко границе, — биле су бројне солдачке страже, као пикети поређани дуж жељезнице. А када се воз напокон устави, први уђе у вагон човјек висока стаса, обучен у живописну униформу, за коју сам послије дознао, да је носе руски жандарми; он ће приступајући од једног путника до другог, озбиљном уљудношћу на руском језику затражити од свакога: „пожалуста паспорт“. Ја сам тада још мало знао о Русији и њеном нутарњем животу; колико може бити грозна служба и дужност руског жандарма, није се мени овај час врзло по памети; видео сам у њему тек првог живог представника једне, то јест тада још заправо и једине словенске државе,

који проговара к путницима језиком своје државе, језиком руским. Овдје дакле — одјекну радосно у мојем срцу — почиње напокон господство словенског свијета, овдје не треба више да се сакрива словенски језик пред јачим страним господарима: њемачким, талијанским, маџарским, турским, и што ти ја знам којим. Данас је то дакако нешто другојачије, настале су повољније прилике и по друге словенске народе. Али тада — опростите наивној искрености — ја бих најволио био оног руског жандарма загрлити и пољубити. У оном заносу једнако су ми били и сви руски чиновници и чак носачи, све одабрана чељад руска, ма да иначе путници не симпатишу с вршитељима царинске дужности. Много сам пути касније долазио на руску границу, али ниједног пута нисам тако живо упамтио, као овај први долазак, који ми је до данас остао свијетао у памети. Било је већ у ноћ, кад нас руска жељезница повезе даље. На некој станици навалише Чивути у својим широким бундама у наша кола, биће хитили на вашар у Ковно. Моја се дјеца уплашише нежељених гостију тако, да сам волио доплатити и ући у кола првога разреда, да нам не би били први повољни утисци изгубљени.

Долазак у Петроград, и ако је било већ у вечер, учинио је па нас врло повољан утисак. Берлин остависмо у магли и блату, Петроград нађосмо бијел у снијегу; уз мјесечину, која се ондје зими много чешће помаља, него ли дању сунце, одмакосмо брзо на лаким саоницама преко широких и дугачких улица у Гранд-отел на Морској, одакле бисмо још исте вечери позвани на вечеру к Срезневским.

Разгледање Петрограда дође дакако истом сутра дан на ред. А није било доста ни једне недјеље, да се ухвати потпуна слика те сјеверне Палмире, како су старији пјесници називали невску столицу руских царева. Ја хоћу да кажем тек какав је био први утисак. И опет могу рећи, да ми се у оно подневно доба зимњег дана без велике студени слика Невског Проспекта, главне артерије петроградског живота. тако дубоко утисла у душу, да је још данас видим живахно пред очима. Повезавши се у саоницама са Васиљевског Острова, гдје је живјела породица Срезневских, преко Николајевског моста по Набережној, мимо споменик Петра Великога и Исакијевски храм, кроз малу Морску улицу на Невски Проспект до гостиног двора (чаршије) — све ми се причини тако ван-

редно, тако сјајно и упараћено, као да не може овако и сутра остати, као да ће до мало свега тога нестати, као на позоришту кад се измијене кулисе. Представите си само силни саобраћај, гдје по троје-четворо саоница леже упоредо једним правцем горе, другим доље: господски, сјајно одјевени, крупни кочијаш са својим громовитим узвицима „береги́с“ (чувај се) тјера орловске вранце, претјеле, и разгони на страну скромног Вањку (извошчика што вози под кирију) и његова плашљива коњића, који још није ни привикао толикој галами, а по среди те широке улице шкрипе велики трамваји. С лијеве стране по широкоме плочнику миче се у полаганој шетњи горе доље небројена свјетина, завијена то у богате шубе од скупоцјеног крзна, то у лагане башлике; између њих гурка се напријед руски мужик у својем даровцу свијетле боје, обучен од главе до пете у производ домаће индустрије свога села, своје волости. Ове живе масе крећу се међу непомичним контурама гломазних кућа без архитектурних претензија, тек у врло живахним бојама (има их црвенкастих, жутих, зелених, модрих, свакојако ишараних), а до испод крова прекривене су огромним, врло питорескним натписима. Монотонију архитектуре на кућама угодно прекида велика множина цркви, у врло различитим стиловима. На самоме Невском нађоше се у највећој близини богомоље свију конфесија, прекрасно свједочанство умне толеранције Петра Великога. На мостовима, угловима, раскрсницама издижу се малене али врло нежно грађене и богато украшене часовње (капелице), пред којима се свијет устављa и клања. Не чини тога тек руски мужик и руска баба; и високи чиновник и војени часник скида дурашку (званичну капу), те се усрдно крсти.

Нисам наумио описивати Петроград, ја се у тај посао и не разумијем. Хтио бих тек да вам протумачим одакле онај први, јаки утисак, који се ни до данас није изгладио из моје памети. Само још један пут доживио сам нешто слично када једне љетне вечери из хотела „Луна“ ступисмо на трг Св. Марка у Млецима. У Петрограду све било крупно, огромно; у Млецима њежно, филиграм.

Ми се настанисмо на истој линији Васиљевског острова, у истој је кући сједио мој незаборављени потоњи пријатељ и колега по универзитету и академији — Александар Веселовски. Одатле наше рано пријатељство. Случај хтеде те сам

био свједоком његове сјајне докторске диспутације на основу познате његове књиге „о Соломону и Китоврасу“. Исте је сезоне и Зигељ заштитио своју дисертацију о Законику цара Душана. Опомињем се, како се опоненат (проф. Градовски) и кандидат на магистра (Зигељ) нису разумели поради ријечи „жир“, која у руском језику нешто сасвим друго значи, него ли у српском. Не само првих дана, већ и касније много нам је љубави исказивала породица Срезневских. Самога старца, Измаила Ивановића, који ми је цртама свога лица био више налик на Јерменина него ли на Руса, и његову умну и филолошки образовану кћерку Олгу, видио сам већ пред наш одлазак из Хрватске у Загребу. По томе су њих двоје сачињавала наше ријеткe познанике од прије. Код Срезневскога састајали би се пријатељи сваке суботе на чај и разговор. И ми смо долазили онамо врло често, ја готово увијек, јер сам тако имао прилику да се лично упознам с многим сјајним именима руске науке и књижевности. Споменућу Аполонија Мајкова, познатог руског пјесника. Његово ме лице пуно подсјећало на Даничића. Волио је читати (а то је умио с великим ефектом) своје најновије пјесме, и ми смо га побожно слушали. Мени се особито свидио његов красни, изразити изговор; само садржина његових умотвора вртјела се око далеких, неруских мотива. Та био је чиновник у цензури, тиме је довољно означена његова пјесничка радња.

Уза Срезневскога рачунао се другим заступником славистике онај час на петроградском университету Владимир Ламански. Њихови односи нису били одвећ срдачни. Срезневски није особито волио славевофила. Зато и присташе Ламанскога нису много залазили у кућу Срезневскога. Једном ипак нађосмо се овдје ја и Будилович; зашла ријеч о будућности словенских народа. Ријеч по ријеч између нас развила се живахна полемика, која се протегла далеко за поноћи. Ја сам бранио солидарност словенску у томе правцу, да је задатак Русије свагдје подупирати уједињавање сродних елемената, неку као кристализацију. Будилович доказиваше, да тога не треба; западни и јужни Словени, што су више раскомадани и слаби, то ће више приањати за Русију и викати за помоћ. За доказ наводио је Лужичке Србе и Словаке с једне стране, а Србију с друге стране, с којом није био одвећ задовољан, јер му је показивала сувише знакова самостална

живота. Кад сам му приговорио, да ће плод његове политике бити германазација и маџаризација, одвратио ми је: ничево, ми ћемо доћи, те их опет отети и Нијемцима и Маџарима.

И Ламанскога знао сам већ од прије из Загреба. Код њега, опомињем се, видио сам први и последњи пут Достојевскога. Није се готово ни с ким упустио у разговор, као да му није било по вољи велико друштво, које се сабрало понајвише њега ради. Тако сам га и ја тек са стране посматрао, проговорио нисам с њим ни ријечи. Ламански је био тако љубазан, те ме повео к Гилфердингу. И њега сам дакле имао згоду бар једанпут видјети и с њиме говорити. Још ми и сада звони у ушима његов танахни, пискави глас — необични констраст с мужевним цртама лица. Тај знаменити човјек паде до мала затим жртвом својег ентузиазма за руску епску поезију — билине — Олонецке губерније. Мртва довезоше га из Петрограда кући. И ја сам био међу онима, који му исказаше последњу част, испративши га до хладна гроба.

У Петрограду упознах се већ овај час с А. Пипином, који ми управо први отвори очи, да узнам разлику, што је већ давно у руској литератури избијала између западника и конзервативаца, којима су што с већим што с мањим правом прибрајали такођер славенофиле. Разговори с Пипином били су у том погледу за ме врло поучни. Код нас доље на југу — мислим код тога на мишљење како се огледало више по новинама, него ли у реалном животу — владало је простодушно увјерење, да Русија нема пречега посла, већ водити рачуна о „браћи Славенима“, притискати их на своје широке, топле груди. Сад сам се могао сам увјерити и од других људи чути, да је то наивно увјерење сасвим криво, да широки кругови образоване Русије чак и не гледају с великим решпектом на „браћу Славене“; да многи мисле, да симпатије официјалне Русије за „браћу“, — мислило се на православне јужне Словене — готово и сметају културно-либералному напретку Русије. Много је у томе погледу наудио „славенској браћи“, управо у тим годинама кад сам ја дошао у Русију, тадашњи министар народне просвјете, гроф Д. А. Толстој и његова намисао, да се младим Словенима из Аустрије, понајвише из Галиције и Чешке, послужи као средствима за пропаганду класицизма у руским школама. Јавно је мишљење схватило намјеру свога петроградског министра као реакцију

против материализма, социализма, нихализма и којекаквих других „изама“, а ту је реакцију имао изводити — класицизам. Можете си мислити, да „браћа Славјани“, којима се Толстој послуживао у тој реакцији, нису могли стећи никаквих симпатија у руском друштву, напротив сва мржња против класицизма паде на њихов образ. И мене хтједе један мали чиновник на сухопутној царинари, куда сам се био повезао за стварима што нам дођоше из Берлина — почастити комплиментом „брата Славјанина“, те ме слатком иронијом упита, јесам ли и ја дошао да предајем грчки и латински језик на руској гимназији. Не знајући тада још, куда нишани његов комплименат, испричам му у кратко, за што и на што сам дошао у Русију. Тада се он стао врло живахно и искрено извињавати. Али то не спада овамо. Казаћу радије, да су мени у оно пет мјесеци, што сам их овај пут провео у Петрограду, много љубави и пријатељства исказивали академици Шифнер, Куник и Видеман, а у царској јавној библиотеци академик Бичков. Ја сам готово сваки дан залазио у његово „рукописно одјељење“, те марљиво проучавао разне рукописе, а прије и послије сати одређених за радњу у том прекрасном институту, који служи на част читавому словенскому свијету — долазио бих у академску библиотеку к Шифнеру.

Благодарност иште, да споменем јоште двојицу наших људи, с којима се изненада нађосмо у Петрограду. То су била два руска официра, Каталинић и Војводић, којих судбина потјери из Аустрије, те преко Србије и Турске дођоше овамо на службу. Оба су већ давно мртва. Један умрије негдје на Кавказу од сушице, други паде као јунак у руско-турском рату. У оно неколико мјесеци нашег боравља у Петрограду то су били наши најсрдачнији, најмилији другови. Из очију им сијевала радост, што су се нашли своји са својима. Кад бјеше наступило прољеће, у њиховој љубазној пратњи обиђосмо сву прекрасну и занимљиву околину Петрограда, Кронштадт, Ораниенбаум, Царско село, Павловск, Шувалово, Парголово, Озерки, и тако даље. Све то показаше нам наши драги земљаци, док нам је Куник био чичероне у зимњем двору и ермитажу. Средином мјесеца јула одосмо из Петроград, дужност ме звала у Одесу.

В. Јагић.

МОЈА ПОСЕТА КОД ТОЛСТОЈА.

„Наш је задатак само у том, да у себи распламтимо огањ, да горимо сами, — тада ће се они, што су око нас, сами од себе згревати и распламћивати". Л. Т.

Кад сам се, почетком маја месеца 1909 године, враћао из Москве са прославе Гогољеве стогодишњице, мене поче освајати све јача и јача жеља, да свратим на који часак у Толстојеву Јасну Пољану, која ми беше уз пут — само неколико врста од жељезничке пруге.

У то доба се мој духовни живот почео био приближавати оном путу, на који је Толстој упућивао људе у својим филозофско-моралним и религиозним списима, говорећи да је то једини животни пут, на коме људи могу постићи „благо" — срећу, за којом они, по основним законима своје природе, теже и не могу не тежити. То беше онај пут, који Толстој људима указује овим речима у свом *Путу Живота:*

„Кад ти је тешко, кад се бојиш људи, кад ти се живот заплео и замрсио, ти реци себи: дед да престанем бринути се о том, шта ће *са мном* бити, волећу све оне, са којима се састајем, и више ништа, а после како било...[1] Само покушај тако живети, пак ћеш видети, како ће се наједаред све размрсити, и ти нећеш имати чега ни да се бојиш, ни да желиш".

Као и велика множина Толстојевих пажљивих читалаца, разасутих по свој земљиној површини, тако сам и ја, већ при првом читању његових списа о животној истини, одмах зажелео да пођем путем, који је у њима указан, а наиме: да своје свакодневне поступке према људима доводим у склад са захтевима љубави, коју Толстој назива основним законом људског живота. Ја сам слутио да се нека велика истина крије у овим његовим речима: „Ако ти се твој живот не чини као

[1] „Волећу друге људе" значи и у Јеванђељу и код Толстоја, поред осталога, ово: опростићу горке увреде и клевете, које нисам заслужио и због којих сам пао у очима света; опростићу дужницима дуг, који је мом телу веома потребан; нећу се служити финим и скупим стварима, због којих други људи неизоставно морају гладовати, и тако даље.

нека велика, незаслужена радост, то је само стога, што ти је разум рђаво упућен".

Но, крај свега тога, што ми је искуство целог ранијег живота говорило, да је та Толстојева мисао истинита — моји безбројни покушаји у току дугог низа година: да ступим и да се одржим на сјајном путу, који је Толстој људима указивао, остајаху већином безуспешни. Толстој тражаше целу безусловну љубав и према симпатичном, и према одвратном човеку, према другу и недругу, а ја, као и сва моја околина, бејах неспособан за такав живот, — такав живот ми се, услед рђавог васпитања и свега ранијег живота, чинио као неки тежак, неизводљив подвиг.

У књигама, из којих сам се ја учио животној истини, читао сам ове строге речи: „Као што ће сва вода исцурити из ведра, ако на њему буде макар и једна рупица, тако се и све радости љубави неће задржати у души човековој, ако у њему буде нељубав макар и према једном човеку", — а моје ослобођавање од нељубави иђаше тако споро и безнадно, да је изгледало, да се нигда нећу моћи ослободити од тог тешког и несносног госта у мојој души. Нељубав — не нека сликовита, ефектна, драматична, него некаква ситна, неугледна, маскирана, но ипак свагда будна нељубав, -- и то не према једном, него према многим људима, — таква би ме нељубав сваког дана грубо одгурнула са оног светлог и радосног пута, на који су ме овда онда доводили моји незнатни, али за мене нови и усрећавајући поступци љубави према људима.

Ожалошћен због својих неуспеха, ја сам често помишљао да бих ради бољег (делатног, „експерименталног") схватања узвишених хришћанских сврха, изложених у Толстојевим списима, требало отићи, ако не до самог великог учитеља у Јасну Пољану, оно макар до људи, који су живели и живе у његовој непосредној близини, који су слушали из његових уста учење *о љубави, као основном закону нашег живота* и који су посматрали, како он својим свакодневним поступцима постизава „благо" (срећу), држећи се тог на изглед неостварљивог, силом измишљеног и људима натуриваног закона живота.

Да Толстој, идући тим путем, збиља постизава срећу, то сам ја одавна знао из најпоузданијих, несумњивих докумената његовог живота. У његовим дневницима и писмима од ране младости до смрти, а нарочито последњих тридесет година, често се налазе овакви записи:

„Мој живот, *као и увек*, сваким даном и часом постаје радоснији. Чудни су и јадни они људи, који могу не осећати благодарност за благо живота (то јест: за ту велику срећу, што су се родили на свет)“.

„Ја — чудно је и да кажем — ја што даље живим, мени је све боље и боље. Рекао би човек, да се већ не може даље, а мени је све боље...“

Толстојеви дневници и велика му преписка у току целог века препуни су таквих усхићених одзива о његовом душевном осећању, од како је ступио на велики пут љубави. Но није само на њега тако благотворно и радосно утицала велика духовна промена — још радосније и свечаније осећали су се многобројни његови познаници и пријатељи из разних народних и друштвених слојева, који, под утицајем његове проповеди, ступише на велики и радосни пут нематеријалног, духовног схватања животне суштине.

У Толстојевим писмима разних периода налазимо ове одзиве о тим људима:

„Радујем се, радујем се вашем душевном стању, драги брате Икоњикове,[1] и благодарим због њега Богу, не због вас самога, него због свих оних људи — први сам ето ја, — који налазе и још ће налазити потпоре и учвршћења своје вере у истину, — у то: да прави живот није у телу, него у духу, која је истина тако јасна у вашем животу. Веома вам захваљујем, не за ваш живот — *та је ствар изнад сваке захвалности* —, него за то, што сте ми тако истинито и лепо описали и оно, што је с вама било, и своје душевно стање... Садашње писмо ваше изазвало је у мојој души нарочито живо и радосно осећање захвалности и љубави према вама“.

Другом пријатељу, Молочњикову, који је такође био бачен у тамницу због својих религиозних убеђења:

„Ја често велим: људи живе на слободи, посред тобожње бурне делатности, и немају шта ни да причају, ни да пишу, а ви сте у тамници, и свако вам је писмо — једно пуније и садржајније од другога...

Лепа је ваша улога!“

[1] Икоњиков је био у тај мах на робији, што се, као доследан хришћанин, одрекао од вршења војничке дужности.

Своме пријатељу сликару Ге-у, који је својим творевинама људима објашњавао велике јеванђелске истине, писао је једном приликом Толстој: „Уживам у вама, и са пријатном зебњом у срцу очекујем, шта ћете ви створити. Ја имам чудновато осећање стрепње и страха пред најважнијим за мене појавама живота... и према вашем новом раду. То мора да је отуд, што је све то ново — нови летора̂сти новог живота... Какав је диван човек Е. Попов! Сав се сија и гори. И за њега стрепим“.

Знајући, да ту, у мојој близини, само неколико врста од жељезничке пруге, којом ћу ја путовати — живе људи, који су животом и стварним поступцима разумели оно, што бих и ја хтео да појмим, — ја неодољиво зажелех да свратим у Јасну Пољану, ту престоницу светске велике мисли, која већ више од четврт века привлачи на себе појачану пажњу целога света.

Од те посете ме је задржавало још само то, што се, због своје неодлучности, до самог последњег тренутка нисам постарао, да за времена добијем и писмени пристанак, да свратим у Јасну Пољану, као што је то чинила већина јасно пољанских посетилаца. Ја сам у то доба преко писама био познат са Толстојевим лекаром и блиским пријатељем, Словаком Душаном Маковицким, те да сам њега за времена из Москве запитао, могу ли на сат, два свратити у Јасну Пољану и можда изаћи пред Толстоја — ја бих без сумње добио повољан одговор, као и скоро сви посетиоци, који желе видети Јасну Пољану. Толстој, кад је здрав, примао је свакога, ко жели да се са њим разговара. Он се у том погледу држао правила свог блиског пријатеља и једномишљеника, сликара Н. Ге-а, који му је једаред у погледу посетилаца рекао да сликар и писац не треба да, за љубав свога рада, одбијају посетиоце, јер су људи важнији од — платна. „Ми имамо много посетилаца, — пише Толстој 1891 године Ге-у, — и ја у погледу њих увек гледам да се држим вашег правила: „човек је дражи од платна“. И бива због тога неки пут терет, досада, али бивају и награде. Да се избавиш од тога, има само једно средство — рад, кад од њега живиш и њиме друге храниш, али ја и ви не само да се не можемо одрицати (примања гостију), него још треба да се радујемо, што

смо и ми за нешто потребни. А још је најбоље, ако и од свог посла можеш откинути времена за човека, за ћеретање са њим. Крајности се увек додирују: ћеретање је — и најништавнија и највећа ствар“.

Толстој је увек у том смислу говорио о посетиоцима. Он је у том погледу ишао тако далеко, да је примао чак и људе, који одричу његово учење и који долазе да њега лично осуђују... Он их је примао, мирно је слушао њихову често грубу и пакосну осуду и покушавао је да их боље обавести о свом учењу и о себи.

Ја бих дакле без сумње добио писмен пристанак, да свратим у јаснопољански дом, али ја за све време свог двонедељног бављења у Москви нисам одређено знао, да ли ћу моћи свраћати у Јасну или не — те тако се и не обратих Д-ру Маковицком са молбом за дозволу.

Но већ у очи дана поласка кући, ја се састадох са својим познаником, Иваном Горбуновим, старешином познате издавачке књижаре „Посредник“, Толстојевим блиским пријатељем и следбеником, који ми искрено посаветова да неизоставно свратим у Јасну Пољану. Рече ми, да ћу тамо бити радо примљен и да предходно јављање није неопходно потребно. Кад га ја запитах, би ли добро било да ми он да какво писмо за Толстоја, он ми рече да је то непотребно, да ће Толстој после треће речи са мном познати да има пред собом једномишљеника. — „Рибар рибара одмах познаје“ — додаде Горбунов, добродушно се смешећи.

Разговор са Горбуновим учини крај моме колебању. Ја се одлучих да свакојако свратим у Толстојев завичај, а како се нисам предходно јавио и добио пристанак, те нисам могао као поуздано рачунати да изиђем пред самог Толстоја (он је некако непосредно пред тим опет озбиљно боловао), ја се одлучих, да се задовољим макар само тиме, да видим саму Јасну Пољану; да нађем у селу старце сељаке, који су некад били његови ђаци, да их питам о Толстојевој јаснопољанској школи, која и мени као учитељу служи као образац; да видим сву околину и прилике, у којима живи велики светски мудрац; а можда ће ми се, мислио сам, дати прилика, да га макар из далека видим, или да га, кад изађе у шетњу,ословим и проговорим коју реч са њим. На пољу, изван куће то се може остварити и без предходног писменог јављања. Не ретко до-

лазе у Јасну Пољану људи из далека света, Енглези, Чеси, Јапанци и други, који се настане код сељака у селу; ако је лето, разапну негде близу Толстојева дома шатор, и ту проведу колико им је потребно, да би видели великог човека и дознали о њему што их интересује...

Ја сад нећу морити читаоце споредностима, нећу потрошити ни једну реч на моје путовање од Москве до Јасне Пољане, тим пре што ја немам ни око за такве ствари, и казаћу кратко — ја сам у Јасној Пољани.

Четири, пет сати јужно од Москве, на московско-курској жељезничкој прузи, налази се мала станица Шчекино (Щекино), где се жељезнички воз задржава свега један минут, тако, да кондуктер нарочито жури путника, да што брже износи или уноси свој пртљаг, да не би закаснио. Одатле се, за један сат вожње на сеоском извошчику, стиже се до Јасне Пољане.

Са мном је путовао и мој дванаестогодишњи син Радивој.

Био је 4 мај 1909 године, 5 сати после подне. У Толстојевом завичају је у то доба године вегетација, као код нас почетком или средом априла. Овде, онде, у думачама и рупама, склоњенима од сунца, виђао се заостао неотопљен снег.

Кад минусмо сеоце Јасну Пољану и уђосмо у велики парк, који се на све стране шири око Толстојева дома, ја и Радивој угледасмо с кола силно исцветано цвеће, које се, месец дана раније, виђа и по српским шумама. На првом кораку у башту, ја уочих љубичицу, љутић, „од два брата крв“... Мој Радивој не издржа, скочи с кола и поче брати јаснопољанско цвеће. Обузет неким пријатним узбуђењем, сиђох и ја с кола и са задовољством посматрах сочно, рано-пролетње зеленило, које се раскошно шираше испод столетних борова, гранатих храстова и липа. Са колског пута пређох на пешачки пут, на један од пространих, високих и дугих дрвореда јаснопољанског парка. Тим стазама, над којима шуморе стародревни диновски борови и стасите липе, шетао се Толстој у часовима одмора; ту је он смишљао своје велике мисли, којима је расветљавао и расветлио сумрак нашег доба.

После три, четири минута хода кроз парк стигосмо до самог дома. На прозору на првом спрату пуна плава млада дама у златним наочарима весело гледа у цветњак пред кућом,

где нека друга женска прилика расађује „дан и ноћ“. Дама на на прозору беше Толстојева млађа кћи Александра.

Док сам плаћао извошчика, излази служитељ у наочарима и белим рукавицама — црн, сувоњав, и обраћа ми се са питањем:

— Коме је по вољи?

— Доктору Маковицком. Јован Максимовић из Београда, из Србије.

— Причекајте.

После неколико тренутака излази из куће журним корацима, са гостољубивим осмехом — оснижи, јаког састава, плав средовечан човек — Толстојев лекар Маковицки, или, као што га овде сви зову, Душан Петровић.

— Ја сам се надао да ћете доћи у Јасну Пољану, — рече ми Маковицки. — Међу именима словенских гостију на Гогољевој прослави видео сам и ваше име, и рачунао сам као поуздано да ћете и овамо свратити. Добро дошли. Изволʼте у кућу.

Улазимо у кућу. Доктор Маковицки живи у доњем спрату — у једној од оних соба, које су некада Толстоју, кад је писао „Ану Карењину“, служиле као радионица. То су оне собе, у којима је Толстоја сликао Рјепин, где седи за грубим простим столом, ногу подвукао пода се, на клупу, и пише. Око њега у соби — тестера, ашов, пољопривредни и обућарски алати.

Малочашњи служитељ доноси воде, оперемо руке и лице од вагонске чађи и прашине, доносе нам два свежа, веома дугачка руска народна пешкира, налик на оне какви се виђају у кућама бачких попова.

Кад сам се умио и мало удесио од железничког праха, обрати ми се свагда љубазни и весело расположени Маковицки:

— Је лʼ по вољи да вас пријавим Лаву Николајевићу?

Из самог тог питања, из срдачног тона, којим је оно било изговорено, закључих, да моја молба за пријем код Толстоја неће бити ни неумесна, ни досадна.

— Па молим вас, — одговорих му, пријатно изненађен тако брзим и лаким решењем питања, које ми се до мало час чинило врло тешко.

Ја сам се са д-ром Маковицким упознао, кад сам, приликом аустријског узимања Босне и Херцеговине, преводио и

штампао Толстојеву броширу „О присаједињењу Босне и Херцеговине Аустрији“. Ја и Маковицки смо том приликом неколико пути један другом писали. Шиљући одштампане брошире у Јасну Пољану, ја сам писао Толстоју о утиску, који је учинила код нас његова антимилитарна и антидржавна књига, и Др. Маковицки ми је на то писмо у име Толстојево са неколико речи одговорио. Ја држим, да је Маковицки, отишавши на горњи спрат да ме пријави, рекао, да се ја бавим превођењем Толстојевих списа на српски.

После два, три минута доктор се враћа и својим свагдањим радосним и одушевљеним изразом на лицу, вели ми:

— Лав Николајевић моли да дођете („милости проситъ“)

Ја полазим. Обраћам се мом Радивоју, који вечито, гдегод стигне, тражи употребљене поштанске марке, па је већ и у докторовој соби — Толстојевој негдашњој радионици — нашао у том погледу нешто занимљиво. Рачунајући да ћу без њега излазити пред Толстоја, ја му, полазећи, велим:

— Ти, Радивоје, остани ту, буди миран и пажљив, ја нећу дуго горе остати.

— Не, не, — умеша се Душан Петровић (тако Маковицког зову у Јасној Пољани), — Лав Николајевић је рекао да и он пође.

Полазимо горе. Излазимо у повеће предсобље, кроз које смо малочас ушли из дворишта. Оно чини утисак нечег господског, но и пољског, управо сеоско-господског. У њега се улази из парка, то јест: из шуме, воћњака, ливада — и у њему не може да се одржи елеганција и чистоћа, која иначе влада у свој кући грофице Толстој. Из предсобља пењемо се дрвеним степеницама, — на горњи спрат. (Чини ми се да је сва кућа дрвена.) Дошавши на први спрат, скрећемо јако у десно ходником. Улазимо у собу, у којој сам уочио само црн клавир десно; код њега стоји, према улазним вратима окренута, стасита дама, која се право, достојанствено држи и на први поглед неодољиво задобија својим милим, ведрим изразом. Одмах је познајем — то је Софија Андрејевна, Толстојева жена. Ја јој прилазим, поздрављам се с њом, она ми благим покретом руке и љубазним изразом на лицу, указује на широм отворена врата лево од мене. Ја полазим онамо и нађем се пред Толстојем, који стоји или иде корак два према вратима, на која ја улазим. За све то време, ја ништа не знам о мом

сину, скоро ништа о намештају у собама, о оделу грофице и самог Толстоја, и осећам неку тиху, безграничну радост у свем свом бићу, коју не знам да сам кад осећао у ранијем животу.

Ја коракнем према Толстоју, поздравим се са њим.

— Врло ми је пријатно упознати се са вама — извол'те сести, — рече ми он предусретљивим, старачким, непоузданим гласом, указујући на место крај округлог, старинског, црно политираног стола, за којим је очевидно до малочас седео над неким радом.

Под утицајем Толстојевих реформаторских списа последњег периода његовог делања, који сведоче о необичној снази, свежини, покретности његовог духа, ја, и кад сам замишљао Толстојев телесни облик, никад нисам гледао пред собом старца. Увек сам замишљао крепка, жива, јака човека. Уз духовну велику снагу, која је увек била присутна у сваком реду, свакој реченици његовој, ја сам свагда замишљао и снажно телесно обличје. И стога ми сад беше необично, неочекивано, би ми скоро жао (кад је реч о Толстоју, не могу казати: непријатно), кад угледах пред собом слабомоћна старца, који као да не стојаше и не корачаше сасвим чврсто, и чији глас долазаше из сасвим беззубих уста.

Одазивам се Толстојевом позиву и седнем. И он седа за сто, иза кога је очигледно малочас устао и на ком стоје трагови малочашњег рада.

Помишљајући уз пут на могућност састанка са Толстојем, ја сам вероватно мислио и о том, о чем са њим да говорим, с каквим питањем да му се обратим, — но сад ми све то не беше потребно. Толстојева сва појава, љубазност и срдачност са којом ме је дочекао и понудио да седнем, беху такве природе, да ме упућиваху на најобичнији, свакидашњи разговор са драгим познаником, кога давно нисмо видели.

— Како ваше здравље, Лаве Николајевићу? — упитах га ја, уносећи у тон свога питања сву своју љубав и безусловну оданост, коју већ четврт столећа гајим према њему.

— Како моје здравље?.. Какво здравље може бити у осамдесетогодишњег старца! — Данас здрав, сутра болестан.. Чекам ослобођење.

Слика *старог* Толстоја траје код мене само неколико тренутака. Чим је Толстој почео говорити, те, као и увек из

његових мисли и речи, почеше севати варнице, које човека у тренутку преносе у недомашне висине, — представа старости наједаред, као на замах чаробне палице ишчезава, и ја опет видим пред собом снажна, свежа, младачки жива човека — онаквог истог, какав стоји пред мојим духовним очима већ четврт столећа.

(Наставиће се.)

Јован Максимовић.

ВАМПИРИЗАМ У РОМАНТИЧНОЈ КЊИЖЕНОСТИ.

Једна од највећих погрешака коју је учинио Проспер Мериме састављајући своју познату збирку тобожњих илирских народних песама, то је што је, мислећи да даје „локални колорит“ српске поезије, посветио велико место простонародном веровању у вампире или вукодлаке. Страх од крвљу надувених поноћних утвара дуге косе и израслих ноктију чак је једна од најкарактеристичнијих црта у портрету „Илирца“ који је он дао. Од двадесет и осам комада који сачињавају његове *Гусле*, пет имају вампиризам за главан предмет: *Лепа Софија*, *Јованчић*, *Вампир*, *Кара-Али*, *Константин Јакубовић*. У оној ванредној и страхотној балади што се зове *Храбри хајдуци* (инспирисаној Уголиновом историјом из Дантеове *Комедије)* изгладнели Кристић Александар, над телом мртве матере, преклиње свог старијег брата готовог на канибалство „Пиј моју крв, Кристићу, и не чини злочина. *Кад сви будемо изумрли од глади, враћаћемо се на овај свет да сисамо крв наших непријатеља*“. Читава једна мала дисертација о вампирима служи као увод у поменути циклус.

Међутим, српска народна поезија, и ако богата надприродним елементом, не познаје вампире. Као још и многа друга фантастична створења из области празноверице и мита, она је њих оставила усменој прозној традицији, која у опште не иде у литературу.

Мериму се ипак поменута погрешка није случајно догодила. И опат Фортис, у своме *Путовању у Далмацију*, које је послужило као главни извор за „локални колорит“ *Гусала*, и Шомет-Дефосе, у свом *Путовању у Босну*, такође значај

ном извору, дају информација о вампиризму, — што је било довољно да отвори кредит једној специалној књизи о том питању: *Расправама о вампирима* дома Августина Калмеа.

Али, поред овог разлога, има и један други, важнији још. Вампиризам има једну прилично дугу историју у европској књижевности, те „френетички" карактер *Гусала* није једна усамљена појава. Он се даје објаснити не само неуспелим покушајем солидне документације, већ, и то у јачој мери, једном књижевном модом која је прецветавала око 1827 године кад су *Гусле* писане. И пре 1827, наши српски вампири занимали су западне писце, тако да је српска реч *вампир* већ у то доба била стекла право грађанства готово у свима европским језицима. То је био разлог што сам у својој монографији о *Гуслама* посветио томе питању засебан одељак из чије грађе, овом приликом, састављам стране које следују: са надом да ће ко од наших компетентних писаца дати пуну историју вампиризма у српској књижевности.

I

По једној популарној празноверици распростртој не само код словенских народа, како се мисли понекад, већ и код Румуна, Арнаута, данашњих Грка, Немаца, Енглеза, Ираца, вампири су мртваци који излазе ноћу из својих гробова, походе живе и сисају им крв. По традицији, вампира се не може друкчије опростити до ископавањем из гроба: срце треба пробити коцем, главу одсећи и цело тело спалити.[1]

Сама реч *вампир*, и ако му је етимологија још магловита,[2] реч је српска у овом облику у коме се данас налази и у коме је прешла у друге језике, чак и у оне где је ствар постојала али где име још није било довољно утврђено. Тај мали лингвистични догађај десио се око 1730 године.

Истина је да се и пре тога говорило, у више прилика, о пољским „упјорима",[3] грчким „вруколацима",[4] шлеским и чеш-

[1] Alfred Fellows, *The Vampire Legend,* у листу *The Occult Review* од 1 септембра 1908, стр. 125. — Упор. Вуков *Рјечник,* реч „вукодлак".

[2] По свој прилици од турског *убер*, вештица (Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1896, S. 375).

[3] *Le Mercure galant*, мај 1693 и фебруар 1694; цитат у врло документованој студији Г. Стефана Хока: *Die Vampyrsage und ihre Verwertung in der deutschen Literatur*, Berlin, 1900, S. 33-34.

[4] Прво у књизи енглеског дипломате и историка Пола Рајколта: *The present State of the Greek and Armenian Churches*, by Paul Rycault,

ким „мртвацима“ и „крвосисавцима“, али све те приче нису имале ни изблиза онакав успех какав добише, почевши од 1725 године, невероватни извештаји о вампирима из Србије.

То беше за време аустријске окупације северних округа данашње Србије (1718—1739). Жалосно дотадашње стање нашега народа ништа није било промењено под новом управом. После дугих и крвавих ратова земља је остала пуста, становници подивљали[1] и незадовољни новим господарима. Неуко свештенство, заузето борбом против католичких мисионара, стајало је немоћно пред неморалом и сујеверјем своје пастве. Бигамија и полигамија предмет су многобројних оптужаба од стране власти.[2] У то доба падају и чести случајеви вампиризма у народу.

Месеца септембра 1724, умре сељак Петар Благојевић из Кисиљева (Kisolava), села у данашњем округу пожаревачком, али које писани и штампани извештаји из тог доба прикључују у „Горњу Угарску“. Десет недеља после његове смрти, девет других лица из истога села умреше за осам дана, изјављујући на самртном часу да су видели Петра Благојевића који је долазио ноћу да им сиса крв. Деветога дана, вампирова жена саопшти да јој се прошле ноћи јавио покојни муж и тражио опанке.

Онда се цело село скупи и пријави царском провизору у Великом Градишту (Gradischka); овај дође у Кисиљево са попом и џелатом да извиди ствар. Нареди да се отвори мртвачев гроб. Нађоше Петра Благојевића „потпуног свежег“ (ganz frisch), како нас уверавају званична акта сачувана у бечком Дворском Камералном Архиву.[3] Коса, брада и нокти беху му дугачко израсли; уста пуна крви. Зabodoше му колац у срце

London, 1679. Затим у француском путопису: Pitton de Tournefort, *Relation du Voyage du Levant*, Lyon, 1717, t. I, pp. 158-165. Питон де Турнфор слушао је о „вруколацима“ у Микони 1700 године и присуствовао сценама доиста ужасним.

[1] Др. Драг. М. Павловић, *Административна и црквена политика аустријска у Србији (од 1718—1739)* у *Гласу Српске Краљевске Академије* LXII, стр. 194.

[2] Др. Владимир Ћоровић, *Бигамија и полигамија код Срба* (*Српски Књижевни Гласник*, књ. XIX, стр. 575—583).

[3] Г. Хок их је поново преписао и делом објавио у већ наведеној студији. Ово је била врло потребна ствар, јер су у версијама раније штампаним особна имена била страховито деформисана.

и спалише га. Царски чиновник написа дугачак рапорт београдској влади, која га испрати у Беч. У Бечу ова вест произведе огромну сензацију у штампи, па и у научним круговима.[1]

Нов случај вампиризма, још узбудљивији, појавио се у Србији 1732. Пуковник Бота д'Адорно у Београду доби вест да у селу Медвеђи близу Крушевца влада страховита епидемија. Пуковник изасла одмах на лице места „контагионс-медикуса" Г. Глазера. После неколико дана он прими од лекара један врло конфузан извештај, у коме је овај тражио допуштење да у медвеђском гробљу изврши „хирургичку визитацију". По добивеном допуштењу, гробови се откопаше. Ево у потпуности те историје која је обишла целу Европу.

Хајдук Арнаут Павле из Медвеђе погинуо је био 1727 године под једним тешким колима са сеном. После месец дана, четири сељака из истог села умреше на начин на који се, по предању, умире од вампира. Тада се село сети да је Арнаут Павле често причао како га је некад на Косову Пољу мучио један турски вампир и како га се он најзад ослободио: отишао му на гроб, раскопао га, најео се земље са гроба и протрљао вампировом крвљу. Али тај лек свакако није био довољан да га спречи да и он не постане вампир после смрти. Дакле, четрдесет дана доцније, његови га сељаци ископаше. Нађоше га црвеног као ватра, косе, ноктију и браде пораслих, жила пуних течне крви која се разливала на покров. Кмет му заби колац у груди; одсекоше му главу и спалише све. Затим поступише исто тако са лешевима она четири сељака мртва од вампира, из бојазни да се и они не повампире после смрти.

После пет година, 1732, појави се у Медвеђи она страшна епидемија услед које послаше царску комисију из Београда. Нови се вампири појавише у селу, али им се није знао узрок.

После дужег трагања, најзад открише да је Арнаут Павле сисао крви не само од она четири сељака, већ и од неке стоке коју су нови вампири морали јести за живота. Тада се село одлучи да раскопа гробове свих оних који су умрли у последње време, и између четрдесет лешева нађоше седамнаест

[1] *Wiener Diarium* од 25 јула 1725. — *Entsetzliche Begebenheit, welche sich in dem Dorff Kisolava ohnweit Belgrad in Ober-Ungarn* (sic) *vor einigen Tagen zugetragen*, Wien, 1725. (Навод по Г. Хоку.)

који су носили најочигледније знаке вампиризма: после уобичајених операција спалише их и бацише пепео у Мораву.

Царска комисија састави званичан записник који потписаше сви присутни официри и војни лекари. Тај извештај се отправи Ратном Савету у Беч, где буде одређена специална комисија да га извиди.

Цар Карло VI заинтересова се живо за тај догађај о коме се ускоро вести раширише кроз целу Европу. Идуће године (1733), како бележи један савремени писац[1]), „на лајпцишком вашару није било по књижарским шатрама других књига до брошура о сисавцима крви“. Општа паника завлада; у Шлезији, Чешкој, Моравској и Угарској простонародна машта стварала је вампире у сваком месту, а једна немачка варош, премрла од страха, затражи против њих помоћ од Универзитета и учених друштава[2]). Француски краљ Луј XV нареди своме амбасадору у Бечу, војводи од Ришелиеа, за опширан извештај о свему.[3])

У Немачкој, читава серија дисертација појави се да расветли овај невероватан догађај; теолози, философи, лекари, историци нагнуше да кажу своју реч: једни, не верујући у истинитост званичних докумената, покушаше да објасне празноверицу најчуднијим разлозима, други узимајући, ствар озбиљно питаху се да ли вампире гони на сисање крви *corpus, anima* или *spiritus*.[4])

У Француској, већ у месецу мају 1732, *Mercure de France* информише своје читаоце о чудним вестима из Беча и уноси први пут у француски језик реч *vampire*.[5]) Пет година доцније, Боаје д' Аржан, „онај д' Аржан кога су језуити оптуживали да не верује ни у шта“, поверова у вампире и исприча о њима дугих прича у својим *Јеврејским Писмима*, која су као што је познато, једна од многобројних имитација *Персијских Писама*.

После њега, један славни ерудит, пречасни отац дом Ав-

[1]) M. Ranft. *Tractat von dem Kauen und Schmatzen der Todten in den Gräbern*, Leipzig, 1734. S. 179.

[2]) Stefan Hock, *op. cit.*, S. 40.

[3]) *Histoire des vampires*, Paris, 1820, p. 243.

[4]) Видети списак ових публикација у књизи Г. Хока, стр. 36—48.

[5]) Речник Хацфелд-Дармстетер, најтачнији у овим питањима, даје као први пример речи 1762 годину.

густин Калме, историк Лорене и коментатор Библије, публикова 1746 године своје *Расправе о појавама анђела, демона и духова, и о аветињама и вампирима*[1]), „књигу апсурдну у тој мери да човек не би веровао да је дом Августин био способан да је напише," како вели д'Аламбер у *Енциклопедији*. Ево до каквих је закључака дошао њен писац:

„Доказано је:

I

„Да су се анђели и демони често појављивали људима; да су душе, одвојене од тела, често долазиле на земљу и да је то још увек могућно

II

„Да је начин ових појава, као и њихово ишчезнуће, ствар потпуно непозната, и да је Бог оставља људима на препирку и истраживања.

III

„Да изгледа да ове појаве не зависе много од добрих и рђавих анђела, већ да их Бог допушта понекад из разлога чије је познавање резервисао себи.

IV

„Да је немогуће дати икакво извесно правило, нити разлагати са доказима, будући да не познајемо тачно природу и границе моћи поменутих појава.

V

„Да друкчије треба размишљати о појавама у сну, друкчије о појавама у будном стању; друкчије о појавама опипљивих тела која говоре, иду, пију и једу, а друкчије о појавама у сенкама или ваздушастим и магловитим телима: *најзад, да тела која устају из гробова у Грчкој, Угарској, Моравској, Шлеској, захтевају један начин излагања потпуно засебан*".[2]

Ове *Расправе* О. Калмеа стекоше сјајног и дуготрајног успеха. Нова издања и разни преводи престизали су се у току двадесет година. Име вампира постаде тако чувено да га,

[1]) Dom Augustin Calmet, *Dissertations sur les apparitions des anges, des démons et des esprits, et sur les revenants et les vampires.* A Paris, chez de Bure ainé, 1746, pp. 500. — Доцнија издања су у две свеске. Енглески превод угледао је света 1850 у Лондону.

[2] *Dissertations sur les apparitions*, pp. 225—226.

1762, велики природњак Бифон даде једном јужно-американском слепом мишу оклеветаном да се храни људском крви *(vespertilio vampyrus)*.[2]

Није тешко замислити шта су разумни духови XVIII века могли рећи о оваквој празноверици коју су Црква и њени доктори узимали озбиљно. Волтер сам узе на себе да одговори. „Шта! вели он у чланку посвећеном вампирима у свом *Философском Речнику*, у нашем XVIII веку има још вампира! и то после краљевства Лока̂, Шефтесберија̂, Траншара̂, Колинса̂; и то под краљевством д'Аламбера, Дидероа̂, Сен-Ламбера̂, Диклоа̂, верује се у вампире, и пречасни О. дом Августин Калме, свештеник бенедиктинац конгрегације сен-ванске и сен-хидулфске, опат Сенона, опатије која има сто хиљада ливара ренте, сусед двеју других опатија истога прихода, штампао је и прештампао *Историју Вампира* са дозволом Сорбоне потписаном „Marcilli!“ Затим, пошто је својим лаким пером препричао предмет и изложио тачке о којима учени доктори највише дискутују, Волтер прилаже и сам једно духовито решење: „Тешкоћа је била знати да ли то душа или тело вампирово потребују земаљске хране: одлучише да једу и једна и друго; фина и мало хранљива јела, као колачи, умућен крем и шећерно воће, то је за душу; розбиф, то је за тело“.

Жан-Жак Русо, у своме *Писму Архиепископу Париском*, не буни се мање но Волтер против такве празноверице: „Ако има на овом свету и једне историје доказане, то је историја вампира. Ништа ту не недостаје: записници, уверења издата од кметова, лекара, попова и судија; правни докази најпотпунији. Па после свега тога, ко верује у вампире?“

Под таквом критиком, појмљиво је да литератори XVIII века нису могли експлоатисати вампиризам као књижевни мотив; или бар, нису то могли чинити узевши га озбиљно. И поред све наклоности Свете Цркве и њених доктора, крволочна авет била је убијена под смешним, још пре свог изласка из гроба. Требаће да дође френетички романтизам XIX века да је раскопа и да јој да живота.

(Свршиће се).

ВОЈИСЛАВ М. ЈОВАНОВИЋ.

---

[2] Stefan Hock, *op. cit*, *loc. cit*.

СИТНИ ПРИЛОЗИ

О српском књижевном језику.[1])

Отворено писмо Господину Др. Љубомиру Недићу.

У вашем чланку, под насловом: „Српски књижевни језик", који је наштампан у првом броју вашег „Српског Прегледа" ове године ви сте, постакнути преовлађујућим пуризмом у нашем књижевном језику, пред званије од вас у овоме послу изнели две ствари, које се тичу нашега књижевног језика, да би указали на потребу њихове расправе. Те две ствари то су односи књижевног језика према народном говору и његово јединство.

Може бити, но ја неверујем, да ће се когод званији од вас, да ће се људи од струке одазвати овоме вашем позиву, просто зато, што је то питање једном засвагда решено од наших великана, од људи потпуно спремних у овоме послу, према којима смо, као што ви сами рекосте, ми сви, колико нас има, мали и ситни да би од наше стране решењу овог једном већ решеног питања могли што допринети, било *за* било *против*. А то питање, које ви сад, преплашени пуризмом у нашем књижевном језику, поново износите на тапет, решено је тако, да се од јужног, источног и западног дијалекта узму за књижевни језик прва два, а коме је угодно може узети и трећи, зато, што наши дијалекти и нису управо дијалекти, као што је то н. п. у Немаца случај, него су то просте варијације самогласника *ије*, *е*, *и*, које варијације у главноме немају никаквих веза са суштином ни говорног ни књижевног нашег језика, као што је то тако било и у старих Јелина, који су у говорном језику имали два оваква дијалекта, који су се у извесним речима разликовали један од другога изговарањем самогласника *Е* и *ι*, што су они ради јединства књижевног језика бележили нарочито за то створеним писменом, онако, онако, као што је из исте потребе створено и наше *ѣ*.

Према довде реченом пуризам је, који је постао из та-

[1]) У 1 броју „Српског Прегледа" за 1895, Др. Љубомир Недић је написао чланак „Српски Књижевни Језик". Као одговор на тај чланак стари песник Јован Илић написао је ово „Отворено писмо", које доносимо добротом Г. Милорада Павловића професора. Уред.

лога наше високе и дубоке политике, магла, која ће заједно с' њоме отићи онамо, одкуда је и дошла, када се Атињани опамете; а ваш шовинизам, да је Доситије први у нашем народу почео писати своје умне творевине на живу језику, престаће, када будете доспели прочитати Вуков „Ковчежић".

С' поштовањем
J. Илић

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Анте Старчевић.

Kerubin Šegvić: *Dr. Ante Starčević.* Njegov život i njegova djela. Zagreb, 1911.

Djela Dr. Ante Starčevića. Izdaje Odbor Kluba Stranke Prava. Knjiga I-III. Zagreb, 1893—1896.

Анта Старчевић за Хрвате је једно велико име. За њих је он оно што је за угарске Србе, од прилике у исто време, био Светозар Милетић: оличење потпуног и борбеног национализма, нека врста националног месије. За нас Србе у опште Старчевић је у толико занимљивији што никада нико о нама није толико зла рекао колико он. Њега више нема, али његово име и његове идеје су остале. Један знатан део Хрвата још увек живи у његовим идејама, и једна велика хрватска странка крсти се још и данас његовим именом Један такав човек заслужио је да се његов живот прикаже, и ми, које је овај огорчени србофоб тако срдачно мрзео и који је о нама толико зла рекао, треба да га из ближе познамо.

I

Породица Старчевића, по традицији, изгледа да је пореклом из Херцеговине, али се поодавно доселила у Лику. У засеоку Житнику, код Госпића, од оца сељака, Јакова, и матере Милице, по роду Бодановe и православне Српкиње, родио се 23 маја 1823 године Анте Старчевић.

Основну школу свршио је у Кланцу, и као дете узео га стриц жупник Шиме Старчевић за свога ђака. 1839 посла га стриц у Загреб, да учи гимназију и спрема се за свештеника.

Млади „Валах“, како су га професори кајкавци звали, поред неповољних материјалних прилика, брзо је напредовао. Штура знања старинске класичне гимназије не задовољавају га, његов живи дух тражи сам себи ране, и млади Старчевић жудно чита све што му до руку дође. „Ја читам, вели он у својим успоменама, учим се на памет све илирске списе свом жестином занесена младића“.

Гимназију је свршио 1844. У оно још феодално доба у Хрватској дете из народа могло је ићи само у свештенике, и Старчевић би принуђен да уђе у богословију. У Пешти се тада стицала виша богословска знања, и припремали даровити младићи за веће духовне чинове. У Пештанском Сјеменишту (богословији) остао је Старчевић три године, али сем теологије он учи филозофију и историју, и почиње се интересовати политиком, која ће остати главна страст његовог живота.

Дође Револуција од 1848, која је из темеља потресла стару Угарску. Богословија у Пешти се затвара, и Старчевић, недовршив је, напушта је, да се никад више у њу не врати. Њега политика вуче к себи. Старчевић је и раније био у илирским идејама. Када је 1845 бан Халер у Загребу наредио да војска пуца у народ, и када је пало 13 мртвих и 27 рањених, Старчевић је једва главу спасао. Он познаје све главне људе илирске: Људевита Гаја, Димитрија Деметра, оба Мажуранића, Ивана и Анта, Ивана Кукуљевића. Он пева, под потписом А. В. Растевчић, по илирским листовима, у чистом језику и у патриотском надахнућу, успомене старих Илираца, „велику Славију“ и „славску липу“. Он пише и љубавне стихове, подражавајући дубровачке трубадуре „љувених“ песама. Он 1848 велича бана Јелачића, уверен да ће се обновити стара хрватска држава. Иначе, њега, као и многих наших „родољубаца“ из 1848, нема на бојном пољу.

1848, у Кланцу, он је видео једну ствар која га је нагнала на размишљање и изазвала цео један преокрет у његовом мишљењу. На „проштењу“ виде он висока, здрава, силна граничара, коме су обе руке биле одсечене до лаката. Несрећник је граничарима био писао тужбе на злоупотребе власти: чувши за то, војна га власт позове у Карловац, и на генералову заповест одсеку му леву руку до лаката. Граничар се није умирио, и даље је писао тужбе на неправедну и осиону господу. И власти му тада одсекоше и другу руку, да никад

перо не узме више. Од тога догађаја Старчевић, дотле лојалан песник династичних химна, из основа мења своја мишљења.

1848 требао је да прими свештенички чин. Као и његова династичност, тако се и његова вера била оладила. Искрен дух, он није хтео варати ни себе ни друге. Он скида са себе црно клиричко одело, и иде у Загреб. Ту би изабран за професора филозофије и историје на правној академији. Потврђење избора у последњем часу осујетио је његов негдашњи бискуп Ожеговић, који му није хтео опростити неверство према Цркви. Бискуп јави у Беч „да такав човјек би био погибељан за интересе државе на таковој столици". И на место Старчевића буде постављен један Чех, који ништа није учио, и који није знао хрватски.

Старчевић тада иде у адвокатску канцеларију једнога пријатеља у којој ће провести тешке године бечког апсолутизма. То је било доба када су се народни језик и дух сурово прогонили, када су жандари хапсили гусларе по Славонији и стрељали свакога који им се подругљиво насмејао, када су државни чиновници понемчавали своја имена, када је Самобор постао *Sanaburg*, Лепоглава *Schönhaupt*, а Велика Горица *Grossgörz in Turnpuleru*. У том добу Старчевић не показује неку особиту грађанску храброст. Он тада пише „Rečeslovicu" хрватског језика, преводи Анакреона, и у званичном листу пише противу — Срба! То је све његова политичка активност за време апсолутизма.

1860, као и у целој аустријској монархији, дође до уставне промене и у Хрватској. Старчевић се јавља у народном листу „Pozoru", и 1861 постоји велики бележник жупаније ријечке. На том месту он се истиче као правник и народни човек, и скреће пажњу на себе. Он је чистих руку у средини која није могла да схвати да чиновник може бити неподмитљив; он, и сам човек из народа, приступачан је народу, без племићске охолости и бирократске надмености. У оквиру жупанијских послова он хоће да води вишу политику: Његова амбиција је не да отаљава мала текућа административна питања, но да решава велико државно-правно питање хрватско, питање њених основних односа са Аустријом и са Мађарима. Државно-правне представке жупаније ријечке су његова дела, и у њима је он излагао своје схватање независне хрватске политике. У његовим очима Хрватска је независна земља, која је у прошло-

сти од добре воље ушла у персоналну унију са Аустријом; аустријски цар има се у Загребу крунисати за хрватског краља, краља ако не Велике, а оно бар Веће Хрватске, и у Загребу положити заклетву на хрватски устав.

1861 Старчевић је ушао у Сабор као заступник изборног среза Хрељин-Гробник. На том свом Сабору, као и Срби на Благовештенском Сабору у Карловцима, Хрвати се лелујају: хоће ли прићи Бечу или Пешти, који су још у завади, али и на путу да се мире на рачун трећих. У Хрватској Мажуранић, Штросмајер, Рачки, као и већина свештенства, нагињу Бечу; гроф Јанковић с већином племства нагиње Пешти. Између те две струје, Старчевић и Кватерник изилази са нечим трећим и новим: ни к Бечу ни к Пешти, но за независну и целокупну, слободну Хрватску. Легитимистички, у традицијама средњевековних јуриста, Старчевић развија своју основну мисао „хисторичког државног права Хрватске“. На Сабору он се види и чује, и заузима једно од првих места међу хрватским политичарима. Он је у толико одсечнији и радикалнији што је готово сам, што његове речи везују само њега, и што не носи никакву одговорност за ствари које се дешавају.

1861 он је један од вођа „Некаваца“, оних хрватских политичара који неће са Аустријом друге везе до персоналне уније. Слободан, одрешит, насртљив када је требало, он смета. Требало га је склањати. 1862 би стављен под истрагу због једног политичког говора којим је хтео „раздражити на презирање и мржњу против начину владања и управи државној...“ Он одмах буде разрешен од службе, и 1863 изведен пред суд у Загреб. Суд има обзира према њему, и осуђује га на месец дана затвора. Али тај месец издржао је у оковима. Изишав из затвора, он упорно продужује ранији рад. И даље он одвраћа Хрвате и од Беча и од Пеште, и бори се на два фронта, и против аутрофилских централиста и против маџарских уставоваца. Он се живо дописује са својим борбеним другом Кватерником, који, у изгнанству из домовине, комплотира са Гарибалдијем, Кошутом и пољском емиграцијом, покушава да дође у додир са француским и талијанским министрима, живо ради да напредну Европу заинтересује за ствар Хрватске.

1865, Старчевић је у Загребу изабран поново у Сабор. Он се буни, говори, протестује, али увек у мањини, без практичних успеха, сматран за неполитичку главу и егзалти-

раног човека. Људи се око њега ипак мало по мало скупљају. 1868 успева да дође до једног свог гласила, „Hrvata“, али ступце листа испуњава готово само он и Кватерник. Лист је био кратког века, и 1869 је престао изилазити. Место њега дошла је 1870 „Hrvatska“, која је изилазила до знамените Раковичке Буне.

Мистик и револуционар, као први радници на ослобођењу Италије, Карбонари, Кватерник се решио да од речи пређе ка делу, да отпочне дело националне револуције у Хрватској. Старчевић не хте улазити у тај опасан посао, и Кватерник сам оде у Границу, која му се чинила најзгодније поље рада. Он мисли да је ствар зрела, и рачуна на сигурну помоћ Србије. У Раковици побуни граничаре, образује народну владу, за главног заповедника устаника војске постави ислуженог стражмештра Рада Ћујића. Звона сташе ударати на католичким и на православним црквама; народ се диже. Али Буна би у крви угушена у самом почетку. Војска стиже, Кватарник и неколико главних људи погинуше на месту сукоба, 12 усташа беше стрељани, знатан, али непознат број повешани. Старчевић буде ноћу у Загребу затворен. Пуштен на слободу, он се повлачи у Јаску, и под полицијским надзором једва може да ради на публицистичким пословима. Он је оглашен за велеиздајника; његова странка у почетку стварања је угушена.

Тек 1878 његови пријатељи почињу опет дизати главу, и томе новом покрету стаје на чело Еразмо Барчић и људи првога реда као Тушкан, Хинковић. На Сушаку се креће „Sloboda“, Старчевић бива изабран за посланика на два места, и са још четири друга поново улази у Сабор. Од тада настаје преокрет у корист његових идеја. Универзитетска омладина у Загребу почеше се скупљати око њега; 1879 на скупштину његове странке у Бакру стиче се 3000 људи, где Др. Хинковић уз клицање народа говори да је у Старчевићу васкрсао дух Зринскога и Франкопана, народних мученика. Странка права је створена; она се јако осећа и у Сабору, и у књижевности, и међу омладином, свуда у борби.

Од 1878 до 1887 Старчевић у Сабору наставља свој раније започети рад. У нацртима адреса, у парламентарним говорима, у новинарским чланцима, он упорно понавља и развија оне исте мисли које је исказао у представци ријечке

жупаније. Али он је више државно-правни теоретичар и идеолог Странке но њен вођ и управљач. Он је умео да привуче, али није у стању да води. Сукоби, начелна и лична размимоилажења, иступи из странке, расцепи — све то казује да је странка била одвећ хетерогена и да није била добро вођена. Старчевић постаје једна декоративна личност, „Стари“, патријарх‘ легендарни херој Странке, коме се диже цео култ. Али растрзана Странка, више негативна но позитивна, склопљена од људи које су само заједничке мржње сјединиле, не показује много живота и напретка. Напреднији елементи се одвајају, млађи нараштаји, који улазе у модерне идеје, иду на другу страну. У тешким приликама по Странку, на чијем стварању је радио неких тридесет и пет година, Старчевић умире у Загребу, ноћу између 27 и 28 фебруара 1895 године.

То је, у најкрупнијим потезима, живот овога човека, који је у политичком животу Хрватске оставио толико трага за собом. И Старчевић као оригинална и јака личност, и као политичар, и његове идеје, које ипак више вреде од њених данашњих присталица, и ова свећа књига коју је „Старом“ посветио побожни Старчевићанац дон Керубин Шегвић — све то заслужује да се из близа види и да се и код нас зна.

(Свршиће се.)

J. Скерлић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

С љубављу се не шали, комедија у три чина, од Алфреда де Мисеа, превео Душан Л. Ђокић.

> J' aime ! Voilà le mot que la nature entière
> Crie au vent qui l'emporte, à l'oiseau qui le suit!
> Sombre et dernier soupir que poussera la terre
> Quand elle tombera dans l'éternelle nuit !
> Oh! vous le murmurez dans vos sphères sacrées,
> Etoiles du matin, ce mot triste et charmant;
> (Alfred de Musset, Poésies nouvelles: Rolla)

Као сви прави романтичари, и Мисе је на својој застави, у своме програму, имао као главну тачку прву тачку романтичког програма: „J'aime! Il n'est rien que l'amour!“ Код Мисеа, све су тачке биле сведене на ту једну. У светској књижевности, можда, нема писца чије је дело толико Дело

Љубави колико је његово. Кроз све његове ствари, кроз *Прве Песме*, и *Нове Песме*, и *Приче*, и *Новеле*, и *Комедије*, главно осећање, дано у безброј вариација, то је романтичарски схваћено осећање љубави. Цело његово дело то је једно велико зборијште свих могућих врста сентименталних, несрећних, кобних и суморних љубавника, који под месечином, у каквој шуми или замку, крај реке, или мора, уздишу, јецају, плачу, пате, убијају се или убијају. Ту Силвио говори Нинони: „Ја вас љубим Нинона, као своје срце. Ваше су очи кристали, ваше су усне црвене као пурпурно небо на западу“ (*Шта сањају младе девојке)*; ту Франк говори Белколори: „Мој живот почиње од дана када сам те први пут видео: пре тога није било ништа... Ти си ме учинила срећним, богатим, ти си ми отворила свет. Погледај, љубави моја, каква дивна ноћ!“. *(Пехар и усне)*; ту Валентин говори Цецилији: „Сферама не гравитира вечна мисао, већ вечна љубав. Светови живе стога што се траже, и сунца би се претворила у прах кад би једно од њих престало да љуби“. *(Не зареци се!)*; ту Кармозина, за своју љубав према краљу дон Педру, овако говори Минучиу: „Ја знам како ми мало приличи та љубав према краљу, и покушала сам да се излечим; али, како ми то није испало за руком, да бих мање патила, решила сам се да умрем..,“ *(Кармозина)*; и тако даље. Ту се, сем ових, шетају још и ови љубавници и љубавнице: Дон Паец и Хуана, Рафаело и Камарго, Франк и Деидамија, Рола и Марија; ћудљива Мариана; Лорензацио, тај Мисеов Хамлет; Фантазио који, зато што више не воли, држи да нема више смисла живети; Розета која умире од љубави, и верна Барберина, и узнемирена Жаклина; и Андре дел Сарто, и Целио, и Хасан из *Намуне*. Цео тај љубавни свет пева кантике и химне љубави, главноме и основноме мотиву свих књижевности. То певање је мало подигнутим тоном, на један сентименталан, идеолошки и платонски начин; али оно је, и покрај свега тога што је, врло често, много сладуњаво, још увек доста пријатно. Оно је нарочито пријатно за наше дане, као мали пургаторијум после читања модерне француске драме браколомства, новца, љубазника, породичних и друштвених криза. Из тих разлога, нека је допуштено томе Мисеовом свету да уздише, плаче и рида, и ако тај „манир“ није данас „у моди“. Најзад, може се говорити шта се хоће,

али Алфред де Мисе, и покрај многих и многих примедаба, остаје један велики песник љубави.

И његова комедија *С љубављу се не шали* показује колико је то тачно. Она није најрепрезентативнији образац његових комедија и, нарочито, оних где је то осећање најлепше спроведено; то би биле *Кармозина* и *Фантазио*. Али и она, у основновним потезима, има све оне особине са којима се Мисе уме да прикаже „у стварима срца“. Довољно је да ту има један љубавни пар, и онда је једноме писцу његова дара лако да комедији да покрета, живости, маште, живописних ситуација, успелих сценичких и драмских антитеза. Пердикан и Камила су тај љубавни пар. Овом приликом, они воде љубавно коло. Остали, сем Розете, стоје у позадини, и виде се као силуете, и играју једну сасвим другу комедију. Розета је ту да попуни вечни „трио“ свих драма на свету. Двоје не чине драму. Треба их најмање троје: један мужјак и две женке, или обратно. Дакле, Розета је ту. Она је ту да, на разне начине, „дозира“ однос Пердикана и Камиле.

Пре но што се уђе у комедију, тај однос овако изгледа: Пердикан је на школовању, Камила је у манастиру; Пердикан који добро познаје ars amandi и који је више жена волео него што је испита положио, воли Камилу коју му је отац унапред одредио за жену; Камила, која зна цео тај однос и која, из манастира, чезне за Пердиканом, научена од калуђерица, тражи велику и вечну љубав од Пердикана. Ушавши у комедију са овако контрастним квалитетима, јасно је да ће комедија развијати лепе ситуације. Још са почетком, односи се компликују. Камила, која воли Пердикана, „прави се интересантном“ у име неке велике љубави коју, по њој, мушкарац не може да да: она Пердикана дочекује хладно, одбацује све његове љубавне понуде, и хоће у манастир; све то, наравно, чини с тога да би Пердикана видела у болу и под очајањем. Кад је мислила да је тај циљ постигла, она јавља својим манастирским пријатељицама шта је урадила са Пердиканом. Пердикан ухвати то писмо и, као стари љубавник, једним сасвим старим методом, хоће да се свети на тај начин што ће се удварати другој. Розета је прва коју налази, и он, с њом, одмах почиње игру: удвара јој се, шета на само по лепој бароновој башти, нуди јој и своју руку...

Камила постаје љубоморна. Настају сцене које је могао

да дâ само један, да тако кажем, добар познавалац љубавних питања. Камила која пати на само, пред Пердиканом задржава и даље свој став хладноће и равнодушности, и гони га да се ожени Розетом; Пердикан, кога јако боли цела та лажна ситуација, пристаје на однос на који га гони Камила, и луди од љубави за њом. Сирота Розета игра своју улогу „трећег“, и још не осећа да ће она бити жртва целе те кобне љубавне игре! Но, како су односи доведени до краја, треба да се реше. Узајамна љубавна пецкања, зачикавања, уздржавања, намерне мале увреде, мирења и свађе које трају по тренутак, — све је то прошло. Треба да се дâ закључак. Као сви већи љубавници Мисеових комедија, и Пердикан и Камила довољно су се узајамно измучили, и осетили све патње љубоморе. То је Мисеов „начин“, и његова филозофија љубави: пре свих позитива љубави, треба осетити све негативе.

Дакле, у игри, дошло се до ове фигуре: Камила, која воли Пердикана, гони га да узме Розету; Пердикан, који воли Камилу, пристаје на то. Пердикан позива у помоћ сву своју хладнокрвност, и полази да то приведе у дело. Камила, испивши до дна чашу љубоморе, посла собара по њега. Сав срећан, уверен да је проблем већ једном решен, Пердикан се враћа. „Камила, ви сте ме тражили?“ — „Не, не“, одговара Камила. „Ви сте нешто бледи; шта сте ми то имали казати? Ви сте ме звали да ми нешто кажете? — Не, не! О, Господе Боже!“, одговара Камила, и излази. У последњој и завршној сцени, Камила је пред распећем: Камила се богу моли... Улази Пердикан, и почиње свој лепи монолог: „Гордости! Најкобнија саветнице људска, шта си то урадила између ове девојке и мене... Она би ме могла волети, и ми смо били рођени једно за друго; шта си урадила на нашим уснама, кад су се наше руке хтеле да сједине?“ После још једног лепог монолога, они су се нашли једно другоме у загрљају. „Да, ми се волимо“, завршава Камила; „остави ме да то осетим на твоме срцу; овај Бог, који нас посматра, неће се наћи увређен; и он хоће да те волим; петнаест је година како он то зна“. У томе тренутку, у ходнику се чуо страшан врисак. То Розета, која је целу игру видела и осетила, умире. . Камила излази да види шта је; Камила се враћа: „Она је умрла. Збогом, Пердикане!“...

С љубављу се не шали...

Паралелно с том драмом, у позадини и доста далекој перспективи, игра се и једна комедија. Њу играју: барон, Пердиканов отац, два прождрљивца и комедијаша из талијанске комедије, Пердиканов васпитач Блазијус и парох Бриден, и, најзад, Камилина васпитачица Госпођа Плиш, и један антички хор. Сви су они, донекле, уплетени у главну потку ове комедије, у „трио“ Камила Пердикан-Розета; али, највећим делом радње, они немају никакве везе са главном радњом. Као у целој романтичарској драми донекле и каткада код Мисеа се стално осећа комедија Ренесанса и, нарочито, његово стално студирање Шекспирове трагедије и комедије (*Лорензацијо* је просто инспирисан *Хамлетом).* У првоме делу комедије, у оној интересантној драми љубави, изузев у неким сценским антитезама и основним контрастима, ти се утицаји ни мало не осећају. Ту је Мисе, и у основноме схватању љубави и у развијању тог мотива, личан и сам у колико то може да буде писац који припада једној школи; у другоме делу комедије, где Блазијус, Бриден, Госпођа Плиш и хор, развијају своје лакрдије, претеривања, игре речи и арлекинијаде, Мисе је под утицајем старе драме, и стилски, и сценски, и основним схватањем. Све оно што говори хор, и начин на који улази на сцену, и тренутак кад се умеша у главну радњу, и онај када га нестане са сцене; затим, сам Блазијус и Бриден, два света оца чије је главно занимање много јести, још више пити и остатак времена спавати, и начин којим они говоре, и место и улогу коју имају у комедији; и, најзад, цела композиција тог дела комедије, и једног дела љубавне комедије, распоред ситуација и њихове антитезе, наиван распоред делова радње (распоред ситуација и сцена са: *он уђе, он изађе, он прислушкује),* наивно довођење контраста у везу и, кад главни ток комедије захте, сувише нагло кидање веза и решавање ситуација; — све то показује како је овај „ефеб романтизма“ јако био везан за драму против које је тако храбро устао његов учитељ Виктор Иго, мускулозни заставник романтизма. Тај је случај, усталом, био редован код свих оних који су се, правећи нову школу, борили са старом школом и старом струјом. „Ја то знам, и љут сам на себе због тога“, рекао је Зола о романтичној жици коју је имао у себи, а против које се тако жучно борио.

Али, и покрај свега тога што је био и сувише ортодок-

сни присталица романтичарскога „погледа на свет“ (што је увек било кобно по једног писца); и покрај свега тога што у њему има тог „драмског поступка“ предромантичарске и раније драме; најзад, и покрај свега тога што му се пребацује да је, доста неуспешно, ишао за Шекспиром (*Лорензацио, Фантазио)* и, нарочито, Бајроном (*Рола*, *Пехар и усне*, *Намуна*), и тако даље; — Мисе ипак, по ономе што је било лично његово, остаје један од романтичара који се дају највећма читати. То важи за цело његово дело, нарочито то важи за његову драму и комедију. Данас када нам је Виктор Иго, како би рекао Жил Леметр, и сувише *бум бум*; Алфред де Вињи и сувише апстрактан и с идеализованим личностима, а Дима Отац и сувише стар, јер је додиривао исте проблеме, које и наша драма, на начин нешто емфатичан и припрост; — Алфред де Мисе, и ако много плачан и сладуњав, остаје најбољи, најгледанији и најчитанији позоришни писац романтичарске генерације. Да то остане, разлог је што је он за свој главни мотив узео осећање љубави, и у њега заронио на начин, збиља, једног великог писца. Кад се томе дода, да је његово схватање тог осећања романтичарско, што ће рећи платонско, идеолошко и сентиментално, онда је лако схватити што је он, још и данас писац кога жене највећма воле, и писац који се од старих на позорници најрадије гледа.

Са свим тим својим особинама, *С љубављу се не шали*, имала је успеха на нашој сцени, као и *Не зарецц се* и *Маријанина ћуд*, и ако наша позоришна трупа, сем Г-ђице Шубертове, која је доста тешко носила своју улогу Камиле, нема погодних личности за Мисеову комедију.

Бранко Лазаревић

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Бастијан и Бастијена. Комична опера у једном чину. Музика од Моцарта. Текст по француском од Фридриха Вајскерна. Прерада Рихарда Клајнмихла. Превео С. Д. Мијалковић. Први пут у Народном Позоришту 14 децембра 1911. — Концерт Велимира Дозеле у Народном Позоришту 22 децембра ове године.

Чудновата је физиономија нашега музичко-драмскога живота! Несређена је и неизразита; није до сада никога задо-

вољила. А има већ неколако година како се осећа потреба да и у томе правцу у Народном Позоришту треба радити. Поводом тога је чак створено и читаво питање — „Оперско питање“, и сваки нов режим у позоришту је доносио и ново решење његово. Један пут је било доста не давати музичка дела — најинтересантније решење: за тим не ићи даље од „Ђиде“ и „Дорћолских послова“. Па неговати само оперету као врло лукративну и „лако разумљиву“ музичку врсту. И када је и тај покушај донео негативне резултате, прибегло се опери, и то веристичкој, грлатој и ефектној опери, која не промаша циљ. Лутало се и до резултата се није дошло. А било је воље да се и у томе правцу нешто уради. Један од управника је, да би сигурније решио проблем, узео и стручнога саветодавца, поред капелника, у уметнички одбор. Па ипак до резултата се није дошло. За што? —. Шта више никада се мање о музици није мислило и говорило него у то доба. И тек са појавом Загребачке Опере се ово питање опет свом силином истиче на дневни ред, и јавност почиње енергично да тражи дефинитивно његово решење. На оперету нико више није ни помишљао. Јер је Осечка оперета — опет један гост и један помоћник да се стање код нас промени — јасно показала, да та уметничка врста не служи чистој уметности и не може да задовољи више уметничке потребе интелигентне публике. А ми морамо интелигенцији да се обраћамо, јер ћемо само помоћу ње и њеним утицајем културно подићи онај део публике, коме је то потребно.

И онда се појављује један нов предлог: да треба почети комичном опером XVIII века и француском и немачком и талијанском. Јер је у њој сва снага једне зреле уметности и само се помоћу ње — јер је приступачна и јасна, — може постепено развијати уметнички смисао једне младе публике, која воли музику али није музички развијена.

Морам признати, да се нисам надао да ће Управа Народног Позоришта још ове сезоне прихватити тај предлог. И био сам пријатно изненађен, када сам прочитао да се спрема низ музичких дела из овога доба, и да ће прва престава бити 14 децембра: да ће се те вечери изводити „Бастијан и Бастијена“, комична опера од Волфганга Амадеуса Моцарта.

Овај је избор врло карактеристичан. Сведочи о лепом укусу, али не и о искуству оних који ће у овом питању имати

да воде главну реч. „Бастијан и Бастијена“ је дело једнога генијалног уметника, човека који је, по мишљењу Рихарда Вагнера, драматичар par exellence „најдаровитији од свију музичара“ —, који је за Гетеа: „чудо које се не да објаснити“. Али он га је написао у дванаестој години свога живота! Овим не кажем да оно није успело. Моцарт је и у тим годинама стварао узорна и савршена дела. У својој врсти је и ова пасторала савршена. Али оно је у величини и лепоти својој детињски наивно, свежина његова је свежина једрих обрашчића и пуних ручица једнога телесно и духовно здравога малишана; а колико има људи који умеју да разумеју дете у тим годинама? Ово мало дело једнога генијалног детета је и сувише уметнички танано, и сувише је нежно и на свој начин силно и изразито, да би могло да изазове интересовање публике, за коју је музичка драма *terra incognita*, или је познаје са најгрубље њене стране. А када се подиже нешто ново, онда први гест мора да буде најубедљивији да после њега нема колебања ни на једној ни на другим страни.

Дакле, требало је изићи са делом које је, исто толико уметнички јако, али публици приступачније, не музички — музику је публика и овде осетила, него драмски. Ова мала и наивна, и сувише наивна, радња није заинтересовала никога. Пастир Бастијан је неверан својој драгани пастирски Бастијени. Она моли сеоског чаробника Кола да јој помогне, и он јој саветује да изазове љубомору у срцу свога драгана. И ово средство помаже. Цела радња је без контраста, један дуг дијалог о једној истој теми, без крви и живости. Нигде контраста. Сцена увек иста и увек безбојна. Нити има комике, ни јаче истакнутих типова у радњи. А комика ситуација и комика типова је животни нерв највећега дела музичко-драмске литературе тога доба. И за то су можда дела тога доба и најбоља за почетни музички развој публике. А „Бастијан и Бастијена“ и није комична опера него чиста пасторала са свима одликама њеним. Ја сам је у Минхену гледао, дириговао је велики Ф. Мотл, и тамо је зову „комад са певањем“ (Singspiel). Има пуно интересантнијих дела из тога доба за нашу публику. Ја сам имао прилике и раније да их набројим, а овде истичем свега два: „Две тврдице“, комична опера од Гретрија, једнога од најизразитијих музичких драматичара француских у XVIII веку, и „Сеоски бер-

берин“, непретенциозна шала Бетовновога пријатеља Шенка, која се одиграва под ведрим и лакомисленим бечким небом. Ту је пун и драмски и музички живот, и обе би се опере одржале на репертоару̂.

Али можда би и „Бастијан и Бастијена“ боље прошли, да је цела ствар друкчије интерпретирана. Интерпретација је била посве неприкладна и сметала је онима који су ствар познавали и онима које је ствар требала да придобије за себе. *Недостајало је ритмичкога геста на бини.*

Дело је написано у XVIII веку, у доба лепих и кокетних манира, напудрованих перика и свилених ципелица, у доба грациозности и лакоће покрета. И што се цела радња у томе више потенцује све је вернија и вероватнија, све више пристаје у оквир који јој је дао композитор. Реалистички изведена, као код нас, са свима одликама простих душа и сеоске културе, она губи од своје дражи и постаје неприродна. А то није хтео ни либретист ни композитор. Не треба да нас буни што су ово пастири. Гестови су и њини такви са том разликом што господа имају такта те врсте у салонима под лустером са стотину свећа, а пук на ливади и у градини. Не сме се превидети Tempo grazioso у G dur арији бр. 5. Ни Tempo di Menuetto у Бастијановој Арији бр. 11. Дует бр. 13 има пркосни ритам — Моцарт га ванредно погађа, а и лажно — изазивачку грациозност на месту $^6/_8$ grazioso un poco Allegro. Колина Es dur Арија је мајсторско дело сатанске карактеристике и све читање у књизи судбине („Дици, дици, шури мури“) мора да има неизмерно гломазан гест, неотесане манире једнога глупог сеоског мудрице. Дует у B dur у бр. 15, у коме се ситуација рашчисти и расплет развије мора да кипти животом и телесним и музичким. Сав унутрашњи живот два безазлена створења, нежан и здрав мора да се огледа у ритмичком животу њиховога тела. А све је било тако круто, и банално, и театрално. У томе моменту Бастијена није умела ништа друго него да уздише, гледа у земљу, плачевно да говори и уврће крај од кецеље, Бастијан да енергично лупне ногом и песницама притисне слепоочнице. Све најобичнији покрети мимичке технике наших глумаца.

Недостајало је идеалистичкога схватања и због тога је изгубљена она пријатна веза и природни однощај између музике и радње; и публика је остала хладна.

Ако је цела ствар режирана само по српскоме преводу није се друкчије ни могло. Превод је слаб. Осим тога требало је превести прераду текста Макса Калбека. Она је и интересантнија и поетичнија. Превод је од наивне туге једне сељанчице начинио извештачену сентименталност једне малограђанке. Ничега од оне простоте у изразу, од нежности у говору. На свакоме кораку, слика ради, други, често потпуно обрнути смисао. Карактеристично је да су прва два стиха готово веран превод оригинала, а сви даљи слободна прерада преводиоца, јер треба сликове ковати. На музички акценат се није пазило, и ако га има, случајно је погођен.

Ево неколико примера:

Meiereien, Feld und Heerden	Њиве поља стада бела
Bot ich ihm mit Freuden an.	*Ја му нудим узалуд*
Jetzt soll ich verachtet werden	*Друга ми га преотела*
Da ich ihm so viel gethan.	*Па га мори за њом жуд.*

Или: Wollt' ich mir ganz leicht das Herz gewinnen
Von den schönsten Herrn aus der Stadt —
Зар да срце нудим немилице
Сваком ко је *њега имат' рад?*

Па: Вољаше мене тад
И беше мом блаженству рад.
— — — — — — — — — — —
И измеђ *других сила*
Бејах му драга мила.

А најлепше место је пркосан узвик Бастијенин, кад јој драган каже да иде у воду да се дави, јер незна излаза из несреће: *Честитам хладан туш!...*

Оперска либрета обилују језичким невероватностима. Али оперски преводи у XX веку код других народа лепше изгледају. А код нас и то није немогуће.

И подела улога није срећна. Место да најбољи које имамо буду поборници за нове идеје; та је улога додељена приправницима. Место да прве представе буду заокругљена целина; добили смо несигурне покушаје недовршених почетника. За Г-ђу Стојановић се не би могло рећи да нема материјала за певање, али се материјал мора обрадити. Осим тога њена глумачка техника одговара певачкој у свима моментима. Њена је Бастијена била и сувише сентиментална, и

сувише обична, без и једне промене у покрету и изразу. Увек иста и увек невероватна. За то, наравна ствар, није само она крива. Г. Николић је био достојан „партнер“ г-ђе Стојановић и трудио се да не буде бољи од ње. Кола чаробника, врло лаку улогу, играо је Г. Антонијевић без познавања типских особина таквих људи. А та улога даје пуно могућности да се на врло лак начин изазову врло прикладни ефекти. На репризи је Г. Туцаковић боље интерпретирао лукавог сеоског „мајстора“, који уме вешто да искористи неискусно поверење наивних сеоских љубавника. Те вечери је Бастијана играо Г. Србуљ, а Бастијену Г-ђица Освалд

Оркестар није био ни бољи ни гори но обично. Он није могао да да̀ стилистичке особине ни за себе нити да опомене певаче да се приближе специјалном стилу В. А. Моцарта. То је била дужност диригента. Заиста целој ствари је и у музичком погледу недостајало стила. Местимице је могло бити више боје, често и више ритма и полета. Intrada је, на пример, свирана и сувише споро. Темпо јој је Allegro. Ја се још сећам великога диригента Моцартове музике, покојнога Ф. Мотла, и он ме је научио волети Моцарта и осећати његову нарочиту одлику: ненаметљиву, скромну, али силну моћ драмске карактеристике. Тога није било у нашем Народном Позоришту за премијере прекрасне пасторале „Бастијан и Бастијена“.

*

22 децембра је у Народном позоришту приредио Г. Велимир Дозела „Велики Уметнички Концерат“, коме је предходила „Велика Уметничка Реклама“. Реклама је учинила своје: прикупила је доста публике, која нема рођене директиве, и она је тапшала једноме младићу који мора још много да ради, ако хоће да има и код озбиљне публике успеха. Програм концерта јасно је показао да Г. Дозела не може још да одмери своју снагу. Несређен темперамент младости му је сметао да правилно интерпретира обе главне тачке концерта: и Es dur концерт за клавир са орхестром од Бетховна и Шопенову b moll сонату. Г. Дозела и сувише много верује својим пијанистичким способностима, и то ће да му смета у његовом будућем развоју.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Балканско Полуострво на крају 1911 године

Прошла година оставља на Балкану овакво стање.

У Турској, најпре, недовршен турско-талијански рат. А затим кризу унутрашњу, кризу младотурскога режима. Влада Саид-паше све је теже радила са Народним Представништвом. Сваког часа то су били сукоби са Скупштином и Сенатом; у Скупштини је опозиција Младотурцима постајала све јача; у Сенату се све више учвршћавала вера у прерогативе Сената над прерогативама Скупштине и владиних права. Саид паша је хтео да пресече ту ствар распуштањем Парламента; чл. 35 Устава није допуштао одмах распуштање парламента. По томе члану кад дође до сукоба између владе и Скупштине, влада мора да одступи. Ако нова влада због исте ствари дође у сукоб са Парламентом, онда мора или да прими решење скупштине, или да одступи, или да распусти Парламенат. Распуштање Парламента у томе случају бива само по одобрењу Сената. Саид-паша је тражио да се законом утврди да Султан може распуштати Парламенат кад нађе за потребно, и да може одложити његове седнице готово на неодређено време, без икаква учешћа Сената. Кад није успео да се прими тај нови закон, он је дао оставку. Између нове политичке групе, споразумних либерала и младо турске партије вођени су преговори за споразум за нову владу и заједнички програм рада, али до споразума се није дошло. Султан је тада поверио састав новога кабинета опет Саид-паши, који је успео да састави сад сасвим младо-турски кабинет. Ситуација, међутим није промењена, збијени редови младотурака не значе потребну већину у Парламенту који може тек са две трећине гласова примити измену чл. 35. садашњега турскога Устава. Борба ће бити оштра и одсудна; велики везир, оптужујући са скупштинске говорнице Ћамил-пашу, свога старога такмаца, као старорежимскога човека, дао је тон. Наименовањем једног Арбанаса за Шеик-ул-ислама, неће умањити незадовољство Арбанаса који заједно са Хришћанима из Румелије траже повод за једну општу побуну.

Бугарска није много задовољна са својом владом. Буџет је повећан много, а и ванредни кредити су потребни, па и

једаа већи зајам. Од 1903 године буџет од 80 и неколико милиона попео се за 1912 годину на преко 205 милиона лева. Веће је незадовољство због туркофилске политике владе Ив. Гешова, која је у свима правцима наишла на неуспехе. Штипска афера је обеспокојила и највеће пријатеље добрих односа са Младотурцима. Због ње је и положај коалиционој влади незгодан, и нешто насигуран. Ако не нађе убрзо ослонца на другој страни, њој ће тешко веровати, те може не дочекати пролеће. Краљ Фердинанд се више држи резервисано него ли до сада, и на тај начин још више обраћа пажњу на себе. Народно Собрање је изгласало 600.000 динара више за његову цивилну листу.

У Грчкој се већ спремају за изборе, који треба да буду у месецу марту. Због Критскога Питања незадовољство према Турској расте. Многи, а међу њима и стари Драгумис мисле да је време да се изврши ампутација Турске. Венизелос тако не мисли, бар тако се исповеда пред Народном Скупштином. Због тога неслагања биће нових законодавних избора.

Критски посланици су покушали да оду у грчку Народну Скупштину у Атини, али су их консули Сила Заштитница спречили, задржававши их на својим бродовима. Дуго се ни Силе неће опирати да се Критско Питање реши, — међу њима се већ претресају разни предлози, међу којима је и предлог да се од Крита начини нека нова Источна Румелија, т. ј. да Крит сједини с Грчком, а под сизеренством султановим.

Румунију њени државници не сматрају као балканску државу, али ипак врло пажљиво прате догађаје на Балкану. Они узимају великога учешћа. Румунска школска политика у Маћедонији данас чини највише напора. Антагонизам између Грка и Куцовлаха у турској царевини бива све јачи, а Турска га подржава свима силама. Напори се чине са стране да се Румунија и Бугарска приближе, па и споразумеју. До сада је то без резултата.

Црна Гора је у јакој финансијској кризи. Неродна година, арбанаска побуна, јако исељавање у Америку и обустављање шиљања заштеђевина из Америке, главни су уз друге, разлози што је Црна Гора морала правити зајам. Зајам је узет у „Boden Kredit Anstalt“-у, и представља суму од 3 500 000 круна. Емисиони курс је 98%; интерес стварни је 5%; интерес за отворени рачун 3%; комисион и жунсанс 1/4%; таксе и порезе по засебноме рачуну; 2% чисте добити припада повери-

лачкој Банци при извлачењу обвезница за амортизацију; ануитет је 95.725 круна годишње, с тим да ће се плаћати 6% интереса, ако се на време ануитет не исплаћује; зајам је узет за 50 година, с тим да се пре 1922 године не може ни исплатити ни конвертовати; поверилачка банка има као гарантију за издати новац незаложене приходе од монопола соли, од царинских дажбина, од цигар-папира. Ако се дода свему овоме да је „Boden Kredit Anstalt“ примио на себе обавезу да продаје обавезнице овога зајма, а не и да и изради котирање и пласирање, онда се може рећи да је ова финансијска операција доста рђава. Пре годину и по дана правила је Црна Гора у Енглеској један зајам у суми од 6,000.000 динара.

У Старој Србији и Маћедонији је велико незадовољство и међу муслиманима. Хришћани су дошли већ до уверења да се не може више ништа доброга очекивати од Турака. Њихово припремање за пролеће знак је да ће они и сами нешто покушавати, ако друге прилике не изазову догађаје. Извесна трпељивост међу националних најнепомирљивијим групама бива све виднија. Ако нема још савеза међу њима, то не значи да га не може бити. Арбанаси и многи муслимани стално су нерасположени према тиранији комитета „Јединство и Напредак“.

Питање о избору новога митрополита за рашко-призренску епархију није још окончано. На протесте Срба из Старе Србије и њихових представника у Парламенту, Порта је одбила два пута молбу цариградске патријаршије да изда берат за изабранога кандидата Гаврила. О овоме избору било је речи у српској скупштини на Цетињу. И тамо, као и у многим листовима у Србији, представља се као да је кандидат навукао неповерење Србије само зато што је Црногорац. Архимандрит Гаврило не може у рашко-призренску епархију не зато што је Србин из Црне Горе, — пре њега бирани су митрополити у српским епархијама у Турској Срби из свих српских покрајина, — него за то што је неподобан за то место у тој епархији; зато што је ишао са онима који не желе добра српској цркви; зато што је помагао да Патријаршија прекине обавезе и традиције у српској цркви у Турској које су освештане 1892 године; зато што је хтео мимо народ и његову вољу доћи на чело једне од оних српских епархија, у којој ће се, можда у скорој будућности, решавати српско питање.

Иностранн

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

В[илием] Морис: Вести ни од куда. Са енглескога Душан М. Богосављевић, Београд, Социалистичка Књижара, 1911. Страна 232.

Вести ни од куда, „неколико глава из једног утопистичког романа“, како гласи поднаслов (непреведени) овог дела, чији је наслов у опште тешко превести на српски, подсећају, по свом предмету, на „Утопију“ Томе Моруса, на Беконову „Нову Атлантиду“, на Кампанелин „Сунчани Град“: то је слика једне идеалне друштвене организације. И како је у доба кад су „Вести ни од куда“ постале (1890) њихов писац био социалист, та књига, која пружа релацију једног имагинарног путовања кроз революцијом препорођену Енглеску XXI века, у свом је основу слика, или боље рећи део слике („неколико глава“), идеалне социалистичке републике.

Део слике, велимо, и са схватањима која нису увек ортодоксна. Јер, више но социалист и пре но социалист, Вилием Морис био је естет и песник: ако нам је до уштено рећи, он је капиталистичко друштво *мрзео укусом*. Његов социализам, то је пре свега једна побуна против Ружног у капиталистичкој цивилизацији. Као његов учитељ Раскин, овај прерафаелитски романтичар ужасавао се модерних насељених вароши, велике индустрије, димњака фабричких и железница. Није ли, пита се он од прилике, с једне стране, мртва машина немоћна да да живота своме делу, с друге стране, није ли радник потчињен њој онеспособљен за *стваралачко уживање*, тј. најморалнији стимулус рада? Отуда је идеал овог реформатора енглеске декоративне уметности један Средњи Век, Средњи Век без феудализма, монархије и Цркве, век ненаружених пејсажа, пољске привреде, ручних заната, минорних уметности, домаће индустрије.

Српски превод овог интересантног дела сачувао је, у главном, простоту и природност енглеског оригинала, али би се могло замерити преводиоцу што није песника „Земаљског Раја“ представио нашој публици једним уводом.

В. М. Ј.

Alexandre Baschmakoff: A travers le Monténégro et le pays des Guègges. S. Petersburg 1911, са 79 слика и једном картом.

Писац је путовао 1908 године са Цетиња преко Плава и Гусиња за Пећ, Ђаково, Призрен, Сан-Ђовани ди Медуа, Лунерско Блато, Скадар, у намери да испита који је од пројеката железничких за нову Дунаво-Јадранску железницу бољи: српски, црногорски или турски. За непуне три недеље по рђаву и несигурну путу и времену, Г. Башмаков је начинио тај дугачки пут. Он је описао тај пут, дао своје мишљење о пројектима за јадранску железницу и неколико општих утисака и рефлексија.

Опис путовања је занимљив, има неколико доживљаја, који обележавају врло рељефно зло стање у Старој Србији. Имаће доста увеличаних утисака, нарочито онде где се тицало пишчеве сигурности. Ниједан писац пре Башмакова (ни Хан, ни Мис Ирбијева, ни Ипен, ни Штајнмец, ни барон Нопча) није на сличним путевима наилазио на толике опасности као он, Г. Башмаков је од Тузи до Призрена наилазио готово непрестано на заседе и комплоте арнаутске. Његово мишљење, које много не образложава, о будућој јадранској железници је овако: није добар ниједан дотадањи пројекат, већ онај о коме се на Цетињу он сагласио са меродавнима. По томе пројекту будућа железница би требала да иде од српске границе на Митровицу, па правом линијом кроз Метохију на Дечане, одатле долином Бистрице до брда Цафа Багче, одатле тунелом од 7—8 км. на Плев и Гусиње до планине Предслеца. па тунелом од 7—8 км. у долину реке Цема, и обилазећи Скадар, ићи на Подгорицу и Бар. За овог публицисту и новинара, ни Медуа, ни Љичени Лунера нису згодни за пристаништа, на која би излазила та будућа железница Дунаво-Ниш Јадранско Море. За то је, по његову мишљењу, погодан само Бар.

Ако опис његова путовања, сладуњеве хвале данашњега Цетиња, као и мишљења о трансбалканској железници, — могу бити са разлогом критиковани, његове искрене и топле речи о Србима у Старој Србији не могу. Рус је осетио, гледајући наше задужбине у Старој Србији, шта је српски народ некада био, и гледајући садање зулуме погодио шта је сад с њим.

Сећајући се Срба из других српских крајева, он нагађа бољу будућност њихову. Оне који још верују у турски препорођај, кад прочитају ову књигу, у којој има само неколико добрих снимака од толикога броја, — проћи ће ти вера.

J. M. J.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Гроф Ђорђе Бранковић“. — Овде је било забележено велико и важно научно дело Г. Др. Јована Радонића „Гроф Ђорђе Бранковић и његово време“, које је ове године изишло у издању Српске Краљевске Академије. Из тога дела Г. Радонић је сада начинио извод, који је под насловом „Гроф Ђорђе Бранковић, изабран деспот српски у Будиму“, изишао као 143 и 144 „књига за Народ Матице Српске“. „Док сам у свом великом делу — вели Г. Радонић — поред приказивања и расправљао, потврђујући излагања изворима, овде сам просто причао живот и рад Бранковићев, излагао што сам могао простије садржину привилегија и тежак положај српског народа првих година после прелаза у Угарску. На тај начин, мислим, добиће читаоци „књига за народ“ јасну слику о знатним нашим личностима с краја XVII и почетком XVIII века. Осим тога опазиће они да су прилике у којима се тада налазио српски народ доста сличне данашњим, и да су тадашњи српски прваци показали толико много самопрегоревања и љубави за опште интересе какве данас ретко опажамо“. Г. Радонић је своју намеру остварио и дао једну лепу и добру књигу, коју ће угарски Срби са користи читати. На жалост, свом књигом се за неко време обуставља издавање ових „књига за народ“. И то је у толико већа штета што је са променом личности у Управе Матице Српске сада створена могућност за бољи и плоднији рад.

Л.

Књиге Матице Хрватске. — Као своја редовна годишња издања Матица Хрватска дала је ове године седам књига. Међу њима је, према броју Матичиних публикација, први велики роман А. Ковачића „U Registraturi“ (8°, 458 страна), затим, „Tudjinac“, приповетка Динка Шимуновића (8°, 192 стране), награђена из Задужбине Ткалчевића. Од забавних ствари ту је још драма Павла Крстинића „Bratski Inat“ (140 страна); она износи живот хришћана и муслимана у Босни и Херцеговини. „Antologiju Srpske Lirike“ Г. Богдана Поповића објавили смо у претпрошлом броју. Матица Хрватска сваке године издаје и једно дело словенске књижевности. Овог пута дат је роман Хенрика Сјенкјевића „Bez dogme“ (8°, 426 страна), у преводу Исе

Великановића. У колу су, најзад, и две књиге из поуке. Једна је „Češki Narod na početku XX stoljeća“, од Стјепана Радића. Писац хоће да прегледно прикаже најзначајније тренутке у политичком и културном животу Чеха и да укаже на њихов данашњи однос према осталим Словенима. Друга књига је у ствари једна путопис, „Po Albaniji“. Њен писац, Фра Ловро Михаћевић, провео је међ Арбанасима четрнаест година: 1907 године обилазио је као „први провинцијал фрањеваца у Арбанији“ Арбанију, и у овој књизи износи своје забелешке с пута.

Осем ових редовних издања, дала је Матица Хрватска и ове године „Koledar Strossmayerov“. Он има опширан књижевни део и, врло занимљив и пун потребних обавештења, културни део. Затим, као „ванредно издање за 1911 годину“ дала је још и драму Др. Анта Тресића Павичића „Katon Utički“ и „Narodne Pripovijetke“. Драма Павичића је историјска, опева „растварање големога римског империја у доба кад у њем избише највећи мужеви“. Предговор драми написао је познати талијански историчар и социолог Гуљиелмо Фереро. „Narodne Pripovijetke“ су једно пријатно изненађење. Наше народне приповетке (осам на броју) издају се добро одабране, у врло укусном издању, са уметничким илустрацијама од Љубомира Бабића. То је и први већи покушај у том правцу издавања народних приповедака, и то сасвим успео покушај

О појединим књигама „Српски Књижевни Гласник“ проговориће и засебно и опширније. Н.

Грађа за историју устанка и ратова 1885—88 године. — Страни извори, прикупио Иван С. Павловић потпуковник, прештампано из Ратника, Београд, 1911. — Подузеће потпуковника Павловића да приопшти збијено све што се у нас и на страни писало о ратовима 1875—78. вреди с похвалом истаћи. И ако му та грађа треба да послужи за доцнији историски рад о тим ратовима, она ипак може и другима корисно послужити или као материјал или као добра лектира. Ово нарочито важи за Кечетово дело „Последњи дани Турске у Босни“. Кечетово дело је у нас мало познато, и ако у њему има ваљаних забележака о последњим данима турске управе у Босни. Као драгоман и турски, повереник Кечет је био у стању да сазна многе ствари о којима се до сад само наслућивало, на пример улога Кнеза Николе у Херцеговачком Устанку. Б.

„Беседа о слободи савести. — У Београду је покренута „Мала Републиканска Библиотека“, и као прва књига изишла је „Беседа о слободи савеза“ од великог шпанског бесединка Е. Кастелара. То је његов говор у шпанској скупштини 23. априла 1869. У своје време та беседа пуна говор-

ничког полета и високих мисли у целом свету учинило је велики утисак, и на српски је преведена још 1870 године.

Н.

Две приповетке Сима Матавуља. — У библиографији Сима Матавуља, која је изишла у овоме листу (књиге XXI и XXII), нису поменуте његове приповетке *Гуске* и *Калуђерска Посла*. *Гуске* су једна од првих Матавуљевих приповедака, која није интересантна само као један од његових првих књижевних радова, већ и по томе што је сатирично-хумористична. У њој је дата слика паланачког живота у нашем Приморју, где се због незнатне штете коју учине гуске ствара читав догађај, грађанство издели на „партије“ и тужбе полећу на све стране. Приповетка је јако развучена. Написана је у Шибенику, фебруара месеца 1886, и изишла је у *Стармаломе* за 1886 годину, бр. 79.

Друга приповетка *Калуђерска Посла* је много боља и дужа. Изишла је у *Градини* за 1900 год. бр. 6—8. У њој је дат подужи опас Фрушке Горе, наших манастира и калуђера у њима, са верном сликом народног живота, богатих ручкова и вечера. Та приповетка иде у боље Матавуљеве радове.

У. Џ,

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ

Српска Краљевска Академија. — *Академија Природних Наука* имала је састанак 14 децембра 1911, године: 1. Расправа Г. Др. Петра Ђорђевића: „Морфологија бацила из коренових квржица у Vicia sativa L“ није примљена за Академијина издања, пошто је на страни раније објављена. 2. Према реферату Г. Др. J. Цвијића примљена је за „Глас“ I р. расправа Г. Др. Славка Шећерова: „О обојености пегавих даждевњака (Salamandra maculosa Laur.)“. 3. Расправа Г. Др. Милутина Миланковића: „Прилог теорији математске климе“ дата је на оцену Г. Др. Б. Гавриловићу. 4. Расправа Г. Ристе Т. Николића: „Глацијација Шар Планине и Кораба“ дата је на опену Г. Др. J. Цвијићу.

Академија Друштвених Наука имала је састанак 19 децембра 1911: 1. По саопштењу Г. Слободана Јовановића да је своју приступну академијску расправу „Уставобранитељи и њихово време 1838—1858“, коју је беседом приказао на свечаном скупу Академије 15 децембра 1911, спремио за штампу, — Академија је одлучила, да се ова расправа штампа као засебно издање Академије. 2. Приказана је расправа Г. Др. Ст. Станојевића: „Студија о српској дипломатици. I, Invocatio,“ па је одлучено да се објави у „Гласу“. 3 Приказан је рад Г. Др. Јована Радонића: „Грађа за историју Пере Сегединца“, па је одлучено, да се штампа у „Споменику“ II р. 4. Приказана је

и дата на оцену Г. Стојану Новаковићу расправа Г. Др. Божидара Прокића: „Постанак Охридског Патријархата“. 5. Приказана је и дата на оцену Г. Љубомиру Ковачевићу расправа Г. Др. Николе Радојчића: „Прва женидба Стефана Првовенчаног“. 6. Афтобиографија попа Јефтимија Батковића (1750—1798), коју је послао Академији Г. Димитрије Николајевић Оклобџија, дата је на оцену Г. Др. Јовану Радонићу. 7. Приказан је рад Г. Јована Н. Томића: „Кратак извештај о пуговима којим Турци морем и сувим могу напасти на Италију, приликом рата у Хрватској, поднесен Фердинанду Медичићу, великом војводи тосканскоме“, па је одлучено, да се штампа у „Споменику“ II р. 8. На основу реферата Г. Др. Станоја Станојевића примљена је за „Глас“ II р. расправа Г. Др. Драгутина Н. Анастасијевића: „Још о години смрти Немањине“.

М. Р.

Културна Лига у 1910—1911 години. — Тихо, без ларме, готово без икаквог публицитета Културна Лига проширује свој рад у свима правцима, и из центра земље, на начин концентричних кругова, шири се на све остале крајеве Србије. У засебној књизи „Рад Културне Лиге у 1910—1911 години“ види се сва њена успешна активност, која не значи само успех једнога друштва но и доказ могућности и снаге приватне иницијативе код нас, где се иначе све чека од Државе.

У току 1910 и 1911 Културна Лига је створила 8 варошких библиотека и 32 сеоске. Варошке библиотеке су у Крушевцу, Ћуприји, Врању, Књажевцу, Ужицу, Жабарима, Сурдулици Бајиној Башти. Сеоске библиотеке су махом у округу пожаревачком, крушевачком и ужичком. Културна Лига исто тако је књигама снабдевала 59 сеоских библиотека основаних раније, у току 1909—1910 године, као и грађанске и подофицирске читаонице.

У појединостима је изложен рад појединих организација Културне Лиге у земљи: народна предавања, књижнице и читаонице, помагање гимнастичких хигијенских и витешких друштава, школе за неписмене. Простор нам оскудева да прикажемо у појединостима како се тај рад кретао у појединим окрузима и местима. Као карактеристичан и леп пример да наведемо шта се радило у селу Црквенцу, у округу моравском: у томе напредном селу постоје данас две стрељачке дружине, за одрасле и за ђаке, соколско друштво, земљорадничка задруга која има свој дом, потрошачка задруга, читаоница и библиотека, која има 208 књига, 219 чланова (који су платили улога 233.50 динара годишњег улога) и 789 читалаца.

Желети је да се рад Културне Лиге прошири и на остале округе, међу којима неки „сном мртвијем“ спавају, и да сви просвећени људи у земљи узму више учешћа у овом корисном и позитивном културном покрету.

Х.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.
Књига XXVIII, број 2. — 16 јануар 1912.

АМЕРИКАНКА.

I

Ја сам био казао збогом љубави, опростио се с њом за навек с претешким срцем, јер она мени није била живот него циљ живота. Прошле су биле муке, али је дошло нешто горе, досада и празнина. На једанпут сам се осетио сасвим сам на овом великом и хладном свету. Нико није имао да ме растужује, али нико ни да ме весели. Равнодушност. И с таквим расположењем, без љубави и мржње, пођох у свет.

У једној великој европској престоници, највећој вароши на свету, где милиони јуре у мучну и страшну борбу за опстанак, и где јутарња магла личи на пару а вечерње небо на бакар, ја се упознадох с једном Американком. Упознадосмо се у нашем заједничком хотелу, малом и симпатичном, што много личи на удобни честити дом, и где се човек осећа као да је у гостима код својих најбољих пријатеља, у хотелу каквих је још доста у овом најпријатнијем крају вароши.

Она је била госпођа, и не бијаше ту сама већ с мајком, једном за чудо живом старицом као снег беле косе, која се још од првих дана разговараше са мном као с каквим старим познаником, распитујући о мојој земљи као о једном од седам чуда на свету.

Још одмах, и пре него што сам и помислио да ћу се моћи с ким упознати, ја сам се интересовао за Американку, јер она је била интересантнија од свих женских гостију. Млада, а црна коса јој је прошарана седином као сребром или пеном из Океана који је прешла, први пут у животу. Висока и поносита, она је својом појавом личила на неку краљицу из Новога Света, који је оставила и дошла у Стари Свет да краљује над свим женама, или на какву „доларску принцезу“. Обучена је просто — сваки дан у другој белој блузи — а елегантно. Намирисана је мало — мирисом од лаванде — она је знала колико треба да се намирише... Она није била тако лепа, а ипак колико лепа! Њена лепота била је у ономе што се не преноси ни кичицом на платно, ни фотографијом на хартију: у покретима, где се видела игра валова и чула њихова музика, и у гласу, где су се преливале све боје цвећа и ствари. Али оно што је мене заносило, највише занело, то је њен говор, за чудо необичан, не амерички, већ специјално њен. Ја тај њен говор сравњивах час са звуцима некаквог непознатог музичког инструмента, час с песмом тице којој имена не знам. Једанпут, она рече: „*Хуај хаз хи е хуат хет*?“[1] а ја узвикнух: „*Вуга!*“ Учини ми се као да пева вуга. Али пошто је име те птице на мом језику врло неестетично, управо ружно, ја га више не поменух. А једанпут, слушајући је, помислих: „Шевино певање“, па то сасвим одбацих: банално. Док седи: обична жена, готово чак не лепа; кад иде и говори — лепота! Сва се преобрази, и ја бих сваки њен покрет, сваку њену реч грлио, љубио као њене руке или лице...

Поред овога, она је заносила човека и својим држањем и понашањем. По држању краљица, по понашању дете. Као човек слободна, а као дете искрена, и природна. Она, нова жена подсећала ме је на стару, прву жену — пре њеног изгнања из раја... Можда је специјално она таква, као њени покрети и њен говор... Пред вече, у соби за одмор, она је пред свима слободно легала на софу, да се у хоризонталном положају одмара од дуге шетње по тој огромној вароши и од утисака који су наваљивали на њену душу, да сања о дотле невиђеним стварима, које је тога дана видела; и док је она

[1] *Why has he a white hat?* Зашто он има бели шешир?

лежала, жмурећи, људи, и млади и стари, подједнако, с уп ртим погледима у њу седеле су, и ћутали... И кад су већ били сви изишли, ја сам још седео не мичући се, не дишући, не скидајући очи с ње, не одвајајући своје усне с њених усана... У ње, жене можда већ више година, било је све девичанско: очи, уста..., и ја сам желео да то љубим. Док је она лежала тако мирно, какав сам ја изгледао! Мењао сам боју; од сваког њеног покрета трзао сам се као неко који је почео да краде или да врши какво друго рђаво дело. Њене ноге, у плитким ципелама, што су вириле испод лаке хаљине, доводиле су ме до безумља... Колико сам био искварен животом, дружбом са женама што пред човеком не смећу с ума да су жене, те удешавају ход, говор, поглед, осмех, и поцрвене од сваког његовог погледа, ја тек сада видим.

II

И ако слободна као човек, она је од свих жена у хотелу била најозбиљнија а и најосетљивија, дакле ипак највише жена. Она је била интелигентна и образована. Она је из најкултурније државе Северне Америке, која се зове Масачусец, или како је она редовно звала скраћено: Мас (*Mass).* По неко после подне, кад би остала да се одмара, она је говорила о великим енглеским и америчким песницима, и било јој је врло пријатно што те песнике и ја познајем, нарочито што сам их читао на њином, на *њеном* језику. Због тога сам јој био духовни сродник, и тражила је да се са мном разговара. А кад смо ћутали, или кад је она говорила о другим стварима, ја сам био само мужјак... Трпећи муке, ја сам проклињао своје васпитање. У мојој земљи нико и не слути да може бити друкчије!... Из разговора, она од мене чу да код нас жене не иду ноћу саме. Била је неисказано радознала. „Зашто?“ А кад јој ја, видећи да сам се изговорио, одговорих слегањем раменима, она навали на мене питањима: „Можда се боје помрчине? Можда у вас има сувише лопова, па пуштате ноћу и улицама псе са ланца? Можда кад падне мрак у варош вам силазе из шуме зверови?“ Ја сам тада осећао један стид како никада до тада, при помисли да нам жене не иду по вароши ноћу саме због мушкараца. Али да сам јој то казао, она би нападала наше жене: зашто су нас тако васпитале; грдила би, можда, наше мајке; или, можда, не би разумела. И ја ћутах.

Једнога дана позва ме на излет. Ја сам био ван себе од радости. „Сад је прилика да нам се односи измене“, мислио сам и радовао сам се. Али она је била и на путу као у хотелу: природна, слободна: с мушким сапутницима разговара се као с пријатељицама, са мном се понаша као с другарицом; а кад се ја једном занесох и хтедох да останем од воза, она ме ухвати за руку и увуче ме у воз, па ми се смејаше. О кад би знала зашто сам био занесен! и да ме је додир њене руке доводио до безумља: да клекнем пред њу, да јој љубим руке, хаљину, и да јој говорим о најлуђим стварима, да је молим да ме не оставља, да живимо заједно као муж и жена... Али она ми је повраћала разум својим слободним понашањем. Мушки слободна, она је имала сва својства свога женскога пола: да се брине као мајка чак и за оне од којих је много млађа. Она се тога дана бринула за мене као за сина, да пажљиво силазим из воза, и да нешто не заборавим. Док је она седећи према мени гледала у дивне пределе једне земље што личи на башту обрађивану вековима и обрађену до савршенства, у зелене ливаде и горе и црвена села, у бело небо, дотле сам ја у њу гледао и горео од жеље да метнем своју главу на њена колена чију сам облину наслућивао под лаком хаљином и готово губио свест. У мени је било нешто злочиначко... Ја сам водио борбу с чулима, а она се усхићавала природом узвикујући: *„I dearly love nature!“* (Ја много волим природу), употребљујући прилог *dearly*, по американски. О да је знала да ћути, да не чујем њен говор! О да је знала да седи, да не видим њен ход! Од тога нисам осећао душевно узнемиреље... Једном похитавши прозору, она ме додирну коленом, па и не извињујући се, исто као дете, она ме зваше да гледам живописне слике. Ја сам се од тога њеног додира изгубио... Прибрах се пре но што бих учинио какву лудост, брзо одох и стадох поред ње, пазећи да је не дотакнем. Пред нама се пружала долина као какво бескрајно зелено море, а од шумарака у даљини чиниле су се лађе. Даље се видело друго, плаво море. То је било дно неба које је давало потпуну илузију мора. Више њега била су два дугачка густа облака, и оба као да су посредини пуна злата а около пуна чађи. И кад би се сасвим згуснули, из њих би пала златна и чађава киша; она златна разлила би се по средини плавога мора и личила би на какво жуто водено цвеће.

Једна висока црна мотка оцртавала се на томе плаветнилу и изгледала је као катарка с лађе која је тонула. Американка се усхићавала овом сликом и обраћала ми пажњу на њену целину и на делове, разумевајући се много у уметност, јер је о њој говорила с једним дубоким осећањем. „Од свих лепота на свету, ја највише волим природу!“ узвикну она до врхунца усхићења. „Од свих лепота на свету, ја највише волим жене!“ узвикнух ја до крајности узбуђен, и погледах је оштро у очи. Она од тога дрског погледа не обори очи, и ово не прими као алузију на себе, како би примиле жене с којима сам се ја дружио, црвенећи и смејући се, или бледећи и уозбиљујући се. Она ово прими као једну моју исповест... Над свим тим лепотама сијало је једно мало северно а ипак топло сунце. Ја сам тога дана видео да као мирис и музика на чула утичу и предели. Они на чула утичу као бела топла летња месечина или као леп пролетњи дан... Под сваким дрветом у хладу ја сам замишљао себе поред ње, и све ми је било мило и слатко, и сваки мој живац вибрирао је, а у мени није било ничега духовног. У тим тренутцима, ја искварен животом човек нисам личио на човека...

III

То тако трајало је скоро три недеље, а тад се деси нешто што ме преобрази...

Ја сам се с њом састајао свако јутро и свако пред вече. Јутром, пошто смо се састали у соби за одмор и поразговарали се, или управо пошто је она говорила а ја ћутао, или муцао дрхтећи као кривац, ми смо се разилазили. Али по томе колосу где јутарња магла личи на пару, и то на пару што се диже из каквог огромног басена, у коме се овај колос купа, спирајући са свога џиновског мрко-црвеног тела чађ палу из хиљада фабричких димњака, по томе чудовишту које песници називају градом пресићености и глади, ја ни за тренутак нисам био без ње; она ме је свуд пратила као моја сенка; ја сам је замишљао поноситу и слободну и био сам бескрајно радостан. По неки дан, ја нисам смео да запливам у таласе од света, јер не бих умео пливати па би ме однели ти таласи. Тада сам обично бежао у један парк, који, како ми се чинило, краја нема, и пролазећи кроз бујно зеленило седао сам или се пружио на ледину међу бескућницима; над главом су ми

шумели стари храстови, а ја сам кроз њихне гране гледао у тешко оловно небо, или у лако као од беле свиле, и сањао о Американки; а после сам одлазио у средину бескрајнога парка и седао на једну усамљену зелену клупу поред једног зеленог језера с белим лабудовима, и ту, духовним очима, гледао милу жену, миловао је, имао је сву... Па сам скакао и бежао из парка, залазио у хучне улице колоса, града пресићености и глади, магле и дима, који се распростирао по свој вароши, и кад је време лепо, дизао се у вис, разређивао се и мешао с облацима; а кад је јужно, падао на земљу као магла. Тражио сам да се изгубим, да се ја, један ништаван делић, утиснем у ту мрку целину, да ме нестане у њој.

Једно јутро пуно магле и песама уличких певача, што певајући зарађују насушни хлеб, удаљујући смрт од глади, ја одох, као у прошла јутра, у хотелску башту, где се осећао мирис дима, влажне земље, траве и бршљана разастртог по свој високој огради; а високе акације шумеле су тужно како обично шуме у влажна магловита предјесенска јутра. Преда ме истрча мала Нели сва у бело с црном мачком. Она се свако јутро, пре доручка, играла с овом мачком и разговарала са мном. „Смем ли, Мис Нели, да вас једанпут пољубим?“ упитах тобоже озбиљно. „Смете, али само једанпут“, одговори ми она као у шали и запрети ми прстићем. Ја је пољубих. Она се несташно насмеја и пољуби ме, и одмах безазлено рече: „Ја путујем... у суботу“. Ја осетих бол... После сам отишао у собу за одмор где на мене навали сета због одласка мале Нели. И она је Американка. Обе имају црне очи. Само што ова има златну косу, а она друга сребром прошарану. Ја сам се на њу толико навикао: она се полако, неосетно увлачила у мој живот.

Седох за сто поред прозора из баште, да пишем. У соби не бејаше више никога, и да није пуцкарао угаљ у камину и шкрипало моје перо била би потпуна тишина. Чак се није чула као вечером уличног живота хука, која се у даљини, по одељењима те баште претварала у шум и личила на зујање пчела у кошници... Моја рука летела је преко једне карте кад се отворише врата и чу се лаки шум корака и једвачујно шуштање хаљине... „То је она!“ осетих..., и зацело сам био блед као крпа... Знао сам да је она пре но што је замирисала лаванда...

...Окренуо сам се, одговорио јој на американско, на њено добро јутро. Њено Добро Јутро! Оно је мени било читава песма, и то песма не као нешто духовно, већ материјално, и ја сам желео да метнем своја уста на њу... Осетио сам где ће сести, али се више нисам окретао, него сам писао једном своме пријатељу, уносећи у свако слово њу, или управо пишући о њој. Кад бих нешто сад пошао од рођака до рођака и од пријатеља до пријатеља да потражим своје карте из те вароши, ја знам да бих у свакој карти нашао њу и сваку бих чувао као једну реликвију. Све те карте, ја знам, топле су, јер се у њима осећа срце. „Ја сам још овде. Моје друштво још није отишло“. Ове просте речи имале су дубоки смисао, биле су пуне садржине. „Моје друштво“, то ми је значило она. „Још није отишло“, исказивало је моју срећу мојим пријатељима. „Поред своје уске отаџбине где сам се родио и коју волим као што сам волео мајку, ја имам и једну широку отаџбину; она ми је досад била свет, а сад ми је свет — ова варош“. Тако сам писао; а да ли би ја ту варош толико волео да у њој није била она, и то је један проблем који ми остаде нерешен.

Ја сам се сваки час окретао, а она је подизала главу, погледала ме и осмехнула се. Било је тренутака прошлих дана, нарочито на излету, кад сам се љутио што сам се заносио, још у почетку, њеним детињским понашањем, и спопадао ме бес што не поцрвени, кад ја поцрвеним, што ме не погледа чежњавим погледима, кад у њу ја тако погледам. Па тако је било и ово јутро. Ја сам је желео сасвим другчију...

Прође прилично, ја се не окретох, јер се зарекох да се не окренем; писасмо обоје, ја сам чуо шкрипање њеног пера. Ја осећах да ме она осећа, и да ме гледа, и не могавши издржати више, окретох се: поглед ми се сусрете с њеним погледом и учини ми се да то гледа старија сестра у млађега брата. У том тренутку, у њеним очима било је неке топлине, неке нежности старије сестре. Као да ми је говорила: „Дечко, пишеш о жени... рано је то за тебе“. И ја спонтано скочих, и као њен млађи брат, и ако старији од ње, слободно, како никад дотле, приђох њој. Она заустави руку с пером, и подигнувши главу погледа ме у очи с осмехом и као да ме пита: „Дечко! шта хоћеш од мене?“ Ја брзо рекох, први пут не муцајући: „Ова соба ми је празна без вас“, и пољубих ј[illegible] као

пре пола часа малу Нели, не тражећи од ње допуст као од мале Нели... Додирнух јој уснама лице, али у том лаком пољупцу, на мојим уснама, бејаше сва моја душа. Она изненађена весело узвикну: „А!“ и пољуби ме као пре пола часа мала Нели... Ја се не макох од ње, осећајући да и она осећа да сам је пољубио душом, и да познаје колико сам срећан. „Ја путујем... у суботу“, рече она безазлено с осмехом исто као мала Нели, а ја осетих неисказан бол... Не, то осећање имена нема. Она учини главом на моје место, као да ми каже, као братићу: „Добио си што си хтео, па сад ме остави: имам да пишем“, и ја је послушно оставих, и седнувши на своје место узех писати. Писах, писах, писах, осећајући непрестано њу. А шта писах? Шарах по чистој хартији, али у свакој шари, чак у сваком потезу бејаше она... Она се полако, неосетно увукла у мој живот. —

Устадох и пођох без збогом... Она ме погледа и осмехну се. И ја се осмехнух. И у том осмеху била је моја душа. Крај врата се зауставих и окретох се, пречишћен, преображен, препорођен, сасвим други. Не то сам био ја, само у другој нијанси, светлој као да је обасјана сунцем. Јер и небо: јутром, у тој вароши, обично је сиво, вечером црвено, а у подне бело као снег, и ипак је једно исто небо... Погледах у њу, а она, у белој блузи, седећи право, писаше... Не окрећући се пише, пише, пише као да хоће да испише све болове срца и да пером реши све проблеме душе. У огледалу над камином видим јој профил осенчен палминим лишћем и црну косу прошарану сребром и пеном, по којој трепери један златни сунчев зрак, пао, у том тренутку, кроз прозор из баште где су се још играле црна велика мачка и мала Нели сва у бело.

IV

Улицама сам ишао кад луд. Ја тога дана нисам могао далеко, несвестан кроз свесне милионе као дух кроз материју, немајући очију за ону густу непробојну шарену масу, што надире с грдним шумом кроз улице опточене мрким зградама, као узбуркане морске воде кроз мореузине крај којих се дижу црни кипариси... То је све споља, та гужва света, то куцање била, ударање огромног срца једнога колоса; а ја за спољашњи свет тога дана нисам имао ни очију ни ушију. Мене је носило нешто јако, велико из мене... Ја сам њен пољубац осећао,

непрестано, на своме лицу и додиривао сам то место прстима, па прсте љубио, или боље рећи целивао их као свештеник црквене утвâри. Он ме је мењао сваки тренутак, и ја сам био час као некакво крилато ванземаљско биће што лети пут неба, час као земаљско, човек, велики, највећи војсковођа, који је покорио свет. У самопоштовању одох до крајности. Да мене пољуби она што је дошла из Новога Света у Стари Свет да краљује над свим женама! Да мени дâ одличје које, као краљица, даје само изабраном међу изабранима! Срећа, понос шта ли је то било, обузе ме до крајности, и ја не видећи ништа чулним очима, увучен сав у себе, пробијах се кроз густу непробојну шарену масу, која ме је носила, чувала, износила на чистину, где сам се предавао једном чудном интензивном осећању, што ми је долазило као познато из давне давнине, из прве младости. Ништа нисам видео, чак ни оно што сам до тога дана гледао више но највеће знаменитости и због чега ми је ова варош, крај све своје суморности, имала весео изглед, нисам видео жене, оне лепе жене израсле као јеле... После сам се расвешћавао и не смео запливати у страшно узбуркано море. Силна светина, тиска се као морски таласи, таласа се као узбуркано море. То су морски валови, жути, плави, црвени, шарени, безбојни, тај свет, светина, та кола, ти аутомобили, трамваји, омнибуси, и та лупа, треска, хука, жагор, жуборење, као кад се узнемири море. Оне таласе од воде утишава трозупцем Посејдон; ове таласе од света обуставља руком жандарм. И ја, тренутно свестан, чекао сам да се дигне рука каквог младог лепог дива, „човека у плаво“, па да претрчим... То јако осећање водило ме је, носило ме у тишину, где ћу моћи мирно осећати њен пољубац на своме образу и неузнемираван гледати њу, гледати је у белој блузи, осенчена профила палминим лишћем с једним сунчевим зраком у коси... Тај моменат ми ју је дубоко урезао у свест.

Лутао сам до само подне, без одмора, не осећајући умора, час до крајности весео, час до крајности тужан. И у једном и у другом случају, ја сам био сав душа. Час сам био као нека друга, трећа особа која иде са мном да гледа борбу два осећања, што се боре у мени, — радости и жалости. Радост је дошла због пољупца, а жалост због одласка миле жене. И кад би победила радост, ја сам клицао, пљескао, а

кад би победила жалост, ја сам био неисказано тужан. И наједанпут расвестивши се, почех бежати од света на улици, брзо уђох у мени мили добро познати бескрајни парк; али и ту свет... Пожурих се од главних алеја, где је врило као на улици, небројена кола, небројени коњаници, пешаци, многи људи без бркова као жене, све жене корачајући као људи, сваки са својом љубављу или мржњом или равнодушношћу, или радошћу и жалошћу, као ја...; упутих се у самоћу, зеленом језеру с белим лабудовима... Али кад спазих ону усамљену клупу зелену као трава која беше, овог дана, окићена, готово сва покривена жутим мртвим лишћем опалим с једнога огромног старог храста, ја се тргох као од каквог светог места које сам ја обесветио, и појурих натраг, у светину, да се изгубим у њој...

Кад год би ме обузела жалост, бол, један интензиван бол због њеног одласка, ја сам се сасвим свесно питао: „Шта је мени та страна жена? Зар сам ја мислио да она неће никада отићи?“ О! шта је она била мени?! А да сам ја њој само један симпатичан *fellow traveller* (сапутник), то јест један мио познаник из хотела као и њеној малој сународници; ја сам, најпосле, тога дана, видео, то јест сетио сам се тога. Обе су се понашале према мени другарски, као моји мушки другови и ма да су у сукњи, обе су ме пољубиле као друга или као брата. И уместо да ми је мило, ја се растужих, и пожелех од срца да је то био само сан, да ме она није у истини пољубила...

Најпосле, вративши се, грдно уморан од хода и од осећања, ја не одох тамо где сам њу оставио, него у своју собу. Кроз отворене прозоре видело се подневно сасвим бело небо, где су се јасно оцртавали с кућа мали црвени димњаци „који изгледају као тек извађени крвави зуби“, како каже Хајне, и са старих величанствених цркава и палата огромна црна кубета што изгледају као сенке џинова; а мало северно сунце сипало је хладни златни прашак на моју постељу. Ја се на тај хладни златни слој стропоштах, али не у мислима с њом као пре наших пољубаца. У мени се пробудио један други виши човек... Али кад осетих мирис постеље која је мирисала на физичког човека, у мени се појави једна страст, једна жеља, једна мисао, једна оригинална мисао која ме свег обузе: да је неко љуби. Неко, не ја. И тај неко да у своју љубав унесе сав свој жар, сву своју чистоту...

...Ја се сетих једнога младића. Тога младића, од пре неколико дана ја бејах видео више пута у соби за одмор где она седи или лежи, да седи према њој, а никад ништа не помислих. Ко је био тај младић нисам распитивао, јер он је мени био само *човек*. Као да се тако звао. И ја сам га увек гледао у његову човекову главу обраслу густом кудравом косом, у његово човеково лице, и ма да је обријаних бркова, у његове руке од самих мишића, нарочито ноге у кратким жућкастим црно карираним панталонама и дугачким црним чарапама које су покривале његове обле готово женске листове. Морао је бити велики спортист; и зацело челичних живаца... Погледа је чистих као у детета, а јак и чврст као да је од бронзе. Овакав је морао изгледати први човек... Кад би највећи вајар нашега доба хтео да ствара од бронзе човека, онога првобитног пећинског човека, он би требао за модел да узме овога младића... И наједанпут, ја видех на својој постељи њино миловање... „Они су и телом и душом једнаки, онај стари човек и ова нова жена. Не, они су обоје нови... Како ће бити здрав плод њине љубави!... И кад би се овако здрави родили милиони, излечило би се наше болесно доба“. Ја сам то доцније мислио...; онда нисам умео мислити.

Док сам желео да је љубим, ја сам непрестано гледао да сам с њом, да седим близу ње, да је гледам и осећам; а кад је пољубих, ја је избегавах и нађох другога (ваљда што је бољи, достојнији) да је љуби... Ја бих сад од физичког додира с њом умро...

(Свршиће се).

Јелена Ј. Димитријевић.

СМРТ И ДЕВОЈКА.

(Из збирке „Побеђени победиоци“.)

На четвртом спрату становао је железнички дијурнист Јозеф Симел. Све жене у кући хвалиле су га у један глас. Он је био дугачак, мршав, кротак човек. Његове дуге, мрко плаве косе меко су падале на потиљак, а кроз окца његових златних наочара гледала су тихо-кротко у свет два тупа, до-

брођудна ока. Црте су му биле набране и безизразне као у какве старе, слабодушне жене, а својим једноликим, промуклим дискантом умео је по читаве сате да ћаска о своме и суседном газдовању. Па како солидан! Увек код куће, увек код своје породице! А он је, и поред својих тридесет и четири година, био још млад човек и могао је своје слободне часове врло лепо, да ужива и ван куће. „Е, кад би све жене имале такве мужеве!“ уздисале су сусетке. Једина му је страст била његова виолина, која је сваког вечера одјекивало кроз отворене прозоре нежним, болним тоновима, или умиљатим, усхитљивим каденцама. Само, она је морала да са књигама дели његову наклоност. Он је марљиво радио на попуњавању свога образовања. Учио је француски из неке граматике педесет година старе, и читао са особитим интересовањем медецинске књиге, по којима је лечио своју породицу у случају потребе. Са своја добра три пријатеља склопио је Г. Симел један „штрајхквартет“, који се скупљао у извесне празничне дане, па свирао од четири до десет часа без прекида. Госпођа Симел би тада, разуме се, донела по чашу пива или пунча. Она је била бојажљива, ружна жена и донекле, због своје растројености, аљкава. Али њеног мужа, који се оженио њом кад је њему било двадесет, а њој осамнаест година, нико никад није могао чути да говори с њом друкчије, осим нежним, молећивим и најзахвалнијим тоном.

— „Хоћеш да ми учиниш љубав, злато моје? — „Добро је, анђеле мој!“ Доиста, мучно се дâ замислити срећнији пар и преданији живот.

То је била једна страна у Г. Симела. Али он је имао још једну. Кад би у подне или у вече дошао дома, дрхтала је његова жена и његово четворо деце. Пето дете су очекивали. Кад се овако рано оженио, имао је неколико стотина талира, али они су отишли на прву децу Од тог доба су морали да се поткрпљују, као сиромаси. Симел је имао, може се рећи, сасвим пристојан таленат за виолину; и од доба, кад је од неколико својих добрих пријатеља више пута добио похвалу за своје свирање, обузела га је бесна страст за музиком. Од тог доба је стекао чврсто уверење да је рођен за нешто више, а не за жељезничког дијурниста, и да је, на своју велику жалост, промашио свој прави позив, позив славом овенчаног виртуоза на виолини. Он је снажно лебдео из-

међу наде, да ће ипак — макар и са педесетим годинама — достићи оно што му је до сад на тако ружан начин било онемогућено, и између мучне помисли да никад неће имати довољно времана и новаца да оствари своје планове. Узео је скупе приватне часове; али само једном у недељи. Да више узме, нису му дозвољавала средства, и у њему се, поради тога, потхрањивао потајни гнев. Но, можда и са једним часом може доста да научи; њему су била потребна само најнужнија упутства. Кад би само било времена! Оно неколико часова пред вече било је неисказано мало. Таман вечерас прсти нешто науче, у јутру је већ све ишчилело, као да није ни било. И напредује се споро, да полудиш. Он би ударао ногом, бацао ноте у собни угао, клонувши на послетку у столицу, са резигнацијом која је мирно беснела. Тешко жени, тешко деци ако му се тад приближе! Издирао се на њих и тукао би их. Та „дериштад га ждеру“, „ова глупа аљкавуша, ова жентурина“ га је „довела до просјачког штапа“! И да буде толико манит да се ожени! — Његова грубост између четири зида била је куд и камо већа од његове љубазности на ходнику и степеницама. „Ми се морамо покрпити с мањим! Иначе ћете ме натерати да полудим, и ја ћу једног дана да хватам пут одавде“. Ово „ми“ било је само притворено, јер он је за своју гушу тражио најбоље и најскупље што се могло скунаторити. Хтео је и за столом да осети како је он господар куће, па није био ни из далека склон да своме апетиту икад стави резу за рачун својих. Жена је сносила све; њена главоб ља, последица последњег порођаја, чинила је још попустљивијом и понизнијом но што је била пре овог. Само по каткад, док би седела у кујни за послом, овладало би њоме од једном надмоћно осећање колико је бедно њено биће; и она би тад, купајући се у сузама, излила своје срце пред својом најстаријом кћери.

Ова кћи — родитељи су јој дали име Клара — била је девојчица од тринаест година. Она је била мало, слабуњаво створење, бледа, безизразна лишца, које је од једном добијало невероватну чар, чим би се дуге трепавице подигле и испод њих синула два детињски-дубока, мрачна ока. У пркос свом нежном саставу, одмењивала је она често своју матер, у најтежим пословима, обављајући их умешношћу која јој није била толико урођена, колико ју је она стицала неустра-

шивим, дирљивим трудом. Она није била стар-мали; али је често оно што би рекла изненађивало јасноћом детињске душе, пуне инстиктивног наслућивања и претанчаних осећаја. Њене очи су пре казивале болно познање света и својих болова, но безбрижно сањарење; па ипак ни сањарење није било ишчезло. Својим последњим, љупким цветовима китило је оно често, у часовима среће, прилику овог детета, које је лагано сазревало. Она се радо придруживала игри свога брата и својих сестара, играјући се и сама и предајући се сва насмејаној радости тренутка. Али се вољно и са дирљивим самоодрицањем покоравала жељама и ћудима малишана, осећајући се наједаред у том тренутку њиховом другом мајком. Посебице за свог јединог братића осећала је нежност, која се граничила страшћу. Кад су његово лепо лишце опако нагрдиле богиње, њу је обузела неисказана туга; и кад год би погледала на малишана отеле би јој се горке сузе. Између ње и мајке развило се одавна оно интимно, дубоко разумевање, које обично везује мајку са децом, кад ова почну да сазревају умно и да стижу до одмене, а кад муж и отац окрене срце од својих. Ово обимно поверење, које се противи природним односима између родитеља и деце, јер снижује достојанство мајке а дете уздиже изнад његових сопствених сфера, ублажавало је ипак обема заједничку несрећу. Оне би се исплакале једна пред другом и, кад би их овај — по изгледу светац — иначе брутални тиранин куће обрадовао дужим одсуством, одахнуле би не као да им се терет свалио са срца, и осећале би се срећне, свака на свој начин. Тада би мати причала својој кћери, за њену неуморну помоћ, бабине доживљаје из детињства — још из времена Француза —, или би је учила ретко познатим и особито сентименталним народним песмама, које је наследила од своје мајке. Нарочито ове песме примала је Клара жељно и незаситљиво, и певала их својим лепим, умиљатим гласом, који више није имао у себи нимало од оне пискавости дечјег гласа, већ је показивао пријатну округлину и пуноћу тона, који рано у дораслијим девојкама откривају будућу жену. Буђење свести о свом полу и с тим скопчано срамежљиво, готово већ девичанско достојанство бунили су се у њој против сваке телесне казне, какве је често и без оправданог разлога добијала од свог оца. Па ипак је сносила и ово из безграничне љубави према својој мајци, јер се на-

дала да ће тако сачувати њу од несреће, свраћајући очев гнев на другу страну. Она је имала једну врсту сигурног предосећања кад ће да прасне очев гнев, и умела је често веома мудро још у напред да приклони главу пред најгорим. Али кад би ипак дошло до несугласице међу родитељима, повукла би се она у саму себе, цептећи од страха; јер свађа између оца и мајке било је за њу нешто непојамно ужасно, пропаст све среће, сенка која све прекрива и која се као олово вуче преко њихових глава. А најискренијом радошћу поздравила би откупни тренутак, кад се облаци разбију и поврати се прва слаба светлост мирнијег и сношљивијег живота. —

Кад Г. Симел једно подне дође из своје канцеларије дома, јави му жена да се Клара тужи на гушу. Он позва девојку себи и загледа јој у отворена уста. „Уображење“, гласила је диагноза, изречена мином опробаног стручњака. „Гуши није ништа. Обви ти крпу око врата, ако хоћеш мене да слушаш“.

„Ти би ме најзад могла једном да поштедиш својом вечитом супом од грашка“, окрете се он потом својој жени. „Нисам ја ваљда коњушар“.

„Али, Јосифе, па шта ћу? То је понајјефтиније, а ја сам с новцем већ дошла до краја готово“.

„Шта? Од недеље већ десет марака? Дивно, бога ми! Сад гледај где ћеш да набавиш! Ја немам више ни паре“.

„Па ја сам мислила, могли бисмо ваљда узети још штогод од оних десет марака, што си одвојио за ново гудало“, дрзну се жена да одговори.

„Од попа и беседа! Наравно, ја могу увек да чекам! Али од тога нема ништа! Ја морам имати гудало. Срамота је што сам и до сад мучио себе оним старим; има га десет кила, а криво је као обруч. Због тога се и не помичем сместа. Па и инструменат не ваља врагу. Сад би се баш даје згодна прилика да узмем једну одличну виолину за две стотине марака. И морам учинити све да ми само не умакне из шака. Надам се да ћу једног дана бити кадар да вам све жеље — до последње — задовољим, те да се опростим ваших прекора и пребацивањи — ако ми ви уопште даднете да до чега дођем“.

Кад се Г. Симел увече опет вратио кући, Клари је било горе. Горела је целим телом у сувој ватри и тужила се да је боли глава. „Биће да је озебла“, рећи ће Г. Симел својој жени.

„Нека легне, и дај јој мало врелог млека; треба да се презноји“,

Жена учини како јој је наређено. А кад се врати из спаваће собе и затвори лагано за собом врата, прозбориће она бојажљиво: „Како велиш, Јосифе... не би ли било боље да пошљемо по лекара?“

„Шта?“ упита Г. Симел брутално запрепашћеним тоном... По лекара? Ти си мора бити луда! Мислиш ли ти да сам ја новац нашао на улици? Није него! „Баш смо ми од оних, који треба за сваку ситницу да пуне лекарима џепове. Не будали, молим те!“

На своје најстарије дете полагао је он понајмање; он је брзо прозрео односе између ње и своје жене, и ови су га једили. Па кад је тако достојанствено одговорио својој жени, извуче он са полице књигу „Здрав и болестан човек“, да се још једном информише о Клариној болести.

Идућег јутра Клара је била у жестокој грозници. Лежала је у својој постељи као прикована, и само би се по каткад очајним покретом машила гуше да попусти мараму, као да је она гушила и стезала Међутим је своје стање сносила стрпљивошћу анђела, као нешто ништавно, чега ради нипошто не сме узнемиривати матер, ни љутити оца. Госпођа Симел се усуди и још јаче навали на свог мужа да позову лекара. Његово стрпљење наједаред изађе из сваких граница.

„Реци ми, бога ти, јеси ли ти сасвим полудела? Ти је синоћ, како си глупа, без сумње нису покрила као што ваља, или је она преконоћ збацила са себе јорган, и ту онда не помажу ни најбоља средства. Ја видим већ; ја морам, као и увек, све сâм“.

И на то узе један огроман вунени јорган, обви њим до гуше девојку, која се сва тресла, па је тако метну у постељу.

„Тако ћеш ти, благо мени, да лежиш и да се не окрећеш, ако мислиш да ти опет буде боље“, рече он девојци. „А ти да се ниси усудила да је вадиш одатле“, обрецну се он на своју жену. „И знајте, ако зовнете лекара ђаво ће вас однети“, издра се сад на целу своју породицу, као на збир све своје несреће. „Ја доиста не могу да будем паметан што ја морам је због ваших детињарија дајем и последњу пару и да упропашћујем своју будућн ст“. И он бесно зграби шешир и оде, залупивши за собом врата псујући.

Дођоше ужасни тренутци. Хладан зној прели чело девојчино; очи јој су се сијале као жар. Била је извукла једну руку испод јоргана, и онај очајни покрет пут грла дешавао се све чешће и све чешће. Извијала је и окретала врат као да би да га ослободи неке страховите замке. Ваздуха! Ваздуха! Не буде ли га, биће ужас!... Мајка у безумном страху одјури по лекара, заборављајући на све претње свога мужа. Лекар дође и прегледа девојку. Преглед је био кратак. Лекар оде с мајком у суседну собу и рече јој: „Дете мора одмах у болницу, али одмах".

„Лепо, господине докторе, онда ћу брзо да пошљем по мужа и да га питам — —"

„Да шиљете по мужа нема се кад. Хоћете ли да вам се дете угуши? То се може догодити у непуна два часа".

„Господе Боже..."

„Но, не губите дакле времена. Узмите моја кола; ето су она доле..."

„Ти мораш у болницу, Кларице моја", рече мати болесници, усиљено се смејући. „Тамо ће ти брзо бити боље". А сузе јој се лиле низа лице.

„То је добро", одговори Клара безгласним шапатом. Хтеде сама да се обуче; али малаксала клону мајци у наручје. Ова је брзо обуче. „Али ти ћеш ипак долазити код мене, мама".

„Разуме се; недељом ћемо те обилазити".

„Ах, да, недељом; дођите још ове недеље. Тешко ми је што морам да се одвојим од тебе". —

Кола одјурише.

Кад Симел, вративши се, чу шта се догодило, трже се мало ипак. Ручао је ћутећи; али не с мањим апетитом. Кад се заситио, уздахну помисливши на нове издатке које ће то проузроковати. Мислио је на виолину коју је хтео да купи, и беснећи у себи упути се опет канцеларији.

Клара је имала дифтерију. У петак ујутру су је оперисали, и она се идућег дана осећала необично лако и лепо. Родитеље су, због озбиљности случаја, пустили на један тренутак њој, и ма да се суботом нису дозвољавале посете. У недељу после подне срете Симел у парку пред болницом настојницу болничарку, добродушну жену, која је за напојницу радо узимала на се одговорност да улије веру у најповољније изгледе, а која је у исто време била довољно обазрива, да

пред публиком поштује прописе лекара. Господин Симел не може унутра, јер је Клара „мало у грозници“; али иначе је све изванредно добро. Симел се врати дома најлакшег срца.

Данас од свирања нема ништа, мислили су пријатељи, који су у недељу у пет часова дошли за квартет. Чули су за несрећу и изјавише своје саучешће. „Ах, зашто да не свирамо?“ рече Симел зачуђено. И он поче тачно да оцртава стање у коме се Клара налази. Опасност је, тако рећи, прошла. Он зна толико срећних операција дифтерије. Па би тек по каткад са достојанственим задовољством убацио по који медицински термин. Вероватно, у осталом, да овде операција и није била потребна. Знамо ми господу лекаре!

„Наша студија је озбиљна ствар, господо моја. И доиста, не треба губити времена, ако се хоће Шуберт да разуме и да свира. Осим тога“ — Г. Симел узе тужну мину — „мени је потребно разоноћење, промена; иначе ће ме бриге сасвим оковати. — Да почнемо?“

Прозори су стајали отворени и ко би прошао улицом, чуо би сасвим лепо други став Шубертовог D-moll квартета „Смрт и девојка“. Свирано је осредње; па ипак — каквом су језом потресали срце ови тонови! —

Како умиљато пева свемилостива Смрт! Као нежна мати, која позива своје на слатки вечерњи починак. Њен глас пролеће као свето ћарлијање; он одјекује као жубор горâ, што уморне у јесени повијају своје круне; као шум мора, што вечито се ломећи удара о стене. Њен дах је песма сфера; јер свуда корача Смрт у своме таласастом огртачу, и најудаљенији светови певају песму умирања и склапају сјајне очи пред дахом њених уста...

И са озбиљном опоменом приступа она постељи девојчиној; јер тешко је умрети млад.

Али она није груба; њен корак не одјекује ужасом; благи мир просијава из тамних очију и весела тишина блиста са њеног чела. Умиљатим сликама мами она, као вилински крај у лугу по ком се беласају магле. У недрима земљиним брује чудесни снови и бајке, и безмерно, пуно сласти задовољство струји кроз мирне лешине под бусењем. —

А тихо стрепећи ослушкује душа девојчина. Је ли то Смрт? И не бруји ли то сад благо певање из даљине? То су одјеци песме младости, младости која се губи одјекујући.

Душа скакуће лаком ногом преко цветне ливаде успомена. Ту жубори поток и шева цвркутајући узлеће у бистро плаветнило; сунце се блиста и пролеће цвета, у дрвећу и у бокорима. Ах, живети, живети! Срећан, ко може! И бојажљиво се отима душа из загрљаја Смрти и крије на материнске груди живота.

Још озбиљније опомиње Смрт, још молећивије људска душа пригрљава светлост. Љубав према животу и опомена смрти пролећу наизменце, као сенке облака и светлост сунца преко хумова, као сенке облака и светлост месечева преко мирне пучине морске.

Како се самртница, јечући и стењући, хрве са сенкама, које бивају све веће и све веће! Како се колебају нежне груди од изненадних уздаха, тупих страховања!

А благе, неизмерно меке песме пева Смрт крај мирне постеље, песме само самртнику чујне и ником више, песме о земаљској бризи која ће да ишчили далеко у даљини као дах, о земаљској патњи која ће да изумине далеко у даљини као одјек. Утешно тако не певају уста ниједне мајке крај постеље расплаканог детета. „Зашто, о драго људско чедо, забадаш све дубље жаоку растанка у своје срце? И што растрзаш своју душу мржњом за светом, чијег проклетства хоћу благо да те ослободим? У колико се дуже противиш, у толико ће те грубље стегнути моја рука; јер испред мога ока се не може утећи. Па ходи! Ја ћу те опремити у постељу мирну и дубоку; ни љубав те не би могла боље опремити“.

И опет се отима душа опаснога загрљаја, да летимице прохода по чаробним вртовима прошлости. Све јасније сијају далеке слике; цвеће пламти у чудном жару; птице певају слатке бајке...

У то хвата Смрт ужасном снагом своју плашљиву жртву и, гневна, свлачи је бесно на своје срце. Душа се расплamти у очајној снази: бесомучно трзање и хрвање — очи се котрљају, дах се жари, образи пале, крв јури — један крик — и глава орешена умршеном косом пада на разривено подглавље.

Кратко, препуно снова уснуће спушта се на склопљене капке. Води ли оно животу или смрти? Оно је пуно прилика, као најшаренији живот. Као што дављенику, кад потоне у дубину, водене масе својим придолажењем буде у уху никад

не чувене тонове и односе му дух једним тренутком у неслућене даљине сећања, тако ничу пред очима девојчиним као у лету, па ипак потпуно јасно и одвојено, лица и догађаји из очинског дома. Душе драгих и милих долазе у посету... Како је ишла са мајком у мали врт иза куће. да набере цвеће за недељу... како је кључао котао на огњишту .. а братић играо војника... како је слушала велики сат на зиду где јасно и пријатно куца, још кад је била дете од две године и седела на поду... затим се предмети сливају један у други и само широк млаз светлости протиче поред затворених очију... Па и будућност, зар није она лепа? Зар самртница није слушала о високој срећи која се осмехује на жену, кад порасти и стане на снагу? Има ли чега златнијег од јутарњег сунца младости, које нас буђењем из сна детињства уводи у мужанску снагу?... Девојка се сасвим исправља у постељи; широко отвореним очима гледа кроз прозор у сунце... Смрт јој спушта руку на срце, и она се, мртва, устура наузнак.

Ужасном узвишеношћу одјекује победна песма Смрти — од њеног јека дршће свет; земља се тресе под тутњем корака тучем опремљеног оклопника. Његово око шиље ноћ, а кога његова рука зграби котрља му се под ногама као лист.

Нежније се свршава њена песма. Као свето ћарлијање прелеће светом њен позив; као шум горâ, као жуборење мора шу́ми тамо: дах свемилостиве Смрти.

По несрећи, свирачи бише још исте вечери узнемирени гласником из болнице.

„Ако би Господин и Госпођа Симел желели да још једном виде своју Клару —“

Сутрадан разасла Симел својим суседима и пријатељима вест да се драгом Богу, по његовој недокучљивој вољи, свидело да тугом скрханим родитељима узме њихову најљубљенију кћер Клару.

Ко је на недељу дана потом пролазио поред те четвороспратне куће, могао је чути како се неко вежба на шерцу из чувеног Менделсоновог концерта за виолину.

Невиност и несебична љубав пропадају. а саможиввст и самољубље играју безбрижно преко њихових гробова.

Отс Ернст.

(С немачког превео В. М. Ж.)

———

НУМА РУМЕСТАН.

(27)

XVI

Код јужних производа.

Једног четвртка у вече, око десет часова, пошто су сви лонци с *брандадом*, лепо увијени и увезани, били поређани на сто, породица Мефр, момци, стари Валмажур, сви јужни производи скупа, знојави и задувани, одмарали су се, правећи изнурено лице људй који су свршили тежак посао, и умакали су дугуљасте колаче и бисквите у топло вино, у бадемово млеко, у „нешто слатко, забога“, јер јужњаци не воле ништа јако ни опоро. Ни варошани ни сељаци тамошњи не опијају се скоро никако алкохолом. Према њему ова раса показује урођени страх и одвратност. Она се осећа пијана још од рођења, пијана без пића.

И права је истина да јој ветар и сунце наливају страшан природни алкохол, чија дејства осећају више-мање сви који су тамо рођени. Неки су повукли само онај један гутљај више који дреши језик и покрете, приказује живот у ружичастој боји, привиђа свуда само симпатије, ужаграва очи, проширује улице, отклања препоне, удвостручава смелост и храбри бојажљиве; други, као мала Валмажурова и тетка Портал, којима је јаче ударило у главу, падају одмах у беснило, обневиде, тресу се и муцају. Требало би видети наше црквене заветине по Прованси, сељаке како стоје на столовима, лупају својим гломазним жутим ципелама и урличући дозивају: „Момче, лимунаду!“, читаво село како се ваља пијано после неколико боца лимунаде. Па она изненадна изнуреност, она клонулост целога бића која наступа после јарости, после великих одушевљења, нагло као смена сунца и облака на мартовском небу; — који их јужњак није сам искусио?

Мада није имао јужњачку јарост своје кћери, стари Валмажур је у крви носио добру клицу; и те вечери га је бадемово млеко било сасвим раздрагало: кревељио се, насред дућана, с чашом у руци, заплићући језиком, показујући све гримасе старог кловна који никад не плаћа трошак новцем. Мефрови, њихови момци, превијали су се од смеха на џаковима брашна.

— Е, овај Валмажур, бадава!

Одједном, стари умуче, и његова пајацки испружена рука паде као одсечена, кад пред собом угледа једну накострешену провансалску капу.

— Шта радите ви ту, оче?

Г-ђа Мефр диже руке према кобасицама на таваници:

— Како! то је ваша кћи?... Нисте нам ништа рекли... Гле, ала је малецка!... али, види се, ваљана... Но, умирите се, госпођице.

Нешто из навике да лаже, а и да би био што слободнији, стари није ништа говорио о својој деци, и издавао се за маторог бећара који живи од ренте; али међу јужњацима се никад не прави питање због једне измишљотине. И да је за Одибертом навалило читаво крдо малих Валмажура, пријем би опет био тако исто жив и срдачан.

Сви је дочекаше услужно, правећи јој место:

— Него шта, и ви ћете умакати с нама.

Провансалка се није мицала с места, засењена. Она је долазила с поља, с мраза, из помрчине децембарске ноћи, где је још, и ако је позно, врио грозничав париски живот, ковитлајући се све више кроз густу маглу, коју су у свима правцима цепале ужурбане сенке, шарене лампе са омнибуса, крештави звуци трамвајских труба; долазила је са Севера, долазила је из зиме, и одједном, без икаквог прелаза, обрела се усред талијанске Провансе, у овом Мефровом дућану који се, пред наступајуће божићне празнике, блистао од обиља зрачних посластица, посред омиљених гласова и мириса̂. То је била изненада пронађена домовина, повратак у завичај после годину дана изгнанства, злопатње, борбе, у овој далекој варварској земљи. Нека блага топлота прожимала је, и умиривала јој живце, док је дробила свој бисквит у једну чашицу картагинског вина, одговарајући свима овим добрим људима, који су према њој били отворени и поверљиви као да је познају од пре двадесет година. Осећала је да се враћа својој средини, својим навикама; и сузе су јој навирале на очи, на њене сурове, светле очи које никад нису заплакале.

Руместаново име које неко изговори поред ње, прекиде нагло ово узбуђење. То је Г-ђа Мефр, прегледајући адресе на пошиљкама, обраћала добро пажњу момцима да не погреше, да не однесу Нумину *брандаду* у улицу Гренел, него у улицу Лондонску.

— Изгледа да у улици Гранел брандаду не миришу много, примети један од производа.

— Могу мислити, рече Г. Мефр... Једна дама са Севера, са најладнијег Севера... која кува на маслу; таман!... Док у Лондонској улици влада лепи Југ, весеље, песма, и све на зејтину... Није чудо што се Нума ту боље осећа.

Говорило се без снебивања о овом другом министровом браку, у једном врло удобном куту, у близини станице, где је могао да се одмори од скупштинских напора, ослобођен примања и званичких церемонија. На сваки начин, бујна Г-ђа Мефр надала би лепу дреку да се тако што десило у њеној кући; али код Нуме, то јој је изгледало сасвим лепо и природно. Он воли девојчице; али зар и сви наши краљеви нису трчали за сукњом, и Карло X, и Хенрик IV, женскарош? То је због његовог Бурбонског носа, забога!...

И са овом лакомисленошћу, овим подсмесима којима Југ увек пропраћа све љубавне догађаје, мешала се извесна племенска мржња, антипатија према жени са Севера, туђинци која кува на маслу. Падало се у ватру, причане су поједине *анедоте*, претресане дражи мале Алисе и њени успеси у Великој Опери.

— Ја сам познавао маму Башелри у доба бокерског вашара, говорио је стари Валмажур... Певала је романце у *Кафани Тибо*.

Одиберта је слушала не дишући, гутајући сваку реч, урезујући у памети име, адресу; и њене жмираве очи севале су ђавољим сјајем, у коме картагинско вино није имало никаквог удела.

XVII

Пелене.

Кад неко полако закуца на врата од њене собе, Г-ђа Руместан се трже, као да је ухваћена у крађи, и упита, затварајући лепо извијугану фијоку свога ормана у стилу Луј XV, над којом је скоро клечећи била нагнута:

— Ко је?... Шта хоћете, Поли?

— Једно писмо за госпођу... врло хитно... одговори Енглескиња.

Розалија узе писмо и брзо затвори опет врата. Груб, непознат рукопис, на сиротињској хартији, са уобичајеном

примедбом на молбама за помоћ: „лично и хитно“. Никад је једна париска собарица не би узнемирила због такве ситнице. Она баци писмо на орман остављајући да га прочита доцније, и врати се брзо својој фијоци, у којој су стојале раскошне раније пелене.

Од пре осам година, од оне брачне драме, она је није никако отварала, бојећи се да у њој не нађе своје сузе; чак ни откако је имала нову наду, из материнског празноверја, из бојазни да још једном не навуче себи несрећу, овим превременим миловањем детета, преко његове мале спреме. Ова срчана жена имала је сву женску узбудљивост, трептање, зимљиво грчење мимозиног лишћа; свет, који суди без разумевања, говорио је да је хладна, као што незналице мисле да цвет не живи.

Али сада, у шестом месецу своје наде, требало је ове мале предмете ослободити њихових тужних борâ и затвора, прегледати их, и можда преправити; јер мода се мења чак и за новорођенчад; не повијају их увек на исти начин. Због тога сасвим присног посла, Розалија се била брижљиво закључала; и у великом ужурбаном министарству које је претурало акта, у жагору обавештавања и грозничавом трчкарању из собе у собу, извесно није било ничега тако озбиљног, тако дирљивог, као ова жена која је клечала пред једном отвореном фијоком, устрепталог срца и дрхтавих руку.

Она подиже и растресе већ мало пожутеле чипке, чији је мирис био очувао сву белину овом малом невином рубљу: капице, кошуљице, поређане поступно по величини и детињем стасу, хаљиница за крштење, лепо набране „портикле“, чарапице као за лутку. Она у сећању угледа себе у Орсеју, како, у пријатној изнурености, ради по читаве сате, у сенци велике каталпе, чије су беле чашице падале у корпу за рад, међу клупчад и њене фине везиљске маказе, док су јој све мисли биле заузете њеним везом, који јој је одмеравао снове и време. Како је онда била пуна вере и наде! Како су птице весело пркутале више ње, у лишћу; а у њој, како су се будила нежна и нова осећања! За један једини дан, живот јој је био отргао све то, нагло и сурово. И у срце јој се опет поче увлачити очајање, мужевље неверство, детиња смрт, док је полако развијала ове пелене.

Кад угледа прву малу кошуљицу, готову да се навуче, ону што стоји спремна на колевци у часу рођења, са рукавима који су завучени један у други и раширени, са округлом надувеном капицом, она бризну у плач. Чинило јој се да је њено дете живело, да га је она љубила и гледала. Мушкарац, о, извесно, снажан и леп мушкарац, и на његовом белом, нежном лицу, већ озбиљне и дубоке дедине очи. Данас би му било осам година; дуга гргурава коса падала би му на велику белу јаку; у тим годинама, деца још припадају мајци, која их води у шетњу, намешта их, учи их да раде. Ах, свирепи, свирепи животе...

Али постепено, извлачећи и намештајући разне стварчице увезане микроскопским свиленим тракама, њихово извезено цвеће, њихове снежне чипке, она се стишавала. Не, не, ипак, није живот тако рђав; и до год се живи, не треба губити храброст. Она је била сасвим пала у очајање, на тој кобној прекретници, мислећи да је за навек свршено с њеном супружанском и материнском вером и љубављу, да јој не остаје ништа друго него да гледа како се њена зрачна прошлост губи у даљини, као обала за којом се чезне. Затим, после дугих, суморних година, испод студеног снега њеног срца, проклијала је лагано нова клица, и ево где се расцветава у ово мало биће које ће скоро доћи на свет, чију је снагу она већ осећала по болним малим ударцима ногом које јој је задавало ноћу. И њен Нума се тако изменио, постао бољи, излечио се од својих грубијанских испада! Истина, он је имао још неке своје слабости које она није волела, ону талијанску лукавост које се није могао ослободити; али „то је политика...“ како је он говорио. У осталом, она се више није предавала обманама својих првих брачних дана; знала је да се ради среће у животу мора бити задовољан с малим у свакој ствари, да се мора тражити пуна срећа у полусрећи коју нам живот пружа...

Неко опет закуца. Г. Межан жели да говори са госпођом.

— Добро... ево ме...

Она га затече где корача горе-доле по малом салону, врло узбуђен.

— Имам да вам учиним једно признање, рече он пријатељским, мало напраситим гласом, на који му је давало

право њихово старо пријатељство, које би се, да је само до њих стајало, претворило у рођачку везу... Још пре неколико дана, ја сам окончао ону бедну ствар... Нисам вам одмах рекао да бих ово могао дуже имати код себе...

Он јој пружи Хортензијину слику.

— Једва једном!... Ох, како ће се обрадовати, јадница моја...

Она се разнежи гледајући лепу прилику своје сестре, која се сијала од здравља и младости, у своме провансалском оделу, и прочита на дну слике отмен и поуздан потпис: *Ја верујем у вас и волим вас — Хортензија Ле Кеноа.* Затим, кад се сети да је сироти заљубљени Межан то такође прочитао, и да се он тиме примио једне болне дужности, она му срдачно стеже руку:

— Хвала...

— Не захваљујте ми, госпођо... Да, било ми је тешко... Али од пре недељу дана, мени је непрестано пред очима ово: *Ја верујем у вас и волим вас...* Замишљао сам понекад да се то мене тиче...

И сасвим тихо, бојажљиво:

— Како је она?

— О, није добро... Мама је води на Југ... Она сад пристаје на све... Као да је нешто у њој сломљено.

— Је ли се променила?

Розалија тужно одмахну руком:

— Ах...

— До виђења, госпођо... добаци Межан нагло, и удаљи се крупним корацима. На вратима, он се осврну, и стојећи право испод упола задигнуте завесе, широких плећа:

— Права је благодат за мене што немам маште... Био бих сувише несрећан...

Розалија се врати у своју собу, сва утучена. Узалуд се она отимала, узалуд се храбрила младошћу своје сестре, утешним речима Жарасовим, који је упорно држао да је ту у питању само једна пролазна криза; обузимале су је црне мисли, које се више нису слагале са свечаном белином њених пелена. Она похита да прикупи, среди и затвори ове растурене стварчице, и дижући се, спази писмо које је лежало на орману, узе га, и прочита га несвесно, очекујући неку обичну молбу, какве је посведневно примала из толико разних руку, и која

би сада баш згодно стигла, у један од оних сујеверних часова кад доброчинство изгледа као нешто што доноси срећу. Зато она најпре не разумеде, и мораде да прочита понова ове редове, исписане невештом ђачком руком, као какав задатак, руком Гијошевог помоћника:

Ако волите брандаду од бакалара, добићете изврсну вечерас код Г-ђице Башелри, Лондонска улица. Ваш муж части. Зазвоните три пута, и уђите право.

Из ових глупих речи, из овога прљавог и подмуклог шљама, истина се указа, пуче јој пред очима, поклапајући се са извесним догађајима, сећањима: име Башелри које се тако често чује од пре годину дана, загонетни чланци о њеном ангажману, ова адреса коју је сама чула кад је он добацио кочијашу, његово дуго бављење у Арвијару. У једном тренутку, њена сумња се претвори у извесност. У осталом, зар цела прошлост не обасјава ову садашњост у свој њеној језовитости? Лаж и лицемерство, то је, и ништа друго, цело његово биће. Зашто би овај вечити обмањивач и њу поштедео? Она је била луда што је подлегла његовом варљивом гласу, његовим отрцаним нежностима; и она се сети извесних појединости, због којих је у исти мах црвенела и бледела.

Овога пута, то није било очајање са бујицом чистих суза првих разочарења; са њеним болом мешао се гнев против ње саме, што је била таква слаботиња и кукавица да му је могла опростити, против њега, који је могао преварити упркос свога обећања и заклетве после прве кривице. Хтела је да га изобличи, ту, одмах; али он је био у Версаљу, у Скупштини. Паде јој на ум да зовне Межана, али одмах увиде да је неприлично нагонити на лаж тога честитог човека. И, принуђена да угуши у себи читаву бујицу супротних осећања, да не би гласно завикала и подлегла страшном живчаном нападу који је већ обузимао, она је корачала горе-доле по застору, са рукама подбоченим — по омиљеној навици — преко лабавог струка своје собне хаљине. Одједном, она застаде, и стресе се од безумног страха.

Њено дете!

И оно је патило заједно са њом, и подсећало је своју мајку на себе свом снагом бића које се бори за живот. Ах! Боже мој, ако и ово умре као оно прво... у исто доба

развића, у сличним околностима... Судбина, за коју се каже да је слепа, удешава понекад тако свирепе случајеве. И она је умиривала саму себе испрекиданим речима, нежним узвицима „Мали мој... душо моја...“, трудећи се да ствари посматра хладнокрвно, да би сачувала своје достојанство, и нарочито, да не би довела у опасност ово једино благо које јој је остајало. Она чак узе неки рад, — онај Пенелопин вез који вредна Парижанка увек има при руци, — јер је требало чекати док се Нума не врати, објаснити се с њим, или боље, уверити се из његовог држања о његовој кривици, пре него што се дође до неизгладивог скандала развода брака.

О, ови бели везови, ово правилно, безбојно платно, колико се тајни њима поверава, колико се боловâ, радости и жеља уплиће у изукрштано и искиданим концима прошивено наличје ових женских радова, на којима се види спокојно испреплетено цвеће!

Враћајући се из Скупштине, Нума Руместан затече своју жену где везе, при обореној светлости само једне лампе; и ова мирна слика, овај лепи профил који је изгледао блажи испод кестењасте косе, у сенци раскошних дебелих завеса, где су лаковани заклони, стари уметнички предмети од бакра, слонове кости и порцелана, хватали трепераве и топле одблеске ватре из камина, изненади га својом супротношћу према скупштинској граји, њеној блиставој таваници, обавијеној густом прашином, која се ковитлала изнад дебатâ као облак барута изнад каквог војног вежбалишта.

— Добар дан, мама... Како је пријатно код тебе...

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

ХАЈКА.

...Улулу! Улулу!
Први је пут што гонимо
Пред собом зверку страхотну,
За нама што је тулила
У тами густе мрчаве,

На глави друма прашнога,
У класју златног усјева,
У нашој зелен-огради,
Под нашим тамним прозором
И на дну душе чемерне.
...Улулу! Улулу!
Из нас је у св'јет скочила:
Очи су њене пламене
Од огња наше љутости,
Зуби су њени крвави
Од ранâ срца нашега,
О панци јоште висе јој
Издирци пу̑ти мучене.

...Улулу, браћо! Улулу!
Помамни ржу атови,
Бијесни лају загари,
Танани звижде бичеви.
Тко ће је први стигнути?
Тко ће је први згазити?
Тко ће је први заклати?
Она је дуго имала
Јазбину своју погану,
Под нашим тужним огњиштем.
Гад нам је чело каљао,
Страх нам је крв смрзавао,
И смрад нам душу тровао:
А сад је смело гонимо
Шумама, пољем, гудуром,
Звиждуком танких бичева,
Лавежом б'јесних загара,
Помамних коња топотом
И срца гњевним покличем.

...Улулу, браћо! Улулу!
Рањена зв'јер је клонула.
...Лудови! Ви сад лижете
С камена крвцу звјерињу;
Оштра вас воња опија,
Поглед вас кобни смућује,

Јаук вас њезин занаша;
Она ће опет скочити
У вашу душу млитаву,
Опет ће срце титрати
Немани међу шапама — —
...Улулу! Улулу!
Звјерку сам копљем пробио,
Диг'о је, у вис винуо — —
А ви се на ме дигосте,
И ви ме б'јесно тјерасте
С бљеском у оку окрутном,
С мржњом у души пожудној,
Ви, вјечни, подли робови!..

На врху копља танана
Кобна док звијерка умире,
Шумама, пољем, гудуром
За мојим јури петама
Свирепа, пјана гомила:
Помамни ржу атови,
Бијесни лају загари,
Танани звижде бичеви.
...Улулу, робље! Улулу!

Владимир Назор.

НАМЕТЉИВИ МОТИВ.

У шта нам је прошла наша младост рâна,
Наше лепо доба живота и снаге;
Куда ће отићи наше жеље драге
И где им је покој последњега стана?

У неравној борби, посртању дугом,
У зноју и раду, кроз бригу и тугу,
Ми смо вечно били у истоме кругу
И теглили јарам и себи и другом.

И невања тако сваки нам дан страћи,
И ми не видимо небески свод плави,
Ни звезде ни цвеће, и увек нас дави
Један облак дима; а живот је краћи...

Увек исти живот што мили и тече
Као прљав, жути поток после кише,
И ми стално ништа не желимо више
Но да падне мирно, благотворно вече.

И најлепше што смо имали у низу
Својих младих лета, то је опет био
Један мучан, тежак сан, лелујав, мио,
Сан љубави, што је своме крају близу.

Сима Пандуровић.

Мила је твоја рука, кад на усни
мојој кô тиче озебло се грије,
и кад се трза и смири и усни;
у прсту сваком једно срце бије.

Ал' милија је, кад се тихо крене
у простору, где мирују све ствари;
њен покрет као месечина сене,
и остане кô траг мириса стари'.

Мило је твоје око, када гране,
кô дан кроз завес трепавица твоји',
на зеници ми затитра и стане,
кô језеро, у ком се душа поји.

Ал' милије је, кô сутон кад клоне,
и скрије сузу и осмех признања.
Мој поглед тад у његов бездан тоне,
и гледа боје о којима сања.

Мио је глас твој; март у њему пупи,
кô лептир лета по зидови сиви;
он свакој речи жаоку отупи,
и старе приче кô нове оживи.

Ал' милији је, кад реч твоја згасне;
он светли тада кô пут метеора,
звони кô одјек песме туђе, јасне.
и свих тишина ноћних и свих бора.

Мила си, драга, на рукама мојим,
с колени благи, с два голуба плаха,
с прсима, с косом, са богаством својим,
с усана воћем, с вином твога даха.

Ал' милија си мени, чим те угô
закрили с мојим ружама на струку.
Блудећи тада, ја те зовем дуго,
и љубим мирис твој са празних руку...

Вељко Петровић.

СНЕЖАНКИНЕ ПРИЧЕ.

У прохладној сенци заспалих дрве́тâ,
Где се ти̏са купа у мирису смоле,
Осећам далеко односи ме Ле́та,
Где су тела мртва, где су душе голе.

Бестелесне душе опажам где круже
И осећам себе самосвеслу сѐну.
Бо̏лан сам. Ни уста нити очи туже.
Осећање чисто ја сам у том трѐну.

Ја не чујем звука, нити видим боје.
А Бол се слашћу прелива у сенке.
Крваве се страсти дубоко покòје
И мру бесних нада празне теревенке.

Иза седам брда Снежанка се пуже,
Долази да прича чаробне новине.
Жељан сам је. Али што је слушам дуже,
Све више ми приче познате се чине.

Рекао бих она из мене их сише,
Спавају у мени, а она их буди.
А вечни крик Сумње збори све то тише:
„Она можда тек је одјекивач худи“.

Да. Ван мене нема ничег новог више.

М. Бојић.

ЦАР ЈОСИФ II ПРВИ ПУТ МЕЂУ СРБИМА.

У својој младости сматрао је цар Јосиф II путовање као врло корисно и поучно за будућност владара, а кад је постао цар било му је оно готово једина разонода и уживање. Његови непријатељи нису га остављали да у миру ужива, него су га и Фридрих II и Французи исмејавали због његових многих путева, па чак и претварали се да се брину за „њима драго добро“ аустријских земаља, које мора трпети велику штету због честога бављења Јосифа II ван Беча. Било је, међутим, сасвим обратно. Од царевих путева, што су доиста и његови противници тачно знали, имале су његове земље велике користи, јер је он путовао само због тога да на путу што научи, да своје земље и народе упозна, и да се сам својим очима увери о срећи и беди својих поданика, те да и према тима својим опажањима удеси свој начин управљања. Он је врло лепо и паметно писао о томе у једном мемоару за Марију Терезију још 1765 године, и доказивао да владар мора путовати, ако жели бити добар политичар, управник и војник;[1] да не сме гледати своју државу туђим очима, ни задовољити се званичним извештајима, него сам ићи и посматрати, и то не једанпут, него што чешће, јер би иначе чиновници удесили да им владар види само оно што

[1] Arneth A., „Maria Theresia und Joseph“, B. III, S. 359.

они хоће. Једино ће на тај начин владар своју земљу и народе честито упознати и тако моћи користити општем добру.

Ма колика да је већ од ране младости била та његова жеља за путовањем, то он ипак за живота свога оца, цара Франца I, није путовао и први му је већи пут био онда, када је 1764 године ишао у Франкфурт на крунисање. Његова писма с пута што их је писао матери необично су занимљива, и јасно се из њих види да Јосиф II није знао куда пре да гледа, шта пре да посматра и проучава, јер је видео толико нових ствари које је требало упознати и то ново знање о њима унети у раније. Жеља да што више види била је већ тада код њега толика да је ствари површно посматрао, али му тако овлашно посматрање није сметало да је све што је видео обично оштро кудио и заједљиво исмејавао.

Као савладар Марије Терезије, од 1764, Јосиф II није никада био потпуно сагласан с матером у вршењу владарских дужности, те су несугласице између њих биле сталне, а међусобно односи често збиља неиздржљиви. Савладарство га дакле није могло приковати за Беч, а другу жену толико није марио да је био срећан не гледати је. Према томе није чудо, што није имао толико ни разлога ни воље за живот у престоницу, колико за мило му и корисно путовање, где није морао радити против уверења, ни претварати се, што је Јосифу II врло тешко падало.

Да не седи у Бечу беспослен или немилим радом запослен, цар је после смрти Франца I много путовао. Обишао је горњу Угарску, Чешку, Моравску и аустријске алпијске земље, и то највише због војничког проучавања терена и тражења згодних места за нове тврђаве. Јосиф II је тада, наиме, с особитом вољом проучавао војну науку и много се бринуо за аустријску војску, једно што ју је волео, а друго зато што му је мати оставила да у војничким питањима може по коју ситнију ствар и сам одлучити; крупнија је питања и ту, наравно, она сама решавала.

Ради тих нових тврђава је Јосиф II и дошао први пут међу Србе. Када се због несрећних пруских ратова стало радити на утврђењу северних аустријских граница, онда се мислило, да се поред пруске мора утврдити и турска граница, те су тада поново утврђивани Арад, Петроварадин, Осек и Градишка. Та утврђења хтео је сам цар прегледати и том се

приликом уједно упознати с Војном Крајином, с њезином управом, после оцепљења банатског провинцијала, са становништвом и његовим привредним и просветним приликама. Тако је хтео себи створити јасну слику о тим онда претежно српским крајевима, ваљано их упознати и уочити које невоље треба што брже одстранити, и тако олакшати културно унапређење запуштене Границе. Тадашњи митрополит Павле Ненадовић је знао за тај пут римскога цара, и по себи се разуме, да му је свештенство морало тачно јављати куда је владар ишао, где се са Србима састајао, и шта је с њима говорио.

Ми не знамо да ли се већ пре 9 априла 1768 Јосиф II где састајао с угледним Србима и с њима разговарао, али поуздано знадемо да је тога дана, путујући у Арад, свратио у манастир Бездин и ту подуго говорио с тадашњим архимандритом Дионисијем Живојновићем. Тај разговор је врло интересантан и поучан и за упознавање цара, а и тадашњих српских виших калуђера.[1] Јосиф II, види се, није тада ни мало познавао науку и обреде православне цркве, и зато је и овде задавао иста питања, како је иначе питао римокатоличке калуђере: Колико служе служби на дан? Како служе сви калуђери, кад је само један олтар? и тако даље. Али се распитивао и о том чиме се калуђери баве, каква им је библиотека, које парохије служе, где и како проповедају, и тако даље. На све је то добивао одговоре које га доиста нису могли задовољити. Калуђери су се бавили само економијом, библиотеке, нису имали, јер нема српске штампарије, а свако село има свог свештеника, зато они по селима нису им служили ни проповедали, него су народ поучавали само кад се скупи у манастиру. Цар је питао још незгодније ствари и заподевао разговор и о оном што је Дионисију било тешко искрено рећи. Тако је на пример упозоравао архимандрита на унијатску штампарију у Мункачу, поменуо му и тада немило питање комесариата у Синоду, и већ када је на коња сео задао је архимандриту страшно питање: „Верујете ли да ћемо ми [то јест римокатолици] сви до ђавола отићи“? Он одговори: „Ваше Величанство, не верујемо, а ко верује, тај нека иде ђаволу“. Цару још није било доста неприлике Диониси-

[1] Српски патријарашки народно црквени архив, 56 ех 1768 године и „Седмица“ за 1854, стр. 29—31.

јеве, него дода: „А за лутеране шта мислите?“ Архимандрит одговори, умиљавајући се: „За лутеране ништа не велим“. Јосиф II се, дакле, распитивао о свему што му је било непознато, а што је осећао да треба да зна. Зато је хтео и своје разговоре учинити што поверљивијим и отворенијим, али му то није успело код бездинског архимандрита, који је одговарао уљудно, али врло пажљиво, да се не затрчи и не каже што искрено и отворено, што би могло њему, а и цркви или народу шкодити. Чим је цар отишао, без сумње не богзна како задовољан с разговором, обазриви архимандрит је сам ово описао и послао темишварском владици Вићентију Видику. Све пак друго из разговора што је било опасно јавити он је прећутао, али ми смо у срећној прилици да из бележака Јосифа II можемо дознати и онај део разговора што га је Дионисије пред својим владиком затајио.[1] Он се ружне наше навике није могао ни пред царем отрести, него је оговарао, и то из далека, ружно и подло, те је оставио цару уверење, да је мудар, али и лукав човек. За свога митрополита је говорио цару да је партајичан, а са својим владиком није никако био задовољан. Али ипак, после те денунцијације, писао је у поменутом опису за владику, како је цар уверен у његову ученост и како га поштује. Чини се да Вићентије Видак ни слутио да га је, поред многих, и бездински архимандрит пред царем оцрњивао. Он је онај званичан опис неко време код себе задржао, и тек 18 априла заједно с једним својим занимљивим писмом послао митрополиту.

Међутим и већ раније је јавио Павлу Ненадовићу о доласку цареву међу Србе арадски ексарх Пахомије Кнежевић.[2] — Јосиф II је стигао 10 априла 1768 у Арад, и то касно у вече, али је пажљиви, а можда и бојажљиви ексарх ипак нашао времена да још тога дана пише митрополиту, да је цар дошао у Арад. Из једнога његова каснијега писма тачно знамо с каквом су љубављу и изузетном пажњом Срби дочекали Јосифа II, и како је и цар приметио ту велику српску пажњу и уверио се, ваљда, да га Срби у Араду више воле од Несрба. Он је, наиме, увек забрањивао да се дочекује

[1] Szentkláray J., Száz ér Del-Magyarorszag ujabb történenchéböb I, 1. стр. 206.

[2] Српски патријарашки народно-црквени архив, 48 ex 1768, 55 ex 1768 и 60 ex 1768 године.

с помпом, али није му било криво да се таке његове заповести баш сасвим не испуњавају. Зато је при пролазу кроз народ који га је у Араду очекивао и питао баш за Србе, ко су ти што су га са светиљкама очекивали, док су римокатолици из мрака у цара гледали, не нашавши за вредно да му бар пут ваљано осветле. Шта је сутра дан и идућих дана било у Араду, то је ексарх тачно описао митрополиту у свом писму од 17 априла 1768. Јавио му је ту како је цар савесно прегледао арадска утврђења, и како је са својим официрима проучавао и цео терен око тврђаве. То доиста није Павла Ненадовића толико занимало колико оно што му је ексарх даље писао: Цар је држао, као и увек преко воље, јаван ручак 11 и 12 априла; другога дана, била је субота, усудио се приступити у његову собу и Пахомије Кнежевић. Чим га је Јосиф II смотрио одмах га је запитао да ли зна немачки? Ексарх је одговорио да знаде, и цар га је даље питао где је научио? У Будиму, Пожуну и Саксонској, одговорио је Пахомије Кнежевић. Сада је постао разговор занимљив и за шурака царева Алберта Саксонског, који је седео уз Јосифа II и обрадовао се када је чуо да се Саска спомиње, те је и сам запитао ученога калуђера је ли у Лајпцигу учио? Добио је одговор да не, него у Хали, и то три године. Затим се цар још распитивао код Пахомија о различним стварима и покушавао, колико је он то у опште могао, учинити разговор што топлијим и интимнијим. Питао га је за величину појединих српских епархија и митрополије, о дворанима у митрополији, је ли био у Бечу, и, ваљда, и нада ли се бити владика — али ово ексарх не стомиње као што чини бездински архидандрит. Када је устао од стола он, иначе у хвали претерано штедљив, рече за ексарха, и то на велики јед присутних српских злобника: „не мислех у ових странах толике обрести с ким могал би сја разговарати“. Ту су част мало њих од Јосифа II дочекали! Цар је, дакле, био умешношћу Дионисија Живојиновића и још више образованошћу Пахомија Кнежевића, његовим присебним одговорима и његовим познавањем Немачке тако изненађен, да је хтео Србе што боље упознати. Ово, наиме, што је он својим очима гледао доиста се није слагало с његовим ранијим знањем о Србима које је он на двору стекао од фанатичних римокатолика — осим што је душевни Бартенштајн своме ученику Јосифу релативно лепо о Србима говорио.

Сад је сам добио прилику да се са Србима упозна, и мислио је да је баш црква згодно место да се дозна карактер једнога народа. Зато још то вече јави екзарху да је рад видети српску службу божју. Учтиво је питао када ће литургија почети, и кад је то њему остављено на вољу он је одредио да почне у осам сати. У одређено време он дође пешке у цркву. Срби су га са својим свештенством с највећом радошћу ишчекивали пред Текелијином црквом, гледајући у тој посети особиту почаст, и тачно осећајући да Јосиф II овим јасно показује како према православљу неће бити онако нетолерантан као његови претци, па чак да га у Угарској неће ни из потаје подривати и гонити као његова Уније жељна мати. При улазу у цркву молио је цар ексарха да брже сврши службу, а кад је ушао није хтео сести на столицу што је за њега на амвону била спремљена. Кад он није хтео седети морала је и његова пратња целу службу одстојати. На маломе входу поднео је цару Павле протођакон еванђеље да га целива, и он га је целивао и, сасвим тактично, понудио га на целивање и другом члану владарске породице, принцу Алберту, али овај одбије. Другога ђакона, Јована, оставио је ексарх поред цара да му тумачи шта буде питао и, наравно, да је прво питање царево било: Је ли у Русији обичај подносити цару еванђеље на целивање? Обрадовао се када је чуо да јесте. Још већма се пак изненадио када је чуо, а то је могао и сам разумети, да се у цркви Срби моле за царицу и њега, а не за Катарину руску, као што се на Србе сумњало, и питао је шта значи оно што деца и народ тада на јектенија одговарају. На великом входу се опет молило за царицу Марију Терезију и савладара јој Јосифа II, и он се, готово детињски, радовао што је то могао сам јасно разабрати и ђакону рећи. Молио га је још да му каже када дође најсветији део литургије да може клекнути, и кад је дошао клекне и цар и с њиме цела његова пратња. Срби у цркви нису својим очима веровали да то у њиховој гоњеној цркви клечи праунук страшнога прогонитеља православља Леополда I и син Марије Терезије, која је у Хрватској са Србима чуда чинила да их силом поунијати, а и у Угарској потајно на Унији радила. Разумљиво је да су се Срби тога дана с преображеним од побожности и радости лицима Богу молили и Бога славили. То се није могло отети пажњи Јосифу II, само што је он мислио, да је

то увек тако, и рекао је да се Срби с особитом оданошћу и скрушеношћу моле Богу, а и да разлика између православних и римокатолика није тако велика као што су то, без сумње, њега у детињству учили. После литургије захвалио се ексарх Јосифу II на великој пажњи и љубави према Србима и њиховој цркви, а цар опет њему што је видео оно што никада пре тога. Сутра дан је отишао ексарх и у стан цару да му се захвали на особитој почасти. Цар га је тада обасуо опет новим знацима наклоности и дао му руку да је пољуби, и ако то никоме није допуштао, него је касније чак и клецање пред собом забранио. Међутим због тога што је само Пахомије Кнежевић добио царску руку да је пољуби и нико више у Араду, били су Несрби веома огорчени и колико год је ова царева пажња према Србима била за српску ствар у Аустрији од велике вредности, колико су је они још прецењивали када су видели како се сада одликују православни који су до сада били извржени само исмејавању, шиканирању и бруталном прогањању. У том се нико није варао да се од Јосифа II морају очекивати нови путеви у владању и управљању државом.

Тек 15 априла у осам сати у јутру отишао је цар из Арада према Темишвару. Болесном митрополиту је било дуго изгледати писмо од ексарха арадскога и напише му оштро писмо где му је заповедио да тачно опише бављење царево у Араду; чак му није заборавио ни то наредити да му пише ко је цара трактирао. Срећа је била за Пихомија Кнежевића што је он већ раније послао писмо, које се с митрополитом мимоишло, те је 24 априла свој ранији извештај само допунио. Писао му је како цар није допустио да га град части, него је све сам платио, али је магистрат рекао ипак премалену своту, која му је одмах тачно и исплаћена. Срби су пак предали цару „инштантцију" — како су чиновници забрањивали, да се цару икакве молбенице предају, — да им се допусти по привилегијама живети, и цар им је то обећао и дао им још једну задовољштину. Римокатолици су, наиме, молили да се оделе од Срба и Мађара који су се заједно држали, у магистрату, али их је цар одбио и одредио да и од сада остану сви заједно. Није дакле истина да се он на путовању уздржавао од одлука и само јављао матери шта треба исправити; он је, што је разумљиво, и сам решавао поједине спо-

рове, али се пред матером правио као да он никакве заповести не издаје.

Ово писмо ексархово није толико требало митрополиту Павлу Ненадовићу колико пређашње, које је он добио заједно са описом Дионисија Живојновића и писмом темишварског владике Вићентија Видака. Овај му је писао како су се понашали калуђери у Бездину пред царем и световао га да према томе даде саставити упутство за фрушкогорске манастире, да се неупућени калуђери не би пред Јосифом II срамотили. Митрополит је послушао свога владику и одмах дао саставити, 22 априла „наставленије“ у ком је копиран дочек бездински и арадски. И тако с те стране нема за нас ништа ново у тој упути.[1] Занимљива су само општа правила за понашање која су дата и том приликом калуђерима: о чистоћи у кући и у цркви, о ветрењу соба, о трезвености, о учтивом одговарању, и тако даље. Осим тога су калуђери били упућени да дају на заводљива и сумњива питања неодређене одговоре и да покажу и они цару да знаду за најновије државне нападаје на привилегије. Фрушкогорски калуђери, колико знамо, нису имали 1768 године показати пред царем колико су упамтили „наставленије“, јер тада Јосиф II није био ни у једном од њих, него тек 1788 године, у Фенеку. Сада се цар из Темишвара кренуо према Петроварадину и болни митрополит, кога је поред грозница снашао био и некакав ексцем, није ни смео ни могао такав дочекати цара у Карловцима, него се склонио у „свој“ манастир Гргетег. Одакле је 17 маја писао и Јосифу II и преседнику Ратног Савета Ласију и молио да цар учини част српском народу и одседне у његовој резиденцији у Карловцима.[2] Не знамо сигурно да ли је цар учинио по вољи Павлу Ненадовићу и одсео у његову двору, али сва је прилика да јесте, јер поуздано знадемо да је био у Карловцима. Ту му је митрополит већ из раније дао спремити господски дочек и узбунио све манастире да се побрину и пошаљу у његову резиденцију што више лепе дивљачи и живине, да се високи и редак гост лепо почасти. Из Карловаца је отишао цар у Сланкамен и Земун, а одатле у Рачу, Осек и Градишку, и нама

[1] Српски патријарашки народно црквени архив 266, ех 1768 године, и „Српски Сион“ за 1905 године 608 и д.

[2] Српски патријарашки народно црквени архив, 267 а. ех 1768 године.

није непознато какве је утиске понео у Беч с далекога и тешкога пута кроз крајеве које су онда били запуштени као мало који у Аустрији. Кад је дошао, наиме, кући писао је Јосиф II 11 јануара 1768 године своме брату Леополду: „Прошао сам доста крајева: видео сам наше тврђаве: Сегедин, Арад, Темишвар, Петроварадин, Рачу, Брод, Градишку, Будим, Коморан и Ђур; прешао сам цео Банат и Славонију. Видео сам нереда, и враћам се пун жалби и намеран да Њеном Величанству поднесем ружну слику администрације и места које постоје. Те покрајине су тако далеко од центра да се готово заборављају. Природа им је међутим дала много преимућстава, колико у погледу пловних вода које их окружују и кроз њих пролазе, толико у погледу плодности земљишта која је неисказана, јер све ту само по себи јесте, без обделавања“.

За царицу пак израдио је он с великим напором врло оштар мемоар о овоме путу и предложио начине како треба тамошње страшне погрешке у администрацији и војсци исправити, привреду и просвету подићи и народе извући из таме незнања и сујеверице. Да задобије Марију Терезију за своје планове, он ју је уверавао да се на својим путевима бринуо и за „јединоспасавајућу веру“, за оно, дакле, што се њој чинила најпреча дужност владарска, и тако тврдио пред њом, да су и Дионисије Живојновић и Пахомије Кнежевић склони Унији. Ми не верујемо да је то било и уверење Јосифа II, и ако је у његовој души било у исти мах не само различитих, него и противних планова о једном истом предмету, него је он овим хтео својој матери и по њезину схватању свој пут оправдати и приказати га потребним и корисним. Како у осталом било, тек су и Дионисије Живојновић и Пахомије Кнежевић, баш на основу ових Јосифових информација, били на синоду 1769 царичини кандидати за епископске столице у Араду и Будиму, и Пахомије Кнежевић је збиља и изабран тада за владику.[2] Царица је у њима гледала искрене пријатеље Уније, али се, што је код је код ње често бивало, љуто преварила, јер ни један од њих није озбиљно мислио на Унију. Погодна времена за унијаћење и тешки дани за православне били су тада већ прошли, и о могућности Уније мало је њих,

[1] Arneth A., „Maria Theresia und Joseph“ II. B. I. S. 220.

[2] „Српски Сион“ за 1904, стр. 142.

поред Марије Терезије, и мислило. Јосиф II је делом показао да је далеко и од саме помисли да у унијаћењу глела један од најпречих задатака аустријских владара. Он је о владарским дужностима имао много шире и више назоре него ли његова побожна мати.

Никола Радојчић.

МОЈА ПОСЕТА КОД ТОЛСТОЈА.

(2)

Кад Толстој рече да чека *ослобођење*, ја сам још и сувише био занет величином тренутка који сам у тај мах преживљавао, гледајући пред собом једног од највећих људи у правој историји човечанства, (ја бејах као у неком афекту тихе и бесконачне радости), те нисам био довољно прибран да одмах прихватим његову реч и да га запитам, шта он разумева под „ослобођењем“. Нисам га питао можда и стога, што у доба моје посете још нисам знао, какво важно, начелно место заузима идеја „ослобођења“ у целини Толстојевог учења о природи (суштини, каквоћи) и нужном правцу човековог живота.

Но данас, пошто је изашло на свет неколико књига Толстојеве велике и идејно значајне преписке, и пошто су штампани врло важни одломци из његових дневника,[1] данас ми је јасно, шта је Толстој хтео да каже својим горњим речима. Држим да неће бити незанимљиво и некорисно да упознам читаоце са тим.

Толстој, као и стари Хераклит ефески, гледа на наше тело, као на неку врсту гроба за наш дух — то јест: за наш живот. У „Путу живота“, у одељку „После смрти“, читамо:

„Кад се ми рађамо, наше се душе мећу у гроб нашег тела. Гроб тај — наше тело — мало по мало се уништава, а душа се наша све већма и већма ослобођава. А кад тело умре по вољи Онога, Који је сјединио душу са телом, душа се сасвим ослобођава“.

[1] У најновијем, великом, делу његовом „Путу живота“, над којим је радио до последњег свога часа и у ком је изнео своје израђене, довршене погледе на суштину и на пут човековог живота. Дело је изишло у Москви, летос, у издању „Посредника“

Затим у истој књизи:

„Људи се рађају и живе као неке подробности[1] Бога, које без Бога и немају смисла, и које се, стога, не могу уништити, — оне се могу изгубити из наших очију, али се не могу уништити“.

„Нема смрти, него постоји низ промена, које сам ја већ проживео,[2] а најбоље тек имам да проживим“.

„За умирућег човека раскрива се нешто у тренутку смрти. „Ах, дакле то је!“ говори скоро увек израз лица самртниковог. Ми пак, који остајемо, не можемо видети оно што му се раскрило.

За нас ће се обелоданити у своје време“.

„Смрт је почетак другог живота“.

Напомињем да горње Толстојеве речи нису — литература, нису стилски украси лирских стихова, вешто сложени као игра ума и наслада слуха, но су оне сасвим прост израз његовог трезвеног осведочења; њима је он једноставно исказивао оно, што је својим реалним, трезвеним посматрачким даром видео и осећао јасно као дан.

Говорећи у једном писму из 1907 године о истим предметима, Толстој напомиње:

„Пишем вам то, мили пријатељу, не стога, што хоћу тек да вам одговорим, него стога, што знам, да је то истина — и по унутрашњем гласу, и по разуму, и по најнесумњивијем и најубедљивијем искуству; знам то тако исто поуздано, — не, још поузданије него то, да имам тело и да стојим на земљи“.

Него, кад је реч о ослобођењу, које је Толстој у то доба чекао, морам напоменути, да је он тада могао имати на уму и још једну врсту ослобођења, које је, у осталом, у врло блиској вези са овим, о којем смо горе говорили. Ја мислим на његово ослобођење од несносних му услова раскоши, која је владала у животу његове породице и у којој је он, не могући своју жену и децу оставити, и нехотице, силом околности, морао и сам учествовати.

Тужба на раскош у кући његове жене и деце — јесте један од сталних мотива у његовој преписци последњих двадесет година, и он је непрестано смишљао, како би се могао

[1] Детаљи... саставни делови...

[2] У бесконачности — пре рођења (пробуђења) у садашњи живот. Прев.

уклонити из несносних му услова раскошног живота, али тако, да не увреди и не ожалости жену и децу. Читаоцу је јасно, да је тај задатак било врло тешко решити, и Толстој, са великим болом у души и стидом пред сиромашним народом, остајаше све до 28 октобра 1910 у Јасној Пољани, да стрпљиво носи свој крст — крст живљења у условима раскоши.

Три месеца после моје посете у Јасној Пољани, ноћу 4 августа 1909, банула је у Јаснопољански дворац полицијска власт и позвала Толстојева помоћника Н. Гусева да за њом следује: — државна власт протериваше младог Гусева на границу Сибира за то, што је разашиљао по Русији Толстојеве, од полиције забрањене, списе. Кад је млади Гусев те ноћи ушао у Толстојеву собу, да се опрости са драгим учитељем, Лав Николајевић му рече:

— А ја, знате ли... ја вам нисам то говорио... ја мислим да бежим одавде.

„Ја бејах поражен“, вели Гусев.

— А куд мислите бежати, Лаве Николајевићу? — питаше га Гусев.

— Не знам... Само — да бежим...

„Ја сам знао, — вели Гусев, — како је тежак био Лаву Николајевићу живот у Јасној Пољани, у приликама раскоши посред окружујуће га сиротиње, знао сам и то, да је он остајао у тим условима никако не стога, што су му они били пријатни, него искључиво стога, што је у том видео своју дужност пред Богом...“

Ето, на какво је још „ослобођење“ могао помишљати Толстој, кад је споменуо ту реч. Но он није дуго чекао за својом слободом: кад је једнога дана дошао до сазнања, да човек, идући путем истине, често и нехотице мора учинити на жао својој околини, — он се уклонио из Јасне Пољане у нади, да ће се тако ослободити и од раскоши, и од „људске славе“, у којој је он већ одавна гледао нешто, што не треба да буде и што нарушава међу људима братске односе једнакости.

Кад седосмо за поменути округао, фине израде, сто, чији су ми сјај и грофовска елеганција нарочито упадали у очи, — мој поглед паде на артије, око којих се Толстој очигледно до мало час занимао. Прво ми упадоше у очи картонске корице, из којих су вирили рукописи. На корицама стојаше

крупним словима наслов: *Дѣтская мудрость* (Дечја мудрост). Из новинарских извештаја ја сам већ знао по имену за то ново, још нештампано Толстојево дело.[1] Знао сам, да је то низ кратких дијалога између деце и старијих, у којима Толстој истиче осведочену истину, да „детињство често држи у својим слабим прстићима истину, коју не могу да одрже људи у својим снажним рукама, и чији проналазак сачињава понос потоњих година“. (Џон Роскин). Ја сам очекивао много уживања за себе од толстојске обраде такве теме и обрадовах се при помисли, да је „Дечија мудрост“ можда већ готова и спремљена за штампу.

— А, дакле то је та „Дечја мудрост“!.. рекох, ја спремајући се да замолим Лава Николајевића, да ми што више рекне о свом новом делу.

— А зар ви знате што о том мом спису? — запита ме Толстој, малко као изненађен.

Као што сам после из разговора са Д. П. Маковицким видео, Толстој се изненадио, што ја знам за његов нов нештампан спис стога, што је он помало веровао, да ће се новинари обзирати на његове молбе, да не пишу тако много о његовој личности и о његовим књижевним плановима и не довршеним делима. Он их је неколико пути последњих година молио за то, напомињући, да он није ништа бољи и важнији од милиона људи, о којима се ништа не пише. Он је чак из те новинарске граје и галаме око њега, из тих фотографа, фоно- и кинемато-графа, који га снимају, хватају његов глас и распростиру по свету — он је из свега тога сасвим озбиљно изводио закључак о својој неважности. „Тамо где се ради право важно дело — тамо свега тога нема“ — говорио је он не један пут последњих година. Но, као што рекох, он је ипак држао да није продро у јавност глас о „Дечјој мудрости“, коју је он са љубављу радио последњих година и крио од новинарског радозналог погледа. Кад тамо, а оно ето странац из сасвим далеког света зна за још недовршену књигу.

— Па... продро је већ глас о „Дечјој мудрости“ у штампу, — одговорих ја, у тренутку схвативши смисао Толстојевог изненађења и као извињујући се за нарушење тајне.

[1] Оно је изашло ових дана у Москви, у збирци Толстојевих посмртних уметничких дела, која је издала Толстојева кћи Александра, у три књиге, у корист јаснопољанских сељака.

— Ја је знам по имену, — наставих ја, — знам нешто мало и о основној мисли њеној, али бих веома волео, кад бих знао и што више о њој.

— Драге воље ћу вас упознати са њом... рече ми Лав Николајевић и застаде на тренутак, канда смишљајући нешто. — Него, настави он, — место да вам о њој причам, боље ће бити да вам прочитам из ње један одломак, једну причицу, коју су ми баш данас (пошто сам је довршио?) моји пријатељи на ремингтону[1] преписали.

Лав Николајевић отвара „мапу“ са рукописом и вади два листа написана на писаћој машини, и сасвим мирно, навикнуто, као да сам му ја давнашњи познаник, — тек 5—6 минута, како сам дошао, — чита ми причицу-сцену, којој је наслов: *О својини*. Она гласи:

„Старац-*дунђерин* оправља ограду на балкону. Седмогодишњи *господичић* гледа, ужива у раду дунђериновом.

Господичић. Како ви лепо радите! Како се зовете?

Дунђерин. Је л' ми како се зовемо? Звали су ме Хролка, а сад ме већ зову Хрол и још Савић.

Господичић. Како ви лепо радите, Хроле Савићу!

Дунђерин. Кад се што ради, треба радити добро. Што да радим рђаво?

Господичић. А имате л' и ви балкон?

Дунђерин. (Смеје се). Је л' ми? Ми, имамо, соколе мој, такав балкон, да му тај ваш није ни слуга. У нас је балкон без прозора, а кад уђеш, можеш одмах напоље ићи. Ето какав је у нас балкон.

Господичић. Ви се непрестано шалите. Не збиља. Имате л' ви такав балкон. Ја озбиљно.

Дунђерин. Ех, голубе мој слатки... Балкон! Од куд нама балкон! Нама само да је да нам Бог дâ кров над главом. А ти још балкон! Још од пролетос сам почео да градим кућу. Стару сам разметнуо,[2] а нову никако да довршим. И сад ми без крова стоји, труне.

Господичић. (Зачуђено). А што?

Дунђерин. Ех, што? Па зато, што немам снаге.

Господичић. Како немате снаге? Па ето ви код нас радите?

Дунђерин. Вама радим, али себи не могу.

[1] На писаћој машини.

[2] И стара „разметнута“ кућа и нова, која се почела градити — од дрвета су. Прев.

Господичић. Зашто? Ја то не разумем, растумачите ми.

Дунђерин. Кад одрастеш, синко, разумећеш. Вама радим, а себи не могу.

Господичић. А што?

Дунђерин. А зато, што треба гòре,[1] а ње немам, треба купити. А *купила*[2] немам. Ето, док код вас ово свршим, па ми твоја мама плати, — ти јој реци, да ми што више плати, — ја ћу поћи у шуму, купићу једно пет јасика, и тада ћу кров доградити.

Господичић. А зар ви немате своје горе?

Дунђерин. Море имамо ми такву гору — три дана да идеш, не би јој на крај дошао. Само, једно је зло — није наша... Ја се ето с вама забрбљао и посао заборавио, а нас за тако што нико неће похвалити. (Лаћа се опет посла).

Господичић. А теби је сигурно тешко, што немаш горе?

Дунђерин. Дабогме да ми је тешко.

Господичић. О Боже! Теби тешко, што немаш гòре, а моја мајка има много, па и њој тешко.[3] Кад ја будем велики, ја ћу тако удесити, да имам подједнако са свима, да имам свега подједнако са свима.

Дунђерин. Богме, расти што брже, јер је мени тешко чекати. Само пази, немој да заборавиш. Ама куд сам део то ренде?

Код последњег говора дунђериновог Толстојев глас почиње наједаред јако да се колеба и да пада, као што то бива пред плач, и, после неколико речи, прелази у плач. Речи „Богме расти, јер је мени тешко чекаги“, Толстој изговара са дирљивим, тихим, заразним плачем.

Не треба мислити, да се ово Толстој, при спомену народне патње, заплакао стога, што је сад остарео и онемоћао, па је „лак на сузама“. Блиски му људи и биографи причају,

[1] Грађе, „јапије“.

[2] Шаљив израз за новац.

[3] У доба, кад је Толстој ово писао, изгледало је да ће прекомерне количине земље и шума, које се беху нагомилале у великопоседника, законским путем бити одузете од тадашњих власника и бити предане њиховим правим сопственицима — народу. Кад је, после противу-уставног растеривања друге Думе, руски народ изгубио наду, да ће се то остварити, у Русији су са елементарном силом избијали економски, аграрни нереди од стране сељака, те су спахије у то доба живеле у паничком страху за своја имања и за своје животе. То беше после државног удара, којим је Николај II растерао други демократски парламенат и, противно уставу, без сарадње већ постојећег парламента, наметнуо нов изборни закон.

да је он у оваким и сличним случајевима увек плакао, и тада, кад је располагао својом негдашњом диновском снагом. У народној црној сиротињи, коју је Толстој као вековни сеоски становник, и сувише добро познавао, гледао је он своју личну несрећу, и никад се није могао умирити, гледајући, како се руски народ пати без земље, те и физички и морално пропада. Народна оскудица била је његова стална, тешка, лична брига, са њом је и издахнуо. Кад су га на самртном одру другови неки пут преносили због потреба преко собе, и опет га враћали на постељу, он је, прича Вл. Чертков, „лежећи на постељи и брзо дишући од издржаног напрезања, слабим гласом једаред рекао: „А сељаци, сељаци — како ли тек они умиру!“, — помишљајући на то, како сељаке у болести врло често нема ко да подвори, но су чак и на самртном часу без икакве помоћи.[1]

(Наставиће се.)

Јован Максимовић.

ВАМПИРИЗАМ У РОМАНТИЧНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

(Крај).

II

Тај романтизам води своје порекло са разних страна, исто онако као што има разноликих и врло често супротних последица. Оно што се нас тиче, у кратко речено, то је значајно буђење укуса за хришћанску, феудалну цивилизацију Средњега Века и неуко, традиционално песништво „примитивног“ човечанства: вера у „преимућство *готике* над класиком у погледу нарави и фикције као инспиратору поезије“. Као што се зна, већ средином XVIII века тај покрет почиње у Енглеској испитивањем народне прошлости, публикацијама прашљивих стародревних рукописа и прибирањем простонародних балада. „Старинарски дух улази из архитектуре и нумизматике у књижевност“, жали се један псевдо-класични песник из тог времена.

Под енглеским утицајем, а нарочито задахнут Персиевом

[1] Толстој је то и описао својим снажним, уметничким и мислилачким, пером у једном од својих последњих списа — у „Три дана у селу“ („Вѣстникъ Европы“, 1910).

збирком *Старих енглеских песама*, Биргер ствара у Немачкој литерарну баладу, која репродукује једну од најкарактеристичнијих црта популарне баладе: *вантриродни елемент.*

Отуда, после *Леноре* (1773) вампир је могао ући у књижевност, и један славан писац отворио му је пут. Године 1797, Гете је написао своју *Коринћанску невесту*, „вампирску повест“ како је назива он сам (eine vampirische Geschichte),[1] узбуђујућу баладу, „где свака реч ствара ужас који расте“ и „показује, не објашњавајући је, чудесну страхобу ситуације“. Једна права вампирска оргија ту је описана у главној сцени, „најчуднијој што је икад људска машта могла у манитости да замисли“, где, о поноћи, девојка дететом заручена с младим паганином из Атине, затим хришћанка и калуђерица, устаје из гроба и јавља се свом веренику да с њим дели дарове Баха и Церере, у тој „мешавини љубави и ужаса где има у слици као неке погребне сладострасти“ и где „љубав чини савез са гробом, сама лепота не изгледа више друго до ужасавајућа приказа“ (госпођа де Стал):

Изгоњена сам из свога гроба
да тражим опет благо које ми је отргнуто,
да волим још човека већ изгубљеног,
и да сишем крв његовог срца.
Кад је то учињено с њим,
морам ићи другима,
а млади људи подлежу увек моме беснилу.

Многи критичари су хтели видети у овој поеми једну песничку реконструкцију паганског света; али, по мишљењу Г. Стефана Хока, који се *Коринћанском невестом* специално бавио, основна садржина Гетеове баладе није ни у колико античка, већ, на против, модерна и, ствар збиља занимљива, потпуно страна личностима и декору.[2] Данашња Грчка није без празноверице о *бруколацима*, али нису то биле студије о данашњој Грчкој које су Гетеу дале идеју о овој младој девојци која излази из гроба да сише крв своме драгану. Не-

[1] Цитат код Г. Хока, наведено дело, стр. 66.

[2] Исто дело, стр. 66—89. — Ипак, сви су изгледи да Г. Хок придаје овом мотиву већу важност но што га он у ствари има. Није нам познато мишљење професора Алберта Лајцмана, једног од најновијих проучавалаца Гетових и Шилерових извора (A. Leitzmann, *Quellen zu Schiller und Goethes Balladen*, Bonn, 1911).

мачки песник упознао се са вампиризмом из књиге дома Калмеа и из неколико страна које је истом предмету посветио Фортис у свом *Путовању у Далмацију.* И доиста, треба се само сетити да је двадесет година раније, из истог дела, Гете превео нашу народну песму о *Хасанагиници*, као што ће се, доцније, помоћу ње, сетити вампира у другом делу *Фауста* (стихови 7981, 8820 и тако даље). „У *Коринћанској невести*, вели Г. Хок, Гете је заменио српско-угарске (!) костиме грчким, јер су му, после његовог путовања у Италију, ови последњи изгледали много више опште-човечански“.

Коринћанска невеста није имала у почетку много успеха у Француској. Г-ђа де Стал, маколико да је била напредна у романтичарским идејама, није волела много ову баладу. Говорећи о њој у својој књизи *О Немачкој*, којом је хтела да представи Французима оригиналну и још непознату земљу са друге стране Рајне, она се брани од могућне читаочеве сумње у њен укус: „Ни у ком случају, вели она, ја немам намеру да правдам нити циљ овакве фантастичне баладе, нити саму баладу; али ми изгледа тешко не уочити имагинацију коју она претпоставља... Изван сваке је сумње да чист и строг дух мора да осуди много што-шта у овој песми“.[1] Барон д' Екстајн, главни уредник *Католика*, који је, после Клода Фориела, можда најинтелигентније у Француској ценио баладе страних народа, оптуживао је *Коринћанску невесту*, из разлога лако разумљивих, да је из основа неморална.[2] *Француски Меркур XIX века*, лист ипак симпатично наклоњен смелостима романтичне школе, изјављивао је, у једној горкој критици превода Емила Дешана, да „ова песма нема ничег дирљивог за нас“.[3] Госпођа Панкук, која је такође превела *Коринћанску невесту* на француски (1825), сматрала је алузије на вампиризам за ствар рђавог укуса и изоставила их кратко и просто. Зато је париски *Монитор* (22 октобар 1825) нарочито хвалио „вештину којом је Г-ђа Панкук ублажила неколико сирових тонова у бојама оригинала ове баладе“.

Међутим, у романтичарском таору *Коринћанска невеста*

[1] *De l'Allemagne*, deuxième partie, ch. XIII.

[2] F. Baldensperger, *Bibliographie critique de Goethe en France*, Paris, 1907, p. 193.

[3] *Ibid.*

сачувала је, чак и много година после, симпатије нове школе. Колико је нама познато, она је инспирисала песму Теофила Готје *Жуте мрље*, и његову вампиричку новелу *Заљубљена покојница*.

Други један велики песник удружио је своје име са овим истим предметом. После Гетеа, Бајрон, у својој песми *Ђаур* (1813), опева вампиризам о коме је стекао познавања не толико при својим путовањима по Грчкој и Албанији као што би се у први мах могло мислити, колико, као што се види из његових бележака и преписке, жудним читањем књига о маћији, окултизму, вештицама, старој науци и медицини! Зато на његовог мрачног хероја, Лејилиног љубавника и осветника, а Хасановог убицу, мусломанска мржња баца ово проклетство:

Али ти, подли неверниче! ти ћеш се повијати
испод осветничке косе Монкирове;
и измаћи ћеш њој
само да дођеш да блудиш око престола Еблисовог;
а огањ неугашен, неугашљив,
сагореваће твоје срце са свих страна.
Нити ће ухо моћи чути, нити језик исказати
мучења тог пакла у коме ћеш бити затворен.
Али прво, послана на земљу као вампир,
твоја лешина уздићи ће се из свог гроба:
и онда ужасом испуњавати твоју околину,
и исисати крв целог твог племена:
твоје кћери, сестре, жене,
о поноћи ти ћеш сушити струју живота;
гадићеш се гозбе, која по заповести силе
мора да храни твоју живу лешину.[1]

Три године доцније, саставио се у вили Диодати на Женевском Језеру један мали круг енглеских романтичара, чији су чланови били Бајрон, Шеле и његова млада жена, доктор Вилием Полидори и М. Г. Љуис, писац чувеног романа *Монаха*, преводилац *Леноре* и један од оснивача „френетичког жанра" у Енглеској М Г. Љуис (1775—1818) сатански је уживао да пише књиге о мистериозним бићима, чије невероватне историје преплашени читалац прати са страхом који му не да да одахне; преводио је туробне скандинавске и немачке ба-

[1] *The Poetical Works of Lord Byron*, London, James Finch and Co., *n. d.*, pp. 75—76.

ладе и у његову збирку *Tales of Wonder* (1801) требала јеући (али није ушла) наша *Хасанагиница* у преводу сер Валтера Скота. Под његовим утиском цело друштво се баца на читање књига о аветима и вампирима. Том приликом, Г-ђа Шеле написала је свој роман *Франкенштајн*, историју једног немачког алхемичара који је успео да реши загонетку живота: после многих непроспаваних ноћи проведених у раду, из књига о маћији, физиологији, хемији, помоћу гробних костију и трулих лешина, из ретората и лабораторијских пећи. Свој проналазак он приводи у дело и вештачки створи човека, једну џиновску фигуру од осам стопа, којој задахне кроз ноздрве дах живота. Али Џин постаје за њега права мора: убије му најбољег пријатеља и дави вереницу, а најзад и сам Франкенштајн пропада на леденом северу због њега. — Бајрон се сети својих вампира о којима је и раније хтео писати једну приповетку, и написа неколико страна. Доктор Полидори заврши целу ствар и објави је под потписом Бајроновим, априла 1819, у *Новом Месечном Магазину*.

Вампир, о чијој се аутентичности и данас воде дуге полемике, страховита је једна историја, пуна гробних сцена и прилично сумњивог морала. Лорд Рутвен, један млад циник, гине у Грчкој, постаје вампир, заводи сестру једног свог пријатеља и удави је саме брачне ноћи. Махнита до крајности, ова прича доживела је неочекиван успех, и стари Гете прогласио је за најбоље Бајроново дело.[1] У Француској је преведоше неколико пута; један опскуран писац, Сиприан Берар, парафразирао је целу и начинио од ње роман у три дебеле свеске, које је романтичарски издавач Лавока бацио на тржиште са потписом Шарла Нодје: чија је компетенција у „илирским стварима“ била тада непоречна! Позоришта се онда докопаше предмета. Писац *Смаре* није узалуд писао: „*Вампир* ће ужасавати својом грозовитом љубављу снове свих жена; и ускоро, нема сумње, ово чудовиште ископано из гроба позајмиће Мелпомени са булевара своју непомичну маску, свој загробни глас, своје тамно мртвачко око... целу ту мелодраматичну опрему; и, онда, какав велики успех неће оно

[1] *Goethes Unterhaltungen mit dem Kanzler Friedrich von Müller*, Stuttgart, 1898, S. 51. Наведено код Г. Хока, стр. 79—80.

моћи очекивати!“[1] Доиста, у Позоришту Порт-Сен-Мартен, 13 јуна 1820 била је премиера *Вамӣира*, велике мелодраме од Шарла Нодје, Кармуша и А. Жуфроа, с музиком Александра Пићини. Дима-Отац, у то доба млад непознат песник, оставио је у својим *Мемоарима* један занимљив опис ове сензационе премиере и „вампирске грознице“ која је тада владала.[2]

Овај комад је „одвратан“, према суду *Књижевног Конзерваӣивца* Виктора и Абела Хиго;[3] „он приказује сцене које поштена жена не може да види а да не поцрвени, вели *Нормандијанска Књижевносӣ*.[4] Али је ипак комад имао успеха и цео је Париз хитао да га види. „Није било тада најмањег позоришта које није хтело имати свог *Вамӣира*, вели један литерарни историчар ове епоке; читав низ ових чудовишта излазио је из Бајрон-Полидориеве приповетке: у Водвиљу, *Вамӣир* од Скриба и Мелвила; у Позоришту Вариете, *Три Вамӣира* од Бразјеа, Габриела и Армана; нерачунајући ту многобројне пародије и карикатуре: *Вамӣира*, мелодраму у три чина, текст од Петра Гробног, из Мртвачке улице, и једног *Кадеӣа удареног вамӣиром* од песника Дезожјеа“.[5] У *Књижевној Минерви* за 1821 годину један сатиричар пева:

О! како волим да гледам где блуди тужни вампир,
који не може да дише ако његова лепојка не издише!
Дивим се, гледајући га згуреног у гробу,
његовој узвишеној гримаси и гаврановском кљуну.[6]

Читава серија мање-више духовитих сатира пратила је ове стихове: *Јаков Кицош ӣосле ӣредсӣаве Вамӣира*, од неког М. А. Р.; *Још један вамӣир, или храбри војник излазећи из Порӣ-Сен-Марӣена*, од Емила Б.-Л.; *Божићни дарак једнога вамӣира, рукоӣис нађен на гробљу Пер-Лашезу*, и тако даље.

Али, и поред ових пародија, вампиризам је остао дуже вре-

[1] Ch. Nodier, *Mélanges de littérature et de critique*, Paris, 1820, tome I, p. 417.

[2] A. Dumas, *Mes mémoires*, Paris, 1852, t. VII, pp. 163—313.

[3] *Conservateur littéraire*, t. II, 1820, p. 240. — Ипак, Виктор Хиго се ускоро помирио са овим жанром, као што ће се видети.

[4] *Lettres normandes*, t. XI, p. 93,

[5] E. Estève, *Byron et le romantisme français*, Paris, 1907, pp. 77—78.

[6] Навод Г. Фернана Балданспержеа у приказу моје тезе (*Revue germanique*, décembre 1911, p. 610).

мена у моди: три године после премиере. Нодјеов комад још је привлачио свет у Порт Сен Мартен, као што ће га привлачити, двадесет и осам година доцније, у Позориште Амбиги, једна драма Александра Дима, где се понова васкрсава страшни лорд Рутвен.[1] Озбиљне књиге о вампиризму не беху мање бројне од шаљивих: за те три године (1820—1823), док је Шарл Нодје новом издању *Лорда Рутвена* додавао стручне коментаре, и издавао књигу *Infernaliana*, један непознат писац штампао је *Историју вампира и злодјејних духова*; госпођа Габриела де Пабан писала књигу *Demoniana, или избор невероватних авантура, чудних прича, изванредних доживљаја о аветима, духовима и сенима,* која је била продужење њене *Историје духова и демона који су се показали људима.* А.-Е. де Шатопали дао је нов превод Бајрон-Полидориевог *Вампира*, барон Ламот-Лангон *Вампира, или Девицу из Угарске*, а непознати писац *Ноћни сени, паклене визије.* Колен де Планси уређивао је читаву једну енциклопедију, *Паклени речник*, која садржи специалне чланке посвећене вампирима, дело значајно јер је то један од пет или шест извора којима се Виктор Хиго послужио при писању *Богородичине Цркве.*[2]

То је било доба када се љубавник шетао под прозором своје драге не са гитаром већ са мртвачком главом у руци. Односно ове црте романтичарских нарави, Г. Анатол Франс бележи ову занимљиву анегдоту:[3] „Сент-Бев, у то доба од прилике, прими једнога дана извесну младу и славну даму [Жорж Сандову]; она му предаде једну лепо препарирану мртвачку главу. Престругана лобања сачињавала је заклопац и отварала се преко једне шарке. Дама је била у њу ставила један прамен своје косе: „Предаћете ово А... [Алфреду де Мисе],“

[1] *Le Vampire,* drame fantastique en 5 actes et 10 tableaux, par A. Dumas et Aug. Maquet, représenté le 30 décembre 1851. — Једна немачка опера у четири чина: *Вампир,* речи од К. Г. Хезера, музика од Маршнера, приказивана је први пут у Лајпцигу 28 марта 1828. Пол Февал бави се једном историјом о вампиру у свом роману *Витез Тенебрас* (1861) као и Лео Жубер у својој приповетци из српског живота *le Voukodlak,* у подлиску листа *le Siècle* од 2 до 9 августа 1855. Позната је, најзад Бодлерова очајна песма *Le Vampire,* но она носи то име само у преносном значењу.

[2] *Victor Hugo, leçons faites à l'Ecole Normale supérieure,* sous la direction de F. Brunetière, Paris, 1902, t. I, p. 245.

[3] Anatole France, *Sainte-Beuve poète,* p. 12.

рече она". Теофил Готје оставио је интересантан опис романтичарских ручкова у овом стилу. „Скупљали смо се на Звезданом Тргу, код Грацијана, у крчми код Црвене Воденице, где су се јели макарони и пило вино из мртвачке лобање. Красни и нежни Жерар де Нервал био је примио на себе да набави ову принадлежност. Донео је лобању неког тамбурмајора коју је узео из збирке свога оца. Једна бакарна ручица од ормана утврђена у кост чинила је од ње врло угледан пехар".[1] А у *Пандемонијуму* Филотеја О' Неди (Теофила Донде: и сопствена имена звучила су тада прозаично), песник Петрус Борел, чувен са својих екстраваганција, нариче за негдашњим данима кад је било слатко живети,

Кад се имало таласа лаве у крви,
Вампиризма у оку, воље о бедру![2]

Тај жанр лепо је приличио укусу једне прелазне епоке: из мржње према хладним и непомичним боговима и херојима класичким, млади романтици усхићавали су се варварском митологијом. Песник из 1825 наслађивао се Биргеровом *Леноном*, уживао у терору страшних сцена Љуисовог *Монаха*, гутао фантастичне романе Г-ђе Ратклиф и Ч. Р. Метурина. То објашњава порекло Нодјевој *Смари*, Хиговом *Исландском Чудовишту* (1823) и *Буг-Жаргалу* (1825), Балзаковим првим романима, пуним махните страве.[3] То је припремило земљиште Хофмановим приповеткама које долазе око 1829 и, много доцније, утицају Едгара Поа и рафинисаном сатанизму Бодлеровом.

У таквој атмосфери постале су Меримеове *Гусле*, које су, посматране у овом погледу, у исти мах њен израз и њена критика. Једном откривена, та ноторна мистификација разочарала је ентузиасте и, у главном, завршила историју вампиризма у романтичком покрету.

ВОЈИСЛАВ М. ЈОВАНОВИЋ.

---

[1] Th. Gautier, *Histoire du romantisme*, pp. 50—51.

[2] Ph. O'Neddy, *Feu et flamme, poésies*, Paris, 1833.

[3] André Le Breton, *Balzac, l'homme et l'œuvre*, Paris, 1905, pp. 57, 70.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Анте Старчевић.

Kerubin Šegvić: *Dr. Ante Starčević.* Njegov život i njegova djela. Zagreb, 1911.

Djela Dr. Ante Starčevića. Izdaje Odbor Kluba Stranke Prava. Knjiga I-III. Zagreb, 1893—1896.

(2)

II

Анте Старчевић није био ни најмање „дипломат“, и није говорио да сакрије своје мисли, но да отворено, безобзирно, често и брутално каже целу своју мисао. При испитивању и излагању његових идеја не може бити недоумице и забуна. Код њега се лако и јасно види шта хоће, или управо шта неће.

Јер, он је у првом реду био негативан дух, „одрицатељ“, рушитељ. У целом његовом политичком раду јаче је и важније оно што није хтео него оно што је хтео. Он је негатор на свима линијама, у свима правцима, и према Аустрији, и према Мађарима, и према Словенству, и католичком и православном Словенству, и према Србима, и према свим оним Хрватима који неће да уђу у његову логику, у његове мржње и одрицања.

Мађаре не мари никако, и цела његова борба уперена је против мађарске доминације над Хрватском. Али много више но Мађаре он презире Немце, и његово политичко антиаустријанство у првом реду је културно антигерманство. Праву европску цивилизацију у његовим очима представљају Енглези и Французи, док Немце броји међу „најнезнатније народе“, тврди да они „нису помогли никому, ни самим себи“, и изјављује да би више волео „бухе ловит' него ли учити се из немачког књиштва“. „Само глупа и потлачена народа хвата се швабско барбарство. Сви народи на Истоку Еуропе глупи су кроз швабштину, потлачени кроз швабштину“. Он је запамтио тежак бечки апсолутизам педесетих година, и тврди да је „главни непријатељ: Немац“. У овом листу, који иде у аустро-угарску монархију, из лако појмљивих разлога, не може се навести све оно што је Старчевић говорио и писао против „кукавне Аустрије“ и „сужанства аустријанског“. Оно што је он још 1869 писао у чланку *Turska*, његова далековида, го-

тово пророчка предсказивања о судбини Босне и Херцеговине, није ништа мање антиаустријско и плаховито но оно што су писали београдски листови 1908 године, приликом Анексије.

Било би природно помислити да се овај велики антиустријанац, који објављује рат и Немцима и Маџарима, окреће ка Словенству, и да, онако као људи из 1848, верује у словенску солидарност, у „славјанску мисао“, или да у илирским идејама, којима се у младости загревао, помишља на стварање једног југословенског блока, или, у крајњем случају, на српско-хрватско народно јединство. Као негатор Старчевић је апсолутан, без ограничења, без апелате: словенска мисао, илирство, југословенска идија, народна политичка српско-хрватска није имала огорченијег противника од њега. Овај некадашњи илирац, „Славјанин“ и песник „мајке Славије велике“ из 1848 не само да одриче словенску мисао као политичку идеју, но иде право до неразумљивог и грубог презирања Словенства у опште, Словена као расе. Словенство, словенска узајамност, то су за њега, — који је иначе више но ико веровао у речи, и чија је сва политика вербалистичка и сентиментална — „празне рече“, „сањарије без свакога садржаја“, без „темеља у прошлости“, без „разлога у садашњости“, без „изгледа у будућности“, једном речју: „лудовање“. Он доказује, онако како се такве апсурдне ствари могу доказивати, да између Хрвата, Чеха, Пољака, Руса, Бугара, нема никаквог јединства, ни крвног, ни народног, ни језичног! Он је одсудан као сви фанатици и људи у лажним идејама: „Не има повестничног доказа, ни споменика, ни трага, да су Славјани били једно тело, један народ, једна особа, буди по крви, буди по језику, буди по држави, или да су имали буди какав народан језик, буди какво народно име“... „Славенство је чедо Аустрије, ова га је родила и одгајила, да се Пољаци, Хрвати и Чеси, пусте у сањарије, препустив своја права и своју особеност“... У својој заслепљености Старчевић прима најружније тумачење речи Словенин, оно које су дали германски „научењаци“ и маџарски шовинисти када су Словене проглашавали за нижу расу. За Старчевића Словенин је „опћенита еуропејска ријеч за назначити сужња“. Словенство је „оруђе сужанства“, а словенска идеја је издаја слободе, непријатељ цивилизације. „Мислите ли ви да се проти тој гердоби не буде сложити све што је крепостно,

све што је божје? Пак ако би она барбарство надвладало, мислите ли да ће његово добитје дуље трајати него ли је трајало оно Вандалах и других, много племенитијих, много величанственијих барбарах?“.

Још горе код Старчевића пролазе Срби. Оно што нису могли учинити Турци за четири стотина година сечама, вешањима, набадањима на колац, Старчевић врши једним потезом пера. Он Србе дави у својој мастионици. За њега просто на просто Срби не постоје. Име *Србин*, у својој шаљивој филологији, он изводи од речи *сврабеж* или од *роб* (servus): то име означавало је или сталеж робова, или, ваљда, неку врсту чергарских племена која су патила од сврабежа, од шуге. Остаје нам до воље које ћемо тумачење да примимо: *nous n'avons que l'embarras du choix!*

Питање о Србима он решава у једној расправи чији наслов каже садржај: *Pasmina Slavoserbska u Hervatskoj*. Срби су само један географски појам, српска историја не постоји, српски језик је једна варалична измишљотина. Српство су у новије доба, ради својих циљева, створиле Русија и Аустрија. Оно што се до сада обично сматрало за српско у ствари је украдено од Хрвата; све што је добро код Срба то је само хрватско. Старчевић говори озбиљно о „прејасној хрватској династији Немањићах, који кроз векове као краљи владаху источносеверних покрајинах Херватске...“ Свети Сава је „источну цркву херватску одцепио од патријарке цариградског“. На Косову се „Милош Кобилић показа Херватом“ На Косову је 1389 године било свега, и „Херватах“, и „Булгарах“, и „Румуњах“, и „Шкипетарах“, (које је водио Ђурађ Кастриотић!), само не Срба. Кнез Лазар је „похервађеник, ну по свој прилици нечисте крви“; Арсеније III Црнојевић, који је био „патријарка у Турској Херватској“, јесте из „виђене обитељи херватске“. Што је добро код Срба, то је „херватско“. Срби немају ничега свога: „кроз осам вековах што нам књиштво тече, нејма ни трага о сербској народности, нејма сербског књиштва, ни сербске народне повести“!

Они што се данас зову Србима то су похрваћени Власи Арбанаси и Цигани, прашина од разних народности, балканска фукара, „нечисти пук“, „нечиста пасмина“. Арсеније III Црнојевић, на крају XVII века, са собом је „довабио“ у Аустрију ту „туђу пасмину“, и она је „за дванаест година [тачно

за дванаест година!] научила херватски". „Пасмина се данас прилично похерватила у овој Херватској .. У херватских покрајинах Турске понешто натуца херватски, другде турски, булгарски, румунски, герчки. Ни у Кнежевини Србији, ни по Унгарији још се није научила право херватски..." И требало би читаве стране наводити о слепилу овог избезумљеног шовиниста, који је бацио историју под ноге, стварност одгурнуо као да не постоји, бунцао као у некој грозници, и брисао са лица земље целу једну стару и крепку расу, која је имала под српским именом неколико векова државне слободе и знатне историје, која је манифестовала свој живот низом устанака, која је створила две националне државе, сачувала наш најчистији језик и најбољу народну поезију. Старчевић за све то неће да зна. Срби му сметају у његовом политичком систему, он их на просто укида, и над њима врши вартоломејску сечу, — на хартији, срећом. Али жалосно је помислити да је један син нашега народа, потомак херцеговачких Старчевићâ, син једне православне Српкиње, могао да пише онакве гнусобе о Србима! И каква је то аберација могла бити код њега када је са очевидним уживањем овако причао мартирологију српскога народа: „око 1434 заробише Турци пасмине 50.000 комадах"; „вешала за ону пасмину бијаху најстраховитија верста смерти. Било да Хервати нису то знали, било да их је знао гнев преузнети, они нису кривце вешали: Сењани у Перушићу набише их на ражањ, па их испекоше..."

У исто доба, док тако канибалски говори о Србима, он је, доследан у своме слепилу, одушевљен за Турску као културну државу, и за Турке који су у његовим очима тако просвећени „да можда само иза Французах и Енглезах заостају". Он, либералац и народни човек, који се искрено згражао над сељачком бедом у Граници, налази да је хришћански сељак, и православни и католички, у Босни и Херцеговини, огрезао у „непоштењу, неверју и бездушју", да је то у опште „покварен, изрођен пук". У исто доба он велича феодалне господаре у Босни и Херцеговини, бегове и аге, „најчистије херватске керви". Само из мржње према Србима, он је пун нежности према Бугарима, и, кратковид као што је био, он ће запљескати њиховој победи на Сливници.

Али, ради истине, треба помињати, да та његова политичка заслепљеност и свирепост на хартији није било само

према Србима. Он није много праведнији и нежнији био ни према оним Хрватима чији је сав злочин био да нису делили његове идеје. Он је прокламовао да „најпогибељнији непријатељи Херватске нису ни Мађари, ни Немци, него сами Хервати“; он је своје политичке противнике Хрвате називао: „издајници Херватске“ „лупежи“, „пашчад“, „смрадна живина“. Нико горе од њега није писао о првим људима нове Хрватске, о Јелачићу, Штросмајеру, Рачком; за Ивана Мажуранића је говорио да колико је пута дахнуо, толико је пута вешала заслужио.

Антиаустријанац, антимађар, антисловенин, антисрбин, не противник но крвник и самим Хрватима који нису били његових назора, са коме је Старчевић мислио да ради, са ким и како да ствара велику и слободну Хрватску? Тешко је замислити ишта нереалније и неполитичније но што су позитивне политичке идеје Анта Старчевића. Он је у пуној националној мегаломанији, толико да према њему наши романтичарски занесењаци шездесетих година изгледају ведре главе и трезвени духови. Хрвати су први народ на свету, изабрани народ, као Мојсијеви Јевреји у Старом Завету. „Ниједан данас живући народ Еуропе нејма у својој прошлости веће величанство него ли народ херватски“. Они су спасли европску цивилизацију од Турака, и од тада је „Еуропи позната десница Херватах“. Хрвати су ослободили Угарску, а Аустрију учинили великом. Благо оном уз кога су они; тешко оном против кога они буду! Ко је победио Аустрију 1859 на Солферину и Мађенти? Ни Французи ни Талијани. „Држање Херватах одлучило је последак рата“.

Како ће данас Хрвати да извојују своју слободу и уједињење? Сваки други таквом питању приступио би крајње опрезно. Хрватским именом — рачунајући чак све католике у Хрвате — крсти се само једна трећина целог нашег народа; у Хрватској их нема више од 60%; укупан број њихов, пре четрдесет година, када је Старчевић будан сневао, није био већи од два милиона. Како ће та шака потлаченог народа да изврши своје уједињење, а у исти мах противу Немаца, Мађара, Турака, без помоћи Срба, две трећине целога племена, и без ослонца на Словенство? Да ли се Старчевић нада на западну, либералну Европу, да за Хрвате стече оне симпатије које су имали Талијани, Пољаци и Мађари? Он суверено презире чињенице, бро-

јеви за њега немају никаква значаја, за њега хтети значи моћи, рећи значи учинити. Он указује на старе Грке који су се борили против силних Персијанаца, Холанђане који су тукли Шпанце, на Шведе под Карлом XII, и као идеал истиче микроскопске и оперетске „слободне“ државица Сен Марино и Лихтенштајн! Хрвати су сами себи сасвим довољни. Као што су талијански родољуби у доба Risorgimento говорили „Италија ће радити за себе“, тако ће Хрватска радити за себе. „Бог и Хрвати“ како вели мистична девиза Старчевићевих верника.

Све то што Старчевић обећава својим верницима више је једна национална религија но једна политичка доктрина, а најмање је практичан програм једне политичке странке. У свему том има патриотског мистицизма, националног месијанизма, историјског фатализма, тамне наде у неке међународне катаклизме, наивног политизирања маловарошких политичара, пензионисаних официра и ратоборних рентјера, дубоко посвећених у тајне дворове и кабинета, који знају све европске „конштелације“. Али има код Старчевића и нечега вишег и бољег: има националне енергије и идеализма без чега малим и несрећним народима нема живота; има дубоке вере у снагу народног нагона самоодржања и отпора; има оног спасоносног рачунања на самог себе, по оној старој истини да је народ као и појединац ковач своје среће, по оном што је један модерни мислилац другаче рекао: „Помози се сам, јер ти Бог неће помоћи“.

(Свршиће се).

Ј. Скерлић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Драматуршке идеје Аугуста Стриндберга.

August Strindberg: Dramaturgie. Verdeutscht von Emil Schering. München und Leipzig. Bei Georg Müller. 1911.

У Естетици, читава једна глава увек је посвећена глумачкој вештини. У основи својој, глума у најширем смислу те речи, предмет је чисто естетичког проучавања. У том погледу,

Естетика се најчешће бави филозофијом глуме: она има да дâ законе на којима се глума оснива. Поставивши их, она има, кад узме да се специјално бави само глумом, да иде и даље, и да их спроведе на драматургију у најширем смислу те речи; да их спроведе: на режију, на глумца (говор, изговор, карактерисање, држање, став, слушање, нема игра, стилизирање, и тако даље), на декор, на инсценацију. Одавде пак, диференцујући свако од тих питања, она може да иде у крајње специализације, и да додирује питања која додирују чисто технички део глуме. Овако, најшире схваћена глума, има три испитивача: естетичара-филозофа, научника, и теоретског режисера.

У књизи о којој је реч, имамо прва два испитивача. Аугуст Стриндберг, са својих четрдесет година драмске службе и преко четрдесет драма које је написао, покушао је да, на крају своје каријере, да своје *credo* у питањима глумачке уметности. Он је за то био један од најпозванијих. Четрдесетогодишње искуство једнога драмскога писца који је, великим делом, сам радио на „mise en scène“ својих дела и, уз то, врло добра глава за естетичке апстракције, дају му права да дâ своја мишљења по тим чисто естетичким питањима.

Још много раније, око деведесетих година прошлога века, у познатоме предговору *Госпођице Јулије*, „натуралистичке трагедије“, Стриндберг је изнео своје схватање драме и глуме. Шире и дубље, после доста година, он је та питиња решавао и у *Драматургији*.

Драматургија има пет делова: *Глумачка Уметност*, *„Интимно Позориште“*, *Историска Драма*, *Шекспир* и *Фауст*. Од тих пет разних врста драматуршког рада, ми ћемо се позабавити само првом, јер она додирује питања која су за глуму и глумце најважнија. Углавном, та питања се односе на схватање глуме, на њен однос према другим уметностима и, даље, на саставне делове глуме: изговорена реч, карактеристика, ставови, манир, стилизација, и тако даље.

Као још и стари Лесинг и, од данашњих, Карл Хагеман Георг Симел, Макс Десоар (с неким резервама), и други, и Аугуст Стриндберг глуму сматра за стваралачку уметност. Велики глумац је од истога „штофа“ од кога и велики филозоф, песник, драмски писац, романсјер или критичар. Насупрот многим естетичарима, он тврди да глума није имита-

тивна уметност. Она није ни самостална уметност. Она је зависна. Зависна је од дела које приказује. Али, и као таква, она је стваралачка: од једнога дела које је у једноме „градиву“ ствара то исто дело у другоме „градиву“: дело из текста, дело на сцени. То су основне Стриндбергове мисли о глуми. Прелазећи са њих, на основне особине једнога глумца, он прелази на ова два њихова квалитета: машту и пажњу; машту која личност и ситуацију треба тако живо да схвати да јој да облик; пажњу на улогу, моћ да све своје мисли усредсреди на њу. „Кад је глумац себи живо представио личност и сцену коју треба да да̂, онда најглавнија ствар коју треба да уради то је да учи улогу“; а то се почиње са „говореним речима“. По Стриндбергу, то је најглавнија ствар сценске уметности. Кад је „Tonfall“ тачан, онда је лако доћи до еквивалентне и тачне мимике, става и држања. Нема ли тога, све је друго неуспело; онда се на мртвоме телу „види само глава која говори“.

Прво место, дакле, заузима изговорена реч; треба, то нарочито наглашава Стриндберг, добро говорити. Први је услов зато: полако говорити. Ко полако говори, тај добро говори. Ко добро говори биће радо слушан, па ма, иначе, био и осредњи глумац. Да би један глумац могао „добро да говори“, треба да пронађе цео свој регистар, и да га култивира за све страсти у свима ситуацијама. Да би, у том погледу, један глумац имао успеха, треба да има фину машту и солидну памет; иначе, цео тај савет може да постане, и покрај најбоље воље, једно просто „говорно вежбање“. — Да би глумац могао да изучи улогу, и да добро говори, треба, прво да зна целу партитуру. Тек пошто проучи целу драму, може један глумац солидно да ради своју улогу. Он не сме никако да заборави да је он, логички, говорно и музички, део целине, и да се део може да проучава тек пошто се целина проучи. Кад се тако широко схвати његов део, онда је лако схватити да, на сцени, глумац никада није неупослен: ни када ћути, ни када другога слуша да говори, ни када се шета по сцени у ситуацији која само то тражи. „Ко не говори“, каже Стриндберг, „већ слуша другога да говори, треба истински да га слуша“. Иначе, нема онога што је битно у сценској уметности: нема илузије. Онај који слуша, „не треба да испадне из улоге“; на његовоме лицу треба да одблесне све оно што други го-

вори. Они глумци који, за то време, смишљају шта има да кажу или, као наши глумци, управљају поглед ка шаптачу да виде да ли је скоро на њих ред, кваре илузију, и целој сцени, у даноме моменту, дају врло неозбиљан изглед.

Само, за све то, треба имати мере. Ако се ма које од ових средстава за стварање илузије доведе до краја, у најблажијем случају, доведени смо до манира који никада не даје уметничко уживање; у још даљим случајима, до комичнога и апсурднога, врло је мало. Треба се, дакле, чувати манира. Једно средство за изражавање, у једноме случају врло успело, употребљено у другоме, може бити ружно, смешно или неприкладно. Отуда, када се из једне улоге прелази у другу, треба се чувати свих оних средстава која су за ону улогу била ефектна; другим речима: треба умети одабрати само она која су прикладна за нову улогу.

На сцени, као што смо казали, нема „ситница“. Да би целина била збиљска целина, морају на своме месту бити и лакеј који пријављује госте, и слушкиња која послужује, и онај у хору који има само да каже једну реч или један узвик. Јер, свака од тих „ситница“ на целину утиче као „крупница“. Она за собом повлачи још једну, две или три које су с њом у вези. Све то утиче на општи тон; све то ремети „Stimmung“. Онај који први уђе на сцену, или онај који улази на сцену која већ има своју душу, морају: први да је ствара, други да, у већ створену, уђе као њен део. „Ко треба да дође на сцену, мора да стоји иза кулиса и да се уживи у тон оних који играју; а не, као што се често дешава, да улети на сцену и унесе стран „штимунг““, каже Стриндберг.

Развијајући даље своје основне мисли, Стриндберг говори о великоме глумцу као о уметнику који треба да „завлада улогом“. „Глумац је илузионист, он треба да дâ илузију да треба да је нешто друго него што је. Ако он има јаку и богату индивидуалност, онда она прожима и ствара један *плус*, и он и чини великога глумца великим“. Само, и ипак, макако био јак индивидуалитет једнога глумца, глумац не сме никада да заборави да игра за публику. Он увек мора да зна да он не игра за себе, већ за оних „десет хиљада горе“ који су дошли да га виде и чују. Као што говорник мора да подигне глас, и глумац мора, да би га чули и разумели, да говори другачије, публичније, „in vergrössertem Masse“. Његова индивидуалност је у томе што ће дати улогу

погпуно. По Стриндбергу, сав је његов *плус* у томе што ће, својом личношћу, оплеменити и повећати личност коју даје.

Као што се из тога види, Стриндбергово је схватање глуме чисто реалистичко. Глумац не сме да буде ван текста, и не сме изнова ништа да ствара. То је једна мала мана његовог система глуме. Глумац или има или нема своју уметничку стваралачку моћ; он је продуцент или репродуцент. Ако је прво, треба му дати маха да се, *у смислу текста*, креће и ван текста; ако је нема, он је репродуцент, он даје, у другоме градиву, пишчев текст. По Стриндбергу, глумац је само у толико уметник, само у толико творац, што ће улогу дати „in vrergrössertem Masse“. Овом приликом, ми нећемо улазити у то врло спорно питање. Само ћемо нагласити ово: Генијалан глумац стоји према тексту, као писац према материјалу из кога ствара текст. Својим, *глумачким* средствима, он има да одабира, приређује и подређује текст посматран као чињенице, и из њега да ствара друго дело, *глумачко* дело. У главном, дакле, глумац је продуцент. Његова је уметност продуктивна уметност.

Као и сви други драмски писци који су писали о глуми, и Аугуст Стриндберг је био и сувише драмски писац да би тачно могао да говори о глуми. Говорећи о глуми, он се никако није могао да „удвоји“, и да говори о глуми као о засебном уметничког роду. И то је главни недостатак његовог система глуме.

Бранко Лазаревић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Н. Вулић, Јован Томић као историк („Дело“ за 1910 и 1911 год.)

У „Делу“ за 1910 и 1911 годину и засебно Г. Др, Н. Вулић, професор Историје на Универзитету, наштампао је девет чланака своје „критике“ о мојим расправама и студијама из Историје Српког Народа. Његов суд био је нешто најгоре што се може замислити, али тај суд није резултат његових студија о тим истим питањима и познавања посла већ специјалних мотива, који никад не крећу научног радника на

посао. Због тога сам почео одговарати на те чланке у подлиску „Одјека“ за прошлу годину, и потом их прекинуо, да их ипак једном наставим.

Док нисам почео писати тај одговор, Г. Вулић је био објавио шест својих чланака. Кад се одговор почео штампати, он је објавио и седми чланак. Потом су објављена још два: један засебно, јер му због његове садржине чак ни у „Делу“ није било места, а други у фебруарској свесци „Дела“ за 1911 годину. На оне раније чланке одговора ће бити тамо где је започео прошле године, а овде да се осврнем на три последња.

У VII чланку „критичар“ је навео низ навода из мојих књига да покаже како сам непотпуно преводио и изостављао поједине реченице из оригиналних текстова, и да тим утврди досад непознату теорију о писању Историје, по којој историчар не проучава изворе и факта у њима, да упозна тачну прошлост, него буквално преводи документе и из њих један став лепи на други. На том питању ја се нећу задржавати овде. То ће питање бити подробно претресено на другом месту, и све што се буде рекло за Вулићева ранија тврђења у том погледу, вредеће и за чланак VII.

Још мање има места освртати се овде на његов VIII чланак, који, онакав какав је, није се могао појавити у „Делу“. Он је пун грдње, простачких увреда и ординарних клевета. Садржина његова нема никакве везе с науком. Зато овде прелазим и преко њега.

Али ћу се зато задржати на последњем чланку, који представља одговор Г. Вулића на мој одговор, у колико је од овога било изишло у подлисцима „Одјека“. Ту већ има питања, о којима се и може и о којима треба писати, јер су стварна, јер се тичу Историје.

Задржаћу се на том чланку осврћући се само на стварна питања. Оставићу, дакле, на страну сва критичарева чудна запиткивања, која паметну човеку и не падају на ум; оставићу на страну и његове „умне“ закључке: прећи ћу и преко штампарских погрешака у мојем одговору, у подлиску политичког листа, од којега по који пут ни једне коректуре нисам имао, али су одмах сутрадан исправљане при одштампавању у табаке — које је „критичар“ једва дочекао, да би порицао тачност факата тамо изнесених; прећи ћу и преко свих та-

чака, о којима сам раније довољно рекао и на којима више није потребно задржавати се.

Та пак стварна питања, на којима ћу се задржати овде, и ако се тичу Историје, нису она крупна, за које је време да се и код нас узимају у претрес. Питања су, заиста, ситна, од ситних ситнија. И после њихова пречишћавања на овом месту, прошлост нашега народа неће бити јаснија: све ће остати на своме месту као и досад што је било, ниједан догађај неће бити јаснији него што је. Али ће зато и ово претресање ситних питања, која је истакао „критичар“, ипак бити несумњиво интересантан прилог за једно крупно питање: за *питање о научном раду* и *о научном моралу у нас.*

Ово питање није ситно. Напротив за научан рад код нас оно је врло крупно. Јер какви буду људи од науке и колико научнога морала буду имали у себи, у толико ће и напредовати прави научан рад. Без научнога морала не долази се до упознавања научне истине, сврхе сваком научном раду. За то питање надам се да ће ово претресање последњега чланка из „критике“ Г. Вулића бити интересантан прилог, јер ће се јасно као на дану видети да он, као представник једне научне гране на Универзитету и научни радник, није водио рачуна о том првом и најосновнијем захтеву за сваки научан рад. Њему *истина* није била ни последња брига. Његов је чланак пун неистина, од којих једне потичу из потпуног непознавања питања о којима пише, а друге су тамо нашле места само зато што није хтео да види истину. На тим неистинама заснован је и његов суд о вредности мојих расправа и студија, суд који више не брани само он, него и други „људи од науке“, који су га усвојили зато што и сами или не знају саму ствар или што тако хоће — што немају научнога морала као и критичар. Сви примери, које овде будем навео потврдиће ово што сам рекао.

1, Говорећи о хронолошком распореду прилогâ мојој књизи „Црна Гора за Морејског рата“ Г. Вулић вели „да ти прилози треба да иду хронолошким редом“ па пита: „Па да ли су тако уређени бр. III која је од 1684 10 децембра по старом и IV који је од исте године 19 децембра по новом?“[1]

Критичар има права да тврди прво, па има права и да

[1] *Дело* за фебруар 1911 год., стр. 301.

пита за друго, али пре него што је тврдио да та два прилога не иду хронолошким редом имао је за дужност да проучи оба та прилога. Јер да је ово учинио, извесно је да не би тако тврдио и тада би га прошла готовост да нанижe читаву ниску̑ од сличних погрешака код мене.

Он или није хтео да чита та два прилога или се правио да није видео ништа друго до датуме у натпису изнад докумената, кад је могао да тврди једну *неистину*. Јер та два прилога правилно су распоређена, при свем том што на првом од њих пише да је писан 10 децембра 1684 по старом календару — а то одговара 20 децембру по новом — а други 19 децембра по новом. А они су правилно распоређени зато што је датум на првом погрешан, што сам био означио на стр. 293 ставивши знак питања иза речи „decembre“ у датуму „Scritta 10 decembre (?) 1684. Stil Vechio“. Да је пак погрешан датум, види се по белешци, коју је секретар провидуров написао у врху тога документа: „Traduzione, ricevuta à Cattaro 19 decembre 1684“.[1] По овоме се види да писмо које је стигло у Котор 19 децембра по новом није могло бити писано на Цетињу 10 децембра по старом, па је зато и стављен знак питања, сумње, да је то тачно.

Преко тога знака питања Г. Вулић је прешао као да не постоји. То му не ваља. А још му мање ваља што није хтео да види да је прилог под III писмо цетињског владаке Рувима Бољевића которском изванредном провидуру Антонију Зену, које је у Котор стигло 19 децембра по новом, а прилог под IV да је одговор *тога истога* провидура, *тога истога* дана, *томе истоме* владици на *то* његово писмо.

За свакога који уме да мисли јасно је: да одговор хронолошким редом не долази пре писма које га је изазвало, него после њега. То је могао знати и критичар, Г. Вулић, па да не тврди како по хронолошком реду долази прво прилог под бр. IV, па за њим бр. III!

Исто тако он није хтео да види да је писац прилога под број XX, цетињски владика Висарион Бориловић, учинио погрешку, кад је то писмо датирао под 28 новембром (1686 године) по старом календару.[2] *Ту* је очигледна погрешка, јер

[1] *Црна Гора за Морејског рата*, стр. 293.

[2] *Ibid.*, 312.

писмо писано тог дана на Цетињу није могло стићи у Котор 4 декембра по новом и бити приложено провидуровој депеши од 6 декембра. Зато сам и ту ставио белешку провидурова секретара у Котору о дану кад је примљено, те да онај, који би се хтео користити тим документом, види погрешку у датирању по старом календару, која није баш тако ретка у писмима писаним на тој страни.[1]

Г. Вулић не види све то и је ли чудо што је у стању да пружи читаву ниску од погрешака, које су творевина његова незнања и критичарске иесавесности?!

2. Још је мање мислио Г. Вулић, кад је тврдио да сам погрешно датирао прилоге под бр. LVI и LXIII.

Оба та писма нису датирана. На њима писар није ставио ни месец ни дан кад их је писао, међутим кад се објављују, потребно је да се што ближе одреди из ког су времена. Ја сам их одредио и при томе одређивању користио сам се белешком коју је у врху сваког писма ставио секретар которског провидура, да означи кад су примљена у Котору. На ранијем од тих писама стоји да је примљено у Котору 13 фебруара 1692 године (а то је по нашем рачунању године од 1 јануара 1683 година), а по другом 13 фебруара 1693 (по нашем рачунању 1694 година).

Али су ова писма писана ћирилицом и писали су их православни. То значи да их при распоређивању по хронолошком реду треба регистровати по старом а не по новом календару. Зато сам их ставио не у фебруар 1693 и 1694, кад су стигла у Котор, него у јануар, рачунајући ту последње дане његове. Г. Вулић тврди да сам ту погрешио и да је требало ставити их у фебруар. Он ми вели: „Академик, наиме, не зна ни то да у 17 в. при претварању датума по старом календару у датуме по новом није додавато 13, као што се данас чини, него само 10 дана.[2]

Немам ништа против ове поуке Г. Вулића да се у XVII столећу старом календару није додавало 13 дана него десет,

[1] На један пример погрешнога датирања писама из Црне Горе указао сам у расправи „Црногорски митрополит Василије Петровић у Црној Гори по првом повратку из Русије (1754—1756)“ у *Гласу* LXXXVIII, стр. 150, у прим. 209.

[2] *Дело* за фебруар 1911, стр. 301, 302.

јер је то тачно и било ми је познато и пре њега. Али кад се решио, да ми даје лекције како ова два писма није требало стављати у јануар него у фебруар, зато што су под 13 фебруаром регистрована у провидуровој канцеларији у Котору, морам се оглушити о тај савет, као бесмислен. А бесмислен је зато што овде није реч о Котору и кад су писма стигла тамо, него кад су писма могла бити написана у Дробњацима, који нису ни у Котору нити пред Котором него далеко од Котора, у негдашњој Херцеговини, откуда је књигоноши, по зимском времену, требало бар четири до пет дана да се спреми за пут, да превали пут до Котора и изиђе пред провидура. И кад је тако, и кад се затим писма региструју не према томе камо су упућена и кад су тамо стигла, него где су и кад су писана — онда оба нису из месеца фебруара него из последњих дана јануара, као што сам их и одредио.[1]

Друга је ствар, ако Г. Вулић зна да је онда Котор био у Дробњацима или да су Дробњаци исто што и Котор и да датум 13 фебруар (по новом календару) вреди и за Котор и за Дробњаке! Ако је тако, измениће се сасвим досадање познавање историјске топографије и заслуга за то запашће Г. Др. Николу Вулића!

(Наставиће се.)

Јов. Н. Томић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

„Виларови драгони“, комична опера. Музика од Мајара. У Народном Позоришту 7 јануара 1912.

У доба, када је Рихард Вагнер као револуционар и бегунац нашао прибежишта крај Цириха на „зеленом брежуљку“ у гостољубивој вили једне духовите даме, Матилде Везендонк, и у пуном јеку, као естетичар, почео да развија своја начела о музичкој драми и потреби новога музичко-драмског

[1] Тако је и с недатираним писмом херцеговачког владике Ђерасима Поповића, које је у Котору регистровано 13 августа 1692 (*Црна Гора за Морејског рата*, 340—341). Зато што је тако регистровано Г. Вулић би хтео да је оно из месеца августа, као да је писано у Котору а не далеко од Котора, у Херцеговини (*Дело* за фебруар 1911, стр. 302).

ренесанса бујала је у Паризу opéra comique, изданак једног великог доба, потомак генијалних дела Монсињиа, Гретрија и Изуара. Када се енергично почела истицати потреба: да све уметности напусте своју егоистичку екзистенцију и да у чврстој заједници створе један нов облик, једино правилан и једино савршен, gesamtkunstwerck, Париз је упорно одржавао своју opéra comique, која је постојала не ради виших и савременијих уметничких принципа него чисто себе ради и ради публике и окретних директора позоришта. И док је Р. Вагнер у најцрњем песимисму скицирао свога „Тристана“, у Паризу је публика пљескала помпи Велике опере и сумњивој комици и безбојној сентименталности једне музичко-драмске врсте, која је, неискрена донекле, пошла низбрдицом да се доцније преобрази у — оперету. Опадање је било очевидно, ма да је било још доста остатака доброг и узорног доба. „Лабуд из Пезара“, бујни и срећни Ђакомо Росини, још је увек водио прву реч, и тиме одржавао онај моћни утицај талијанскога буфонизма и давао полета и помагао да се, бар донекле, у комичној опери одржи стил, чист и на висини. Донекле само, јер је конверсационо ћеретање, пуно обичног вица и сумњиве пикантерије, почела све јаче да потискује здраву и пуну комику. И Обер, и Адам, и Жак Офенбак, Жак Офенбак нарочито, први су који су све елементе музичке комике почели да жртвују обичним ритмима игре, да потенцују онај елеменат који ће да помогне развитку и одржавању несимпатичне оперете.

То је било једно прелазно доба, које нам је дало и један музичко-драмски тип: француску opéra comique; оперу са диалогом — то је општа одлика и не само њој својствена; у музичком погледу: оперу са музиком која преставља мешавину комике, изражене у ритмима игре, ритмима шарених кадрила и живих галопа, и сентименталности. Та сентименталност највише карактерише музички стил те врсте и највише доприноси неодређеном утиску који човек добије кад је слуша. Има и велико-оперских патетичних акцената. Једном речи свега што је потребно да пружи задовољства, али не и вишег уживања. И врло је тешко од великога броја тих музичких дела одабрати она која су још најздравија и могу да заинтересују и интелигентнију публику.

Управа нашега Народног Позоришта је учинила у томе

погледу доста добар избор. „Виларови драгони“ од Луја Еме Мајара су од многих боље дело, са неколико несигурних момената, али у основи узевши још доста свеже и местимице лепо, врло лепо. Цео други чин је, са врло малим изузетком, једна лепа целина. У првом чину има хор неколико благодарних акцената и купле г-ђе Жоржете има сву лакоћу и безазленост тога, специфично француског, музичког облика. Али незгодно је само што је то *друга* премијера из нашег музичко-драмског репертоара. После нежне пасторале „Бастијан и Бастијена“, долази ова у својој врсти доста лепа опера, али увек још не сасвим згодна да помогне лепим намерама у нашем позоришту. После стилистички апсолутно чисте музике В. А. Моцарта добили смо музику Мајара, која, и ако у већини добра, има пуно наглашених почетака лажне оперетске грациозности. Али обавештени смо да је ово дело ушло преко реда у репертоар. Изведено је само због г-ђе Спасић, да би јој се дала прилика да изиђе у већој партији пред публику пре него што опет оде у Беч ради студија.

И то је добро урађено, јер смо добили прилике да нам наша Prima Donna покаже шта је урадила и научила у Бечу.

Г-ђа Спасић воле своју уметност, има за њу и смисла, и све њене тежње да, једва једанпут, озбиљно почне да развија своје певачке способности, врло су похвалне. И њен боравак у Бечу јој је користио, несумњиво користио. Она данас боље пева него пре. Нема више онога дилетантског форсирања, или га нема у оној мери. Њен је тон постао мирнији, Ansatz чистији, сигурније влада органом, само је изговор, једна од најпречих потреба за певача, остао стари. Артикулација вокала је врло неодређена. *А* на пример нема своју специфичну боју, не отворену али јасну и сочну, него је тамно и тупо. А и то ће се моћи поправити. Г-ђа Спасић већ поодавно пева и сав досадањи начин њенога певања је постао њена друга уметничка природа. Треба имати врло много воље и врло много времена, па посветити сву пажњу доброј вокализацији, јер је у њој и по готову само у њој права основа за правилно певање. Г-ђа Спасић се враћа у Беч. Имаће времена и на то да обрати пажњу. Нека озбиљно највише у томе правцу ради и успех ће бити још бољи. Али као глумица г-ђа Спасић је остала стара са свима традиционалним гестовима наше натуралистичке глуме осамдесетих година.

Она је од веселе и једре цуре Руже, која мирише здрављем „од земље“, начинила пусту девојку која не мари да чува границе доброга тона, и у гестовима својим иде до крајности. Њен темперамент је те вечери био више quasi темперамент, и ко није научио на такво схватање и ту врсту глуме био је у незгодном положају, да пре изиђе из гледалишта него да посматра шта се на бини догађа. А г-ђа Спасић треба да прође и кроз оперско-глумачку школу. Нека се у Бечу на примерима поучи како темперамент остаје темперамент а не извештачено бацакање, и како сентименталност има све природне одлике сентименталности, а није просто састављање шака као за молитву и тихо и одмерено корачање, више круто него скромно.

Г. Турински, који са успехом негује свој глас и на добром је путу да постигне лепе резултате, врло је топло певао партију несрећног Силвена. Да је само мало, мало, отреситији био! Познату романсу „Ђ послушај“ и песму број 7 дао је са пуно топлине. Топлота му је већа него волумен гласа, и његов лирски тенор ће увек врло лепо интерпретирати улоге сродне Силвеновој. Г ђа Стојановић се трудила да буде окретнија и као глумица и као певачица. Боља је била у улози Жоржете него ли као Бастијена; јер је лакше реалистички приказати једну обичну сељанку, која поред умно скученог мужа заборавља на брачне обавезе, нарочито када злогласни пустињак не звони. Али она треба озбиљно још много да учи, ако мисли да развије свој, ипак леп, певачки орган. Господин Иличић, Тибо, био је добар. Његов глас чудне боје и нианса врло добро пристаје уз све манире овога сеоског шепртље.

У споредним улогама истакао се крупан бас Г. Туцаковића (Проповедник) и лаган субретски тон Г-ђице Бошњаковић. Г. Гошић, који „не намерава одавати се певачкој каријери“, певао је својим ненаметљивим баритоном доста опсежну улогу драгонца Белами, и помогао је да се „Виларови драгони“ доста лепо, са нашим снагама, изведу у Народном Позоришту.

Хор је био врло добар. Оркестар је имао више полета него ли у Моцартовој пасторали, и Г. П. Крстић је са више воље дириговао.

Милоје Милојевић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Алфонс Доде: Тартарен Тарасконац. Превео с француског Душан Л. Ђокић. Београд, 1911. Српска Књижевна Задруга, 140.

Можда више него сви остали Додеови романи, трилогија о неустрашивом Тарасконцу пренела је широм света славу овога духовитог писца. Сваке године, гомила туриста посећује Тараскон, малу варошицу на Рони, недалеко од Арла да види Тартаренову постојбину, замак доброг краља Ренеа, и окуси чувене арлеске кобасице. Ова незлобива сатира, ова епска карикатура Провансе и целога француског Југа, овековечила је у Тартарену тип Јужњака, доброћудног и безопасног разметљивца, човека од маште, будног сањалице који прича своје снове. Истина, црте јунакове су мало увеличане, као лице у шареној баштенској кугли; дело је, како је сам Доде рекао, „необуздано и лудо“; али оно је пуно истине, младалачког полета, и нарочито, оне доброћудне ироније, нежне симпатије према јунацима, која тако подсећа на писца „Пиквика“ и „Давида Коперфилда“.

Као и сви други Додеови романи, рађени „према природи“, и „Тартарен Тарасконац“, први део трилогије, има реалну подлогу: један пишчев пут у Алгир, 1861, у пратњи једног бујног земљака, будућег Тартарена. Чаробни утисци с овога првог пута, у двадесетој годинн: плаво море, јужно сунце, живописно шаренило земље, где се укрштају две расе и две цивилизације, урезали су се дубоко у његовом памћењу. Осам година доцније, 1869, он их се живо сећа пишући „Тартарена“. Париз га је дотле био свирепо отрезнио, и његов завичај му се приказао у новој светлости. За то време, како сам прича у својим „Успоменама“, у једној малој зеленој свесци пуној забележака, под општим насловом *Југ*, он се трудио да резимује своју Провансу: њену климу, сунце, које је главни кривац за све њене претераности, па њене нарави, говор, песме, пословице, гестове, ону маниту и безазлену потребу лагања која потиче од бујне маште, и која ни мало не личи на студену лаж са Севера, њен добродушан громки смех, који на Југу прати сва осећања и по готову замењује

плач, онај смех за који Доде наводи грациозан пример из једне старе провансалске песме. То је историја мале Флерансе. Врло млада, скоро још дате, она се удала за једног витеза, који одмах по венчању мора да оде у рат, у Палестину, и да остави своју невесту саму. Прошло је седам година како од витеза нема ни трага ни гласа, кад један хаџија, дуге седе браде, закуца на врата од замка. Он се враћа из Свете Земље и доноси вести о Флерансином мужу; и млада госпа га одмах прима и посађује за сто према себи. Одавде, песма има две карактеристичне варианте. У првој, која је забележена у Пикардији, дакле на Северу, усред обеда, госпа бризне у плач. „Ви плачете, лепа Флеранса?“ пита хаџија дршћући: — „Плачем јер вас познајем, ви сте мој драги муж“... На против, мала Флеранса провансалска, чим седне према хаџији с дугом брадом, прсне у смех. „Но! што се смејете, Флеранса? — Смејем се, јер сте ви мој муж“. И обисне се око врата хаџији, који се такође смеје испод браде од кучине...

Из тога зеленог бележника и тога пута, постао је „Тартарен“. Храбри ловац лавова имао је да претури много невоља преко главе, још пре него што се појавио на свет Роман је најпре био почео да излази у листу „Petit Moniteur universel“, али је ту наишао на потпун неуспех, јер је лист читао народ, а „народ никако не разуме штампану иронију, која га збуњује и наводи на мисао да писац хоће да се с њим спрда.“ Стигоше протести, претње за отказ листа, увредљива писма. Доде се смилова на власника, повуче роман, и однесе га у „Figaro“, пред другу публику, где га је чекала друга невоља. Секретар редакције, негдашњи чиновник у Алгиру, љут што се Доде овако шегачи са његовом драгом колонијом, а не могући да спречи излажење романа, светио му се сецкајући га, пуштајући парче по парче, под изговором „нагомиланости материјала“, тако да се ствар отеже као „Три мускетара“. И то није све. Јунак се онда звао Барбарен. Међутим, у Тараскону је баш живела једна стара породица Барбарен, која припрети писцу да ће га тужити суду ако одмах не уклони њено име из те увредљиве лакрдије. Коректура је већ била готова, и Доде се даде у лов на *Б*, замењујући их свуда са *Т*. „Неколико их је ипак промакло, и у првом издању наћи ћете Бартарене, Тарбарене, и чак tonsoir место bonsoir“.

Најзад, књига се појавила 1872, и имала је успеха свуда, сем у Тараскону, који никад није хтео да опрости своме врашком земљаку. Тај гнев читаве једне вароши нашао је израза у јаросним анонимним писмима, са жигом из јужних крајева, у отровним стиховима и претњама, а једном чак умало није дошло до разрачунавања. Једног јутра, за време изложбе 1878, појавише се у Парису код вајара Амиа, Тарасконца, дугачки и црни бркови једнога његовог земљака, који изјави да је дошао да пречисти рачун са „тим Додеом“ због увреде нанете храбром мајору Бравиди, у причи *Одбрана Тараскона.* Мада се грешни вајар трудио да га утиша, овај Провансалац за све време бављења у Паризу није престајао питати: „А. овај, где се, до врага, виђа тај Доде?“

Тартарена је први преводио у српској књижевности Г. Милан Грол, Он је, у *Звезди* 1900, превео први део трилогије. Други део, *Тартарен на Алпима*, изишао је 1902, у *Српском Књижевном Гласнику*, а затим у засебној књизи, у преводу Г. Душана Л. Ђокића.

У Задругином издању изашао је сада и први део, у одличном преводу Г. Ђокића, коме наша књижевност дугује читав низ превода одабраних француских дела. Задруга је имала срећну мисао уносећи у српско издање успеле илустрације Г. Дитриака из познатог Фламарионовог издања. Само, у књизи не стоји нигде забележено ни чије су то илустрације, ни одакле су узете, ни где су рађене! Исто тако, за широку публику Задругину, требало је објаснити извесне алузије (на Пурсоњака, Каде Русела) и извесне речи (траперски, дуар). Задругина издања треба да буду у сваком погледу беспрекорна.

Миодраг Ибровац.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Нова збирка приповедака Ива Ћипика. — Матица Српска у Дубровнику издала је сада четврту књигу у низу својих издања. То је збирка оригиналних и изврсних приповедака Ива Ћипика „Крај мора“. У збирци су тринаест приповедака:

„Крај мора“, „Стари сват Спиридион“, „У војничком табору“, „Дум Кеко“, „Писари“, „Дангуба“, „Старица“, „Поход“, „Злочин“, „У страстну недјељу“, „Јаран“, „У јесењем сунцу“, „Отргнут живот“. Четири од ових приповедака штампане су у „Српском Књижевном Гласнику“ („Стари свети Спиридион“, „У војничком табору“, „Отргнути живот“ и „У страстну недјељу“). У занимљивом предговору писац каже:

„Ова збирка мојих, већином кратких прича, мимо све остале, најмилија ми је. У њој су сабрати моји утисци и часовита нека запажања растркана по Острвима и Приморју, кад сам упокојен сласти живота безбрижно, прожет слатком меланхолијом, гледао сунце и море. Сјећа ме густих ра́та и влажних жала, сјећа ме на испустан, млад живот, кад ми на памет није долазила мисао: чему да живим? — Најраније од ових прича писане су импресивно, нагонски, са потребом да пишем — оне су чисто моје. Пишући их, нисам дуго размишљао, чувствовао сам и у страсти и у самилости. Сада, трагајући по њима, у души ми се буде потајале, раскидане успомене, и будећи се миришу на сретан младићски живот, и силим се да их у себи задржим, али се оне кидају од моје душе, и као да стоје одјелито изван мене... А на њихово мјесто долазе јаче и дубље мисли, али злобне и опасне, јер увлачећи се у душу ми смишљено и наметљиво питају ме: чему да живиж“. Н.

Друго издање „Макијавелија“ Г. Слободана Јовановића. — Политичка студија Г. Слободана Јовановића „Макијавел““ првобитно је изишла 1907 у „Српском Књижевном Гласнику“, а одатле је оштампана у засебну књигу. Сада, у издању књижаре Г. С. Б. Цвијановића, излази друго, прегледано и поправљено издање (8⁰, стр. 120; цена 1·50дин.) Измене у новом издању знатне су. Писац је поједине делове изнова написао.

Н.

„Српско-бугарски комитет за економско зближење Србије и Бугарске“. — Под овим насловом, у издању овога Комитета, изишла је једна мала брошура за пропаганду, у којој су говори двају председника бугарске и српске секције, Г.Г. Ст. Карацова и Др. Михаила Поповића. У књизи је и статут и пословник комитета и његов програм рада. К.

Ново пазарски санџак, војно-географска студија од ђенералштабног капетана М. Ђ. Недића. *Ратник*, књига LXVIII; с једном картом. Ово би била до сада најбоља студија о санџаку да нема извесних индискрација које се тичу његове будућности. Ин.

Руски утицаји на српску књижевност. — Г. П. А. Заболотски, професор у Њежину написао је брошуру „Возрожденіе идеи славянскоїі взаимности и новыя изученіа славянства“ (Њежин, 1912). Писцу као научнику познато је стање словенских студија код свију словенских народа, и како је он један од ретких Руса који су путовали по свима словенским земљама, он је упознат са културним приликама у целокупном Словенству. Г. Заболотски са задовољством констатује да је идеја словенске узајамности у последње време јако пошла у напред, и у том погледу он је сасвим оптимистичан. Да би показао колики је био руски утицај у препорођају нових словенских књижевности, Г. Заболотски се нарочито зауставља на српској књижевности XVIII и XIX века. Српску књижевност он је нарочито изабрао што се она јавила раније но остале југословенске књижевности, и што су на испитивању руско-српских културних и књижевних односа радили многи руски и српски научењаци. На дванаест страна Г. Заболотски је прегледно изнео тај руски утицај на нову српску књижевност. К.

„Духовни препорођај српскога народа“. — Г. Луј Леже, професор словенских књижевности на Collège de France, у „Journal des Savants“ (1911, № 9—10) штампао је већи чланак „La renaissance intellectuelle de la nation serbe“, биографија Јована Рајића и Доситеја Обрадовића, на основу књиге Г. Јована Скерлића „Српска Књижевност у XVIII веку“. Поред осталих ствари Г. Леже наводи поједина места из Доситеја Обрадовића, писана у „стилу којега се Волтер и Русо не би одрекли“; скреће пажњу „свију оних које занима јелински препород у XVIII веку“ на Доситејево причање о Смирни и учитељу Јеротеју Дендрину; истиче најзад Доситеја „као првог васпитатеља српскога народа“, чије име потомство неће одвојити од имена Карађорђева, „који му је био први ослободилац. Н.

О старим српским црквама. — Недавно је у Букурешту, као пета публикација Друштва „Румунска Уметност“ (Din Publicaţiile Societaţii „Arta Românesca“ V) изашла књига Г. Балша, под насловом „Посета неколиких цркава у Србији“ (O visita la câteva biserici din Serbia de G. Bals, Bucuresti, 1911, 40, цена 4 динара). Књига, како Г. Балш вели, због непознавања српскога и рускога језика, на којима су најбоље студије о српским црквама, не носи карактер студије о њима, већ само садржи импресије, које је стекао разгледајући их. Па ипак он разликује у историји српске црквене архитектуре периоде „са доста јасним карактеристикама“. У почетку уједињавања и стварања српске државе, вели Г. Балш, па до

Стефана Немање архитектура је потпуно византијска и не представља ништа нарочито. Даље се дели на три доба: II : 191—1280; II : 1280—1360; III : 1360--1450 године. Свако је одових доба окарактерисано и описани су манастири и цркве, који им припадају. — Апстрахујући од тога што у овој књизи има погрешака, у које морају пасти странци кад пишу о нашим стварима а не познају нашу литературу, и од њезине стварне вредности која је зависна од наших проучавања, књига је интересантна, одлично издана, са врло много врло добрих слика, и ванредно укусна и лепа. Кад ће наша публика добити у руке своју књигу о лепим споменицима своје прошлости? Т. Ј. Ђ.

Der erlöschende Halbmond, Türkische Enthüllungen von A. Ular und E. Jnsabato, Verlag der literarischen Anstalt Rütten und Löning, Frankfurt a. M. — У Немачкој о питањима Блиског Истока и ако се не пише много, ипак се пише добро и савесно; последњих година има неколико добро документованих, врло информативних списа о том. „Полумесец се гаси" је са свим изузетак од тога: нити је добар, нити савесно рађен; то је збирка најлуђих измишљотина каквих нема ни у причама из хиљаду и једне ноћи. Ту је цариградско предграђе Сан Стефано све изривено лагумима, у којима се скрива руски арсенал, а као калуђери преобучени руски војници само чекају на миг па да из топова бомбардују царску престоницу, и то великим оптичким стаклима. Сан Стефано је у вези са Светом Гором, том руском предстражом на Балкану. Фантастична је прича о крађи извесних докумената са кедифског двора која компромитују Енглеску и којих се некако волшебно дечепао немачки генерални консул Опенхајм. Још је волшебније Опенхајмово бегство због тога.

Кад им затреба, писци ће измислити и тестаменат султана Азиса; позиваће се на документа којих никад није ни било; створиће тајне уговоре и савезе, који се само остваривали у њиховом надраженом мозгу. Све је уперено против политике Енглеске и Русије; оне су демони исламизма. Турску не могу регенерисати европске реформе, нити њене институције, младотурски режим је само једна варка, дело Енглеске. Турска се може обновити једино на основу старог њеног закона верског, да призна и слободу вероисповести и другим народима. Писци траже повраћај староме, како би из таког стања ствари Немачка могла црпсти највише користи за се. Љ.

A Vialatte et M. Caudel: La vie politique dans les deux mondes. Paris, Alcan, 1912, стр. 622. — У низу одељака извршен је преглед догађаја у свима државама оба света,

како унутрашњих тако и спољашњих, за време од октобра 1909 до октобра 1910 године. И у овој књизи као и у ранијима исти метод, иста тачност, исти ред. За догађаје на Балкану израдио је преглед читаоцима познати нам Рене Анри.

J. М. J.

L. Collas et E. Driault: Histoire de l' Empire Ottoman jusqu à la Révolution de 1909, F. Alcan, Paris 1910. — У овој књижици, која је XXIX у „Корисној Збирци" Ф. Алкана, описано је у кратким, али довољним потезима историја турске царевине од њеног почетка па до наших дана. Ин.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — 5 јануара одржан је скуп целокупне Академије, на коме је одређена књижевна помоћ за 1911 годину из Фонда Михаила и Марије Миловојевића, и то: Г.Г. Људевиту Вуличевићу, књижевнику у Италији и Стевану Петрову Бетевићу, књижевнику у Београду, — обојици по 450 динара у злату. Решено је да главни годишњи скуп Академије буде 6 фебруара, на коме се могу изабрати 4 редовна и 8 дописних чланова. Изабрани су нови Одбори: а) за Дучићеву Задужбину Г.Г. Стојан Новаковић, Др. Јован Цвијић и Јован Н. Томић; б) за Мариновићеву Задужбину ГГ. Јован М. Жујовић (за председника), Слободан Јовановић, Др. Александар Белић, Момчило Иванић и Др. Јован Скерлић; и в) за Стаменковићеву Задужбину ГГ. Живан Живановић и Јован Миодраговић.

Академија Природних Наука имала је састанак 9. јануара ове године: 1) Према реферату академика Г. Др. J. Цвијића примљена је за *Глас* I разреда расправа професора Ристе Т. Николића: „Глацијација Шар Планине и Кораба". 2) Академик Г. С. М. Лозанић приказао је осмо саопштење своје расправе „О електросинтезама", па је одлучено да се она штампа у *Гласу* I разреда. М. Р.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXVIII број 3. — 1 фебруар 1912.

АМЕРИКАНКА.

(Крај).

V

Два дана је не видех, не хтедох да је видим — стидех се. Какву сам улогу ја играо после наших пољубаца... Док сам је у мислима љубио излазио сам пред њу и црвенео сам, али не од стида, већ од пожуде. Сад, стид.. О кад би она знала! И избегавао сам је, с намером да је не видим до њеног поласка, ни кад пође, те да ми се чини да је овде, изишла у варош, исто као кад ми неко мио умре: ја не идем да га мртвог видим, ја не пођем за његовим ковчегом, одајући му последњу почаст, само да ми се чини да је жив, отишао куд год на пут.

Али још првог дана, ја јој се сретох с мајком и поздравивши је, најљубазније, збуњено упитах: „Ви путујете... у суботу“. — Ко вам то каже?“ упита она. „Ваша кћи“, изговорих ја с једним болним осећањем. — „Моја кћи!“ рече она зачуђено. Па тад, готово шапатом додаде. „Да, треба да путујемо у суботу, али... она неће. Никад нисам ни помислила да ће јој се овде оволико допасти. Она воли ову црну варош!“ заврши с чуђењем. Мене тренутно обузе радост: зашто воли овде. „Због мене“, смело помислих и почех се нервозно смејати од радости. Али то би за тренутак, као што рекох, па опет бол.

Другога дана тачно у пет, кад се пије чај, био сам у хотелу. Не могу да издржим више, морам да је видим. У својој соби опрах се од чађи, обукох се у хаљине за које ми она рече да јој се допадају и сиђох у приземље. У трпезарији се још пио чај и јело масло и мармелада, а ја сам пошао к вратима.. Али на једанпут, ја чух њен глас и глас некога човека... Застадох... „Ми путујемо у суботу“, рече она. — „Натраг у Америку?“ упита он. „О, не... На континент...“ Мушки глас ми је непознат. Нагласак амерички. Зацело један риђи постарији Американац, јер он са сваким говори, свакога запиткује... И спонтано навирих у трпезарију и видех њу с мајком за столом код прозора, а ниже за другим столом видех њега, онога младића, спортиста, бронзаног тела и челичних живаца, свога првобитног човека: она се с њим разговара... Тргох се као од уједа гује; па и ако ме она спази, ја је не поздравих, не уђох, вратих се и појурих уз степенице као да ме понесоше нечастиви, улетех у собу и угледавши оно место на својој постељи, где сам њу с њим замишљао, једним скоком дођох до њега, смакох чаршав и узех га цепати. Кад сам их замишљао да се милују, ја сам био миран. Кад их видех да се разговарају, ја бесним. Никад нисам помислио да ће ми бити и најмање криво кад је видим с оним кога сам јој ја изабрао...

Па дођох до прозора и нагло га отворих. У собу појури свеж предвечерњи ваздух. Погледах у небо: оно је као од чађи, а на њ као да је просут један млаз крви у облику српа... То је био млад месец. Ја се од тога месеца тако крвавог стресох и, окренувши се, зазвоних... На вратима се појави, пошто је закуцала, витка плава девојка, у плаво с белом капицом. „Дајте ми други чаршав, молим вас... Ја ћу овај платити“, рекох показујући на беле комаде. Она ме погледа уплашено, муцајући: „Хвала!... Хвала!... и пожури се напоље, мислећи ваљда да сам полудео, јер зацело сам изгледао као луд.

Ја стрчах низ степенице. Дугачким ходником тихо су ишле девојке у плаво с белим капицама, и не правећи никаквог шума износиле су из трпезарије шоље од чаја, посуђе... „Свршено је... Сад ће изићи она“, помислих и задрхтах од сусрета с њом, па побегох на улицу...

Не мислећи ништа упутих се к вароши увијеној у вечерњу танку провидну маглу, кроз коју се помаљао један

страховит пожар. То није био пожар него осветљење вароши: палиле су се миријаде лампи и сијалица на излозима и рекламама и по тротоарима на високим гвозденим стубовима; и на једанпут сва варош затрепта, засија се као у огромном пожару с пламеном који лизаше пут неба; оно мало-час чађаво небо поцрвене, постаде бакарно: као свакад и сад — своју нежну боју доби од земље; она црна суморна варош претвори се у бели чаробни вилински град. У споредним готово празним улицама распростирао се мирис бензина, аутомобили су се помаљали подмукло, без шума, као какве подмукле звери и летећи по глаткој калдрми час-по пуштали су глас који је личио сад на песму сирене, после на звиждање ветра изишлог из меха Еолова. Хроми су остављали своја закупљена места за рад, не за прошњу; тротоарске ноћне певачице у изанђалом оделу и упалих образа, на којима је извајана глад, прикупљале су се и удешавале су свој тужни „Прелид“ за своју *Песму Суза*. Ја сам за све то сад имао тако мало очију и ушију, јер ме је целог била обузела само једна мисао: још вечерас њу да видим. Ја се морам с њом још вечерас састати. Али како? Нисам могао наћи ништа због чега бих јој се приближио. О, Боже, зар сам пре тражио узрок за приближавање!... Да је питам хоће ли да путују у суботу. Због тога... нема смисла. И кроз главу ми сену једна мисао: „Да је замолим да ми каже који ћу поклон дати сестри“.

Пожурих се у хотел, и да би ми се што пре отворило, не зазвоних него лупнух чуком на вратима: ударих јако, једанпут. Швајцарац отвори врата, и ја уђох баш у том тренутку кад је из трпезарије излазила она... Сретосмо се; ја узех муцати више него икад: „Молим вас да... у студио... дођете... — Моја мајка?“ рече, то јест отпева она брзо. „Не... ви. Један поклон... за сестру... Ја не знам шта је за њу, па ви да ми кажете, који...“ — „Да се јавим мајци“, прекиде ме она и оде у собу за одмор; а ја се спремах шта ћу све да јој кажем. Мислио сам да јој кажем да је волим, и да је преклињем да бежи, што пре, одавде, да је ја не обесвећавам својом профаном близином. Јер нешто што ми је сад најсветије, то ми је она... Она се одмах врати и уђе са мном у студио. Била је врло озбиљна. Не проговоривши ми ништа, брзо разгледа поклоне, које сам ја већ био из џепа извадио и наредио их по столу, и за један сат с бразлетном, што врло радо и много

носе жене у овој вароши, рече да је то лепо за моју сестру, јер то је нешто локално: према месту где сам био, поклон. А ја сам био просто нêм, и узимајући ствари пазио сам да је се не дотакнем руке, не од страха да се не изгубим и да јој не говорим лудости него да ме не обузме још теже осећање. „Дакле ја бих *то* сестри дала“, рече она, и показујући руком на сат, пође; а ја је ухватих за прсте, да јој пољубим руку, и промуцах: „*Excuse me* (извините ме)!“ Она направи неисказано строго лице и много поцрвене, извуче прсте, као лед хладне, па не проговоривши ништа брзо изиђе. Мени зазуја у ушима, ухватих се за столицу да не паднем... После одох у своју собу посрћући.

У соби сам остао дуго, и кад сам сасвим прибрао снагу, ја пођох у собу за одмор да је видим. Она је зацело тамо, мислио сам, ја ћу је питати шта јој је било мало час.

У тој соби сеђаше она, њена мајка и „човек“. Он је седео тамо где сам седео ја оно јутро кад сам је пољубио. Она је седела за столом где оно јутро. Ја сам онда био окренут леђима њој, она сад њему. О кад их видех овако заједно, у троје! У ушима ми зазуја и сад као у студну, и ја се спустих на једну столицу према њој и њеној мајци. Оне подигоше главу, она поцрвене, ниједна ми не одговори на моје добро вече. Колико сам желео да поцрвени. А сад кад је поцрвенила ја сам тако несрећан. Па ипак, ја нисам више онај човек који сам био до пре два дана. Ја сам сад виши човек, духован човек, па како сам тужан! Али да сам се умео сетити да сам и ја као и сваки други бољи у тузи него у радости, ја бих се утешио, зацело.

„Човек“ устаде и изиђе не проговоривши ни речи и не рекавши лаку ноћ. У осталом, ја њега до мало час нисам био ни чуо да говори. Вечито ћути. И нисам опазио да у икога гледа и да га ишта интересује. И њена мајка оде. Остадосмо нас двоје потпуно сами, као пре два дана, па ипак каква разлика! Обоје пишемо, не проговарамо, не гледамо се и ако седимо једно према другом. Мени се чини да она зна како сам је замишљао с човеком и зато нисам смео да је погледам; нисам смео да је питам зашто је у студну била онаква, зашто је истргла своју руку из моје руке. А она?... зашто ме она није гледала, зашто је љута?

Али она није била љута него озбиљна. Једна ледена крута озбиљност била је на њеном лицу. Сасвим друга! Нити

сам ја исти нити је она иста. Ја сам сад дух, она загонетка. У сваком човеку има по два човека, по три... Моје боље, више ја устало је из мртвих кад сам се приближио овој необичној жени, жени-девојци, детету.

Па ипак, то је она, само у другој нианси, у другој боји. Море, час је плаво час зелено, сад је као опал, после као смарагд, најпосле се прелива у све на свету боје, и свака боја у све нијансе, и ипак је увек — море.

Дуго смо седели једно према другом пишући. Ја сам само писао њено име, које не знам... „Госпођа Дим, Госпођа Магла": нешто непровидно, нешто што ишчезава остављајући у нама нешто загонетно...

Најпосле устадох; она не подиже главу да јој кажем лаку ноћ.

„Дакле она је у мени волела онога чулног човека, овога духовног не воли", шаптао сам ја ушавши у своју собу. Али да је покушала на милион начина да ме начини онаквим какав сам био, не би могла. Она је опет имала и лице и очи и уста, али не да то ја љубим устима. Од једног физичког додира с њом ја бих чини ми се издахнуо. Она је сад била виша од мене, виша од сваког земаљског бића. Онај лаки мирис с њене хаљине утицао ми је сад на душу. У оном малом симпатичном хотелу осећао сам сад присуство Бога више него у старој катедрали. „Она је жена какве једном морају бити све жене. Кад буду све искрене као деца и слободне као људи у њима човек неће гледати своју женку него свога друга. Како ће се бити срећно кад нестане лажнога стида! Жене ће нас пречистити, препородити. Васпитачице ће нам бити друкчије, боље, и ми ћемо бити друкчији, бољи". Ја сам овако много доцније мислио: онда нисам умео ништа мислити. Био сам тужан, неисказано тужан.

VI

Зарекао сам се да у суботу не сиђем у приземље до само подне, а ја сам сишао пре девет часова. Сишао сам за читав час раније него што обично оне излазе из своје собе. Затекао сам их у соби за одмор тако рано, и знао сам шта то значи. Оне ће данас да путују.. Дакле, ипак, субота је дан њиног одласка. Чинило ми се да је то један од оних тужних али свечаних дана, кад се ми сасвим изменимо, нема-

јући ништа земаљско и осећајући се ближе Богу него људима.

Кад уђох, ја их поздравих некако и свечано и тужно као светитељке или мртваце. Мајка не диже главе, писаше, кћи ме погледа и одговори ми очима.

Ја клонух у једну наслоњачу. О, да, оне ће данас отпутовати: пре него што би изишле у варош увек би биле у белим трикоима; сад су у хаљинама за излазак... Њена мајка, мој разговорни пријатељ, ћути, не гледа ме! Увређена је, држи да сам јој кћер осумњичио, повиривши на врата кад се разговарала с човеком. А она..., љути се или што мисли да је осумњичена или што је избегавана два дана. Или... Ко зна како сам се ја понашао? Оног дана кад сам био љубоморан, лупнуо сам вратима на соби за одмор... Моје понашање према њој новој жени било је као према старим женама, с којима сам век провео, које су ме васпитале по своме васпитању. Не, ја према овој нисам умео да се понашам. И ја се сетих како сам је безочно погледао у очи оног дана на излету кад сам узвикнуо да од свих лепота на свету највише волим жене. Према овој новој жени, или боље рећи *жени будућности* умеће се понашати будући човек, кога ће она васпитати и спремити за дружбу с њом. Ова Американка је жена будућности.

После сам мислио, гледајући је: „Заборавила се... И њој паметној дошао је један луд тренутак... Пуцкарао је угаљ у камину, изгрејавало је сунце, она се раздрагала, и заборавила се... Моје усне сад јој пеку лице. Од мога лица сад горе њене усне...; и она се стиди, а прави се као да је тужна, љута... А њена мајка, жива и духовита, осећа, види да је нешто било између мене и њене кћери, па се љути, на мене“...

Њина отворена лица сад су била књиге затворене са седам печата. Њина промена је проблем који ми остаје за свагда нерешен.

Кад бих могао описати то своје осећање или написати историју душе за тих неколико кратких тренутака!

Тек што сам мало поседео, на неисказаним мукама, гледајући у њено озбиљно лице што непрестано мења боју, у собу утрча мала Нели у црвеном мантилићу по коме се таласала њена дугачка златна коса. Не, ово јутро није била златна, него као да је од пшеничних влатова који су тек почели да зру. Њена косица мењала је боју као небо, као море

и као душа. Она ми се готово попе на колена, и пољубивши ме у лице једним дугим топлим пољупцем брзо рече: „Збогом, пријатељу. . Данас је субота“. Ја се од тих речи тргох. О ако она понови и ове Нелине речи као оне ономадашње! И пожелех да сам јак као „човек“, да су ми живци као челик, железо. Ја пољубих девојчицу страсно да јој поцрвене образчић и погледах у Американку: она поцрвене како ниједан пут дотле и учини ми се неисказано тужна. „Она воли ову црну варош!“ синуше ми кроз свест речи као кроз облак муње. Девојчица одскакута, а ја је не испратих, јер немадох моћи да устанем.

Американка! И с овом озбиљношћу и тугом она је била искрена као дете. Јер кад би умела да се претвара, она не би била онаква. Овакве једном морају бити све жене, и људи. О како ће тада бити леп свет! Како ће се милити живот!... „Искреност је непокввареност, здравље душе“. Овај афоризам није ми пао на памет онда, но сада. После пола часа, она је била у дугачком суром путничком мантилу и шеширу од панаме који јој је крио више од половину лица, а дуг плавичаст вео личио је на маглу у коју је још била увијена ова црна варош. Она зазвони и у собу уђе Швајцарац. Она поручи „такси“, а ја последњи пут чух тичју песму, њен говор, који ми је сад узбудио душу... А кад пође, последњи пут видех игру валова, њене покрете, од којих ми је сад задрхтала душа... Био сам се спремио да је питам: зашто се променила; а кад је видех, то ми се учини лудо, као кад бих питао сунце: зашто је јуче изгрејало око подне, а данас изгледа да неће ни изгрејати. Сваки је од нас један мали свет и сваки је од нас једна велика загонетка.

Чу се пиштаљка нашега Швајцарца. Колико сам јутара ту пиштаљку чуо и остајао равнодушан. А ово јутро!... Он, млад и крупан, гологлав, на раскрсници дува у њу као аутомат, зовући за Американку „такси“, а мислећи на нешто десето; а мени је то танко пиштање парало срце. „О ако отиде без збогом!“ То није била једна мисао него једно осећање. Али оне — рекоше ми збогом. „Ја сам тужан“, рекох ја. — Зашто бисте били?“ рече она... И то њено збогом бејаше читава песма. Њено добро јутро, њено добро вече и њено збогом, то су три песме лепше од свих песама које сам ја икада чуо. Последња је најискренија, јер ми је изазвала сузе...

Седоше у такси, и он их однесе као циклон оставивши за собом пустош...

А ја одох у своју собу, отворих прозор и гледајући преко црвених кровова пут станице куда се она одвезла, пустих један очајан крик и гласно узвикнух. „Ја те волим!“ као да би ме она чула; а за тим падох на постељу и заплаках...

Из собе не изиђох вас дуги дан: туговао сам за њом и писао њој писмо. Написах јој само две странице; али на те две мале стране метнуто је једно велико срце; у тим ситним словима осећала се једна крупна љубав. Ја јој нисам писао да бих јој говорио о љубави, већ да бих јој казао свој бол што се променила, да бих је питао: зашто се променила... Срце, љубав! — где да јој пошаљем писмо с толиким благом?... Она је отишла на континенат Европе: где да је нађем?... Послах јој га у једну од Савезних Држава Америчких, у Масачусец, њеној кући, не бојећи се да ће га читати њен муж: ти тамошњи из Новога Света брачни парови поштују један другом слободу. Али да га и отвори, он ће у писму своје жене наћи једно узвишено осећање... И зар је његова жена крива што је неко воли?

И сутра-дан, после предаје писма на пошту, мени би лакше. Али у приземљу се не задржавах, да не гледам пустош... Пред вече, тога дана, ја се сетих њега, „човека“: он је ту, леп као бесмртни бог. Како сам га могао сравњивати с човеком, и то с недовршеним човеком. Овога је култура довршила, начинила га потпуним. И он ми дође мио: у њему ћу гледати њу... Па стрчах низ степенице, потрчах по приземљу, из собе у собу: у собу за одмор, у собу за ручавање, у собу за писање, у собу за пушење, у собу за говорење, у собу за ћутање, у студио, у башту, свуд идох, али га нигде не беше. „Зацело је изишао у варош“. Кад се сви скупише, као обично, у соби за одмор, ја њега тражих — нема га. Чеках га, можда је кудгод даље отишао па ће се доцније вратити — не дочеках га. „Отишли су заједно!“ пролете ми кроз главу мисао, и ја пожелех да их нађем и да их обоје убијем.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

У „Црној Вароши“ седех још читаву недељу дана осећајући се сасвим сâм и ако су се око мене тискали милиони. Само у соби за одмор било је некога, зато што је ту заостало

нешто од ње. То нешто од ње, један део од њене душе и задржа ме овде још читаву недељу дана.

У очи мога поласка, једна оригинална уседелица, мала, мршава, као ружа спарушена на бокору, што не пропушташе ниједан духовни концерат и недељом иђаше на службу у главној катедрали, и која се много разговарала с Американком и њеном мајком а са мном никад ни речи не проговори, само ми даваше да читам у новинама „чуда по свету“, обележавајући их писаљком, — та уседелица, у очи мога поласка, пружи ми једне с двадесет страна новине, дотичући прстом на претпоследњој страни једно место. Ја разумедох да то треба да читам, и читах: „*Сентиментални Херкулес.* — У нашој вароши бавио се до пре неки дан један нови Херкулес, један див. Тај див је Американац. Заљубио се у једну своју сународницу пре три године. Она му на љубав не одговара. Он је свуд прати као њена сенка У очајању што нема одзива, једанпут је секао себи жиле на руци, једанпут је скакао у воду с једног високог моста, једанпут се гушио паром... И остао жив да је прати свуд као њена сенка“.

„То је он! мој бронзани човек, челичних живаца“, помислих и скочих. И сто глава појавише ми се у свести које одобраваху: „Да! Да! Да!“ а глава оне оригиналне уседелице — која се у том часу журно увијаше у црн дугачак огртач, да не одоцни за духовни концерат — тресаше се као да по хиљаду пута одриче: „Не! Не! Не!“...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

У свет сам пошао с једном равнодушношћу, из њега сам се вратио с једном љубављу. То није била каква путничка неозбиљна љубавна авантура, него једна озбиљна љубав. Чула су водила борбу с душом, и победила је душа. Американка ју је пречистила, преобразила, дала јој снагу за победу.

Последња љубав, а лепа као прва и велика као прва. Моје срце не зна за године. За моју душу године су само уображење.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

И данас, после годину дана, при свршетку ове приповетке, то јест песме — јер и ове реченице певам и пишем — ја понављам по хиљадити пут питање: зашто се била променила?... Понекад имам дрскости да поверујем: била се заљубила у мене, и дижем главу тако поносито као да сам покорио

свет. Много пута имам храбрости да помислим: она је волела онога што...; али ова мисао стално ми остаје не довршена... Можда оно тешко осећање није било само туга због њеног одласка, него и стид што ми се чинило да сам понижен?... Да ли би ја био онако тужан да смо се растали друкчије? Питања, питања, и само питања. На свако питање добијам небројено одговора и опет остајем без одговора... Како ћу да разумем туђа осећања, кад не разумем своја?...

Сваки је од нас један мали свет, и сваки је од нас једна велика загонетка.

*

И једнога дана Заборав ће пасти на све што сам у тој огромној вароши видео, на цркве и палате и на безбројне величанствене грађевине, које је Време оденуло у црну чађ а окитило зеленом маховином, Заборав ће пасти на све само не на жену коју сам ту срео. Она ће у моме памћењу остати за свагда. Моја свест ће је сачувати од свега споља, па и од онога што врши измене над сваким и свачим, од Времена. Њена црна коса вечито ће бити само прошарана седином, а њен стас остаће поносит и прав и кад јој на плећа спусте терет године. Увек ће јој се у говору чути тичја песма и у покретима видети игра валова...

...Сад свршавам песму и затварам очи... Ја данас понова преживљујем све што сам преживео пре годину дана; обнављам наше састанке и разговоре; чујем њено добро јутро и њено добро вече; слушам шум њених корака и шуштање њене хаљине; осећам мирис лаванде; а погледавши дубоко у себе видим њу у белој блузи, осенчена профила палминим лишћем, с једним сунчевим зраком у коси...

Јелена Ј. Димитријевић.

ИСТОРИЈА МОЈИХ КЊИГА.

Нума Руместан.

Кад сам почео ову историју својих књига, — у којој је неко могао видети списатељску сујету, али што је мени лично изгледало једини оригиналан и отмен начин писања мемоара

човека књижевника, дописивање са стране, по својим књигама, — ја сам, признајем, у томе налазио пуно задовољства. Данас ми је пријатност мања. Прво, идеја је изгубила од своје свежине, јер су је употребили више мојих колега, и то не најмање славних; затим све већа најезда крупних и ситних репортера, гужва и прашина коју они подижу око комада или књиге у облику анегдотичних појединости, које лако могу измамити од књижевника, ако овај не узима превећ важан вид и ако није набусит. Ето тако је мој аутоисторијски посао постао тежи: искривили су моје фине ципеле које сам ја хтео носити само покаткад.

Извесно је, на пример, да ми после свега онога што су писале новине, пре неколико месеци, поводом комедије извучене из *Нуме Руместана*, игране у Одеону, после те радозналости и рекламе, није остало много занимљивога да кажем о историји своје књиге, и да су ме довели у опасност преживатања. У сваком случају ово ми је дало згодну прилику да уништим легенду, у коју нису веровали ни они сами што су је разнели, легенду да се под Руместаном скрива Гамбета. Као да би то било могуће; као да би се, да сам хтео цртати једног Гамбету, ико могао преварити, баш и под Нуминомм маском!

Истина је да да сам током година и година, у једној малој зеленој свешчици, пуној ситно писаних забележака и неразмрсивих прецртавања, под општим именом *Југ*, забележио у кратко своју родну земљу, климу, нарави, темпераменат, нагласак, покрете, разузданост и кључање нашег сунца, и ону безазлену потребу лагања, која долази од сувишне маште, од експанзивног, брбљивог и добродушног заноса, а тако мало личи на перверсну и прорачунату лаж коју сретамо на Северу. Опажања та ја сам вршио свуда, најпре на себи самом, који себи увек служим као јединица за мерење, на својима, на својој породици и споменима из првог детињства који се задрже чудним памћењем, кад се свака сензација забележи, уреже чим се осети.

У тој зеленој свесци све је записано, од песама тога краја, пословица и израза у којима се огледа нагон једног народа, до узвика продавачица свеже воде, трговаца са колачићима и воћем на вашарима, до стењања у нашим болестима које машта увеличава, и мења, у болестима које су го-

тово све нервозне, ревматичне, проузроковане небом од ветра и пламена што вам суши срж у костима, и чини да се човек растапа као шећерна трска; забележено је све до јужњачких злочина, експлозија страсти, пијане жестине, без пића пијане, који доводе у забуну, ужасавају савест судија рођених под другом климом, изгубљених усред тих претераности, фантастичних сведочења која они не знају свести *на праву меру*. Из те свеске сам извукао *Тартарена Тарасконца*, *Нуму Руместана*, и ту скоро *Тартарена на Алпима*. Ту су планови и других књига са Југа, фантазије, романи, физиолошке студије: Мирабо, маркиз де Сад, Раун-Булбон, и *Уображени болесник* кога је Молиер сигурну оданде донео. Па чак из праве историје, ако верујем овом амбициозном реду у једном куту мале књиге: *Наполеон, чавек Југа. — Збити у њему целу расу.*

Боже мој, да! Онога дана кад ме роман нарави буде уморио, ускошћу и баналношћу свога оквира, кад будем осетио потребу да идем даље и више, ја сам сневао да дам оно што је управљало чаробном егзистенцијом Наполеона, да необичнога човека објасним овом једином речи, врло простом: *Југ* на коју сва Тенова наука није мислила, Југ, помпезан, класичан, театралан, који воли представу, костим, — са неколико мрља смешнога, — естраде, перјанице, заставе и разлегање труба. Југ породични и од традиција, који је од Истока задржавао верност суседству, племену, укус за јела са шећером, и то неизлечиво презирање жене, што му не смета да буде страстан и чулан до лудила. Мазни, мачкасти југ са својом занесеном речитошћу, сјајном, али без боје, јер боја је са Севера, — са својим кратким и ужасним љутњама, уз трескање и гримасе, увек мало извештаченим, чак и кад су искрене, — *tragediante, comediante*, — буре Средоземнога Мора, десет стопа пене на врло мирној води. Југ сујеверни, идолопоклонички, који у своме животу Саламандре лако заборавља богове, али коме се молитве из детињства враћају чим запрети болест или несрећа. (Наполеон на броду „Нортумберланду“, на коленима, моли се при заласку сунчевом, слуша мису двапут недељно у трпезарији на Светој Јелени). Најзад, изнад свега, главна карактеристика расе, машта коју ни један човек од дела није имао тако пространу, тако разуздану као он (Египат, Русија, сан о заузећу Индије). Такав је Наполеон кога сам ја

хтео изнети у главним подвизима његовог јавног и уситушним појединостима интимног живота, дајући споредну улогу, улогу Бомпара који подражава и претерује његове гестове, његове „перјанице“, другом јужњаку, Мирату из Каора, јадном честитом Мирату, који се дао ухватити и прибити уза зид зато што је и он хтео да покуша свој мали повратак с Елбе.

Али оставимо историју коју нисам написао, коју можда никад нећу имати времена да напишем, и вратимо се на роман *Нуму*, који је изишао већ пре неколико година и у коме се многим људима из мога краја учинило да су познали себе, мада је свака личност у њему од комада и парчади. Један једини, и, као што је требало очекивати, најсмешнији, најневероватнији од свију, баснословни и бунцајући Бомпар, ћутљиви и повучени јужњак, код кога постоје само експлозије, и чији проналасци превазилазе сваку меру, јер визијама овога маштача недостаје опширност у речима или писању која чува од експлозије. Код нас се тај тип Бомпара налази често, али ја сам добро студирао само свога љубазног и милог друга, с којим се на булевару сусретао често, и коме појава *Нуме* није проузроковала ни мало љутње, јер са гомилом романа који бујају у његовом мозгу он нема времена да чита романе других.

Код добошара Валмажура има неколико црта истинитих, на пример причање: *То ми је дошло ноћу*... од речи до речи, ухваћено је са његових простодушних усана. Ја сам на другом месту испричао смешну и жалосну епопеју овог Драгињанца, кога ми је мој драги и велики Мистрал једног дана послао с овим речима: „Упућујем на тебе Бисона добошара, крмани његовом лађом“, и многобројни низ неуспеха које смо Бисон и ја имали, уз његову свиралу, по салонима, позориштима и концертима париским. Али ево праве истине, коју за његова живота нисам смео рећи из страха да му не шкодим, и коју казујем сад кад је смрт разлупала добош, *pécaïré!* и црном земљом запушила три рупе његове фрулице. Бисон је био само лажан добошар, скромни грађанин с Југа, кларинета или мала труба у општинској банди, и он је, разоноде ради, научио и усавршио употребу свирале и „масете“ старих сеоских светковина Провансе. Кад је дошао у Париз несрећник није знао ни једну сеоску арију, ни поздравне свирке пред зору, ни фарандолу. Репертоар му се састајао само из увертире

Бронзанога коња, *Венецијанског карневала* и Пантеин де Виолет, све извођено сјајно, али помало без нагласка, кад се тиче добошара за кога гарантује Мистрал. Од мене је научио неколико божићних песама од Саболиа, *Сен Жозе ми је рекао*, *Тир-лир-лир петао пева*, затим *Касиске рибаре*, *Авињонске цуре* и *Марш Краљева* кога је Бизе, после неколико година. тако дивно оркестровао за нашу *Арлезијанку*. Бисон доста вешт свирач, бележио је мотиве које сам му давао, дан и ноћ понављао их у своме намештеном стану, у улици Бержер, на велику узбуну суседа које је ова пискава и заглушујућа музука огорчавала. Једном упућеног, пустио сам га кроз варош, где су његов чудан француски, боја лица као из Етиопије, дебеле црне обрве, састављене и густе као и бркови, уз то његов егзотични репертоар, преварили чак и јужњаке у Паризу, који су поверовали да је он прави добошар, мада му то, авај, ништа није допринело успеху.

Такав каквог сам га нашао у природи, тип ми је изгледао сложен, нарочито као личност другога реда; за своју књигу ја сам га дакле упростио. Што се тиче других личности романа, понављам, сви, од мале Одиберте до Руместана. узети су са више модела, они су, како каже Монтањ „снопови од различитих комада“. Исто и за Апс у Провански, кога сам саградио од комађа Арла, Нима, Сен-Ремија, Кавајона, од једне вароши узевши арене, од друге старе талијанске уличице, узане и шљунковите као скоро осушене после бујице, пијаце понедељником под громадним платанима око вароши, затим помало одасвуд оне светле провансалске путеве, оивичене крупном трском, као снегом посуте топлом прашином, која прšти под ногама, под којом сам имао двадесет година, један стари млин и на леђима увек свој велики вунени огртач. Кућа у којој се родио Нума, то је кућа из моје осме године, у улици Сегие, према Академији у Ниму; школа код фратара по којој је чувени Boute-à-Cuire ширио страх, своју „власт“ са свима претераностима; то је школа мога детињства, успомене из најранијег доба. „Прве тице“, кажу Провансалци.

Ево невидљива страна и начин, врло прост као што се види, употребљен за *Нуму Руместана*, који ми изгледа најмање несавршен од свију мојих књига, роман у коме сам себе најбоље дао, где сам унео највише инвенције, у аристократском смислу речи. Написао сам га у пролеће и лето 1880,

станујући у Авени де л' Опсерватоар, изнад оних лепих луксенбуршких кестенова, џиновских букета од белих и ружичастих цвасти, кроз које су пробијали узвици деце, звона продавача како и с времена на време звуци војне музике. Његово стварање није ми задало умора, као све што долази са извора, само од себе.

Роман се појавио најпре у *Illustration* са цртежима Емила Бајара, који је становао близу мене, на другој страни улице.

Више пута недавно, ујутру, ја сам одлазио у његов атеље, говорио му о својим личностима, редом како сам писао, објашњавајући, тумачећи Југ овом обесном Парижанину који је познавао само приче о Гасконцу кога воде на вешала и понеке песмице. Је л' те, Бајаре, да сам вам ја представљао мој Југ, и показивао гестове и певао, подражавао и шум гомиле при играма с биковима, борбама људи и младића, и химне испосника на литијама о Брашанчеву. И зацело сам вас или једног од ваших ученика водио да окусите наша јела и пића, у улици Тирбиго, „Код јужних производа".

У издању Шарпантјеа, под драгом посветом која ми је увек донела срећу и која би требала да буде на челу свију мојих књига, роман је имао успеха. Зола га је почаствовао једном ласкавом и срдачном студијом, примећујући само да је сувише невероватна љубав Хортензе Ле Кеноа према добошару; и други после њега учинили су ми исту замерку. Па ипак кад бих своју књигу имао изнова почети, не бих се одрекао тог утиска опсене на малу, устрепталу и ватрену душу, која је и сама жртва *Маште*. А сад, зашто грудобољна? Зашто та сентиментална и романтична смрт, тај лак мамац разнежености читалаца? Ех! зато што човек није господар свога дела, јер за време док га носи у себи, док га мисао мами и не оставља на миру, хиљаду ствари надолазе, које случај живота сабира и скупља успут, као трава што се накупи у петљама мреже. Док сам стварао *Нуму* послали су ме у купатило Алевар; и тамо сам, у сали за инхалацију, видео млада лица, истегнута, издубљена, измучена чуо сам бедне гласове без звука, изедене, промукли кашаљ праћен истим скривеним покретом који вреба црвену мрљу на крају усана. У мојој књизи, све те бледе и безличне појаве слиле су се у једну, као преко моје воље, заједно са меланхоличним животом бањским, његовим дивним пасторалним оквиром, и све је ту и остало.

Мој земљак Нума Барањон, некадашњи министар или тако нешто, преварен сличношћу имена, први се упознао у Руместану. Протестовао је... Њему никад нису испрегли кола!... Али једна легенда, која је дошла из Немачке, невешта реклама неког издавача у Дрезди, ускоро је име Барањоново заменила именом Гамбетиним. Ја се на ту глупост више нећу враћати; тврдим само да Гамбета није у то веровао и да се сам први с тиме шалио.

Једном при вечери код нашег издавача, док смо седели један уз другог, он ме упита да ли сам Руместанову реч: „ја кад не говорим, не мислим“, створио или сам је чуо.

— Проста измишљотина, драги мој Гамбета.

— Е лепо, рече ми он, јутрос на министарској седници, један од колега, јужњак из Монпељеа овога пута, изјавио нам је да „мисли само говорећи...“ Одиста, реч је зацело оданде...

Сви јужњаци нису се показали тако интелигентни. Ја сам због *Нуме Руместана* добио помамна анонимна писма, готово сва са жигом из топлих крајева. И они најхладнији распалише се. У стиховима, читаним на седници, називали су ме отпадником, зликовцем. „Хтели би му одсвирати серенаду, — маљице падају из руку...“ рекло се у провансалском сонету од старога Борелија. А ја сам међутим на своје земљаке рачунао да докажу како нисам карикирао ни лагао. Али не; питајте их чак данас кад им се гнев охладио, најзанесенији, најпретеранији јужњак међу свима узеће сталожен израз да одговори:

„О! све је то врло *претерано!...*“

Алфонс Доде.

(С француског превела Ј. Ђ.)

НУМА РУМЕСТАН.

(28)

XVII

Пелене.

Седница је била бурна. Још увек тај проклети буџет; левица се пуних пет часова била окомила на онога јадног генерала д'Еспајона, који не уме да каже ни две унакрст без

његовог „Сто му громова“. Најзад, кабинет је и овога пута изнео читаву кожу; али после божићњег распуста, кад дође ред на Лепе Вештине, онда ће бити повуци-потегни.

— Они много полажу на Кадајакову аферу да ми скрхају врат... Говориће Ружо... С њим се није лако носити... Доста је зубат, тај Ружо!...

И он закључи, својим познатим дизањем рамена:

— Ружо против Руместана... Север против Југа... Тим боље. То ће бити занимљиво. Кусураћемо се.

Говорио је са̂м, сав распаљен политиком, и није опажао да Розалија упорно ћути. Он јој приђе, сасвим близу, седе у једну ниску наслоњачу, прекиде јој рад, и покуша да јој пољуби руку.

— Зар је баш тако хитно, то што везеш?... То је за моје поклоне о Новој Години?... Ја сам твоје већ купио... Погоди.

Она се благо отрже, и погледа га право у очи не одговарајући ништа, тако да се он осети нелагодно. Црте су му биле опуштене, као увек после важних седница, лице, уморно и млитаво, одавало, је по крајевима очију и уста, једну природу у исти мах мекушну и напраситу, природу која има све страсти, а нема снаге да им се одупре. Јужњачка су лица као и јужњачки предели: треба их посматрати само на светлости сунца.

— Ти ћеш ручати са мном? упита Розалија.

— На жалост, не могу... Чекају ме код Дирана... Један досадан ручак... Гле! Већ сам задоцнио, додаде он дижући се... Срећом, не морамо се облачити.

Жена га је пратила погледом.

— Вечерај са мном, молим те. — И док је наваљивала, њен милозвучни глас постајао је опор, пун претње, неумитан. Али Руместан није био дубок посматралац... А после, мора због послова, забога! Ах, политичари не могу живети по својој ћуди.

— Онда збогом... рече она озбиљно, додајући у себи: „кад нам је таква судбина“.

Она ослушну како кола одзврјаше испод сводова; затим сави брижљиво свој рад, и зазвони.

— Одмах једна кола... један фијакер... А ви, Поли, мој капут и шешир... Хоћу да изиђем.

Брзо готова, она прелете погледом собу коју напушта, за којом није нимало жалила, и у којој није остављала ничега свога, праву намештену собу за издавање, поред свег студеног сјаја њеног намештаја од жутог броката.

— Снесите ову велику кутију у кола.

То су биле пелене, једино што је носила собом од заједничког добра.

На вратима од кола, Енглескиња, зачуђена и радознала, упита хоће ли госпођа доћи на ручак. Не, ручаће код свога оца, и тамо ће вероватно и нсћити.

Путем, у њој се још једном појави сумња, или боље рећи колебање. Ако све то није истина, ако та Башелри не станује у Лондонској улици... Она добаци кочијашу адресу, без велике наде; јер је желела да буде сасвим начисто.

Кола стадоше пред једну малу двоспратну кућу, чији је раван кров био претворен у зимску башту, ранији узгредан стан једнога левантинца из Каира, који је недавно умро у беди. Изглед сумњиве куће: затворени капци, спуштене завесе, јак кујински мирис који је долазио из осветљеног и шумног сутерена. Већ по начину на који се врата послушно отворише сама кад она трипут зазвони, Розалија је била довољно обавештена.

На средини предсобља, висио је један персијски ћилим, задигнут гајтанима, тако да су се иза њега могле видети степенице, са чупавим застором и гасним светињацима који су буктали. Она чу како се неко смеје, ступи два корака напред, и виде овај призор, који јој за навек остаде урезан у памети.

На тераси првога спрата, Нума се нагињао преко ограде од степеница, црвеног и зажареног лица, у прснику, држећи око пâса ову такође распаљену девојку, са расплетеном косом низ леђа, преко разних дрангулија на собној хаљини од ружичастог фулара. И викао је најчистијим провансалским нагласком:

— Бомпаре, донеси ту брандаду!...

Овде га је требало видети, Министра Просвете и Црквених Послова, великог борца за верски морал, браниоца здравих начела, овде где се показивао без маске и пренемагања, разголићујући сав свој Југ, неуздржан и раскалашан као на бокерском вашару.

— Бомпаре, донеси ту брандаду... понови ова обешеница, појачавајући нарочито марсељски нагласак.

Бомпар, то је бесумње био овај импровизовани кувар који испаде оздо из кујне, са убрусом преко рамена, држећи у рукама једну велику чинију, и који се осврну кад се с треском залупише врата.

XVIII
Нова Година.

„Господа из Централне Управе!...
„Господа из Одељења Лепих Вештина!...
„Господа чланови Академије Медицине!...“

Док је пријавник, у свечаном оделу, у кратким панталонама, с мачем о бедру, објављивао изасланства својим суморним гласом који се разлегао кроз свечане собе за примање, низови црних фракова пролазили су кроз огромну црвенозлатну дворану и ређали се у полукруг пред министром који је стојао наслоњен леђима о камин, између свога државног подсекретара, Г. де Ла Калмета, свога шефа канцеларије, својих кочоперних секретара, и неколицине начелника министарства: Дансера, Бешна. Свакој корпорацији коју би представио њен председник или најстарији члан, Превасходство је честитало на одликовањима, академским палмама које су дате неколицини њених чланова; затим би се дотична група обртала на лево-круг и повлачила, уступајући место другима, који су прилазили крупним корацима, тискајући се на вратима од дворане; јер је било касно, више од једног часа, и свак је мислио на породични доручак који га очекује.

У концертној дворани, претвореној у собу за остављање одела, поједине групе гледале су нестрпљиво у своје сатове, закопчавале дугмад, намештале своје беле кравате испод развучених лица, зевајући од досаде, од нерасположења и од глади. И Руместан је осећао умор од овога великог дана. Био је изгубио своје лепо одушевљење од лањске Нове Године, своју веру у будућност и реформе, изговарао је млитаво своје поздравне речи, прожет до сржи језом, поред свег парног грејања и велике ватре која је буктала у камину: и

ове ситне снежне пахуљице које су вејале око прозорских окана, лаке и ледене, падале су му на срце као на рудину у башти.

„Господа чланови Француске Комедије...“

Добро избријани, достојанствени, клањајући се као у веку Луја XIV, они су се ређали у свечаним ставовима око свога доајена, који је потмулим гласом представљао Друштво, говорио о напорима и жељама Друштва, Друштва без икаквог епитета, без икаквог додатка, као што се каже *Бог*, као што се каже *Библија*, као да на земљином шару не постоји друго Друштво сем овога; и јадни Руместан је морао бити сувише утучен кад чак ни ово Друштво, коме као да је и он сам припадао са својим плаветним подбратком, својим опуштеним образима, својим усиљено отменим држањем, кад чак ни оно није могло да распали његову беседничку моћ са крупним театралним фразама.

Јер од пре недељу дана, откако га је Розалија напустила, он је био као карташ који је изгубио свој фетиш. Бојао се, осећао се недорастао за свој високи положај, мислио је да ће га овај сваког часа смрвити. Осредњи људи којима је срећа била наклоњена осећају често овакав страх и вртоглавицу, који су код Нуме били још више појачани ужасном бруком која му је предстојала, овом бракоразводном парницом коју је млада жена неизоставно захтевала, поред свих његових писама и покушаја мирења, његових жалосних молби и заклетава. Света ради, у министарству се говорило да је Г-ђа Руместан отишла да станује код оца због скорашњег пута Г-ђе Ле Кеноа и Хортензије; али нико се није дао преварити, и на свима овим лицима која су промицала испред њега, по извесним развученим осмесима, по сувише срдачном стезању руке, несрећни Нума је видео како његов доживљај избија на површину у виду саучешћа, радозналости, ироније. Чак ни међу најнижим чиновницима, који су били дошли на примање у жакету или реденготу, није било ниједног који би био необавештен; по канцеларијама су кружиле песмице у којима се Шамбери сликовао са Башелри, и које је сада многи незадовољни експедиционар певушио у себи клањајући се понизно своме старешини.

Два часа. А корпорације су непрестано наилазиле, и снег је засипао све више, док је пријавник с ланцем уводио без икаквог реда, без обзира на првенство:

„Господа професори Правног Факултета!...

„Господа професори Конзерваториума!...

„Господа директори субвенционисаних позоришта!...“

Кадајак је био на челу, по старешинству своја три банкротства; и Руместан је много више желео да изудара песницама овога циничног „вештог директора“, чије му је наименовање навукло на врат толике беде, него да мирно слуша његов китњасти поздравни говор, коме је противречио свирепи подсмех погледа, и да му одговара усиљено љубазним речима, од којих се половина губила у наборима његове кравате:

— Ганут сам, господо,... *мн мн мн*... напредак уметности, *мн мн мн*... трудићемо се још више...

И „вешт директор“ је говорио, повлачећи се:

— Наш јадни Нума! подсечена му крила...

Кад ови одоше, министар и његови сарадници приступише уобичајеној закусци; али овај доручак, тако весео и пун излива прошле године, осећао је последице шефове утучености и нерасположења његових чиновника, који су му сви помало били кивни због свога уздрманог положаја. Ова срамна парница која је баш падала усред претреса Кадајакове афере, онемогућавала је Руместанов опстанак у министарству; већ тога јутра, на примању у Јелисеју, маршал је о томе проговорио две-три речи, својом грубом, лаконском речитошћу старога војника: „Прљава ствар, драги мој министре,... прљава ствар...“ И мада нису чули ову узвишену реч, изговорену на уво министру у једном прозорском удубљењу, ова господа су добро знала да, заједно са министром, и они падају у немилост.

„О жене! жене!“ гунђао је учени Беши у тањир пред собом. Г. де Ла Калмет, са својих тридесет година службе, био је сав погружен мислећи на повлачење у мир као Тирцис;[1] а велики Лапара је уживао застрашујући Рошмора тихим

[1] Алузија на чувене *Станце Тирцису о повлачењу у мир*, од Ракана (1589—1670), песника Малербове школе. Пр.

гласом: „Виконте, треба да потражимо нову службу... Кроз непуну недељу дана, одлетећемо у ваздух“.

После једне министрове здравице Новој Години и његовим драгим сарадницима, коју је изговорио узбуђеним гласом и сузних очију, сви се разиђоше. Межан, који остаде последњи, прође два-три пута горе-доле са својим пријатељем, али ни један немаде храбрости да проговори ни речи; затим и он оде. Поред све жеље да тога дана задржи уза се овог честитог човека, који му је мало уливао страх као глас савести, али који га је ипак храбрио и умиривао, Нума није могао спречити Межана да не чини своје посете, да не раздаје своје поклоне и жеље, као што није могао забранити ни свом пријавнику да се у кругу своје породице испрегне из свога мача и својих кратких панталона.

Каква тишина и чама, у овом министарству! Као недеља у фабрици: угашен казан, непомичне машине. И, по свима собама, на доњем и горњем спрату, у његовом кабинету, где је узалуд покушавао да пише, у његовој соби, где је био бризнуо у плач јецајући, свуда је ситан јануарски снег вејао иза великих прозора, обавијао видик и опомињао на степску пустош.

О убого наличје сјаја и величине!...

Један зидни часовник откуца четири часа, један други му одговори, још неколико њих разлегоше се кроз тишину огромне зграде, где је, изгледа, само још откуцавање времена давало знак живота. Помисао да остане овде до вечери, сам са својом бригом, испуни га стравом. Желео је да се открави, да осети око себе мало пријатељства, мало нежности. Све ове загрејане цеви, камини, укрштене цепанице које су буктале, ипак нису чиниле домаће огњиште. За тренутак, он помисли на Лондонску улицу... Али био се зарекао своме адвокату, — јер је ствар већ била предата адвокатима, — да ће мировати до претреса. Одједном, паде му на памет једно име: „А Бомпар?“ Зашто он није дошао?... Обично, у празничне дане, он је долазио први, са пуним рукама цвећа, бонбониера за Розалију, Хортензију, Г-ђу Ле Кеноа, са значајним осмехом добричине Деде што носи поклоне за Нову Годину. Руместан је, разуме се, подносио трошак за ова изненађења; али пријатељ Бомпар је имао довољно маште да то заборави, и Розалија, поред све своје антипатије, није могла одолети

да се не разнежи, при помисли на оскудицу којој се овај убоги ђаво морао излагати да би могао бити тако великодушан.

„Како би било да га потражим; ручали бисмо заједно“.

Дотле је био доспео. Он зазвони, отараси се свога фрака, свога ордења, својих звезда, и упути се пешке улицом Белшас.

Кејови и мостови били су сасвим бели; али кад се пређе Карузелски Трг, ни по тлу ни у ваздуху, није било ни трага од снега. Он се губио под безбројним точковима који су закрчивали улицу, под ногама ужурбане руље која се тискала по плочаницима, пред излозима, око омнибуских станица.

Ова журба и врева празничне вечери, узвици кочијаша, вика уличних продаваца, кроз изукрштану светлост излога и љубичасти сјај Јаблошковљевих[1] лампи, које су засењивале жмиркање жутих гасних светиљки и последње зраке бледе дневне светлости, стишавали су Руместанову бригу, разгонећи је све више кроз улично тискање, док је корачао ка булевару Поасониер, где је негдашњи Черкез, везан за једну кућу као сви људи од маште, становао још од пре двадесет година, откако је дошао у Париз.

Нико није познавао Бомпаров стан, о коме је он међутим често говорио, као и о својој башти, о свом уметничком намештају, ради кога није пропуштао ниједну лицитацију у Хотелу Друо. „Та дођите код мене ових дана на један котлет!...“ То је био сталан образац његових позива, и он га је издашно свуда понављао; али когод би га узео озбиљно, не би никад никога затицао код куће, или не би био пуштен од вратара, или би натрапао на звонце набијено хартијом или лишено свога гајтана. Узалуд су се читаву годину дана Лапара и Рошмор довијали на све могуће начине да продру код Бомпара, да доскоче безбројним измишљотинама Провансалчевим којима је он бранио приступ у свој тајанствени стан, терајући у томе тако далеко да је једног дана био повадио плоче на уласку у своју собу, да би могао добацити званицама, преко барикаде:

— Жао ми је, драги моји... Гасна експлозија... Све је ноћас одлетело у ваздух.

Пошто је прешао безбројне спратове, лутао кроз дуге

[1] Јаблошков, чувени руски физичар (1848—1894). Пр.

ходнике, спотицао се о невидљиве степенице, упадао погрешно у грају собаричких одаја, Руместан најзад, задуван овим пењањем, на које његове славне ноге нису биле навикле, набаса на један велики умиваоник који је висио о зиду.

— Ко је то? заврска неко познатим гласом.

Врата се лагано отворише, притиснута теретом једног чивилука, где је висила цела зимска и летња гардероба укућанинова; јер је соба била мала, и Бомпар је искористио сваки милиметар, тако да је био принуђен да смести свој умиваоник у ходник. Нума затече свога пријатеља где лежи у једном малом гвозденом кревету, са једном скерлетно-црвеном капицом на глави, неком врстом Дантеовске капе, која се накостреши од изненађења кад угледа славног посетиоца:

— Није могуће!

— Да ниси болестан? упита Руместан.

— Болестан!... Никад.

— Шта радиш онда ту?

— Ето, прибирам мисли...

(Наставпће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

ПОСЉЕДЊЕ ПИСМО.

Und ich hab'es doch ertragen,
aber fragt mich nur nicht, wie!

Видјех вас опет. Још исте су очи,
усне још једнако плахо се смјеше.
Како сам вама сад далек, па ипак
осјећам као да јучер то бјеше.
Заиста двије тек године прошле,
године двије, ал' бескрајно дуге.
Колико у њима бесаних ноћи,
дана без сунца и препуних туге!
Вјерујте, мишљах, да не ћу преживјет'
ноћ иза вашега вјенчаног дана,
мишљах да срце и живот ће остат'
једна без пребола крвава рана.

Била је последња, најлепша сања,
ал' кад је умрла нисам ја плак'о.
Ипак пребољех и тихо се смирих,
само мȇ немојте питати како.
— Ви порумени сте кад смо се срели.
Зар вас је стид што сам о вама снио?
Боже мој, чему се стидјет,' та ја сам
у срцу све и у пјесмама скрио.
Ви сте сад срећни, у обиљу своме
још ћете сузе зажељет' се када.
Ја више не желим суза ни среће,
тако је мирно без сувишних нада.
Не жалим младост што узалуд прошла,
минуле сање и крај је сад свему.
Само је тешко и бескрајно пусто
живјети морат', а немати чему.

Драгутин М. Домјанић.

ПЛАНИНА.

Вечна и трајна као време
Стојим на сунцу и у бури,
Орлови на мом вису неме,
Облаци око мене стреме,
Облаци тешки, сури.

Са мене прво зора рана
Разагна мрачне, ноћне сене,
Те сијам зраком окупана.
А задњи осмех сваког дана
Поздравља опет мене.

Не марим што ме бура бије,
И што ме плаха муња пржи,
Утробу што ме човек рије,
У мени никад страха није,
Јер вечност мене држи.

Ја мирно гледам где се роне
Обале света пуног страва̂.
Векови један другог гоне,
Живот у мрачно море тоне,
У море заборава.

И све кад падне у дубине,
Светови мртвим сном занеме,
Ја ћу гледати са висине
Бескрајне, пусте површине
Вечна к'о вечно време.

Милош Перовић.

ЗИДАЊЕ СКАДРА.

По борби што се узидати неда,
Скрушена, као Туга, жртва модра,
У тамном велу каменога одра.
Стоји и тужно неимаре гледа.

А они на њу са камењем надру,
Као бујица узвреле крви,
И безброј руку на жртву поврви,
С победном песмом будућему Скадру.

Оставише јој дојке и угасле очи...
И кад је терет притиснуо јаче
И бедна жртва престала да плаче, —

На западу се отпоче да точи
И лије бујно, као све да сатре,
Светлост сунчане узбуњене ватре.

Коста Петровић.

СЕНКЕ.

I БУЛКЕ.

У предвечерје једног топлог сунчаног дана, младо девојче изиђе у поље. Клонуло сунце спуштало се на заход и својим ватреним копљима разбијало и цепало беле прамenове празних облака. Близу ње струјао је забринути поточић, а негде далеко чуло се равномерно избијање меденица на стадима. Ваздух је мирисао вечерњом влагом и свежином. Негде иза ње, прижељкивао је млади славуј, а пред њом, гореле су од јасног црвенила булке Она потрча њима, пође да их бере, али у један мах стаде. Извади мало огледалце из недара и принесе га своме свежем, руменом, као крв, лицу. Она погледаше час на булке, час у огледалце, у коме се огледало њено лице, и беше јој мило. У њеној чистој, још детињској души разли се нека прикривена радост, што је и она тако румена, као крв и као те булке.

И онда зажели да набере пуно црвених цветова, и да њима окити витице, које се као две змије обавијаху око њене главе и да од њих начини ватрено црвену круну. И она поче брати нежне цветове, поче их кидати један по један и китити своју миришљаву косу.

Млади пастир, који баш тада враћаше стадо са паше, смотри је, и приђе јој Она га не опази и он зажеле, сад први пут од кад је зна, да је уплаши. Приђе полако иза њених леђа, обе руке пребаци преко њених округлих рамена, и отвореним шакама покри јој очи.

Девојче врисну, и поче се отимати, а њему се тај немир још више допаде .. и он не хтеде да склони своје шаке са њених очију, поред све њене молбе и отимања. . Црвени листићи крвавих цветова падаху један за другим на земљу, и не остаде више ни један у њеној коси .. И она уморна најзад клону на груди младог пастира. Он уклони шаке, а она кад га угледа, пребледе, од страха и радости, и на њеном лицу ишчезоше крваве булке...

II ПРВИ ПУТ.

Стадо је мирно пасло на ливади, а млада чобаница седела је у хладу, и везла прве почетке шаре на маленом

рубцу. Њене младе груди, као две крупне бресвке дрхтале су под ударцима била. Њој се и нехотице отеше очи на кошуљу која равномерно дрхташе, и она је раскопча, и зари своју главу у недра. Она сад први пут опази тек осенчене правилне линије свога лепог тела, и она га дуго посматраше.

Један леп, плави лептирчић који дотле несташно облетао око њене кудраве главице улете случајно у недра, и изгуби се у топлини и мирису младе крви, која навираше на свакој пори. Он покуша да излети, и на лепим крилима додирну и помилова најузвишеније место на левој страни груди.

Кроз њено младо тело проструја нека језа, коју дотле никад није осетила, и она брзо закопча недра, а мали несташко се лепршаше и непрестано је миловаше.

На послетку, уморен лептирић паде на десну страну и своје малене пипке зари у једру белину и заголица је тако силно, да она врисну, леже на траву, рашири обе руке и обамираше од неке потајне милине, осећајући голицање малога створа.

Потесом забруја двојница. Она скочи и погледа на ону страну од куда је допирао звук. Њене очи пламтеле су као два усијана угљена. Она је слушала тужну песму и чезнула за нечим непознатим, а мали лептир је полако умирао на њеним грудима.

Милорад М. Петровић.

О СРПСКИМ ЖЕНАМА.[1]

Господо и Госпође,

Кад ми је саопштено да је на мене пала част, да говорим пред вама о српској жени, доведен сам био у незгодан положај. О српској жени као о целини, као о једноме типу, не може бити говора, јер тога типа нема. У нас има неколико типова жена и међу њима је велика разлика: огромна је скала од патријархалне српске жене, која је још ниже биће, бесправни створ, економска потреба и фабрика радне снаге, и

[1] Јавно предавање држано у Шапцу 27 новембра 1911 године, на позив Шабачког Женског Патриотског Друштва.

културне српске жене, која се пење чак дотле да је не ретко књижевник, уметник и борац за идеално женино право. Та је скала велика и код других, баш најкултурнијих народа, али се тамо, пре свега, она не спушта тако ниско као у нас, а за тим, на њој нема размака и провалија као у нас: тамо су прелази од жена на врху и жена на крајњој степеници поступни, управо неприметне нијансе; и чврсте везе везују све у једну органску целину са деловима, који се хармонично наслањају један на други, који се разумеју, штите, одржавају, подижу и унапређују. Ту може бити говора о жени као о једној целини. У нас као што рекох није тако. С тога сам принуђен да говорим о ономе чега има; на име о српским женама, управо о њиховим главним типовима и о њиховом положају.

Да одмах пређем на ствар. Српска жена има три главна типа: *патријархални*, *полупатријархални* и *културни*. Међу њима је велика разлика, међу њима нема ни везе ни додира, сваки се развија за себе и без везе с другим, без једнога сталнога циља и без једног идеала.

У патријархалној средини нашега народа, у селима, нарочито у селима планинским, забаченим и одстрањеним, у средини која живи и која се развија засебно и самостално, без или са минималним утицајем више културе, води се наш старински, примитивни живот. У тој средини жена има нарочити положај. На име, ту је само човек — човек, жена је ниже биће. Човек је сопственик свега, жена ничега, па ни своје деце. У том погледу врло је карактеристично место из једне херцеговачке приповетке, где муж говори жени: „А зар си ми Стану (кћер) у сандуку с прћијом донијела, те велиш да је и твоја као и моја, је ли?“[1] Жена ради многобројне врло тешке послове, човеку је недостојно да у њима узме учешћа и да јој помогне. Човек је господар, жена је слуга, — човек заповеда, жена слуша. Она чак нема права ни да једе за трпезом свога господара, већ има дужност да га при јелу двори и да једе засебно. Од тога није била изузетак чак ни Кнегиња Љубица у Крагујевцу и Пожаревцу,[2] ни Госпођа

[1] Вук Врчевић, „Низ српских приповиједака“, Панчево, 1881, стр. 16.

[2] М. Ђ. Милићевић, „Кнез Милош у причама“, нова збирка, 1900, стр. 22; Ото Дубислав Пирх, „Путовање по Србији у години 1829“, српски превод Др. Д. Т. Мијушковића, Београд, 1899, стр. 66.

Томанија овде у Шапцу[1], чији су мужеви, и ако су се успели на високе положаје, у погледу жена остали патријархални. Као господар човек има права да своју жену казни и то чак свирепо — да је туче. 20 августа 1824 године тужила се Народноме Суду нека Риста из Сирогојна, у Нахији Ужичкој, на свога мужа Илију Савића, што је немилостиво туче. На питање Суда: „Зашто ти, Илија, бијеш тако жену?“ Он је одговорио: „Ја јесам њу био неколико пута, *као своју жену*, но не тако, као што она каже...“[2] Човек може ићи куд хоће и радити шта хоће, жена не сме ни да разбира о његовим пословима:

Кад ме жена пита, ђе сам био
Казаћу јој да сам со спјао;
Куку њојзи, ако не вјерова!

вели кнез Јанко у „Горскоме Вијенцу“. Сматрана као имаовина свога мужа, жена се насилно одводи: отима, граби, вуче, као плен, или се купује и продаје као роба. Као имовина она припада само ономе чија је, са пуним ограничењем и у најмањим ситницама. Слобода кретања је преступ. Грешка противу супружанске дужности је злочин, који се казни гадним срамоћењем и метањем под гомилу.

Патријархална жена се узима из тројаких разлога. Прво, она је радна снага. Због тога мора бити здрава и снажна, да може да ради, да прва устане и да последња легне. Уз то мора бити покорна, и да угове: мужу, свекру, свекрви, деверима, јетрвима, да како песма каже „свима буде слуга“. Друго, она је природна потреба и верни извор насладе своме мужу. Због тога не сме бити одвратна и имати недостатака. Треће, она се сматра као извор радне снаге и продужења лозе. Због тога мора рађати пород, у коме мора бити и мушкараца. Не врши ли ма коју од ових намена, она се презире, злоставља, отерује, па се чак поред ње доводи и друга, — највећа увреда која се жени може учинити. Примера да су сељаци отеривали своје жене чим онеспособе за рад или имају каквих непријатних недостатака или немају деце, у намери да се ожене другима, нису ретки; али нису ретки ни примери, да су поред неспособних за рад, ружних или нероткиња доводили још по

[1] Ђ. Магарашевић, „Путовање по Србији у 1827 години“, стр. 9.

[2] Државна Архива, Кнежевска Канцеларија, Народни Суд 1824 године.

једну. Кад црква и власти не би ово спречавали, било би оваквих примера много више. У старије време кад су у нас још потпуно владали примитивни народни појмови и кад црква још није била задобила државне потпоре, овакви су двоженачки бракови били обични. Њих је и кнез Милош у почетку одобравао. јер је и сам био народних погледа ни жену и брак. Тако је 1823 године одобрио неком Цветку бившем буљубаши из Пореча, чија је жена ослепела, да се може оженити другом, али да и прву задржи.[1] У народним песмама се казује, како је муж поред прве довео и другу жену, јер је прва хотећи да се покаже стидљива, по савету материном, непрестано ћутала, а он мислио да је нема.[2] Нарочито је двоженство у обичају кад жене немају деце или кад немају мушке деце. „Наш се сељак страшно плаши да му жена не буде нероткаˮ. Он сматра да „је пропао, ако нема порода: нема га ко у старости одменити у раду; нема ко након њега запалити му крсне свеће, нити се ко има молити Богу за његову душу“.[3] У том погледу врло су карактеристичне Мићунове речи из Врчевићеве приповетке „Народна пресуда вјерене па развјерене дјевојке“: „Зар ни још не знаш, да жене нијесу спрам мужева друго но праве робиње, и да се људи не жене ни за шта друго, но да имају порода, исто као да купи једну живу, да му роди круха, без којега би човјек умро као суви пањ у гори, те не видио од свога срца порода, и тако би му се угасила крсна свијећа“.[4] Мушка су деца нарочито радост и срећа. Женско је дете „туђа кост“, како народ каже. На мушкој деци остаје лоза, кућа и продужење домаћега култа, славе. Ово последње има велики значај у народној религији. Отуда се сматра као тешка клетва, кад се коме каже: „свећа му се угасила“, што значи: не имао мушкога порода. С тога је код оних, који немају мушке деце најчешћи случај да поред прве жене узму још једну, при том се обично са првом по-

[1] Тих. Р. Ђорђевић, „Бигамија и полигамија код Срба“ („Српски Књижевни Гласник“, свеска за 1 новембар 1907, страна 669—670“).

[2] Богољуб Петрановић, „Српске народне пјесме из Босне“, Сарајево 1867, стр. 251—253; Л. Николић, „Српске народне песме из Срема“, стр. 63.

[3] М. Ђ. Милићевић, „Летње Вечери“, стр. 221—222.

[4] Вук Врчевић, „Низ српских приповиједака“, стр. 15.

братиме и живе као брат и сестра.[1] Овакво двоженство толико је ушло у обичај, да је постало природно, те му се ни жене не противе, већ чак саме налазе мужевима другу жену. Вук Врчевић казује један истинити догађај из општине грбљанске, како Јово и Мара за двадесет и две године нису имали деце, па Јово отишао о месојеђама са женом и са братом на сеоско гувно, где се игра и пева. Ту се нешто с братом завади и брат му рекне: „Шјутра да се дијелимо, доста сам тебе, ископаниче, и жену ти нероткињу дворио и трпио“. И сутра дан се одиста поделе. Јово се од тада сневесели и даде се у црне мисли. Најзад га Мара једном озбиљно запита, шта му је. Он јој одговори: „Прођи ме се, Маре, тако ти вјенчане уре! Што ми је на срцу ласно је свакоме погодити, а камо ли теби, не гријеши се о мене. Знаш ли, Маре, да је наша старинска клетва вазда најтежа била: тако ми се не утрла три сјемена: људско, скотско и земаљско (пород, четвороножно и род у земљи). Шта ће човјеку оба потоња, па нека су и најизобиљнија, кад му Бог прво узме, као што је мене и тебе утробу свезао, те не имамо ни змије од нашега срца? Човјек се не рађа, да на претек једе и пије, као добар пастуг на пунане јасли; људи се не жене да у игри своје дане премећу, него да након себе свој пород оставе, да на синовље руке умру и да их синови у гроб положе, а њихово имање да ђеци оставе, а не да им га куси и репати развукују. Све четвороножно и летуште, па што пупча и што листа, сретније је од мене, јер по Божјему даћу имаше и имаће плода, а мене се ископа кућа и угаси крсна свијећа (плаче). Па поврх свега овога брат ми Станко уби ме по срчанику, кад ме на сеоском гувну крвнички обружи, називајући ме „ископаниче“, а тебе „безроткињо“, па ми се нешто дало по срцу и по мозгу, све ми је омрзнуло и пред очима ми као крваво“. Кад Мара то чу, предложи му да га ожени. Он се брањаше, али она га не послуша. Кад Јово оде у пазар она оде „оцу, па попу, кнезу и другој тројици, па и сеоском главару, замоливши свакога да шјутридан дођу код ње на ручак, ником ништа не казавши“. Кад сутра дан дођоше, Мара им пред Јовом све потанко каза, шта је било и шта је наумила. „Ви ми шестиња

[1] Лука Врћић-Бјелокосић, „Из народа и о народу“, књига прва, стр. 211—212.

немојте бити душмани, него ми из ваших уста реците, да оженим мога мужа Јова, а ја сав гријех мећем пред Богом на моју душу, а узимам одговорност пред владиком и у суду которскоме, ви сте мој владика и суд". После ручка сви се посаветоваше и кад најзад поп рече, да нужда закон мења, сви јој одобрише. Кроз десет дана Мара нађе, вери и без сватова доведе Јови младу девојку и добави од некуда некаква стара попа те их венча,[1] а она им кумовала, па је од тад звала мужа куме, а он њу кумо. „Коме гођ није законито било оваково вјенчање, за нашега Јова било је презаконито, јер је с последњом женом имао два сина и једну кћер. Мара је звала последњу жену — невјесто, а она њу — свекрво, мајко и кумо".[2] По тврђењу Г. Б. Ђ. Нушића у Сиринићској Жупи, у Старој Србији, међу Србима има и сад двоженства. Он именује неколико двоженаца у селима: Готовуши, Јажинцу и Штрпцу. Свуда је разлог овом обичају немање деце. У Јажинцу је сама жена, која за седам година није имала деце, била проводаџика мужу за другу жену, а она остала у кући да с њим живи као сестра.[3]

Са свим је природно да од овакога облика множенства, тако рећи из потребе, није далеко до злоупотребе, до крајњег унижења жениног достојанства и угледа. Имајући по примитивним народним појмовима права на довођење још једне жене, људи су их доводили и просто из задовољства и беса. Ни данас нису ове ствари у народу тако ретке, и ако су и законима и вером забрањене; у раније време биле су много

[1] У старије време није се много пазило који ће свештеник свршити црквени обред, главно је да се обред сврши. Због тога је и могло бити злоупотреба да се венча већ ожењен човек. Герасим Зелић казује за Далмацију крајем XVIII века: „прије се никад није знало управо ко је коме парох, који христијанин коме пароху принадлежи", те је он забранио „да ниједан парох не смије у туђој парохији какву свету тајну савршити, без дозвољења онога пароха, чија је црква, осим у случају крајње нужде" (Житије, II, стр. 115). У почетку XIX века свештеници су у Србији венчавали свакога ко им се обрати, не питајући је ли ожењем или не. Нарочито су бегунци из једног краја у други правили злоупотребе у овом погледу.

[2] Вук Врчевић, „Низ српских приповиједака", стр. 98—106.

[3] Б. Ђ. Нушић, „С Косова на Сиње Море", стр. 13.

чешће.[1] Наши претци, који су из примитивне средине народне устали на оружје, да се боре за ослобођење од Турака, према жени нису били широких погледа, већ напротив. Вође пак народне видећи се на власти представљали су врхунац злоупотребе према жени. За то има пуно примера. Кад су у почетку 1807 године Срби потукли Турке у Београду, остану многе удовице и сирочад. Да би их се отресли, Срби их натоваре на две лађе и низ Дунав отправе у Турску. У Поречу их заустави Миленко Стојковић и избере најлепше жене, девојке и женску децу за себе, те начини читав харем.[2] Хајдук Вељко је поред живе жене имао Чучук-Стану. Кнез Милош је у том погледу довољно познат. Није бољи био ни Јован Мићић,[3] ни многи други. Павле Цукић имао је две венчане жене, које су једна поред друге живеле и лепо се слагале, чак и после његове смрти.[4]

Најзад, људима није ништа до оставе своје жене на милост и немилост судбине, па да отидну у бели свет, и да се тамо ожене другима. Герасим Зелић казује о Бокељима из почетка XIX века, да „многи младићи, којима се своје суђенице не допадају, побегну по мору у Смирну или Цариград, ту се ожене и на веки остану".[5] Вук Врчевић казује за западне крајеве нашега народа, да су људи одилазили у свет, остављајући на дому жене, које се ни после десет година нису смеле удавати.[6] Оваквих је ствари било и у Србији.[7] Акта Државне Архиве садрже пуно података о томе.

Код оваквога стања ствари врло је природно, што и при-

[1] Владимир Ћоровић, „Бигамија и полигамија код Срба" („Српски Књижевни Гласник", св. за 16 октобар 1907 стр. 575—583); Тих. Р. Ђорђевић, „Бигамија и полигамија код Срба" („Српски Књижевни Гласник", св. за 1 новембар 1907, стр. 662—672); Радосав М. Грујић, „Бигамија и полигамија код Срба", Нови Сад 1909; Исти „Matrimonialia Српскога Народа у прошлости". Сарајево 1910.

[2] Мих. Гавриловић, „Милош Обреновић", II, стр. 717.

[3] М. Ђ. Милићевић, „Зимње Вечери", стр. 191.

[4] М. Ђ. Милићевић, „Додатак Поменику од 1888," Београд 1901, стр. 126—127.

[5] Герасим Зелић, „Житије", свеска III, Београд 1900, стр. 30.

[6] Вук Врчевић, „Низ српских приповиједака", стр. 23 и 38.

[7] М. Ђ. Милићевић, „Кнез Милош у причама", Београд 1891, стр. 259—260; 1900, стр. 112.

митивна жена није могла остати равнодушна. У место да буде отета, одвучена или продата недрагоме, она је одбегавала за онога ког јој срце жели. Ни у том случају она није добро пролазила: увек је сматрана као да се наметнула, као самодошљаница. И сувише је позната народна песма о „девојци која сама дође“. Но то је у исто време и врхунац реакције коју је жена смела учинити, а да за то поднесе само прекор, а у ствари, да ни најмање не понизи достојанство жене. Оно што је чинила ван тога, било је испод њеног достојанства. Па ипак је и то настајало, чим су створени услови за то. Само тамо где је народ остао на своме огњишту, у непомућеним патријалхалним приликама, ропски положај жене остао је стална навика, која се не осећа и ако је ту, као рана која се не позлеђује. Жена је ту очврсла у своме положају, сноси га и чак сматра да не сме и не може бити другојаче. Тамо пак где је сеобама, размирицама, турским насиљем, променама управа, патријархалност поремећена, власт човекова према породици ограничена или сведена, а индивидуалност постала без велике контроле и дисциплине, где су у опште стари обичај и ред уздрмани, примитивна жена се осетила своја. Али је била немоћна да се уздигне, те је заједно са падом старог система живота, који ју је држао као роба, пала и жена и постала осиона, самовољна, распусница, убица, рђава мати и домаћица. Ослобођена Србија у почетку XIX века имала је врло мешовито становништво из најразличитијих страна Српских Земаља, са врло поколебаним друштвеним односима и врло лабавим моралним обавезама. Та Србија показује у погледу жена стање какво се данас не да замислити. Ја нећу да наводим многобројне примере, које сам нашао у актима Државне Архиве, који бацају ружну светлост на „старо добро време“ наше Отаџбине и жена у њој, само ћу да поменем један, баш из ове околине, који показује, колико се патријалхална жена била отела жениних дужности и моралних обзира: 11 фебруара 1819 године пише из Шапца Јеврем Обреновић Кнезу Милошу: „И пређе, Господару јавио сам Вам, да се у овој нахији много деце рађа без законог брака и то највише од ближњи сродства. Не знам каковим би начином ово прекратити се могло“.[1] Против оваквих и сличних ствари предузи-

[1] Државна Архива. Кнежевска Канцеларија, Јеврем Обреновић 1819 године.

мане су врло строге мере те су сузбијане и смањиване.[1] Организовање црквених власти, стварање закона и сређивање прилика у Србији знатно су подигли патријархалну жену из понижења и моралнога пада. Али је она и поред тога и даље остала без побољшаног положаја, више или мање роб и незналица.

Наша патријархална жена није напредовала, из ње се није развијао нови савршенији женски тип, који би с њом остао у вези. У још недирнутим патријархалним срединама, она је и данас дивљака; даље од тих средина она је почела да се квари. Подизање нашег културног нивоа мало је што стигло да учини. Тек са много напора култура ће моћи извршити свој благотворни утицај и на нашу патријархалну жену, нашу сељанку, на којој почива снага и благостиње широке масе нашега народа.

То је наша патријархална жена.

(Свршиће се).

Тихомир Р. Ђорђевић.

СВРШЕТАК ЈЕДНОГ НАУЧНОГ ДЈЕЛА.[2]

Трећом књигом која је узашла у јуну прошле године завршио је Г. Цвијић своје дјело о Македонији и Старој Србији на коме је радио неких тринаест година. И по величини утрошене енергије, и по мноштву и разноврсности научног материјала, нарочито по општем научном значају својих резултата ово дјело несумњиво чини једну ријетку научну појаву не само код нас него у опште у Географији. Дјело није само интересантно по својим научним резултатима већ и по проблемима који су испитивани и методама којим су ови обрађивани. На тај начин ови научни послови излазе из круга ре-

[1] М. Петровић, „Финансије и установе обновљене Србије“. I, 598—601.

[2] *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије.* С проматрањима у Јужној Бугарској, Тракији, суседним деловима Мале Азије, у Тесалији и Епиру. Написао *J. Цвијић*, књига трећа. Са 24 географске и геолошке карте изван текста и са 71 профилом и скицом у тексту. Београд 1911 с. VIII + 689—1272. 4°. Издање Српске Краљевске Академије Наука.

гионалног географског проучавања и добивају већи методски и теоријски значај.

Ко једанпут успише историју испитивања Балканског Полуострва мораће се уставити на овом дјелу као на једном од најбољих, најпотпунијих и с највише резултата стечених непосредним проматрањем; из њега ће се поред осталог најбоље моћи осјетити и пропратити еволуција пишчевих научних погледа, нарочито како је писац примао, усавршавао и измјењивао погледе других, како је у даним проблемима сам осјећао, запажао и стварао, како се сам развијао, покретао и развијао саму науку до стварања своје научне школе. Било би свакако од интереса дати један стваран преглед тих промјена, али ја сматрам да је то још рано, јер еволуција још није завршена, вољa за рад и снага за стварање још није малаксала, као што се то најбоље види из овога дјела. Због тога ћемо, да би наша излагања била јаснија, дати сасвим кратку карактеристику тога рада. По нашем мишљењу и схватању, главне предности ове школе су у овоме: помоћу комбинованих морфолошко-геолошких метода, нарочито уношењем егзактнијег начина проучавања; специјално помоћу бројака и мјера, које се добивају студијом тераса, старих долинских подова, језерских централних равни, обалских облика и млађих геотектонских процеса, добивају се научни резултати често с математском тачношћу. Географија је успјела да се помоћу тих метода еманципује од Геологије, (премда претпоставља детаљно познавање геолошког састава и старости стена), и да се њом откривају геотектонски процеси који се бар досадањим геолошким методима нијесу могли открити.

С тога гледишта је нарочито интересантна трећа књига „Основа за Геологију и Географију Македоније и Старе Србије“, чију ћемо садржину овдје у кратко приказати.

Скоро половину ове књиге (стр. 689—964, 969—975, 1052——1068, и даље) заузимају одјељци о јужномакедонским и епирским језерима и језерској пластици. Језера и језерска пластика чине најважнији проблем ове књиге и њима ћемо се више забавити. Проблем јужномакедонских језера је у томе што она сачињавају једну од најважнијих језерских група у Европи, и што њихова појава нема везе ни са сјеверном ни с алпијском глацијацијом. С малоазијским језерима она сачињавају *егејску језерску зону*, везану за негдашње егејско копно и

Егејско Језеро, која су спајала Европу и Азију, и која су уништена постанком данашњег сјеверноегејског морског басена. Од важности је још и то што су скоро сва у области родопске масе и оних планина које Г. Цвијић назива прелазном зоном између родопске масе и грчко-арбанског система. Поред тога од важности је и то што таких језера и у такој мјери нема у другим планинским системима Балканског Полуострва.

У почетку расправе премјерена су и испитана сва данашња жива велика македонска језера: Преспанско 288 км^2, с Малим 52 км^2, Охридско 270 км^2, Маличко, Костурско, Островско Петрско, Врапничко, Зазерци, Дојранско, Ајвасилско, Бешичко и Јањинско, а у другој књизи ове расправе испитана су: Аматовско, Тузлу-ђол, Арџанско, Пазарско Блато, Тахинско и Бутковско Језеро. У овом одјељку испитан је геолошки састав и постанак котлина, измјерене су димензије језера, батиметријски је утврђена пластика њихова дна, испитане су термичке и оптичке особине језерске воде, вјетрови и водена кретања, врела и отоке, језерска фауна и привреда, модерна колебања језерског огледала.

Већег теоријског значаја, и за проучавање пластике великих дијелова Балканског Полуострва и сусједних области, важнији је други дио овог одјељка, геолошка историја македонских језера. У језерским котлинама нашао је Г. Цвијић више тераса, од којих неке обилазе око језерске котлине, а неке излазе изван котлине, и могу се пратити у пространој области од Грделичке Клисуре, Метохије и Косова до Тесалије. Од особите су важности двије највише терасе (700—800 м. и 650—670 м.) које се јављају у цијелој области; оне су остатци дна једног пространог језера, *Егејског Језера*, које се пружало од Сјеверних Спорада до Косовске Митровице и Метохије, и које је кроз Грделичку Клисуру комуницирало с Панонским Језером. Оно је било разбијено у више језерских басена, који су били међусобно везани језероузинама. Многе од данашњих великих планина, као Олимп, Караташ, Беласица, Бешик, Ниче и Селечка у вријеме те највише терасе биле су острва, а друге полуострва.

На тај начин реконструисана стара језера Г. Цвијић је назвао класичним именима: Пелагонијско (Битољско-прилепска котлина). Оно је комуницирало високом умртвљеном Плетвар-

ском долином с Аксијским (Вардарским) Језаром, а Кизли-Дервентском језероузаном са Еордејским Језером, чији су остатци данашња Језера: Островско, Петрско, Врапничко и Зазерци. Ово је комуницирало и с Аксијским (мухаремска језероузина) и с Елимејским (Сервијска Котлина) кроз Карацаларску језероузину. Елимејском Језеру припадао је простран залив, који данас у цјелини заузима слив Бистрице с Костурским Језером. На југу су била Тесалијско и Триполиско, која су заједно с аксијским обухватала и дијелове данашњег Солунског Залива. У доцнија времена од Аксијског издвајају се на истоку Мигдонијско (област Ајвасилског и Бешинког и Стримонско. (област данашњег Дојранског, Буткова и Тахинског Језера). У исто доба постојала је и Дасаретска језерска Група (Охридско, Преспанско, Мало и Маличко). У тој групи Охридско Језеро је било и у то вријеме од осталих изоловано. Њихов одношај према Егејском Језеру није најјаснији. Г. Цвијић тврди да дасаретска језерска група није имала везе ни за вријеме ових највиших тераса са егејским Језером, и да су и тада припадала сливу Јадранског Мора (с. 699), премда и у њима има тераса које одговарају највишим елејским терасама.

Јужномакедонске котлине су младе тектонске потолине (грабени), настале у неогену дуж изукрштаних расједа. Преграбенска и прелимнијска пластика не може се потпуно конструисати. Њени су остатци површи изнад изохипсе од 800 м., затим *преграбенске долине*, које су констатоване често на знатним висинама између појединих котлина. Има доста знакова да је између времена образовања котлина и њихове лимнијске фазе владала субаерска фаза, у којој су можда настали многи облици језерског дна и језерских котлина.

Интересантна је судбина преграбенских долина. Има их миоцене старости и млађих, неке су преживјеле само флувиатилну фазу, па су стварањем грабена искидане и умртвљене, неке су поново ожизљеле тиме што су у њих ушла језера, постале су језероузине и језерске отоке, из којих су се доцније развиле рјечне долине клисурастог облика. У прву групу спадају остатци старих долина: Ђават између битољске и преспанске котлине, Превтис између преспанске и корчанске, буковска између преспанске и охридске, Присат између битољске и воденске и Плетвар између битољске и рајачкотиквешке. У језероузине су претворене карацаларска између

еордејске и елимејске котлине, кизли-дервентска између пелагонијске и еордејске, и мухаремска између еордејске и аксијске котлине, затим Качаничка и Грделичка клисура на С. Прве три кад се доведу у везу имају континуалан пад али се не може утврдити да ли су сачињавале једну ријеку. Многе од ових последњих језероузина претворене су, пошто су исушена језера, у клисуре и пробојнице, чија појава на први поглед изгледа бесмислена, и која преставља једно од најтежих научних питања нарочито у старијој географској школи. Таку компликовану, прелимнијску, језерску и рјечну историрију имају многе пробојнице Балканског Полуострва, затим Ђердап и долине Рајне.

Терасе од 700—800 и 650—670 м. су плиоцене старости. За њиховог времена сва су ова језера, изузевши Дасаретска и Јањинско, сачињавала једну језерску цјелину разбијену у више мањих басена међусобно везаних језероузинама. Послије образовања тих тераса, то јест послије сплашњавања језерског нивоа испод њих, почињу се поједина језера издвајети у самосталне басене. Најприје се издвојило Пелагонијско Језеро, и то послије терасе од 770 м, затим Еордејско за вријеме терасе од 650—670, Елимејско за 670—520, а посљедња су постала самостални басени Аксијско за време терасе од 150 м. и Тесалијско за вријеме терасе од 90 м. Од тих времена свако језеро почиње засебан живот, број самосталних тераса је често исти али су њихове висине у појединим језерима различне. У свима језерима врше се колобања језерског огледала, у облику ритмичког спуштања и осцилирања (спуштања и дизања).

Општа научна важност ових резултата је ова: За врло многе површи које су сматране пинепленима доказано је да су језерског поријекла. Превелик број пинеплена на земљиној површини који је чинио један тежек баласт у американској теорији о географском циклусу и пинепленима сада ће знатно бити редуциран, и консеквенце извођене из ових теорија мораће се мијењати. Од највеће је важности доказана веза између Егејског и Панонског Језера. Везе између Панонског и Егејског с другим језерима, за којима треба са овим методима трагати, условљаваће и сличне црте у пластици пространијих области земљине површине.

Из ових разлога ови резултати дају кључ за објашњење

језерске пластике у областима Панонског и Егејског Језера, затим у областима оних старих језера с којима су евентуално ова комуницирана, нарочито у неким дијеловима Средње и Источне Европе па можда и Западне Азије, док методе опробане и употребљене у овом раду имају још ширу, скоро општу научну вриједност.

Пада у очи да су терасе сразмјерно мало поремећене; то треба истаћи нарочито зато што су нам позната многа млада издизања на Балканском Полуострву. Изгледа да томе одговара у већем дијелу ове области повлачење и спуштање језерског нивоа. У томе погледу изненађују прилике у Тесалији, кад се доведу у везу с плеистоценим издизањем и свођењем Олимпа (види с. 459 и 459—460 овог дела). Задатак је будућег испитивања да се доведу у везу слична испитивања у Шумадији, Ђердапу, у области старе субалканске ријеке, Босфора и Дарданела, и да се испитају и друге области Панонског и Егејског Језера.

Као и у досадашњим књигама овог дјела у свакој су области испитиване и антропогеографске прилике. Осјећа се да се Г. Цвијић није са истом интензивношћу бавио овим питањима као физичко-географским. У антропогеографским стварима он је био више проматрач него научни испитивач. Али ова проматрања ипак нијесу од мале научне важности. Ту има често случајног запажања, духовитог предосјећања и наслућивања проблема, а све те ствари преставлјене су живо, прегледно, с јаким бојама и стилом, при чему поједини одељци Г. Цвијићеве књиге имају велику литерарну вриједност. Таки су описи саобраћаја, каравана, ханова на путовима Западне Македоније, необично рељефни, прецизни и пуни нијанса. Између свих других има највећу научну будућност и са највише видовитости писан је чланак „Утицај географских прилика“ (с. 989—996) гдје је с доста успјеха и добрих опажања покушано да се детаљише веза између природних особина земље и климе са особинама народне душе. Са ретком вештином Г. Цвијић умије да осјети и опише карактерне особине појединих области и разних дијелова становништва, да их доведе у везу са пластиком, економским и социјалним животом, и утицајима друкчијих културнијих средина. Особито је инструктиван, за нас необично важан и интересантан одјељак о антрополеографским и етнографским приликама у Старој Србији. Својим

личним испитивањима, преко учитеља и помоћу митрополијских спискова, успио је да утврди приближан број српског православног становништва и Срба мусломана у Старој Србији на сјеверу од Качаничке Клисуре. Ти бројеви значе за нас једну пријатну новину. Те бројеве не можемо овдје износити, али би требало да се и наша шира јавност с њима упозна.

И у описима разних природних појава има често партија писаних с полетом, великом вјештином и живим стилом. И те партије могу читати с интересом и лајици. У такве ствари спада опис дневних *боја* и *појава* на Охридском Језеру из кога вадимо неке пасусе:

„После дана са кишом и буром настало је било лепо време Сунце пече, ваздух је над језером провидан, а на обалама трепери јäра или чај, који обавија и највише врхове око језера: Јабланицу, Крстац и Галичицу. Око чамца је *топла плава језерска вода*, у коју вид далеко продире, а где он изда, настају оне *плавенкасто-црнкасте дубине*, од којих се страха нема, јер је језеро тихо и глатке површине; у њима има, кажу рибари, тако много рибе као дробнога песка. Од језера се развија према планинама благ ветрић, који управо не дува, већ пирка, ћарлија и зове се *ветерник*, најпријатнији ветар Охридског Језера; то управо није ветар, јер нема правца, већ нас са свих страна облива свеж ваздух који има мирис воде; због њега је Охридско Језеро лети нарочито пријатно. Он не прави таласе, већ фине наборе на језерској површини, који изгледају као они на притиснутом плишу, и ти су наборићи тако обли као да је језерска површина уљем покривена; негде се групе набора пресецају и имају план мреже.

Тада лепоту језерску увећавају и лепе језерске птице: особито бели *лабеди*, који високо над језером лете, јата од *крецмана*, који ниско лете и сваки час падају по језеру и црни *норови* који се по језеру гњурају. Оно тада и људима оживи, особито ако је пазарни дан у Охриду, Струзи и Подградцу; као посути по језеру искрсну многобројни чамци, који у даљини као црне пеге изгледају, ближе као мрке неправилне масе, док се једва не разазнају као чамци пуни људи, жена и земљорадничких производа из околних села...“

„Боја воде је у прибрежним плићим партијама до сублакустриског одсека отворено-зелена; то је *нефритско зеленило*, особито пријатно кад је дно покривено било вланкастим било губастим и дебелим алгама...

Ведрих и лепих дана вода Охридског Језера има топло плаветнило, које је пријатније од небеског плаветнила; то је отворено, прозрачно и провидно плаветнило, али ипак загаситије од небесног; пријатније је и од обичног морског плаветнила, које је још затвореније. Овај нормалан распоред боја у Охридском Језеру често се мења. Кад сунце кроз облаке просијава боја воде постаје затвореноплава с мало зеленила; кад сунце зађе за густе облаке, у њу се меша све више црнога; кад наиђу перјасти и праменасти облаци, који по језеру остављају сенке као лиснате гране, боја воде постаје зеленкасто-плава, дакле више зеленкаста" (с. 703—704).

Поред споменутих одјељака у овој књизи су и проматрања у Епиру и јужној Арбанији (с. 965—982), испитивања у Поречу, Кичеву и Копачу (с. 1036—1051), Шар-планина и околица (1074—1108), Косово (с. 1111—1131), Метохија и призренска област (1133—1145), Рогозна и Новопазарска област (с. 1146—1158). У дјелу има више јасних и лијепо израђених фотографија, од којих нарочиту пажњу заслужују снимци историјских споменика из најкултурнијих области средњевјековне Српске Краљевине и Царевине. Одјељцима о становништву и његовим етнографским и социјалним приликама у Старој Србији, затим и многим другим питањима из нашег савременог националног живота, дјело добија актуалан значај, и стога њега треба да чита сваки кога интересује судбина ових области.

J. Дедијер.

МОЈА ПОСЕТА КОД ТОЛСТОЈА.

(3)

Причица о дунђериновој сиротињи и о грабљивости тако-званих „виших" класа друштвених подсети ме на Толстојево уметничко делање последњих тридесет година са његовим антиестетичким, човекољубивим правцем.

Било, што сам хтео да му се представим као његов присталица и поклоник, било што сам држао, да је сваком реформатору живота човечанства пријатно и потребно да чује и одобравање свога јавног делања, — ја рекох Толстоју како и ја спадам у број оних који одобравају, што је он оставио пи-

сање романа претежно естетичког правца (као на пример „Ана Карењина“), па се посветио далеко важнијем делу — разјашњавању велике истине: да човеков живот није у телу и његовим потребама, него у духу са његовим лако остварљивим захтевима љубави према свему што живи; да је живот — љубав према Богу и ближњем, која је једина кадра дати човеку благо — срећу.

Толстој ме мирно саслуша и, очевидно додирнут у важно и осетљиво место свог духовног живота, запита ме живахним, веселим, скоро шаљивим тоном:

— Знате ли ви шта је наш руски „балаган“?

— Чини ми се да знам. То ће бити као нека шатра за народно увесељавање. Прост вашарски циркус, „комендија“, — одговорих ја.

— Да, да — то је, — настављаше Толстој, смешећи се. — Па сећате ли се оног „циркузанта“ пред тим балаганом, што се обукао у смешне шарене хаљине, на главу натакао као аковче велику главурду од картона, па се криви, виче, труби... Он се то криви и луди, да би намамио што више гледалаца, па да их после увуче унутра, у шатру, да им тек тамо покаже *оно право*... Нешто слично томе има и у мом ранијем естетичком књижевном делању. Моје књижевно делање пре тридесет година, Ана Карењина и тако даље, слично је викању онога пред шатром... Добро те сам био такав уметник, те сам својим ефектним поетичким делањем привукао велику публику, која је после стално остајала преда мном и мало по мало добијала смисао и за оне важније ствари, о којима сам јој после говорио. Сад, кад су слушаоци већ ту, ја им више не дајем господске романе са њиним сталним атрибутима: заљубљивањем, тоалетама, браколомством и тако даље, него их упозорујем на оно што је важније од свега на свету: подсећам људе на то, да су синови једнога Оца, и да праву срећу у животу могу постићи само тако, ако буду следовали захтевима љубави, тој јединој заповести Божјег закона.

Кад сам, по повратку кући, причао међу својим познаницима о том Толстојевом осуђујућем, уништавајућем погледу на своје (па и на туђе) романе, неки од мојих сабеседника приметише ми, да они не верују у искреност Толстојевог презирања и одбацивања својих ранијих поетичких списа. Они говораху: „То Толстој говори сад, кад је остарео, те не може

више да ствара као велики уметник; раније, кад је писао савршена уметничка дела, није тако говорио". Ја сам чешће код нас слушао такво мишљење о Толстојевом напуштању поетичког, романсијерског делања, па рачунајући да ће такву примедбу учинити можда и који читалац ових редова, рад сам да овде што краће покажем, да је такво гледање на Толстојево остављање уметничког стварања сасвим неправилно.

Пре свега, никако не стоји да Толстој после Ане Карењине (1873—1876) није више могао уметнички стварати. Не говорећи о таквим уметничким бисерима, као што су „Царство Мрака" (1886), „Смрт Ивана Илића" (1886), „Плодови просвете" (1889), приповетке из народног живота („Где је љубав, тамо је и Бог" 1885) и тако даље, — повећа приповетка „Ђаво", која је „на душак" написана једнога дана 1889 године (објављена тек ових дана), без поговора је равна, и уметничким појединостима и величином основне идеје, најјачим уметничким местима из „Козака", „Рата и Мира" и „Ане Карењине", о чем ће се читаоци без сумње уверити, чим је прочитају, у оригиналу или у добром преводу. Осим тога, моћ уметничког стварања је у Толстоју свагда, до последњих дана, била тако јака, да се она у великој мери јавља чак и у његовим филозофским, полемичким, економским списима. У њима Толстоју, ради упоређења, често требају час веће, час мање слике и сцене из живота, и читалац види да Толстој никад не долази у неприлику због њих: он их, чим му само затребају, по неколико наједаред захвата из неисцрпног извора своје фантазије, са лакоћом и немарношћу, са којом милионар вади мале суме из својих богатих ризница. Што Толстој при таквој творачкој моћи, при такој страсти за уметничко стварање, ипак није уметнички делао, узрок је — не оскудица свежине и творачких способности, него његови погледи на своју дужност према ближњима.

„Све то време, од како сам вам писао, не ради ми се", — писао је Толстој 1891 године Вл. Черткову. — „На путу ми стоји чланак о науци и уметности и о непротивљењу злу. О „Оцу Сергију" (приповетци) не смем ни мислити. А којекако нећу да га радим; ја сам га за то и одложио, што ми је врло мио".[1]

[1] Посмертныя художеств. произведенія Л. Н. Толстого, Москва, 1912., т. II, стр. 232.

„Ја имам много почетих и смишљених уметничких ствари, *које ме маме себи*, али ја *не дозвољавам себи* да им дам оно кратко време живота, које ми је још остало, све донде, док не свршим овај посао, који — нећу да кажем да ми се чини да је —, него који ће бити, уверен сам, потребан и користан људима“ — писао је Толстој пријатељу В. В. Рахманову 1896 године.[1]

Страст и способност за уметничко стварање били су у Толстоја до краја живота тако јаки, да се искала толстојски јака, гвоздена воља, да их задржи од делања. А високо уметнички производи као што су „Дьяволъ“, „Отац Сергије“, „Хаџи Мурат“, који су постали у времену, кад се Толстој сам пред собом одрекао уметничког стварања, — плодови су слабих тренутака; они су постали у моментима, кад он није могао да одоле својој страсти за уметничко стварање, због чега је неретко сам себе оштро осуђивао у разговорима и писмима.

Једно писмо из 1889 године В. Рахманову свршује је се овако:

„Поздрав М. А. и свима вашима. Пишите ми. Ових дана *сам се бавио глупостима, поправљао сам комедију.*[2] И сад пишем ону приповетку, што сте ми ви рекли“.

Не стоји ни то, да је Толстој тек тада почео осуђивати и мало уважавати своје уметничко делање, кад је престао писати романе. У својој „Исповести“, писаној не у последње време, него одмах после појаве „Ане Карењине“, па и за време ње, Толстој признаје, да је он још *на почетку* свог књижевничког делања посумњао у важност и велику вредност поетичке делатности своје и својих књижевничких другова. О почетку свог књижевничког (чисто уметничког) делања (1852 године) Толстој говори у својој „Исповести“:

„У то доба ја почех писати из сујете, из користољубља и гордости... Ради тога, да бих постигао славу и новац, због којих сам писао, требало је крити добро и исказивати рђаво. Ја сам тако и чинио. Колико сам пута ја измишљао да прокријумчарим у својим списима, под изгледом равнодушности

[1] Курзиви у цитатима из Толстојевих писама и списа у овом чланку свагда су моји. М.

[2] Своју знамениту комедију „Плодови просвете“ која не силази са руских позорница више од двадесет година.

или чак лаког подсмевања, оне моје тежње ка добру, које су сачињавале смисао мога живота. И мени то полазаше за руком: мене су хвалили“.[1]

„Ми смо сви (књижевници, песници) били убеђени, да ми треба да говоримо, пишемо, штампамо — што брже, што више, да је све то потребно зарад блага човечанства... И не опажајући то, да ми ништа не знамо, да на најпростије питање живота: шта је добро, шта ли рђаво, — ми не знамо, шта да одговоримо, ми смо сви, не слушајући један другог.. поричући, ружећи један другог... сви смо наједаред говорили, неки пут одобравајући један другог и хвалећи један другог, да и други мене одобравају и хвале, неки пут љутећи се један на другог, исто онако, као у лудници.

Страшно чудновато, но сад ми је све јасно. Право срдачно наше расуђивање беше то, што смо ми хтели да добијемо што више новаца и похвала“...[2]

Тако је ето говорио Толстој не само последњих година свог живота, кад је био већ сасвим оставио своје поетичко стварање, него још пре 1879 године, у добу свог најплоднијег уметничког делања, када је међу осталим писао „Ану Карењину“. Из истог времена имамо и овај његов одзив о једном од највећих му уметничких производа:

„Ја два месеца нисам прљао руке мастилом, ни срце мислима. А сад се лаћам *досадне, вулгарне Ане Карењине* са једном јединим жељом: да што пре ослободим себи место — слободно време *за друге послове*...“[3] Под другим пословима, има Толстој на уму своју знамениту *Исповест*, коју је већ у то доба почео писати и од чије појаве датира почетак Толстојевог делања на реформи моралног живота човечанства.

Те исте године писао је Толстој пријатељу, филозофу Н. Н. Страхову о успеху „Ане Карењине“:

„Ја се томе никако нисам надао, и збиља, чудим се, да се *нешто тако обично и ништавно* може допасти... Уверивши се, да се нешто *тако ништавно допада*, ја сад више не пишем „с плећа“, како испадне, него чиним некакав, мени самом скоро непојмљив, избор...“

[1] Исповест, гл. II.

[2] Исповест, гл. II.

[3] Из писма песнику А. А. Фету, 26 августа 1875.

У том смислу је Толстој увек говорио о садржини и задатку уметничког стварања. Што је крај свега тога ипак писао роман са описом бала, тоалета, са заљубљивањима, „ах, како је волим!“, браколомством и тако даље, то је обична људска погрешка, одступање од идеала, који је сазнавао само мислима, у теорији, али га још не беше познао *животом*.

„Крај свега тога, што сам ја сматрао списатељство за будалаштину у току тих петнаест година, ја сам ипак писао и даље. Ја сам већ био окусио саблазан списатељства, саблазан огромне новчане награде и *пљескања за мој ништавни рад*, и предавао сам му се, као средству за побољшање мог материјалног стања *и за заглушивање у души разних питања о смислу живота мог и општег*“.[1]

Тако је Толстој гледао на писање романа и приповедака са заљубљивањима, браколомствима, описима природе и тако даље, не само тада, кад је, у разговору са мном, своју романсијерску делатност упоређивао са кривљењем циркузанта пред својом шатром, него је он тако мислио о романима у току целог живота. По његовом схватању писање и читање романа је обична људска забава, на коју не треба одвећ озбиљно гледати. Три године пред своју смрт писао је Толстој пријатељу Наживину, кад му је овај послао свој нововдовршени роман:

„То што сте ви незадовољни својим животом, то је само добро. Кад истински хоћеш да идеш правом линијом и видиш своје скретање од ње, онда ћеш неизоставно опет изићи на њу. *Роман* вам је ваш јамачно *много сметао*, и мени је мило, што сте га свршили. Ја сам већ одавна мислио, да је та форма (роман) преживела, — није уопште преживела, него *преживела као нешто корисно*. Ако ја имам шта да кажем, онда ја нећу заћи па описивати салон, залазак сунца и тако даље. Као забава, *нешкодљива* за себе и друге — да. Ја волим ту забаву. *Али пре сам гледао на то као на нешто важно. То је прошло*“.[2]

Једаред, у току разговора, ја запитах Толстоја:

— А шта је са вашим романом „Хаџи Абрек“ — хоће ли се скоро појавити на свет?

[1] Исповест, III.

[2] Письма Л. Н. Толстого. Собр. и редакт. П. А. Сергѣенко. Москва, 1910 године. — т. I, стр. 308.

Никаквог Хаџи Абрека није Толстој писао. Постоји Љермонтовљев спев са таквим именом. Но Толстој ме не исправља — разуме да га питам за његов необјављени роман „Хаџи Мурат“, у коме је описао борбу кавкаских, од Руса подјармљених, горштака противу својих угњетача. Скоро презриво одмахнувши руком, одговара ми:

— Ах, ја сам *то* сасвим заборавио. Сад је друго преда мном.

Шта је то *друго*, о томе нас исцрпно обавештавају безбројна места у његовој преписци нарочито из последњих десет, последњих пет година, када се његов живот био уздигао на висину нирване, где се заборавља своја лична одвојеност, па се живо осећа своје јединство са једним, недељивим васионским животом, — од чега нема узвишејег и бољег осећања.

„Ја сам човек сав забављен једним врло одређеним питањем, а наиме питањем религиозним и његовом применом на живот“ — вели он у једном писму из 1903 године.

„Врло ми је на терету *моје писање за господу* и хтео бих макар половину, па и све преостало ми време да дам писању књига за — Афанасије“ (сељаке), — рекао је другом једном приликом.

Та два одломка из његових писама последњег периода његовог живота указују читаоцу у главном на то *друго*, што беше пред њим, кад га питах за његово необјављено уметничко дело.

Што се тиче природе саме његове религије, његовог схватања Бога и човекових обвеза према Њему — о томе сад овде не може бити реч — то ће морати бити предмет засебног састава о Толстоју.

Разговор о незначајности чисте поезије по виши духовни развитак човечанства сети ме на Толстојевог негдашњег суседа по имању и блиског пријатеља, финог естетика и песника А. А. Фета. Он је у руској књижевности један од најдаровитијих представника чисте уметности, песник „слатких звукова и молитава“.

При читању опширне биографије Толстојеве од П. Бирјукова мене је веома поразило понашање песника Фета према Толстоју у времену, кад је Толстој сазнао праву животну истину, која му се беше обелоданила у Христовом учењу, па почео само за њу и по њој да живи. То беше у добу Толстојеве

takозване духовне кризе, у годинама 1878—1881. Фет је био близак сусед Толстојев, они су се често посећивали и остајали један код другог са породицама по неколико дана. Фет је слао Толстоју своје нове песме, овај му је писао срдачна, књижевна, филозофска писма — духовна заједница међу њима била је најтешња и најлепша.

Наједаред, кад је Толстој, у свом истраживању животне истине, нашао да је та истина у Христовом учењу и почео сам по њој живети — Фет охладне према свом блиском пријатељу, престаде му долазити, престаде се интересовати њиме.

Кад год сам при читању Толстојеве биографије долазио до тог места, ја нисам могао довољно да се начудим таквом понашању једног књижевника према свом пријатељу. Могао сам да разумем да се Фет са Толстојем не сложи, те да као фини естетик, као песник „славујског биљисања“, зажали, што ће сад Толстој зауставити свој бујни уметнички таленат и неће му дати да ствара, — али да он због тога остави дугогодишњег пријатеља, коме је писао и од кога је добијао онако срдачна писма — то нисам никако могао да разумем. Ја сам мислио да би много природније било, да је и даље остајао уз њега, па да посматра, куд ће сада геније поћи, шта ли ће сада стварати, — знајући у напред, да ће велики човек и на новом пољу остати велик и привлачан.

Ја запитах Толстоја:

— Је ли истина, Лаве Николајевићу, што читам у Бирјуковљевој књизи о вашем животу, да је у добу ваше велике духовне промене (1878—1881), кад сте писали „Исповест“, „У чем је моја вера“ и кад сте се одвојили од православља и од црквеног догматизма — је ли истина, да вас је у то доба чак и Фет-Шеншин почео избегавати, да вас је и он оставио?

— Боже сачувај! скоро плану дотле сасвим мирни и тихи Толстој. — Фет је још увек нарочито тражио моје друштво, много је полагао на то да је са мном. — Говорећи то, Толстој је, то се тачно сећам, употребио реч „заискивалъ“, која реч, на мало блажији начин, казује исто, што и наше наметање, улагивање.

Из података, који су саопштени у Бирјуковљевој тачној и исцрпној књизи, рађеној тако рећи у кући Толстојевој, неки пут и уз сарадњу самог Толстоја, — јасно је, да је случај са Фетом истинит. После великог преокрета у Толстојевом ду-

ховном животу око 1878, када се будући реформатор људског живота престао интересовати материјалном страном живота и престао у финим стиховима о природиним лепотама гледати неке важне и значајне појаве, — Фет је збиља престао тражити и посећивати Толстоја. Кад је Толстој ступио на нови пут живота, он је имао да издржи тешку борбу са својом околином, морао је преживљавати многе горке часове, и овакви поступци, као што је Фетов, морали су му нарочито тешко падати. Отуд ове оштре, малко сујетне речи, које се никако не слажу са Толстојевим љубавним, праштајућим, смиреним држањем према сваком, а нарочито према непријатељски расположеном му човеку, које се опажа у његовом животу последњих двадесет, а нарочито последњих десет година. То нељубавно осећање и те оштре речи, које наједаред, неочекивано искрснуше из њега — сасвим не спадаху у његов душевни живот оног времена, кад сам ја био код њега и чуо их из његових уста — оне су рефлекс давнашњих тешких часова и тешких, овда онда нељубавних, осећања према људима који га нису разумевали, па вероватно бивали груби и нетактични према њему.

Толстој ми још рече о Фету:

— Ја сам њега као уметника високо ценио, био је фини уметник, но, ако ћемо истину да кажемо, — ограничен човек.

Затим ми још додаде, како је Фет био оно, што се данас у Русији зове *черносотеник* — човек, који припада „црној стотини“, гомили мрачњака, феудалаца, поклоника царизма и апсолутизма.

Мени се нарочито допадоше горње речи Толстојеве: „прекрасан уметник, али ограничен човек“. Посматрајући ништавни живот и никакав утицај на народну судбу наших виртуоза у грађењу естетичких стихова и других уметничких производа, ја сам одавно нејасно слутио да ти људи нису тако потребне и значајне личности, као што то мисли педесет, шездесет, па и стотина њихових хипнотисаних читалаца — но сад ми се то, после Толстојевих речи, сасвим разјасни. Да ништа друго тога дана нисам чуо ни видео у Јасној Пољани, ја бих могао бити задовољан само са том, како ми се чини, врло корисном истином, која ми се открила у Толстојевим речима: да човек може бити прекрасан, савршен уметник, но у исти мах и врло ограничен човек. (Наставиће се.)

Јован Максимовић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Анте Старчевић.

Kerubin Šegvić: *Dr. Ante Starčević.* Njegov život i njegova djela. Zagreb, 1911.

Djela Dr. Ante Starčevića. Izdaje Odbor Kluba Stranke Prava. Knjiga I-III. Zagreb, 1893—1896.

(Крај).

III

Када један Србин прочита целога Старчевића не може се отети општем утиску да је пред њиме један сасвим *наш човек*, са свима манама и врлинама наше расе, који да је живео у Београду или Новом Саду шездесетих година потпуно би оличавао оно што се у то ултра-националистичко доба звало *Србенда*.

Овај лички горштак прошао је кроз школе и живот, али сачувао јаку душу својих предака. У њему се врло јасно види потомак старих ускока који су палили и робили и Турску, и Млетачку, и Аустрију, граничара који су својим костима засипали силна европска бојишта у XVIII веку. Он је никао на тврдом тлу оне „крваве Крајине“ где је вековима било:

С крвљу ручак, а с крвљу вечера,
Свак крваве жваће залогаје;
Никад бијела данка ни одморка.

Он има све карактеристичне особине наше расе у примитивном стању: њену дивљу енергију, бунтовни дух, тврдоглавост, прекост, плаховитост, „пасјалук“, насртљивост; он је сав човек од страсти, од ината, од тренутка, од наглих еклпозија гнева и мржње. Живот му је још већма развио те атавистичке особине које је наследио од генерацијâ хајдучких и ускочких предака. Он се осећао везан и несрећан у једној бирократској средини и у грађанском добу, свој век провео је као аскет, у својој малој собици са две столице и једним столом, и када је умро није хтео да се сарани у Загребу. Осамљен, оспорен, нападан, прогоњен, он се озлобио, прозлио, и сва његова политика постала је жучан протест и дивља побуна. Он није јака и ведра глава, он је сувише узак и једностран дух, човек који види само оно што хоће

да види, пун предубеђења, без икакве гипкости у духу. Он је био у стању да води народну политику занемарујући све најважније, битне стране услове модернога живота, привредна, економска, социјална питања. У другој половини XIX века, када су се политички и социјални идеали израдили, када су свуда политични и национални покрети добили социјалан или бар економски карактер, он је анахронистички остајао средњевековни јурист, сасвим старински са својим мртвим идеалом „историјског права". И ништа није било бесплодније но његови покушаји да сву народну борбу стави на јуристичку основу, и ништа није било парадоксалније но његово позивање на уговоре и повеље из Средњег Века, данас, у ово жалосно доба „права јачега" и обнове „песничког права", када је међународно право само једна свирепа иронија за потлачене народе и за угрожене земље, и када се без икаквих обзира под ноге бацају међународни уговори још колико јуче донети.

Старчевића треба схватити и као једну силну манифестацију пригушене народне енергије и као експлозију једне неукроћене природе. Он не размишља, не посматра, не доказује, разум и разлог за њега мало значе; он се отима, бесни, виче, прети, иде до пароксизама своје националне страсти, пада, не ретко, у једно болесно стање које би се могло називати политичком хистеријом. И тада, у тим експлозијама немоћног беса, он не зна шта говори и шта чини.

У националном погледу, нарочито у погледу односа према Србима, Старчевић није оно што изгледа. Код Хрвата он је оно што је код Талијана био Мацини, код Ираца О' Конел, код Мађара Кошут, код угарских Срба Светозар Милетић: израз радикалног, борбеног национализма, идеала пуне народне слободе. Он је код Хрвата мислио оно што и његов савременик Светозар Милетић код Срба. Оно што је Милетић осећао после укидање Српске Војводине, а још више после Нагодбе од 1867, оно што је он рекао у знаменитом „Туциндданском Чланку": „Срби, будимо сами себи верни... будимо уверени да ће доћи и наше време... Бог наш, који је Црну Гору сачувао, који је Србију после четир стотине година васкрснуо .. он је још жив, он ће и нас окрепити", — то исто говорио је и писао и Анте Старчевић. Он није имао вере ни у чешко-аустријски панславизам, ни у православско-руско славенофилство, но је чинио непосредан апел на националну енергију.

Његова основна мисао је: ни к Пешти, ни к Бечу, но к себи, са вером у себе, са надом у будућност. Он не иде ни за аустријским централистима, ни за мађарским конституционалистима, он неће Хрватску ни као аустријску провинцију ни као мађарску жупанију, но као слободну националну државу. И оне који немају вере у народну снагу и будућност, оне који хоће да се држе једних или других господара, он презриво назива „славосербима", двоструким робовима *(sclavus* и *servus)*; за њега они су слабићи, кукавице, пандурске душе, оно што су тада били *устарабари* у Војводини, *дукатовци* у Србији. Са тим идејама интегралне народне слободе, он је национални револуционар, глорификатор Зрињског и Франкопана, друг раковичког бунтовника Кватерника, прогоњени „нелегални" народни трибун, који је у сред церемонијалног и сталешког Хрватског Сабора узвикнуо: „Ја сам прах и олово, и отворено вам кажем да ће бити зло ако нас у још већу здвојност дотерате, јер сте већ чули од сељака да је боље умрети но умирати..."

Ма колико то парадоксално звучало, ипак се може рећи да је Анте Старчевић био много ближи Србима но што би се дало судити по његовим антисрпским памфлетима. Он не само да је био за бледо и платонско народно јединство, номинално и културно народно јединство; он је ишао корак даље, и био у ствари за народно уједињење, био националан унитарац. Он одриче не Србе но српско име, он хоће не да их се отресе но да их обухвати, да би народна снага била недељена и јача, да би се заједничким силама могао давати јачи отпор и могло плодније радити. Он напада Србе зато што се изузимају и издвајају, што цепају народну снагу, што мисле да су засебни интереси српски и хрватски. Име српско за њега је било локално, као далматинско, босанско, херцеговачко, које треба забацити и примити име хрватско, онако како су Баварци, Саксонци, Пруси, напустили своја локална и географска имена, и усвојили опште племенско име немачко.

Он се боји за Србе што се тако издвајају, и на своју и општу штету. Он брине бригу што се у Банату „румунштина на *нашу* штету прејако раширила", страхује да се тамо „*наше*, буди *речено сербско* пучанство не порумуњи". „Ако српштина надаље остане овако осамљена, ако се Срби не заузму за хрватштину, тер се уз њу не окрепе, за какових сто година слушати ће се у Београду онај исти језик, који се данас

слуша у Букурешту“. Као и у многим другим приликама, и ту је Старчевић био рђав пророк, али из оваквих изјава види се како је његово дубоко унитарно национално осећање било јаче од његових лажних „научних“ филолошких и историјских теорија о Србима.

Његово интересовање за Србију показује се нарочито у занимљивом чланку Kneževina Serbia (1871). Овај истребитељ Срба осуђује Русију што је 1812 године „жертвовала Турској Сербију, јер покрет пука бјаше у францеском духу“. Као организатор Хрватске, он високо цени једног од главних организатора Србије, Кнеза Милоша, кога назива „великим“, и вели: „да буде Милош живио три тисуће годинах назад, њега би харан народ био међу полубогове наместио...“. Он исто тако цени целу ону јаку генерацију србијанску која је положила основ данашњој Србији: „никада достојнији владар није имао вредније помагаче...“ Он не мари много за Кнеза Михаила, јер су се „туђинци мешали у његово владање“. О данашњем владаоцу Србије он је тада писао: „Чујемо да је Кнез Карађорђевић својега сина одгојио како ваља за наследника на престоље. Ако је то истина, он је тиме превелику заслугу стекао за своју домовину: добро одгојен владар, велико је доброчинство по народ“. У своме антигерманизму, он се и у Србији као и у Хрватској бори против „швапског просветљења“, и препоручује: „Ни Сербијанцем друго не остаје него да се приму францескога или енглескога просветљења, и да се окане барбарства, носило оно кринку коју му драго“. И као Светозар Марковић у исто доба, као да је читао његове чланке, он пише против „беамтерије“ и „бирокократије“ у Србији: „У Сербији не мало сав приход троши се неразмерно на саме високе беамтере. Све се троши на људе, ништа на земљу, ништа на народ“.

Када се уђе у суштину идеја Анте Старчевића, када се одбаце његови хистерични испади у полемикама где је губио осећање ствари и смисао речи, он сасвим другачи изилази. Писац политичких памфлета *Imena Serb* и *Pasmina Slavoserbska po Hervatskoj* у ствари није одрицао Србе но их је обухватио у хрватском имену; као и други, и он је за народно јединство, само је хтео да то буде под једним именом хрватским. Његова је грешка што је одвећ био човек предубеђења

и одрицања, што је затварао очи пред чињеницама и прескакао преко стварности, и само је тако могао доћи на апсурдну и несрећну идеју да врши дело народног уједињења одричући Србе! Али поред свега тога, Велика Хрватска Анта Старчевића у ствари је исто што и Велика Србија наших патриота. Разлика је формална, само у имену.

IV

Анту Старчевићу се десила једна велика посмртна несрећа: он је за биографа добио дон Керубина Шегвића. Г. Шевгић, који има не само публицистичку но и неку књижевну репутацију у извесним круговима хрватским, успео је да о једном јаком и интересантном човеку напише једну слабу и досадну књигу, да пружи једну идеално рђаву биографију, образац рђаве биографије, и да докаже колико је невешт као писац, колико слаб као стилист, и, што је најгоре, у којој је мери партијски и верски фанатичар.

Не може се замислити ништа примитивније но што је композиција његове књиге. Он једноставно и хронолошки прича живот Старчевића, узгред развија његове идеје и оцртава његову личност, излаже његов утицај, убацујући, и где је место и где није, велике наводе, у целини често, рђаве младићске стихове, дугачке адресе и саборске говоре in extenso. И зато је веома тешко из ове књиге саставити биографију Анта Старчевића, добити прегледну слику његових идеја, видети постанак и природу тих истих идеја, стећи јасан појам о његовој улози у хрватском друштву и о његовом утицају на хрватске духове за последњих педесет година.

Давно је речено да ништа тако не компромитује учитеље као одвећ ревносни и претерани ученици. Г. Шегвић пишући ову књигу није био историчар идеја, биограф једнога националног апостола, но апологичар, панегиричар, нови еванђелист Јован једнога новога Христа. Он је у целој књизи остао у ставу свештеника који кади пред олтаром свога Бога, и када би само могао прогласио би Старчевића за свеца. Докле се може ићи у неразумним претеривањима нека кажу ова два примера. За Г. Шегвића Старчевић је ништа мање но један од највећих модерних социолога: „ово генерализовање појма славосрпштине сачињава једно веома важно знанствено откриће Старчевићево, које *се може мјерити са от-*

крићима великих модерних социолога, са открићима рођених злочинаца, дегенерараних типова, са открићем атавизма у души човјечјој". (239) Али Г. Шегвић превазилази сама себе када овако пише: „*Нема двојбе*, да је Анте Старчевић најженијалнији муж, што га је дала Хрватска у XIX вијеку. Ако га приподобимо с којим год великаном, не само у Хрватској, *него и по свијету*, увидјет ћемо да он од *свих одваја*, *од свих је већи* својим великим душевним врлинама". (236)

Г. Шегвић је поп и то нетрпљив, задрт, фанатичан. И то се и сувише јасно види по његовој књизи. Њему је тешко да помене Србе, и када то мора он их назива „православнима", или „грчко-источњацима", и даје утисак да би их тако радо назвао „Власима" и „шизматицама". Г. Шегвић је најбољи доказ како је тешко свештеном лицу, чији је дух сасвим другаче формиран, да буде историчар. Када пише о Раковичкој Буни, он на дугачко и на широко прича како је Кватерник био „прави побожњак", како се „неколико пута преко године исповиједао и причешћивао", како је осуђивао бискупа Штросмајера што је на Ватиканскоме Сабору био противу папске непогрешивости, и како је, најзад, пред саму Буну „сатове и сатове... пробавио пред Мајком Божјом од Седам Жалости код Фрањеваца". Али, Г. Шегвић, са друге стране, прелази брзо преко онога што му је изгледало незгодно код његова идола Старчевића, преко Старчевићевога антиклерикализма. Он на једном месту тврди да Старчевић „не бијаше некакав безвјерац или противник буди католичких обреда, буди католичких наука, буди хијерархије..." Шта више Г. Шегвић тврди — а нека му на голу реч верује ко хоће! — да је Старчевић под старост, 1892, *хтео* „ићи пјешке к Мајци Божјој Бистричкој". Г. Шегвићу, као свештеном лицу и поборнику владајуће клерикалне струје у данашњој Старчевићанској странци, било је неугодно да у својој апологији говори о *Старом* као антиклерикалцу. Међутим, Старчевић је био убеђен и одлучан антиклерикалац, један од најрадикалнијих антиклерикалаца у целом нашем народу. У расправи *Pasmina Slavoserbska po Hervatskoj* Старчевић овако безобзирно говори о католичком свештенству у Хрватској: „Попи, у нималовредности, небијаху, како касније, просукани а већ онда без ума, поштења и вере, у злоћах најперви, тражијаху своју срећу у незнању, у потиштености, у херђи пука..."[1]

[1] *Djela Dra Ante Starčevića*, sv. 11, str, 174.

У истом чланку, на другом месту:[2] „А у пуку западне церкве, где потиче штогод добра и поштена, то пречесто долази само отуда, што он не слуша и не следи попа. Да овај пук не би био поживинчен, он би уз ретке изнимке у попу сматрао највећега свога непријатеља. У истину, народ херватски има сву своју несрећу попом приписати...“

Тако је писао Старчевић, за кога његов поуздани биограф Г. Шегвић тврди да „не бијаше никакав безвјерац, или противник буди католичких обреда, буди католичких наука, буди хијерархије...“

Анте Старчевић само добија када се из близа упозна, и његове идеје више вреде но што се то обично мисли. Он је био жртва свога темперамента, и вербална претеривања изопачавала су његове основне мисли. Али ништа није био фаталније за њега и његове идеје но људи који су се сматрали за његове следбенике. Старчевићева трагика је у томе што његови ученици стоје према њему као што данашњи немачки пастори стоје према Лутеру, и француски опортунисти и панамисти према Робеспјеру. Он је почео рад са Еугеном Кватерником, имао је једно време уза се Еразма Барчића, Гргу Тушкана, Силвија Крањчевића и Хинка Хинковића, да најзад сав тај његов радикални и борбени национализам пређе у руке фирме Франк и Синови.

Не, Старчевић је заслужио боље следбенике но што су они који су од свега његовога сачували само име, а нарочито он је заслужио бољега биографа но што га је стекао у лицу дон-Керубина Шегвића.

J. Скерлић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Магбет, *трагедија у пет чинова, од В. Шекспира, превео с енглеског Др. Светислав Стефановић.*

Данас треба да говорим о Шекспиру. Треба, дакле, да говорим много. То је један од оних писаца који, чим се помену, изазивају читав низ опсервација; изазивају читаву књигу,

[2] Исто дело, sv. 12, str. 216.

ма које се „ситнице“ латили коју су они додирнули. Из тих разлога, дакле, на овоме месту, ја ћу бити кратак.

I

Штогод би додирнуо краљ Мидијас, кажу у митологији, претварало се намах у злато. Нешто слично важи и за Шекспира. Чега год се латио тај највиши књижевни геније претварало се у највише дело те врсте. Ако се хоће да говори о љубави у књижевности морају се, као најрепрезентативнији обрасци те врсте, поменути Ромео и Јулија; ако се запитате које је највеће дело љубоморе, мораћете наићи на *Отела;* ако потражите најбољу трагедију, у којој је основно осећање властољубље, морате наићи *Магбета*. Тако иде скоро до свих мотива које је Шекспир обрађивао. Антонио је образац племенитости; краљ Лир људске незахвалности; Агрипа политичара *(Кориолан);* сер Џон Фалстаф комичне галантерије *(Веселе Жене Виндзорске);* Брут патриотизма, Марко Антоније лукавства *(Јулије Цезар);* Розалија сете, Целија веселости *(Како вам се допада);* Кориолан војничке хладнокрвности и охолости; Калибан ружноће; и тако даље. Чега год се латио Шекспир претварао је у највише и најлепше. Дидро је једном приликом рекао да је Шекспир „готски исполин испод чијих ногу могли бисмо проћи сви ми“.[1] И ако и сувише претерано и фигуративно речено, као појам, то је и данас тачно, и још тачније. Из века у век, Шекспир је све већи. И данас, он је још једнако велики и „модеран“, и „не припада ни једном добу пошто припада свима, пошто је вечит“. Макако посматран (драмски, лирски, епски; естетички), макако дискутован (Толстој; Фереро; беконовци; В. Иго; Карл Блајбтрај) — он остаје „чудо књижевности“ првога реда. Он је „чудо“; ако га посматрате књижевно-драмски и позоришно-драмски (Сарсеј је, говорећи о њему у чисто позоришном смислу, рекао да он има „чудовишног позоришног инстинкта“);[2] „чудо“ у погледу идеја, емоција, стила; у погледу развијања појединих мотива; по опсервацијама и појединостима; по лепоти, чистоти и сигурности линија у цртању карактера; по склопу ситуација и сцена, и све тако до најситнијих ефеката. И

[1] Цитирано у А. Ерисона [: *Le Théâtre,* t. V, p. 303].

[2] Francisque Sarcey: *La Tragedie*, p. 393.

данас, он је још једнако велики и „модеран“, јер, из сваког његовог дела, бије људска истина и права људска природа, и ако је увек гледана сувише брутално и преувеличано. Његова је уметност права грчка уметност Есхила и Софокла, природна и ако претерана, тачна и ако захуктана, јасна и ако у нешто подигнутом тону. И покрај свих примедаба које му се чине (злоупотреба метафора и сладуњавих епитета; concetti'a; Лилијеве жонглерије; Марловљев патос и реторика; игре речи; раблеовских и молиеровских грубости и сировости; злоупотребе страшних сцена; прављење свих могућих уступака укусу своје периоде) — „велики Вил“ је још једнако највећи драмски писац свих времена.

Велики је и као писац трагедија, и као писац комедија, као писац трагедија више него ли као писац комедија, и ако је и сувише јако распрострто мишљење да је Шекспир био више геније комике него ли геније трагике. Макбет, као и Хамлет, као и Отело, и Ричард III, и краљ Лир, показује да је Шекспир могао дубље да уђе у људску трагику, него ли у људску комику (Сер Џон Фалстаф, и све друге личности из његових комедија, и ако су, као комичне, велике, далеко су испод Аристофанових и Молијерових личности). Цело његово дело управо и јесте једна библија људске трагике. То је песник људске загонетке, недаће и коби; један од оних који су најпесимистичније посматрали људску природу. Његове најбоље трагедије јесу једно црно коло које, са Макбетом, Отелом, краљ Лиром и Ричардом, води Хамлет незнано куда, а завршава дворска будала која се цери свакоме циљу. Његово дело је дело убистава, несрећа, коби, издајства, клетви, браколомства, тровања, ужаса свију врста... Како страшно проклиње Лир Корнелију, Гонерилу и Регану? Убиство Полонијево; копање очију Глостеру; сва крволоштва Макбетова, Ричардова; Офелија луди, Ромео и Јулија се убијају; Хамлетове интелектуалне нервозе, незадовољства и скрби; једном речи, основни Шекспиров поглед на свет је поглед једног трагичара.

Са свих тих својих особина, он, из века у век, бива све већи. Данас је Шекспир много већи него што је био у XVII и XVIII веку, и биће све већи. Велики људи, из века у век, бивају све већи. Ми данас имамо приличан култ за Шекспира; и то је леп доказ нашег књижевног укуса. Потпуно заборав-

љен у XVII веку, мало игран у XVIII веку,[1] у другој половини XIX и данас, Шекспир је, „по превасходству“, најглавнија тачка сваког репертоара. Данас се игра цео Шекспир; цео од Христијаније до Атине, и свуда је хучан позоришне и сценски успех. Играју га на свима позорницима; играју га и у ораншким рушнама, и по старим замковима; игра га чак и циркус (Фердинанд Бон је, за циркус *Буш*, спремио *Ричарда III*).

Код нас се Шекспир, од шездесетих година, преводио доста. У погледу превођења, према осталим великим драмским писцима, Шекспир стоји врло добро. Док су Корнеј и Расин, и Лесинг, и Калдерон превођени врло мало, а Гете и Шилер нешто мало више, Шекспир и Молијер (Молијер у последње време) били су стални предмет преводилачке пажње. За наш позоришни укус, то је врло лепа појава; нарочито је лепа стога што је стална.

Главни наши преводиоци Шекспира били су: Др. Лазар Костић и Др. Светислав Стефановић. Сем њих треба поменути још и ове: Ацу Поповића, једног од првих (*Венус и Адонис*, 1861), Др. J. Андрејевића, Др. Милана Јовановића, Милоша Зечевића, К. Станишића, J. Д. Стефановића, Јована Петровића, Г. Г. Богдана Поповића, Г. Гершића и А. Хаџића. Култ за Шекспира је седамдесетих година био тако велики да се, на дан тристагодишњице од рођења Шекспирова, 23 априла 1864 године, у Новоме Саду, нашло неколико људи који су прославили тај дан. Том приликом је Г. Г. Гершић држао један говор из кога вадимо ове карактеристичне речи: „Дао Бог те ово био сретан и пун значења почетак, дао бог те се овом данашњом свечаности одпочело ново поспешније доба по наше позориште, те да нам се на њему стално стани велики дух Шекспиров и његови узвишени створови...“[2] Том истом приликом је и Др. Лазар Костић написао један *Епилог* у коме се овако карактерише Шекспир:

Јер чудан светац Вилија је наш
У рају свом и паклен трпи враж[3]

[1] *E. Faguet*: *Propos de Théâtre*, t. I, p. 61.

[2] *Споменик тристагодишњице Шекспирове*. Нови Сад. 1864, стр. 32.

[3] *Исто дело*, стр. 37.

Доста доцније 1881 године, у предговору *Мере за Меру*. Др. Милан Јовановић; говорећи о Шекспировим драмама, и ако мало доцкан и пошто тај култ већ постоји, каже: „Ја бих да се на нашој позорници отпочне прави култус Шекспира...“ Најзад, један од главних преводилаца Шекспира на српски језик то је Др. Светислав Стефановић који се носи мишљу да преведе све његове драме. *Магбет*, о коме је овде реч, он је превео.

Кад се све то сабере, онда се добија врло леп резултат: на нашем језику имамо око двадесет преведених Шекспирових драма.

(Свршиће се.)

Бранко Лазаревић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Н. Вулић, Јован Томић као историк („Дело“ за 1910 и 1911 год.).

(2)

3. Али ако је Г. Вулића мрзело да мисли како није једно исто да ли су писма писана у Котору или у Дробњацима, и ако га је мрзело да развије карту Црне Горе, Херцеговине и ондашње Млетачке Арбаније, па да види колико су далеко Дробњаци (у којима су писма писана) од Котора (где су писма регистрована под 13 фебруаром по новом календару), и кад није могао да мисли како тада није било лето него зима са свима тешкоћама за путника — кад је већ хтео да ми даје лекције из хронографије, зашто бар не научи шта је *млетачка година?*

У тој мојој књизи „Црна Гора за Морејскога рата“ Г. Вулић нашао је да сам по годинама погрешно датирао прилоге под бр. LVI, LVII, LVIII и LXIII. Документ под бр. LVII млетачки је и датиран је под 31 јануаром 169*2* године, а они под бр. LVI, LVIII и LXIII писани су ћирилицом и нису датирани, али је у провидуровој канцеларији у Котору забележено кад је који примљен и то: бр. LVI 13 фебруара 169*2*, бр. LVIII 21 фебруара 169*2*, а бр. LXIII 13 фебруара 169*3*. Од ових докумената прва три ставио сам у годину 169*3*, и ако је на њима забележена година 169*2*, а последњи ставио сам у годину 169*4*, мада је на њему година 169*3*.

Зашто?

Зато што је на њима година забележена по млетачком рачунању године, која није почињала 1 јануара него 1 марта. Због тога прва три документа нису из године 1692 него из 169*3* по нашем рачунању године, а последњи није из 1693 него из 169*4* године. То вреди и за прилоге под бр. LIV (из јануара 169*3*) и LXIV (из јануара 169*4*), и ако на њима пише да су у Котору примљени у јануару 1692 и 1693 године.

Г. Вулић није знао ни да постоји *млетачка година* нити како се одређују документи млетачког порекла, датирани под јануаром и фебруаром, а хоће другом да даје лекције, па још и да грди, кад неко не ради по његовој памети, и да другоме прети читавом ниском погрешака, које је створило његово незнање!

4. У мојој расправици „Цетињски владика Висарион"[7] казао сам како је которски провидур „позвао у Котор главаре црногорске, гувернера Зана Грбичића и владику, где *ће* прве *заклети* на јеванђељу...", а кад сам потом писао књигу „Црна Гора за Морејског рата", ја ту више нисам представио заклињање главара као *намеру* провидурову него као *свршен чин*, како се и вели у документима, у којима се налази тај факат забележен („...а потом их *закле* на јеванђељу", стр. 180).

Г. Вулић кад је писао своју „критику" није водио рачуна о овој мојој исправци, него је напао на оно прво место и квалификовао га као моје незнање италијанског језика.[8] Одговарајући му на то рекао сам му да се доцкан сетио да исправља ту погрешку, кад сам ја то већ учинио у мојој књизи „Црна Гора за Морејскога рата" на стр. 180.[9] На то моје тврђење вратио се Г. Вулић у IX чланку, где вели да је то моје тврђење *лажно* па додаје: „Није он у делу „Црна Гора за Морејског рата" на стр. 180 ни говорио о документу о ком је реч на стр. 23 расправе „Цетињски владика Висарион" него о једном сасвим другом. Сам нам Т(омић) каже за овај да се налази у књизи Il Montenegro на стр. 74, а за први да је штампан у истој збирци на стр 87! То су дакле два различна документа. Т-а је збунило то што се у њима

[7] У књизи *Две расправе из Историје Црне Горе* (Земун 1901).
[8] *Дело* за април 1910, стр. 135.
[9] *Одјек* за 1911, бр. од 27 јануара.

прича *о сличној ствари (не истој)!*[10] Види се колико је пажљив и колико познаје своја рођена дела!" [11]

Овде је прилика да покажем да познајем и факта и своја дела зато што знам како сам дошао до првих и како сам из њих стварао друга, и обратно томе да покажем да Г. Вулић не познаје факта и да не зна о чему пише.

Прво, *није истина* да су ово *сличне ствари* него је *један* и *исти* факат, који се налази у два документа. То је *једно исто* позивање црногорских главара у Котор од стране которскога провидура, а по наговору цетињског владике Висариона Бориловића и *једно исто* заклињање њихово. И није само тај факат један исти у оба документа него је иста и сва даља садржина њихова. И у једном и у другом документу говори се како је подгорички капетан Пармаковић, чувши да су црногорски главари с владиком и Грбичићем отишли у Котор, скупио 1000 људи и добивши још 500 људи помоћи од скадарског паше упутио се против Црне Горе и допро до на Комане; како је ту јуначки погинуо Вукосав Сјеверушић; како су главари, Болица и владика чувши у Котору за овај Пармаковићев поход похитали натраг у Црну Гору; и како је тај турски покушај продирања на Цетиње био безуспешан.

Ово су, дакле, два документа са истом садржином. Откуда пак је у њима иста садржина, јасно је, кад се зна каква су та два документа. Први, по хронолошком реду, од 26 маја 1691 године, штампан на стр. 74 (и 75), јесте депеша которског провидура млетачкој влади, а други, од 12 јуна те године, штампан на стр. 87 (и 88), јесте депеша главног провидура далматинског. Овај други извештај постао је из првог. За свакога који зна какав је био систем извештавања млетачке владе о догађајима у Далмацији, и пре и после овог времена, јасно је и како је други документ постао из првога. Которски провидур кад је извештавао млетачку владу о догађајима у своме подручју, у исто време јављао је о томе главном провидуру у Задар, а овај поред вести о другим стварима у својим депешама слао је и вести добијене од которскога провидура. На тај начин јавља се и садржина депеше котор. провидура од 26 маја у депеши главног провидура од 12 јуна 1691 године.

[10] Ја сам подвукао горње речи.

[11] *Дело* за фебруар 1911, стр. 302.

као што је то било и с толиким другим њиховим депешама, Зато овде имамо два документа и у њима *један исти факат*. И кад је то тако, и кад су оба извора сигурна, за мене је било потпуно свеједно који ћу од њих навести,

Али ја се нисам у каснијој књизи позивао на стр. 87 а не на 74 без икаквог разлога. То је Г. Вулић могао уочити, да је хтео читати и та два документа и моју напомену на стр. 180 под бр. 290. Ну он канда није их читао, или, ако их је читао, прелази преко истине, и тврди да су оно две различне ствари, да би на тај начин представио своју ранију погрешку као истину. У сваком случају ја ћу га сада обавестити о томе што је и сâм морао видети. Ја сам се, дакле, у другој књизи за један и исти факат позивао на стр. 87 зборника Il Montenegro а не на 74, као у првој књизи, нарочито зато што ми је позивајући се на 87 страну било згодно да отклоним заблуду, коју је срећивач тога зборника докумената унео у расправљање питања о времену и начину смрти владике Висариона и о карактеру његових односа према Млечићима, погрешно датирајући ту депешу главног провидура далматинског од 13 јуна 1591, коју је он ставио под годину 1692. Том приликом у напомени под бр. 290 пречистио сам то спорно питање између покојног архимандрита Ил. Руварца и мене с једне и Л. Томановића и његових присталица с друге стране. Ето, дакле, зашто сам се овде за *један* и *исти факт* — а не за *сличну ствар*, како тврди Г. Вулић — позвао на стр. 87, а не на 74!

У овом питању има ствари које Г. Вулић није знао а има их које није хтео да види. Али кад он не зна што је морао знати и кад није хтео да види што није смео не видети, зар он тим стиче неко право да своје незнање и несавесност представља као туђе незнање? Зар један професор Универзитета тако схвата своју дужност и представља свој научан рад?

5. Да објасним један факат у мојој расправици „Цетињски владика Висарион“, одговарајући Г. Вулићу позвао сам се на депешу которског провидура Дуода од 7 марта 1690 године и рекао сам: „Има тамо (у Дуодовој депеши) пуно које чега па и молбе Дуодове Сенату да се појача одбрана онога краја од Турака и предлог не само да се посада из Ко-

тора не шаље на Исток него и да се појача, јер то захтева одбрана *града и вароши Котора*, Пераста, Рисна, Будве, Новог“...[12]

На то је Г. Вулић одговорио овако: „...морамо поменути још једну ружну ствар коју је учинио Т(омић). Он каже да је провидур Дуодо у депеши својој од 7 марта 1690 поред осталога предложио Сенату да се појача посада у Котору. *Али о томе у тој депеши нема ни помена.* Ми можда Академика не бисмо прекорели за то тако оштро, да он себи не допушта и сувише често, као што ћемо видети даље, оваке опснарске доказе“.[13]

Г. Вулић је, као што се види, категоричан у тврђењу да у тој Дуодовој депеши нема ни помена о појачавању посаде у *Котору*, који је за ово време био центар млетачких ратних операција против Турака у суседним покрајинама, и на основу тога оптужује ме за измишљање доказа.

Је ли то истина? Видеће се одмах.

У последњем делу те депеше, штампаном на стр. 59 зборника Il Montenegro. Дуодо јавља како је вест да војници из которске посаде могу бити послати на Исток, јако заплашила Црногорце и друга племена која су пристала уз Републику, да их тада непријатељ не нападне и не уништи. Зато кад су му дошли главари из Црне Горе и Херцеговине, уверио их је да их Република не само неће напустити него ће их и много одлучније помоћи тако да ће од њих одбити сваки напад непријатељски. Ови су се вратили разуверени, и то су разгласили по свој земљи; и то не само да је умирило те млетачке присталице него је и збунило Турке. И кад је све то рекао, провидур Дуодо закључује да „мора отворено казати Сенату, како је, не само из поменутог разлога него и због сваког другог праведног обзира, *потребна једна јака сила на тој страни*, јер је поред ове *вароши и града* Пераста, Рисна, Будве, Новог потребно наоружати још и Царине... Зубце и Грахово“.[14]

[12] *Одјек* за 1911, бр. од 28 јан.

[13] *Дело* за фебруар 1911, стр. 303.

[14] „...devo asserire all' EE. VV. non solo per questo essentialissimo mottivo, ma per ogn'altro giusto riguardo *si rende recessaria una valida forza a questa parte*, mentre conviene *oltre questa Città, Castello*, Perasto, Risano, Budua, Castel Novo, armar di più Zarine... Zubci e Grahovo...“ *(Il Montenegro* etc. 59).

Дакле, нема ни речи о предлогу за појачавање посаде у Котору! Тако рече Г. Вулић. А шта значе подвучене речи? Зар се та „јака сила“ не тиче у првом реду Котора, као центра млетачких операција, откуда се помоћ, по потреби, шаље на све стране?

Или да Г. Вулић није добио храбрости да пориче ову истину само зато што се у Дуодовој депеши на наведеном месту нигде не спомиње Котор, казан том особном именицом (Cattaro), а није могао да нађе праве речи у тексту, којима је обележен Котор, и варош и град?

Ако је тако, бићемо готови врло брзо. Нека загледа у доле наведени текст Дуодове депеше и нека нађе подвучене речи „questa Città, Castello“ па нека научи да је то Котор, и да се на Котор и његову околину односе и речи „на ову страну“, у коју треба да се пошље „једна јака сила“. Ако пак не зна зашто је Котор казан речима „in questa parte“ и „questa Città, Casttelo“ нека погледа на чело депеше и нека види да је депешу писао *которски* провидур *у Котору*, и да је зато место у коме он пише депешу казао речима: „questa parte“, „questa Città, Castello“.

Г. Вулић ни ово није хтео да види? Али је зато имао храбрости да ми подмеће употребу „опсенарских доказа“ у тренутку кад он сâм то чини поричући једну истину!

(Наставиће се.)

Јов. Н. Томић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Садашње стање у отоманској царевини.

Главна пажња је још увек управљена на Турску. Непромењена одлука да се рат с Италијом настави, и успех младотурскога комитета да се измени члан 35. Устава, задају већу бригу него до сада.

Стрпљење и најпомирљивијих у Италији као да је на крају. Политика везаних руку не може се више правдати; рат не може непрестано трајати. Један одсудан покушај ван азијских вода да се учини крај мучној ситуацији све се више

намеће. Његову неопходност све више истиче држање Турске, која одлучно одбија све услуге, пријатељско посредовање и мешање у турско-талијанске односе. Зато је за сада Италија опремила око 100.000 војника у Триполитанију и Сиренајику (50.000 у Триполису, 6000 у Комсу, 26 000 у Бенгазији, у Дерни 18.000, у Тобруку 3000 војника; 35 генерала, 9000 мазги, 6000 коња, 200 ратних паса, 400 топова, материјал за 50 Км. жељезница и 14 аероплана). Сем тога, талијанска флота је блокирала у Црвеноме Мору турску обалу од пристаништа за Ходеиду у Јемену па до Гучефака. Откуда може бити мира, кад нема побеђенога? Италијани нису још заузели Триполитанију и Сиренајику; последње победе турских трупа, ради којих је смењен и један талијански генерал, показују ако не надмоћност турску, а оно бар једнакост с Талијанима. Тако разлажу опет данашњи управљачи отоманске царевине, не попуштајући ни у чему од својих ранијих погодаба под којима би пристали закључити мир с краљевином италијанском. Природан одговор ове последње, поред свих обавеза датих пред почетак рата, може бити само каква морска или војна операција у Европској Турској, и то у најскоријој будућности.

После једнога покушаја Хилми-паше да завађене партије помири, влада Саид-паше добила је од Сената одобрење да може распустити Скупштину. Она је то одмах и учинила. Посланици опозиције, међу којима су готово сви народносни посланици, разишли су се као непомирљиви непријатељи младотурскога комитета „Јединство и Напредак“. Растајући се с овом комитет је одлучио да или извојује себи послушну претежну већину у скупштини, или да пропадне. Расположење је код комитета да ту већину доиста и добије. По наименовању Хаџи Адил-беја, главнога секретара комитета „Јединства и Напредак“, за министра унутрашњих дела и по припремама које се чине за изборе, борба ће бити врло жива, толико јака да су могући и нереди у великим размерама. Иступање Арбанаса из младотурских клубова показује да ће у Арнаутлуку бити најживље. Пред само распуштање Скупштине арбанаски посланици су демонстративно изишли из клуба „Јединство и Напредак“, и отишли у клуб „Споразумних Либерала“. У Малесији Скадарској, у Љуми, и у другим фисовима Гега, држе се непрестано зборови, договарања, пишу се протести,

жалбе. Оружје се полако враћа у руке ранијих господара, а Турска попуњава своје гарнизоне у Северној Арбанији.

То није све. У вилајетима солунскоме и битољскоме, присталице режима организују турско становништво. Организација се врши свуда на основи на којој су изведене и револуционарне организације осталих народности. Поузданим људима даје се модерно оружје и од њих се организују чете. У солунскоме вилајету већ се осећају дејства ове организације; жалбе хришћанскога становништва су толике колико и у западној Старој Србији. Жалбе хришћана протаву турскога поступања у целој Румелији толико су се умножиле у последње време, да и најбољи пријатељи и кредитори отоманскога царства, почињу губити веру у његов препорођај. Балкански комитет у Лондону, који је имао знатну улогу у Маћедонскоме Питању пре 1908 године, а који је дао највећи кредит младотурским реформаторима одмах у почетку новога режима у Турској, одрекао их се. На збору, који је недавно држан у Лондону, констатовано је да је стање у Османовој држави у Европи ако не горе а оно исто онакво као што је било пре 1908 године. На основу аутентичних извештаја комитет је утврдио да се није постигла политичка и верска равноправност међу народностима у царевини без разлике вере и расе. Он је видео да су неправде и свирепства многобројнији, да је политика отоманизирања главна сврха новим управљачима, да је анархија већа него за владе прошлога, неуставнога режима. Комитет је одлучио ди учини, због овога, апел на цивилизоване народе де дејствују у Цариграду да се млади и неискусни државници упуте у интересу самога царства на добар пут.

У битољскоме вилајету поред тога војска није задовољна. Официри из овога корпуса нису уз младотурске вође; њима се чини да мимо шеријата нема закона и да су младотурци промашили своју сврху уводећи уставни режим. Ови официри нису ни уз Махмуд Шефкет пашу, који је у последњем сукобу са комитетом „Јединство и Напредак“ сасвим подлегао. Они су најзад, уклонили из овога вилејета ресенскога јунака, револуцијско звоно, Нијази-Беја. Они би хтели јачи утицај у државним пословима. Они су и противу народности које са своје стране очекују доста одлучно борбу с Турцима.

У солунскоме и битољскоме крају постигнут је спора-

зум између бугарске и грчке револуционарне организације. Подељене су и сфере утицаја; споразум је за сада чврст толико да се чете крећу само у обележеним сферама.

Скопље и санџак скопљански је предмет нарочите пажње младотурскога комитета. Валија и мутесарифи његови највећи су поборници комитета, али им је успех јако отежан већ постојећим политичким организацијама које нису много расположене за њих. Револуционарне организације хришћанскога елемента узеле су већ све позиције у овоме санџаку. У санџацима приштевскоме, пећкоме и призренскоме слаби су изгледи за Младотурке. Од Качаника и преко њега и Шарпланине још је царство Абдул-Хамидово.

Новопазарски санџак добио је доста војске и нешто модернога оружја и муниције. Турци му поклањају неку пажњу; најближи суседи чине то исто, наравно сваки из других побуда.

Инострани.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

С. П. Розановъ: Источники, время составленія и личность составителя Ѳеодосіевской редакціи житія Саввы сербскаго. Санктпетербургъ, 1911.

Г. Розанов се позабавио питањем о изворима који су послужили Теодосију, знаменитом биографу старо-српске књижевности, при писању дела *Живот Св. Саве.* И он тврди да је Доментијаново дело *Живот Св. Саве* најглавнији извор делу истога имена од Теодосија, али се одваја од досада усвојеног мишљења да је Теодосије само прерађивач Доментијанова дела, исказујући га поетичније и лепшим стилом, него тврди да је он иначе самосталан писац, јер има много више историјских података. На овом се не задржава дуже, али и ми ово примамо.

Али Г. Розанов изналази и даље изворе Теодосијеву делу. Тако он мисли да је увод у живот Св. Саве од Теодосија скоро од речи до речи узет из предговора *Живота Св. Саве Освећенога* (јерусалимског), које је написао Кирило Скитополски. То суди по два руска рукописа истога дела.

Соловецки бр. 638 и М. Д. Академије бр. 90, у којима се увод, особито у првом, скоро од речи до речи подудара с уводом из живота Св. Саве од Теодосија. Међутим, ти су рукописи доцнијег порекла, а сви старији рукописи, којих има више, немају га, те претпоставки као да је био и други тип Живота Св. Саве Освећеног, који је доцније преведен у нас у почетку XIV века, из кога би Теодосије узео увод у своје дело, остаје недоказана. Напротив, вероватно је да су баш писци оних двају руских рукописа могли узети тај увод из дела Теодосијева, који је у Русији био веома распрострањен. Исто тако мало је вероватна претпоставка да је Теодосију послужила за извор и архиепископа Никодима грамата карејској ћелији од 1322 године, која је позната тек у доцнијем руско-словенском рукопису. Наведена слична места сумњива су, и пре могу бити опште фразе, и ако су пак постала позајмицом, зашто да није могло бити обратно, да је баш писац грамате зајмио од Теодосија, као познатога писца и омиљеног стилиста, који је сасвим истиснуо Доментијана? Кад је уздрман овај основ, на ком почивају и сва остала извођења, онда се заиста не може лако примити ни то да су архиепископ Никодим и старац Теодул, први преписач Теодосијева дела од 1336 године, били они коју су припремили грађу за нову редакцију живота Св. Саве, и коју је Теодосије израдио после 1322 године, и да је према том Теодосије писац XIV века. Чудновато пада да би старац Теодул тако убрзо преписао Теодосијево дело, па га још и потписао, за живота још млада и бујна писца, како то Г. Розанов претпоставља, кад се то обично ради доцније, после пишчеве смрти, да би се очувао помен на њ, и кад се и сам препис сматра за већи подвиг, који треба потписати.

Г. Розанов наводи као даљи извор и саму Теодосијеву *Похвалу Св. Сави и Св. Симеуну*, за коју опет мисли да је постала по похвали Св. Сави Освећеном и Св. Јефтимију, али чији се оригинал опет није нашао, као ни словенски превод. Доцнији један покушај похвале Св. Сави Освећеном и Св. Јефтимију, баш напротив показује да је састављач узимао из похвале Св. Сави и Св. Симеуну и често погрешно преносио на грчке свеце, као што и сам Г. Розанов тврди. Не потврђује ли ово оно што смо ми рекли о уводу?

Ми не тврдимо да се Теодосије није служио разним бо-

гословским списима, али се тек не може утврдити да су то била баш ова дела. Нама се чини да су слична места само реминисценције из његове богате лектире и опште фразе онога времена.

Г. Розанов види у Теодосијеву делу обиље факата из бугарске историје и географије, па из тога изводи да је Теодосије био родом из Солуна или бар јужних крајева, што се ни по чем не може утврдити. За живота Св. Саве односи између Срба и Бугара били су доста развијени, и услед тога већа опширност у Теодосија, али је то обиље факата из бугарске историје и географије знатно мање, јер пре свега: Охрид, Прилеп, Велес и тако даље нису у Бугарској, како Г. Розанов, по руском обичају, узима.

И до сад се узимало да је Теодосије писац *Живота Св. Петра Коришког*, али је врло непоуздан знак по народним традицијама одређивати живот ових светаца у XIV веку, те би према тим и Теодосије био писац XIV века. Други доказ за раније тврђење Г. Розанов узима да је Григорије, коме Теодосије помиње као свога побуди оца на тај посао, нико други него Григорије Палама, митрополит солунски, с којим је општио и цар Душан, и да је тај Григорије препоручио Теодосија цару Душану да напише живот свечев. Чудновато је заиста, да цар Душан тражи писца за живот Св. Петра Коришког од Грка, а још чудноватије да он и његово свештенство не зна за Теодосија, прослављеног писца Живота Св. Саве и других дела!

Остављајући на страну друге ситније ствари (на пример да је Теодосије превео и другу редакцију Живота Св. Атанасија Атонског, и тако даље), што је све такође у претпоставци, можемо рећи да нам ова књига Г. Розанова није дала никакве нове резултате, и да је оставила све по старом. Међутим, поред свега тог, књига Г. Розанова уводи нас у ближу анализу старе српске књижевности, и његови методи су за препоруку. М. Башић.

Проф. Т. Д. Флоринскій: Этнографическая карта Западнаго Славянства и Западной Руси. Кіевъ 1911. Цена 2 рубље.

После свога опширног етнографско-статистичког дела „Славянское племя“, с двема картама, које је изашло 1907 го-

дине у Кијеву, професор Флорински даје нам нов драгоцен рад, који се може сматрати као допуна и исправка првога, управо као друго издање етнографске карте, пошто је овде главно кàрта, а уз њу иде само један мали прилог.

Није ово, као што би се по називу могло судити, само карта Западних Словена и Западне Русије, већ обухвата и Јужне Словене са свима народима који на том простору живе. Због тога је карта врло велика, око 1·5 м. висине и 1 м. ширине, те је расечена на два листа и пресек иде попреко, између Беча и Будимпеште, од прилике по 48 дужине упоредннику. Размер је око 1 : 1,680.000.

Кад се зна како мало података има за овакав посао, како су и ти који се имају врло често непоуздани, може се разумети с колико се тешкоћа аутор морао борити да би нам не само дао добру етнографску карту готово свих Словена већ и решио нека спорна питања која одавна постоје међу појединим Словенима око тога где је етнографска граница међу њима. Али аутор није само представио положај словенских народа једних према другима, већ и према суседним народима, те тако овде, у исто време, имамо и карту Немаца у Западној Русији, и насеља Јевреја, која су се као црне грашке расула на целом том простору; имамо потпуну карту Румуна и Маџара, пошто они чине везу међу словенским народима. и тако даље. Изгледа да је Флорински уложио највише труда да осветли просторни одношај међу Русима и Пољацима, јер је обележио и најмању пољску колонију у Западној и Југозападној Русији.

Али се не може рећи да је са исто толико труда покушао да реши и однос међу Србима и Бугарима, да тачно омеђи њихово простирање. Зато га можемо оправдати, јер у том заплетеном питању о граници међу Србима и Бугарима тешко је наћи се, и због тога што гранични говори међу њима још нису потпуно испитани ни научно објашњени, и зато што или нема готово никаквих података или има врло рђавих, често сасвим противуречних, према томе да ли су од Србина или од Бугарина; то нарочито вреди за Турску. Отуда је аутор Македонце сасвим присаједннио Бугарима, означивши само две-три српске оазе међу њима, а граница међу Србима и Бугарима даље на север поклапа му се са политичком српско-бугарском границом, што је сасвим нетачно, јер је познато да

говори југо-источне Србије и Западне Бугарске (видинска област и западно од Софије) чине један дијалекат. Изгледа или да аутор није био начисто коме да прида те говоре, или је знао, али није хтео да се замера ни Србима ни Бугарима, па је начинио једну велику погрешку у својој карти.

Има још једна, крупна погрешка ове карте: аутор је, поред народносних имена, забележио и понека племенско-историјска, политичко-обласна и дијалекатско-етнографска назвања, и то само на јужно словенској територији. Али у томе нема никаквог плана, већ су сва та разнородна назвања измешана, па се добило чудно шаренило. Ту се поред Брсјака, Мијака, Браничеваца и других налазе Шопови, Помаци, Шумадинци, Мачвани, Црногорци, Паштровићи, Херцеговци, Босанци, Морлаци, Штајерци, Крањци па чак и Потурчењаци. Зашто су требали сви ти називи, и шта имају они да значе? Има ли места старим племенским називима: Мијаци, Брсјаци, Браничевци у етнографској карти *савремених* Словена, и ако има зашто нису назначени и други? Шта значи „Мачвани“, особито на целом оном простору, како је означено? Да ли је то стари обласни назив из времена Немањића, или, заједно са називом „Шумадинци“, означава дијалекат или говор? Ако је ово последње, онда је још пре требало назначити Чакавце и Кајкавце. Овако изгледа да Мачвани, Шумадинци и Браничевци представљају неку особеност српског језика, зачетак одвојених племена, а у свој осталој Србији је прави, чист Србин! Па онда, кад су унесени неки покрајински називи, као: Црногорци, Херцеговци, Босанци, требало је и друге, као: Далматинци, Славонци, Ужичани, Ресавци, и тако даље. Ово означење у толико више пада у очи што је учињено само на Балканском Полуострву, а оно је и ненаучно и штетно; ненаучно зато што је нетачно, несистематско, необјашњено, а штетно зато што ће читаоци, нарочито Руси, добити погрешан и чудан појам о етнографским и дијалектским приликама Јужних Словена; они, управо, неће знати шта означавају ти силни називи, или ће погрешно закључивати да ми овамо још живимо племенски животом, да код нас још није извршена нивелација сепаратистичких особина и тежња, да национално име с националном свешћу није овладало на целом пространству Словенаца, Срба, Хрвата и Бугара.

Поред ове основне мане има и других ситнијих погре-

шака. Тако, на пример, нису означена српска насеља у Сент-Андреји и испод Пеште, на чепељској ади; многа места у Бачкој и Банату са великим бројем Срба нису обојена српском бојом, поред других на пример Вршац, Темишвар који су обојени немачком бојом, па Суботица, то велико буњевачко место, премазана је маџарском бојом. Петроварадин је забележен на левој страни Дунава. Имена места су или по мађарском и немачком или врло погрешно, на пример Панчова, Землин, Баванисте, Градшиче, Ирег, Митровца, Крупины (Крупањ), Градиск (Градишка), Бербир (Брибир). Покрац, Башут, Шамаш (Шамац) Бречкан (Брчко), Богоина (Бугојно), и друго.

Иначе, карта је израђена врло марљиво и техничка израда јој је одлична: боје су масне и врло живе и јасне; има их, с нијансама, 21. Означена су сва важнија места, планински масиви (само називи), нацртане реке, главнији железни-путеви и политичке границе.

Уз карту иде и прилог од 27 страна 8⁰, где се налази као неки мали предговор, важнији етнографско-статистички извори за поједине Словене (на 20 страна) и кратки статистички подаци, према најновијем материјалу. Одатле видимо да је на почетку 1911, године било око 159.420.000 Словена и то: Руса 110.000.000 (Великоруса 69.500.000, Малоруса 33.100.000, Белоруса 7.400.000), Пољака 21.700.000, Срба и Хрвата 9.773 000, Чеха 7.500.000, Бугара 5.700.000, Словака 2.740.000, Словенаца 1.500.000, Кашуба 370.000 и Лужичких Срба 157.000. Од тог броја има у Америци 4.500.000 Словена, међу којима самих Пољака 3.000.000. По религији су овако распоређени: православних 111.530.000, римокатолика 37.300 000, унијата 4.220.000, протестаната 1.640.000 и Мухамеданаца 1.230.000. Према средњем годишњем проценту пtriраштаја, професор Флорински рачуна да су Словени на крају 1911 године достигли број од 162 милиона.

М. С. Московљевић.

Jules Arren: Guillaume II, ce qu'il dit, ce qu'il pense. Pierre Lafite, Paris, 1911.

Немачки цар је човек о коме се највише говорило у свету за последњих двадесет година. О њему се најразличније мисли и данас. Докле су једни говорили да је он деге-

нерисани изданак једне јаке породице, екстравагантни модерни Нерон, комични сваштар, дотле су други тврдили да је сањало из крсташких времена, нови Лоенгрин. Трећи су се подсмевали оваквоме мишљењу; по њима је цар Вилхелм II један ултра-модерни владалац; кад иде у Јерусалим на хаџилук он добија концесије за жељезнице, продаје Крупове топове и старе ратне бродове: он је краљ путујућих агената. Четврти га сматрају за јункера, који сања о ратној труби и о јуришима. Пети му поричу ратоборност и додају да је то највећи помирљивац, готово страшљивац. А дебели Микел сматра свога цара за пример карактера, спреме, радљивости, истрајности, за узор модернога Германца.

Жил Арен је хтео, на основу аутентичних говора, писама, изјава, гестова да прикаже тога сфинкса. На основу онога што говори и мисли немачки цар, он приказује какав је у ствари цар Вилхелм II. Из тога би излазило да овај цар није тако неразумљива и сложена природа. Он у главноме епски представља себи цивилизацију. Бог је над свима људима; кроз пророке, владаре велике мислиоце, он управља светом; тако је Вилхелм I божје оруђе. Сем тога, Вилхелм I је заковани Германац, сиров, али чиста срца, јаке мишице, побожан, непријатељ неправде, заштитник потиштених, са незнабожачким менталитетом. Једном речи: Сигфрид, у коме тече крв Карла Великога и Фридриха Барбаросе, Пијемонтез германскога племена. Унук је наследник свих тих изукрштаних слојева и особина. Вилхелм I је обезбедио Немачкој прво место у Европи стварајући војску; Вилхелм II хоће да јој обезбеди прво место у светској трговини и у индустрији. Да би ово успео треба да створи и силну флоту. Кад то буде Вилхелм II ће бити судија свеопштега мира и рата. Тако је споља; унутра, Вилхелм II хоће да је апсолутни цар, пастир који води стадо германско, онако како је Бог наредио.

Како он није завршио свој владалачки рад, тешко је још изрећи једну приближно тачну оцену о њему. Али биће да у њему има помало од свега онога што у почетку рекосмо. У оцени Жила Арена и Пила Адама, који је овој студији написао предговор, има доста претеранога. Све ово што је речено о хегемонији Немачке у Европи неће бити тачно: њен мач много тежи у европским теразијама, то је извесно, али он не пресуђује још све.

J. M. J.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Стране речи у руском језику. — У трећој и четвртој свесци LXVI књиге (1911) часописа „Русскій Филологическій Вѣстникъ“ изишао је чланак И. И. Огјенка „К питању о страним речима које су ушле у руски језик за време Петра Великог“. У чланку, написаном поводом речника Н. А Смиркова, доказивано је, на супрот Смиркову, да је, што се тиче пута којим су те речи дошле у руски језик, много већа улога била јужноруске књижевности него пољске и да су, што се тиче времена кад су те речи ушле у руски језик, многе од њих, скоро све, постојале и пре Петра Великог, а у његово доба само ушле у широку употребу. Те речи су скоро све ушле у руски језик у другој половини XVII века, у доба када је преводна руска књижевност, чији почетци се налазе још у XV веку, нарочито била развијена, и када су преводиоци, имајући да преводе са много развијенијих језика од руског, врло често морали да задрже по коју страну реч. Доцније, са реформама и новим наукама које је увео Петар Велики, али који је ипак више био „спроводник свих тих реформа у руском животу, но и њихов иницијатор“, јавила се велика потреба за тим речима, и оне су из књига прешле у општу употребу.

Интересантно је истаћи да се готово све те стране речи налазе, пред крај XVIII века, и у делима наших писаца. Наши аутори из тога доба, пишући своје књиге врло неразвијеним тадањим језиком српским, имали су исту тешкоћу у раду коју и руски писци из XVII века. И како су сви они, са малим изузетком, радили под утицајем руске књижевности и ослањали се на њу, то ништа није било природније него да и они, посредним путем, многе стране речи приме из руског језика. Из речника тих страних речи, придодатог на крају Огјенковог чланка, може их се навести врло велики број које су употребљавали и наши стари писци и које су у тој форми и остале у нашем књижевном језику. Тако, на пример: адвокат, академија, аренда, глобус, декрет, демократија, експедиција, етика, идеја, индустрија, канцеларија, карта, лампа, лексикон, литература, монархија, музика, оригинал, пергамент, персона, политика, поета, приватан, привилегија, провинција, професор, регимента, регула, табела, типографија, кроника, центар, циркулар, и тако даље. М. Б.

Slovanstvo. Obraz jeho minulosti a přítomnosti. V. Praze. Nákladom Jana Laichtera na Král. Vinohradech. 1912. Цена 12,50 кр. — Ових дана изишло је у Прагу велико дело, у коме је, као што и сам натпис каже, приказано Словенство.

његова прошлост и садашњост. Ово је уопште *прво дело* ове врсте; до сад није ни у словенским ни у страним књижевностима било овакве књиге, у којој би овако опширно и скоро свестрано било обухваћено целокупно Словенство у културном погледу. Цело дело написали су само чешки писци. њих петнаесторица, са професорима Др. J. Поливком и Др. J. Бидлом, као главним уредницима, на челу. Књига има ове главе: предговор од познатог представника Новословенства, Др. Карла Крамаржа; историјски развој Словенства од Др. Јарослава Бидла; седишта и статистика словенских народа, од Др. А. Бохача; државно уређење и државоправне прилике словенских народа, од Др. Карла Кадлеца; верске и црквене прилике словенских народа, од Др. Јарослава Бидла; аутокефална црква православних Словена, од Др. Карла Кадлеца; школске прилике словенских народа, од Антонина Јирака; преглед словенских књижевности, од J. Махала; четири главе о словенској пластичкој уметности, од Фр. Таборског; словенска музика, од Др. Здењка Неједлог; словенско новинарство, од Јана Хејрета; соколство у Словена, од Др. Јос. Шајнера; словенска туристика, написало шесторица писаца (Др. J. Гут, Др. Б. Франта, Др. В. Дворски, Др. В. Черни, Ф. J. Рамбоусек, Др. Б. Прусик) за сваку словенску народност, односно земљу, посебно; поговор; и најзад обилат регистар. Уз књигу иде и лепо израђена карта Словенства. — И садржина и имена уредника и писаца, који су већином истакнути и добро познати научни радници, сведоче већ довољно о вредности и солидности овога дела. Њиме је дата словенском и свему осталом свету драгоцена ручна књига, у којој се човек може брзо и поуздано обавестити о културним приликама у појединих народа као и код свих Словена уопште. Пошто дело заслужује особиту пажњу, ми ћемо га у једној од даљих свезака „Српског Књижевног Гласника“ опширније приказати. J. E.

„Памяты Н. В. Гоголя. Кіевъ, 1911. — Априла месеца 1909 године прослављана је по целој Русији стогодишњица од рођења великог руског писца Н. В. Гогоља. Крајем 1911 године је у издању кијевског университета изишла и нарочита Гогољева споменица, у којој је, нешто мало доцкан, истина, штампано поводом тих прослава неколико чланака о Гогољеву животу и раду.

У чланку А. М. Лободе „О животу Н. В. Гогоља“ изнето је неколико нових и карактеристичних момената у његовом животу, документованих многим наводима из његових дела и писама. Нарочито се обратила пажња на неколико психолошки врло важних датума у Гогољевој биографији, и покушало се да се доведу у везу са његовим делима. Тако, на пример, нарочито се зауставило на његовом доласку у Петро-

град, и на првим утисцима које је велика варош оставила на њега. Од осталих чланака који се односе на дело Гогољево, нарочито је занимљив чланак И. В. Шаровољског „Гогољ међу великим хумористима новога времена“. У њему се, поредећи Гогољево дело са делима најчувенијих светских хумориста, од Раблеа до Дикенса, изналазе битне и индивидуалне особине Гогољевог хумора. Врло важан је још и велики чланак, највећи у целој књизи, В. А. Розова „Традиционални типови малоруског позоришта XVII—XVIII века и младићске приповетке Н. В. Гогоља“. У чланку се истраживао утицај који је могао имати на дело Гогољево, нарочито на његове прве хумористичне приповетке, сав онај чудни свет најразноврснијих, комичних понајвише, типова малоруске драме из XVII и XVIII века. М В.

Др. С. Табаковъ: Емиграционниятъ въпросъ, Цариград, 1911, стр. 240. — Књига се бави о важноме питању: о исељавању становништва у Америку, које је захватило Бугарску, Босну, Војводину, Маћедонију, Стару Србију, Црну Гору, Хрватску, Угарску. Први део књиге је у објашњавању исељавања, о узроцима, циљевима, начинима, средствима, а нарочито о организовању талијанске емиграције. Други део се бави о бугарској емиграцији у Америци. Књига је с опсежним материјалом, и за познавање прилика под којима читава села с Балкана емигрирају, може се корисно употребити.

J. М J.

Читуља.

Др. Имбро Ткалац. — Почетком ове године умро је, у дубокој старости, у Риму, познати хрватски родољуб, новинар и књижевник Др. Имбро Ватрослав Игњатијевић Ткалац.

Ткалац је рођен 6 маја 1824 године у Карловцу, где је свршио основну школу и нижу гимназију. Завршивши гимназију у Грацу, учио је права у Бечу, Берлину, Минхену, Хајделбергу и Загребу, где је полагао и докторат права. После свршеног школовања био је кратко време доцент славистике на хајделбершком Универзитету, али се ускоро вратио у Загреб и постао секретар трговачке коморе. У том положају остао је пуних десет година, бавећи се у исти мах и политиком, историјом и новинарством. До године 1860 његово име је било мало познато. Те године реши се да покрене један велики лист на немачком, у коме ће заступати хрватске и словенске интересе у опште. У листу, који је те године почео излазити у Бечу под насловом „Ost und West“, почео је, са великим познавањем словенских питања, водити оштре полемике са немачким листовима. Лист је скренуо на се пажњу

словенских и немачких политичара, и све више је напредовао. Због једнога чланка Ткалац буде 1861 осуђен на шест месеца тешког затвора. Издржавши затвор, продужи писати у истом правцу и у истом тону. Најзад, пред изгледима да и по други пут буде ухапшен, он напусти Аустрију, а лист престаде излазити у априлу 1863. Више година се задржао у Паризу, где је 1863 написао књигу „Питање аустријско“, због које му је за увек био забрањен повратак у Аустрију. Из Париза је отишао у Турин, своме пријатељу Кошуту, који га препоручи талијанској влади, те ступи прво као преводилац у министарству спољних послова. Доцније је заузимао различите положаје у талијанској служби: шеф пресбироа, начелник Државне Архиве, легациони саветник, члан комисије за ступање у дипломатску службу, референт за југословенске ствари и секретар министарства спољних послова.

Ткалчев рад је многобројан и многострук. Још од своје младости почео се бавити политиком и новинарством. Врло много његових чланака изишло је у „Südslavische Zeitung“. Затим је врло много радио у свом листу „Ost und West“, у у париском „le Siècle“, берлинском „Nationale Zeitung“ и „Grenzenboten“ у Лајпцигу. У хрватским листовима сарадња му је била онемогућена, забрањена, али ипак је изишло неколико његових краћих чланака у „Viencu“. — Као засебне књиге штампао је: „De religione christriana in Slavis introducta, propagata, reformata (Хајделберг, 1848); „Ost und West. Eine politische Rundschau“ (1850) — „Das serbische Volk in seiner Bedeutung für die orientalische Frage und die europeische Civilisation“ (1858); — „Das Statsrecht des Fürstenthums Serbien“ (Загреб, 1858). Године 1859 приредио је ново издање „Смрти Смаил аге Ченгића“ од Ивана Мажуранића, и издао га са својим предговором и коментарима ћирилицом и латиницом. „Питање аустријско? Коме и када ваља решити га? Посланица браћи Хрватима и Србима“. — Најзад, у Риму је, поред других ствари, издао прву књигу својих мемоара под насловом „Jugenderrinnerungen aus Kroatien“. Мисли се да је те своје мемоаре завршио и уставио у рукопису.

Ткалац је био убеђен присталица народног јединства Срба и Хрвата, и за српске интересе борио се исто онако као и за хрватске, са уверењем да је то један исти рад у два правца. Он је био први писац српског државног права, ваљан и користан заступник наших народних интереса пред западним јавним мњењем. У старијем нараштају наших политичара и јавних радника имао је много познаника и пријатеља, преко којих се увек обавештавао о свима нашим приликама, и увек лепо и братски о њима писао. Године 1895 долазио је у Београд, и усрдно био примљен. У. Ц.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVIII број 4. — 16 фебруар 1912.

ЗВОНА.

I

Ради југовине, оног су благдана тежаци мјесто на обали шетали по господској плокати. Ни вјетар, ни ситна постојана киша није их могла растјерати.

У сутону наоблаченог неба звоњаху отегнути, нескладни звукови узаврелих звона, заглушивајући становнике приморског града. Њих су звона прогањала у цркви, на шетњи, у кући, у крчми, а кад се спремало невријеме, ни у ноћи нису шутала. Једно се смири, а три се друга зањишу, али не скупа, већ у малим размацима, а онда им се с других околишних цркава придруже остала звона, све дубљим и дубљим гласовима. А и кад утихну, још се чује одјек и дуго траје, док се изгуби задњи звук. И тај се добро не изгуби, а већ из неке далеке запуштене црквице зацилика ситно и крештаво звоно. Онда се опет са свих звоника, са свих цркава, манастира, жупа, све до околишних гора, а и преко њих, јаве ситна, мала, велика, већа, највећа звона, а у метежу и нескладу звукова, свеђ се јасно разабире онај ситни, пркосити глас звонца, што не утихне ни кад се ноћ слегне, већ непрестано опомиње становнике на скрушеност и молитву.

Још се никад, као оног благдана, не зањихаше тако високо звона. Узалуд се ремета дерао на дјецу, да полакше потежу

конопе. О сваки коноп вјешало се четворо, петоро њих, а замах би их високо понио, и бијаху срећна кад би послије сваког ударца жељезног бата звоно затутњило муклом и дубоком јеком. Од јеке су озвањали звоници, као да су и они из ковине салити. Читав је град јечао и тутњио, и та се мукла пријетња слагала с оним болесним свијетлом сутона, с оним чађавим и растрганим облацима, с оним мокрим и блатним плочником и с оним осмагло-блиједим појавама тежака, што су, гурајући се и бучећи, шетали по господској плокати.

Ни кад се вечер слегла, ни кад затрепташе прве плинске свјетиљке, није се звоњавина слегла. У кратким се размацима чула по која клетва, по која псовка, или шаљива ријеч; али нитко да би кренуо кући, већ се сви даље шетали по оном кратком простору као око уклетог круга. Појас свијетла што је пао с плинских свјетиљака, одражавао се о мокри плочник, и на час би расвијетлио и пролазнике, што се неким тупим изражајем лица загледаше у немирне пламенове ф њера. А и пламенови су се оног благдана некуд стисли, утањили, и нису могли да пробију мрак, што је одасвуд на њих навирао. А навирао је са својих страна: с мрачних прозора, с нерасвијетљених улица, с ниског облачног неба и с оних тамних појава, што су у полумраку рогобориле, псујући се и смијући се присиљено. Сва су та бића нешто ишчекивала, што ће их све пренути. Два се момка ради неке цуре умало не побише, и сви су у тај час некуд слободније дисали, похлепно удишући влажни зрак. Али срећом умијеша се у кавгу трећи, двапут јачи од супарника, и раздравши се на њих с неколико простачких псовака, гурне их тако нагло и жестоко, да обојица колико су дуги и широки омјерише плокату. Чула се бука, правдање, пријетње, звиждуци, а супарници, кад усташе, једва пробише густе редове гледалаца и у час замакнуше у ближњу, мрачну улицу, прогоњени од дерања дјечурлије.

Дуго су још трајали звиждуци, клетве и смијех, а онај трећи испрсио прса, па се шета поред оне дјевојке и нитко да се усуди свратити поглед на њу. Мрак се, и ако су гориле свјетиљке, све дубље и дубље спуштао на оне раздражене шетаоце. Неки је тежак на сав глас приповиједао, како се у некој крчми пијани месари на ножеве побише, да је више њих озлијеђено, а један да је смртно рањен. Шетаоци сада бијаху још немирнији, некоји добро не чуше или зло схва-

тише тежакове ријечи и од граје, повика и метежа, нит је тко кога чуо, нит разумио. А звона су свеједнако брецала, тутњила, циликала, славила, ударала, као да се и она посвадише. Влажни вјетар повијао се плинским свјетиљкама и облацима, а прве крупне капље кише покапаше на тврдоглаве шетаоце. Читава плоката бијаше покрита од кишобрана, а онда на час, као да се олуја на њих оборила, заколебаше у зраку, и уз урнебесно вику сви похрлише на једну страну трга, одакле су чуло очајно запомагање.

— Ухвати га! Криж му! Полиција! Нож! Убио га!

Усред прочника, изврнута на леђима, лежала је крупна људескара, с распореним трбухом.

— Шибишкин! Шибишкин! дерали се разјарени и бијесни гласови.

— Убио га властити брат!

— А зашто?

— Ради жене.

— Ради оставштине.

— Ради дуга.

Нитко није знао за прави узрок, и да у то не стигоше стражари, били би гледаоци од нестрпљивости и радозналости навалили један на другога, да се на смрт побију...

Чим однесоше рањеника, обори се ситни дажд и у трен ока растјера гледаоце. Плоката оста празна, и само се чуо пљусак кише, а звонима глас се утањио и звуци стадоше допирати као из велике даљине...

II

Рањени Шибишкин једва оста у животу, а кад посвема оздрави, закле се да неће брату опростити ни на самртној постељи.

Мало касније разбоље се Шибишкинов отац, и у неколико дана умре. Око одра сједиле су жене, разговарајући се о завађеној браћи. Вани је кишило, а капље, што их је носио вјетар, куцаху о замагљене стаклене прозоре. Из даљине чуло се мртвачко звоно, што је једнолично и без престанка брецало. Човјек би рекао као да више никада неће престати и као да се више никада неће разведрити небо, него ће све изгинути и иструнити у оном жутом, прекогробном полумраку. У соби бијаше зрак покварен од испаривања мокрих одијела

и обуће, од мириса воштаница и од загушљивог задаха побожних старица. Њихови разговори бијаху тихи, ниједна гласнија ријеч, ниједна одрешитија кретња; свак је избјегавао туђи поглед, а све оне очи без изражаја гледаху у непомичне и усправне пламенове воштаница. Кад би који нови посјетитељ ступио у собу, за час би задрхтали пламенови и дуго је трајало, док би се посвема смирили и исправили. Једна је старица, држећи число у руци, говорила:

— Ни оца нису послушали, кад их је на самртној постељи заклињао да се помире.

У то се наново отворе врата, а у соби уђе старији Шибишкин. Како је био висок и крупан, могао је руком дотакнути строп, сви умукоше, а пламенови воштаница никад нису јаче задрхтали и запламтали, крабећи восак што се циједио на велике окапине. Одмах за старијим Шибишкинон уђе и млађи, мршав, коштуњав, мало погнутих леђа, као звијер што је спремна да скочи на плијен. Од страха једна старица готово да не крикне. Али браћа мирно ступише до одра, и, прекрстивши се, поскропише покојника благословљеном водом. Присутни бијаху преварени у ишчекивању; сви се бијаху дигли, спремни да виком или силом спријече кавгу. На одру, рек' би, да се још више протегао мртвац, а укочене чељусти као да се још јаче стиснуте и несмиљеније избочише испред прозирне и воштане коже. Једна му велика брекња сјела на помодрјелу и набухлу усну, и дотакнувши се рилцем отеклине одлети, а сви махнуше рукама и рупцима, тјерајући од себе муху. А мртвац као да је с лијевог полуотвореног ока лукаво жмирио на посјетитеље и на завађене синове. Браћа су неко вријеме сабрано и снуждено проматрала покојника, а онда она људескара сузним очима пријеђе до коштуњавог и загрли га обим рукама, пољубивши га у оба образа.

Кад су се браћа окренула, у соби није било ни једног посјетитеља. И они сједоше мртвоме до узглавља. Послије дуге шутње млађи упита старијега:

— А јеси ли јавио Ивану?

Људескара потврди главом.

Затим опет умукоше, а у тишини чуо се ромор кише и отегнуто и једнолично брецање мртвачног звона.

Браћа су цијелу ноћ чувала покојника.

Божо Ловрић.

НОЋНИ НАПАД.

Већ много недеља стајали смо према непријатељу: у једном делу великог круга опсадне војске поставили смо предстраже. Сваког трећег дана и сваке треће ноћи чували смо стражу, осталих ноћи држали смо се у приправности, или смо лежали, с пушком у руци, по јендецима и иза зидова и кућа.

Како нас је радосно изненадила вест да ћемо, ради одмора од неколико дана, бити разрешени на кратко време!

Још исто пре подне повукли смо се. Прешли смо преко реке на другу обалу. И друга одељења војске кренута су. Настао је велики покрет, који није био завршен ни идућег јутра.

Село Гранд Менил одређено нам је као одмориште. Али оно је било тако дупке пуно, да смо ми официри одмах дали да нам ископају земунице по вртовима за прву ноћ. Било је почетком октобра. Ноћи нису биле хладне, и већ од неколико дана, после два-три месеца, време је било дивно, као лето. Тако смо могли живети под ведрим небом. Идућег дана на подне — опет је све пловило у сунчевој светлости — један од официра из наше чете припремио нам је једно изненађење. Баш кад смо поседали око великог празног сандука за суво грожђе да ручамо, он се појави са зделом пуном пиринча који се пушио, помешаног са кериeм и пармезанским сиром. Пармезански сир послала му је његова жена, у неколико махова, у завојима за писма. Да, то је доиста било изненађење. Извесно, извесно, говеђина поред њега... Али то је за данас неважно, та ми имамо задовољство да једемо пиринач са кериeм и пармезанским сиром. Пехари и чаше што су пред нама напуњени су оним изврсним руменим француским вином које је хиљадама наших људи одржало здравим у Француској.

— Дакле, господо моја, устаде наш капетан, живео дародавац! А сад не оклевајмо.

Већ је примамљиво јело било раздељено по тањирима, већ су наше виљушке хтеле да започну своја убадања, подизања и бушења, кад одједном поред наше трпезе указа се, као да је изникао из земље, дивизиони генерал и један његов генералштабаи официр. Оближња кућа прикрила их је била од нас.

Ми поскочисмо и поздрависмо. Капетан поднесе рапорт.

— Шта, како! узвикну генерал весело. Пиринач с керием. Та то је дивно! Господо, моме ађутанту и мени по једна виљушка, па ћемо одмах као сенке одјахати одавде.

Јела је било толико много да смо замолили господу да на сваки начин буду наши гости. Они одмах седоше међу нас.

Генерал је причао како је тек за време двогодишње команде у Индији дознао шта се може начинити од пиринча. Ми у Немачкој и не слутимо како се справља ово зрно.

Наш дивизиони генерал остао је после ручка код нас. Гледао је брда у даљини, и било је чудно да баш он говори ово:

— Погледајте горе, господо, у васколики мир. Сунце жеже да би све дозрело; и кад бисмо имали живу машту, могли бисмо видети како са оних сјајних висова спушта се, играјући, до нас бахантска поворка у свој својој мирној дивљини.

Ми сви, са озбиљним лицима, не говорећи ни речи, управисмо очи ка обасјанима пукотинама у стени, у друмове беле од прашине, који су се спуштали са блиставих брегова у долине. То што су наша момчад по свима вртовима и двориштима, по свима угловима и кутовима прали из основа своје тело и своје ствари, уз бурно кликтање и смех, — то је само повећавало мир. Генерал, загледан још непрестано у даљину, показивао ми је свој профил. Његова мала глава изгледала је као глава у тице. Изнад прилично ружних, широких усана, висили су, као у Кинеза дугачки, танки, плаво-проседи бркови. Ни трага од браде. Нос је био велики, рскавичав, ружан. Изнад дивних, паметних, јасно плавих, муњевитих соколовских очију засвођавало се огромно чело. Као што му је глава била неправилна, тако неправилан био му је и цео стас. Уз мало, слабо, гипко, витко тело пристајале су веома лепе ноге, али не и необично велике, широке, здепасте руке. То су биле руке правога пекара. Чудновато.

Генерал је важио као један од најспособнијих у војсци. Уз меку нарав као у дванаестогодишње девојчице, имао је он и силну истрајност у задржавању и издржавању, неодољиво „напред!“, чиме је задобивао срца свију. О својим људима бринуо се неуморно.

Иначе, чини ми се, у мирно доба живео је усамљено.

Био је чувен као зналац Шекспира. У осталом је ишао мирно својим путем. Био је необична појава.

Још непрестано, не говорећи, уживали смо у красном дану мира.

У том... ми сви поскочисмо одједном... жива паљба... на добар час од нас, на западу... Сваког тренутка пуцњава је све јача и јача. Чује се сасвим онако онако као кад се у даљини на некој циновској лађи покидају једрила, па се она као помамна лепрша и ваља по бури.

Ми извадисмо своје догледе из футрола и почесмо живо гледати ка западу. Ни дима, ни паре, ништа се није видело.

Дивизиони генерал се окрете озбиљно к нама: „То је изненадан напад Француза на село Марец. Ви познајете место са својих карата. Ја сам јуче био лично тамо, да видим својим очима колико ми је могуће. Пред месташцем које се пружа са севера далеко на југ, налази се „Утопљени Ђаво“. Свакако, пређашњи римски водовод, већ од неколико столећа ископан у подземно скровиште, где се хиљадама људи могу скупљати у тајности. „Утопљени Ђаво“ изгледа као једна једина горостасна, потпуно равна гробна плоча. Свакако одатле, са размрскујућом силом, извршен је напад на Марец, Непријатељ се користио тамошњим повлачењем чета и малим нередом који је, наравно, скопчан с тим. Ако он заузме Марец, онда ће наша дивизија, као најближа и одморна, напасти још вечерас на њ, и заузети га. А ја ћу сам, без оклевања, издати заповест.

Пуцњава пушака настављала се подједнаком јачином, само смо чули како се са севера и с југа приближује Марецу. Посред пуцњаве чуо се с времена на време и прасак граната.

Стајали смо у полукругу око генерала, који је, тамна и озбиљна лица, био наслоњен ни сабљу и гледао у даљину.

Тада се окрете још једанпут к нама.

— Ноћна битка је најгора од свих битака. Ако је икако могуће, треба је избећи. Ако није: онда, само напред! и дању и ноћу... Кроз један час дивизија ће бити сакупљена код Гранд Менила, и тада нека се чује само стара пријатељска реч: Пали!“

Одједном се појавише наш бригадски генерал и његов ађутант.

И дивизиони генерал је сад могао одмах, бар једном од својих подгенерала, да изда лично своје заповести.

Један наредник из телеграфског одељења долете журно, застаде пред дивизионарем и рапортова:

— Његово Краљевско Височанство жели да говори с Вашом Екселенцијом преко телеграфа.

Генерал, пружив нам руку за растанак, удаљи се одмах.

На мом часовнику било је пет прошло тринаест минута. Сунце тек што није утонуло у море. Зашло је као велики мехур натопљен крвљу.

Весели жагор међу нашим војницима одавна се утишао. Сви су знали, ма да заповест није била још издана, да ће се кроз кратко време кренути да ударе у самртну ватру. За сада се осећала само нема, журна врева.

И, десет минута после шест, стајала је наша дивизија на уговореном месту код Гранд Менила.

Паљба пред нама утишала се.

Ноћ је сасвим наступила. Зимско звездано небо блистало је озго на нас. Био је млад месец, и излазио је тек сутра ујутру у пет часова и тридесет и седам минута. Дакле, нисмо могли рачунати на њега да ће нам присветлити. Једино звезде биће нам гледаоци.

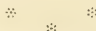

Најпре смо се кренули, пук за пуком, као у мирно доба, друмом на запад.

Свакоме из целе дивизије било је строго заповеђено: не проговорити ни речи, не избацити ниједан метак пре но што не дођемо непријатељу лице у лице.

После марша од пола сата: стој.

Развили смо се јужно од друма у четне колоне које су стајале једна поред друге на тридесет корака растојања; северно од друма налазио се други пук из наше дивизије.

Друга бригада бнла је за нама као као резерва. Иза ове долазиле су две нове дивизије. Нанеће се смртан удар Марецу,

Наше очи навикле су се на звездано-јасну ноћ. Развијање у четне колоне вршило се одлично, као на вежбалишту. Заповести су изговаране само тихим гласом. За то нам је требао цео час. А сад је све готово, и ми пођосмо на смртан пут.

Наравно, није се могло ни помишљати на равњање дуге

линије, тим пре што се више нису смеле издавати заповести Ипак смо се сви равнали један према другом; нисмо се цепали..

Капетани су ишли на челу својих чета; ми поручници ишли смо на крилу својих водова. Марширали смо са пушкама о десно раме.

Колико још? Кад ћемо стићи до свога циља? Никад нећу моћи да заборавим овај наш аветињсхи поход. Ни речи, ни заповести, увек само право напред!

Одједном угледасмо светлуцаве кровове.

Дакле, стигли смо! Још само десет минута! Да ли ћемо доспети у Марец непримећени?

Ишли смо опет седам до осам минута у напред, и тада опазисмо црне контуре дрвећа и зграда. Код непријатеља влада мртва тишина. Да није он...

Одједном, у селу, зарза неки коњ јако, па све тише и тише. Одмах затим, један једини, високи, бескрајно отегнути звук рога, и... све звезде попадоше на нас; пламен, ракетле, муње, сунца цене васионе почеше да prште на нас. За један минут стотинама нас ваљало се по земљи.

Сада или никад!

Официри вичу кроз паклену вику: Пушку на десно! На руку! Марш, марш! Ура!... и ми наваљујемо напред уз лупу добоша и звуке рогова, увек само напред. Већ смо на рубу села, у вртовима. Напред, напред!

И овде су нам препречили пут. Започе ужасна борба; човек на човека. Боримо се са Царском Гардом.

Само да нас не потисну! То је једина мисао што подстиче свакога од нас, који у овом тренутку као пантери урличемо, гриземо, гребемо.

Већ гори овде-онде. Пламен нам присветљује.

У ушима нам јечи напред с рогова. Чујемо два вечито иста, добошева звука плум-бум, од чега нам узаври крв. Хиљаду рогова, хиљаду добоша. То је резерва стигла до села.

Марец не можемо више изгубити.

Часовник показује поноћ.

* * *

Како сам проживео ноћ, шта сам проживео, не знам више. Само се понечег јасно сећам.

Све је збркано. Војници страних пукова, кад остану без

вође, сакупе се око најближег официра или подофицира. Четом од тридесет, четрдесет људи заповеда каткад водник. Тамо лети један генералштабни офацир са сабљом заманутом у вис, на којој се лепрша кићанка. Иза њега само два војника; идућег тренутка придружили су му се већ педесет, шездесет. У томе куршум погоди јунака у срце.

И непрестано наваљују друге помоћне чете.

Већ се приближују обе свеже дивизије.

Непријатељ, Царска Гарда брани се као лав. Мора се освајати кућа по кућа, врата по врата, прозор по прозор.

У један час ујутру Марец је наш. Оно мало француских војника, заосталих у селу, похватано је. Остатак се повукао у „Утопљени Ђаво“.

Ја погледах у вис, да потражим звезду која је баш нада мном. Да ли је ту? Је ли то она што слабо сјаји, и што сваког тренутка хоће да се угаси од умора? И к њој се уздиже пара, дим, узвици, вапај, молитве, стењања. Како јој је све то свеједно.

Пре зоре не може се ни помишљати на ред. Али поступно наступа мир. Пуцњава престаје. Само по кат кад зачује се прасак: то се брани нека изненађена чета. Али се чарке брзо завршавају.

Пред зору пролазим поред једне запаљене куће, да би стигао на западни крај села. Кад сам ушао у врт, спазим једну групу као од воска: шест до седам француских пешака, који су спавали око ватре што је још тињала, изненада су напали наши војници. Пошто су се они, уместо да се предају, машили својих пушака, то су их одмах поубијали. И још леже и седе око задимљеног пања у истом положају у коме их је погодио непријатељски куршум.

Поред њих, као да је на силу хтео да провали кроз ограду, пао је један стари подофицир из зуавске гарде, са лицем окренутим к мени, с главом мало завађеном. Сребрнаста брада виси му до појаса. Одличја са Крима, са Солферина и Мађенте, из Кине и Мексике украшавају угасито плави мундир извезен златом. Овај старац обгрлио је десном руком једног официра, младог као капља, који је обавио своје руке око врата подофицира. Његово бледо лице окружено је дугом брадом зуавског гардиста. Лева рука старог гардиста згрчила се са искривљеним прстима у трњу.

Поред ових, наслонивши главу, на зид, смешећи се, спава самртним сном један врло млад подофицир мога пука. Још авет смрти није испила његове свеже, црвене образе. Лице му је само „млеко и крв“. При паду је левом руком ухватио густ ружин џбун, и притиснуо га на срце.

И нехотице моје око подиже се к небу. На њему је стајао бескрајно фин, плавичасто-жут срп прве четврти младога месеца.

Баш сам хтео да пођем, кад се на моје раме спусти нека тешка рука. То је била рука дивизионог генерала.

— Видео сам како сте мало час погледали у небо. Ваша потајна жеља је била: кад би већ прошла ова ужасна ноћ. То је и моја жеља. Али издржљивост, издржљивост. Ове ноћи у један сат телеграфисао сам Његовом Краљевском Височанству да је Марец наш. Сад морамо уложити своје последње напоре да ујутру одбијемо могући напад из „Утопљеног Ђавола“. Али они неће доћи. Ипак, треба да смо обазриви. Чим сване, први посао биће да се уклоне рањеници. Иза Мареца стоје већ три стотине болничких кола, која сам телеграфски наручио. Тако исто, са свих страна упутили су се журно к нама лекари. У Гранд Менилу биће велико превијалиште. А потом се морају сакупити пукови и бригаде. Још је све у нереду. Нека, драги мој млади пријатељу, овај ноћни напад буде први и последњи у коме учествујете. Не наредите га никад, сем ако то дужност, као у овом случају, строго не налаже.

* * *

Ја ускоро стојим на западној ивици. Човек се тиска уз човека са пушкама „на готовс“. Једна позвана батерија поставила је своје топове, напуњене картечима, на најподесније место.

Свиће. Веома хладан источан ветар веје ледено око нас пет минута. Зора. Сунце. И сунце, сунце обасјава грозовиту слику...

— —

Болничка кола за болничким колима, улазе у Марец. У њих, као у хлебарске пећи, увлаче рањенике. У свака кола могу да стану њих двојица. Поклања им се што већа пажња. Лекари раде повијених рукава или чак без капута. Штогод је могуће одлаже се за превијалиште.

Већ се скупљају одељења војске.

По подне, у четири сата, стоји моја дивизија један час иза Гранд Менила. Обећан нам је одмор од недељу дана.

Идућег јутра дневна заповест похвалила је нашу дивизију. Сам дивизиони генерал јаше од батаљона до батаљона, и казује неколико кратких, топлих, узбудљивих речи.

Детлев фон Лилиенкрон.

(С немачког превела П. Л.).

НУМА РУМЕСТАН.

(29)

XVIII

Нова Година.

И он додаде да би боље објаснио своју мисао:

— Ја имам толико планова у глави, толико проналазака. Понекад се, побркам, изгубим главу... Тек у кревету дођем мало к себи.

Руместан потражи какву столицу да седне; али у соби се налазила само једна столица, која је служила као ноћни сто, и била претрпана књигама, новинама, са једним расклиматаним светњаком поврх свега. Он седе при дну на кревет.

— Зашто те никако нема?

— Како! Ти збијаш шалу?... После онога што се десило, ја више нисам могао да изиђем пред твоју жену. Замисли само! Стајао сам ту пред њом, с брандадом у руци... Морао сам бити сувише хладнокрван па да не испустим све на под.

— Розалија није више у министарству... изусти Нума погружено.

— Ствар дакле није легла?... То ме чуди... Изгледало му је немогућно да Г-ђа Нума, једна тако разумна жена... Јер, у ствари, шта је било све то? „Тричарија, забога!“

Нума га прекиде:

— Не познајеш је ти... То је неумољива жена... права слика свога оца... Северна раса, драги мој... Они нису као ми, код којих се најжешћи гнев истутњи у млатарању рукама

и у претњама, па док се окренеш, крај... Они све задржавају у себи, то је страшно!

Он пропусти рећи да му је она већ једанпут опростила. Затим, да би се отресао ових тужних мисли:

— Обуци се... Идемо заједно на ручак...

Док се Бомпар умивао у ходнику, министар је разгледао ову таванску собицу, где је светлост допирала кроз један мали прозор на крову, низ који је цурио растопљени снег. Обузимало га је саучешће при погледу на ову сиротињу, ове влажне зидове са избледелим тапетима, ову малу, зарђалу пећ, без ватре у ово ладно време, и он се питао, навикнут на раскошну удобност своје палате, како је могућно живети овде.

— Јеси видео башту? довикну му весело Бомпар из свога умиваоника.

Башта, то су били врхови три олињала платана, који су се могли видети тек ако се човек успуже на ону једину столицу у соби.

— А мој мали музеј?

Он је тако звао неколико старудија које су биле поређане на једној дасци, са натписима: једна цигла, једна лула од тврдог дрвета, један зарђали нож, једно нојево јаје. Али цигла је била донета из Алхамбре, нож је служио као оруђе за крвне освете једног чувеног корсиканског зликовца, лула је носила натпис: *Лула једног мароканског робијаша*, стврднуто нојево јаје, најзад, било је успомена на један леп изјаловљени сан, једино што је — поред неколико летава и гвоздених полуга што су лежале набацане у једном углу — било преостало од Бомпарове Квочке и вештачког одгајивања нојева. О, сад је он пронашао нешто далеко боље: славна замисао, драги мој, која ће донети милионе, али о којој још не може да говори.

— Шта то гледаш?... То?... То је моја диплома старог члана друштва *Бели Лук*.

Друштво *Бели Лук* имало је задатак да једанпут месечно удружи све јужњаке који живе у Паризу на један обед с белим луком, тек колико да не би заборавили мирис и нагласак свога завичаја. Склоп друштва био је ужасно сложен: почасни председник, председници, потпредседници, стари чланови, квестори, цензори, благајници, сви са дипломама на

ружичастој хартији са сребрнастим пругама и лепим чешњем белог лука уместо печата. Овај драгоцени документ ширио се на зиду, поред разнобојних објава, огласа за продају кућа, редова вожње, које је Бомпар желео имати увек пред очима, „да би имао чиме напунити главу“, говорио је он безазлено.

Ту сте могли прочитати:

Замак на продају, сто педесет хектара, пашњаци, шума за лов, река, рибњак...

Лепо мало имање у Турени, виногради, детелишта, воденица на Цизи...

Кружно путовање кроз Швајцарску, Италију, на Лаго Мађоре, на Боромејска Острва...

То га је одушевљавало као да су најлепши предели висили пред њим о зиду. Чинило му се да је тамо, био је тамо.

— Врага!... рече Руместан са извесном завишћу коју му је уливао овај бедни занесењак, тако срећан међу својим дроњцима... Ти имаш џиновску машту... Но, јеси готов?... Хајдемо... Код тебе је ђаволски хладно...

Кратка шетња кроз веселу гомилу обасјаног булевара, и оба пријатеља заседоше за сто у блештавом и прегрејаном кабинету једнога отменог ресторана, пред расклопљеним острицама и брижљиво отвореном боцом Шато-Иквема.

— У твоје здравље, друже... Срећна ти Нова Година.

— Гле! збиља, рече Бомпар, још се нисмо пољубили.

Они се загрлише преко стола, сузних очију; и ма колико да је Черкезова кожа била рапава као уштављена, Нума се осети окрепљен. Још од јутрос рано, он је жудео да загрли некога. А после, они су се знали одавно; тридесет година њиховог живота лежало је пред њима, на овом стоном застору, и при мирису укусних јела, при златном преливању скупоцених вина, они су призивали дане младости, сећали се својих братских успомена, игара, излета, видели себе као дечурлију, прекидајући своје изливе изразима свога наречја, који су их још више зближавали:

— T'en souvénès, digo?... Сећаш ли се, је ли?

У соби до њих чуо се јасан, звонак смех и пригушени крици.

— Нека иду до ђавола жене, рече Румустан; нема ништа боље од пријатељства.

И они се опет куцнуше. Али је разговор ипак узимао други ток.

— А мала? упита Бомпар намигујући... Како је она?

— О, нисам је од онда видео, можеш мислити...

— Разуме се... разуме се... прихвати нагло други, врло озбиљно, са пригодним изразом лица.

Сада је неко, иза преграде, свирао у клавир одломке модерних валцера, кадрила, мелодије из оперета, час раздрагане, час чежњиве. Они су слушали ћутећи, чимкајући спарушено грожђе; и Нума, кога су наизменце обузимала разна осећања, поче мислити на своју жену, на своје дете, на изгубљену срећу, изјада се гласно, налакћен на сто:

— Једанаест година поверљивог, нежног заједничког живота. Све то у једном тренутку изгубљено, ишчезло... Та зар је то могућно?... О, Розалија!... Розалија!...

Нико не може ни слутити шта је она њему била; и он сâм је то добро увидео тек по њеном одласку. Тако чврст карактер, тако племенито срце! Па каква плећа, какве руке! Не онаква лутка испуњена струготином као *мала!* Нешто једро, мирисно, нежно.

— А после, видиш, друже, нема говора, кад је човек млад, потребна су му изненађења, пустолови... Журни састанци, у грозничавом страху да не буде ухваћен на делу, бежање низ степенице, стрмоглавце, с оделом преко руке, све је то саставни део љубави. Али у нашим годинама, оно што човек жели више свега, то је мир и спокојство, оно што филозофи зову безбедност у уживању. А то човек налази само у браку.

Он нагло скочи са столице и баци на сто свој убрус:

— Но, хајдемо!

— Куда идемо? запита Бомпар, увек спокојан.

— Да прођем испод њеног прозора, као пре дванаест година.. Ето, драги мој, докле је дотерао шеф францускога Универзитета...

Под сводовима Краљевског Трга, чија је снегом покривена башта сачињавала бео четвороугао ограђен жицом, оба пријатеља шетали су дуго горе-доле, бацајући поглед на високе прозоре дома Ле Кеноа, испод зупчастих настрешица, димњака и балкона у стилу Луја XIII.

— Кад само помислим, уздисао је Нума, да је она тако близу мене, а ја не могу да је видим!

Бомпар је цвокотао од зиме, гацајући блато, и није добро разумевао овај сентиментални поход. Да би томе учинио крај, он прибеже лукавству, и, знајући да му је пријатељ мекушан и да се плаши најмање нелагодности:

— Ти ћеш навући кијавицу, Нума, добаци му он подмукло.

Јужњак се уплаши, и они се опет попеше у кола.

Она је била горе, у салону, где је први пут видео, и где је исти намештај стајао на истим местима, доспевши у оне године кад се ствари, као ни карактери, више не мењају. Једва ако се видело неколико избледелих пруга у жуто-црвеним тапетима, понека влажна мрља на огледалима, која су била мало помућена, као огледала напуштених рибњака, чији покој ништа не ремети. И лица остарелих родитеља, који су, са својим редовним друговима у игри, седели нагнути над картама, при светлости двокраких светњака, изгледала су такође утучена. Г-ђа Ле Кеноа, надувеног и опуштеног лица, као без животне снаге; председник још блеђи, са још јачим изразом гордог пркоса који је избијао из горког плаветнила његових очију. Поред једне велике наслоњаче чији су јастуци били мало нагњечени, седела је Розалија, и — мада јој је сестра била отишла да легне — није прекидала полугласно читање књиге коју јој је малочас читала на глас, кроз тишину играња виста, испрекидану само кратким речима и узвицима играча.

То је била једна књига из њене младости, један од оних природних песника које је научила волети од свога оца; и из ових строфа, пред њеним очима се указивала цела њена девојачка младост, и њу је опет обузимао свеж и продиран утисак првога читања.

Цура је могла спокојно, у гори,
Јагоде брати, где извор жубори
И крај ње стоји вес'о косач млад;
Срце јој не би било пуно студи,
Мет'ла би главу на верне му груди,
Живот би био слађи него сад...

Књига јој испаде из руку на крило; јер последњи стихови одјекнуше тужно у дубини њеног бића, подсећајући је на њену за тренутак заборављену несрећу. У томе лежи сви-

репост песника: они вас уљуљкују, стишавају вас, па онда једном речи позледе рану коју су готово залечили.

Сећала се како је стајала на овом истом месту пре дванаест година, кад јој се Нума удварао доносећи јој велике букете, и како га је она, у чару својих двадесет година, озарена жељом да буде лепа за њега, чекала на овом прозору да се појави, као што се вреба судбина. Као да се још у свима кутовима задржао одјек његовога топлог и нежног гласа, који је тако брз на лаж. Кад би се пажљиво претуриле ове ноте растурене по клавиру, пронашли би се дуети које су они заједно певали; и све што је било око ње изгледало јој је као саучесник у несрећи њенога промашеног живота. Замишљала је шта је тај живот могао бити поред каквога честитог човека, преданог друга: не живот сјајан ни славољубив, него прост и повучен, у коме би се у двоје храбро подносиле бриге и болови до смрти...

Живот би био слађи него сад...

Она је била толико утонула у своје сањарије да су, по свршеном висту, кућни пријатељи били отишли а она то скоро и није приметила, одговарајући несвесно на пријатељски и сажаљив поздрав свакога од њих, и не опажајући да је председник сада, уместо да отпрати пријатеље, као што је то радио сваке вечери, у свако доба године, ма какво било време, шетао по салону крупним корацима, док најзад не застаде пред њом, питајући је гласом који је прену из заноса:

— Но, кћери, на чему си? Шта си одлучила?

— Увек исто, оче.

Он седе поред ње, узе је за руку, покуша да је убеди:

— Разговарао сам с твојим мужем... Он пристаје на све... Ти ћеш живети овде код мене догод ти мати и сестра буду на путу; чак и после ако твој гнев још буде трајао... Али, понављам ти, та је парница немогућна. Ја се надам да ћеш ти одустати од ње.

Розалијаману главом.

— Ви не познајете тог човека, оче... Он ће употребити сву своју вештину да ме опчини, да ме опет задобије, да опет будем жртва његових превара, и то својевољна жртва која пристаје на тако стидан живот, без достојанства... Ваша кћи

није од таквих жена... Ја хоћу потпун, неизгладив расцеп, гласно објављен целом свету.

Са стола где је прибирала карте и значке, не осврћући се, Г-ђа Ле Кеноа се благо умеша:

— Опрости, кћери, опрости.

— Да, лако је то рећи жени која има искреног и честитог мужа као што је твој, која не познаје онај сплет лажи и превара што се обавија око човека и дави га... Кажем вам, то је лицемер. Он има један морал за Шамбери, а други за Лондонску улицу. Речи и дела увек у опреци... Друга реч, друго лице... Оличено притворство и лукавство његове расе... Једном речи, прави јужњак!

И она додаде заборављајући се у свом гневу:

— У осталом, ја сам му већ једном била опростила... Јест, две године по венчању... Нисам о томе рекла ни речи ни вама, нити икоме... Била сам врло несрећна... Онда смо остали заједно само по цену једне заклетве... Али он не може да живи без вероломства... Сад је све свршено, за навек свршено.

Председник више не хтеде наваљивати, диже се лагано и приђе својој жени. Настаде међусобно шаптање, као нека препирка, која је била врло необична између овога одлучног човека и ове покорне, утучене жене:

— Она то треба да зна... Да... да... ја захтевам да јој кажете...

Без иједне речи више, Г. Ле Кеноа изиђе из собе, и његови одсечни, одмерени кораци одјекнуше, као сваке вечери, кроз пусте сводове, прекидајући свечану тишину великог салона.

— Ходи овамо... рече мати кћери са нежним покретом руке... Ближе, још ближе!...

Никад не би смела рећи гласно... Чак и сада, овако близу једна друге, срце на срце, она се још устезала:

— Слушај, то је његова воља... Хоће да ти кажем да је твоја судбина судбина свију жена, и да је ни твоја мати није могла избећи.

Розалија пренеражено саслуша ову исповест, коју је већ од првих речи била погодила, док јој је један мио, старачки глас који су гушиле сузе, једва шапутао једну жалосну, врло жалосну историју, у сваком погледу сличну њеној, мужевље

неверство у прво време брака, као да се, према девизи ових јадних спарених бића „Превари ме, или ћу те преварити“, човек увек труди да први почне, да би сачувао своју надмоћност.

— О, ћути, ћути, мама, не мучи ме...

Њен отац, коме се она толико дивила, кога је стављала изнад свију других људи, беспрекорни и непоколебљиви судија!... Па каква су то створења људи? На Северу, на Југу, сви су једнаки, издајници и вероломници... Она која није плакала због неверства свога мужа, осети како је облише топле сузе због овог понижења њеног оца... И они су полагали на то, да је саломе!... Не, сто пута не, она неће опростити. А! то је дакле брак! Онда, срам и презирање браку! Шта чине страх од скандала и обзири према свету, кад је само ствар у томе ко ће их боље изиграти!

Мајка ју је била обгрлила, стежући је на срце, трудећи се да стиша срџбу ове младалачке савести, која је била рањена у својој вери, у својим најдражим убеђењима, и миловала је благо, као што се дете уљуљкује:

— Да, опростићеш... Учинићеш исто што и ја... То је наша судбина... О, у први мах, и ја сам осећала велики бол, и највише сам желела да скочим кроз прозор... Али, помислила сам на своје дете, на мог јадног малог Андреа, који је тек имаоући у живот, који је доцније одрастао, и умро у љубави и поштовању за све своје... Ти ћеш тако исто опростити, да би твоје дете живело у срећном спокојству које сам вам ја обезбедила својим пожртвовањем, да не би оно било једно од оних полу-сирочића које родитељи деле међу собом, и које васпитавају у мржњи и презирању један другога... Сети се такође да су твој отац и твоја мајка већ доста пропатили, и да им прети нова несрећа...

Она ућута, пригушена болом. Затим додаде свечаним гласом:

— Кћери моја, сваку тугу време ублажава, све се ране могу залечити. Има само једна неизгладива несрећа, то је смрт оних које волимо...

У узбудљивом ћутању које настаде после ових речи, Розалија је гледала како пред њом расте прилика њене мајке, у колико је отац губио у њеним очима. Пребацивала је себи што ју је тако дуго запостављала, обманута њеном привид-

ном слабошћу, која је била последица болних удара судбине и узвишеног самоодрицања. Отуда, њој за љубав, само њој за љубав, нежним, скоро опроштајним речима, она изјави да одустаје од своје осветничке парнице.

— Само, не тражи да се вратим њему... Било би ме сувише стид... Ићи ћу са сестром на Југ... После, доцније, видећемо.

Председник се враћао. Он виде како се стара мајка топло обисну кћери око врата, и разумеде да су успели.

— Хвала, кћери... прошапта он, врло ганут. Затим, после кратког оклевања, он приђе Розалији да јој по обичају пожели лаку ноћ. Али чело које се обично тако нежно пружало, саже се, и пољубац се изгуби у коси.

— Лаку ноћ, оче.

Он не рече ништа, оде погнуте главе; само су се грчевито тресла његова висока рамена. Он који је у свом животу толико њих оптужио и осудио, нашао је сада такође свога судију, он, први судија француски!

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

Т И.

Моје је срце у чађи и гару
Напуштена и бедна кућа стара,
Гдје само гладни црв капије шара
И паучина виси о дувару...

Одлетеле су испод крова ласте...
Ту сада облак тица кобних грне...
По авлији се плету травке црне,
И сваког дана нови пелен расте...

Нијемо, пусто... Кроз скрхана окна
Вјетрови вију са прашином, док на
Прагове труле повија се трње...

Само ти стојиш у дворишту сама,
И кобне тице падају кô тама
И с твоје руке црно зобљу зрње...

Алекса Шантић.

ГЛАС.

1

Умилни, врући, бујни глас твој, драга,
чезнутљиво се повија, стријепи,
кô неки цвијет раскошни, лијепи,
кад раствара пред сунцем њедра нага.

И хуји, простран, као плима блага
мекијех ружа; и згара и крјепи
кô говор срца с ког душа слијепи,
кô талас римâ, кô с пољупца влага.

Хуји и душу овија кô свила
млака и сјајна која се разлила
по коси твојој; и бујан и пун

расипа, труни ријечи твоје слатке
као цвијетке мирисне и глатке
јасминов страсни расцвјетали џбун.

2

Има у твому гласу опој, бајна
мекота, врућа сласт твојих цјелова;
и загрљаја твојих страст бескрајна;
и жубор крила твојих младих снова.

И ритам врели ружичних валова
с твог лица чедног; и шуштања тајна
грана што пуне мирисних пупова
снију свој родни сан у јутра сјајна.

Ах, има у твом младалачком гласу,
скрит као бисер у пјени валова,
тајанствен попут тајанствене чесме,

призвук божанске и бескрајне пјесме,
коју блажено у стварања часу
Љепота вјечна отпјева без слова!

3

Твој красни глас је прича љупка, жива
о жаркој жудњи што тре и разара,
о тајном добру кога душа снива,
о пољупцу од ког се мре и згара.

Ил' химна срцâ што се пуна жара
пију кô до два мора без одлива; —
пјесма о стиску руку двих, док хара
душа и очи слатком маглом скрива.

Ил' можда само ехо среће једне
што с пљуском милих, разиграних снова
сажиже као пламни сунчев сјај;

можда кликтање једне душе жедне
за сјенком љепших, жеднијих свјетова,
док бујна слави свој лијепи мај.

4

Волим твој глас кô мирис воћке сласне
и као гроздан грозд пун зрња једра;
кô трепет лишћа младога у јасне
сунчане дане у прољећа ведра.

И попут сваке ствари вреле, красне
што жудњом пуни душу, као једра
вјетар; и попут сваке ствари страсне
за ком се грца и раздире њедра!

Ах, драга, ко ће дуге жеђи моје
за твојим гласом угасити моћи?
Живот? Ил' самрт што ће једном доћи?

Ил' само један свиреп и пун жуди
пољубац с ког, док разум, мисли стоје,
млаз вреле крви бризне и заруди?

Мирко Королија.

КАМПАНИЛ.

Мрамор кампанила, што је стена Града,
Подигнувши бијелу виткост своје славе
До небеса, кано чист и свечан *Ave*,
Чува старе мире плаштем блага хлада.

Он бјеше у дане када народ страда
Браниоцем пука, кулом вјере праве:
Кад се молитвама звонке бронзе јаве,
Услишаће Господ вапај вјерног стада.

У срцу га носе домаћи, и само
Слутња драгог ритма старог кампанила
Подобна је чудом оздравит' бо̃ника.

Љубав родног Града шири свуда, камо
Допире на тихим лепетима крила
Габријелски поздрав побожног звоника.

Аугустин Ујевић.

У ТУЗИ.

Ово вече ја бих плак'о
Са црнога нашег јада,
Док умире сутон млако
И у мртве сенке пада.

И сузом бих прич'о како
Мемла дави, душа страда.
Ово вече ја бих плак'о
Док се гуши младост млада.

Ово вече ја бих плак'о
С неуспела вечно рада,
Крвљу својом ја бих так'о
Срца гњила, бледа, када.

Без одзива ћути свако.
Душа ми је болна тада
К'о отровни, мрачни пак'о
Где се вечно трпи, страда.

Ово вече ја бих плак'о,
Док умире сутон млако,
И у мртве сенке пада.
Ово вече ја бих плак'о

Божидар Пурић.

ИДОЛ.[1]

I

Дај, ложачу, брже угља, бакра на̏ди,
Дај челика, гвожђа, да сва пећ се жари,
Лопатом широком и згрћи и вади:
Нек сит буде Вулкан стари!
Ненаситој хали дај хране што снажи,
По њој треба да се сноп пламова вије,
Да зашрипи зубма, да се сва раздражи,
И да метал слије.
Красно! Красно! Ево пламен сводом лиже
Крвав, манит, силан. Ала биће рата:

[1] Огист Барбје је данас готово заборављен, али у доба између 1830 и 1835 он је сматран за једнога од највећих песник француских. Ламартин га је стављао на исту висину са Пиндаром а над Јувеналом, а Балзак је о њему писао: „Барбје је, са Ламартином, једини истински песник нашега доба; Виктор Иго има само светлих тренутака“.

Док други писци обично почињу слабијим стварима, да се у току своје књижевне каријере усавршавају, код Барбјеа је био обратан случај. Својом првом збирком политичких сатира и грађанских песама *Јамби* он је дао своје најбоље дело, достигао висину са које се после само спуштао. После тих силних и плаховитих песама дошли су сладуњави и бледи академски стихови, и тада се створила легенда да је *Јамбе* у ствари писао његов пријатељ песник Бризе, и тада је Госпођа де Жирарден пакосно рекла за Барбјеа: „Он је убио једног путника и опљачкао му путну торбу: и у тој торби нашао је *Јамбе*“. Што је више улазио у живот, свет га је све више заборављао. Остатак свог угашеног живота провео је као повучен и скроман стари господин, станујући на петом страту једне куће у Латинском Кварту. И мало је коме падало на ум да је „чича-Барбје“,

Гле једна за другом полуга се ниже
И у коштац хвата.
Све бесни и урла и метали хрле,
Расточени теку, пуше се и гуше,
Мрве се и љубе, тлаче се и грле,
Ко у паклу душе.
Готово је најзад. Туч се гордо гиба,
Пећ се пуши. Пламен сад ће да утрне.
Отварајте врата! А лава што шиба,
Нек холо нагрне!
Теци, врела реко, и изли се тада
Из корита свога и ко Вулкан ши́ни,
Ко вода што урла и са стена пада...
Тешки оков скини!
Земља шири недра твом бесу што бу́чи,
У дубоки калуп твој ће талас сиђи,
О бронзо, у бездну као роб се сру́чи:
Ко цар ћеш изићи.

II

Наполеон опет, син суровог боја!
О какве огромне имао је плане!
О шта нас је стало плача, сна и зноја
Парче ловор-гране!

који је увек носио сив шешир са флором, дебеле наочаре и вечити кишобран под пазухом, онај Огист Барбје из 1830, писац пламених и осветничких *Јамба*, књижевни премац Виктора Ига.

Једна од најчувенијих песама у *Јамбима*, која је у велико надживела свога писца, јесте *Идол*, можда најјачи поетски напад на Наполеона и наполеоновску легенду. Цело поколење од 1830 било је одгајено у култу Наполеона. За народну машту он је постао легендарни херој у сивом шињелу, „Мали Каплар“ корзикански који је постао цар Француске и диктатор Европе, Карло Велики новога доба. За либералну опозицију то је био човек који је оличавао младу и револуционарну Француску пред лицем старе феодалне Европе, народни човек кога су краљеви саломили на Ватерлоу и уморили на Светој Јелени. Романтични песници су га величали: Бајрон, Манцони, Иго, Беранже, Хајне, који је за себе говорио да припада „наполеоновској вери“. После 1830 године култ Наполеона дошао је до крајњих граница, и на супрот томе хумани Барбје је испевао ову песму високе индигнације и силне енергије, у којој „мржња на зло пораћа хиперболу“, и у којој је „тврди и сурови стих поштен човек у основу“.

Прим. Уред.

За Француску палу дан је тужан био,
Кад с престола мрско ти учини дело:
Око лика свога кудељу си свио
И о њу кип свој си обесио смело!
О, гле како странац крај победног стуба!
Са бичем у руци, уз шкргуте зуба,
Једноликим „Ура!“ праћен кипу злоби:
Тешку бронзу дроби.
И кад глава прво, комад свет, у трèну
Срозала се најзад, после посла му̏чна,
Тад се закотрља на хладном камèну
И лешина ту̏чна.
Масне коже, прљав син дивљега Ху̏на
Пред Француском целом, ока зверства пуна,
Преко пољана је где удара бара
Скалп вукао Цара.
Дан је овај био дан што громом слама
За зечје јунаке, пре времена ста̑ре;
За Француску целу љага страшна срама,
Што смрт само таре.
Ја видим најезду. У гробљишта свѐта
Видех гомиле су ратних кола збра̑не,
Видех где чупују кору са дрвета,
Да хатове хране;
Леденог човека усне пуне беса
Чупаху до крви месо нашег меса;
Видех хлеб нам једу и, скоро с усана,
Крали су нам ваздух гора и пољана.
Видех Францускиње раскалашне како
На миг су Козака раздирале недра
И његов је задах опијао лако
Њина тела једра.
Вај! у гане чуда ком имена није,
Када народ лута од Кајафе к Јуди,
Знах да само мржња моје тело пије.
О Наполеоне, проклет, проклет буди!

III

О Корсиканче улепљених власи,
Француска је твоја била пуна плама.

Док јој месидорско сунце поља краси,
    То кобила беше коју бич не слама.
Ко кобила дивља нестесаних сáпй
    У којој се пуши још крв палог краља,
Први пут слободна, пуна врућих капи;
    Стисла ногом народ прастарих земаља.
Ти дође. Чим спази како пољем граби,
    Док се гибљу сапи и светле јој очи,
Ти, навукав чизме, воћице јој зграби
    И на леђа скочи.
Волела је хуку, крв да лудо лоче,
    Добоше и барут. Очи на рат стреме.
Ти је у трк пусти и бојеве поче,
    Тек да страћиш време:
Више нема мира и снови се гоне.
    Рат вечито бесни, бедеми се руше,
Крв прска и шикља, да се у њој тоне
    Чак до голе гуше.
Петнаест година крвљу земљу плави,
    Нараштаје гази и све бешње жури;
Петнаест година пуним трком јури,
    И народе млави!
И пушташ је затим пре свршена хода,
    Да не чека час кад награда је стиже;
Газиш васељену и ко прах се диже
    Руља људског рода.
Колена без снаге. Исцрпена пала,
    За милост те моли, док је рана трује.
О како би радо задувана стала!
    Корсиканац, џелат, неће да је чује.
Ти јој стежеш сапи међ бутине грубе,
    Да балаве усне с урликом би стале,
У махнитом бесу ти јој кршиш зубе,
    И кочиш јој жвале.
Диже се, но паде једног ратног дана.
    Не гризући узде, без погледа ведра,
Мре на једној рпи картеча скрхана,
    Ал' у паду своме сломила ти бедра.

IV

Из пропасти мрачне понова се дижеш,
Ко орао моћни пуним летиш летом,
Замислима холим у небеса стижеш:
Хоћеш власт над светом.
Наполеон није више лопов круне,
Узурпатор који без милости стеже
За гушу Слободу у сред моћи пуне,
Шиба и притеже,
Није тужни сужањ Алијанце Свете,
Који мре на једној напуштеној стени,
Док снови Француске, што их народ плете,
Бичем су туђинца ко робље гоњени.
Не, не, Наполеон није блатав више.
О хвала ласкавцу што га небу диже,
Песницима хвала што му химне свише:
И Цезар се тако међ богове диже.
По зидовима му свуда слике блеште,
И његово име раскршћима звони
Ко у пуној борби кад добоши треште,
Да се војска гони.
Из логора оних, где гомила гмиже,
Париз јури, негда поносни и холи,
Ко поклоник стари пред кип његов стиже,
Метанише, моли!
С палмама што вену, гле гомила иде
И кип његов плаве венци све то нови,
Бронзу коју мајке не могу да виде,
Кип што расте и врх суза њиних плови.
У радничкој блузи масу пјану, голу,
Уз звуке пиштаљке, уз тутњаву звона,
Видим, где сулудо игра кармањолу
Поред великога Наполеона!

V

Идите мудраци, и добри владари,
Човечност и благост с чијих лица гледа,
Пашћете, незнани човештва чувари,
Бесмртности нисте чеда!

Узалуд скидате окове са пука,
Залуд добри људи, јер вас када нема,
Народ тог се часа, без зноја, без мука,
Своме гробу спрема.
И тек у свом паду ваша звезда славе
Проспе задњи блесак, и врх воде црне
Народнога мора одсјај моћи здраве
Баци, и утрне.
Идите, јер за вас кип још нису слили,
О имену вашем народ спомен нема.
Он се оног сећа што ђулетом, или
Сабљом гроб му спрема.
Воли руку која тисуће му коси,
Пољима му туђим труле кости ниже,
Оног што га гони да камење носи,
Пирамиде диже.
Идите! Народ је пјана цура што̏ се
Киселицом поји и дршће доср̏жи,
Кад јој чврстом руком швалер чупа ко̏се
И оком је пржи.
На сламари трулој, у страћари тесној,
Оног воли, очи за оним јој горе,
Што у распусности пу̏т јој шиба бесној
Од мрака до зоре.

Огист Барбје.

(С француског превео М. Б.)

— — —

СОЦИЈАЛНИ ЗАДАТАК УНИВЕРСИТЕТА.[1]

Сто и неколико година прошло је откако је у Београду још под Карађорђем, основана Велика Школа. Из неколико речи Доситејевих видеће се, какве су мисли тада загревале срца њених оснивача. „Ми ваља, говорио је Доситеј при свечаном отварању њеном, да се старамо да избавимо душу нашу од сужанства душевног, то јест од незнања и слепоте умне“. Путујући по свету, учећи на непомућеним изворима

[1] Говор на овогодишњој прослави Св. Саве у Университету.

науке и просвете, могао је и морао је Доситеј увидети, да се народи само у својој рођеној кући, на пламену свога огњишта могу просветити. Зато је он боље но ико од његових савременика знао, шта значи слободна Србија за цео српски народ, и зато је он поздрављајући зору њеног духовног васкрса, могао онако тачно одредити високе циљеве Великој Школи онога времена.

Из те школе поникао је у поступном развитку нашег просветног и научног живота данашњи Српски Универзитет, и тако се после многих напора српске интелигенције и не ретких обртних тачака, кроз које је у нашем друштву питање о слободи Мисли пролазило, напослетку један велики идеал Доситејев и остварио. И гле какве лепе слике о снази нашега народа излазе пред нас при првом, ма и летимичном, погледу у прошлост и садашњост?! Пре сто година по тами, која је покривала цео наш народ, засветлиће тек овде, онде муња Доситејева духа, а након сто година наука наша ући ће са својом светлошћу у таму многих питања, и стаће у томе у многом погледу упоредо са науком великих и давно просвећених народа.

Да је тај развитак науке у нас највише изазват у крилу Универзитета и претече његове, Велике Школе нашега времена, то мислим не треба нарочито истицати, јер живот универзитета у опште у целом свом обиму на крају крајева и није ништа друго, до израз целокупног напретка науке.

И кад та узајамност постоји између напретка науке с једне, и живота универзитетског с друге стране, онда се зар баш на данашњи дан ваља запитати, да ли универзитети према садашњем стању науке и према прогресу, који је она у друштву изазвала, могу остати и даље у границама свога досадашњег рада, и ако би се утврдило да те границе из разних, било културно-просветних, било социјалних, било националних разлога треба ширити, овда бисмо могли ући и у расправљање овог за нас не мање важног питања, у ком би се правцу нарочито наш Универзитет морао ширити и докле би у том ширењу смео ићи? Јер, ако је напредак науке и у интелектуалном, и у моралном и у социјалном погледу створио у свету такве прилике, које захтевају, да се и шири народни слојеви у васпитању и образовању дигну и тиме себе колико, толико приближе горњим слојевима друштва, онда очевидно

университети пред тим великим потребама модерног друштва нити могу, нити смеју бити равнодушни: не могу због себе самих, јер је њихова крајња тежња од увек била у томе, да они буду духовне вође народа; а не смеју зато, што је брутално, неморално, па чак и опасно, пуштати људе да се уче на сумњивим изворима науке.

Не може се међутим оспорити, да се наука баш у последње време није нагло развила. Физичка хемија и термохемија, Максвелова теорија електрицитета, енергетика, бактериологија, експериментална психологија, наука о радиоактивним телима, рентгенографија, социологија и толике многобројне техничке науке: електротехника (са својим двема великим гранама — с једном која избија из Фарадејеве теорије индуцираних струја и с другом, која излази из Теслиних струја брзе фреквенције), наука о армираном бетону и аеронаутика, све су то потпуно нове науке, науке наших дана. Последице тог великог полета науке морале су се, сасвим логички, појавити у животу целога данашњег друштва. И збиља узалуд ћемо у историји цивилизације свих времена и свих друштава, ужих или ширих, тражити и једну појаву духовног живота, која би се по свом утицају на друштво ма и приближно могла мерити с науком. Мирном, беспрекидном, потајном акцијом својом, наука је по неодољивој сили те акције, не само преобразила цео наш спољни живот — она је и нешто више учинила — она га је у језгру и темељима његовим потпуно подрила и, на тај начин, традицијом наслеђене погледе сасвим разорила.

У једној дубокој историјској напомени изнео је Гете у својој науци о бојама, какав су страховит обрт познати хелиоцентрични погледи Коперникови изазвали у схватању свих људи онога временена. Човек је до тог времема, по дубоко укорењеном традиционалном мишљењу, у себи гледао мерило и средиште васелене. Тај антропоцентризам је модерна мисао у току векова радикално уништила, и тај исти човек који је у себи гледао неки виши створ, због кога чак и једна васелена треба да постоји, тај исти човек морао је напослетку увидети, да је он једна бедна „сламка међу вихорове“, једно ништа у бесконачности, коју његов дух једва може да схвати. Тај обрт, који је само једна крупна научна истина створила у философији ондашњег света, није могао остати без реакције и

није невероватно да је у души људској поред других, сасвим различитих фактора, и та реакција нарочите тежње изазивала.

Требало је науком дићи достојанство човеково и малом човеку повратити изгубљени положај у свету. Место небеског, који се није могао променити, ваљало је проширити космос земаљски. И он се збиља и проширио. На две стране света не само у Европи, на крајњем Истоку и крајњем Западу, у Јапану и Америци дижу се колосални центри научнога рада и техничко-радничке активности, и стварају се у ширим слојевима целог мравињака људског такве прилике, да би се само по тим приликама могле прилично тачно уочити велике струје савремене мисли и нацртати доста добре слике о стању и тежњама целокупног данашњег научног покрета.

Те струје и тежње учиниле су, да су стари правци духовног живота поремећени и да данас међу њима нема готово ниједнога, који не би требало мењати. На место тих праваца стварају се данас нови — рушењем и преиначавањем старих. Ми смо у истину у једноме врењу, какво по јачини и разноликости фермената који га изазивају, можда историја света у својим аналима није забележила. Отуда и она велика пометеност и мучна неодређеност у осећању, које нас обузима при прегледу целокупне интелектуалне ситуације наше епохе; отуда антагонизам и узнемиреност чак и међу заједничким групама на које се људство поделило; отуда силно потенциране жеље, да се једном изађе из интелектуалне кризе у којој се налазимо и отуда и тежње у данас већ не малим друштвеним слојевима за што вишим духовних образовањем.

Криза, коју је наука изазвала, није се међутим осетила само у интелектуалном правцу. Она је захватила и област морала и унела у неку руку пометњу у схватању моралних закона. По другом термодинамичком закону Клаузијусову, из кога је изведен познати принцип ентропије, мораће једнога дана, кад се разлике којих још има у топлоти буду изједначиле, наступити апсолутан мир у кретању, а то ће рећи смрт васколиког живота. Из тог принципа изашао је песимизам филозофије наших дана, а услед тога је морал у једном делу нашег данашњег друштва пао.

С друге стране познате су контрадикторне идеје, које су о моралу имали неки веома истакнути мислиоци и научници друге половине XIX века. Док је, на пример, Бекл твр-

дио да су моралне истине стационарне, да се оне другим речима не мењају, дотле је Спенсер у свом еволуционизму могао доћи до закључака, да се за нас људе, који се стално мењамо, који стално у свом развитку прелазимо из једне периоде у другу, не може постојати једна апсолутна етика. Те исте погледе имали су и други мислиоци, налазећи да свако време, сваки период има нарочите своје врлине и нарочите своје пороке.

Но има и других гледишта, која су у већ и онако хаотичку моралну атмосферу нашега времена још већу пометњу унела. Хекел је, као што је познато, целу науку о развитку живота извео из свог принцима монизма. По томе принципу, у коме је он гледао спону између религије и науке, Хекел није могао делити васелену на физички и морални, то јест на материјални и иматеријални свет. У свету, који се према томе мора сматраги као једна целина, која се не може делити, може владати само један закон — вечити, гвоздени природни закон. Отуда је Хекел и могао, па чак и морао тврдити, да друштву нису потребни морални закони. Место њих ми имамо у себи самима социјалне инстинкте, дакле наслеђа ранијих генерација, који ће нас упућивати како ћемо морати живети не само због нас самих, већ и због оних који су око нас. С тим својим погледима о социјалним инстинктима ишао је Хекел веома далеко, тако далеко, да је он сматрао, да они у себи садрже и узвишени принцип љубави према ближњем.

Цела та филозофија Хекелова је пала, и ако је та чињеница, као чињеница, веома важна, она ипак сама собом за наша разматрања нема специјално никакве вредности. За нас је важно то, да су ти разнолики и супротни погледи о моралу морали учинити да се морална криза нашега времена још више погорша, и да, и онако лабилна, равнотежа у моралним схватањима данашњег друштва, постане још лабилнија, а последице свега тога нису непознате. Посред огромног прогреса, који је наш живот споља, на периферији својој учинио; посред великог изобиља у небројеним успесима; посред богатства, извађеног из великих ризница утробе земаљске и посред чаробног шаренила, које се пред нашим очима просуло у дражима, откривеним у скривеним и тајанственим недрима природе, посред тога шта...? Сталност, одређеност, мир?... Не! Несталност, сумња, немир и честе супротности у

себи самима, и то све у оном периоду модерне цивилизације у коме се највише писало, читало, мислило и говорило о великим принципима природне науке! Али баш у томе и јесте и значај и величина наше епохе, која је себе топло и искрено, с много смисла и с много разлога, ставила у службу највиших циљева човечанства. Ко не сумња, тај не тежи да провери истину. А Гијо каже: „Они, који никад нису тражили истину, и они, који мисле да је никад нису нашли, само ти никад у своме миру нису били поремећени. Први немају душе, а ништа не виде. Бољи је и немир, него индиферентност и слепа вера“. Други опет један савремени философ каже: „Прогрес се не може учинити без вере у величину и вредност човечанства, само је потребно да та вера има солидне основе“.

Садашња цивилизација је међутим с разлогом веру у језгру душе људске подигла, а огромни напори, које је геније човечанства у трагању за истином учинио, најбоље показују и доказују, с колико виталитета и с колико суптилне прецизности наше друштво тежи, да темеље те вере што боље учврсти. Знајући да без морала нема живота; знајући да би без моралних истина наш живот личио на неодређене слике, које нам се у сновима нашим јављају; знајући да ниједна теорија о моралном животу, да другима речима ниједна етика, не може бити без идеала, наше друштво је данас више но икад досад, покушало да тај идеал себи створи из научних истина. Је ли га оно на тај начин створило или не, па не само то, већ може ли га у опште тако створити или не, о томе ја нећу да говорим. Ја ћу у томе погледу, држећи се гледишта Поенкареова, рећи само то, да научна истина, која се може доказати ни по чему није једнака са моралном истином, која се мора осећати.

Но и ако није немогуће, да се путем науке никад неће моћи доћи до моралних идеала, једно ипак стоји ван сваке сумње, да је у данашњем свету, у коме је по једној лепој речи Пјера Леруа „разорен и рај и пакао“, баш наука учинила највише, да се интерес за морална питања и у дубљим и ширим слојевима друштва знатно повећа — једна појава, која јасно показује, да је и потреба за расправљање тих питања у ширим круговима данас много већа, но што је пређе била.

Али поред тога има још нешто, што је нарочито иза-

звало потребу за ширим васпитањем и обавештавањем тих кругова. Упоредо с полетом физичких и хемијских наука у XVIII и XIX веку јавио се и колосални развитак у области технике и индустрије. Дужан да сам себе служи, модеран човек је у тој служби своју малену снагу заменио бесконачно великом снагом природе. Продукција је по томе у сваком погледу много добила: за краће време, с мањим расипањем снаге, ствара се данас у већим количинама више продуката но пре и то толико више, да се у том погледу старији периоди никако не могу упоређивати с нашим временом. Осим тога је данашња техника прогресом у саобраћају учинила, да мање зависимо од простора и времена но пре, а тим се добило у два правца: пре свега је комуникација у духовном животу нашем постала живља, а друге бриге за свакидашњим потребама живота постале су мање. Док данас машина ради за нас оно, што смо пре ми својим рукама радили, ми можемо нашу снагу, која је на тај начин ослобођена да употребимо за некакав други рад. Да тога није било, без сумње би круг интелектуалних радника и данас остао још релативно узак. Познато је, како је Гете, видевши победу социјалних идеја Францускс Револуције, после битке код Валмија узвикнуо: „Од данас почиње нова епоха светске историје“. Није међутим невероватно, да последице, које су се у друштву показале после и услед битке код Валмија, нису мање од оних, које су у том истом друштву изазвале Watt-ова парна машина и данашња динамо-машина јер су ове учиниле, да се данас у социјалном организму врши у основи један нов преокрет, који је полако и поступно на површину избацио један нов, веома широк, сталеж, који тражи да до што бољег васпитања и образовања дође.

С друге стране развиле су се и биолошке науке. а какве су успехе имале те науке у медицини, у профилакси и терапији разних заразних болести, то је данас свакоме познато. Осим тога су баш те науке и целу пољопривреду преобразиле, а рационална, научна пољопривреда показала нам је. како се приноси земаља могу веома јако подићи, утростручити, па чак и упеторосручити.

Тако се поступно баш због примена науке и, може се слободно рећи, и само због њих и у широким круговима дошло до уверења, да је знање моћ, да је знање богатство. И ако

18*

је тај практички интерес по напредак праве науке без икаква значаја; и ако без идеалног интереса, који наука има, науке у опште не би ни било, ипак је баш тај практични интерес највише учинио, да тежње за учењем и ширим васпитањем у пуној светлости избију на површину и у широкој маси народној. И то је сасвим природно. Велики принципи и закони природних наука не тичу се непосредно ширих слојева. Њихов дубоки и општи значај могу схватити само релативно веома уски кругови. Истичући тај практични интерес у своме приступном говору у Академији Наука у Берлину, Сименс је имао право, кад је рекао, да наука „с правом наилази на захвалност, љубав и поштовање народа тек онда, кад са својим резултатима ступи у област примена“.

Све то укупно утврђује нас у том уверењу, да је развитак модерне цивилизације сам собом учинио, да се у великом просветно-културном програму њеном питање о васпитању ширих слојева појави као једно од најкрупнијих питања тога програма. Услови времена и проблеме, које му оно поставља, захтевају према томе да и университети круг свога рада знатно прошире. И збиља од четрдесет година на овамо ми видимо, како су неки университети тај круг проширили тим, што су, задржавајући старе правце свога рада, пришли с науком народу ближе, у тежњи, да науку и научне истине пренесу и у шире слојеве друштва и народа.

Појава тог проширења јавила се, разуме се, у крилу великог енглеског народа. Њихови стари и славни университети у Кембрицу и Оксфорду први су у том погледу учинили своје знамените покушаје, и тако стали на чело једног покрета, који ће несумњиво у развитку модерног друштва оставити дубоке трагове. И ако су та два университета, потпуно одвојена и ако се они никад ни међу собом, ни с другим университетима њиховим не споразумевају ни у чему, ипак их је питање о проширењу зближило и оно, што се никад дотле није у Енглеској десило, догодило се: састали су се канцелари три њихова университета (кембричког, оксфордског и лондонског) да се споразумеју о основама и главним правцима тога знаменитог покрета.

У оквир овога разлагања не може ући слика, којом би, ма и у најкрупнијим потезима, били оцртани детаљи тога рада. Довољно је, мислим, поменути то, да су успеси, до којих се

проширењем дошло тако огромни, да су они по значају који већ сад имају далеко прешли преко граница, до којих се мислило доћи.

Природно је да се тај преокрет у животу универзитета морао јавити и на другим странама света, не само у Енглеској. По ономе што су у том погледу већ урадили велики универзитети амерички; по ономе, како се то питање и у континенталној Европи од последњих двадесет година креће, сме се тврдити да је данас већ и у широким просветним круговима сазрело то уверење да универзитети основе свога рада морају ширити у поменутим правцима. И данас нема ниједне културне земље у Европи, у којој ма у ком облику не би избијале тежње, да се идеал, који је тим питањем сасвим јасно постављен, и реализира. Чак и у конзервативним земљама, као што је, на пример, Аустрија, питање о том ширењу не само да је покретано, већ је делимично и решено. А знате ли, ко га је тамо у крилу бечког универзитета кретао? Сис и Билрот. И збиља после петиције, које су њих двојица поднели били универзитетском савету, организована су тамо, одмах убрзо после тога, не само популарна предавања, но и читави циклуси предавања из области медицинских, природних, философских, литерарних и историјских наука, и то с веома великим успехом. У Француској и Швајцарској је проширење добило своје конкретне облике у предавањима, која се о феријама држе (cours de vacances). У целоме свету су међутим велики природњаци сматрали науку као општу својину човечанства. Из тих погледа изишла су, на пример, позната предавања Либигова, Хелмхолцова, Хукслијева и Тиндалова.

Поред свега тога ваља поменути, да је питање о проширењу у универзитетским круговима изазивало страх, да се универзитети тим у главним основама свога рада не пореметe. Видећемо одмах у колико је то било оправдано.

Положај који су у културној системи данашњег друштва извојевали себи универзитети створен је услед једног, у времену постајања првих универзитета, потпуно оправданог ограничења, по коме је приступ под кров универзитета био само под нарочитим погодбама слободан. То ограничење стоји у потпуној сагласности са познатим аристократским начелом „*odi profanum vulgus*"; оно је данас местимично потпуно разорено, а свуда је у апсолутном опадању.

Данашња цивилизација има међутим нарочите основе, које ни по чему не личе на основе старе цивилизације, или боље рећи, цивилизације оних времена, у која пада оснивање старијих университета. Према догматичном тумачењу природе стоји данас слобода проматрања; према универсалним и укалупљеним шаблонима, слобода политичке и националне организације; према јератички утврђеним обрасцима у уметности, слобода стварања и схватања; према оковима у којима је вековима савест чамила, слобода религиозног уверења! Те основе није имала ни једна друга цивилизација. И зато она по своме кроју није ни индијска, ни египћанска, ни јелинска, ни римска. А последице свега тога нису могле бити мале. Под њиховим утицајем је чак и једна држава морала да израсте из свога чисто правног оквира и да осим права, призна вредност и другим културним елементима. На све стране осетило се према томе, да треба много што шта изменити и у основама университета. Отуда се у томе правцу јављају велики преокрети чак и у немачким университетима. Ја помињем немачке университете зато, што они по својој организацији имају само један једини задатак: они теже да раде само на науци као науци, и у томе се разликују од свих осталих великих школа у свету.

Па какве преокрете видимо и тамо данас у томе правцу? Између многих појава, којима су ти преокрети обележени, поменућу само ову једну.

(Свршиће се.)

Богдан Гавриловић.

МОЈА ПОСЕТА КОД ТОЛСТОЈА.

(4)

Некако одмах после горњег разговора, Толстој ми се обрати с питањем:

— А у ком правцу иде духовни живот код вас Срба? Зна ли се код вас, да живот нису — ове телесне појаве, које само прате прави живот, који је духовне (љубеће) природе; зна ли се код вас да живот није у служењу својој личности, које је најнижа врста љубави, него у одрицању од своје лич-

ности, у служби свима људима, које је највиша врста љубави? Знају ли ваши сународници ону велику јеванђелску реч: Воли Бога и ближњег — па *ћеш живети?*“ [1]

Ја му одговорих:

— У том погледу је код нас доста рђаво. Религија, у вишем (духовном, активном) значењу те речи, још није постала стварном чињеницом нашег живота... Као и свуд, тако и код нас, постоји лажна црквена религиозност („православље“), но она је сасвим немоћна да привикне људе на правилно схватање да је Бог љубав и да вера у Њега — као што ви велите — захтева од нас одрицање од богатства, од својине земље, од раскоши, рангова, титула, каријера, што све нарушава братско сједињење људи.

Да бих показао Толстоју, какво је мало интересовање код нас за религију и за писце који о њој пишу, ја му испричах један случај из нашег живота, који доста добро обележава наш духовни живот. У једним нашим новинама које се много читају, — причао сам Толстоју, — ради као сарадник

[1] Не сећам се тачно речи Толстојевих, којима ми је исказао ово питање, но смисао је тачно тај. — У свом спису „О животу“, гл. XXV, Толстој опширно расправља о томе, шта се има разумевати под речју „живот“, и долази до закључка да је само истинска љубав живот. „*Жив* је само онај, који воли“. Те закључке заснива он на личном искуству и на речима Христовог ученика Јована, који је казао: „Ми знамо да смо прешли из смрти у живот стога, што волимо браћу (људе)... Ко не воли брата (људе), остаје у смрти“ (I посланица Јованова, гл. III).

Напомињем: речи „живот“, „жив“, „смрт“ Толстој овде не употребљава у преносном, сликовитом смислу — него у њиховом правом значењу. Он вели да народ, који је и створио овај језик којим се служимо, реч „живот“ употребљава у истом смислу, као и Јеванђеље. Напротив, кад се речју „живот“ означава живот тела, онда је та реч употребљена у пренесеном, лажном значењу.

Што се тиче значења речи „љубав“, о томе Толстој овако говори у гл. XXV свога списа „О животу“:

„И нема друге љубави, осим те, да положиш своју душу за другове своје. Љубав је само тада љубав, кад је она — жртвовање себе. Само кад човек даје другом не само своје време, своју снагу, него кад он троши своје тело зарад вољеног предмета, даје му свој живот — само то ми признајемо за љубав... И само тим, што постоји таква љубав на свету, само тиме се и држи свет. Мати, која доји дете, директно даје себе, своје тело и храну деци, која без тога не би била жива. И то је — љубав... Мати, која је дала дојкињи своје дете, не може га волети; човек, који тече и чува свој новац, не може волети“.

један млад човек, васпитаник руских школа, љубитељ руске литературе и Толстојеве проповеди о братском сједињењу човечанства. Кад се у једно време у Европи наједаред почело више но обично говорити о Толстоју — сви листови беху пуни чланака и слика о њему — поменути сарадник српског много читаног листа поче такођер чешће доносити вести о Толстоју. Кад једног дана донесе опет рукописе о јаснопољанском мудрацу, уредник га озбиљно опомену:

— Ама докле ћете ви непрестано о Толстоју! Зар немате о чему другом да пишете?

— Па... господине уредниче, — увијаше се сарадник-Толстојевац, — европски листови ових дана нарочито много пишу о Толстоју. Ове вести и чланчићи су занимљиви и могу бити корисни по духовни живот наших читалаца...

— Доста о Толстоју! — заврши уредник, који се боље разумеваше у то, шта публици треба давати.

— А какве су вам то новине? Мора да су налик на наше „Новое Времја“?[1]

Затим ме запита:

— А какав је духовни живот код Бугара? Је ли вам што познато о томе?

— Са њиховим животом нисам изближе познат, — одговарах му ја. — Но, судећи по завојевачком расположењу и нападачким поступцима оних, који воде прву реч у њиховом јавном животу, изгледа да је већи или бар знатан део њихове интелигенције још даљи од стварног схватања хришћанских идеала, него доста миролубива интелигенција српска. Али, с друге стране, у бугарском јавном животу последњих година има чињеница, које тај живот стављају изнад нашег живота и које су поуздано јемство, да се бугарски духовни живот полако али поуздано упућује вишим, идеалнијим путем. Познато ми је, да Бугари имају друштво за етичку културу; савремени велики покрет у свету за нову слободну школу изазвао је код њих читаву преводну и оригиналну литературу;

[1] Петроградско „Ново Време“, лист назадног политичког, социјалног и економског правца. Оно се држи одричући према Толстојевој религиозној, социјалној и економској проповеди, Толстоја стално назива „грофом“ и не може да прежали, што је Толстој оставио естетичко стварање, па се одао реформи моралног живота човечанства.

они имају добро уређиван и много читан часопис „Възраждане“ („Препорођај“), у коме се проповедају начела новог моралнијег, човечнијег живота, заснованог на духовном, а не на црквено-формалистичком схватању хришћанства; имају чак и једну нарочиту књижару, која као московски „Посредник“ издаје и распростире књиге у смислу ваше проповеди о суштини и путу живота. Пре 30—40 година смо ми Срби важили за напредније од њих, али у новије време њихов живот се нагло и успешно почео пунити узвишенијом садржином, те, по мом схватању, представља нешто више од нашег духовног живота..

— А шта би могао бити узрок, да је њихов духовни живот боље упућен од вашег? — питаше Толстој, интересујући се све више предметом нашег разговора.

— Ја мислим, да је узрок у том, — одговорих ја, што су бугарски образовани људи за последње пола столећа имали боље, озбиљније учитеље него ми. Наша омладина, која се учи на страни, учи се у Француској, Немачкој, Аустрији, где она може одлично да се усаврши у својој професији, али где нису тако повољни услови за израду идеалног, религиозног погледа на суштину и сврху живота. Бугарска интелигенција се већ деценијама учи већином у Русији, где су услови за израду узвишених погледа на живот — необично повољни. Међу чињеницама, које омладини помажу у њеном стицању и израђивању идеалних погледа на живот — на првом месту је лепа књижевност. Руска лепа књижевност од Гогоља па до Чехова тако је пуна узвишене духовне садржине, да ју је сасвим оправдано савремени руски критичар назвао — светом литературом. Читајући ту узвишену литературу — Гогоља, Херцена, Достојевског, Љескова и ваше списе —, будући творци бугарског духовног живота, — учитељи, књижевници — враћају се кући са проширеним духовним хоризонтом и облагорођеним осећањима. То тако траје већ читаве деценије, и услед тога се сад код њих већ и код куће образовала руска духовна атмосфера — и у последње време стижу врло добри плодови.

Толстоју се допаде моја мисао, да је руски духовни живот способнији за васпитача младих народа, него западни, па ми, заборавивши на један тренутак своје погледе, са очигледним задовољством рече:

— Ви знате, да ја нисам словенофил, но ја ипак мислим, да ми Словени имамо једну нарочиту улогу у историји човечанства, која је узвишенија од улога других народа — улогу, да обнављањем спасоносних и великих Христових завета и животом, који одговара јеванђелским захтевима, помогнемо, да се кад тад на земљи оствари Царство Божије...

Да не би читаоци преко Толстојевих речи „Царство Божје“ прешли као преко звучне фразе, напомињем да Толстој у свом спису „Царство Божје је у вама“ овако описује епоху човечанског живота, коју он са пророчком видовитошћу очекује у недалекој будућности и коју сликовито назива Царством Божјим:

„Доћи ће време и оно долази већ, када ће хришћанске основе живота једнакости, братства људи, заједнице имања, непротивљења злу насиљем (нестајање рата, судског и приватног убијања...) — постати тако исто природне и просте, као што данас изгледају природне и просте основе живота породичног, друштвеног и државног“.

Толстој се код мене распитивао о Бугарима, вероватно с тога, што је он и сам знао за нови религиозан покрет у једном делу бугарске интелигенције, те је вероватно желео још и што више о томе да чује. У своме писму једном од зачетника духовног препорођаја код Бугара, Христу Досеву, Толстој вели: „Мили Досеве, добио сам ваше писмо и врло сам се обрадовао њему и ономе, што ми пишете о себи и о нашим заједничким пријатељима...“[1] Врло је вероватно да се Толстој распитивао о Бугарској и о тамошњем духовном животу још и стога, што је Бугарска имала да буде земља, где је он хтео да проведе своје последње дане. Када је пролетос доктор Маковицки долазио у наше крајеве, да посети своју родбину у Новом Саду и свог пријатеља, старог словачког књижевника Јосифа Подградског у Београду, те је том приликом потражио и мене, — дознао сам од њега, да је Толстој, остављајући 28 октобра 1910 Јасну Пољану, помишљао да дође можда и у Бугарску те да ту сакривен исчезне у непознатости.

Будући незадовољан са собом услед неслагања свог личног живота са својом вером и савешћу, приближујући се све више и више осећању свог ванличног јединства са општим

[1] 17 марта 1908 год. (Письма, I, 327).

васионским духом (Богом?), где човек јасно као дан осећа своју бесмртност, Толстој је хтео, да се, по примеру индуских и бирманских стараца, искраде од познатих му људи, па да у непознатом свету, у пустоши и ненастањеним шумама, проведе своје последње дане у самоћи и спокојству, ни од кога не знан, без даљег писања и објављивања нових списа.[1] Првобитно је мислио да потражи такав мало познат безљудан кутак у Русији, но бојећи се, да би жена му пронашла његово склониште, Толстој се — прича Д-р Маковицки — решаваше, да пође на југ Русије, а одатле вероватно у Бугарску. Д-р Маковицки ми лане о Ускрсу причаше, да је он Толстоју као склониште предлагао, осим Бугарске, и наш Дубровник и Фрушку Гору. . Но како је у Бугарској имао пријатеља Досева и знао за тамошњи религиозни покрет, Толстој је вероватно намеравао поћи у Бугарску, и стога ме је са приметним интересом и живахношћу питао о духовном животу у тој земљи...

Не сећам се тачно, да ли на овом месту, да ли на крају нашег разговора, Толстој ме питаше, да ли сам познат са вером и животом наших српских „назарена“? Питаше ме, има ли их колико и да ли бројно расту.

Ја одговорих, да их у Србији, услед опште потпуне равнодушности према идеји религије, има врло мало, али да их повише има међу Србима у Угарској, где је управо и отаџбина назаренства. Рекох му, да сам са многим нашим назаренима

[1] У руском преводу књиге Е. Карпентера: „From Adams Peak to Elephanta“ („Я есмь“), где се говори о индуском осећању јединства са васионским духом, наводи се неколико случајева, како религиозни Индуси, често врло угледни људи, остављају свет и вечито ишчезавају у индијским шумама, где у стању надсвесности потпуно губе свест о својој личности и доспевају у осећање свог јединства, спојености са општим васионским духом, од чега нема лепшег ни вишег осећања. „Тек пре пет или шест година, — пише Карпентер, — један од рођака танхорског раџе, Panjati Karana Sahib, човек од четрдесет или педесет година, један од најугледнијих домородаца у том делу Индије, наједаред се одлучи да ступи на тај пут. Једаред он саопшти својим пријатељима, да иде некуда железницом, посла из дворца на станицу екипаже и слуге, рекавши да ће он скоро стићи за њима, па се изгуби, и нико га од тог доба није више видео. Његови пријатељи се обратише човеку, који је био познат као његов наставник, но овај им само рече, да га они никад више неће видети“ (Эдв. Карпентэръ: „Я есмь“, „Посредникъ“, Москва, 1907, — гл. I.

лично познат, и да они на мене чине утисак духовно врло развијених, истински религиозних, смелих људи. У њиховом схватању хришћанства има неких недостатака чисто спољашње. формалне природе, али суштину Христовог учења — Божји закон љубави, непротивљење злу, праштање, смиреност, неучествовање у судовима и у војсци — схватили су потпуно, и живот њихов стоји у хармонији са Христовим великим заветима. Са задовољством и радосним смешењем саслушао је Толстој моје причање о београдском назарену, сиромашном уличном пиљару, чича-Тодору Грујићу, који је на нетрпљиво захтевање београдских попова неколико пута са својим друговима бивао хапшен и суђен од државних власти зато, што је више штовао закон Божји, него противухришћанске уредбе људске (судове, војску...), са којима се помирила савремена *државна* црква. Кад му је једаред један судија, за време суђења, почео претити и застрашавати га оштријим казнама, па и робијом, чича-Тодор погледа судију својим малим, мудрим и подсмешљивим очима и, добродушно се смешећи, рече му:

— Па зар ви мене тиме мислите уплашити? Вашег мучења и робије ја не само да се не плашим, него их са радошћу очекујем. Што претите да ћете са мном учинити, то сте ви пре 1900 година учинили са мојим Христом — па шта још ја лепше могу себи желети? Што веће мучење — све већа дика за мене!

Толстој је са великим тријумфујућим задовољством слушао моје причање о храбром држању чича-Тодоровом пред земаљским судијама. Кад сам доцније прочитао збирке Толстојевих писама, ја видех да је он баш у време моје посете код њега, и пре и после ње, добијао писма од својих пријатеља религиозних сектаната, духобораца, или других истински религиозних људи, који су страдали од земаљских власти за исту ствар, за коју и наш чича-Тодор и на суду се држали исто као и он. Из писма Толстојевог раније споменутом В. Молочњикову видимо, да се овај на суду држао исто као и чича-Тодор. У писму, које му је 6 јуна 1908 послао у затвор, писао му је Толстој:

„Хвала вам, мили Владимире, на вашем писму мени. Нека вам помогне Бог, Онај, који је у вама, да живите Њиме и за Њега и Његовим начинима. Ви то и чините. То је права слобода и права несавладљива моћ, јер то већ није човечанско,

него Божанско, кад човек каже (судијама) као ви: „ви хоћете да ме метнете у апс — учините ми ту љубав, ја сâм баш то и желим. Желите да ме изшибате? Врло сам вам захвалан на пажњи. Хоћете да ме обесите? У који конопац желите да турим врат?“[1]

Тако је Толстој писао свом „милом брату“[2] Молочњикову непуну годину дана пре, него што сам му ја причао о другу Молочњиковом у Београду...

Сад разумем зашто се Толстој онако радосно и тријумфујући смешио, кад сам му донео глас, да „светлост сија“ и у далеком, сродном му српском свету, где су некад у његовом духу делали и гоњени били богумили. Толстој је свагда веровао па је и у гроб отишао са убеђењем, да његово велико дело нагло и незадржано напредује и расте, те је не ретко говорио: „Редак ме дан прође без радосних доказа, да се онај огањ, који је Христос донео на земљу, распламћује све већма и већма“.

Мој извештај о српским назаренима био је нов доказ, да је горње радовање његово било оправдано.

(Наставиће се.)

Јован Максимовић.

О СРПСКИМ ЖЕНАМА.[1]

(Крај).

Није боље ни са нашом полупатријархалном женом, која живи у вароши. Та жена није изданак наше културе; она се није развила из наше сеоске жене, као год што се ни одело ни накит, које носи, ни јело, које справља, ни покућанство њене куће нису развили из народа; она је наследник туђинске варошке, у почетку византијске, за тим турске, културе, која је српским придоласцима у вароши, временом посрбљена, те изгледа као наша од искони. И та жена не стоји високо,

[1] Писма, I, стр. 332.

[2] Тако свагда Толстој у писмима зове само људе сличне нашем чичи-Тодору и руском Молочњикову. Њих Толстој увек у писмима ословљава: „Мили брате“, „Мили Владимире“ — и сам је често признавао, да су му они милији и ближи од рођене деце.

и она је бесправни створ, који нема ничега свога, па чак ни право располагања својом децом, коју отац упућује, кажњава, удаје и жени по својој вољи. И та жена ради многобројне и врло тешке домаће послове, без помоћи и сажаљења. И та жена двори свога мужа као слуга. Њу муж истина ретко где туче, али ни она не сме да води рачуна о његовим пословима, нити сме о томе да га запита, а ако се усуди, он јој, као оно у једној Лазаревићевој причи, осорно рекне: „Јеси ли ти гладна, или ти је чега мало?“ Она се никад не отима и не купује, али се удаје за човека, кога не познаје, често из друге вароши, кога никад није ни видела. За грешке противу брачне дужности у раније време је срамоћена и враћана родбини, у новије се време отерује. Ту је готово једино боље судбине од патријархалне жене, која је за такву погрешку метана под гомилу.

Ни полупатријархална се жена не узима за друга и помоћника у животу, већ из других разлога. На првом месту она се узима да буде бесплатни слуга и угађач своме мужу и његовој фамилији и одржавалац домаће економије. Муж од ње тражи: топлу собу, меку постељу, чисту преобуку, готов ручак и сву услугу; сем тога да слуша све старије у кући без протеста. У једној народној песми казује се, како је Јову Капетановића запитала дружина:

Брате, Јово Капетановићу,
Зар је теби тако љуба драга?

а он јој одговорио:

Јер ми неће љуба бити драга,
Кад ми љуба до три биља знаде:
Једно биље, рано устајање,
Друго биље, старијег слушање,
Треће биље, неодговарање.[1]

Најзад муж од ње тражи да гледа кућу и сву кућну имовину и да у томе без одмора ради као слушкиња.

На другом месту жена се узима да буде човеку жена, да не би скитао које куд, већ да се привеже за посао и за кућу. Због тога она мора бити лепа, да му пружи пуну насладу и уживање. Народне песме, у којима су многи описи идеално лепе жене, која има чарно око, којим пали варош

[1] Б. Петрановић, „Српске народне пјесме из Босне“, Сарајево 1869 стр. 197.

кроз срчани пенџер, обрве као морске пијавице, зубе-као бисер, грло-као лабуд, па кад пије воде из маштрафе „види јој се кроз бијело грлце, док јој вода у коталац сиђе“, танки струк и високи стас, — те песме нису сеоског, већ су варошког порекла и не односе се на сеоску, већ на варошку жену.

Добијање деце не спада у главни разлог женидбе. Ако има деце, нису на одмет, ако их нема, не сматра се за велику штету. Много пак деце већ чини бригу. Због тога се варошка жена, ако нема деце, не отерује, нити се из тих разлога, поред ње, доводи друга.

Овако вредним домаћицама и лепим женама људи не поклањају довољно пажње. У кући су често пута „као Турци“, само ћуте, без милосне речи, траже да им се погоди свака мисао и да им се угоди сваком прохтеву, или вичу и чангризају. О угађању жени нема готово ни помена. Ван куће су многи још и гори: иду у кафане, воде свираче, картају се, троше, и све то правдају, да „мора човек с људима“ и да „човек није жена“. За све то жена има једину накнаду, што јој муж доноси да једе и да пије до миле воље и што је облачи и кити, понекад чак плаћајући интерес на тепелук и новце, које понесе неколико пута у животу.

Затворена у четири зида, варошка жена има врло узан круг идеја. Она је сујеверна и на њезин ричун живе гатаре и бајалице. Она није посвећена у послове свога мужа, још мање у локалне и јавне. Она не уме ни да васпитава и подиже своју децу. И ако се ту каже, да су женска деца брига материна, та се брига своди на то, да их упути, да буду добре и послушне домаћице и честите жене. Преко тога се не иде. Са мушком децом стоји још горе. Она је воле, али је не слушају. Отац зна само да их туче, кад погреше, или кад се мати потужи, због тога их она заштићује и чини им по вољи: пушта их да скитају, не навикава их на рад, кицоши их, даје им новаца. Због тога од њих у врло много прилика постају лумпачи, карташи и пропалице. Између осталога и то је један од узрока, што се у нас у варошима и велика имања тешко одржавају кроз много генерација. Наше вароши се подмлађују придоласцима са села, који кроз неколико генерација пролазе истим трагом.

Сем што је скученог знања и што је мученица, варошка је жена и неумашна бедница. Није лако одговорити силним

дужностима, које на њој леже — она прва устаје, последња леже, двори мужа, свекра и свекрву, девере и децу, држи кућу, гаји живину, музе краву, шије, пере и тако даље — а остати здраве свести и у снази, и умети се наћи. Због тога за послове веће врсте и озбиљније она нема ни снаге ни умешности. Само ако јој је природа особито наклоњена те јој изузетно одржи мудрост и подари такта, успева понекад да и крупније ствари изведе. Такве су жене ретке, на њих се прстом указује и зову их јунак-женама. Типичан пример овакве жене је она сирота, добра душа, „као светац", она Марица из ваше средине, што ју је изнео Лаза Лазаревић у приповетци „Први пут с оцем на јутрење", која пошто јој је муж све прокартао, па хоће да се убије, изненадно стаје пред њега и узвикује:

— Митре, брате, господару мој, шта си наумио? А он јој дркћући, шупљим гласом одговара:

— Иди, Марице, остави ме... Ја сам пропао!

— Како си пропао, господару, Бог с тобом! Што говориш тако?

— Све сам дао, рече он, па рашири руке.

— Па ако си, брате, ти си и стекао!...

— Ама све — рече он — све, све!

— Ако ће, рече она.

— И коња!

— Кљусину, рече она.

— И ливаду!

— Пустолину!...

— И кућу, рече он па разрогачи очи.

— Ако ће, рече она, да си ти жив и здрав...

— Шта ти то велиш, Марице?

— Велим, да Бог поживи тебе и ону нашу дечицу. Није нас хранила ни кућа ни ливада, него ти, хранитељу наш. Нећемо ми бити нијелно гладни, док си ти међ нама... Ниси ти неки туњез, као што има људи. Недам ја самих твојих руку за сав капитал Параносов, па да је још онолики.

— Па ћемо опет стећи кућу, рече он.

— Извешћемо нашу дечицу на пут, рече она.

— Па ме неће мртвога клети... Од кад их нисам видео.

И он се враћа кући, деци, послу. — Има таквих варошких жена, али су, као што рекох, ретке, и што је главно, то је

њихово лично, индивидуално, али није опште; много их је више, које не умеју да се нађу, и остављају да све иде како иде.

Варошка је жена огуглала на свој живот, сматра га као нешто, што се по себи разуме и што не може бити другојаче. Па не само то, но како се такав живот цени, она се труди да га усаврши и до крајњих граница изведе: да буде вредна, покорна и свакоме послушна, да све држи у реду, да буде што лепша и што умиљатија, да нигде не иде и да нема своје воље.

Али човек је човек, живот није мртвило. Испод све те учмалости често избију: живот, младост, љубав, страст, те се изразе у каквом тајном греху, који нико не зна, или који у уским зидовима куће изумире, или чак постане јаван, јер:

Љепота својте не пази
Севдалук стида не има,

или у каквом варошком скандилу, или каквом чудном лукавству, каква су се морала развити у несрећном положају, или се најзад испоље у поезији туге и бола, у којој се, анонимно, псевдонимно, или баш и поименично изражава оно, што се иначе не може рећи. Најзад, у новије време варошка је жена почела и да се отима.

У нас се често чује, како су прошла стара добра времена, како су се млађи одметнули, те не слушају своје родитеље, како се мушка и женска младеж дружи, како су жене изгубиле стид и како нема више старинских жена; једном речи како се стара врлина изгубила. Но питање је, има ли се ту шта жалити и је ли то била врлина: кад су девојке „у кавезу расле“, кад се девовање, какво је да је, називало царовањем, кад се непрестано клело „и старо и младо, што растави и мило драго“, кад су младе биле готове, да беру чемерику траву, да њоме лице умивају, „да ј' недрагом горко и чемерно“, па су се ипак морале мирити са својом судбином, кад се код мајке било „бела и румена“, а код мужа „бледа и зелена“, кад се тешко сносила чељад мужевље куће, те је вредео „јунак с мајком четири динара, а без мајке хиљаду дуката“, и кад су девојке чезнуле да се удаду за „јединка ил' старијег синка, да нијесу сваком под ногама: јетрвици и њезиној дјеци“.

Наша варошка жена је мало позитивно напредовала. Ни из ње се није развио нови тип жене, који би с њом остао у вези и који би био управо њезин облагорођени наставак. Она је као год и сеоска жена заостала, али већ не више свуда у старом положају. Она је почела да се отима. Али неспремна и неспособна за прави положај жене, она се није знала определити; те се онде, где се највише отела, у највише случајева удалила и извргла у нешто, што није ништа, у празну спољашност, бесмислен гест и бесплодни, па чак и штетни, разговор, који јој испуњује велики део живота. И око варошке се жене мора поднети много труда и напора.

То је наша полупатријархална жена.

*

Ја немам времена да испитујем узроке овоме стању. Њих има много, а најглавнији су: културни ниво, начин живота, економски и друштвени облици и туђи обрасци. Две су пак ствари, које су могле нарочито утицати на побољшање жениног положаја а то су: религија и културни напредак. На жалост обе су ове чињенице у нас биле ометене да изврше своју улогу.

Наша религија није стигла, да као код других Хришћана изађе жени на сусрет. Хришћанство је у почетку било сурово према жени. Црквени оци су сматрали жену као ниже биће. Она је описивана као врата пакла и као мати свију људских зала. Већ сама помисао, да је жена — жена, била је стидна. Због Евиног греха морала је живети као покајница. На овим погледима се дуго заснивало јавно мишљење у Хришћана. Али је хришћанска црква ипак нешто учинила за жену. И ако јој је одрекла потпуну стварну једнакост, она јој је дала пуну верску једнакост. Свештенство је истина остала привилегија човекова, али она није вредела и пред Богом: душа женина добила је право да буде исто тако способна за награду и за одгорност као и човекова, — и на хришћанскоме небу нема разлике између човека и жене. Оваквим учењем Хришћанство је подигло жену: Хришћанин у својој жени има да поштује Хришћанку. Сем тога црква је још више уздигла жену, што је одбацила обичај многоженства и домаћег конкубината и што је некадашње апсолутно право човеково на отеривање жене и на развод брака ограничила. Најзад Хришћанка је у Светој Богородици добила своју моћну заштит-

ницу, коју црква и ако је жена, као матер Божју и као оваплоћење хришћанских идеала, мора поштовати, и она шири свој моћни плашт над својим сестрама на земљи, свуда где је право Хришћанство ухватило корена.[1]

Српска жена није била те среће. И ако је кроз толико векова Храшћанка, и ако не испушта из уста име матере Божје, она је и даље остала сујеверна, без праве религије и њене заштите, без знања и без права на протест против отеривања, двоженства и конкубината. Наша црква услед злих прилика под туђином није имала правих свештеника, који ће жену заштити и уздићи. Црним бојама описује Герасим Зелић[2] свештенство једнога дела нашега народа из почетка XIX века. Није било боље ни свештенство у другим нашим крајевима. Част подвизима наших свештеника из устанака у борби противу Турака, али у погледу познавања црквених ствари и истинског хришћанског учења они нису стајали много даље од масе народне. Чак 1834 године није било овде у околини Шапца свештеника, „који би по закону службу божествену, као што треба, свршио“.[3] Равнодушност према отеривању жена и узимању других, па чак и венчавање неразведених биле су обичне ствари.[4] Нити је овде место нити ми је даље потребно да подижем завесу са много горих примера о свештеницима после устанка, о којима су се очували податци.[5] Тек

[1] E. Crosse, „Die Formen der Familie und die Formen dep Wirtschaft“ 1896, стр. 237—239.

[2] Герасим Зелић, „Житије“, III, стр. 23—37. Види и „Житије“ II 115—116.

[3] 10 марта 1834 године пише Вуле Григоријевић из Шапца Кнезу Милошу: „По милостивјејшем налогу Ваше Светлости отишао сам у Јаребице, гди је све свештенство и кнезови из свију села Нахије Дринске састало се. *Но знајући да онамо нема ни свештеника, који би по закону службу Божествену, као што треба свршио,* повео сам одавде проту Јована Павловића...“ (Државна Архива, Кнеж. Канцеларија, Нахија Шабачка 1834 године).

[4] 27 новембра 1826 године пише Суд Народни Србски Кнезу Милошу, да је примио његово писмо од 24 новембра, № 1435 „у смотренију попа Димитрија и попа Јована, који су неразведене од прежњег брачног союза венчавали“ (Држ. Арх. Кнеж. Канц. Народни Суд).

[5] Тек примера ради напомињем акта у којима су недела неколиких свештеника из околине Шапца: Нођајских свештеника Васе (Држ. Арх. К. К. Јеврем Обреновић 1820) и Живка (Д. А. К. К. Јевр. Обреновић 1820), бродаричког Тодора (Д А. К. К. Јевр. Обреновић 1820) јабучјанског Димитрија

кад је обновљена држава успела да цркви прибави нешто угледа и важности, почело је и жени помало да свиће.

Ни са културним напретком није било боље. Наш напредак Средњега Века, који је већ био довео царицу Милицу за мужевљу трпезу, и који јој је допустио, да у сред збора господскога, истина још стидно и зазорно, али ипак отворено, проговори и посаветује свога мужа, како да настави религиозну традицију Немањића — био је ометен робовањем Турцима, у коме је жена постала двоструки роб.

*

Тек у новије време, у побољшаним културним приликама, почео је у нас да се ствара један нови тип жене, културне жене. Томе типу и ја имам да благодарим на части, што сам овде међу вама.

Ни та жена није изданак наших патријархалних и полупатријархалних средина и жена. Она се просто отргла од наших култура, и отишла под своје жени средњеевропске културе. Идеална жена средњеевропске културе неће да зна за старинске предрасуде о жени. Она зна да је људско биће, и да има права да живи као такво. Она је разумна и озбиљно се спрема за свој природни позив у животу: да буде разумна домаћица, добра мати, искрен друг свога мужа и користан члан друштва. Она зна основе домаћег газдинства и економије, па и ако свака не мора све сама да ради, уме мудро да управља; она зна потребне појмове из домаће хигијене, лекарства и педагогије, па и ако сама не лечи и не учи, зна кад треба звати лекара и како треба помагати децу у учењу; она зна шта је човек и његов позив, па и ако не може директно да му помаже, она уме да му посао учини угодним и лакшим; она зна шта је општина, јавност, држава, народ, националне и опште ствари, па и ако у њима не води прву реч, она о њима брине, води рачуна и увек је готова да се за њих колико може жртвује.

У исти круг жена убрајам и жене разних професија: лекаре, учитељице и чиновнике различитих врста, за тим рад-

(Д. А. К. К. Јевр. Обреновић 1821), јадранских Деспота (Д. А. К. К. Нахија Шабачка 1833) и Лазара Филиповића (Д. А. Јевр. Обреновић 1834) настојатеља манастира Радовашнице Серафима (Д. А. К. К. Нахија Шабачка 1836), и тако даље.

нице различитих заната. Све су оне израз средњеевропске жене, јер по нашим патријархалним и полупатријархалним схватањима и потребама за такве жене не би било места. Оне су дакле средњеевропске жене, и кад су то у пуном смислу, поред добрих особина средњеевропске жене, имају вишак, што мо̑гу бити и са свим независне.

Културна је жена у нас од скора, али већ многа кућа, многа деца и многи муж и наш јавни живот имају да благодаре њиховом утицању и деловању. Треба се само сетити корисних женских друштава за економски, хумани и патриотски рад у земљи и ван ње.

И ако тек при стварању, и врло малобројна, таква је и наша културна жена.

*

На жалост, на рачун наше културне жене извргло се врло много жена без културе и без добрих особина културних жена, у жене, које не само не вреде ништа, но још убијају углед културне жене, унижавајући и упропашћујући све оно, што културној жени тако добро стоји: оне преобраћају слободу у разузданост, живот пун садржине у безначајне гестове, паметни разговор у празна блебетања. Таквих је полутанских и исподполутанских жена у нас врло много и сваким их је даном све више. То су оне жене, које се злоупотребљавајући потребна права кретања и говора културне жене скитају и оговарају, и то правдају тиме, што жена није роб, да седи код куће и да ћути. Жена истина није роб, али није ни богаљ ни вечито дете, о коме треба други да се стара. И она има својих дужности и као жена, и као мати и као домаћица и као члан друштва. С правом се може рећи да свега тога има, и то у већој мери, и код других много напреднијих народа. И то је истина, али је истина и то, да тамо има много више и правих културних жена. И још нешто, извргнуте се жене, тамо не сматрају као корисне и не уважавају као добре, већ на против. Права српска жена нема у њима ни утехе ни обрасца.

Ако сведемо све довде речено, ми ћемо видети, да се у нас не само јасно истичу три различита типа жена, но да чак међу њима нема никакве везе: да су се развили самостално, потпуно један без другога. Жене се ових типова разликују не само оделом, већ и у погледима и у целој култури. У кул-

турним деловима Европе жене не стоје тако далеко једна од друге. Тамо је култура старија, школска настава одавно обавезна и за женскиње нарочито подешена. Уз то је тамо и однос међу женама већи: сељанка улази у варошку кућу ради службе и ту се култвира и учи, а друштвени живот, журналистика и литература уједначавају варошке жене. На тај начин, све што се жене тиче, продире од врхова до дна и жене постају једно цело. Наша сељанка тешко доспева и до прага варошке жене, а варошка нема везе са културном. Културна пак жена више се приближује свесном мушкињу, но женама патријархалне и полупатријархалне средине.

Наша културна жена има тежак задатак: она има да ступи у везу и са патријархалном и полупатријархалном женом и да их себи приближи и уздигне. И још нешто. Подизање мора вршити опрезно, постепено и солидно, не машајући се за ствари идеалне и високе све донде, док се не подигне оно што је ниско и не оснажи оно што је слабо. У свету где је културна жена много старија, јача и многобројнија, може тежити и за вишим но што има. Ја не одричем да и у нас има жена, које заслужују да се према њима испуне најидеалнији женини захтеви, али где је граница тих жена и шта је критеријум, где та граница престаје. Најзад у нас је искуство показало, да се брзим добијањем онога идеалнога, много изгуби од онога реалнога. Како у нас све иде брзо, бојазан је, да једнога дана све жене не постану што и људи, и да останемо без жена. То ваљада не желе ни жене.

Само још реч две. Пуно ствари, које сам о жени и њеном положају поменуо зависиле су и зависе понајвише од људи. Ја то нисам истицао, јер је овде говор о женама. Али је већ очевидно, да жени треба помоћи и да је треба подићи. Нека и жене на томе разумно и снажно пораде са своје стране, а паметни су људи вазда уз њих, да их охрабре и помогну.

Тихомир Р. Ђорђевић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Матица Српска у Дубровнику. Књига 3. *Џиво Бунић Вучићевић.* Литерарно-исторички прилог познавању лирске поезије у Дубровнику у XVII вијеку. Написао *Др. Франо Кулишић.* 1911. Штампа Српске дубровачке штампарије. Стр. 236 у 8°.

Једна књига која донекле зачуђава својом појавом у издањима Матице Српске у Дубровнику, и према којој се не може јасно видети којим се идејама у свом раду руководи ни којој се читалачкој публици обраћа та једина српска књижевна институција у Дубровнику. Ако је дубровачкој Матици циљ да у Далмацији изазове што веће интересовање за српску књижевност, као што изгледа према одредбама у тестаменту њеног оснивача, она ће тај циљ тешко постићи издајући књиге као што је ова од Г. Кулишића. Самим начином на који је рађена, са својим честим поређењима текстова, са упоредним набрајањем разлика у рукописима извесних старих дубровачких песама, са рачунањима колико је пута Бунић употребио аорист или реч *није* рачуна у својој метрици као један слог, са свим тим својим тешким филолошким апаратом књига Г. Кулишића лишена је сваког интереса за читаоце који се не баве проучавањем старе дубровачке књижевности. У издању у коме је изашла, она није на свом правом месту. Она ту стоји између једне популарно рађене збирке наших народних приповедака од Г. Тихомира Остојића, која је издана пре ње, и књиге прича *Крај мора* од Г. Ива Ћипика, која је убрзо изашла после ње. Рађена тако да би се могла објавити само у каквој научној збирци за књижевну историју, студија Г. Кулишића изгледа залутала у издања дубровачке Матице. Она у исти мах показује да рад Матице Српске у Дубровнику није подешен према правим књижевним потребама приморских Срба.

*

Џиво Бунић Вучићевић, како то каже Г. Ф. Кулишић у својој књизи, један је „од највиших и најсимпатичнијих дубровачких пјесника, а научни га је свијет мимоишао као никога“. Његова дела нису била издата у познатој збирци Југословенске Академије *Stari pisci*, и нема ни једне студије ни

монографије која би обухватала и приказала цео рад тог дубровачког, како је једном речено, „најважнијег и најбољег лиричара XVII века“. Осим неколико кратких и не увек тачних напомена о Бунићу од дубровачких биографа XVIII века, и онога што се касније из њих превело или по њима написало, има о њему свега један чланак од Меда Пуцића, када је у алманаху *Dubrovniku* 1849 издао Бунићеве лирске песме. У том по самога Пуцића врло занимљивом и карактеристичном чланку, указано је на известан анакреонски тон Бунићеве лирике и могућно угледање старог дубровачког песника на Анакреона. И то је све што је било учињено у истраживању и проучавању Бунића. Колико се уопште о Бунићу мало знало карактеристично је то да је о њему Г. Шурмин у својој *Povjesti književnosti* могао написати свега седам штампаних редова, и да је Г. Решетар, у предговору своје „Антологије дубровачке лирике“, у којој је са највише песама заступљен баш сам Бунић, дао о њему само неколико скучених и оскудних напомена.

Књига Г. Кулишића стоји потпуно издвојена из свега што је до сада написано о Бунићу. Она је рађена са већим намерама, далеко прелази обим и претенсије биографских напомена и пригодних чланака, и има тежњу да одговори на сва питања која се могу ставити поводом Бунића. У њој је Г. Кулишић покушао да дадне биографију песника ког проучава, да васпостави што чистији текст његових стихова, да уђе у истраживање извора његових дела, да одреди његово место и важност у развоју дубровачке књижевности, да дадне преглед књижевних прилика у Дубровнику у то доба.

Предузимајући све то да учини, Г. Кулишић није био у изузетно тешком положају. Ако о Бунићу скоро ништа није било писано, и ако у литератури о њему није могао наћи нарочитих упустава за свој рад и своја лична истраживања, Г. Кулишић је зато био далеко од опасности да понавља туђа мишљења и да не могадне наћи ничега новог о песнику ког проучава. Пред њим је стајала скоро извесност да први дође до већег броја нових и сигурних података о старом дубровачком песнику и његовом делу, и да успешно објасни једну од најважнијих књижевних личности из XVII века у Дубровнику. То до сада није учињено само зато што нико није био узео Бунића за предмет својих проучавања, и што су за цео

дубровачки XVII и XVIII век остали не прегледани извори за које се несумњиво зна да садрже врло важних података за објашњење последња два века дубровачке књижевности. И тако, далеко од тога да се излаже непријатностима истраживања једног већ исцрпљеног питања, или питања за које се не може знати како и где га треба проучавати, Г. Кулишић је био у врло повољном положају када је узео да проучава једно још никако и не решавано питање, али за чије се решење зна да има довољно сигурних података и зна се где се они налазе.

Ако ништа друго Г. Кулишић могао је са оправданом сигурношћу рачунати да ће бацити нове светлости на живот Бунићев и можда успети да њиме донекле објасни његове стихове. Биографија Бунићева била је скоро потпуно непозната. Стари дубровачки биографи оставили су о Бунићу врло оскудних вести писаних на осамдесет и сто година по његовој смрти. Цријевић је за њега рекао да је „врло мудро управљао државним пословима“ и додао годину његове смрти. То је било све што се знало. Књига Г. Кулишића даје нових података. У њој се каже да је Бунић рођен 1514 и да је, поред осталих служаба које је вршио у дубровачкој републици, био адвокат, у пет махова судија грађанских парница и у четири маха кривични судија, да је три пута био проведитур, шест пута члан Малог Вијећа и четири пута кнез републике. Помиње се још да је умро 9 марта 1658. Тако су у главном потврђени искази старих биографа.

Поводом ових нових саопштења из Бунићеве биографије имају се учинити извесне напомене о начину на који је Г. Кулишић радио своју монографију. Пре свега, до тих података није дошао он сам него их је све добио од Г. Јосипа Ђелчића, бившег управитеља дубровачког архива. То су све податци до којих се може доћи врло брзо и без већег труда. Онако како су дати они су несумњиво узети из Бунићевог тестамента и, нарочито, из познатог рукописа *Specchio*, врсте шематизма дубровачке републике, у који су завођена имена властеле, њихове службе и године када су их вршили. Тестамент Бунићев лако је било наћи по регистру тестамената, јер је Цријевић био дао тачно годину и месец његове смрти. Остали податци о службеној каријери Бунићевој са исто то-

лико мало труда нађени су у врло прегледном рукопису као што је *Specchio*.

Али, и то је друга замерка, Г. Кулишић није се довољно користио ни податцима које му је дао Г. Ђелчић.[1] Он није довољно исцрпео сам тестаменат Бунићев. Није га ни штампао и ако у њему сам Бунић даје података о себи. Није покушао да по њему види материјално стање, организацију породице, сродбинске везе и многе друге интимне црте Бунићеве. Требао је видети, да поменемо само то, да ли је и Бунић, као толики други Дубровчани чинио завештања црквама, каква су она и колико их је. То би било карактеристично за Бунића као религиозног песника.[2]

[1] У саопштавању нових података Г. Кулишић није довољно јасан ни прецизан. Он вели да се Бунић родио 1594 а да је 1611 ступио у Велико Вијеће, у које је морао ступити сваки племић дубровачки. У то доба законом је било прописано да се тек по навршених 20 година може постати члан Великог Вијећа. Било је изузетака од тог правила, али је увек тада у *Specchio* изрично забележено са колико је година нови члан ушао у тај племићски скуп. Што Г. Кулишић није изрично рекао колико је Бунић имао година када је ступио у Велико Вијеће? Је ли двадесет? Ако је тако, онда је нетачно да се родио 1594. Што се Г. Кулишић у том од закона изузетном случају није документовао текстом свог извора? У сваком случају он је то био дужан учинити. Г.Г. Јиречек и Јензен то су увек чинили при саопштавању нових података те врсте.

Тако исто Г. Кулишић просто каже да је Бунић умро 9 марта 1658, а да је свој тестаменат писао 1 новембра 1651. И у овом случају Г. Кулишић је пропустио да се документује текстом из ког је сазнао за те нове податке. Он сасвим тачно и сигурно наводи баш дан смрти Бунићеве, што се врло ретко и само у изузетном случају може утврдити по архивским подацима. Г. Кулишић не наводи ни у којој је врсти књига дубровачког архива нашао на тај податак. Је ли га нашао у самом Бунићевом тестаменту? То би онда био изузетак од до сада познатог правила. Уосталом, да то није дан када је легатор заведен у архивске књиге као умрли, што је обично чињено на два три дана по смрти онога чији је тестамент. У том случају могло би бити тачно што помињу стари дубровачки биографи да је Бунић умро 6 марта 1658.

[2] Г. Кулишић је свакако требао штампати тестаменат Бунићев. Г. Јиречек у својим чланцима о дубровачкој књижевности штампао је тестаменте дубровачких песника, ако их је само нашао. И Г. Кулишић требао је тако да поступи. И иначе он је морао том документу поклонити више пажње него што изгледа да је уопште то чинио. Овако је дошао у незгодан положај да је, према нађеном тестаменту, рекао да је Бунић оставио за собом седам кћери, а после два три реда набројао их је свега шест.

Г. Кулишић то није учинио. Уопште он је себи задао мало труда при проучавању Бунићеве биографије. То се види по начину на који је дошао до нових података о Бунићевом животу. Он се био ограничио на податке које је добио љубазношћу Г. Ђелчића. Сам није имао радозналости да врши специјална и стручна испитивања те врсте. Даље, то се види још боље по начину на који је Г. Кулишић саопштио добијене податке из биографије Бунићеве. Он их је све регистарски збио на једну страну своје књиге и није покушавао да ма какав закључак изведе из њих. И, нарочито, како се види по случају са тестаментом Бунићевим, Г. Кулишић је те податке и целу биографију песника ког проучава радио не покушавајући да их доведе у везу за стиховима Бунићевим.

Међутим, према начинима на које се данас проучава дубровачка књижевност, Г. Кулишић је цело питање о биографији Бунићевој морао радио на сасвим други начин и са друкчијим разумевањем посла. Он је требао, и то само он, тражити нових података о Бунићу у судским исправама, тестаментима, уговорима, записницима Вијећа и свим осталим књигама старе дубровачке канцеларије, у којима тих података несумњиво има. У њима је требао тражити да што више сазна о самом Бунићевом, о животу његових рођака и пријатеља, о приликама и школама у Дубровнику тога доба, и из свих тих појединости створити појам о томе шта је Бунић могао учити, шта можда читати, у коме се друштву кретао, какве је имао сродннке, конструјисати средину којој је живео, потражити њен утицај на његов књижевни рад. По нађеним датумима смрти људи и жена којима је Бунић писао осмртнице могла се утврдити хронологија тих његових песама, и према њој можда и осталих. Све то би можда омогућило да се нађе однос између Бунићевог живота и његових песама, између његових личних доживљаја и његових стихова. Требало је проучавати биографију Бунићеву из чисто литерарних разлога, са тежњом да се објашњењима које она даје, уђе у што боље разумевање Бунићевог књижевног рада, не би ли се у крајњој анализи могло помишљати на одређивање догађаја и узрока који су на њега утицали, и утврде књижевне идеје које је у свом раду могао имати. Јер ако се уо неће чинити, што би се онда уопште прибирали податци о биографијама писаца?

Такви су покушаји, и то врло успели, већ чињени у проучавању дубровачке књижевности. На тај начин су врло много објашњени Марин Држић, Наљешковић, Бобаљевић, Сасин, да само њих поменемо. Са сличним податцима и методом рада одређени су извесни од догађаја који су утицали на Гундулића при писању „Османа“, највећег и најзнатнијег дела целе дубровачке књижевности.

Баш по употреби тих нових извора за биографије дубровачких писаца и по намери у којој се оне раде, одликује се данашње проучавање дубровачке књижевности од начина на које је оно раније чињено. Новим средствима објашњена, данас историја дубровачке књижевности није само низ имена писаца и дела са неколико несигурних датума, како је изгледала раније када су њено проучавање водили Кукуљевић и Казначић. Према богатом материјалу нађеном у архивским књигама створена је жива и јасна слика о животу у старом Дубровнику, дат је довољан и објашњујући коментар његове књижевности, нађене су и одређене везе између дубровачке литературе и прилика у којима је постала и трајала, одређени многи догађаји који су несумњиво утицали да она иде путем и правцем којим је ишла.

Г. Кулишић је прошао поред свих тих питања и оставио да их други решавају. Он сам, у колико није имао услужне помоћи Г. Ђелчића, и по начину којим се користио њоме, радио је Бунићеву биографију онако од прилике, како се радило када се није ни слутило какав се важан материјал за проучавање дубровачке књижевности налази у архиву дубровачком и када су једини извори за њу били зборници старих биографа из XVIII века.

(Свршиће се).

Никола Антула.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Магбет, трагедија у пет чинова, превео с енглеског Др. Светислав Стефановић. Редитељ Г. Андрејев. Декор и костими од Г. Балузека. — Трагедија Једнога Магарца, инсценисана басна у једноме чину, од М. Вукасовића. — Заборављени Дуг, драма у једноме чину, од Миливоја Предића.

(Крај.)

II

...Сцена се отвара уз фијук ветра, кобну грмљаву, севање муња, хујање мора и ратничке крике и покличе. Мрачан и суморан пеисаж: злослут, тежак, пун несреће. У такав пеисаж, уз урлик целе природе, улазе три вештице, три злогука симбола људске слабости, вију своје чудно и мистично коло, и глорификују зло:

Жаба зове. — Ево нас.
Гад је леп, а леп је гад;
Хајд у ветар и маглу, хајд!

Оне одмах дају основни тон целој трагедији. То је трагедија зла, општега зла. Магбет и леди Магбет само су инструменти тога зла. Они су ту да, још једном у Шекспиру, докажу његову тезу: зло је јаче од добра; добро служи само да истакне зло.

Да докаже ту тезу, Шекспир узима доброга, поштенога и храброга Магбета и, после првих успеха на бојноме пољу, усађује му у душу осећање амбиције и властољубља. Три вештице кличу:

Здрав, Магбете, гламиски тане, здрав!
Здрав, Магбете, кодорски тане, здрав!
Здрав, Магбете, потоњи краљу, здрав!

Таква је била ноћ када се роди *нови* Магбет... Да још већма распали ватру властољубља ту је и његова жена леди Магбет, која у његово уноси и своје властољубље: она хоће да буде краљица. Денкан, скотски краљ, после победа, наименује Магбета таном и, у исто време, себи за наследника, свога сина Малколма. За Магбета, та велика почаст не значи ништа. Он хоће да буде краљ. И Магбет одмах почиње да ради праћен саблашћу зла.

Магбет је изразит тип човека код кога је парализа воље у пуноме степену. То је човек који је рођен за све: да буде добар и рђав, поштен и непоштен, пријатељ и непријатељ, слуга и господар... Он иде, и иде до краја, за оним што му се прво унесе у вољни систем; јер, он је апсолутно без воље. Да су му вештице рекле да буде веран слуга своме краљу, или добар војсковођа, или добар пријатељ, он би био веран слуга, добар војсковођа или добар пријатељ. Вештице су му предсказале краљевство, и жена га је у томе смислу гонила, и он је у томе смислу радио. Отуда је он починио свака чуда и покоре. Човек од своје воље, то не би могао да учини; човек без воље је то учинио. Праћен кобним предсказањем трију вештица и, до половине трагедије, чудном амбицијом и снагом леди Магбет, а од половине сомнамбулизмом и страхом, Магбет је, као аутомат, кроз целу трагедију, субконсциентно радио ужасне ствари.

Магбет жели да буде краљ и, од тога момента, он нема свог унутрашњег мира. Несвесно, он сада иде напред своме циљу. На путу су Денкан и његови наследници. Он је сада злочинац, и на томе путу нико га не може зауставити. Денкана треба да нестане, и његових наследника, и свих оних који му сметају, и оних који му не сметају, али у које сумња; и као бесом гоњен, он их склања, убија. Магбет, ипак, није злочинац. Шекспир, напротив, овде „показује како је мисао о злочину ушла у једну душу пуну врлина, какав је пустош ту учинила од тренутка када се ту увукла, и до којих је крајности одвукла онога који никако није имао снаге да је одбаци кад му се појавила. Магбет није рђав, као Јаго или Едмонд Глостер. Он је чак почео са добром“.[1] Шекспир, као што видите, развија једну деликатну тезу: тезу човека од добра који је, под оваквим околностима, субконсциентно човек од зла; он је несвесно преставник зла и ако је, свесно, преставник добра. Магбет нема воље, а добио је једну идеју. Од тога, ништа јаче. Он сада има елементарну туђу вољу. Злочини сада ништа не значе; они, као такви, не постоје. Он убија Денкана. Крв је пала и, бранећи се од ње, он се на њу навикава као што се навикава на хашиш и опијум, и иде даље. Из злочина иде у злочин, губећи покој и сан, поста-

[1] *Y. Mezières: Vhakespeare, ses oeuvres et ses critiques*, p. 379

јући неврастеник. Унутрашњи му глас говори: „Ти нећеш више моћи спавати“, и он се ужасава ситуације у којој је, и више пати но сви злочинци на свету. Денканова крв га пали као запаљено уље, он са ужасом посматра своје дело, и „изгледа му да мрље крви нису довољни ни сви таласи морски да сперу“.

Са трећим чином, Магбет постаје краљ. Он је сада на престолу где је и била главна мета његових амбиција. Сада, он је најнесрећнији, најузнемиренији. Краљица је већ сомнамбулист. Ни она ни он, немају мира. Цео даљи рад њихов то је рад неврастеника, полулудих, манијака. Боје се вернога Банка, жене и деце Магдефове, који као емигрант, спрема буну против њих. Тим безвољницима је пала и та идеја у свест, и они и њу приводе у дело. Настају ужаси каквих је било само у Есхиловим и Софокловим трагедијама. Они убијају Банка, Банка који им је највише помагао у свима покорима. Али, ни после тога, од унутрашњег мира ни трага. Напротив, Магбета гоне сенке убијених као зли дуси, док је леди Магбет, убијена ужасом, скоро изгубљена. На једној гозби, док један бард опева славу Магбета, сенка Банкова се појављује пред Магбетовом свешћу, и он, у пуној декаденцији разума, кriче, буса се у прса, и пати патње распетога Христа. У једној даљој сцени, мртви, а њих је доста, излазе из гробова, и гоне га. Магбет је на врху патње, ако не још на врху злочина који су му предодређени да их изврши. Он је скоро у делириуму. Нагонски, он сада уме само да потмуло крикне, и да се, у полусвести, сети жртава.

Али, ужаси се, као у грчким трагедијама, неком вишом вољом, рађају и даље. Магбет се боји Магдефа, који се, по извештајима, као сенка прикрада Магбетовом замку да учини крај и његовој, и својој, и државној несрећи. Магбет га се боји, и с тога му убија и жену и децу. Та је сцена врхунац његових злочина. Шилер, који је преводио *Магбета*, избацио је у преводу ту сцену. Макако био велики Шекспир, макако стратегијски бранио и генијално доказивао, и доказао и тај свој поступак, ужас и страхота су тако доведени до крајњих граница, да буне свако људско осећање. Магбет је, додуше, са затвореним очима, унезверено, у делириуму, он се плаши и околине, и себе, и ствари око себе. Као Орест у трећем делу *Орестије*, он само лута, без душе и свести, и врши зло-

чин и зло онако несвесно и спонтано као што дише и као што му било бије. Па ипак, ми му више не допуштамо. Та абнормалност је с оне стране и абнормалности. Ни Шекспир више нема права да га држи на сцени. Од почетка довде има логике, и све је у једноме реду који је могао само Шекспир да одржи. Одавде, и даље, ред је сасвим поремећен. Даље развијање тога реда могло би да буде почетак једне нове трагедије која би одавде почела, и логично развијала тај други ред ствари. У томе случају, могло би се ићи и даље, и ми се не би бунили; у овоме случају, ми се бунимо, јер је преваљени Магбетов пут у нескладу са општим схватањем прве половине трагедије. Главно је у драми да нас писац припреми на све што ће да уради. Шекспир је то, у главном, урадио. *Магбет* је генијално дело првога реда. Али, смеју ли се ствари да воде до краја? И, у опште, могу ли се оне да воде до краја? У тренутку када је нешто највише оно што је, онда је оно престало то да буде. Еластицитет градива које је узето у рад није допуштао толико растезање. Трагедија није смела да гони свој главни мотив тако далеко. Јер, у томе случају, ту на крају трагедије, на месту где је требало бити највиши — добила је једну „мрљу" која квари највиши утисак. И тако, и ово сунце има своју пегу.

Одмах, да се вратимо историји, после тога, највишег домета сцена ужаса, трагедија се брзо приводи крају. Краљ, у вину и гозби, хоће мира, али, мира нема. Он је већ потпуно растројен. Анри де Рењие пева тај моменат:

Господар хоће да су сви ведри
Око њега, и да се смеју, да су пијани.
То је живот, а он воли да види да се живот живи:
Једите, дакле, и пите, и спавајте, јер краљу
Ви сте дужни покоравати се, јер је он закон...
Шта се вас тиче, што Магбет не спава,
И што му грижа савести шапуће на уво,
И што је он будан када свако спава,
Што његови запаљени капци ни у зору нису склопљени,
Што се боји, што чује како одјекује
Малколмов ропац или крик Банков...[1]

Краљица није могла да издржи. Она је умрла. Са последњим остатком свести, Магбет кличе:

[1] *Henri de Régnier, Le Miroir des Heures: Macbeth.*

О!
Могла је баш и после умрети.
И за тај глас би било времена.

Све га је напустило. Остао је сам са сенкама својих злочина. Стражари му јављају да се, из далека, приближава нека шума. То је Магдеф који се, са побуњеницима који су испред себе носили по једну велику грану, приближава да заврши трагедију. После неколико тренутака растројства, Магбет и Магдеф су очи у очи.

Магдеф.
Псето паклено,
Окрени се, окрени.

Магбет.
Тебе сам
Једног од свих избегавао.
Уклони се. И сувише ми је
На души тешка крв од твојих свих.

У борби, Магбет погине. Магдеф му осече главу, и износи пред Малкома:

Здраво нам, краљу, јер си сада краљ!

III

На овоме месту, о глумцима и глумицама, о режији, о инсценацији и декору, нисмо никада говорили. Ми то нисмо радили просто с тога што се није имало о чему да пише. Налазећи се између неколико струја које су, у основи, имале за циљ један исти циљ, мало позоришни и проблемски а више личан и моментани, — наше Народно Позориште није никако могло да нађе свој план, да негује један стил, и да позоришно развија позориште. Држава је, субвенцијом, била дала свој удео, и општина, и публика, и ипак није било, из горњих разлога, систематског рада. У последње време, осећа се неки план и систем. Тај се план и систем још не осећа на глумцима, на драматургији у ужем смислу; али, он се осећа у смислу режије, схваћене: у најширем смислу, довољно јасне. Довођењем Г. Андрејева за режисера и Г. Балузека за позоришног сликара, наша сцена почиње да изгледа, ако не европски, а оно југословенски, почиње да добија стил, план и систем. *Бура* од Островскога, и *Магбет* од Шекспира, то најбоље показују.

Наравно, то још много не значи. Требаће још доста времена док дођемо до сцене која ће моћи дати илузију. Јер за сада, о њој не може бити ни речи. Докле год се шаптач, као у другом приказу *Магбета*, буде онако громогласно чуо из своје шаптаонице; и она летва са завежљајем жица буде виђала изнад сцене; и оне две бургије које, у порталима, држе декор за скеле; и оне две поцепане спољне помоћне завесе; и немарно бачени бео застирач преко сцене (да говоримо само о „ситницама“ које се могу да отклоне); — све дотле, о илузији не може бити ни речи, о илузији због које је и створена сцена. То, наравно, важи и за глуму, и ако се и ту многе, чисто техничке ствари, могу да доведу у ред. Као и кад говоримо о нашој поезији (ту најмање), и о нашем роману, приповетци и драми (ту највише), и кад говоримо о нашој глуми и сцени, морамо да гледамо ствари с једне чисто српске критичке тачке гледишта; иначе, опет не бисмо имали о чему да говоримо.

После ове резерве, нека нам је допуштено, за први пут, да проговоримо неколико речи о симпатичној групи Г.Г. Андрејев-Балузек. Г.Г. Андрејев и Балузек су људи од школе. Они добро познају свој занат. Дошавши из једне средине која има прилично позоришних традиција и која има и свој засебни режијски стил, они су, као добри ученици својих учитеља, не прилагодивши се много нашој сцени, донели са собом њихова и своја схватања; не прилагодивши се много, кажемо, јер наша је сцена и сувише мала и примитивна за њихова схватања, а наши глумци и сувише самоуци или и недоуци за људе који знају за основне норме и доктрине глумачке уметности. Из тих разлога, њихова примена њиховог знања и умења, није много складна нашим приликама, нити одговара нашој малој сцени; није, допустите ми да кажем, еквавалентно валентна. Стил Г. Андрејева, стил „великих опера“ и великих сцена, сувише је широк и сувише кафарнаумски за наш укус и за нашу позорницу, док је стил Г. Балузека сувише декоративан, и увек исти, у смислу декора и, у смислу костима, другачији и неуобичајен *(Магбет)*.

Узмимо *Магбета*. *Магбет* је, у истини, први Шекспир на нашој позорници. Ранији су били, врло често, врло смешни, Режија, инсценација, декор и костими, за *Магбета* као и за остале Шекспирове драме, дефинитивна су ствар у Европи.

Данас се, пре свега, Шекспир игра интегрално; то јест, сем шекспиријанске позорнице, он се игра онако како га је играо сам Шекспир: тај костим и, у главном, тај декор: позорница је промењена на данашњу, а игра, с нијансама и искуством ова три века, на данашњу игру. Специјално за *Магбета*, игра мора да буде у ритму целе трагедије, а декор прост, уједначен сив. Такав се декор, у свима његовим трагедијама, сем тога што то тражи и његово опште схватање људске судбине, брани још и тиме што су Шекспирове драме више комади за слушање него ли комади за гледање. Шекспир је бог речи, и њега треба чути. Декор, према томе, треба да, обрнутим ефектима, истакне текст. Игра пак мора да буде у ритму трагедије (ма да је то с нашим глумцима скоро немогуће) да, истим ефектима којим и речи, помогне текст. У форми и боји, модерна инсценација хоће помоћу неколико простих а изразитих декорационих елемената да изражава велику Шекспирову уметност. Инсценација *Хамлета*[1] (нарочито терасе, црквеног дворишта, краљичине собе) врло проста, изванредно проста и, као таква, изванредно ефективна. Таква је и за *Магбета*, *Краља Лира*, *Јулија Цезара*, и тако даље. Таква је инсценација, наравно, најтежа; али, она највише одговара Шекспиру.

То врло интересантно питање одвело би нас врло далеко. Ми га овде нећемо расправљати. Довољно је што дајемо резултате до којих се дошло. Пређимо сада на нашу инсценацију *Магбета*. Она је мало другачија. Г.Г. Андрејев и Балузек су примили неке ствари које су свуда примљене. Као и Антоан,[2] и друге позорнице, и они су позорницу поделили, једном покретном завесом, у два плана: предњи и задњи. На тај начин радња брже иде, позорница је изразитија, припремање брже. Само, док је свуда горе предњи план за споредније сцене и лакше, а задњи за оне које воде трагедију, овде је све, сем неколико сцена, сведено на предњи план. Управо, то више није ни предњи план, већ само сужавање позорнице ради ефекта. Права подела се видела само у првим сценама. Отуда се у времену није много ни добило Док се у *Одеону Краљ Лир* игра за непуна три сата, наш приказ је

[1] *Carl Hagemann*: *Regie. Die Kunst der szenischen Darstellune.*

[2] *Adolphe Brisson: Le Théâtre,* première Sérbie, p. 38 i 12; *Henry Bordeaux, La Vie au Théatre,* deuxième Sérbie, p. 168.

трајао четири, прве вечери и четири и по сата. Ипак, према ономе како се играло, напредак је очевидан.

Ми смо већ приметили да је наша инсценација сувише декоративна, да је мало од укуса. То се осетило одмах с првом инсценацијом, с инсценацијом *Буре*. Овом приликом, то се исто види и са *Магбетом*, и стога смо нарочито и говорили о простој декорацији и инсценацији као најефективнијој за Шекспироре трагедије. Она је данас примљена, и примљена је зато што је добра. Насупрот њој, нама ће остати ова сладуњава и утрпана, по облицима и по бојама и, где год може, сретаћемо је при приказивању Шекспира. Најзад, и то је напредак, и нека је поздрављен!

Што се тиче костима, ми смо и ту за интегралног Шекспира, за Шекспира како га је играо Шекспир: за костиме, дакле, XVII века. Наши су играли у костимима XII и XIV века. Зашто? Ако би се Шекспир играо према времену у коме му се дешава драма, јер и то се мишљење може да брани, онда је *Магбета* требало играти у костимима XI века. Схватање наше вредне групе није ни прво ни друго. Међутим, трећег логичног нема.

О глуми, најзад, и ако је глумачки део приказа водио сам Г. Андрејев, опет ништа немам да кажем. Једно је сигурно за мене, и то је: Г. Андрејев их сигурно није учио да онако играју. Сем Г. Илије Станојевића са својом споредног улогом вратара, — све остало није личило ни на шта.

* * *

Нека ми опрости велика сен Шекспирова што, одмах после ње, морам да говорим о Г. Г. Милану Вукасовићу и Миливоју Ст. Предићу. Тако је хтео „господин случај“, и тако мора да буде.

Друштво Српских Књижевника је приредило једно књижевно вече у Народном Позоришту, и две тачке овог вечера интересују ову рубрику. Те су две тачке ове: *Трагедија Једног Магарца*, инсценисана басна у једноме чину, од Милана Вукасовића, и *Заборављени Дуг*, драма у једноме чину, од Миливоја Ст. Предића.

Прва од ових двеју ствари, гора од друге, што за другу значи апсолутно ништа. Она је у толико боља што од придева рђав има само један суперлатив, који може да обухвата

само један појам. За ону прву би Французи рекли да је досадна, „à mourir debout“, док би за другу рекли „à dormir debout“. У оба случаја, тешко нама! Прва са тезом: магарац остаје магарац и кад му се осеку уши и реп; са моралним размишљањима и доказивањима да је бело бело, а црно црно; са дијалогом методе Олендорф („Волете ли Јабуке?“ — „Не, ја их не волем; али мој отац има лепу браду!“); са опсервацијама и детаљима, да се најблаже изразимо баналним; — прва, пропала је те вечери чак и код наше доброћудне публике. Друга, са једном мотивом који као да је нађен из романа *Троструки Злочин у Сент-Усну*; са неуким вођењем дијалога који је колико-толико жив; са неинтересантним задржавањима на местима преко који треба да се склизи, или да се прекораче; са стилом који је некњижеван; — друга, прошла је као и прва.

Бранко Лазаревић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Н. Вулић, Јован Томић као историк („Дело“ за 1910 и 1911 год.).

(3)

6. У мојој књизи „Црна Гора за Морејског рата“ на више места било је речи о томе како се Сулејман-паша Бушатлија из Скадра договара са херцеговачким пашом да са две стране нападну на Црну Гору и истерају Млечиће отуда. То се поновило и у септембру 1692 године, кад се Сулејман Бушатлија јаче него икад дотле спремао на поход против Цетиња. Због тога је положај Млечића у Црној Гори и одметнутих Црногораца био кудикамо тежи него кад су поједине паше предузимале нападе засебно. Тај факат, поред других, казао сам и овим речима на стр. 216 наведене књиге: „Једна тешкоћа више за провидура (которског) у овој прилици биле су припреме херцеговачког алај-бега у Требињу, чија се војска имала сјединити с пашином у Невесињу, а по извештајима што их је имао с те стране обе су имале напасти једновремено са Сулејмановом“.

У III чланку своје „критике“ Г. Вулић је устао против ових факата. Полазећи од поставке да су наведене моје речи буквалан превод италијанског текста у депеши которског провидура Ерица од 21 септембра 1692 године,[15] нашао је да нисам ни разумео ни добро превео тај изворни текст и тврдио је: 1, да се оне две херцеговачке војске нису имале сјединити; 2, да се те две војске неће сјединити у Невесињу; 3, да „à Nevessigne“ у изворном тексту значи „да је паша из Невесиња“; 4, да сам погрешно превео италијанске речи „corre il dubio“ са „по извештајима“; и 5, да италијанске речи „in un punto medesimo“ не значи „једновремено“ како сам их ја протумачио него „на исто место, на исту тачку“.[16]

На све ово одговорио сам му тачку по тачку. Показао сам му да су оне две херцеговачке војске, два одреда, имале сјединити, али да се нису сјединиле и зашто се нису сјединиле; одбио сам његове лекције из италијанског језика, кад ме учи да „à Nevessigne“ „значи да је тај паша из Невесиња“; по двадесети пут одбио сам тврђење да су моје речи „превод“ изворног текста, показао сам да мени није било стало до превођења реченица него до тумачења, одабирања и груписања факата и зашто сам на том месту рекао „по извештајима што их је имао с те стране“; и доказао сам му и речником и фактима и логиком догађаја да „in un punto medesimo“ не значи на том месту „на исту тачку“ него „једновремено“, „у исто време“, показивши му уједно да тако преведене те речи у оној реченици дају један невероватно велики логички и математички апсурд.[17]

Г. Вулић се враћа на ова питања и одговара. Истина сад ме више не учи да „à Nevessigne“ „значи да је тај паша из Невесиња“. Али зато поново говори о превођењу „corre il dubio“ речима „по извештајима“; тврди да се два херцеговачка одреда нису имала сјединити; и да „in un punto me-

[15] Те речи, које је он навео, гласе у оригиналу: „...perchè fermandosi tuttavia in Trebigne l'Allaibegh d' Ercegovina con un buon corpo de Turchi, et unendo quel Passà à Nevessigne altro sforzo di gente... corr e dubio, che havendo l' intelligenza con Solimano portino in un punto medesimo le loro aggressioni à diverso e diametralmente opposto Confine“ (*Црна Гора за Морејског рата*, 344, 345).

[16] *Дело* за април 1910, стр. 137.

[17] *Одјек* за 1911, од 29 и 31 јануара и 1 фебруара.

desimo“ значи „у исту тачку“.[18] Како то брани и чим, то ће се видети даље. Напомињем сада само толико да докази које је он употребио на том месту не доликују ни најпростијем човеку а некмо ли једном професору Университета, јер он одриче све, измишља и подмеће неистине у исто време кад моје тачне наводе назива фалсификатима.

а. Говорећи о питању сједињавања двају херцеговачких одреда Г. Вулић је употребио као доказе *ове неистине.* Он вели: „На ове речи: „припреме херцеговачког алај бега у Требињу, чија се војска имала сјединити с пашином у Невесињу (Црна Гора за Морејског Рата)“ ми смо приметили *да се те војске нису имале сјединити у Невесињу*,[19] и да према једном документу, који Т(омић) наводи на том месту, не можемо уопште тврдити да су се оне уопште имале сјединити. *Нашу прву замерку, која је потпуно основана, Академик се прави да није приметио или разумео, и на њу не одговара.*[20] Што се тиче друге он вели да о сједињењу две херцеговачке војске није говорио по том документу него по другима *(које у делу* „Црна Гора за Морејског Рата“ *не наводи нигде!). Али ни у тим документима, на које он тек сад упућује, нема ни речи о томе.* Ми смо брижљиво проучили и депешу которског провидуре с Цетиња од 27 септембра и депешу Долфинову од 22 октобра 1692, и нисмо *ама баш ништа* нашли о чем говори Т(омић). Чудновато, али истинито![21]

Речи Г. Вулића, које сам подвукао, јесу *две неистине*: јер сам му одговорио на прву замерку и *није истина* да у документима које сам у одговору навео нема „*ама баш ништа* о чему сам говорио“. Напротив тамо је доказ да су се та два херцеговачка одреда имала сјединити и да је зато противник предузео мере да их у томе спречи. и да их је спречио.

На ову прву замерку Г. Вулића одговорио сам, кад сам му показао да „à Nevessigne“ не значи „да је тај паша из Невесиња“. Тамо сам казао како треба схватити значење речи „у Невесињу“ у мојој реченици: да оне не значе место где ће се сјединити две херцеговачке војске него место где је окуп-

[18] *Дело* за фебруар 1911, стр. 303—305.

[19] Ове речи у тексту Г. Вулића ја сам подвукао.

[20] Горње вреди и за ове подвучене речи.

[21] *Дело* за фебруар 1911, стр. 303 и 304.

љена војска паше херцеговачкога, која ће се сјединити с алај-беговом војском. То сам казао подвученим речима у ставу: „Та двојица (алај-бег и паша) прибирали су војску на двема странама, да је потом сједине. Имао се, дакле, сјединити алеј-бегов одред, прикупљен у Требињу, с пашином војском, *окупљеном у Невесињу* (која је окупљена у Невесињу“.[22]

Још је горе са *другом неистином*: с његовим порицањем да у документима, на које сам у одговору указао, нема ни речи о томе да су се два херцеговачка одреда *имала* сјединити.

То су биле две депеше: прво депеша которског провидура Николе Ерица од 25 септембра 1692 године, и друго, депеша главног провидура далматинског Данијела Долфина од 22 октобра те године.

У првој депеши говори се укратко како се Ерицо бојао напада двају херцеговачкох одреда и укратко се каже шта је урадио да се обезбеди с те стране.[23] Друга депеша јасније казује те припреме и тачно потврђује оно ради чега сам се позвао на њих. Ту се каже како се, у доба Сулејман-пашина похода на Цетиње, сумњало да паша херцеговачки, у договору са Сулејманом, може напасти на млетачки посед, зато је Долфин предузео мере да га одврати на другу страну. Он је учинио двоструку диверсију, једну против паше и другу против алај-бега: са сопракомитом Балбом послао је две галије у Неретву, за што кад је паша чуо, похитао је тамо са својим одредом; међутим добровољачки одред послао је на другу страну, према Мостару. Овај одред допро је до близу Мостара, побио се с Турцима, потукао их и многе заробио,

[22] *Одјек* за 1911, бр. од 31 јануара, први и други стубац подлиска.

[23] *Il Montenegro*, 90. — У 24 бр. *Одјека* од 31 јануара, где сам се позивао на овај документ, штампарском погрешком испало је да је депеша од 27 а не од 25 септембра, међутим тачно је наведена страна 90 књиге на којој се налази тај документ, док је депеша од 27 септембра на стр. 91, 92 и 94. Г. Вулић је једва дочекао ову прилику да порече главну ствар. Исто је тако урадио и кад је нашао погрешно одштампану годину депешама которског провидура Ерица од 8 јула 1691. У *Одјеку* (бр. 24) у место године 1691 испала је година 1692, али су тачно обележене стране књиге, на којима су штампане депеше и одакле се види да су обе из 1691 а не из 1692 године. Обе ове јасне штампарске погрешке он наводи као погрешна навођења, као позивање на оно, што не доказује моја тврђења. А да како би друкчије и могао порицати истините факта?!

али није могао даље продрети због рђавог времена. Па ипак што је желео, Долфин је у главном успео овом диверсијом. Он сам вели: „постигнут је главни смер мојих намера, који је био *да се омете сједињење војсака* (непријатељских)“.[21]

И док Долфин тако јасно каже да је сав његов рад у том тренутку био упућен на то да омете *сједињење* непријатељских одреда у Херцеговини и да не нападну на млетачку територију, кад и Сулејман, Г. Вулић тврди да ни у једном од ових докумената нема ни речи о томе да су се ти одреди имали сјединити! Он чак тврди како је *брижљиво проучио* обе депеше и да у њима „није ама баш ништа нашао о чем говори Томић“!

И он такав свој *несавестан рад* зове брижљивим проучавањем!

(Свршиће се).

Јов. Н. Томић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Концерт Српско-Јеврејског Певачког Друштва у Народном Позоришту 23 јануара 1912 године „Елиас“, Ораторијум у два дела, од Феликса Менделсон-Бартолдиа.

Има већ неколико година како наша већа певачка друштва изводе, са пуно воље и пожртвовања, већа вокална дела са оркестром. То чине чак и она певачка друштва која имају својих специалних традиција и намера, више саможивих него

[21] „Nel tempo stesso, correndo pur il dubio, che il Passa d' Ercegovina, che si fermava nelle vicinance di Castel Novo, potesse di concerto con Solimano far qualche impressione in quel Territorio, studiai ogni arte *per divertirlo*“, вели главни провидур Долфин, па, пошто је изложио шта је учинио против *оба одреда херцеговачке војске*, завршује: „Ma le pioggie dirottissime hevendo allagato le vaste Campagne et incommodato sommamente li partitanti, non fu possibile il potersi internare maggiormente, *bench'havutosi il fine principale delle mie intentioni, che fu il distraere l'unione delle forze*“. (Il Montenegro, 98). — О задатку одреда добровољаца из околине Новога, које је овом приликом главни провидур послао против алај-бегова одреда у Требињу, пише и которски провидур Ерицо у депеши од 6 новембра 1692: „dall' altro canto alquanti paesani da Castel Novo, *che s'erano portati tn Trebigne, a far certa diversione comandata dall' Eccellentissimo signor Proveditor Generale...*“ (Il Montenegro, 103).

значајних по културу уопште, која сматрају да је довољно изводити дела која су им већ „под рођеним кровом“, — тиме хоће да кажу: само уметничка дела свога уметничког вође, него водити рачуна и о савременијим потребама публике и о стању музике, наше музике нарочито, која се развија далеко од њих и не под њиним утицајем. Тако је београдска публика чула „Девету“, чула „Садбене дарове“ од Дворжака и његово „Stabat mater“, чула „Стварање света“ и „Седам речи Христа са крста“ од Хајдна, „Јована Дамаскина“ од Танаиева, „Снежану“ од Чајковског, Олака Тригвазона“ од Грига, „Божићни ораторијум „од Сен Санса и недавно „Елиас“ од Феликса Менделсон-Бартолдиа.

„Елиаса“ је извело Српско Јеврејско Певачко Друштво 23 јануара ове године у Народном Позоришту.

Од оба Менделсонова ораторијума „Павле“ и „Елиас“ овај други је и бољи и зрелији. У њему је Менделсон са више техничке рутине и бољим познавањем стила ове музичке врсте применио све своје искуство које је стекао студирајући Баха и Хендела. Ниједан композитор немачке романтичке школе није са више успеха неговао овај облик од Менделсона. И од Хендла и Хајдна на овамо тешко да ће се наћи успелијих ораторијума од оба његова. Јер је Менделсон био високо културан човек и музички таленат првога реда, и то му је помогло да једно дело које, тако би бар требало да буде, има исто толико књижевне колико и музичке вредности, у основи добро схвати и сигурно изведе. И ма да он као уметник за нас, људе од данас, не значи много: јер има сувише од расе којој је припадао, јер му је уметност и сувише лепа и сувише углађена, често налицкана и перфектно салонских гестова у интелигентнијем смислу те речи, ми му ипак не можемо одбити несумњиве способности којима је располагао. Ми га не морамо волети, не морамо му се ни дивити, али морамо признати да је стварајући стварао као редак музички таленат, који је једно време био најмаркантнији представник једне школе. Данас, у доба новога стила и новога ренесанса, када су све границе прегажене и тежња за апсолутном слободом индивидуалног израза дошла до врхунца и створила неколико нових школа и отворила неколико нових путева, Менделсон стоји, као један од најјачих представника немачког музичког романтизма, без утицаја, слушан али не обожаван,

леп али не интересантан, као остатак оних старих добрих времена која су прошла да се никада више не врате.

Српско-Јеврејско Певачко Друштво је са добрим материјалом којим располаже, не попуњујући хор „љубитељима“ песме, марљиво припремило и, уз пратњу оркестра Краљеве Гарде, врло допадљиво извело „Елиаса“. На мене је врло пријатно утицала солидна, непретенциозна, ненаметљива, скромна али готово потпуно успела интерпретација. Раније нисам познавао ово друштво и изненадио сам се када сам га чуо. Ensemble један који располаже најлепшом способношћу да као *целина* утиче. Ни један од певача, ни једна група певача се не истиче где не треба. Пуноћа тона у целини, јасно окарактерисана боја свакога гласа, солидна динамичка техника и добра ритмичка сигурност су друге лепе особине. А све то да се истакне није се могло наћи згодније дело од Елиаса. То су осећали и певачи и њихов диригент и зато су са толико воље спремили и извели „Елиаса“, дело Феликса Менделсон Бартолдиа.

Соло партије су имали Г. Леон де Леон (Елиас) Г. Аврам И. Мајо (Овадја, Ахаб) Госпођице Рашелм Леви (Анђео, дете) и Рашела Алтарац (Анђео). Баритон Г. Леон де Леона је више топал него јак, тенор Г. Аврама Мајо више јак него топал. Г-ђица Рашела Леви има леп сопран, звонак и здрав, али је и сувише ладно певала.

Целини је дала ритмичкога живота и ширину мелодијске линије сигурна рука Г. Хинка Маржинеца.

Милоје Милојевић

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Политичка путовања.

Краљ Бугарске хтео је да проглас пунолества престолонаследника, кнеза Бориса буде што свечанији. На ту светковину позвао је сродничке владаре и владаре суседних држава да пошаљу своје представнике. Шпански, руски, немачки и аустријски дворови послали су своје рођаке; краљеви Грчке, Румуније, Србије и Црне Горе своје престолонаследнике; Султана је заступао некадањи амбасадор на беч-

коме двору, Решид-паша. Фердинанд I је хтео да истакне пред Бугарима још сада кнеза Бориса, као будућег првог православног владара у обновљеној независној држави Бугарској, а пред Европом опет улогу и значај коју лично има данас бугарски владар. Присуство грчкога престолонаследника Константина на овим свечаностима има свој нарочити значај, кад се узме у обзир црквена борба Бугара и Грка, која траје пола века и догађаји у Варни, Бургасу, Пловдиву и другим местима са грчким црквама, школама и Грцима. Ако то није претеча укидања шизме бугарске и скидање анатеме с бугарске цркве, ако то није доказ да ће Грци заборавити своју вековну, урођену мржњу према свему што је словенско, а оно је знак да је и једна и друга страна знатно попустила у својој политици. И Грци и Бугари опажају тек сада да њиховим националним интересима прети опасност од Турске у новоме режиму, остављајући на страну друге опасности.

Посета бугарскога посланика у Цариграду Васељенскоме Патријарху, честитка овога последњега краљу Фердинанду поводом ове прославе, преговори између неких бугарских и неких грчких народних представника у турскоме Парламенту за заједнички рад приликом нових избора, увећава значај посете грчкога престолонаследника у Бугарској.

При своме повратку из Софије за Петроград руски велики кнез Андреја Владимировић свратио је у Београд; црногорски престолонаследник је заједно с надвојводом Албрехтом пропутовао ноћу кроз Србију за Беч. Велики кнез Андреја остао је у Бечу два дана; њему је указана иста почаст која и владарима великих држава. Отуда и закључак да ће се односи руско-аустријски побољшати. У години 1910 чињен је покушај да се поправе односи између Беча и Петрграда, које затекле после кризе из 1908 године. Покушај није успео; у Бечу се очекивало да Петроград први покаже вољу за то. Доласком младога кнеза Андрије учињен је тај корак. Други корак ће учинити Беч, и бољи односи који се нарочито из Беча желе, ради којих је била и посета аустроугарскога престолонаследника у Берлину, наступиће. Смрћу грофа Ерентала и наименовањем грофа Берхтолда од Унгаршица за заједничкога министра спољних послова односи руско-аустријски ће се сигурно поправљати стално. Хоће ли доћи и до конкретнога споразума какав је постигнут најпре 1897 године, па после 1903 године? Ми бисмо волели да одмах одговоримо сасвим негативно; али то не мо-

жемо данас учинити. Једно је изван сваке сумње да аустријска дипломација ради на томе да се између две царевине постигне споразум. Природно је да се тај споразум може тицати само Балканскога Полуострва.

Краљ Никола је путовао у Петроград. Од Котора до Петрограда говорило се доста о томе путу. Остарели краљ и његов министар спољних послова су примали новинаре и немачке и руске. Из њихових разговора није се могло дознати каква је ситуација у Малесији. Краљ је био готово пун хвале за младотурски режим, а његов министар пун оштрих речи за ситуацију међу Малисорима и у Турској. Краљ Црне Горе и Брда и његов министар слагали су се у неприличноме тону говора о Србији, који ова није заслужила. Ово последње је у Петрограду могло само умањити уважење које Србија повраћа од 1908 године, али никако увећати углед краљу и његову министру.

У ово исто време дошао је немачко-француски споразум о Мароку пред француски сенат. После једне јаче дебате о томе питању Сенат је одобрио закључени споразум, противу којега су нарочито устали Клемансо и Пишон, бивши министар спољних послова. Докле се у Француској довршавао један посао, у коме су Французи добили више него што су дали, дотле је у Енглеској и Немачкој почело да бuја нерасположење. Сер Едуард Греј је постојао предмет нарочитога напада, чак и од стране својих присталица због затегнутости односа са Немачком. Сер Едуард Греј је тада говорио с краљем Ђорђем, упутио министра војнога Халдена на разговор, у Берлин. Енглески министар је био лепо примљен у Берлину од цара и канцелара, и они су имали дуге разговоре, који су били, сигурно, врло одређени и отворени. У Енглеској је, међутим, у исто време министар марине, Черчил поновио јавно да Енглеска мора одржати надмоћност над мору. Енглеска флота, рекао је он, мора увек бити толика и таква да би могла бити јача од све европске флоте. За сваки један ратни брод, Енглеска мора имати два. Сер Едвард Греј је то исто рекао на једноме јавноме збору, објашњавајући да то Енглеска мора чинити за то што она нема ону сувоземну војску коју имају друге силе у Европи. Посета Халденова и говори енглеског премјера и немачкога канцелара, умирили су донекле јавно мнење у Енглеској и Немачкој. С Енглеске стране наглашава

се непрестано да разговори с Немачком, па и споразуми са њом не морају пореметити односе у Тројноме Споразуму.

И главнокомандујући талијанске експедиционе војске генерал Канева путовао је у Рим и вратио се у Триполис. Нестрпљивост Талијана довела га је у Рим, где је морао да објасни да је немогућна једна енергична акција. Он је морао показати да има само један план за успех у Триполису, ако се остане при ранијој обавези да се јавна акција не преноси у Европу. Тај план је у томе да се прво заузме и утврди обала Триполитаније и Сиренајике, па онда поступно освајање и утврђивање оаза у унутрашњости. План је примљен, а јача акција у Црвеноме Мору бива све живља. Покушаји Немачке и Русије час у Риму час у Цариграду да се дође до измирења између Шпанаје и Турске нису до сада успели.

Нереди који су се почели јављати у Албанији и Старој Србији и у Маћедонији изазвали су путовање турскога министра унутрашњих дела. Министар је у друштву са два инспектора Турчина и енглеским саветником Гревом из отоманскога министарства финансије, пошао да испита узроке нередовноме стању у овим областима. Министар има широко пуномоћство и иницијативу за најнужније послове и питања. Многи ће помислити да се ради на реформама у европској Турској о којима су Енглези у последње време чинили Порти представку. Не, у Турској, то смо толико пута рекли, турске комисије за реформе само сарањују питања о реформама. Чим се образује анкентна комисија у Турској, нарочито још кад у њу уђе какав Европљанин, зна се да је она за то да се дубље закопа каква озбиљна реформа. Хаџи-Адил-беј је пошао с Енглезом по Западној Румелији, а Министарски Савет је одлучио да се у Скопљу и у Скадру образују летеће чете жандармске, чији је глас међу Хришћанима чувен; да се подигну око 700 полицијских каракола у четири вилајета; да се попуни жандармеријски кадар; да се што пре војском попуне сви гарнизони по вилајетима косовскоме, скадарскоме, битољскоме и јањинскоме.

Иностранн.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Иван Косанчић: „Ново-пазарски Санџак и његов етнички проблем". Београд, 1912. — Једна пригодна књига о једном актуалном питању, чије решење је од капиталног значаја по цело српско племе. Пред овом корисном књигом, која показује сву важност питања, иде предговор Г. Д-р Јована Цвијића у којем се са ауторитетом казало неколико крупних националних истина које су увек добре да се чују.

М.

„Спиритизам". — У издању књижаре Г. Св. Б. Цвијановића изишло је друго издање књиге Г. Д-р Бранислава Петронијевића „Спиритизам" (8° стр. 98; цена 1·50 дин.). Ово ново издање представља у главном верну репродукцију првога, исправљене су само по могућности стилистичке неравнине и форма аргументације на неким је местима упрошћена". Добра и корисна књига за сузбијање онога што писац са разлогом назива „спиритистичком заблудом". Х.

„Наши писци и преписивачи од XIV до XVIII века". — Један бугарски шовинистички писац, под псевдонимом „Аврелијан", штампао је у солунском листу „Право" неколико чланака у којима је доказивао за известан број писаца и преписивача из северо-источне Старе Србије и да припадају бугарској књижевности. Г. Стеван Симић, професор у Скопљу, подвргао је критици сумњиву науку „Аврелијан", и у књижици под горе написаним насловом, која је штампана у Скопљу, побија тврђења бугарског шовиниста и доказује српско порекло, српски језик, а кадкада и српско национално осећање тих писаца. М.

„О васпитању". — Ако је било дела које је заслуживало читалаца, то је била изврсна књига Херберта Спенсера „О васпитању умном, моралном и телесном". Ово дело превео је на српски Г. Јован Миодраговић и штампао 1902. Сада је, у издању књижаре Г. Св. Б, Цвијановића, изишло и друго издање (8°, стр. XIII 237; цена 2·50 динара). Карактеристична је чињеница нашег књижевног напретка да је у последње време већи број добрих књига дочекао друго издање. И број читалаца код нас се увећавао, као што се подигло разумевање за добре књиге. К.

О бугарској књижевности. — Последња прошлогодишња свеска берлинског часописа „Das literarische Echo" доноси

„Бугарско Писмо“ у којем Г. Др. Георг Адам, као у једној ранијој свесци хрватску књижевност, приказује савремену бугарску књижевност. Он истиче жив рад на драми, кренут отварањем Народног Позоришта. Иван Вазов, Антон Страшимиров и Петко Тодоров су вође целог покрета за драму, нарочито Вазов са делима: „Под игом“ „Легенде о Царевцу“, „Раја“. Г. Адам указује, затим, на рад песника Пенча Славејкова, који је сав Бугарин, прави представник своје расе; на Јаворова, „песника ноћи“, „путника по тами која се све више спушта“, и који најбоље саосећа бол потиштених и бедних. Књижевна критика, каже Г. Адам, развила се поводом нових драма. Њу највише занима проблем Националне Књижевности. Добар део критичара тражи враћање националном духу. Мирољубов (К. Крстев) је тим поводом пробудио интересовање за хајдуком и војводом Христом Ботевом, у чијим песмама је бугарски народни дух нашао јаког израза. Најзад, помињу се бугарски часописи: „Блгарска Збирка“, „Демократически Преглед“, „Савремена Мисл“, „Набљудатељ“ и други. — „Das Literarische Echo“ донеће ускоро и „Српско Писмо“. А.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Чупићева Задужбина. — 31 јануара био је годишњи састанак ове Задужбине на коме је поднесен извештај о раду у 1911. На својим састанцима у 1911 години Одбор је већао о списима поднесеним за „Годишњицу“ и примио ове: Г. Стојана Новаковића „Неколика тежа питања српске историје“, поводом књиге „Geschichte der Serben, von Konstantin Jireček, Gotha 1911; 2, Г. Др. Тих Р. Ђорђевића „Економија и социјални типови у Срба“; 3, Г. Гаврила Јовановића, „Из историје српскога књижевног језика“; 4, Г. Андре Гавриловића „Из живота Димитрија Давидовића, по архивским податцима“; 5, Г. М. Ј. Мајзнера „Српске народне и Езопове басне“; 6, Г. Миленка М. Вукићевића „Из војних установа Карађорђева времена“; 7, Г. Јована Миодраговића „Просветни програм Србије у двадесетом веку“; 8, Г. Др. Јована Радонића „Путовања Евлије Челибије по српским и хрватским земљама“ (свршетак). Сви ови чланци ушли су у 31 Годишњицу, која је наштампана у 500 егземплара.

Имовно стање било је овако: стални капитал код Управе Фондова износи 73.270 динара; прихода преостало из 1910 године 1814·20 динара; прихода примљено у 1911 години 3854·50 динара; примљено свега 5.668·70 динара. Издавато 5.668·70 динара, од чега на хонораре, штампу и остало: 3646·95 динара.

Рачуне су прегледали Г.Г. Момчило Иванић и Јован Миодраговић. Сви извештаји су примљени, и за 1912 годину изабрати су за председника Г. Доброслав Ружић, за деловођу и благајника Г. Живојин П. Симић. Х.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVIII, број 5. — 1 март 1912.

НЕПОГОДА..

Мршти се небо и фијуче ветар. А наша затворена кола јуре по глатком, пустом друму. Изгледа да, затворене у покретној соби, бежимо кроз поља од фијука ветра, који бесни око нас, и од облака, који тутње више нас, бежимо од свога рођенога бола, који нас прати упорније од хуке ветра и страшније од претње облака, бежимо лудо напред, а знамо да не можемо побећи.

Дрвеће се повија и очајно баца своје младо лишће сад на једну, сад на другу страну. И шушти као река и као пенушав талас.

Нехотице се јавља питање: да ли је и тамо било ветра? Није. Ах, да, јесте: није могла да гори свећа на гробу, па су је метнули у фењер с кандилом... Згледамо се ја и сестра и ћутимо. Све су мисли тамо...

Фијуче ветар, а ми јуримо по равном друму. Јури и сунце. Иза брда, иза дрвећа, жури сунце западу, као да бежи од некога. Изгледа као да се тркамо с великим, светлим, жуто-црвеним сунцем. Ми смо тужне, оно је весело и као да нам, као дете, пркоси: ја ћу пре. Јуримо напред, јуримо и ветар и облаци и сунце и ми. Али сунце прво посустаде: паде иза брда и просу злато и рубине. А ми, не хајући за то, журимо даље.

Згушњавају се облаци. Од страшних уздаха и јаука ветра повија се дрвеће. А грмљава прети. Биће непогоде, биће страшне непогоде. Нас се то ништа не тиче; ми имамо свој бол.

Смркава се. Не, то није мрак од ноћи; то су облаци који су собом упили сву светлост и који обећавају да утопе земље црним, густим небесним рекама. Златно небо за западу сасвим потавнело, и на место златне магле дошли су облаци, црни и бели облаци.

Са четири стране севају муње, али не нама, већ неком другоме свету, тамо иза облака, а на нас падају само одблесци. Бели облаци се обасјавају с оне стране црквеном бојом и изгледају као снежне лавине обасјане бенгалском ватром. Сева и грми, грми све јаче.

„Зашто се Бога љути“ — ту ми мисао шаље грмљавина из прошлости, и ја се сећам њега и себе, као мале деце, кад смо са страхом испитивали своју савест за грехе, који су изазивали грмљавину. О, како бих радо да повратим ону стару детињску веру, како бих хтела да се молим свргнутом Господу и да се надам животу иза смрти, како бих хтела све то, само да потрем страшно значење речи „никад више“.

Блажени прости људи, који су своје драге, што су им отети са земље, послали на небо у вечну лепоту, где чекају и на њих. Блажени ти сироти људи. Ах, а моја увређена, исмејана вера побегла је за навек од мене, и никакво очајање не може да је поврати више. А природа бесни, урла, као да хоће да покаже неки свој нама непознати бол и да попрети за неку неправду, коју ми не схватамо. А што ми немамо више брата, ње се ништа, ништа не тиче...

Севају муње са четири стране, вечар хуче, а облаци се сасвим згуснули. И одједном укрстише се преко целог неба две муње: једна зелено-жута, а друга плаво љубичаста. „Како је лепо!“, оте ми се једно осећање, оте се од свих осталих око крста скупљених. „Како је лепо!“ Али одмах дође прекор: „Зар можеш сад и што друго да осећаш?“ И, као казна, затрешта гром и груну киша. Затрешта, загрме, засева, запљушта. И помешаше се небо и земља, као пре постанка света. А ми са својим болом путујемо у затвореним колима.

Светли се окупано лишће и повија јаче под теретом воде и ударцима ветра; клизи вода млазевима по стаклу на нашим прозорима; кочијаш се грчи и увија у ћебе, а коњи се про-

пињу, фркћу и грабе напред. Ноћ, а тек је зашло сунце. Ништа се не види, само киша, само вода. Сузе, сузе, сузе! Колико их је! Да потопе цео свет. А наше су очи суве.

Вода је преправила поља, а наше очи, које њега више неће видети, суве су. Сувише смо плакале јуче. Биле смо уобразиле да идемо њему у походе, да ћеме опет видети онај његов осмех, који је изазивао бол, осмех лепих белих зуба, који су се сами блистали док су црвене усне дрхтале, а израз очију с очајањем питао: је ли истина да ја морам скоро да умрем? Мислиле смо да ћемо њега наћи, а нашле смо гроб без цвећа. Ничега што би могло потсетити на њега, ничега, само на крсту плаво обојеном написано, мало накриво, његово драго име.. И у души се диже бол силан као данашња непогода. Зар си ти ту? Зар си пристао?.., И очајање потече бујицом суза и навалом јецаја. Јуче. А данас ћутимо и згледамо се.

А природа пали муње, прети грмљавином и баца громове. И просипа стубове од воде. И кад су њега сахрањивали била је непогода: пролећни ветар, снег и лапавица. Ни пратња му није била лепа, као да је сироче, као да није заслужио. Није се могла задовољити она једина благотворна сујета, која при лепој опреми последњег испраштаја заглуши, отклони за тренутак свест о несрећи. Падао је снег, било је блато, није било света, прве љубичице су се смрзле... Ја га нисам ни видела мртвог, ни видела!... Чували су ме да не назебем, јер сам болесна. О, колика страшна разлика између бити болестан и бити мртав!...

Мрак све црњи. Пљушти киша све јача, грмљавина чешћа, севање разнобојније. Трза се грање с младим лишћем, као срце шибано очајањем. Хучи ветар и откида то младо лишће и ломи читаве гране немилосрдно, као што смрт откида од срца нејаку децу или одрасле синове несрећним мајкама.

Облаци се мрште и грме своју неразговетну претњу, која, чини ти се говори да је сунце за навек угашено. И треште громови, као да хоће да уплаше и ућуткају све болове и све претње и протесте. Пролама се небо и земља, као да је дошао дан да се свет понова претвори у хаос.

И кроз сав тај ужас севају муње. Тек заблиста за тренутак преко целог неба лепа и величанствена и озари својом бојом уплашену природу и од њеног сјаја постане за трену-

так земља лепа, као срећа, као сан живота. И одмах затим пада тама и учини ти се свет црн, као затворен гроб, као кућа смрти...

И кроз тај лепи ужас ми јуримо напред, суве кроз кишу, јуримо у затвореним колима напред. Ми идемо кући. А он?... Сам је сад тамо. Није му ни мајка више поред њега. Вратила се празној кући и брине за нас, да нам не нашкоди непогода. О, његову је бригу пребринула, јадница!...

Идемо кроз потоп, као да нас је судба одредила да собом сачувамо од опште смрти болове, да не нестане туге на свету.

Али, пази, као да се тамо у даљини поцепао облак и види се парче плавог неба, као неки наговештај... О, знам ја да иза овог црног, ниског неба има једно друго! Знам и за пролазност болова! Знам да ћу се ипак некад утешити, да ћу се смејати опет и спомињати његово име без бола, с љубављу и захвалношћу, али без бола. Знам ја то из старог искуства: очајање прелази у бол, бол у тугу, туга у меланхолију, меланхолија у равнодушност, равнодушност у досаду, а досада је мучна, и човек тражи забаве и рада, а у њима су радости и живот. И грлим очајно своје садашње болове, јер знам да ће проћи. О, боли силно, боли силније слабо срце!

А лево на хоризонту испод оног наговештаја с неба уздиже се ланац планина, мрачан и суморан, као ћутљиви надгробни споменик прошлих векова.

Ево моста, ево мојих врба, ево хучи наша набујала река, ево и оног малог лепог села. Је ли то оно исто? Је ли могућно? Јуче је под цветалим бресквама било весело и румено, као заљубљено девојче, а данас вихор с кишом непоштедно сравњује меке нежне крунице с блатом, као што је смрт са земљом сравнила миле очи, вредне руке и добро срце његово...

Путујемо, путујемо журно уз кишу и грмљавину. Опет се склопило црно небо и затамило земљу. И не види се више оно парче плаветнила. Нема за данас утехе и наде. Само бледо сива пруга друма иде испред нас и извија се сад јаснија, сад неразговетнија, као што се вила тамо иза нас запевка несрећних, слабих жена.

Пада вода и мрак, само вода и мрак. И хучи река прљава и бурна. А јуче је она огледала врбе и жуборила неким

слатким тепањем и јасним и неразумљивим, као љубавна испо вест на неком страном непознатом језику. А данас ружна у својој свирепости, урла, као да тражи жртве. А јуче? О, а пре месец дана он је још био жив! А пре годину дана он је још био весео, и ми смо се надали... О, животе, како лажеш!

Од кише и од мрака не види се стабла од дрвећа, само круне се повијају на ветру и имају боју кише и таме. Не, то више нису врбе ни багремови, то су нека лака повесма од магле, то су неке ваздушасте сенке, које играју уз ову страхотну музику, то су чеда уплашене фантазије и мрака.

А јуче смо овим истим путем сасвим друкчије путовале и сасвим друго гледале. Цео хоризонт — једна наивна зелена поплава од траве и житâ, обилата и бујна после прве водене поплаве овога пролећа. И ми смо јуче с неком лудом надом ишле тамо. А сад?...

Грмљавина и севање посустају, само киша непрестано пада. И ми путујемо. Коњи с муком вуку узбрдо. Ту испод брда наша је варош и кућа. Да ли нам је мило што смо близу? Савршено свеједно. Да ли бисмо продужиле путовање? Ни то не желимо. Нисмо ми ту; ми смо тамо... тамо, где је јуче сијало сунце једнима, који су плакали за другима, који су у мраку...

Мрак, мрак — сад је и њему и нама мрачно. Да ли нам је од тога лакше?

Кола опет јуре, грабе коњи кући. То ми већ силазимо низ брдо. Ево и наше вароши-црни се у долини и слабо светлуцају фењери. Ми се обе трзамо од исте мисли. Како је страшна наша варош! Личи на огромно остављено гробље, по коме још помало пламуцају догореле свеће и кандила. Ах, не, то само нама изгледа тако. Жива је наша варош, живи су људи у њој, жива је њихова љубав и мржња. Да, живо је још то будуће гробље, жива је љубав и мржња, и страх од смрти.

Киша мало посустаје. И не грми више. Као да се помало ведри.

Ту смо већ. Ево винограда, ево сељачких кућа, ево прве хлебарнице, која са свога осветљеног ћепенка баца пријатну светлост на неравну калдрму. Ево људи и жагора. Ево честих кућа, ево наше вароши Тандрчу кола по неравној улици, и ја нехотице бројим фењере редом. Тек затрепери њихова сиро-

тињска светлост и продре кроз прозоре на нашим колима. Заиграју, беле шаре на нашим црним шамијама и ми се погледамо са стравом. И ћутимо. Што да говоримо кад ми знамо шта мислимо?...

Ево наше улице, ево куће. Силазимо. Откључавамо врата. Хладна и празна кућа. Не, није празна. Ту су његове фотографије, од којих нас највећа гледа мало подругљиво. Зашто се смешиш ти, који си пред одлазак био озбиљан и тужан, као сама смрт? Ти, који си, кад се из поцепаних плућа крв разлила по грудима, с бескрајном тугом за животом казао: „Сад је свршено. Опрости, мајко". И ти, који никад ниси јаукнуо ни заплакао, пустио си једну сузу тада кад те је она у очајању последњи пут загрлила. Ти, зашто се иронично смешиш сад? Да ли таштини живота или ништавилу људских болова? Кажи! О, не, твоја слика то је само шарена хартија. Тебе нема. Соба празна. Не, није празна: ту је наш јад. Чекао нас и пружа нам руке. Нов извор суза, нова бујица бола...

Златни, мили, драги, где си! Где је твоја душа? Где ћемо је наћи, кад ћемо је наћи? О, зар никад више!...

А напољу непогода прошла, и иза великог ораха излази весео месец и загледа у наше прозоре...

Л. Михајловић.

НУМА РУМЕСТАН.

(30)

XIX

Хортензија Ле Кеноа.

Једним од оних изненадних преокрета који су тако чести у парламентарној комедији, скупштинска седница од 8 јануара, на којој је Руместанова звезда требала да потамни, прибави му на против сјајан триумф. Баш у часу кад се пео на говорницу да одговори на опору сатиру Ружовљеву о управљању Опером, о нереду у одељењу Лепих Вештина, о јаловости реформама које су трубили плаћеници поповскога министарства, Нума сазнаде да му је жена отпутовала одустајући од сваке парнице, и ова радосна вест, коју још нико сем њега није знао, задахну његов одговор гордом вером у победу. Он

изађе на говорницу поносан, неусиљен, достојанствен, направи алузију на потајне клевете, на очекивани скандал:

— Неће бити никаквог скандала, господо!...

И глас којим он то изговори, јако разочара, по галеријама пуним лепих хаљина, све радознале лепотице жудне јаких узбуђења, које су биле дошле да виде како ће скупштински укротилац бити растргнут.

Ружовљева интерпелација би сатрвена у прах, Југ очара Север, Галија би још једном освојена; и кад Руместан сиђе с говорнице, изнурен, сав у голој води и промукао, он са гордошћу виде како његова малочас тако хладна, скоро непријатељски расположена странка, и његове колеге из кабинета, који су га оптуживали да их компромитује, направише круг око њега, обасипајући га ласкавим и одушевљеним честитањем. И у заносу успеха, њему је непрестано лебдело пред очима одустајање његове жене од парнице, као да му је био збачен сињи терет са срца.

Осећао се лак, расположен, разговоран, тако да му, при повратку у Париз, паде на памет да сврати у Лондонску улицу. О, само као пријатељ, да умири ону јадну малу која је тако нето стрепила од исхода интерпелације, и која је тако храбро подносила обострану самоћу, шаљући му умилна мала писма, писана њеним безазленим рукописом и посута пудером, где му је описивала свој живот, из дана у дан, храбрећи га на стрпљење и обазривост:

„Не, не, не долази, драги мој... Пиши ми, мисли на мене... Ја ћу бити јака.“

У Опери баш те вечери није било представе, и за време кратке вожње од станице до Лондонске улице, држећи чврсто у руци један мали кључ који га је толико пута доводио у искушење од пре петнаест дана, Нума је мислио:

— Ала ће се она обрадовати!

Пошто је отворио врата и затворио их полако за собом, он се одједном нађе у помрчини; нису били запалили гасне светиљке. Та несмотреност давала је овој сумњивој кући неки изглед жалости, удовости, и то му поласка. Како је застор на степеницима пригушивао бат његових брзих корака, он уђе не дајући гласа од себе у салон, који је био превучен јапанским ткивом чији су се блистави преливи тако слагали са лажном златном косом мале глумице.

— Ко је то? упита са дивана један звонак судит гласић.

— Ја, забога!...

Чу се врисак, неко скочи, и у неодређеном сумраку и белом одблеску посувраћених сукања, певачица се усправи пред њим, пренеражена, док је лепи Лапара, стојећи као укопан, немајући снаге чак ни да доведе у ред своје одело, гледао поражено шаре на ћилиму, да би избегао шефов поглед.

Није се имало шта порицати. Диван се још тресао.

— Гадови! закркља Руместан, загушен једном од оних јарости кад у човеку зариче животиња, пре готова да растрже и уједа него да удара.

Он се несвесно обрете напољу, гоњен страхом од свога сопственог беса. На истом месту, у исто доба, неколико дана раније, његова је жена добила као он сада удар овога верноломног призора, ову увредљиву, прљаву рану, далеко свирепију, далеко мање заслужену него што је његова; али он на то не помисли ни једног тренутка, сав обузет гневом због своје личне увреде. Не, никад није било такве гадости под сунцем! Овај Лапара кога је он волео као сина, ова девојчура због које је он ставио на коцку чак и свој политички положај.

— Гадови!... гадови! понављао је он гласно насред пусте улице, под ситном кишом која га је прожимала, и која га умири боље него најлепши разлози.

— Гле, сав сам мокар...

Он похита до фијакерске станице у Амстердамској улици, и, у тишми коју у том крају причињава непрекидни станички саобраћај, набаса на укрућеног генерала маркиза д' Еспајона.

— Браво, драги мој колега... Нисам био у Скупштини, али чуо сам да сте добро распалили и лево и десно.

Под својим кишобраном који је држао право као свећу, стари лисац је имао ђаволски ужагрене очи и кукасту брадицу, што је био знак једне вечери пуне успеха.

— Сто му громова... додаде он нагињући се Нуми на уво, гласом веселе поверљивости, — јесте чули, ви се смете похвалити да познајете жене.

И како га је овај гледао, мислећи да говори у иронији:

— Та да, сећате се наше препирке о љубави... Ви сте имали право... Не допадају се само жутокљунци лепојкама... Баш у овај мах имам једну... Никад нисам био овако мажен...

Сто му громова... Чак ни у двадесет петој години, по свршетку школе...

Руместан, слушајући с руком на вратима од својих кола, хтеде да се насмеши староме љубавнику, али у ствари развуче лице у једну наказну гримасу. Његове теорије о женама биле су тако неочекивано оборене... Слава, геније, није него! не траже вам оне то... Осећао се скрушен, све му је било одвратно, желео је да се исплаче, па да заспи, да заборави све, нарочито да не гледа пред собом блесав осмех ове блуднице која је стајала пред њим, нагих груди, дршћући још целим телом од прекинутог загрљаја.

Али у грозничавости наших дана, часови се гоне и сустижу као морски таласи. Место благотворног мира који је мислио наћи по повратку кући, очекивао га је нов удар у министарству: један телеграм који је Межан био отворио у његову одсуству, и који му он пружи врло узбуђено.

Хортензија умире. Жели да те види. Дођи одмах.

Удова Портал.

Сва његова ужасна саможивост изби у очајном узвику:

— Губим једно одано створење!...

Он затим помисли на своју жену, која се такође налази поред ове самртнице и која је пустила тетку Портал да се потпише. Њен гнев дакле још није стишан, неће се вероватно никад стишати. А да је она само хтела, како би он радо наставио заједнички живот, нежан, исправан, скоро непорочан, излечен од свих несмотрених лудости. И заборављајући на бол који јој је био нанео, он јој је пребацивао њену упорност као какву неправду. Он проведе ноћ држећи коректуру свога говора, и пишући час-по разна писма упућена оној подмуклици Алиси Башелри. Межан је такође радио у секретарској соби, раздиран болом, тражећи заборава у грозничавом раду; и Нума, кога је ово суседство доводило у искушење, био је на живој муци што не може да му повери своје разочарење. Али онда би био принуђен признати како је опет ишао тамо, и какву је смешну улогу одиграо.

Он се ипак не могаде уздржати; и, сутрадан, како га је шеф његове канцеларије пратио на станицу, он му између осталога даде налог да отпусти Лапару. „О, не бојте се, он

то и сам очекује... Ухватио сам га на делу, у најцрњој незахвалности... Кад помислим само колико сам био добар према њему, да сам му чак био наменио...“ Он одједном умуче. Умало што сиротом заљубљеном Межану није испричао да је Хортензијину руку два пута обећао... Без даљег објашњења, он изјави да не жели више затећи у министарству једно тако жалосно неморално лице. У осталом, људско лицемерје му је већ огадило. Свуда незахвалност, себичност. Дошло му је да дигне руке од свега, од положаја и послова, да напусти Париз, и да оде на какву пусту стену сред морске пучине за чувара куле светиље.

— Рђаво сте спавали, драги шефе, примети Межан својим одмереним гласом.

— Не, не... тако је као што вам кажем... Париз ми је одвратан...

Стојећи на перону за одлазак, он се осврте, и са гнушањем одману руком према великој вароши, у коју провинција изручује све своје славољубље и лакомост, сав свој кипећи и прљави одлив, да би је после оптужила да је развратна и кужна.

Он застаде, смешећи се горко:

— Гледајте само како се овај окомио на мене!...

На углу Лионске улице, на једној великој сурој зидини, изрешетаној гадним таванским прозорима, указа се у висини другог спрата један кукавни трубадур, испран свом зимском влагом и помијама једне сиротињске куће: једна гнусна смеша плаве, жуте и зелене боје, у којој се још назирао уображени и победоносни став добошарев. Објаве се брзо гомилају у париској рекламн, прекриљујући једна другу. Али кад су овако огромних размера, увек неки део вири; и од пре петнаест дана, на све четири стране Париза, министар је, где год баци поглед, видео пред собом једну руку, једну ногу, један врх од капе или од повијене ципеле, који су га гонили и претили му, као у оној провансалској скаски где жртва исецкана у комаде и растргнута, ипак виче за убицом свима својим разбацаним деловима. Овде се жртва указивала цела; и ова језива шарена мрља, која се назирала кроз студено јутро, осуђена да поднесе све љаге пре него што буде поцепана и разнета последњим вихором, оличавала је добро судбину несрећнога трубадура, који је сада био утонуо у шљам овога

великог Париза који више никад није могао напустити, предводећи фарандолу пропалих бића, скитница без завичаја, лудака, свих оних занесењака што јуре за славом и које очекује болница, општа рака или хируршки сто.

Руместан се попе у вагон, прожет до сржи овим призором и језом од непроспаване ноћи; дрхтао је гледајући кроз прозор тужне слике предграђа: гвоздене мостове преко мочарних улица; високе куће, оне сиротињске касарне, са безбројним прозорима по којима висе дроњци; јутарња лица, изнурена, прљава и бледа; погрбљена леђа, руке које стежу груди да их сакрију и загреју; крчме са свима могућим називима; читаву гору фабричких димњака из којих куља црн дим; затим, прве воћњаке варошке околине, блатом олепљене ниске кљекаре, затворене виле окружене опустелим баштицама са шипражјем сувим као окресано пруће за решетке по сеницама; даље, барама излокане друмове по којима промичу окисли арњеви; видик рђине боје, јата гавранова преко пустих поља.

Он затвори очи пред овим очајним призором северне зиме, који је писак возова проламао као дуго запомагање; али под његовим затвореним очним капцима, мисли му нису биле ни мало веселије. Веза која га је спајала са оном девојчуром стезала му је још срце, мада се дрешила; он се још осећао близу ње, и мислио је шта је све за њу учинио, шта га је стало издржавање једне позоришне звезде за ових шест месеци. Све је лажно у том позоришном животу, нарочито успех, који вреди онолико колико је плаћен. Издатци за клаку, бесплатне улазнице, ручкови, примања, поклони репортерима, разноврсне рекламе, и они велелепни букети пред којима уметница црвени, узбуђена, покривајући њима своје мишице, голе груди, своју атлазну хаљину; па овације за време гостовања, вожње у триумфу до хотела, серенаде под балканом, ова постојана средства за дражење суморне равнодушности публичине, све се то плаћа, и то врло скупо.

Читавих шест месеци, он је за малу држао отворену касу, не цењкајући се никад кад се тицало њених успеха. Присуствовао је преговорима са вођом клаке, са писцима реклама по новинама, са цвећарком, чије су букете певачица и њена мајка по три пута обнављале новим тракама, без његог

знања; јер су ове бордовске Јеврејке биле тако гадне и похлепне циције да су по читаве дане остајале код куће, огрнуте дроњцима, у ноћним реклама преко карнерских сукања, са старим балским ципелама на ногама, и тако их је Нума најчешће затицао где играју карата, грдећи се као вашарски комедијаши у својим колима. Одавно су већ они престали да се либе од њега. Он је знао све шеретлуке, све гримасе дивине, урођену грубост ове извештачене и прљаве јужњакиње; знао је и да јој је десет година више него што их има на позорници, и да сваке вечери пред спавање посувраћа крајеве својих усана, намазаних коралином, да би очувала свој вечити осмејак као аморов лук...

Мислећи на све то, и он најзад заспа, али не са аморовим луком на уснама, верујте, него, на против, са отомбољеним уснама од гађења и умора, док му се цело тело тресло, климало и одскакивало од потреса брзога воза који је јурио пуном паром.

Валенција!... Валенција!...

Он отвори очи, као дете кад га зовне мајчин глас. Већ је настајао Југ, на небу су се видели плави понори међу облацима које је разгонио ветар. Један топао сунчев зрак продирао је кроз прозор, и витко маслиново дрвеће беласало се међу борјем. То је мало стишавало раздражљиво јужњаково тело, и давало други правац његовим мислима. Било му је жао што је поступио онако сурово према Лапари. Уништити тако будућнаст тога сиротог младића, бацити у очајање читаву једну породицу, и то зашто? „Тричарија, забога!“ како је говорио Бомпар. Био је само један начин да поправи све то, да овај излазак из министарства не изгледа као падање у немилост: — крст Почасне Легије. И министар прште у смех замишљајући Лапарино име у *Службеном Листу* са назначењем: *за нарочите заслуге.* Јер, најзад. то је одиста била нарочита заслуга што је ослободио свога шефа ове недостојне везе.

Оранж! .. Монтелимар и његови бадемови колачи!... Гласови су се орили, поткрепљени живим млатарањем руку. Келнери, продавци новина, скретничари, јурили су тамо-амо, избуљених очију. То је заиста био други народ, друкчији од онога што живи тридесет миља више; и Рона, широка Рона, таласава као море, преливала се под сунцем које је златило

зупчасте бедеме Авињона, чија су звона, зањуљана још од Раблеовог времена, поздрављала својим звуцима провансалскога великана. Нума седе за сто у бифеу, и поручи хлепчић, пастету и боцу нертског вина, које зри у кршевима, и које је кадро да дā севенски нагласак и самим Парижанима.

Али ваздух роднога краја освежи га сасвим тек у Тараскону, кад је оставио главну пругу и сео у малу патриархалну железницу само с једним колосеком, која продире у срце Провансе, кроз дудово и маслиново грање и перјанице дивље трске које су додиривале вагонска врата. Певало се по свима вагонима, застајкивало се сваки час, да се пропусти какво стадо, да се укрца какав закаснели путник, да се узме каква пошиљка коју је трчећи доносио неки момак с мајура. Ту су се разлегали поздрави, шале путника с воза са закупачким женама у арлеској капи, које су стајале пред својим вратима или сапуниле рубље на камену поред бунара. На станицама, клицање, тискање, читаво село које је дошло да испрати једног регрута или једну девојку која иде у службу у варош.

— Е па ајде, до виђења, слатка... буди послушна, него шта!

Плачу, грле се, не обраћајући пажњу на калуђера-просјака у кукуљачи, који мрмља свој „оченаш“, наслоњен на ограду, и удаљује се, гневан што ништа није добио, забацујући на леђа своју торбу:

— Још један „оченаш“ у ветар!

Реч се чује, сузе се бришу, и сав свет се смеје, мантијом с кукуљачом јаче него сви други.

Ваваљен у углу свога купеа да би избегао овације, Руместан се топио од милине окружен свима овим људима веселе ћуди, гледајући ова мрка лица орловског носа, зажарена страшћу и иронијом, ове високе, гиздаве момке, ове девојке са ћилибарским лицем, као дугуљаста зрна мускатскога грожђа, које ће некад постати ове црне, сунцем испржене старамајке чији кљекави покрети стресају око њих гробну прашину. Па узвици: баш! таман! И свуда само напред! Овде је он опет налазио своје племе, своју узрујану и раздражљиву Провансу, расу мрких попаца који увек стоје на прагу и увек певају!

Он сâм био је образац те расе, — већ излечен од свога јутрошњег црног очајања, од гађења, од своје љубави; њих је био одувао први дах мистрала, који је сада силно хујао у

ронској долини, подижући воз, спречавајући му ход, гонећи све пред собом: дрвеће повијено као да бежи, брежуљке који су узмицали, сунце које се нагло помрачавало, док се у даљини указивала варош Апс, обасјана жмиравом светлошћу, са старом кулом царева Антонија, око које су се ређали њени споменици, као што се на острву Камарзи крдо говеда тиска око најстаријег бика да одоли ветру.

Уз звуке ове величанствене мистралове трубе, Нума уђе у станицу. Из истих обзира као и он, породица је држала у тајности његов долазак, да би избегла певачка друштва, заставе, свечана изасланства. Чекала га је само тетка Портал, достојанствено затурена у наслоњачи шефа станице, са грејалицом под ногама. Чим угледа свога братанца, румено лице дебеле госпе, тако весело док је седела на миру, доби очајан изглед, наду се под њеним белим завојцима, и, пружајући му руке, она бризну у плач, јецајући и јадајући се:

— Куку нама, каква несрећа!... Тако лепо девојче, по Богу!... Па тако ваљано!... тако мило!... да би јој човек одвојио залогај од уста...

— Боже мој! Па то је свршено!... помисли Руместан, сетивши се шта је повод његовом путу.

Тетка одједном прекиде своју тужбалицу, обраћајући се хладно, суровим гласом, слузи који је био заборавио грејалицу: „Меникле, шамлицу!“ Затим опет настави гласом очајног бола набрајање свих врлина Г-ђице Ле Кеноа, питајући на сав глас небо и све његове анђеле зашто њу нису узели место овог детета, дрмусајући у својим наступима бола Нумину руку, о коју се ослањала идући ситним корацима као на литији ка својим старим каруцама.

Под оголелим дрвећем Бершерског Шеталишта, у вихору сасушеног грања и коре од стабала, којима је мистрал, као каквом бодљикавом стељом, засипао славног путника, коњи су лагано каскали напред; и на завијутку, где су носачи обично испрезали кола, Меникл бӥ принуђен да неколико пута фијукне бичем, толико су ове животиње биле изненађене овом равнодушношћу према великану. Али Руместан је само мислио на кобну вест коју је малочас чуо; и држећи обе пуначке руке своје тетке, која је сваки час брисала сузе, он запита благим гласом:

— Кад се то десило?

— Шта?

— Кад је умрла, јадница?

Тетка Портал скочи са својих нагомиланих јастука:

— Умрла!.. Bon Dieu!... Господе Боже!... Ко ти каже да је умрла?

Али одмах додаде с тешким уздахом:

— Само, на жалост, не остаје јој још много.

О, не, не остаје јој много. Сад се више није дизала, није више напуштала чипкано узглавље на коме је њена мала мршава глава сваким даном све више губила свој познати изглед, са зажареним руменим пегама на образима, и плавим колутима око носа и очију.

Држећи своје као алабастар беле руке испружене преко свиленог покривача, са једним малим чешљем и огледалом поред себе, да с времена на време заглади своју лепу врану косу, она је по читаве часове лежала ћутећи, због своје болне промуклости, гледајући замишљено преко врхова дрвећа у зрачно небо над баштом Порталовог дома.

(Свршиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с францускот Миодраг Ибровац.)

О К О В И.

Звечи оков... О ти борче сужни,
На што осмех очајни и тужни?

Да, у борби већ је пало тело,
Ал' дух силни он се бори смело;

Некад просјак, који мрве проси,
Сад је вихор па се с громом носи...

Тресни оков, нека звекне јаче,
Са те звеке само тиран плаче;

Као муња то му душу пара,
А твом духу нова даје жара...

Погле, зрачак кроз решетку пада:
Већ победи дух се бодри нада, —

Лавор-венац сад га свуда прати —
Ал' ко куца на тамнички врати?

То је гласник из мучнога боја:
Мисао је победила твоја,

Устај, робе, крај је дош'о тами,
Окови се покидаше сами.

1892 Милорад Ј. Митровић.

ЖАЛОСТ МИСТИКЕ.

У тамној, отајственој тражњи Бога
По Буди, Мојсији, Кристу и Мухамеду
и пророцима, што су били и преображени
леже у води, камену, у лицу природе. —
Чекамо скромно, збијени у крда,
Склопљених руку, у стравичној блиједоћи...
Вјечно чекамо као на свете вијести...
Око нас круже сунца и блиједе у чежњи,
Времена се гасе ко гигантске бакље —
И праживота свјетло трза се болно на дну козмоса...
И ко у грчу досаде свете,
Мичу се руке наше на предивну игру...
Од мермер-кама градимо цркве и џамије
И звјезданице да уочимо нове звијезде,
И цесте у нове будућности...
И боли наше постају музика... —
Ну све љуће гађани тврђим ударцима
Остављамо здвојни избу судбе...
И ко погледи оних који још о длаци над понором висе,
Пламте очи наше у лудилу светом према хоризонту,
вјечно празноме: —
Не долази ли Он, који да поји горуће нам усне
Пићем из вјечног Му неисцрпивог зденца...
Ну ту наша свјетлост гасну.
Безутјешно, јадно гасну.
Црне сјене к нама се ближе,
црне сјене гутају нас...
А Њега нема, ах, Њега нема!...

Јосип Косор.

РАЂАЊЕ СУНЦА.

Изнад мрких гора млечна пруга светли,
И ветрић лелуја густа, златна жита;
Већ сањивим селом будни поју петли,
И чобанка мала за овцама хита.

Још спавају поља. Своја крила мека
Растежу буновно грлице у грању,
И ваздух немиран слукти; — и све чека
Нешто што се скрива у белом свитању.

И тад на мах сунце небом злато просу
И запали Исток. Задрхташе груди
Пробуђене земље. И пијући росу,

Цветови турчинка подигоше главе.
И ја чух тад како под земљом загуди
Глас страсног живота и срчане јаве.

Милутин Јовановић.

ЈА ДОЛАЗИМ СА СНАЖНОМ МУЗИКОМ.

Са трубама и бубњевима, ево ја долазим са снажном музиком;
ја не ударам маршеве само признатим победиоцима, ја их ударам и побеђеним и побијеним.

Јеси ли чуо да је добро победу извојевати?
Ја кажем: битке се губе са смислом, као што се и добијају.

Ја бубњам и бубњам за мртве;
ја приносим устима и дувам им најгласнији и највеселији тон!

Нека је слава онима што не успеше!
И онима чије лађе у мору потонуше!
И онима који се и сами у мору потопише!
И свима генералима који изгубише битке,
и свима племенитим и побеђеним јунацима!

И безбројним незнаним јунацима као и највећим познатим генералима!

Валт Витмен.

(С енглеског превео И. А.)

Сећам се златног времена, сећам се срцу милога краја. Дан се ближио вечеру. Ми смо били сами. Доле у сенци шумео је Дунав.

А на брежуљку, тамо где беле рушевине замка у даљину гледају, стајала си ти, млада вило, ослонивши се на маховином обрастао гранит,

Млађаном ногом додирујући одломке са вековечних груди... И сунце је оклевало опраштајући се с брежуљком, са замком и с тобом.

И тихи ветар у пролазу играо се с твојом хаљином, а са дивљих јабланова цвет за цветом на млада ти је плећи падао.

Ти си безбрижно у даљину гледала... Крај од неба се као дим у зрацима гасио; дан је догоревао; звучније је жуборила река међу замркнулим бреговима.

И ти си са безбрижном веселошћу испраћала срећан дан... а сенка живота који јури умилно је промицала над нама.

Ф. И. Тјутчев.

(С руског превео Г. Б.)

ХАЈНЕ О НЕМЦИМА.

Хајнеов однос према Немцима спада у најзанимљивија питања из историје немачке књижевности. Заплетен од самог Хајнеовог детињства, тај однос се све више компликује у току његовог живота и остаје компликован к до данашњега дана, јер Немци, највећим делом, нису ни до данас могли опростити Хајнеу пакости које им је причинио својим многобројним испадима. Расветлити тај однос до појединости значило би то исто што и написати читаву књигу; али је за разумевање Хајнеових изјава и напомена о Немцима довољна и сама кратка скица о њему.

Рођен међу Немцима, Хајне је од њих знатно одударао већ својим чисто јеврејским пореклом. То међутим није све. У његовом родном месту Диселдорфу, као и на целој Рајни,

живот и данас тече живље и веселије но у осталој Немачкој, француски утицај се осећа на сваком кораку, и то не само онај чисто спољашњи утицај, неизбежан у пограничним областима, већ и унутрашњи, заснован на мешавини раса, која се у тим крајевима извршила још у давној прошлости. Тако се Хајне од самог рођења нашао у једној средини која није германска у строгом смислу речи, и чије се германство, у колико га је било, стално кравило и топило под врелим дахом суседне Француске. Већ тиме је Хајне био знатно отуђен од осталих Немаца, становника централних и источних покрајина; а свакако није случај ни то што Рајна баш у његовом спеву („Немачка“, Зимска Бајка) говори ове речи: „Ја сам их увек волела, драге мале Французе“ (II, 441).[1]

Али су француски елеменат у крајевима на Рајни знатно појачали и политички догађаји. Они су се одиграли баш у доба кад је Хајнеова машта била најупечатљивија: почетком 1806 године, дакле онда кад је Хајне тек ушао у девету годину, Диселдорф са целим тадашњим херцоштвом Берг потпада под власт Наполеонову. Тако је Хајне све до своје шеснаесте године био Наполеонов поданик, пошто је Диселдорф остао у Наполеоновој власти пуних седам и по година. Да би расцеп у души песниковој био услед те француске владе још јачи, Наполеон је све Јевреје у потчињеној немачкој покрајини обавезао на нарочиту захвалност тиме што их је, у грађанским правима, потпуно изједначио с хришћанима; под немачком управом они су били само грађани другога реда. Тако је код Хајнеа, уз дугогодишњи непосредан додир са Французима, дошла још и искрена захвалност према њима, а с њом, разуме се, и искрене симпатије.

После свега тога, немачко национално осећање није код Хајнеа могло ухватити дубока корена. Већ 1822, дакле у самом почетку своје књижевне каријере, он у својим „Писмима из Берлина“ чини овакву исповест: „Ја волим Немачку и Немце; али тако исто волим становнике осталога дела земље чији је број четрдесет пута већи од броја Немаца. Љубав даје човеку његову вредност. Хвала Богу! ја дакле четрдесет пута више вредим но они који не могу да се уздигну из

[1] Сви наводи из Хајнеових дела односе се на одлично Елстерево издање у седам свезака (Bibliographisches Institut). Римски број означава свеску, а арапски страну.

баруштине националне себичности и који воле само Немачку и Немце“ (VII, 183). Национално осећање почиње, као што се види, врло рано узмицати пред једним јасно израженим космополитским осећањем, и тај процес није било лако зауставити, јер је он, према свему што је речено, наступио спонтано. Многобројни значајни утисци ране младости могли су се изгладити из Хајнеове душе само тако да су га Немци прихватили својски, да су се постарали да заборави на своје јеврејско порекко и благодети Наполеонове владе, да су га, једном речи, примили за оно што је он желео да буде, за правога и пуноправнога Немца. Међутим ништа од свега тога није било. Пропали су, пре свега, сви Хајнеови покушаји да у Немачкој добије стално место, а то много значи; због тога места је он не само извршио велики притисак над својом необузданом природом и положио докторат права, већ је и своју мојсијевску веру заменио хришћанском. Па ипак Хајне није могао добити ни жељену доцентуру у Берлину, ни још ватреније жељену професуру у Минхену, па чак ни место синдика у Хамбургу. Затим се, што је још важније, међу Немцима никако није заборављало његово јеврејско порекло. Није се заборављало чак ни после његовог покрштења. Хајнеа су међутим пребацивања због порекла болела више но макакве друге увреде, и као видан траг тога бола остали су и до данас његови познати жучни испади грофа против Платена, изазвати Платеновим увредљивим алузијама на његово јеврејско порекло. Уза све то долази, најзад, још и читав низ крупнијих недаћа које је Хајне доживео међу Немцима, и о којима овде не може бити говора само стога што их је много.

Споредна је ствар колико у свима тим неуспесима и недаћама има Хајнове кривице — а ње свакако има. Главно је да је он њих доживео међу Немцима и да, као заинтересована страна, није могао испитивати колико је сам крив и да ли је у опште крив. И он је према томе донео и одлуку. Разочаран, увређен и огорчен, он је 1831 године за навек окренуо леђа својој немачкој отаџбини и стално се настанио у Паризу. Ту је, са незнатним прекидима, провео цео свој век, своје најбоље године, ту га је, 1856 године, задесила и смрт, и тамо је и сахрањен. Што је започето у раној младости добило је, на тај начин, достојан свршетак; Хајнеове

везе с француским духом и француском културом добиле су видно обележје, и француски удео у стварању Хајнеа, песника и човека, тиме се готово изједначио с немачким.

По себи се разуме да је Хајне и у Паризу остао Немац и немачки песник; оно што чини есенцију његове поезије и његове велике књижевне вредности и даље је на немачком, ма да француски језик у једном делу његове прозе добија првенство. Али је толики страни утицај морао ипак у знатној мери паралисати његово немачко национално осећање, које, речено је већ, од самог почетка није било бог зна како јако. Отуда су понеке његове изјаве с немачког гледишта директно антинационалне. Странац, на пример, може мислити о немачким ратовима за ослобођење од Наполеона што хоће; али шта да се каже о немачком песнику који те ратове квалификује као „последње ударце ногом које је пруски магарац задао умирућем лаву“? (V, 23). Или шта да се каже о немачком песнику који, на другом месту, вели од речи до речи: „Кад су Бог, снег и Козаци разорили најбољу Наполеонову снагу, добисмо ми Немци заповест да се ослободимо туђинскога јарма, и ми планусмо мушким гневом због одвећ дуго сношенога ропства, одушевисмо се добрим мелодијама и рђавим стиховима Кернерових песама и извојевасмо слободу; јер ми чинимо све што нам нареде наши владаоци?“ (V, 237). Когод зна како Немци гледају на своје ратове за ослобођење, затим на Кернера и остале патриотске песнике, разумеће њихову љутњу на Хајнеа, који је, поврх свега, седео у Паризу кад је чинио овакве испаде.

Било би ипак погрешно извести из таквих места закључак да је Хајне мрзео Немце, да им је био непријатељ, или да се више осећао као Фрацуз но као Немац. То никако није случај. Само, упечатљив, напрасит и нервозан, он по правилу не уме да влада собом, чак се може рећи да је роб свога тренутног расположења, и горње су изјаве, као и друге сличне, производ једног моментаног раздражења онако исто као што су и неке његове патриотске изјаве израз пролазног тренутног одушевљења. Тако је, каогод и горња места, постала у Паризу и исповест: „О Немачко, далека моја љубави, кад се тебе сетим, готово заплачем. Чила ми Француска изгледа туробна. Површан ми је народ на терету“ (I, 272). Ко би међутим на основу тога закључио да је Хајне у Паризу

уздисао за Немачком и Немцима, преварио би се онако исто као и онај који би на основу напред наведених места извео закључак да је Хајне мрзео Немце. Његово право расположење избија можда тек у његовом тестаменту, у коме последњи одсек гласи овако: „Својој племенитој и великодушној мајци као и својој драгој сестри и браћи, с којима сам живео у непомућеној слози, довикујем последње збогом. Збогом и ти, немачка домовино, земљо загонетака и болова; нека би и теби свануло и нека си срећна. Збогом, ви духовити, добри Французи, које сам толико волео! Хвала вам на вашем веселом гостопримству“ (VII, 513). Из ових речи јасно говори, при обраћању немачком завичају, дужност, а при обраћању Французима, љубав; али би сваки одређен закључак и на основу овога места био сувише смео, јер пре њега има читав низ противречних места. Једно се међутим ипак види и овде као и иначе: Хајне не мрзи Немце и није им непријатељ.

Све се те ствари морају знати да би се правилно разумело Хајнеово гледиште на немачки народ. Треба такође знати и то да Хајне своје карактеристике Немаца, било да се састоје из појединих речи било из читавих одсека, узима озбиљно и да о карактеристици једнога народа има од самога почетка правилан појам. У његовој малој расправи „О Пољској“, која спада у његове најраније радове, налазе се, на пример, ове речи: „Ја сам и сам одвећ често ударао на наша шкрабала брошура, који, кад виде каквога париског учитеља играња где поскакује, одмах пишу карактеристику читавога народа, и који кад виде каквога дебелога ливерпулскога трговца да зева, сместа дају суд о томе народу“ (VII, 196). Свему томе треба додати још и факат да је код Хајнеа посматрачки дар генијалнога човека био знатно пооштрен посматрањем разних средина: он је још пре свога одласка у Париз познавао из непосредног посматрања не само Немце и Французе, већ и Енглезе, Талијане и Пољаке. Дата за стварање једног поузданог мерила било је дакле у изобиљу.

„„Ви сте Немац?“ — „И сувише сам поштен да бих то порицао!“ одговори моја маленкост“, вели Хајне о себи на једном месту својих путописа (III 307). Човек дакле има разлога да се стиди што је Немац, те је потребно нарочито поштење да би то признао. То је основна нота Хајнеовог мишљења о Немцима, и она се у његовим делима, кад у шали

кад у збиљи, јавља у најразличнијим варијацијама. Једна од тих варијација, најближа основном тону, налази се опет у путопису „Италија“; говорећи о своме необичном познанству с једном пиљарицом у Тријенту, Хајне, на пример, између осталога вели ово: „Због мога рђавога знања талијанског језика држала ме је у почетку за Енглеза; али јој ја признадох да сам само Немац“ (III, 245). Да Хајне овакве ствари не казује ради досетке, већ као своје дубоко уверење, може се видети тек кад се прегледају особине које он налази код Немаца. И ако те особине нису изложене систематски, на једном месту, већ су растурене по свима његовим делима, међу њима ће се тешко наћи противречности, и у томе је један доказ више да су оне за Хајнеа биле стално једне и исте. И ако су понајчешће казане узгред, посредно, у фигури, оне зато нису мање јасне, чак можда у толико више падају очи. Кад, на пример, Берне каже да су изрази „глуп“ и „прави Немац“ синоними,[1] онда се има пред собом само једно констатовање које се ничим не намеће. Али кад Хајне пусти француског добошара Леграна, који не зна немачки, да добовањем изрази што хоће да каже (III, 155), па при његовом објашњењу речи „Allemagne“ (Немачка) чује звуке „Dum Dum-Dum“ (глуп глуп-глуп), онда, нарочито у вези с текстом, остаје код читаоца један неизгладив утисак о немачким интелектуалним особинама; јер Хајне, да би иронија била већа, додаје још после свега у својој улози Немца: „Ја сам се љутио, али сам га ипак разумео“. Тако исто су Немци за Бернеа просто: „незграпни немачки Михел“,[2] док Хајне пушта медведа Ату Трола, јунака свога истоименога спева, да Немце назове својом „вајкадашњом браћом од стрица“ (II, 370). Очевидно је да Хајнеов начин и овде оставља више трага, из простога разлога што је спојен с досетком.

Једна кратка Хајнеова карактеристика Немаца лежи већ у познатој шали из његовог „Пута по Харцу“; по њој би, кад би се какав Немац показивао у Кини за новац, биле у огласу поменуте као његове главне мајсторије: филозофисање, пушење и стрпљење (III, 58). На први поглед се може учинити да је овај суд о Немцима чист производ Хајнеове младић-

[1] Börne: Gesammelte Schriften (1862), св. VIII, стр. 179.

[2] На истом месту, свеска V, страна 373

ске несташности; али се он, и то у сасвим озбиљној форми, јавља поново после читавих осамнаест година: „Честа промена владе у Француској“, вели Хајне у својој „Лутецији“, „није само накнадно дејство револуције, већ и резултат народног карактера Француза, за које је делање, активност, кретање онако исто велика потреба као што је за нас Немце пушење дувана, тихо размишљање и душевно спокојство“ (VI, 333). А баш су све те особине Хајнеу крајње несимпатичне, и кад хоће да нагрди Французе, он им добацује да су се од Немаца „научили филозофисању и пушењу“ (IV, 499), а немачко стрпљење и душевно спокојство за њега су нераздвојни од спорости, коју такође стално истиче као немачку народну особину. У једној прилици је чак реч о „немачки спором карактеру“ коњâ које њихови јахачи морају да терају напред бичем и мамузањем (III, 19). Другом приликом говори Хајне о „чувеној спорости“ као о познатој немачкој народној мани: „Сваки народ има своју народну ману, па и ми Немци имамо своју, то јест ону чувену спорост, ми то знамо врло добро, ми имамо олово у ципелама, па чак и у папучама“ (VI, 424).

Хајнеу се тако исто не допада код Немаца, које назива „методичним народом“ (IV, 293), ни њихова манија за систематисањем и шаблонисањем, и он се тој особини такође подсмева на разне начине. У своме познатоме лавиринту од мисли и досетака, који носи наслов „Идеје. Књига Легран“, завршује, на пример, тринаесту главу овим речима: „Као прави Немац требало је да почнем ову књигу објашњењем њеног наслова, као што је обичај и традиција у светом Немачком Царству. Фидијас до душе није уз свога Јупитера писао никакав предговор, а тако исто ни на Медицејској Венери — загледао сам је са свих страна — нема ни једног цитата; — али су стари Грци били Грци, а ми смо пак поштени Немци, не можемо потпуно да стресемо са себе немачку природу, те се стога и ја још накнадно морам изјаснити о наслову своје књиге.

Ја ћу према томе говорити:

I О идејама.

А. О идејама у опште.

а) О разумним идејама.

б) О неразумним идејама.

α. О обичним идејама.

β. О идејама које су превучене зеленом кожом.

Ове се опет деле на — али то ће се већ све видети“ (III, 173). Другом приликом, у својој „Романтичкој Школи“, Хајне се поново враћа на немачку методичност, али са много више горчине. На месту о коме је реч говори се о манији немачких романтичара да се одушевљавају свачим што је немачка старина, Хајне у тој манији види право лудило и онда наставља: „Француско лудило није ни издалека онако лудо као немачко, јер у овоме, како би рекао Полоније, има метода.[1] С беспримерном педантеријом, са ужасном савесношћу, с темељношћу какву једна површна француска будала не може ни да замисли, изводило се то немачко лудило“ (V, 236). Да се међутим не би помислило да је Хајне у оваквим испадима несмотрен или свесно неправедан, треба поменути да он у нападима на немачку склоност ка шаблонисању има за претходника главом Лесинга.

Већ се из последњега примера види да Хајне код Немаца налази и претерану савесност, педантерију. Али он за ту немачку особину даје много лепшу илустрацију у овим речима своје „Лутеције“: „Као целокупно француско друштво, тако се и француска комора распала у толико грана и огранака, да се више ни по двојица не слажу потпуно у својим погледима. Кад с те стране посматрам данашње Французе, падају ми стално на памет речи нашег добро познатог публицисте Адама Гуровског, који је Немцима одрицао сваку могућност делања, пошто се, по његовим речима, дванаест Немаца налазе увек у двадесет и четири странке: јер је, са нашом свестраношћу и савесношћу у мишљењу, сваки од нас примио у се и супротно гледиште са свима разлозима за и против, те се тако у једном лицу налазе по две странке“ (VI, 289). Овде је ствар очигледно отерана до апсурдума, али је бар у толико виднија.

(Свршиће се).

Милош Тривунац.

---

[1] Алузија на Полонијеве речи у „Хамлету“: „Ако је ово лудило, у њему ипак има метода“ (Други чин, друга појава).

СОЦИЈАЛНИ ЗАДАТАК УНИВЕРСИТЕТА.

(Крај.)

На једноме скупу, који је ту скоро, 1907, одржан у Базелу, расправљано је питање: какав положај треба да заузме университет према средњој школи и њеној настави? Том приликом је знаменити прејемник Гаусове катедре у Гетингену, Феликс Клајн, овим речима обележио немачким университетима нове правце њихова рада: „Не бих желео да чујем стару формулу, по којој би се наука само као наука морала предавати. Још мање бих се могао сложити с тим претераним схватањем, да је унапређење науке и стварање будућих испитивача њених једини достојан циљ университетске наставе“. Те речи биле би бесмислица, по схватању које су имали университетски кругови у Немачкој још пре непуних тридесет година, а данас? Данас се и самој Немачкој не јављају тек сторадички поједини професори, као добри популаризатори науке. Схвативши сасвим правилно време у коме живимо, удружују се професори појединих университета у задруге, а ове опет у савез свих задруга, све због тога, да би што боље организацијом проширеног рада университета могли парализовати поремећење које се опет услед нарочите структуре модерне цивилизације појавило и у јединству широких слојева народних маса. Јер не може се порицати да су слобода речи, слобода мисли, слобода науке, слобода штампе, слобода збора и договора учиниле да се индивидуализам јако развије, а тај индувидуализам морао је очевидно знатан расцеп учинити у агломерацији широке народне масе.

Колико у осталом живот садашњег друштва захтева да се у университетима изведу радикалне реформе, видеће се на послетку и по овој чињеници.

Берлински университет основан је пре пуних сто година (1810). И ако је он један од најмлађих великих школа немачких, ипак је он данас по свему најзнаменитији немачки университет. Па не само то. Берлински университет је себи чак данас извојевао положај и значај светског университета; он је данас по значају своме постао оно што су у Средњем Веку били университети у Болоњи и Падови, и што је још и данас университет у Паризу. Кад је пала позната реч садашњег не-

мачког цара: „немачка будућност је на мору“, тада је убрзо после тога (1899) подигнут у берлинском универзитету институт за науку о мору. Шта је природније било, него да тај институт у погледу правца свога рада настави старе, славне традиције осталих института те школе? Али није тако било. Одмах с почетка институту су била постављена два задатка, један ужи и један шири. По оном првом он је имао искључиво да ради на науци, а по овом другом, ја ово читам у његову статуту, да у већим круговима „пробуди и прошири смисао за море и његове појаве, за богаство његова живота и његову привредну вредност“.

Допустите ми да вам кажем да ја у том проширењу, као у ембриону, гледам слику, коју ће сви универзитети у врло бликој будућности имати. На периферији проширен, а у средишту онакав какав је данас, такав ће бити, или боље рећи, такав мора бити универзитет у будућности.

И не само то, већ ако се чак у току времена буде утврдило, да проширење његово штетно утиче на главни и првобитни правац његове снаге, у шта ја сумњам, и онда ће он по сили прилика, због промена које су у друштву наступиле, морати променити свој идеал и примити на себе два задатка: један чисто научни, и други чисто културно-социјални, јер је позната и историјска чињеница да промене у крилу друштва за собом повлаче и промене његових идеала. Промена у структури данашњег друштва морала је према томе изазвати промену у васпитном идеалу његову, и она је већ до данас учинила да се делимично и стари идеал универзитета у нечем измени.

Све то најбоље ће се потврдити модерним покретом жене, која данас упоредо с човеком улази у арену научног, уметничког, па чак и социјално-политичког живота. У побрајању чињеница ја ћу се ограничити само на један део тог покрета, онај који је данашњу жену увео у научну атмосферу и упутио је на научно-стручни рад.

Ко се не сећа оне борбе која се Европи често с разлогом, још чешће са страшћу, водила онда кад је било покренуто питање да ли жени у опште треба допустити да у једном, за њу сасвим новом, правцу уђе у социјални организам нашега времена? Органски, психички и интелектуално жена несумњиво стоји испод човека. Отуда ни једне жене нема, да

се јави на челу великих покрета у историји, уметности и науци. Такав је њен положај према човеку био од памтивека, и зато се у круговима универзитетским у Европи још пре непуних 40 и 50 година мислило да ће појава жене у универзитету штетно утицати на велике и одређене правце његова рада.

С друге стране, истицало се опет с разлогом да је свака јединица ма кога рода, била она живи створ или производ ума и руку људских, најлепша и, по утицајима својим на средину, најбоља у оној страни своје појаве, у којој се најбоље може да реализује идеал њенога рода. И то је гледиште апсолутно тачно.

Слика је најлепша кад је оптички лепа. Грађевина је најлепша и најбоља онда кад је конструктивно лепа и добра; декоративан и, у ширем смислу, естетички део у архитектури, стоји ван сваке сумње испод конструктивног. У музици је исто тако. Она је најлепша кад је акустички лепа, то јест, кад највећа хармонија постоји између физичког и физиолошког дела њеног. Зато ће Бетховенова музика свакад стајати изнад, рецимо, Вагнерове, и ако у њој нема драматских елемената ове последње. И пошто се налазило, као што у ствари и јесте, да је у материтету и повученом, али тешком и претешком раду у породици највише изражена и лепота и снага женина, то је природно, да је поред разлога, које сам мало час поменуо, још и то гледиште истицано у расправљању питања, које се само собом услед развитка друштвеногa појавило и у крилу универзитета. А то питање било је сасвим јасно и сасвим одређено постављено. Струје које су ишле за тим да жена уђе у универзитет упоредо са човеком, и да с њим заједно из њега изађе као културни елеменат новога друштва, и струје које су изазвале појаву универзитета у културној целини друштва, имају међутим историјски потпуно супротне правце. И ако се мислило да ће услед антагонистичких праваца тих двеју струја настати кризе у организму универзитета, ипак је по једној историјској истини, стари правац морао уступити место новом зато, и само зато, што је то социјални интерес друштва захтевао. Жена је у универзитет ушла, и ми видимо да она данас, исто као и човек, негде према својим нарочитим способностима и боље но овај, врши своју функцију у компликованом строју друштва, а важност те чињенице се у социолошком погледу јако истиче. Страх

од тога, да ће појава жене у универзитету, велике линије научног рада у основама изменити, ишчезнуо је сасвим, а сама наука је услед те појаве у ширини много добила, јер је утврђено да жена као пропагаторка великих научних и социјалних идеја стоји далеко изнад човека. Marquise de Châtelet разнела је у своје време по Француској идеје Њутнове, а M me Clémence Royer идеје Дарвинове. Соња Ковалевскаја је једна од оних крупних личности које највише учинише да се идеје њеног великог учитеља Вајерштраса у науци распростру.

Но има још нешто што нарочито ваља истаћи, јер покрет који је учинио да се жена интелектуално дигне, има и других својих и светлих и великих страна. Чини ми се да нећу погрешити кад кажем да управо најважније обележје његова значаја и није у мало час истакнутим, непосредним и првим правцима његове снаге. Има других, секундарних појава које њега прате, појава тако важних за шире друштво, да се значај њихов једва може довољно истаћи: интелектуално развијена жена спремила је на име земљиште на коме ће се с више достојанства, с више дражи и с више одређености женски род и у језгру своје снаге подићи.

Једно од најкрупнијих и најважнијих питања свих друштава у свима периодима појаве њихове било је и биће питање о васпитању деце. За жену се међутим зна да су њене способности у томе велике, много веће но у људи. Све то има својих дубоких разлога, и што је најкарактеристичније, те позитивне и јаче способности њене више су резултат негативних и слабијих страна њеног органског и психичког живота.

У науци је утврђено да је жена много ближа инфантилном типу него човек, и то готово у свима појавама свога живота. Природно је да ја у јача обележавања тих појава не могу ући, али ћу поменути, само тек узгред и у највећим потезима, да између жене и детета заиста постоје велике сличности и у анатомском, и у физиолошком, и у психичком, и у интелектуалном, па чак и у моралном погледу. Тим чињеницима се управо и објашњава зашто жена може боље да схвати живот детета, и зашто је према томе и способнија да на тај живот пресудне утицаје врши боље но човек, који је по целој својој организацији много више од детета одвојен но она.

Узмите сад и сами, па процените шта по тој својој способности значи просвећена жена у билансу општег прогреса људског? Па не само то! Морална атмосфера нашега времена није најчистија. У горчини које је пун и препун наш бедни живот; у обесној бури кроз коју се он често на бескрајној пучини без путевође ломи и пробија; на неодређеном и мрачном путу којим ходи судбина наша од увек, таква жена је светитељка, која преко узвишеног подножја породичног живота ствара мир, срећу и душевно спокојство далеко изван уског круга породичног живота. Ја без претеривања смем рећи, да су велики положај који данашња Енглеска има у свету, њој највише извојевале матере њених славних државника, песника, мислилаца, научника, адмирала и инжењера! Пролазећи кроз Оксфорд и видевши како се у тамошњим школама готово ништа не учи, запитаће Milne Edwards једног славног професора: „Како је то могуће, да ови младићи, који знају само нешто мало латински и грчки, који поред тога већи део времена проведу у крикету и *boating*-у, како је могуће, да такви младићи постану људи првога реда, велики државници, Палмерстони и Гледстони?“ Одговор је био прост, али значајан: „Отуд што они имају енглеске матере“.

И збиља, диспропорцију која у Енглеској постоји између системе рада школског с једне, и колосалног напона државне снаге, невероватног цветања науке и књижевности и страховите експансије индустријске с друге стране, ту диспропорцију и привидну контрадикцију на тим двема странама може објаснити једино светла појава оне просвећене матере, која је у апсолутној негацији себе саме дала стварно и живо обележје једном великом моралном принципу и себе на тај начин уздигла на високи престо врлине. „Наука је ван сваке сумње лепа, каже Гизо, и заслужује сама собом да људи на њој раде; али је она хиљаду пута лепша, кад постане моћ и кад врлину рађа“, а моћ, коју она има, појавиће се очевидно у пуној светлости својој тек онда кад та моћ буде рађала врлину широм целог друштва. Ако дакле университети мисле да треба радити на реализацији тог светлог и великог идеала нашега времена, они се морају приближити народу и ступити у тешњу везу с његовим животом. Они то морају учинити и стога што је у сукобу ова два интереса, социјалног и индивидуалног, индивидуални интерес свакад слабији. У осталом,

поћи за великим струјама времена и оправданим захтевима друштва значило је од увек, и значиће увек ићи унапред. Учинити дакле у институцијама социјалним измене у савременом правцу, то је толико исто колико и учинити да те институције нешто добију. Ширити према томе университет у поменутом смислу, значило би само подићи његов и онако велики значај, и то тим пре што широки идеал новог университета обухвата у себи и првобитни његов идеал. Та само једна чињеница показује нам, међутим, да и у новом университету класична лепота његовог првобитног идеала ничим неће бити покварена. На против, може се лако утврдити да ће она у својој изразитости много добити.

Запитајте себе и сами: шта вреди лепота за оне људе, који очију немају? И ако ње стварно међу њима може да буде, она ипак за њих не постоји, а у таквим приликама она у души њиховој очевидно не може пробудити осећања, услед којих се човек, као човек, највише и разликује од животиње. Зато сматрам да је питање о просвећивању народних маса апсолутно најважније питање нашега времена, и зато бих желео да наш университет због тог великог моралног разлога ступи с проширењем и у непосредну службу народу.

Но поред тога има и других чисто националних и веома важних разл га, због којих се он мора прихватити тог посла. Зна се да без диференцијације нема културе. Отуда и видимо оно велико шаренило не само међу различитим народима, већ и у крилу једног и истог народа, и то шаренило је у толико лепше, у колико има више разноликости у особинама и способностима народним. По тој разноликости и цени се управо — као што је то Галтон утврдио — морално и интелектуално богатство једнога нарсда. Оно што поред све разноликости држи један народ у целини, ми зовемо јединством народним. И тако видимо у једном народу исту ону слику, која пред нас при првом погледу у васелену у далекој перспективи излази: видимо разноликост у јединству, и јединство у разноликости.

Утицајем са стране може се међутим учинити да се једне особине јаче, а друге слабије развију; па не само то, већ и да оне, које данас нешто потенцијално вреде, у току времена ту вредност изгубе. Отуда и бива да цивилизација у своме развитку може унети неке културне елементе у народ, који

ће учинити да се разједини његова заједница или, обрнуто, да се споји у једну целину оно што је било разједињено. То раздвајање и спајање у многоме личи на анализу и синтезу хемијских једињења.

Из свега тога излази да је јединство народно динамички појам; оно се мења, може се развити, може се смањити, па га према томе може и нестати, а та чињеница за наш народ, који живи и који се развија под разним утицајима, веома је важна.

Наша наука утврдила је да у језику Срба и Хрвата нема никакве разлике. Познато је међутим да је у језику највеће обележје народнога јединства. Наука је према томе као културни елеменат учинила да се границе нашег, и српског и хрватског, јединства размакну, јер је она једну латентну, успавану енергију нашег јединства у заједничком корену нашега, и српскога и хрватскога, језика открила, и на тај начин створила ширу основу и заједничкој културној мисли народној. Хоће ли та иста наука у далекој нашој прошлости наћи још какво друго заједничко обележје нашега јединства, то не знам, али да она може учинити, да се и у једном и у другом крилу нашем неки културни елементи развију у правцу, који воде јединству народном, о томе сумње нема, јер је наука, као и књига, израз мисли, а ова у своме, често мучном и тешком, пробијању свуда светле трагове оставља.

Чини ми се да се не може порећи да је наша цивилизација тек у стварању. Да би продукти тога стварања били што значајнији, мора се радити у два правца: с једне стране мораће се неки културни елементи из појма народног културног јединства нарочитим културним реакцијама издвојити; с друге стране мораће се опет на широкој основи језичког јединства разни културни елементи тим истим реакцијама у једно сложеније једињење хемијски везати. А у оба та правца наука може несумњиво веома много да уради. Један мислилац каже: ништа на свету, ни ратови, ни традиција, ни трвења, ни уметност, ни религија, ништа све то не утиче на друштво тако и толико колико на њега утичу крупне научне истине, јер научна истина не зна за хришћане и мухамеданце, за будисте и браманце, она осваја свуда, где год њен смисао може да се разуме, и у основама мења погледе народа. Тај смисао моћи ће народ очевидно разумети тек онда кад наука буде у народу, а не изван њега.

Тамо на прелому XVI и XVII века створила се и заблистала је на далеком и лепом Приморју, у једноме славном и знаменитом граду нашем, једна збиља велика култура. Њена моћ се у народу нашем није показала, а услед тога је наш народ много изгубио. Зато и јесте та велика дубровачка култура у историји нашој зебележена само као светла појава наше интелектуалне снаге. Данас, на прелому XIX и XX века, ствара се, и ту је да заблиста, овде код нас, у Београду, једна велика култура с нарочитим српским обележјем. Та култура постаје и развија се синтезом памети и мисли целога српског народа. Цео српски народ има већ и по томе права да тражи да се она пронесе широм целога Српства. Због културног јединства свог, због те светиње своје, он то нарочито сме да тражи од свог универзитета. Тај глас народа упућује наш универзитет на једну ширу дужност, и баш на данашњи дан, кад пред нама лебде слике наша два велика просветитеља, једнога који је почетком XIII века стварао духовно јединство свога рода, и другога, који је након шест векова на том истом јединству ради, баш на данашњи дан тај исти глас треба да нас загреје једном мисли и прибере око овог великог и моралног и социјалног начела: *с народом за народ.*

Богдан Гавриловић.

МОЈА ПОСЕТА КОД ТОЛСТОЈА.

(5)

Рекавши Толстоју да права религија, онаква како ју је Христос својим учењем и животом објаснио, још није постала саставни део народног живота српског, и да код нас, место Христовог хришћанства, постоји црквина, догматичним бесмислицама и обредним врачбинама обезснажена вера, која је сасвим немоћна да у наш живот унесе хришћанске (моралне, љубавне) односе, — рекавши то Лаву Николајевићу, ја му у исти мах напоменух, да чак ни такво црквино, са лажима измешано и ослабљено, хришћанство није нека стварна потреба духовног живота нашег народа, као што је то случај, на пример, код православних Руса, код европских католика и протестаната... Рекох му да су наше црквене зграде у молитвене

дане сасвим без публике, — православни су скоро само попови, — и да црква данас код нас задовољава само обредне навике и идолопоклоничке инстинкте народне. „Црква је у нас Срба, — заврших ја, — постала сувопарно одељење државне администрације, — државно надлештво са деловодним протоколима, са нумерама аката — за записавање рођених, венчаних, умрлих...“

— Ви дакле, — рече Лав Николајевић, — праву веру, изражену у хришћанству, нисте заменили лажном црквеном вером, него хоћете да је замените другом врстом лажне вере — научном вером. Место да се са питањем: шта је човек и какав треба да буде његов живот? — обраћате религији, ви за то чекате одговора и упутства од науке, која је, по природи предметâ својих испитивања, бескрајно далеко од одговора на поменута питања првостепене важности. На та питања може одговорити само религија, али не католичанство, не православље, протестанство и тако даље, него оне велике истине о животу, које се налазе у учењима највећих светских мислилаца, као што су: Лао-Тсе, Конфуције, Буда, Сократ, Христос, Хељчицки, Паскал, Малорус Сковорода...

Да на најглавнија животна питања не може дати одговора ни црквена ни научна вера, о том се сам Толстој уверио својим личним искуством. У својим зрелим годинама он је почео давати себи питања о томе: шта је човеков живот и како га треба живети, да би он имао разумног смисла, — па, премда је био изближе познат са свима гранама људског знања, он се, после дуготрајног и упорног тражења, уверио, да ни црквена вера, ни савремена наука не дају одговора на најважнија питања о природи и путу човековог живота.

„Питање моје — оно, које ме је у мојој педесетој години довело до самоубиства, — вели Толстој, — било је најпростије питање, које лежи у души свакога човека, од глупог детета до најмудријег старца, — оно питање, без којега је живот немогућан, — ја сам то искусио у ствари. Питање се састоји у овоме: „шта ће изићи из тога, што ја радим сада, што ћу радити сутра, — шта ће бити из целог мог живота?“

„Иначе изражено, то ће питање гласити овако: „зашто да живим, зашто да нешто желим, зашто да уопште нешто радим? А још друкчије то се питање може изразити овако:

„има ли у моме животу таквог смисла, који се не би морао уништити неизбежном, предстојећом ми смрћу?“.[1]

Да црквена вера не даје задовољавајуће одговоре на горња питања, о томе се Толстој уверио, посматрајући живот оданих присталица савремене цркве.

„Ја се обратих пре свега верујућим људима из мога круга, људима ученим, православним богословима, монасима...

„Мене одби од њих не то, што су они са мени блиским хришћанским истинама мешали још много непотребних и неразумних ствари; него мене одби од њих то, што је живот тих људи био такав исти (себичњачки, нехришћански) као и мој... Ја јасно осећах, да они варају себе, и да они исто, као и ја, немају другог смисла живота, него да живе, док се живи, и да грабе све, што се може дохватити. Ја видех то отуд, што, кад би у њих било онога смисла, при ком се уништава страх од оскудицâ, патњи, смрти, они их се не би бојали. А они, ти верујући нашега круга, исто тако као и ја, живљаху у имању и изобиљу, стараху се да их повећају или очувају,[2] бојаху се оскудица, патњи, смрти, и исто тако, као и ја и сви ми, који не верујемо, живљаху — задовољаујући своје похоти, живљаху тако исто рђаво, ако не горе, као и неверујући“.

„Никаква разлагања не могоше ме убедити да је њихова (црквена, православна) вера истинита.[3]

Уверивши се да црквена вера не даје одговора на питање: „има ли у мом животу таквог смисла, који се не би морао уништити неизбежном, предстојећом ми смрћу?“ — Толстој поче тражити животни смисао у збирци људских знања — у такозваној науци.

„Благодарећи животу проведеном у учењу, — вели Толстој у V гл. своје *Исповести*, — а и томе, што су ми, услед мојих веза са ученим светом, били приступни и сами научењаци из свих разноврсних грана знања, који ме нису одбијали, да ми откривају своја знања не само у књигама, него и у

[1] Исповест, гл. V.

[2] Толстој је у својој *Исповести*, у „Путу живота“ и у другим списима опширно разложио и доказао, да материјална блага никако не могу дати човеку праве среће, нити таквог смисла животу, који се не би уништио неизбежним нестајањем тих блага и смрћу.

[3] Исповест, гл. X.

разговорима, — *ја сам дознао све оно, што на питање живота одговара знање.*

„Дуго нисам могао да верујем, да знање ништа друго не одговара на питања живота, него оно што оно одговара. Дуго ми се чинило, загледајући се у важност и озбиљност наукиног тона, која је тврдила своје поставке, које немају ничега заједничког са питањима човечанског живота, — да ја ту нешто не разумем“.

На Толстојево питање: шта је живот и какав он треба да буде, да би човек могао бити срећан, — експерименталне науке, са којима се он беше изближе упознао, одговараху му овако:

„У бесконачно великом пространству, у бесконачно дугом времену, бесконачно мали делићи мењају се у бесконачној сложености (компликованости), и кад ти схватиш законе тих промена, тада ћеш схватити и зашто ти живиш на земљи“.

Другим речима, експериментална група наукâ уклања се од тог важног питања, погледајући у бесконачност, у чију суштину и законе она, очевидно, нигда неће продрети...

Друга, спекулативна област људских знања, на горња питања такођер никако не одговара, него сва своја умовања свршује оним истим питањем, са којим јој се Толстој обратио.

„Било да филозоф идеје, супстанцију, дух или вољу назива суштином живота, који се налази у мени и у свему што постоји, — филозоф говори (увек) једно: да та суштина постоји и да сам ја та иста суштина; али зашто она постоји, то он не зна и не одговара, ако хоће да је тачан мислилац. Ја питам: што да постоји та суштина? Шта ће бити из тога, што она постоји и што ће постојати? И филозофија, не само да не одговара, него сама сàмо то и пита. И, ако се она чврсто држи свога задатка, она и не може одговарати друкчије, него — на питање: „шта сам ја и цео свет?“ — одговорити: „све и ништа“; а на питање: „зашто?“ — зашто... — не знам“.

„Тако да, ма ја како окретао оне спекулативне одговоре филозофије, ја никако нећу добити ничега налик на одговор, — и то не стога, што се овде као у јасној области, у експерименталној науци, одговор и не односи на моје питање, него стога, што овде (у филозофији), премда је сав умни рад упу-

ћен баш на моје питање, одговора нема, него, место одговора, добијаш — то исто питање, само у замршеном облику“.[1]

Доказавши у својим делима[2] неспособност данашњих људских знања — универзитетске, академијске науке — да даду одговора на велика питања: шта је човек и какав треба да буде његов живот, да би добио разумног смисла, Толстој у свом *Путу живота* наводи места из списа највећих мислилаца светске историје, у којима се јасно указује на горећу потребу, да се човечанство уклони са пута, на који га је погрешно навело оно, што се данас зове науком, па да потражи друге путеве, на којима ће моћи добити одговора на питања, која леже дубоко у његовој природи, која оно мора стављати и на која док не добије одговора, неће имати мира ни срећног живота.

У зборнику „Лажна Наука“[3] наводи Толстој ово место из Канта:

„Посматрања и израчунавања астронома научила су нас многоме, достојном чуђења; али најважнији резултат њихових истраживања је, управо, тај, што су они обелоданили пред нама бездан нашег незнања: без тих знања човечански разум никад не би могао представити огромност тога бездана. *Размишљање о томе може произвести велику промену у одређивању коначних циљева делатности нашега разума*“.

У свом још нештампаном спису „О науци“, Толстој указује у ком смислу ће се извршити та промена:

„Наука? Шта је наука? Наука, како се то схватало од увек, и како и сад схвата већина људи, то је знање најпотребнијих и за живот човечански најважнијих предмета знања.

„А такво знање, као што то и не може бити друкчије, било је од увек, па и сад је само једно: знање онога, што је потребно да ради сваки човек за то, да би што је могућно боље проживео на овом свету онај кратки рок живота, који му је одређен од Бога, од судбе, од природних закона, — како хоћете. За то пак, да бисмо знали то, како ћемо на најбољи начин проживети свој живот у овом свету, треба пре свега знати, шта је збиља добро свагда и свугде и свима љу-

[1] Исповест, свршетак V главе.

[2] „Исповест“, „О животу“, „Пут Живота“.

[3] Пут Живота, глава XVIII.

дима, и шта је доиста рђаво свагда и свугде и свима људима, то јест знати, шта се сме и шта се не сме радити...

„У том и само у том је од увек била па и даље остаје истинска, права наука.

„Та је наука збиља наука, то јест збирка знања, која се не могу сама од себе открити човеку и којима се човек мора учити и којима се је и учио сав род човечански. Наука се та у свем свом обиму састоји у том, да се зна све оно, што су много хиљада година пре нас мислили и исказивали најбољи, најмудрији људи између оних милијона људи, што су живели пре нас, — о том, шта треба и шта не треба да чини сваки човек за то, да живот буде добар *не само за себе једног, него за све људе.* Па како је то питање тако исто, како оно сад стоји пред нама, стојало од увек пред свима људима на свету, то су и код свију народа од најстаријих времена постојали људи, који су исказивали своје мисли о томе, у чем треба да се састоји тај добар живот, то јест шта треба и шта не треба да чине људи, ако су своме *добру* ради. Такви су људи били свугде: у Индији су били Кришна и Буда, у Кини Конфуције и Лао-Тсе, у Грчкој и Риму Сократ, Епиктет, Марко Аврелије, у Палестини Христос, у Арапској Мухамед. Такви су људи били и у средњем веку и у ново време, како у хришћанском, тако и у мухамеданском, браминском, будијском, конфуцијанском свету.

„*Знати све то, до чега су — једног и истог — дошли ти мудри људи — у томе је, само је у том истинска, права наука*". („О науци", гл. III).

„Науком се у наше време сматра и назива, ма како да је то чудновато рећи, — знање *свега, свега на свету*, осим онога једнога, што је потребно да зна сваки човек за то, да би живео добрим животом".

Научењаци „са подједнаком пажњом и важношћу изучавају питање о том, колико је тешко сунце и да ли се неће сударити са том и том звездом, и каквих има бубица (микроскопски малих животињица), и где живе и како се плоде, и шта од њих може бити, и како је земља постала земљом, и како су почеле расти на њој траве, и каквих на земљи има зверова, и птица, и риба, и каквих је било пре, и какав је цар са каквим војевао и са киме је био жењен, и ко је и када је састављао стихове и песме, и скаске, и какви су за-

кони нужни, и зашто су потребне апсане и вешала, и како се и чиме се оне могу заменити, и из чега се састоји какво камење и какви метали, и како и какве паре бивају и како се хладе, и зашто је само *једна* хришћанска црквена религија истинита, и како се праве електрички мотори и аероплани, и подводне лађе и много друго. И све су то науке са најчуднијим, извештаченим називима, и свима тима истраживањима, која они један другом са највећом важношћу саопштавају, краја нема, нити може бити краја, зато, што *ствар* има и почетак и крај, а будалаштинама не може бити па и нема краја“.[1]

Рекавши ми, да смо ми место праве религије, исказане у учењима горе споменутих великих мислилаца, узели за упутство живота — „науку“, да дакле имамо научну веру, — Толстој ми напомену, да вероватно опште осећање нашег народа није најбоље. „Ако се човек осећа рђаво, — заврши Толстој, — то је само отуд што тај човек нема вере. Исто бива и са читавим народом. Ако се један народ осећа рђаво, то је само отуд што је народ изгубио праву веру“.

Сви ми знамо и да се рђаво осећамо и да смо преживљавање религије у својој историји — преспавали, само нико од нас не доводи то двоје у узрочну везу. Толстој ми указа, да је узрок нашем рђавом народном осећању у одсуству религиозног елемента у нашем животу. Данас ми је потпуно јасно да је Лав Николајевић био у праву.

— А чиме се ви занимате? — запита ме Толстој.

Не знам зашто, вероватно по старој навици, или из расејаности, одговорих му нетачно:

— Историјом руске књижевности.

— Ох-хо, па то ви онда *све нас* добро познајете! — рече Толстој са неким добродушним и снисходљивим подсмевањем, које се односило на историју књижевности, коју он не признаје за науку и са којом се свагда исмева, кад год је о њој реч. Три дана пре моје посете, 1 маја 1909 године, Толстој је у једном свом опширном писму, у ком је била реч о образовању, „науку“ историју књижевности назвао — будалаштином.

[1] „О науци“, рукописно издање, гл. IV.

Говорећи у том писму о потребним и непотребним наукама,[1] Толстој вели: У данашњим погрешно руковођеним школама „људи дознају све о Александру Македонском, о Лују XIV и његовим љубазницама, о читавим тако званим „наукама“, о праву и теологији, *подробно знају о приповеткама и романима, које су написали разни за „велике“ сматрани, писци и тако даље, знају за потпуно ни на што непотребне будалаштине*, а ништа не знају о том, како су схватали и схватају смисао свог живота, и каква су признавали и признају животна правила милијони негдашњих и садашњих људи нехришћанског света, то јест, две трећине свега човечанства.

Говорећи о књижевној критици, једном од најглавнијих састојака историје књижевности, Толстој је често казивао, да у књижевној критици „глупи говоре о паметнима“, а кад му је пријатељ Страхов послао једну од најбољих критика на Ану Карењину, Толстој је почео читати па бацио, и писао пријатељу Страхову: Хвала вам, драги Николаје Николајевићу, што сте ми послали чланак Григорјева [о Ани Карењиној]. Прочитао сам његов предговор, али, немојте се љутити на мене — осећам, да ја то све не бих могао прочитати, макар да ме у тамницу баце (где не би имао ништа друго да ради, или да чита). Не зато, што ја не штујем Григорјева [писца критике], — напротив, него критика је за мене досаднија од свих досадних ствари на свету“.[2]

Тај поглед на критику исказао је Толстој још 1879 године и остајао је при њему до краја живота.

У прошлогодишњој „Руској Мисли“ прича В. Лазурски, како су недавно, приликом једне његове посете код Толстоја у Москви, присутни Толстојеви гости повели разговор о задатцима и методама историје литературе, као науке. В. Лазурски је говорио о том, како историци литературе све до сад не могу да се споразумеју... какве врсте производа треба да улазе у историју литературе: да ли само поетички или и философски и научни списи, и, можда, производи уметности...

Толстој рече:

— *Измислили непостојећу науку*, па се сад муче. То је

[1] То писмо је, у мом преводу, под насловом „Потребне и непотребне науке“, штампано пре 2—3 године у нашем педагошком часопису „Учитељу“, који излази у Београду.

[2] Письма, I, 131.

тако исто, као кад бих ја измислио науку о брковима и бради, па бих тражио законе зашто они расту...[1]

— Да ли сад преводите што од мојих списа, — упита ме Толстој, имајући на уму, да ме је д-р Маковицки обележио као преводиоца његових списа на српски.

— Не, — у овај мах не преводим ништа. Сад се бавим изучавањем вашег живота и ваших философских и моралних списа. Пре него што се сасвим посветим превођењу ваших списа, хтео бих да за то спремим земљиште, да издам ваш животопис, у коме хоћу да изнесем све оно из вашег живота, што би могло васпитно утицати на моје сународнике, а у исти мах и да их, популарно написаним прегледом вашег учења о животу, спремим за читање ваших списа.

Толстој ме не хтеде одбијати од писања његове биографије, као што је то чешће чинио са ближим му људима,[2] и кад је чуо од мене, да већ знам за исцрпну и добру његову биографију од пријатеља му и једномишљеника, П. Бирјукова, он ми препоручи да набавим и књигу неког Молоствова.

— А како је писана Молоствовљева књига? — упитах ја Лава Николајевића. — Ако је писана професорским научним жаргоном, онда је не бих набављао. Читати такве књиге дангубно је и некорисно...

— Па... код Молоствова има и тога... Онда боље останите при Бирјуковљевој књизи.

Враћајући се на Толстојево питање: да ли сад преводим који његов спис, ја му рекох: „Кад наново почнем преводити ваше списе, прво ћу превести и издати ваше *Кратко излагање Јеванђелија*. Веома сам уживао, читајући ту вашу књигу — ја мислим да је то најважнији и најлепши ваш спис. Читајући је, ја сам покушао да писаљком обележавам нарочито добра и лепа места, да их могу наћи, кад их се зажелим. Но

[1] „Бюллетени литературы и жизни“, 1911/1912. № 7, Москва.

[2] „Што да пишете моју биографију и како ћете ви њу писати, — пише Толстој 1897 године свом биографу Н. Г. Молоствову. — Тешко је, чак је немогућно за вас, коме је 25—30 година, разумети оно, што сам ја преживљавао, кад ми је било дваред више. А и нашто? Ако већ неизоставно хоћете да пишете, опишите оно, што се збивало и збива у вашој души, и то ће бити важно и поучно људима...“ (Писма, II, 180).

кад сам дошао на крај књиге, морао сам се сам себи смејати — сва места у књизи беху обележена као „нарочито добра и лепа“...

— И ја мислим да ми је то најважнија књига, — рече Толстој, вероватно задовољан мојим усхиђеним одзивом о тој његовој књизи — малој по обиму, али великој и по садржини, и по високо уметничкој обради.

Осим тога, што Толстој *Излагање Јеванђелија* држи за најважније, најкорисније од својих дела, оно њему мора бити и најмилије. Говорећи о времену кад је то дело поникло, о добу свог изучавања и свог, новог превођења Јеванђелија, кад се он са неописаном радошћу уверио, да је дуго тражени кључ вечне истине и среће — у Христовом учењу, Толстој вели, да се у том времену налазио „у усредсређеној, стално усхиђеној душевној напрегнутости, која се више не може поновити“.[1]

(Свршиће се.)

Јован Максимовић.

СИТНИ ПРИЛОЗИ

Ко је Гертука у „Горскоме Вијенцу“?

У IX свесци „Архива за словенску филологију“, стр. 149—150, покушао је Г. В. Јагић да растумачи стихове „Горскога Вијенца“:

„Своју мисли Бранковић с Гертуком;
Мухамеде, то је за Гертуку!“

Он је дошао до закључка, да је песник „Горскога Вијенца“ име Гертука погрешно прочитао место Герлука, који је познат из историје као адмирал византијскога цара Константина XI, а по причи, као издајица царев при заузећу града Цариграда. Одакле је владика Раде сазнао ово име, није В. Јагић растумачио, јер би у томе случају, да је употребио историју Јована Рајића написао као и Рајић Герлуца или Кирица, а не Гертука.

Ово тумачење је прихватио и Г. Милан Решетар у V из-

[1] Соединеніе, переводъ и изслѣдованіе 4-хъ Евангелій. Изд. „Посредникъ“, Москва, 1907, стр. 1.

дању „Горскога Вијенца“ 1909 (стр. 10, прим. 17). Гертука је име које је „владика слабо прочитао мјесто Герлука“.

Ми бисмо пак протумачили ово име друкчије. Василије Григорович Барски написао је један путопис „Странствованія по святымъ мѣстамъ Востока съ 1723 по 1747 г.“, који је издата руска академија. Дело је издавано после тога више пута, а године 1885 је изишло под редакцијом Николаја Барсукова у Петрограду.

У 4 св. стр. 8, а у расправици „О созданіи Цариграда и о плѣненіи его отъ Турковъ“ читамо ово: „Комеръ же (и) Стриковскій историки пишутъ, яко поможе Турком къ взятію Констатинополскому нѣкто нарочитый Грекъ, именемъ или прозваніемъ Гертукъ, иже убѣжавъ изъ града повѣда Туркомъ способность приступовъ и указалъ имъ слабѣйшія мѣста стѣнъ градскихъ. Но едва увѣдавъ Махометъ, яко той Гертукъ многая имѣяше къ себѣ благодѣянія отъ царя Константина возгнушася забытіемъ отъ него онаго благодѣянія и измѣною повелѣ его четвертовать. И тако прія нечестивый достойное возмездіе измѣны своея“. То нас доводи на мисао, да је владика Раде, или раније, или кад је 1833 године био у Русији, имао и читао путопис Василија Григоровича Барскога, где је нашао и причу о заузећу Цариграда и о Гертуку. Ако није владика Раде сазнао ово из Барскога, ваља је сазнао, из другог каквог руског извора. Гертука не би било, дакле, ни погрешно ни слабо прочитано име, него име узето из једнога руског дела, које је спомињало улогу Гертукову при заузећу Цариграда. Кад бисмо знали, што је све владика читао, могли бисмо можда ову мисао сигурно потврдити, но овако је ствар само могућа и вероватна.

Др. Милан Георгијевић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Матица Српска у Дубровнику. Књига 3. *Џиво Бунић Вучићевић.* Литерарно-историјски прилог познавању лирске поезије у Дубровнику у XVII вијеку. Написао *Др. Франо Кулишић.* 1911. Штампа Српске Дубровачке Штампарије. Стр. 236 у 8.⁰ (Крај.)

Г. Кулишић је највећи део своје монографије посветио питању извора Бунићеве поезије. Како се према његовој

књизи јасно види, њега је то питање највише интересовало при проучавању Бунићевих песама. На супрот недовољно доказаном тврђењу Пуцићевом да је Бунић у својим песмама био под утицајем Анакреоновим, Г. Кулишић је у својој књизи доказивао да је на дубровачког песника утицао врло много Кјабрера, познати талијански песник из друге половине XVI и првих четири десетина XVII века. На тај пут навела је Г. Кулишића, како он сам признаје, једна напомена Г. Милана Решетара у његовим универзитетским предавањима о дубровачкој књижевности. Г. Решетар је у свом говору, између осталога, био „поставио могућност да је Бунић могао познати и Киабреру“ и „истакнуо, како би било потребно испоредити Киабреру с Бунићем“. Г. Кулишић се повео за том напоменом, упоређивао је песме Бунићеве и Кјабрерине, и дошао до уверења да је дубровачки песник био под утицајем талијанскога анакреонтиста. Одавде из Београда, и у овом тренутку, нама је немогуће довољно проверити тврђење Г. Кулишића, да су „лирске пјесме Буниса задојене духом Кјабрере“. То нам је једино могуће донекле чинити према доказима и разлозима које је сам Г. Кулишић навео у потврду свога мишљења.

Г. Кулишић није много одређен ни јасан у питању о утицају Кјабрере на Бунића. Он тај утицај није довољно прецизовао. У први мах он је у својој књизи тврдио да Бунић није „чисти имитатор“ Кјабрере, „него да је пјевао у његовом духу“. Затим је одлучније рекао да „нема сумње да је Бунић добро познавао Кјабреру и од њега позајмљивао“, и да за сличности које постоје између њихових песама „не можемо никако мислити да су случајна ствар“. Најзад Г. Кулишић је све завршио тврдњом да је „Бунић добро познавао Кјабреру, да се угледао у њега и да је пјевао истим духом“.

Доказе које је Г. Кулишић наводио у потврду свога мишљења двојаке су природе. То су прво опште напомене да је Бунић у старости писао религиозне песме, као што је чинио и Кјабрера, да обоје радо употребљују деминутиве, да има сличних „сујета“ у њиховим песмама. Те напомене, саме по себи, не би могле потврдити претпоставку Г. Кулишића. После њих, Г. Кулишић набраја „најобичније а исте фигуре које се налазе и у Бунића и у Кјабрере“, и из њих изводи закључак

да је дубровачки песник „позајмљивао“ од свог талијанског претходника. У исти мах Г. Кулишић је напоменуо да Бунић није преводио *ad literam*, него је поређења узета из Кјабрере „удесио према нашем језику“. Он наводи да је поређење из Кјабрере *la bella bocca* (лепа уста) Бунић превео са „усти premиле“, и да израз дубровачког песника „сунце с источи“ има свој извор у талијанском *i rai dell' Oriente* (зраци с истока). Г. Кулишић, нама се чини, извесно нема право када, према овим и њима сличним примерима, тврди да је Бунић „позајмљивао“ од Кјабрере. Ти наведени изрази нису ни мало карактеристични ни за дубровачког ни за талијанског песника. Они, нарочито, немају довољно сличности међу собом, а сами по себи били су познати и често употребљивани у оно доба. Поређења која се у њима казују, речена су на два независна начина, без сваке ближе и прецизније сагласности. У осталом, са тако широком применом термина „удесити према нашем језику“, могле би се доказати позајмице и тамо где их никако нема. Да каже „усти премиле“ Бунић свакако није морао преиначавати и нарочито „удесити према нашем језику“ Кјабрерино пореће *bella bocca*. Пре њега су то говорили други песници дубровачки. Ако му је уопште било потребно да од ког узима то поређење, Бунић га је могао узети из лектире коју је имао на домаћем језику, раније но што је можда читао Кјабреру. Тако исто изразе: „сунце с источи“, „прами злаћени“, „сладки целов“, „зора румена“, „драго прималитје“, „прси биле“, „погледи љувени“ и друге још које Г. Кулишић наводи, могао је Бунић наћи, исто тако казане, у песмама Рањине и Златарића, а није их морао преводити ни преиначавати из Кјабрере. Ни поређење драгиног лица са ружом, тужбу како је песника драгин поглед тешко ранио, називање драгиних очију сунцем и звездама, упоређење драге с ружом која је краљица цвећа, и напомена да као и ружа

Под веселим руменилом
Она љуте драче крије

Бунић сигурно није узео из Кјабрере. Сви ти мотиви налазе се на један пут код дубровачких песника XVI века, и Бунићу су постали интимни свакако по познавању и читању домаћег песништва. Да до њих дође, он није морао читати Кјабреру,

нити их из њега преводити и преиначавати.[1] Зато Г. Кулашић нема довољно права да према таквим податцима закључује да је Бунић од Кјабрере „позајмљивао“.

То је, уосталом, једна примедба која би се могла учинити не једном историчару дубровачке књижевности, и којом се улази у питање о начину на који је у једном знатном броју случајева примењиван метод упоредне критике при проучавању књижевне историје у Дубровнику. Постоји распрострто и скоро опште примљено тврђење да је дубровачка књижевност просто подражавање или превођење талијанске литературе. По који пут, то тврђење је примано одвише дословно, и поједини књижевни историци веровали су да се свакој и најмањој песми дубровачких песника може наћи непосредан узор у талијанској књижевности. Са тим предходним и аподиктичним уверењем они су улазили у истраживање извора дубровачких песника и веровали да су их одредили, ако су указали на сличност предмета између једне песме из Дубровника и друге из Италије. То није био довољан доказ за њихову тврдњу. Међутим, један мотив или један књижевни предмет сам по себи је нешто неутрално, опште, својина приступачна свима; он је врло често само „стара и општа основа на којој песници изводе своје нежне и фине везове“, како се то каже. И зато, да се докаже непосредна зависног једног књижевног дела од другог, потребно је још, осим сличности њихових предмета, утврдити да су ти предмети обрађивани слично, да је општем и заједничком мотиву дата иста карактерисгична и одређујућа боја и нијанса. Другим речима: потребно је утврдити сличност у начину развијања самог мотива, сагласност у идејама са којима је он казан, подударност у важнијим појединостима којима је он ближе одређен, у реду којим су те појединости

[1] Сам начин на који је Г. Кулишић наводио примере за своју тврдњу, није довољно убедљив. За Бунићева четири стиха:

Ну погледај лиепу русу
Како драго зором зене
Ну је погледај на истом бусу
Гди к вечеру сва повене

Г. Кулишић је, у едном тренутку као извор навео два стиха из седме песме Кјабрерине збирке *Canzonette*, док је, две три стране касније, као узор целе Бунићеве песме у којој се налази исписана строфа, навео XXV песму у Кјабрериној књизи *Canzoni*.

саопштене, у употреби истих карактеристичних стилских обрта и идеја; потребно је наћи и одредити што више непосредних и специјалних сличности између оба књижевна дела, од којих се за једно доказује да је превод или прерада другог. У проучавању извора и узора дубровачке књижевности, то често није чињено на тај начин. И зато се имају проверити и са више доказа потврдити или одбацити многи закључци до којих се дошло у проучавању извора дубровачке књижевности.

Г. Кулишић наводио је, целе или у одломцима, неколико песама Бунићевих и Кјабрериних да би се, како је рекао, видело да су „једнаке садржине и истих компирација". У ствари, Г. Кулишић је могао само наћи песама Бунићевих које имају исте опште мотиве, али није могао указати на специјалне и нарочите сличности међу њима.[1] Он их није нашао довољно, да би се могло рећи како већина Бунићевих песама има исте

[1] Г. Кулишић је нашао да је једна дужа Кјабрерина песма о Марији Магдалени из Библије, „баш била повод да Бунић напише свој" религиозни спев *Мандаљена покорница.* Г. Кулишић је опширно испричао садржину Кјабрерине песме, и према томе, без њеног читања и нарочитог знања талијанског језика, може се јасно видети да је његова онако казана тврдња претерана. Сва сличност између два поменута дела једино и само је у предмету, који су и Бунић и Кјабрера, као и толики писци пре и после њих, узели из Библије. Ток причања сличан је само у толико у колико је везан за саму библијску легенду. Главни моменат у легенди, сам преображај у животу лепе хришћанске грешнице, радио је Бунић потпуно независно од Кјабрере. Према Бунићевом спеву Магдалена је у цркви чула проповед Христову, видела његов поглед, и одмах увидела сву грешност свог дотадањег живота, заплакала се, побацала са себе наките, и од грешнице постала испосница. Код Кјабрере тај преокрет у осећањима и животу Магдалене настаје због једног њеног сна и привиђења анђела које је имала. Г. Кулишић је као доказ сличности и угледања Бунићевог на Кјабреру, навео и упоредо штампао њихове стихове у којима они описују њен богат накит и одело, и, затим, како је покајана грешница сав тај накит побацала у тренутку кајања. И у тим наведеним стиховима сва је сличност само по предмету, који је условљен библијском легендом, али без сваке ближе сличности. — Најзад и нарочито, Кјабрера је обрадио само половину легенде о чувеној грешници, а Бунић је обрадио целу. Питање је, наког се Бунић угледао при писању друге половине свог спева? И, уопште, његов спев са својих 1132 стиха много је потпунија разрада узете хришћанске легенде, него што је Кјабрерина песма од непуних три стотине стихова. И зато је, извесно, претерана тврдња Г. Кулишића да је Бунић „Талијанчеву Мандалиену добро познавао и да му је баш она била поводом да напише своју".

или сличне мотиве са песмама Кјабрериним, па према томе, и другом још, утврдити да су „лирске песме Бунића задојене духом Кјабрере“.

При проучавању Бунићеве поезије, за Г. Кулишића постојало је само једно питање: наћи им извор у талијанској књижевности. За Бунићеве еклоге, у којима није нашао сличности са Кјабрером, он не говори скоро ништа, и ако тврди да су оне „кулминација њежности, финоће, дражести“. Он им је једино и само препричао садржину. Г. Кулишић није, на пример, покушао да нађе и одреди Бунићево место у развоју дубровачке књижевности, његов однос према својим претходницима и савременицима, ни утицај који је могао имати на песнике који су после њега дошли. Занимљиво би нарочито било видети да ли је Бунић имао и колико је имао утицаја на књижевни рад своја два сина, такође писце стихова. Место свега тога Г. Кулишић је Бунићевим песмама само и једино тражио изворе у талијанској књижевности. У сваком случају његова тврдња о Бунићевом угледању на Кјабреру остаје да се потврди са више и са изразитијим примерима, и да се провери подробније израђеном биографијом песниковом.

Г. Кулишић је у својој књизи посветио много простора питању текста Бунићевих песама. Он је описивао рукописе Бунићевих стихова, нашао рукопис по коме је Пуцић приредио своје већ помињано издање Бунићевих песама, забележио сва одступања која је Бунић учинио и све стихове које је пропустио унети у своје издање. Сав тај посао био је несумњиво користан и потребан, и ако је рађен са извесном претераном опширношћу. Али Г. Кулишић је радио и ствари које тешко да су од користи за проучавање Бунића. Он није могао наћи до сада још непрестано непознато прво, у Млетцима 1630 штампано прво издање Бунићеве *Мандаљене покорнице*, али је имао у рукама издање из 1659, учињено на годину дана по смрти песниковој. Поред тога, он је имао четири рукописа тог спева преписана са тог штампаног издања из 1659, и један рукопис чак из 1804 године, који у неколико одступа од штампаног издања. Г. Кулишић је на пуних седам страна, у неколико упоредних стубаца, набројао све разлике између тих рукописа и штампаног издања. Тај труд био је потпуно излишан. Рукописи се пореде да би се васпоставио што вернији оригинални текс. У случају када се има оригинално

старо штампано издање, то поређење рукописа постаје излишно и ничему не служи. Онако како је штампано, то можда изгледа учено, у ствари, у овом посебном случају, то није било ни много учено ни много корисно.

У рукопису у коме је Пуцић чинио издање лирских песама Бунићевих, Г. Кулишић је нашао до двадесет нештампаних Бунићевих песама и донео их у додатку своје књиге. Он је, затим, први приметио да су једанаест песама које је издао Пуцић као Бунићеве унете у песме Орација Мажибрадића у познатој академској колекцији *Stari pisci*. Г. Кулишић мисли да су то песме Бунићеве, према извесним језичним и лексикалним особина Бунићевим и Мажибрадићевим. Поред тих несигурних доказа за своје мишљење, Г. Кулишић је нашао и друге који изгледају вероватнији и сигурнији. Академијино издање Мажибрадића учињено је према три рукописа. Г. Кулишић је имао у рукама два од тих рукописа, и видео да су у једном спорне песме обележене као Бунићева, и да их у другом никако и нема. Према томе, изгледа да је мишљење Г. Кулишића тачно.

То су све питања која је покренула књига Г. Кулишића и резултати до којих је она дошла. Остаје да се још помене један њен недостатак, једна празнина која се осећа у раду Г. Кулишића. Нигде, у целој књизи, нема ни једног правог покушаја естетске критике, литерарног оцењивања песама о којима се говори. Г. Кулишић је улазио и у питања текста, и у питања извора Бунићевих стихова, и тако радио сав претходни посао после ког треба да дође оно што је најглавније и најважније у једној књижевној студији: оцена чега има лепог и доброг у писцу који се проучава. Тај велики недостатак осећа се у књизи Г. Кулишића необично јако, и он се ничим не даје објаснити ни одбранити.

Никола Антула.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Повратак, комад у једном чину, од Светозара Ћоровића. — Зулумћар, комад у три чина, од Светозара Ћоровића. — Државни Стан, комад у четири чина, од Виктора Ришкова, превео с руског Др. Јован Максимовић.

Једна је ствар апсолутно сигурна, и та је: да наша драма, по мотивима које узима и по обради, стоји врло ниско. Откако је наш реалистички књижевни покрет осамдесетих година натукао српској драми јагњећу шубару на главу и пресне опанке на ноге, од тога се доба она никако не може да ослободи свега онога што је с тим у вези. Својим већим делом, она зна само за сељачку душу и његов менталитет. Шта више, она и ту само сељачки посматра ствари; што ће рећи, писци су том приликом код своје куће, са својима, на истим схватањима. Јер, најзад, један писац, говорећи о сељаку, не мора остати на њему. На против, — примера има тако много — ако је сам високо обдарен, он ће и ту имати маха да дâ сложеније дело. Наша драма, међутим, не стоји тако. Она сељачки посматра сељака, и даје од њега само оно што је површно, само оно што се види када се први пут прође кроз село, оно што је просто и обично. Мени се већ, преко српске позорнице, досадила она подврискивања у колу, звецкања ђердана, грувања у прса и колачење очију са дијалогом „Волиш ли ме, Петрија? — Волем те, Петре!", са облигатним свештеником и учитељем по средини, и са упросто схваћеном сеоском еротиком. Нека је благи покој души свим тим комадима (*Потера*, *Подвала*, *Два цванцика*, *Ђидо*, *Суђаје*, и тако даље). Нека оне остану као историски документ, и лепе у колико су лепе у једној историјској перспективи, а ми идимо даље! Нека и Бранислав Ђ. Нушић, који има највише позоришне крви, и Петар Кочић, који је сложено схватио сељака у *Јазавцу пред Судом*, и Борисав Станковић, који је дао драмски примитивну *Коштану*, и Илија Станојевић са својим винским песмама, и Миливоје Предић са својим мелодрамским сентиментализмом, и сви други, — нека сви они буду нужна прелазна периода. а ми идимо даље, идимо једној уметнички и драмски дубљој драми. Овако раз-

вијен политички и друштвени живот, са свима својим политичким, друштвеним, брачним, интелектуалним и моралним драмама, кричe просто за финијим писцима.

Један такав покушај дао је Војислав М. Јовановић, и био је, као први, добар; дао је и Мита Димитријевић, чији корак напред није био добар, али је био напред; каткада, дā га и Бранислав Ђ. Нушић, који још једнако гледа и схвата шаблонски и доктринарно, ма да и то историјски много значи, али који ће на томе и остати; Иво Војновић, наравно, у том смислу, цео је ка доброј драми. Ту, дакле, да не говоримо о историјској и патриотској драми Алексе Шантића, — ту треба очекивати драму чији ће основно схватање бити на висини наше лирике и критике.

Кад се у цео тај однос стави Г. Светозар Ћоровић, по своме драматскоме делу, он се налази на средини. Неке особине везују га за прве, док га, друге и боље, везују за друге. Његово драмско дело развија неколико локалних и локално интересантних драмских мотиван једна мало драмски али врло поетски начин; и то је оно што га везује за друге. Али, с друге стране, оно има момената који га везују за наше „пасатисте“. И у њему се само пева („слика у једном чину, с певањем“), или ашикује и севдише, или привирује кроз традиционални капиџик; најзад, и ту је цела драмска техника сведена на обичан диалог, ситуација и сцена сведена на причање, карактеристика изведена као у старим мимама (изиђе једна личност и даје карактеристику друге које личности). За нас лично најнезгодније је, — ма да је то за Г. Ћоровића и појмљиво и, као гледиште, оправдано, јер је такав његов драмски терен, — најнезгодније је, кажем, што је цела његова драмска лира сведена на те две или три чисто локалне жице: севдах, *(Тице у Кавезу, Ајша, Он, Зулумћар)*, крвна освета и размирица са севдахом *(Крвни Мир, Стана Ранковићева)*, питање бегова, ага и сељака *(Адем-бег; Повратак)*. Цео живот једне покрајине, он је свео на та два или три мотива који се сваки час понављају, и увек на исти начин, и са истим стилом, и са истим опсервацијама. Нарочито се много понавља тај наш источњачки, сензуални и меланхолички дерт и севдах. Откако је, пре петнаестак година, Борисав Станковић наишао на тај мај мајдан, од онда наши писци никако не престају да експлоатишу ту руду. Ра-

није, то је било природно и, нарочито, било је егзотично, примитивно егзотично. Али, како је та севдахоманија и дертоманија узела маха, и, само код Ћоровића, од девет комада пет пута развијала на скоро исти начин тај исти мотив, то је крајње време да наши писци или компликованије схвате тај мотив, или потраже други мајдан.

Један од два најновија комада Светозара Ћоровића, *Зулумћар*, развија, по пети пут, тај исти мотив. Само, док је раније Зиба севдисала и дертовала, покрај старог мужа, за младом снагом и свежим уснама *(Тице у Кавезу)*; или Ајиша, покрај болесног Рашидбега, за Ибрахим-бегом *(Ајиша)*; или Мејра коју Адем*бег* неда за Хусејин*агу (Адембег)*, и тако даље; — дотле овде, у *Зулумћару*, на један мало компликованији начин, Селимбег ашикује, севдише и, најзад, с дертом завршава са Емином. Селимбег је тај зулумћар. Селимбег је, као и сви остали бегови у Ћоровићевом комадима, представник муслиманске плаве крви, господства, велике душе, славних традиција. Он све ствари друкчије схвата него ли обични парија. Кад воли, он онда треба да узнемири целу варош, и он то ради. На свој начин, он воли Емину, кћер Арифаге, читлук-сахибије; на свој начин је воли, и на свој јој начин то казује. Његов обичај је сасвим јututунски. Пошто се добро напије, тако да сасвим изгуби, при кретању, свест о правој линији, и пошто затвори, претећи убиством, целу чаршију, са свирачима, пушком и сабљом, долази под пенџере своје Јулије, и онда Ромео отпочне овако висок монолог: „Хоћу сад једну пјесму, ону моју пјесму, ако је будна, нека на врата дође... Почињите, бре!“ обраћа се циганима. Једна тако звана мераклијска песма јекну, и ето Емине на капиџик.

Док они разговарају, ми ћемо улучити прилику да дамо још неку карактеристику Селимбегову. Селимбег воли Емину, и Емина воли Селимбега; али, да би се драма могла да развија, ту треба да дође још неко трећи. Тај трећи то је Џаферага. И тај воли Емину, и Емина, не мрзећи га, држи га у својој љубавној мрежи. Играјући се, Емина, и ако воли Селимбега, држи и Џаферагу. Али она хоће више да се игра, него што то допушта Селимбегово господство душе. Опкладивши се са својом другарицама да ће, док оне гвире кроз врата, обезоружати оба Ромеа, она успе да их обојицу обезоружа на један доста вешт начин, и да добије опкладу. Дру-

гарице су виделе како се Емила игра са Селимбеговим оружјем, и како га, једно за другим, баца по земљи, и Селимбег то не може да издржи. И ако је муслимански страсно воли, он се реши да покида све везе, и уда је за Џаферагу. Селимбег је господин. И ако је воли, његово му господство нарећује да своју срамоту опере. Један његов разговор је карактеристичан: „Зар сам се само зато родио да се вежем за једну жену, макар ми била дража од очију, па да управља са мном?... На то још никада ни помислио нисам... Зар се не може волети ђевојка, болан, а да се и не помишља о женидби? Зар је и то забрањено?... Ја, који никада робовао нијесам, да робујем њој, кући, деци? Да се одречем слободе, славе своје, јунаштва и везирства свога? Ја?...“ Тај разговор је карактеристичан, и ако, у основи својој, није искрен; није искрен, јер је он и сувише заљубљен у Емину да би целу своју историју могао да подведе под тај шаблон. То говори *бег*, традиционалист, човек са туђом душом. Онај други, нови човек у њему, саветовао би му да од те „ситнице“ не прави питање. Али, од тога он је направио питање: он, који лудо воли Емину, и зна да и њега Емина воли. Драма треба да се сврши победом старога, победом, да тако кажем, муслиманизма. И једне вечери, кад га је Емина најчежњивије очекивала, јер јој после те „игре с оружјем“ није долзазио, и кад је и он њу највећма желео, Селимбег, уз уздахе и љубавни бол, са два своја пратиоца, и унаточ вољи Емининој, насилно уда Емину за Џаферагу. То је било, зулумћарево зулумћарство.

На крају, нека је још додано и то да су извесне ситуације добро израђене, „третиране“ по ономе што им је карактеристично, и међусобно лепо и присно везане. Нарочито треба истаћи обраду Селимбеговог карактера. Јер, са Селимбегом, Г. Ћоровић даје своју најкомпликованију личност, и драмски, и поетски, и по личним схватањима. Драмски је Селимбег стављан у врло тешке ситуације, у контрасте, у сложен драмски интерес, у интриге које су раније биле ређе код Г. Ћоровића, и увек се ту Г. Ћоровић умео позоришно и драмски да понаша, и с успехом да решава створене ситуације; поетски Селимбег изгледа тако исто добро, јер је, овом приликом, његов дерт и севдах далеко интересантнији од севдаха и дерта личности које су раније биле представници тих истих осећања; по личним схватањима, најзад, Селимбег је један

„ослободилачки“ муслимански дух, који, и ако неискрено, врло убедљиво брани своје поступке. Другим карактерима у овоме комаду, као и другим нашим комадима, недостаје позоришне крве, сталног задржавања наше пажње, драмскога интереса и, нарочито, недостаје драмских контраста, опонената, позоришног развијања створених ситуација.

Други комад Светозара Ћоровића, *Повратак*, развија мотив са друге жице његове драмске лире. Он би се могао назвати „социјални“ комад. Он развија једно актуално питање: однос ага и сељака. Један сељак, Тодор, ради на земљи поседника Бећираге. Тодор има сина Арсена који је отишао у Америку у печалбу. Тодор га жељно очекује, јер ће Арсен донети новаца, и у кући ће настати бољи дани. Међутим, за то време, поседник Бећир-ага снује други план: он хоће да прода ту земљу другоме и, у том циљу, долази у оронулу Тодорову кућу. Између Тодора и новога купца настаје „лицитација“ ко ће остати на тој земљи. Кад се цена земљи већ толико попела да Тодор не може ни да помишља на њу, и ако је за ту цену „лицитирао“ само с тога што је свакога момента очекивао долазак синовљев, — Тодор заста осећајући како се сви планови руше. Кад је већ било готово да мора да уступи земљу, у кућу рупи Арсен и даде тражену цену. У томе моменту је требало дати што јачи ефект. Мајка, пошто се довољно изгрлила са сином, примети да је син дошао, као у новели Срђана Туцића, без руке.

Тај нас крај није много одушевио. Али, друге ствари у комаду, и ако су саме изазвале више приповедачки интерес него ли драмски, изазивају пажњу. Оне изазивају пажњу нарочито с тога што су то ствари које би Г. Ћоровић требао да узме у драмску обраду. То су: социјални елеменат који уноси, битни и основни за његову средину, актуалнији, и, најзад, погоднији за драму. У том смислу би Г. Ћоровић требао да ради.

⁂

Државни Стан је комедија која почиње талијански, развија се руски, и завршава француски: почиње кикотом и хуком, развија актуелне проблеме рускога друштва, и завршава једном досетком.

У Русији, извесни виши чиновници имају бесплатан државни стан. Такав један државни стан упражњен је смрћу

једнога чиновника. Треба га, сада, населити. Кандидата је много, а стан је један. Као најозбиљнији, истакне се секретар Аљејев, јер он пристаје да узме кћер Виљајева, цивилног ђенерала, помоћника маторог момка Владикина, шефа једнога одсека једнога министарства. Та се девојка зове Марија Андрејевна. До половине комада, у њој има чисто галске крви: она не воли никога, она воли све младиће; узеће онога који буде најпогоднији. Она, дакле, пристаје на ту „партију". Али, од половине комада, њој поче да се удвара сам шеф одсека, војни ђенерал Владикин и она пристаје на све то удварање, и све последице: брак с њим, отказ Аљејеву. Од те друге половине, у њој проради руска крв, и тако, сада, комад има и своју тезу. Теза је ова: Аљејев је био у сањиновским односима са Татјаном Антоновном, ћерком једнога преписача из тог истог министарства; из те везе дошло је оно што долази, а из тога дошла је и теза Марије Андрејевне: Аљејев треба да узме Татјану. За то време, њен однос са старим ђенералом дошао је до веридбе. Кад је ђенерал отишао послом за по сата, она је улучила прилику да целој кући и целоме руском друштву одржи једну моралну проповед у којој су додирнуте све могуће породичне и брачне тезе. Очекујући ђенерала Владикина, Мишела, како га зове цела кућа, између мајке и кћери овако се завршава тај интересантни дијалог, и тиме завршава и комедија:

Варвара

...Ако се удаш за Мишела, мораћеш лагати још више... И њега ћеш лагати.

Лидија

Знам... Лагаћу и њега. Само он је стар и, хвала Богу, неће дуго.

Владикин

(Појављујући се на предсобним вратима)

Сви

(Гледајући на њега уплашено).

Владикин

Нисам дуго? А?

Лидија (са веселим, срећним лицем)

Мишел! Мили мој! Зар већ? Браво! Дабоме да ниси дуго остао! (Иде к њему).

Бранко Лазаревић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Михаило Петровић, Елементи математичке Феноменологије. Издање Српске Краљевске Академије. Београд, 1911.

Под горњим насловом изишла је у издању Српске Краљевске Академије опсежно дело од педесет штампаних табака, које се по своме обиму и садржају већ на први поглед приказује као главно дело нашега, и у страном свету добро познатога, научника Г. Др. Михаила Петровића.

Ономе ко је пратио досадање научне радове тога научника биће утисак да пред њим лежи плод дугогодишњега рада, још много одређенији. Већ у академској беседи Г. Петровића, „О математичкој теорији активности узрока", држаној 9 јануара 1900 године оцртава се основна идеја горњега дела. Он је ту идеју поступно развијао у овим својим радовима: „Les analogies mathématiques et la philosophie naturelle". („Revue générale des Sciences pures et appliquées", 1901), „Покушај једне опште механике узрока", („Глас Српске Краљевске Академије", 1905). „La Mécanique des phénomènes fondée sur les analogies", („Scientia", Paris, 1906). Тако нам ове публикације престављају поједине етапе научног рада од преко десет година, чији су се резултати кристализовали у горњем делу, са којим желимо овим приказом упознати и шире кругове нашега просвећенога друштва.

Основна идеја Г. Петровића „Феноменологије" изникла је из појма математичке аналогије. Покушаћемо да растумачимо тај појам помоћу неколико конкретних примера из теоријске физике, избегавајући при томе математичке обрасце да би оно што следује било приступачно и нематематичарима.

Обратимо се прво феномену осциловања математскога клатна, оствареног у једној тешкој материјалној куглици, обешеној на танкоме, потпуно гипком, концу. Померена за мали део лука из свога положаја равнотеже и остављена сама себи, таква куглица би, кад њеном кретању не би сметао ваздух, осциловала без престанка, описујући увек исти кружни лук. Половину дужине тога лука називамо амплитудом, а време што га куглица треба да се, пошавши из једнога од својих двају крајњих положаја, поврати опет у исти положај натраг, периодом осцилације. Та периода била би константна, па не би

зависила од величине амплитуде, него само од дужине клатна. Ако се осциловање клатна — као што је обично случај — дешава у отпорном ваздуху, онда ће феномен добити други ток. И сада ће периода осцилације бити за време трајања читавог феномена константна, али ће амплитуде осцилација бивати све мање и мање, куглица ће описивати све краће лукове, осцилације ће бити амортиране. Теоријска физика открива законе посматраног феномена, даје једначину из које се може израчунати дужина једне периоде, формулише математски закон по којем осцилације слабе и учи да узастопне амплитуде постају све мање опадајући у геометријској прогресији, једном речи, она нам својим савршеним језиком описује феномен и даје нам средства да све његове детаље у напред предвидимо. Језик теоријске физике, то су математски обрасци у којима је посматрано клатно заступљено математским величинама: својом дужином, масом и коефициентом ваздушног отпора.

Показало се да закони који регулишу осцилације математског клатна важе и за друге, сасвим различите феномене. Наведимо конкретне примере.

Замислимо два суда спојена на својим доњим деловима са једном цеви која се даде затворити. Затворимо ли ту цев, па напунимо ли судове са каквом течношћу, тако да њени ниво-и буду у оба суда различити то ће у тренутку када цев која судове спаја, отворимо, течност појурити из суда вишега ниво-а у суд нижега. То кретање неће престати чим се ниво и буду изједначили, него ће се продужити до једне извесне границе, после чега ће наступити кретање течности у противном правцу. Тако ће ниво-и течности у оба суда осциловати око онога положаја у којем су оба ниво-а изједначена. То исциловање биваће све слабије и слабије, док на послетку не постане оку неприметно.

Математски закони, који регулишу овај феномен, исти су као и они који регулишу кретање математскога клатна. И овде је периода једне осцилације константна, и за њу важи иста једначина као и за периоду клатна, само ваља дужину клатна заменити са висином стуба течности, масу клатна са масом течности, а коефицијенат отпора ваздушног са коефицијентом отпора цеви што спаја судове. И овде опадају ам-

плитуде у геометријској прогресији по оном истом закону по којем опадају амплитуде математскога клатна.

Исти ови закони регулишу и акустичне вибрације диапазона. Потресемо ли један такав диапазон, то ће он почети да вибрира и да звучи. Те вибрације биваће све слабије и слабије, али периода њихова остаје непромењена; зато и висина тона, којим диапазон звучи, остаје иста и ако његова јачина бива све слабија. Пређашњи обрасци примењују се директно и на овај случај, само ваља математскима величинама у тима обрасцима дати друго значење.

Исти закони важе и за феномене електричних осцилација. Спојимо ли, на пример, унутарњу облогу електрично оптерећене лајденске боце са спољашњом, то се обе врсте електрицитета, које се на њима налазе, неће у један мах изједначити и поништити, него ће се обе облоге пунити наизменце час позитивним час негативним електрицитетом, једном речи електрична оптерећења ће осциловати између обеју облога док то осциловање не постане неосетно. Амплитуда тих осцилација рапидно слаби, али периода њихова остаје непромењена. То својство електричних осцилација примењује се у телеграфији без жице. Јер, као што ће вибрације диапазона изазвати осетне вибрације и звучење другога једнога диапазона само онда ако се обе налазе у резонанцији, то јест, ако им периоде вибрација, које зависе само од њиховог материјалног састава, одговарају, тако ће електричне осцилације одаслане антеном станице која шаље вест, изазвати осетне електричне осцилације у антени која је прима, ако су обе антене тако удешене да се налазе у резонанцији. Све антене, које примају вести, резонују на различите, али одређене вибрације, па се на месту, одакле се вест шаље, одаберу оне вибрације на које резонује само она антена која треба да прими вест.

Сва четири феномена, што смо их сада у главним цртама описали, сачуњавају једну аналошку групу, јер су њихови закони оличени истим математским обрасцима, само математске величине тих образаца имају у сва четири случаја разно значење. Тако на пример, једна величина, означена у делу Г. Петровићева са nq, означава у првоме случају тангенцијалну компоненту теже, у другоме тежину померенога дела течности, у трећем еластичну, а у четвртом електростатичну силу.

Истоветност закона, који регулишу све четири појаве,

опажена је тек пошто су ти закони били сваки за себе развијени. Основна идеја дела Г. Петровића јесте: констатовати ту идентичност већ у премисама из којих су ти закони изведени

Та идентичност се констатује из истоветности улога што их играју разне физикалне величине у посматранима феноменима. Тако је, да се задржимо опет на напред наведеним примерима, сасвим свеједно да ли величина nq, уведена у склоп математских релација означава компоненту теже, тежину течности, еластичну или електростатичну силу, главно је да је њена улога према посматраном објекту појаве, према брзини кретања, у сва четири случаја иста. Она умањује при току феномена од стања равнотеже ту брзину и то у тим већој мери што се је појава више удаљила од тога стања. Тако умањује у првоме феномену тангенцијална компонента теже брзину осцилирајућега клатна, када се оно креће од положаја равнотеже, тим више у колико се је више оно од тога положаја удаљило. То одступање од положаја равнотеже зове се у сва четири феномена тоталитет објекта, па је зато величина nq у сва четири феномена детерминисана у својој улози потпуно називом: депресиван узрок пропорционалан тоталитету посматранога објекта појаве. Из истоветности улога ове, а и осталих величина следује истоветност механизма појаве који је, дакле, за све четири феномена исти. Све четири појаве генералисане су сада у једну која се назива једном општом шемом. Елементи за такве шеме добивају се, према томе, на тај начин да се појава ослобађа свега онога што не игра какву улогу у механизму који појаву регулише. Зато су појмови, који су предмет таквих шема, са једне стране мање многобројни но они на које се наилази у посебним теоријама појединих појава, а са друге стране по обиму пространији од ових.

Са таквима појединостима као елементима приступио је Г. Петровић едификовању једне генералне теорије са пространством једне нарочите гране Природне Филозофије, која се састоји из генералних метода за предвиђање појединости појава према природи улога оних фактора из чијег стицаја резултује појава као нужна последица.

Едификација те теорије изведена је у главном генералисањем једначина Рационалне Механике. Владајући суверено

математиком анализом, аутор је оштро одредио шта разни типови општих једначина Механике у ствари претпостављају, и у колико се величинама, што су у њима садржане, може дати шире значење него што им је до сада давано. На тај начин пошло му је за руком да у једном, по обиму и композицији својој најзамашнијем, одељку свога дела даде главним типовима општих једначина Механике такву генерализацију да се они могу примењивати и у осталима деловима Теоријске Физике, а и у другим егзактним наукама. Једна серија конкретних примера из науке о Електрицитету и из Хемије показује јасно ту примену. И сада свака од величина, које се појављују у тима генералисаним једначинама, има, према склопу једначине, једну одређену улогу, али је та улога знатно пространија него што је до сада била. Раширивши на тај начин поље примене општих једначина Рационалне Механике добили су и неки од принципа Механике шире значење (генералисање теореме живе силе, генералисање Гаусовог принципа најмањег присиљавања), а току свакога феномена дата је елегантна геометријска интерпретација у полидимензионалном простору (кретање фигуративне тачке, геодетске линије на варијететима полидимензионалног простора).

Нарочиту пажњу обратио је аутор квалитативнима решењима проблема. Често пута није могуће проблем оштро математски формулисати него је само могуће одредити тенденцију узрока који појаву изазивају, а често пута и границе између којих се варијације тих узрока, па и њихових последица крећу, то јест могуће је добити апроксимативну слику појаве, па на пример одредити да ли ће посматрани објекат у току појаве јачати или слабити, да ли ће имати максималних или минималних вредности, да ли ће се мењати периодички или примицати којем асимптотном стању, и т. д.

Тима квалитативнима решењима није до сада обраћана довољна пажња, па су се математичари почели тек у најновије доба бавити тим питањем. У делу Г. Петровића скупљена је лепа збирка таквих квалитативних решења, те су предмети тих решења већим делом проблеми физиологије, психологије и социологије. У тима случајевима није обично могуће проблем математски квантитативно формулисати, него је, у најбољем случају, могуће одредити улоге појединих узрока који феномен изазивају. Та одредба улога узрока (Г. Петровић их

дели у импулсивне, депресивне, реактивне, улоге веза изазивача, регулатора, терена и тако даље) омогућава у великом броју случајева конструкцију апроксимативне слике феномена или констатацију неких карактерних особина његових. Такова квалитативна решења обављају се у многим случајевима без математских једначина, па би зато многима могла такова решења изгледати нематематска. Тај суд био би погрешан, јер се проблем може и без једначина математски третирати. Ми се у овоме случају налазимо у првом развитку једне научне дисциплине која још није добила свој покраћени језик. Слично је било са многима математскима дисциплинама које су биле већ високо развијене пре но што су се почели примењивати у њима математски обрасци.

Погрешно би било очекивати у делу Г. Петровића откривање каквих нових природних закона. Математске једначине не садржавају у себи ништа више но што се у њих метне, Г. Петровић формулише само познате природне законе, али их формулише у таквом облику који омогућава једну нову класификацију природних феномена. Та класификација се не врши по њиховим спољно-феноменолошким одликама, него по њиховој математској структури. Дело Г. Петровића не познаје граница између појединих делова физике и осталих егзактних наука, него везујући феномене по њиховом математском механизму, покушава нова груписања наука која не воде рачуна о историјском развитку њиховом. Када би се принципи феноменологије Г. Петровића применили на све егзактне науке, добио би се један нов систем тих наука.

Такав систем био би један вештачки систем — слично као што је Линеов систем у ботаници — који би, врло вероватно, могао открити нове, до сада неопажене аналогије, расветлити по неки занемарени кутић егзактних наука и изазвати теоријска и експериментална испитивања у којем новом правцу.

Феноменологија Г. Петровића, омогућавајући ново, оригинално груписање природних феномена, омогућава у многим случајевима формулисање природних закона у облику згодном за математска посматрања. Његова класификација улога узрока показује се као врло употребљива баш у оним наукама где је математика до сада најмање примењивана. Тима наукама пружено је делом Г. Петровића корисно оруђе, које ће

се тим више усавршавати у колико се више буде употребљавало.

Др. М. Миланковић.

Н. Вулић, Јован Томић као историк („Дело“ за 1910 и 1911 год.).

(4)

б. Ништа друкчији није био Г. Вулић ни кад се поново латио да докаже да „in un pumto medesimo“ значи „у исту тачку“, и да у снази одржи један бескрајно велики апсурд, који је сâм створио.

У депеши которског провидура Ерица од 15 септембра 1692 стоји од речи до речи написано ово: „Све сам учинио да одржим ово место [Цетиње], за које сам од Ваше Сињорије добио вишеструка одлучна наређења, само ми се не допада што сам позади оставио дистриктуалце из овог краја [народна војска из Боке], јер пошто се алај-бег херцеговачки још једнако бави у Требињу са добрим одредом Турака, а паша у Невесињу скупља други одред, како се то чита у писму сопраинтенданта Гонемија, које у препису прилажем на размишљање Вашем Господству, сумња се *да, имајући споразум са Сулејманом, једновремено* (у једно исто време) *не нападну на различну и дијаметрално супротну међу*“.[25]

Пошто сам знао да је и раније било споразума између скадарског и херцеговачког паше о заједничком и једновремеменом нападу на Црну Гору, да истерају Млечиће отуда и њу потчине; а биле су ми познате депеше главног провидура од 22 октобра 1692 године и которског провидура Ерица од 6 новембра те године, у којима се поново говори како је херцеговачки паша имао напасти на млетачки посед у исто време кад се Сулејман-Бушатлија буде упутио против Цетиња; и знао сам да реч punto у италијанском језику значи не само „тачку“ него и „час“, „моменат“, „време“, и да се у том значењу врло често употребљава у млетачким споменицима — ја сам говорећи *о оним двама одредима херцеговачке војске* рекао у мојој књизи да ће се они сјединити и напасти (на Млечиће) *једновремено* са Сулејмановом.[26]

[25] В. горе наведен оригинални текст овог последњег дêла тога става.

[26] *Црна Гора за Морејског рата*, ст. 216.

Г. Вулићу није се допало ово тумачење речи „in un punto medesimo“ па је похитао у својој „критици“ да ме поучи у италијанском језику и рекао је: „Несумњиво, међутим, in un punto medesimo не значи „једновремено“ него на исто место, на исту тачку (напасти). Академик је сасвим изменио смисао, јер није све једно хоће ли две војске напасти једновремено са Сулејманом или на исту тачку“.[27]

Ову лекцију Г. Вулића из италијанског језика одбио сам, јер је бесмислена: учи ми човек ономе што не ваља! И остављајући на страну један врло интересантан податак у једној од депеша тога истога котор. провидура Ерица — да би се нашао за каснију прилику, ако устреба — превео сам му спорно, горе наведено, место онако како он жели и показао сам му да би таква реченица представљала необичан апсурд, пошто би гласила: „...сумња се да, пошто су у споразуму са Сулејманом, њихов (двеју војсака) напад не буде *на једну исту тачку различне и дијаметрално супротне границе* (Црне Горе“).[28] Јер такве тачке нема, јер једна иста тачка не може бити „на различној и дијаметрално супротној граници“, међутим цела реченица има смисла, потпуно је логична и одговара фактима историјским, кад се каже да је напад турски имао бити једновремен на две различне и дијаметрално супротне стране (Црне Горе), јер то је оно што Турци хоће да учине, то је оно чега се Млечићи плаше, и то је оно што се ови труде да осујете.

Нашавши се после овога у великој незгоди и не знајући како друкчије да се извуче из ње, Г. Вулић се уздржао да говори о главној ствари, о значењу речи „in un punto medesimo“ па је ударио у извијање, у измишљања и у потворе. Он сада вели: „Поменуте две херцеговачке војске спремају се да нападну на Црну Гору са севера (на Грахово) а Сулејман с југа (на Цетиње). Извор каже [!] да ће *оне прве две*, како се сумња, управити in un punto medesimo le loro aggressioni à diverso e diametralmente opposto Confine. И Т(омић) је у својој књизи (о којој говоримо у критици) „Ц. Гора за Морејског Рата“ стр. 216. мислио да ће *те две* војске извршити напад на северну границу: „обе су имале (то јест тре-

[27] *Дело* за април 1910, стр. 137.

[28] *Одјек*, за 1911, бр. 25 од 1 февр., трећи стубац подлиска.

бињска и невесињска војска) напасти једновремено са Сулејмановом (то је јужно)“. Сад грубом једном погрешком узима да је ту реч о северној и јужној војсци и говори — лудости како *те две* војске не могу напасти на једну исту тачку, јер једна иде на Цетиње а друга на Грахово! Дабогме да му је за ту операцију требало и мало њему тако омиљеног *фалсификата*, и зато измишља да извор говори о две дијаметрално супротне стране (његове речи: „на једну исту тачку двеју дијаметрално супротних страна“) док извор јасно употребљава једнину“![29]

Г. Вулић прети да ниже ниску од мојих погрешака, а сâм је у овом једном ставу свом пружио читаву ниску својих измишљотина и потвора. Не улазећи у испитивање да ли је овде узрок незнање или несавесност критичарева, ја само могу жалити што се и овакве ствари јављају у раду једног професора Универзитета, и било једно или друго, у сваком случају критичара треба прво стукнути у границе пристојности а потом логике.

Тако, ако се почне с репа, *прва неистина* у његову ставу јесте потвора да сам ма шта фалсификовао. У подлиску „Одјека“ од 1 фебруара прошле године (стубац трећи, ред 5—9), саопштио сам реченицу из извора и превео му је од речи до речи тачно онако како је он желео да гласи. Ту је била и реч „Confine“, коју сам му буквално превео — јер он од „буквалнога“ не одмиче — и за коју он каже да је у извору у једнини. Извор је, дакле, тачно саопштен како је он хтео, и према томе ту нема ни измишљања ни фалсификата. Али пошто сам оправдано наслућивао да Г. Вулић не зна шта значи реч „Confine“, написана великим словом, на том месту и у тој прилици, иза речи „Граница“ ставио сам „Црна Гора“, колико да му нагласим да овде та реч нема просто значење међе, границе, него простора, и зато, кад сам коментарисао онакву изворну реченицу, у којој се говори *„о различној и дијаметрално супротној* граници“, *у том коментару* као синоним речи „граница“ узео сам реч „стране“. Овај мој поступак могао је бити само погрешан, ако се реч „стране“ не могу употребити као синоним речи „граница“ и ако то не одговара смислу целе реченице, али никако фалсификат.

[29] *Дело* за фебруар 1911, стр. 304—305.

Ну овај мој поступак не само што није погрешан него, напротив, потпуно је тачан. Г. Вулић не зна шта значи „Confine“ и он је моје раније наслућивање само потврдио оваким својим умовањем. Зато га треба научити. Поред обичног значења међе, границе, у млетачким документима оног доба и онога краја речју, „Confine“, пре него су Млечићи успели да задобију Црну Гору и суседне јој крајеве, тако написаном, означаван је тамошњи млетачки крај, према Турској.[30] „Confine“ је дакле, одговарало нашој речи „Граница“ („Војничка Граница и тако даље) и значила је не само „међу“ него и просторију, због чега је суседни непријатељски *крај* зван „inimico Confine“.[31] Кад је пак Млетачка република у току рата заузела нове крајеве, ти нови крајеви постали су „Confine“,[32] који се зову још и „Confine Nuovo“ за разлику од старе која се назива „Confine Vechio“.

Али „Confine“ у тим млетачким споменицима означавала је и оно исто што и „Граница“ у Србији за време српско-турског рата: терен на коме је унаокруг Србије, на три стране, вођен рат с Турцима.[33]

У оба ова случаја реч „Confine“ није значила просто међу, линију, пограничну линију, него територију и простор. То значење имала је реч „Confine“ и у оној Ерицовој реченици. Она тамо не значи просту пограничну линију него простор, „Границу“ унаокруг млетачкога заузећа у рату, и та „Граница“ има своје *стране*. Отуда кад је реч „о *различној* и *дијаметрално супротној* Граници“, не може се ни говорити о само једној страни њеној него о двема странама које као *различне*

[30] *Црна Гора за Морејског рата*, стр. 302 и 306 (два пута).

[31] *Црна Гора за Морејског рата*, стр. 328.

[32] *Ibid.*, 336; *Il Montenegro*, стр. 41, 45, 47, 69. — Има пак примера где се употребљава и множина од те речи да се њом каже „крај“. Тако на пример у италијанском преводу недатираног писма владике Висариона из год. 1688 Црна Гора двапут се назива „Confini“ (Il Montenegro, стр. 33). У оригиналу тога писма први пут је казано „банде“ (стране = крај: „да бисте намь и ѡпеть кавалиера послали с воискомь докле да богь и изиде *на ѡве баньде* ваше пресвиетло г.“), а други пут „кѹфине“ (Ibid., таб. VII, стр. 62—63).

[33] Г. Владан Ђорђевић своје белешке из српско-турског рата 1876. назвао је „На граници“. Онда се говорило: На граници, отишао на граници итд. без обзира на којој је *страни* Србије.

и могу бити *дијаметрално супротне*, као што је био случај, о коме се говори у оној реченици, где је реч о непријатељу који се спрема да нападне са две стране. Према томе у мојем коменнтару те реченице не само што нема фалсификата него нема ни погрешнога.

Друга је *неистина* у томе што је Г. Вулић тврдио како сам говорио да неке две војске не могу напасти „на једну исту тачку“. Неистина је, јер тамо није било речи о ма каквој једној истој тачки него о једној истој тачки која је „на различној и дијаметрално супротној граници“. Овака тачка не постоји, зато на њу и не могу нападати *никакве* две војске. На такву тачку, за коју зна само Г. Вулић, нису могле нападати ни две војске од којих је једна у Арбанији а друга у Херцеговини, нити пак две војске из Херцеговине.

Трећа је *неистина* у онаком представљању код Г. Вулића да сам двема војскама које су имале напасти „in un punto medesimo на различну и дијаметрално супротну границу“ (на две дијаметрално супротне стране нове млетачке територије), друкчије писао у књизи „Црна Гора за Морејског рата“ на страни 216, а друкчије у одговору, наиме: да сам први пут говорио да су то оне две херцеговачке војске, а потом да је с једне стране херцеговачка а с друге арбанашка војска. То није истина. Ја сам на првом месту рекао да се у Херцеговини окупљају две војске, потом да ће се те две војске *сјединити*, и најзад да ће те две војске — сједињене — напасти једновремено са Сулејмановом. Кад се каже тако, шта може бити друго него да су та два херцеговачка одреда, у тренутку једновременог напада са Сулејмановом војском на непријатељску територију, имала сачињавати *једну војску*, северну, а Сулејманова *другу*, јужну. Тако је то тумачено и касније, у одговору. И ту је било речи о двојици паша о двема војскама на двема супротним странама: на једној је је страни херцеговачки паша са херцеговачком војском а на другој је Сулејман Бушатлија с арбанашком, јер су се та двојица паша и раније и тада договарала о заједничком и једновременом нападу на Млечиће у Црној Гори. На оба места друкчије нисам ни могао писати, кад ми је од самог почетка била јасна она Ерицова реченица у вези са другим изворима.[34]

[34] Главни провидур далматински, кад говори о овим двама херцеговачким одредима, који имају да нападну с једне стране, док Сулејман

Сем тога и само тумачење италијанских речи „in un punto medesimo“ са „једновремено“ не допушта да се Ерицова реченица разуме друкчије него шао сам је схватио у оба маха. Свако друкчије тумачење даје нов апсурд. Ја сам ово оставио Г. Вулићу, да он то тврди и доказује.

(Наставиће се.)

Јов. Н. Томић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Из концертне сале.

13 фебруара у Народном Позоришту био је други камер-музички концерт Удружења за камерну музику наставника Српске Музичке Школе. На њему је као солиста ступила пред нашу публику једна уметница о којој европска критика води рачуна, Г-ђица Марија Дворжак, пијанисткиња ретких способности, изразита, интелигентна, и извела је неколико композиција модерних композитора и Бетховенову „Sonata appassionata op 57“. Њену репродуктивну уметност можемо најбоље оценити када кажемо да она у моменту када свира продукује. Она не чита са листа исписаног од композитора, него прожима свој дух композицијом његовом, саживљава се са њоме и после даје *своје* дело, увек лепо, увек здраво, увек уметничко. Она има технику сигурну и израђену, али не парадира њоме, него је ставља у службу својој музикалности, и онда када сигурним гестовима изводи компликоване, ритмички и хармонијски, пасаже, и када меким ударима пева широку мелодију, топлу и меку, под њеном топлом и меком уметничком душом. Ми смо ово осетили исто као што су осетили и они размажени из Европе, и у Лондону и Берлину и Бечу и Прагу, у местима где је госпођица концертовала.

буде напао с друге стране, и не говори друкчије до као о једној војсци о војсци паше херцеговачкога, који је у споразуму са Сулејманом (Текст који говори о томе наведен је горе у напомени 24). Тако исто говори и котор. провидур Ерицо у депеши од 6 нов. 1692 (Текст о томе в. даље. На оба та места нема ни помена о двема војскама, него о једној, над којом је паша херцеговачки, и то је та северна војска.

„Успомене“ Већеслава Новака, непретенциозне а искрене, некада са старом техником, чудном за модернисту Новака творца „Фантазије“ за штрајх квартет, али увек неизвештачене, изгледа ми да су јој врло симпатичне, као и модеран програм уопште. Јер је заиста са ганућем извела Triste, са много нерава Jnquietto, и пуном душом је отпевала Amoroso, више старо него ново Amoroso, али ипак зато лепо. Пикантан Регеров скерцо, у облику хармонијама и ритму не скрупулозан, под њеним прстима добија. Хладни Рахмањинов „Moment musical op 16 бр. 4 и Шубертов „Erlkönig“ у Листовој преради су мање успели, зато што су и као композиција за клавир од мање вредности; док је соната од Бетховена својом величином се издигла и у души праве уметнице оживела својим великим животом. Са једном, ретком за даме, музичком интелигенцијом интерпретовала је Г-ђица Дворжак ово велико дело једнога Великана. Са Г. Зорком је извела Рубинштајнову сонату за виолу и клавир op 49 f moll, једно од најлепших дела из литературе за виолу, боље дело једнога композитора о коме данас, са правом, влада подељено мишљење; са Г. Г. Ружичком, Зорком и Рендлом квартет op 26 у A dur-у од Брамса, квартет који има најлепше Adagio у камерној музици после Бетховена, врло интересантан први став, недуховито и гломазно Scherzo и често не у стилу камерне музике Finale. Цео програм је био стилистички уједначен, у знаку апсолутне музике, и, изузевши Бетховена, после-романтичне периоде четрдесетих и педесетих година прошлог века. Успех је био ту, и пуна кућа је дугим аплаузом поздравила Госпођицу Дворжак и наше Удружење за камерну музику.

20 фебруара извели су наставници Српске Музичке Школе своје ученике пред публику. Од добрих наводимо оне који се истичу и биће добри музичари: М. Фотића (виолина). Радојку Радичевић (клавир. певање), Л. Ђокића (виолина), Мирославу Петронијевић (клавир) и Синишу Станковића (флаута). И остали су са мање или више успеха извели своје пиесе: Јелка Стаматовић (клавир, певање) свира дискретно и има леп mezzo sopran, Натошевићева, која ће се брзо развити и постати добра клавиристкиња, П Радивојевић познати челист ове школе, Шапоњићева виолинисткиња нежног тона и меке кантилене, Радмила Каралић (виолина) сигурна у ритму, здрава у тону и музичком схватању, Јелица Бранковић, Дара Петровић, Ру-

жица Николић, све три са смислом за клавир и интересантни контрабасист Живановић. Хор је певао сцену, ариозо и хор из опере „Јоланта“ од Чајковског (соло Радојка Радичевић) и Ариозо и хор из опере „Живот за цара“ од Глинке (соло Јелка Стаматовић). Класа за камерну музику извела је II, III став Trio у G dur-у од Моцарта. Публика је била задовољна успехом.

24 фебруара био је у Народном Позоришту Синфонијски концерт оркестра Краљеве Гарде под управом Г. Ст. Биничког. Солиста: Г-ђа Вида Вулко Варађанин. Госпођа је имала ту несрећу да изиђе после Госпођице Дворжак као пијанисткиња. осим тога да свира Waldesrauschen од Листа, композицију коју је Г-ђица Рајна Димитријевић недавно са толико успеха и пуне уметничке интелигенције интерпретовала. Госпођа Вулко добро свира и може да заинтересује ужи круг својих пријатеља, али то још не значи да је она у стању технички и музикално да савлада програм који је свирала. Ни Менделсонов, не несавладљив Концерт у gmoll-у са пратњом орхестра, ни Waldesrauschen од Листа, ни Hexentanz „американскога Грига“ Мек Дауела. Једино је Бајићевог „Враголана“ добро извела. Госпођа је дошла у Београд и свирала на концерту у корист подизања дома Музичке Школе „Станковић“.

Оркестар је био бољи од Госпође Вулко. Извео је, по јачан наставницима Српске Музичке Школе (за првим пултом нисмо видели концертмаестра Г. Штајнбаха): Синфонију у Es од Хајна, местимице добро, али не увек стилистички верно и са потребном дискрецијом, увертиру „Frithiof“ од Дибоа, неоригиналну, али добро израђену увертиру, и „Пиемонтеске игре“ од Синигаља, које никако не пристају у оквир синфонијских концерата а изведене су врло неизразито. Оркестар је свирао, али не задовољава, јер су људи који га сачињавају врло неједнако музички развијени, и да није било наставника музичке школе у њему, не би ни толико успео. Не може се замислити да оркестар који је у вечитом послу најразличније врсте, и на маршу, и пред двором, и у биоскопу, у Народном Позоришту, концертној сали, и на балу, има одређену и симпатичну физиономију. Осим тога људи су толико заморени, да се у пуном смислу те речи једва држе на ногама. Ја им се дивим. Многи од њих није ни слутио да ће икада сви

рати увертиру од Дибоа. Они данас са чудном истрајношћу свирају музику за „Егмонта“ или „Дорћолска Посла“ или „Виларове Драгоне“, да сутра може бити изводе какав „Гладијаторски Марш“ или „Девету Синфонију“, или интерпретују давно очекивану, и на жалост и срамоту још не изведену, драмску бајку „Вече на мору“ од П. К. Божинскога. Оркестар Краљеве Гарде се жртвује, ми то осећамо, али знамо да за културни прогрес те жртве не значе ништа. На против. Време је дошло да добијемо цивилни оркестар, који ће *моћи* да врши музичко-цивилизаторску мисију. А оркестар Краљеве Гарде треба оставити његовом правом позиву. Није тешко саставити нов оркестар. Имали смо га пре неколико година, и људи из њега данас свирају у нашим великим хотелима, а неколико их је у самом оркестру Краљеве Гарде. Не знам ко је томе крив, али знам да онај који би могао решити такозвано „оркестарско питање“ греши што га не решава. Јер је оркестар база за највиши и интелектуалнији музички развој у нас. И онај који *неће* да створи ту базу, стаје на путу једном културном изразу нашега духа. А не треба да кажем шта то значи.

У нас се буди интензивнији музички живот. Подићи га може само заједнички рад. Заједница ће створити један јединствен програм, и помоћу њега поћи напред у великом послу подизања српске музике, коју може створити српски музичар помогнут својом разумном публиком. Али ко улази у заједницу мора да жртвује своје личне амбиције и прохтеве, и бити толико снажан да се помеша међу себи равне и јаче од себе. А те снаге нема у наших људи. Да је ње, ми бисмо брзо добили публику која би имала инстинкта за лепу и паметну музику, и тиме би за увек престала да продире површна и лака, наметљива и нескромна, музика нижега реда, која је до скора била код нас са симпатијама слушана и о којој сѐ једино и водило рачуна.

Да су нам снаге растрзане доказ је што у Београду има две музичке школе, које имају пуно права да постоје, али никада не ће постићи оно што желе. Треба бити искрен и констатовати очигледну чињеницу: кад не буде било две школе, него једна, државна или не, свеједно, онда ће бити и оркестра какав је потребан, биће плана и система у јавном раду, више живота музичарима, више рада у скромној соби српског компо-

зитора. Али за то треба прегазити своје човечанско ја, своје прохтеве и амбиције, и уметничко ја ставити у службу општим културним потребама. Наивно се вара онај који мисли: да је, радећи за себе и за себе, учинио све што је било потребно и публици и култури и нашој музици; јер је врло мало гаранције да су индивидуалне особине оних који одричу потребу заједнице толико јаке да одрже уметност на достојној висини и упуте је правилним путем.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Гроф Ерентал. — Избори у Турској.

О личности грофа Ерентала и његовој спољној политици писало се поводом његове смрти много. Још се по нешто пише; кад се прочитају његови мемоари и објави архива заједничкога министарства спољних послова моћи ће се рећи оно што треба и о његовој личности и о његовој политици. Из тога што се види до данас он је имао од прилике овакву мисао. Одвојити Аустро-Угарску од Немачке да не буде увек brilliant second, него равна, индивидуална Сила, ако не и повратити јој углед и значај од пре Садове. Такву Аустро-Угарску је хтео савезником Немачке. Русију је хтео употребити за своје балканске планове, који су били врло мало сложени, а састојали су се у овоме: Балканско Питање није европско питање, него више аустро-угарско питање: оно треба да се расправи само између Русије и Аустро-Угарске; остале Европске Силе немају посла у томе питању. Санџачка железница је била опомена Русији, а анексија Босне и Херцеговине доказ да ће Аустро Угарска сама да расправља питање на Балкану. Санџачка железница и анексија биле су одговор на одлуке на састанку краље енглескога и цара рускога у Ревалу. Што се тиче Италије, гроф Ерентал је тежио да се што тешње зближи Аустро-Угарска са њом, и ради своје балканске политике и ради своје политике према Немачкој. Лондонски „Times“ саопштава неколике податке о спољној политици графа Ерентала, који су врло занимљиви, а сигурно и аутентични, јер нису до сада опорени.

На пет дана пре одлуке Министарскога Савета да се изврши проста анексија Босне и Херцеговине, 5 августа 1908 године, Краљ Едуард је посетио Фрању Јосифа у Ишлу и примио барона Ерентала. Није било никаква разговора о анексији Босне и Херцеговине. Али, барон Ерентал је питао Сер Чарлса Харднота да ли Енглеска намерава да присаједини Египат; негативан одговор као да је зачудио Ерентала. После је дошао састанак у Бухлави. На овоме имању графа Берхтолда, садашњега заједничкога министра спољних послова, било је разговора између барона Ерентала и Извољског о свачему, па и о анексији Босне и Херцеговине. Разговор је завршен тако да Аустро-Угарска не предузме ништа докле раније не обавести Русију и дадне јој времена да добије пристанак за намераване радње рускоаустријске на Балкану. Руски министар је хтео да европска конференција изврши ревизију Берлинскога Уговора, и ако та мисао није била угодна барону Еренталу. Почетком октобра месеца 1908 године (по новоме календару), барон Ерентал је укратко известио свога рускога колегу да ће предузети намеравану анексију; и у исто време послата су својеручна писма цара Фрање Јосифа амбасадорима аустријским у Европи да предаду владарима у којима их обавештава о намери да анектира окупиране покрајине. Аустријски амбасадори су знали да ће овоме чину претходити проглашење независности и краљевине Бугарске, а имали су наредбу да својеручна писма не предаду никако пре 22 септембра. Један само аустроугарски амбасадор у Паризу Кевеихилер-Меч, предао је председнику Француске Републике царево писмо 19 септембра 1908 године. Кад га је Фалијер упитао како стоји са проглашењем бугарске независности, гроф Кевенхилер-Меч је одговорио да је све готово, и додао да ће проглас бугарске независности бити дан раније од прогласа анексије. Овакво признање грофа Кевенхилера саопштила је француска влада енглескоме амбасадору у Паризу, а овај одмах својој влади. Кад је енглески амбасадор у Бечу званично питао 19 септембра барона Ерентала да ли зна што о предстојећем проглашавању бугарске независности, овај му је одговорио да ништа о томе не зна, да нема никаква извештаја из Софије, и да не верује да ће то скоро бити. Догађаји нису демантовали изјаве грофа Кевенхилера председнику француске републике.

Немачка није могла грофу Еренталу да опрости независност у пословима и извршењу анексије без њенога знања и пристанка. Кад је у Петрограду било одлучено да се Србији светује попуштање, немачки амбасадор Пурталес је, два дана после те одлуке, поднео руској влади „ултиматум“, чију садржину није никад нико сазнао, форма је била mise en démeure péremptoire. Верује се да је Немачка хтела да олакша Русији положај при попуштању. За такав поступак из Берлина гроф Ерентал није никад био сувише захвалан за ту немачку услугу, коју су назвали „Нибелуншком лојалношћу“. Гроф није хтео да олакша зближење између Берлина и Петрограда, а онемогући га између Петрограда и Беча. Гроф је за немачку „помоћ“ изјавио преко берлинскога амбасадора кнезу Билову врло кратку захвалност. На познату ласкаву реч немачкога цара, држану у септембру 1910 године у Бечкој Општинској Кући, где је помињан „сјајни штит“, гроф Ерентал је одговорио, једном у делегацијама, само ово: „скорашњи догађаји показани су да наши савези имају стварне вредности“. Немци му нису то опраштали, као ни то што није спречио штампу да приказује праву вредност услуга Немачке за време анексионе кризе. Нису били нетачни извештаји из Беча о врло затегнутим односима између Ерентала и немачкога амбасадора у Бечу Чиршкога.

Стални циљ радње графа Ерентала био је да Аустро-Угарску изједначи с осталим Силама у Европи, нарочито с Немачком. Он није био ни германофоб ни германофил, него дуалист, Аустро-Мађар. Кад је изједначи с Немачком, онда је мислио да успостави Тројецарски Савез. Видећи да је то неизводљиво, он је хтео да се приближи што више Италији, налазећи у томе пријатељству највеће јемство за слободнију акцију Аустро-Угарске на Балканскоме Полуострву. Отуда је питање о талијанскоме универзитету у аустро-угарској монархији скинуто с дневног реда; отуда су многи сукоби на талијанско-аустријској граници избегнути; отуда, најзад, смена и шефа аустро-угарскога главног генералштаба фон Хецендорфа. Сем тога на тај начин мислио је неутралисати и традиционалну тежњу Немачке да завади једног савезника с другим, па да ги онда својим „добрим услугама“ спасава од оног другога. У то се и зато дигла и друга новинарска кампања. Она га је требала срушити: он је осетио да се његови планови не

подударају с духом многих његових земљака и да он не може ништа помоћи у томе. Старо-аустријски дух дејствовао је у њему и око њега толико, да није могао одбранити се нити испливати, нити ући у нове идеје. Радио је понекад као да је веровао у једну нову Аустрију, у један нов и готово хетерогени политички режим, али њему су недостојале особине вођа. Његово васпитање није допуштало нове методе; он се стално ослањао на полицијске методе које су у модерној држави готово немогућне; отуда сваки знак независнсга расуђивања сматрао је као непријатељство.

Припреме за парламентарне изборе у Турској још трају. Министар Хаџи Адил се сада бави у Старој Србији и Арнаутлуку. Резултати су његова путовања врло незнатни, али турска влада не пропушта ништа да Арнауте добије за изборе. Методе су сада много друкчије; 1910 терори и разоружања, а данас бакшиши и оружје. Никад Арнаути нису били овако добро оружани као данас. Изгледи за изборе су још увек исти, младотурски комитет може добити већину, и ако је, у самом Солуну претрпео потпун пораз приликом општинских избора. Удружена опозиција турска и грчка добила је већину и изабрала себи за председника Грка. Грк је, из страха, одмах поднео оставку на ту јединствену почаст откад је Солун у рукама Турака, али остало је да су младотурци били од опозиције побеђени у месту одакле је централни комитет њихов до јуче владао и Цариградом и Турском.

Иностранi.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Вељко Петровић: Родољубиве Песме. Београд, 1911.

Ко хоће да види шта су добри и умни Срби осећали тешке 1908 године и после ње; ко хоће да одреди колики је напредак српска родољубива поезија учинила од доба патриотских химни Стевана Влад. Каћанског и „бојних песама“ Мите Поповића, — нека чита *Родољубиве Песме* Г. Вељка Петровића. Ова срчана и бунтовна књига доказује у исти мах да у Војводини,

која је сто и педесет година давала писце целом српском народу, није изумро сој њених националних песника, и да у тим „равнима лењим“, у тој земљи „златног ропства и отровних сласти“, живи још стари дух народног поноса и енергије, онога што су донели балкански претци. И Г. Вељко Петровић је сам собом жив доказ колико има увек националне снаге у оних који су некада српском народу дали Доситеја Обрадовића, Јована Ст. Поповића, Змаја и Јакшића.

„Родољубиве Песме“ неће се извесно допасти онима које песник назива: „надути денди, сноби, булеварски гладни хрти“. Али тим боље по Г. Петровића! Он је дао једну у целини добру књигу, пуне снаге и вере, у којој има неколико изврсних песама: „Српска Земља“, „Повратак“, „Кенигрец“, „Србији“, „Војводино стара...“, песме које стоје у висини наших најбољих патриотских песама. И то нису старе новинарске идеје у баналним и овешталим речима но осећања модерног човека у оригиналналној књижевној форми. И шта наводити! Или свршетак „Кенигреца“, „херојску лудост“ српског граничара, како

...туђа, масна, хладна груда пије,
грамзиво, жедно и лакомо пије
ту врућу луду, луду српску крв...

или почетак „Записа Цара Душана“:

Охоло паде царска сен на стубе;
уљеник пламти са камена стола,
а у даљини Софијино кубе
блешти ко дојка раскошна и гола.

Говори Силни: Реч му звони свака
ко златни дукат са његовом сликом;
„Дијаче, пиши црвенилом мака,
што цар још није рек'о никад ником...

Г. Вељко Петровић је у овој књизи „своје националне дужности“ био не само добар Србин но и добар песник. Такав је када апострофира размекшалу и сибаритску Војводину:

Неверна удово црног светог Вида,
Кржљава унуко Мајке Ангелине...

такав кад описује Демостена који Атињанима казује речи слободе:

Очи на све справне, ко врси сабаља,
Стегнуте му усне, ко тетиве нит...

То је књига која узбуђује и загрева. И за љубав општег утиска, који је јак, затварају се очи пред извесним несавршеностима и грешкама, и брзо се прелази преко местимично угластих стихова, провинциализама, мешавине источног и јужног говора у једној истој песми. Али шта маре појединости, када је целина лепа, и шта ће нам бољи судија но наше срце!

„Родољубиве Песме“ су леп и стваран доказ да „обнова наше родољубиве поезије“ није била празна реч. И Г. Вељко Петровић је не само одужио свој дуг народу, но је живим примером показао да трагедија целог једног народа вреди у поезији колико и стењања и бунцања алкохоличара и дегенерика, и да дубоко национално осећање, једно од најинтимнијих и најјачих осећања које човек може да има, може као песнички мотив исто толико послужити колико и маркизине лепезе и ципелице од беле свиле.

J. C.

A. Fua: Le Comité Union et Progrês contre la Constitution, Paris, Emile Nourry.

У Младотурској Странци одавна су ударила кола низа страну; крпи се, натеже, али, изгледа, без циља. Ова књига, која је увод у једно опсежно дело о Турској, најбољи је доказ томе. Некадањи уредник „Мешверета“ под старим режимом, ратни друг Ахмед-Ризин против хамидовштине, након три године размимоишао се са својим старим другом и некадашњим пријатељима и стао их изобличавати, и некаваљерски и недругарски. Оптужује комитет „Јединство и Напредак“ да припреме диктатуру и државни удар, да и Саид-пашина влада и комитет свесно раде на том да се у Турској изврши промена у корист једне моћне олигархије. Ахмед-Ризу износи као присталицу Огиста Конта, чије идеје гледа да оствари и у дело приведе у „препорођеној“ Турској, а овамо је против устава и за диктатуру, у чему су сложне најважније присталице младотурске странке. Ахмед-Риза је до сржи неваљао и способан за све, плаћени Хамидов човек, и тако даље. Комитет се напада да никад истински није ни мислио на народне слободе, на уставност и парламентарност; да ради на промени устава у корист диктатуре, да револуција у Турској од 1908 године није била спонтано дело увређеног потлаченог народа, већ

ситно дело европских пустолова с девизом „устани ти да седнем ја“.

Да Фуа у многом има права, неоспорно је; у Турској не иду ствари како треба; распасало се све; неуспеси и очајање, изгреди, поколебали су и најхрабрије; у циљу спасавања отаџбине прибегавава се крајностима, које бацају мржњу на искрен рад младотурски у погледу народних слобода и слободног државног живота. Ускоро ће доћи дан који ће показати да ли је Фуа имао право: избори су на прагу и од њих зависи како ће се ствари у Турској на даље развијати. Али је више но сигурно да Двадесети Век рапидно склања из Европе „трулог болесника“.

Б. Љ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Вереници“. — Српска Књижевна Задруга дала је у своме забавнику својим читаоцима једну књигу првога реда, и то у изврсном преводу. То су „Вереници“, „миланска историја из XVII века“, славни роман Александра Манцонија, „највећи роман италијанске књижевности“, „најлепши и најјачи пример модерне италијанске прозе“, коме су се дивили Гете, Ламартин и Валтер Скот. Роман је превођен на српски у „Отаџбини“ осамдесетих година, али без успеха. Овај нов превод дао је Г. Јован Ђаја, показавши се као одличан зналац талијанског језика и као добар српски стилист. Његов савесни и литерарни превод „Вереника“ извесно је један од најбољих превода које ми имамо у нашој књижевности. Пред књигу иде предговор Г. Др. Арманда Занетија о животу и раду Манцонија, писан нарочито за овај српски превод.

Н.

Преводи са српског. — Софијски лист „Рѣчъ“, у броју од 1 фебруара ове године, донео је преведене на бугарски две песме у прози Јована Дучића „Мала Принцеза“ и „Срце“, и од Милутина Ускоковића „Кад се прве ласте врате с југа...“ и „Крај осамљене клупе“. Преводилац је Г. Свет. Васиљев.

К.

Устанак балканских Словена 1875—1878 и Словенци. — У првој свесци научног словенског часописа *Veda* за ову годину објављен је чланак *Južnoslovanski Spomini*, од пок. Др.

Јосипа Вошњака, познатог и активног радника на зближавању Јужних Словена. Други део тога чланка, који иначе представља мемоарске белешке, носи наслов „Устанак балканских Словена 1875—1878 и Словенци“ и интересантан је не само као доказ о великом интересовању Словенаца о балканским питањима тих година, већ и као општи прилог за проучавање веза између Словенаца и Срба. Велико интересовање Словенаца није се зауставило само на речима већ су се скупљали новчани прилози, одело, обућа, оружје, и све то слало устаницима у Босну и Херцеговину. У одбору за помагање устаника, који се образовао у Загребу, једно од важнијих места заузимао је Словенац Др. Копач. Затим, сами Словенци са познатим књижевником Јурчићем, образују и сами „одбор родољуба“, чији је благајник био сам Вошњак. Тај одбор ствара у Трсту свој пододбор, ступа у везу са одбором у Загребу, прикупља новац и остале потребе, шаље све то у Загреб, одакле се носило устаницима. Јављало се доста Словенаца за добровољце. Али, мало је добровољаца примљено, јер је било доста људи без оружја и барута. Тада одбор купује у Љубљани велику количину барута и шаље је у бурадима као цемент. Када је настала зима, поред прикупљања старога одела правило се и ново и слало у Загреб. У. Ц.

A. G. Drandar: Actualités Balkaniques. Bruxelles 1912. — Но 144 странице Г. Драндар брзо, нехронолошки, у непотпуним цртама, описује, дотичући се прошлости, садашњост, то јест промене на Балкану од 1908 године до данашњих тренутака. У шест одељака су унесени и турска јулска револуција, и министровање Др. Ал. Малинова у Бугарској, и аустрофилство Стевана Стамболова, и младотурски режим, и европско груписање сила, и словенски конгрес у Софији. Све то нешто с брда с дола, негде објективно, негде пристрасно, увек с љубављу за Бугарску, са намером да одржава код оних који знају француски интерес за Бугарску.

Ин.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — *Председништво* Академије имало је састанак 13 јануара ове године: 1. Учињен је распоред о штампању издања у 1912. 2. Одлучено је да се у овој години изда и једна књига зборника за новију историју Србије, у коју ће ући писма Јована Ристића Филипу Христићу и документи Г. Др. Владана Ђорђевића уз његову студију „Аустрија и Црна Гора у XVIII веку“.

Академија Философских Наука имала је састанак 16 јануара ове године: 1. Према реферату Г. Ст. Новаковића одлучено је да се заведу у Архив Академије писма хиландарског архимандрита Онуфрија Поповића, пошто се не могу

штампати у Академијиним издањима. 2. Расправа Г. Др. Веселина Чајкановића: „О атонском кодексу грчких пословица са једним новим Есхиловим фрагментом“ дата је на оцену Г. Др. А. Белићу.

Председништво Академије имало је састанак 1 фебруара ове године: 1. Како се на расписани стечај за награду из Задужбине архимандрита Нићифора Дучића у прошлој години нико није јавио, Председништво је одлучило да се овом наградом хонорише дело Г. Др. Ст. Станојевића: „Борба Дубровачке и Барске Архијепископије“. 2 Расписан је нов стечај за награду до 1200 динара из ове задужбине за најбољи спис из српске филологије, географије или етнографије у опште. Списи се подносе Академији до краја децембра 1912. 3. Расписан је стечај за награду од 650 динара из задужбине Милоша Ж. Петровића за најбоље оригинално дело из области историјских, литерарних или моралних наука. 4. Према реферату Г. С. Новаковића о хартијама пок. Др. Николе Крстића, које су биле запечаћене до 12 јануара, и тога дана према тестаменту отпечаћене, одлучено је, да се унесу у Архив Академије.

Академија Природних Наука имала је састанак 1 фебруара: 1. Академик Г. Др. Богдан Гавриловић приказао је расправу Др. Ј. Мајцена: „Геометричко одређење стрикционе линије опћенога хиперболоида“, па је одлучено да се она штампа у „Гласу“ I разреда. 2. Приказани су радови који су поднети на расписани стечај за награду из Задужбине пок. Пере К. Јанковића: ?: „Fauna Serbica — Coleoptera, I део: Племе Caraboidea“; Paedagogus: „Методика природних наука“; Светомир Ристић: „Основи Бошковићеве атомистике“; Влад. К. Петковић: „Голт у Србији“ и Иван Ђаја: „Ферменти и физиологија“, — па је одлучено. да их прегледају и оцене Г.Г. Јован М. Жујовић, Сава Урошевић и Др. Богдан Гавриловић.

Главни годишњи скуп Академије био је 6 фебруара ове године: 1. Утврђен је буџет Академије за 1912 годину, који износи 125.241·09 динара. 2. За секретаре стручних Академија изабрани су: Г. Сава Урошевић за Академију Природних Наука, Г. Љубомир Стојановић за Академију Философских Наука, Г. Јован Н. Томић за Академију Друштвених Наука и Г. Стеван Тодоровић за Академију Уметности. 3. Изабрани су за нове чланове Академије: Г. Андра Стевановић, досадашњи дописни члан, за редовнога члана Академије Уметности, а за дописне чланове ову господу: Др. Михаила Пупина, професора Университета у Њујорку, Др. Ђура Шурмина, професора Универзитета у Загребу, Јана Розвадовског, професора Универзитета у Кракову, Тада Смичикласа, председника Југословенске Академије у Загребу, Ернеста Дениса, професора Университета у Паризу и Ивана Мештровића, вајара.

Академија Друштвених Наука имала је састанак 15 фе-

бруара 1912 године: 1. Према реферату Г. С. Новаковића одлучено је да се „Српски Архив Лавре Атонске“ штампа у „Споменику“. 2. Према реферату Г. С. Новаковића одлучено је да се расправа Др. Божидара Прокића: „Постанак Охридског Патријархата“ ш ампа у „Гласу“. 2. Према реферату Г. Љ. Ковачевића одлучено је, да се расправа Г. Др. Николе Радојчића: „Прва женидба Стефана Првовенчаног“ штампа у „Гласу“. 4. Приказана је расправа дописника Г. Јована Н Томића: „Млетачки покушаји тровања митрополита Василија Петровића“, која ће се штампати у „Гласу“. 5. Приказана је расправа дописника Г. Др. Ст. Станојевића: „Студије из српске дипломатике. II Интитулација“, која ће се штампати у „Гласу“. 6. Дат је на оцену Г. Јовану Н. Томићу спис Г. Др. Јована Ердељановића „Етничко сродство Бокеља и Црногораца“. 7. Приказане су „Две Душанове хрисовуље“, од Г. Др Драгутина Н. Атанасијевића, па је према реферату Г. С. Новаковића одлучено да се штампају у „Споменику“. 8 Приказана је расправа Г. Др. Драгутина Н. Атанасијевића: „Немањин отац“, која садржи и раније приказану расправу „Немањин отац беше владалац“, па је дата на оцену Г. Љубомиру Јовановићу. 9. Дат је на оцену академику Г. Јовану Н. Томићу спис Леонтија Нинковића: „Споменици манастира Острога“. 10. Прилози за историју Србије од 1817—1826“, од Г. Др. Григура Јакшића, дати су на оцену академику Г. Јовану Н. Томићу. 11. Приказани су „Документи о породици Јакшића“, од Г. Др. Јована Радонића, па је одлучено, да се штампају у „Споменику“. 12. Према реферату Г. Др. Јована Радонића није примљена за академијска издања „Автобиографије попа Јефтимија Батковића“.

Председништво Академије имало је састанак 17 фебруара ове године: 1. Примљено је к знању писмо Г. Министра просвете и црквених послова, да је указом од 7 овог месеца постављен за председника Академије на три године Г. Стојан Новаковић, академик и досадашњи председник. 2. Примљено је к повољном знању писмо Државног Савета: да је одредио 8000 динара помоћи Академији из Задужбине „Велимиријанум“ за снимање и издавање споменице наше старе архитектуре и сликарства са текстом на српском и француском језику, и одлучено, да Г.Г. Михаило Валтровић, Ст. Тодоровић, Андра Стевановић и Богдан Поповић направе план како ће се извршити овај посао у вези с раније донесеним одлукама о издавању орнамената пок. Драг. С. Милутиновића.

Р. М.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVIII, број 6. — 16 март 1912.

Ш И М Е Р А.

После смрти Пауна Димитријевића, нашег славног професора словенске филологије, нашло се у његовој кући још доста рукописа од праве научне вредности. У тим силним хартијама и хартијицима било је и једно писмо, на којем је стајала, професоровом руком исписана, ова кратка реченица: „На случај моје смрти, спалити“. Ова последња, и једина, жеља професорова, није могла бити испуњена. Господин Н. Н., који, поред осталих надимака, има и назив Гаврана, јер се увек нађе у близини људи од вредности, кад се они спремају за други свет, украо је ово писмо, и већ после четрдесет дана од смрти научникове почео га је показивати радозналим поштоваоцима великог научника. То писмо гласи:

Синоћ сам те сањао, Зорка.

Чини ми се као да сам био у твојој вароши: једна велика пијаца, много сунца и некаква црква. Ја сам био у неком друштву, које ми није било непријатно. То јест, можда сам волео нешто друго, али сам био привезан за њ једном од многих веза друштвености... ти ћеш ме разумети.

Облак прекри сунце, или паде ноћ, не знам. Знам само, да на једном би тама и моје се друштво задржа негде иза мене.

Тада се појави ти... изненада, сâма, онакву какву сам те

желео и у одблеску неке светлости која је сијала бог те пита где.

Зорка, давно је било кад сам те последњи пут видео. Ти си исто тако, после, била редак гост мојих мисли и мом сну. Али синоћ... у том тренутку, ти ми се појави јасна. јаснија него дан, стварна, стварнија него стварност, заљубљена заљубљенија него што је љубав, лепа, лепша него икад што си била, ако је то могуће. Још и сад лебди пред мојим очима твој лик, слика твоја из тог сна и измамљује ми ове сентименталне редове.

С осмехом на белом лицу, ти си ме гледала твојим великим жалосним очима у којим сам се огледао цео ја. У мешавини светлости и сенки, пресијавала се твоја природна, обилата коса, бујна као што је некад била наша машта. Твоји кораци њихали су твоје гипко тело, које се љуљушкало у твојој... ти је знаш, у оној твојој хаљини: хаљини од полусвиле, боје као кафа с млеком, с два три превоја овде-онде, и без икаквог другог украса.

Пришла си ми право, љубазно, као да смо се јуче растали, као да се између нас није ништа десило. Смешила си се с љубављу у осмеху, с твојом љубављу безазленом, а јаком, а силном, с оном љубављу чији и пепео пече и гори.

И као раније, пре толико година, кад смо били готово деца, пружила си ми руку, твоју малу, млаку, уздрхталу руку.

Ја сам поцрвенео... од стида, од страха, и од стида и од страха, и прошаптао ти да пазиш, да се чуваш, да се сакријеш, да се сакријемо, нас обоје, од оног друштва које је стајало ту, иза нас.

Поцрвенео сам због себе... признајем. Моја Зорка, много је прошло од како ме ниси видела, и са мном није било све онако како сам желео, како си ти волела. Да, стид ме је било за себе. Али се нисам плашио за мене, ти то можеш знати, ти ме познајеш врло добро, ти ћеш ми веровати, јер ти знаш да ја себе нисам никад жалио. Страх ме је било да тебе не изгубим, да те друштво не примети, да те не отера и да мене не отргне од тебе, јер ја му припадам, том друштву, ја сам за њ везан хиљадама окова и врски, ја сам његов роб незаробљени. И да те не изгубим тако брзо, после многих година потпуног растанка.

Јест, ја сам крив, ја то знам, ја признајем. Али ја сам

био тада готов да поправим све... да бежимо негде, у неки други свет и да почнемо наш живот из нова. Ја сам се већ кајао, ја сам на свој начин испаштао своју кривицу, ја те нисам смео звати ни у мислима, а мени би падало тако слатко да сам могао упитати те: шта радиш, шта мислиш о мени и како ти је?

Сад сам хтео то.

Ти ме разумеде брзо. Твоје очи засветлеше као први пут кад сам ти саопштавао један мој рад, и ми обоје, тако држећи се за руке, штукосмо, поред неке циркуске плакате, за један ћошак, у споредну улицу.

Али, друштво нас опази и потрча за нама... не друштво него као један човек, као нека животиња, створена од свега зла које је дотле ударало на мене.

Ми смо бежали.

Они су нас вијали.

Ти си се уморила. Али сам те ја храбрио. Ја сам се надао да ће бар тада доћи онај жељни тренутак који нисмо знали наћи раније и накнадити срећу коју смо пропустили. Ти си ми стезала руку; ти си ми, у том тренутку, обећавала све.

И још нешто. Хтео сам ти говорити о себи, казати ти све шта се десило са мном откако смо се растали, све... све... све..., чак и оно што се не говори ни самом себи.

Моја Зорка, ја сам учинио оно што си ми желела. Ја сам радио. Мој ниједан дан није прошао празан. Ја сам се сав посветио моме делу. Једну књигу, другу књигу, трећу, четврту, пету, ја сам дао, и још их имам неколико započетих. Моја рука борила се против грча. Дуге, целе ноћи, ја сам гледао у парчета хартије, и радио предано, бесно, савесно и лудачки. Пера су се крхала под мојом руком, мастила је било мало за све што сам хтео рећи, а мој занос био је јачи и од најјачег опијума.

Нико то не зна, Зорка. Свет мисли да то долази самом собом, као воће на дрвету. Али ти сад знаш, ти верујеш на моју реч... ти си веровала у мене још онда кад ме нико није познавао, у доба кад сам само био добар и сиромах ђак.

Сећаш ли ме се? У оделу купљеном за мале паре, с јевтином цигаром у зубима, подераним ципелама, неспретан и

муцав, ја сам носио на глави дугу косу и велика одушевљења у срцу.

Сад је то прошло. Дуг пут протеже се иза мене, по којима гамижу и пужу ондашње величине... далеко, далеко иза мене, да их једва могу догледати.

Нас јуре.

Ми бежимо.

Једном уском улицом, затим кроз неко двориште, поред једне ноћне светиљке, па онда широким булеваром у сенци од дрвећа.

Али, ја нисам ништа срећнији, него што сам био, Зорка. Моја глава је понекад као од олова, моје срце је често зелено од једа, моји пријатељи су ретки као и раније, а моје руке дрхте као у старца, и кад их провучем кроз косу, мени се чини да је моја коса седа. Моја невоља није био само мој рад... Ах, рад, кад би све лако било као рад! Поред рада постоји борба, али не она која се обично замишља: снага против снаге. Не. Ја се на ту борбу не бих пожалио. Али ја сам доживео зла времена, где се јаме прикривају најлепшим цвећем, где су замке исплетене жицом од злата, где су змије сиве као камен по коме ступам, зелене као дрво под које се склањам, сјајне као небо које има да ме штити, и беле као постеља у коју се уморан спуштам после рада.

— Ах, ето је, ето змије... бежи, Зорка, њен је ујед страшнији од убода присојкиње. Бежи, бежимо заједно, не остављајмо једно друго, јер ако има раја, он није слађи од твог присуства. Бежимо, јер нам прети нека страшна опасност, или нас чека нека велика срећа.

Иза једног угла био се појавио наш гонилац, наша гонилица, оно створење којој рода ни облика нисам знао одредити.

Ми појурисмо као низ неки запуштен пут, избисмо на једну реку, трчасмо обалом, сјурисмо се низ брег и сакрисмо у сенку неког моста.

— Спасени смо! — рече неко од нас.

Ја спустих руку на твоје раме. Ти ме погледа, разумеде ме, и погледом одобри ми пољубац, дуго жељени, заслужени пољубац на твоје свеже женске усне.

Не знам да ли га узех, јер се зачуше кораци и стари мост над нашим главама зашкрипа злослутно. Осетих да ћу

те поново изгубити. Ја обвих руке око твога стаса. Оне су се стезале, приближавале једна другој, или тебе нису осећале. Ти си се сужавала, нестајала си као пара. Наш гонилац беше стигао. Осећао сам његов мрски дах. Гнев скупи моје срце. Зуби шкргнуше. Ја подигнух песницу, кадар и с Богом да се борим.

У том, нешто сину.

То је дан свитао. Још један дан.

Покушах да затворим очи. Хтео сам да се вратим сну, да те дозовем из мрака, да бар оживим твоју слику с природном великом косом, с осмехом на белом лицу и жалосним, паметним очима.

Али, ти си се већ била вратила царству шимера. Нико није био кадар дозвати те. Ко зна, можда си и ти шимера, највећа, прва и последња шимера, моја лепа, моја добра, моја јадна Зорка.

Да је препис веран своме оригиналу, јемчи:

М. М. Ускоковић.

СВРШЕНО.

Кад је граф де Лормерен био готов с облачењем, баци поглед у велико огледало које је запремало много места на зиду у његовој облачионици, и осмехну се.

То је заиста био још личан и леп човек, и ако сав проосед. Висок, витка стаса, елегантан, без трбуха, мршава лица с лепим брковима неодређене боје, али која је још могла проћи као плава, он је имао поносито и господствено држање, ону отменост, оно нешто неопредељиво што више раздваја два човека него ли милиони.

Он прошапта:

— Ломерен је још жив!

Па уђе у свој салон, где га је чекала јутрошња пошта.

На столу, на коме је свака ствар имала своје место, на столу за рад једног господина који никад не ради, стајало је десетак писама поред тројих новина различитога мишљења. Једним покретом прста, он растури сва та писма, као израз

који даје да се бира карта; па загледа рукописе, што је радио свако јутро пре него што ће отворити коверте.

За њега је то био један диван тренутак очекивања, нагађања и неодређене стрепње. Шта ли су му доносиле те затворене и тајанствене хартије? Колико ли су садржавале задовољства, среће или бола! Он их је мерио својим оштрим погледом, погађао рукописе, бирао их, на две-три гомиле, према томе шта је од њих очекивао. На једну страну, пријатељи; на другу, равнодушне особе; тамо даље, непознати. Непознати су га увек помало узнемиравали. Шта ли су хтели! Која ли је рука написала ова чудна слова, пуна мисли, обећања или претњи!

Тога дана, једно писмо нарочито привуче његов поглед. Ипак, оно је било просто, без ичега особитог; али га је он посматрао узнемирено, с извесном стрепњом у срцу. Мислио је: „Од кога ли само може бити? Сигурно знам овај рукопис, само не могу да погодим чији је“.

Он га подиже спрам лица, држећи га пажљиво између два прста, трудећи се да прочита кроз коверт, не одлучујући се да га отвори. Затим га омириса, узе једно мало увеличавајуће стакло које се повлачило по столу, да испита слова до најситних појединости. Почињао је да бива раздражљив. „Од кога ли је? Ова ми је рука позната, врло позната. Мора бити да сам често читао њену прозу, да, врло често. Али је то сигурно било давно, врло давно. Врага, од кога ли то само може бити? Којешта! мора да ми неко тражи новаца“.

Па исцепа хартију; затим прочита:

„Драги мој пријатељу, ви сте ме свакојако заборавили, јер је већ двадесет и пет година како се нисмо видели. Ја сам била млада, сада сам стара. Кад сам вам рекла збогом, ја сам оставила Париз и отишла у унутрашњост са својим мужем, мојим старим мужем, кога сте ви звали „мојом болницом“. Сећате ли се? Он је умро пре пет година; и ја се сад враћам у Париз да удам своју кћер, јер ја имам кћер, једну дивну кћер од осамнаест година, коју ви нисте никад видели. Ја сам вас известила о њеноме ступању у друштво, али ви сигурно нисте обратили велику пажњу на један тако сићушан догађај.

Што се вас тиче, ви сте увек онај лепи Лормерен; рекли су ми већ. Чујете, ако се још сећате мале Лизе, коју сте ви звали Лизицом, дођите да вечерате вечерас с њом, са старом бароницом де Ванс, вашом увек верном пријатељицом, која вам пружа, мало узбуђења, и задовољна у исти мах, одану руку, коју треба стегнути а не више пољубити, јадни мој Жакле.

Лиза де Ванс.

Срце Лормереново стаде да лупа. Он је седео ваљен у својој наслоњачи, с писмом на крилу и гледајући непомично преда се, обузет силним узбуђењем које му је натеривало сузе на очи.

Ако је волео и једну жену у свом животу, то је била ова, мала Лиза, Лиза де Ванс, коју је он звао Пепељугом, због чудне боје њене косе и њених бледо сивих очију. Ох, како је фино, и лепо, љупко створење била ова слабачка бароница, жена оног маторог костобољног и бубуљичавог барона, који ју је брже-боље склонио у унутрашност, затворио, одвојио од света, из љубоморе, из љубоморе спрам лепог Лормерена.

Да, он ју је волео, а и она је њега много волела, мислио је он. Она га је, из милоште, звала Жаклеом, и изговарала је ту реч ванредно лепо.

Тисућу полуизглађених успомена ускрсавало је сад из даљине, слатких и у исти мах тужних. Једно вече, она је свратила код њега при повратку с неке игранке, и они су отишли да се прошетају по Булоњској Шуми: она обнажених груди, он у собном капуту. Било је то у пролеће; време је било благо. Мирис њеног струка ширио се по млаком ваздуху, мирис њеног струка и тако исто, помало, мирис њене коже. Какво божанско вече! Дошавши крај језера, како је месец падао у воду кроз грање, она је стала да плаче. Мало изненађен, он је запита зашто.

Она је одговорила:

— Не знам; месец и вода ме разнежују. Сваки пут кад видим поетичне ствари, то ми падне тешко на срце, и ја плачем.

Он се насмешио, узбуђен и сам, налазећи да је глупо и љупко то наивно женско узбуђење, узбуђење сиротих женица

код којих сви утисци праве пустош и покор у души. И он ју је пољубио страсно, муцајући:

— Лизо моја мала, ти си дивна.

Како је то била лепа, нежна и кратка љубав, и како се свршила брзо, пресечена, на један мах у пуном јеку: оно маторо живинче барон склонио је своју жену и није је од тада показао више никад никоме.

Лормерен је био све заборавио, дакако, после, две три недеље. Једна жена потискује тако брзо другу, у Паризу, кад је човек нежењен. Ипак зато, он је овој био посветио једну капелицу у свом срцу, јер је једино њу волео. Он је то добро сад увиђао.

Он се диже и изговори на глас: „Разуме се, ићи ћу на вечеру вечерас“. И, по нагону, врати се пред огледало, да се огледне од главе до пете. Мислио је: „Она је сигуно грдно остарела, више него ја“. И он је у дну срца био задовољан што ће се показати пред њом још леп, још држећ, што ће је зачудити, разнежити можда, и изазвати у њој тугу за оним прохујалим данима, тако далеким, тако далеким!

Он се врати другим својим писмима. Она нису имали нимало важности.

Целога дана мислио је на ову ускрслу покојницу. Каква ли изгледа? Како је то чудно наћи се тако после двадесет и пет годииа? Да ли ће је само познати?

Удесио се био с правим женским кађиперством, обукао бео прсник, што му је стајало боље, с фраком, него црни прсник, позвао берберина да га наколмује, јер још није био оћелавио, и отишао је врло рано, да покаже колико му је било стало до ове посете.

Прво што је видео улазећи у један леп салон с новим намештајем, била је његова слика, једна стара овештала фотографија, из његових победоносних дана, окачена о зид у китњастом оквиру од старовремске свиле.

Он седе и очекну. Једна врата отворише се најзад иза њега; он се подиже одједном и, окренувши се, угледа једну стару госпу седе косе која му је пружала обе руке.

Он их зграби, пољуби једну па другу, дугим пољупцима; затим, подигавши главу, погледа своју пријатељицу

Да, то је била једна стара госпа, јеедна стара непозната госпа којој се плакало, али која се ипак смешила.

Он се не могаде уздржати да не прошапће:

— То сте ви, Лизо?

Она одговори:

— Да, то сам ја; главом ја... Не бисте ме познали, је ли? Ја сам толико патила... толико патила... Патња је сажегла мој живот. Ево ме сада... Погледајте ме... или боље не... не гледајте ме... Али ви, ала сте ви остали лепи... и млади!... Да сам вас случајно сусрела на улици, ја бих одмах узвикнула: „Жакле!“ А сада, седите, да се најпре поразговарамо. Па ћу после позвати моју ћерчицу, моју велику кћер. Видећете како наличи на мене... или боље рећи како сам ја наличила на њу... не, није ни тако: она је истоветна као што сам била некад ја, видећете! Али ја сам желела да будемо најпре сами. Бојала сам се малог узбуђења код себе у првом тренутку. Сад је то свршено, прошло... Седите, пријатељу.

Он седе поред ње држећи је за руку; али није знао шта да јој каже; није познавао ту жену; изгледало му је да је никад није био видео Зашто је дошао у ову кућу? О чему би могао да говори? О прошлости! Шта је имало заједничко између ње и њега! Он се није сећао више ничега гледајући ова старачко лице. Није се више сећао свију оних љупких и слатких, нежних и болних ствари, које су малочас насрнуле на његово срце, кад је мислио на ону другу, на малу Лизу, на умиљату Пепељугу. Шта ли је било с њом, са старом дра̑гом, с оном из далеких снова, плавушом сивкастих очију, с оном младом, која је говорила тако слатко: Жакле?

Они се седели једно поред другог, непомични, у неприлици, узнемирени, обузети дубоком нелагодношћу.

Како су разговарали само о најобичнијим стварима натежући, она се диже и притисну на дугме од звонцета:

— Зовем Рене, рече она.

Зачу се како лупнуше врата, затим зашушта хаљина; потом један млад глас узвикну:

— Ево ме, мама.

Лормерен је стајао пренеражен као пред каквом утваром. Он промуца:

— Добар дан, Госпођице...

Затим, окренувши се мајци, додаде:

— Ох! то сте ви!...

То је заиста била она, она некадашња, ишчезла Лиза, која се опет вратила! Нашао ју је онаквом какву су му је отели пре двадесет и пет година. Чак је ова била још млађа, свежија, још више дете.

Њега је обузимала манита жеља да рашири наручја, да је пригрли поново, шапћући јој на уво:

— Добар дан, Лизице!

Један слуга јави да је вечера на столу, и они уђоше у трпезарију.

Шта се десило за том вечером? Шта су му рекли, и шта је он могао одговарати! Он се био занео у један од оних чудних снова који се граниче са лудошћу. Гледао је ове две жене с једном једитом мишљу у глави, с болесном мишљу једног безумника:

— Која ли је права?

Мајка се смешила понављајући непрестано:

— Сећате ли се?

А он је налазио своје успомене у јасном оку девојчином. Двадесет пута заусти је да јој каже: „Сећате ли се, Лизице?...“ заборављајући ову госпу седих власи која је гледала разнежено.

Па ипак, овда-онда, није се више умео наћи, губио је присуство духа; опажао је да ова данашња није сасвим налик на ону негдашњу. Она стара имала је у гласу, у погледу, у целом свом бићу нешто што овде није више налазио. И напрезао је силно своје памћење да се сети своје пријатељице, да изазове пред очи све што се тицало ње, а што му се губило из сећање, што није имала ова васкрснута покојница.

Бароница је говорила:

— Немате више ваше веселости, јадни мој пријатељу.

А он је шапутао:

— Има и много других ствари којих немам више.

Али, у свом узбурканом срцу, он је осећао, као какву пробуђену звер која је ујела, своју стару љубав како васкрсава.

Девојка је ћеретала, и покаткад иста боја гласа, речи које је њена мајка често употребљавала и које је она од ње примила, цео начин говора и мишљења, она наличност по души и у понашању која се стиче заједничким живовом, учинили би да Лормерен задрхти од главе до пете. Све то про-

дирало је у њ и позлеђивало рану у његовој пробуђеној страсти.

Отишао је рано и прошетао мало булеваром. Али лик те девојчице ишао је са њим, није му избијао из главе, чинио је да му срце брже лупа, да му крв струји као у грозници. Далеко од обе жене, он је видео само једну, ону младу, некадању, која се вратила, и волео ју је као што ју је волео некад. Волео ју је још ватреније, после овог прекида од двадесет и пет година.

Вратио се због тога кући да размишља о тој чудној и страшној ствари, и да види шта да ради.

Али како је пролазио, са свећом у руци, испред огледала, испред свога великог огледала у коме је се огледао и дивио самом себи пре но што ће поћи, он примети у њему једног зрелог човека прогрушалих власи; и наједанпут, сети се шта је био некад, у време своје љубави с малом Лизом; и виде опет себе, љупког и младог, онаквог каквог га је она волела. Затим примакавши светлост, он се погледа изближе, као што се на стаклу за увеличавање посматра каква необична ствар, разгледајући брижљиво боре, примећујући ону страшну пустош коју још никад није био опазио.

А онда, обрван теретом, седе, спроћу самога себе, спроћу свога беднога лика, шапућући: „Свршено, Лормерене!“

Ги де Мопасан.

(С француског превео С. П.)

НУМА РУМЕСТАН.

(Крај.)

XIX

Хортензија Ле Кеноа.

Те вечери, она дуго остаде непомична, утонула у сањарије, обасјана вечерњим руменилом које је озаравало целу собу, тако да се њена сестра уплаши:

— Спаваш ли?

Хортензија затресе главом као да хоће нешто да одагна:

— Не, нисам спавала; али сам сањала... Сањала сам да сам на умору. Стајала сам баш на ивици овог света, нагнута над оним другим, о! готова да паднем... Још сам видела тебе

и део моје собе, али већ сам била с оне стране; и што ме је необично изненадило, то је тишина живота, према великој грајн коју су дизали мртви: као зујање пчела у кошници, лепршање крила, врење у мравињаку, хујање мора које се чује у дну великих шкољки. Као да је царство мртвих много више насељено и закрчено него царство живих... И то ме је тако заглушавало, да ми се чинило као да то први пут чујем својим ушима, као да сам добила ново чуло.

Говорила је полако, својим промуклим, пискавим гласом. После кратког ћутања, она настави са свом веселошћу коју је могло изразити њено јадно препукло грло:

— Моја глава још увек сања... Прва награда за машту, Хортензија Ле Кеноа, из Париза!

Чу се јецање, које се изгуби у лупи врата.

— Видиш, рече Розалија.. мама мора да изиђе... Ти је растужујеш..

— Намерно... сваки дан по мало... да не би морала поднети све одједанпут, одговори тихо девојка.

Кроз дугачке ходнике старе провансалске зграде, хујао је мистрал, завијајући испод врата, тресући их обесно; Хортензија се смешила:

— Чујеш?... О, ја то волим... Изгледа да је човек негде далеко... у некој незнаној земљи!... Сирота Розалија, додаде она узимајући сестрину руку и приносећи је једва својим уснама, у какву сам те неприлику довела и нехотице! Твој мали ће сад мојом кривицом бити јужњак... Ти ми то никад нећеш опростити, *Францускињо*.

Кроз хук ветра, она чу писак локомотиве, и стресе се.

— А! воз од седам часова...

Као сви болесници, сви сужњи, она је познавала сваки најмањи шум око себе, везујући га за свој непомични живот, као и изглед који јој се пружао пред очима: борове шуме стара зупчаста римска кула на брежуљку. Од тога часа, она је била неспокојна, узнемирена, гледајући нестрпљиво на врата, на којима се најзад појави једна служавка...

— Добро... рече живо Хортензија, и смешећи се на старију сестру: Допусти за час, хоћеш?... Позваћу те...

Розалија помисли да долази у посету свештеник, носећи свој црквени латински и своје језиве утехе. Она сиђе у врт, један јужњачки кут, без цвећа, са шимшировим стазама, за-

клоњен од ветра високим, јаким кипарисима. Откако је чуварка болесника, она је овде увек долазила да се прибере, да сакрије своје сузе, и да̂ одушке своме нагомиланом болу. О, како је она сада добро разумевала речи своје мајке: „Има само једна неизлечива несрећа, то је смрт оних које волимо.“

Друге њене невоље, њена разорена домаћа срећа, све је ишчезавало. Она је само мислила на онај страшни, неизбежни догађај који је из дана у дан бивао све ближи... Да ли је ово био суђени час, ово црвено сунце које се губило остављајући врт у сенци и задржавајући се још на кућним прозорима, овај ветар који је жалосно завијао горе и који се чуо али се није осећао? У том тренутку, њу је обузимала неисказана туга и јад. Хортензија, њена Хортензија!... која је за њу била више него сестра, скоро кћи, њена прва превремена материнска радост... Гушила се јецајући, без суза. Хтела је да виче, да зове у помоћ; али кога? Небо, у које упиру поглед очајници, било је тако високо, тако далеко, тако студено, као углачано олујом. Једно јато птица селица, чији су се крици и шум крила губили у зраку, промицало је њиме. Како би један земаљски глас могао доспети до тих немих, равнодушних висина?

Ипак, она покуша, и, окренута лицем светлости која се пела и губила иза старога крова, она се поче молити ономе коме је било угодно да се сакрије, да се склони од наших болова и нашег јадиковања, ономе кога једни обожавају, пуни вере, додирујући челом земљу, кога други очајно траже, раширених руку, коме неки, најзад, прете песницом бунећи се, одричући га, да би му опростили његове свирепости. И то хуљење, то одрицање, и то је ипак молитва...

Позваше је из куће. Она дотрча, дршћући сва, јер је њен страх био тако напрегнут да јој је и најмањи шум продирао до дна душе. Једним осмехом, болесница је призва поред свог кревета, јер више није имала снаге ни гласа, као да је малочас дуго говорила.

— Имам да те молим за једну милост, драга сестро... Знаш, ону последњу милост која се чини осуђеноме на смрт... Опрости своме мужу. Он се према теби понашао врло ружно, недостојно; али буди милостива, врати се натраг њему. Учини то за љубав мени, сестро, за љубав нашим родитељима, који су неутешни због твога раздвајања, и којима ће бити по-

требно да се окупите око њих, да их окружите нежношћу. Нума је тако весео; само ће их он моћи мало разведрити... Свршено, је ли? опрашташ...

Розалија одговори:

— Обећавам ти...

Шта је значила ова жртва њене гордости, према овој неотклоњивој несрећи? Стојећи право поред постеље, она за час затвори очи, гутајући сузе. Једна дрхтава рука дотаче је се. Он је стојао пред њом, узбуђен, достојан сажаљења, мучен напоном срца, коме није смео пустити на вољу.

— Пољубите се!... рече Хортензија.

Розалија му поднесе чело, које Нума бојажљиво додирну својим уснама.

— Не, не... не тако... загрлите се, као кад се воли...

Он загрли своју жену, и стеже је на груди грцајући, док је ноћ падала по великој соби, из милосрђа према оној која их је спојила у загрљај. То је био њен последњи знак живота. Она после тога паде у занос, расејана, равнодушна према свему што се око ње дешавало, не одговарајући на оне очајне речи при растанку, на које нема одговора; на њеном младом лицу лебдео је непрестано израз потајне и горде срџбе оних који умиру сувише рано према своме животном нагону, и које илузије још нису сасвим напустиле.

XX

Крштење

Главни дан у Апсу, то је понедељак, пијачни дан.

Много пре зоре, оживљују путеви који воде у варош, они велики пусти друмови између Арла и Авињона, где прашина лежи мирно, као смет снега: шкрипају спора товарна кола, какоћу кокоши у својим кавезима, лају растрчани пси, тапкају ситно стада оваца у пролазу, као кад пада крупна киша, са дугуљастим овчарским колцима која стрче из стада, као ношена узбурканим таласима. И довикивања говедара који гоне своју стоку, потмули ударци тојагâ по рапавим слабинама, прилике на коњима са говедарским рачвастим остеном, све се то неодређено тиска кроз градске капије, чији се зупчасти сводови оцртавају на звезданом небу, и шири

се по шеталишту око успаваног града, који у то доба опет добија изглед старе римске и сараценске вароши, с неправилним крововима, са шиљастим доксатима изнад иструлелих и расклиматаних степеница.

Ово неодређено тискање сањивих људи и стоке зауставља се безгласно између сребрнастих стабала дебелих платана, захвата улицу, пружа се до плочаника, и чак до кућних дворишта, ширећи задах топле стеље, миришљавог биља и зрелог воћа. Затим, кад се пробуди, варош је са свих страна преплављена огромним, ускомешаним и шумним тржиштем као да се цела сељачка Прованса: људи и стока, воће и усеви, била дигла и скупила овде, као каква ноћна поплава.

Онда се пред очима указује призор сеоског богатства, који је у свако доба године друкчији. На местима одређеним од незапамћених времена, поморанџе, гранате, позлаћене дуње, оскоруше, зелене и жуте диње, шире се у плитким корпама, у гомилама, у пластовима, на тисуће; бресквe, смокве, грожђе, леже набијени у корпама за пренос, поред поврћа у џаковима. Овце, јарад, ружичаста и свиласта прасад тискају се узнемирено уз ограду својих обора. Волови у јарму промичу поред купаца; бикови са замагљеним ноздрвама тржу гвоздену алку која их везује за зид. А мало даље, коњи у великом броју, мали камаршки коњи нечисте арапске крви, скакућу тамоамо, мешајући своје вране, беле или риђе гриве, прилазе кад се зовну по имену: „К! Луцифер... Естерел!“ и једу зоб из шаке својих чувара, правих јужно-америчких пастира, у кратким чизмама Затим живина, парови са увезаним црвеним ногама: кокоши, бисерке, које леже пред ногама упарађених продавачица, лупајући крилима по земљи.

Затим рибљи трг: живе јегуље на копару, пастрмке из Сорге и Дирансе, које се прућају мешајући своје блиставе крљушти: самртна борба ду́гине боје. Најзад, сасвим на крају, као оголела зимска шума, стрче лопате, виле, грабуље од свежеољуштеног белог дрвета, међу плуговима и дрљачама.

С друге стране шеталишта, уз бедем, пружају се у два реда испрегнута кола, са својим арњевима, мушемама, високим лотрама и прашњивим точковима; а у слободном простору у средини, тиска се гомила, миче се с муком, довикује се, препире, цењка, на разним наречјима: на отменом, извештаченом провансалском диалекту, који захтева извесне покрете

главом и раменима, једну смелу мимику; или на лангедошком, који је тврђи, тежи, и чији је изговор скоро шпански. С времена на време, ово комешање филцаних шешира, арлеских или венесинских капица, ово мучно тискање читавог народа купаца и продаваца, склања се на вику из каквих закаснелих кола, која с великом муком наступају ходом.

Варошани се ретко виде, јер они с презрењем гледају на ону сељачку навалу, која међутим сачињава оригиналност и благостање њихове вароши. Од јутра до мрака сељаци крстаре кроз улице, застајкују пред дућанима, код сарача, обућара, часовничара, посматрајући кипове у оклопу што ударају часове на општинском торњу, дућанске излоге, засењени позлатама и великим кафанским огледалима, као Теокритови говедари пред дворцем Птолемејаца. Једни излазе из апотека, с пуним рукама пакета и великих боца; други, читава свадба, улазе код златара да, после лукавог цењкања, изберу дугачке минђуше и ланац око врата за вереницу. И ове сукње од грубе тканине, ова препланула, дивља лица, ова грозничава запосленост, доприносе да се човек осећа као у каквој вароши у Вандеји, заузетој од шуана[1] за време Француске Револуције.

Тога јутра, трећега фебруарског понедељника, живост је била тако велика и гомила тако густа као у најлепше летње дане: небо без облака, позлаћено топлим сунцем, подсећало је на лето. Свет је разговарао и млатарао рукама, подељен у гомилице; али није толико била реч о куповини и продаји, већ о једном догађају који је обустављао сву трговину, сраћајући све погледе, све главе, чак и велике очи преживарâ, и неспокојне уши малих камаршких коња, на цркву Свете Перпетуе. Наиме, био се раширио глас по тржишту, где је изазвао узбуђење као какво необично скакање цене, да се баш данас крштава Нумино дете, онај мали Руместан чије је рођење, пре три недеље, било поздрављено радосним клицањем у Апсу и на целом провансалском Југу.

На жалост, крштење, одложено због велике породичне жалости, морало је, из истих обзира, бити извршено у тишини; и да није било неколико старих вештица из околине Бо-а које сваког понедељника продају на степеницама Св. Пер-

[1] Краљевих привржепика у Вандеји. Пр.

пету миришљаве лековите траве, узабране по огранцима малих Алпа, свечаност вероватно не би била примећена. Видећи да се каруце тетке Портал заустављају пред црквом, старе траварe обратише пажњу продавачицама белог лука, које крстаре свуда, с краја на крај шеталишта, са пуним рукама блиставих венаца; продавачице белог лука известише рибљи трг; и ускоро кроз малу улицу која води цркви, покуља сва граја и тишма са тржишта. Гурали су се око Меникла, који је седео на боку, прав као свећа, у црнини, с флором на рукаву и око шешира, одговарајући на сва питања ћутљивим и равнодушним слегањем рамена. При свем том, свет је упорно чекао, и под платненим тракама разапетим преко закрчене улице, руља се гомилала и гушила, одважнији су се пели на камење по кућним угловима, и све су очи биле упрте у велика црквена врата, која се најзад отворише.

У гомили забруја једно радосно „а!“ у разним тоновима, као кад се упали ватромет, затим одједном сви умукоше кад се на вратима указа један висок, у црно обучен стари господин, сувише тужан и туробан за кума, водећи под руку Г-ђу Портал, која је била врло горда што је кума заједно са председником највишег суда, и што је потписала своје име поред његовог у парохијској књизи, али такође утучена скорашњим смртним случајем и тужним утисцима које јој је ова црква поново пробудила.

У гомили настаде разочарење при појави овога озбиљног пара, за којим је ишао апски великан, такође обучен у црно и с црним рукавицама, сав прожет језом од овога крштења у празној и студеној цркви, између четири свеће, без друге музике сем дреке детиње, на које су латинска јектенија и света водица проливена на његову нежну, голишаву тичју главицу, учинили најнепријатнији утисак. Али појава једне крупне дојкиње, развијене, гломазне, искићене тракама као какво награђено грло на обласној изложби, и блистави мали замотуљак од чипака и белих везова који је она носила на рукама, разведрише лица свију гледалаца, изазваше нов усклик, који полете у вис као ракета, нову раздраганост, која се заори у хиљаду одушевљених узвика.

— Lou vaqui... Ено га... гле! гле!

Изненађен и засењен, жмиркајући очима због јаког сунца, Руместан за тренутак застаде на врху степеница гледајући

ова опаљена лица, ово комешање збијенога црног стада, одакле је избијала и пела се к њему нека необуздана нежност; и ма да је био навикао на овације, он осети овде једно од најјачих узбуђења у своме јавном животу, неки горди занос, оплемењен очинским осећањем, које је за њега било ново али већ врло живо. Хтео је да говори, али се сети да томе овде није место, пред црквом.

— Пењите се... рече он дојкињи, кроткој Бургунткињи која је запрепашћено буљила своје крављe очи; и док се она са својим лаким теретом намештала у каруцама, он нареди Мениклу да тера брже, преким путем. Али одговорише му узвици са свих страна:

— Не, не... главном улицом... главном улицом.

То је значило проћи дуж целог тржишта.

— Онда, терај главном улицом! рече Руместан, пошто је бацио један упитан поглед на свога таста, коме је хтео уштедети овај весели поход; и кола се кренуше уз шкрипање својих старинских точкова, и упутише се улицом и шеталиштем, усред клицања руље, која се распаљивала својим сопственим узвицима, падајући у заносно одушевљење, ометајући сваки час у ходу коње и точкове. Са спуштеним прозорима, кола су ишла ходом, кроз све то клицање, махање шеширâ и марамâ, и кроз разне мирисе од тржишта и топли дах гомиле који се дизао у пролазу. Жене су пружале своје бронзане, зајапурене главе чак у кола, и мада су само угледале детињу капицу, узвикивале су:

— Diou! lou bèu drôle!... Боже! да лепог детета!...

— Личи на оца, зар не?...

— Већ има његов бурбонски нос и лепо држање...

— Покажи, слатки мој, твоје лишце...

— Леп је као јаје...

— Да га човек попије у чаши воде...

— Злато моје... Голупче... Јагњешце... Пиленце... Бисеру...

И оне су га окружавале и просто гутале својим црним, ужагреним очима. А оно, дете од четири недеље, није изгледало ни мало уплашено. Пробудивши се од ове граје, оно је спокојно лежало на узглављу украшеном ружичастим тракама, гледајући својим мачјим очима, раширених и непомичних зеница, са две капи млека на крајевима усана; било је мирно, очевидно задовољно што види све ове главе које се помаљају на колским вратима, и што чује све већу и већу

грају, којој се ускоро придружи блејање, рикање, какотање стоке и живине, обузете грчевитим подражавањем: огроман поклич испружених вратова, отворених уста, разјапљених чељусти, у славу Руместана и његовог порода.

Па чак и тада, кад су сви у колима обема рукама притискивали своје заглунуле уши, малишан је остајао неузбудљив, и његова је хладнокрвност разведравала чак и старог председника, који је говорио: „Ако овај није рођен за форум!..“

Надали су се да ће бити ослобођени свега тога чим прођу тржиште, али руља пође за њима, растући све више, придоласком ткачâ и сноваљâ с Новог Друма, у гомилицама, и носачâ са Бершерског Шеталишта.

Трговци су хитали пред своје дућане, балкон на клубу Белих био је прекриљен светом, и ускоро из свију улица покуљаше певачка друштва са заставама: заорише се песме, трубе, као и обично при Нумином дочеку, са још више раздраганости и непосредности, који су одскакали од обичне свечаности.

У најлепшој соби Порталовог дома, чија бела дрвенарија по зидовима и свилени тапети са пламенастим шарама воде порекло од пре једног века, лежала је Розалија на дивану, лутајући погледом од празне колевке до мирне, сунцем обасјане улице, очекујући нестрпљиво повратак свога детета. На њеном отменом, бледом лицу, измршалом од бола и суза, које је ипак било озарено неким благотворним спокојством, могла се прочитати цела историја њеног живота за неколико последњих месеци: бриге, очајање, раскид с Нумом, смрт њене Хортензије, и најзад рођење детета, које је потиснуло све остало. Кад је та велика срећа задесила, она је на њу већ била престала рачунати, изнурена толиким ударима, не верујући да је у стању дати нов живот. Последњих дана, чинило јој се чак да више и не осећа нестрпљиво трзање малога затвореног бића; и она је скривала колевку и готову детињу спрему, из празноверне бојазни, обраћајући само пажњу собарици Енглескињи: „Ако вам се затражи детиња спрема, знате где она стоји.“

Лежати немоћно на мученичкој постељи, затворених очију, стегнутих зуба, испуштати по читаве сате сваких пет минута

болан, насилан крик, подносити своју судбину као жртва чије радости морају бити скупо плаћене, све то није ништа кад на крају стоји нада; али очекивати последње разочарење, завршни бол у коме ће се скоро животињски женини јауци помешати са јецањем разочаране матере, какве паклене муке! Полумртва, у крви, понављала је она у скрушеној изнурености: „Мртво је... мртво је...“, кад одједном зачу онај први крик, пискав дах, онај поздрав светлости са усана новорођенчета. Она му одговори, о! са каквом блаженом нежношћу: „Чедо моје!...“

Било је живо. Принеше јој га. Њој је припадало ово мало задијано биће, засењено, пренеражено, скоро слепо; ова ствар од меса везивала је за живот, и само што ју је стегла на груди, она је осећала како се сва грозница њеног тела расплињава у осећању блажене свежине.

Ишчезава сва туга, сав бол! Њено дете, њен син, она чежња, она туга коју је десет година подносила, која јој је натерала толико врелих суза на очи, чим би угледала туђу децу, оно мало биће које је унапред љубила на толико слатких румених обрашчића, било је ту, и бацало је увек у ново усхићење, ново изненађење, кад год би се са своје постеље нагла над колевку, отшкринула муселинске завесе са једва чујног детињег сна, и гледала га како лежи најежено и згрчено. Желела је да га увек има покрај себе. Кад су га износили, она се бринула, бројала минуте, али никад са таквом стрепњом као тога јутра о крштењу.

— Колико је сати?... питала је сваког часа .. Како су се задржали!... Боже, колико се то отегло!

Г-ђа Ле Кеноа, која је била остала поред кћери, умиривала је, мада је и сама била мало у бризи; јер је ово унуче, прво, једино, било јако прирасло за срце баби и деди, обасјавајући њихов бол зраком наде.

Шумна граја у даљини, која се примицала разлежући се потмуло, још више појача стрепњу ове две жене.

Иду да виде, слушају. Песме, клицање, граја, звуци звона. И одједном Енглескиња, која је гледала низ улицу:

— Госпођо, то је крштење!

Зар то крштење, ова вика на узбуну, ово халакање људождерâ који играју око ратних заробљеника?

— О, тај Југ!... тај Југ!... понављала је млада мати пре-

стрављено. Она се дршћући бојала да јој не угуше дете у овој гунгули.

Али не. Ево га, свежег и руменог, где маше својим кратким ручицама, избуљених очију, у дугачкој крштеној хаљиници, коју је Розалија својом руком везла и опшила чипкама, хаљиници њенога првенца; и у том часу, она је у једном имала оба своја детета: мртворођено и живо.

— Није пустио гласа, и није сисао ни једанпут за време вожње! тврди тетка Портал, причајући својим живописним начином триумфалну вожњу кроз варош, док на све стране трескају врата у старој згради, која је опет постала кућа за овације, и док служитељи хитају у ходник на улазу, где се свирачима служи лимунада. Трубе трештe, прозори се тресу. Стари Ле Кеноа и његова жена сишли су у врт, далеко од ове веселе граје која им пара срце; а пошто се Руместан спрема да говори с балкона, тетка Портал и Енглескиња Поли улазе брзо у салон, да слушају.

— Кад би госпођа хтела за часак да узме малога код себе!... пита дојкиња, радознала као дивљакиња, и Розалија је сва срећна што је остала сама, с дететом на крилу. Са свога прозора, она види како се блиставе заставе лепршају на ветру, како збијена гомила гута сваку реч свога великана. С времена на време допиру јој до ушију поједине речи из говора; али она нарочито чује звук овога заводљивог, узбудљивог гласа, и болна језа прожима је при помисли на сав бол који јој је нанела ова речитост, тако вична лажи и превари.

Сада је било свршено; она се осећала обезбеђена од разочарења и увреда. Она има дете. Ту лежи сва њена срећа, сва њена нада. И стежући ово мало обожавано биће на своје груди, као какав штит, она га је испитивала шапатом, изблиза, као да је тражила одговора или сличности у неодређеним цртама овога малог, расплинутог лица, у овим нежним пругама које изгледају повучене каквом умиљатом руком по воску, и које већ оцртавају једна похотљива, самовољна уста, један кукаст пустоловски нос, једну меку, четвртасту браду.

— Хоћеш ли и ти бити лажов? Хоћеш ли и ти целога свог живота обмањивати своје ближње и самога себе, кидати безазлена срца чија ће једина кривица бити што ти верују и што те воле? Хоћеш ли и ти бити тако несталан, лакомислен и свиреп, схватајући живот као виртуоз, као оперетски певач?

Хоћеш ли и ти расипати око себе речи, не бринући се о њиховој вредности, о њиховој сагласности с твојом мишљу, само ако блистају и звече?

И пружајући усне за пољубац на ово мало уво, окружено разбарушеном косицом:

— Хоћеш ли и ти бити Руместан, је ли?

На балкону, беседник је падао у ватру, отварао широм срце, у изливима од којих су се чуле само почетне, јужњачки наглашене речи: „Моја душа... Моја крв... Морал... Вера... Отаџбина...“, прихваћене узвицима одобравања од свих слушалаца, створених по његовом образу, чије су све врлине и мане биле у њему изражене: бујни, узрујани, шумни Југ, ускомешан као море са својим безбројним таласима, од којих је сваки његов одблесак.

Чу се последње „живео“, па се гомила поче полако разилазити. Руместан се врати у собу, бришући чело, опијен својим триумфом, сав загрејан овом неисцрпном љубављу читавог једног народа, приђе својој жени, пољуби је са искреном нежношћу. Осећао се болећив и нежан према њој, као првога дана, без гриже савести, и без срџбе.

— Но?... Јеси чула како се слави твој господин син!

Клечећи поред дивана, апски великан се играо са својим дететом, хватао мале прстиће који су се свуда заплитали, мале ножице које су се гицале по ваздуху. Розалија га је гледала набраног чела, трудећи се да објасни ову несхватљиву, противречну природу. Затим нагло, као да је пронашла:

— Нума, како гласи она ваша пословица коју је тетка Портал навела пре неки дан?... *Улична радост*... Но?...

— Ах, да... Gau de carriero, doulou d' houstau... *Улична радост, домаћа жалост.*

— То је, рече она, дубоко потресена.

И уносећи сав бол свога живота у те речи, које су падале са њених усана као камење у понор, она лагано понови ову пословицу, у којој се читаво једно племе оцртало и приказало:

— Улична радост, домаћа жалост.

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

СЕТВА И ЖЕТВА.

Окружен сјајном пролећном дивотом,
У себи снажну осећајућ' вољу,
Са новом песмом, са свежим животом, —
Ја, кô и лане, хитам своме пољу

Да плужим земљу, смрзнуту и чврсту —
Пре но што исток отпочне да руди —
Да терам плугом све врсту по врсту:
Да бацим зрно у земљу што жуди...

И сунце гране, сија, жеже, пали.
И сву ми снагу мртви зној пробија.
(Ал' огањ с водом љути челик кали.)
И када ноћ се стане већ да свија,

Ја дому журим, да се опет сутра
На њиву вратим, пре сунца, пре зоре,
До мрклог мрака од рâнога јутра
Да радим зарад хлеба црне коре...

И тако, с дана у дан, вечно ради!
И бацај поглед молитвени к небу...
И троши снагу... И пливај у нади...
И води живот о крваву хлебу...

И дође доба да се жање жито. —
Са јулског неба пржи сунце врело,
А тихи ветрић нија класје вито
И пуно рода, пуно злата, зрело...

Са туђих њива песма се разлеже:
То жетеоци хвалу поју српу.
Под њим се вољно сваки влат полеже:
То земља пружа снагу да јој црпу...

У сваком зрну избила је снага...
Трепери свака њива, као пламен...
А моја, само, пустошна и нага, —
Јер моје зрно пало је на камен...

Зар после плуга и крваве сетве,
Зар после мртвог и крвавог зноја,
Да за ме никад нема доба жетве?!
Зар никад њива да не роди моја?!

Зар зрно моје да нема почетак?!
Зар њива моја да не плане снопљем?!
Зар дан мој, сваки, Велики је Петак:
На крсту тело, прободено копљем?!

О не!... Ја хоћу! Хоћу, целим бићем,
Да и ја берем плод од свога рада!...
Нек роди, тужна, ма једним снопићем!
Тај сноп ми ваља царевога града!

Ма један влатић! Само нек се блиста
Спрам врелог сунца! Само шака зр̂на̂!
Ал' да ми буде као злато чиста,
Без уродице и кукоља црна!...

И тако, вечно... У пролеће свако
Живота пуно моје срце пева;
И сеје радост, а роди му тако —
Све уродица, и кукољ, и плева!...

Велимир Ј. Рајић.

БРАЋА.

(из „Сељанчица“)

Бацих очи кроз прозоре,
Кроз прозоре, на долове,
И угледах драго моје,
Из долова где ме зове.

Ја отворих биљур прозор,
А он руком на ме маше,
Ја му махнух обадвема, —
Ал ме браћа угледаше!

Најстарији мрко гледа,
Средњи бледи и румени,
Најмлађи ме одговара;
Ово сеја маше мени!

Милорад М. Петровић.

ЗАБОРАВЉЕНА.

Олуја је легла на мору.
Низ стакло слива се киша.
Уз прозор сјела је жена
Тиха, од молитве тиша.

Лице је њезино свело.
Душа јој пуна је јада.
Вани само вјетар вије,
И киша досадно пада.

Овдје у дворцу она је
Све дане спровела цвијетне,
Свијета није видјела,
Младости имала сретне.

Тек давно, давно сањаше
Витеза штоно ће доћи,
Повест' је низ море драгу,
Свилене љубит' јој очи.

А ноћ кад пала би бијела
И дворац стари задријема,
У парк би самотан сашла
Скрушена, тиха и нијема.

Уз жало дуго и снено
Тада је дивно снивала,
Косе би расплела вране
Витеза свог дозивала.

Но гласа нитко јој не чу
И нитко дошао није.
Сада само киша пада,
И вјетар жалосно вије...

А мутно до у недоглед
Пред дворцем море се пружа,
И доле у парку леже
Свенули бокори ружа.

Владимир Черина.

КУЛА ЗАБОРАВА.

Увек се сутон на запад разлива
Ко жута река у светлу румену,
Ко златне косе и наговест жива
На земљу једну никад невиђену.

Ту затворена пре хиљаду лета
Уклета једна кнегињица спава,
Заборављена од целога света,
У старој, старој кули заборава.

У блиставоме сандуку од стакла
Вечито мирна и спокојна снива;
Лепе јој очи никад није такла
Ничија усна, нит' је душа жива

Видела икад бела недра њена
Под веловима од танкога ткива,
И неосетним као лака пена,
Под веловима, у којим се скрива

Дисање њено. — Тек када заруди
Вечерње небо у топљену злату,
У људима се од некуда буди
Сећање на ту земљу непознату.

И безброј стаза у тај свет што воде —
— Тако се чини — види се и пружа,
И тамо ветри пред вечером ходе
Пуни мириса и латица ружа.

И душе што су довек среће худе,
Све душе што су врисак бола чуле,
Вечито сетне чекају и жуде
Тишину мртву те далеке куле.

Милош Видаковић.

ГЕНЕРАЛ СИМЕОН ЗОРИЋ.

I

Када је Доситеј Обрадовић 1783 штампао у Лајпцигу своју прву књигу *Животъ и приключенія,* он је четири примерка послао Симеону Зорићу, Србину пореклом и руском генералу. Са свога имања Шклова у Белој Русији, Зорић му је одговорио 30 новембра 1783 године овим писмом:

„Пречесни оче!

Примио сам четири егземплара ваше књиге послате чрез житеље мојега града, за које вам врло зафаљујем. На'одећи у њој такав чисти стилус наше миле нације, тако јасно и полезно нравоученије, ја сам је читао с толиким задовољствијем, што вам не могу за доста изрећи, колико ми је драго што сте ми је послали. Верујте ми да бисте ме јошт више обвезали, када бисте сами овамо дошли: онда би' ја имао радост показат' вам колико ја умем поштовати људе вашега разума. Ако је ово ваше намјеранније, будите уверени да нећете ништа кроз то изгубити; ако ли није, тако молим вас отпишите ми најскорије колико ћете се времена и где бавити, да могу имати средство доказат' вам и тамо моју зафалност С овим остајем с савршеним почитанијем ваш

покорни слуга
Зорич“.

То писмо Доситеј је примио тек 12 јануара 1784, и одмах тронуто и захвално одговорио генералу. У китњастом захваљивању он претерује: „Милостиви мој господине! Да сам слободан, на место овога мојега писанија самога би' себе на пошту дао и крила би' желио, да колико пре пред ногам славнаго Мецене мојега за тако милостиво и царскодушно писмо не само да благодарим, него, ако би се икако могло, сав у благодарност да се преобразим и претворим“.[1]

Прву књигу коју је после тога штампао, *Совѣте здраваго разума*, 1784, Обрадовић је посветио своме „милостивјејшему и благодатњејшему патрону“ Зорићу. У књизи, у *Стихима*, он велича генерала:

О славна крви српска племенита,
И витешка дико поносита!
Плива срце моје у сладости,
Играју ми прса од радости!
Роса тако не пада на цвеће,
Коју зора носи у пролеће:
Хибалски мет пчелам није дражи,
Ни већма Алфеј Аретусу тражи.
Љупкохладна Зефирова крила
Усред лета нису тако мила,
Као је мени била књига *твоја*,
О *Зоричу*, дико и обрано моја.[2]

У први мах остало се на измени тих љубазних писама. Али сиромашному Доситеју, у доба када од продаје својих књига није могао да исплати ни књиговезачке рачуне, били су потребни заштитници и мецене, и он ту везу није напуштао.

Када се, усхићен Енглеском и „премудрим Инглезима“, из „краснејшег и славнејшег на свету града Лондона“ вратио у Лајпциг, тамо јо затекао ново писмо генерала Зорића, који га је звао к себи,[3] извесно за наставника своје војне школе за младе племиће, у коју је позивао за наставника физике и математике другог једног ученог Србина из тога доба, Емануила Јанковића. Обрадовић се томе позиву није одазвао, зато што није имао новац за далек пут, и што у својој „типоманији“,

[1] *Дела Доситеја Обрадовића*. Пето државно издање. Београд, 1911. Стр. 105 б. 106.

[2] *Дела*, стр. 106 б, 107.

[3] *Дела*, стр. 90 а.

која га је до краја живоаа држала, није се хтео одвајати од места где је своје књиге могао штампати. Тек када му је Зорић обећао да ће му на своме имању у Шклову набавити штампарију, он се реши да оде.

Крајем 1787 он је у Шклову. Пуних шест месеца чекао је да генерал набави штампарију. Али све је остало само на обећању. „Мој благодјетељ генерал Зорич, писао је Доситеј, дао ми је за ово шест месеци колико ми је обештао био за целу годину, то јест четири стотине рубљи; даровао ми је и једну лисичину, што вреди сто рубљи. Ту сам распродао, за не потезати бреме са собом, све моје књиге немецке и францеске, латинске и талијанске, кромје они' инглески` које сам на дар у Лондону получио; немецке узео је генерал за своју библиотеку“.[1]

У лето 1788 он остави Шклов. У јуну био је у Сесвегену, у Лифландији, на једном генераловом добру. Преко Риге и Курландије, он се у јесен врати у Немачку, прилично новчано снабдевен, миран за неколико месеца и у стању да штампа које своје дело. Новцем који је донео из Шклова он је 1788 могао у Лајпцигу издати своје *Басне*. На првој страни ове књиге Доситеј је писао: „При том знај, предрага Јуносте, штогод добро и полезно ове године од мене получиш, да за то ја и ти нашему милостивому и благодјетелнему Зоричу благодарити имамо. Ибо оно што сам се ја надао јоште после три или четири године сопственим пристарањем и иждиванијем учинити, то исто у време ове једне године својом милошћу и даром *он* ме је у состојаније исполнити поставио“.[2] После тога, Доситеј помиње Зорића само у једној анегдоти у својој *Етици*, 1803 године.[3]

О генералу Зорићу сачувани су спомени још код двојице српских писаца тога доба. 1787 Сава Текелија путовао је к својим рођацима у Русији. Из Петрограда је ударио на Шклов да види Зорића. И о томе виђењу он ово пише у својој ауто-

[1] *Дела*, стр. 92 a.

[2] *Дела*, стр. 145 a.

[3] „Блаженопочившп Генерал Зорић рече у Шклову једном којега радо имаћаше да отиде у његову гардеробу и да узме једну од његови. зимни' капа која му је по вољи. „Благодарим на милости!“ одговори овај. „Ваша капа ће и вашему одјејанију подобно, а то за мене није“ *Дела'*, стр. 384 *a*.

биографији:[1] „ја одем к Зоричу, он нас љубазно прими. Његов двор није био готов, него прама земљи обитавао. Прођу његовога двора дао је он начинити кадетски штифт за 30 кадета, који је он својим трошком набдио и содржававао. Зорич био негда милостник Екатарине, у всјем његовом обхожеднију хофман. Али припознаје се да је фалио што се није хотео Потемкину покорити, који је царицу владао, и тако Зорич из милости испао. Он је пре два месеца дошао из Маџарске, и тако много ми је казивао о својим путечествију. Ту почастивши се три дни, пођемо даље“.

На Зорићева врата закуцао је још један Србин, наш *clericus vagans*, Герасим Зелић. Он је у два маха ишао у Русију и тамо се гостио и просио код „високе господе једнородаца“, српских официра у руској служби, генерала Чорбе Хорвата, Косанчића, Подгоричанина и других. Међу осталим' походио је и најчувенијих од тих „једнородаца“ у Русији, Зорића. У своме *Житију* он прича како је, приликом другог свог путовања у Русију, 1787, дошао у Шклов „славном и странољубивом Србину генералу Симеону Зоричу“.[2] Он је донео препоруку од калуђера манастира Крупе, и хтео је да свога нећака смести у генералов војни корпус. У Шклову нађе једног Србина, Димитрија Поњавицу из Сарајева, „који стајаше у Зорића“. „Овај оде Зорићу, прича Зелић, каже да сам дошао с дјететом, и представи ме у једној страни двора њему, јер је онда имао млого гостију од господе руске. Како ме види Зорић, удиви се и запита ме: како сам се усудио доћи, говорећи, ако сазнаду на граници Руси и уфате ме, да ме могу јошт у Сибирију послати. Предадем му ја дијете, и разговорим се с њим једну уру, докле сам њешто вечерао и докле су коњи мало отпочинули и позобали зоб. Затим се с њим опростим и пођем, и он ми даде 15 холандеза у злату, говорећи ми: „Не старај се за дијете, и ако те пропусте у Русију, ја ћу знати какву ћу милостињу дати манастиру Крупи““.

Толико су наши писци забележили о генералу Симеону Зорићу. Они су писали о њему само са једне тачке гледишта,

[1] *Градьа или матеріал за описаніе живота мога. Летопис Матице Српске*, 1876, књ. 119, стр. 62.

[2] *Житије Герасима Зелића*. Свеска I. Београд. 1897 (Издање Српске Књижевне Задруге), стр. 169—174.

као о богатом и моћном човеку у Русији који није заборављао своје сународнике. Али, сем Текелије, они нису ни помињали оно што је било главно код њега.

II

Сава Текелија има потпуно право: генерал Зорић био је један од љубазника царице Катарине II, и за свој чин и за своје богатство имао ја да захвали царичиној милости и дарежљивости. Побожни православни калуђер Герасим Зелић то не помиње, јер му је изледало богохуљење тако нешто написати о великој православној царици, победитељци неверних Турака код Хотина, Чесме, Оцакова и Римника, чија слика се у тајности чувала у српским кућама, коју су српске народне песме из XVIII века побожно славиле као „московску царицу“ и „Катарину славну удовицу“, коју је Захарије Орфелин, посвећујући јој *Житія... Петра Великаго*, називао „всепресвлетњејша, самодержавњејша непобедимјејша, велика государиња“, и чије се име, место имена Марије Терезије, потајно помињало при литургијама у српским црквама. Доситеј Обрадовић ни из далека није поменуо да је његов „благодетњејши патрон“ генерал Симеон Зорић био љубазник царице Катарине II. Он је српски патриот и неће ништа ружно да каже о руској царици; али нарочито као рационалист и филсзоф, он неће да помене ништа против Катарине II, „Северне Семирамиде“, заштитнице Дидроа и Даламбера, дописнице Волтера и Грима, присталице нових идеја, која је у Русију хтела да пренесе издаване забрањене Енциклопедије, оне код које је Дидро налазио „Брутову душу са Клеопатриним дражима“, коју је Фридрих Велики убрајао у ред „највећих људи који су се икада родили“, а Волтер називао *Катарина Велики* (Catherine le Grand), и писао: „Верујем у Катарину, једину и ако другу...“ За Доситеја Обрадовића Катарина II и Јосиф II били су „вовјеки предрага имена“, и он је писао: „Правично велика Екатерина називље се Втора, јер њојзи второј после прве матере наше пристоји по превасходителству оно божје изреченије: „Ти јеси мати живушчих на земљи“. И појамно је што Доситеј Обрадовић и не помиње да је та „мати живушчих на земљи“ била љубазница његовог славног земљака и добротвора генерала Зорића.

Катарнна II, по рођењу немачка принцеза од Анхалт-

Зербст, била је врло сенсуална жена, живела је у веку када се љубав називала: *la bagatelle,* и мењала је своје љубавнике као дворане и дворкиње. Генерал Зорић је један од многобројних љубазника царичиних, али једини који у тој великој маси није био Рус.[1] Он није био од љубазника у великом стилу, врсте Орлова и Потемкина, који су преко царице господарили Русијом, доказујући стару реч: да када су на престолу људи тада владају жене, а када су на престолу жене тада владају људи. Вице-цар Русије Потемкин престао је бити царичин љубазник, али је постао њен „баћенка“ и „галубчик“, и његов утицај на царицу био је огроман. Он јој је одређивао и министре, који су били извршиоци његових жеља и планова, и налазио јој љубазнике, који су били његови помагачи. Он је бирао људе који су се својим физичким особинама могли допасти сенсуалној царици, која је и у шездесетој години горела љубавним пламеном, слао јој њихове слике и удешавао целу ствар. Мењање царичиних љубазника био је важнији политички догађај но мењање министара, и као што данас постоје министарске кризе тако су на двору Катарине II биле љубазничке кризе, које су занимале целу дипломатију у Европи.

На Зорића је дошао ред после Малоруса Завадовског, који је почео службом шаптача у дворском позоришту. Завадовски је био окретан човек, и када је ступио у службу Потемкинова противника фелд-маршала Румјанцова, свемоћни вице-цар га је просто сменио, и на његово место довео Зорића.

Симеон Зорић Неранџић био је син руског потпуковника Гаврила Зорића, који је, како изгледа, био родом из Далмације. Симеон Зорић је јоште млад ступио у војску. У Седмогодишњем Рату (1756—1762) борио се храбро као поручник. У рату против Турака, 1774, борио се као мајор, био заробљен и неколико година провео у ропству у Цариграду. Када га је Катарина познала био је зрео човек, око четрдесет година, али како сведоче сви савременици био је „савршен

[1] K. Waliszewski: *Autour d'un trône.* Catherine II de Russie. Ses collaborateurs, ses amis, ses favoris. Neuvième édition. Paris, 1900. P. 335—337. На податке који се о Зорићу налази у овој књизи скренуо је пажњу Г. Луј Леже у чланку: *La renaissance intellectuelle de la nation serbe. Jean Raïtch et Dositée Obradovitch* (*Journal des Savants,* 1911, № 10, p. 446).

примерак мушке лепоте и снаге. Француски писац Мѐ де ла Туш (Méhée de la Touche), који га је видео десет година доцније, пише о њему ово: „то је човек висок пет стопа и шест палаца, створен да се слика. Мислим да му је скоро педесет година, али његове очи су још лепе и његови манири пуни грације. И ако има природног духа, ипак његов разговор није богзна како занимљив .. Често ми је понављао да је некада био варварин, али да је *његова госпођа* од њега створила сасвим другог човека. Он ми је много говорио о добу када је био у милости, и наводио ми је, са сузама у очима, поједине доброте којим га је *његова госпођа* била почаствовала".

Зорић није уживао дуго царичину милост. Њему је било мало што је у почетку 1778 добио грофовску титулу, но је желео да постане кнез, као што су постали његови претходници Орлов и Потемкин. И то га је упропастило. Потемкин није волео амбициозне људе у „златном кавезу поред царичине ложнице", и против Зорића он истави кандидатуру једног простог хусарског поднаредника, по имену Корсака.

Зорић није хтео да напусти своје место. Он је претио да ће осећи уши сваком који заузме његово место, и ишао је тако далеко да је Потемкина позвао на двобој. Иначе, главну своју дужност Зорић је добро вршио, и Катарина га није морала кљукати прашком од шпанских буба, као што је чинила са другим својим, физички мање обдареним љубазницима. Али царица је била не само врло сенсуална но и врло интелигентна и литерарна, и сирови војник почео јој је бивати досадан. Најзад, свршило се као што се морало свршити: Зорић, после једанаест месеца царичине милости, 1777—1778, добио је отпуст. Катарина је имала обичај да даје богат мираз својим отпуштеним љубазницима. Зорић није био среће као лепи Ланској, који је отпуштен са миразом од 37,000 000 динара, али је отишао у љубавну пензију са годишњом рентом од 400.000 динара и са поклоњеним имањем Шкловом у Белој Русији, које је годишње доносило 800.000 динара. Пошто је четири године провео на страни ради заборава и утехе, Зорић се вратио у Шклов. На том огромном имању он живи као неки мали владалац, има многобројан двор, позориште где се даје француска опера и талијански балет, расипа безумно на све стране, губећи на картама за једну ноћ по 50.000 рубаља. Он оснива војну

школу, где се о његовом трошку школује две стотине младића, и на коју је као професора позвао Емануила Јанковића.

Када је Катарина ишла у Мохилев, у сусрет Јосифу II, задржала се у Шклову. Зорић је ради тога оправио свој величанствени замак, за 60.000 рубаља купио само порцеланског посуђа, и једну собу наместио исто онако као што је била царичина ложница у Зимском Дворцу у Петрограду, где је он једанаест месеци владао. Изгледа да та *mise en scène* није имала жељени ефекат, и Зорић је остао да расипа и да жали у Шклову. Доситеј Обрадовић, Герасим Зелић и Сава Текелија видели су га 1787, када га је Катарина II сасвим заборавила. Други се смењују у милости код *његове госпође*, и он вегетује на свом имању у Шклову. Непријатељи га оптужују да узима учешћа у прављењу лажног новца, које се открило близу његова имања, али он успева да докаже своју невиност. После Катаринине смрти јавља се на петроградском двору, и ту остаје до 1799 године, када је умро.

Генерал Зорић је оставио име записано у великом и шареном списку љубазника Катарине II, а у српској књижевности помен једног богатог и моћног Србина у Русији који је лепо примао своје сиромашне сународнике са Балкана и чијој дарежљивости се има захвалити што су изишле *Басне* Доситеја Обрадовића. Тих четири стотине рубаља које је Зорић, уз лисичју бунду, поклонио оскудном и скромном Доситеју Обрадовићу, и којима је овај издао једно од најбољих својих дела, јесу можда једина интелигентна употреба свега његовог лако стеченог и још лакше расутог новца.

J. Скерлић.

ХАЈНЕ О НЕМЦИМА.

(Крај.)

Готово сви довде наведени примери показују да Хајне са извесном иронијом говори и о немачком поштењу. Он то не чини стога што у њега не верује, већ стога што налази да се граничи с педантеријом, те на тај начин више одаје једну негативну интелектуалну особину, но позитивну моралну. Тако, на пример, после напомене да француски глумци пре-

вазилазе своје колеге у свима земљама, Хајне додаје: „Што се тиче нас Немаца, ми смо поштени људи и добри грађани. Што нам је природа ускратила, ми постигнемо учењем... Ми смо поштени људи и најбоље играмо поштене људе“, — и тако даље (IV, 531). У своме путопису „Италија“ иде Хајне чак тако далеко да вели како у Немачкој „и облаци праве само поштене филистарске гримасе и досадно зевају“ (III, 248). Али је занимљиво да је на две године пред смрт ипак изменио своје мишљење о немачком поштењу. Оно је до душе опет неповољно, али на сасвим други начин: он више не верује у њега. „Ја сам доживео много горко искуство, и стара вера или празноверица у немачко поштење код мене је јако ослабила. Не могу прећутати да сам, нарочито за време свога бављења у Француској, врло често био жртва те празноверице. И што је доста чудновато, међу варалицама које сам на жалост познао на своју штету, налазио се један једини Француз, па и тај је био родом из једне од оних немачких покрајина које су некад откинуте од Немачког Царства, те их сад наше патриоте траже натраг. Кад бих саставио илустровану листу угурсуза који су ми празнили џепове, онда би, разуме се, у њој биле прилично многобројно заступљене све цивилизоване земље, али би палма остала отаџбини, која је у том погледу учинила најневероватније подвиге“ (VI, 17). Ово је у толико интересантније у колико је госпођа Стал, на четрдесет година пре тога, говорила о баснословном немачком поштењу, и у примерима које је наводила у потврду свога нахођења ишле до наивности. Али да би се њено тврђење могло разумети, треба поменути и Хајнеове речи које долазе иза горе наведеног места: „Карактеристично је“, вели Хајне, „да наши немачки угурсузи показују увек извесну сентименталност. Они нису хладне трезвене лопуже, већ су ниткови са осећањем. Они имају душе и узимају најтоплије саучешће у судбини оних које су похарали“. И ако у овом пасусу има онолико ироније колико речи, он ипак довољно објашњава зашто је госпођа Стал могла у Немачкој пронаћи поштење какво се иначе налази само по бајкама: жена и странкиња она се у тој тачци поводила у главноме за спољашњим изгледом. Занимљиво је међутим да је њено женско око ипак било критичније кад су у питању немачке жене, јер она о њима, између осталога, вели ово: „Кад им се деси да су лакоумне,

оне ипак сачувају извесну сентименталност, која је на цени у њиховој земљи“.[1] Сентименталност код жена је дакле ипак није могла завести на лаковерност.

Али, и поред свега што је довде поменуто, Хајне много боље мисли о немачком поштењу но о немачкој интелигенцији. Осим јасне, већ наведене алузије у вези са добошаром Леграном, Хајне се још једанпут служи сличним средством да каже своје мишљење, само што у овој прилици Леграну улогу има једна Талијанка, о којој Хајне вели: „Она је хвалила и Енглезе и Немце, мада је у срцу прве држале за непаметне, а друге за глупе“ (III, 411). Али се он не устеже да своје мишљење каже и директно. Тако у једној прилици добијају свој део само Тиролци: „Тиролци су лепи, весели, поштени, ваљани и бесконачно ограничени. Они су здрави људи, можда стога што су сувише глупи да би могли бити болесни“ (III, 235). Другом приликом, тоном свечаним који искључује сваку несташност, даје Хајне сличан суд о немачкој интелигенцији у опште. Реч је о немачким исељеницима које сусреће у Нормандији и према којима осећа двоструко саучешће: и стога што су принуђени да напуштају завичај као и он, и стога што их види у беди. Цело место одаје извесну срдачност, те заслужује да буде наведено у целини и због тога, а и због других карактеристичних појединости: „Ни сам не знајући како, ја се од једанпут обретох на друму за Хавр, а преда мном иђаху, уздигнуто и лагано, више сељачких кола, утрпаних свакојаким сиротињским сандуцима и орманима, старофраначким намештајем, женама и децом. Крај кола корачаху људи, и моје изненађење не беше мало кад им чух говор — они су говорили немачки, швапским наречјем. Лако се домислих да су ти људи исељеници, и кад их ближе загледах, проже ме једно нагло осећање какво никад у животу нисам имао, сва ми крв од једанпут појури у срчане коморе и удараше о ребра као да мора да искочи из груди, као да што пре мора напоље, а дисање ми застаде у грлу. Да, то што сам срео била је главом отаџбина, на оним колима је седела плавокоса Немачка, са својим озбиљно плавим очима, својим присним и сувише тихим лицима, са оном бедном ограниченошћу у кутовима усана која ми је некада била тако досадна и толико ме је-

[1] De l'Allemagne (Garnier Frères). Страна 30.

дила, али која ме сада веома боно гану — јер ако сам некада у јеку младићског расположења врло често мрзовољно пецкао настраности и филистарске особине домовине, ако сам некада са срећном, кметовски комотном и као пуж спором отаџбином имао по који пут да издржим мале породичне размирице какве се већ дешавају по великим породицама: то се све такве успомене угасише у мојој души кад видех отаџбину у беди, у туђини, у беди; чак ми и њене слабости постадоше од једанпут драге и миле, чак се измирих и са њеним паланчанским ситничарством, и ја јој стегох руку, стегох руку оним немачким исељеницима као да се самој отаџбини заветујем руковањем на нову љубав, и ми говорасмо немачки" (IV, 16). Речи којима Хајне на овом месту говори о немачкој ограничености не остављају никакву сумњу о томе да је то што каже његово искрено уверење, и Немци се због тога морају љутити у толико више у колико је Хајнеова интелигенција ван спора.

Али није Хајнеово мишљење повољније ни о некојим другим особинама Немаца. Говорећи о путу између вароши Луке и истоимених купатила он, на пример, вели: „Нигде филистарских лица. А ако има и филистара, онда су то ипак талијански оригинални филистри, а не незграпнонемачки филистри што једу кромпире" (III, 383). Другом приликом се та мисао о оскудици оригиналности код Немаца јавља много одређеније. „Да би човек могао писати против католичких попова", вели Хајне, „мора познавати и њихова лица. Али се оригинална лица налазе само у Италији. Немачки католички свештеници и калуђери само су рђава подражавања, често чак пародије талијанских; њихово поређење испало би онако исто као кад би човек хтео упоређивати римске или флорентинске иконе са оним скакавачким, побожним гримасама које за своју жалосну егзистенцију имају да захвале било филистарској кичици каквога нирнбершког варошког сликара или чак простодушној глупости каквога проучаваоца душе из хришћанско новонемачке школе с дугачком косом". (III, 386). Међу Немцима дакле нису оригинални не само филистри, попови и калуђери, већ ни сликари, ни нирнбержанин Алберхт Дирер, на кога ван сваке сумње Хајне мисли кад говори о „филистарској кичици каквога нирнбершког варошког сликара". Последица толике неоргиналности је, сасвим природно, једно-

ликост. И Хајне њу збиља налази у врло великој мери, и то опет насупрот Талијанима. Пошто је поменуо да у Италији сваки човек има на лицу сасвим индивидуалан израз, он додаје: „Код нас пак све сами људи са општим, једнообразним физиономијама; кад их има дванаест на окупу, сачињавају туце, а ако их онда неко нападне, зову полицију“ (III, 383).

У вези с овом оскудицом оригиналности стоји свакако и велика сервилност коју Хајне налази код Немаца. Он њу у једној прилици изреком помиње. Поводом узбуњљивих гласова о опасности која за Немце постоји услед надмоћне величине Русије, Хајне вели: „Бар ми Немци немамо шта да ставимо на коцку, више или мање сервилности не може код нас играти никакву улогу...“ (III, 278). Другом је опет приликом реч о Немцима који „дубоко, дубоко поздрављају кад какав отмени угурсуз или вицеугурсуз, са шареним тракама на отрцаном капуту, или какав напудровани, позлаћени дворски маршал прође поскакајући и отпоздрављајући милостиво“ (III, 439). Према томе није никакво чудо што Хајне налази сервилност код Немаца нарочито онда кад је у питању њихов однос према владаоцима. Немац, по његовим речима, сме да каже своје мишљење владаоцу само у сну (II, 466). Немци су, даље, толико одани својим владаоцима да се он не устеже да у вези с том оданошћу говори и о „псећој немачкој природи“ (III, 30). Чак, како он вели, Немце у доба Наполеонове силе ништа није толико болело као унижење њихових многобројних владалаца. „Ниједан народ не показује више привржености својим владаоцима од немачког“, вели Хајне, „и још много више но жалосно стање у које је запала земља услед рата и туђинске владавине жалостио је Немце бедан призор њихових побеђених владара, које су гледали како пузе пред Наполеоновим ногама; цео народ је личио на оне простосрдачне старе слуге по великим кућама, који сва унижења што их морају претрпети њихови господари осећају још дубље но они сами, и који скривено проливају горке сузе кад, на пример, господарово сребро треба да се изложи продаји, и чак и своју бедну уштеду потајно употребљавају на то да се на господаров сто не метну грађанске лојане свеће место племићских воштаних, као што смо са довољно тронутости гледали у старим позоришним комадима“ (V, 236).

Ко тако гледа на Немце, наћи ће, сасвим природно, да

код њих о републици не може бити ни говора. И Хајне одиста осуђује немачке републиканце свога времена. „Главна заблуда немачких републиканаца“, вели он, „долази отуда што они не узимају тачно у обзир разлику између Немачке и Француске, кад и за Немачку желе ону врсту републиканске управе, која би можда за Француску била сасвим згодна... Немачка не може бити република стога што је по своме бићу роајалистичка. Тиме не велим да Французи имају више републиканских врлина но ми; не, њих ни код Француза нема на одмет. Ја говорим само о суштини, о карактеру којим се републиканство и роајализам не само разликују међу собом, већ се јављају и истичу као две из основа различне појаве. Роајализам једнога народа састоји се по својој суштини у томе што он поштује власт, што верује у личности које представљају ту власт, и што је у том уверењу привржен и самој личности. Републиканство једнога народа састоји се по својој суштини у томе: што он поштује само законе, што од њихових представника стално тражи рачуна, посматра их с неповерењем и контролише их, што дакле никад није привржен личностима, већ их шта више, у колико се више уздижу изнад народа, у толико ревносније вуче на ниже опозицијом, сумњичењем, ругањем и прогоњењем“. (V, 139).

Тако је Хајне, поводом немачких републиканаца, имао прилике да повуче и једну од својих доста честих паралела између Немаца и Француза, и да на тај начин још рељефније испољи једну немачку народну особеност. Он у том облику даје понекад читаве мале карактеристике Немаца и Француза, и оне су, по правилу, у толико интересантније у колико се обично састоје из самих контраста. „Као што ми Немци не можемо да појмимо непрестану бујност и плаховитост страсти у делима француских песника“, вели једном Хајне, „тако је исто Французима непојамна тиха тајанственост, сањалачки живот слутњâ и успоменâ, који стално избија чак и у оним песничким делима Немаца у којима влада најузбурканија страст. Људи који мисле само на данашњицу, само данашњици признају највећу вредност и стога владају њоме са невероватном сигурношћу, ти људи не могу да разумеју осећање једнога народа који има само јучерашњицу и сутрашњицу, а не и данашњицу, који се стално сећа прошлости и слути будућност, али никако не уме да прихвати са-

дашњост, у љубави као и у политици, С чуђењем гледају они на нас Немце, који често по седам година гледамо молећи у у плаве очи своје драгане, док се усудимо да је одлучно обухватимо око паса. Они нас гледају с чуђењем, кад прво темељно проучимо целокупну историју француске револуције са свима коментарима и сачекамо последње допунске свеске, па тек онда цео тај рад преведемо на немачки..." (IV, 510).

Као што се види, опет: сањалаштво. непрактичност, спорост и везаност — дакле особине које Хајне и иначе констатује код Немаца и које су му, све од реда, врло несимпатичне. Али је не мање занимљиво и објашњење које он даје Французима о немачкој мржњи. „Ми Немци не мрзимо се због спољашњих ствари као ви, рецимо због увређене сујете, због каквог епиграма, због посетнице на коју није одговорено, не, ми мрзимо код својих непријатеља најдубље, најбитније што је у њима, њихову мисао. Ви Французи сте лаки и површни, како у љубави тако и у мржњи. Ми Немци мрзимо темељно, истрајно; како смо сувише поштени, а и сувише неспретни, да се осветимо брзом перфидијом, ми мрзимо до последњега даха. „„Знам, господине, ту немачку мирноћу", рече недавно једна дама, гледајући ме са неверицом и страхом својим разрогаченим очима; „знам, ви Немци употребљавате исту реч за опростити и отровати"". И одиста, она има право, реч vergeben значи и једно и друго", завршује Хајне. (IV, 231). Да ли Немци мрзе код својих непријатеља само мисао или и друго што, споредна је ствар, те је према томе све једно да ли ће се Хајнеу у тој тачци дати за право или не; али је његово објашњење за дубину и трајност немачке мржње ван сваке сумње и дубоко и духовито, и ту му је врло тешко противречити.

Није, најзад, без интереса да се Хајне осврће и на немачку склоност ка пићу. Он то чини на више места, али је међу њима најизразитије ово: „Хиљаду израза има Арапин за мач, Француз за љубав, Енглез за вешање, Немац за пиће, а нови Атињанин [то јест Минхенац] чак и за места где пије" (III, 223). Пиће би, према томе, било код Немаца најомиљенија ствар — тврђење које свакако није одвећ претерано, ако можда и није до краја тачно. Треба уз то имати на уму да је Хајне на алкохол у главноме увек гледао попреко.

Тек кад се све ове побројене особине имају на уму, тек

кад се уз Немце ставе као њихови нераздвојни другови и ограниченост, и педантерија, и шаблонисање, и спорост, и везаност, и незграпност и сервилност и тако даље — тек се онда може разумети зашто је Хајне написао да је и сувише поштен да би порицао да је Немац. Он све те слабе стране одиста види код својих земљака, и то их види у толико јаче у колико је врло много са Французима и међу Французима. Он према томе може без икаквог усиљавања ићи тако далеко да реч Немац употреби у неку руку и као погрду. Бранећи, на пример, Немце од Едгара Кинеа, Хајне налази да ће Кинеа за његове испаде најбоље казнити тако ако му покаже да је и он сам који напада Немце, по својим особинама прави Немац. „Да, Едгар Кине је наш, он је Немац, ваљан Немац, ма да се у последње време понашао као какав махнити германождер. Суров, прилично неспретан начин на који је у „Revue des Deux Mondes“ испао против нас није ни најмање био француски, и ми смо баш по доброј песници и пунокрвној суровости познали земљака. Едгар је потпуно Немац, не само по духу, већ и по спољашњости, и ко га сретне на париским улицама, сматраће га зацело за каквога богослова из Хале који је баш ово дана пао на испиту и дотумарао у Француску да се опорави. Снажна, незграпна, неочешљана прилика. Мило, поштено, меланхолично лице. Сиви, одвећ широки горњи капут који као да је шио још Јунг-Штилинг.[1] Ципеле, на које је можда некада ударио ђонове још Јаков Беме[2] (VI, 403). Као што се види, једна сасвим оригинална одбрана Немаца, која много више уди Кинеу но што њима помаже, и која је за Хајнеово гледиште на Немце врло карактеристична.

Да би се све ове Хајнеове изјаве разумеле како ваља, треба имати на уму да ни он не губи из вида крупне тековине којима су Немци обогатили општу културу. Он се не само чешће сећа проналаска штампе, већ Немцима уписује у заслугу и слободу савести и мисли, сматрајући прву за дело Лутерово, а другу за дело Кантово. Али му зато исполинска величина појединих Немаца ни мало не смета да уочи све слабе стране просечнога Немца. Он њих види онако исто као што види и слабе стране просечнога Француза или Ен-

[1] То јест пре осамдесет година.

[2] Пре двеста педесет година.

глеза. Што су пак слабе стране просечнога Немца и многобројније и јаче, те он немачки народ, по правилу, ставља ниже од других културних народа, свакако му се не може уписати у грех. Чак се, без претеривања, може рећи да међу слабим странама које Хајне налази код Немаца нема ниједне која не би била констатована пре њега, и сама госпођа Стал, опште признати пријатељ Немаца, бележи у својој књизи у најмању руку три четвртине тих истих слабости; Хајне их својом иронијом само подвлачи и даје им тиме понекад оштрији карактер. О некој његовој пристрасности не може дакле бити ни говора. Он никад, ни у тренутку највећег раздражења, неће Немцима одрећи вредноћу, истрајност и темељност, као год што ни Французима никад не одриче духовитост, окретност и обдареност. Пре може бити говора, нарочито с обзиром на тон његових тврђења, о његовој одвећ великој искрености, и у њу се мора веровати тим пре што су његови најжешћи испади против Немаца написани на немачком, за Немце. Да Хајне није стекао светски глас, да његова дела нису прешла немачке границе, сви би ти испади имали безазлен карактер пролазне новинарске критике, каква се готово посведневно налази по новинама свих народа. Онда би се, извесно, и Немци мање љутили на њега, или се у опште не би ни љутили. Овако је међутим једна унутрашња размирица постала јавном ствари, оно што је казано у четири ока изишло је пред најшири форум, и тиме је карактер испада знатно пооштрен. Али зато ти испади не морају бити и мање тачни. Напротив, у погледу тачности они само добијају тиме што су првобитно приватнога карактера и намењени само Немцима, каогод што добијају и тиме што долазе од човека без националних предрасуда.

Милош Тривунац.

МОЈА ПОСЕТА КОД ТОЛСТОЈА.

(6)

— Постоји ли код вас класа људи, која се зове интелигенција? — упита ме Толстој.

Ја се у том тренутку не сетих, да Лав Николајевић осуђује мешање интелигенције у народни живот, који је по својим

религиозним и моралним идеалима виши од живота варошких, школованих људи, — и одговорих доста неодређено:

— Постоји, — али њен утицај на народни живот није такав, као утицај ваше, руске, интелигенције.

Толстој ме не запита, како ја то мислим, него додаде:

— Интелигенција, — то вам је као нека каста.

Он ми не објасни подробније, како он то мисли. Но у „Путу живота“, у одељку „Готованство“ — он о том предмету вели:

„Нераднички сталежи (реч је о људима, који не узимају учешћа у народном физичком раду — о „интелигенцији“) оправдавају своје готованство тиме, што они производе за народу *њима* потребну религију, науку и уметност. Они узимају на себе, да све то прибаве радничком народу, али на жалост, оно, што они дају народу под видом религије, науке и уметности, то је обично и лажна религија, и лажна наука, и лажна уметност. Тако да, место да нечим отплате и накнаде народу његову муку (што их храни, одева, греје и тако даље), они оним, што дају народу, само га обмањују и кваре“.

На почетку нашег разговора, мој дванаестогодишњи сапутник седео је за столом између мене и Лава Николајевића, па, како га тада, онако малог, предмет нашег разговора још није могао занимати, он је, као што ми после причаше, колико је могао, разгледао Толстојев спољашњи изглед, собни намештај, слике по зидовима и покушавао да у котарици за бачене хартије пронађе коју — употребљену поштанску марку. Кад му се и то досадило, а разговор се мој са Толстојем никако не свршаваше, он се полагано упути из собе напоље, уз пут у ходнику завири у једну собу, одакле га, вели, један човек „строго погледа“, — па, мало по мало, изађе пред кућу у башту, где је грофица Толстој сама или с туђом помоћу расађивала цвеће.Он ми вели, да се ту, пред кућом, разговарао са становницима јаснопољанског дома и да им је, међу осталим, саопштио, „како код њих, у Јасној Пољани, љубичице („фіалки“) тек сад цветају, а код нас су, у Београду, биле прецветале још пре три недеље, кад смо пошли у Русију“.

Кад му и ту, међу страним лицима, би дуго време, он се опет врати горе у Толстојев кабинет. Ушавши у собу, он седе за сто, за којим смо седели ја и наш домаћин, па, користећи се паузом, која у један мах наступи у нашем разго-

вору, он се обрати Лаву Николајевићу са питањем, које беше исказано са обичном дечијом слободом и природношћу, непоузданим, изломљеним руским језиком:

— Левъ Николаевичъ, существуетъ ли сейчасъ еще ваша новая свободная школа? (Л. Н-ћу, постоји ли још и сад ваша нова слободна школа?)

(Код нас се у кући често говорило, а и сад се говори, о две сродне ствари: о Толстојевој негдашњој јаснопољанској школи (1862—1875 г.), основаној на начелу потпуне дечије слободе — и о сувременом покрету у свету за нову слободну школу, који стоји у блиској, органској вези са Толстојевим — теоријским и практичним — педагошким делањем. Радивој је те две ствари — негдашњу Толстојеву школу у Јасној Паљани и данашње европске и руске покушаје нове слободне школе — смешао уједно, те је његово питање испало малко нејасно).

Лав Николајевић га не разумеде одмах, и кад Радивој, на његов позив, своје питање још једаред каза, Толстој му са очевидним задовољством и живахношћу одговори:

— Дабогме да је слободна (моја школа). Ја страшно не трпим ово... — ту Толстој диже десну руку онако, како то чине школска деца, кад од учитеља траже дозволу, да што питају или кажу. — Ја то никако не трпим, — настављаше Лав Николајевић, — то је нешто полицијско... Ко зна, тај нека говори... па макар и њих више, макар и сви наједаред..

Ја се окренух Радивоју, да му објасним Толстојеве речи, али по лицу његовом видех да је све лепо разумео.

Многима између читалаца без сумње је познато, да је Толстој у неколико махова у свом животу радио као школски учитељ са јаснопољанском децом, са којом су се и његова рођена деца неки пут учила. Главан његов педагошки рад — и теоријски и практични — пада у 60-те и 70-те године прошлог столећа, но учитељски посао Толстој никад није пуштао из руку — он је до саме смрти скоро сваке зиме имао по неколико сељачића-ученика, којима је са великим искуством и љубављу саопштавао она знања, која је сматрао за најважнија. У последње време упознавао је своје ђачиће са Христовим моралним учењем и учио их је земљопису, онако како он схвата тај предмет: упознавао је децу са животом оних

народа на земаљској кугли, чији начин живота и религија може васпитно утицати на руску децу.

Из искуства знам, да многи читаоци знају за Толстојеву школу само по имену. Њен унутрашњи дух, који је начинио читав преврат у историји људског васпитавања, није код нас још довољно познат. О њему се читаоци могу изближе обавестити из књиге Толстојевог пријатеља и једномишљеника, Американца Ернеста Кросби: „Лав Толстој као школски учитељ“.[1]

Та школа се налазила у двоспратној кући од цигаља. Мало звоно, које је висило над кућним улазом, звонило је свакога јутра у осам сати, и после пола сата јављаху се деца.

„Никад, — вели Толстој о тој својој школи, — никад ниједно дете није било опоменуто, што се закаснило у школу, и нико се никад није закашњавао.

„Са собом ниједно дете ништа не носи — ни књига, ни вежбанака. Изван школе, код куће, дете нема никаквих задатака, нити рада за школу. Никакву лекцију, ништа, што је јуче урађено, ученик није дужан памтити данас. Њега не мучи мисао о предстојећем школском часу. Дете носи у школу само своју упечатљиву природу и убеђење да ће у школи данас бити онако исто весело, као и јуче. Оно не мисли о школи све донде, док се школа не отпочне“. У школи се никад нису чинили никакви покушаји, да се васпостави ред, јер се деца морају учити да га сама одржавају.

Ево једног призора из те школе, по причању самога Толстоја: „Учитељ долази у собу, а на патосу леже и циче деца, која вичу: „гомиле! гомиле!“ или: „удависте ме“! или: „море доста — не чупај се!“ и тако даље. „Петре Михаиловићу — виче са дна „гомиле“ један глас учитељу, који улази, — кажи им да се не гњаве“. — „Здраво, Петре Михаиловићу!“ — вичу други, гњавећи и даље оне испод себе.

„Учитељ узима књиге, раздаје их онима, што су са њим пошли орману; отуд из гомиле — горњи, онако лежећи и гњавећи оне друге, ишту књигу...“ Гомила се мало по мало смањује. Чим је већина узела књиге, сви остали трче такође орману и вичу: и мени и мени!... А ако остану још каква

[1] Л. Н. Толстой какъ школьный учитель. — Издање „Посредника“. 1906 године, ц. 40 коп. — Адреса: Москва, Петровскія линіи.

двојица разжарена борбом, који се још ваљају по патосу, они, што седе са књигама у руци вичу на њих: „Докле ћете се ту мувати? — Ништа се не чује! Оканите се!"

Деца у Толстојевој школи седају, где коме падне на памет: нико не шапуће, нико се не задиркује, не смеје.

Часови наставе су врло неправилни. „Неки пут се занесу и учитељ и ученици, те се, место једног сата, час продужи по три сата. Дешава се, да сами ученици вичу учитељу: „не — још, још!"

Деца су увек имала права не долазити у школу, и чак, дошавши у школу, не слушати учитеља.

„По моме мишљењу, вели Толстој, — тај спољашњи неред користан је и незамењив, ма како да он изгледа чудноват и незгодан за учитеља".

„Једина основа образовања, — вели Толстој у својим педагошким списима, — јесте слобода, — слобода да народ сам отвара и удешава своје школе, *слобода за ученике да бирају, шта и како да уче*".

„Мени се чини тако, — вели даље Толстој, — наставници ће (у школи будућности) за себе правити распореде часова, но ученици ће бити слободни долазити, или не.

„Ма како да то изгледа чудновато нама, који смо тако наказно удесили данашње образовање, — али потпуна слобода наставе, то јест, *да ученици сами долазе да уче, кад хоће*, — *то је неопходан услов сваке плодне наставе* тако исто, као што је неопходан услов за храњење то, да онај који се храни — *има воље (апетита) за јело.* Разлика је само у том, што се у материјалним стварима (на пример, овде у јелу) штетност одступања од слободе одмах показује, — одмах ће наступити бљување или поквареност стомака; а у духовним стварима (у данашњој насилној настави) штетне последице појавиће се не тако брзо, — можда тек после много година".

Сутра дан после ове посете — 5 маја — водио ме је Др. Маковицки по селу Јасној Пољани, да видим куће и — колико је могућно — начин живота јаснопољанских сељака. Кад уђосмо у једну кућу — бољу и имућнију од других — Маковицки ми представи њеног домаћина и рече, да је исти пре педесет година био ученик Толстојеве јаснопољанске школе. То беше живахан, добро расположен, још свеж и снажан, не сед старац од својих шездесет година. Ја га за-

питах, сећа ли се још чега, што је код Лава Николајевића учио.

— Не, не сећам се — давно је то било. Све сам поборавио. Само се сећам, да нам је у школи било врло добро и пријатно. Време, које сам провео у школи код Лава Николајевића — најлепше је време у мом животу, — додаде старац, са радосним узбуђењем.

— Па сећате ли се ма какве појединости? — питах га ја даље, у намери, да овако, на самом извору, дознам макар једну реч, ма један покрет Толстоја-учитеља. — Како је поступао Лав Николајевић са вама у школи?

— Шутникъ большоїі былъ! (Велика је шаљивчина био!) — одговори ми негдашњи ученик јаснопољанске школе, сав радосно засијавши и весело одмахнувши руком, као да се баш у тај мах сетио нечег врло веселог и пријатног из најлепшег доба његовог живота — из доба, када је био ђак највећег учитеља у историји човечанства.

Пре или после Радивојевог питања о јаснопољанској школи, Толстој је покушао да проговори коју са својим малим посетиоцем, да га мало забави. Радивој му указа руком на један фонограф код широм отворених стаклених врата, што вођаху на балкон, и питаше Лава Николајевића, каква је то справа? Толстој му рече, да је то фонограф, који му је пре кратког времена на дар послао проналазач Едисон. „Тај фонограф је, — рече нам Толстој, — згодан, поред осталога, и за људе, који пишу: у њега човек изговори шта хоће, па после апарат оно, што је у њега речено, сачува и наново казује, кад затреба да се препише, или за што друго.

— Али ја се слабо њиме служим, — доврши Толстој: — моја кћи и добри пријатељи, који су око мене (Н. Н. Гусев и други), помажу ми при писању, тако да ретко (или никако) прибегавам помоћи фонографа.

Ја сам тада држао, да Толстој зато неће да говори у фонограф, што не би хтео да му се тим начином за доцнија времена и нараштаје сачува његов *садашњи*, старачки, немоћан глас, јер би то била нетачна слика његовога гласа. који је некад, у његово млађе доба, без сумње био лепши и енергичнији. Но тако сам што могао мислити само стога, што у то доба још нисам знао, како је он, нарочито последњих

година, био слободан од сваке личне сујете. Некако у то доба, кад је ишао у посету у другу губернију свом, од државних власти прогнаном, пријатељу Черткову, — маса фотографа руских и страних хватали су његово кретање у свој апарат, да би од тог начинили кинематографске продукције. Једаред су га тако сликали баш кад је хтео да узјаше на коња, и кад, у неколико махова, услед тренутне старачке немоћи, није могао да се попне на коња. Знајући какав је он био вешт и поуздан јахач не само у младости, него чак и сад у дубокој старости, неко од блиских му људи хтеде да замоли фотографе, да униште такву слику, која би неверно представљала Толстоја као јахача. Кад је Толстој то дознао, он добродушно одмахну руком и рече: „Нека остане таква слика мога јахања. Понижење уопште не шкоди човеку, а нарочито понижење такве врсте“.

Моја претпоставка, да се Толстој није хтео да служи Едисоновим поклоном из сујете — не беше дакле оправдана. Он се том справом нерадо служио и нама нарочито на то указао стога, што је у фонографу гледао неку врсту раскоша, који се није слагао са његовим животним убеђењима и идеалима. Толстој је све данашње техничке проналаске дочекивао са неповерењем и одрицањем. „Што год данас техника проналази, — говорио је он чешће последњих година, — све је то у корист капиталиста и власника — све то њима помаже да још јаче поработе и онако заробљени раднички свет“.

Са таквим је неповерењем и неодобравањем дочекао и аероплан, од кога се никаквом добру није надао за право човечанство — за раднички и сељачки свет.

После Едисоновог фонографа Толстој је Радивоју показивао другу неку справу: машину за зарезивање плајваза, при чем му је дао свој плајваз, да га зареже. Радивој је Толстојеву писаљку доста бојажљиво зарезивао — тек кад је после своју писаљку наместио, поче сасвим слободно окретати машину. Толстоју се то допаде: „Туђе чува — а своје не жали“ рече он за Радивоја, смешећи се равнодушно. Он је можда у том незнатном детињем поступку уочио неку лепу — себезаборавну — црту будућег човека...

Док се Толстој забављао са мојим сапутником, ја устадох од стола и тек сад први пут погледах собу, у којој сам

се већ скоро један сат налазио. Опазивши на зиду познату ми фотографију, која представља двадесетосмогодишњег Толстоја у друштву са старијим од њега књижевницима: Тургењевим, Гончаровим, Островским и тако даље, ја се сетих једног лепог Толстојевог поступка према Тургењеву, који ме је поступак очарао, кад сам за њега дознао. Ствар је била у овоме. Кад је Толстој нашао, да је животна истина у Христовом учењу, те је одмах почео према њој и свој живот удешавати, он није могао да поднесе да ма са киме на свету остане и даље у нељубави. Неколико година пре тога, он се био завадио са Тургењевим — својом и Тургењевљевом кривицом. Он сад не хтеде гледати, ко је више, ко ли мање крив од њих двојице, него, као да је сам за све крив, написа Тургењеву писмо, замоли га за опроштај и предложи му измирење. Тургењев, који је Толстоја необично ценио, и кога је тиштала и болела завада са њим, радосно прихвати Толстојев предлог и одмах сам пожури у Јасну Пољану, где је следовало измирење.

Знајући, како људи у таквим приликама траже, да попусти онај, који је по свом друштвеном положају нижи — мени се веома допало, што је први пружио руку помирења Толстој, који је у то доба већ одавна у књижевничком свету стојао несрављено више од Тургењева.

Ја рекох Толстоју како је на мене добро утицао тај његов великодушни поступак. Поред те погрешке, коју сам учинио, учиних и другу, још већу: ја нагласих, како је тај Толстојев поступак тим већи и лепши, што је он тада у очима целог света као књижевник и јавни радник, несрављено више стојао од Тургењева.

Данас, кад сам подробније и изближе познат са Толстојевим *великим гледањем* на живот, — данас ми је јасно, да у том његовом поступку не треба гледати никакав нарочито леп корак и неки подвиг. Но мени то тада још не беше довољно јасно, и ја учиних погрешку: човеков поступак који треба да се сматра као обичан и свакидашњи, ја назвах необичним подвигом.

Он моју хвалу „пропусти поред ушију" — учини се да је није чуо, сећајући се Паскала или Франциска од Асиза, од којих је један, по његовом причању, носио до тела појас, пун ситних бодљикавих ексерчића, које би одмах стискивао уз

тело и убадао сам себе, чим би га ко за нешто похвалио. То је чинио у намери да своју пажњу забави и збуни нечим другим, да би се тако сачувао од духовно разорног утицаја хвале и славе људске.

(Свршиће се.)

Јован Максимовић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Госпођа са Сунцокретом, сан венецијанске ноћи, од Ива Војновића. — Пустолов, комад у четири чина, од Алфреда Каписа.

Госпођа са Сунцокретом је драма чија је основна фабула из маште Конан Дојла, она друга и шира, у развијањима и опсервацијама, из маште једног дегенерисаног Оскара Вајлда, и трећа, најзад, она која се тиче декора и кортина, из пера кога сладуњавог Д'Анунција. Најзад, да би космополис био већма космополис и као садржај, централне личности, Она, грофица Јекатеринскаја, и Витоле Малипиеро, бивши морнар и садањи авиатичар, имају нечег норвешки и руски мистичног и перверсног у својим битним душевним карактеристикама.

Цела ова драма која, сценеријски и режијски, има позоришнога интереса више него све наше друге скупа, књижевно не изгледа ни из близа тако. Пре свега, њој доста смета што није сасвим јасна. Од једног уметничког дела, то је прво што тражимо: тражимо да знамо јасно у чему је ствар. Тиме ми никако не искључујемо мистично схватање живота. На против, и оно је предмет уметничког развијања. Да не набрајам примере (Метерленк, Сведенборг, Достојевски, Ибзен каткада), мистично схватање је такође врло интересантно кад је, у своме тону, јасно и логично. Овде није потпуно тај случај. Шта хоће онај сунцокрет? Какав је то симбол? Ја знам шта хоће Госпођа; госпођа која се, као госпођица, заручила с једним, потрчала за парама и бојарством другога, убила првога, покушала да подметне трећега као убицу, варала другога помоћу четвртога и, најзад, после

много пустоловина, у Венецији, наишла на трећега који тражи љубави (иначе хоће да изда целу ствар); госпођа, најзад, која целу своју историју завршава скакањем кроз прозор у један мрачни и прљави венецијански канал. Ја знам шта хоће та перверсна и нимало необична Госпођа Тарновска. Али, шта хоће тај сунцокрет који се, у другоме делу триптиха, развија у целу позорницу и, у коме, Витале Малипиеро чита целу своју историју? Шта хоће тај сунцокрет? Ако су то бели коњи из *Розмерсхолма*, или Странац из *Госпође с Мора*, или свећа из *Човечјег Живота*, или духови из Шекспира, — онда ми он ништа не каже. Ништа, или врло мало. То врло мало би било кад бих ја сунцокрет схватио као симбол зла, или мистике, или коби живота, или неке врсте перверсије, или ма чега што би било у каквој таквој вези са једним погледом на свет, са каквим „светским болом“, са каквим Госпођиним aegritudo cordis. Али, ја га тако не могу да схватим. Једино бих могао да га схватим као какав артистички bluff у који се гледа не питајући се за разлог. Кад бих тако посматрао целу драму, онда би ми њен сунцокрет имао режијског смисла и, као у сликарству, гледао бих на тај цвет као на колористички ефекат, који је ту не по логици ствари него по колористичкој потреби. Садржајно ми он ништа не каже.

Него, то је драма која на другој страни има своје позитивне атрибуте и, онда, говоримо о њима. Њен је писац позоришни човек у пуноме смислу те речи; он је највећма позоришни човек на Словенском Југу. Он уме лепо да распоређује материјал, лепо да га контрастује и, кад су контрасти најудаљенији, вешто да их доводи у везу правећи све могуће позоришне ефекте. Узмите *Еквиноцијо*, узмите *Дубровачку Трилогију*. То су комади који, позоришно, одскачу неколико копаља изнад осталих наших комада. Војновић, пре свега, уме да нађе интересантан мотив; јер, од публике, најзад, не можете тражити, па макакве лепе опсервације правили, да вам она, за време од три или четири сахата, слуша развијања какве неинтересантне теме. Додуше, у том погледу Војновић иде тако далеко да би му се могло да пребаци да болује од *театритиса*: он и сувише театрално посматра ствари и, врло често, и онда када треба, неће да заборави на публику. У *Госпођи са Сунцокретом*, *театритис* и, ако хоћете, и *литературис*, у пуној су влади.

Даље, Војновић никада не злоупотреби ситуацију. Кад, целим материјалом који условљава једну ситуацију, дође до једне згодне позоришне ситуације, он се на њој задржи колико је потребно, употреби је онолико колико у њој има позоришнога интереса и, онда, на мах, нађе нову личност и нов материјал који ће да услови нову ситуацију. Према својим односним интересима по комад, он задржава у једној ситуацији капетана Франа Дражића и Ника Мариновића, или просјака Влаха и Јеле, или њега и Ника Мариновића (*Еквиноцијо)*, или Витала Малипиера и Госпођу са Сунцокретом, или њу и Красемског, или њу и Гољукова, *(Госпођа са Сунцокретом*), и тако даље. Ту је главно знати кад и знати колико. То сви наши, и српски и хрватски писци, врло ретко знају. Они, обично, доведу два контраста у ситуацију, и ту тапкају у месту по читав чин, не проветравајући ситуацију, не уводећи нове елементе, не условљавајући следећу ситуацију. Кад Борисав Станковић, или Светозар Ћоровић, или Др. М. Огризовић и, каткада, Бранислав Нушић, после доста напора и мање или више вештог припремања, дођу до какве ситуације, онда они ту ископају гроб целој својој драми; јер, усредсредивши се на ту ситуацију, (што је такође врло потребно), они заборављају на каквом су материјалу засновали своју драму (што је апсолутно непозоришно и нелогично). Кад Станковић дође до Митка, или Ћоровић до Аишиног или Адембеговог случаја, или Нушић до какве ситуације с комичним интересом, или до какве с драмским интересом, — они ту стану и, цео драмски интерес, крећу у једном малом и, по комад, неодговарајућем драмског кругу. Сем невештине у вођењу главне интриге, то долази и отуда што се у драму улази само с једном интригом, само с две или три личности и с мотивом који није толико еластичан да се може да развија кроз целу драму. — Г. Војновић, дакле, у том погледу, стоји доста високо над осталима. Он узима мотив „великих сцена“, паралелише га са још два или три, као у *Еквиноцију* и *Госпођи са сунцокретом (Смрт мајке Југовића* ту не спада), води све то скупа, експлоатише додирне њихове тачке, и све сцене у којима се мотиви прожимају, и никад не остане на сцени сам са ситуацијом која развија само један мотив. Широк драмски интерес, — то је главна његова особина. Из тих разлога, њему се не може да деси да се утопи у ситуацију, и

да даље не може да се креће. На против, он је увек над њом, и зна да је једна ситуација у драми само *једна* која има да служи као један део за ефекат целине.

Најзад, не треба заборавити да је Г. Војновић драматург; драматург и по занату, и по крви. Он познаје сцену, и познаје и публику. И кад је на највишим висинама, и кад је највећма удаљен од публике стога што је приповедачки или поетски хтео да развија једну тему, он се увек сети публике, спушта брзо, улази у њу: доводи слепца Влаха, пропусти пеисаж мора кад је мирно или кад је под буром, засвира марсељезу, доведе плерезе, блазиране аристократе или руске екстатичаре; спустивши се тако, он се опет почне да пење и да развија тему какве носталгије, каквог вишег љубавног заноса, какве мистичне особине које личнасти, или тако што. Што је главно у свему томе, Г. Војновић, обраћајући се публици, не заборавља се никада много. Он не тражи од друге и треће галерије ништа. Њега се не тиче tiers état из публике. Он хоће да задовољи средњи и виши укус.

Књижевно, као што сам казао, *Госпођа са сунцокретом* није оно што је позоришно; то је, ваљда, с тога што је позоришно врло високо. Већ сама фабула изазива критику. Ја је не волим нимало. Она је и сувише криминалистичка и детективска за онако сјајан декор, за ону бујицу фигура и за онај ултра-живописан стил. Ту је она „депласирана“, и ако је покушано да се главним личностима да неко мистичко осећање и схватање љубави. Витале Малипиеро је требао да буде не само авиатичар по занату него и авиатичар по души; Она пак, графица Јекатаринскаја, која се удала за богатог руског бојара и убила младог свог заручника, Она је требала да буде мистична Елида Вангел са сунцокретом као симболом. Али, од свега тога, ми нисмо добили никакав инстиктивни утисак да су они то. Напротив, Она остаје первесни злочинац, а он бивши морнар и садашњи авиатичар. Г. Војновић им је позајмио неке друге особине, али, са њима, оне личе на калеме који се нису примили. Кад говоре, они личе на глумце који примају речи из шаптаонице и изговарају их не разумевајући им смисао. Кад Г. Војновић овако екстатично описује Витала („Он остаје за час сам, у чудној часовитој тишини, као да је сва природа устегла дах, вас утопљен у тајновитом валовју

звукова, шара, осјећаја, који се сви спојише у хармонији ноћи. Оркестар с невиђених крајева прати преслатку сјету, те спојење душе с васионом Љепотом, која се одазвала нијемим чежњама тога часа, и која преображена свим символима људске поезије слази с висина по мраморним степеницама“) кад Г. Војновић овако екстатично описује једно душевно стање Витала Малипиера, нама он, Витале Малипиеро, изгледа смешан; јер му је дано душевно стање које он никако није кадар да схвати. Можда је мало и сувише смело то тврдити, али мени изгледа да би се Витале Малипиеро боље осећао кад би се сишао доле у ресторан, него ли што је остављен овде да се диви ноћи и Њој. Кад пак дође главна сцена („Два се погледа састадоше. Пауза кратка, глуха као изненадна смрт у пуноме животу. Зенице улазе као бодежи све дубље, дубље — до ручице, у душе скривене за оним људским кринкама“) — онда смо ми тако далеко од спонтаности и искрености да смо сасвим близу, кад узмемо у обзир личности, смеху или каквој лепо смишљеној мистификацији.

Уопште, те две централне личности, и покрај свега тога што су покривене са сто мистичних велова, нису интересантне, ни сложене, нити праве какав већи ефекат. Оно што је ту врло, врло интересантно, успело и књижевно, то су описи, декори, опсервације, детаљи сваке врсте, фигуре... Иво Војновић је сав сликар, посматрач, декоратер највишега укуса; он је рођен да лепо опише какав душевни или природни пеисаж, да опише гомилу у своме кретању, да дâ душу једној мртвој ствари или да ухвати у моменту, и дâ у свима бојама, какву серенату, карневал, с темпераментом, у одговарајућем темпу, с обиљем лепо пробраних речи. Узмите опис „Canal Grande“ за време серенате: „И ето сада се „Canal Grande“ на једанпут претворио у ријеку пламена и људства. Једна једина бујица гондола, „паета“, „сандола“, лађа, лађица, лађетина свакаких форми, а све накићене лампионима, цвијећем, жаруљама, заставама запловила је између мраморних обала растворенијех палача, које ужегоше све лустере, све канделабре, све свијеће, просипајућ своју ватру, своје звијезде са искрама златних тјеполескних плафона у оргијатски пожар свих весеља, свих пламена, свих пјесама што теку триумфалним путем Тицијанових апотеоза. — Из тог урнебеса гласова бучи као „Евохе“!“ грчких времена усклик: „la Serenata! la

Serenata!"" Овај опис, као и још многи други, овако пун покрета, живости и боја, овако широко схваћен и вешто карактерисан, довољан је да покаже каква, у том погледу, изгледа ова драма која је сва посвећена Венецији. Јер, на крају крајева, ова је драма више један блистав и живописан опис Венеције и унутрашњег живота једног интернационалног хотела него ли драма двеју личности које смо поменули. Као у романтичарском сликарском пеисажу с краја Осамнаестог Века, те две фигуре су ту да пеисажу даду мало покрета и живота. Та су две фигуре убачене у тај тропски обилан декор да му даду знак драме. Али, декор, и описи душевних стања главних личности, тако много привлаче пажњу на себе, да нам цео дијалог изгледа споредан и доста безначајан. Дијалог нам ту, врло често, изгледа као да је дошао да промени тон, и да нас одмори за идући декор. Дакле, на супрот чистој драми, у којој декор, опис и остале нотације дођу да објасне дијалог, у *Госпођи са сунцокретом* дијалог главних личности, као и остале личности и по дијалогу и саме по себи, долазе да објасне и помогну опису.

Госпођа са сунцокретом, дакле, у првоме реду, изазива чисто сликарски интерес. Отуда је Војновић добро учинио што је, место у чинове, драму, назвавши је триптихом, поделио у први, други и трећи део триптиха. Тако, цела драма личи на један велики триптих речи и описа. Као таква она ће на позорници, ако се утроши доста новаца на режију, сликарски, скулптурално и архитектонски изгледати врло живо. Као „драма за гледање", то ће бити један врло интересантан и артистички „филм" који ће трајати више часова; као „драма за слушање", кад дође добар оркестар да помогне многим описима „мистичних" душевних стања главних личности, и кад се узму у обзир сви дијалози свих оних разноврсних и разнобојних личности из космополиса, — као „драма за слушање", она ће такође изазвати интересовање; као „драма за читање", најзад, од ње ће бити и бољих *драма* (има их и сам Војновић), и више драмских, али ће се и ту моћи уживати у д'анунцијевски топлим описима, у врло живоме покрету кортина, и у целоме кортежу догађаја и прилика. Драма је, на крају крајева, врло занимљива.

*

У комаду *Два Човека*, Алфред Капис је изнео теорију два главна типа људи: једни који су јаки, енергични, активни,

нескрупулозни, без савести, они који, гурајући лево и десно, иду правце постављеном циљу; други који су скрупулозни, који се не умеју да боре, и који хоће правим путем. Репрезентант првих је Пол Шамплен; репрезентант других је Марсел Делонж. У свима другим његовим комадима, све се личности, у главном, своде на један од та два типа, или на који трећи који је мешавина оба типа. Основно је схватање свих тих личности схватање самога Каписа: Живот је добар; срећа постоји; само, ништа не треба узимати и сувише трагично, јер, најзад, после свих напора и беда, срећом се завршава сваки догађај наше душе. У једном његовом комаду (*Наша Омладина)*, Лисиан Бриан је такав сентиментални оптимист који се своди на један од горњих типова: дете које је имао с једном гризетом која је умрла, узима у свој легитимни брак као кћер. У другом једном комаду *(L'Adversaire)*, који је радио с Емануелом Ареном, поштени и искрени оптимиста Морис Дарлеј хоће да спасе Маријану. У *Господин Пиежоа*, у том погледу, интересантан је цео живот Господина Пиежоа, начин на који се обогатио и, нарочито, љубавна историја са Анријетом Одри коју је, најзад, узео за жену. У *Пролазницама*, то схватање спроводи Амелија која великодушно прашта своме мужу Роберту Ванделу све његове ванбрачне авантуре. У *Рањеној Тици*, тај поглед на свет проповеда Ивона, која, поставши девојком-мајком, ипак хоће да се бори за свој део среће на земљи. У *Двема Школама*, најзад, моралитет је овај: жена не треба трагично да схвати мужевљево неверство; и обратно: муж не треба трагично да схвати женино неверство.

Дакле, основно је Каписово схватање оптимистичко. Само тај оптимизам има своју нијансу. Насупрот наивном, романтичарском и сентименталном оптимизму, његов оптимизам је оптимизам релативног схватања ствари, иронични оптимизам, један, најзад, у крајњем схватању, песимистички оптимизам, како би рекао Емил Фаге. Живот не треба схватити сувише озбиљно, и сувише трагично. Оно што се десило, десило се и, због тога, не треба одмах помишљати на Сену, револвер или отров. На против, после тога, храбро се борите да нађете какво релативно задовољство.

И *Пустолов* је један од Каписових комада који развија горњу тему. Репрезентант је тога схватања сам протагонист

комада Етјен Рансон. После бесциљно проведене младости, младости с картама, дуговима и женама, Етјен Рансон, активан, паметан и јак, одлази у колоније да потражи срећу. У Каписа, ко хоће, налази свуда срећу. Рансон је нашао. После десет година, он се враћа с милионом у џепу и једним скандалом на врату. Скандал (домородци нападају на фабрику и, у нужној одбрани, он их неколико убија), — скандал га прогласи и, кад се повољно сврши, његово име постаје „име дана“. Он плаћа своје дугове. Враћени дуг ујаку Героу, враћа га у ту кућу. У кућу су његови стари знанци: Жак, син Герољев, његова жена Марта, и њена сестра Женевјева. Последња је главна његова личност. Он је оставио девојчицом и, сада, у четрдесетој години, налази дивно израслу девојку. Пустољовљево је срце дирнуто. Али, Женевјева је већ у пола верена с другим, млађим и лепшим. Ту се треба борити. Случај се понуди. Због рђаве игре на берзи, Жак доводи у питање цело имање ујака Героа. Рансонов милион би био доваљан да ствари доведе у ред. Форма би била ова: заједнички основати једну фабрику. Да, али Рансонов оптимизам није нимало наиван. Он, пре свега, види шта је ту његова улога и, најзад, он се више не би борио с новим великим пословима. Женевјева има да реши ствар. Она је већ почела да прави паралелу између Вареза, који треба да буде вереник и Рансона који је воли. Јачина, храброст и памет Рансонова, заинпонују јој јако: фабрика се отвара, имање се спасава. Женевиева је жена пустолова Г. Етјена Рансона. — На крају, комад се не свршава бенгалском ватром. Принцип је победио. Како? Зашто? На који начин? У драмама, које не питају за савет сам живот шта ће да раде, него принцип, формулу или тезу, то се никада не пита.

Бранко Лазаревић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Н. Вулић, Јован Томић као историк („Дело“ за 1910 и 1911 год.). (5)

Четврта је *неистина* да „извор каже да ће *оне прве две* [војске херцеговачке], како се сумња, управити in un punto medesimo le loro aggressioni à diverso e diametralmente opposto

Confine“. *То не каже извор*, него тако тумачи г. Вулић. Извор изрично не каже то ни за једну војску. До тога пак шта каже извор долази се правилним тумачењем сваке речи, сваке појединe споредне реченице, и познавањам факата из тога времена. Посматрана та реченица сама за — се без обзира на друге изврео који говоре о том истом факту онако како сам га до сад два пута тумачио — она не каже да су то две херцеговачке војске које су имале напасти „на различну и дијаметрално супротну границу“ (новоосвојену млетачку покрајину). Јер ма како да узмемо да значе речи „in un punto medesimo“, ако се напад „на различну и дијаметрално супротну границу“ припише двема херцеговачким војскама — добија се апсурд. Апсурд је и логички и математички, ако се каже да су те две херцеговачке војске „имале напасти једновремено на различну и дијаметрално супротну границу [Црне Горе]“. Јер како би то оне могле учинити, а да једна одњих не оде у Арбанију па да отуд нападне? И кад би и како би она стигла тамо? И што ће тамо, кад је Сулејман не тражи, јер је и сâм довољан с те стране? На тако што нису мислили ни паше ни провидур Ерицо. За овога је јасно било да две војске, које ће „in un punto medesimio“ напасти на „различну и дијаметрално супротну границу [Црне Горе]“ нису оне херцеговачке, него војска херцеговачкога паше с једне и војска Сулејмана Бушатлије с друге стране.

То је провидур Ерицо јасно рекао у својој депеши од 6 новембра те године. Говорећи о новим незгодама од херцеговачког паше, после Сулејманова похода на Цетиње, Ерицо вели како је тај паша хтео напасти на млетачку територију *у исто време* кад је паша од Арбаније полазио против Цетиња. И казујући ово Ерицо се позива на своју депешу под бр. 32, а то је она од 15 септембра, у којој се налази и горња реченица о намери Турака да нападну „на различну и дијаметрално супротну границу“, и којом је о томе известио млетачку владу.[35] И кад сâм Ерицо овако тумачи своју ранију реченицу, која анализована даје то исто значење — с каквим јој правом Г. Вулић може приписивати значење које она нема?

Пета је *неистина* у тежњи критичаревој да по сваку цену увери како „in un punto medesimo“ значи „на исту тачку“

[35] „...Passa d' Ercegovina, che dovea, come humilmente rappresentai nel numero 32, agredir i stati di Vostra Serenita nel tempo stesso, che quel di Albania entrava contro Cetigne. .“ (*Il Montenegro*, 103).

а не „једновремено“. Ради ове пете неистине измишљене су прве четири, да је подупру. Због ње је писац ударио у оволика измишљања.

Те речи у овој реченици значе „једновремено“, „у исто време“, и ништа друго. Само кад се те речи и извора преведу овако, цела реченица има смисла и може се правилно схватити, „може се објаснити свака појединост у њој. Само са тако схваћеним значењем њиховим у реченици нема апсурда.

Ја сам раније показао, на основу речника италијанског језика, да реч „punto“ не значи само „тачку“ него и „час“, „моменат“. То сам утврдио и подацима из млетачких докумената, где та реч има то значење. Том приликом упутио сам и на горе наведени став из Ерицове депеше од 6 нов. 1692, где су, при говору о овом истом факту, речи „in un punto medesimo“ из реченице у депешиод 15 септ. замењене са „nel tempo stesso“ (у исто време). Тако је, дакле, протумачио своје речи писац, који их је и написао. Г. Вулић је, међутим, прешао преко тога. Ја пак ни сада не пропуштам тај факат, него га још подвлачим, да се види да сам имао права још први пут, кад сам на стр. 216 моје књиге рекао да ће херцеговачке војске, пошто се сједине, напасти једновремено са Сулејмановом [са две дијаметрално супротне стране]. Сем тога напомињем да у овој истој Ерицовој депеши од 6 нов. има два места где је реч „punto“ употребљена у значењу „час“, „тренутак“, „време“, а не „тачка“. Прво је место у самом почетку депеше, које гласи: „...Сулејман, који је, најзад, *у тренутку* кад се хтео спустити к мору, саслушао што су му повереници (Ерицови) инсинуирали...“[36] Друго је место нешто даље, и тамо Ерицо вели о себи: „Тек што сам се ослободио тешког неспокојства због Црне Горе, био сам хитно позван на одбрану Дробњака, а *у исто време* да сачувам Царине, којима је и једнима и другима претио паша херцеговачки...“[37] Нарочито је интересантно ово друго место зато што кад би се ту „in un punto stesso“ превело онако како Г. Вулић преводи „in un punto me-

[36] „...Solimano, che finalmente *nel punto* che era per calar alle marine, diede orrechio a quanto con desterità le venia dai confidenti insinuato“ (*Il Montenegro* etc., 102).

[37] „Sollevato a pena dalle gravi inquietudini del Montenegro, fui premurosamente chiamato alla difesa de Drodgnacci, et *in un punto stesso* alla preservazione di Žarine, ambi minacciati dal Passà d' Ercegovina..“ (*Ibid.*, 103).

desimo“, испао би апсурд сличан оном који се добија преводећи, по његову тумачењу, ону реченицу из Ерицове депеше од 15 септ. 1692 год.

Г. Вулић је прешао преко свега овога, само да би одржао у вредности свој први апсурд. Ради тога он је измишљао што не постоји и уместо правих доказа против мене употребио је, као што се види из досад изложеног, оно што је мени подметао — употребио је *повише* „њему тако омиљеног фалсификата“!

7. У септембру 1692 године скадарски паша Сулејман Бушатлија спремао се као никад дотле против Млечића у Црној Гори, да их отера отуда и Црну Гору потчини султановој власти. Ради тога док се на једној страни договарао с херцеговачким пашом о једновременом нападу на Млечиће са две стране, на другој окупљао је војску већу него ма који пут дотле. Он је једну војску покупио у Горњој Арбанији и придобио нека од брђанских племена хришћанске вере, другу је био покупио у Доњој Арбанији, а трећу је саставио од једног дела војске из Доње Арбаније и од одреда барског паше. И кад се кренуо у поход на Цетиње, лево крило ударило је сувим с јужне стране Скадарског језера, средишни одред, састављен од трупа из Доње Арбаније, пребацио је на другу страну језера у Црницу, а десно крило, које су сачињавали муслимани из Горње Арбаније и Брђани, кренуло се од Подгорице.

Тако кажу извори, и ја сам то изложио у мојој књизи „Црна Гора за Морејског рата“, у колико је то допуштао простор. Г. Вулић лаћа се у два маха да оспори вредност ових факата. Први пут, у чланку III он им је спорио тачност из незнања, а други пут, у чланку IX, да одбрани то незнање. Ја ћу се овде осврнути на његова тврђења у последњем чланку и показаћу да ту више није питање само о незнању него и о *несавесности* критичаревој.

Прво да се задржим на питању о *подгоричкој војсци*, о десном крилу Сулејманове војске.

У наведеној књизи мојој, на стр. 215 рекао сам; „Један део војске из Доње Арбаније био је већ окупљен у Скадру, а *други део чекао је око Подгорице...*“

За факат казан у подвученој реченици Г. Вулић у чланку III написао је: „Академик је створио ни више ни мање чи-

таву војску подгоричку“ и „да *га* у Подгорици чека један део може писати само „историк“ коме потпуно оскудевају способности научничке“.[38]

Прешавши преко подметања критичарева да сам ма где написао како Сулејман-пашу чека један део војске у Подгорици („да *га* у Подгорици чека један део...“), одговорио сам му да „ту војску нисамстворио ја, него онај коме је требала — Сулејман паша“,[39] и да му покажем која је управо та подгоричка војска, казао сам: „У тој мојој књизи на стр. 205 показано је како је Сулејман-паша још у пролеће 1692 год. Подгорицу начинио средиштем својих операција. Даље, на стр. 212 речено је како је у мају те године била прибрана војска турска у Жабљаку и Подгорици. То је било пре него је Сулејман у септембру пошао против Црне Горе, и од тада података о тој војсци има још више. То је она војска, покупљена од musломана из Горње Арбаније, о којој говори млетачки ухода Лука Галата у свом саслушању од 21 септембра и которски провидур Ерицо у депеши од тога дана. То је војска Сулејманова сина Омера. То је она војска што је онемогућила Пипере и још неке Брђане да дођу у помоћ Млечићима и Црногорцима, кад их је Сулејман напао. Најзад, то је она војска што се последња придружила Сулејмановој и која је вукла топове са Жабљака. — Дакле, та „подгоричка војска“ постојала је, сачињавала је десно крило целокупне Сулејманове војске, и имала је један нарочити задатак: да онемогући везу Брђана с Црногорцима и Млечићима и да главну Сулејманову војску заштити од евентуалног напада Брђана, који нису били пристали уз Сулејман-пашу“.[40]

За све ове податке о подгоричком одреду Сулејман-пашине војске показано је тамо где се налазе — означене су стране књигâ где су наштампани извори. Сâм текст нисам наводио што је за *савесна* човека довољно означити му стране књига, и што нисам ни најмање слутио да се може наћи когод који ће порицати факат само зато што му поред тих страна није наведен и изворни текст, који јасно говори о *подгоричкој* војсци. Али се десило што нисам наслућивао. Нашао се Г.

[38] *Дело* за април 1910, стр. 136.

[39] *Одјек* за 1911, број 37 (од 16 фебр.), стубац први.

[40] *Ibid.*, стубац први и други.

Вулић, који прелази преко оних података и места у наведеним књигама, где се јасно говори о *подгоричкој* војсци, са којима стоје у непосредној вези и други податци у којима нема речи „Подгорица“ али који говоре о том истом факту. И кад је прешао преко оних првих података који говоре о подгоричкој војсци у септембру 1692 год., он са ретком храброшћу пориче да тамо има речи о њој и поново тврди да сам ја измислио ту војску. Јер ево како пише професор Историје на Универзитету: „И још једна невероватна одбрана Академикова. Он је тврдио да је у Подгорици септембра 1692 године била једна турска војска. Кад смо му рекли да је он ту војску просто *измислио*, он нам је дао ове фамозне доказе да је у Подгорици у то доба доиста била једна турска војска. Прво вели он, *у пролеће* те године Подгорица је средиште за турске операције. Чујте, у пролеће, а ми говоримо о крају септембра! Друго, продужава он *у мају* има ту једна турска војска! За тим се позива на један докуменат од 21 септ., у коме се *Подгорица и не помиње*, и на други истог датума, у коме се говори само о два топа са *Жабљака* (бар да су из Подгорице!) Још он додаје да је ту *подгоричку* војску предводио Омер-бег, а у књизи „Ц. Гора за Морејског рата“ (стр. 218) сâм о њему каже ово: „Омер-бег, који је собом вукао два топа са *Жабљака*“ (не из Подгорице)! Ретка конфузност или нешто горе![41]

(Наставиће се.)

Јов. Н. Томић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Статистика чета у европској Турској 1911 године.

Кад је 1908 године ликвидирана реформна акција у румелијским вилајетима Турске, могло се рећи да је у њима било врло мало грчких, српских, бугарских, арнаутских и турских чета. Војводе и чете са много оружја и муниције предали су се младотурцима с искреним уверењем да ће у Турској настати ново, боље доба. Већ на крају 1909 године не-

[41] *Дело* за април 1911, стр. 306.

муслиманске народности су добиле уверење да за њих у отоманској царевини неће бити бољега стања ни у новоме режиму. Затварање народносних клубова, законом забрањене политичке организације, систематско ометање културно-просветног рада, бојкотовање немуслиманскога живља у свима местима и на свима пољима, несумњиво су утврђивала тако уверење. Разоружање Срба, Бугара и Грка, праћено свирепствима која су далеко позната, разуверило је и највеће оптимисте да је равноправност у Турској начело без вредности, а слободно развијање немуслиманских народности једна шимера Од 1910 године настаје преокрет не само у држању према Младотурцима него и у раду, управо долази се на повраћај на старе методе из 1903 године, које су довеле до европске интервенције: реформне жандармерије, финансијске контроле. У 1911 години стање међу немуслиманским народностима сматрало се већ као неиздржљиво, и њихово организовање на револуционарној основи је, поред свих пооштрених мера и оштрине поступања власти, развијено врло јако. У тој години је по турској званичној статистици, — а сваки зна какве су турске статистике —, било у вилајетима јањинскоме, косовскоме, битољскоме и солунскоме 359 револуционарних чета. По народностима чете су биле овако распоређене: 169 бугарских; 107 грчких; 46 турских; 35 арнаутских и 7 српских. Чете су водили махом војводе и то бугарске чете 96 војвода; грчке 44 војвода; турске чете 9 четовођа; арнаутске 7 а српске чете 6 војвода. У овим четама било је око 1886 бугарских четника; 922 грчка четника; 314 турских четника; 983 арнаутска четника; и 97 српских четника. Бугарске, грчке и српске чете биле су организационе чете, одређене да бране и нападају, али никако да пљачкају. Турске и арнаутске — све одређене само да гоне хришћанске чете, да застрашују села, оне су, нарочито арнаутске, вршиле пљачкање. Код бугарских четника преовлађивала је манлихерова пушка, код грчких систем Гра, код српских брзометка, а код Турака и Арнаута маузерова државна пушка. Највише је чета било у солунскоме вилајету (91), па онда у косовскоме (управо у скопљанскоме санџаку 82); у битољскоме вилајету је било свега 68, а толико исто у јањинскоме. Између чета и војске одређене за гоњење чета било је 151 сукоб. У тим сукобима пало је 27 војвода, 419 четника, 18 официра, 221 војник и 207 сељака. Ове разне чете су извршиле 202

убиства; од ових убистава пало је на Бугаре 64, на Грке 54, на Србе 32, на Турке 32, Влахе 18, Арнауте 2. Бугарске чете су извршиле много убистава над Бугарима на име казне за раније проказивање властима било оружја било постојања чета. У ову статистику нису ушле арнаутске чете које се крећу по Старој Србији. Њихов број се пење сада на 23 чете; ове чете су махом у борби са властима и показују ретку издржљивост и упорност. Једна од њих је у један мах довела у питање и саму слободу турскога министра унутрашњих дела на путу од Ђаковице до Призрена, који путује, као што је раније помињато, ради умирења Арнаута. Међу четама има и чисто пљачкашких, које чине врло велика недела над становништвом по селима.

У 1912 години нису ни мало бољи изгледи за акцију чета. Могућно је да ће њихова активност бити појачана, а циљеви ће бити свакојако различни. Бугарске чете ће тежити да својим радом изазову интервенцију европску и поврате пажњу на стару мисао бугарско мађедонских револуционара о аутономанији Мађедонији. Грчке чете ће у акцији давати ослонца за решење Критскога Питања и повољно расправљање црквених питања, која су отворена од пада султана Абдул Хамида. Српске чете ће бити махом дефансивнога карактера као и до сада. Турске ће имати и даље задатак: истребљавати хришћанске чете и обезглављивати хришћане. Арнаутске чете ће бити подељене у два дела; један део ће чинити што и турске чете, а други део ће тежити да турску владу натера на попуштање у захтевима који се састоје у некој врсти децентрализације Арбаније. Симптоми за овакву активност бивају све очевиднији и унутра и споља. Унутра војска је имала у три четири маха озбиљна сукоба са политичким четама Арнаутама, и свакога пута је војска тражила потпоре. Споља се организује један Главни Комитет који ће имати седиште у Женеви и отуда управљати целим покретом

Покушаји да се владина партија споразуме са опозицијом за изборе нису успели. Код ексархиста као и код Грка преобладало је исто мишљење као и код Арнаута: не ступати ни у какав споразум са владом и борити се удруженом снагом противу ње. Владина странка, присталице комитета „Јединство и Напредак“, изићи ће на изборе готово сами. У косовскоме и битољскоме вилајету биће удружени са Србима,

који су се најзад, одлучили да помажу владину странку докле год се свуда показивала вољна да задовољи њихове захтеве. У Турској ван Европе младотурски комитет има наде да добије већину без тешкоћа, која је талијанска ратна акција много умањила.

Акција Сила да измире Италају и Турску још није успела. Одговор римске владе на представку коју су учинили амбасадори у Риму био је у доста помирљивом духу. Италија ће примити услове за мир који неће вређати њено достојанство и свршене чинове. Ти услови под којима би се изравнала Турска и Италија познати су. Италија пристаје да не тражи да Турска призна анексију Триполиса, њој ће бити довољно да Велике Силе признаду анексију, а Турска само повуче трупе своје из анектираних провинција. Сем тога, она би пристала да уреди с Турском односе онако како је Аустро-Угарска уредила приликом анексије Босне и Херцеговине (новчане оштете за државне домене, укидање капитулација, религиозно суверенство цариградскога калифе, и т. д.). Одбијање Турске да прими овакве услове може довести до колективних корака у Цариграду како би приморали Турску да прими ове услове, који у ствари значе што и признање анексије Триполитаније и Киренајке.

Сем питања о турско-талијанским односима још увек и питање о Криту даје Силама посла. Упорност Крићана да после извршених законодавних избора пошаљу своје посланике у Атину остаје непромењена и ако влада Венизелосова настојава да их одврати од те намере. Нова тешкоћа у овоме питању јесте у томе што је Италија једна од Сила заштитница Крита, која не може, због односа с Турском, да пристане на поново окупирање Крита. Италија је била прва од Сила заштитница која је уклонила своју војску с Крита и највише помогла да Крит остане без европске војске и флоте. Поред тога, Силе су обавезне да Крићане не испуштају, јер су иначе у две три прилике обећали да ће у њихову корист решити њихове захтеве.

После дугих преговора између представника младотурске партије и представника отоманских Срба односно избора за Народну Скупштину, дошло је до споразума. Они ће се заједно појавити на изборима у битољскоме и косовскоме вилајету. Од стране Срба кандидати су за Битољ Др. Ј. Дими-

тријевић, лекар; за Скопље Сп. Х. Ристић, свршени ђак Оријенталне Академије у Паризу и дугогодишњи драгоман Српског Консулата у Скопљу; за Приштину Др. Д. Челић, лекар; за Плевље за сенатора Ф. Ђурашковић, председник плеваљске општине.

Иностраии.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Сима Пандуровић: Дани и Ноћи. Београд, 1912.

Од 1908 до 1912, од *Посмртних Почасти* до *Дана и Ноћи*, Г. Пандуровић је учинио велики напредак, и оправдао све наде оних који су веровали у његов оригиналан таленат и репродуктиван дух. Ова књига је најбоље што је Г. Пандуровић до сада написао, и иде у најбоље збирке што их је наша поезија произвела последњих година.

Г. Пандуровић се показао и зрелији дух и бољи писац. Онај тежак и мутан болнички песимизам прешао је сада у вишу филозофску резигнацију и у дискретну меланхолију. Његова стара хистерија подигла се до висине људског бола. Место декадентских бравада и хистеричних грчева пркосних парадокса и књижевне моде дошла су висока осећања једне очврсле душе и снажне мисли ослобођеног духа. Његова поезија губи од своје болесне извештачености и усиљене оригиналности, али је у толико природнија, већма човечанска, и ближа и дража. И саосећајући и разнежан, читалац чита ту стару повест људску, дискретну и меланхоличну „песму наше младости што вене...“

Чим је Г. Пандуровићу постало ведрије у духу, он је постао јаснији у својој поезији. Он увек воли поезију сумрака и полу-сна, и боље но ико код нас казује оне тамне, неопредељиве осећаје субконсциентних стања. Али, зато што нам је ближи, ми га више осећамо и боље разумемо. И нас лагано за срце хвата очаравајућа музика његових флуидних стихова, ванредно прилагођених својим темама, који час ударају као крупне капље кише о прозора, час шуште као жуто лишће које јесењи ветар носи по опустелим алејама, час добују као

грудве земље које побожне руке бацају на мртвачки ковчег драгог покојника.

Са пригушеном тутом и са горким задовољством чита се ова књига меланхолије живота, у којој се са преливањима модерне душе и са јаком личном нотом једног оригиналног песника, певају вечите и просте истине људског срца, оне које су певали индијски песници Веде као што их певају најпарадоксалнији модернисти: да је цео живот плима и осека, клаћање шеталице од радости до бола, и један кратак и будан сан у вечитим смењивањима дана и ноћи...

J. C.

Fra. Lovro Mihačević: Po Albaniji. Dojmovi s puta. Zagreb 1911. Izdala Matica Hrvatska. 8⁰, страна 144.

Ова је књига изишла у прошлогодишњем колу књига Матице Хрватске. Писао ју је човек који је у Арбанији „као учитељ редовничке младежи“, „уз још друге службе остао пуних десет година“, и који је доцније, 1907 године, као „први провинцијал новоустројене провинције фрањевачке у Албанији са седиштем у Скадру“, обишао „сву Албанију с Епиром и Македонијом, куда се протезала поверена му фрањевачка провинција, обухватајући седам бискупата, на име надбискупије: скадарску, драчку и скопљанску (призренску), те бискупије: алесинску, сапску, пулатску и опатију миридитску“. Уз пут је бележио „своја опажања“, да му буду „угодна успомена“. И сад, кад се „јуначки народ Албаније, на видику Европе, бори за своју слободу, пада му на памет, да своје белешке изда на свијетло, да и хрватски народ нешто сазна о Албанији, и да се бар до некле одужи храбрим Албанцима на дирљиву сусретању, на чувствима љубави и штовања, којима су га обасипали кроз четрнаест година боравка међу њима“.

Г. Михачевић је своју књигу поделио у неколико одељака различите садржине, од којих је само први, под насловом „Моја путовања“, прави путопис. У њему су описани: пут у Арбанашке планине, прелази преко Дрина, Хоти и Клименте, племена и срезови у Арбанији, Миридити, Драч, Кроја, Тирана, Каваја, Санти Кваранта, Делвино, Јањина, Проштениште Зица, Додона, арбанашка племена и градови јањинског окружја, Превеза, арбанашка племена у Македонији, Призрен, Скадар-

У читавоме путопису има пуно података, који би могли бити и врло интересантни и важни, да нису понајвише непотпуни и крњи, о земљишту, примитивној народној култури и начину живота (превожење преко реке на надувеним козјим мешинама, млевење жита ручним млином, суђење, двоженство, гостопримство, крвна освета, гуђење уз гусле), старим црквама, манастирима, тврђавама и гробљима, вери, верској трпељивости и узајамности Хришћана и Муслимана, фисовима и барјацима, њиховим именима и простирању, варошима, статистици, вери и занимању становништва, локалним традицијама, оделу, и тако даље.

У другом одељку се говори о католичкој цркви у Арбанији. Ту су: 1. „Бискупије и надбискупије“ где је реч: о Надбискупији Скадарској са 30 жупа (парохија) и 33.807 душа, Бискупији Лешанској са 11 жупа и 7.406 душа, Бискупији Сапској са 24 жупе и 17.280 душа, Бискупији Пулатској са 13 жупе и 16.550 душа, Надбискупији Драчкој са 21 жупом и 12.037 душа, Надбискупији Скопљанској са 11 жупа и 19.473 душе. — 2. „Фрањевачка провинција у Албанији“, у којој су самостани: Ђулхадоли у Скадру, Робиго на утоку потока Робиго у Фунду, Трошан у Задриму са жупом од 9 села и 575 душа. — 3. „Фрањевачке жупе по Албанији“, где су описане: Скадарска Надбискупија са 8 жупа, 79 села и 10.681 душом, Лешанска Бискупија са једном жупом од 6 села и 1368 душа, Шапска Бискупија са 5 жупа, које сем самостална Трошна, који је већ поменут, имају 36 села са 5960 душа, Пулатска Бискупија са 11 жупа 104 села и 13.913 душа, Миридитска Опатија са једном жупом од 5 села и 313 душа, Драчка Надбискупија са 7 жупа, 26 села и 3037 душа, Скопљанска Надбискупија са 3 жупе, 64 села и 3443 душе.

Трећи је одељак посвећен приликама у Арбанији. Ту је говор о слабим економским приликама, рђавом саобраћају, примитивној земљорадњи и сточарству, неразвијеној трговини, занатима и индустрији.

Четврти одељак говори о обичајима Арбанаса: живот у дому и породици, свадба, погреб, ношња, међусобни односи, светковине, беса, крвна освета, мане и врлине, побратимство. Засебан пододељак посвећен је обичајима у Скадру.

Најзад последња два одељка су: 1. „Албанска народна књижевност“, где је реч, о народној поезији, у којој се вели

да има: јуначких, љубавних, шаљивих песама, о народним пословицама. И за песме и за пословице дато је нешто примера. 2. „Књижевни рад“, где се казује неколико речи о оно мало књижевних производа на арбанашкор језику, о правопису и о истакнутијим књижевним радницима. Оба су одељка без великога значаја.

Књига је написана прилично лако и прегледно. Широка читалачка публика, којој је и намењена, имаће можда нешто користи од ње, јер што рекао покојни Марко Миљанов: „обичаји арбанашки нашијема љуђима нису познати, који су мало даље од њих“. Та корист не може бити велика, јер књига даје врло бледу и мршаву слику Арбаније. Сем података о о католичкој цркви, који су доста исцрпни и можда тачни, сви су остали дати надохват, крње и непотпуно, много пута ааш онде, где постају најинтересантнији, а понекад су чак и погрешни (на пример кад се тврди да су Љушљани „до XVIII столећа говорили српско бугарски, страна 64). Добро је што књига има приличан број слика, али ни оне нису без замерке. Исто вреди и за „Мјестописну карту Албаније, Епира и Македоније“. Рђаво је пак што Г. Михачевић пролазећи кроз један део српскога народа и некадашње српске државе нема ниједне речи о томе! За њега Срби не постоје. Скадар као престоница српских краљева и Призрен као престоница српскога царства нису вредни другачијег помена до као центри католичке цркве. Он је нем ма и за један, макар и најситнији српски споменик земаља кроз које је прошао.

То би био утисак од књиге Г. Михачевића, која садржи путна „опажања“, ради „угодне успомене“, да у њој нема некоректних и недопуштених ствари, које и иначе не велики њезин значај потпуно демантују. Г. Михачевић се на име и сувише послужио туђим опажањима и врло много туђих успомена присвојио себи. Ја нисам хтео, јер је то узалудан посао, да гоним Г. Михачевића за свима туђим опажањима и успоменама, већ само износим један пример и то с оне стране, коју је он пренебрегавао и марљиво прећутавао, тек да се види какав је. 1902 године наштампао је Г. Бранислав Ђ. Нушић своје белешке с пута кроз Арбанасе 1894 године под насловом „С Косова на Сиње Море“, најпре у „Колу“, а одатле посебно. Из тих бележака Г, Нушића, изостављајући сваки помен о Србима пренео је Г. Михачевић у своју књигу врло

много, не означивши то ниједном речи. Примера ради наводим следећа паралелна места:

Г. Михачевић:	Г. Нушић:
Лијепо је јесенско јутро... Мој ђогат иде лијено, хоће ли неће ли: рекао би да се спремио на далек пут, па се чува да се не умори прије времена... (стр. 61)	Лепо и красно јутро... Мој белац као да зна да је пред њим велики и дуг пут, ходи лагано ногу пред ногу, и кад га ударим он озбиљно маше главом, као да би ми хтео рећи: Не удри, требаћу ти тамо у планини, па ћеш зажалити, ако ме сад умориш... (стр. 34).
Кад смо пошли од Новога хана... (62)	Кад смо пошли од Новога хана... (35)
На путу од Новога хана крај Дрина пролазимо крај силних шума врба, јошика и другога дрвља што уз ријеку расте. Идући тако нађосмо се на високу мосту испод којега хучи Љума, по којој се и цијели крај тако зове. (62)	На путу од Новога Хана па крај Дрима пролазимо све испод самих столетних дрва, која се широко гранају... ми се одједном нађосмо пред високим мостом испод којега је бесно учала притока Дринова — Љума, по којој се и цео предео тако назива. (36)
Љума извире на западној страни Шар-планине, тече од истока на сјевер, па се излијева у Дрин. Ријеч „љума" арбанашки значи ријека, а Љумљани би се звали Ријечани. Осим ријеке и краја што носе име Љума, зове се тако и једно село у коме има до 150 кућа, самих мусломана, а удаљено је од Дрине уз Љуму три сата. (63)	Љума извире на западној страни Шара и тече право од истока, а за тим обрће на север и утиче у Дрим. Реч Љума арнаутски значи река, те кад би превели име Љумљани звали би их *реканци*... Име Љуме осим реке носи још и једно село, које лежи на самој обали реке Љуме три сата југоисточно од овога места. Село има око 150 кућа. (36)
На путу до Скадра пријећи нам је три главна моста, од којих први прелази Љуму, други Црни Дрин, а трећи је Везиров мост на саставу двају Дринова. Мост на Љуми је врло висок и страшан, јер једним само сводом паше ријеку. Тај се мост зове арбанашки „урашаит", а турски „шејтан-куприси", што значи „ђаволски мост", а познат је и под именом „љумски мост". (63).	На путу до Скадра срешћемо три знатна моста, од којих овај први прелази Љуму, други Црни Дрим, а трећи — везиров — сједињени Дрим. Мост на Љуми је врло висок, а у толико страшнији што само једним сводом својим паше реку. Тај мост Арнаути зову *Урашаит* а Турци Шејтан-Киприси, што значи Ђавољи мост, али му је много познатије име Љумски мост (36)

На лијевој обали ријеке Љуме чим се пријеђе преко моста, налази се чувена љумска кула, која стоји управо над самим ушћем Љуме у Дрин. Од Призрена до ове куле има шест сати пута. На сред уског пута, на лишћу, сједи буљукбаша, који је прави господар пута. Сједи прекрштених ногу, на кољенима држи мартинку, преда се гледа, а погледа је лукава и страшна; пуши своју цигару на кратком чибуку, а ником се не диже и не устаје. Назвасмо му Бога, и он нам одмахну руком у знак, да нам допушта или сјести до њега или даље поћи. Ми сјашисмо, па до њега сједосмо; понудимо духана, наручимо каву и заћемо у разговор, па је био задовољан с нашим причањем о Албанији; оставили смо га весела да и даље на путу сједи. (63).

Чим се пређе мостом на леву обалу реке Љуме, налази се ту чувена љумска кула, која лежи управо над самим ушћем Љуме у Дрини, Од Призрена до ове куле има шест сата пута. На сред уског пута, на простртом лишћу седи буљу-баша, барјактар, или како ко хоће може га звати, тек право му је име господар љумскога пута. Прекрстио је ноге, на коленима му је мартинка.... пуши на кратак чибучић и не диже се никоме.... Око тога сви морају лепо, њему ће свако донети по мало дувана, код њега ће свако сести и проговорити му по неколико љубазних и пријатељских речи... И ја сам подуже седео с овим делијом, да ли му се допао мој разговор или мој дуван не знам. (36—37).

Могло би се исписати још много заједничких опажања и успомена Г. Михачевића, и Г. Нушића, али мислим да је и ово доста. У осталом они су тако очевиидни да их сваки одмах може познати.

Љума чини једну кајмакалију призренскога санџака. (63).
Љума чини засебан барјак, али не и фис. (63).

Љума чини једну кајмакалију призренског санџака. (37).
Љума чини засебан барјак, али не и фис... (37).

Кога ствар више интересује нека сравни у Г. Михачевића стране 64 и 65 са странама 44, 45, 64, 69, 71 у Г. Нушића, и још многа друга заједничка места, растурена редом по обема књигама. Нису случајни ни, не само индентични, већ готово истим речма испричани примери бесе (Г. Михачевић, страна 101—102, Г. Нушић, страна 43—44), традиције о зидању Скадра (Г. Михачевић, страна 66—67, Г. Нушић, страна 93—94) и многи други. Само што је код Г. Нушића све лепше и потпуније.

Овакав поступак Г. Михачевића не улива поверење у аутентичност његових опажања и успомена. На против он даје права на сумњу у исправност читаве књиге. Кад је већ био четрнаест година у Арбанији, и кад каже да је бележио своја

опажања, није имао потребе да свој народ на овај начин обавештава о Арбанији, нити да се одужује „храбрим Албанцима на дирљиву сусретању, на чувствима љубави и штовања“ скраћеним и исквареним опажањима и успоменама људи који немају за шта да им се одужују.

Тих. Р. Ђорђеиић.

Serbische Dichter [Из збирке Aus fremden Gärten, übersetzt und eingeleitet von *Otto Hauser.* Alexander Duncker Verlag, Weimar MCMXII (Српски песници, преводи Ота Хаузера, с уводом.) 8⁰, X и 43. Цена 50 пфенига.

Од пријатељâ што их има наша књижевност у Западној Европи, Ото Хаузер је један од најугледнијих, и можда најзаслужнији; свакако имамо од њега највише користи. Јер, одкако је пре дванаест и више година почео да се интересује за нас и за оно што имамо, не пролази година а да од њега не изиђе, по немачким новинама, часописима и публикацијама, било приказ, било чланак, било превод из области српско-хрватске књижевности. Он води рубрику за књижевност у додатку „Нове Слободне Пресе“ и по другим великим немачким листовима, те покушава, кадгод може, да ту и о нама проговори; он је један од уредника великог и малог Мајерова Лексикона, за јужнословенске књижевности; он је у својој великој Историји Светске Књижевности, коју је недавна издао Библиографски Институт, и која важи данас као најбоља у својој врсти, обратио нарочиту пажњу и на одељке о нашој књижевности. Он је, напослетку, издао сада и у засебној књизи збирку својих превода лирских песама, од четири наша песника, *Лазе Костића*, *Војислава Илића, Јована Дучића*, и *Светислава Стефановића*, са предговором. Од ових превода, многи су већ објављени по часописима, а има и доста објављених који нису ушли у ову малу збирку. Управо, Ото Хаузер био је објавио антологију српске лирике (од 1847 до 1905) на немачком још пре више година, али је међутим издавач (Baumert et Ronge у Grossenhain-у), престао радити, те је Хаузер са својом збирком метричких превода „Из туђе градине“ („Aus fremden Gärten“) прешао другом издавачу, и ту за почетак, како каже објава, од српских песника узео само своје велике симпатије.

Већ по овом уском и одређеном избору види се, да овај странац не преводи насумце и на препоруку каквих српских пријатеља, као што је најчешће случај кад излазимо пред Европу, већ свесно и самостално тражи и одабира оно што са̂м хоће и што се њему свиђа. Он познаје и све друге наше песнике, али за ову прилику њему треба само нешто од свега, и он узима оно што највише воли и што држи за најзначајније. Може се ко и не слагати с његовим избором песника и песама, или са некима од њих; али му сваки мора признати, да је у овом случају имао право радити што хоће и начинити избор по своме укусу.

Као преводилац песама и песничких дела, Хаузер заузима данас једно од првих места у светској књижевности. Он је један од најплоднијих преводилаца, и један од најбољих познавалаца светских језика. Човек од тридесет и пет година, он је успео да до сад, уз многобројне своје романе и приповетке, и небројене чланке и приказе, пружи немачкој публици дуг низ књига преведених песама из разних језика, почевши од енглеског и француског па до кинеског и јапанског. При томе га је гонило частољубље да даје не само добре и тачне преводе, него и дела која значе нешто ново и чине датум у немачкој књижевности; тако је он увео у Немачку Дантеа Гаврила *Росетија*, А. Ч. *Свинберна* и Оскара *Вајлда* као песника, *Верлена* и *Бодлера*, *Ферхарена* и Фламанце, Белгијанце и Нидерланђане, Швеђане и Данце, Србе и Хрвате, *Ли-тај-пе-а* и т. д. Он је превео с хебрејскога *Књигу Јов*, с талијанскога Дантеов *Нови Живот*, и сад је посред превођења *Молијера*, од кога је са четир велике комедије већ готов. У својој Историји Светске Књижевности све преводе за примере превео је са̂м. — За њим је пошла читава легија немачких преводилаца, и он се сматра с правом оним који крчи стазе у овом правцу.

Што даје нарочиту вредност Хаузеровим преводима, то је што је он и сам оригиналан лирски песник; он то управо сматра за свој позив, те улаже нарочиту амбицију у све што испод његова пера излази у везану слогу. Досад је објавио две збирке својих песама: „Der Reigen der schönen Frauen“, и „Runen“, и из њих се можда још понајбоље види, колико овај даровити човек влада суверено својим немачким језиком, и с колико савршености третира облик песме, стих, и слик.

После овога скоро је излишно рећи, да су и преводи Хаузерови у овој књизи и добри и тачни, и да спадају зацело међу најбоље што имамо од наших песама на туђим језицима. Може се рећи, да су наши лиричари имали овај пут среће, кад их је узео да преводи један тако вешт и искусан човек у оваквом послу, који је и сам песник. Њихове ће песме, на овај начин, не само сугерирати свету да има и у нас понешто што вреди и што спада у књижевност, него ће бити и читане као песме на рођеном језику. Сваки ће Немац читати као своју песму која овако тече

Ein Herbstnachmittag stirbt in den Vorhängen still,
Bange seufzt der Wind aus den fernen Bäumen.
Stille. Das ist die heilige Stunde zum Träumen
Und da die Seele allein gelassen sein will.

А ипак је у њој скоро свака реч Дучићева верно преведена:

Јесење поподне мре у завесама,
Тужно цвили ветар из далеког грања.
Мир. То је свечан тренутак кад се сања,
И кад душа хоће да остане сама.

Поредите тако, на пример, Дучићеву песму „Моја поезија“, или „Песма“, или ма коју другу. Јер и где је уметнута по која реч, или заменута једна реч другом, учињено је то у прекој потреби и врло дискретно, и с песничким разумевањем, то јест тако да би, у већини случајева, и сам аутор био сагласан са преводиоцем. Омашке су врло ретке, у сваком правцу. Особиту пажњу обратио је Хаузер метру, и у већини песама задржао је оригиналан метар, иако је негласак немачке реченице супротан нашем.

Кад се узме у обзир да је и штампа лепа и чиста, и издање укусно а јефтино, онда нам овака књижица може заиста причинити праву радост, и изазвати у нама захвалност према преводиоцу. Лично ми је саопштио Г. Ото Хаузер, да намерава издати поправљену и допуњену, у угледном издању, познату збирку превода Талвјеве наших народних песама. Тиме ће нас још више задужити.

Ђ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Стари Мотиви“. — У српској књижевности има много људи који чине песничке покушаје. Већина од њих, махом врло млади људи, обично издаду збирку стихова, које прођу неопажене или о којима се, из хришћанских, обзира не пише. Ти песници у покушају обично остану на томе, и не понављају тај свој „грех младости“. Али има и друга једна врста „песника“, озбиљних болесника од књижевног свраба, који засипају уредништва књижевних листова својим рпама песама и немилосрдним писмима, који шаљу на све четири стране света своје фотографије, и који каткада успевају да у неозбиљне листове, нарочито политичке, протуре хвалопојке о себи. Један од тих опасних шкрабала је и цетињски званични песник Мићун Павићевић. Он није разумео досадашње ћутање озбиљних књижевних листова, и понова се јавио са збирком стихова „Стари Мотиви“. То су детињасти покушаји једног полуписменог човека, који је у подједнакој мери лишен талента, образовање и интелигенције, и који мисли да се у књижевност може на силу ући. Неколико образаца „појезије“ Г. Мићуна Павићевића:

Запе ороз са два врха са опанка,
— Под мачем је њему десна рука пала, —
И загрмље из лијеве брешка танка,
Четовођу с Оногошта уби Тала.

Или:

И ага спава..... Була сузе лије,
Са робињом се тужно разговара,
Од дерта каву и ракију пије,
Срце јој пуца од гњева и кара.

Или:

Мач у руци са лучама сјеца;
Шпкће крвца из турских тјелеса,
К'о млазови воде са кладенца;
Јазбине се напунише меса....

Вију вуци, лисице се краду,
Хлад из гора избија и трава;
А Вук крвав почива у хладу,
Око њега трупови без глава....

За дивно чудо, Г. Мићун Павићевић не прави велике граматички грешке, и прилично је научио интерпункцију.

X.

Друга књига „Српског Дијалектолошког Зборника“. — 1905 године изишла је прва књига „Српског Дијалектолошког

Зборника“, који издаје Српска Краљевска Академија. У њему су били „Дијалекти Источне и Јужне Србије“ од Др. А. Белића. Прошле године изишла је и друга књига у којој су „расправе и грађе“: Др. А. Белића: „О дијалекатском материјалу О. Броха у књизи: Die Dialekte des südlichsten Serbiens“ (страна 1—105); Владана С. Јовановића „Гаврило Стефановић Венцловић“ (105—307); Милоша Московљевића „Акценти именица и придева у поцерском говору“ (307—360); Маринка Станојевића „Северно-тимочки дијалекат“ (360—464); Гл. Елезовића „Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи“ (464—473). Ђ.

Природно лијечење. Најприроднији начин неговања здравља и лијчења у болести природним средствима: природном храном, ваздухом, свјетлошћу, хладном водом, зрачењем (ваздушним купањем), кретањем и земљом, по узору Адолфа Јуста од Михаила Соларића, Карловци, 1912. (за Србију код Цвијановића). — Ово је прва књига овога рода код нас, док у другом свету постоји већ читава књижевност у овом правцу: „Природни лекар“, орган друштва за природан начин живота у Немачкој, има 160.000 претплатника, међу којима и 300 лекара, који су у исто време и чланови друштва и у животу следбеници његових начела. Писац ове књиге у главном се инспирисао код Јуста, једнога од највиднијих представника природног начина живота и лечења, захвативши с времена на време и на другим изворима мање бистрим. Кад се одбаце извесне претераности, ова књига, пуна лепог одушевљења за идеју натуризма, заслужује најтоплију препоруку. Dr.

Један словеначки суд о модерној српској лирици. — У 4 броју љубљанског часописа „Slovana“ изишао је већи приказ Г. Цветка Голара „Antologije moderne srpske lirike“ Г. Богдана Поповића, која се прошле године јавила у издању Матице Хрватске. Пошто је навео главне идеје и поделу наших песничких периода из предговора Г. Поповића, Г. Цветко Голар закључује: „Ја морам рећи да ме није јако очарала српска уметничка лирика. Могуће је да сам о њој имао сувише високо мишљење, јер ме је народна лирика, коју је забележио Вук Караџић, била испунила безграничним дављењем. За мене су се српски лиричари и сувише удаљили од народне песме и хтели су постати модерни. Отишли су западној европској лирици, и тако је увенуо чисти и дивни ружин цвет српске песме, јер је изгубио везу са рођеном земљом и није могао успевати на туђој земљи под студеним звездама. Уметничка српска лирика за мене је хладна, подражавалачка и реторична“. После приказа Г. Голара, „Slovan“ је из „Antologije“ донео у оригиналу неколико карактеристичних српских песама: „Јадну драгу“ Бранка Радичевића, „Се-

лим-бега“ Змаја Јована Јовановића, „Моја ноћи...“ и „Вече на школу“ Алексе Шантића, „На странпутици“ Др. Милана Ђурчина“ и преведену на словеначки песму у прози Јована Дучића „Мала принцеза“. Н.

„Словенски Глас“ о Србима. — Прва овогодишња свеска софијског часописа „Славянски Гласъ“ дала је нових доказа о стварном раду овог добро уређиваног часописа на културној узајамности југословенској. Она је донела неколико чланака који су се тицали Срба или који говоре о њима.

Г. Бојан Пенев објављује у њој „Српски утицај на бугарско духовно буђење“, почетак своје ваљане студије „Доситеј Обрадовић код нас“, која ће изићи у издању Бугарске Академије. Г. Пенев истиче велики утицај Срба на национално и књижевно буђење Бугара. У колико више се тај утицај проучава, у толико више се увиђа његов велики значај. Просветитељске идеје XVIII века долазе Бугарима преко Србије; факт да бугарско буђење почиње на западу јако указује на тај утицај. Препорађање код Срба и код Бугара има доста заједничког. Било је знатних људи који су били веза између Срба и Бугара: Христифор Жефаровић, „ревнитељ отечества болгарскога, љубитељ царства илирическаго“, зове и Србе и Бугаре заједничким именом „наш“; Јован Рајић; А. Нешковић, издавач Рајићеве *Историје*; Кирило Живковић, „рођен у Пироту, у бугарском крају 1730 лета“, издаје *Житије Симеона и Саве*; Срби К. Огњановић и Милан Давид Рашић учитељи су у Бугарској. Највише, пак, има интереса за Бугаре Доситеј Обрадовић. Затим Г. Пенев у главном излаже и остало из чланака који је штампан у Доситејевој Споменици „Српског Књижевног Гласника“. — Г. Христо Герчев даје чланак „Змај Јован Јовановић (1833—1904)“, у коме је после кратке биографије похвална оцена о Јовановићевој поезији. Нарочито се дала већа анализа „Ђулића Увелака“. На крају чланка је библиографија његових песама преведених на бугарски. У преводу су донете три Јовановићеве песме. — Г. Ст. Гз. пише о узајамном раду Сталне Уметничке Галерије у Софији и осталих словенских сликара. „Лада“, друштво српских уметника, одазвало се позиву и послало 60 сликарских и вајарских радова који су били изложени два месеца у Галерији. Писац радосно поздравља овај рад на словенској узајамности. — Најзад, има у овој свесци и једна кратка оцена о песмама Г. Станислава Винавера, која нарочито наглашава музику у стиховима из „Мјеће“. А.

Дела Марина С. Дринова. — Бугарско Књижевно Друштво у Софији желећи да појача успомену на свога члана оснивача и првог дугогодишњег председника Марина С. Дринова, професора харковског универзитета, почело је

1909 године издавати његова дела (Види „Српски Књижевни Гласник“ за 1910, свеска од јануара, страна 76—77). Како је од тада Бугарско Књижевно Друштво замењено Академијом Наука, то је Академија наставила издавања Дриновљевих дела издавши од њих прошле године другу књигу („Съчинения на М. С. Дринова, издава Българската Академия въ София“, под редакцията на проф. В. Н. Златарски, томъ II, София 1911. 8°, страна VIII + 585). Ова друга књига садржи: I, радове из области бугарске црквене историје и II, радове из области језика, књижевне историје, етнографије и народних умотворина. И ова друга, као и прва, књига Дриновљевих дела садржи пуно ствари, које су од непосреднога интереса и за нас.

Т.

Бугарска књижевност у 1911 години. — За последњих неколико година „Блгарска Сбирка“ редовно доноси кратке прегледе књижевности за једну годину. Такав преглед за 1911 годину написао је, као и за 1910, Хр. Цанков. Он вели у том прегледу да одавно бугарска књижевност није имала тако плодну годину, и ни једне године се није написало и издало толико књига, колико је то било у току 1911.

Година 1911 дала је највише драмских дела, толико да „нарочито драма прети да прогута све остале књижевне радове“. Највише је била и највише су успеле историјске драме. За драмом долази поезија, која је у рукама младих и најмлађих, али који је још нису дали онакву каква би требала да буде. Приповетка је била слабија, јер је доста приповедача пришло драми, а нови се нису јавили. Романа, пак, није никако ни било.

Иван Вазов, „најстарији стуб бугарске књижевности“, дао је драму „Казаларску Царицу“, која има у себи више драмскога од његове драме „Под Игом“, са предметом из савременог живота, и која је успела не због „новијих идеја већ дубоке искрености и простоте“. Он је издао и збирку својих превода у стиху „Из великих песника“. Пенчо Славејков је је издао своје најбоље дело, велики историјски еп „Крвава песма“, који је „крупна књига у нашој поезији, која чека своју оцену“. Затим, и он је дао збирку превода „Немачки песници“, у којој су преводи из 16 немачких песника и 3 песникиње. Кирил Христов је дао две збирке стихова „Химне зоре“ и „Сунцокрети“, у коју је унео доста старих песама, али које је умео прерадити „с чудноватим мајсторством“. Он се прошле године први пут јавио на позорници историјском драмом „Бојан Магестинк“. Петко Тодоров је дао само неколико приповедака, П. К. Јаворов је написао трагедију „У витошким пољима“, Елин Пелин је издао другу књигу својих приповедака.

Најзад се жали што бугарска књижевност нема своју

стручну критику „У нас, смело може да се каже, да нема истинске литерарне критике.. ...Објективне критике, које би се непристрасно занимале творевинама бугарских писаца, нема". Млади писци се јављају, пишу, и нема никога који ће им што рећи о њиховој вредности. Они издају целе збирке и зборнике својих радова, нико о њима не проговори ни једну реч, и писац чланка мисли да је томе узрок „апатија према својој књижевности". У. Ц.

„Питање народности". — Г. Немања Вукићевић поднео је Факултету књижевности и социјалних наука университета у Женеви своју докторску тезу „La Question des nationalités". Теза је примљена и штампана у Женеви. (1912, 8°, p 144). Национално питање, које се може проучавати са етнографске, економске, социолошке, историјске, правне тачке гледишта, писац је проучавао са гледишта данашње националне борбе у Европи, покушавајући да да̑ опште ознаке и законе те борбе. У засебним поглављима су проучавани: општи принцип народности, психологија народа̑, стварање и развијање народности, држава као главна манифестација народности, национализам и интернационализам. Осећање човечанске правде и велика љубав према свом народу надахњују ову књигу, у којој су утврђене модерне идеје прегледно и јасно изнете.

X.

Fr. Lebrun-J. Voinescu: Macedonia. Bucarest, Charles Göbl, 1911. — Ово су путне белешке једне румунске дружине која је правила излет из Букурешта преко Београда—Ниша у Скопље—Велес—Прилеп—Крушево—Битољ—Ресан—Охрид—Стругу—Маловиште—Гопеш—Солун. У овим белешкама најбоље и најсигурније ствари јесу лепи фотографски снимци предела, вароши и људских група. Дружина је свуда кроз Турску видела само лепе и добре ствари, како за обновљену Турску тако и за народну ствар Румуна у Маћедонији.

J. M. J.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — 22. фебруара ове био је свечани годишњи скуп. Скуп је отворио председник Академије Г. Стојан Новаковић, изневши у кратким потезима рад Академије за навршених 25 година од њена постанка. За навршених 25 година у Академији је одржано 978 скупова, од којих су: 120 Академије Природних Наука, 88 Академије Философских Наука, 143 Академије Друштвених Наука, 33 Академије Уметности, 10 заједничких скупова, 394 Председништва, 134 целокупне Академије и 65 свечаних скупова. Академија је за то време издала: 87 књига „Гласа" (35 I и 52 II разреда),

у којима су наштампане 273 расправе (148 у „Гласу“ I и 125 у „Гласу“ II разреда); 49 књига „Споменика“ (8 I и 41 II разреда), у којима је наштампано 166 радова (20 у „Споменику“ I и 146 у „Споменику“ II разреда); 18 књига „Етнографског Зборника“; 24 књиге „Годишњака“; 6 књига „Историјског Зборника“; 2 књиге „Дијалектолошког Зборника“ и 38 књига засебних издања, — свега 224 књиге. — Сем овога, у Академији су основани *Лексикографски Одсек* и *Етнографски Одбор*, први ради израде и издања великог академијског речника српскога језика, други ради проучавања српских земаља и српскога фолклора. Даље, Академија ради у заједници са Југословенском Академијом на Југословенској Екциклопедији.

По том је секретар Академије прочитао извештај о раду Академије у прошлој години. Рад овај објављиван је стално у свескама „Српског Књижевног Гласника“ за 1911, и за јануар и фебруар 1912 године.

Академија Природних Наука имала је састак 4. марта, и на истоме одлучила према реферату Г.Г. Јована М. Жујовића, Др. Богдана Гавриловића и Саве Урошевића да се расписаном наградом из Задужбине Пере К. Јанковића награде списи: Г. Др. Ивана Ђаје „Ферменти и физиологија“ и Др. Светомира Ристића „Основи Бошковићеве атомистике“. Спис „Методика природних наука“ одговарао је такође конкурсу за награду, али није било новчане могућности да се и он награди. А спис Г. Др. Владимира К. Петковића: „Голт у Србији“ обрадом својом улази у редовна издања Академије, те ће у њима и објавити.

Матица Српска. — Књижевни Одбор одржао је своју другу седницу 9 (22) марта. Главни предмети су ово: Одлучује се да се за ову годину према новчаним средствима која стоје на расположењу „Летопис“ изда у 6 свезака, а у 42 табака. — Програм о „Књигама Матице Српске“ и „Књигама за народ“ моћи ће се донети после ванредне главне скупштине, кад се одобри прорачун. — Узима се на знање секретарев извештај да је 285 књ. „Летописа“ разаслата. — Нацрт за 286 књигу „Летописа“ узима се на знање. — Решено је у начелу да се чисто научне расправе (истраживања) не штампају од сада у „Летопису“, него да се за њих изда сваке године једна нарочита свеска. Прима се за ту свеску чланак Д. Руварца: „О тешкоћи сазнања по неке историјске истине“. — Не примају се за „Летопис“ приповетка: „Сестре“, драмске слике: „Жена“ и „Пред новим животом“, расправа „О забрани Вукова превода Новога Завета у Србији“, приповетка „Каплар Адам“, песме „Стари Мотиви“.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVIII, број 7. — 1 април 1912.

УМОР.

Обојица су предавали физику, један општу, а други експерименталну; једно је био Господин, а друго Човек; тако смо их ми ђаци прозвали. — Господин је био витак и елегантан Мађар. Мењао је три пута недељно одело, носио прави енглески cut away и увек беспрекорно испеглане чакшире, имао је једно дете, и то сина, често се возио на приватним баронским колима тадашњега министра просвете. Експерименте је Господин редовно упропашћивао, али је са савршено аристократским немаром посматрао техничке ћуди разних манометара и регулатора, који би у одсудном тренутку пењања и скакања стајали као парализом ошинути. Место тога је боговском хитрином решавао најнемогућније задатке земаљске и небесне математике и физике, и демонском пакошћу глосирао све научне текстове и филозофске спекулације. — Имао је руке као да их је Ботичели насликао, а употребљавао их је да једном лудом брзином шара по табли бескрајно сићушне редове нечитких формула, које су за нас биле и остајале симболи и светиње неразрешиве мудрости. — Господин је још био и нервозан, много нервозан. Писао је на нарочитој табли од папирмашеа кредом која је имала маншету. За време предавања је стално трзао вентилатор, и превртао и премештао сав покретни намештај. А кад га је мучила главобоља, страшна

неврастенична главобоља, тада би по цео дан шкргутао зубма, презирао нас женске и говорио заједљивости мушкима. У слушаоници је тада било необично тихо, и ђаци би се дошаптавали да Господин опет има свој субјективни дан.

Човек је био несразмерно висок, сув и ружан Словак. Тоалета, без изузетка, као да се јуче обукао за данас. На његовој и одвише дугуљастој глави коса је прелазила културне границе; оштра, плава, седи̂ном прогрушана, као каква плеснива перика, покривала му је на два прста изнад обрва све чело. По коштуњавом лицу се разлила нека модрина, а у средини је стрчао нагао, насртљив нос. Иначе, у свима буџацима очију и уста, шћућурила се смерна и снуждена доброта. Очи као у оних добро познаних словачких дротара, што у јесен силазе из Горње Мађарске и Карпата да покрпе шерпење и лонце великој угарској равници: полузатворене, сетно насмејане, плаве као мокро ланово цвеће. Али у тим симпатичним очима никада зрачка живости; и сама туга, једини јачи израз његових очију, прикривала се и бежала је из једног очног угла у други. Као и коса, и брада му је била ружна: оштра, жућкаста и ретка, изгле̓дала је на његовом збрчканом лицу као суха маховина на старом камену.

Висока његова фигура беше некако млитава и срозана, а огромни кораци тако сањиви, као да ће оно механично измењивање леве и десне ноге једва дотрајати до врата на која треба да уђе, или до столице на коју треба да седне. Нешто бескрајно уморно и малаксало показивало се на том грдном човеку, кад би усред оног свога мртвог хода одједаред застао као да даље не може. Изгледао је тада као какав стари сат који се више не може навити, и који никад више неће избијати. — Мршавост и клецавост Човека наравно да се експлоатисала, и безбожним ђачким примедбама и досеткама није било краја. Те да се цео Човек састоји само из једне ћелије, те да му је структура за 30^0 дислоцирана, те да му је лонгитудинална осовина ненормална, те да изгледа као ђон у влажно и кишно време, и тако даље.

Човек је писао читко и разговетно, а говорио одмерено и стварно. Није био дубок и феноменалан предавач, није био ни духовит козер, али је имао неки озбиљан и топао глас, и говорио је тако као да баш мора да каже што му је на души, и као да кроз срце провлачи све оне ћошкасте принципе, хи-

потезе и теореме. — Јединствен је био у експериментима. Студенти су му се додуше смејали што је сву технику сводио на питање о запушачу, што је вечито проналазио и усавршавао инструменте за зарезивање, бушење и учвршћавање запушача, али је Човек на крају крајева ипак импоновао својом лабораторијском логиком. Сваки ефект је добијао на секунд и на длаку како и кад је хтео, и никада га ништа није омахнуло, и никада ништа није забашурио. Онако ружан, изгледао је као какав мађионичар, кад би оним својим из ћивота позајмљеним рукама почео да редује међу точковима, кајишима, батеријама и експлозивима.

Међу Господином и Човеком је била још једна крупна разлика; од њих двојице, вршњака по годинама и по женидби, Господин је постао редовни професор кад му се родило прво дете, а Човек кад му се родило девето дете. Најстарији његов син и најстарија кћи исти отац. Јанò, истегљен, погурен и мршав да су му се зуби кроз образе провидели. Марта, сићушна и мала, бела и провидна као лист хартије, а снуждена као болестан лептир који ништа друго нема да учини до да умре. Њих двоје су за мене били Њитра и Свети Мартин, символи словачке беде и понижености.

Познавали смо и осталу Човекову децу. На најмлађима се још и опажала нека свежина и руменило, али је и њима очигледно нешто недостојало. Као оно воће што га ветар отресе па се са земље покупи: на сваком остане нека мана, ма да је иначе свеже и младо. А што су бивала старија та деца, тим горе; избледе, измршаве, а на лицу им се покажу неке жуте, нездраве пеге, као оне самртне мрље на лишћу које вене.

Гледајући тако тог уморног оца и ту мртву децу, преда мном се дизала загонетка живота, и ја сам почела стрепети за све оне мудре изреке на које се младост заклиње, и за све оне афоризме којима се младост заноси. Тако дакле! Кад у један такав афоризам дуне живот, кад несрећа стане да на твојој деци демонстрира афоризам, кад судба и каријера човека са деветоро деце треба да се укалупи на афоризам, онда је то друга ствар, и тужна ствар.

Тако ми се чинило да између Човека и мене има нека лабава, недокументована, наравно и непризната, али позитивна симпатија, једна од оних чудних сентименталних симпатија,

којима су разлози необјашњиви, којима су средства тихо разумевање и сажаљевање, које се јављају код људи много самих у самоћи и много туђих у туђини.

Дошли су, затим, они крвави посланички избори у словачким жупанијама, и дошла су бесна и дивљачка кажњавања и прогањања словачких сељака. Улетех једнога дана у мали кабинет да на миру прочитам словачке новине, и на своје велико изненађење нађох Човека, где црвен и стегнутих вилица дочитава исти чланак у истоме листу. Погледали смо се без речи, и ако су игда два туђа човека једно исто мислила, нас двоје смо зацело једну исту мржњу осетили, једну исту освету пожелели. Јадна она поцепана словачка деца која за тањир супе крпе судове својим душманима; и бедни они Тотови што чак по Кини продају своје котарице и по чикашким кланицама певају:

Њитра, мила Њитра,
Ти слованска мати,
Кад позрим на тебе,
Мусим заплакати.

Међутим су мађарски жандарми брзо начинили реда, и Човек и ја нисмо више читали новине у малом кабинету.

Једног мрачног и каљавог зимског јутра Господин је опет имао јаку главобољу и један од својих најсубјективнијих дана. Немирно је жмиркао очима, а лице му је било ишљокано крупним црвеним пегама. Изгледао је сметен као да не зна ни откуда, ни зашто је дошао; дрвену таблу је брисао крпом, а таблу од папира сунђером; али се у формулама и доказима, наравно, ниједаред није забунио. Некако смо претурили то подне, и већ и заборавили на ефекте поремећених струја, кад пред вече пуче глас да Господин неће више да предаје у крилу зграде, и да ће се због тога велики и гломазни лабораториум професора Експерименталне селити у мали лабораториум професора Опште.

С неком зебњом сам очекивала сутра дан улазак Човека у салу. Миран и сабран, без трунка зле воље, само још уморнији но обично; видело се да је пре тога морао бити зле воље и ту злу вољу савладао. Свакидањим својим тоном је објавио промену, и додао да ће све инструменте преселити сам уз асистенцију неких својих ђака, које ће молити да му

се наизменце на помоћи нађу. Мене је позво у недељу, у два часа после подне.

Као да сам слутила неки догађај том приликом, сва узрујана улетим у лабораториум читаво пола часа пре одређеног времена. Човека сам затекла: у платненом огртачу, засукан и прљав, мора да је већ поодавно спремао. Дочекао ме је званично, одредио шта ћу радити, и поново се загњурио у посао. Он ништа не говори, ја ћутим; клопара дрво, звечи стакло, ормани се полагано празне, и одјекују наши кораци по широким и празним ходницима и у апсолутној недељној тишини школе.

У соби се већ прилично смркло, а и с поља се, по прозорима, стале вешати завесе од влажна и каљава мрака. Окренем се да запитам Човека хоћемо ли одврнути електрику, или ћемо прекинути рад, а Човек седи, седи као да је на месту убијен. Ноге укрућене, руке опуштене, а чело упрто у патос као да га земља привлачи. Језовита слика. На гасној фуруни два дуга реда ситних пламенчића плазе своје модре језике, а под њима бљешти бакарна плоча као да ће се сад растопити и разлити, и усијаном својом црвеном лавом засути уморног човека. Крш и лом од точкова, ногара, реторти и цеви; у дрвене и металне играчке спутани сви велики закони универзума, а међу њима немоћан и мртав магистар и дух.

— Ви сте уморни, господин-професоре?

— Уморан, да, ја сам уморан. Прозрели сте појаву, и веома сте се добро изразила. Уморан сам, уморан. И то не само сада и данас, него још од јуче, од прекјуче, од лане, одавно, веома одавно сам ја већ уморан, мртав уморан, уморан сав, уморан сасвим.

Неким сусталим и изнемоглим гласом, без ритма и геста, говорио је Човек као Амфортас кад мршавим својим рукама притискује рану на срцу.

— Ја бих волео да знам да ли сте ви ту реч сасвим свесно употребили, да ли сте при том мислили на оно на што и ја мислим. Да ли нисте мислили не толико на умор, колико на болест или на досаду. Јер то није свеједно, госпођице, апсолутно се не да једно другим заменути. У досади има тренутне срдитости, умор је пасивнији и мртвији и од саме резигнације. У досади изумире само ентузиазам радости, а у умору изумире и ентузиазам освете. Ето, видите, на при-

мер да се ја сасвим без освете селим; и кад бисте још знали колико сам се већ пута без освете селио. — О, умор је веома занимљива ствар, али га људи обично другим именом крсте, и никада га довољно не посматрају и не испитују. Умара се сваки човек, неки пре, неки после, ближе или даље од смрти, обично после каквог тешког догађаја, па било да смо ми догађај надјачали, било да је догађај нас савладао. Јесте ли видели, рецимо, како скрофулозна девојка, која је годинама крила и залагивала свој прошивени врат, одједаред престане да се плаши истине и њених последица. Или сте можда опазили како жена каквог бедног чиновника наједаред престане да комбинује којекакве шарене крпице којима је сакривала голотињу и варала свет, и почне да се показује не само онако како јој средства диктују, него и горе од тога. То су, на пример први симптоми умора у животу. Не досаде, не резигнације, него умора. Кад човек побије у души све што се даје побити, а све што се не да убити то живо сахрани, то је резигнација; а кад човек измирује, опрашта и побеђује, то је умор. Разигнирано срце упија сузе да не капљу, уморно срце их нема. Оно се затвори и запечати, и све што је у њему сигурно је сачувано, али ништа више у себе не прима.

Неколико тренутака је трајало ћутање. Како сам била узрујана оваким разговором Човековим, оштро сам га и пажљиво посматрала. Нека сува ватра је пржила у његовим благим очима, иначе је био потпуно хладан.

— Седите, госпођице, седите. Кад сам већ почео говорити, не могу прекинути. Чућете мало крваву приповетку, јер ја ћу из срца говорити, а срце је средиште крвотока, и све што се оданде ишчупа крваво је.

И на предавању се већ опажа да сам уморан, је л' те? Не, не, немојте ни покушавати да ме разуверите. Ма колико да се савлађујем, опажа се и осећа се мој умор. Видели сте оне измучене и изударане фијакерске коње који са отромбољеним главама стоје као да су мртви; рекли бисте, ако им кочијаш тргне узде, сви ће од реда у несвест попадати. А кад их ошине, они нагну касати, и ви се чудите каква је то сила што је те мртве раге покренула. Тако нешто је и са мном на предавању. Али то је страховито и неприродно мучење, и не може дуго трајати. Кад се увече спустим у постељу, чини ми се да је сваки зглоб и сваки мишић засебни

организам са засебним нервним системом; и кад не би собе биле начичкане децом, чуо би се страшан и многоструки јаук уморених удова. И кад ме увече не би чекала постеља него гроб, ја бих мирне душе и у њега легао, само да одморим и душу и тело.

О, човек се, живећи, веома замори. Видите ме овако висока и жилава, а сав сам клецав и раздрман. Бар да су ме претестерили, па да се срушим; него ми је умор разједао жиле и корен, и ја сам, стојећи управо, полагано изумирао и навикао се да од најситнијих напора малаксавам. Борио сам се и још се борим, али је, као на каквом болесном дрвету, зеленила сваки дан све мање.

Ви бисте ме, вероватно, већ раније радо запитали од чега сам се и како сам се тако много уморио. Од чега? Од онога што је неизбежно у човечјем животу, и од онога што није морало да буде. Од свега сам се сав уморио.

Случајно или свесно, нашли сте и рекли сте праву реч, и ја сад, као болесник кад му се напипа болно место, јаучем и јечим. — Није занимљиво слушати историје прошлих дана: јер кад човек искрено почне да говори, болно је и стидно је као да се цео свет разголитио. А осим тога, знаћете и сами да није много топло превртати по староме пепелу.

Обично се у оваким приликама говори и о судбини, је л' те? Ја сам, видите, убеђен да су судбине доста практичне у мерама динамике и декорације, и с тога се никада не тужим да ми је судбина трагична. Биће, наравно, да се судбина, поентирајући свој вечити еп живота, збуни у размерама старости и казни. И с тога се често тужим да ми је судбина неумољива и непомирљива, можда чак мало и зла. Као какав стари мајмун, што једнако прави гримасе, збуњује ме и чини ме смешним.

Осим те моје судбине играла је у мом животу улогу и божја воља; она чудна божја воља, чију логику човек никада не може да схвати, и по којој логици је, на пример, као што сте ваљда и сами читали, Свети Петар крао златне пехаре, палио куће и бацао туђу децу у воду, а све за неко неслућено добро човечје будућности. Вероватно је да је та божја воља, опет из неких далеких и несмућених разлога, хтела да се ја својом садашњом женом оженим. Волео сам сасвим другу девојку, ћерку једног словачког свештеника, а маштао сам да у ту-

ђини покушам каријеру и оданде, слободно и независно, помогнем своме бедном народу. Место тога, ево, радим у школи мађарској, и узео сам хрому и болешљиву ћерку једног мађарског комесара. — То је била једна од најјачих официелних катастрофа мога живота. — Поред свега тога, у првим данима свога брачног живота осећао сам неку снагу и неко надање. Била је ту младост, а младост је као рађање сунца, а у првим сунчаним зрацима је и закрпљена рибарска мрежа од сувога злата. Тешио сам се да је можда ипак добро то што је дошло; али кад сам био у средини добра, видео сам да то добро није ни најмање боље од зла, и постао сам пакостан и завидљив, и мислио сам зле мисли и радио сам зла дела. Временом сам победио и пакост и злоћу и злобу, али сам се од победа и великодушности много уморио.

Из тог равнодушног брака ницала су деца као што ниче трава из земље: сви једнаки, бледи, неразвијени, са неким старачким мислима на детињском лицу. Родило ми се деветоро деце, а ниједно није у добри час рођено. Прва моја деца су била као ра̂но воће, а последња као позно воће, а ни рано ни позно воће није као што треба. — Сиротовали смо и гладовали смо, и били смо жељни радости и лепоте. Можда ми нећете веровати, али сам понекад, као дете, зажелео да вежем око врата свилену кравату од шест круна, а моја бедна дечица, никада неизненађена, никада необрадована, изгледају ми као јато гладних врана у зиму. Сиротиња је, госпођице, тешка као воденички камен, а одрицање је чудно осећање чији бол са ништавошћу предмета расте, јер је страшно не моћи имати баш оно што свако може да има. Обмањивао сам се да је достојанство сиромашног човека велико, и да је баш њему дужност да помогне онима који су још сиромашнији од њега. Покушао сам да будем идеалист, опет сам, као у својој младости, клечао и држао бденија пред мудрим изрекама и лепим афоризмима. Умарао сам своју душу, залуду сам је умарао. Јер је после и мене захватила она света пакост социјалних реформатора, која учи да треба мрзити сиротињу и гадити је се, и да нам је прва дужност не бити сиромашнима, и да треба велику бригу да водимо о оном свињском процесу који празни црева, и тражи да човек жваће па да може да мисли и да живи. И ја сам сиротињу почео

да мрзим, огорчено сам је мрзео. Умарао сам опет своју душу, залуду сам је умарао. —

Ветар је певао неку старинску песму, а Човек је говорио даље.

— Сада ми је педесет и четири године, а тек пре пет година сам постао редован професор, уморни редован професор, пошто сам се тешко напатио за време своје доцентуре која је додијала и Богу и људма. Бунио сам се и против околности, и против људи, и против себе сама. С почетка сам био што је могуће објективнији и стварнији у питању свога кроничног неуспеха. Знао сам да имам талент, али сам знао и то да ми је талент плебејски, сразмерних димензија, стегнутих контура. Дао сам се на неку врсту компаративне талентологије и испитивао сам способности своје и својих другова. Трудио сам се и ја да свој дар ма у ком правцу истеглим или изопачим, али мој здрави и као геометријска фигура одређени талент враћао се увек у природне своје границе. Колеге су то опазиле и почеле ме сажаљевати. У часовима беса и борбе покушавао сам да мистификујем неке квалитете, који су ми и код мојих срећнијих колега изгледали мистификовани. Али после сваке спекулације која је обећавала успех, колеге би се пожуриле да стручно оцене мој дар, и сваки би у својој области математички тачно одредио све могуће границе и манифестације мојих скромних способности, и ја бих, се, уморан и туп и без ларме, покоравао даљој својој судбини. Јер једино карактер човечји може бити независан од околности; а све оно што човек ради, и како се суди о ономе што је урадио, никада није у складу са самим човеком.

Веома је занимљива студија како се оцењује човек међу околностима. Мене су, видите, у гимназији оштро казнили због једне ствари коју сам урадио, а нисам на њу мислио; двадесет година касније су ме казнили за ту исту ствар, кад је више нисам чинио, али сам мислио о њој. А после још десет година, кад сам и мишљу и чином био далеко од тог поступка, онда су га признавали и одобравали.

Можда сам, најзад, и сам крив што ми је живот тако задуван. Има у мени неке медвеђе ограничености и трпељивости, оне страшне трпељивости угарског Словака. Док ме држе на ланцу, ја не опажам како се моји укротитељи плаше да ми какогод брњица не прсне; а кад ме гурну у кавез,

тада скачем и уједам гвоздене шипке ограде, док се не срушим од умора од кога се више не одмара.

Човек прекиде реч, диже леву руку и поклопи очи, у којима се гасила суха ватра, а освајала влага плавог лановог цвета. Затим опет настави сасвим лагано, развучено и тако тихо, да сам кроз шиштање гасних пламенова једва разабирала речи.

— Свако јутро слушам танке гласиће моје деце која желе и моле; претварам се тада да више осећам но што осећам, и да и оно осећам што не осећам, и има много тренутака кад гестом и речма варам своју рођену децу. Не могу друкче. Јер и сва доброта срца и мекост и нежност људи који имају децу, па и сама дечја љубав, све се то умара, и све то може уморити. Нешто догори у човеку, и он је празан. Све у мојој кући носи печат умора. Никада се не јадамо, никада не плачемо, али се код нас увек тихо говори и лагано затварају врата. И кад је понекад живље и веселије, та је веселост тако неодређена као оно дубоко угасито зеленило четинара, по којима се никада не зна које је годишње доба. — Да, и моја деца су уморна. Тако им је у малом нашем стану као пилићима кад их затворе у сандук, и баце им прегршт зрневља, и оставе четири прста ваздуха, па једно од другога не могу да се наједу, и једно од другога не могу да се надишу. У вече, кад сви полежемо, и чује само мрмљање мога малог сина који тешко учи школске задатке, тако ми је као да смо у торњу какве стародревне куле, где убоги стражари шапућу мрачне гатке да их дремеж не савлада.

Ја не разумем свој живот, госпођице. Уморио сам се тражећи му кључе. Свачији живот је удешен по оној индијској мудрости да слон држи земљу, а корњача слона, а шта држи корњачу, то правоверни не смеју питати. Несрећне су памети које дедукујући однатрашке почну, које прво питају о корњачи, па до слона никада и не дођу. Ја не разумем, госпођице, неприродне логичности божје воље, и не разумем зашто по глави тражимо што би право из срца и само дошло.

Још јаче је дувао ветар, и велике прозоре је засипао оштар и сув снег, кад се Човек дигао.

— Немојте заборавити ово вече, госпођице. Исповести старих људи су побожне и чисте.

И лагано се затворише врата малог кабинета за њим.

Исидора Секулић.

КУЧКА.

— Витко! Мој златни Витко!

Деран се обазре, заустави ждрепца на коме је јахао, и прогунђа:

— Шта је! А гле!... Ала су ово неки пси, одмах у штету као свиње!

Ободе коња, саби чопор ждребади, који се био растурио по путу и житу, па се опет примаче тараби око парка, на којој је стајала девојчица од својих десет година.

— Мој драги Витко, помози ми да се скинем, мој златни, врло ме је страх, још ћу пасти — брбљала је она, чврсто се држећи за шиљате врхове.

— Хоћу — сад ћу!...

И равнодушно спушташе ногавице, засукане чак до колена.

— Онда приђи...

— Преко шанца?

— Јест — и мрзовољно погледа у дубок шанац поред тарабе.

— Ухватите се ви кракачке за дирек, па ћете сићи лако

— Како кракачке?

— Да Бог сачува и с том женскадијом!... Никад ништа не разумеју. Коленима, па крај.

— Аха, сад знам, знам.

Сетила се како је Евка силазила са сена низ лемез.

— Само немој гледати кад будем силазила.

— Због чега?

— Тако, не гледај! — викне она оштро, заруменела и зла што он није разумевао због чега.

Деран се презриво насмеја и окрете, а она баци на пут књижицу коју је држала у руци, па се, по његовом савету, спусти по дireку. Пређе преко шанца и весело рече:

— Притерај коња, пројахаћемо мало.

Деран се стаде збуњено чешати по глави.

— Та пружи руку, сешћу с тобом па ћемо јахати.

— Јест, а ако неко види па каже милостивој госпођи онда шта? — прогунђа зловољно.

— Нико неће видети, ићи ћемо у ливаде, или у шуму — хајде, Витко.

— Ама кад се бојим. Милостиви отац ваш рекао је ако ме још једном види да с вама јашем да ће ми наместити леђа...

— Неће он знати. Дај ми руку па ћу ти поклонити црвену врвцу за кошуљу.

Деран омекша. Само што бос стопало испружи хоризонтално, као стреме, и даде руку, а већ је девојчица седела пред њим, ухватила се за гриву и босим, само у папучицама, ногама ударала ждрепца у слабине. Витко је једном руком притиште уза се, другом потапша коња по врату, обрте га, звизну, удари петама — и полетеше као ветар, путем доле ка ливадама, између парка и шуме.

Девојчици се очи и уста чисто смејаху од превелике радости, прожимала је некаква дивља енергија и заносила махнита жудња кретања, ваздуха, узвика; исправљала се на коњу и летела напред. Лице јој горело, коса се тресла, замршена; пред очима пролетао простор. Није могла да се надише, понекад јој се тако вртело у глави да је скоро губила свест, али је подстицала ждрепца на све јачи трк, подвикујући смело: хоп, хоп! — И лећаху. Витко ју је држао чврсто, ударао ждрепца петама све чешће, и распаљен јахањем, викао: хоп, хоп!

— Хоп, хоп! — одвикивала она весело и, као срасла с коњем, разбарушена јахањем, срећна, приклопљених очију, јурила у простор. Прелетише ливаде, не видевши косаче, пребродише реку, и опет лећаху кроз њиве, на којима су жита већ класала, кроз угаре, пуне стада и веселе вике пастира — лећаху без даха и памети, док им огромна шума не препречи пут, а уморни ждребац не смањи брзину и не стаде да се противи. На ивици шуме Витко заустави коња, искочи на земљу, а и девојчица учини то исто; потом она њега ухвати за руку, а он коња за гриву, па тако пођоше у шуму. Обастре их тамна тишина и нека силна величанственост. Они изабраше мали, покривен маховином пропланак, па седоше да се одморе. Девојчица је ознојено лице утирала кецељицом, а Витко легао потрбушке и бректао. Она му се примаче, јер шума тако зашушти да је узнемири. Жућкаста борова стабла, као тисуће стубова који подупиру зелене сводове, стајаху без покрета, по дну се жућкаста маховина, мека као свила, простирала као ћилим, а понегде је широка папрат подрхватала,

љуљана неприметним поветарцем. Сунце је слабо пробијало кроз грање и бацало мале, жућкасте шаре на маховину и отворено зелено лесково лишће. Смони мирис шумин препуњао им је груди, а овај мир око њих чинио их је тако бојажљивим, да су дуго седели немо, ослушкујући, јер је негде у даљини детлић упорно ударао кљуном, прибијен уз јелу. час је опет врана, гачући, прелетела над шумом, час је долетала косачка песма, као слаб одјек, са ливада, час се некаква весела вика орила по шуми. Понекад је била таква тишина, да су чули како падају на земљу дуге, злаћане борове иглице. Час опет јато сврака налети са крекетом, свађа се да сва шума одјекује од вреве, па одлети; час нека буба пролети зујећи, или пчела за цветом; час веверица зачагрља на прошлогодишњим шишаркама, час ветар зашуми у врховима, поремети хармонију тако да се за часак заљуљају горостаси у озбиљном разговору. Па опет тишина. Светлост се упија у зеленило и као златан вез шара ћилибарска стабла борова. Затим долази нешто као сенка, увлачи се лагано у шуму, тамни, постаје црнкасто, све изгледа да пропада у некој дубини, и разлеже се шум налик на тужан јаук, хладан дах долази из шумских дубина и удара у децу оштрим хладним таласом. Ждребац, штипајући младо јагодино лишће, зарза узнемирено. Њима се врати веселост и не осећаху умора. Витко угледа вранино гнездо на бору и хтеде да се попне, али не могаде: покуша и девојчица, али подеравши сукњицу и огребавши кожу на ногама, окану се. Стадоше да се јуре, крију за стабла, преврћу. Она је хтела пошто пото да се научи да стоји на рукама, али после сваког покушаја, и ако ју је Витко придржавао за ноге, падала је уз грохотни смех. Витко одсече два лескова штапа, па је учаше да игра *цоре*. Смејали су се да се разлегало по шуми; ждребац их је пратио рзањем и трчао за њима као пас. Девојчица се осећала тако много срећна и весела, да је заборавила на сав остали свет. Напослетку, сити играња, пођоше натраг. Јездили су полако, само се Витко нешто узнемирио, јер се немарно вртео и погледао тамо где је оставио ждребад.

— Жедна сам — рече она кад нагазише на реку и косе стаде да цеди кроз зубе мутну воду. Витко се саже, захвати воде у свој сламни шешир и даде јој — она се жудно напи.

— Што је овако мутна?

— Пустили су воду у Котлинама, о — ала надолази!

Река је текла шумно, покривена жућкастом пеном, и изливала се из корита.

— А где је Финка? — упита она.

— Зар ја знам? Утекла некуд, јер ни јуче није била са мном.

— Има ли већ мале кучиће?

— Још нема.

— Једно ћеш ми дати, је ли? Ја много волим кучиће. Спаваће са лутком.

— Много ће ти спавати! Ваш милостиви отац ће наредити да га утопе у бари. Него треба да пожуримо — додаде он, сетивши се њене мајке.

— Још мало ћемо овако полако. Погледај само како је овде лепо!

— Ждребад сам оставио на путу... Ако нису отишли у заграђену ливаду но у жито, онда ћу се лепо провести, — и џарну ждрепца да похита.

— О, ала је овде лепо. Погле, Витко! — и показа му руком залазак сунца.

— Јест — црвено.

Девојчица се загледа у даљину, а Витко сваки час гоњаше коња и са страхом мишљаше о ждребадма.

Сав запад се покрио као неком опном од пурпура, протканом златом на подлози сиво плаве дубине; ниже, одмах изнад сунца ширио се комад неба велики, дугачак, искомадан, боје као бакар превучен црвенкастим одблесцима сунца, чија лопта је блистала над самом земљом, као неко око без трепавица. При светлости сунца на заходу деркато јечмово класје, пресићено светлошћу, преливало се јаком зеленкасто златном бојом. Жита су имала челични одсев. Цветала детелина градила је ћилим крвавога одблеска, прошарана бокорима белих љутића, и оштро одскакала од пепељавих њива овса. Дрвеће управо према сунцу, продужено сенкама, имало је изглед горостаса: с једне стране им је лишће било златно, с друге црно. Сунце је потоцима просипало сјај кроз лишће и грање, цртајући на трави покрај пута, као византијски сликар, златну подлогу за слику са контурама од сенке.

Сумрак је излазио из неких јама у простору и, ширећи се, правио је све веће кругове. Сунце се гасило, у браздама

по рововима, под разгранатим крушкама, смркавало се, ливаде почеле да постају сиве од росе и да се увијају љубичастом маглом. Некаква тишина се уливала у свест и узимала све у своју власт.

Витко ништа од тога није видео, но је сваки час говорио:

— Пањенко, по Богу, брже!

— Не бој се, ја ћу замолити тату, па те неће избити. Мени је тако добро да јашем с тобом. Не знам што ми мамица не допушта.

— Ваљда што то није лепо.

— А што, Витко?

— Јер сте ви спахијина ћерка, а ја чувам ждребад.

— Па шта то смета? Кад ја више волим да јашем с тобом, него да учим глупе разговоре.

— Ја не знам шта, само знам да сте ви властелинова, а ја сељаков.

— Мадам вели да је то свеједно.

— То сигурно није свеједно, јер властела има више имања него сељаци, и учени су, и друкче се носе, и сасвим друкче живе.

— А што тебе твоја мама није дала у школу?

— Јер мајка нема новаца, и с тога ћу ја остати глупи сељак.

— А кад бих имао, онда бих научио све чему се властела учи, одело бих направио господско, земље бих купио од Кленба или од Гуљбоса колико бих год могао, имао бих коња, краве, и био бих такав домаћин да би ме село изабрало за пана кмета, и кад би затребало, ја бих носио небо над попом — и при том се слатко смешио.

— Она Мадам, увек наређује да се оседла Владин пони, а он лиже, лиже као теле — шта? Зар не, Витко?

— Дабогме да је тако, пањенко.

— Е! Пастуве, ви то нећете моћи.

— Онда ћеш ти јахати са мном — шта, зар не, Витко?

— Дабогме, то може бити, само да постанем кочијаш.

— Опремићемо коње краковски, са лентама, па ћемо се возити оним тананим новим бриком, а тако брзо, тако брзо — шта, зар не, Витко?

— Јесте, пањенко.

— Витко, а где је моја књижица?

— Зар ја знам! Је л' то она са сликама?

— Не, није она. Ово је француска граматика. Понела сам је у парк да научим лекцију. Боже, где ли сам је дела. Ух, ала би се мама љутила. Терај брже, можда је остала онде где сам прелазила преко тарабе.

Дојездише галопом, она се сасуља на земљу и скоро је одмах нађе, само што је књига била раскупусана, изгажена од ждрепца. Она је гледаше са страхом, брисаше са аљиницом, али узалудно.

— Попни ме.

Витко се саже, она му скочи на плећа и, дохвативши врх од тарабе, извуче се на њу, скочи одмах на другу страну и изгуби се у парку.

Витко одјезди, осврћући се мрзовољно за ждребадма.

А она отвори књигу па брзо и гласно стаде да чита лекцију. „J'aime, il aime. Tu aimes, vous aimez. Nous aimons, ils aiment“, понављала је, упорно уливајући себи у главу, тако да не чу дозивање.

— Тосја! Тосја!

Она задрхта, стаде мењати још брже и потрча кући. И поред хитања угледа учитељицу у ходнику према башти, те још журније оптрча двор и улете у двориште, упутивши се главном уласку и понављајући непрестано:

— J'aime, il aime. Tu aimes, vous aimez. Nous aimons.

Није могла запамтити и ућута, јер угледа мајку, где стоји у ходнику и гледа је озбиљно.

Одмах је познала да је јахала, јер јој је коса била замршена, хаљиница изгужвана, подерана — жуте папучице умазане тресетним блатом из рова, те само кратко упита:

— Где је Мадам?

— Не знам, мамице. — Ја сам била у парку... учила сам лекцију... нисам је видела... — изговарала се, дршћући од страха, и неспокојне, бојажљиве а пуне молбе за опроштај очи упирала у мајку.

— Покажи књигу.

Девојчица побледе и поче несвесно опет да се извињава.

— Шта ти је било задато?

Тосја показа.

— Говори. Само памти...

Преплашена суровим мајчиним гласом, она стаде нешто да муца.

— Говори лагано, разговетно! — процеди мајка, с муком савлађујући гнев.

— J'aime, il aime. J'aime, j'aime — муцала је она грозничаво, не знајући шта говори.

— Још једном понови! — па стиште јаче бич иза леђа.

Тосја спази тај покрет, знак нечега горега, и укочи се, па је гледала очију раширених, оглупелих од страха и утучености, не могући речи да прослови.

— Дакле тако си учила! Дакле ја зато држим учитељицу да ти ништа не би знала! У парку си учила?

— Јесте, мамице — прошапута тихо, кроз зубе.

— Не лажи, није истина! — и ошину је бичем преко леђа.

Девојчица сасвим изгубљена, с огромним плачем, тресући се од бола и ражаљености, паде на колена пред мајку.

— Мамице! Мамице! — мољаше несвесно.

— Рђо једна, хоћеш са чобанима да се забављаш — да ти дам сељаке, да избијем ја теби то пријатељство! Десет ти је година а не умеш француски ни да бекнеш, две године свираш скалу! Погани изроде, са слушкињама се дружиш, са гејацима се проводиш, с Витком јашеш! Да ти дам, чудовиште једно. Ти! — и шибаше је све јаче, из све снаге.

Девојчица се превијала од бола, хватала мајку за руке, за ноге, за хаљину, час опет се заклањала рукама од ударца и јаукала:

— Мамице! Мамице!

А мамица бије све жешће.

Тек учитељица прекиде мучење, истржући из мајчиних руку скоро неприсебно од бола дете.

Спахиница престаде тући и паде на клупу у ходнику, модра од овога наступа гнева. Цепала је на себи корзет и једва проговори слузи:

— Доведи овамо Витка.

Потребно јој је било још да бије и виче, пре но што јој се живци смире.

— Божја казна с овом девојчицом! — поче после подоста времена, а сухо, кошкасто лице сину јој новим изразом љутине. — Ради, труди се, плаћај, а она ништа! Долази пана Зјељинска па ми пакосно прича да је видела Тосју где јаше

с Витком кроз ливаде. Мислила сам да ћу се угушити од срамоте, јер оне њене две девојчице — као луткице, говоре француски, умеју да свирају пред гостима — а овај гад само ме брука. Наређујем да је зовну и велим да учи у парку, а она гадна жена опет ме уверава како ју је видела да јаше на голом коњу, и да је Витко држи око паса. Каква брука! Шта ће од ње бити доцније! Јахаће с оним адраповцима, и ништа више. Али шта ћеш, кад јој нико не брани и допуштају јој све.

— Ја немам над њом никакве власти, то ми је било и казано, а у осталом девојчица је још од почетка била тако рђаво васпитана, без способности, напуштена, и заплашена непрестаном грдњом...

— Како смете тако да говорите! Моја ћерка рђаво васпитана! Без способности! Ја сам рђава мајка! Ја — мајка — рђаво поступам са својим рођеним дететом! То је нечувено! Плаћам вам — дужни сте да нешто умете, зашто сте овде? Ви се само улагујете свима и читате Дарвина. Вучете се по сељачким кућама — добротворка нека, реформаторка! За псе се бринете, а девојчица, пуштена у сампас, ради што хоће. А имајући такве примере...

— Ја нећу одговарати чак ни на увреде, јер сте ви неурачунљиви. Сутра могу отићи, доста ми је тога племићскога хлеба — доста!

Треснувши вратима, учитељица оде. Спахиница стаде да јури по ходнику, шиштећи кроз зубе, стиснуте од јарости.

— Змија, варшавска флинта, неваљалица! Остани! — викну на Тосју, која се хтеде искрасти.

Девојчица седе на ивицу од клупе и, покривши црвено, уплакано лице рукама, узалудно се усиљаваше да задржи грчевито јецање.

— Сто двадесет рубаља плаћај, понашај се као са равном — и тако ти захвали! Кројачева кћи, фуј! Хоће ту да ми се прави, држи придике! Па иди до ђавола! Двадесет ћу наћи на твоје место — само да звизнем! Дај-дер га ближе! — викну на слугу, који је силом вукао Витка, који се отимао.

— Пусти ме, Кубо! Пусти ме, проклетниче! Јао, пусти!

— Е! Па да ја извучем.

Чврсто га ухвати за јаку од блузе и увуче у ходник.

Спахиница му прискочи, зграби за косу и, за почетак, стаде га шамарати по буцмастим образима.

Момче се дерало да се до неба чује и отимало, али узалуд — она га је држала гвозденом руком.

— Ти жутокљунче — јесам ли ти говорила да са пањенком не јашеш? Јесам ли, а? Тако ли слушаш, псето једно! Смеш моје дете да обухваташ својим гадним шапама! Хоћеш да јашеш с њом? Тако слушаш!

И са снагом, колико је год имала, шибаше га бичем где намаши.

— Нећу више, милостива пано, нећу више. Јао! Мајчице! О Исусе! Мајчице! Нећу више, јао мајчице!

— Златна мамице! Мамице, ја сам хтела! Витко није крив! — молила је Тосја, заклањајући собом Витка и хватајући мајку за ноге. Добивши бичем по руци, пусти Витка и плачући, одмахујући руком, утече у кућу.

Милостивој госпи било је већ доста за умирење живаца, а и Витко је већ промукао од кукања. Гурну га из ходника и оде.

Деран се скотрља низ степенице и заби лице у перон насут крупним песком.

— Уби ме, мајчице, уби ме! — дераше се, али брзо устаде и, пипајући лице, плећи, главу, упути се дворској кујни, страшно се дерући:

— Убише ме, мајчице, убише ме!

— Витко, ходи ѐвамо, ходи!

Деран притрча мајци, која је пред дворском кујном мéљала кромпире.

— Мајчице, јао, боли ме.

Она престаде да мéља, помилова га по коси, обриса му кецељом лице избраздано модрим масницама.

— О, проклетница! Дабогда цркла као псето. Тако осакатити дете. Чума те уморила, кучко погана!

Уђе у кујну и изнесе отуд комад хлеба и лонац сурутке.

— Поједи мало, не плачи. Не бој се, Бог је спор али је достижан. Дабогда те рђав час не минуо... Не дери се!

Деран се стишавао, гризао хлеб, припијао сурутку и с времена на време утирао рукавом сузе, које су навирале у очи. Мајка стала над њим, миловала га по глави, а кад поједе, рече:

— Иди спавај. Ја ћу доћи и донећу ти што за јело — иди, може она куга опет наићи па ти додати што.

— Донесите, мајчице, и за кучку...

Па пође, звиждећи и вабећи тихо:

— Финка! Финка!

Обиђе све кутове у дворишту, а кучке не нађе; али чу од стране млина неки шум и вику, те потрча тамо.

Пут испред двора ишао је поред споредних зграда и, прошавши их, обилазио полукружним друмом огроман рибњак ограђен високим насипом, пролазио преко бране и ишао селу, издуженом у дугу испрекидану линију. Млин је стајао ниско, његов кров је био у висини воде.

Ма да је мрак био све гушћи, Витко угледа на насипу пред млином гомилу људи како се растрчавају на све стране и докопавају ко дрвета, ко плота, и неки узвици страшљиви, измешани, просецали су ваздух. Устава је била отворена и кроз букве је вода хучно падала са висине од неких десет лаката, ударала о обале грдним, плитким таласима, прскајући пеном пут. Не могући да се смести у речном кориту, излила се из обала, широко се разливајући у дољу. Деран разгледаше око себе и, угледавши кучку која му трчаше у сусрет, викну:

— Финка, оди!

Они су му нешто викали са дрвећа и плотова, али он није могао чути од водене хуке, и мирно је звиждао. Кучка мало застаде, па бесним скоковима кидиса к њему. Припаде му к ногама па је кратко, жалосно скавикала; из уста јој је ишла пена а очи крваво блистале.

— Финка! — вабну он.

Она му скочи на прси некако дивље, хваташе га за панталоне од кучина, кљоцаше зубима, ваљаше се пред њим по песку, отрчавала мало од њега па опет дотрчавала, скавичући ужасно.

Витка спопаде неки страх: није умео да објасни њено лајање, ни кидисавање, те стаде трчати ка млину. Кучка га претече, стрча низ насип и пљусну у воду: пливаше један часак у правцу остроуглог шиљка на крају троугла, који је градила вода испод кола и испод уставе, која се неколико хвата даље састављала у један хучан поток. Она преплива неколико корака, али је брза матица занесе у страну и избаци на ливаду.

Скакала је неколико пута узалудно. Долете опет на насип, оптрча млин и леже на обалу запенушеног потока, страшно арлучући.

Витко се попе на високи плот, јер чу вику да је кучка побеснела. Спахија, који је такође од страха седео на једном дрвету, посла једнога слугу за пушку. Дерану би непријатно и обузе га таква жалост, да звизну на њу нежно. Она притрча, стаде да гризе прошце, копа песак ногама, врти се у ковитлац и арлуче... Час је притрчавала под дрвеће, на коме су седели људи, скавикала, љуштила ноктима кору, ваљала се по песку, трчала сваки час води, и дакћући, покривена блатом, уморна, вукла се потрбушке до саме обале и крвљу заливеним очима утањала у маглу која се дизала из запенушене воде. Некакав скамук, налик на грч, неизмернога бола спопадао је; враћала се људима још више лудујући, неприсебна. Некакав грч је ломио, јер је било тренутака кад је лежала као мртва, савијена у котур. Већ није имала снаге за арлукање, јер се чуло само некакво крчање у хуци воде која је падала. Вода је расла све више, још се белио песак на средини острвцета у троуглу. Над ливадама разлегала се писка чајака, које су напуштале гнезда и густу маглу.

Донеше пушку. Спахија дуго нишани у само чело и опали. Кучка се само сави и паде с насипа у воду, бораше се неко време с таласима, па се најзад извуче на обалу и, стењући тешко, побеже у ливаде.

Витка се скиде на земљу па жалосно гледаше у мрак.

А тако је лепо сабијала свиње, па и ждребад, -- штета! — говораше, забринут губитком помоћнице. — „Шта јој то би? Да се бар најпре оштенила!“ — премишљаше, и осети сузе у очима. Те му мисли прекидоше, јер га позваше да помогне при спуштању устава, пошто је надолажење престајало.

Кад је већ одлазио, била је мркла ноћ и месец изгрејао. Тишина и магла ширили су се над ливадама, које су се белиле од разливене воде. Само је млин клепетао, а од двора је долазила шкрипа вратница. Понекад коњско рзање долети из детелине, или од села пискави тонови свирâла, или неки нејасан жагор. Витко погледа у ливаде још једном. али не могаде ништа видети, само га још већа туга поче морити и плакало му се, те се упути на своје легало у шупи, где су

била стара кола и разне непотребне пољопривредне справе. У старом иструлелом кошару спавао је заједно са Финком.

Убрзо му дође и мајка, носећи му мало чорбе и комад меса.

— Ето ти, посрчи, има и меса, наједи се.

— Мајчице, Финка побеснила. Спахија је убио из пушке.

— Штета за јадну кучку. На подне сам је вабила — није дошла.

— Па ни јуче није била са мном на паши.

— Можда се негде оштенила па била код кучића.

— Па кад је побеснела.

— Боли ли те још?

— То се зна да боли.

— Она кучка је направила лом по двору. Јевку избила; гувернанту отерала. Јантека кад распали ведрицом по челу, одмах му изиђе чворуга као јаје, над оком — и праскала као да није Божје створење. Да Бог сачуви с таквом проклетијом, гора је од свакога пса.

Кад се он наједе, она га покри старим шињелом и оде.

Деран заспа; али се често будио и викао у сну: час на кучку, час на ждребад, час скакао да бежи некуд, плачући, час весело подвикивао и шапутао: „Пањенко!“ — и чмокао устима на коња — па опет заспи мирно.

Већ пред зору, кад засвита и контуре ствари почеше да се оцртавају у праскозорју, а петлови певали, пробуди га тихо скавикање и лизање по лицу.

— Лези! — промрмља несвесно и пружи руку да одгурне кучку од себе; али је одмах трже, јер напипа мокру длаку. На мах се сасвим пробуди и седе на постељу.

— Финка! шану страшљиво. — За Бога, Финка!

Кучка је лежала опружена и јечала тихо лижући га по лицу, врату, грудима. Два шарена кучета, укотурена, дојила су је, сва умазана крвљу и блатом.

— Сигурно је хтела да оде кучићима, а они рекли да је побеснела — прошапута он дубоко тронут, милујући је по мокром челу, које му је метала на груди и дизала све више, тешко дишући.

— Финка, псетанце моје, јадна кучкице, Финка! — шапутао је кроз зубе и брисао јој доњим делом кошуље слабину из које је текла крв, и огртао је што је боље могао

шињелом. Кучка је замагленим жућкастим очима гледала у њега, крчала тешко — све теже. Испружи се у некој предсмртној дрхтавици, затим стаде цела да дршће и да гребе ногама, немоћним устима хватала је час кучиће час Витка, скамукала тихо — полизала дерана и своју децу, зарежала отегнуто и, укотурена, мањкала.

Витко више не заспа но, грејући својом топлотом укочену штенад, шапуташе:

— Јадни, сирочићи! Пренела вас преко реке к мени — боља је но неки човек.

Изјутра, кад је изгонио ждребад на пашу, метнуо кучиће у недра, пажљиво их намести и с неким очинским тоном у гласу рече:

— Не бојте се, ја ћу вас однеговати — и ви ћете чувати ждребад, или и свиње...

Владислав Ст. Рејмонт.

(С пољског превео Л. Р. К.)

ЗАШТО?

ПРИПОВЕТКА ИЗ ВРЕМЕНА ПОЉСКИХ УСТАНАКА

I

С пролећа 1830 године пану Јачевском у Рожанку, његово прадедовско имање, дође јединац син покојног му друга, млади Јосиф Мигурски.

Јачевски беше шездесетпетогодишњи старац, широка чела, широких груди и широких плећа, са дугим белим брковима на цигљасто-црвеном лицу, родољуб из времена друге деобе Пољске.[1] Он је још као младић заједно са оцем Мигурског служио под заставама Kосћушка,[2] и свом снагом своје родо-

[1] Друга деоба Пољске била је 1793 године после сабора у Гродну. Тада је Русија добила Волинију, Подолију и Минску област. (Прва деоба Пољске била је 1773, а трећа 1795 године).

[2] Kосћушко — један од најдаровитијих пољских ђенерала. После пораза Kосћушковог код Мацјејевица под Варшавом 1794 године, Суворов је заузео Варшаву, и судба Пољске је била решена — она би и трећи и последњи пут подељена. Преводилац.

љубиве душе мрзио је тајанствену, како ју је он називао, блудницу Катарину II и издајицу, одвратног љубазника њеног Поњатовског, и тако је веровао у поновно васпостављање Речи Посполите,[1] као што је веровао ноћу да ће се у јутру опет родити сунце. 1812 године он је командовао једним пуком у војсци Наполеоновој, којега је обожавао. Пропаст Наполеонова озлоједила га је, али он није губио наду, да ће се Пољско Царство остварити, па макар и у осакаћеном облику. Када је Александар I отворио пољски земаљски сабор у Варшави — то оживи његове наде, али „Свети Савез“, реакција у свој Европи, тврдоглавство Константиново[2] удаљавало је остварење његове најмилије жеље...

После 1825 године Јачевски се настани у селу, и живео је непрестано у својој Рожанци, никад је не остављајући, све време проводећи у економији, у лову и у читању новина и писама, помоћу којих је он ипак ватрено пратио политичке догађаје у својој отаџбини.

Он беше по други пут ожењен сиромашном, лепом племићкињом, и тај брак је био несрећан. Он није волео и није поштовао ту своју другу жену, она му беше на терету и он се понашао према њој рђаво и грубо, као да би хтео да јој се освети што је погрешио те се по други пут женио. Деце од те друге жене није имао. А од прве жене остале му беху две кћери: старија Ванда, величанствена лепотица, која знађаше цену својој лепоти и којој је било веома досадно живети у селу, и млађа, Албина, очева љубимица, живахно, жгољаво девојче, са кудравом плавом косом и, као у оца, широко размакнутим, великим, сјајним, сивим очима.

Албини је било петнаест година кад дође Јосиф Мигурски. Мигурски је и раније као студент долазио код Јачевских у Вилну, а сад им је први пут већ као потпуно зрео, слободан човек дошао у село. Долазак младог Мигурског био је пријатан свима становницима Рожанке. Старцу је млади Јузјо Мигурски био пријатан тим што га је подсећао на пријатеља, Мигурског оца, из оног времена, кад су они били млади, а био му је пријатан и тиме што је ватрено и са нај-

[1] „Народног дела“, то јест државе (Пољске).

[2] Константин, син цара Павла I, брат цара Александра I и цара Николе I, био је у то доба царски намесник у Пољској.

ружичастијим надама причао о револуционом врењу не само у Пољској, него и у иностранству, одакле тек што беше дошао.

Пани Јачевској Мигурски беше пријатан тим што се пред гостима старац Јачевски уздржавао и није је грдио за све, као обично. Ванди је био пријатан тим што је она била уверена, да је Мигурски дошао због ње — да је запроси за жену. Она се спремала да пристане, али је намеравала, као што је сама са собом говорила: lui tenir la dragée haute.[1] Албини је било пријатно стога што је видела да је свима пријатно. Није само Ванда била убеђена у то, да је Мигурски дошао са намером да је запроси. То су мислили сви у кући — од старца Јачевског до дадиље Лудвике, премда то нико није говорио.

А то је била истина. Мигурски беше збиља дошао са том намером, али, проведавши ту код њих недељу дана, он, нечим збуњен и растројен, оде, не запросивши Ванду. Сви беху зачуђени тим неочекиваним одласком, и нико, осим Албине, није знао шта је узрок томе. Албина је знала, да је узрок тог чудноватог одласка била — она.

За све време његовог бављења у Рожанци, она је примећивала, да је Мигурски бивао нарочито узбуђен и весео само са њом. Он се понашао према њој као према детету, шалио се са њом, задиркивао је, но она је својим женским осећањем осећала, да у том његовом понашању према њој није било држање одраслога човека према детету, него мушкога према женском. Она је видела то по оном оданом и љубећем погледу и умиљатом осмеху, којим ју је он дочекивао кад би улазила у собу и којим ју је пратио кад би излазила. Она није себи давала јасног рачуна: шта је то управо било; но то његово држање према њој радовало ју је, и она је и нехотице гледала да чини оно што се њему допадало. А њему се допадаше све што год би она чинила. И стога, штогод је она чинила у његовом присуству, она је све то чинила са нарочитим узбуђењем. Њему се допадало, како се она утркивала са дивним хртом, који је скакао на њу и лизао је по зајапуреном сијајућем лицу; допадало му се, како би она због најмањег узрока прснула у заразно звучан смех; допадало му се, како је она, смејући се и даље, својим очима

[1] Да се држи на цени.

давала озбиљан изглед при сувопарној придици ксендза;[1] допадало му се, како је она необичном тачношћу и комизмом представљала час стару дадиљу, час пијаног суседа, час њега самога, Мигурског, прелазећи у тренутку ока са приказивања једнога на приказивање другога. А понајвећма му се допадала њена одушевљена животна радост. Баш као да је тек овога часа потпуно сазнала за сву дивоту и милину живота, па се журила да се користи њиме. Њему се допадаше та нарочита њена животна радост, а та радост живота будила се и појачавала баш тиме што је она знала, да њега та њена животна радост усхићује. И стога је само Албина знала, зашто је Мигурски, који беше дошао да запроси Ванду, отишао од њих, не учинивши то. Премда се она никоме не би одлучила да то каже, и није то хтела да призна чак ни самој себи, она је у дубини душе знала, да је он хтео да заволи њену сестру, а заволео је њу, Албину. Албина се веома чудила томе, сматрајући себе за потпуно ништавну према паметној, образованој, лепотици Ванди, али је ипак морала да увиди, да је то тако, и није могла да се не радује томе, јер је и сама свом силом своје душе заволела Мигурскога, заволела га је тако како се воли први пут и само једанпут у животу.

II

Пред крај лета новине донесоше вест о Парискохј Револуцији. Одмах за тим сташе стизати гласови, да се спремају нереди у Варшави. Јачевски са страхом и са надом очекиваше са сваком поштом глас да је Константин убијен[2], и да је отпочела револуција. Напослетку у новембру стиже у Рожанку најпре глас о нападу на белведер,[3] о бегству Константина Павловића, затим о том, да је Пољски Сабор прогласио династију Романових за лишену пољског престола, и стиже глас, да је Хлопицки[4] проглашен за диктатора, и да је пољ-

[1] Пољског католичког свештеника.

[2] Завереници су покушавали да убију Константина Павловића, који је у то доба био царски намесник у Пољској, но њему пође за руком да се у ноћном метежу спасе.

[3] Белведер — дворац под Варшавом, у ком је живео царски намесник и из кога се Константин Павловић, кад је букнула револуција, морао спасавати бегством.

[4] Ђенерал Хлопицки, ветеран Наполеонових ратова, примио је, у почетку устанка, врховну команду над пољским војскама. Преводилац.

ски народ опет слободан. Устанак још не беше стигао до Рожанке, али су сви њени становници пратили ток устанка, очекивали су га и код своје куће и спремали се за њега. Старац Јачевски дописивао се са једним својим познаником, једним од главара устанка, примао је неке тајанствене Јевреје комисионаре, не због економских, него због револуционих ствари, и спремао се да се придружи устанку, кад дође време. Госпођа Јачевска се не само као и увек, него још више него увек, бринула о материјалним удобностима свога мужа и, као и увек, баш тиме га је све већма и већма једила. Ванда беше послала своје брилијанте једној другарици у Варшаву с тим да их прода, па што за њих добије да преда револуционом одбору. Албина се интересовала само тиме шта ради Мигурски. Преко оца је дознала, да је ступио у чету Дверницког,[1] и гледала је да дозна све оно што се тицало те чете. Мигурски писаше дваред: један пут их извештаваше да је ступио у војску, други пут, у половини фебруара, написа им одушевљено писмо о победи Пољака при Стогеку, где су задобили шест руских топова и заробљеника̂.

„Победа Пољацима и пропаст Русима! Живео!“[2] довршиваше он писмо. Албина беше усхићена. Она разгледаше карту, рачунаше, где и када морају коначно бити побеђени „Москаљи“, и бледела је и дрхтала, кад би отац полагано распечаћивао са поште донете пакете. Један пут је маћија, свративши у њену собу, затече пред огледалом и у конфедератки.[3] Албина се спремаше, да у мушком оделу побегне од куће, да се придружи пољској војсци. Маћија исприча оцу. Отац дозва кћер себи и, сакривајући своје симпатије према тој њеној намери, чак и усхићење према њој, строго је опомену, захтевајући, да избаци из главе глупе мисли о личном учешћу у рату. „Жена има други задатак: да воли и теши оне који се жртвују за домовину („отчизну“)“ — рече јој он. Сада је она, — говораше јој отац, — потребна њему, јер је она његова радост и утеха, а доћи ће време, кад ће бити потребна мужу.

[1] Један од способних пољских ђенерала, који је управљао једним делом побуњене пољске војске.

[2] У оригиналу пољски: „Zwiciestwo Polakòw u kleska Moskali! Wiwat!“

[3] Народна четвороугаона капица, коју су носили родољуби — конфедерати.

Он је знао, чиме ће утицати на њу. Он јој напомену, да је он усамљен и несрећан. Она се приљуби лицем уз њега, кријући сузе, које ипак поквасише рукав његове домаће хаљине, и обећа му да ништа неће предузимати без његовог пристанка.

III

Само људи који су искусили оно што су искусили Пољаци после деобе Пољске, када је један део Пољске потпао под власт мрских Немаца, а други део био поробљен од још мрскијих им Руса, — само ти људи могу појмити оно одушевљење које су осећали Пољаци у 1830 и 1831 години, када, после пређашњих несрећних покушаја ослобођења, нова нада на ослобођење изгледаше остварљива. Но та нада не потраја дуго. Снаге су биле и сувише неједнаке, и револуција би опет угушена. Бесмислено покорне десетине хиљада Руса[1] бише опет дотеране у Пољску, и под старешинством час Дибића, час Паскјевића и највишег директора Николаја I, ни сами не знајући зашто они то чине, натопивши земљу крвљу својом и своје браће Пољака, смрвише их и бацише их опет под јарам слабих и ништавних људи, који нису желели ни слободу ни подјармљивање Пољака, него само једно: задовољење свога користољубља и детињске сујете.

Варшава би освојена, поједине чете разбијене. Стотине, хиљаде људи бише поубијани, палицама на смрт изударани, прогнати. У броју прогнаника беше и млади Мигурски. Његово имање би конфисковано, а њега отераше као простог војника у линијски батаљон у Ураљск.

Јачевски су провели зиму 1832 године у Вилни због старчевог здравља, који је после „тридесетпрве“ патио од срчане болести. Ту им дође писмо од Мигурског из затвора. Он писаше, да, ма како да му тешко пада оно што је издржао и што га још чека, њему је мило, што му се дала прилика да страда за отаџбину; још писаше, да он не губи наду у победу оне свете ствари за коју је дао део свога живота, и готов је да даде и његов остатак, и да, кад би се сутра појавила нова могућност, он би поступио онако исто. Читајући то писмо на глас, старац се горко заплака на том месту, и дуго не могаше наставити читање. У другом делу писма,

[1] То јест: руских војника.

који је на глас прочитала Ванда, Мигурски писаше, да *ма какви да су били његови планови и маште* за време оног последњег његовог боравка код њих, који ће му вечно остати најсјајнија тачка у свем његовом животу, — он сад и не може, и неће да говори о њима.

Ванда и Албина разумедоше свака на свој начин значење тих речи, но никоме не говораху како су их разумевале. На крају писма Мигурски је слао поздрав свима, и, међу осталим, оним истим несташним тоном, како се понашао према Албини за време свог последњег гостовања код њих, тим истим тоном обраћао јој се и сада у писму, питајући је, да ли и сад онако брзо трчи, престижући псе, и да ли и сад онако добро уме да представља све. Он жељаше здравља старцу, успеха у домаћим пословима матери, достојног мужа Ванди и ону исту животну веселост Албини.

IV

Здравље старца Јачевског бивало је све горе и горе, и 1833 године сва породица пређе у иностранство. Ванда се нађе и познаде у Бадену са једним богатим пољским емигрантом и удаде се за њега. Старчева болест се нагло погоршаваше, и почетком 1833 године он умре у иностранству на рукама Албининим. Жени не даваше да га двори, и до последњег тренутка не могаше јој опростити своју погрешку, што се оженио њоме. Госпођа Јачевска се врати са Албином у село. Главни интерес у животу Албинином беше Мигурски. У њеним очима то беше највећи јунак и мученик, и она хтеде да сав свој живот посвети њему. Још пре свог одласка у иностранство, она се поче дописивати са њим. Најпре по жељи очевој, а после у своје име. После смрти очеве, вративши се у Русију, она се дописиваше са њим и даље, а кад јој се наврши осамнаест година, она саопшти маћији, да се одлучила да пође у Урäльск Мигурском, да се тамо уда за њега. Маћија поче осуђивати Мигурског, што он себичњачки хоће да одлакша свој тежак положај тиме што хоће да занесе памет богатој девојци, да би ова делила са њим његову несрећу. Албина се ражљути и рече маћији, да само она може приписивати тако подле мисли човеку који је све жртвовао за свој народ; да се Мигурски, напротив, одрекао оне помоћи коју му је она нудила, али

се она неповратно одлучила, да пође к њему и да се уда за њега, ако он само усхте да јој да ту срећу. Албина је била пунолетна, и новаца је имала, — оних триста хиљада златника, које је покојни стриц оставио свакој синовици. Тако, да је ништа није могло задржати.

У новембру 1833 године Албина се, као да полази на смрт, опрости са својима домаћима, који су је са сузама испраћали у далеки, незнани крај варварске Московије, — седе са старом оданом дадиљом Лудвиком, коју је повела са собом, у очеве саонице, наново оправљене за далеко путовање, и пусти се на далеки пут.

(Наставиће се.)

Лав Толстој.

(С руског превео Јован Максимовић.)

СРБЉАК

VII

МАРКО КРАЉЕВИЋ

1

Срце народа. Призрак. Жртва.

О, јуначе, на кршу што се руши
ка мору сињем гдје валовље крца
ускострушено, и гдје пјена врца,
сједим и слушам с прошлошћу у души.

Са гора за мном, у сунцу што пуши,
хукне кô бура откуцаја срца
големог једног што поносно грца,
што се у огњу свом ко змајић гуши.

Од откуцаја тих се рађа, диже
преда мном кô облачина што стиже
твој призрак, хоће да море обујме!

Марко, кључ бујне, младалачке крви,
под пљуском сунца крупнога што врви,
заносно данас жртвујем ти, чуј ме!

2

Лажан глас. Урвина. Орање. Глас живота.

Лагаше грцав глас што бјеше усто̑
да блед и мртав у Урвин спаваш,
да смрскав свјетло оружје, и сусто̑,
по пећинама жалан ишчезаваш.

Лагаше глас да и ти малаксаваш;
да не можеш да плугом ореш густо,
и оруђ бијеш њим и побранаваш
ко̑ смртном браном исполински, пусто.

Лагаше глас!.. О, људи с крша, с њива,
китите плуге, оружје и жива
кротите срца! Кроз поља и дрӓге

безбројан Марко живи!.. Врх литица
стрмих, о, жене дугих трепавица,
пјевајте пјесму љубави и снаге!

3

Замах. Шарац. Топот. Мач. Топуз. Спомен.

Живи у нашем ваздуху и плине
удесна хука твог грдног замаха,
и њиска Шарца твог љута и плаха
у завијању мутне југовине.

Оста уз друме препуне прашине
топот јежђења твог на мегдан, маха
твог звизга; топот и вјетар уздаха
душмана који усплахирен гине.

Трепти у нашим погледима сјајна
оштрица мача твог, кобна и тајна,
и у цептању мишица нам нагли

твој топуз који и ништи и плаши;
докле твој спомен у сред душа наши'
хуји ко̑ море големо у магли!

4

Свадбарине. Љубе. Љутица Богдан. Мина од Костура.

Но, дигоше се опет свадбарине;
ах, не од силе Арапине грдне,
већ друге траге зле, немилосрдне,
што на се меће тешке међедине.

Жал жале наше љубе украј Дрине,
крај Саве, украј свих ријека, срдне.
Плач њин не мекша срца нам, већ тврдне;
усјава мисли као палошине.

Љутица Богдан и опет зипара
и сабљом звецка пазећ винограде
крај друма што се Цариграду краде.

Нешто се кочи од Костура Мина
лајући као надражена псина.
И одмаче се царе од дувара.

5

Муса Кесеџија Народна пјесма.

На кули својој болан сједи Муса,
на пролазнике ипак намет меће,
два срца ти му ишчупа, но треће
оста и у три нова се разбуса.

Легу се гује у њима и дӯса,
и мријет му се, зулумћару, неће;
не памти како моћна вила креће
удар твој који хара попут трӯса.

Пуста родбина Капетана Леке
и не зна кад си лактове јој ламо,
и кри̏ва горда и тамо и амо.

И Ваистина слуга књиге неке
препуне лажи носи; јер све мисли
да су те, краљу, смртни грчи стисли.

6

Вино славе. Дријемање. Косово. Дреновина.

Вај, знам, божанско бјеше и прејако
вино с којим си жеђ кротио давно,
и знам да од њег задријема лако,
но, превари те сан и доба тавно.

Аждаја клисну тад и староставно
царство нам сурва; понос, срце јако
(оружје твоје) ту бијаше славно,
ал' ти си спавао несједињен, млако.

Но, чујем, чујем скок твој будни с лога,
кораке прве чујем из даљина
што тутње као девет грмљавина!

Гле, израсла је дреновина многа,
и сасушена чека и сок згусну,
да кушаш снагу која мекша у сну.

7

Утјешитељ. Велика тајна.

Оваплоћени виром једре снаге,
кога из ватре ојађених душа
дозва глас пјесме расплакане, наге
над крвљу што кроз вјекове пјенуша!

О, крштени у гњеву што се гру̏ша,
чији крок урлик устрављене тра̏ге
поздравља вучки и клетва и тму̏ша,
а пјесма бујања кроз наше дра̏ге!

Утјешитељу, што грчином јада
мач оштриш и на наковњу га нада
великог кушаш ништећи коварство!

Деспоте наших поноснијех снова,
мргодно гледећ кроз маглу вјекова,
ти један знадеш на коме је царство!

8

Плашт снаге. Плодни пљусак. Рађање.

Именом твојим ђедови се моји
заогртаху као с плаштем снаге,
као с божанским оклопом без љаге,
јурећи у бој, на мегдан, куд који!

Оно у ноћи с уста мајке благе
над колевкама трепери и поји,
кō пљусак који оплођава, гоји,
пљуштећ на душе малене и драге.

Дијете с бистрим оком, замишљено,
назрев божанство што у тјело снено
и у крв слази, заспе, жагрећ јарко.

Но, до час плахо, узвјерено прене,
први пут очи му закрвављене.
Тог часа ти се с нова рађаш, Марко.

9

Раст. Ближење. Пастир мрки.

Млад с ритмом пјесме растеш и стасаваш;
и, цептећи, у ноћи, зори рујној,
у сваком часу, у колиби нујној,
на сваком месту ти се оглашаваш.

С грцањем сваким крепак искрсаваш;
с јецањем сваким, у сузи нечујној,
са сваким вриском, овијен у бујној
његовој јеци, ти се приближаваш.

Кршеви наши као сива стада
таласају се када сутон пада
над модрим морем од среће и мила.

То, докле сумрак спушта црна крила,
у часу првог збирања и мира,
познају корак свог гордог пастира.

10

Последњи јаук. Велика Ријеч. Поздрав.

Прелазе зоре суморне и штуре
над градовима нашим и селима,
проносећ попут олујине суре
последњи јаук рода над плузима.

Ливаде, њиве, лугови, гудуре,
куд соколи слећу слетовима,
све чека ријеч твоју попут буре,
слушајући те гдје стижеш кô плима!

О, непобедни, док твоји мегдани
за тобом ричу кô лавови гладни,
с јатом пјесама што кликћу уз хладни

крш мрко попут орлушина врани',
над морем гдје кô млади јаблан јäсам,
поносно ја те поздрављам и гласам!

Мирко Королија.

О ИВУ ВОЈНОВИЋУ.

Књижевни рад Ива Војновића означује почетак нечега новога у нашој литератури и достојни завршетак нечега старога. Са пјесником „Dubrovačke Trilogije“ завршује се интересантна серија дубровачких списатеља прошлога стољећа. Дубровник је дао своје можда најбоље и најсамосталније књижевнике у XIX стољећу, у стољећу своје политичке и економске пропасти, када је почињао заборављати дане републиканске независности. Под утицајима реформа Вука Караџића и рагузофилскога Гајева илирства, дубровачка књижевност се отресла свакога сепаратизма и јаче се прислонила о литературу цијелога народа, којему је, кроз вријеме тисућгодишње слободе, утирала путове на национално и културно препорођење. У вријеме Вука и Гаја Дубровнику није требало почињати из мучнога почетка него тек надовезивати ново на старо.

Онда је Дубровник био културно богатији и искуснији од Новога Сада и Загреба, али, развојем нових прилика, могао је ићи све на ниже, док некадашњи први јужнославенски културни центар није изгубио сваку важност. Томе је, између других узрока, крива и аустро-млетачка бирократија, која је од почетка аустријскога господства над Дубровником, од 1815, Далмацијом и Истром ширили у сав мах талијанштину. У јавним школама била је иста невоља.

Словинска књижевност је била замрла до 1848. Јелачићев покрет је пробудио и дубровачке родољубе. Већ 1849, почео је „*Дубровник*, забавник штионице дубровачке“. Другом половицом стољећа дубровачка књига је кренула путем здравога реализма и прилично се успела у вис с Пуцићем, Водопићем, Баном и другима, који су неправедно пуштени у потпуном забораву. У пјеснику „Ksante“, „Lapadskih Soneta“, „Dubrovačke Trilogije“ i „Smrti Majke Jugovića“, као да су стопљени Медо Пуцић, Мато Водопић и Матија Бан. Иво Војновић, новелист, лиричар и драматичар, преузео је њихову баштину да је уметнички усаврши и, како на жалост изгледа, да достојно заврши литерарне традиције њихова града. Последњи покушај, да се Дубровнику сачува глас града науке и књижевности, био је онај велики покрет осамдесетих година око „Slovinca“. У оно доба дубровачки писци не бијаху ријеткости као данас, али све је то било напорно напрезање задњих сила. „Zabavnik“ и „Slovinac“ су на неки начин опорука упокојенога Дубровника, којом је своје идеале оставио у аманет Загребу и Београду. Доцније Дубровчане, који се посветише знаности, лијепој књизи и умјетности, ако не могадоше у туђину, примио је или Загреб или Београд. Млади Иво Војновић одгајао се у старом Загребу, када је у Далмацији још дувао јак вјетар политичкога и културнога сепаратизма.

Звање га је слало из Хрватске у Далмацију и обратно. Чежња за завичајем, неугушена од горке спознаје да је нужда стајати далеко од њега, даје његовим дјелима ону сјетну ноту која провејава у романима И. Тургењева, писаним из добровољнога прогонства Баден-Бадена и Француске, написаним са помијешаним осјећајима носталгије за очинским домом и одвратности према приликама у домовини. Не би Иво Војновић био тако лијепо писао о своме завичају да га није гледао из перспективе полупрогнаника.

I. Прво раздобље.

Почео је 1880 оперним и драматским рецензијама у једном загребачком дневнику и, исте године, новелом „Geranium“ у Шеноину „Viencu“, који је онда аутократски владао литературом. Почео је у двадесет и осмој години, у доба када се хрватска новелистика била расцвала као никада прије ни послије. Ковачић, Тординац, Кумичић, Козарац, Војновић, Ђалски, Драженовић, Новак и други, појавише се по прилици у исто вријеме. Већина од оних писаху дјела социјалне и патриотске тенденције, а Иво Војновић је једини од њих ексклузивни умјетник, који је и остао такав до краја.

Четири новеле у првој му књизи, „Perom i olovkom“ (1884 издала Матица Хрватска) прожете су хуманом благошћу и добротом искрена филантропа, правим славенским човјекољубљем. „U magli“, импресија грубе бечке зиме, пуна је сентименталности према невољницима просјацима. Много прије него су рђави сљедбеници Максима Горкога злоупотребили ту врсту белетристике, Иво Војновић је „U magli“ биљежио: — „У књигама које говоре о људској невољи, ријеч „мала када одговара истини, залуду се трудио писац нај„црњим шарама да предочи слику сиромаштва; истина је још „црња. Фраза, ма била у блату писана, тражи да се прије „свега на њу пази, па и најскрајнији реалисте жртвују често „своме стилу и властито своје начело“.

Новеле: „U magli“, „Tri sirene“, „Rose Mery“ i „Čemu?“ захватају четири различита свијета. Најцрње сиромаштво и сјај највиших кругова. Невоље малих људи и скривене туге свјетских целебритета. Чељад задовољна у малом завичају и јаки индивидуи, којима је свијет узак. Свагдање вулгарности и самотне умјетничке насладе. Топлина богатога југа и хладноћа сјеверњачке природе. Рефлексије о глазбеницима, о публикама оперних театара и концертних дворана, мисли о глазби, описи представа̂ опера „Мињон“ и „Краљице од Сабе“, одају ауторову музикалну наобразбу. Једна ставка има аутобиографско значење: — „Хладне глатке типке, колико сте „пута продрхтале под тајновитом струјом чувстава и боли „што се из мог срца прелијеваху у ваше жице! Ни један „пријатељ није нигда чуо оно што сам њима приповједао. „Мој гласовир бијаше једина књига, у којој сам ја писао

„звуком све што је у задњем скровишту срце тајило дру„гима, а кадкада и самоме себи“.

У „Ksanti“ (1886), новели, напола роману, из грушколападскога друштва, аутор је највише развио своју приповиједалачку снагу. Цртање амбиента и поморачких типова нема да се стиди тачних описа Водопићеве „Tužne Jele“. Бискуп Мато Водопић (писац „Tužne Jele“, „Marije Konavoke“ и „Gjenevrije“), једини дубровачки новелист прије Ива Војновића, такођер је јак реалист, снажан стилист, минуциозан описивач, познавалац језичних танчина, али га писац „Ksante“ надмашује као психолог и умјетник.

Цијело ово вријеме од скоро тридесет година, за које се измијенише толики књижевни укуси и толики писци падоше у заборав, није Војновићевим новелама умањило вриједност. О њима је и домаћа и страна критика изрекла доста хвала; у туђини нађоше доста преваћача, а у почетку, када се писац појавио под псеудонимом P. Sergij, изгледа да га је тадашња хрватска критика превидила. „Vienac“ му је посветио мало ријечи.

Са комедијом „Psyche“ (1889) аутор се оставио новелистике. За писца који радо тражи јаке контрасте и сукобе опречних карактера, драматика је форма свакако најприкладнија. „Psyche“ се догађа, као „Rose Mery“, у козмополитском друштву у Бечу. То духовито дјелце, пуно елегантнога хумора и иронија на „високе“ кругове, важи као ријетак егземплар фине салонске комедије у хрватској књижевности. Ипак није без мана, нити има врлина доцнијих ауторових драмата из домаћега живота. По овом првом, могло би се рећи: у загребачком раздобљу не да се ни наслутити будућност аутора.

II. Дубровачко раздобље.

Друго ауторово раздобље пада иза 1889, када се писац вратио из Хрватске у Далмацију и проборавио једно осам година у Дубровнику, којем ће одсад јединим посвећивати свој рад, како је почео са „Tri sirene“ и са „Ksantom“.

1, „Gundulićev san“ је кратка казалишна пригодница о открићу Рендићева споменика пјеснику „Osmana“ (1893). У тој пригодници Ђиво Гундулић сања о народној слози. Мисао је те „песме у прози“ слога Хрвата и Срба око Гундулићева споменика. Кроз ту старинску слику, писану ритмичким сти-

лом и посуту архаизмима старе дубровачке поезије, писац говори кроз прошлост данашњици.

2, Са „Ekvinocijem“ прешао је са космополитскога живота на локално-национални. Промијенио је оквир. Суштина, наиме проучавање човјека, остала је иста, али резултати су посве друкчи. Пошто свак најбоље позна свијет око себе, наравно је да је Иво Војновић могао свести свој рад у локалне границе. Цртајући дубровачки пук и употребивши локални дијалекат у „Ekvinociju“ (1895), није употребио само талијанизме, који многима приjечe разумијевање и ужитак, већ пуно више и чисти народни говор што је настао стољетним мијешањем херцеговачке и дубровачке штокавштине. „Sinfonički Jntermezzo“ је класичан примјер дубровачке прозе, а и цијело дјело би то било, да није испремијешано талијанизмима, или бар да су употребљени само онакви талијанизми који се више мање могу свугдје разумети. Лица говоре, како је негдје у „Ksanti“ речено, „смјесом домаћега нарјечја и талијанске похрваћене терминологије“. Писац је увјерен да би без тога страдао реализам радње и дијалога, јер да „без тога нема ни истине ни колорита у приказивању“. Тако написано дјело добија много у свом амбиенту, али изван њега губи. Таково одрицање, и ако би било боље да га није, служи као доказ ауторове савјесности. С овим дјелом вратио се на амбиенат што га је већ описао у „Ksanti“, на амбиенат Водопићеве новеле „Tužna Jele“, којој се „Ekvinocijo“ примиче више од „Ksante“. „Ekvinocijo“ је први Војновићев добри драмат и његово највише популарно драматско дјело, не само по садржају већ више: јер се у њему највише држао јединства времена, мјеста и радње.

3, Размак између „Ekvinocija“ и „Trilogije“ (1895—1909) испуњен је лирским пјесмама. Сонет „Carmen“, двије касније оде и „Lapadski Soneti“ (шест на број) сачињавају сву Војновићеву лирику. Није опсежна ни разнолична, али је властита. Сугестивности „Lapadskih Soneta“ не примиче се ни један ранији дубровачки лирик. Дубровачки одгој и осјећање учинише Ива Војновића великим пјесником роднога града, али друго пориекло чини да у његовим списима, особито у лирици, нема онога чиме већина дубровачких старих пјесника и хладних версификатора одбија од себе. Од дубровачких лирика прошлога стољећа (М. Пуцић, М. Бан, Никша Градић, и тако даље)

сентиментални Антун Казали је онај којему је аутор „Lapadskih Soneta“ најсроднији. Чудновато је само да ти необуздани стихови потичу од писца који је сваку своју другу радњу издјелавао стрпљивошћу савјеснога цизелиста. Пуни су елизија и синицеза; ритам им се темељи више на нагласку него ли на броју слогова и нијесу увијек јасни. Садржај, ма како добар, не може да покрије неке слабе стране форме.

4, Можда су „Lapadski Soneti“ настали под дојмом проучавања повијести, упоређењем садашњости и прошлости, оне прошлости којој Наполеонова војничка сила брутално наметну свршетак. Та, грубом преваром изведена, провала зада смрт једној аристократији, која без своје државице не могаше више служити старој републиканској мисли. Та двојака трагедија заинтересова аутора с умјетничке, опће људске, стране. Не шћаше да пише исторички драмат на обичан, већином реторички, начин српско-хрватских драматика, већ хтједе ухватити трагедију појединаца која слијеђаше из пропасти политичкога организма. Тако настаде „Suton“ (1900), тмаста слика социјалнога и економскога пропадања, слика која пада тридесетак година иза француске окупације и рише посљедице пропасти дубровачке републике. Тешка судбина петорице аристократских лица у „Sutonu“ симболизира удес цијелога сталиша. Госпари се нађоше без власти и без дојакошњих увјета благостања, а у исто вријеме неприродни да искрено одговоре захтјевима новога времена. Нађоше се немоћни између својих мртвих државно-аристократских успомена и нових демократских начела. Не остаде им него да се, ојађене душе, повуку у кут, далеко од нових људи који у њиховој кући заузеше првенство.

Када је аутор написао „Suton“, можда није ни мислио драматизирати и сâм моменат пропасти. „Allons enfants“ (1901), и ако је исторички драмат, не износи исторички догађај ни повијесна лица. Исторички догађај је метнут у позадину, а и драмату је више истакнут прави узрок тога догађаја. Пропасти републике не принесе само непријатељска сила и превара, већ и домаћа неслога, кукавштина и лаковјерност. Већина властела мишљаше да ће француска окупација проћи и да ће све опет бити као прије. Сенат без отпора пусти туђу војску у утврђени град.

Међу плахом егоистичком властелом аутор није могао

наћи достојнога модела за протагонисту. Орсат Велики хоће да спаси државно националну мисао мале домовине, а не може: „Не знаду да је ово држава, држава!... а све остало пуста раја!...“ Његова је трагика у страховитој немоћи. *Орсат* је имагинарно лице са свим одликама патриоте и државника које су властели у оном часу мањкале, а и са свим каратеристикама ондашњега госпара. Двадесетак госпара, једна стара и једна млада владика, представљају последње друштво дубровачке олигархије. Расцјепаност властеле у Саламанкезе и Сорбонезе, наивно вјеровање у моћ Турске и у дипломатске формуле, зазирање од пучана у владању, јако несугласје између пучана и властеле, поуздање у трајност аристократскога устава, аверзија према православној Русији, страх од ратничких Црногораца, симпатија за француску културу, љубав за латинске класике и талијанске мелодраме, побожност и фрамасунство, патриотизам и индиферентност, идеализам и цинизам, духовитост и злоба, госпарство и гомнарство, све је то вјерно ухваћено у мало ожетих призора.

Са неколико вјештих анахронизама и спретних алузија приказан је и час политичке пропасти и њезине будуће посљедице. Једна од тих посљедицâ јест одлука властеле да се неће више женити. Та је одлука пала доста година доцније, али аутор ју је, умјесно и у границама могућности, метнуо на крај драмата у призору између Орсата и Деше. С улице, пред кућом у којој се одиграва трагедија љубави и трагедија слободе, чује се обични свагдањи глас мљекарице. То значи да је онај живот, који захтева уздржавање свакога појединца, текао једнако даље. Он није ни чуо војску која је ушла и пјевањем марсељезе покопала једну слободу.

Трећи дио, „Na Taraci“ (1903) приказује посљедице „немудрога очајања“. Кроз протагонисту овога дијела, што пада баш у последњу годину стољећа, анализовано је поступање властеле иза губитка републике. Анализа не гласи повољно по њих, а ни по нови Дубровник. „Na Taraci“ надомјешта мањкајући роман савременога Дубровника. Лица су, као обично, израђена по живим моделима. (За тип протагонисте, госпара Лукше, послужише браћа Медо и Нико Пуцић. Њима је припадао и дворац у Гружу, гдје се радња збива).

„Allons enfants“, „Suton“ и „Na Taraci“ три су одијељена драмата, а сва три заједно приказују стогодишњу душевну

трагедију, којој је протагонист цијело дубровачко племство. Све перипетије једнога стољећа не потријеше све друштвене традиције и обитељске навике. Непромијењени домаћи дух се најбоље види у госпођама и њиховим „дјевојкама“ (слушкињама посебне локалне врсти). Хумор, духовите боцкалице и спретна шала уносе нешто ведрине у суморно душтво трију генерација.

(Свршиће се).

Арсен Венцелидес.

ЂУРА ЈАКШИЋ У ЈАГОДИНИ.

У низу места која је од 1856 године Јакшић обишао у своме службовању по Србији, Јагодина је била десето и скоро последње. Јагодинска гимназија, у којој је био наставник, сачувала је случајно у својој архиви неколико званичних аката о службеном раду његовом. Он је у њу дошао из крагујевачке Раче, где је био привремени учитељ основне школе, па се посвадио са среским начелником. Овај премештај, по свему изгледа, био је по казни, и ако је стварно Јакшић дошао на већи положај привременог учитеља цртања и краснописа у јагодинској гимназијској реалци, — тако се она звала, — која је први пут тада, 1869 године, отворена. Акт о томе постављењу гласи:

К. С. Министерство Просвете
и Црkв. Дела.

Супленту гимназијске јагодинске реалке.

Г. Ђуру Јакшића постављам за привременог учитеља краснописа и цртања при гимназијској јагодинској реалци.

Ви ћете га, кад вам се јави, у дужност учитеља речених вештина при јагодинској гимназијској реалци увести, и припадајућу му, по буџету, плату, од данас закључно почети издавати.

№ 5433.
18 новембра 1869, у Београду

Министар
просвете и црkв. дела,
Д. Матић.

После овога акта, у ком је израз *привр.* дописан другом руком и блеђим мастилом, који на полеђини носи № 5, и у коме се ништа не каже са којег положаја Јакшић долази у ову гимназијску реалку (зна се, пак, да је у Рачи био, од 1868 до новембра 1869, учитељ основне школе најниже класе са 100 талира плате), он је, изгледа, убрзо, преко Београда, дошао у Јагодину на дужност. Био је без новца, који иначе никад ни у шта није рачунао, те је ради сеобе морао тражити аконто из благајне самога Министарства.

К. С. Министерство Просвете
и Цркв. Дела.

Супленту гимназијске јагодинске реалке.

Г. Ђури Јакшићу, учитељу реалке јагодинске, дато је из касе министарства просвете и црквених дела 200 гроша пореских на путни трошак.

Ви ћете ови 200 гроша пореских задржати од плате Г. Ђурине за месец децембар и амо на попуну касе послати.

№ 5591
27 нов. 1869 год., у Београду.

Министар
просвете и цркв. дела,
Д. Матић.

Између 18 и 27 новембра Јакшић је извесно већ дошао у Јагодину и јавио се на нову дужност у школи, која је тада тек отворена и имала само један разред. На једноме акту гимназијском од 22 децембра 1869, № 17, који је Јакшић својом руком писао и по коме се саветски кажњавају извесни ученици „због непослушности и небрежења“ са једним даном затвора, потписани су: „Мијаило Марковић супленат, Ђура Јакшић учитељ, Павле Милетић вероучитељ“ — то је био први колегијум нове јагодинске гимназијске реалке.

Налазећи се увек у рђавим материјалним и породичним приликама (изгледа да су му деца боловала), Јакшић је већ у првој половини децембра молио да му се не обустави децембарска плата, која му је била тада још нарочито потребна и због великих празника у том и идућем месецу, него да то буде са фебруарском. Министарство му је молбу усвојило:

К. С. Министерство Просвете
и Цркв. Дела.

Управи Гимназијске реалке у Јагодини.

Учитељ цртања Г. Ђуро Јакшић молио ме је, да му се у накнаду првомесечне плате, коју је примио из касе Министарства просвете, необустави, сходно моме писму од 27 прошлог месеца № 5592, плата месеца децембра, јер му је преко потребно ради породичних незгода, него да му се на име то обустави плата месеца фебруара наступајуће године.

Према овоме препоручујем вам, да децембарску ове и јануарску плату наступајуће године издате Г. Јакшићу, а плату фебруарску да задржити и одмах пошљете каси Министарства просвете.

№ 6040.
19 Децембра 869, у Београду.

Министар
просвете и цркв.-дела,
Д. Матић.

На полеђини овога акта је: № 15 примљено 21 децембра 1869 године.

Све до краја ове прве школске године архива није сачувала ништа о Јакшићу и његовом службеном раду. На седници 29 маја 1870 решавано је кад и како да престану предавања и како испити да се одрже. Реалка је имала само први разред, у коме су били предмети: српски и немачки језик, рачун, земљопис и катихизис, цртање и краснопис. На испитима, који су извесно одржани у првој половини јуна, председавао је и Јакшић. Из једнога акта види се, да је он био председник на испитима из српског језика и рачуна; он је као такав и потписан на њему.

Скоро годину дана после овога мало важнога акта налазимо један драгоцен документ о Јакшићу. То је кондуита званичника јагодинске гимназијске реалке за 1870 годину. Јакшић је са̑м писмено одговорио за себе на важнија питања. На питање: *Име — презиме и стање*, записао је: *„Ђура Јакшић, рођен у Ср. Црњи у Банату, вере православне, учио четири разреда гимназије у Сегедину, а академију живописања у Бечу и Минхену. Има 38 година“. Шта је кад било с њиме? „Од како сам у Србији, а то је од 1856, био учитељ а осим тога и живописац и списатељ“*. На питање: *Предаје*, суплент Светолик Бркић, који је извесно сменио

Мих. Марковића, јер овога више не налазимо у овој школи, написао је: „Цртање и краснопис, 12 часова недељно". На питање: *Плата у талирима*, Бркић је написао 200. У рубрици *Оцена*, Бркић је одговорио: „врло приљежан и доброг владања". *У Примедбама* Јакшић је написао: *„Писао сам Сеобу Србаља, Јелисавету, осим тога радио сам у Седмици, Летопису, Даници, Словенки, Јавору, Матици, Србији и Младој Србији, а од чести и у другим повр. листовима"*. Кондуита је од 20 априла 1871 године Бр. 57, и по њој се види да је Јакшић био унапређен (од 100 на 200 талира) негде између марта 1870 и краја те године.

Упознат сада већ добро са Јагодинцима, међу којима је, по моме распитивању, имао врло мало пријатеља, нарочито другова, Јакшић је био и у ранијим местима свога службовања дошао у размирицу са општинском влашћу, управо са месним кметом. О том сукобу има података у чланку Г. Др. Јована Скерлића „Ђура Јакшић у 1870 и 1881" („Српски Књижевни Гласник", 1905, књига XIV, стране 832—841). У вези са том ствари постоји овај акт Министарства Просвете:

Г. Супленту гимазије Јагодинске реалке.

./· Шаљем вам овде ./· тужбу Г. Јована Цветковића, члана општинског суда, против Г. Ђ. Јакшића због злостављања детета и препоручујем вам, да узмете од Г. Јакшића изјашњење о томе зашто га овај човек тужи, па да ми то поднесете заједно са жалбеницом.

№ 2004.
14 маја 1871, у Београду

Министар
просвете и цркв. дела
Д. Матић.

Добивши овај акт, Бркић, старешина завода, у колико се могло, узео је у заштиту Јакшића и спроводећи Министарству изјашњење његово на засебном акту написао: „Изјашњење Ђурино шаљем Вам. Уз ово вам јављам, да је навод Г. Цветановића, односно истеривања ђака из школе по све неистинит, јер ни један ђак бар до сада није из школе истеран без кривице, за коју закон прописује таку казну. О овоме сте се и ви сами уверили, кад сам вам пре кратког времена слао акта, по жалби неких истераних ђака. Види се из жалбе Г. Цветановићеве колико му лежи истина на срцу и колико одговара позиву кмета коме је поверена управа грађанства".

Је ли позната туча међу Јакшићем и Цветановићем, у гостионици Касини, коју је држао сам Цветановић, била узрок или последица Цветановићеве жалбе, не знам за сада. Једно је пак извесно: да је та туча, поред осталих непријатних догађаја за Јакшића, утицала јако на министрово решење о даљем службовању Јакшићевом.

17 августа 1871 Бркић је послао кондуиту чиновника у реалци, али ју је за све наставнике са̑м попунио. Она се разликује од прошлогодишње, јер има неколико нових података, важних за нас. Оно што се односи на Јакшића гласи: „*Ђура Јакшић, рођен у С. Црњи у Банату, вере православне, има 39 година, учио 4 разреда гимназијска у Сегедину, а академију живописања у Бечу и Минхену. Ожењен је и има четворо деце. Сем српскога говори немачки и маџарски. Од како је у Србији, а то од 1856 године, учитељ је, а сем тога и живописац и списатељ Предаје цртање и краснопис са 12 часова недељно. Има 200 талира плате годишње. Врло је прилежан и доброг владања*". *У Примедби* стоји: „*1870 године примио је српско поданство*". И у овој кондуити била су постављена питања као и у првој; ја сам само одговоре навео, који се односе на Ђуру. Лако је видети, који су податци нови у овој кондуити.

Министарство изгледа није ни чекало на суд старешине завода о Јакшићу, већ је овога на дан раније него што је Бркић послао кондуиту, отпустило из службе. Оно је стекло уверење да Јакшић не може никако даље остати у наставничкој служби. Акт о томе отпусту, који Јакшића није изненадио, гласи овако:

Супленту гимназијске реалке јагодинске.

Пошто Г. Ђура Јакшић, привремени учитељ цртања и краснописа гимназијске реалке јагодинске, поред све опомене, никако није се хтео поправити у свом владању и понашању. него је поступао онако како никако не приличи наставнику; то сам решио: да се из учитељске службе отпусти.

Препоручујем вам, да Г. Ђуру одмах од дужности разрешите и плату му до дана разрешења издате.

№ 3785
16 авг. 1871 у Београду.

Министар
просвете и цркв. дела,
Д. Матић.

На полеђини овога акта је № 109, а испод тога, на доњој половини акта: „Прочитао сам данас 19-ог августа 871 Ђура Јакшић“.

Толико званични податци о Јакшићу у јагодинској гимназији.

⁘

Јакшић је, можда, још до краја новембра 1872 провео у Јагодини; 17 новембра 1872 добио је за коректора у државној штампарији са платом од 250 талира годишње.

Јакшић је за три године свога живљења у Јагодини мало писао; неколико песама и приповедака забележене су да су овде постале. Ако се дубље промотре ови његови радови опазиће се у њима нерасположење Јакшићево, извесна туга, презирање околине у којој је био. То би била последица односа у којима је он био према друштву у Јагодини, нарочито према властима, које су у њему гледале политички подозрива човека, „црвењака“ и „усијану главу“. Његово пак интимно друштво било је врло мало, ограничено на три-четири човека, искрена пријатеља.

У колико је овде мање писао, у толико је више цртао. Цртање му је могло у оно време доносити лепих прихода. Скоро је немогуће похватати све његове радове, али се према оним за које се зна да су његови може видети да се није предавао само једној врсти. Он је радио и портрете, и иконе, и фирме, и историјске слике. Без сумње је путујући по околини, нарочито манастирима, радио још доста радова. Овим послом нарочито се бавио после истеривања из службе, јер му је са женом и децом требало живети у свету који га није разумевао и волео. У колико сам распитивањем сазнао или и видео, данас ће у Јагодини бити петнаест до двадесет радова, највише икона и портрета.

Приватан живот Јакшићев у Јагодини није ни најмање био лак. Он је у њу дошао са женом и децом, и наставио онај исти живот којим је, изгледа, живео и у Рачи. Плата је била мала, и са њом никад није могао изићи на крај. Он се, према томе, са својом породицом морао задовољити са оним што је било најскромније, јер је тада у Јагодини све било скупље него у Рачи. Његови станови (три је променио у Јагодини) били су испод скромних; његова жена, његова деца, ишли су скоро подерани; на своју спољашњост нешто

је боље пазио. Све што је зарађивао и од државе и од приватних трошио је са друштвом. Те страсти се није могао одвикнути, и ако је покушавао да то учини; она га је толико савлађивала да је често кућа остајала без најпречих потреба. Грађани, мирне и ситне чаршилије у Јагодини, нису га марили, али он им је то враћао равном мером. Али је ипак карактеристично, да се, поред свега тога, у Јагодини сразмерно најдуже задржао.

Е. Ј. Цветић.

МОЈА ПОСЕТА КОД ТОЛСТОЈА.

(Крај.)

Разгледајући фотографску слику на зиду, која представљаше младог Толстоја са првим руским писцима педесетих година, ја угледах полупознат ми фотографски лик руског писца, који стајаше с десне стране групе. Упитах Толстоја, кога слика представља, а он ми, са тоном неодобравања, што се толико интересујем за белетристе и стихотворце, одговори нешто налик на: „не сећам се... не знам“ — и у исти мах ми указа на једну фотографију с леве стране књижевничке групе. Та слика представљаше, колико сам могао уочити према светлости од крупне стеаринске свеће, која беше у тај мах већ упаљена — човека у чиновничкој, а можда и официрској униформи. Указујући погледом и руком на тај лик, Лав Николајевић ми рече:

— Ето, то је био ваљан човек... *Није био књижевник, али је био честит човек...*

Те, на изглед незначајне речи имале су, као и све што је Толстој говорио, свој дубљи идејни смисао. Он се састоји у овоме:

Поред осталих „модерних лажи“ и празноверја, која сметају човечанству, да како треба позна више животне истине и животне путеве, — међу данашњим људима постоји штетно и велико, јако укорењено *празноверје уметности и литературе*, то јест: сујеверје да су уметничке слике, музикална скерца, сонате, опере, романи, елегије, драме, приповетке и тако даље, — да су све те и сличне, и сродне им израђевине неке корисне и по виши духовни живот човеков врло

потребне појаве — и да су стога композитори, романсијери, стихотворци, сликари врло корисни и важни јавни радници, које услед тога треба поштовати више него друге „обичне“ људе. Моје живахно интересовање за књижевничке портрете, који су из давних времена висили на зиду у Толстојевој соби, подсети Толстоја на ту празноверицу сувремених образованих људи. Својом горњом напоменом: „Није био књижевник, али је био добар човек“, он хтеде да ми каже: кад се већ људи толико интересују спољашњим изгледом других људи (што не би требало да буде), онда би куд и камо било оправданије да чувају и посматрају ликове људи, чији је лични живот добар и поучан.

Толстој је налазио да је празноверица уметности врло штетна појава по духовни развитак људски. Људи, на пример, верују да су приповедачи и романсијери нека врста учитеља човечанства, па траже смисао и потребан правац у животу романима и приповеткама, у којима тога смисла или никако и нема, или је он недовољно и нејасно исказан.

Кад је Толстој недавно видео књигу, у којој угледан руски критичар (Иванов-Разумњик) пише о данашњим руским писцима (Л. Андрејеву, Фјодору Сологубу, Шестову) и о смислу живота, исказаном у њиховим приповеткама и списима, он је рекао својој околини:

„Како је могућно искати животног смисла код Сологуба, Чехова... О смислу живота су учили неколико хиљада година највећи, најгенијалнији људи, почињући од брамина и Конфуција, па до Канта и Шопенхауера — и ето сад све то треба пребрисати, па тражити смисао живота код разних Сологубâ, Шестовâ... И не смеш рећи да им је књига глупа. Али они велики људи су учили у првом реду о смислу живота, а код ових мораш претурати и са муком истраживати *понешто и о томе*. Описује се, како се заљубила каква било девојка, али ту (у причи) има понешто и о смислу живота, и ти сад то мораш да тражиш“.[1]

А у успоменама другог Толстојевог помоћника, Н. Н. Гусева читамо:

[1] У Л. Н. Толстого въ послѣднiй годъ его жизни. Дневникъ В. Булгакова, Москва, 1911, стр. 174. (Изд. Т-ва И. Д. Сытина).

„Сећам се још, како је Л. Н., који је тада састављао свој „Круг Читања“, рекао:

— А ја сам данас провео време у лепом друштву: Сократ, Русо, Кант, Амијел...

„Лав Николајевић додаде, да се чуди, како људи могу не поклањати пажњу („пренебрегать“) тим великим мудрацима, па место њих читати недаровите, глупе књиге модних писаца.

— То је свеједно, — рече Л. Н., — као кад би човек, имајући здраву и храњиву храну, почео вадити из помијаре љуске, одпадке, ђубре, трулу храну па да се храни њима“.

Но белетристика, уметност је немоћна да укаже смисао живота не само, кад она долази из руку Чехова, Сологуба, Андрејева, него чак и кад је потекла из пера великих признатих мајстора.

Толстојев секретар Гусев записао је 7 марта 1909 у свом дневнику:

„Јутрос ми рече Толстој: хтео бих да пишем о Гогољу. Та празноверица уметности, као нечег нарочито важног, потпуно га беше обузела (Гогоља)... Ето, на пример, „Женидба“[1] — сав је комад глуп, безтактан, а (критичари и професори књижевности тек наједаред) дођу и са важношћу пишу: „(у Гогољевом рукопису) нисмо могли прочитати једну реч!“... „То је плод нашег нерадног, леног живота“.[2]

Такво мишљење имао је Толстој и о другој знаменитости руске литературе, Пушкину.

У свом спису „Шта је уметност“ Толстој прича, како је он, приликом свечаног откривања споменика Пушкину око 1880 године, добивао многа писма, у којима су га прости, разборити људи из народа питали, зашто сва Русија — свештенство, власти, најбољи људи — тако величају Пушкина, о коме они до сада нису ништа чули. Како ли се мора збунити такав један човек из народа, — вели Толстој, — „кад дозна, да је Пушкин био човек и сувише лаког морала („больше чѣмъ легкихъ нравовъ), да је умро у двобоју, то јест *при покушају да убије другог човека*, и да је писао стихове о љубави, често врло непристојне“. Тако вели Толстој у свом спису

[1] Гогољева призната комедија.

[2] Два года съ Л. Н. Толстымъ. Записки бывшаго секретаря Л. Н. Т-го, Н. Н. Гусева. Издање „Посредника“, Москва, 1912, стр. 256.

„Шта је уметност", пристајући на тај начин уз мишљење, исказано у Достојевсковом роману „Браћа Карамазови", где се Пушкин назива „песником женских ножица".[1]

Да су Буда, Сократ и Христос велики — то људи разумеју, јер знају и осећају, да и сви треба да буду такви; али зашто је велик неки човек зато, што је писао стихове о женској љубави, — то они не могу разумети, — вели Толстој у своме споменутом спису (гл. XVII).

У својој „Исповести" Толстој говори о животу баш оних истих књижевника, са којима се он педесетих година сликао и чију сам слику ја сад на зиду у његовој соби посматрао.

„Посумњавши у истинитост саме књижевничке вере,[2] — вели Толстој у II глави своје „Исповести", — ја почех пажљивије посматрати саме свештенике те вере (писце) и уверих се, да скоро сви „жречеви" те вере, — писци, — беху људи неморални и, у већини случајева, људи рђави, и ништавни по карактеру, много нижи од оних људи, које сам ја виђао и са којима сам се познавао у мом пређашњем лумповском и војничком животу, — али самоуверени и задовољни сами собом, како само могу бити задовољни људи сасвим свети или такви, који и не знају, шта је то светост. Људи ми ти дођоше одвратни, и ја сам себи дођох одвратан, и ја разумедох да је та вера обмана".[3]

Описујући лични живот руских првих књижевника из времена Толстојеве младости, Толстојев биограф, Павле Бирјуков вели:

„Доста је само прочитати успомене књижевника онога времена, па да човек дође до врло жалосних закључака о моралној слабости тих људи, који су себе држали за руководитеље човечанства. Сетите се Некрасовљевих ручкова, Херценових, Кетчерових и Огарјовљевих пијанака, Тургењевљевих префињених, гурманских јела; сви (њихови) другарски разговори нису се тада дали замислити без велике количине шам-

[1] Види: Ѳ. М. Достоевскій: Братья Карамазовы, поред осталога и књига XI, глава 4; и А. Пушкин: Евгеније Оњегин, гл. 1., XXX—XXXIV.

[2] То јест вере: да романи, драме, песме, приповетке, елегије и тако даље — могу творачки, корисно утицати на духовни живот народа.

[3] „Исповест", гл. II.

пањца, ловова (то јест: убијања невиних животиња), карата[1] и тако даље. И вас ће бити стид због нерадности и *ниско-сти интереса тих људи*, који нису увиђали све зло својих оргија, помешаних са проповеђу љубави према народу и оп-штег прогреса. Посред свега тога безстидства, које се можда у другом облику наставља и до данас, чуо се само један глас изобличавања и самокажњавања — од човека, чија душа није могла да поднесе ту самообману. То беше глас Лава Тол-стоја".[2]

Као што рекох, на слици са групом књижевника, на коју сам ја онако пожудно гледао, беху баш ти исти књижевници, о чијем животу Толстој са онаквом осудом говори у својој „Исповести", и стога он не могаде пропустити, да ме не под-сети, да књижевници нису тако важне и достојне дивљења личности, као што се у опште мисли, те ми указа на слику човека у прозаичном чиновничком оделу, који је као јеван-ђелски цариник („митâр") можда био и презрен, али чији је живот био ближи животним идеалима, које су проповедали у историји човечанства признати учитељи живота, него живот прослављених белетриста...

Малочас, кад ме је Л. Н. питао да ли сад што преводим од његових списа, он додаде:

— А да ли би се и код вас могло остварити штампање и распростирање у народ јефтиних књига са озбиљним, ре-лигиозно-социјалним правцем, као што то чини московски „Посредник", петроградско „Обновљење", бугарско „Возраж-дање" и као што је радио у Словачкој Душан Петровић, — рече Толстој, указујући погледом на д-ра Маковицког, који је за време нашег разговора чешће послом улазио у Толстојев кабинет и у овај мах се налазио око полице са књигама.

Ја одговорих, да би то без сумње могло бити и код нас, али би се тај посао морао радити без данашњих ћифта-књижара,

[1] Картали су се за новац, добивен за продате производе њихових крепосних сељака робова, који су радили на њиховим имањима. Исти су писци војевали својим књижевним производима за политичко и економско ослобођење сељака, али су и даље остајали спахије својим заробљеним сељацима и трошили зараду сељачку на фини живот у престоницама.

[2] Л. Н. Толстой. Біографія. Составилъ П. Бирюковъ. Исд. „Посред никъ". Москва, 1906, т. I, стр. 296.

који не воле да раде са јефтином књигом. Рекох му, како сам његову броширу о анексији Босне и Херцеговине хтео да продајем за малу цену, па ми то покварио књижар, који се примио да ми књигу растура као своје издање. Наши данашњи књижари, — рекох Л. Николајевићу, — не воле да раде са јефтином књигом: мала им је добит. Осим тога, књига не може да буде особито јефтина и стога, што се у нас све до скора књиге штампале свега у 1000, највише 2000, примерака, услед чега је књига скупља.

Толстој се зачуди, да се негде у свету књиге штампају и у тако малој количини примерака, и обрати на то пажњу Душана Петровића. Но он ипак рече да треба радити на том, да се јефтина и добра књига (па и слика) распростире у народ, па ми, са тоном савета и молбе, рече ове речи које сам тачно запамтио:

— Стоитъ... стоитъ посвятить этому свою жизнь! (Вреди... вреди посветити томе свој живот! — то јест: распростирању добре и јевтине књиге у народ).

Мене дирну жив наглас и срдачна топлина, са којом је Толстој те речи изговорио. Он је сваког тренутка свог живота, чак и кад је физички био слаб, кад је био расејан, живео за велико дело људског просвећивања, онаквог, како је он ту ствар замишљао, па знајући, да сам ја већ наклоњен делу, за које он живи, он покуша, да и мени метне на срце ту ствар. Ја то збиља и примих к срцу, и све до данас се мучим и борим сам са собом, да то остварим. Кад бих био мање спутан саблазнима материјалног живота — чини ми се да не би било тешко послушати савет, који ми је Толстој лично дао. Но ја живим у чврстој нади, да ће ми ипак можда скоро поћи за руком, да послушам опомену великог учитеља.

После од прилике једног сата мога бављења код Лава Николајевића, ја покушах да се опростим са њиме, бојећи се да му како не будем на сметњи или терету. Ја му у два маха рекох, да не бих хтео сад у вечерње доба да га узнемиравам, тим пре, што сам знао, да се он баш оних дана тек био опоравио од озбиљне болести, — но он ме оба пута задржа да још останем, рекавши ми, да му је ово доба дана најзгодније за разговор са посетиоцима. Рече ми да у ово доба дана обично очекује да му се донесе пошта.

За Толстоја је свакодневно примање поште нарочито пријатна ствар стога, што му она сваки дан доноси писма од људи,

сродних му по духу и убеђењима. Та га писма уверавају, да његово дело просвећивања човечанства на основу све обухватајуће љубави иде напред. „Редак дан ме прође без радосних доказа, да се онај огањ, који је Христос донео на земљу, распламује све јаче и јаче“, — рекао је Толстој, уверивши се из писама сродних му по духу људи, да царство истине јача и расте.

Међу писмима, која су буквално сваки дан за последњих 20—30 година стизала у Јасну Пољану, нарочито су дирљива и пријатна писма од простих, често једва писмених људи из народа, који су заволели Толстојеве религиозне моралне списе и почели по њима живети. Оба Толстојева секретара, и Булгаков и Гусев, у својим недавно објављеним мемоарима често наводе таква писма. И ја не могу да одолем искушењу, да са некима од њих читаоце не упознам.

Крајем јула 1909 пише му један прост козак из Казанске губерније:

„Драги деда!

„Доврши свето и велико дело: пређи у сталеж сељачки. Постани прави члан народне породице, коју Ти тако волиш. Положи камен темељац за велику зграду.

„Нека Ти Бог улије свету мисао и нека ти да разума да је испуниш.

„Опрости, ако сам Те увредио.

„Сељак“ (потпис).

А неколико месеца раније писао му је опет један, по изгледу прост, полуписмен човек:

„Дубокоуважени и мили Лаве Николајевићу!

„Усрећите ме одговором!

„Како да се научим да волим људе, који ме мрзе и који ми чине пакост, а такође како ћу место да их осуђујем, како да издвајам и истичем њихове добре особине — немам снаге воље да савладам себе. (Тако у оригиналу).

„Ваш одговор драги старче биће ми амајлија до гроба.

„Клањам Вам се свим осећањима душе — са истинским поштовањем остајем Н., начелник (козачке) станице Х. (сељак“).

На ово писмо Толстој издиктова свом помоћнику Н. Н. Гусеву овај одговор:

„Треба искусити, сам опробати то, па ћеш се тада уверити, да, ма како да то с почетка изгледа чудновато, оно ипак причињава човеку више радости, него љубав према онима, који те воле“.[1]

Један је од таквих сељака био код Толстоја баш истога дана, кад и ја. То беше имућан сељак из Харковске губерније. Причао је Толстоју, да је био раније пијаница, убојица, али, кад је почео да чита књиге Лава Николајевића, он измени свој живот, и сад се непрестано осећа веома добро.

Као што рекох, Толстоју су мила таква писма из народа; он ми спомену, како му велику радост причињавају писма од простих руских људи, који су познали прави пут живота, и рече ми, како скоро поуздано зна, да ће му и данашња пошта донети макар једно писмо од таквог простог религиозног човека...

Не сећам се којим поводом, Толстој, пред крај моје посете, исказа свој суд о мом познавању руског језика, и запита ме, где сам научио руски говорити. Ја рекох свој уобичајени, неразложно сујетан одговор у таквим приликама: „у својој соби“. Напоменух, како сам се у младости, учећи руски језик, користио саветима и библиотеком професора Јагића, чији сам слушалац био на бечком универзитету. Чувши име Јагићево, Толстој покуша да се нечега сети:

— Јагић... Јагић... изговори он, као тражећи у својој свести нешто познато и блиско... али не могаде да се сети.

Ја тада нисам знао, што је то Толстој двапут поновио име професора Јагића, али после се сетих. Проф. Јагић је штампао, у издањима Петроградске научне академије, спис великог чешког религиозног мислиоца, Петра Хељчицког, којега Толстој штује као једног од највећих мислилаца у историји човечанства. Професор Јагић је уз то издање написао и животопис и добро објашњење Хељчицковога учења, и московски „Посредник“ је, по савету Толстојевом, издао ту књигу у руском преводу.[2]

[1] Два года съ Л. Н. Толстымъ. Н. Н. Гусева, стр. 246.

[2] Петръ Хельчицкій: Сѣть вѣры („Мрежа вере“). Съ чешскаго изложилъ Ю. С. Анненковъ. Москва, 1907. — Ц. 40 коп. — Основна идеја Хељчицкове књиге састоји се у овом: „Пад хришћанске вере објашњава се тиме, што су цар и папа, признавши себе за хришћане, покварили

Толстој је многе врло јаке и духовите цитате из те генијалне књиге штампао у свом „Кругу Читања“ и свагда са нарочитом љубављу и дивљењем говорио о великом духу Петра Хељчицког. Бавећи се Хељчицковим списом, Толстој је уочио и име заслужног издавача те велике књиге, али како је он у доба моје посете потпуно заборављао имена често блиских и најближих му људи, то се и сад не могаде сетити, са каквом је стварју, блиском његовом срцу, скопчано име нашег Јагића.

Кад ја најпосле устадох, да оставим нашег љубазног домаћина, он се обрати моме малом сапутнику и рече му:

— А хоћеш ли да ти дам какву књигу за спомен? — Па окренувши се д-ру Маковицком, који се у тај мах нађе у соби, запита га, какву књигу да даду Радивоју. Сложише се, да му Л. Н. да свој тада нов, врло леп спис — „Учење Христово за децу“, чије је распростирање у оно доба од црквене полиције било забрањено. Доктор изнађе књигу. Толстој је прими од њега, дохвати са оближњег стола дивит и перо, и спрам светлости једне (или две?) крупне стеаринске свеће, без наочари, својим крупним, сигурним, као мачеви оштрим, разговетним рукописом написа:

„Радивою Максимовичу. Левъ Толстой. 1909, 4 Мая“.

Написавши: „Радиво...“, Толстој подиже главу према мени и запита ме, како да напише даље. Руси нека страна имена не мењају по падежима као своја — и Толстој ме запита, да ли да напише: Радивою. Ја рекох да је тако, он доврши свој аутограф и, дајући свој дар Радивоју, рече му, доброћудно се смешећи:

— Ево ти ова лепа књига, па да се сетиш, кад и теби буде осамдесет година, када си и од кога си је добио...

Толстој није признавао реалну егзистенцију времену, —

право хришћанство. И њихово кварење праве вере Хељчицки упоређује са тим, кад велике рибе продеру рибарску мрежу. (Рибарска мрежа — Христово учење; царска власт са судовима, са ратовима, где људе нагоне да убијају своје ближње, своју браћу — и папа, са својим нехришћанским раскошом и празним црквеним формама — јесу велике рибе, које су мрежу подерале). Као што све уловљене рибе оду (умакну) кроз рупе, које су начиниле велике рибе, тако су се и сви, у Христову мрежу ухваћени људи, лишили вере услед тога, што су веру покварили папе и императори“. (Л. Н. Т.: Кругъ Чтенія, т. II, стр. 443).

он је на време гледао као на обману наших чула, као на форму нашег људског схватања живота, и такво схватање и одрицање времена ушло је и у темељ његовог учења о вечности наше душе. Исто тако је и у нашој свесности своје одељености од васионског живота, у нашем осећању своје личности, такођер гледао обману наших чула и веровао да на свету постоји један једини вечни, неугасни живот, и да је личност, лични живот, нешто нереално и немогућно, — но дајући књигу са својим рукописом детету, које се налази пред почетком свог животног пута, Толстој као у шали напусти то своје свагдашње сматрање на осећање времена и личности... Њему као да ипак би пријатно при помисли, да ће се данашњи дечко, можда после дугог низа година, живахно сетити тренутка, кад му је још живи Лав Николајевић — давао на дар своју књигу и аутограф... Њему као да би пријатно при помисли да ће и тада, после много година, бити живо нешто од његове личности, коју није признавао, ни волео, али чијем саблазну је ипак, по слабости људској, чешће потпадао...

Кад се опростисмо са нашим љубазним домаћином, вратисмо се опет у собу д-ра Маковицког. Он тамо затече пошту, која беше донета са оближње железничке станице (из Шчекина), и однесе је брже горе Толстоју. Вративши се после неколико тренутака натраг, доктор ми рече, смешећи се:

— Лав Николајевић прегледао пошту, па ми каже: „Малочас сам Ивану Георгијевићу[1] рекао, да ће ми вечерашња пошта донети макар једно писмо од сељака, који је животом и поступцима разумео и признао хришћанство, а гле... дођоше *два* таква писма...

Толстој је уживао и скоро се поносио писмима од руских простих људи, који су се уздигли до хришћанског схватања човековог задатка на земљи...

Те вечери одвео ме је доктор Маковицки на оближње имање Толстојевог пријатеља Вл. Черткова, где самноћио и где сам имао прилике видети, како становници Чертковљева дома покушавају, да у свакидашњем животу остварују Христово учење о једнакости и братству људи. Вл. Чертков у тај мах није живео у својој кући — државна власт га беше

[1] Писцу ових редова.

протерала у другу губернију, јер је увидела да је Чертков, са својом проповеди хришћанске пасивне револуције, далеко опаснији по савремено нехришћанско државно уређење, него социјалисти револуционари, који раде бомбама. На мене је врло пријатно утицало, кад сам сутра дан, при јутарњем чају, видео, да у овој кући сви — и домаћица, која је одрасла у старој богатој племићској кући, и њена сестра, Толстојева снаха, коју је муж, Толстојев син, оставио — и чобанин, и куварица, и ноћни чувар, и Чертковљев син, земљоделац Дима, са својим друговима орачима и копачима, — да сви они, као личности потпуно равне једна другој, седе за једним столом, једу из једне зделе, и да су сви задахнути једним домаћим и вишим духовним тежњама... И тада, пре три године, а још више летос, када сам скоро месец дана провео око Јасне Пољане међу Толстојевим пријатељима и следбеницима, имао сам прилике уверити се на делу, да Толстој, са својом проповеди безусловних љубавних односа међу људима, није нереалан машталац и утопист, но да је онај Христов јарам, који је он људима препоручивао, лак и радостан...

Кад се око 10 часова опростих са новим познаницима у Чертковљевом дому, те одох са Радивојем у собу, коју нам одредише за спавање, први ми посао беше да што тачније забележим свој разговор са Толстојем Журио сам се да то учиним, док ми је још све свеже у памети, знајући, како се такве ствари лако заборављају. Тако ми је пошло за руком да нека Толстојева питања и одговоре забележим скоро од речи до речи онако, како их је он исказао.

Кад се сутра пробудих, пожурих се у село Јасну Пољану, где ме је, у сеоској лекарској амбуланти, чекао доктор Маковицки. Праштајући се синоћ са мном код Черткова, он ме упути, како да га сутра — 5 маја — нађем, да ми покаже село Јасну Пољану, имање Толстојеве породице, са знаменитим Јаснопољским парком и шумама.

Обим овога чланка не дозвољава ми да опишем своје утиске из Јасне Пољане овог другог дана, који сам провео у друштву са Душаном Петровићем. Рећи ћу само, да је Јасна Пољана са својим ведрим и пространим видицима, са горостасним, гранатим шумама, са обилним и мирисним зеленилом на све стране потпуно хармонирала са величином и привлач-

ношћу великог човека, који је поникао и одрастао у њој. Замолих д-ра Маковицког, да ми покаже ону сликовиту провалију у Јаснопољској шуми, где је скривена *зелена палица* и где је Толстој, још за живота, одредио да се *закопа његов труп,* кад умре. Прича о зеленој палици игра лепу и важну улогу у Толстојевој биографији. Кад је Лав Николајевић био мали дечко од 6—7 година, његов најстарији брат Николај, који беше обдарен великим приповедачким и мислилачким талентом, забављао је своју млађу браћу и сестру лепим причама, које је сам за време причања смишљао и развијао. Једаред скупи сву браћу под шатор, начињен од собних сандука и столица, застрт женским шаловима, и забављаше браћу причом о *зеленој палици.* Идејни смисао приче састојаше се у том, да постоји једна зелена палица, на којој је написана тајна: како ће се моћи без по муке удесити, да све човечанство буде срећно, да не буде туге, оскудице, болести, зла на свету. Палица, на којој је та тајна записана, закопана је у њиховој Јаснопољанској шуми, на обронку једне провалије. Ко нађе ту палицу и прочита на њој тајни запис, знаће тајну вечне људске среће, и на свету ће наступити вечан мир и задовољство.

Толстоју је целог његовог века била нарочито драга успомена на брата Николаја, који му је оваквим причањем отворио вољу, да и сам ради на изналажењу тајне за усрећење човечанства. И, за спомен свог вољеног брата, молио је, да га сахране на оном месту, где је он, као дете, тражио зелену палицу братовљеве приче.

Кад ме доктор доведе до тог места у шуми, ја покушах да замислим, како ће ту изгледати гроб Толстојев. Но никакво напрезање фантазије не могаше пред моје очи дочарати некакав гроб у оно обиље свежег шумског зеленила, које је за време нашег врљања по шуми влажила издашна пролетња киша и у исти мах обасјавало насмејано, мазно мајско сунце.

Кад сам овога лета, боравећи око Јасне Пољане, приликом једне шетње са Душаном Петровићем по Јаснопољанској шуми, наишао на гроб Толстојевог тела, ја не могах познати дивно скровиште зелене палице, које сам овде гледао пре три године. Мени се непрестано чињаше, да би ова горостасна руска шума, сама по себи, била лепши споменик Толстоју, него непривлачно обличје гробне хумке са оградом од чамових летвица·

Толстојев завет, да му се труп закопа у овој чаробној шуми, требало је испунити, али ми се чини, да је мртво тело требало закопати без видљивог спољашњег знака, да се материјални део Толстоја смеша и без икаква видљива трага изгуби у општој светској материји, онако исто, као што је његов дух ушао у целину васионског живота, те ће вечно живети у обновљеном и препорођеном животу људском, који се приближује нагло и незадржано, и који ће настати много брже, но што ми мислимо.

Јован Максимовић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Dr. M. Murko, Geschichte der älteren südlavischen Litteraturen, Leipzig, C. F. Amelangs Verlag, 1908 (Die Litteraturen des Ostens, V, 2), X, 248, 8.

Dr. M. Murko, Zur Kritik der Geschichte der älteren südlavischen Litteraturen. An die Leser des „Archivs für slavische Philologie". Laibach (L. Schwentner). 1911. 36 pp.

Задатак који је Г. Мурко на себе узео, наиме да напише историју старих југословенских књижевности, спада у најтеже у области „словенске филологије". Најбоље историје југословенских књижевности већ су старе (Јагић 1867, Новаковић 1867 и 1871, Шурмин 1898, Теодоров 1896 и 1901, итд.), тако да последња учена истраживања нису у њима заступљена. У исто доба, у скоро свима овим ручним књигама влада филолошки метод са пажњом за лингвистичка питања; писци ових књига као да немају пажње него за стара јеванђеља, мисале, дипломе, статуте и друге споменике, важне само за проучавање језика. Напослетку, у тим књигама, историско објашњење књижевних појава дато је на врло несавршен начин. Задатак Г. Мурка био је, према томе, да представи данашње стање истраживања југословенских књижевности, да ослободи књижевну историју погрешних традиција филолошког метода, и да да̄ концепцију о југословенским књижевностима која би била више књижевна и више историска. Ако додамо да смо, са изузетком врло малих дела̄ Ћамполија и

Карасека, имали, од Шафарика (1864—65) и Пипина (1865. 1879) па досад, само посебне историје књижевности српске, бугарске и словеначке а не целокупну историју југословенске књижевности, — видећемо колико је задатак Г. Мурка био тежак. Г. Мурко је и сам осетио и изразио (Zur Kritik стр. 7—11) ове тешкоће, али их није могао и савладати тако добро како их је осетио.

У I глави („Ради разумевања данашњих етнографских и културних односа, итд.") види се да је Г. Мурко добро обавештен о етнографским и културним питањима која се тичу Југословена. Глава II („Историске белешке о досељењу Југословена", итд.) нешто је излишна, али је у главном врло документована и показује познавање старе словенске историје какво је ретко међу књижевним историчарима југословенским. Глава III, о Ћирилу и Методију, врло је добра по садржини и излагању; одавна тако лепо написане главе о Ћирилу и Методију није било у историјама југословенске књижевности. После ових уводних глава долазе главе посвећене посебним југословенским књижевностима. Г. Мурко сматра југословенске књижевности као „једну велику целину" (Zur Kritik. 10, Gesch. IV), и хоће да их пређе синхронистички. Најприродније би у том случају било да Г. Мурко спроведе ту своју мисао и кроз саму класификацију, да подели књигу на онолико глава колико има векова за чије време трају те књижевности, и да у свакој глави изложи сваку југословенску књижевност као главе једне једине књижевности. Г. Мурко је изабрао другу класификацију. Он иде хронолошким редом *уопште*, али сувише допушта да се виде народности (Словенци, Бугари, Србо-Хрвати), што не даје врло јасну представу о јединству југословенске књижевности.

Глава о словеначкој књижевности (глава IV) врло је кратка али врло добра, одлична као и она пред њом. Главе о бугарској књижевности (глава V, VIII) доста су добре, документоване и довољног обима. Многа обавештења о преводима византиских дела, као и њихова класификација, узети су из Крумбахера, што је врло добро учињено, пошто су, у опште речено, досадање историје југословенских књижевности оскудевале у тачним појмовима о византиској књижевности. Друга обавештења узета су из најновијих истраживања славистâ. Понекад, та обавештења нису врло прецизна: акростих молитве Константина Презвитера азбучан је, и његов прилог

јеванђељу у стиху је, као и молитва (страна 63). Врло је похвална тежња Г. Мурка да дâ историску позаднину којом ће објаснити појаве књижевне историје; међутим, Г. Мурко при томе не погађа увек како треба. Да се објасни апокрифна књижевност, не треба се много заустављати на богумилској секти и њеном односу према тој књижевности; богумили немају тако много удела у тој књижевности, и Г. Мурко је у том погледу остао у традицији, која увек доводи у везу апокрифе с богумилима на начин неоргански и често нетачан. Уз то, Г. Мурко који на дуго говори о богумилима, говори доста мало о апокрифима. Врло важни апокрифи скоро су само побројани (стр. 91), али нису анализисани. Такође је претерано рећи да су апокрифи имали „*велики* утицај на *целокупну* усмену књижевност“ (стр. 94), и да „*многе* приповетке и песме извиру из тих старих хришћанских производа“ (ib.).

Главе VI, IX—XIII, посвећене српско-хрватској књижевности, најмање су добре. У место сасвим природне класификације по хронолошком реду и која би обухватила целокупан књижевни живот у свој српско-хрватској области, Г. Мурко даје каткад класификацију по покрајинама: књижевност у Србији (гл. IX), књижевност у Босни (гл. X). Постоји, даље, извесна несразмера у месту које заузима историска позаднина и месту које заузимају књижевне појаве; та је несразмера на штету ових последњих. Скоро свака од шест глава које говоре о српско-хрватској књижевности почиње великим историским уводом (гл. VI стр. 100—106, гл. IX стр. 133—144, гл. XIII стр. 185—192, итд.); ми ћемо пак видети доцније да више делâ нису добила место које им припада. Затим, ти историски уводи, и ако су документовани, не служе много објашњењу књижевних појава о којима је реч. Историски увод главе IX, на пример, садржи политичку историју Немањића и српског Средњег Века, са извесним, сувише општим разматрањима о утицају Византије и Запада. Остављам на страну то што овај увод нема довољно реда и јасноће, и питам се: је ли то увод који треба да објасни развој српске књижевности у Средњем Веку? Ја мислим да није, и представљам себи то објашњење на сасвим друкчији начин. Питања на која бих ја покушао да одговорим, била би ова: — Каква је била српска колонија у Светој Гори, и колика (желео бих имати пуну листу познатих имена калуђера који су у њој

живели), какво је било књижевно образовање у њој ; — какве су школе учили млади монаси и ђаци, њихово знање језика, њихова преводилачка вештина, њихова дела, преводи и преписи (дати целу листу), њихов писаћи прибор (пергаменат, хартија, мастило, повез, итд.) и тешкоће при писању ; — то исто за манастире и књижевна средишта у Цариграду, Јерусалиму, и она по српској земљи : Студеница, Дечани, Манасија и друга (одредити активност свакога од тих средишта, век по век); — однос двора према књижевницима и преписачима ; — потребе цркве, у разним временима које су имале одјека у књижевности : потреба службе божје и њен однос према литургиској књижевности, култ светаца и његов однос према хагиографској књижевности ; — и тако даље.

Историски увод главе XIII садржи општу скицу политичке и религиозне историје за време инвазије и владе турске, са још мање реда и јасноће. Боље би било да је насликана, за овај период као и за онај ранији, активност књижевних средишта из века у век, опадање једних и развитак других, њихови напори и опасности, и тако даље.

Ето *то* је требало узети као историску позадину у овим двема главама, кад у њима треба да буде историски увод; бар је то требало покушати. Истина је и то да је задатак Г. Мурка у овом погледу био *особито* тежак. Историја српске културе (манастири, школе, књижевна средишта, итд.) није скоро нимало изучена, и ако није оскудица у потребном градиву, а за књижевног историчара труд је и сувише велики и ван његове области да такву културну историју сам изради за своје властите потребе.

У књижевном делу своје „Историје“, Г. Мурко није могао да се потпуно ослободи филолошког метода, и ако је он од оних ретких који би с разлогом хтели да се боре против ње. Најпре је његов програм сувише широк и у филолошкој традицији. Г. Мурко говори не само о родовима право књижевним, него и — као што је то увек случај у филолошкој школи — о делима и родовима који би се могли искључити из књижевне историје, и који се, у већини случајева, и искључују из историје западних књижевности; такви су: право (стр. 149, 167—8), граматика (166), јеванђеља (172, 176), повеље (173, 175), мисали (175), статути (178—9), итд. Уз то, Г. Мурко се каткад сувише занима питањима језика (в. стр. 144,

199, итд.; затим објашњење речи: колудар 178, Милитриса 184, мартолоси 192, итд.). Права књижевност не заузима у књизи Г. Мурка оно место које јој припада; уз то, поред добрих одељака, има их и слабих. Белешке о теолошкој књижевности (стр. 145—7), и ако су сувише сумарне и библиографске, садрже и нечег новог, према пређашњим ручним књигама. Одељак о романима и приповеткама је доста добар. Само, по начелу јединства југословенске књижевности, извесни романи и приповетке, који се налазе и у Бугара и у Срба, нису забележени у српској књижевности пошто су били забележени у бугарској; незгоде које при таквим случајевима могу произаћи нису умањене неодређеним примедбама о односу бугарске и српске књижевности као што је она на стр. 145. Приповетка о Еладију није поменута. „Мука блаженога Гроздија“ објашњена је као „пародија заплетеног византиског чиновничког апарата“ (стр. 151), по Крумбахеру (стр. 884); она се могла објаснити можда боље као „пародија живота светаца“ (в. G. Paris, Littérature française au Moyen Age, 1888, § 109: Martyre de S. Bacchus). Врсте о причи о Теофани (стр. 153) преведене су (в. С. К. Гласник XIX, 1907, 36—7), и ако нису означене као такве. О српским апокрифима Г. Мурко и не говори управо, држећи да је доста што је говорио о бугарским апокрифима; на тај начин, он оставља код читаоца врло неодређен појам о српским апокрифима. О српској хагиографији Г. Мурко такође не говори; бар анализа и чак набрајање хагиографских списа недостају сасвим; тај недостатак пада још више у очи што тога нема скоро ни у бугарској књижевности. Старе српске биографије анализисане су каткад врло укратко (Данило, стр. 160—1) и карактерисане доста сумарно. Не треба више понављати застарело мишљење И. Павловића, наиме да су хронолошке белешке у Савину делу „познији умеци“ (стр. 157). Карактеристика првих биографа (Сава, Стефан, Доментиан) дата је нешто елементарно. Цамблакове вести о хезихастима не изгледају тако „јако конфузне“ (стр. 161) како Г. Мурко то каже. Примедба да се стари српски биографи одликују својим „фразирањем“ и „гнусном реториком“ (стр. 163—4; пор. стр. 142: Besonders auffällig, итд. а тако и стр. 126: Während es die Serben, итд.) сувише је генералисана. Има много биографа (Сава, Стефан, Теодосије, Данилов ученик,

Цамблак, Константин, Пајсије) којима се не би могло то пребацити. Тако исто и изрази да се ови биографи одликују „невероватним притворством“, „безграничним ласкањем и лажљивошћу“ (иста страна) изгледају ми врло претерани. Мишљења Голубинског и Хиљфердинга, која Г. Мурко наводи у потврду овога, јесу из годинā 1871 и 1859, и за нас представљају данас само површне оцене без икакве вредности. Од тога доба, мишљења о нашим биографима променила су се много, и то у корист тих биографа; ја чак држим, што ови биографи буду више проучавани, тим ће више добијати у цени. Оно што Г. Мурко говори о летописима и родословима (стр. 164—5) није довољно, и често је нетачно. Њихов број није „преко тридесет“ него 59. Први родослов је из 1431, пошто се налази у познатом делу Константина философа; Г. Мурко могао је бити прецизнији у том погледу. „Ембрио њихов је доказан за годину 1416“ али не за родослове него за млађе летописе. О хронографима је код Г. Мурка само неколико реди (стр. 165), што је апсолутно недовољно; тако исто о Пајсију, Бранковићу, итд. (стр. 197—8). Прича о паду Цариграда налази се и у српској књижевности, не само у бугарској, ако је Г. Мурко *то* хтео да каже (стр. 198).

Можда би Г. Мурко избегао ове методске и детаљне грешке да је посетио библиотеке југословенског света, скромне додуше али које се морају узети у вид. Погрешно је мислити да се при оваквим радовима могу пренебрегнути библиотеке у Београду, Софији, Загребу итд. Ипак књига Г. Мурка садржи добре и врло добре главе, писана је често живо, и представља један од првих покушаја да се историја југословенске књижевности стави на модерну подлогу.

Са брошуром Г. Мурка (Zur Kritik итд.) ми додирујемо више питања такта него научна питања. Критика Г. В. Ћоровића (Archiv f. slav. Philologie) била је сувише критика детаља те није могла дати правичну оцену целе књиге, и сувише агресивна по тону те јој Г. Мурко није могао остати дужан одговора. У свом одговору Г. Мурко није имао право кад је чинио одговорним, и није имао такта кад је напао уредника „Архива“ и једнога од патриараха словенске науке Г. Јагића, ради критике која је изашла у „Архиву“ и под потписом Г. Ћоровића. Г. Ћоровић је понова одговорио („Пре-

глед“) на брошуру Г. Мурка; његов одговор је местимице добро документован и у њему су доказане неколике замерке Г. Ћоровића

Павле Поповић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Изван Драме и Књижевности.

[*Прије Ноћи*, драмолет у једноме чину, од Божа Ловрића. — *На Прелому*, драмска слика у једноме чину, од Драгослава Ненадића. — *Facta est fabula*, драма у једноме чину од Михаила Банковића.]

Поводом Жоржа Онеа, Жил Леметр је једном приликом врло лепо отпочео своју критику: „Мој обичај је да своје читаоце занимам књижевним предметима; нека буду тако добри и нека ме извине што им данас говорим о романима Жоржа Онеа. Учинићу задовољство многим добрим људима и олакшаћу многим добрим духовима што ћу гласно рећи оно што они мисле!“ Углавном, такав је данас мој случај; углавном, кажем, јер драмолет Г. Божа Ловрића није изван књижевности и ако је он, у чисто драмском смислу те речи, изван драме. Иначе, друга два драмска случаја, јасно су с оне стране и драме и књижевности.

Књижевно, драмолет *Прије Ноћи* Г. Божа Ловрића занимљив је. Са извесним далеким и нејасним реминисценцијама, он има за мотив оне мистичне појаве које Матерленк често узима за мотив. Гавријел, и непозната старица, и Анита, у својим међусобним односима, имају за основно схватање једну, „за косе извучену“, мистичну идеју. Гавријел, интелектуални и морални грабанцијаш; Анита, са својом мистичном чежњом и жељом да се преда једној коби и да се, истовремено, од ње отргне; и непозната старица, са својом утопљеном кћери, — све те три личности, књижевно, и ако су нејасне и рађене по обрасцу, изгледају доста рељефне. Позоришно, драмолет је местимице нераван и, у тежим психолошким моментима Анитиним, нејасно израђен, ненаглашен довољно, неразвијен за сцену. На сцени се мора увек јасније и одре-

ђеније да говори, него ли у лирској песми или приповетци. Публика хоће, кад изиђе из позоришта, да зна тачно у чему је ствар. То што хоће публика, то тражимо сви ми, и тражимо у сваком књижевном делу. У овој северњачкој реминисценцији, то се не зна тачно. Ипак, онаква каква је, она је бар писмена и књижевна и, стога, није из књижевнога сутерена.

Друге две (*На Прелому* и, нарочито, *Facta est fabula)*, од којих је прва драма а друга ни сам не знам шта, комичне су као драме. Прва је, да дам и та објашњења, на српском, док је друга, у оригиналу, на извесном француском језику. Прва је, по материјалу, из живота Палилуле: један таљигаш има сина који хоће да се жени а нема новаца да обави свадбу, и има коња који „болан лежи, и хоће да умре"; у такву материјалну ситуацију, улази неки Илија, који се тек вратио из апсе, и гони га да му помогне да обију једну касу, и дођу до пара; таљигаш, дајући извесне до суза отужне трактате из морала, не пристаје на тај чин, и гони Илију из куће; Илија одлази, и дође кобна вест да је коњ „променуо светом"; таљигаш, видећи се *на прелому*, поче опет да прича неки свој морал и, пре но што ће завеса да падне, довикне сину: „Михаило, иди ми зовни Илију!" То је тема драмске слике *На Прелому*. — Цела драмска слика, ипак је у тону. Писац држи да и сам треба да се подеси према материјалу. Пошто су Палилула и таљигаши vervus rerum драмске слике, то су и стил, и композиција, и укус, удешени сходно материјалу: стил је нераван и трновит, у колико се може да саслуша и прочита; композиција је у нереду: ништа није на своме месту, али ту треба похвалити то што је све, у томе смислу, доследно; укус је нарочита одлика ове драмске слике: бирано је да се каже само оно што и медиокритет осећа да је банално и, у том погледу, доследност је изведена до краја. Та доследност је, свакако, за похвалу. — Има неки Полић у Загребу, романсијер, драмски писац, епски и лирски песник, који је изванредно симпатичан само стога што је доследно глуп у свему. Овај Полић је само дигресија. Из тога не треба правити никакве паралеле између њега и Г. Драгослава Ненадића.

Трећа драма је најзанимљивија. Она се пише латински: *Facta est fabula;* оригинал јој је на француском. Г. Михаило

Банковић је, сем *Деца XX Века*, све своје ствари написао на језику који смо горе поменули. Оне се зову: *Allegro con brio, L' Automne, La Beauté, L' Orage.* Све су оне у по једноме чину, и све су посвећене по којој личности. Једна је посвећена Сари Бернар, *Facta est fabula* је посвећена покојној Вели Нигриновој (она је онда још била жива). Драма, коју је приказивало наше *Слободно Позориште*, штампана је у Монпељеу, 1907 године, октобра месеца. Сва права репродукције, превођења и приказивања задржана су за све земље, подразумевајући ту и Данску, Холандију, Шведску и Норвешку. За сва та права треба се обратити Г. Пјеру Малеу, издавачу, у Монпељеу, у улици Станислава Дижона број 4. *Слободно Позориште* се обратило гореименованоме господину, добило је допуштење, и драма је приказана први пут овде у Београду, једнога господњег дана, месеца априла ове године. На крају, нека је допуштено да саопштимо и овај детаљ: у оригиналу, драма стаје један динар. Толико о садржини.

Као оно Жеронд, у Молиеровим *Скапеновим Лудоријама*, и ја сам се сада непрестано питао: „Que diable allais-je faire dans cette galère?“

Бранко Лазаревић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Н. Вулић, Јован Томић као историк („Дело“ за 1910 и 1911 год.). (6)

Г. Вулић, дакле, и опет тврди да није било никакве подгоричке војске у септембру 1692 године и да међу подацима, које сам био навео, нема и таквих који о њој говоре, него да је тамо речи само о топовима узетим са Жабљака. То, међутим, није истина. То није истина, јер сам и раније био упућивао на два податка, од којих се један налази на стр. 92, а други на стр. 102 зборника докумената „Il Montenegro“, који *не може бити јасније* говоре о тој подгоричкој војсци, а први од њих каже још и то да је из *Подгорице* топ који се вуче против Цетиња. Преко та два податка, који стоје

у вези са другима које сам такођер навео и који говоре о тој истој ствари, Г. Вулић је навлаш прешао, да би још једном могао протурити ранију *неистину*: да сам ја измислио подгоричку војску.

Та два податка, преко којих је несавесни критичар прешао и који стоје у вези са свима осталима, јесу:

а. Извештај которског провидура Ерица и свих војничких млетачких старешина, затворених у цетињском манастиру, од 27 септембра 1692 године. Пред саму предају Цетиња Сулејман паши Бушатлији ови јављају влади како се, поред осталог, не могу одржати у манастиру, „ ..и због гласа да (Сулејман-паша) сваког тренутка очекује и друга појачања из Жабљака и *Подгорице*, откуда је узео топ да нас туче, постоји вест, како је познато, да је већ на половини пута“.[42]

б. Други податак је још интересантнији. То је писмо пиперских главара, којим се правдају каваљеру Живу Грбичићу што нису за времена похитали у помоћ Цетињу против Сулејман паше. У том писму, из месеца октобра (по новом), пиперски главари веле како доћи „раније нисмо могли, *јер је пашин син* [Омер] *био у Подгорици са три хиљаде људи*, али пођосмо чим смо чули да се паша дигао и отишао у Ријечку нахију са два топа, да туче манастир“.[43]

Овај податак, у вези са горњим и са другима на које сам се позивао раније, утврђује што сам тада написао: да је у сеп-

[42] „...e per la voce ch' à momenti attende pure altri rinforzi: da L(z)abiaco e *Po(d)gorizza, da dove avendo levato Cannone* per batterci, si tiene aviso, com' è noto, che sia hor mai alla mettà del camino“. (*Il Montenegro*, 92).

[43] „Vi sarà stato rapresentato dal conte de Plessinzi (Piessivzi), come vinivimo tutti con loro in aiuto a Cettigne, ma non siamo stati in tempo perchè ci incontrò l' aviso ch' il Passà era ritornato, e più sollecitamente non habbiamo potuto, *perchè il figlio del Passà era à Podgorizza con tremila huomini*, anzi subito che pressentissimo essersi il stesso Passà levato et andato nella Fiumara con due cannoni per battere il Monasterio, noi partissimo“. (*Il Montenegro* etc., 102). — На ову војску односи се и горњи навод у напомени 42 и подаци на стр. 91 и 99 тога зборника, као и подаци на стр. 346 (два податка) у мојој књизи „Цр. Гора за Морејског рата“ у прилозима XLVII и XLVIII. Да је пак над том подгоричком војском старешина био Омер-бег, поред податка на стр. 346 моје књиге, говори и поручник Јован Белглава из Будве, који у једном писму јавља како се Сулејман-паша задржао у Скадру дуже због болести свог најстаријег сина, уместо кога је послао Омера с војском из Горње Арбаније. (О том писму види даље.)

тембру 1692 године било турске војске у Подгорици; да је том војском заповедао пашин син Омер-бег; да је том војском држао у шкрипцу Брђане, да не иду у помоћ Цетињу; да је потом с том војском, пошто је уз пут узео два топа са Жабљака, као ближег терену операција, похитао у помоћ свом оцу на Цетиње. Овај податак и сâм за се и у вези са другима, утврђује не може бити јасније: да је у септембру 1692 године постојала подгоричка војска. И, што је најглавније за оцену Вулићева научнога морала, ја сам се и раније позивао на тај податак, али је Г. Вулић преко њега прешао, да би поново тврдио своју *ранију неистину:* да у Подгорици у септембру месецу 1692 године није било турске војске и да сам ја измислио ту подгоричку војску.

8. Као што се био окомио против истине да је у септембру 1692 године постојала подгоричка војска турска, служећи се при томе неистинама, тако је Г. Вулић учинио и против мојег тврђења: да је средишни одред Сулејманове војске био пребачен (превезен) преко Скадарскога језера. При поновном претресању овог факта Г. Вулић је на једним местима показао да не зна саму ствар а на другима служио се неистинама и подметањем. Зато пре него што приступим дефинитивном утврђивању факта, да се прво осврнем на споредне ствари.

Ту је на првом месту питање о извору, у коме Г. Вулић налази доказа против факта да је средишни одред Сулејманове војске био превезен с једне обале Скадарског језера на другу.

То је једна реченица у депеши которскога провидура Ерица од 15 септембра 1692 године, која гласи: „...allestisce il loro traghetto in Podgorizza“ (паша спрема превоз њихов — својих трупа — у Подгорицу).

Г. Вулић хоће пошто по то да је ова реченица била извор мојем тврђењу о превозу средишног одреда Сулејманпашине војске, па пошто она гласи сасвим друкчије него текст у мојој књизи, он тврди да сам ја измислио тај факат. Одговарајући му први пут на његову „критику“ у чланку III, ја сам нагласио да факат казан у тој Ерицовој реченици није тачан и да сам га у своју књигу унео пошто сам га кориговао на основу других података. Г. Вулић се није хтео освртати на ту моју напомену, и пошто није знао зашто онако

представљен факат у Ерицовој депеши није тачан, пошто није знао какви су све извори за моје тврђење да је средишни одред Сулејман-пашине војске био превезен преко Скадарског језера, а још најмање како је постала наведена Ерицова реченица, поново се окомио против тачнога факта служећи се и „доказима“ и речима, којима није места у научној критици. Зато ћу овде прво показати какви су ти његови „докази“ а потом ћу изложити како је постала она Ерицова реченица са једним нетачним фактом.

У истини факат казан у тој Ерицовој реченици није тачан. Тачно је у њој да је паша у то време мислио о превозу (traghetto) једнога дела своје војске из Скадра, али није тачно да га је хтео превозити у Подгорицу, ни водом нити пак „сухим“, како то тумачи Г. Вулић. Као што ће се видети из даљег излагања, которски провидур Ерицо учинио је пометњу, кад је написао да је паша спремао превоз својих трупа у Подгорицу. Зато тај факат нисам унео у моју књигу како је представљен у тој реченици него онакав какав јесте. Према томе ни извор томе факту, како сам га ја изнео, није у тој реченици из Ерицове депеше, него су други, поузданији.

Знајући за податке који говоре о томе да је Сулејман један део своје војске превезао преко језера и да у то време није „превозио“ своју војску у Подгорицу, одговарајући први пут на „критику“ Г. Вулића у чланку III. одбацио сам тај факат као нетачан.[44] Г. Вулић је тада у чланку IX, пребацивши ми што нисам разумео значење речи traghetto, продужио у једном „елегантном“ стилу: „И кад је тако разумео ту реч, Академик је учинио још већу *лудост*, па је целу Сулејманову војску од више хиљада *превезао* преко Скадарског језера. *Јединствена пометеност!* Он не види да се из Скадра нико не може превести преко језера у Подгорицу, пошто је она далеко, далеко од обале! Он не зна да само две стране даље сâм прича како је Сулејман ишао ка Подгорици сухим: „паша се био кренуо из Скадра, и 20 септембра пао је с војском у *Марковоће.* За то време... Алија... био је у *Сутормaну*... и већ следеће ноћи састао се са Сулејман-пашом!...““[45]

(Наставиће се.)

Јов. Н. Томић.

---

[44] *Одјек* за 1911, број 27.
[45] *Дело* за фебруар 1911, стр. 305.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Грчко-бугарско зближење. — Избори у Грчкој.

У политици према немуслиманским народностима садањи Младотурци поступају исто онако као и Младотурци из доба Митад-паше. Они уништавају, сужавајући их, црквене привилегије које су давали турски султани и слободу школовања. Они употребљавају стари политички систем завађања и подражавања заваде међу народностима место да раде на уједињењу свих раса; они обезбеђују господарство Турцима над свима осталим народностима и противу свих народности. Ти методи и системи воде све већем потресу и врењу међу народностима, нарочито хришћанским. Врење избија у незадовољство, најпре притајено, а затим у отворено непријатељско држање. Статистика чета и четничке радње у Турској коју смо последњи пут овде изнели и држање патријаршиста и егзархиста приликом распуштања Турске Народне Скупштине само су један део манифестација тога незадовољства. На томе се сигурно не може увек свршити: показати незадовољство, па макар колико садањи управљачи били јаки. Влада која сама помаже унутрашњи раздор и руши слободе и права на којима заснива свој постанак, не може сачувати ни себе ни државу од рушења и од пропасти. За Турску, која је окружена како народима са пуно законитих аспирација тако и народима са незаконитим амбицијама, ово вреди више него за друге.

Ови методи младотурске политике, чији су модели узимани из Аустро-угарске Монархије, дали су неке резултате које младотурски политичари нису, свакојако, очекивали. Ти резултати нити су потпуни нити савршени, али њих има; и они су обрнути од оних које су желели постићи. Међу немуслиманским народностима јављају се тежње да се зближе, споразумеју у сврси заједничке одбране противу младотурске систематске политике однарођавања. Народности које нису могле готово неколико векова да се трпе докле нису дошли Турци на Балканско Полуострво; народности које су се под Турцима смртно мрзеле, данас се мире и по нешто заједнички раде противу данашњега рада комитета „Јединство и Напредак“. Грци и Бугари који се мрзе и боре међу собом већ

десетак векова данас хоће заједнички да устану у одбрану својих црквених привилегија и школских слобода. Бугари, који су због Цариградске Патријаршије и грчке искључивости морали ићи у шизму, примити анатему Васељенске Православне Цркве, радују се данас што њихов Ексарх поздравља грчкога Патријарха из Цариграда као свога хијерарха. Грци који су од 1903 до 1908 године спаљивали читаве варошице и села ексархијска по јужној Маћедонији из просте освете за толике побијене прваке по тој истој турској провинцији, траже данас сарадњу бугарскога Ексархата. Васељенски цариградски патријарх Јоаким III и бугарски ексарх Јосиф I потписују исте тужбе и представке Порти, заједнички раде о истим предметима као да су грчка и бугарска црква у Турској Царевини једно и исто. Спаљене куће и непобусани гробови маћедонских Грка и Бугара, попаљених и поубијаних од комита и Арнаута, и не траже више освету противу Грка и Бугара него упућују на зближавање, зову у заједницу, траже борбу противу јачих и заједничких непријатеља. Софијски и атински листови, грчки и бугарски, јавни и виђени политички радници непрестано опомињу и светују Грке и Бугаре у Турској да живе не само као добри хришћани, него да се зближе и помажу као добри суседи. У Софији се сада присећају да су се бугарски социјални живот, књижевност, црквена и државна управа, развијали под утицајем Византије, да је све то било огледало Цариграда. Софијски шовени сада признају да је грчка црква, на коју су толико викали а против које су још више радили, — очувала у Турској православље, име и језик у Бугара. Они тврде да је бугарска Обнова дело грчке Обнове, или бар под њеним утицајем изведена. Данас ти исти неће крити да је у прошломе веку грчка култура владала у свима бугарским градовима и да се она и данас осећа у бугарским породицама у варошима и у начину живота, и у обичајима, и у трговини, па чак и у начину храњења. Живот Бугара по целом Балканском Полуострву проникнут је животом, обичајима и наравима Грка. У наступима искрености рећи ће да није било грчке жилавости у борби са Турцима не би било ни данашњих Бугара. Исто тако у Атини затуцани месаломани заборављају данас да су Бугари први ударили у темељ Васељенске Православне Цркве и повредили јединство њено, и оштетили престиж њен. Они заборављауј

све што је учињено 1906 и 1907 године са грчким црквама и школама у Бугарској и у Источној Румелији, и позивају на заједнички и сложан рад.

Још кад се први пут почело говорити о зближавању између Цариградске Патријаршије и бугарскога Ексархата, ми смо изјавили сумњу да ће моћи доћи до једнога трајнога зближења између њих. Нове манифестације зближавања не мењају наше мишљење; наша сумња остаје и даље у снази. Тешко је остварити један трајан споразум између Грка и Бугара у Турској, као што је тешко постићи такав споразум између Срба и Бугара, Грка и Срба, и тако даље. Могућни су само кратковремени споразуми, слога, па чак и политички савези: споразуми и савези каквих има међу великим државама, савези и споразуми на дуге рокове с пуним значајем и вредности, међу балканским народима за сада нису могућни. Балкански народи нису се још груписали у своје етнографске границе; њихови делови су силом догађаја распоређени и распарчани на неколико страна. Специјално њихови национални и политички интереси су врло замршени у Маћедонији, а међусобни односи Бугара, Грка, Румуна и Срба у тој турској области, пресуђују о односима између Бугарске, Грчке, Румуније и Србије. О томе не треба нарочитих доказа и примера, имају се сваки дан. Поред тога, Балканско Полуострво уопште, а Европска Турска посебно, предмет су већих или мањих амбиција неких европских Сила, па отуда јаки утицаји на међусобне односе балканских хришћанских државица. Управо лична заинтересованост великих највише и смета стварању добрих, крисних и здравих споразума и савеза међу њима. Она је бар неколико пута кварила добре односе међу њима када их није доводила до највеће заоштрености, па и до рата. Када независне хришћанске балканске државице буду могле да оставе историјска права на страну, и да искрено погледају у очи стварним чињеницама, кад усрдно узму у помоћ етнографију и стварни број својих саплеменика у Европској Турској, онда ће се тек моћи говорити о неком трајнијем, здравијем зближавању међу њима. Кад једни и други попусте у претераним националним претензијама које се заснивају на историјским традицијама, кад учине стварне уступке једни другима, онда ће моћи бити озбиљнога разговора о зближавању међу балканским народима. Докле до тога дође требаће доиста још доста времена.

Бугари и Грци су до сада учинили нешто што је стварни принос за њихов будући заједнички рад. Они су се нашли на једном земљишту, на питању које се тиче подједнако њихових саплеменика у Турској. То је, као што је горе поменуто, питање о црквеним привилегијама и школским слободијама за Грке и Бугаре у Отоманском Царству. Турска хоће да обори сва права и привилегије Цариградске Патријаршије и Ексархије; Патријаршија и Ексархија су сагласне да заједнички бране та права. Све радње у томе правцу вршене су, има неколико месеца, у сагласности и потпуној хармонији. Приликом последњих општинских и законодавних избора у Турској, у многим изборним местима било је искренога споразума међу грчким и бугарским кандидатима.

Избори за Народну Скупштину у Грчкој свршени су. Они су дали резултате који су поразили опозицију, јер она није добила готово ни шестину од целокупнога броја посланика. На 181 посланика опозиција је добила само 33 посланика, остало све влада Венизелоса, која је рачунала само на 120 мандата. Старе партије су изгубиле своје партизане тако да је свака од њих добила отприлике по 10 посланика, а једна од њих, Ралисова, није могла ни свога шефа да изабере. Овакво повољно решење избора у Грчкој за кабинет Крићанина Венизелоса, разбистрава и ситуацију са Критом, јер се сад може рећи да ће Венизелос моћи управљати Критским Питањем онако како нађе за потребно.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Властимир Будимовић: „Историја Српских Штампарија“. (8^0, 1--96, 1912).

Из последњих свезака „Дела“ одштампао је Г. Властимир Будимовић свој овећи рад „Историја Српских Штампарија“. Г. Будимовић је тачно запазио да код нас још није израђен историјски преглед развитка наших штампарија, ма да су оне важни чиниоци уопште у културном напредовању, и ма да су то биле нарочито у нашем културном животу, — и он је

покушао, како сам у предговору своје књиге каже, да задовољи „једну неопходну потребу“.

Г. Будимовић је у својој књизи успео увек у оним одељцима где се држао те своје намере. дати историјски преглед. По добрим радовима Г. Г. Љубомира Стојановића, Др. Јована Скерлића, Радослава Грујића, Андре Крбавца и Б. Шулека, он је умео дати све значајне резултате до којих се дошло у проучавању наших старих штампарија и штампарија основаних у XVIII веку.

Само, Г. Будимовић се није држао таквог начина рада кроз целу књигу; он се, најпре, и тамо где је то могао, упуштао у препричавање података из својих извора уместо да само даје резултате, а, затим, о оснивању штампарија у Србији и Црној Гори у XIX веку није имао израђених проучавања, и он им је морао сам приступити. Тај део у његовој књизи је пун нових, мало познатих или и досад сасвим непознатих факата. На жалост, та факта су набацана, једва да има неког реда по којем су ређана. Г. Будимовић је невешт да јасно покаже догађаје, да издваја мање важно од значајнијег, да распореди, да нагласи; он неће да жртвује незнатне цитате којих је нашао обилно у Државној Архиви; њега вуче грађа коју има да савлада, он пише онако како је у нађеним податцима: „Њ. Вел.“, „устројена“, „у где који народа“. Тих недостатака је мало у одељку који говори о штампаријама с краја XIX века. Али их је много у најзначајнијем и највећем делу књиге, у њеном управо главном делу (20—66 страна), кад је реч о оснивању Државне Штампарије и њеном раду. И не само невешто излагање; ту је и непоузданост. Ево, пре свега, историје о једном месту у раду која ће, поред оног што ће се навести, показати поузданост Г. Будимовића. У „Делу“ (јул, 1911, страна 120), говорећи о покушајима да се оснује штампарија у Србији, он је писао: „И одмах по свом доласку у Русију Герман извештава *неког* Михајла Теодоровића...“ Тај Михаило Теодоровић, пак, није био *неко*, него сам Герман. И то писмо по којем Г. Будимовић даје горњу реченицу није Германово него Гречово, Николе Греча, упућено Герману. (Државна Архива, „Штампарија“, Греч Герману, 1/13 августа 1825). При засебном одштампавању Г. Будимовић је поново штампао тај део рада и поправио погрешку. Али, да оставимо рад како је изишао у „Делу“ (било би још једно слично

место) У књизи се тврди да је у Хатишериф од 1830 године ушла одредба о дозволи да се у Србији установи штампарија зато што ју је Димитрије Давидовић унео; још даље, тврди се да је и Давидовић учинио да уђе та одредба и у Акермански Уговор. Међутим, не помиње се „Народно Прошеније“ упућено 1820 године Порти у којем је била та одредба, и из којег је прешла и у Уговор (1826) и у Хатишериф (1830) А 1820 године Давидовић није ни био у Србији. Г. Будимовић тврди да је Берман, доцнији фактор Штампарије, ишао у Петроград „ради набављања штампарије“. Међутим, то не стоји. Берман је био дошао „из Германије“ у Петроград сâм, да ради занат. Исто тако нетачно је објашњење што је штампарија купљена у Русији а не у Аустрији; нису узроци политички, већ новчани. То је јасно по једном писму Аврама Петронијевића и Цетка Рајовића Кнезу Милошу (Државна Архива, „Русија 1829—1832“, стране 42—45 и 88). За то писмо Г. Будимовић свакако није знао. Иначе, он би у њему нашао и податке о набављању штампарије, и избегао би један велики број нетачности и произвољних претпоставака на 32 и 33 страни своје књиге. Он је на њима начинио, поводом датума кад је штампарија купљена, више забуне него и сам Мита Петровић говорећи о томе у својој некритичној књизи „Финансије и Установе“. У ствари, штампарија је купљена у Петрограду у новембру 1830 године, послата из Петрограда у децембру, а стигла у Београд 21 маја 1831 године.

Овим није исцрпено све нетачно у овој књизи. Само, простор једног приказа не допушта још већу опширност. Из тог разлога не говори се више ни о слабој писмености у овој „Историји Српских Штампарија“. Оставимо на страну примедбе под текстом. Али текст Г. Будимовића. Данас ни почетници студентских књижевних семинара не пишу као он. (У једном реду реч година он пише: „година“, „год.“ и „г.“; он пише: „окт.“, „авг.“, „нов.“, „петнајест“, „он је се вратио“, „Двор. Ратн. Савет“; реченица му некоректна и реч толико пута стрäна без потребе: „улога штампарија одређивала је за терен своје еволуције манастире“; „транзит“, „формулишу питање“).

Г. Будимовић, у закључку књиге, тражи укус у спољној изради књига, и његова књига се у том погледу може похвалити. Али, за нас је још важнија коректност у унутрашњој

опреми књиге, и ми њу можемо, видели смо, из доста разлога тражити од Г. Будимовића. Додајмо, само, да један овакав рад, ма и с набројаним недостатцима, стаје много напора. Нека су ти напори, исто као и недостатци, признати Г. Будимовићу. И нека су признате и две знатне врлине његове књиге: правилно схватање о томе да се прикаже средина у којој се установљавале штампарије и покушаји да се даду, дубоко тражени, узроци њихових појава, напредовања и рада. И у том погледу одељак о штампаријама с краја XIX века стоји најбоље.

А. А.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Поводом оцене књиге Г. Др. М. Мурка. — Чим је изишла књига Г. Др. Мурка „Историја старијих југословенских књижевности“, ми смо донели о њој реферат од нашег сарадника Г. Др. Владимира Ћоровића. (С. К. Гласник, 1909, XXII, 51). Том приликом, ми смо, у пропратној белешци (стр. 77), додали: „Према обећању које смо добили, надамо се ускоро донети још један реферат о њој (књизи Г. Мурка)“. Обећање на које смо мислили, остало је неиспуњено, те ни ми нисмо били кадри оправдати своје наде дуго времена. Сада, како је наш сарадник Г. П. Поповић писао о књизи Г. Мурка и његовој брошури реферат у једном немачком часопису (Deutsche Literaturzeitung, XXXIII, 1912, 13), то доносимо његов реферат на место раније обећаног; тај реферат се, поред књиге Г. Муркове, обазире и на његову брошуру, која је полемична против Г. Ћоровића. Реферат Г. Поповића, који доносимо у преводу, није нимало за ову прилику мењан. V.

„Нове Песме“. — Вредна издавачка-књижара Г. Светислава Цвијановића издала је, укусно опремљену, нову збирку песама Г. Милана Ракића: „Нове Песме“. (8°, 72 стране, цена 2 динара). „Српски Књижевни Гласник“ приказаће збирку опширије. Н.

„Четник“. — Према књигама енглеског ђенерала Бадена Паула („Scouting for Boys“) и Др. А. Лиона („Das Pfandfinderbuch“) израдио је Г. Др. Милош Поповић, један од најактивнијих радника на новом разумном васпитању наше омла-

дине, књигу „Четник“ (8°, 302 стране, 3·50 динара). У доба кад се повела озбиљна реч о раду на васпитним реформама, кад у том правцу раде неколике просветне организације, ова књига Г. Поповића долази двојином више добродошла. У њој смо добили најбољи „vademecum“ за нашу школску младеж, она је једна смишљено израђена енциклопедија намењена њеном физичком и духовном усавршавању. „Четник“ је једна од оних књига коју одрасли и ученици треба да дочекају као „златну књигу“, у њој ће они наћи не само учитеља који учи како се стиче и јача физичка снага, него и учитеља који учи како се развијају способности за научни рад и како се постаје јак у смислу нове рационалне етике. А. А.

Републиканска Библиотека. — Студентска Републиканска Демократија предњачи нашој универзитетској омладини. Она је издала и седму свеску своје Републиканске Библиотеке, „Право својине и колективизам“ од Б. Жакоба (8°, 43, 0.40). Писац је дао критику колективне својине и нарочито нагласио немогућност њеног данашњег остварења: он је потпуно одбацује као револуционарно решење друштвеног питања. Б. Жакоб се пита: где су способни чиновници колективног друштва? да ли би се нашла мера за оцењивање рада? оцена потреба једном члану? да ли би иницијатива била могућна? не би ли радник остао и у новом друштву само извршивач туђих планова? и тако даље. Можда. Само то је далеки идеал. И писац, ма како да није против идеализма, „јер позитивизам без надања је ружан и неплодан“, указује на стварну садашњост и тражи нехимеричну социјалну делатност, рад који рачуна са данашњицом. Ф. Л.

„Љубљански Звон“ о српској поезији. — У својој последњој свесци, за април, „Љубљански Звон“ приказује „Antologiju novije srpske lirike“, коју је у редакцији Г. Богдана Поповића издала Матица Хрватска. Приказивач, Г. А. Дебељак, истиче естетичко мерило којим су оцењиване песме. У приказу се даје повољно мишљење о српској поезији и наводе се стихови старијих и савремених српских песника.

Е. Н.

ЧИТУЉА.

Осман Ђикић. — Срби муслиманске вере у Босни и Херцеговини изгубили су 18 марта једног од незамењивих чланова своје заједнице. Тога дана умро је у свом родном месту, у Мостару, у тридесет четвртој години Осман Ђикић. Он је био један од оних људи који су оличења јавних аскета, који социјалну аскезу проглашују новом вером. „Сва наша себичност, писао је Ђикић, нека је наше задовољство што се жр-

твујемо, а средство нашег жртвовања нека је рад у корист неподигнутих, и нека тај рад иде до мучења себе!“ И то код њега нису биле само речи. Сав његов живот је у знаку тог необичног поклича. Њега су у петом разреду гимназије гонили јер је радио на протесту против однарођавања у његовој земљи. Он је хитао да заврши школовање у Цариграду и Београду па да се преда најпре родољубивој поезији, а затим и другом народном послу. Свршивши београдску Трговачку Академију, провео је неко време у Бечу и Брчкој, и после тога отишао у Сарајево, где је уређивао „Босанско-Херцеговачки Гласник“ и био један од главних сарадника „Босанске Виле“. У то време је чешће објављивао своје песме. Он их је, врло млад, почео штампати у „Голубу“, „Зори“ и „Босанској Вили“. У Београду се био упознао са свима истакнутијим писцима и у њиховој средини певао више. После „Побратимства“, збирке песама коју је у својој седамнаестој години, са Авдом Карабеговићем и Омером Сулејман-Пашићем, издао, штампао је „Ашиклије“; нешто доцније и „Муслиманској Младежи“. Од 1907 године престаје писати стихове. Увек готов на лична одрицања, он оставља „идеалну и безбрижну појезију“ и предаје се, у Мостару, мучном раду за вакуфско-меарифску аутономију; он је главни помагач Смаил-аги Ћемаловићу на одржању „Мусавата“; он тај корисни посао ради без икакве материјалне награде.

Кад је уредништво „Мусавата“ пренето у Сарајево, доведен је и Ђикић и поверено му је још и секретарство „Гајрета“, потпорног муслиманског друштва. Ђикић ту развија делатност до великог одрицања својих интереса; он ради не питајући о новчаној награди и о свом слабом здрављу; он је нештедно трошио снагу на најситније али и најпотребније народне послове. За успех „Гајрета“ да се економски оснажи, те одговори свом хуманитарном циљу, не мало се дугује Ђикићу. А подизање листа „Гајрета“, његов благотворни утицај на широке слојеве Муслимана и окупљање одушевљених просветних и књижевних радника Срба Муслимана, дело је само Ђикићевог напорног и самопрегорног рада. Најзад, он је кренуо и сарајевску „Самоуправу“ да још јаче унесе просвећеност и покрене на разуман рад запуштене кругове својих суграђана. Он је умро под теретом тог свог делања, али задовољан, као аскет чији аскетизам је користио читавом једном народу.

Рад Османа Ђикића прихватиће омладина коју је он око себе окупио својим идејама и својом несебичношћу. Старији поштоваоци обележиће дан његове смрти „Спомеником“.

Е. Н.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVIII, број 8. — 16 април 1912.

КОЛАШИНСКА ЛЕГЕНДА О КРАЉЕВИЋУ МАРКУ.

Ивану Мештровићу.

Снагом слаб, изломљене душе, исмејан и испљуван, сеђаше на високој обали језера сињега краљев син. Он је у добу кад његови суврсници напуштају мајчино крило, хватају се бојних седала и стрела отровних да отпочну витешку науку рата крвава и племените забаве господске. Заклоњен шумном трском и високом власуљом планинскога предела, он беше опружио своје танке ножице преко ивице обалске; ручицама жутим као воштанице и сухим као спарушене гране, ухватио беше своје подбуло од удараца лице, омашћено као земља влажне језерске околине. Краљевско на њем руху бејаше растрзано, ваљано и искаљано неком безбожном руком која воли да га види само на крепком, а никако на овако нејаком изданку оних који грозно заповедаху и власно распростираху своје страхотно краљевско величанство. Слабодушни Марко беше се прикрио овде да плаче, да у оваквој самоћи кроз сузе излије своје јаде и боле, — оно страшно презирање које му бејаше дар, почевши од његова краљевскога оца, па до последњега чобанина у породичној државини.

Мало даље од њега пасаху на травној обали велика стада краљевске стоке по врстама својим: говеда помешана са небројеним табунима коња, какве су само тадашњи тргови

светски давали за велике ратове, упаде у туђе државине и витешке утакмице при дворовима; дугоруке овце и козе, мазге и ослови, на којима се преко стрмених врлети преноси краљевско благо на мору трговцима; припитомљене кошуте и јелени коже којим топле краљеву ногу на поду, кад се уморан с похода двору врати; у крају велика јата пернатице и паунова, који дивљим кликтањем веселе краљевско станиште, а укусним месом својим за владарским столом драже јуначка и господска грла да их што више блаже рујевиком из Хоче и са обала Мора Сињега, а може бити и зато да се види српска господштина кад домородно гостољубље буде пробао умни Грк или лукави с мора Латинин...

Та су стада непребројна и најбољега рода, осим једнога црнога ждребета за које нико не зна откад је и одакле у табунима, које се непрестано издваја, бежи у крајеве и вришти, јер га не остављају на миру не само пунокрвци мисирски, но се на њега ритају чак и малени конијски ослови. Оно је све изуједано и изубијано: на местима где се привалила коњска копита, или где су силнички зуби нагњавили месо — израсла је по зарашћењу бела длака, те су свукуд по слабој снази разасути беличасти колутови. Из свежих му рана шиба загасита нездрава крв, а из оних које се на сунчаној припеци, а под убодима несносних ројева муха, тек развијају млази прљави и лепкасти гној, те све то масти у црну длаку и беле колутове, тако да је од некад црнога коњића постало сасвим шарено, пиргаво и суро ждребе. Оно је јадно: мршаво је да му се ребра броје, ноге му се искривиле, а бокови иза кукова сасвим угнули унутра, као да целога лета није окусило ни сламке траве, ни зрна зоби. Кад иде из основа се љуља и шевеља тамо-амо, заплеће се и стиче као да ће сад пасти. И невоља му је: ниједан попасак не прогута без удараца и крвничкога дављења...

Између стада и по њима растурили се чобани Латини, Власи и меропси српскога рода. Неки се исправили уз велике мачуге па одржавају ред, а други са крљуцима као владичанске штаке упућују овце камо је сочнија и неметиљна трава. У грубим доламама, црним кожусима, са опанцима, увијених и стежених ногу у ȍбјала, ниских чела и тупих израза, они представљаху грубу гомилу дивљачке чељади орјатскога порекла. У наоколо бејаху распоређени стражари

са копљима, праћкама и стрелама и чуваху краљевску стоку од изненадне похаре. А на средини, у сенци под високим и гранатим јабланом, сеђаше крупан сточни пристав краљев, сиромашан властеличић, у оклопу и под пуним оружјем. Он лениво гледаше у зрак, и само би с времена на време надимао груди грохотом, дајући тиме маха ропској гомили да урличе кад ждребе заврешти од уједа и удараца помамних коња, или кад какав црн и жмирав Влах приђе краљеву сину, лупи га о ледину и наслони на његове слабачке груди свој мрски опанак од коже дивљега вепра.

Плаво језеро равномерно бијаше својим широким вилама о брегове, преливаше се на зраку и мрежаше кад о његову стаклену површину ударе крилима лабудови, дивље гуске и норице. Оно бејаше зането својом песмом и својим успонама на силне бојеве које по његовим дубинама водише страшне немани и невидовности, и бејаше потпуно равнодушно и што јадно ждребе вришти и што краљевски син својим врућим сузама сла́ни његову слатку воду сињу...

А заиста беше грко краљеву сину на овом лепом дану и још лепшем месту. И сам Бог беше неправ према њему. Сви Мрњавчевићи беху обдарени великом снагом и умом, јунаштвом и смелошћу. Његов отац Вукашин беше сав од кости и крви, снаге и мужанства, какво дотле није дало ни Приморје ни Загорје, нити сваколика земља србљанска. Но он, краљевић Марко, сестрић војводе Момчила, који је, од како је бојнога клика, највећом снагом, и према њој носи најдужи мач што се, превијен на оружјеношчеву плећу, још за два лакта вуче по земљи, — прими у наслеђе да буде најслабији у целој очевој државини, да буде жалосна *мрња*, грђи и од својега претка Мрње о којем приче неће ни да чује силни Вукашин... Марко се сећаше приповести како га је отац некад хтео бацити у голему Бојану, видевши како је слабуњав. Он је, кажу, с крвавом пеном на устима доказивао светлој краљици да су Мрње били само краљеви пси и улари, а Вукашини — царски краљеви и севасти. Мајка му је спасла живот, али за то он није никад смео видети оца, није имао двора ни дворана, коња, загара ни ловаца, но је на краљеву двору био нижи и од онога Влаха што је краљеву настојнику доносио млеко и скоруп за краљевску совру. Чак кад је цар затражио у Призрен на двор краљева првенца, Вукашин је грубо

по скоротечи усмено отпоручио да у њега нема порода. За Марка није хтео у црнило чађаво ни гушчја пера умочити... А он је хтео да живи, да буде понос оца и царства српског. Чинило му се да одједном, чим би га отац само погладио руком по жуту образу, постао јак толико да би се смео бацити на рамена коњу виловиту што га је краљу на поклон скоро послао маварски кнез и ради којега краљ и дан-дани поручује из земље черкеске и арапске најезнике да га укроте и навикну на ђем челични и српску чизму и калчину... Зато Марко свакога дана бежаше из двора, иђаше за стадима и чобанима на обале језерске. Колико да се заборави. Али опет узалуд. Краљева чељад, као свако робље, бејаше нерасположена према њему и непрестано га исмеваше. Кад би наступило подне, издвојио би се, после учињенога већа, најслабији од чобана, обично какав брдски Влах, и тукао би Марка дотле док би му очи потекле а на нос и уста ударила крв. Тад је настајао дивљи урнебес: сви чобани искупили би се у наоколо, ухватили у коло, урликали и ударали у разне свирале и диплe, па кад би јадник пао онесвешћен, они би застајали и са избезумљеним изгледима робова и људождера клицали:

— Уа, краљевићу!... Уа, мрњо мрњавчевићу!...

Тако је са Марком бивало готово свакога дана. Али данас беше превршило сваку меру. Неки приморски Латинин дође на мисао да ухвати оно слабуњаво ждребе, те с осталим чобанима посади Марка на његов, као бритвин рез оштар хрбат, привеза му ноге испод трбуха, обуче му наопако кожух, опали неколико врелих задланица, па пусти ждребе у сав трк, забивши му пре тога у изрешетану кожу неколико глоговик трна. Ждребе јурну у табун, те се подиже ђаволска мешавина. Коњи се уплашише, завришташе, почеше скакати и ударати и ждребе и јахача. Изврнут кожух узнездрави свуколику стоку. Хрти и карамани заурлаше, осли заревеше, овце заблејаше, и за тренут, па све пође у ковитлац, да се прашина из траве поче дизати. Земља затутња, а клицања проломише зрак да планине почеше одјекивати.

Марко се освести у некој мочарној удољици тек после неколико часова. Он напреже сву своју снагу, пободуљке дође на обалу језерску, седе да се исплаче и после баци у водену бездан. Сузе му се у неколико редова сливаху низ лице и праху прљавштину и са њега и са руку. Груди му се на-

димаху од душевнога бола и беху готове да прену као скленица кад се удари о кам. Он, краљев син, презрен од оца, заборављен од света и испребијан од ове дивље гомиле робова који би требали да му буду понизне слуге! Краљев син, па ни мало боље судбине ни бољега живота од онога ишаранога ждребета, на које се и ослови ритају својим сићушним копитама. Зато је боље прекинути ово мучење, но и даље бити ругло чак и поганским Власима и каљавим меропсима скадарских долина. Утонуће у језеро и умрети, а ваљда ће му ду душа прећи у какву крештаву језерску птицу, да после сваке ноћи одлази оцу на прозоре и крештањем му квари уморни сан као каква злослутница. Ваљда ће се тако осветити...

Но баш у тај мах, кад беше заустио да изговори слатко име матере своје и да се у језеро хитне, Марко као да чу и привиде како му се неки роб чобанин, ту скоро купљен на тргу за две овнујске коже, кези и шапуће: „Узалуд, мрњо краљевска. Твоју слабу и смрдљиву пут ни водене немани не би кушале. Нема ништа од твога краљевскога величанства!...“ Марко се трже да пљуне на ту купљену ствар, али виде да је то било само привиђење. Али опет страшна увреда удари по његову срцу као нож. Он изненадно осети неку неодољиву жељу да живи и да се свети. У том тренутку њему паде на памет да горе негде у планини има лековити извор где виле воду пију и који лечи сваку рану и сваку бољку, Поћи ће да га тражи, па ће га или намера намерити, или медведи и сури вуци растргнути... И пође.

С тешком муком изиђе на прву лазину коју окружаваше густа липова и јаблановa шума. Седе да мало одахне, но у том причу као да мало дете плаче. Саосећање покри његову изранављену душу. Он лагано пође од шумарка до шумарка, док под једном лиснатом липом не спази златну колевку и у њој до пола откривено детенце, сјајна лица и златне косе, где се немоћно ручицама брани од муха. Марко брзо притрча, одломи једну гранчицу, растера мухе, клече на колена, пољуби остављена малишана, па га поче љуљати и забављати. Колеба он колевку, а срце му се растужило и постало непресушни извор топлих суза. Плаче он да расцвили и дрво и камен. Нариче краљев син сасвиим гласно, јеца и јекће, бројећи читаве жалопојке, како је невинашче, по свој

прилици, као и он краљеве крви, но јамачно има оца тврдог срца као што је његов, па је бачено овде да га зверови крволочно поједу... Дете се ућутало, гледа га и осмејкује се, али и њему сузе иду као да разуме како се за њим нариче. Марко се још једном саже, уснама му осуши обрашчиће од суза, па настави још гласније и жалостивније.

Марко би брзо препукао, да се пред њим нечујно не обрете дивна жена, сва у сјајном као сунце оделу, божанскога лика и топле милоште, да му се сузе одмах пресекоше. Жена седе, узе дете преко крила и даде му дојку, гладећи га руком по златној коси. Преко колевке погледа Марка и нежно га упита:

— А зашто ти плачеш и нарицеш?

— Што сам слаб, па ме свако бије...

— Зар те отац не брани?

— Не. Слабога нико не воли и не брани...

Дивна жена надоји дете, метну га на траву поред себе, покри, и опет погледа на Марка:

— Ти си добар и задужио си ме. Тражи шта хоћеш да ти дам.

— А можеш ли ми дати што ми је од потребе?

— Могу, Марко сине, могу...

— Нећу много — поче Марко да муца: — дај ми да будем јак, да ме више нико не може бити. А очеву златну столицу одринућу као псеће корито, и поћи ћу кроз земље и градове да браним све слабе и нејаке као што сам ја... Дај ми!

Непозната жена нежно га узе на крило и даде му дојку. И сисаше Марко као да му утроба одавно није видела хране. Жена га одби, исправи на крило, пољуби у чело и обазре се преко њега по лазини, док не угледа један камен, пободен у земљу, но велик као омања колиба. Показа му га прстом и заповеди да га диже. Марко без предомишљања скочи и подиже га до колена, па спусти, а жена га опет позва и даде му дојку. Пошто сам испусти дојку, жена му рече да диже камен. Он се исправи, осети како му силна снага бије кроз тело, те му очи засјаше, а здрава румен удари у лице. Радосно доскочи до камена, плаховито га диже до изнад прсију, али га брзо спусти и задовољно хукну, као да хтеде рећи како га камен умало свега не строши. Жена му и по трећи

пут даде дојку и нареди да диже камен. Марко га брзо шчепа, издиже и лудо замахну преко себе. Камен паде у језеро уз такав пљесак и пљусак да стади појурише у ковиталац, а чобани помислише да се језерска неман с вилама бије.

— Сад сам јак!...

С оваким радосним усркликом затрча се Марко к чудној жени, па је стаде грлити и љубити као што здраво дете грли своју мајку. Кад га жена матерински поглади по глави, он застаде и поче разгледати своје груди и удове. У том тре нутку одећа на њем поче пуцати, те спази како му се мишићи на удовима надимају и расту, а груди шире и он постаје све крупнији и снажнији. С дубоким поштовањем застаде пред божанском женом и са дивљом радошћу показиваше јој своје голе руке како су му набрекле и како рукави пуцају. Жена га још једаред пољуби, па махну руком да иде. Марко појми да је ред да се измакне и пође. Али кад хтеде да уђе у честу, он се изненадно окрену к жени и молећиво проговори:

— О, мајко, смилуј се и дај снаге још оном ждребету шареном!

— Узми и не обазири се више. Ово ћеш дати ждребету, и зваћеш ме само кад ти највећа невоља буде...

Жена при овом откиде неколико стручака неке незнане траве, даде му и удари длан о длан, те све муњевито ишчезе. Држећи траву у руци, Марко се упути пољем и зеленилом право к ждребету. Чобани га спазише и зачудише се. У порасту не беше већи, али му снага изгледаше као наливена. Врат забрекао као дебло, руке као облице, а ноге праве стӯпе. Помислише да су га у шуми осице испецале, па је отекао. И не гледајући на њих он приђе ждребету и пружи му траву. При том доскака један жерави парип и хтеде да учини по старој навици, но га Марко олако тресну песницом по челу, да се коњ одмах скљока као да му се све четири пресекоше. Чобани потрчаше. Одједном, чудо и са ждребетом. Оно поче на глед да расте и дебља, докле не постаде као добро утовљени трогодишњак. Ране му за тренут зарастоше, крв и гној застаде и изби на тим местима длака место пређашње крви и гноја. Осим тога сва длака блесну пуним сјајем разноврсних преливања, те из досада прљавога и јад-

нога ждребета постаде шарац, каквог седло шимширово никад видело није.

Шарац фркну, удари ногом неколико пута, врисну и одскака у табун да мери своју снагу, а Марко, намрштен и страшан, приђе к Латинину што га је мало раније онако мучио, и кљуцну га прстом по образу. Са целим гужвама крви роб испљува два зуба, а остали, запрепастивши се од тога, јурнуше на Марка као побеснело робље. Један узмах руку беше довољан да у страшном нереду све као снопље попада око њега, а он, не мичући се и нем у својем величанству, стајаше као каква планина. Пристав то спази, дојури и, заклоњен штитом, окрену копље. И не гледајући га, Марко се маши за копље и као какву трску изломи га и баци око себе. Сви се следише. Пристав баци штит и као псето паде на колена и поче да моли. То учинише и остали. За Марка беше доста, те кликну Шарца. И баци се див на халу. Земља попусти до шарчевих колена. Као каква стена уз планину, привали се Марко уз високо уздигнути коњицов врат, и ноге му се спуштаху до груди као кратки ступови срчеви. Једнако потањајући у земљу до колена, Шарац пође напред, осећајући на својем врату место јаких вођица Маркову руку. Земља поче потмуло да тутњи. Чобани поустајаше, побацаше капе у вис и заклицаше:

— Здраво да си Краљевићу Марко, весели се, земљо, ето ти јунака!...

Гр. Божовић.

ЧВОРАК.

Ја метнух својој суседи још парче ћурана у тањир. Она ми захвали и рече: „Врло је незгодно што он увек долази тако касно“.

Ја климнух одобравајући главом, и уверавао сам је да и ја више волим добро печеног ћурана него најбоље рибе.

Она ме погледа зачуђено, и прсну у смех јасан као сребро.

— Изврсно! Дивно! Какав неспоразум! Ја сам мислила на „њега“, а ви мислите на печене ћуране! То морам да причам Петру Павлу.

— Опростите, милостива госпођице, ја нисам знао да сте верени.

— Верена? Та ја говорим о Петру Павлу!

Овог пута у њеном гласу опажало се пребацивање, а кад сам је ја почео искрено убеђивати да не познајем никога ко би се тако звао, она се одмаче од мене.

Она проговори тихо неколико речи с господином који је седео десно од ње; после кратког времена зачу се около жамор и шапат; престадоше да једу, и баш кад сам хтео да потражим за себе још парче живине, ја спазих како су очи свих присутних управљене на мене. Ја додирнух кравату. Она је стајала на свом месту, а и иначе ништа није било у нереду.

— Можда сам салату увукао у уста ножем; треба да се мало приберем, помислим ја и узмем колико сам могао хладнокрвније масни батак са платице.

Али нисам могао да га у миру поједем. Мучило ме је што су толики лорњони и цвикери тако оштро управљени на мене. Ја постадох несигуран и убадао сам виљушком унаоколо. Ово парче печења као да оживе; гонио сам га по целом тањиру, и кад сам га најзад дохватио, ја поклизнух ножем тако јако да сос прсну у висину и на хаљину мојој суседи. Ја јој се извиних и започех борбу поново.

Сад сам хтео да то изведем боље, и са прикривеним бесом приковах чврсто јогунасти батак за порцелан. Тек што сам га дохватио и почео енергичним покретом дубоко да засецам у месо, кад мој vis-à-vis, један плавокоси господин са меланхоличним цртама лица, прекиде опште ћутање, и запита ме устрецталим гласом у басу: Ви, дакле, не познајете Петра Павла?

Ја осетих електричан удар у левој руци, и са пробураженим ћураном излетих прштећи из тањира. Сада је лежао ту, на белом стоном застирачу, и ја увидех да је за мене изгубљен.

Сав срдит, хтео сам баш да кажем непријатном питачу да сви људи по имену Петар Павле иду до врага, кад се гости око стола јако узбунише.

Сви устадоше са столице, и неколико дама похиташе вратима, на којима се указа један осредњи, дебео господин.

Скидоше с њега шешир и врскапут; после дуга времена.

круг око њега се растури, и под руку са нашом домачицом он приступи своме месту.

Опазио сам како се сви присутни веома труде да махањем главом и клањањем привуку пажњу на се, и опазио сам како се озаравају лица оних којима он поверљиво отпоздрави.

Али ме изненада прикидоше из мога посматрања. Један господин привукао се до мене, и узбуђено ми шану на уво: „Не брукајте се више! То је Петар Павле!“

Ја га погледах с толиким неразумевањем да се овај сажали на мене и понови још једанпут: „Петар Павле Хубер!“

При томе он диже обрве у вис и изокрену очима тако да су му се виделе само беоњаче.

Ја разумедох да морам да изгледам као да сам га на сваки начин разумео, и учиних да преко мог лица прелети осмех сазнања. „Ах, опростите! Наравно! Како се само може... опростите!“

Затим седох и реших се да ове вечери отварам уста само за јело. Ову намеру остварио сам врло лако, пошто је пажња свих гостију била управљена на Петра Павла.

Своју дебелу главу он је наслонио на леву руку, и загледао се сањиво преко стола.

Послужитељ, који је са плитицом стајао иза њега, дизао је у вис час једну, час другу ногу, кривио лице у бону гримасу, јер би сваки час опекао прсте.

Најзад се Петар Павле trже, погледа бесвесно у слугу, и узе парче паштете од дивљачи.

Усред сечања, он одједном метну на страну нож и виљушку, прекрсти руке као Наполеон у „Madame Sans-gêne“, и рече: „Понос жене јесте пониженост пред судбином“.

Тек тада поче он даље да једе. Утисак удара био је ванредан.

— Јесте ли чули? Понос жене... ах, колосално! Како дубоко! А уз то како просто!.

Господа су замишљено гледала у стоњак, и дубоко размишљајући махала су главама, даме су се утркивале да им у очи наиђе познати „блесак“. Домаћица је са триумфом посматрала у наоколо, а једној матрони у годинама казивао је њен сусед ову реченицу кроз цев за слушање.

Тада и она усхићено затресе главом, и отвори уста без зуба.

— Ах како је лепо! Та то је изванредно! Понизност жене.. да, да... јесте судбина поноса... ах... ах... дивно! заиста дивно!

Међутим, Петар Павле појео је већ две паштете, а затим још једну.

Кад је појео и трећу он поново утону мисли.

Надао сам се да ће он уз идуће јело рећи опет нешто, јер сам услед општег узбуђења наређивао да ме чешће послужују.

Нисам се преварио у своме очекивању.

Кад је опазио да се друштво довољно прибрало да може поднети нов удар, он растури своју косу преко чела, и гледајући продирљиво у домаћицу, он рече лагано, наглашујући сваку реч: „Ренесанс је патина антике".

Овог пута последице су ме забринуле.

Господа и госпође почеле су се вртети на својим седиштима и гледали су се укочено у очи по неколико минута. Затим настаде лом.

— Дакле то је... то је управо баснословно! То је... ах, Боже... то је управо Петар Павле!

Слављеник изабра за себе три комада печења; ја сам га посматрао оштро и решио сам се да га превазиђем бар с једним. То сам учинио, и био сам већ одавна готов, кад су матрони још непрестано викали кроз цев за слушање ову изреку.

Она није могла никако да изиђе с тим на крај, и напослетку рече зловољно: „Та ја то не разумем." На њену срећу у том тренутку устао је Петар Павле, и изјавио је болно изненађеним гостима да мора посетити још једну добротворну представу.

Али кад се читава гомила његових поштовалаца стаде око њега да тиска, да би се опростила с њиме, он се умекша и још рече: „добротворна представа је онда добра кад добротворство није представа и кад представа није добротворство".

И сада је могао да иде.

Тако сам упознао славног списатеља Петра Павла.

Лудвиг Тома.

(С немачког превела П. Л.)

ЗАШТО?

ПРИПОВЕТКА ИЗ ВРЕМЕНА ПОЉСКИХ УСТАНАКА.

V

Мигурски није живео у касарнама, него у свом засебном стану. Цар Никола I захтеваше, да деградовани Пољаци не само сносе сву тежину суровог солдачког живота, него и да трпе сва она понижења, која су имали да издрже у оно доба прости војници; но већина оних простих људи, који су имали да извршују те његове наредбе, схватали су сву тежину положаја ових унесрећених и понижених људи, и крај свега тога, што је врло опасно било не извршавати цареву вољу, — они је нису извршавали, кад год су то могли. Негда прост војник, полуписмени командант онога батаљона, у који је био послан Мигурски, схватао је положај овог негда богатог, образованог младог човека, који је изгубио све што је имао, жалио га је и уважавао, и чинио му сваковрсне олакшице. А Мигурски није могао да не оцени добродушност пуковника са белим залисцима на буцмастом солдачком лицу, па — да би му се одужио за то, — пристао је да поучава у математици и француском језику његове синове, који се спремаху за војничку школу.

Живот Мигурскога у Ураљску, који се тако отезао већ седми месец, био је не само једнолик, тужан и досадан, него и тежак. Осим четног командира, према коме се трудио да остане у што већој удаљености, све му је друштво био само један прогнани Пољак, мало образован и лукав, непријатан човек, који је овде трговао с рибом. А главни терет живота Мигурсковог састојао се у том, што му је тешко било да се навикава на оскудицу. После конфискације његовог имања није имао никаквих средстава за живот, и он је како тако животарио, продајући златне ствари, које му беху остале.

Једина и велика радост његовог живота после његовог прогонства беше дописивање са Албином, о којој му је, после његове посете у Рожанци, остала у души поетична и мила представа, која је сад у изгнанству постајала све лепша и лепша. У једном од првих својих писама, она га је међу осталим питала, шта значе речи из оног његовог писма: „ма какве

да су биле моје маште и жеље...“ Он јој одговори, да јој он сад сме признати, да су његове маште и снови тада били, да је назове својом женом. Она му одговори да га воли. Он јој одговори да би боље било да није ни писала то, јер је страшно и помислити о оном, што је могло бити, а што је сада немогућно. Она одговори, да то не само да није немогућно, него да ће то неизоставно и бити. Он јој одговараше, да не може примити њену жртву, да је у његовом садашњем положају то немогућно. Наскоро после тог свог писма, он доби упутницу на две хиљаде златника. По печату на куверту и по рукопису, он познаде да је то послала Албина, и сети се, да јој је он, у једном од првих својих писама, у шаљивом тону описивао оно задовољство, које он сад осећа, зарађујући давањем часова све, што му је потребно: — новаца за чај, за дуван па чак и за књиге. Метнувши новац у други куверат, он га посла натраг с писмом, у коме је мољаше да не квари њихове свете односе новцем. Он јој писаше, како он има свега доста, и он је потпуно срећан, знајући да има таквог пријатеља, као што је она. На том се заустави њихово дописивање.

У новембру сеђаше Мигурски код потпуковника, поучавајући дечаке, кад се наједаред зачу звук звонцета са поштанских кола, по смрзнутом снегу зашкрипаше саленци од саоница, и зауставише се код улаза. Деца искочише, да виде ко је дошао, Мигурски остаде у соби, гледајући према вратима и очекујући, да се деца врате, — али на врата уђе сама потпуковница.

— А к вама су, „пане“, дошле некакве госпође, питају за вас, — рече она. — Мора да су из вашег завичаја, изгледају као Пољкиње.

Да је ко питао Мигурског, сматра ли он за могућно да Албина дође код њега, он би казао да је то немогућно; но у дубини душе он је њу чекао. Крв му јурну према срцу, и он, сав задуван, у предсобље. У предсобљу је дрешила мараму на глави нека дебела, рапава жена. Друга женска улазаше на врата пуковниковог стана. Чувши за собом кораке, она се окрете... Испод капе сијаху живе и радосне, широко размакнуте, сјајне очи Албинине са обрвама, пунима иња. Он се упрепасти и не знађаше, како да је дочека, како да се поздрави. „Јузју!“ викну она, зовући га тако, како га је звао њен отац и како га је она звала — сама у себи, обгрли ру-

кама његов врат, приљуби се уз његово лице својим зарумемелим хладним лицем и засмеја се, и заплака.

Дознавши, ко је Албина и зашто је дошла, добра пуковниковица прими је и задржа је до сватова код себе.

VI

Добродушни пуковник изради одобрење од више власти за венчање. Из Оренбурга добавише католичког свештеника, те венчаше Мигурске. Жена четног командира беше кума, један од Мигурскових ученика носио је икону, а Бржозовски, прогнани Пољак, беше девер.

Албина је, ма како да то може чудновато изгледати, страсно волела свога мужа, али га нимало није познавала. Она се тек сада мало по мало упознавала са њим. Само се по себи разуме, да је она нашла у живом човеку са телом и крвљу много чега свакидашњег и непоетичног, чега није било у оној слици, коју је она носила и гајила у својој уобразиљи. Но зато, баш зато, што је то био човек са телом и крвљу, она нађе у њему много тако природног и доброг, чега опет не беше у оној замишљеној слици. Она је слушала од познаника и пријатеља о његовом јунаштву у рату, и знала је за његову храброст приликом губитка имања и слободе, и представљала га је себи као јунака, који увек живи узвишеним херојским животом, — али сад, у свакидашњем животу, он се са својом необичном физичком силом и храброшћу показа као кротко, смирено јагњешце, као најпростији, сасвим природан човек, са добродушним шалама, са оним истим детињским осмехом осећајних уста, окружених плавом брадицом и брковима, који ју беше занео још у Рожанци, и са вечно задимљеном лулом, која јој је била нарочито досадна за време трудноће.

И Мигурски је тек сад упознао Албину, и у Албини је први пут упознао жену. Јер по оним женама, које је он знао до женидбе, он није могао знати жене. И оно, што је он познао у Албини, као у жени уопште, зачудило га је, и пре би га могло разочарати у погледу жене уопште, да он није осећао према Албини, као Албини, нарочито нежно и благодарно осећање. Према Албини, као према жени уопште, он је осећао љубазну, у неколико ироничку снисходљивост; али према Албини као Албини осећао је он не само нежну љубав,

него и усхићење, осећање неисплативог дуга за њену жртву, која му је дала незаслужену срећу.

Мигурске је њихова љубав усрећавала. Упутивши сву снагу своје љубави једно на друго, они осећаху, посред туђих им људи, осећање, које би морала осећати два људска бића, која су зими залутала, мрзну се и једно друго загревају. Радосном животу Мигурских много је доприносило и то, што је уз њих била и стара Албинина дадиља Лудвика, смешна, добродушна гунђалица, која се заљубљивала у све мушке.

Мигурски беху срећни и у деци. После годину дана роди им се мушко дете. Годину и по после тог детета — девојчица. Мушкарчић беше иста мати: исте очи и иста живахност и милина. Девојчица беше здравачко, лепо зверче.

А несрећни беху Мигурски због удаљености од завичаја и, што је најглавније, због терета свог непријатно-пониженог положаја. Нарочито је то понижење тешко подносила Албина. Он, њен Јузјо, херој, идеал човека, морао је да, као у фронту, право стане пред сваким официром, да прави пред њим извесне покрете са пушком, да иде на стражу и да се покорава без протеста.

Осим тога, из Пољске су добијали најнеповољније гласове. Скоро сви блиски рођаци и пријатељи беху или прогнани, или, оставши без игде ичега, беху побегли у иностранство. Но за саме Мигурске не беше никаква изгледа, да ће овом њиховом положају ма кад доћи крај. Сви покушаји да се изради помиловање или макар одлакшање садашњег положаја, покушаји молбе да се Мигурски произведе за официра — све то остаде без успеха. Цар Николај је приређивао смотре, параде, вежбања, ишао је по маскенбаловима, упуштао се у шале са маскама, јурио је без потребе по Русији из Чугујева у Новоросијск, Петроград и Москву, застрашавајући свет и сатирући коње, и кад би се понеки слободнији човек усудио да га обавести, молећи га да олакша судбину прогнаних декабриста или Пољака, који су страдали због оне исте љубави према отаџбини, коју је и сам Николај хвалио и величао, — он би тада, истуривши груди, задржавао тек макар на чем своје оловне очи, па би рекао: „Нека служе. Рано је“, као да је он тобоже знао, када неће бити рано, и кад ће бити време. А сва његова околина: генерали, камерхери и

њихове жене, који су се хранили око њега, уживали би у необичној проницавости и мудрости тога великога човека!

Но уопште, у животу Мигурских било је више среће, него несреће.

Тако проведоше пет година. Али наједаред се сурва на њих неочекивана, страшна несрећа. Разболе им се с почетка девојчица, а после два дана разболе се и синчић: проведе три дана у страшној ватри и без лекарске помоћи (никога не могоше наћи) — четвртог дана умре. Два дана после њега умре и девојчица.

Албина се не удави у Уралу (реци) само стога, што не могаше без страха замислити себи положај свога мужа, кад би он дознао за њено самоубиство. Но њој беше тешко живети. Пре тога увек радена и предана својим домаћим бригама, она сад остави све своје послове Лудвики, а сама је седела по читаве сате без посла, ћутећки гледајући у оно, на што би јој случајно пао поглед, или би тек наједаред скочила и побегла у своју собицу, па би онде, не одазивајући се на мужевље и Лудвикине утехе, тихо плакала, само одмахујући главом, молећи их да оду и да је оставе саму.

Преко лета би одлазила на дечји гроб, па би тамо седела, раздирући своје срце успоменама на оно, што је било и што је могло бити. Нарочито ју је морила мисао о том, да би деца могла остати жива, да су живели у вароши, где би им могла бити указана медицинска помоћ. „Зашто? зашто? — мислила је она. — И Јузјо, и ја — ми ништа ни од кога не тражимо, осим то, да он може живети онако, како се родио и како су живели његови дедови и прадедови, а ја само да живим уз њега, да га волим, да волим моје малишане, да их васпитавам“.

„И сад наједаред дођу, па њега муче, прогоне, а мени отимају оно, што ми је милије од очњега вида. Зашто? Због чега?“ даваше она то питање људима и Богу. И не могаше замислити себи, да би се на то питање могло дати ма каквог одговора. А без тог одговора не беше живота, и живот њен застаде. Јадни живот у изгнању, који је она пре умела да украшава својим женским укусом и лепотом, постаде сад несносан не само њој, но и Мигурском, коме је било тешко због ње и који не знађаше, чиме да јој помогне.

VII

У то, за Мигурске најтеже, време дође у Уральск Пољак Росоловски, који беше умешан у грандиозном плану побуне и бегства, што га беше удесио у то време у Сибиру прогнани пољски свештеник Сироцински.

Росоловски, исто као и Мигурски, као и хиљаде других људи, кажњених прогонством у Сибир за то, што су хтели да буду оно, што су у ствари и били по свом рођењу — то јест, да буду Пољаци, — тај Росоловски беше умешан у ту ствар, беше кажњен за то шибама, и упућен као прост војник у онај исти батаљон, где је био Мигурски. Росоловски, бивши учитељ математике, беше дуг, погурен, мршав човек, са упалим образима и мргодним челом.

Одмах првог вечера, кад је дошао, Росоловски, седећи при чају код Мигурских, поче, наравно, причати својим полаганим, спокојним крупним гласом о оној ствари, за коју је тако љуто страдао. Та се ствар састојала у том, што је свештеник Сироцински организовао у целом Сибиру једно тајно друштво, чији се циљ састојао у том, да с помоћу Пољака, уврштених у козачке и линијске пукове, побуни војнике и осуђенике, да подигне на устанак тамошње досељенике, да узме у своје руке артиљерију у Омску, и да све ослободи.

— Па зар је то било могућно? — запита Мигурски.

— Још како, — све је било готово, — рече Росоловски, мрштећи се мрачно, па полагано, мирно исприча цео план ослобођења и све предузете кораке за успех самога устанка, и, у случају неуспеха, за спасавање завереника. Успех би био сигуран, да нису издала два неваљалца. Сироцински је, по речима Росоловског, био човек генијалан и од велике душевне снаге. Он је и умро као јунак и мученик. И Росоловски равномерним, спокојним басом стаде приповедати подробности казне, на којој је, по заповести власти, морао присуствовати и он сам заједно са свима, који су били суђени због те ствари.

— Два батаљона војника стајаху у два реда, као нека дуга улица. Сваки војник имао је у рукама по једну витку палицу, и то такве *Царски установљене и одређене* дебљине, да само по три могу ући у пушчану цев. Првог поведоше доктора Шакаљског. Два војника су га водила, а они, што су имали палице, ударали би га по разголићеним леђима, кад

би стигао до њих. Ја сам то видео тек тада, кад је прилазио ономе месту, где сам ја стајао. Дотле сам ја слушао само добовање добоша, али после, кад се већ могао чути фијук од прућа и лупа удараца по телу, ја сам знао, да он прилази. И ја видех, како су га вукли војници, и он је ишао, уздрхтавајући се и окрећући главу час на једну, час на другу страну. И једаред, кад су га водили испред нас, ја чух, како руски лекар говораше војницима: „Не удрите јако, смилујте се". Но они су непрестано шибали, и кад га проведоше поред мене по други пут, он већ не иђаше сам, него су га вукли. Страшно је било погледати на његова леђа. Ја зажмурих. Он паде, те га однесоше. Затим поведоше другога, па трећег, па четвртог. Сви падаху, све односаху, — једне на мртво име изшибане, друге једва живе, а ми смо непрестано морали стајати и гледати. То је трајало шест сати — од ране зоре па до два часа после подне. Последњег поведоше самог Сироцинског. Ја га одавна нисам видео, не бих га познао: тако беше остарео. Голо тело беше мршаво, ребра су јако упадала у очи над упалим трбухом. Он је ишао онако исто, као и сви, дрхтећи и завраћајући главу при сваком ударцу, али не јаукаше и на глас читаше молитву: Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam. („Смилуј ми се, Боже, по великој твојој милости").

— Ја сам то сâм чуо, — брзо и промукло проговори Росоловски и, затворивши уста, зашишта носом.

Лудвика, која је седела код прозора, горко плакаше, покривши очи марамом.

— Такве ствари не треба тако подробно описивати! Зверови су зверови, и ништа друго! — викну Мигурски и, бацивши лулу, скочи са столице, и брзим корацима оде у мрачну спаваћу собу. Албина сеђаше као скамењена, упрвши укочене очи у мрачни угао собе.

(Наставиће се.)

Лав Толстој.

(С руског превео Јован Максимовић.)

ТАМНА ИСПОВЕСТ.

Мислите зар не кључа крв у мени,
Да срце моје не раздиру чежње;
Дух не пребива у суморној жени,
Ил' душа да ми покопала тежње?

Зар не видите да је очи моје
Са својим жаром напустило лето,
На усне јесен утиснула боје,
Власи ми зима поздравила, ето!...

Зар поглед један не каже Вам јасно,
Да ми за тугу ову нема риме
Довољно звучне да процвили гласно,
Ни стиха силног да одјекне њиме

Сав понор јада што мој живот крије.
Нит' игда строфу створио је песник
Да и најблажег чина трагедије
Удеса мојег може бити весник.

Даница Марковић.

БЕСАНИЦА.

Кроз окно гледам у ноћ свијетлу... Тија
ведрина трепти изнад трга глуха,
а бледи уштап са ведрине сија.

На тргу мурве снију тавне, густе —
не мичућ, листа, ко нит с лаког ћуха
да никад нису задрхтале пусте.

А стара кула морем сјену шири —
а море кули трошне зиде мочи
таласом хладним, што се још не смири.

А ја кроз окно у ноћ гледам тију
и чекам санак да ми склопи очи,
што с ноћи свијетле болну сладост пију.

Ја гледам у ноћ, која уснут' не да —
а мјесец ноћној у тишини с неба
кроз окно моје ко да жудно гледа.

И ко да пита: „Зашто самац бдијеш,
док санка лака твојој груди треба —
и зашто зјена отворених снијеш?“

И ноћ пролази нечујнијем ходом
и тихо дише, док свуд живот шути
под неизмјерним лазурнијем сводом.

И ноћ пролази јасна и без гласа,
ко да јој тихог дисања не мути,
нит крило лако пролазнога часа.

А први пјетли из суседства поју,
ко рујну зору навјештајућ' нову —
док ја у руке главу стискам своју.

И ко да видим нове зоре зраке,
гдје с врха кршних планина ме зову
на ноге с њима да поскочим лаке.

А нетко мени топлим над јастуком,
а нетко мени мрмори с тихана,
и мене меком уљуљава руком.

„Ох, склопи очи, трудне очи склопи,
у крилу лаког да починеш сана,
што жедно срце као роса кропи.

Ах, неће мирно данак да пробдије
тко, жељан мира и покоја сласна,
тко није ноћи проспавео тије.

Ох, неће мирно да се за се труди
тко мирно није након труда часна
уморне своје окријепио груди.

Све што живота слиједило је гласу,
све што по стази хрлило живота,
ко да на шумном жури се таласу —

све што је чела трудило се знојна
у журном колу, којим свијет се мота,
све ко сред поља смирило се бојна.

Па и ти с вреве минулога дана,
па и ти у ноћ своју спусти главу,
ко да са часног враћаш се мегдана.

И снивај тихо — иза тихе сање
једнаку опет да угледаш јаву,
једнако свјетло да угледаш дање.

И снивај тихо — као путник трудан,
те незна пута што му живот спрема,
а јутром рани, новог пута жудан.

И снивај тихо — па се лак пробуди,
и док за тобом смрт се влачи нијема,
ти неутрудан за живот се труди".

И ноћ пролази нечујнијем ходом
и тихо дише, док свуд живот шути
под неизмјерним лазурнијем сводом.

И ноћ пролази јасна и без гласа,
ко да јој тихог дисања не мути
нит крило лако пролазнога часа.

И ноћ пролази — а ја склапам очи
и ћутим крило лаганога сана,
ко с њег на срце да се роса точи.

И ноћ пролази — топлим над јастуком
док мени нетко мрмори с тихана
и мене меком уљуљава руком...

Марин Сабић.

ОЧЕ НАШ...

Оче наш, јеси ли Ти? Или Ти, ко си
Коме дадосмо име к и другој ствари...
И свукосмо Те к нама са престола Твог, —
И снимисмо Ти лик, величанствен и стари
И сада знамо какав облик носи
Јехова, Алах, Буда и Бог...

Јеси ли Утвара само нашег ма́штања
И символ пра́штања?
Деспот што робље држи у мемли...
„Да буде Твоја Воља на Небу и на Земљи?“
Монарх и Самодржац укупне власти
И инквизитор за наше страсти?

Господе, јеси ли *то?* — Или, Ти, ко си,
Што тако дивно шараш цветове?
А нежан...
У страшном гневу рушиш светове,
Чији дах један у хаос носи
Све што си сам Ти створио,
И с прахом ра̑вни непокорне
И оне што си покорио?

Ти, који држиш у својој армади
Суђаје грозне, свеопипљиве,
Што чине да мру и гину млади,
А држе старце сипљиве...
Што милијуне мо̀ре глађу,
Док један ужива, а сит...
И потиштених трошну лађу
Стрпљења и надања,
Руше у пену, ломе о стену страдања...
Док зликовцу су штит!
...Видиш ли слутњи страшно врење?
Не води нас у искушење,
У сумњу, што мрзне ум...

Стеван Петров Бешевић.

ВЕТРОМ ШИБАНИ.

Волим твоје уде сазреле и вруће
И немирно око што лудошћу жеже,
Волим те кад лицем плане ти чезну́ће,
Кад се мрком кожом проспу руже свеже.

Волим твоје руке похотне и мале
Волим твоје тело кад живцима цепти;
Тисућ капи крви лије се у ва̂ле,
Од страха пред Новим сваки дамар трепти.

Волим те и нико волети те неће
Живцима што дрхћу хиљадама капи,
Док демонска рука пожудно нас креће
До пред амбис страсти што пред нама зјапи

Час у грчу плачеш, час јецаш очајно,
Час се звонко смејеш ко сулуди па̂ни.
Ја те волим јер смо немирни бескрајно,
Дршћући ко вали ветрином ши̏ба̂ни.

Да отворим жиле хтео бих у трену
И ти на њих усне да поставиш жудно,
И крв да ми сисаш, док ти жудње вену.
И, док мрем, да топлиш моје тело студно.

И тад, отрована дахом мога леша,
Да ме гризеш док ти трну уди голи,
Да кричиш док ти се жуч крвљу комеша
И да свесно појмиш онај понос холи,

Кад се дивље, лудо само крвљу воли.

Милутин Бојић.

ЈЕДАН ФРАНЦУСКИ РОМАН ИЗ XVII ВЕКА: „КНЕГИЊА ДЕ КЛЕВ“, ОД Г-ЂЕ ДЕ ЛАФАЈЕТ.[1]

За *Кнегињу де Клев* може се рећи оно што јеЛарошфуко, пријатељ Г-ђе де Лафајет, говорио о љубави: „Ту је исти случај као с појављивањем духова: сви говоре о њима, али су их мало њих видели“. Назив тога дела је, исто тако, врло познат, али се не познаје довољно само дело. То је штета, као што ћете видети: при том се губи једна лепа поука и једно велико уживање.

Предмет *Кнегиње де Клев* је ванредно прост и може се свести на неколико речи: то је историја једне удате жене која воли другога а не свога мужа, и која жели да остане честитом. Ево какав је, изложен у једној дугој анализи пуној цитата, развој ове интимне и патетичне драме.

Г-ђица де Шартр појављује се у својој шеснаестој години на двору Хенрика II и привлачи погледе целог света; „и мора се мислити да је то била савршена лепота, јер је изазвала дивљење на једном месту где су били тако свикли да гледају лепе особе“. То је девојка бојажљива, беззлена и чиста, и прожета најбољим моралним лекцијама, које јој је њена мудра мајка обилато давала. Сутрадан по свом доласку у Париз, она наилази код једног златара на кнеза де Клев, племића „савршено лепог стаса, ваљаног и господственог“, који се одмах лудо заљубљује у њу и тражи је за жену. Она не одговара на његову љубав, али га ипак узима, „с мање одвратности но кога другог“. Мало времена после њиховог венчања враћа се с пута неодољиви војвода де Немур, „најлепше саздан човек на свету“, једно право „узор-дело природе“. Тај Дон Жуан допао се чак енглеској краљици Јелисавети, и говори се о његовом ступању на престо као о једној ствари сасвим блиској Кнегиња де Клев га је први пут видела на једној игранци у Лувру, где је по заповести краљевој играла с њим.

„Игранка поче, и док је она играла с Г. де Гизом, зачу „се код врата повелик шум, као да неко улази и да му се

[1] Одломак из конференције *о Г-ђи де Лафајет*, држане на француском језику у „Француском Књижевном Друштву“.

„прави место. Г-ђа де Клев заврши игру, и, док је тражила „погледом некога кога је намеравала да узме, краљ јој до- „викну да узме онога који је долазио. Она се окрете и виде „једног човека за кога је одмах помислила да не може бити „други до Г. де Немур, где прелази преко неке столице да „дође до места где се играло. Тај кнез био је саздан тако „да је било тешко не бити изненађен видећи га кад га човек „никад раније није видео, нарочито то вече кад је његово „старање да се удеси још увећавало господствен изглед ње- „гове личности. Али је исто тако било тешко видети први „пут Г-ђу де Клев а не бити јако зачуђен. Г. де Немур би „тако задивљен њеном лепотом да, кад јој се приближи и „кад му се она поклони, не могаде да се уздржи а да не по- „каже знаке свога дивљења. Кад почеше да играју, двораном „се осу жубор хвала...“

Од тог првог виђења, војвода де Немур осећа према Г-ђи де Клев силну наклоност, и ево где се ускоро сав пре- ображава; он прекида све своје везе (а он их је имао много, тај лепи, ташти и нестални витез), и некада тако смео, по- стаје сада — такво је дејство љубави — бојажљив и смо- трен. Али Г-ђа де Клев погађа његову страст и, сасвим нехо- тично, дели је. Не знајући до тада шта је то љубав, она најпре не зна тачно какав је то немир у њеном срцу, а ме- ђутим, не сме да говори о њему са својом мајком; али више малих догађаја доћи ће да је обавести о природи њених осе- ћања и о опасности у којој се налази.

Најпре, игранка код маршала де Сент-Андре. Поновили су пред њом да је Г. де Немур тврдио да нема грозније патње за љубавника но да зна да је његова драга на игранци а да он није на њој. Како је Немур спречен да иде на игранку маршалову, Г-ђа де Клев се учини болесном (то је њена прва и једина лаж, ох! не много опасна) и не оде ни сама. Неко- лико дана после она чује где кажу да је Г. де Немур заљуб- љен у Г-ђу престолонаследниковицу; и то откриће је баца у највеће очајање. Све јој то отвара очи да види јасно у свом срцу, и њу је страх од тога што види. Међутим, њена мајка, која је погодила њену љубав, опасно се разболи и умире, пошто ју је преклињала на својој самртничкој постељи да учини све што може да се спасе.

.....Ви сте на ивици провалије, каже јој та добра жена;

„треба великих напора и великих напрезања да се задржите. „Помислите она оно што дугујете своме мужу, помислите на „оно што дугујете самој себи, и сетите се да ћете изгубити „онај добри глас који сте стекли и који сам вам ја толико „желела.

Г-ђа де Клев је јако потресена смрћу своје мајке; она је нарочито несрећна „што је остављена самој себи у време кад је била тако мало господарицом својих осећања, и кад би толико желела да има неког који би је могао пожалити и дати јој снаге“.

Њен муж је одводи на село где се она мало прибира; и кад се, после неког времена, враћа на двор, она мисли да је сигурна у саму себе, јака, захваљујући лепим речима своје мајке. Али је она далеко од тога да буде излечена од своје љубави; и осећа се обузета захвалношћу и нежношћу дознавши да је Г. де Немур, из љубави према њој, одбио круну енглеску. Он долази ускоро да је посети; он је бојажљив као какво ђаче, она сва румена и збуњена; они дуго остају не могући да говоре. Он се не усуђује да изговори речи које му сажижу усне, али његово ћутање, његови погледи, његови покрети говоре речито за њ. Што се ње тиче, она види да је и сувише слаба; она не може више да забрани себи да га не воли, страсно, искључиво; она мисли само на то да му не да никад никакав знак своје љубави. Она пази да не одлази ни на које место где би га могла срести, излази из собе свога мужа чим војвода дође; али су све те мере узалудне: њена љубав расте сваког дана, мимо њену вољу. Једанпут, она га види где кришом узима њену слику у њеном салону, ништа не рекавши; она се чак радује, у најдубљем куту свог срца, због тог знака љубави. Други пут, долази јој до руку једно љубавно писмо за које се мисли да је војводе де Немура; она га чита сто пута, држи да је преварена, и проводи једну страшну ноћ, обузета најжешћом љубомором, луда од бола. Г. де Немур успева да је умири: то писмо није његово; и ево где постаје она весела као мало дете, пијана од среће.

Овај последњи догађај најзад јој открива сву величину предстојеће опасности; она увиђа да је немоћна пред бујицом која је односи; она се боји да не ода своја осећања пред целим светом; она је мучена јаком грижом савести и стиди се своје незаконите страсти. Она бежи на село, у Коломје, и

ту, на молбе свога мужа да јој каже узрок своје туге, ван себе, изнемогла, у једном заносу искрености, она се јуначки решава да му повери своју страшну тајну коју не може више да носи сама, да затражи од њега, од њега који је воли тако ватрено, помоћи и заштите у свом очајању.

„Па добро, Господине, одговори му она, бацивши му „се пред ноге, ја ћу да вам признам нешто што никад жена „није признала своме мужу; али невиност мога држања и „мојих намера даје ми за то снаге. Истина је да ја имам раз-„лога да се склоним са двора, и да хоћу да избегнем опасно-„сти у којима се покаткад налазе жене мојих година. Ја нисам „никад дала ни један знак слабости, и не бих се бојала да их „покажем у будуће, кад бисте ми оставили слободу да се „уклоним са двора, или кад бих још имала Г-ђу де Шартр „да ме води. Ма како била опасна одлука на коју се реша-„вам, ја се на њу решавам с радошћу, да бих остала достојна „вас. Ја вас по хиљаду пута молим за опроштај ако имам осе-„ћања која вам нису по вољи; бар вам се никад нећу заме-„рити својим делима. Помислите да, да би се урадило оно „што ја радим, треба имати више пријатељства и поштовања „према своме мужу него што их је икоја жена икад имала. „Водите ме, сажалите се на ме, и волите ме још, ако можете.

Њен муж је дирнут њеним поверењем и њеном искреношћу; зар он није сам рекао неколико дана пре:

„Искреност ме дира толико да верујем да, кад би ми „моја љубазница или чак моја жена признала да јој се неко „допао, мене би то ожалостило, али ме не би наљутило; ја бих „оставио улогу љубазника или мужа, да бих је тешио и да „бих је жалио.

Он је целива дакле, велику и дивну у њеноме болу, он јој прашта, он је цени више него пре, он јој говори с благошћу:

„Ја видим опасност у којој сте; имајте моћи над собом, „из љубави према себи самој, и, ако је могуће, из љубави „према мени. Ја то не тражим од вас као муж, већ као човек „коме ви чините сву срећу.

Али мало дана после те херојске исповести, он види да су његово спокојство и његова срећа изгубљени за навек, и осећа се обрван смртоносним боловима и мучен најжешћом љубомором.

„Ви сте очекивали од мене, каже он својој жени, ствари

„тако исто немогућне као што сам ја очекивао од вас. Како „сте се ви могли надати да ћу ја остати паметан? Зар сте за„боравили да вас волим безумно и да сам ваш муж? Једно „од тога двога може довести до очајања; шта ли не могу „обоје заједно! Ја имам само осећања плаховита и неизвесна „којима нисам господар; ја више не налазим да сам достојан „вас; ви ми не изгледате више достојни мене; ја вас обожа„вам, ја вас мрзим; ја вас вређам, ја вас молим за опроштај; „ја вам се дивим, мене је стид што вам се дивим; једном „речју, нема више у мени ни мира ни разума. Ви сте ме учи„нили најнесрећнијим човеком на свету.

Г-ђа де Клев је исто тако бескрајно несрећна; она осећа врло добро сву непоправљиву грешку коју је учинила својим признањем, али се не каје ни једног јединог тренутка што ју је учинила: њена отвореност видела је само тај жестоки лек за њен лажан положај. Њен муж је оставља саму на селу, будући приморан да иде краљу у Шанбор. Он види Г. де Немура — он је најзад открио да је то *онај други* — где нагло одлази са двора, и како наслућује зашто је отпутовао, ставља у дужност једном од својих племића да иде да мотри на њ. И доиста, Г. де Немур, који зна да га Г-ђа де Клев воли — он је присуствовао сакривен, сцени признања — и који гори од жеље да је види, долази у Коломје, увлачи се кришом у врт и упућује се павиљону где она обично проводи један део ноћи сањајући. Он налази много светлости у том павиљону, сви су прозори на њему отворени, и он ту види приближивши се ову пријатну слику:

„Она је била сама; али он је виде тако ванредно лепом „да је једва био господар усхићења које га је обузело сагле„давши је. Било је топло, и она није имала ништа на својој „глави и свом врату до своју косу без реда зачешљану. Ле„жала је на једном дивану, са столом пред собом, где је било „више котарица пуних пантљика; она их изабра неколико, и „Г. де Немур опази да су то биле исте боје које је он носио „на турниру... Пошто је довршила свој посао с љупкошћу и „благошћу које су расипала по њеном лицу осећања њеног „срца, она узе једну буктињу и приближи се једном великом „столу спроћу кога је била слика опсаде с ликом Г. де Не„мура; она седе и стаде да гледа тај лик с пажњом и сања„лаштвом које једино љубав може дати...

Он постаје занет од среће гледајући Г-ђу де Клев тако испуњену њиме и тако дивну; он се одлучује да је ослови, примиче се неколико корачаји; у том тренутку, она се окрене, позна га и пређе одмах својим пратиљама ништа не рекавши, сва узнемирена. Сутрадан, Немур проводи све време шетајући се испод врба, крај једног поточића, лијући у исти мах сузе туге и радости; а кад је пало вече, враћа се у врт: павиљон је мрачан, сви су прозори затворени, Г-ђа де Клев није смела доћи...

Али племић Г. де Клева исприча овоме да је видео Г. де Немура како је два пута ушао крадом ноћу у врт; јадни кнез мисли да је преварен и, већ толико исцрпен силним узбуђењима последњих дана, не може да се одупре овом новом ударцу: он се опасно разболи. Пре но што ће умрети, он обасипа своју жену најсуровијим, најнеправеднијим прекорима:

„...Ја умирем без жалости, јер нисам могао имати ваше „срце, а не могу више да га желим. Збогом, Госпо. Ви ћете за„жалити једног дана за човеком који вас је волео љубављу „истинском и законитом...

Њој није тешко да га увери у своју невиност, и он умире утешен:

„...Ви сте ме обавестили сувише касно; али ће увек за „ме бити лакше што односим мисао да сте ви достојни по„штовања које сам вам указивао. Молим вас да ми допустите „утеху да верујем да ће вам моја успомена бити драга, и да „бисте ви, да је зависило од вас, били имали према мени осе„ћања која имате према другоме.

Г-ђа де Клев је ван себе од бола; тај муж који је умро, и умро, верује она, због ње, и с толико нежности према њој, не избија јој из памети. Она пада у чамотињу, затвара се код своје куће и неће да види више никога Једног дана, она дознаје да је Г. де Немур узео под закуп једну собу сасвим близу њеног стана и да остаје по читаве сате на прозору надајући се да ће је угледати; при спомену тога имена, које је до тада тако брижљиво изгонила из памети, она постаје сва узнемирена; она одлази да се прође ван града, да би била сама, и сусреће ту самога војводу, утонулог у тако дубоку сањарију да је и не види Њена притајена страст распаљује се с највећом жестином:

„Тај се кнез указа њеном духу достојан љубави више

„но све на свету, волећи је одавно страшћу пуном поштовања и верности, презирући све ради ње, поштујући чак и „њен бол, мислећи на то да је види а не мислећи да и она „њега види, остављајући двор на коме је тако радо гледан, „да би посматрао зидине које скривају њу, да би одлазио да „сања по местима на којима није рачунао да ће је срести, „једном речју човек достојан да се воли једино ради своје „оданости, и према коме је она осећала наклоност тако јаку, „да би га волела и кад он њу не би волео; али уз то, човек „положаја високог и прикладног њеном. Нема више дужности, „нема више врлине која би се успротивила њеним осећањима; „све препреке биле су оборене, и од свега ранијега остајала „је само љубав Г. де Немура према њој и њена према њему.

Али то је само слабост једнога тренутка; и неколико дана после, кад Немур буде дошао да затражи њену руку, она ће умети да се покаже јака. Она му говори искрено, нежно, са сузама у гласу; она му признаје да га је волела од првога дана, да га воли још, да ће га волети увек, али неће поћи за њ: између ње и њега налази се утвара њеног мужа који их оптужује за своју смрт. А после — брак је гроб љубави и „Г. де Клев био је можда једини човек на свету који је могао да сачува љубави у браку“ — ко зна да ли он неће престати да је воли једнога дана, да ли јој неће створити живот пун љубоморе и патње? Не, свршено је, она ће остати удова, и несрећна.

Она полази на своју земљу у Пиренејима; чим је стигла, она се опасно разболева, изнурена толиким узбуђењима; и „поглед на блиску смрт чинио је да гледа на ствари овог живота сасвим друкчије но што их човек гледа у здрављу“. Мало опорављена, али и даље врло изнемогла, сасвим одвојена од ствари земаљских, она се повлачи у један манастир, где одбија да види Г. де Немура, који долази да је моли за последњи састанак. Најзад време и одсуство сасвим угушују љубав војводину. А кнегиња де Клев умире у цвету своје младости, оставивши „непостижне примере врлине“.

Кнегиња де Клев је, пре свега, роман психолошке анализе. Као што се види из горње садржине, интрига сама по себи нема у њој никакве важности; и то је први француски роман чији сав интерес лежи само у сликању осећања, и то

не осећања конвенционалних као што смо их налазили у романима Г-ђице де Скидери и чак, у извесној мери, у *Заиди*, првом роману Г-ђе де Лафајет, већ правих и истинитих, од којих се пати и умире одистински. Г-ђа де Лафајет познавала је врло добро „онај велики пут ка људском срцу“ о коме говори Волтер; она је нарочито умела да пронађе у том срцу „све различите кутке где се крије љубав“ (Мариво) и да је одатле истера. Љубав Г-ђе де Клев, у целој гами својих поступности, она љубав која се увлачи сасвим полако, која, најпре, не зна за саму себе, која тиња не показујући се; она љубав бојажљива и неодређена, затим, која се одаје са тисућу малих знакова, која се пориче, која се крије; она љубав страсна, најзад, коју ништа не може зауставити, која продире непрекидно, која је апсорбује целу, која би постала њеним јединим господарем да нема једнога другога још силнијега; љубав, једном речју, љубав фатална, неодољива, необјашњива, са свима својим задовољствима и свима својим патњама, и компликована још сметњама које јој се чине, насликана је у *Кнегињи де Клев* с тананошћу, с продирношћу које се не могу превазићи. Ми ћемо цитирати само два три примера, напабирчена овде-онде у књизи, да покажемо како Г-ђа де Лафајет зна да распозна, као да гледа на лупу, најнеприметније опруге једног заљубљеног срца.

Ево збрканих осећања Г-ђе де Клев кад дозна да су приметили њену љубав према војводи де Немуру:

„Јако ју је болело кад је видела да није више господа-„рицом својих осећања и да их је одала витезу де Гизу. Болело „ју је и што је Г. де Немур дознао за њих; али тај последњи „бол није био тако потпун, и он је био помешан са извесном „благошћу.

Погледајте како Г-ђа де Лафајет уме да нам представи јасно, у неколико речи, узнемирену душу своје јунакиње у тренутку кад види Немура где узима крадом њену слику:

„Г-ђа де Клев није била у малој забуни; разлог је хтео „да затражи своју слику;... најзад, она одлучи да је боље да „му је остави, и било јој је врло мило што је могла да му „учини једну љубав, а да и он сам не зна да му је она чини.

Има ли ишта што баца живљу светлост на једно женско, и заљубљено, срце но ова сасвим мала напомена поводом држања Г-ђе де Клев кад јој покажу лик краљице Јелисавете

(и краљица Јелисавета, као што је споменуто, воли Немура и желела би да пође за њега):

„Г-ђа де Клев нађе да је он лепши но што је она же-„лела да буде, и она се не могаде уздржати да не каже да „је улепшан.

И ми бисмо могли умножити примере у бескрајност: на свакој страни готово, налазе се фине опаске, танани детаљи, који нам показују срце јунакиње, тако рећи, разголићено.

Немир кнеза де Клев, после узвишеног признања његове жене, анализсан је с истом финоћом и истом дубином. Он би хтео најпре да се покаже достојанствен и нежан, злосрећни кнез, али, вај! он је само човек, и то заљубљен човек, што ће рећи слабији него други; и ево где љубомора клија у његовом срцу. Ко ли је тај срећни такмац? и шта је радио да нађе пут ка њеном срцу? он би хтео све да зна, као да његова патња не ће бити тиме само увећана. Г-ђа де Клев не каже му то име које би он толико желео да дозна; али ипак он види свуда утвару *оног другог*, невидљиву а присутну. Затим, кад је најзад открио да је то војвода де Немур, он почиње да сумња у своју жену, ону исту жену која му је недавно дала највећи доказ поштења; он мотри на њу, на ону жену о којој је говорио малочас још:

„С вашом нарави, остављајући вам вашу слободу, ја вам „дајем уже границе но што бих могао сâм да вам их пропишем;

и најзад долази тренутак кад јој он пребацује као злочин — пребацивање сасвим људско — њено беспримерно поверење:

„Ја сам жалио за оним лажним спокојством из кога сте „ме тргли. Зашто ме нисте оставили у оној заслепљености у „којој живи толико мужева?

Не, заиста, нема ни једног једитог романа у XVII веку, и има их врло мало у идућим вековима, где је људско срце било парано вичнијом руком, где бисмо видели, у вернијем огледалу, цео механизам страсти, ипак тако компликован. И како се срце људско не мења, како су исте страсти узнемиравале људе, и на исти начин, пре три века (и пре двадесет векова) као и данас, дело Г-ђе де Лафајет је написано да траје и да остане вечито младо.

Али то није једина вредност *Кнегиње де Клев:* тај први француски роман с тачном анализом природних страсти у исти је мах први морални роман. Г-ђа де Лафајет је из школе

Корнејеве, из оне школе у којој се није писало само да се допадне, већ и да се да поука, поука о вољи нарочито, сагласно с филозофијом Декартовом. Она је ставила у своје дело не само све своје искуство, све своје познавање људског срца, већ и сав свој идеал. Оно што нам она слика у *Кнегињи де Клев,* то није само развој једне љубави, то су нарочито њене непрекидне борбе с дужношћу, која остаје на крају господар на бојишту. Г-ђа де Клев не понавља с нашим модерним јунакињама да она има „право на срећу“ и да је њено осећање божански пламен; на против, она га сматра као уљеза, непријатеља; и за то се не предаје тој страсти која је носи собом; она је вреба непрекидно у себи; она себи пребацује као највећи злочин осећања која има према другоме а не своме мужу; она прикупља сву своју снагу да их угуши; да би се ојачала противу опасности, она се неће устезати да учини једну ствар изванредну, херојску, јединствену: да призна свом мужу ту љубав која није за њега; и најзад, кад је постала слободном да се да човеку кога воли, она ће одгурнути своју срећу, она ће остати, последњом скрупулом, верна преко гроба своме мужу кога није могла усрећити за живота.

Ви видите да је тешко жени бити чистијом, племенитијом, искренијом, више правом кнегињом него што је кнегиња де Клев; и речи које она воли да понавља у себи јесу овакве: „Хоћу ли се огрешити о Г. де Клева? Хоћу ли се огрешити о себе саму“? — Не, она се неће огрешити никад, и њена дужност изићи ће победнички из велике битке коју је заподела са својом љубављу.

Кнегињу де Клев су често поредили с личностима Корнејевим, али нам изгледа да то поређење није сасвим тачно у свему. Да, и овде је као и тамо она иста поносита енергија душа, онај исти култ религије дужности; али су јунаци Корнејеви често крути, једноставни; они представљају више једну идеју која иде него човека; врло им је лако, у таквим околностима, да буду савршени. Али Г-ђа де Клев није надчовечанска као они; она не престаје да додирује земљу и не губи се никад у облацима; она остаје увек жена, једна сирота жена од меса и костију,[1] која се бори очајно противу

[1] Као што се видело из анализе романа, Г-ђи де Лафајет се учинило да треба да дода племенитим разлозима које скрупуле савести на-

опасности, која пати свирепо, и, ако на крају побеђује, њена победа, добивена с толико бола, заслужује много веће дивљење.

Она за то није била награђена, о не! доиста; она је жртвовала своју срећу, она је убила свога мужа, она је убила саму себе, али шта то мари! кад је урадила оно што је требала да уради, кад је остала до краја права, без мрље, и уживајући једно поносито и опоро уживање једино у осећању испуњене дужности.

Г ђа де Лафајет је дакле, као Корнеј, песник дужности, части, владе над собом; и немогућно је читати њено дело, бити пренет међу те отмене душе, и јаке и пуне врлине, које нам дају утисак људске величине, у ту идеалну област где има толико поноса, достојанства, оданости, а да та лепа осећања не постану мало заразна, а да човек не осети како му се срце уздиже и пуни најчистијом емоцијом. У књижевности француској, ако се изузме Корнеј, има мало дела здравијих и лепших него што је *Кнегиња де Клев*: то је стапање морала и поезије. И могла би се овде применити са свом сигурношћу дивна мисао Ла Бријерова: „Кад вам једна књига уздиже дух и улива племенита и срчана осећања, не тражите другог правила да судите о делу: оно је добро и написано руком мајсторском.

Кнегиња де Клев је занимљива исто тако с једне треће тачке гледишта, као роман нарави. „Оно што налазим у тој књизи нарочито, писала је сама списатељка, то је савршено подражавање света на двору и начина којим се тамо живи“. Свет који нам Г-ђа де Лафајет описује, то је дакле свет „великога столећа“, али не апсолутно онакав какав је био у ствари (ми знамо данас добро колико је његова позлата крила

међу Г-ђи де Клев да не пође, после смрти свога мужа, за Г. де Немура, и друге разлоге, мање стоичке, које јој улива брига о њеном спокојству. Нама се чини да ти егоистични разлози смањују много величину жртве Г-ђе де Клев, али, с друге стране, они је чине још истинитијом и човечнијом. Г. Жил Леметр, који је извукао, пре неколико година, један позоришни комад из романа Г-ђе де Лафајет, учинио је своју јунакињу још слабијом, и, према томе, ближом нама и „модернијом“: у његовој preради романа за позорницу, Г-ђа де Клев, удовица, нема довољно снаге да се одупре својим осећањима и пристаје да постане, кад се њена жалост сврши, жена војводина. Није потребно рећи да, тако схваћена, та драма не може више имати сву ону велику моралну лепоту која веје из дела Г-ђе де Лафајет.

порока и суровости: Сен-Симон нас је одвео иза кулиса), већ онакав какав је он *веровао* да је, онакав какав је волео да *изгледа:* леп, углађен, уредан и величанствен. Ми већ познајемо добро ону божанствену Г-ђу де Клев и њеног благородног мужа; друге личности из романа (све сами кнежеви и кнегиње; за Г-ђу де Лафајет свет се ту свршава; нема људи из народа у *Кнегињи де Клев:* они би правили мрљу усред свег овог сјаја), друге личности из романа су исто тако пуне дивног савршенства и лепоте. Чујте само:

„Никад на двору није било толико лепих особа и људи „дивног стаса; и изгледало је да је природи правило задо„вољство да постави све што даје најлепшега у највеће кне„гиње и највеће кнежеве. Г-ђа Елизабета од Француске, која „је доцније постала краљицом шпанском, почињала је да по„казује особит дух и ону неупоредиву лепоту која јој је била „тако кобна. Марија Стуарт, краљица шкотска... била је лич„ност савршена духом и телом... Краљ наварски изазивао је „поштовање величином свога положаја и целим својим вели„чанственим изгледом... Уз храброст војводе де Гиза ишле „су све друге велике особине; он је имао широк и дубок „дух, племениту и узвишену душу, и подједнаку способност „за рат и за политику... Витез де Гиз... био је кнез кога су „сви волели, лепог стаса, пун духа, пун умешности, и хра„брости славне по целој Европи. Кнез Конде... Г-ђа де Шартр...

Ја прекидам цитат, али се дефиловање продужује. Боже мој! колико лепих личности! колико врлина! колико отмености! Шаљивци би се могли запитати како сва та савршена бића успевају да се разазнају једна од других. Из потребе да живе у друштву, поред краља, да знају да су увек изложени погледима, родиле су се многе од њихових навика, тако различне од наших плебејских навика. Најпре, уздржавање, осећање достојанства. Угледајући се у томе на пример свога господара, оног великог краља који „и кад је играо бијара, није губио изглед господара света“, они непрекидно обраћају пажњу на то да се уздржавају, они „стављају сурдину“ на своје емоције, праве само пристојне покрете, ублажују своје изразе. У тренутцима највећега бола, они нам не даду да чујемо урликања, јецања: они су своји господари увек и свуда, чак и на својој самртничкој постељи. Они умиру мирно, „у лепоти“, као што су и живели. Затим, углађеност манира, једна савр-

шена углађеност која иде дотле да мужеви зову увек своје жене, и кћери своје мајке, „Госпођо“. Најзад, вештина гово- ворити: све личности из *Књегиње де Клев* говоре добро, у фразама вешто састављеним и доброзвучним, развијајући дуго и логички своје идеје, сигурне у пажњу оних који их слушају. Може се замерити да оне говоре сувише, и сувише добро, за лица узнемирена дубоким осећањем; ви се сећате, на пример, чувенога признања Г-ђе де Клев, где бисмо ми данас очекивали неколико речи без везе, неколико узвика и много суза: какво лепо литерарно парче! Исто тако, ти људи и те жене не умиру друкчије но после једне дуге и речите беседе.

Једна од великих дражи *Књегиње де Клев* јесте њен стил. Његове главне особине јесу, најпре, јасноћа и простота. То је „сушта чистота и провидност“; никаквог украса, никакве излишности, сиромашан речник: тешко је наћи лакшу књигу за читање но што је ова. Његове друге врлине јесу деликатност, мера и отменост. Г-ђа де Лафајет је из истог света из кога су и њени јунаци; у њеном начину говора познаје се увек такт једне даме, једне велике даме, која бира своје речи као што бира своје друштво. Она прича догађаје у својој књизи као што би их причала у свом салону, својим званицама у везеном фраку, окићеним чипкама и пантљикама. Огуда јој се никад не дешава да претерује; на против, она увек ублажава. Она нам слика у свом роману грознице страсти, покоре љубоморе, али нам их слика без ичега плаховитог и претераног, у форми прикривеној, стилом апстрактним, мирним и пристојним, али који им ипак ништа не одузима од њихове снаге. И за нас модерне читаоце, које су наши савремени писци навикли на сликања страсти енергична или чак груба, један неупоредив чар, један пријатан мирис старих ствари издваја се из ових страна пуних благости, љупкости, дискретне емоције, обасјаних једном нејасном светлошћу у којој се јунаци, мало убледели, крећу као при зрацима сунца на заходу. И ми се дајемо слатко занети тим причањем мирним, достојанственим, ведрим, које се не жури, које тече немарно, свечано, као каква широка река...

На крају, ја ћу споменути, само са две речи, историјску вредност *Књегиње де Клев*, која је значајна: та књига чини

датум у историји француског романа. Први пут до тад, ми налазимо, и то у једној мајушној свесци, радњу просту и живу, осећања природна, личности из епохе доста блиске, и француске, и стил умерен и јасан, на место оне интриге замршене и немогуће, оних страсти бесмислених, оних јунака античких или страних, оног стила емфатичног и увијеног дотадањих бескрајних романа. Пут који је француски роман тражио одавно био је најзад нађен. Г-ђа де Лафајет је поштовања достојан предак читаве једне величанствене поворке француских романсиера. Отуда се могло рећи, без сувише претеривања, да је она створила роман у Француској.

Та заслуга је велика. Али Г-ђа де Лафајет има једну другу, још већу: то је што је написала једну дивну малу књигу, просту, деликатну, дирљиву, с високом моралношћу, и која ће остати увек једно од најчистијих узор-дела француске књижевности.

Светислав Петровић.

О ИВУ ВОЈНОВИЋУ.

(Крај.)

5) Цртајући конзервативни живот маленога града, аутор није пао у монотонију ни у понављање. Најприје јз описао дио грађанских кругова („Ksanta“), па прешао ни пук („Ekvinocijo“) и тек у задњу на властелу. („Trilogija“). „Allons enfants“, „Suton“, „Ksanta“, „Ekvinocijo“ i „Na Taraci“, овако распоређени, дају мал да не цјеловиту слику дубровачког живота од пада републике до сврхе стољећа, фрагментарну повијест аристократскога, грађанскога и пучкога друштва, што, пратећи нове еволуције свога завичаја, нестајаше и нестаје. Цијела галерија типова од највиших до најнижих. Последњи републиканци, старе владике занесене Метастасијевим мелодрамама, младе владике најтежих одрицања, расцарена властела без породица и без уфања, поморци старога и новога кова, дошљаци из близа и далека, аферисти, спекуланти, скоројевићи, „американи“, грађанске и пучке женице, „дјевојке“ и „козице“, мештри и радници пријашњега шкара, морнари, баркариоли, исељеници, кметови, сеоски пароси, домаћи и

страни бирократи; последњи што богати, што сиромашни, што смирени, што несмирени госпари. Живот у историчким властеоским палачама и засеоцима, у грађанским кућама, у радничким и пучким кућицама и на улици; на свакојаким ступњевима људских врлина, злоће, крепости и опачина, од зликовачких темперамената до најсентименталнијих добричина. Аутор је ухватио мртви и умирући Дубровник, посветивши више помње околици, Гружи и Лападу, („Ksanta", „Ekvinocijo", „Na taraci"), него ли самом граду („Allons enfants", „Suton").

6) Од 1903 до 1910 Војновић је објелодањивао мале чланке под скупним насловом „Мој Teatar", неке врсте коментар својим дубровачким драматима. У другим чланцима, што их је писао као драматург загребачкога казалишта у „Hrvatskoj pozornici" (1910—1911), уплео је интересантних успомена о свом првом боравку у Загребу и аутобиографских података. У чланку пригодом репризе „Фауста" прича како је као гимназијалац за први пут видио Аугуста Шеноу, за којега вели да му је „уз великога Манцонија први отворио његову духу чаробан и кобан свијет књижевности". Пјесник, чија су дјела пуна јужнога сјаја и ведрине, зачудио је можда многе, када је пишући о „Росмерсхолму" суморнога Ибсена, открио да је и тај норвешки драмат утицао на његов рад:

„Ако можда преузетна харност малог једног писца може да кога упути и охрабри, нека се знаде да му је у божанској ведрини сунчане младости магловита тишина Росмерсхолма била најпривлачивијом и најмилијом лектиром. Ко буде једном бршкао по сандуцима распршене му библиотеке, наћи ће више еземплара Розмерсхолма него ли икојега дјела, изузам Дантеа и Манцонија. Гдјегод је писац хитао, носио је собом малу књижицу Реклама са чаробним надписом: Росмерсхолм. И сваки пут кад би се тај свешчић заметнуо, трчи па купи, и читај, читај и слушај тајанствену нову мелодију која се међ словима вијугала и међ ретцима завијала као тих плач шилока кроз чемпресе Лапада. Ако је ко у Трилогији чуо ту пратњу невидљивога квартета чежње, туге, наде и спасења, нека знаде да је Росмерсхолм дао своју шипку, а Дубровник своју душу, да му се баш тако опјева смрт без наде".

III. „Смрт Мајке Југовића".

Многи нијечу Иву Војновићу свако национално осјећање. Признају га за необична умјетника наше књижевности, али

без ичега народнога у својим дјелима. Зар он није пјесник нашега Дубровника, најљепшега комадића наше земље и најславнијега дијела нашега народа? Зар није народан књижевник онај који је једини опјевао тугу посљедњих госпара, који је искреном симпатијом оцртао радишни и мирни дубровачки пук, који је бољи од икога открио љепоте дубровачкога пејзажа и сву поезију његових успомена и старина? Зар није народан најфинији пјесник најнароднијега града на нашем приморју? Радикалима би се хтјело да је често ударао у националистичку жицу. И то је изнимно учинио (1893) у „Gundulićevu snu“, али без лажне реторике, без псеудопатриотских фраза и странчарења, отворено признавши своје вјеровање у у народно јединство, баш у вријеме најстраственије неслоге и борбе. По други је пут ударио у опће националну жицу у „Smrti Majke Jugovića“ (1905). Као што је „Гундулићев сан“ назвао пјесмом у прози, „Smrt Majke Jugovića“ означио је драмском пјесмом. Ту ознаку ваља дословно узети. Досад је био строго објективан, скоро индиферентан умјетник, а у „Smrti Majke Jugovića“ је више пјесник.

Има, дакако, везе између те драмске пјесме и пријашњих му дјела, али више има разлика Неколико је сличности између „Allons enfants“, првога дијела „Dubrovačke Trilogije“, и „Smrti Majke Jugovića“. И овде је историјски догођај метнут у позадину; и овдје се гласови о сукобу, који проузрочује трагедију, чују из далека; и овдје је тежиште сукоба више у неслози домаћих великаша него ли у провали освајачевој; и овдје једно полухисторичко полуимагинарно лице хоће да се отме пропасти, те да спасав себе и задње своје, спасе и државну мисао домовине, а не може. У „Allons enfants“ судбина Орсата и Деше симболизира судбину свих госпара, а у „Smrti Majke Jugovića“ трагедија Дамјана и Анђелије представља трагедију свих Југовића, свих великаша и свега царства. На удесу једнога пара, који више не може да ужива драги живот, оцртана је опћенита катастрофа. Погибија није приказана са историјско-херојске стране, већ је у оквиру тога крупнога ријеткога догођаја ухваћена једна свагдашња обична љубавна трагедија. Оно двоје имагинарних младих супруга представља своје и свачије право на живот, а Мајка Југовића, која и сама из патриотских разлога затомљује своје супрушке и материнске осјећаје, заступа мисао да жеље и права поје-

динаца морају ишчезнути према дужности индивидуâ за цјелину, за племе, за државу, за народ. Када је Дамјан послуша и враћа се у бој, она му довикује: „блажен био за част умирао“, а Анђелија:

Части, славо, цареви, крсташи:
ви сви глуха окрутна божанства,
људског рода крвници и тмори,
с' к'јех су вазда крвави отари,

Ништавост људских борба и страсти напрам вјечности живота и природе, пролазност друштвених формација и неправедних сталешких повластица напрам трајности народне свијести, слоге и равноправности, означене су у симболичним призорима III пјевања („Косово“), пуним увјерљиве филозофије. „Косово“ није (као трећи дио „Dubrovačke Trilogije“) само осврт на жалосну прошлост, већ и визија далеке, боље, љепше народне будућности. Ауторово схватање се слаже са традицијом српскога народа, али се ни мало не слаже с једном политичком утопијом, како су пјесника обиједили плитки странчари који нијесу ни схватили и идеју његова дјела. Као у „Gundulićevom Snu“, пјесник кроз прошлост говори за садашњост и будућност.

„Smrt Majke Jugovića“ је израђена у оквиру повијести, и народне традиције, али врло слободно по фантазији. Аутор је особито пазио да не слиједи народну традицију у оном у чему се не слаже са историјом, када је говор о повијесним чињеницама које напомиње народна пјесма, уплео је дословне одломке из ње, не желећи другим ријечима понављати оно чему је народна пјесма дала дефинитиван облик. Аутор је један од ријетких наших писаца који су фрагменте народне епике знали употребити као добар материјал за модерно дјело. Значајно је и утјешљиво да су три врло добре ствари о Косовској погибији настале на хрватској страни: историчка монографија Ф. Рачкога, Војновићева „Smrt Majke Jugovića“ и Мештровићев „Vidovdanski Hram“. Иво Војновић и Иван Мештровић као Хрвати су сасвим прости од националних, политичких и којих год обзира, који би евентуално могли сметати рођенога Србина, али пошто су Хрват и Србин два иста појма, Иван Мажуранић у „Smrti Smail-age Čengića“, Иво Војновић у „Smrti Majke Jugovića“, Владимир Назор у

циклусу сонета о Косову и Иван Мештровић у Видовданском Храму нијесу могли затомити своје националне осјећаје, али су лакше могли проматрати и обрадити ствар једино са строго умјетничкога гледишта.

Према „Smrti Majke Jugovića“ хрватска књижевна критика понијела се већим дијелом нехајно и неправедно. Изузмели све што је диктирало шовенство, странчарство, злоба и неразумијевање, остаје заиста мало. Није се марило пронаћи да ли то дјело значи напредак у пјесникову развоју, већ се стереотипно понављало да није надмашило „Dubrovačku Trilogiju“, и комотно се вјерује у то лабаво мишљење, и ако не мале разлике сметају томе јефтином упоређивању. Није се истраживало је ли се аутор прије посве изразио као национални умјетник, нити се констатовало у чему и како се одвојио од других наших списатеља који су обрађивали народноисторијске мотиве. Велика већина њих не знадијаше, како Кардучи каже, разликовати историјско (социјално и пролазно) од умјетничкога (људско и вјечито), а Иво Војновић је од неколико пута обрађеног, градива, учинио дјело самостално, умјетничко и нада све пјесничко. „Smrt Majke Jugovića“ је његово најљепше и најчишће дјело, писано раскошним језиком, дјело којем разноличност метара даје вариације и веће живахности диалозима, дјело једноставне форме и новога стила, до којега је аутор допро дугим и мучним искуствима. Опет се примакнуо обичном драматском јединству, и тако угодио укусу већине, али у погледу смјера и обраде одмакао је много даље.

IV. 1880—1910.

Аутору се донекле осветило што и у првом почетку није досљедно тражио градиво у домаћем свијету, који му је увијек био боље познат од иностранскога. Лица неких његових козмополитских новела и комедије „Psyche“ могу слободно стајати у којем год амбијенту, али лица у „Ksanti“, „Ekvinociju“ и „Trilogiji“ не могу да буду друго него Дубровчани, са свим посебним обиљежјима људи свога краја, како су добро приказани. Одатле голема разлика у вриједности између неких првих ауторових дјела и каснијих.

Прешавши са новеле на драму, морао је почети опет из почетка. У „Psychi“ је роб позорнице и старе технике. Коме-

дија се темељи на случајним комбинацијама и намјештеним преокретима који нијесу увијек наравни ни логични. „Gundulićev san" не може без позоришне илузије и режисерске помоћи. Ни „Ekvinocijo" не може бити сасвим без ње, али означује почетак ауторова ослобођања од позорнице. Тај драмат завршује изненадним, смртоносним, ударцем на отвореној позорници. Аутор „Dubrovačke Trilogije" не би се послужио тим наглим и јефтиним ефектом. У „Trilogiji" је све мирно, хармонично, без ефеката што кричe. „Suton" је као сливен. Ако је „Psychu", „Gundulićev san" и „Ekvinocijo" боље гледати и слушати, „Trilogija" и „Smrt Majke Jugovića" једнако дјелују и са позорнице и из књиге. Паче и у нечем боље из књиге, јер се на позорници губе они поетични описи у њима и јер се у брзом говору глумаца губе много љепота дијалога. „Trilogija" и „Smrt Majke Jugovića" су дјела што их ваља доста читати и проучавати да им се дође до дна. Са „Trilogijom" аутор се потпуно ослободио туђих уплива и ропства позорнице, свратио је хрватску драматику на нове путове и, без сумње, заузео у њој прво мјесто.

Драматик је засјенио Ива Којновића приповиједача и лирика. Као лирик ипак не би био популаран, јер није нашао складну форму за сонете, а још мање за оне које су због конфузне метрике несимпатични. Чудно да је баш такав приговор навукао на себе пјесник који сигурно и правилно влада полиметрима у „Smrti Majke Jugovića"

Новелистички је рад прекинуо баш када је изгледало да ће се развити у добра романсијера. У његовим новелима има лијепих описа пејзажа Беча, Рима и Ница, али најљепши су му и највриједнији описи дубровачкога краја. („Tri sirene", „Ksanta"). У описима у „Trilogiji" пробудио се некадашњи приповиједач, више свој и јачи прозаик. Ко буде проучавао развој његове прозе, мораће узети у дужан обзир, осим новела и драматā, и његове чланке (1903—1910) о књижевности, казалишту, музици и ликовној умјетности. Ти чланци, било о својим било о туђим дјелима, спадају прије у неку лирску прозу него ли у критику.

У тим чланцима, у „Smrti Majke Jugovića" и у одама (Штросмајеру, Л. Толстоју) вратио се на прави књижевни језик, што га је неко вријеме био запустио, пишући у дијалекту пуном идиотизама, солецизама и туђих ријечи. Оправ-

давати таково писање примјерима Ростана, Хауптмана, Д' Анунција и тако даље, не вриједи, јер су они нашли архаизме и локализме у својим језицима, а талијанизми су нашем језику увијек туђи. Неприлике порад диалекта у „Ekvinociju“ и „Trilogiji“ губе се сасвим у пријеводима, а то значи да се тајна њихових успјеха не састоји у самој употреби локалнога нарјечја. Пуно вриједи за утанчавање и усавршавање нашега литерарнога језика што се стилист Војновићева кова вратио на стари пут. Више него Иван Мажуранић у „Smail-Agi“, Иван Војновић је у „Smrti Majke Jugovića“ и у својим лирским пјесмама стопио меку дубровачку штокавштину и крепки херцеговачки говор, миомирис старе госпарске поезије и вјечну свјежину језика народних пјесама.

Ива Војновић остао је увијек, у свему, умјерен реалист, непријатељ сваке екстраваганције. Оно мало симболизма у његовим дјелима не обара ово мишљење. Његов симболизам није нејасан ни мрачан, а у колико га има, обично је изван лицâ. (Пасифлора Бијанке Ривели, еквиноцијална олуја, сутони у „Trilogiji“, ведро сунчано вријеме у првом пјевању „Smrti Majke Jugovića“, поноћ у другом, подневни сунчани сјај у трећем). Симболизам неких лица састоји се сав у томе да осим себе престављају и друге себи равне (властела у трилогији, Дамјан Југовић). Ко јасно мисли није никада уживао замотавати своје мисли у симболе. (Ернест Ренан).

Ива Војновић је литерарни аристократ који своју рафинацију не нагони у афектацију ни маниру. Никада није жртвовао снагу и слободу своје умјетности животним потребама или хировима моде. Дјела му нијесу обимом велика, јер је економија прирођена врлина дубровачких добрих писаца, а по форми су, осим лирских му пјесама, за нашу књигу скоро савршена, јер су плод дуга зрела рада и господске лагодности. Дисциплиниравши свој укус, те проникнувши у тајне рјечника, знаде постизавати максимум ефекта са што мањим потрошком енергије и писати велика дјела у малим књигама. Своје новеле, пјесме, драмате и расправе писао је у немаленим размацима времена, полагано и споро Флоберовом савјесношћу.

Немају право они што хоће да је Иво Војновић Флоберов ђак. Писцу „Госпође Бовари“ приближује се једино у погледу пажње на стил. Флобер је био песимист, према женама је

осјећао само најнижи еротизам, а Иво Војновић ни једно ни друго. Не пристајући на вулгарно схватање о женској слабости и инфериорности, оцртао је неколико типова срчаних жена: Роза Мери, Бијанка Ривели („Čemu?“), Ванда („Psyche“), Јеле („Ekvinocijo“), Деша, Маре, Павле („Trilogija“), Грофица Ида („Na taraci“) и Анђелија („Smrt Majke Jugovića“) „мученице чуварице“, а најљепши је и најузвишенији тип у серији оних жена. Мајка Југовића је тужна Ниоба, која је своје јаде поднијела постојаношћу римске Корнелије.

Као што једни хоће да је аутору учитељ Флобер, други хоће да је Ибзен, трећи Ростан, четврти Д'Анунцио (!) и тако даље. Само навађање тако различитих узора доказује да је нетачно и неистинито. Иво Војновић не робује, бар сад, никоме. Знаде како се има учити од инострански умјетника, али није заборавио да још више учи од домаћих, и да се држи културних традиција свога народа, особито дубровачких. Држати се традиција не значи поваћати се за старим него проучавати оно што је у староме још актуално и добро, па на старо надограђивати ново и боље, чувајући и поштујући континуитет. Велика је лаж да стварање новога значи рушење старога. Један дио старога увијек се наставља и усавршује у новоме. Куд веће разлике него ли између „Dubravke“ и „Dubrovačke Trilogije“, па ипак колико је сродности и континуитета од Гундулићеве пастирске игре до елагичне Војновићеве трагедије! Ни сам Иво Војновић није се у младости увијек држао правога пута, па је застранио у псевдокозмополитизам и писао на начин превећ умјетан, начин научен из туђих књига, који је некако умарао и није имао ону свјежину што ју је његов стил добио када је узео за узор чисти народни говор. Правога Ива Војновића ваља тражити у „Ksanti“, „Ekvinociju“, „Dubrovačkoj Trilogiji“ и „Smrti Majke Jngovića“.

Арсен Венцелидес.

СТАРОСТ КАО ХРОНИЧНА ЗАРАЗНА БОЛЕСТ.

До данас је био обичај да се на старост гледа као на неизбежно велико зло, против кога није могуће и нема смисла борити се. Све бриге о старости сводиле су се, у глав-

ном, на то да се обезбеди егзистенција у тој последњој периоди нашег живота. Тако се данас прописују закони о пензији и новчаној помоћи, подижу се склоништа за старе људе, даје им се доживотно осигурање и много штошта. Али већина људи под старост сами зарађују свој „комад хлеба" и у основи њихових напора лежи силна жеља за што дужим животом. Ретко се људи одлучују на самоубиство, и то тек када постану свесни невоља које их учекују у старости. Пре неколико дана је учинило силан утисак самоубиство познатог француског социјалиста Лафарга и његове жене, кћери знаменитог Карла Маркса. Лафарг је за собом оставио писмо у коме вели: „Здрав телесно и духовно ја одузимам себи живот пре него што би немилосрдна старост, која ми је мало по мало одузимала задовољства и радости живота, парализала енергију и вољу, и пре но што бих пао на терет и другима и самом себи. Још пре много година ја сам се зарекао да не живим дуже од седамдесет година".

И заиста старост мора бити страшна, када може довести човека до такве одлуке. Но ипак има доста стараца од седамдесет па и више година, који су способни за врло корисне радове. Од многобројних и свима познатих примера врло старих људи који су радили на пољу науке, литературе и уметности, ја ћу споменути Лава Толстоја. Када сам се ја са њим упознао, он је већ био прешао осамдесету годину, и мада је почео губити памћење, сачувао је ипак у великој мери своју књижевничку генијалност и способност за рад. Недавно сам био на концерту на којим је прослављена седамдесетогодишњица од рођења Сен Санса. Он је сам дириговао своју нову композицију која се тада први пут јавно изводила. И ако га је још у раној младости туберкулоза осудила на смрт, Сен-Санс је остао потпуно свеж и крепак. Он је још и данас не само угледан композитор, него и врло добар писац поред тога.

Али разуме се да врло мало људи доживе такву старост. Мало има стараца који су сачували у довољној мери своје више духовне способности, док их огромна већина увек мање или више изгуби. Ова разлика долази вероватно услед каквих спољних узрока који имају утицаја на старост и који се могу испитати научним методима. Међутим, чудновато је да питање о старачким променама нашег тела није решено

као што треба. До душе свима су познати спољни знаци старости: седа коса, набрана кожа, погрбљена леђа, ослабеле мишице, слабо памћење и често губљење умних способности. Али је сам механизам тих старачких промена још врло мало позната. Није чак поуздано утврђено ни то да ли наше црне длаке оседе, или се на њиховом месту јаве сéде длаке које се самостално развију. Недавно се један познати анатом изјаснио у корист ове друге хипотезе, остајући упорно при томе да да црне власи не седе никада, бацивши у сумњу све оно што је речено у противном смислу. Разуме се да је врло тешко пропратити све промене у боји на једној јединој длаци, пошто је њу тешко изоловати од околних длака. Много је лакше проучавати то принципијелно питање на перју које тако исто може да побели у неким случајевима У неких тица (галебови, лабудови) готово сва пера у извесно доба године изгубе своју тамну боју и постану бела или отворено-сива, док остала, обојена пера не отпадну као кад се тице митаре, не замењују се новим, белим перјем, него поступно блéде и најзад постану сасвим бела. У том случају се микропски делићи пигмента путем нарочитог физиолошког процеса избацују на поље. Па пошто се исти појави виђају и на старим длакама, онда је лако доћи до закључка да се природна боја и у перју и у длакама губи на исти начин.

Значајно је да док једни делови остарелог организма изгуби боју, други који су били у младости безбојни, на против, добију боју. Давно је још запажено да неки микроскопски елементи остарелих органа, нарочито нервне ћелијице,[1] добију боју на тај начин што се у њима нагомилају пигментска

[1] Сва ткива се састоје из ћелијица, или њихових продуката. То су органске, морфолошке и физиолошке јединице. Ту јединицу у нервном ткиву представља *неурон*, састављен из нервне ћелијице са карактеристичним наставцима, од којих се један нарочито одликује тиме што је у главном негранат; а може чак и по неколико метара да буде дугачак (нервно влакно). У нервном систему се никада не налазе издвојене нервне ћелице и нервна влакна. У мождaној кори, централном делу кичмене мождине и у ганглијонима, који нису ништа друго него лоптаста задебљања или чворићи на нервним врпцама, правилно су распоређене нервне ћелице, а њихови наставци, нервна влакна, сачињавају све нерве који полазе из централног нервног система. Нерви су, дакле, читави снопови нервних влакона која полазе од нервних ћелица у централном нервном систему. Преводилац.

зрнца Неки научници су извели закључак да главни узрок старачке изнемоглости организма лежи несумњиво у тој појави. Они мисле да нагомилавање пигмента у тако важним ћелицама као што су нервне, спречава њихову нормалну функцију. Као што пећ загушена остацима при сагоревању каменог угља, шљаком, не греје како ваља, тако и нервне ћелице испуњене пигментом, шљаком своје врсте, не могу више вршити своју битку функцију, те тако изазивају старање организма.

Нема сумње да је врло чудновата појава што неки органи у старости изгубе боју (длаке), док је други у старости тек добију. Али њом се ипак не може објаснити суштина старачких промена у организму. Има животиња које врло рано остаре, и ако се у њиховим нервним ћелицама не нагомилавају пигментска зрнца. Такав је случај са белим мишевима. Већ у трећој години живота ти мишеви јако остаре, али им нервне ћелице остану до смрти безбојне. Изгледа ипак да има неке везе између нагомилавања пигмента у нервним ћелицама и седења косе. На то указује чињеница да се у човека, коња и пса, који сви оседе у старости, паралелно дешавају обе појаве, докле се у папагаја не јавља пигмент у нервним ћелицама и перје им до смрти сачува боју.

Има друга једна, много чешћа појава у старости. Она се састоји у томе што се око нервних ћелица окупе друге, многе ситније ћелице. Под микроскопом се тада добија оваква слика: у средини велика нервна ћелица, а око ње неколико мањих које као да нагризају ону централну ћелицу. Те мање ћелице се обично називају *невроглије.* По некад се на површини нервне ћелице нађе читав грозд тих невроглија.

Још је давно било запажено да се број невроглија знатно повећа у старости. То би се овако дало објаснити:

Поступним тровањем кроз цео живот, нервне ћелице, ти најблагороднији елелементи нашег организма, знатно ослабе. Тиме се користе невроглије, надражене на прекомеран рад, окупљајући се око нервних ћелица које почну услед тога венути. У таквим погодбама опада функционална способност нерава, као што се то често виђа код старих људи. Против тога мишљења устали су неки научници, наводећи примере старих људи у којих нису могли наћи невроглије око нервних ћелица. Разуме се да су могући такви случајеви, као год што

има стараца који су сачували своје умне способности. Али ове изузетке није могуће подвести под правило, јер сам ја у свима мозговима старих људи и животиња налазио при испитивању велики број невроглија око нервних ћелица.

Напомена коју су мени ставили неки научници подсећа јако на замерку која би се могла учинити чињеници да је оседела коса један од највиднијих знакова старости, јер се може наћи старих људи са црном косом, и, обратно, младих људи који су у великој мери седи. У оба случаја имамо посла са изузетцима који никако не могу оборити опште правило.

Треба имати у виду да се невроглије могу и пре старости јавити. Доста давно још запажено је било да се и код млађих људи могу оне јавити у неким заразним болестима, на пример у трбушном тифусу, у беснилу. У беснилу, тој толико карактеристичној болести нервног система, око ћелице неких ганглијона накупи се толико много невроглија, да је та појава послужила за одређивање дијагнозе. Но у даљим испитивањима утврђено је да се невроглије исто тако јављају и у старих паса који нису бесни.

Тај пример може послужити као врло лепа илустрација великог сродства које постоји између старачких промена и појава при заразним болестима. И то сродство се не испољава само у нервном систему, него је проширено и на друге органе. У јетри,[1] чија се функција састоји у задржавању штетних продуката варења, који би из цревног канала прешли у крв, посматрано је у старости и у неким заразним болестима нагомилавање сигних, округлих ћелица око њених судова. У оба случаја ова појава повлачи за собом ненормално, преко-

[1] Јетра је највећи жљездани орган у нашем телу. Јетрене жљездане ћелице које сачињавају њен функционално најважнији део, неправилног су облика и често са пигментским зрнцима и масним капљицама. Између њих провлачи се кроз целу јетру мрежа капиларних крвних судова и жучних капилара. Помоћу првих јетра је у вези са крвотоком и са цревним каналом. Они има више функција (продукција жучи, гликолена, и тако даље), али поред њих има и ту врло важну способност да задржава отровне материје што се из црева заједно са храном пренесу у крв, која пре, него што се разнесе по целом телу, пролази претходно кроз јетру.

Преводилац.

мерно развиће везивног ткива.[1] У бубрезима,[2] чија се функција састоји у одвајању штетних материја из крви, јављају се сличне промене. Око њихових судова и каналића скупљају се ситне, округле ћелице које затим образују опет везивно ткиво.

Артерије које у старости подлеже хроничкој артериосклерози, то јест закречњавању зидова који постају тада крти, претрпе сличне промене и у неким заразним болестима.

Све ове појаве наводе нас на закључак да старост, или боље рећи превремена старост која је данас опште правило, изазива опасне бактерије исто онако као што то бива и у заразним болестима. Али, запитаћете се, како ови непријатељи доспевају у наш организам, изазивајући старачку изнемоглост?

Пре неколико година ја сам поставио хипотезу да постепно слабљење органа у старости долази услед тровања отровима које производе бактерије што насељавају наш апарат за варење. Неколико познатих научника ставили су многобројне замерке тој мојој хипотези. По њиховом мишљењу није могуће претпоставити антагонизам између наших органа и цревних микроба, пошто они већ хиљадама година живе заједно, те су се морали прилагодити заједничком животу. На против, тврде они, цревне бактерије нам чине велику услугу, помажући варење хране. Неки су научници чак дошли на мисао да се животиње и људи не би могли хранити без по-

[1] У везивном ткиву главну улогу играју продукти везивних ћелица; то су или необично фина, неграната влакна, на којима се овде онде налазе остатци везивних ћелица које су продуковале та влакна, или су везивне ћелице раштркане у једној пиктијастој маси која је такође њихов продукат. Везивно ткиво се налази увек у унутрашњости организма, попуњује празнине између органа и у органима, везујући њихове саставне делове у једну целину. Отуда оно доприноси много и општој чврстоћи нашег тела.

[2] Свака ћелица представља један мали лабораторијум, у коме се у ствари врши измена материја, оно што се у животним функцијама ћелице, тога огњишта живота, утроши и поквари, избацује се из ње као пепео сагорелог угља што се избацује из пећи. Затим се све те непотребне, често врло опасне материје, крвним путем донесу у бубреге и кроз њих, као кроз какав филтар, профилтрирају из организма. Бубрези су састављени из многобројних каналића, са два заједничка одвоја до мокраћне бешике. Кроз цело бубрежно ткиво просута је жива мрежа капиларних, микроскопских крвних судова. Преводилац.

моћи цревних бактерија. Но то је мишљење дефинитивно одбачено после најновијих испитивања. Доказало се да животињска организам може сам да продукује довољно јаке сокове који варе храну без икакве помоћи од стране бактерија. Испало је за руком да се отхране муве, пилићи и морски прасци под условима који су искључивали сваку помоћ тих микроба.

(Свршиће се.)

И И. Мечников.

(С руског превео Боривоје Милојевић).

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Око превода „Заратустре“

Ако многи знаци не варају, ми смо на путу да добијемо праву књижевност. Она још није ту, али су на послу они који је стварају. Ту је борба из које ће се она родити.

Сви још памтимо двобој између наше старе и наше нове критике, управо између критичарских дилетаната и позваних критичара и књижевника. Брзо је ишло: тако рећи преко ноћ освојили су наше књижевно поље они који су донели собом европски начин писања, други дух и други дах. Други нови критичари, који су дошли за првима, докончавају бој са „филолошком“ критиком; а на помолу су већ нове борбе: између критичарâ и књижевника-стварачâ, између књижевникâ међу собом, између књижевникâ и издавачâ. Борба за ауторска права узима видне размере. На све стране се креће, и руши. и диже. И у науци је лом, и не само да млађи обарају старије, него се и међу собом боре о првенство и превласт. Никад није у овој нашој књижевној републици било толико отворене и прикривене борбе као у наше дане, и то кретање на све стране, и у свима правцима, најпоузданији је симптом да се иде унапред и ствара ново. Доскора је, у скученим и ситним књижевним приликама, *сваки* био добро дошао, било да су га снага и способност, било жеља и славољубље, било најзад и лични интереси, довели на књижевно поприште. Данас се већ врши селекција: интерес и жеља нису довољни да одрже

на површини, и ко хоће да иде напред и стигне у предње редове, не може то више постићи без правих књижевничких способности. Неспособни су скоро сасвим уклоњени, и сад је дошао ред на осредње, који су упорнији и опаснији од неспособних, и који се боре очајнички.Та ће борба донети користи, о томе нема сумње; али је она данас толико заоштрена, да прелази кадикад у праву дивљачку хајку, у којој се не преза ни пред чим и не бира оружје. То не може застрашити праве борце, јер се у борби најбоље огледа њихова снага и способност за живот; и шта је стало до мало више или мало мање крви, кад се о том ради, да се час пре стигне жељеној мети!

Стојећи дакле, као ратоборни Улрих фон Хутен, на тачци гледишта да је у овакој борби „милина живети“, полазим и ја у бој против најновијих противника, који су се дигли на мој превод Ничеова „Заратустре“, те ми покушали оспорити све знање и сву способност које треба да има један преводилац, један наставник универзитета, и један књижевник. Не дотичући се ранијих, повољнијих приказа мога превода, хтео бих овде, само за доказ с каквом се махнитом жестином и необузданошћу води код нас борба, да истакнем један факат: да је у једном истом нашем књижевном листу, у којем је пре два три месеца угледао света опширан приказ мога превода, на уводном месту и под натписом „Један *датум* у нашој преводној књижевности“[1], пре две три недеље нашао места други приказ, у којем се тврди да сам учинио *злочин*, и да ми нема више места на универзитету. Зар нису подивљале књижевне нрави, кад се тако брзо и лако може премостити јаз између „датума“ и „злочина“?

Моја три најновија критичара појавили су се скоро у исто доба, један за другим: Г. *П. С. Талетов* у „Звезди“[2], Г. *Давид С. Пијаде* у „Бранкову Колу“[3], и Г. *Јов. Кангрга* у „Просветном Гласнику“[4]; колико знам и видим, први је од

[1] „Бранково Коло“ 1911, Бр. 41. Стр. 641/2. Писац је госпођица Исидора *Секулић*.

[2] Свеска III. (10. фебруар) 1912. Стр. 183—185.

[3] 1912. Свеска 4. и 5. (29. фебр. и 15. марта), Стр. 122—124 и 156/7, Критички Преглед, *Потук*.

[4] Свеска за фебруар 1912. Отштампано засебно.

њих књижевник и журналист, други, књижевник и учитељ немачког језика у Ваљеву, и трећи, професор гимназије и аутор најновијег немачко-српског речника. Не познајући лично ни једног од њих, тешко ми је да протумачим очевидно лични тон у њиховим критикама. Само за Г. Кангргу имао бих поуздану полазну тачку: 10. децембра 1911, дакле на два три месеца пре његове критике на мој превод, држао сам, у Друштву за Српски Језик и Књижевност, на Универзитету, предавање о његову речнику, у којем сам пред стручњацима, јавно и гласно изрекао као резултат свога испитивања, да је речник Г. Кангрге најлошији од свих немачко-српских речника које имамо[1]. За Г. Д. С. Пијаде знам да је преводио Ничеа и „Заратустру", те се домишљам, да је тај свој превод хтео можда и објавити у књизи. О Г. Талетову имам одавна мишљење, које нисам тајио, да као писац показује много добре воље али мало дара. То је уједно и све што знам, од личних момената који су у овој ствари могли играти улогу. Али, ко ће и знати све што се збива у душама тих наших писаца, и све што их гони да покажу своје нерасположење и своју злу вољу! Ипак, ма колико оправданим држали они то своје нерасположење, мислим да не би требали, већ из тактичких разлога, онако жучно нападати једног преводиоца, чија се сва кривица најзад, по њихову мишљењу, састоји у томе што је дао један лош превод. Зар је, тога ради, на пример, Г. Талетов требао да говори, у читава два почела своје критике од три стране, о мојим песмама, објављеним и необјављеним, које немају баш никакве везе са преводом „Заратустре"? Зар није Г. Пијаде и сувише далеко отишао, кад је моје дело прогласио злочином за који морам бити кажњен (па ме одмах и казнио —: Кадија тужи, кадија суди!), и запретио *Западом*, „који може једнога дана с правом посумњати и у способности целокупног колегијума који трпи у својој средини Г. Ћурчина"? Г. Кангрга, који има највише субјективног права да се љути на мене, био је додуше обазривији: он је, сећајући се зацело мојих замерака његову речнику, „приступио читању овога превода са особи-

[1] То предавање није могло изаћи досад у „Српском Књижевном Гласнику", због обилатог материјала, те ће угледати света у „Летопису" Матице Српске, у 3. свесци за ову годину.

тим задовољством и нарочитим планом, да на њему контролише и корегира значења речи у свом, скоро оштампаном немачко-српском речнику“, па се тек онда разочарао; ипак, ни он није доста дипломатски успео да сакрије сву своју злу вољу, и ја се бојим да ће тешко пасти читаоцима да верују, како он није могао *ни у сну снити* да ће у мом преводу наићи на *онаке ствари*, — два месеца после мога предавања о његову речнику! У таким приликама човек је и на јави осетљивији, а камо ли у сну. — Не треба потцењивати читаоце и њихову жељу за сазнањем правог стања ствари. Читаоци, кад виде толико несразмерно нерасположење критичарâ према личности преводиочевој, одмах с мање вере гледају и на оне низове примера, који су наведени као доказ да превод не ваља; они, за сваку сигурност и за своје умирење, хоће да потраже каткад и оригинал, да би проверили наведене примере. Чак, читаоци имају често тачно осећање, да ни проверавање и контроловање у оваким питањима, где се ради о суптилностима језика, није лака ни проста ствар, па зажеле да чују и разлоге нападнуте странке. Шта су онда постигли моји критичари својим жучним нападајем? —: они њихови наводи који су поређани *за први поглед*, да би их било што више, могу пасти још пре него што читалац узме оригинал у руке; а тога је највише. Да падне и остало, што читалац не може тако лако сам контроловати, и то да падне сасвим и да се никад више не дигне, зато ћу се постарати ја, altera pars, ако читаоци хоће да ми укажу своју благу наклоност, па да ме саслушају.

Ја хоћу, пре свега и нарочито, да покушам помоћи читаоцима да дођу до уверења, да ови моји критичари нису требали бити моји критичари, *јер они то не могу бити.*

На њихове нападаје могао бих и ја одговорити нападајем, па прво приказати читаоцима њихово знање језика и њихове способности за превођење и за оцењивање оног што је преведено, независно од њихових критика; приказати моје критичаре на *њихову* послу, те посредно утврдити њихову компетенцију за критиковање мога превода. За Г. Кангргу ја сам то већ и учинио, у оцени његова речника. Г. Талетов и Г. Пијаде су и сами преводиоци с немачког, те би се, с њиховим преводима у руци, дало то још брже и лакше

учинити.[1] Међутим, ма у коликом да сам искушењу да тако учиним, одолећу, и задржаћу се само на обрани, и на критикама које су предамном. У њима ипак има доста материјала, да се може и непосредно доћи до уверења, коме које место припада.

Састави мојих критичара, о којима је овде реч, не одликују се ни писменошћу ни добром композицијом, те није лако у њима се распознати. Они су додуше покушали начинити неки распоред и груписати т. зв. *погрешке*; али, или већ групе не ваљају, или има у њима и што не спада у њих, или, најзад, има замерака које нису стале у групе него иду онако „приде“. Осим тога, Г. Талетов и Г. Пијаде исписивали су места из мога превода *без коментара*, „налазећи“ да то није потребно; само Г. Кангрга покушао је да у загради дâ текст „онакав, како би требало да буде преведено“. Кад се издвоји дакле и остави на страну уводна и завршна проза мојих критичара, остаје један каос од наводâ, које сам ја морао да доведем у ред и класификујем, уколико је то било могућно, пре него што сам прешао на то да их побијам. Као оно што су пре свега хтели да ми замере моји критичари, било би, по речима Г. Пијаде, прво, да „врло рђаво знам немачки језик“, друго, да „врло рђаво знам свој матерњи језик“, и, треће, да имам „ружан и рогобатан стил“. Задржаћу дакле ову поделу, и само ћу пре тога да се обазрем на неке крупније замерке, које иду ван овог оквира.

Г. Кангрга има пет рубрика замерака, прва је: *Штампарске грешке;* у њој је наведено *шест* штампарских грешака из мога превода! Ово је јединствен поступак у нашој

[1] У своме поговору „Заратустри“, рекао сам додуше да преводи одломака из Ничеа Г. Пијаде нису лоши. Г. Пијаде је имао разлога да с том оценом буде врло задовољан, јер сам ја ово рекао само с обзиром на тешкоћу посла, и не примењујући оштрије, критично мерило. Ко хоће да се увери о том колико је блага била моја оцена, нека узме у руке часопис „Преглед“, који су издавали неко кратко време у Београду Г. Пијаде и Г. В. Рајић, па нека пореди преводе Г. Пијаде са оригиналом и са мојим преводом; има ту, кад се боље загледа, не само омашака и неравности, него и крупних грешака и елементарног непознавања језика, — о стилу да и не говорим. — Још горе стоји са Г. Талетовим. Упућујем само на његов превод познате Шницлерове новеле из бечког живота „Умирање“, који је изишао у књизи, у издању књижареВаложића у Београду (без године).

критичкој књижевности. Когод познаје наше штампарске прилике, зна да је искључена могућност да у нас књига угледа света без штампарских грешака. Али и да није тако, ко паметан сме озбиљно замерати и правити аутору crimen — засебну рубрику! — због неколико штампарских грешака: *рат* место *рад*, *наслађе* место *најслађе*, *ћипака* место *чипака* и т. д., свега шест! Али, то још није све —: Ко сме *с мање права* правити оваке замерке, него баш Г. Кангрга? У овој његовој критици, која износи $4^1/_2$ штампане стране, и која је штампана у најбољој нашој, Државној штампарији, *поткрало* се не мање од 30, словом *тридесет* штампарских грешака[1], не рачу-

[1] Бележим их овде редом:

Страна 1.,	ред 1.,	одоздо:	*наслађе, најслађе*	место	*најслађа*;
Страна 2.,	„ 2.,	одозго:	*довољност;*[1]	„	*довољност)*[1];;
	„ 2.,	„	*22*	„	*26*;
	„ 9.,	„	*опредељени*	„	*опредељено*;
	„ 9.,	„	*rechten*	„	*gerechten*;
	„ 23.,	„	*161*	„	*116*;
	„ 21.,	одоздо:	*Kameltreiber*	„	*Kameeltreiber*;
	„ 16.,	„	*необрањљив*	„	*необранљив*;
	„ 14.,	„	*Efeu*	„	*Epheu*;
	„ 12.,	„	*Inbrust*	„	*Inbrunst*;
	„ 2.,	„	*означва*	„	*означава*;
	„ 1.,	„	*преведено*	„	*преведена*;
Страна 3.,	„ 1.,	одозго:	*einer*	„	*eurer*;
	„ 4.,	„	*tut*	„	*thut*;
	„ 9.,	„	*су бринули*	„	*су се бринули*;
	„ 10.,	„	*Verhängnis*	„	*Verhängniss*;
	„ 19.,	одоздо:	*anzusehen*	„	*anzusehn*;
	„ 16.,	„	*gibt*	„	*giebt*;
	„ 13.,	„	*ударцими*	„	*ударцима*;
	„ 10.,	„	*mei*	„	*mein*;
	„ 2.,	„	*deinem*	„	*deiner*;
	„ 2.,	„	*се црни*	„	*црни се*;
Страна 4.,	„ 1.,	одозго:	*göttlich*	„	*göttlich* -;
	„ 6.,	„	*вајкада и са*	„	*вајкада са*;
	„ 8.,	„	*kam ich,*	„	*kam ich:*;
	„ 12.,	одоздо:	*120*	„	*210*;
Страна 5.,	„ 2.,	одозго:	*Што је*	„	*што је* [исправљено од мене међу грешкама];
	„ 2.,	„	*(208)“*	„	*“(208)*;
	„ 10.,	одоздо:	*Nachtlied*	„	*Nachtlied,*;
	„ 7.,	„	*Зоратустре*	„	*Заратустре.*

најући амо још неке мање недостатке и омашке у интерпункцији! Према томе, у мојој књизи од преко 270 страна смело би да буде (270: 4 5 == 60.30 ==) до *1800* штампарских грешака! Па и то још није доста: — и у тој првој рубрици замерака Г. Кангрге, у самој једној од г. Кангрге наведеној штампарској грешци, има и његова штампарска грешка (*најслађе* место *најслађа*; у мом преводу стр. 98: „Опора је још и најслађа жена!“). Да ли је дакле та рубрика требала Г. Кангрги? — Исто тако, није му требала ни четврта рубрика: *Изостављена места.* Она почиње овим речма: „Као знак аљкавости преводиочеве служе доста честа прескакања. Тако читави одељци изостављени су на странама... итд.“. Мислио би човек, да сам исакатио „Заратустру“. А шта је у ствари? —: Ничеов текст састоји се из скоро самих почела од два до четири реда, и реченице су врло често везане анафористички једна за другу: почињу истим речма, или се и целе понављају. Услед тога је, у две до три хиљаде почела, слагач превидео у два или три маха по ред или по реч, *свега пет до шест редака* на преко 230 страна текста. Г. Владимир Ћоровић, који је и сам превео скоро целог „Заратустру“, забележио је у своме приказу[1], потпуности ради, те „*ретке* случајеве испуштања“, а Г. Кангрга начинио је онда од тога рубрику, и почастио ме, уза све остале оцене, још и називом „аљкав“! — Најзад, није требала Г. Кангрги ни она напомена на крају његове критике, о мом буквалном преводу Ничеових речи: „Auf einer Loggia, hoch über der genannten Piazza, von der aus man Rom übersieht...“, које је „требало све метнути под навод“. Г. Кангрга ме дакле обеђује, да сам неверно цитирао, да сам Ничеове речи хтео да издам за своје. Међутим, ја сам учинио све како је требало учинити. На ономе месту у моме предговору (Стр. XX.) не ради се о цитату већ о *податку;* цитат је само онолико колико сам метнуо под наводни знак. А за податке у својој скици о Ничеу рекао сам *јасно и разговетно*, на крају предговора (Стр. XXVIII.), да сам их вадио нарочито и из предговора Госпође Ферстер-Ниче у Наумanову издању Ничеових дела, — јер их нисам могао из прстију исисати. Ако је Г. Кангрга имао вољу да на овај начин мене „хвата“, могао је инкриминисати добар део мога предговора,

[1] Сарајевски „Преглед“, Св. 13. Страна 98—104.

јер од свих оних података ни један нисам ја сам измислио! Али, све да и нисам забележио откуд они потичу, ко ће паметан веровати, да бих ја хтео да затајим цитате из предговора Науманова џепног издања „Заратустре“, које је у рукама сваког интелигентног човека! Г. Кангрга је *сваку* немачку реч у своме речнику просто *преписао* из других речника (и то, преписао врло неспретно и незналачки), а *нигде ништа о томе ни споменуо није*; и сад се *он* дао на хватање! — И код навода из осталих његових рубрика, наћи ћемо Г. Кангргу на оваком нелојалном послу; од све тројице критичара, он пише с најмање уверења да ја заиста нисам знао оно што зна он, и очигледно иде затим да ми начини кривицу за први поглед, рачунајући на лаковерност шире публике, или, у најгорем случају по себе, бар на оно aliquid haeret из латинске пословице. Та латинска пословица важи, међутим, за културан свет, и за сређене књижевне прилике, — за нас још не. — Више наивно и у узбуђењу срдите немоћи поступио је Г. Пијаде, кад је у своје рубрике и „потуке“ потрпао onолике наводе, у којима ми нико не уме рећи где треба да тражим *погрешку*, тако да се чак и један мој други критичар читајући их „директно индигнирао“[1]. Још би се пре могло назвати нелојалним то, што је касапио моје реченице и наводио их крње, и што је за све време „налазио“ да коментар није потребан, уздајући се тако и он у први утисак који ће добити необавештени читаоци, док прелећу очима оне речи и реченице без везе а тобоже верно цитиране. — Најзад, најискреније и највише по свом уверењу писао је своју критику Г. Талетов. Он има одређен и јасан суд не само о мени и мојим песмама, него и једно самостално мишљење о Ничеу и његовој филозофији. Он је нашао да се у Ничеовим „обртима крију нелогичности“, — „мада то на први мах не изгледа“; па кад је тако демаскирао Ничеа, прогласио га је „духовитим али *конфузним*“. Ја верујем, да је то искрено уверење Г. Талетова; али Г. Талетов мора и мени допустити да имам своје мишљење, које се не подудара сасвим са његовим Један од њих јесте конфузан, Ниче или Г. Талетов, али ја не држим да је то Ниче;

[1] Г. Владимир Ћоровић, у својим примедбама, уз мој одговор на његов приказ, „Преглед“, Св. 14. Стр. 161.2.

а не држим ни да је Г. Талетов духовит. И, услед свега тога, не држим ни да је нелојалан.

А сад, да пређем на њихове замерке 1) у погледу немачког језика, 2) у погледу српског језика, и 3) у погледу стила.

Замерке прве врсте долазе свакако на прво место, једно, што се знање немачког језика свакога од нас даје најлакше позитивно утврдити, и друго, што би ме те замерке најтеже погађале, кад би биле умесне, будући да је немачки језик предмет који сам стручно студирао и који предајем на универзитету. Овој врсти замерака посветио је највећи део свога труда и своје критике Г. Кангрга, који наводи 68 случајева „рђаво и нетачно преведених речи“ и 16 примера „нетачно преведених места“. Он до душе нигде не тврди изречно да ја не знам немачки, али се очевидно труди да се његове речи тако разумеју. Други критичар, Г. Талетов, који износи 14 навода за лош превод с немачког, допушта да „може бити“ знам немачки, „као што образован човек треба да зна свој матерински језик“. Само Г. Пијаде каже отворено: „Г. Ћурчин врло рђаво зна немачки језик“, и као доказ томе на два ступца „Бранкова Кола“ инкриминише 24 навода и 33 речи из мога превода. Има замерака које се понављају код све тројице, или код двојице; и има их, које један исти понавља прво на једном месту па онда на другом. Али, ако их збројимо уједно овако како стоје, од свих тих преко 150 наведених и инкриминисаних места из мога превода, *нема ниједног* које би одавало моје непознавање немачког језика. Ја одмеравам тежину својих речи, и узимам пуну одговорност за сваку од њих. У врло ретким случајевима може бити говора о том, да ли је нешто било згодније превести онако како сам ја превео, или на други какав начин. Иначе, не само да моји критичари нису успели *ниједном* замерком оспорити моје знање немачког језика, него и *њихови* коментари, уколико их има, кипте незнањем језика и неразумевањем текста. Све ово треба показати.

(Свршиће се.)

Милан Ћурчин.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Кориолан, трагедија у пет чинова, од В. Шекспира.

У циклусу тако званих „римских трагедија“ (*Кориолан, Јулије Цезар, Антоније и Клеопатра*), као и у целоме његовом трагедском делу, *Кориолан* стоји на једноме од првих места; на једноме од првих места и по важности саме тезе коју расправља, и по опсервацијама и мислима које је поводом ње развио, и по распореду и начину обраде материјала, и по развијању сцена, и по невероватном покрету и живости која се осећа кроз целу трагедију, и по живописности стила, ситуација, сцена.

Кориолан, *Јулије Цезар* и *Антоније и Клеопатра* представљају једну трилогију, репрезентанти су трију најзначајнијих етапа римскога народа. *Кориолан* је млади Рим, Рим борбе и завојевања, Рим првих сукоба плебејаца и патриција, демократије и аристократије; *Јулије Цезар* је врх пирамиде, крајњи домет римске моћи; *Антоније* и *Клеопатра* су декаденција, старост и падање Рима.

Од тих трију теза, теза *Кориолана* је најинтересантнија, најлепше приказана и, по замисли, најдубља. Теза је стара: јединка и маса, аристократ и плебејац, вођ и онај који се води, интелектуалац и медиокритет; тај однос, дакле. Репрезентант првих је Кај Марције Кориолан; репрезентанти других су Лициније Велут и Јуније Брут; пријатељ Кориоланов, Мененије Агрипа је опортуниста, веза између та два односа, интелектуалац у основи, плебејац по методима. Да ту тезу развије, врло честу тезу Софоклових трагедија, делимичну тезу *Фауста*, тезу Ибзеновог Др. Штокмана и, донекле, *Бранда*, тезу Карлајлових *Хероја*, — да ту тезу развије Шекспир се бацио у Лацијум на пет стотина година пре Христа. Ту се, на тако званоме „светоме брегу“, први пут јавило питање о општем праву гласа, о једнакости у вођењу државних послова, питање масе, да га тако назовем. Опште право гласа, као и сва друга питања која су данас модерна (антиалкохолистички покрет је забележен још под Рамзесом II, на хиљаду триста и педесет година пре Христа) постављено је још док је политички живот био у колевци. Чим се је почело поли-

тички да мисли појавили су се Кориолани, и Велути и Брути, и Агрипе; они који хоће сами да воде, они који хоће да воде масе, и они који хоће да воде преко масе: апсолутисти, републиканци и монархисти.

Као и у све друге тезе, и у ову је тезу Шекспир ушао као велики човек: гледајући одозго на сва гледишта, не одушевљавајући се ни за једно, смешећи се свима. Он не воли ни Кориолана, ни Лицинија Велута и Јунија Брута, ни Менenija Агрипу. За све, он има скепсу. Једнога се само није могао да ослободи. Није се могао да ослободи да свуда неда ово основно гледиште: зло је јаче од доброга, медиокритет побеђује, број, маса, нетачна мисао. При „третирању" једне тезе, он је увек „с оне стране...", увек да за све, све разлоге за напад и одбрану и, најзад, у духу целе класичне драме која увек тражи дефинитиван закључак, он даје свој песимистички закључак на крају драме.

Као и све друге његове трагедије, и *Кориолан* је такав. Да то докажемо на самој историји трагедије. Кориолан, после победе на Волскима, враћа се у Рим у триумфу. Као и сви ранији победиоци, и њега треба изгласати за конзула; треба, дакле, народ да га изгласа. Али, Кориолан је и сувише аристократа и интелектуалац (Шекспир му даје и једну карикатурну црту: охолост и надменост), да би пристао да његов аристократизам учини ту концесију плебсу. После многих молби, он излази пред плебс да му се, тобож, поклони; али, на место да му се поклони, он га отворено нападне. Народни трибуни Лициније и Брут, два типа интелектуалаца који живе од масе, побуне народ, и народ, који би се сав заложио и за Кориолана да је овај у другојачијој форми изнео свој аристократизам, — народ потражи за Кориолана смрт или изгнанство. Мененије Агрипа, такође интелектуалац који пристаје на уступке и мирење да би спровео исте мисли које и интелектуалац Кориоланова кова, — Агрипа чини све „да вуци буду сити и овце на броју". Али Кориолан, ортодоксиста и анахорета у својим убеђењима, иде до краја. Он напушта отаџбину, јер неће да се поклони народу. Али, онда, шта ће му конзулски чин за који зна како се добија и ко га даје? Кориолан је један мали *херој*. Као интелектуалац и аристократ, он мрзи масу; добро. Као добар грађанин и способан војсковођа, он доноси победе и успехе народу; добро.

Но, једноме интелектуалцу, шта ће сада *чин*, и чему? Шта ће му та површна врста признања? Кориолан, у опште, није систем, није доследност, није ни у колико репрезентант хероја. То је војнички херој који свој војнички херοизам спроводи на војнички начин и тамо где му није места. Кориолан хоће да буде конзул; значи, Кориолан хоће у масу. Или је неко доследан Кориолан, или је Агрипа, или Лициније и Брут. У првоме случају, он је ван масе, он је у соби Др. Штокмана или Габријела Боркмана; у другоме је случају човек који купује карту друге класе а вози се првом; у трећем је случају човек који је до масе интелектуалац, а у маси човек масе. Кориолан хоће да је прво, жели декорације другога, и популарност трећега без њихових метода. Кориолан, дакле, није систем и, најзад, није високи интелектуалац ни херој. Он је само репрезентант војничког хероја и, нарочито, војничке површне гордости. Кад његовој охолости није одговорено у отаџбини, он је напушта, нуди своје услуге Волскима с којима је раније ратовао, и заклиње се да ће уништити Рим. Цео однос јединке и масе своди се овде на однос узурпатора и трибуна, на однос једнога који хоће сам да влада масом и неколицине који хоће заједнички то исто. Пошто Кориолану то није испало за руком, испало је за руком Лицинију и Бруту. Кориолан одлази непријатељу, и пристаје на мир са Римом тек пошто су га умилостивиле мајка Волумнија и жена Виргилија. Цео тај однос, дакле, није однос интелектуалца према средини. Кориолан је само један мали и охоли Наполеон који хоће да влада. Његов крај је сасвим баналан: кад је хтео понова да се врати својима, он погине од руке Тула Ауфидија, волсканског војводе, коме је био понудио своје услуге.

Да се цео тај однос јединке према маси тако треба да схвати, види се и према основном Шекспировом схватању масе и трибуна у *Кориолану*. Шекспир овде не напада масу и трибуне, какав је случај у *Јулију Цезару*, на пример. Он је више на страни Кориолановој, јер је он увек за јединку; али, ни маса ни трибуни нису остали небрањени. У неколико случајева, он и њих брани, он налази разлоге и за њихове инстинкте. Додуше, као какво стадо, трибуни води масу својим циљевима; али њихови циљеви нису онако демагошки и рђави као у *Јулију Цезару*. Ово је још поштени народ из

првих година Рима, који се брани од једног надменог и високопарног узуртатора, и за то га Шекспир не карикира онолико колико у *Јулију Цезару* и *Антонију и Клеопатри*; ма да је Шекспир, при цртању карактера и њиховом спровођењу кроз све ситуације, више бранио Кориолана него ли народ и трибуне.

Кроз двадесет и шест *Кориолановиx* призора, крећу се још две личности које, покрај поменутих, треба поменути. То су снажна и јака Римљанка Волумнија, мајка Кориоланова, и његов пријатељ Мененије Агрипа. Волумнија је једна велика „професорка енергије“, жена која ствара и креће, она која је створила Кориолана. „Кад би ми мој син био муж“, каже она, „ја бих била срећнија за оно време кад он није код куће и кад задобија славе него кад би била под његовим пољупцима и његовом нежношћу. Кад бих имала дванаест синова, ја бих већма волела да их видим једанаест како славно умиру него ли једнога како чами у страсти и нераду“. То је једна велика жена, једна крупна фугура, једна гранитна Шпартанка, традиционална мајка свих великих јунака. Сетите се само још њеног значајног монолога, на крају трагедије, кад моли сина да се врати отаџбини; монолога који је тако често упоређиван са Приамовим монологом, у *Илијади*, кад стари Приам тражи од Ахила Хекторово тело? Кад је све употребила да га умилостиви, и није могла да успе, Волумнија прибегава сузама, и удара у најтање жице: „Нема човека који је толико обавезан својој мајци; и он ми сада допушта да га стидно преклињем. Откада си се родио, никада ниси имао обзира према мени, јадној кокошци, која те је, не бавећи се којим другим гнездом, квоцајући одвела у рат и вратила те победоносним. Ако је моја молба неправедна, отерај ме. Ако је праведна, ти ниси частан ако је не услишиш“. — Друга је занимљива личност Мененије Агрипа. То је једна сасвим модерна личност. То је она личност која, у *Кориолану*, с успехом прича познату причу о слози свих удова и, помоћу ње, као рукавицу, преврће „јавно мњење“ које је устало на Кориолана. То је један опортунист, скептик, човек који је рођен да мири, да ствара прелазна стања и трансакције. У *Кориолану*, он је „трећи“ који има да се нађе између две опоненте, између јединке и масе, да их утишава и умири. Он у ствари, и води целу драму. Јер, без њега, драма би се свршила још после првог сукоба.

Бранко Лазаревић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Н. Вулић, Јован Томић као историк („Дело“ за 1910 и 1911 год.). (7)

Ова три разлога Г. Вулића, којима брани своје тумачење горње Ерицове реченице јесу *три неистине*, *троструко подметање*.

Прва је *неистина*: да сам ма где написао да је *цела* Сулејманова војска превезена преко језера. То је „критичарево“ подметање. На стр. 215 моје књиге стоји овако: „*један део* [пашине] *војске из Доње Арбаније већ је био окупљен у Скадру* а други је чекао око Подгорице, *и док је паша онај први део имао да пребаци на другу страну језера*, наредео је...“ То значи да паша није превозио сву војску него само онај део из Доње Арбаније, који је *дотле* био окупљен у Скадру. У првом одговору исто тако нигде нисам рекао да је Сулејман-паша *сву* своју војску превезао преко језера него само ону окупљену у Скадру, поред које има још две, десно и лево крило.[46]

Друго је подметање у реченици: „Он [Томић] не види да се из Скадра нико не може превести преко језера у Подгорицу, пошто је она далеко, далеко од обале!“ Јер кад „критичар“ тако пише, изгледа као да сам ја тврдио да је паша своју војску превозио у Подгорицу водом, а не да сам казао: „И колико год има података о овом Сулејман-пашину походу, нема ни једног јединог, у коме би се нашло и најмањег трага о пашину одласку у Подгорицу, и после у том правцу сухим“;[47] да је факат казан у Ерицовој реченици нетачан; и да је „кориговап постављен на своје место, уз друге с којима је у вези“.[48]

Трећа је неистина: тврђење да сам и ја на стр. 217 моје књиге „причао како је Сулејман ишао ка Подгорици све сухим.“ То није истина, јер тамо нема ни речи о томе да је паша ишао *ка Подгорици* сухим. Тамо се каже да је паша ишао сухим али у сасвим супротном правцу од Подгорице — јужном обалом језера. Јер тамо, на 218 стр., стоји: „И заиста

[46] *Одјек* за 1911, бр. 27 стубац 1 и 2; бр. 37 стуб. 3.

[47] *Одјек* бр. 27. стуб. 3.

[48] *Одјек* бр. 27. стуб. 2.

у речено време (а то је 19 сепnear) паша се кренуо из Скадра и 20 септембра пао је с војском у Марковиће *[Мркојевиће]* [49] За то време други паша, Алија, са Сулејман-агићем био је у Сутормaну са 23 барјака, и већ следеће ноћи састао се са Сулејман-пашом."

Те моје речи наводи и „критичар" да докаже како сам причао да Сулејман-паша иде из Скадра ка Подгорици све сухим, а не загледа у карту Црне Горе и Арбаније, да види да ни Мркојевићи ни Бар ни Сутормaн нису на путу из Скадра у Подгорицу него у потпуно супротном правцу, на јужној страни језера, док је Подгорица на северној! Кад се Г. Вулић позива на моје речи да утврди своје незнање, зашто бар мало не промозга како то може бити да је паша 19 пошао на север к Подгорици — камо упућује читаоце „Дела" да нађу само њему познате Марковиће (Мркојевиће) — а да се већ следеће ноћи састане са барским пашом Алијом, који га чека у Сутормaну на југозападној страни од језера?

Не, не! Није паша тада ишао ка Подгорици ни „сухим" ни водом, јер је био са левим крилом, које је ударило преко Мркојевића и Сутормана и упало у Црмницу. То сам и раније наводио па то тврдим и сада на основу једног новог извора, који досад није био објављен и који је наведен даље у напомени, где се каже да је паша ударио изнад Бара.[50]

Као што сам пак раније тврдио: да је факат казан у оној реченици Ерицовој из његове депеше од 15 септ. 1692 год. нетачан — то тврдим и сад. Провидур Ерицо учинио је пометњу, — којој је лако наћи узрок, — кад каже: „Као што јављају вести, које *у препису* достављам Вашој Сињорији, паша спрема њихов превоз у Подгорицу, и зато што је наредио да се оправљају путови, сумња се да ће собом вући топове". Јер чим се нађе које су то вести, које у препису доставља млетачкој влади, као прилог уз своју депешу, и где се говори

[49] Мркојевићи, у саслушању Луке Галате од 21 септ. 1692 написани су *Marcovich (Црна Гора за Морејског рата*, 346). У споменицима писаним италијанским језиком пишу су: *Marcoevichi* (М. Болица у Опису Скадарског санџаката, Starine XII, 173; у путопису архијепископа Марина Бици, Starine XX, 66), *Marcovichi* (у спом. Срп. К. Акад. XLII, 61, 62) итд. Хекар у свом делу Histoire et description de l'Albanie ou Guégarie пише их *Marcovich* ou Mercot (Тамо, 26—39).

[50] *Цр. Гора за Морејског рата*, стр. 344.

о паши, о томе да треба да иде према Подгорици и о оправљању путова, којима ће превозити топове, бићемо на чисто и са Ерицовом пометњом и с њеним узроком.

Уз ту депешу има више прилога, и међу њима је само један, у коме се говори о некаквом пашину раду према Подгорици и оправљању путова на тој страни, ради лакшег превлачења топова. Али и у том прилогу, који је приложен *у препису*, нема ни речи о томе да паша спрема превоз својих трупа у Подгорицу. То је писмо поручника Јована Белглаве из Будве, у коме се јавља, према извештају уходе Ђуре Новаковића, како је паша наредио да се изнад Подгорице оправе и очисте путови, којима би превукао топове, али да су му тамошњи одговорили да не смеју, јер се боје људи Зана Грбичића, зато нека паша дође тамо да их чува, те да изврше што је наредио. Ну паша, вели се даље, *није отишао тамо*, него је из Скадра ударио јужном обалом Скадарског језера, изнад Бара.[51]

То је тај прилог — једини у коме се говори о потреби да Сулејман-паша иде према Подгорици, о оправљању путова и превлачењу топова — на који се Ерицо позива у својој депеши на наведеном месту. У њему пак, као што се види, нема ни речи о пашину спремању да превезе војску из Скадра у Подгорицу, ни „сухим“ ни водом. Али у њему има елемената, који су унесени управо у ону Ерицову реченицу и који су, помешани са другима из других прилога тој депеши што ће даље бити наведени, дали један нетачан факат, казан онаквом Ерицовом реченицом. Ерицо, пишући ту депешу у великој брзини, спојио је факат о Сулејмановим припремама за превоз једног дела његове војске преко Скадарског језера, узет из прилога даље наведених у напоменама, са фактом да је паша предузео неке кораке према Подгорици, и од свега тога дао је један нетачан факат.

Ето тако стоји с тим нетачним фактом у Ерицовој депеши од 15 септембра 1692 год., који сам одбацивао у два

[51] „Et qui mi rifferisce (Ђуро Новаковић) che il Passà habbi mandato l'ordine di sopra Podgorizza che verseno e nettano le strade à poter condur il cannone, et che loro li habbino mandato a dire che non si osano andare, perchè dubitando della gente del Bolizza, *et che il Passà venghi in persona à custodirli*, che cosi andaranno nettar le strade; et più me disse che il Passà marchia di sopra et il suo figliulo sotto d'Antivari...“

маха а Г. Вулић га два пута подупирао својим измишљотинама. Њему ће ваљда једном бити јасно зашто сам одбацивао тај факат. Али ако му и ово не буде довољно, потпуно ће га разуверити даље излагање у тачки 10. У исто време овде је дат Г. Вулићу један доказ више да сам, при писању мојих расправа, био врло далеко од буквалног превођења докумената и од налепљивања једног документа на други,[52] далеко од система који он тако ревносно заступа у својој „критици", поткрепљавајући га својим измишљотинама.

9. Непознавање извора и факата, потребних за праву критику горњега факта, буквално превођење Ерицове реченице и тежња Г. Вулића да речи traghetto у Ерицовој реченици пошто по то дâ значење које она нема, водили су га у његовој „критици" све даље од истинитога. У вези с тим што год је код њега више тежње да у снази одржи своје раније погрешке, он све јаче пада у нове, за чију се потврду стварају нове измишљотине и врше нова подметања.

У III чланку своје „критике" Г. Вулић, полазећи од претпоставке да је она Ерицова реченица извор мојем тврђењу о превозу једног дела Сулејманове војске преко Скадарскога језера и да не знам италијански, тврдио је да не знам шта значе речи „allestire" и „traghetto", учећи ме да ова друга реч не значи само превоз преко воде него уопште „пренос, превоз".[53] Ја сам знао да то није тако и да реч „traghetto" у млетачком дијалекту — Ерицова је депеша млетачки документ и потиче од правог и овејанога Млечића — има само једно значење: превоз преко воде, а никако сувим. Зато кад ме је Г. Вулић учио ономе што није тачно, у првом одговору показао сам му и речником италијанског језика и речником млетачког дијалекта и примерима из млетачких докумената оног времена, да та реч у млетачком дијалекту има само једно значење: превоз преко воде. Пошто је пак спор о значењу те речи у оној реченици из Ерицове депеше од 15 септембра 1692 године, у којој вода, преко које се врши превоз одреда Сулејман-пашине војске, значи Скадарско језеро,

[52] То је Г. Вулић тврдио у свом II чланку, у *Делу* за март 1910 год., стр. 464—468, измишљајући за то доказе, као што је радио и на другим местима. Опширније о томе питању биће на другом месту.

[53] *Дело* за април 1910, стр. 136.

да изведем „критичара“ из заблуде, навео сам му више примера из докумената онога времена, у којима се говори о Сулејман-пашиним походима из Скадра против Црне Горе, где traghetto вазда означава превоз преко Скадарског језера.

У чланку IX Г. Вулић бежи и од речника италијанског језика, у коме је означено значење ове речи у дијалекту, и од речника млетачког дијалекта, у коме је написано да та реч значи само превоз преко воде а никако сувим, па за доказ да сам „„*лудо* разумео реч traghetto „као превоз преко воде““ вели да „сваки који је иоле вичан италијанском (латинском, француском) зна да она не значи само „превоз преко воде“ него ни само „превоз“ уопште (може се рећи „traghettare“ планине, државе, небо с једног краја на други и тако даље)“,[54] а потом прибегава подметању својих измишљотина.

Овде Г. Вулић навлаш бежи од правог спорног питања. Он говори о значењу речи traghetto (и traghettare) у италијанском језику уопште, а спор се води око значења те речи *у млетачком дијалекту*, јер је и документ, у коме се налази та реч и око које се води спор, млетачког порекла. Сасвим је индиферентна ствар у овом тренутку шта та реч значи и у латинском и у француском и у италијанском језику уопште. Питање је о томе шта та реч значи у млетачком дијалекту и је ли истина да у том дијалекту, којим је и документ писан, та реч значи што друго сем превоза преко воде? О томе је реч. О том значењу било је речи и ја сам тврдио што је тачно и што није могуће ничим оборити, докле год постоје документи писани млетачким дијалектом, докле постоји речник млетачкога дијалекта и докле постоји сâм млетачки дијалект.[55]

[54] *Дело* за фебруар 1911, стр. 305.

[55] У Боеријеву „Речнику млетачког дијалекта“ код глагола *traghettàr* стоји: „V. traghettare, tragettare, e tragittare — *Passar oltre* e presso *noi Veneziani*, vale *Passare con barchetta da una all' altra riva o sponda del gran canale*“ (Giuseppe Boeriò, *Dizionario del dialetto veneziano*. II ediz., стр. 761. ступ. 2), а код речи *traghétto:* „(coll' e larga) s. m. tragetto, tragitto, trapassamento, Passagio da una all' altra riva del canale. (*Ibidem*) — За ово значење речи tragetto, које имамо у речнику, интересантан је пример реченица: „*nel tragettarsi oltre il fiume* F(T)rebinschizza che non poterono passar a sguazzo.“ (*Il Montenegro* etc, 8), где је глаголом tragettare означен превоз преко реке у чуну, барци итд. за разлику од прелаза на други начин (напр. прегазити).

Зато и није потребе више говорити о томе. Али треба истаћи један покушај Г. Вулића у његову IX чланку, да оспори вредност мојих података о значењу те речи, узетих из докумената млетачких. Тај покушај јесте „доказ" какви су и други у његовој „критици".

У ранијем одговору, поред других примера за значење речи traghetto у млетачким споменицама, навео сам и један став из писма цетињског владике Висариона од 25 фебруара 1688, у италијанском преводу штампаног на страни 21 зборника „Il Montenegro" etc. Г. Вулић ухватио се за овај пример не да у њему оспори право значење речи traghetto него да ми подметне што нисам ни мислио ни написао. Он вели; „За доказ да traghetto значи *у документима често* „превоз преко Скадарског језера" наводи Т[омић] овај текст: S'erano traghettate 500 persone (di Podgorizza e Gruda) per la Fiumara, и онда додаје да је Fiumara, преко које су ти људи прешли — Црнојевића Ријека (не Скадарско језеро!)",[56] па ово своје надметање назива мојом „глупошћу".[57]

Он говори неистину кад каже да сам ма где тврдио „да реч traghetto значи *у документима често* превоз преко Скадарског језера". Ја сам тврдио нешто сасвим друго, а то је: да „реч traghetto *у млетачким документима, који се тичу ових догађаја* [а ти догађаји јесу Сулејман-пашини походи из Скадра против Црне Горе] значи превоз преко Скадарског језера",[58] и кад сам навео примера за то, оставио сам на страну све изворе у којима има те речи, али се не односе на *те* догађаје. Ко хоће да мисли, томе није тешко видети да су ово две различне ствари, јер док ја говорим о значењу ове италијанске рече не везујући је чак ни за све млетачке документе него само са оне који се односе на Сулејман-пашине походе против Црне Горе једног одређеног времена, Г. Вулић даје тој речи генерално значење и везује је за документе уопште, кога било порекла. То су две ствари, и овде док је моје тумачење тачно, његово је казивање неистина.

(Наставиће се.)

Јов. Н. Томић.

---

[56] *Дело* за фебруар 1911, стр. 305.

[57] Његове речи: „Ту је Академик натрпао још пуно глупости .. Нека су овде поменуте две", после чега наводи горње речи.

[58] *Одјек* за 1911, бр. 29, први стубац подлиска.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Јадранска Железница — Турски рат.

У питању о железници која ће везивати Дунав код Прахова са Јадранским Морем учињен је још један корак у напред. Главна Режија Турских Железница, којој је поверен посао трасирања будуће Јадранске Железнице, одредила је већ своје инжињере, за тај посао. Инжињери су подељени у секције, почели свој посао. Једна секција ради трасу од српске границе (Мрдаре) до Приштине и Призрена. Друга секција ради од Скадра до Призрена. Обе секције ће после радити трасу од Скадра долином реке Мати до утока реке Цета и Дебра, а одавде Дрином до Призрена. Што се тиче пристаништа на Јадранскоме Мору, биће неколико сондажа од Сан-Ђовани ди Медуа до Лунерских лагуна (између ушћа Бојане и Сан-Ђовани ди Медуа), па ће се онда определити где ће оно бити. Један крак од Скадра до Бара биће исто тако предузет у проучавање. Ако им не буду сметали какви унутрашњи догађаји, инжињери ће до јесени моћи да буду готови с послом трасирања.

Сем овога, Џавид-беј, Министар Грађевина, тражио је од Главне Режије Турских Железница да што пре пошаље инжењере да проучавају и израде железничке трасе за ове нове железнице: за железничку пругу Битољ—Охрид и Битољ—Венецијани Градско (на прузи Солун—Скопље); за железничку пругу Охрид—Дебар и Охрид—Горица; за железничку пругу Валона—Јањина—Горица. На тај начин биће свезано Јадранско Море преко Валоне и Скадра са Солуном и Дунавом. Сем овога Турска Влада настојава да прошири железничку станицу у Солуну, која ће бити централна станица за све ове железнице на чијим се трасама сада ради.

Питање о грађењу железнице од бугарске границе (код Ћустендила и Девебаира) до Куманова није још свршено. Турска Влада, и ако је Султан у престоној беседи којом је отворио турски парламенат поменуо да су отпочети преговори са друштвима за грађење пруге Куманово—бугарска граница, — неће пристати, да се гради железница од бугарске границе на Криву Паланку и Куманово него на Царево Село, Кочане,

Штип и Венецијани Градско. Врло је вероватно да ће, најзад, и Бугарска Влада пристати на турски предлог који има базу у стратегијским интересима а не у трговачко економским.

Како је Друштво Источних Железница протестовало што је израда трасе Мрдаре—Париз уступљена Главној Режији Турских Железница, оснивајући свој протест на неким ранијим уговорима, то је Турска Влада уступила истоме Друштву трасирање и израду пруге Скопље—Тетово—Гостивар. Радови на изучавању те трасе већ су свршени, остаје да се већ закључена конвенција одобри у парламенту, што може лако бити ове године.

Италијанска флота је најзад почела неку акцију у Јегејскоме Мору. Једна омања ескадра бомбардовала је на улазу у Дарданелски Мореуз два утврђења на европској и на азијској страни, Кум-Кале и Седи-баир. — После топовске ватре од неколико часова ескадра се повукла натраг, према острвима архипелашким.

Бомбардовање дарданелских утврђења је учињено истога дана, готово у исти час, кад се отварао парламенат у Цариграду. То је била само једна демонстрација којом се хтело показати Цариграду да се рат може пренети у Европу и да се Италија није одрекла акције у Беломе Мору, ако су јој интереси налагали да се одрече акције у Јадранскоме и Јонскоме Мору. С обзиром на малу штету коју је бомбардовање проузроковало утврђењима и брзо повлачење ескадре, може се рећи да је акција намењена више острвима у Архипелагу. Два три дана доцније италијанска флота је заузела телеграф на Лемносу, и вероватно је да ће узети још које острво (Родос, Мителену, Тасос, и др). Проћи кроз Дарданеле неће бити тако лака операција, јер су утврђења снабдевена топовима а потопљене и намештене подводне мине. Чим су италијански бродови бомбардовали утврђења на улазу у Дарданеле, Турска Влада је објавила да се у Дарданелима обуставља свака пловидба и да су они затворени за све неутралне бродове.

Бомбардовање Кум-Калеа и Сеид-баира није много изменило ситуацију за Турску а врло мало за саму будућност рата, али је врло много изменило ситуацију за неутралне. Трговина руска, енглеска, француска, немачка, и донекле аустро-угарска, одједном су морале стати за пристаништа у

Црноме и Мраморноме Мору. Шета је несумњиво врло велика, те и положај сила посредница много деликатнији него до сада, и због трговине, и због односа према Турској и Италији, и због тога што се још не може да постигне готово ни у чему јединство сила, и због тога што је поморска акција у Архипелагу дошла баш у тренутку кад су оне предузеле једну медијацију у Цариграду, и, најзад, због тога што се показала немоћна и Лондонска Конвенција по којој Црно Море, па дакле Дарданели, не могу бити затворени за трговачко бродовље (3 члан Лондонске Конвенције од 1871 године.) Уз то се јавља већа узнемиреност у Софији и у Атини, где се налази да су и да ће бити и грчки и бугарски интереси знатно оштећени поморском акцијом Италије у Јегејскоме Мору.

Ова акција Италије изазвала је свуда у Европи незадовољство. И ако је Италија званично објавила да је чинила само једну флотну демонстрацију хотећи да покаже да њена акција у Јегејскоме Мору није ничим била ограничена нити ће то моћи бити докле се Турска овако држи, и ако је, поред тога, Италија хтела да покаже још и то да њена флота може да удара на обале са којих се кријумчарење ратнога материјала врши за Триполис, — и у Лондону, и у Паризу, и у Петрограду су забринути. У Берлину и Бечу су просто незадовољни; то своје незадовољство савезници никако не крију пуштајући кроз полузваничне листове чак и отворене претње Риму, на које се, у осталом, Италијани слабо осврћу. Италијани су морали да пођу овим путем; досадања њихова акција у Триполису и околним водама почела је служити за подсмех ван Италије, а у Италији постајати узрок озбиљнога незадовољства у народу и у војсци Њихово је право, кад су у рату, да предузимају радње које им налажу интереси, а да не воде рачуна о интересима других, па макар и својих савезника. И ако они нађу да им треба покушати пробити се кроз Дарданеле да би дошли под сам Цариград, жртвујући може бити половину од своје добре флоте, нико им не може забранити сем ако и сам не мисли улазити с њима у рат.

На Турке је већи утисак направило и прави оно што се ради у Маћедонији него ли акција италијанске ескадре у Архипелагу. Активност грчких, бугарских и српских чета почиње их занимати озбиљно те су знатно појачали жандар-

мерију за њихово гоњење, које је врло живо. Бугари су наставили и даље бити најактивнији и унутра у Маћедонији и споља за њу.

Стара револуционарна организација маћедонских и једренских револуција, позната под именом Унутрашње Организације, упутила је два своја највиђенија члана у престонице Европе да агитују и траже поново европску контролу за Маћедонију. Оба делегата су ишла у Петроград, Лондон и Париз; наишла су у сва три града на ладан пријем кад су их примили. Они су собом носили брошуре у којима је изложен циљ њихову путовању и раду, и раздавали су их свима виђенијим политичарима у тим престоницама.

Организација оптужује Младотурке да стално и свима средствима раде на уништавању и ослабљивању бугарскога живља у Маћедонији. За доказ овога наводила је покољ приређен у Штипу у децембру 1911 године; покољ у Кичеву из јануара ове године, и још друге злочине. За доказ опет да се у младотурским круговима систематски ради на томе да се уништавају Бугари у Маћедонији помињала је говор Талат-беја, Министра Унутрашњих Дела, који је држао у Солуну 1910 године на конференцији комитета „Јединство и Напредак“ и одлуке Младотурскога Конгреса из 1911 године. И Министар и Конгрес предлажу систематски рад противу немуслиманских народности, а 1912 године образују се и нарочите чете за гоњење Хришћана и раздаје се само муслиманскоме становништву у Маћедонији оружје за истребљавање неверника.

Унутрашња Организација види спас Маћедоније у своме енергичноме раду против садањега режима у Турској и у раду Европе да установи аутономну Маћедонију. Енергичан рад Унутрашње Организације је отпочео у солунскоме вилајету, где почиње акција помоћу атентата на железнице. Акција Европе за Маћедонију за сада није у изгледу.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Уријел Акоста. Жалосна игра у пет чинава од Карла Гуцкова. Превео Јован Грчић. У Новом Саду. 1911. Цена 70 филира.

Кад избор преводиочев падне на неко мање значајно дело једне стране књижевности, онда му се обично чини прекор што из те књижевности није превео ово или оно дело од веће вредности, кога такође нема на српском језику. Али такав прекор није до краја оправдан. Да се неко одушеви књижевним делом првога реда, треба да има и књижевни укус првога реда, а он се међутим од преводиоца може захтевати са онако исто мало права као и таленат првога реда од писца. Јер нико не може дати више но што има, а незахвалност је пребацивати ономе који даје доста, што не даје више, кад он у опште не може дати више. Преводилац дакле има право да иде за својим симпатијама доклегод остаје у оквиру праве књижевности.

Из тих се разлога ни преводиоцу „Уриела Акосте“ не може учинити никакав прекор што се, код толиких непреведених дела из немачке књижевности, зауставио на тој осредњој трагедији једнога осредњега писца. Уз то је за похвалу што је покушао да је преведе у стиховима, и на тај начин пружи српским читаоцима што потпунију накнаду за немачки оригинал.

Али се превод у стиховима, разуме се, може претпоставити доброме прозном преводу само онда кад је успео; иначе је не само мање употребљив, него и мање симпатичан, јер је нескромнији и стално одаје узалудан напор преводиочев да се уздигне изнад својих способности.

Ево, међутим, како изгледају стихови у „Уриелу Акости“:

Што смушен си, Акоста? Далек пут
Одвешће тебе клетви с домака,
Сред туђег света једном будеш ли,
Где други језици и наваде
Испреплетано људе везују. (Стр. 23)

Где је ту ритам? Какви су то стихови? Ко год прво прочита други и трећи ред, који су са правилном цезуром и правил-

ним ритмом, па тек онда први и четврти, осетиће несумњиво расклиматану прозу која влада у њима, и која је у толико непријатнија у колико је прошарана фактичким стиховима. Ваљада тек не треба потрзати познату истину из школских књига да *ритам* чини стих, а не одређен број слогова?

Занимљиво је међутим да „стихови“ у овом преводу изгледају тако и поред тога што преводилац стиху жртвује све, апсолутно све, прелазећи и најшире границе песничке слободе. То показује већ и ред речи у првом стиху („Што смућен си, Акоста?“). То показују и многобројна неспретна описивања сасвим простих места у оригиналу. То показује, најзад, и „свесно“, место „савесно“ (nach redlichem Gewissen) у овим занимљивим „стиховима“:

Наређује ти славна општина,
Да ову књигу свесно испиташ,
Ал не с начела философије,
Већ ле да извидиш, да л' овај спис
С јудејством зна у склад довести се. (Стр. 21)

„Да л' овај спис с јудејством зна у склад довести се“! У оригиналу стоји просто: да ли овај спис стоји у складу с јудејством (...ob diese Schrift im Einklang mit dem Judentume steht). И даље, шта значи то: „испитати с начела философије“?

Ко ће се наћи и у „стиховима“ као што су ови:

Помози нама вишњи вечни Бог,
Ми штитићемо то и хранити
И држати се драге обмане,
К'о стара слугу, што у несрећи
Не оставља нас, ни ми не ћемо
Одагнати у лепе сретне дне. (Стр. 17)

Или:

....У здрава чула ту
Један пут један чисте памети
Тек од ока ми продре. (Стр. 57)

Или:

На оно поглед, што ти остаје
Одлакшати ти неће растанак. (Стр. 20)

И тако даље, и тако даље.

После таквих ствари ситнице су не само: „пољубљај“ (стр. 8), „гостољуб“ (стр. 8), „лелујава нарав“ (стр. 18 — schwankendes Gemüt), „међ четири смо ока“ (стр. 56) и читав

низ њима сличних, већ и нетачно преведена места. А њих такође има. Тако на страни двадесетој стоји:

Не дотичи се никад руком ње,
По новцу руком кад си чепрк'о!
Обожавај је, њој се примичи
Ко светитељци... (Стр. 20)

Смисао је ових речи очевидно: не дотичи је се у том и том случају. Међутим је смисао оригинала: не дотичи је се никако, јер место гласи:

Berührt sie nie mit einer Hand, die eben
Vielleicht in Haufen schnöden Goldes wühlte!
Jochai, zu ihr beten müsst ihr, nahn ihr,
Wie man den Heiligen naht!...

Колико су стихови и поезија далеко од преводиоца, види се, поред ранијих примера, још и по томе што је „in Haufen schnöden Goldes wühlen“ превео са „чепркати по новцу“. Човек се чисто мора питати, да ово није пародија.

Шта је преводилац имао против „Браника“ кад је баш у њему штампао овакав превод, а шта опет „Браник“ против преводиоца кад је тај превод прештампао и пустио у свет као засебну књигу — може се само нагађати. Извесно је међутим да ни један ни други нису задужили српску књижевност.

М. Т.

List of Works in the New York Public Library relating to the Near Eastern Question and the Balkan States. [Bulletin of the New York Public Library, January — May, 1910.]

Једно начелно питање намеће се и нехотице поводом ове публикације. Јавне библиотеке треба ли да штампају методичне каталоге или азбучне? — Наше лично мишљење о том предмету јасно је и просто. Ако је штампање каталога већ потребна ствар (а то није увек случај: на пример код универзитетских и популарних библиотека) у првом реду ваља штампати азбучне каталоге. Свака библиотека има — или бар треба да има — рукописан (аутографисан, дактилографисан, итд.) каталог намењен унутрашњој употреби, читаоцима који раде у самој библиотеци. У највише случајева библиотека их има два: методичан и азбучан

Штампање методичног каталога оправдано је — чак и врло корисно — искључиво у случају изванредног богатства дотичне библиотеке *по једном специалном предмету.* Француске провинциалне библиотеке, на пример, садрже обично много више списа који се тичу локалне историје, географије, итд., но и сама париска Народна Библиотека. Кад се у тај број књига урачунају и многобројни рукописи придошли из разних приватних и јавних архива, један њихов каталог (из кога ће се искључити све што нема везе са предметом) биће у исти мах и једна најпотпунија библиографија по њиховом специалном предмету. Стога, сасвим разумљиво, оне и публикују своје каталоге на такав начин; примери: *Bibliographie bourguignone* (Дижонска Библиотека), *Catalogue du fonds dauphinois* (Библиотека у Греноблу). и тако даље.

Међутим, у сваком другом случају треба претпоставити штампање азбучних каталога. Британски Музеј у Лондону, једина од великих светских библиотека која је публиковала целокупни каталог својих књига (1881—1889, са доцнијим додатцима) решила је проблем на овај начин, чинећи ипак извесне концесије супротном (в. нарочито чланке *Academies, Bible, England, France, Germany, Goethe, Periodical Publications, Shakespeare,* и друге, који су у ствари специалне библиографије). Главни каталог сређен је азбучним редом писаца, а споредни, много мањи, *Subject Indices,* региструју методичким редом једино нове публикације. Париска Народна Библиотека, која је под Другим Царством објавила читаву једну велику колекцију методичких каталога (нарочито за Историју Француске), напустила је стари начин и отпочела 1898 године штампање свог новог каталога азбучним редом (четрдесет и пет свезака које су до сада изишле обухватају слова A—D). Немачке, италијанске и руске велике библиотеке у опште још нису ни почеле публикацију својих каталога.

Што се тиче Америке, од које се има разлога очекивати много, с обзиром на добро материално стање њених библиотека, основаних и потпомаганих крезовским поклонима: ствари не стоје онако сјајно како би се мислило, што је само последица изузетног карактера њених библиотека. У погледу „популарних књижница“, то јест оних које су намењене широј публици, у циљу просвећивања, Америка стоји на првом месту. Што се тиче „универзитетских“ и „семинарских“, које су до

скора важиле као слава Немачке, сви су изгледи да, благодарећи својим многобројним просветним добротворима, Америка исто тако држи прво место. Али, што се тиче „националних“ библиотека, намењених правом научном раду (нарочито историским истраживањима), Америка се показује врло слаба, и из врло простог разлога: готово све њене библиотеке основане су тек у другој половини XIX века, и њихово богатство састоји се искључиво у модерним публикацијама. Рукописи, штампарске првине, колекције старих листова ствари су које се врло често не могу набавити ни по коју цену, ни на јавним продајама, ни по антиквариатима Најзначајнији споменици и документи прошлости налазе се у државним библиотекама Европе из којих више неће изићи.

Према томе и најбогатије америчке библиотеке осуђене су да остану много више локалне но лондонска, париска, минхенска или берлинска бибиотека. Такав је случај и са највећом од свих, њујоршком, поводом чијег каталога данас пишемо.

Има, затим, друга једна карактерна црта код њихових библиотека, која је у осталом само последица националног карактера Американа: одвећ практични циљ. Књиге су за то да се читају и то што више; од њих треба видети непосредне и што брже користи; библиотека не сме да буде академско „гробље књига“. Њујоршка Јавна Библиотека има педесет филијала преко којих се могу добити све књиге из централне библиотеке; за рад у њима није потребно тражити нарочите улазнице као што се то тражи у многим европским библиотекама; књиге које се највише набављају то су оне које публика највише тражи, то ће рећи модерне публикације. Каталози, исто тако, треба да буду удешени за практичну употребу, за брзу, и ако не потпуну информацију.

Отуда њихова наклоност за методични систем. Шта више, отуда једно нарочито схватање методичног система: не дуг рад заснован на широкој основи, већ рад „на парче“, попуњавање најпречих потреба, обзирање на „актуалности“. Недостаје библиографија о рибарству: Њујоршка Библиотека даје свој каталог *О рибама и гајењу риба*; расте интересовање америчке публике за генеологије својих предака из старе отаџбине, Њујоршка Библиотека штампа каталог списа *О Британској Генеологији*; мистериозна мормонска секта задржава

главну пажњу сензационе штампе: треба публиковати каталог дела *О Мормонима*; појави се у Европи анексија Босне и Херцеговине, велика међународна криза, главни предмет интересовања светске штампе: долази *Листа дела о Источном Питању и Балканским Државама.*

Може се помислити од какве су вредности ти хитно скрпљени каталози. Овај последњи, на пример (167 стр. у 4ни, на два ступца) има оваку поделу: 1⁰ *Општа библиографија*; 2⁰ *Часописи о Источном Питању* (два); 3⁰ *Општа дела*; 4⁰ *Историја и Географија* (Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Хрватска, Далмација, Грчка, Македонија, Црна Гора, Дубровник, Румунија, Србија, Турска); 5⁰ *Језик, књижевности и фолклор* (општа дела, бугарска књижевност, црквено-словенски, хрватска књижевност, далматински језик и књижевност, новогрчка књижевност, македонски језик и књижевност, црногорска драма, дубровачка књижевност, румунска књижевност, српски језик и књижевност, српско-хрватски језик и књижевност, словенска књижевност, турска књижевност.)

На страну што је, услед незнања језика, уређивач ове библиографије држао да треба да одвоји српски језик од хрватског, српско-хрватског, далматинског и тако даље, а да споји са језиком лужичких Срба (cf. s. v. *Cernu* A.; *Mика* Ernst; *Wjela* Jan Radyserb), што је велики део „нумера“ просто исписивање наслова чланака из прегледа садржине Јагићевог *Архива* и босанских *Wissenschaftliche Mittheilungen*, где је грађу било лако наћи, док су растурени чланци енглеских и америчких часописа остали уређивачу непознати. Српске књиге се налазе међу бугарским, кад им није тамо место, и обратно; „црногорска драма“ састоји се из *Пјеваније црногорске и херцеговачке* Симе Милутиновића и драмских списа Краља Николе, и тако даље. Много важније је што он није знао да о истом предмету, и делимично и у целини, постоје много боље и много потпуније библиографије, од којих се извесне свакако налазе у Њујоршкој Библиотеци, као на пример *Bulletin of the Boston Public Library*, vol. III (1877), p. 244 sqq. Поред Бенђескове *Библиографије о Источном Питању* (1897), постоји Петровићева о *Србима и Хрватима*, Валентинелиева о *Далмацији*, Тенерониева о *Црној Гори*, Пекмезиева о *Албанији*, Апоњиева о *Угарској*, и, нека ми се допусти додати,

моја о *Источном Питању у Европи* (енглеска). — Прва дужност једнога човека који предузима овакав посао, то је да се упозна са претходним радовима на истом предмету: то чине чак и уређивачи антиквариатских ценовника.

Оно што ми очекујемо од Њујоршке Јавне Библиотеке то нису овакве површне библиографске монографије о предметима њој потпуно непознатим, већ њен генерални каталог, који ће у себи садржавати најмогућније потпуну *америчку* националну библиографију, једна очита потреба која још није попуњена и коју ће нам само Америка моћи попунити. Израду специалних библиографија треба оставити специалистима, тим пре што за те послове није никад довољан рад у искључиво једној библиотеци. В. М. Ј.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Кроз пустињу и прашуму“. — Г. Милорад Јанковић је штампао свој превод из Хенрика Сјенкјевића: „Кроз пустињу и прашуму“ (Београд, 1912; 8^{0}, стр. 342; цена 2·50). Занимљива књига једног доброг писца у пажљивом и читком преводу. Г.

„Жумберчани и Мариндолци“. — Г. Др. Нико Жупанић оштампао је из „Просветног Гласника“ свој чланак „Жумберчани и Мариндолци“, користан прилог антропологији и етнографији Срба у Крањској. Српски досељеници су у три места, у Бојанцима, Мариндолу и Жумберку, у Белој Крањској. Мариндолци и Бојанчани су сачували и јекавски говор и православну веру; Жумберчани су у половини XVIII века насилно покатоличени. Г. Жупанић је описао те три српске оазе, и антрополошки проучио скоро 150 мушких и женских. „Са гледишта висине раста, индекса главе, као и донекле комплексије, крањски Срби показују већу сродност са Босанцима и Херцеговцима, но са Словенцима и Хрватима (у Хрватској). Тако и физичке особине крањских Срба указују где би требало тражити ранију постојбину њихову“. Н.

ЧИТУЉА.

Богобој Руцовић. — 1 априла умро је у Београду, у четрдесет трећој години, Богобој Руцовић, један од најинтелигентнијих чланова Народног Позоришта. Он је умео да схвати

улогу, да је да̂ израђену и да не остави утисак колико га је труда стала студија; својом интелигенцијом стварао је лице које је играо, и ни његов крештави глас ни сирановска физиономија нису могли покварити илузију о том лицу коју је наметао публици. Суверено је излазио на позорницу и такав је остајао кроз цео комад; њега се нису тицали ни публика ни други глумци у комаду, ни намештај позорнице, чак ни његово случајно незнање улоге: он је играо као господар над свим тим. Кад је пре шест година давао представе на врло неугледној позорници једног београдског хотела, он је у Судермановој „Части“ и „Содому“, у Ибзеновим „Аветима“ у Ечегарајевом „Галеотоу“ и другим комадима, успео да сврати пажњу посетилаца са бедног декора, похабаних костима и рђавих представљача и усредсреди је на своју игру. Речју, он је био интелигентан глумац коме је публика, и поред његових недостатака, морала допустити да јој се наметне. Она га је, после, волела.

Руцовић је од свог доласка у Народно Позориште, од 1897, играо оно што је са̂м био у животу. Син чича Гаврила Руцовића, далматинског свештеника, играо је Синовца Чича Плиме; млада луталица, Будванин, ученик гимназије у Котору, студент Велике Школе у Београду, од 1892 године члан путничке дружине Николе Симића и „Синђелића“, — он је 1898 године играо Младића без сталног занимања. Поступно, његов репертоар се ширио и имао све значајније улоге, али увек оне у које је уносио себе. И, одиста, Руцовић је био један од оних глумаца који не узимају маску са сцене за своје лице већ на позорницу доносе себе. „Боем“; нестални љубавник и лакомислени друг; често ван друштвених нарави; болесно осетљив и неуравнотежен; толико пута слаб, жедан алкохола и близу пропасти, Руцовић је играо сликара Марсела; Сина Молиеровог Дона Луја, Жоржа Булена и Рајфа Рајфлингена; Громбицког; Вилиа, Хајнека и Хамлета; Освалда Алвинга, пијаног Јову у „Иза Божјих Леђа“ и Борадочева. Имао је и своју улогу Хлестакова и у њој се, он који није био нескроман и лажан, одмарао од своје скромности и искрености, у причи о свом тобожњем животу с петроградским великашима и министрима. Најзад, Руцовић је живео животом који води блазираном и цинизму, али у свом животу он је био пре резигнирани патник него блазирани циник. Ипак, нико није боље од њега могао играти Жерома ле Говена у Бернстеновом „Самсону“; нико није могао од Брашара, после његове очајне тираде о губитку новаца и вољене жене, знајући да и сам с њим пропада, равнодушније затражити једну цигарету него Руцовићев Жером ле Говен. Једино тада, изгледа, Руцовић се, цинизмом на позорници и постајући личношћу коју је играо, светио за свој брзо потрошени живот.

Л. Р.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVIII, број 9. — 1 мај 1912.

ИЗА ЈУТРЕЊА.

Поп, одбацивши рутави епитрахиљ, који је сав мирисао на тамјан и претопљени восак, завуче кратке, дебеле прсте у уску, проријетку браду, и, ломећи се и гласно зијевајући, погледа по цркви. Најприје, по старој навици, погледа на широки тäс, што се, одавно неочишћен, и зеленио и жутио украј запрашене иконе целиваче, потамнеле од многих пољубаца. Погледа на искривљену налоњу, о коју се разбијао и расипао унаоколо, препун прашине, дебео, разнобојан млаз свјетлости, што се спуштао кроз једино пенџерче, са бојадисаним стаклима, под самим мрким, мемљивим сводом црквеним, испод кога се лелујала раскидана сива паучина; погледа и на стара, зарђала кандила, која се, окићена читавим ројевима поцркалих мува, палила само три пута у години, — па тужно заклима главом, зијевну опет, и, као уздишући, меко, болећиво позва Николу црквењака:

— Никола, брате, дођи!...

Никола, прегледајући, као и обично, сва кандила, да преостали зејтин излије и однесе кући, не одазва се одмах... Не одазва се ни кад га зовну по други пут... Тек када поп одмахнувши руком и прогунђавши нешто, крену из цркве, он се лагано исправи, тресну широким, искајишаним чакши-

рама, и, стружући тешким, гломазним кундурама, пође према вратима.

— Ево, — окреса мукло, лијено пружајући своју прљаву духанкесу попу, знајући добро да га је због ње и дозивао, јер, макар што је био страстан духанџија, ријетко је када имао духана уза се и увијек је искао од Николе.

— А несретно вријеме и данас, — брзо додаде, само да предухитри попа, који је обично сваки разговор отпочињао тужећи се на несретно вријеме. — Ружно...

— Тхее, — проциједи поп кроз зубе, пажљиво истресајући на длан прашину духанску. — Ето...

— Ни данас није нико умро...

Поп извади кресивачу, мирно укреса и запали.

— Па фала Богу, — одговори полугласно, шапћући. — Нека није...

А Никола се љутну.

— Бре, лако је теби зафаљивати и аминати, кад ти сипље са сваке стране, — пакосно окреса, — док ја, ево, за пуна два мјесеца нијесам ни плаће примио... Свијет ојадио и очемерио, па му није ни до цркве ни до молитве, никаква прикода немамо, а мени треба хранити читаву кућу...

Па, раскорачивши се, сједе на један камен, према попу, и сави руке у крило.

— Жена ми, да опростиш, сва у закрпама, — снуждено отегну, збацивши кундуре с нога и ударајући голом петом о пету — а ђеца .. гола к'о циганчад... Зар и мени, к'о једном прекославном християнину, не би било драго да пред ликом и подобијем божјим горе кандила? А како ће горити, кад зејтин и мени треба, да залијем ђецу, да им замастим трбухе?... Кад ик замастим, онда мање једу, мање ишту... А сад, ево, нема ни зејтина, нема ни плаће, ни хљеба... Вазда ишту: „дај, дај, бабо“, а ја вазда вичем: „биће, биће, ђецо!...“ И гуслам им, и пјевам да заварам глад, ама све за мало... Све за мало... Не вјерују више ни они, кад им кажем: „биће, биће...“

— Несретно вријеме, несретно вријеме, — избаци поп, растежући и, подавивши мантију, сједе на траву. — Знам како ти је, брате... Ама тјеши се... Бог је свемогућ...

— Бре, тјешио бих се ја колико хоћеш, ама ко ће ђецу утјешити? — дочека Никола живо и главом махну према кући, гдје се, пред уским, диреком подупртим, вратима ва-

љало по прашини двоје голишаве, мршаве дјеце. — Ја им запјевај: „Кристос воскресе“, а они вичу: „гладни смо...“ Ја отегни: „слава тебје показавшему нам свјет“, а они: „дај, дај, дај да једемо...“

Са ниског, окрханог звоника црквеног слети једна, одавно припитомљена, кумра попу на раме, весело залепрша свиленим крилима, и, милујући малушном главом оклепљено уво његово, поче гугутати. Поп се задовољно осмјехну, изврати свој дубоки џеп на изблиједјелој мантији и истресе неколике тврде мрвице од проскурица и нафпре, што му је још од недјеље заостале.

— Јеси ли гладна? — запита меко, нежно, тепајући. — Јеси ли?...

— Барем да неко од *маснијих* хоће да умре, отегну Никола, бацијући се каменом према кући да отјера дјецу. — Било би панакије и теби, и мени, и кумри, и ђеци и.. било би пара... Мог'о бик барем један мјесец платити те узети брашна... Ех...

— А стари Станко Јовановић?... Зар још живи?... запита поп тихо, пригушено, играјући се с кумром... — Још?

Никола безнадеждно одмахну руком.

— Јади га знали; неће никад ни умријети, — осијече оштро. — Ево свако јутро шаљем дијете да пита: је ли још жив, па се увијек враћа са једним истим одговором: „жив је“... И јутрос сам га послао... Дао бик, вала, читав грош муштурлука само да ми донесе абер е је пијекнуо... Масан је он...

— Не говори тако, болан... Грехота је, — прекори га поп благо. — Немој...

— Дао бик и два гроша, — дочека Никола жешће, и снажно удари длан о длан. — Кад би он умро, ја бик оба мјесеца наплатио... Бик, душе ми...

У танком грању гордог, високог јаблана изненада залепршаше врапци; двојица од њих, гомбајући се, хрвајући, падоше на траву баш покрај Николина кољена, ваљушкајући се пролетише му испод нога и, непрестано цвркућући, опет излетише на јаблан. Два сува листа, као два разиграна лептира, треперећи и ковитлајући се, заиграше око бакреног крста на звонику, — који је горио према сунцу, а крвав му одсијев залијевао круну јаблонову и позлаћивао је, — па, зауставивши се на трбушастој, напуклој јабуци под крстом, клизили су

по њој, дрхтали и руменили се као двије крупне капље вруће, пјенушаве крви на свијетлом оклопу рањена витеза.

Поп, гледајући их, испусти кумру па опет зијевну:

— Досадно ли је — рече, зачепљајући уста руком.

— Досадно, — потврди и Никола, мукло.

— Све весело око нас... све лијепо... а ми?

Па лагано устаде са траве и, протежући се, погледа око себе:

— Јесмо ли ми и потребни на свијету?... Јесмо ли?...

— Бог нас је сворио к'о и друге, — одговори Никола зачуђено па се и он поче протезати. — Што он створи, све је потребно...

— Ама други раде, пате, муче се, а ми... ми као гладни гавранови чекамо љешине и чекамо да нам други даду, удијеле... Чекамо, чекамо, и дуго нам... дуго... досадно...

И ломећи прсте изнад главе као запијевајући отегну:

— А и ја бих радио, радио, радио... И дошао сам да радим, и хтио сам, и...

— Шути!... Лијепо је теби и тако, — оштро га прекиде Никола, мргодећи се. — Књигу у шаку, па учи!... Шта ће ти друго?...

— То и јест најгоре, што ме сви гоне за књигу!... А мени досадно... дуго...

— Шути!

— Какав ми је ово живот?...

— Какав је да је, љевши од мога...

Никола још није све ни договорио, а мали Стојан, син му, дотрча задуван и, отирући крупан зној рукавом кошуљиним, испријесецано викну:

— Није умро.

Никола се лијено осврну и као са неким сажалењем, погледа га испод ока.

— Није зар?

— Жив је и сада...

— То сам и мислио... Па ћу и опет чекати на плаћу два мјесеца...

Стојан пољуби попа у руку и дубоко се наклони.

— Ама ето... носе нечије дијете на крштење, — рече стидљиво, замуцкујући, и сад ће стићи... Не знам чије је...

— Крштење? какво крштење кад ја нећу ни два гроша

зарадити? — брекну Никола љутито и, не знајући шта би друго, удари малога по глави. — Теби ће барем, — добаци узгред попу, — удијелити круну за молитву к'о Циганину кад им испјева пјесму, а мени... Пхи!... Зар је мало поганова крштено него нам још треба?

Поп стресе сасушену ватру са мантије, окрену се, и оборивши главу као да размишља о нечем, опет пође у цркву...

Свет. Ћоровић.

РОМАНТИЧНЕ ДУШЕ.

КОМЕДИЈА У ТРИ ЧИНА.

ЛИЦА:

Силвета, Бергамен, отац Персинов,
Персине, Паскино, отац Силветин,
Страфорел, Блез, баштован.

Разбојници, Музиканти, Црнци, Људи с буктињама, Бележник, Четири грађанина, и т. д.

Комад се дешава где се хоће, али у сјајним костимима.

I ЧИН.

(Позорница је подељена на двоје једним старим зидом обраслим у маховину и окићеним изванредном вињагом. С десна један кут Бергаменова парка, с лева део Паскинстова парка. С обе стране, уза зид, по једна клупа).

СЦЕНА ПРВА.

Силвета, Персине.

(Кад се завеса дигне, Персине седи на врху зида, држећи на колену књигу из које чита замишљеној Силвети, која стоји на клупи с друге стране, наслоњена лактом на зид).

Силвета.

Ах! Персине, то је тако лепо, је ли?

Персине.

Зар не?... И слушајте шта Ромео вели:

(Чита).

„То је шева, драга, то је шева лепа!
Гле, и лака магла како се већ цепа,

А тамо, далеко иза оне горе
Први се већ зраци појављују зоре!
Треба ићи...“

Силвета

(Живо, ослушкујући).

Тише!

Персине.

(Ослушкујући за тренутак).

Не, не, није нико!
Ко плашљива тица не страп'те толико,
При најмањем шуму што полети с грана,
И слушајте говор бесмртних драгана.
Она: „Драги није, то још нису петли,
Већ метеор што ће путе да Вам светли!“
Он: „Кад она хоће, нек буде! Не поје
Шева, нити зора баца зраке своје.
Из облака ти то, Цинто, горе свићеш.
Дођи, смрти, дођи, добро дошла бићеш.“

Силвета.

Ох! Не волим да он говори и о том;
И плакала бих...

Персине.

Онда са животом
Не растављајмо Ромеа; а књигу
Склопимо до сутра, кад Вам ствара бригу.
(Затвара књигу и гледа свуда око себе.)
— Какво дивно место! Зар Вам се не чини
Стиховима да се нија у тишини!

Силвета.

Стихови су ови врло лепи, јесте.
Њих прати и диван шумор ове честе,
А допуњује их хлад гране зелене.
Да, Персине, они утичу на мене;
Али су ми лепши, то треба да знате,
Што их својим звучним гласом Ви читате.

Персине.

Ласкатељко!

Силвети.

Ах! Сироти ти што љубе!
Пате од људи и судбе су грубе.
(С уздахом).
Ах, мислим...

Персине.

На шта?

Силвести.

Ништа...

Персине.

Бог и вера,
На нешто што Вам крв у лице тера.

Силвета.

Ништа!...

Персине.

Да слажете очи Вам не даше
Знам на шта мислите... (Нижим тоном),
На оцеве наше.

Силвета.

Можда...

Персине.

И на ону мржњу која дели
Мог оца и вашег.

Силвета.

Јесте, то ме цвели.
У самоћи плачем два месеца прошла,
Од кад сам из свога манастира дошла.
Отац ми врт твога оца тад покáза:
„Драго дете, то је пећина — он каза —
Душманина мога смртног од старина.
Бежи од тих врата, од његова сина.
Обећај, иначе ниси ми кћи више,
Да ти душа спрам њих вазда мржњом дише;
Јер њини су увек проклињали твоје!
Обећах... И како држим речи своје!

Персине.

Зар ја не обећах оцу реч'ма голим
Да Вас мрзим, па Вас ипак за то волим?

Силвета.

Мајко божја!

Персине.

Ја Вас волим!

Силвета

То је грешно!

Персине.

Шта ћете? Кад нам волети се грешно
Забрањују, тиме драже чежњу праву.
Загрл'те ме!

Силвети.

Никад, ни за живу главу!

(Скочи с клупе и удали се).

Персине.

Па Ви ме волите!

Силвета.

Како?

Персине.

Драго дете,
Рек'о сам, ма да се ви још опирете,
Што сумњате дуже мамац је све већи!
Рек'о сам што сами хтедосте већ рећи;
Да, јер поредите, као и сад, ето,
Веронске драгане са нама, Силвето.

Силвета.

Не поредим.

Персине.

Како! Не поредиш, врага,
Нас са Шекспировим драганима, драга!
Јулија, Ромео, па шта смо ми друго,
И што се волимо тако лудо, дуго?

Ја пркосим, и пред њином мржњом овом,
Монтекиу новом, Капулету новом!

Силвета.

Волимо се, дакле? Ал' зар се догађа
Све то тако брзо?

Персине.

Да, љубав се рађа
Не зна се како, зашто. Кад се роди
Видех да Вас пут крај мог прозора води.

Силвета.

Јесте...

Персине.

Наше очи говораху тајно.

Силвета.

Близу зида збирах једном ја случајно
Орахе...

Персине.

А ја сам тад Шекспира чит'о!
Да споји два срца зариче се и то!

Силвета.

Вама једном ветар доне траку моју.

Персине.

Да је вратим, стадох на клупицу своју.

Силвета.

И ја се тад попех...

Персине.

И, мала, од тада
Ја те чекам сваког дана, к'о и сада.
И срце ми куца сваког дана силно,
Кад ти иза зида смејање умилно
Зачујем, и кад ти анђелски лик пра̑ви
Из шумног се лишћа бршљановог јави.

Силвета.

Волимо се, треба узети се за то.

Персине.

Управо сам и ја помислио на то.

Силвета.

(Озарена радошћу).

Задњег Бергамена постануће жена
Последња Паскино!

Персине.

Душа безазлена!

Силвета.

О нама времена говориће позна!

Персине.

О, ми нежна деца та два оца грозна!

Силвета.

Ко зна, можда звоно онај час већ гласи,
Кад ће им Бог мржњу, због нас, да угаси?

Персине.

Сумњам.

Силвета.

Ја верујем времену што мења
Све, и неколико већ имам решења
Могућих.

Персине.

Озбиљно, каквих?

Силвета.

Једног дана,
— Читах то у више старинских романа. —
Замисли: Принц дође, к'о тамо у свему.
О љубави нашој ја говорим њему;
Кажем да оцеви прече везу њену.
— Јадан краљ ожени Родрига, Химену —
Бергамена с мојим оцем принц ће знати
Да измири...

Персине.

Мени твоју руку дати.

Силвета.

Ил' све бива к'о из „Магарчеве Коже“.
Ти венеш, лекар ти преписати може...

Персине.

Збуњен отац пита: „Шта ћеш?“, а не слути.

Силвета.

Ти кажеш: „Силвету“.

Персине.

Његов понос крути
За навек се ломи!

Силвета.

Ил', можда, што друго:
Ду̏ке каквог поглед задржи се дуго
На некаквој слици мојој; он ми шаље
Оклопника свога, да ме води даље;
Нуди ми и руку, заљубљен, пун јада,
Нуди ми војводство...

Персине.

Ти одбијеш тада!

Силвета.

И он бесни: једно вече, испод грања,
Алеје, где душа о теби ми сања,
Украду ме... Вичем!

Персине.

Ја дотрчим брже;
Зграбим и мач; желе да ме још задрже;
Као лав се борим, смлатив...

Силвета.

Двоје, троје.
Мој отац тад стигне; у паручје своје
Узме ме и дадне теби, јер се троне.
А поносног оца твог на све то склоне.

Персине.

Живећемо тада срећни, у тишини!

Силвета.

А све је то лако, мени се бар чини.

Персине.

(Ослушкујући.)

Иде неко!

Силвета.

(Збуњено.)

Ходи!

Персине.

(Загрливши је.)

И вечерас тако
Ти ћеш доћи, је ли? Кажи.

Силвета.

Нећу.

Персине.

Како?

Силвета.

(Губећи се иза зида.)

Твој отац!

(Персине живо скочи са зида.)

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Сима Пандуровић.)

ЗАШТО?

ПРИПОВЕТКА ИЗ ВРЕМЕНА ПОЉСКИХ УСТАНАКА.

(3)

VIII

Сутра дан Мигурски, дошавши кући са војничке вежбе, зачуди се и обрадова, кад угледа своју жену, која га, као некада лаким корацима, ведра лица, дочека и поведе у спаваћу собу.

— Е, Јузју, слушај.

— Слушам. Шта је?

— Ја сам сву ноћ мислила о том, што је причао Росо-

ловски. И ја сам се одлучила: ја не могу живети овако, ја не могу, ја ћу умрети, али нећу остати овде.

— Па шта да радимо?

— Да бежимо.

— Да бежимо? Како?

— Ја сам све потанко смислила. Слушај, — и она му исприча план, који је она измислила ноћас. План је био овакав. Он, Мигурски, отићи ће из куће у вече и оставиће на обали Урала свој шињел и на шињелу писмо, у коме ће написати, да одузима себи живот. То ће се разумети, као да се он удавио. Тражиће га, затим ће се слати акта појединим канцеларијама. А он ће се сакрити. Она ће га тако сакрити, да га нико неће наћи. Тако ће се моћи проживети, ако буде потребно, и месец дана. А кад се све утиша, они ће побећи.

Тај њен план учини се Мигурском у првом тренутку неостварљив, али пред вече, кад га она са таком страсношћу и увереношћу убеђиваше, он поче да пристаје. Осим тога, он је био склон да пристане на њен предлог још и стога, што би казна за осујећено бегство, казна, као што беше она, о којој је причао Росоловски, пала само на њега, Мигурског, а успех би ослободио њу, а он је видео, како је њој после смрти деце био тежак живот овде.

Росоловски и Лудвика били су посвећени у њихову намеру, и, после дугих договора, изменâ, поправака, план бегства би израђен. С почетка су хтели да учине тако, да Мигурски, пошто буде разглашено да се удавио, — бежи сам, пешке. А Албина ће отпутовати на каруцама и дочекаће га на уговореном месту. Такав беше први план. Но после, кад је Росоловски испричао све осујећене покушаје бегства за последњих пет година у Сибиру (за све то време побегао је и спасао се само један срећник), — Албина изнесе други план — и то тај, да Јузјо, сакривен у кочијама, иде са њом и Лудвиком до Саратова. А у Саратову ће он преобучен поћи доле поред обале Волге, па ће на уреченом месту сести у чамац, који ће она узети у Саратову, и у ком ће отпловити заједно са Албином низ Волгу до Астрахана, па преко Каспијског мора у Персију. План тај одобрише сви, а и главни организатор Росоловски, само се показа да ће тешко бити начинити такво место у колима, које не би обратило на себе пажњу власти, а да се у њему може човек склонити. А кад је једаред

Албина после повратка са дечијег гроба казала Росоловском, како јој је тешко остављати кости дечје у туђем свету, он, промисливши се малко, рече:

— Замолите власт да вам дозволи да понесете са собом дечје земне остатке, вама ће то бити дозвољено.

— Не, ја то нећу, ја то не могу! — рече Албина.

— Ви имате само да замолите, и то је довољно. Ми нећемо понети њихове гробове, него ћемо само за њих начинити повећи сандук, а у сандук ћемо метнути Јузефа.

У првом тренутку Албина одби тај предлог: тако јој је непријатно било да свезује превару са успоменом о деци, али кад Мигурски весело одобри тај пројекат, она пристаде.

Тако да се израдио овакав коначни план: Мигурски ће учинити све оно, што ће моћи убедити власт, да се он утопио. Кад смрт његова буде призната, Албина ће предати молбу, да јој се дозволи, да се после мужевље смрти може вратити у завичај и да може понети са собом и земне остатке своје деце. А кад јој се дâ и та дозвола, тада ће се хумке дечјих гробова тако од горе откопати, да изгледа као да су сандуци са дечјим земним остатцима извађени, али ће се сандуци оставити где су и били, а место дечјих земних остатака, у спремљеном за то сандуку, наместиће се Мигурски. Сандук ће се тај сместити у тарантас, и тако ће доћи до Саратова. Од Саратова ће сви сести у чамац. У чамцу ће Јузјо изаћи из сандука, и они ће отпловити до Каспијског мора, а после Персија или Турска и — слобода.

IX

Пре свега Мигурски купише тарантас под изговором да ће да пошљу Лудвику у завичај. Затим се отпоче смештање у тарантас таквог сандука, у коме би човек могао, макар и згурен, лежати, а да се не угуши, и из кога би се могло брзо и неприметно излазити и опет улазити. Сви троје, Албина, Росоловски и сам Мигурски, заједнички су смишљали и удешавали тај сандук. Нарочито је важна била помоћ Росоловског, који је био добар столар. Сандук би начињен тако, да, утврђен на срчаници иза кола, он се сасвим приљубљивао уз кола, и она његова страна, која је била окренута колима, тако се отварала, да је човек, извадивши тај зид, могао да лежи полак у том сандуку, полак на дну тарантаса. Осим

тога, на сандуку су биле пробушене рупе за ваздух, а одозго и са страна̄ сандук ће бити покривен асуром, а увезан конопцима. У њега се могло улазити и излазити кроз тарантас, у коме је било начињено седиште.

Кад су тарантас и сандук били готови, још пре него што ће јој нестати мужа, Албина, да би припремила власт, пође к пуковнику и изјави, да је њен муж пао у меланхолију и да је покушавао да се убије, па се она као боји за њега и моли, да му се за неко време да одсуство. Њена способност за глумачку уметност сад јој добро дође. Немир због мужа и страх, који је она показивала, били су тако природни, да је пуковник био тронут, те обећа да ће јој учинити што може. После тога Мигурски написа писмо, које је имало бити нађено у пресавијутку од шињелског рукава на обали Урала, и у уговорени дан, пред вече, он пође на Урал, сачека мрак, остави на обали хаљину, шињел са писмом, и крадом, нечујно и невиђено, врати се кући. На тавану, који се могао закључавати, било је спремљено за њега место. Ноћу Албина посла Лудвику к пуковнику да му јави за мужа, како је он отишао од куће пре двадесет сати и још се досад није вратио. Сутра јој донесоше писмо мужевљево, и она га са изразом јаког очајања, сва уплакана, однесе пуковнику.

После недељу дана Албина предаде молбу, да може поћи у завичај. Жалост, коју је показивала Мигурска, изненађивала је све, који би је видели. Сви су жалили несрећну матер и жену. Кад јој повратак у завичај би одобрен, она предаде другу молбу — да јој се допусти да ископа земне остатке своје умрле деце и да их понесе са̄ собом.

Власт се зачуди тој сентименталности, али одобри и то.

Сутра дан у вече, после те друге дозволе, Росоловски са Албином и Лудвиком у најмљеним колима са сандуком, у који су требали бити метнути земни остатци дечији, дођоше на гробље, код дечјег гроба. Албина, клекнувши крај дечјих гробова, помоли се Богу и убрзо устаде, обриса сузе, и обраћајући се Росоловском, рече му:

— Ви сад радите што треба, а ја не могу, — и склони се у страну.

Росоловски и Лудвика уклонише надгробни камен и прекопаше ашовом горње делове гроба, тако да је гроб имао изглед, као да је раскопан. Кад је све било учињено, они

викнуше Албину, па се са сандуком, пуним земље, вратише кући.

Освану одређени дан одласка. Росоловски се радоваше успеху предузећа, доведенога скоро до краја. Лудвика умеси и испече за пут слаткиша и пирожака, и, говорећи своју омиљену узречицу: „жива ми мајка", говорила је, да јој се срце кида од страха и радости. Мигурски се радоваше и своме ослобођењу са тавана, на коме је преседео више од месец дана, а понајвише — живахности и животној радости Албининој. Она као да беше заборавила сву пређашњу жалост и све опасности и, као пре у своје девојачко доба, трчећи к њему на таван, сва је сијала од усхићене радости.

У три сата изјутра дође козак пратилац и доведе кочијаша са колима и три коња. Албина и Лудвика са кученцетом седоше у тарантис на јастуке, покривене ћилимом. Козак и кочијаш седоше на предње седиште. Мигурски, обучен у сељачко одело, лежаше у колском „кошару".

Изиђоше из вароши, и добра тројка понесе тарантас по глатком као камен, утрвеном путу посред бесконачне, неоране степе, обрасле лањским сребрнастим ковиљем.

X

Срце је трептало и стрепило у грудима Албининим од наде и усхићења. Желећи да подели с неким своја осећања, она би овда, онда, неприметно се смешећи, указивала погледом Лудвики час на широка леђа козакова, час на дно тарантаса. Лудвика је са значајним изразом лица непомично гледала преда се и тек једва приметио мрштила усне. Дан је био ведар. На све стране ширила се бескрајна степа, која је сијала сребрнастим ковиљем према косим зрацима јутарњега сунца. Само су се час са једне, час са друге стране тврдога друма, по коме су као по асфалту звучно трупкале нековане, брзе ноге башкирских коња — виделе гомилице, од тркуница избачене, земље; на стражњим ногама поред сваке гомилице чучало је стражар-зверче, које би, продирућим звиждуком, унапред јављало да се приближује опасност, па би тек хитро шмурнуло у јазбину. Ретко би се кад срели са каквим путницима: караван козачких кола са пшеницом, или коњаник Башкирац, кога би пратилац козакословио неколиким кратким и оштро изговореним речима. На свима станицама добијаху

друге коње, који би свагда били одморни, нахрањени, а пола рубље напојнице, што је Албина давала целог пута, учиниле су то, да су кочијаши терали, као што су то они говорили, фелдјегерски,[1] јурећи целог пута.

На првој станици, док су очекивали да нови кочијаш доведе друге коње, а пратилац козак беше ушао у двориште, Албина, сагнувши се, запита мужа, како се осећа, и треба ли му шта.

— Ванредно, сасвим ми је добро. Ништа ми не треба. Лако ћу прележати, ако ћеш још два дана.

Пред вече дођоше у велико село Дергачи. Да би муж могао мало опружити руке и ноге, и да би се мало освежио, Албина стаде не на поштанској станици, него код механе на друму, и одмах даде козаку новаца и посла га, да јој купи млека и јаја. Тарантас стајаше под наслоном (шупом); у дворишту беше мрак, и, наместивши Лудвику да пази на повратак козаков, Албина пусти мужа, даде му да једе, и до повратка козаковог он опет уђе у своје потајно место. Послаше опет по друге коње и пођоше даље.

Албина се осећаше све храбрија и веселија, и не могаше да уздржи своје усхићење и веселост. Није имала да говори ни с ким другим, осим са Лудвиком, козаком и псетанцетом Трезорком, и она се забављаше с њима. Лудвика, макар што не беше нимало лепа, кадгод би се нашла у непосредној близини са неким мушким, увек би подозревала, да је тај мушки у њу заљубљен и да има на уму љубавне односе са њом. И сада је исто то мислила о једром, добродушном пратиоцу-козаку, Уралцу, са необично сјајним и добрим плавим очима, који беше особито пријатан обема женскима својом простотом и добродушном умешношћу. Осим Трезорке, коме је Албина претила, не дозвољавајући му да њуши испод седишта, она се сад забављала Лудвиком и њеном смешном кокетеријом са козаком, који није ни сањао, шта та женска о њему мисли и који се добродушно смешио на све, што год му се говорило. Албина, узбуђена и опасношћу, и успехом свог дела, које се већ почело остваривати, и пустарским ваздухом, — осећала је одавно заборављено осећање дечијег усхићења и веселости. Мигурски је слушао њен весели разговор, па се и сам, заборављајући на себе, радовао њеној

[1] „Пољски ловац“, гласник, „татарин“.

радости, крај све сакриване физичке тешкоће свог положаја (нарочито му је досађивала врућина и жеђ га је мучила).

Сутра дан пред вече поче да се указује нешто у магли. То беше Саратов и Волга. Козак је својим степским очима видео и Волгу и катарку, и показиваше их Лудвики. Лудвика говораше, да и она види. Но Албина ништа не могаде опазити, и само је нарочито гласно, да би јој чуо муж, говорила:

— Саратов, Волга, — бајаги разговарајући се са Трезорком, причаше Албина свом мужу све оно, што је гледала.

(Свршиће се.)

Лав Толстој.

(С руског превео Јован Максимовић.)

НОМАДИ.

Очи су ми као очи у номада,
Небројним сунцима вечно опијене;
Бране да их умор јучерањи свлада,
А већ нов пут мотре неспокојне зене.

Хероји покрета, номади, над неким
Брегом болно зуре у видик пун дима,
У мутној и страшној жеђи за далеким
И у вечном своме боју с просторима.

Сто очију својих моја душа смела
Отвара пред неком земљом недогледном;
Никад не захвати двапут с истог врела,
И два сна никада на узглављу једном.

Даљином напито, моје срце гледа
Сјај нових небеса и фатаморгана;
Расплаче га свако сунце које седа,
И распева свако јутро новог дана.

Као да ме увек с другу страну реке
Чека моја срећа, — као верна жена,
Што упреда тугу љубави далеке
У нит од преслице до златног вретена.

И као да лежи иза брега тамо
Болно наслућена моја страшна тајна:
Јер свака ствар што ми душа дирне само,
Као она сама, постаје бескрајна...

Очи су ми као очи у номада,
Звезда очајања у којим је сјала;
И велика суза која из њих пада,
Не познаде никад земљу где је пала.

J. Дучић.

ЧЕДНОСТ.

Докле спаваш, једна рука невидљива
Брижно свуноћ ваја твоје мале дојке;
Брише, и поправља, и вуче, и слива;
Креће мирне црте и прави увојке.

И поставља боје с вечите палете
На врх груди и на усне насмешене;
Тка мрежицу ока пуну зла и сете;
Преде влас и гибље таласе и сене.

И у души сипа сујету; и смело
Свом магијом спола озари врхунце;
И док прави своје несвршено дело,
Пристижу је јутра и подневно сунце.

Али прсти руке незнане и чудне
Не мирују. Залуд, у срцу дубоко
Не ври још млад отров жеље нерасудне!
Ни глас да засузи, ни потамни око.

Сва мирна, и не знаш кад на тебе сене
Поглед, и опије целу као река,
Из очи једнако што су засењене:
Дуг и збуњен поглед бога и човека.

J. Дучић.

ВЕЧЕ У РАВНИЦИ.

Долази вече када
Цвеће од чежње гине.
Душа је тужна мада,
Још бледе из даљине,

Звезде се смеше: боне
Мисли се роје тада,
Звона лагано звоне,
И вече споро пада.

Ох, како сетно брује
Звона изнад равница,
У часу кад се чује
Махање крилâ птица!

Као широка река
Песма се тиха распе,
Сањива, нежна, мека,
Позива све да заспе.

Сада околје цело
Неми. Равница чека:
Ниске колибе, село,
Вијугав пут и река —

И сан се спушта. Вече.
Спава се у равнини.
И песма звонâ тече,
Издише у даљини.

М. Л.

П Е С М А.

Тишина шуме. Вијугав пут
Бежи под сводом голих грана,
С којега киша полагана
Пада и мрко боји лист жут.

Између старих јасенова,
Што врхове погињу плачне,
Корачам пун о Вама снова.
И вече широке и мрачне

Засторе баца и крије пут.
Између старих јасенова,
Где киша мрко боји лист жут,
Корачам пун о Вама снова.

М. Л.

ФАНТАЗИЈА.

Има једна арија за коју би дао свег Росинија, свег Моцарта и свег Вебера, једна врло стара арија, чежњива и кобна, која само за мене има тајне чари.

И свакога пута када је чујем, моја душа се подмлади за двеста година. То је под Лујем Тринаестим... Изгледа ми да видим зелен брежуљак који злати сунце на заласку.

Замак од цигаља са каменим угловима, са прозорима црвенкасто обојеним, опасан великим парковима, са речицом која му подножје купа, и која тече између цвећа.

И једна госпа на високом прозору, плава, црних очију, у старинском оделу... коју сам у неком другом животу можда већ видео! — и које се присећам.

Жерал де Нервал.

(С француског превео Б. Б.)

ШТА СИ УЧИНИО?

Имао си моје срце, а ја сам имала твоје: срце за срце, срећу за срећу!

Твоје срце ти је враћено, и ја немам друго; твоје срце ти је враћено, а моје је пропало!

Са лишћем и цвећем, и са самим плодом, са лишћем и цвећем, са мирисом и бојом,

Шта си учинио, једини мој господару? Шта си учинио са тим слатким даром?

Као сироче које је мајка напустила, као сироче које нико не брани,

Ти ме остављаш саму у моме горком животу, ти ме остављаш саму, и Бог све то види!

Знаш ли да једнога дана човек је сам у свету, знаш ли да једног дана он понова види Љубав?

И ти ћеш звати, али ти се нико неће одазвати, и ти ћеш звати, и замислићеш се!...

Сневајући доћи ћеш да зазвониш на моја врата, пријатељ као некад доћи ћеш да зазвониш.

И рећи ће ти се: „Нема никог... она је умрла“. Рећи ће ти то, али ко ће се над тобом сажалити!

Марселина Деборд-Валмор.

(С француског превео Б. Б.)

КРИСПИЈЕВА СПОЉАШЊА ПОЛИТИКА.

[МЕМОАРИ ФРАНЧЕСКА КРИСПИЈА — УСПОМЕНЕ И ДОКУМЕНТИ — ИЗДАНИ ОД Т. ПАЛАМЕНГИ-КРИСПИЈА (НЕМАЧКИ ПРЕВОД, ОБЈАВЉЕН У БЕРЛИНУ 1912).]

Ови мемоари нису мемоари у правом смислу речи: то нису успомене из Криспијевог политичког живота написане од самог Криспија. У место тога ми смо под именом мемоари добили једну хрпу докумената из Криспијеве архиве, једну хрпу политичких писама која је он писао, и која су њему писана, и међу којима има врло важних и врло поверљивих, нарочито из оног времена кад је Криспи био председник министарства и министар иностраних дела. Поред тих политичких писама налазе се овде онде и по неки одломци из Криспијевог дневника, који су неједнаке вредности. Неке ствари, на пример своје разговоре с Бизмарком, Криспи је бележио детаљно, као да је имао о њима рапорт да пише. Али друге опет бележио је одвећ кратким, телеграфским стилом; то су очевидно белешке за његову личну употребу, које су имале да му служе само као подсетник.

Ови мемоари не обухватају целокупну политичку радњу Франческа Криспија, него само оно што је тај државник на пољу спољашње политике радио, па и тај његов дипломатски рад не обухватају сав, него само до 1891, кад је прво Криспијево министарство пало. Друго Криспијево министарство (1893—1896) остало је ван оквира ових мемоара.

Мемоари почињу посетом коју је Криспи учинио Бизмарку 1877. У то време Италија је своје могућне противнике гледала у Аустрији и Француској. Иридентистички покрет, који је тада у италијанском народу био врло жив, могао је лако изазвати нове сукобе између Италије и Аустрије. Сем тога између те две силе постојала је могућност сукоба и у поново отвореном Источном питању; говорило се да Аустрија намерава заузети Босну и Херцеговину, а у аустријском ширењу на Балкану Италија је видела једну опасност за своје интересе на Јадранском мору. Од Француске опет Италију је делило Римско питање. Италија се била користила француско-пруским ратом да отме Папи његову престоницу Рим, коју су дотле Французи бранили. Године 1877, у Француској долази на владу монархистичко министарство Брољијево, за које се веровало да је кадро једним државним ударом уништити републику У Италији су страховали од монархијске рестаурације у Француској, јер су држали да би монархија стајала под утицајем свештенства, и да би у свом клерикализму могла доћи на мисао да покуша повратити Папи његову изгубљену престоницу... Имајући да стрепи једновремено и од Француске и од Аустрије, Италија се врло мало могла поуздата у своју властиту снагу. У рату од 1866 њена је флота била уништена, а војска растројена.

Шта јој је онда остајало друго него да тражи савезнике? У том циљу Криспи, тада председник скупштине, дигао се да посети Бизмарка. Он му је просто на просто понудио један савез који би био управљен како противу Француске тако и противу Аустрије. Немачка је требала да брани Италију од једне клерикално-монархијске Француске (ако би до ове дошло), и у исто време да спречи продирање Аустрије на Балкан. Какву би пак корист сама Немачка имала од тог савеза? Јамачно ту, што би у једном будућем рату с Француском могла рачунати на Италију са њеном растројеном војском и уништеном флотом.

Криспијеву понуду савеза Бизмарк је примио само у пола. Он је пристао да с Италијом закључи савез противу Француске, али није пристајао да с њоме закључи савез и противу Аустрије. Аустрију је већ сматрао као будућег савезника Немачке. Аустријско продирање на Балкан није мислио да треба спречавати; ако Италија држи да ће улазак Аустрије у Босну и Херцеговину шкодити њеним интересима, ено јој Албаније, — нека њу узме на име накнаде. Већ 1877 Бизмарк је јасно дао разумети Италији да она не може бити врло интимна с Немачком, ако се претходно не помири с Аустријом.

Измирење с Аустријом падало је Италији тешко; она је још увек сматрала да је њен главни противник Аустрија а не Француска. Берлински конгрес, дакле, затекао је Италију у ствари без савезника. Тај усамљени положај није јој донео никакве користи. На Берлинском конгресу, Аустрија је добила мандат да заузме Босну и Херцеговину, а Италији није дата никаква накнада у Албанији или на којој другој страни. Али на Берлинском конгресу десило се још нешто неповољније за Италију. Тунис је био додељен Француској. О томе није било помена у Берлинском уговору; то је свршено путем повериљивих преговора који су остали тајни. На основу тих преговора Француска је, 1881, довела Тунис под свој протекторат. То је био тежак удар за Италију, не само с тога што је северна Африка била најподесније поље за њену колониалну политику, него још и с тога што је, у једном италијанско-француском рату, Тунис, због своје велики блискости са Сицилијом, могао послужити као врло згодна нападна тачка противу Италије. После утврђеног француског протектората над Тунисом, Италији је могло изгледати да је равнотежа на Средоземном мору поремећена на њену штету, и да је стварање једне „веће Италије“ преко мора, на обалама северне Африке, осујећено у знатној мери. Француска, дотле популарна код италијанског народа, постала је уједанпут мрска. Из превелике озлојеђености на њу, заборавило се, бар за онај мах, на стару, много дубљу и трајнију мржњу на Аустрију. Отуда, 1882, приступање Италије немачко-аустријском савезу, који је био закључен још 1879. На тај начин, савез је тај постао од двојнога тројни.

У брзо затим, Италији се указала прилика да појача свој положај у Средоземном мору. Она је била позвана од Енгле-

ске да заједно с њоме заузме Мисир. То је било само неколико недеља после закључења Тројног Савеза. Криспи, који тада није био на влади, наваљивао је на министра иностраних дела Мачинија да енглеску понуду прими. Он је говорио: Енглеска жели наш улазак у Мисир, а Немачка нема ништа противу тога. Кад једног дана будемо у Мисиру, ништа се више неће моћи без нас радити у Африци, — и што је главно, ми ћемо имати начина да спречимо све што би се хтело предузети противу наших интереса. Останемо ли овог пута неактивни, Француска ће се утврдити у Тунису, па чак и наши интереси у Триполису могу доћи у опасност. Средоземно море биће за нас изгубљено... Али Манчини није мислио као Криспи; он није примио енглеску понуду, и Енглеска је сама ушла у Мисир.

Али, и ако није примио енглеску понуду, Манчини се није одрекао сваке жеље да прибави Италији накнаду за изгубљени Тунис. Ту накнаду мислио је да је нашао у Масави, коју је италијанска војска заузела 1885. То пристаниште на западној обали Црвеног мора, у суседству Абисиније, припадало је мисирском кедиву, — али, кад се у борби са махдистима нашао принуђен, да повуче трупе из удаљених места која је било тешко бранити, кедив је, међу осталим тачкама, напустио и Масаву. Да Масава не би пала у руке махдистима, Енглеска се споразумела с Италијом да је ова заузме. Заузимањем Масаве Италија је била наведена да накнаду за изгубљени Тунис тражи на обалама Црвеног мора. Црвено море, истина, није било Средоземно море, али се бар налазило у његовој непосредној близини.

Тројни савез, закључен на пет година, требало је обновити 1887. Италијански политичари нису били њиме особито задовољни. Односи између Италије и Аустрије нису се много поправили; на против, Италија је имала новог узрока да се љути на Аустрију. Краљ Хумберт учинио је посету цару Фрањи Јосифу у Бечу, коју је овај имао да врати у Риму. Добар католик, Фрања се Јосиф бојао да не увреди Папу, ако италијанског краља посети у Риму; италијанска влада, опет, није пристајала да посета буде на неком другом месту, — и тако је, на крају крајева, изишло да Фрања Јосиф није вратио Хумберту посету коју му је дуговао. Што је главно, Италија није нашла у Тројном савезу оно што је тражила. Ступајући

у савез с Немачком и Аустријом уз инат Француској, Италија је очекивала од ове две силе помоћи противу нових покушаја Француске у Средоземном мору. Немачка и Аустрија, међутим, јемчили су Италији за Рим (коме, од како се у Француској утврдила република, није грозила никаква опасност); што се тиче Средоземног мора, оне су ту оставиле Италију саму себи, — то јест, исто тако изложену нападима Француске, као што је била и пре закључења Тројног савеза.

Граф Робилант, који је био италијански министар иностраних дела пред обнављање Тројног савеза, није хтео обновити савез онако како је први пут закључен. Он је тражио да се новим уговором ујемчи status quo у Средоземном мору; његов је услов примљен, — и Тројни савез био обновљен. Али шта је Италији вредила ова ревизија Тројног савеза? Од какве су јој помоћи могле бити у Средоземном мору Немачка и Аустрија? У једном поморском рату с Француском та два савезника нису много значила (тадашња Немачка није била ова велика поморска сила која данас). Изгледа да нико није то јасније увиђао него сâм Бизмарк, који је настао да Тројни савез допуни једним енглеско-италијанским споразумом, и да тим начином обезбеди Италији противу Француске потпору највеће поморске силе. Једно од најинтересантнијих места у Криспијевим мемоарима јесте оно где се говори о Бизмарковом раду на склапању енглеско-италијанског споразума.

Он је отишао енглеском амбасадору сер Е. Малету, и разложио му све користи које би имале и Енглеска и Италија кад би се споразумеле за заједнички рад у Средоземном мору. Њихова надмоћност у том мору била би онда неоспорна. Између Италије и Енглеске нема ничег што би их делило У Средоземном мору Италија баца своје погледе на Тунис и Триполис; те земље пак Енглеска не тражи за себе... Малет је одмах рекао главни разлог због кога Енглеска не би могла пристати на савез с Италијом. Као савезник те силе, она би могла врло лако доћи у сукоб с Француском, — а она не би хтела да ратује с Француском, бар не због Италије. Бизмарк је окренуо да прети. Ако Енглеска не приступи, на неки начин, Тројном савезу, Немачка може бити принуђена да тражи какав било споразум с Француском и Русијом. У том случају она би морала подупрти француске захтеве у Мисирском питању, и, евентуално, пустити Русију

да заузме Босфор и Дарданеле. Сви уступци које би морала учинити Француској и Русији, били би о трошку Енглеске. Зар није боље да Енглеска, помажући донекле силе Тројног савеза, ојача њихову отпорну моћ према Русији и Француској?

Бизмарк је имао свој нарочити план кад је радио на зближењу Енглеске и Италије, и тај план није био надахнут никаквом претераном симпатијом према Италији. Као увек тако и овог пута, Бизмарк је гледао пре свега свој рачун. Од француско-пруског рата он је стално имао пред очима тај циљ да усами Француску, и да је остави без савезника. Он се бојао француско-енглеског савеза, као што се бојао сваког савеза који би Француска успела закључити. У његовим дипломатским комбинацијама, зближење Енглеске и Италије било је тек на другом месту потребно ради италијанских интереса у Средоземном мору; на првом месту оно је имало да послужи као препрека противу француско-енглеског савеза. Због супротности између италијанских и француских интереса у Средоземном мору, Енглеска се није могла приближити Италији а да се у исто време не удаљи од Француске. Један мање вешт дипломат на Бизмарковом месту био би само збуњен политичким амбицијама Италији у Средоземном мору, које су, на први поглед, изгледале само један терет за њене савезнике. Али Бизмарк је покушао да и из њих извуче неку корист за своје планове противу Француске. То је била његова беспримерна вештина да *туђе* тежње, интересе, амбиције, стави у службу *своје* политике.

(Свршиће се.)

Слободан Јовановић.

ХРВАТСКА ПИСМА.

I

У неком друштву београдских и загребачких литерата чуо сам недавно препирку о томе, да ли је интелектуални и културни ниво боље грађанске публике у Београду и у Загребу виши или нижи од осредњега нивоа литерата, који у

тим градовима живе и раде. Није само интересантно, него и карактеристично, да се оваково питање поставља и да у разговору о њему избија на јаву много појава и опажања која показују барем у неком правцу, да много пута публика стоји над онима, који би имали да репрезентирају највиши степен културе неке средине!

Него, ако је ово питање спорно и ако се може веома тешко ријешити, имаде једно друго питање, које није мање карактеристично и о коме је лакше доћи до извјесности, јер се факта даду евидентније констатирати, а то је питање о том, да ли је богатији и занимљивији наш друштвени и јавни живот или наша литература. Ја сам за хрватски дио нашега народа више пута тврдио, да је у њему живот занимљивији и својом садржином богатији од литературе која би требала да му буде експонентом, а ове се је појаве додирнуо, прошле године, у овому листу писац „Загребачких Писама“.

Хрватски живот, хрватско друштво, хрватски човјек постао је кроз послиједњи деценij много бујнији, разноличнији, богатији и „актуелнији“ од наше литературе. Можда се ово заостајање и ово изблијеђиивање литературе може протумачити једино тиме, што тај хрватски живот, тај хрватски човјек, то хрватско друштво није поред све занимљивости и шаровитости, јако творно и активно, пак ово помањкање енергије, концентрације и издржљиве активности и узрокује и помањкање јачега нагона литерарнога стварања и јачега испољавања литерарне експресивности. То наше „боље“ друштво болује од несташице трезне озбиљности, издржљиве воље, дубине осјећања дужности и права, оно болује од моралне анемије. Сусретћете мноштво људи, примитивних и интелигентних, који вас изненађују оштрином опажања и проницавошћу просуђивања, али ваш исто толико запањују моралном апатијом, која једина може да вам учини схватљивим њихово понашање. Ови људи, кад хоће, врло добро знаду што би ваљало чинити, а што не, али они не умију да се напрежу, да проведу оно што треба провести. У некој моралној омаглици, коју често пута прати и физичка, у омаглици великог мамурлука, велике изморености, која не долази само од напрезања, него и од тромог живота, нерада и некретања, у таквој омаглици пуштају случају да им равна животом, пуштају дану да их преко ноћи пребаци у други дан, што замисле не домисле, што започну

не довршују, што доживљују не проживљавају, што осјете не процјењују. Наши људи радо и много гледају живот и он их занима, али је баш у томе зло, што их само занима као гледаоце, а не као активне чланове живота, који траже и одређују цијену или унутарњу вриједност. Као што се изморимо када у биоскопу дуго времена гледамо брзу измјену слика, тако се изморимо и гледањем живота у коме активно не дјелујемо. А наш хрватски „бољи свијет" пати од те болести гледања, од болести површне, женске заједљивости, од болести „бити гледалац", од болести „бити публика". Од те болести пате и наши литерати, који из проживљеног живота не мијесе, стварајући нови виши живот, него и они би најрадије да буду публика. И за то код нас сви приговарају, „критикују", али од самог „критицизма" и страха бити критикован мање раде. Појмови тог живота, којега у лакој измјени слика гледају, нису дубоки, јер су одвећ краткотрајни, дојмови остају доста блиједи, јер не усјеку у душу много детаља, док се не диференцирају, него се сплињавају у мало опћенитих дојмова са много нианса, али са мало оштрине и изразитости, и ето ти онда умијесто литературе крепкога стварања и сочне садржине, литература бескрајне модулације, тугаљивога лиризма, а напокон сплина и блазираности.

Имаде сплина који долази од преобиља дојмова, и блазираности од пребурнога проживљења, али имаде и псевдосплина, који долази од монотоније дојмова или од површности којом се примају, и псевдо-блазираности, која долази од неимаштине проживљаја, па кад се онда још и љутина све те неимаштине и јал на онај свијет који живи, доживљује и преживљује, кад се јави осјећај животне импотенције, ето онда чудне, у нас већ епидемичне и типичне, мјешавине псевдосплина, псевдо-блазираности и загрижљиве, усједеличке, сићушне саркастичности, која се онда маскира читавом филозофијом „супериорности критичког духа", „интелектуализма", „релативизма" и сличнога. Ну живот тражи своје, а наши људи траже и од њега барем неки вањски конфорт, траже га то већма, што им је воља слабија и што им је комотност тијела и духа већа; јављају се мали и велики егоизми, који рађају мале и велике безобзирности једних спрам других; круг погледа, круг живота, круг заинтересованости се све више сужава, и ето га напокон гдје тај круг описује бедеме

већих или мањих Абдера, на жалост највише баш код интелектуалних, код културних слојева. Они други слојеви, они што не мудрују, што не уздишу, што не сједа по кафанама, по тим нашим институтима за изблијеђивање дојмова и отупљива духова, они други раде, боре се, хоће, живе, развијају се, и комешају се на свој начин.

У једној нашој полемици о артизму, било је добачено, да ће се у нашој литератури баш због тога боље одржавати дух наших дана: душа наших људи, што је данас њезин терен уска крајина у затишју политичких непогода, да ће се тај дух, премда она има изразито артиститичку ноту, боље изражавати, него би то било, кад би пошла путем тако званог вулгарнога реализма. Не нијечем, да се дух једнога дијела наших људи у тој и у таковој литератури посве тачно изражава, али је велико питање, јесу ли ти наши људи, чију душу изражава ова наша литература, једини наши типични људи, јесу ли они најрепрезентативнији, још више, јесу ли они најзанимљивији, највриједнији, најбољи дио нашега друштва и нашега дијела народа? Не нијечем непосредност ове литературе, али сумњам у њену репрезентативност, опирем се њеном духу, духу бежања и заклањања у затишје, у уску крајину, без широкога хоризонта, без јаких емоција, без велике способности за јаке осјећаје; жалим што је њена садржина тако сиромашна крај богатства живота, који се манифестира поред ње и који њу можда баш за то толико забацује, не подупире, игнорира или чак омаловажава, јер се она њега одриче, умјесто да у њ загграби, да га савладава, да њиме сама себе богати и оснажује и да собом њега обогаћује, да га етички, а нада све естетички, уздиже и оплемењује. Посве је споредно питање, да ли превладава у литератури артистичка или реалистичка нота. Не говорим овдје о естетичној страни литературе И артизам и реализам могу да буду и пунокрвни и анемични, могу да буду богати и сиромашни, могу да обухвате цио живот, а могу да животаре у затишју, са најужим хоризонтом. Оно што је главно и што наглашавам то је, да и премноги наши реалисте и наши артисте, наши естете и наши моралисте, наши писци тенденције и писци без ње пјесници и новелисте, још више и белетристе и критичари, и чак струковни, научни или популарни писци, баш као и новинари, да највећи дио свију тих људи од пера.

показује знакове оне бескрвности, оне моралне слабости, оне интелектуалне уснулости, оног помањкања активности, снаге, воље, опсежности, иновације и животности коју сам мало прије покушао да оцртам.

Нас Хрвате су до тога стадија болести (за коју сам увјерен да је пролазна и да се даде излијечити) довеле разне прилике: лоше економске, лоше социјалне и најлошије политичке прилике, које нас депримирају, које исцрпљују нашу енергију, чине несигурном сваку акцију, везују руке, одузимљу средства. Након бујне и фантастичке романтике великих националних нада у првим деценијама друге половице прошлога вијека, након вођења народне политике методима којима ју могу водити јаки, сазрели и свијесни народи или слободне, па ма и мале државе, с којим методима су биле у страшном протусловљу несвјести широких маса, — стуђеност и неимаштина грађанске руке, протународност пропалог, али упливног племства, малобројност интелигенције, врло слаб обрт, никакова индустрија и ненационална трговина; након на широко конципираних а дијалектички схваћаних и provađаних акција доба Штросмајера и Старчевића, у којима се је испремјешавао државоправни хисторизам са националним демократизмом, легитимизам са револуционарношћу, либерализам са клерикализмом, након тих акција, дошла су у послиједњим деценијама вијека разочарања, повлачења, пребјегавања, напокон измореност и апатија. Било је то у другој половици Куенове ере, у последњем деценијиму прошлога вијека. Осамљени, видећ у свима и у сваком непријатеља, а нигдје брата и пријатеља, осјећајућ у уреду, на улици, у кући и у мозгу притисак система, изгубили смо сваки контакт са свијетом, и — сањарили, препирући се о теоријама и програмима.

Литература, која је за вријеме Штросмајера била оживљавана идејама Славенства, Југославенства, и умјереног либерализма, а у осамдесетим годинама, у ери правашкој, радикализмом у поезији, а реализмом у новели, повукла се је у у деведесетим годинама, попут цијелога друштва, у себе и дала се је на психологизирање и цртање пропадања и умирања. Реакцију је на то стање донијела омладина, донијела је свежији дах и успоставу контакта са свијетом. Од године 1895 до данас њена је ера. Та је омладина дошла са наука

из Беча и Прага. Из Беча нам је донијела модерну литературу, из Прага нову политику. Доживјели смо и опет једно доста контрадикторно доба: као што смо у осамдесетим годинама имали поред доминантне романтично-радикалне, државно-националне правашке политике, која се је испољавала и у поезији, доминантну реалистику, социјално-хуманитарну новелистичку литературу, тако смо сада добили упоредо литературу индивидуалистичког модернизма, мјешавину веризма, декаданце, мистике, романтике нерва и сличнога, те политику реализма, етапности, узгоја маса, ситнога социјалнога и економскога рада. Литература је забацивала реализам, нова политика идеализам. Обје су биле пуне критицизма, са доста скепсе, обје су забацивале стари идеализам. Млађа је генерација дакле к нама пренијела два посве разнородна типа, два духа. Као реакција на застаријелост декламаторске поезије и фантастичке, доктринарне политике, учинише оба покрета много добра, свезаше нас са свијетом, отворише нам шире погледе, ојачаше индивидуалитет и отпорну способност народних маса, али оба покрета учинише и зла. Беч, град без веће етичке, без националне, без интелектуалне потенције, град недуховитога хумора, град плитке оперетности, од вајкада је слабо дјеловао, а у посљедње вријеме је управо окужио својим духом површности наше друштво. Као што веза за Пештом увлачи у Хрватску пословну несолидност уз тежњу за вањским талмигосподским, парвенијским сјајем, тако Беч увлачи културну површност и аморалност својим помањкањем дубљих, а нарочито етичких побуда. Праг је солидношћу и практичним организованошћу националног демократског, просвјетног и економског рада утјецао на наш млађи свијет добро, али је политички реализам код нас постао можда и одвише опортунистичким, али што је још важније, тај је реализам потиснуо у позадину вјеру у моћ идеала, у моћ великих прегнућа, у национално-социјални оптимизам, без кога нема великих покрета, великих жртава и великих успјеха. Реализам је једнога дијела млађе генерације једном ријечи нешто одвише дифамирао идеологију и рад веће концепције. Наша је омладина донијела из свјета штошта нова, што нас је пробудило иза сна, али тај свијет у који је ишла био је још увјек премало онај велики, оригинални свијет, премало слободни, стварајући свијет. Био је то свијет народа, који

попут чешкога, имаде позицију посве другу него ми, ни који се развија под дојмом политичког система, који и на нас дјелује; био је то свијет бечки, свијет који је створен по оним истим силама које на нас тако страшно дјелују. А у онај оригинални, аутентични, свијет западне Еуропе није скоро нитко ишао, и ако је тко ишао мало је што здрава кући донио. И ето тако смо добили из Еуропе преко Беча декадензирам и ничеанизам, а преко Прага реализам, или и велике идеје без озбиљности и trијезну озбиљност без великих идеја.

Оваква је била млада генерација. Стара јој се је дјеломице одупирала, дјеломице прилагођивала, а дјеломице на њу и утјецала. Уски амбијенат, животне прилике и жестоке, променљиве и наглим преобратима испуњене политичке борбе последњега деценија, борбе у које је омладина била потиснута одмах након свога наступа, прије него је себе могла да устали и интелектуално и морално изради, и у којима је морала да заузме најизложеније, најкомпромитујуће и најумарајуће позиције. Све је то испремијешало разне групе омладине и остарине, разне идеје и културне утјецаје, испремијешало случајно и у поваду прилика и нужда, а не критички и не органички. Све то није дало људима времена да се у нове идеје уживе, да их израде, да једне и друге критички омјере. То је напокон довело до невјеројатног каоса идеја и принципа, из кога је мучно излучити оно што заједно спада, јер и за тај посао нема нитко времена, ни воље, пак за то ни не воли мислити о томе. И ето онда интелектуалног мамурлука, моралне импотенције и сличних појава. Како у духовима не може да унесе јасан преглед у каос живота кога гледа, да га схвати и обухвати, воља је ослабљивана непрестаном колебљивошћу и животом од дана у дан; живот не постаје акција, него сензација; од шума и убуђивања долази омаглица, па умор, па кад се виде толике утрошене енергије, које остају ради несистематске упорабе без успјеха, долази до маркирања рада, апатије, сплина, блазираности, сарказма. Контакт са свијетом се губи све више, мален круг се смањује све више, затишје је све уже, Абдера све потпунија. Сваки иде својим послом. Идеје, литература, култура, друштва, одбори, новине, књиге, све то постаје етикета, декорација, конвенционална форма. И ето нас онда у кругу тог одређеног дијела наших интелектуалаца, у том фаталном кругу у којем се креће и из

ког излази већи дио наше политике, наше литературе и наше културе. И зато се ни у нашој литератури и у нашој публицистици, дапаче ни у нашој политици и не огледа цио наш живот, цијела наша психа, наша права енергија и моменат наше данашњице.

Милан Марјановић.

СТАРОСТ КАО ХРОНИЧНА ЗАРАЗНА БОЛЕСТ.

(Крај.)

С друге стране доказано је да се у нашој цревној микробној флори налазе патогене бактерије које хронично трују наш организам. Не може се порећи до душе да је наш организам способан да се одупре смртоносном утицају неких микробних отрова. Тако се на пример органски отрови, такозвани *токсини* које продукују бактерије, могу задржати у дуваровима црева и ту неутралисати помоћу *антитоксина*, то јест противотрова које сам организам продукује. Другим отровним продуктима цревних бактерија, алкалоидима (такозваним *птомаинима*), такође не можемо приписати велику улогу у старачким променама, због тога што се производе у врло незнатним количинама. Сем тога остали су без резултата сви покушаји да се изазову старачке појаве у животиња којима су ти отрови сипани у уста. Међу продуктима цревних бактерија нарочито се истичу отрови из такозване ароматичне групе,[1] који су способни да изазову у организму промене сличне знацима старости. То је на првом месту свима позната карболна киселина, њој сродни крезоли и такозвани индол. Они се карактеришу тиме што се лако преносе из цревног канала *у крв, а одатле у све органе.* Количина тих отрова је тако незнатна да не може изазвати акутно тровање, али је довољна да произведе хроничне промене у орга-

[1] Многобројни супституциони деривати незасићеног угљоводоника бензола (бензина) чија је формула $C_6 H_6$, називају се заједничким именом *ароматична једињења.* Популарније речено, то су сва она мирисава органска једињења која постају на тај начин што се један или више водоничних атома (H) бензолових замене атомима другог каквог елемента или групе елемената.

Преводилац.

нима. И ако се ти отрови свакодневно избацују напоље, њихов се утицај врши месецима и годинама. Тако се организам поступно квари, тим пре што није у стању да продукује доста јаке противотрове. Дошавши у крв, отрови се донекле неутралишу (претпоставља се да то бива у јетри), али ипак не толико да би изгубили свој опасни хронични утицај. А међутим њихов се утицај одазива на органима, у облику промена које су сличне знацима старости.

Ово је доказано огледима који су вршени на разним животињама и не подлежи никаквој сумњи.

Под утицајем отрова које продукују цревне бактерије, најблагороднији елементи нашег организма толико ослабе, да изазову појаву мање осетљивих, непокретних, округлих ћелица. Те се ћелице окупе око нервних ћелица, спречавајући их у функционисању; исто се тако оне јављују и у мањем или већем броју око јетрених ћелица и у близини бубрежних каналића.

Све то води болести наших најважнијих органа и ремети њихову нормалну функцију. На срце и крвне судове такође утичу цревни отрови и тај се утицај између осталог испољава у артериосклерози...

Још врло давно створено је мишљење да је по организам штетно труљење коме је подложан неупотребљени део хране у цревном каналу. Али када су то питање у последње време додирнули научници, оно се у највећој мери замрсило. По мишљењу неких научника у цревима и нема труљења, или ако га има оно је врло незнатно. Уз то они тврде да труљење није ни најмање опасно, јер има народа који се хране трулим месом, трулом рибом и трулим јајима.

У основи тога мишљења лежи непознавање ствари; данас се не може сумњати да у цревима човека и других сисара бактерије изазивају процесе труљења и да неки продукти распадања утичу као отрови који хронично трују наш организам. Помоћу ових отрова испало нам је за руком да изазовемо код неких животиња, ако се можемо тако изразити, експерименталну старост. Не само да се она могла изазвати код мањих животиња као што су питоми зечеви или морски прасци, него чак и код мајмуна који су много ближи човеку.

Појаве које се при томе дешавају можемо свести на борбу међу микроскопским елементима нашег организма. На нај-

нежније ћелице, хронички троване продуктима распадања у цревима, нападну отпорније и издржљивије, округле ћелице. Како се сличне појаве дешавају и у извесним заразним болестима, нарочито хроничним, онда можемо извести закључак да се и превремена старост која је постала данас опште правило, мора ставити у ред заразних болести. Отрови које продукују бактерије у цревном трактусу јесу њен главни узрок.

Међу лекарима и у публици јако је распрострањено мишљење да се артериосклероза и друге старачке болести јављају услед злоупотребе алкохола, дувана, а делом и услед прекомерног једења меса. То је мишљење тачно у начелу. Али се оваквим факторима, као што је храна, може придати тек секундаран значај, јер они само потпомажу развиће микробне флоре која је у ствари прави узрок тровања нашег организма. Пси, коњи, зечеви и друге животиње, било месоједи било травоједи, у старости подлежу артериосклерози, ма да не употребљавају ни алкохол ни дуван.

Закључци изведени на основу факата експерименталне науке, не могу бити поколебани тумачењима неколицине научника који мисле да се наш организам морао од незапамћених времена „прилагодити" цревним отровима (Д-р Милер, Роберт).

Када је нађен једном главни узрок превремене старости, онда је природно да се на основу њега потражи начин лечења тога великога зла. Чим смо успели да изазовемо експерименталну старост, онда најближи циљ науке мора бити *експериментално продужење живота*. Американски лекар Уили који се дотакао овога предмета у своме говору на лекарском конгресу у Бостону, извео је закључак да је за такве експерименте потребан подужи период времена, неколико десетина година, јер је човеков живот и иначе доста дуг. Али ми се можемо обратити разним сисарима који живе много мање година, и на њима решити начелно питање. Мањи глодари, мишеви или пацови, живе свега три до шест година. На њима се дакле могу опробати разна сретства за продужење живота. Пре свега потребно је из њихове цревне флоре уклонити оне бактерије чији отровни продукти условљавају превремену старост организма. У том правцу већ је нешто учињено и можемо се надати да ће и будући покушаји донети добре плодове. После глодара мораће се приступити лечењу

крупнијих животиња, паса и мачака на пример, а затим коња̂ и других сисара, најзад и човека.

Експериментална медецина је учинила човечанству врло велике услуге. Страховите заразне болести као што су некада биле куга и азијатска колера, данас нису више онај страшни бич људског рода, јер се са њима није више тешко борити. И ако се заразне клице тих болести међународним саобраћајем преносе и у земље где цвета виша култура, ипак се више не јављају те болести у облику великих епидемија. Најстрашнија дечја заразна болест, дифтерија, може се данас излечити благодарећи генијалном Беринговом проналаску. Смртност деце која болују од те болести, знатно је смањена. Маларија, трбушни и други тифуси, жута грозница и читав низ других заразних болести наилазе данас на све јачи и јачи отпор, благодарећи успесима експерименталне медецине. Чак се и тако страшна туберкулоза у свим својим манифестацијама утишала у цивилизованим земљама.

Пошто се и превремена старост, као што смо видели, може ставити у ред заразних болести, то се можемо надати да ће се са развићем експерименталне медицине моћи лако и са њом борити. У том циљу биће потребно да се у цревима штетне бактерије замене корисним. А оне бактерије које су се тако дубоко укорениле у цревном каналу да их није могуће одатле уклонити, морају се бар спречити у продуковању отровних материја. И данас је већ могуће рационалном употребом хране знатно смањити, понекад и потпуно уништити продукцију фенола и индола, — тих отрова који изазивају старачку дегенерацију организма. Примери дугог живота неких људи који су и у старости сачували своје умне и физичке способности, на које данас наилазимо, много су чешћи у сиромашној класи која живи релативно простим животом. Ово нам указује на то да ће људи, када буду почели рационалније живети, данашњи раскош стола заменити простијим режимом исхране. И у многом другом погледу живот ће се упростити и бити приступачан већем броју људи него ли данас.

Можемо се озбиљно надати да ће у будућности бити побеђено зло превремене старости и страх од превремене смрти. Човек ће сачувати своје умне и физичке способности све до онога тренутка, када ће сит живота умрети спокојно, без страха од смрти. Тада ће они непотребни старци који су

данас друштву на терету, постати његови активни чланови, и никоме неће пасти на ум као Лафаргу, да још пре него што наврши седамдесет година прекине природни циклус живота.

И. И. Мечников.

(С руског превео Боривоје Милојевић).

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Око превода „Заратустре“.

(2)

Осећам, колико изгледа у први мах невероватно, да не примам *ни једну* замерку својих критичара моме знању немачког језика. И осећам, да то не треба само казати, већ одма и показати, и доказати. — Да пишем у стручном часопису, мој задатак био би лакши: имао бих да ређам једну замерку за другом, и да их редом, кратко и без околишења, за стручњаке, побијам. Овде, међутим, да не бих заморио пажњу и стрпљење читалаца, морам мало да застајем и развијам ствар, јер треба да на што мање примера утврдим неоснованост свих навода мојих критичара.

У поговору својој књизи, после свих резерви које сам имао да дам у погледу ваљаности самог превода, дао сам и рачуна о томе на *који* сам *начин* преводио: „Од оба начина превођења —: држати се *верно* оригинала па сваку мисао дословно преносити, или покушати ући у дух пишчев па преводити *слободније* у духу свога језика“, одлучио сам се за други начин, за слободан превод, и то сам рекао јасно и разговетно. Моји критичари не кажу нигде да имају што против ове моје одлуке, дакле против овог начина превођења; али се они држе тако као да ништа нисам рекао, и још више: као да уопште и не постоји оно што се зове слободан превод. Да пређем одма на примере. У „Заратустри“, којег сâм Ниче зове „das eigentliche Höhenluftbuch“, долази, као што је природно, врло често реч *Berg, брег.* На једном јединим месту учинило ми се згодно да ту реч слободније преведем са *стена* („*Стењем* нека научи зидати онај који иде за сазнањем“), зато што је говор о зидању; *свуда*

иначе превео сам је верно. Ипак је Г. Кангрга држао да треба да утврди, прво како ја не знам да је *Berg* — *брег* него држим да је *стена*, па да одма затим употреби други један навод, из којега би се могло закључити да мислим да је *Fels* — *брег* место *стена*, — тако да изгледа да сам побркао оваке две најобичније речи! Читав низ таквих речи, које сам на извесним местима превео слободно зато што ми је тако требало, што сам тако *хтео*, бележе моји критичари као случајеве мога незнања немачког језика! Али, све да и нисам те исте речи на другим местима у књизи верно превео, ко би међу читаоцима поверовао Г. Кангрги, да ја не знам шта је *Berg*, *Fels*, *Herzlichkeit*, *Rad*, *Untergang*, *Liebe*, *lieben*, *Esel*, *Gleichheit*, *Eiland*, *riechen* и тако даље, затим Г. Пијаде, да не знам шта значи: *die Guten*, *zahm*, *Braten*, *wie*, *erfahren*, *denken*, *heilig* и тако даље; и најзад Г. Талетову, за речи као што су *Redlichkeit*, *Fliegenwedel*, *Anfall*, *Untergang*, *Kameeltreiber?* — Ево још један пример. Позната главна мисао у „Заратустри“, о натчовеку, долази до израза на разним местима и у разним облицима; један је такав облик, кад Заратустра каже да човек треба да почне све изнова: да буде „једна нова снага, једно ново право, један први покрет“. Ту се, у два маха, понавља и ова реченица: „Ein aus sich rollendes Rad“; први пут, да бих Ничеову мисао јаче истакао, ја сам превео (Стр. 92): „Један *почетак* који се котрља из себе сама“, а други пут, кад није било више потребно истицање, превео сам дословно (Стр. 105): „*точак* који се из себе котрља“. Ипак ми Г. Кангрга даје поуку, да *Rad* није *почетак* него *точак!* То је исто тако, као кад бих пословицу *Borgen macht Sorgen* превео тачно у духу српског језика: *Дуг је зао друг*, а Г. Кангрга дошао па ми рекао да *Borgen* не значи *дуг* него *узајимање*, и *Sorgen* не значи *друг* него *бриге!* — Усталом, моја слобода у превођењу креће се редовно још у ужем кругу, и Г. Пијаде мора, у очајању, да бележи и наводе као што је овај: „како се славе најлепше славе“ (Стр. 108) за „wie man die schönsten Feste weiht“, као доказ за незнање немачког! Најзад, кад Г. Талетов држи да треба да ми замери, што сам на једном месту превео *ich will* са *иштем да*, онда заиста већ иштем (ich will) да Г. Талетов и другови не пишу критике на превод „Заратустре“.

Године 1905 одговорило је уредништво „Српског Књи-

жевног Гласника (XV, 555 и д.) једном критичару на замерке преводу „Петра Шлемила“ од Шамисоа, па је завршило овим речима: „Код оваких и сличних случајева, ми не знамо шта да кажемо Г. Н., и искрено жалимо, што су наши преводи дошли на оцену и таквим људима који један превод једног већег дела брижљиво прегледају с оригиналом у руци, па не могу да опазе чак ни то којих се начела држао преводилац у њему“. Овде, код мојих критичара, случај је још много тежи: они не само да су прегледали мој превод с оригиналом у руци па нису опазили начела по којима сам преводио, него сам им ја та начела сâм рекао а они их ипак нису узели у обзир. Још више: један међу њима, Г. Кангрга, покушао је чак да друкче прикаже ствар, па је читав мој став о слободном превођењу просто *изоставио*, а навео само онај део мојих речи где је говор о *тачности* превода у сваком случају, и код верног и код слободног превођења. — Па и то још није било доста овом мом критичару. По неки пут, кад мој превод није доста слободан да би могао послужити наводом у онаком смислу, мој критичар просто изостави један део мога превода, и крњу реч, или крњ израз, ставља насупрот тексту у оригиналу. Тако на пример, *Inbrunst der Töne* преводим ја (Стр. 208) *страсни вапај гласова*, а Г. Кангрга изоставља у свом наводу реч *страсни*, која је врло важан саставни део појма Inbrunst и која у свези с обема осталим речима даје не само тачан и леп него и *веран* превод немачког текста. Исто тако, ја кажем за немачко *Gurgeln* (на Стр. 215) *мукло завијање* (реч је о псу), а Г. Кангрга цитира само „завијање“, — и тражи место тога *грготање;* замислите да Заратустра каже огњеноме псу: „Не воли он твоје *грготање*....“! — Ово, уосталом, није једини предлог Г. Кангрге за улепшавање српског текста Ничеова: одмах у првој својој замерци тражи он да *Genügsamkeit* преведем речју *довољност* (Стр. 12): „Не ваш грех — ваша *довољност* вапије на небо“! Ја држим, да овакав предлог и оваква реч, за коју досад нисам ни чуо, вапију на небо; особито кад сам ја онде, сасвим у смислу текста, ставио лепу реч *уздржљивост*. За *grinsender Tod* предлаже Г. Кангрга *смрт која шкљоца* (Стр. 109), дакле: „...А одвратна је ваша смрт *која шкљоца*“! И тако даље.

Прегледајте скалу грехова што су их довде већ моји

критичари натоварили себи на душу оваким наводима: не само да нису умели и хтели да виде принципе по којима сам преводио, мада сам их изречно навео, него су бележили наводе без обзира на икакве принципе и разлоге; затим су нелојално наводили текст, изостављајући што им не иде у рачун; и најзад су, својим предлозима како би требало превести, покушали унаказити Ничеов текст. Међутим, то је тек један део онога што се има рећи о овим наводима мојих критичара; све ово они су више мање чинили свесно и хотимично. Тек са оним последњим примерима Г. Кангрге, око улепшавања текста, прелазим на оно што су чинили више мање несвесно, из незнања.

Код „смрти која шкљоца" прелази усиљено и смешно у *погрешно*, јер *grinsen* у данашњем немачком језику односи се искључиво на израз лица и не може никако значити *шкљоцати*. Потпуно погрешних схватања и тумачења немачких речи и немачкога текста има много у наводима ових мојих критичара. Сва тројица замерају ми, на пример, што сам *die Unbedingten* превео са *опредељени* (Стр. 75); у њихово име Г. Кангрга тражи *неодољиво, неусловљено*. Пре свега, које би од овога двога требало да узмем: „неодољиво" или „неусловљено", будући да су то две разне речи и два различита појма? У ствари, погрешно је и једно и друго, а и специјално на овом месту не би могло стајати ни једно ни друго. Реч је о „мушицама у чаршији", о такозваним великим људима, који беже од истине, и од сумње, и траже од сваког да се определи („...И ти треба да им кажеш Да или Не."). Љубитељ истине не треба да буде суревњив на њих, каже Заратустра; „на те *опредељене*", превео сам овде ја „die Unbedingten", — јер *unbedingt* значи *безусловно, без резерве*, дакле у овом смислу сасвим згодно *опредељено*, будући да се за људе каже да се *опредељују*. Никако нема смисла и не може бити *неусловљено*, а још мање *неодољиво*: „Не буди суревњив на те *неусловљене*", или „на те *неодољиве*"! — Има једно место у „Заратустри" где сам употребио реч *неодољив*, дабогме у другом смислу; и њу међутим, наводи Г. Кангрга за доказ мога тобожњег незнања немачког језика: за unverwundbar рекао сам *неодољив* (Стр. 178), док Г. Кангрга тражи *необрањљив*. На другом једном месту (Стр. 14) превео сам „in der *Verwundung*" — „у прегоревању", и то ми је као замерку забележио Г. Пијаде. Оба кри-

тичара су се сложила да овде мој превод не ваља, јер у њему не долази до израза реч *рана* (Wunde). И Г. Кангрга и Г. Пијаде знају дакле за *verwunden* и *Verwundung* само као за изведене речи од *Wunde*; они не знају да постоји и један глагол *verwinden*, из којега је Ниче у оба ова случаја извео своје речи. Тај глагол *verwinden* (обичније überwinden) значи *одолети*, *прегорети*, дакле управо оно што сам ја употребио. Смисао текста показује јасно ово значење, и не оставља сумње у немогућност оног првог; на једноме од тих места стоји овако (Стр. 178): „Како сам могао *одболовати и преболети таке ране?*...“, и одма затим: „Да, има на мени нешто *неодољиво*, непогребиво...“. Како би овде могло стајати *необранљиво*, „нешто што се не даје обранити“, кад Заратустра сам каже да је *имао рана* али да их је *преболео?* — Да ли је ово требало мојим критичарима?

Хоћу да још мало изближе покажем степен на којем је застало познавање немачког језика код мојих критичара. — Познато је, да почетницима при учењу немачког нарочито сметају оне мале речи које се зову *партикулама*; прилози и везе, који имају одређеније значење само кад стоје самостално, иначе појачавају значење речи уз коју стоје, или су ту само ради благогласности. То су нијансе и суптилности језика које почетници не могу одма да савладају, и које их при писању скоро исто тако брзо одају као изговор при говорењу. Таке су речице *so, also, doch, denn, wol, nun,* и тако даље. *Doch*, на пример, кад стоји за себе може да значи *ипак*, иначе служи само да би се нешто јаче нагласило; кад кажем: „Komm' doch!“, то је мало појачано „Дођи!“ (Та дођи!, највише „Дођи већ једном!“) али нипошто „Дођи *ипак*“! Ипак Г. Кангрга преводи „So thut mir doch nicht so zärtlich!“ са „не правите ми се *ипак* тако нежни“ (Дабогме да ни *zärtlich tun* не значи *правити се нежан*, већ нешто блаже од *пренемагати се;* ја сам превео *заносити се).* Слично као *doch,* и *wol* само појачава мало реч уз коју стоји, те може често остати и непреведена; Г. Кангрга поправља моје „Али их има и таквих..“ („Aber wohl giebt es Solche...“) у „Али *збиља* има и таквих —“! Људи који знају немачки, видеће још понајбоље из ових примера како стоји са знањем немачког језика Г. Кангрге; али ако би ко желео навод у којем то више пада у очи, има и тога у изобиљу. Г. Кангрга иште, на пример, од мене, да *ungewusst* преведем

са *несвестан*, али ја то нипошто не бих учинио; *несвестан* се каже на немачки *unbewusst*, и то је једна од најчешћих речи и у психологији и у обичном говору. Само неко који није свестан свога незнања немачког језика може побркати речи *ungewusst* и *unbewusst*, и може још *подвући* своје незнање, као што је то учинио Г. Кангрга unbewusst код „ungewusst“. *Ungewusst* као придев употребљено означава негативан појам од *gewusst* (wissen), и нема неко одређено значење; одређенији смисао мора преводилац пронаћи тек у смислу реченице и целе мисли, будући да нема ослонца на самом језику. Исто то важи за (Heiliger —) *Unheiliger*, за које сам ја, на оном месту (Стр. 95), нашао згодно *надрисветац*, док Г. Кангрга тражи категорично *зао дух*. Зао дух немачког знања Г. Кангрге није му дао мира, док није у своја „нетачно преведена места“ унео и мој превод реченице: „Grässlich ist Der anzusehn, den allein das Unrecht drückt“ — (Стр. 102): „Страшно је погледати оног кога неправда сама тишти“; место тога тражи Г. Кангрга: „За страшног има се сматрати онај, кога једино притискује неправда“. Да је мало боље загледао у текст, видео би да већ смисао не допушта његов превод, који је уосталом и по језику усиљен и немогућ; одма после горње реченице, и у свези с њом, каже Заратустра: „Подељена неправда је пола правде“. На дубљем смислу Г. Кангргине реченице, и на *неправди која притискује*, не ћу се задржавати, да бих што пре стигао Г. Пијади. Од навода Г. Пијадета није се лако бранити, јер он напада иза бусије, то јест он цитира *погрешке*, а не каже *где је* погрешка, и шта му је криво. Да ли оно што је подвукао? Ево примера. „Ich bin ein Geländer am Strome“ превео сам (Стр. 55): „Ја сам ограда уз брзу реку“; Г. Пијаде подвукао је три последње речи. *Strom* не значи *брза река?* —: дај речник; у Хајнеову речнику стоји: „*Strom*, широк и брз ток воде; брзо отицање, означавајући правац, дакле и саму воду која струји у извесном правцу, нарочито означавање широких и бржих река̄“. Је ли толико доста? — Као најкрупнију погрешку немачком, према томе како ју је подвукао, изгледа да Г. Пијаде држи то што сам *zur rechten Zeit* превео „у добар час“ („Wer nie zur rechten Zeit lebt, wie sollte der je zur rechten Zeit sterben?“); ја премишљам, али нити ми пада какав други

згоднији српски израз на памет, нити држим да га уопште има. Ја шта више не бих друго желео, до да увек овако тачно а лепо као овде могу превести немачке изразе на српски; све што је преко тога остављам мирне душе Г. Пијаде. — Како Г. Талетов не доказује нарочито да не знам немачки већ само да рђаво преводим, то могу прећи на наводе из којих се, још јасније него довде, може видети схватање Ничеова текста код мојих критичара, а кроз које ће се још и даље провидети и оно што сам покушао досад приказати: колико је њихово знање немачког језика, и какво је њихово гледиште на превођење уопште.

Узећу за пример једну од мојих критичара инкриминисану реч, на којој се уједно може мало боље показати и одношај преводиоца према оригиналу „Заратустре“ у погледу стила и језика. И Г. Кангрга, у два маха, и Г. Талетов, замерају моме преводу речи *Untergang*, и кажу како је требало превести. Та реч игра у „Заратустри“ велику улогу те вреди на њој мало застати.

Има ова ситуација: Заратустра је десет година провео у гори, на висинама, сâм, и кад не зна већ куд ће са мудрошћу, које је накупио као пчела меда, решава се да се спусти доле међу људе, као што то чини сунце вечером, кад *пада* па још и доњем свету понесе светлости. Ту почиње игра с речју *untergehen* и *Untergang*, која се понавља једнако, све у новом облику, кроз десет глава „Заратустрина Предговора“, а одјекује по који пут још и касније, у „Говорима Заратустриним“. Те речи иду у немачком *уз сунце* (die Sonne geht unter, Sonnenuntergang), значи дакле у том смислу *заћи* или *пасти* (сунчев *пад* или *залазак);* независно од сунца значи *пропасти* (потонути), и *пропаст.* Осим тога, у песничком језику, може се употребити и у значењу *сићи се*, *силазак*, елиптично од *hinuntergehen, (Hin)untergang.* На почетку, Ниче је узима у свима овим значењима заједно: задржава *слику сунчева заласка*, говори о *силаску* Заратустрину у дубину, међу људе, и хоће да каже да је у том силаску његова *пропаст*, будући да напушта своју самоћу. Ја сам за то прво untergehen рекао *пасти и заћи*, и за Untergang, на крају прве главе: „Тако отпоче *силазак и*

пад Заратустрин" (Стр. 6).[1] *Пад* и *пасти* учинило ми се згодно за поређење са сунцем и за појам пропадања, и да би се могло везати на другим местима са *пропадати*, *пропасти*, и *пропаст*. На тим другим местима Ниче варира значења речи untergehen и Untergang, и везује за њих нове речи и нове појмове. Како су то *сложене* речи, из предлога и глагола *gehen*, односно *Gang*, он их узима за подударање и игру с тим несложеним речима у разним њиховим значењима, затим, са другим сложеним речима у којима оне долазе. Тако прво са *übergehen, Übergang*, коју ставља насупрот појму *Untergang*. *Übergehen* опет доводи у везу са глаголима *herübergehen* и *hinübergehen;* а како овај последњи глагол значи *прећи на другу страну*, дакле и *на други свет*, дакле *пропасти*, то га, кад му треба, узима и као синоним са *untergehen*. Сав тај circulus vitiosus, те варијације и пермутације значења, и игре речима, везане су за реч *Untergang*, и од велике су важности за сâм текст, јер су уједно везане за главну мисао Ничеова „Заратустре", за пропаст човека и долазак натчовека. — Познато је, међутим, да је лако компоновање речи једна од главних одлика немачког језика; у томе се управо и састоји његово богатство кад се пореди с другим језицима. Ниче је не само употребио све што је у том погледу у језику нашао, и што му је дозвољавао редован пут којим се речи у немачком слажу, него је и преко тога, на свој посебан начин и на своју одговорност, везивао речи и давао сложеним деловима значење које му је кад требало. Шта да ради у оваким случајевима преводилац? Очевидно је, да се нешто мора жртвовати. Како је *смисао*, ма био превод и слободан, неприкосновен, особито на овако важним местима, мора узмаћи *облик*. Ипак сам се ја трудио, да не изгубим ништа што се не мора изгубити. Зато сам жртвовао понеки пут концизност израза, и разрешио реч. За сва значења која на оном месту имају речи untergehen и Untergang, нисам могао наћи *једну* српску реч, и нико је

[1] Г. Влад. Ћоровић, у свом приказу („Преглед" XIII, 100), предлаже „*Залазак* Заратустрин", јер су у њему сачувани упоређење са сунцем и појам пропадања. А појам *силажења?* И веза са местима на којима опет долази иста реч?

не би могао наћи, јер је нема. Бирао сам дакле што је најзгодније, и задржао сам после *пад* и *пасти*, *пропасти* и *пропаст*, за које сам онда везао *пролазност* и *пролазак*, и за ово *прелазак*, *прелазити*, и *силазак*, и *залазак*.

Како је шта од свега овог употребљено, и још што иде уз то, треба видети на разним местима у самом преводу, и онда судити да ли сам, чувајући смисао, сачувао, колико је било могућно, игре речи, подударања, и уопште форму. Једно је, међутим, поуздано већ и из овога: да се из ових случајева не може ни крај најгоре воље, ишчитати моје незнање немачког језика; напротив долази се неминовно до закључка, да соломунске пресуде мојих критичара (реч *Untergang* требао сам превести по њима једном за свагда речју *пропаст!)* у оваким приликама не одају разумевање за Ничеов стил, и за то како се преводи. По методу који они препоручују, посао преводиочев био би врло прост: преводити буквално без обзира на смисао. Њима чак, рекао бих, смисао помало и смета, и они се буне против њега. Само тако се могу разуметн неки њихови наводи, у којима силом хоће да избаце смисао из мога превода, и предлажу несмисао, бесмисао.

Г. Кангрга, на пример, не прима мој превод овог места: „Wie mit Licht und Schatten sie wider einander streben, die göttlich-Strebenden“. Реч је (Стр. 158) о сводовима и луковима на „рушевинама старога храма“: „Како се *божанствено*, у јуначком обграљају хрву и крхају сводови и лукови: *како бацају светлост и сен један преко другог стремећи у висину* —“; а Г. Кангрга тражи ово: „Како се *боре* један против другога светлошћу и *мраком они који божански теже*“! Пре свега, где ту долази до израза први глагол *streben*, и откад он значи *борити се?* Затим, зашто баш овде, где не треба, Г. Кангрга хоће одједаред слободан превод, *Schatten* — *мрак* место *сен*, кад је реч о „сводовима и луковима“, дакле о *сенци* а не о *мраку?!* Најзад, зашто Г. Кангрга сложену реч, die göttlich-Strebenden, апозицију подмету из *претходне* реченице, разрешава, те даје реченици нов подмет и други смисао: „како се *боре... они који божански теже*“ место „*како стреме у висину*“ „*лукови и сводови*“?! Речју, шта га гони, да мој леп превод овако унакази? — Не стоји боље ни са осталим његовим наводима које досад нисам споменуо. Али, да

застанем још на једном наводу Г. Талетова. Он ми нарочито уписује у грех једно место из одељка „О читању и писању“; за реченицу: „Jetzt sehe ich mich unter mir“ каже он да значи: „сада видим себе под собом, т. ј. *сада сам бољи него што сам пређе био*“. Г. Талетов хоће очевидно да ухвати Ничеа у једној од оних нелогичности које се „на први поглед“ не виде: он зна да су Ниче и Заратустра „с оне стране Добра и Зла“, а овде га је ето ухватио где говори о Бољем и Горем! Међутим, да ли је Г. Талетов баш сигуран за оно своје „т. ј.“; то јест, ја држим да се оно место ни по језику ни по смислу не може онако разумети како хоће Г. Талетов. Све кад би Ниче и могао говорити онако, она реченица, „сада видим себе под собом“, дала би логично једно „т ј. сада сам *гори* него што сам пређе био“, дакле супротно од оног што хоће Г. Талетов; јер кад би Г. Талетов сад, у моменту кад говори, видео себе *под* собом, онда би он у том моменту био *ниже*, т. ј. *гори* него што је пређе био. А тако тумачење сад већ и Г. Талетову не треба, и он мора тражити друго; ја му препоручујем, да задржи моје. — Исто тако препоручујем и њему и Г. Кангрги, да оставе мога *мазгара* на своме месту, и да не ишту *камилара* за *Kameeltreiber*. Нико им неће веровати, да ја нисам знао да је *Kameel* — *камила*, него да сам држао да је *мазга;* али онде је, по смислу, сасвим свеједно с каквим „олошем“ не ће Заратустра да седи око исте чесме — pardon Г. Кангрга: око *цитерне:* —, а ко је од нас чуо још за *камиларе!*

Не ћу даље. Ако сам успео да утврдим 1) да моји критичари нису умели, или нису хтели, да опазе начела којих сам се држао при превођењу, 2) да је њихово познавање немачког језика примитивно, то јест још почетничко, и 3) да немају способности да разумеју и интерпретишу Ничеов текст, — онда држим да сам одбранио своје знање немачког језика од њихових замерака, јер не може откривати туђе погрешке и туђе незнање онај који тоне са̂м у незнању и не излази из погрешака. — Поуздано је, да моме преводу има замерака, и да има у њему грешака и у погледу немачког језика које ће требати наћи и исправити; али је више него поуздано, да њих не ће наћи и исправити ни Г. Кангрга, ни Г. Пијаде, ни Г. Талетов. Они су потпуно лишени могућности, да контро-

лују моје знање немачког језика, и премаша њихову снагу да проверавају и критикују мој превод „Заратустре“. Јер они су исто толико *стручњаци* за немачки језик колико и *за српски;* — ово ћу друго покушати показати на њиховим замеркама српском језику мога превода.

(Свршиће се.)

Милан Ћурчин.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Драмски Конкурс за 1911/12 годину.

Од свих књижевних родова, у нас се најмање ради на драми. И ако наше Народно Позориште постоји више од четрдесет година; и ако се у њему увек нарочита тажња поклањала националном репертоару; и ако су и оно, и други књижевни фондови, врло често хтели да изазову драму разним наградама, — ипак је драмска производња била најмања и најнижа производња наше књижевности за последњих двадесет година. Тражити узроке тој драмској неродици, било би потеже. Рећи да наша раса нема у себи позоришне крви, било би погрешно. Јер, пре свега, ту су Јован Стерија Поповић и Коста Трифковић који сјајно туку ту претпоставку. Најзад, ту претпоставку негира и цела наша новија и старија историја, која сва личи на трагедију, комедију, и мелодију, и водвиљ, и оперу, и оперету. Ми смо раса од конверзације, од интрига, од духа, геста и, прилично, од драмских парада, а то су, у главном, способности које су потребне драми. Сви наши преврати, и трагедије и комедије, у новијој и најновијој историји, носе све драмске особине најбољих драма. Дакле, ни тај разлог нимало не говори у прилог онима који налазе да наша раса није за драму нити објашњава наших двадесет неплодних драмских година. — Један други разлог могао би се узети као тачнији. Тај би разлог био овај: Драма, као књижевни род, тражи мало више умешности, труда, ширега даха, науке и занатског дела уметности, него ли ма који други књижевни род. За драму, као и за роман, треба имати шире концепције, сложенији план и

више концентрације, да и не говоримо о томе да треба бити и добар социолог, вешт посматрач, дубљи психолог; треба, најзад, имати нешто књижевне ерудиције, треба умети на широко распоредити документе, склапати масе, вешто контрастирати, и умети говорити публици. Наша књижевност, међутим, још није у томе знаку. И ако је у лирици отишла скоро до врха, и у приповетци се развила до задовољавајућих размера а у критици дала сасвим лепе резултате, — у драми и роману она још није дала ни своју скромну меру; и није дала просто стога што, као још доста млада, нема још *књижевнога искуства*, без кога нема ни драме ни романа. То *књижевно искуство* то су: техника, склоп, умешност, руковање великим материјалом, подређивање и приређивање докумената, свођење више чињеница на једну, и тако даље. Кад се томе дода и кратак дах, и мали потез, и наша позната мржња за специјализације, што све резултира из једне књижевности без дубљих традиција, — онда је прилично објашњена наша слаба драмска производња.

Та је слаба драмска производња била разлог да се, у нас, у неколико махова, с очајањем, говорило о националноме репертоару. Више је но једанпут био подигнут глас за национални репертоар, и много је пута писано у томе смислу, и фондови и друге установе изазивали су је, па је ипак, и покрај тога што су се многи јављали на конкурсе, није било у драмском смислу те речи. Најновији покушај да се изазове драма, — Краљева Награда од хиљаду динара која је установљена у спомен четрдесетогодишњице Народнога Позоришта, — такође није дала резултате. Писац ових редова, уопште, не верује у какву чаробну моћ драмских конкурса по развитак драме. Драма се не развија с поља, не изазива „озго“, не ствара под утицајем конкурса. Као и сваки други књижевни род, и драма тражи своје време. Само, то још никако не значи да, скрштених руку, треба чекати праву драму. Драмски конкурси је неће створити; али, драмски конкурси је држе на дневноме реду, они је изазивају тиме што је траже, они су једна врста утакмице. Они који излазе на „старт“, нису још ни за утакмицу ни за публику; али, треба се угледати на Бугаре, и говорити и о ономе чега још нема. Јер, најзад, и овакво какво је драмско стање, овакво сасвим на почетку ка правој драмској производњи, оно је занимљиво;

није добро, али је занимљиво. Кад је ту скоро Сена поплавила један део Париза и направила пустош, паметни Французи су гледали у Сену и говорили: „Ça, c'est amusant!“ Занимљиви су, дакле, резултати наших драмских конкурса, и посматрајмо их с те стране.

За Краљеву Награду, имали смо два конкурса: први из 1910/11 године, и други из 1911/12. Резултат је првога конкурса познат. Пријављено је тридесет и шест радова у дијалогу („драма“, „историских драма“, „драма из београдског живота“, „трагедија“, „позоришних комада“, „сликâ из сеоског живота“, „драмских слика из народне прошлости“, „комедија“, и тако даље; у једном, три, четири, пет и шест чинова; с „променама“ „предиграма“, и без тога; с певањем и без певања; пријављене под именом, анонимно и псеудонимно). Од тих тридесет и шест утакмичара, ниједан није стигао до мете. Двојици, Г. Мити Димитријевићу *(Рачуни)* и Г. Драг. Ненадићу *(Немоћ)*, дато је право приказивања, „под обичним погодбама“, ако писци, претходно, измене своје комаде према напоменама Књижевно-Уметничкога Одбора. Такав је био резултат конкурса за 1910/11 годину. Резултат конкурса за 1911/12 годину био је бољи. Јавили су се: Г. Г. Иво пл. Војновић *(Госпођа са Сунцокретом)*, Иво Ћипико *(Моћ Народа)*, Бранислав Ђ. Нушић (прерада *Народног Посланика)*, Светозар Ћоровић *(Зулумћар* и *Повратак)*, Алекса Шантић (прерада *Хасанагинице*, и још један комад), Борисав Станковић *(Парапута)*, Миливоје Предић *(Мӧра)*, Драгиша М. Стојадиновић *(Скандал* и *Наши Јади)*, Срђан Туцић *(Низ Стрмину*, драма у једноме чину, из трилогије *Кроз Живот)*, *У Чистоме Зраку*, (анонимно), *Са Својима* (анонимно), и тако даље. Од тих комада неколико их је већ било приказивано на нашој позорници *(Хасанагиница, Зулумћар, Повратак)*, и о њима је било речи на овоме месту; неколико се приказивало крајем прошлога месеца *(Низ Стрмину, У Чистом Зраку* и *Са Својима)*, и о њима ће бити речи на овоме месту; и, најзад, Војновићева *Госпођа са Сунцокретом*, приказиваће се у току маја. За остале боље ствари, у погледу приказа, још ништа није одређено. Као што се из овога види, број „повољних“ комада, оних комада који се примају кад се много прогледа кроз прсте, остаје врло мали. Али, овај резултат, упоређен са резул-

татом са прошлогодишњег конкурса, више је драмски и квалитативно и квантитативно. Он је изазвао неколико старих писаца да напишу који нови комад, и неколико млађих да покушају са драмом. Ни они први ни ови други, још не осећају драмски (сем, каткада, Г. Г. Иво Војновић и Бранислав Ђ. Нушић), нити се много разумеју у техници драме (Г. Светозар Ћоровић нарочито), нити имају смисла за жив дијалог и драмски покрет (Г. Борисав Станковић), нити имају много смисла за *сценско* приказивање догађаја из живота (Г. Иво Ћипико); — па ипак, и ако конкурси не мењају уметнички менталитет једнога писца, нека се писци такмиче својим осредњим *драмским* способностима, и нека се разиграју амбиције свих што пишу. Јер, најзад, они које воле да излазе пред публику (драмски писци су, у томе погледу, најмање теоретичари „куле од слонове кости“), — они који воле, дакле, да излазе пред публику, спремиће се боље, и неће допустити да им се рукописи бацају у кош.

Само, те писце, чији се рукописи бацају у кош, не треба много жалити. То су јунаци који су пали за добро драме. Док се развила добра шпанска драма XVII века, или француска тог истог века, или грчка петога века пре Христа, и тако даље, — док се та драма развила много се драмски и осећало и писало, па ипак није било праве драме. Да се дође до успеха, треба времена, и треба жртава. Тако се једино иде „звездама“. Они што падају имаће, у историји наше драме, то задовољство што ће се преко њих попети неко трећи који ће проговорити драмски и у име њихових напора. Овога конкурса, пало их је много. Од четрдесет и две пријављене драме, пет их је или шест које се могу приказивати; остале су сасвим изван драме. Али, и ако су изван драме, нису и изван комике, и стога их треба поменути. Већ сами наслови, и потписи, и мота, и објашњења, изазивају комични ефекат. Ту има оваквих „драма“: *Шта ћеш, попе, кад се деца воле!..*; *Побожна Мати*, драма у *12* чинова, од „Старога Глумца“; *24 септембар 1908*, од Шилбурдена; *Окрет*, „шаљива игра“, с мотом: „Живот је школа“; *Рускиња*, драма у четири чина, с мотом: „Живот је тежак рад!“; *Јеличина Свадба*, позоришна игра у пет чинова, „с певањем и играњем“, од Јоцике Лацкова; *Зулејка*, историјска трагедија у три чина, од Милана Ханцеке, „податке скупио Мато Јурашић“; и тако даље.

У овим „драмама“ има комике трагичнога више но у ма којој од пријављених комедија. То је једна врста комике неуспелога, и она је врло занимљива док са креће оном оштром ивицом где се стичу комика н успелога и трагика неуспелога. Али, у највећем броју случајева, та комика прелази у трагику и, од занимљивога у досадно, нема ни уобичајеног једног корака.

Бранко Лазаревић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Н. Вулић, Јован Томић као историк („Дело“ за 1910 и 1911 год.). (8)

Пример пак, којим је он хтео да потврди ту неистину, врло је несрећно изабран, јер и ту, као и у свима другима који су били наведени, реч је о превозу преко Скадарског језера. Речи „traghettare... per la Fiumara“ не значе тамо прећи *преко* које било реке па ни *преко* Црнојевића ријеке него *(прећи преко Скадарског језера и) искрцати се на Ријеку, у Ријеку.*

Да овде речи „traghettare... per la Fiumara“ значи било прећи преко неке друге реке било преко Црнојевића ријеке, ја тај пример не бих ни наводио, као што нисам наводио ни друга места, где је реч о прелазу преко рêкâ[60]. Речима пак у загради (Црнојевића ријека) после италијанског текста ја сам тамо хтео да означим не реку преко које су Турци прешли него место где су се искрцали, прешавши претходно преко Скадарског језера[61]. И ја сам тада био узео да је то место искрцавања једно, зато што су се и у другим приликама Турци, долазећи са друге стране језера, искрцавали ту, а друго, што се Црнојевића ријека у млетачким документима онога времена не пише само Fiume Zarnoevich[62] и *Fiumara* Zarnoevich[63] него

[60] В. н. пр. извор који говори о превезу преко реке Требишњице горе у напомени 55.

[61] *Одјек* за 1911, бр. 29. први стубац, прва напомена.

[62] *Il Montenegro* etc., 95; у *Цр. Гора за Морејског рата*, на стр. 305. fiume Cernovizza.

[63] *Ц. Г. за Морејског рата*, 328; у књизи Тома Крстова Поповића *Херцег Нови* (Задар 1883), стр. 48. у дукументу из год. 1691.

и просто *Fiumara*[64]. Не спорим да се реч Fiumara овде може тумачити и као Ријека (у значењу Ријечка нахија) и према томе рећи да су се оних 500 Турака из Подгорице и Груда превезли преко Скадарског језера и искрцали у Ријечку нахију (превезли се у Ријечку нахију), зато што се у италијанским споменицима онога времена, који се тичу Црне Горе, Ријечка нахија најчешће пише Fiumara[65]. Али нека се узме како се хоће да значи Fiumara — било Црнојевића ријека било Ријека и Ријечка нахија — главно је овде: да се Турци из Подгорице и Груда нису превезли ни преко које реке, како је то тумачио Г. Вулић, него су се превезли на Ријеку или у Ријеку (Ријечку нахију).

Према томе оправдано је што сам, поред других примера, навео и овај за доказ да у њему traghettare значи *превоз преко воде*, или још ближе *преко Скадарског језера*, јер кад се Турци са источне стране Скадарског језера искрцавају на Ријеку или у Ријечку нахију, да нападну на Црногорце који су с Млечићима, где би се и *превозили*, ако не преко Скадарског језера?

10. Кад је свршено с овим споредним питањима, да пређем на са̂м факат о превожењу средишнога одреда Сулејман-пашине војске преко Скадарскога језера у септембру 1692 год.

Ја сам горе навео моје речи којима сам казао тај факат на стр. 215 књиге „Црна Гора за Морејског рата". Г. Вулић је у III чланку своје „критике" тврдио да факат није тачан, да сам га ја измислио, јер пошто је саопштио и моје речи и текст из Ерицове депеше — за које сам горе у тачки 8 показао шта значе и како су постале — написао је: „Човек овде својим очима да не верује. Ако је и од Томића много је. Академик је створио ни више ни мање... читаву једну флоту, јер ваљда тек неће Сулејман пребацити трупе на другу страну језера кроз ваздух на аеропланима"... „а о томе да (Сулејман) хоће да пребаци неки део своје војске „на другу страну језера"... може писати само „историк" коме потпуно оскудевају способности научничке".[66]

[64] *Ц. Г. за Морејског рата*, 329, (два пута).

[65] *Ibid.*, 330, 336, 347, 354, 358, 364, 367; *Il Montenegro*, 41, 42, 42, 78, 90, 97, 98, 102 итд.

[66] *Дело* за април 1910, стр. 136.

Одговарајући му тачку по тачку на његове „духовите“ замерке приметио сам му да паша за превоз својега средишног одреда није очекивао његов, Вулићев, аероплан, него да је употребио средства која је и дотле употребљавао у сличним приликама, и навео сам му података за то.[67] Али се он и даље слепо држао погрешног факта у Ерицовој депеши, буквално је тумачио ону Ерицову реченицу и прелазећи преко речника млетачког дијалекта, тумачио је речи „traghetto“ и traghettare“ на свој начин, па је у IX чланку стилом „правог научника“ изјавио: „Томић је *лудо* разумео реч traghetto као „превоз преко воде“, и ако сваки који је иоле вичан италијанском (латинском, француском) зна да она не значи само „превоз преко воде“ него ни „превоз“ уопште (може се рећи „traghettare“ планине, државе, небо с једног краја на други крај). И кад је тако разумео ту реч, Академик је учинио још већу *лудост* па је целу Сулејманову војску од више хиљада *превезао* преко Скадарског језера“.[68]

Ове грдње и ово подметање заједно са оним другим подметањима, размотренима у 8 и 9 тачки, биле су сав његов одговор на моја позивања на речнике и на факта историјска. Каква су сва ова подметања и колико му вреди ово позивање на „свакога који иоле зна италијански, латински и француски“ за тумачење значења тих двеју речи у млетачком дијалекту, није ми потребно говорити после онога што сам већ рекао. Али ћу се зато задржати на самом факту о превозу средишног одреда Сулејман-пашине војске преко Скадарског језера, на факту који је био и који остаје тачан, јер ћу га сада и дефинитивно утврдити.

Још кад сам изнео тај факт у мојој књизи „Црна Гора за Морејског рата“, имао сам за њ неколико података. Три податка била су дотле објављена и за њих је морао знати сваки који је хтео пажљиво проучавати догађаје о којима је реч, а два су све досад остала необјављена и на њих сам наишао у Млет. Држ. Архиву при прибирању материјала за ту књигу. Од свих тих података у првом одговору споменуо сам само један,[69] али је „критичар“ прешао преко њега, а друга

[67] *Одјек* за 1911, бр. 37 и 39.

[68] *Дело* за фебруар 1911, стр. 305.

[69] *Одјек* за 1911, бр. 37 стубац 3.

два није ни покушао да нађе, нити изгледа да му је било стало до тога.

Прва три, и раније позната, податка јесу:

а. У писму, које је тих дана месеца септембра 1692 год. писао Мустафа Челебија Мехмедовић Ријечанима и претио им, вели овај: „...и заклина се ко е во(и)ск8 видио да ће бити с овωиемъ пашомъ дванаесьтихъ иладехъ во(и)ське и изьлазимо с8итьра ако Богъ да на Лешькополе али на Церниц8, и ꙗ ћ8 бити ако богъ да 8 т8 во(и)ск8....“[70]

Тако пише Мустафа Челебија с источне обале Скадарског језера, камо је побегао с Црнојевића ријеке испред Млечића и Црногораца. Ове његове речи кажу много за факат о *превозу* пашине војске преко језера, јер ако је војска тога дана, кад је писмо било писано, била на источној страни језера, како је могла бити већ сутрадан избачена на супротну страну, или на љешкопоље или у Црмницу, ако се није мислило на најкраћи и најбржи пут, преко Скадарског језера? Као што ће се видети из даљих података[71], Мустафа Челебија писао је тако извесно зато што је знао за већ учињене припреме за *превоз* Сулејманова средишног одреда преко језера.

б. Други податак казује много више. Которски провидур Ерицо у толико пута навођеној депеши од 15 септ 1692 год. јавља како је „*на обалу језера* (где су биле постављене удвојене страже) послао две стотине Црногораца да, показавши се Турцима, одузму овима наду, да ће изненада доћи и постићи успех без отпора“.[72]

Зашто ће ове удвојене страже и овај одред од две стотине Црногораца на западној обали Скадарског језера? То је бар јасно: због Турака који долазе преко Скадарског језера и о којима је провидур Ерицо знао да ће доћи са супротне обале.[73]

в. То се још боље види из депеше главног провидура

[70] *Црна Гора за Морејског рата*, стр, 343, прилог XLV.

[71] В. даље напомене под бр.

[72] „...ho avanzato *sulle rive del Lago* (*sulle quali si fermano duplicate guardie*) duecento Montenegrini, perchè facendos i nell' istesso tempo vedere à Turchi cessi à loro la speranza di giungere improvisi e riportare senza contrasto vantigg...“ (*Црна Гора за Морејског рата*, стр. 344). — Овај податак навођен је и раније, у *Одјеку* за 1911, бр. 37, стр. 3.

[73] В. даље напомене под бр. 75 и 76.

далматинског Данијела Долфина од 22 октобра те године, где се каже: „Видевши затим да су пашине намере биле управљене управо на потчињавање двеју нахија, Ријечке и Црмничке, било је постављено 200 Црногораца на обалама језера *према прелазу, који ди учинио непријатељ*, и намештене су честе страже...“[74]

Језеро, о коме је реч овде, није Тангањика него Скадарско; обала, на којој су честе страже и одред од 200 Црногораца, јесте западна обала Скадарског језера; *прелаз* је имао бити са источне обале на западну; а непријатељ, који се ту очекује, нису јегуље из Скадарског језера него Сулејман-пашин средишни одред!

Сви ови подаци, који говоре о прелазу Сулејман-пашина војске — а зна се већ кога се његова одреда тиче то — са источне обале Скадарског језера на западну, били су познати, и за њих је Г. Вулић *морао* знати пре него се и латио да оспорава тај факат. Сами ти подаци били би му довољни да га задрже од грдње и да се не плете у ствари које не зна. И да је он озбиљан познавалац посла и савестан критичар, ја бих се задржо само на тим подацима, али кад је реч о Г. Н. Вулићу, саопштићу овде и она друга два, досад необјављена, податка, које сам нарочито сачувао за случај, ако се он и даље буде залетао, као што је већ и учинио.

Ти подаци јесу:

а. Уз депешу провидура Ерица од 15 септ. 1692 год. приложено је писмо попа Марка Стјеповића Зану Грбичићу (које је у Котор стигло 11 септ.). Ту поп Марко пише: „...послали смо човека, кога сте ми ви наредили, и био је у Скадру, и тако ми каже да је [паша] *у четвртак већ послао четрдесет барака*, а остатак ће логора после недеље...“[75]

[74] „Vedendo poi indrizzate l'intentioni del Passà precisamente all' oppressione deli i due predentti. Communi di Fiumara et Cernizza, furono disposti due cento Montenegrini *sù le sponde del lago à fronte del passaggio. ch' avesse à fare l' Inimico* e collocate *frequenti Guardie* in osservatione de suoi avanzamenti perche non avess'il vantaggio di sopagiunger improvio“. *Il Montenego*, 98).

[75] Di me prete Marco da Stepovicev molto caro saluto e doppo questo do aviso à V. S. Illma come è stato Stiepo con suo ordine da quelli huomini, e non ha potuto con nissuno di quelli mischiare, ma bavemo mandato l'huomo, il qnale mi havete voi commandato, et è stato a Scuttari, et cosi mi dice che *era avanzato quaranta Barche giovedi;* el il rimanente del Campo era all' ordine doppo Domenica...“ (Ркп. у Млет. Држ. Архиву).

На што ће ових *четрдесет барака* — каже други податак.

б. Тај други податак јесте у писму надинтенданта Марка Бошковића из Будве од 13 септембра те год., које је такођер приложено депеши Ерицовој од 15 септ. 1692 год. У томе се писму вели: „Данас ми стиже вест преко Спича како је Сулејман-паша окупио врло велики логор и једног од ових дана има поћи у ове стране. *Велики део логора шаље преко језера*, један део преко Сутормана, а трећи Приморјем, будући је наредио онима у Спичу да спреме хране и коња“.[76]

Ових пет података — три раније позната и ова два досад необјављена — утврђују факт, који сам прво изнео у мојој књизи, а потом га тврдио у првом одговору: да је Сулејман-паша Бушатлија, приликом свог похода на Цетиње у септембру 1692 год. не само смерао да пребаци него и пребацио свој средишни одред преко Скадарског језера. А како је то извршио Сулејман, и да он при томе није чекао на аеропланове Г. Вулића, и да ја нисам „измишљао читаву једну флоту“, него да се за њу постарао паша — видеће сада и „строги“ критичар Г. Вулић, који је у својој „критици“ био у толико агресивнији и у толико је жешће грдио, у колико је мање знао ствари о којима је писао.

11. У књизи „Црна Гора за Морејскога рата“ на стр. 215 казао сам како је Сулејман-паша Бушатлија био „наредио *да се чисте и оправљају путови*, што је за провидура Ерица био знак да ће паша собом вући топове“.

Кад је Г. Вулић — који не зна факта и не познаје изворе а тражи да се документи преводе буквално — наишао на ово место и упоредио га с једном реченицом у Ерицовој депеши од 15 септ. 1692 год.[77] и нашао да се у том извору говори само о оправљању а не и о чишћењу путова, са чуђењем се питао: шта му значи то „чистити путове“?[78] Он је

[76] „Oggi mi capita l'avviso per via di Spizza qualmente Suliman Passà ha radunato grandisimo Campo et un' di questi giorni ha da far partenza in queste Parti. *Il grosso del Campo manda per via del Lago*, una porte per via di Sutorman e la terza per via della marina, havendo ordinato a quelli di Spizza che l'apparechiano le biade et li cavalli.“

[77] Та реченица гласи: „...e dal haver commandata la concia delle strade, verte il dubio che conduca seco Artigliaria“ *(Црна Гора за Морејског рата*, стр. 344).

[78] *Дело* за април 1910, стр. 136.

тим хтео да каже: да ја измишљам што не постоји и да казујем бесмислице. Зато сам му у првом одговору објаснио шта значи „чишћење“ путова, и да га уверим да ја то нисам измислио, упутио сам га на један документ од тих дана, у коме се говори о *чишћењу* путова по наредби пашиној,[79] и на један из год. 1688,[80] уздржавајући се да му покажем и прави извор овом факту у Ерицовој депеши. Видећи да се Г. Вулић залеће у ствари, које никако не зна и да је све агресивнији у колико их мање познаје, оставио сам и тај извор да га покажем, кад се „критичар“ још боље залети.

Он је то учинио у IX чланку. Само више не пита шта му то значи „чистити“ путове. Али зато користио се једном штампарском погрешком, где је глагол „превући“ постао „провући“,[81] па је, не знајући шта ће друго рећи, написао: „Т[омић] измишља да је Сулејман путовима које је дао оправити мислио „провући“ *само* топове. Туда је ишла и војска његова“, додајући тој својој измишљотини једну реченицу са три неистине: „Ми смо у критици рекли да concia значи „оправка“ (путова). Т[омић] нас грди због тога, али — чудновато — на истом месту преводи ту реч такође, „оправка“!“[82] *Уместо правог одговора Г. Вулић је сада у пет непуних штампаних редова дао четири неистине!*

Прва је *неистина*: да сам ја измислио да паша нарећује да се оправљају путови ради превлачења топова. Ја то нисам измислио него то кажу извори. То каже поручник Јован Белглава из Будве у својему писму, а потом по њему тако пише провидурЕрицо у депеши од 15 септ. 1692 г.[83] И један и други кажу да је провидур наредио „оправку“ пу-

[79] *Одјек* за 1911, бр. 29, стуб. 3. — Упор. *Il Montenegro,* стр. 89.

[80] *Одјек* за 1911 на истом месту — Упор. *Цр. Гора за Морејског рата,* стр. 311, прил. XIX.

[81] У 29 бр. *„Одјека“*, где је о томе било речи, употребљен је неколико пута глагол „превући“ као превући, превлачити, превозити. На једном месту уместо превући штампарском омашком испало је провући, и Г. Вулић је одмах похитао да и то класификује у праве погрешке. Ситна памет!

[82] *Дело* за фебруар 1911, стр. 305—306.

[83] В. текст из тога писма горе у напом. Реч concia из Ерицове депеше казана је ту глаголом *versere.* Ову реч узалуд ће Г. Вулић тражити у речнику италијанскога језика. Она је из млетачког дијалекта и у речнику тог дијалекта наћи је под *verzere* (= отварати, крчити).

това, да би могао *превлачити топове*, а не да би му туда ишла и војска, за коју му није било потребе ни оправљати ни чистити путове.

Друга је *неистина:* да је Г. Вулић у својој „критици“ рекао да „concia“ значи оправка. Неистина је, јер тога нема у његовој „критици“. Он је просто навео италијански текст из Ерицове депеши, у коме се налази реч „concia“, а потом текст из моје књиге, у коме се налази реч „оправљају“ и која се односи на реч „concia“. О овој речи и о њену преводу са „оправка“ нема у његовој „критици“ (чл. III) *ни слова*. Доказ је стр. 136 „Дела“ за април 1910 год., где је он питао само о томе „шта му то значи „чистити“ путове?“

Трећа је *неистина:* да сам ја тек после његове „критике“ реч „concia“ превео са „оправка“. Јер како сам то могао од њега зајмити и тек после његове „критике“ тако превести кад тога код њега и нема?

Четврта је *неистина*: да сам га грдио што је реч „concia“ превео са „оправка“. Грдити га за оно што није ни учинио?! Простачка измишљотина! Он неће да каже да је тамо добио што је заслужио за своје подметање да сам измислио „чишћење путова“, које се, међутим, налази у два извора и представља један *тачан* факат.[84]

(Свршиће се.)

Јов. Н. Томић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Русија и Аустроугарска за Балкан. — Крит-Кипар.

Излагања министара спољних послова о спољној политици пред народним представништвом, обично приликом дискусије о буџету министарства Спољних Послова, имала су по некада значај једнога истинитога програма спољне политике.

[84] Пошто сам му по изворима показао да „чишћење путова“ није моја измишљотина, написао сам тамо: „И то је оно чишћење путова, којима ће паша превозити топове, које се помиње у мојој реченици и за које је запело незналачко око Г. Вулића“ (*Одјек* за 1911, бр. 29, стубац 3). Дакле, ни помена о „оправци“!

Откад су неки државници том приликом говорили једно, а одмах ускоро радили друго, на њихова излагања не обраћа се више иста пажња која се раније поклањала. Она су чак постала стереотипна, могу се знати унапред каква ће бити. И ако је то тако, ове године су очекивани говори о спољној политици новога рускога министра Иностраних Дела и новога аустроугарскога министра Спољних Послова, Сазонова и грофа Берхтолда, са доста интересовања. Прељубазан дочек у Бечу рускога великога кнеза Андреје на његову повратку из Софије, измена љубазних телеграма између Петрограда и Беча, приликом именовања грофа Берхтолда за заменика грофу Еренталу, наговештавали су као да има нечега измењенога у руско-аустриским односима Бомбардовање турских утврђења на самоме улазу у Дарданеле, неуспешна посредничка радња Русије да Цариград и Рим доведе до каквих таквих попуштања, несигурно стање у европској Турској, појачавали су изгледе да ће се Русија и Аустроугарска вратити на традиције из 1897 и 1903 године, које је онако необично прекинуо 1908 године гроф Еренталл. И Сазонов и Берхтолд су говорили, један пред Думом други пред Делегацијама, о спољним односима; ни један ни други нису показали да има чега дубљега измењенога у руско-аустро-угарским односима. Смрт грофа Еренталa односе је поправила за сад само с формалне стране, пре смрти његове они су били готово несношљиви. У суштини и садржини остаје стање од 1908 године.

Обојица су говорили највише о Блискоме Истоку. Сазонов је нагласио користи од споразума енглеско-рускога и немачко-рускога односно Азије, који остављају слободније руке за блиски Исток. Берхтолд је говорио о легитимним интересима Аустро-Угарске на Балкану. Аустро угарски министар спољњих послова је казао: „Природно је да наши односи са турском представљају првостепени интерес у аустроугарској спољној политици. Још од свиштовскога мира била је за нашу спољну политику аксиома одржавање добрих односа са Турском царевином и старање да спречавамо и, колико је то могућно, да отклањамо све компликације које би јој могле нанети штете. Та политика, која је наилазила увек одзива код свих оних који се интересују за одржање мира, и данас је меродавна за наше односе с Високом Портом". Руски министар спољњих послова је казао да ће Русија подржавати и пома-

гати јачање новог стања у Турској..., али да је „неопходно да се обезбеди унутрашњи мир, нарочито у европској Турској, а да се та сврха постигне најбоље и једино средство јесте да се задовоље културне и националне потребе хришћанскога становништва". Сазонов помиње да ће Русија с Аустроугарском имати ове руководне принципе: јемство за statu quo на Балкану; независност, снажење и мирно развијање балканских државица. Ако Аустро-Угарска буде стална у очувању ових принципа и односи руско-аустроугарски могу бити бољи. Гроф Берхтолд потврђује да је политика Аустроугарске политика сталности и мира, status quo-а, избегавање компликација и потреса. Потврђујући то он овако наставља: „Нигде и никада нисмо водили деструктивну политику, немамо агресивних намера нити се заносимо експансивним идејама. Међутим, налазимо се у географскоме средишту војничких држава, које без престанка повећавају своје војне силе и које се у својим решењима не руководе истим обзирима којима је потчињена аустроугарска политика. Сазонов овако помиње Србију и Бугарску: „Колико се тиче Бугарске и Србије, може да се изјави надање, да ће политичка мудрост краља Фердинанда и краља Петра, разумност њихових влада и патриотизам народа, очувати од опасних политичких авантура, чак и на случај каквих потреса на Балкану". Граф Берхтолд говори само о добрим економско-трговачким односима са Србијом и Црном Гором и Бугарском, гледајући у тим односима и залогу за боље односе са балканским државицама. Говорећи о томе он „констатује с нарочитим задовољством да се Аустро-Угарска радује продужењу економских односа с Бугарском, тим пре што је економски и политички напредак ове младе краљевине основа за одржање мира на Балкану". Говор заједничкога министра спољњих послова у Аустро-Угарским делегацијама дао је повода штампи, нарочито штампи младотурскога комитета, да истакне Аустро-Угарску као правога пријатеља отоманске царевине. Бечка и берлинска штампа пропратила је говор Сазонова са нешто подсмеха.

Турска је, после представке Русије и Енглеске, у којој је изложено какву и колику штету наноси затварање Дарданела енглеској и руској трговини, саопштила Силама да отвара Дарданеле. Ово је Турска учинила са доста устезања. Имајући за собом правога основа да затвори Дарданеле, а

нарочито интересе сигурности, Турска се устезала да поново отвара мореуз. Она је једно време захтевала од Русије, која је вербалном нотом тражила отварање Дарданела, јемства да талијански ратни бродови неће да бомбардују дарданелска утврђења, упућујући Русији и Енглеску да траже накнаде за претрпљену штету од Италије, која је изазвала затварање. Видећи да ће се тешко моћи опирати наваљивању Сила, Порта је, и ако су турски војни кругови били против отварања Дарданела, попустила. Дарданели су отворени, али бродови не могу још да иду кроз њих, јер нису отклоњене све подводне мине, које су у своје време пуштене у море.

Отварање Дарданела је добро виђено у целој Европи, јер се мислило да су Турци без великога повода затворили мореуз. У Европи се није веровало да Италија озбиљно мисли бомбардовати Дарданеле и силом кроз њих улазити. Знало се, поред тога, да су они добро утврђени и да би Италија морала жртвовати добар део флоте, ако би хтела да се пробије кроз њих и дође не до Цариграда него само до Галипоља. На такве жртве Италија данас не сме мислити; њена флота је увек потребна за Јадранско и Јонско Море у којима се налазе пречи и најважнији интереси за Италију. Ти италијански интереси данас су више него икад угрожени.

Италијанска флота је бомбардовала острво Самос, а окупирала острво Род, које се предало без икакве опреке. На реду су сад друга острва, која за Турску, по признању њених министара, немају вредности коју им дају Талијани.

Крит није још никако миран. Изабрани народни посланици саставили су нову револуционарну владу која се не разликује ни у чему од ранијих влада. Њен програм је присаједињење Крита Грчкој. Све критске власти, и ако то представници Великих Сила заштитница Крита не признају, врше законе и уредбе у име грчкога краља. Народни посланици, 19 на броју, пошли су у Атину на састанак грчке Народне Скупштине, али су их бродови Сила заштитница вратили натраг на Крит. Силе су опет увериле Порту да они признају суверена права Турске на Крит, и да ће се одржати старо стање. Обвезујући се овом изјавом, Силе су обавезне да чувају критске посланике, да их држе под надзором.

На кипарскоме острву јавља се незадовољство противу енглеске управе и тежња становништва да се сједини са Грчком. Покрет је за сада малих размера, и подржаван је са стране.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

М. М. Ракић: *Нове Песме.* Београд, 1912.

Када се наши данашњи песници упореде са старијим песницима нашим, нарочито са оним из експансивних шездесетих година, види се да немају њихове снаге и замаха. Данашњи песници пишу споро и мало, са очевидним напрезањем, краткога су даха, готово би се могло рећи да су неплодни. Г. Милан Ракић је за осам година, од како је изишла прва његова збирка, написао свега до триестак песама, које су сада појавиле у засебној збирци.

Али ако се игде може рећи да каквоћа надокнађава количину, то је случај код Г. Ракића Из његове прве збирке изишла је цела једна песничка школа, а једна песма из ове нове књиге вреди колико целе збирке песника који стихове сипају као из рукава. Када је пре десет година почео певати, Г. Ракић, — једини од песника свога времена који није претрпео утицај Војислава Илића, — имао је своју одређену физиономију, и у српску поезију уносио је нешто ново, и више. Данас, у добу пуне своје зрелости, пошто је средио свој унутрашњи живот, довршен човек, као духовно развијен и скроз самосталан песник, он даје своју пуну меру. И та мера је врло висока.

Говорило се да је он песник више главом но срцем, да има више културе но талента. Али шта мари ако у том сумарном уопштавању има и један део истине, и ако је код њега рефлексија одиста јача од осећања! Ми смо у нашој поезији имали толико непамети, толико су нам додадили празноглави и незналачки „генији“, да нам је добро дошао песник паметан човек, човек ведре главе, јакога духа и отмене душе, Европљанин, западњак и интелектуалац. „Богодани“ таленти и разбарушени „женији“, књижевни аналфабети врло ниске врсте, досадни свирачи на једној жици, дилетанти који су

се свели на вербална упражњавања, снобови без отмености и мистификатори без духа, научили су нас да волимо овога песника који је на висини модерне мисли, који има душу модерног развијеног човека, и који својим духом за седам копаља премаша надничаре слика и занатлије строфе. У наше инталектуално доба ми се не задовољавамо више само речју и ставом, и ми нетрпимо глупост и незнање нигде па ни у поезији. За нас је оваква поезија интелектуалне, или боље рећи интелектуализоване, лепоте, у којој су велика човечанска осећања и високе и јаке мисли казиване са толико склада, укуса, и мере, на класичан начин, у добром смислу те речи. У једној песми само шта је мисли̑:

...Тако сваког дана
Део мог живота копни као груда,
Одвоји се, крене пут далеких страна
Незнано ни за што, ни како, ни куда.

Све једач по један лагано се скрише
Сад их има доста под покровом сивим,
И мени се чини што година више
Имам, да у ствари све то мање живим,

Тајно откровеењ кобн што се крије,
И злурадо вреба ова створења жива!
Мој рођени живот туђ ми сада бива,
Јер што ја не пaмтим, никад било није!

У српској књижевности од Јована Ст. Поповића ми нисмо имали интелектуалнијег песника но што је Г. Ракић. Само, над нашим старим рефлексивним песницима Г. Ракић има једну велику надмоћност: стари су били књишки ладни, старачки мудри, укочено правилни и високопарно свечани а он је у исти мах и мисаон и топао, и књижеван и непосредан, и речит и природан, и његова у основу врло лична и сасвим лирска поезија у исти мах је опште човечанска и у вишем смислу рефлексивна.

Шта је новог Г. Ракић унео у српску поезију јасно се види у његовим песмама које би се могле назвати патриотским, да ту лепу реч нису профанисали спекуланти и декламатори. Родољубље је некада било осећање које је цветало за винским столом, у хучним здравицама и са зборских говорница. Г. Ракић је модеран човек и отмен дух, и он зна да се

родољубље као и све велика осећања не излажу. Његово родољубље је дубоко у његовом срцу, и у пуној сагласности са његовим духом. Он има наш савремен патриотизам без фраза, рационалан и дискретан, који је саставни део наше душе и плод наше зреле мисли. Сви ми носимо у себи крв предака

Мученика старих и јунака, који
Умираху ћутке на страшноме кољу

Сви ми можемо рећи:

Јест, ја сам се дуго са природом хрв'о
Успео сам — све се може кад се хоће —
Да на ово старо и сурово дрво
Накалемим најзад благородно воће.
— — — — — — — — — — — —
Ја осећам ипак, испод свежих грана
И калема нових, да, ко некад јака,
У корену старом струји снажна храна,
Неисцрна крепост старинских јунака,

И свесну, разумну љубав према своме народу нико није боље изразио но Г. Ракић, у песми *На Гази-Местану*, — на трагичну месту где су велики црвени божури изникли из племените крви ратника Честитога Кнеза и прекрилили „страшну костурницу" косовску:

Данас нама кажу, деци овог века,
Да смо недостојни историје наше,
Да нас захватила западњачка река,
И да нам се душе опасности плаше.

Добра земља моја, лажу! Ко то воли;
Данас, тај те воли, јер зна да си мати,
Јер пре нас ни поља ни кршеви голи,
Не могоше ником свесну љубав дати.

И данас кад дође до последњег боја,
Неозарен старог ореола сјајем,
Ја ћу дати живот, отаџбино моја,
Знајући шта дајем и зашто га дајем!

И ваља читати дубоке косовске песме Г. Милана Ракића, испеване на самом Косову, на „пољу од крви наше", како је певао Јакшић, и поредити их са оним празним, алкохоличарским косовским песмама шездесетих година, испеваним у београдским механама и у новосадским бирцузима, па видети ко-

лики је напредак учинила не само наша поезија но и наше осећање.

Ако би, као песник у опште, Г. Ракић имао да се спори о првенство са Г. Јованом Дучићем, у савременој српској поезији, у погледу форме, он је ван сваког спора на првом месту, и ми данас немамо израђенијих, савршенијих, беспрекорнијих стихова но што су његови. Један савремени критичар поделио је песнике на *флиудне*, какав би био код нас Г. Дучић, и на, *металне*, какав био би Г. Ракић, са својим звонким и чистим стиховима, који одјекују звуком племенитога метала. Његови стихови су беспрекорни у својој мирној еуритмији и мраморној лепоти, и у погледу технике то је последња реч уметничкога савршенства у нашој досадашњој поезији. Каква је ту чистота израде, концизност израза, заокруљеност строфе, правилност сликова, хармоничност ритма! Има целих песама где ни једна запета нема да се промени. Г. Ракић се титра са тешкоћама слика и стиха, он каткада у „речима финим као ваза саска“ иде у виртуозност, као у песми *Варације*:

Твоје је лице као љупка фреска
На чађавоме зиду старог храма.
Добра си као Дантова Франческа,
У тишину и миру живиш сама.
Без света да ти замера или пљеска,
А лице ти је као љупка фреска.

И ретки, богати, звонки, обојени стихови падају као удар весла по мирној води: љуска-пљуска-уска, ласка-праска-саска, Христа-приста-блиста, модре-продре-бодре.

Али ја више волим Г. Ракића када не претерује у својој версификаторској вештини, када простим и природним речима прави велике уметничке ефекте, као у оној чистој и светлој песми *Зимска Ноћ*:

Пало је иње. Ко сабласти беле,
У танком велу као да се јеже,
Снуждени стоје борови и јеле
И спуштене зимзелена вреже.

Водоскок смрзнут ћути, ко да снева,
Земља је пуна тајанствене страве;
Ко воштаница која догорева
У хладној соби, мртвацу крај главе,

Месец се гаси... Свуда небо сиње
И с голих грана кадкад падне иње...

Ноћи, ледена ноћи, ја те волим,
Као што волим све кржљаве створе
Што самрт носе у грудима голим
И које тајне бољке дуго море,

— Док тако тобом са бледих висина,
Ко предзнак тајних и кобних открића,
Безгласно струји хладна месечина
И болна благост умирућих бића.

Код Г. Ракића су се многи млади песници наши научили раду. И у доброј су школи. Ни код једнога нашега песника неће се толико научити.

Нове Песме Г. Ракића су понос наше књижевне генерације, и једна од најбољих књига које су изишле за последњих двадесет година. И ако у стварима поезије што вреде овакве одсечне оцене, ја бих рекао да су то најбољи стихови који су код нас од Војислава Илића па до данас написани. Г. Ракић је успео да буде песник без позирања, дубок без нејасности, речит без емфазе, узбуђен без патоса. Он је био одвећ скроман (као да није лирски песник!) када је казао:

...Нико неће знати
Да некад бесмо први, премда мали,
Колену нашем да смо као мати
Нов језик с новим осећајем дали.

Данас се види и зна, и то ће остати у нашој књижевности, да је Г. Ракић био један од првих и најкрупнијих међу онима који су облагородили српски књижевни језик и у лепоти проширили и подигли српску душу.

J. С.

Књиге Мматице Словеначке за 1911 годину.

Словеначка књижевност нема својих далеких и великих књижевних традиција, али, то не значи да она нема своју скромну историју и да се код ње, као и код осталих југословенских књижевности, не осећа напредак за последњих неколико година. Млађа генерација њених књижевника, а у првоме реду песника, добро познаје стране књижевности и уноси све више и више новог, модерног и доброг из страних књи-

жевности. Само, Матица Словеначка, која је и за 1911 годину дала својих седам књига, није дала ни једну збирку стихова, управо није дала оно што може најбоље дати мала и још не сасвим развијена словеначка књижевност.

Као XXIII књига Забавне Књижнице дате су историјска приповетка *Črna smrt*, од Фр. Кс. Мешка и новела *Gregor*, од Милана Пугеља. Приповетка после поезије, а нарочито лирске, најуспелији је род словеначке књижевности. Али, додајмо одмах, да овде нису најбоље ствари од оних које је у последње време словеначка књижевност дала, нити су пак од најбољих њених представника. У Мешковој приповетци, поред доста споредних догађаја, главни део заузима опис куге из 1645. Тај опис не само да није довољно прегледан и збијен, већ ни из далека се не може поредити са оним величанственим описом код Манцонија. Затим, и ако се код појединих личности осећа да су жива бића и да имају своје личне особине са којима се увек појаве, и које им писац не заборавља, оне опет нису сасвим израђене. Кроз целу приповетку се осећа нагомиланост материјала, сирова грађа за можда још већу приповетку, па чак и роман, али у оваквој обради приповетка је изгубила много и, несумњиво је, да није ни најбоља од досадањих Мешкових приповедака — Новела *Gregor*, од Милана Пугеља, лака је и пријатна, али, и ако иде у најбоље забавне ствари у овоме колу, она има својих знатних мана и особина по којима више личи на приповетке старијих словеначких приповедача.

Савремени, друштвени или историјски роман словеначка књижевност нема. Што има неколико романа они су већ застарели и, као њихови писци, припадају већ књижевној историји. Отуда је појава историјског романа *Brambovci*, од Др. Ивана Леха, запажена и привукла пажњу публике и књижевне критике. Тај роман, који чини XXII и XXIII књигу Кнезове Књижнице, није ни изблиза задовољио очекивања, и о целокупноме роману писаће се неповољно, као што се већ писало само о његовом првом делу. Његов други део знатније је бољи од првога, јер се писац умео користити оправданим замеркама критичара првога дела, и унео је много више пажње у детаље. Ипак, ово не значи да је роман у целини потпуно добар. Предмет, који је узет из доба Наполонових ратова, по себи је интересантан, и, поред неизбежне љубавне историје са лепим свршетком, има дугих описа ратовања, посада и много спо-

редних епизода. Отуда је цео роман развучен, недовољно повезан, са извесним понављањима и досадним странама, па чак и са наивностима. Али, неправедно би било не нагласити, као што и раније поменусмо, да је овај други део бољи, занимљивији, са нешто живљим и местимично пријатним дијалозима, а писан је лакше и без оних дугих дигресија из првога дела. Кроз цео пак роман провлачи се искрено и топло родољубље одушевљеног човека који воли своју домовину и свој народ, и уме да га разуме и да схвати његов велики бол.

Као што постоји споразум између Српске Књижевне Задруга и Матице Хрватске, исти такав споразум постоји, још раније, између Матице Словеначке и Хрватске. Матица Словеначка сваке године даје по једну хрватску књигу, а Матица Хрватска словеначку. У овоме колу хрватску књигу, а пету по реду, чини занимљива приповетка Динка Шимуновића *Tudjinac.* — Као четврта књига овога кола, а као јубиларна књига Др. Јанеза Менцингера, дата је прва свеска његових *Izabranih Spisa* у редакцији Др. Јосифа Таминшека. У књизи су три приповетке: *Jerica, Vetrogončič* и *Človek toliko velja, kar plača*, које су најбоље ствари Менцингерове из првог доба његовог рада, а, према томе, са свама особинама старије словеначке приповетке, која је тако много негована у староме *Zvonu.* — *Slovenski spomini in jubileji* чине пету Матичину књигу. То је практична и добра књига биографија, литерарних чланака и студија, у којој су заступљене: српска књижевност кратким и прегледним чланком Др. Франа Илешића о Доситеју Обрадовићу; хрватска и руска чланцима, на хрватско-српском језику, Стјепана Радића о Гогољу и Томе Маретића о Толстоју; словеначка чланцима М. Плетершника о Јосипу Шуману, Др. Матка Поточника о Јосипу Апиху и Др. Франа Илешића о Јосипу Вошњаку; чешка преводом епске песме *Мај*, од К. К. Мака и чланком о њему од Др. Ивана Лаха; пољска књижевним студијама Т. С. Грабовског о Елизи Ожешковој и Марији Конопницкој у преводу Војеслава Молеа. — *Словеначке Народне Песме* (XIV свеска) уредио је и ове године и дао потребне коментаре Др. К. Штрекељ.

У XIII књизи *Зборника*, којим је заступљена наука, налазе се четири чланка. Чланак *Успомене на Французе*, од Јосипа Грудена, проста су саопштења о Французима из доба Наполеонових ратова, о којима су остале лепе успомене у на-

роду. *Коресподенција између Прешерна и Враза*, која долази као други чланак, није много интересантна и не даје готово никаквих нових података о односу ова два песника, који су били деца истога народа, а припадају двема књижевностима. *Прилози историји нашег препорода*, од Др. Франа Илешића, и сувише су мали прилози за историју словеначког препорода. Најзад долази најдужи, поучан и лепо написан чланак *О колери у Крањској*, од Франца Кобала. У књизи има врло незгодних допуна, како после појединих чланака од писаца и уредника, тако и на крају књиге, јер то смета читању и не даје довољно сигурности о потпуности чланака.

Корисна књига из збирке *Словеначка Земља* изостављена је из овога кола.

У. Ц.

Dr. Ernst Jäckh: Jm türkischen Kriegslager. Durch Albanien. E. Salzer, Heilbronn, 1911.

За Г. Јека се не може рећи да је од оних писаца који земље проучавају са научног гледишта: он је више новинар, по мало политичар, а највише путописац, који је много света видео, много читао и лепим и необично пријатним стилом уме да каже што је и сам видео и осетио. Др. Јек је први међу Европљанима пропутовао крајеве између Скадра и Дебра у време последње арбанашке побуне, те је могао ступити у додир са Арбанасима и представити нам њихов начин схватања живота у друштвеној и државној заједници, па и узроке ове и ранијих побуна.

Он је путовао с експедиционом војском Тургут-паше у Арбанију као фанатизован пријатељ Младотурака, чију унутрашњу политику потпуно оправдава као умесну у свему и према свима, па и према Арбанасима. Он је одобрава под условом да се у спољној политици наслањају на Тројни Савез, или, још боље, да се сасвим предаду у руке Немачкој, онако као што су предали војску немачким инструкторима, а финансијски и политички ослободе руског и енглеског утицаја.

Са тако одређеним гледиштем није ни чудо што Г. Јек не воли Арбанасе, нити хоће да их разуме, ни да им да било какву важност. За њега арбанашко питање, како га Европа у смислу „аутонономије“ схвата, не постоји, за Геге и Тоске (бар за 90% њих) оно не постоји, а знају за њега само

стране пропаганде и „интелигенција“ оних Арбанаса, који су већином туђински агенти. Руским и енглеским новцем купљено оружје, па пренето преко Италије и Грчке у Арбанију начинило је од Арбаније европску збирку оружја. Отуда опасност за мир на Балкану није у Маћедонији него у Арбанији, која ће због тога бити поприште будућег европског рата.

Стари режим је поступао благо према Арбанасима и увек им попуштао, па су они дошли до уверења да су Турци слаби и немоћни. Сад су Арбанаси осетили дејство турских шрапнела и у најудаљенијим својим селима, и Младотурци су показали да су довољно јаки да у Арбанији заведу мир и створе ново боље стање. За то је ова Тургут-пашина експедиција била за нову Турску добра прилика да покаже један добро изведен ратни маневар у најнепроходнијим пределима балканским, да својим пријатељима и непријатељима покаже колико се за две године развио и ојачао младотурски режим.

Малим балканским народима, по мишљењу Г. Јека, нова Турска може увек да покаже да ни Арбанија, као ни Маћедонија, не може бити балканска Пољска, и да ће, ако покушају да то питање без ње решавају, имати њу пред собом, јаку и моћну. На случај заједничког напада четири балканске државе, преуређена турска војска како он мисли, биће за 100.000 људи јача од сједињених војски Грчке, Црне Горе, Србије и Бугарске. Он рачуна на најмање 800.000 Османлија против 360.000 Бугара, 160.000 Срба, 40.000 Црногорца и 140.000 Грка, с претпоставком да се узме у комбинацију сав њихов контигенат, а ни половина турске војске.

Да би Турска обезбедила Арбанију од будућих побуна мора је прво потпуно разоружати и дати Арбанасима могућност да се економски подигну. Најбоље је, како тврди Г. Јек, који никад није видео Босне, да Турска поступи као Аустрија у Босни, и да дадне Арбанији катастар, школе, судове, савесне административне власти, попис становништва, неку врсту изборне скупштине, као што је босански сабор, и што више жељезница.

Говорећи о разним пропагандама међу Арбанасима констатује да неке нису постављене на сигурној основи и да опадају, а жали за друге што нису уведене. Тврди за католицизам да међу Арбанасима опада: у Лурјм (Дукађин) наводи да је у 1863 године било 90 мухамеданских домова, а

23 католичка а у 1910 годину 300 мухамеданских и 22 католичка. Као узроки спричао је ову ствар. Један фратор запрети својој неуредној пастви да ако му идуће божје службе не дођу на време да ће је свршити без ње. И тако уради. Задоцнели верни га замоле да службу понови, и кад он то није хтео учинити сви пређу у оближњу џамију и помуслимане се. Арбанаси нису фанатици, па и њина мржња спрам Словена не долази из разлике у вери, него од разлике у народности.

Др. Јек, као добар Немац, жали што је француска пропаганда у Турској ухватила дубока корена не само финансијски него и пропагандом језика. Док има преко 300 француских школа, немачких нема ни 40.

Уз књигу иду веома лепе фотографије предела и људи из ових крајева. Е.

Romain Rolland: Vie de Tolstoï. II édition. Paris, 1911.

У гомили књига које ничу око имена Толстојева, ова малена биографија свагда ће сачувати своју особиту цијену. Писао ју је песник.[1]

Предговор има сасвим личну ноту. Толстој утјецаше на писца и на његове вршњаке. Бијаше им он „свјетло, које најчишће обасјаваше њихову младост“. Бијаше то године 1886, када су се стала преводити најбоља дјела руске књижевности на француски. Пријеводи Толстоја, Достојевскога, изалажаху наједном у свим накладничким кућама париским. Од 1885 до 1887 изађе „Војна и Мир“, „Ана Карењина“, „Дјетињство и Младост“, „Поликушка“, „Смрт Ивана Илића“, „Кавкаске Приповијести“, „Народне Приче“. У мало недеља, мјесеци, отворио се Французу нов један свијет. Тада је наш писац улазио у Ecole Normale. Другови су му били врло опречних назора. У једној групи било је реалиста и ироника, као филозоф Дима, било је пјесника, распаљених страшћу за талијанску ренесансу, као Сиаре, сљедбеника класицизма, Стендаловаца и Вагнеријанаца, атеиста и мистика, подигла се препирка и родило несугласје; али за неколико мјесеци све их

[1] Ромен Ролан писац је психолошког романа „Jean Christophe“, у којему приповиједа развитак једнога глазбеника. Ролан запрема данас столицу музикологије на Сорбони. Његов роман је донекле аутобиографски. Критика му признаје „снагу мисли и дубљину осјећања“.

је сломила љубав према Толстоју. Сваки га љубљаше са својих разлога, јер сваки налажаше себе у њему, за све он бијаше пут који води у свемир, једно ускрснуће живота. Глас што долажаше са крајњих крајева Европе, будио је симпатије гдје им се не би нитко надао, у породицама, у провинцији Француске. И аутор спомиње како се зачудио, када је слушао обичне грађане маленога му града, гдје говоре са живим интересом о „Смрти Ивана Илића". Сјећа се како се није слагао с Вогиеом, који је у своме дјелу о руском роману жалио што се Толстој губи у вјерском мистицизму. Штоватељи су га слиједили и овамо. „Дјело Толстојево, бијаше наше. Наше, по својој младости срца. Наше, по својој трijезној иронији, своме несмиљеном јасном погледу, својој игри и смрћу. Наше, по својој сањи братинске љубави и мира. Наше, по својим страшним оптужбама против лажне цивилизације. И по својему реализму и по својему мистицизму. По својему даху природе, по својему дојму неодољивих сила, по својој вртоглавици свемирској". Као некада Вертер, тако дјеловаше Толстој на овај нараштај.

Биографија ова чита се као роман. Аутор не улази у право хисторичко истраживање живота, не говори, на пример, о великом књижевном утјецају и западних и руских писаца. Не ломи Толстоја у епохе, него тражи прелазе, настоји да га прикаже нераздијеливим, јединственим од ране младости до смрти. Дјела узима за биографске документе, јер су у Толстоја „умјетност и живот једно". Толстојев живот добива тиме неку пјесничку основу, сва проза његова живота остала је прикривена. Тако се само у једној биљешци напомиње, да је Толстој боловао од сушице и да су од те болести умрла његова браћа Никола и Дмитрије. Године 1901 је Толстој рекао: „о колико је стање болести од већега замашаја, што се тиче моралне вриједности, од здравља! Немојте ми говорити о људима који никада не бијаху болесни! Они су грозни, особито жене. Здрава жена, то је права дивља животиња". Тко се не сјећа стихова, што их Ниче пише у славу својој ужасној болести. Болест је невидљиви геније, и код онога који највише утјецаше на Толстоја, Шопенхауера. Великани Осамнаестога Вијека Русо, Волтер и Гете наивни су сретници у поређењу са Толстојем, Ничеом и Шопенхауером. Болест је морала силно утјецати на Толстојев душевни развитак.

Неке његове најјаче пјесничке слике извиру из маште тешкога патника. Његове самоубилачке намјере, његова журба у стварању, вјечно гледање смрти у лице, и што је увијек забављен проблемом „како уредити свој живот", „како наћи праву срећу" — све то има свој психолишки спој с болешћу. Толстој се налазио дане, недеље, мјесеце и године у расположењу својега Ивана Илића на самрти. У тој биогрифији ишчезнуо је тај демон готово сасвим.

Биограф најбоље је схватио пјесника Толстоја. Размишљање о „Војни и Миру" посве је артистичкога значаја: „види се дух хомерски на дјелу, мир вјечних закона, импозантни ритам даха судбине, осјећај цјелине око које се веже сваки детаљ, види се како царује над својим дјелом геније умјетника, као Бог Постања што броди над водама". Филозофску основу „Војне и Мира" не види аутор. Већ у томе роману Толстој је развио своју индивидуалистичку мисао, одричући повијести сваку еволуцију, сваки смисао. Такова критика прошлости бијаши приступ за критику савремене културе европске.

Са много више пажње израђена је слика обитељскога живота Толстојева. Познати спор са супругом, борба да се од ње ослободи и да се преда анђеоском животу, приказана је с фином психологијом, с драматском објективношћу, и нама остаје за једну и другу страну живахна симпатија, јер нам је све разјашњено.

Када писац долази до списа против Шекспира, против модерне умјетности, он одлучно узима критично стајалиште. Пориче своме великоме учитељу знање о уметности, о којој говори, налази да је заостао далеко иза својега времена, и напокон га испричава због морилистичке тежње: „када један изразити умјетник говори о другоме, он за право говори о себи, и своме идеалу". Међутим Толстој заслужује и ту већу пажњу. Истина је, Толстој је и од Вагнера и од декадената дао карикатуру, али рекао је што је многима било на душу. И све ми се чини, да је и ту прије Толстоја дискретно проговорила западна наука. Гијо, кога спомиње Толстој у своме спису „Што је умјетност?", дао је с естетских разлога једну критику артизма, коју је Толстој с моралистичкога гледишта силно пооштрио.

Главна је слабост ове биографије, што је писана без по-

знавања Русије и осталога славенскога свијета. Толстој је срастао са модерним славенством, исто тако као један Леонардо са ренесанском Италијом. Што се будемо више од његовога доба одмицали, то ће нам веза Толстојева с њоме бити јаснија. Сељаци Јасне Пољане казивали су му у перо приповјести, које је сав свијет сматрао за дјело његова генија, толико су оне његовому духу сродне. Славенски препородитељи навијестили су толстоизам прије Толстоја, очекивали су да ће из славенске средине изаћи глас помирбе и љубави кршћанске. Спиритизам Прерадовићев, Коларове идеје о голубињем славенству, мистика Мицкијевича и Красинскога, света Русија славенофила приправљају подручје за Толстоја. Толстој је довео идеализам славенских препородитеља до крајњих досљедности својих. Стајаше му при том на служби ново оружје западне филозофије и велико познавање источних религија. Иза Прудона проглашује и Толстој власништво извором неправде, насиља. Иза Шопенхауера—Буде не налази више филозофског смисла у историји човечанства. Те су нове идеје одузеле славјанофилству његову уску основу, национализам. Али све до године 1899. када се разочарао над Духоборцима у Канади, који признаше власништво, Толстој се надаше, да је славенска раса позвана да прва почне живјети по закону божјему. Од онда он је и то посљедње насљеђе славенофилства одбацио и управио свој поглед по свијету, тражећи откуда ће доћи спас људима. И мишљаше да је то „велики мудри народ кинески", који је одабран да скрши материјализам Европе. Када је Јапан надмашио у војни своје европске учитеље, губио је Толстој и ту последњу наду и обратио се — појединцима. Тако је ето и Толстој везан у својим појединим развијеним периодама за утјецај своје околице. Данас још није сав биографски материјал издан. Ромен Ролан служио се првим трима књигама: „Живот и дјела, успомене, сјећања, писма, извадци из интимнога дневника, биљешке и дукументи живота", које је сабрао, уредио и протумачио П. Бирјуков, прегледао Л. Толстој, а на француски превео Ј. В. Бинсток.

С овако одмереним материјалом Ролан је дао врло занимљиву и вриједну књигу, која је ето за кратко вријеме доживила друго издање.

Др. Драгутин Прохаска

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Један превод из Толстоја. — Толстој, који је код нас почет да се преводи врло рано, раније него код свих других Словена, и у време кад је код осталих европских народа био врло мало превођен, Толстој је један од оних страних писаца чија дела су врло много превођена у нашој књижевности. Пре извесног времена појавио се још један превод из његових дела. У издању „Свесловенске Књижарнице“ изишао је превод Г. Бор. Милојевића Толстојеве брошуре „Може ли бити земља приватна својина?“. — У књижици се расправља топло и речима које освајају, само са мало обзира на практичност, питање да ли земља може и сме бити приватна својина. Одговор је, наравно, да земља нити може, нити сме бити приватна својина, и да ће настати време кад ће правилно решење тога питања доћи само по себи, онако као што је, у своје време, решено и питање „крјепосног права“. Као што питање „крјепосног права“ нису решили цар Александар II и његови министри, него људи који су постали свесни тога нечовештва, баш саме спахије и поседници, исто тако биће решено и питање о приватној својини земље, јер Толстој верује да ће „руски паразити које је труд народа исхранио... постати свесни свога греха“. — Треба додати да је књига лепо преведена, и, ако не текстуално тачније и са више познавања руског језика, у сваком случају са више стила и са модернијим схватањем језика и интерпункције него многи ранији преводи из Толстоја.

Б. М.

„Савремена Италија“. — Услед сличности судбине талијанског и српског народа, код нас се у последње време радо и често пише о историји Италије у XIX веку. Једна од таквих пригодно-историјских књига је и „Савремена Италија“ од Б. Митровића. (Београд, 1112; 8°, стр. 148; цена 1.50 дин.) У засебним поглављама изнета је историја Италије од 1861 до 1911, као и привредни, економски и књижевни живот у данашњици. Излагање није прегледно, а стил је често нејасан.

К.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Годишња скупштина Српске Књижевне Задруге. — 15 априла одржана је XIX редовна годишња скупштина Српске Књижевне Задруге. Г. Стојан Новаковић, председник Задруге, отворио је Скупштином поздрављајући изасланика Матице Хрватске Г. Др. Отона Кучеру, који је уједно заступао и Матицу Словеначку, и изасланика Матице Српске у Новом Саду, Г. Др. Тихомира Остојића. Г. Новаковић наглашава да је два-

десет година од како је потписан статут Српске Књижевне Задруге и позива задругаре да се с пиететом сете потписника који су умрли. Најзад, Г. Новаковић, и ако је број задругара знатно порастао, мисли да би једна оваква народна установа требала да налази још више одзива. Г. Др. Отон Кучера доноси братски поздрав и Хрвата и Словенаца; он је радостан што може да председнику Задруге, о педесетогодишњици његова рада, пожели и надаље исту крепкост којом је до сада радио, и не може а да не захвали на дочеку хрватских студената који су дошли у посету студентском удружењу „Побратимству", а које је цео Београд дочекао као своје госте и као праву браћу. „То се у дело приводи, казао је Г. Кучера, идеја народног јединства."

Тајник Г. Павле Поповић прочитао је извештај о књижевном раду Задруге у прошлој години. У извештају се, најпре, приказује прошлогодишње коло; затим, указује се на промену тајника и на одлуку којом се тајник ослобођава кориговања и других сличних послова и даје му се више могућности за чист књижевни посао; најзад, истакнут је заједнички рад с Матицом Хрватском, која у идућем колу издаје *Хумореске* Г. Б. Нушића. Побројане су књиге које могу ући у ново коло: 1, *Краће песме* П. П. Његоша, у редакцији Г. Др. Милана Решетара, са предговором Г. Павла Поповића; 2, *Сањало* од М. П. Шапчанина, у редакцији и с предговором Г. Др. Јована Скерлића; 3, *Нове*, роман Г-ђе Јелене Димитријевић; 4, *Одабране беседе* Демостенове; 5, *Антологија хрватске приповетке*, у редакцији и с предговором Г. Др. Бранка Дрекслера; 6, *Златно острво*, роман Р. Б. Стевенсона; 7, *Лоше и добре стране војничког живота*, приповетке Алферда де Вињија, у преводу Г. Душана Ђокића; 8, *Руђин*, роман И. С. Тургењева; 9, *Мињон*, одломак из „Вилхелма Мајстера" од Ј. В. Гетеа; 10, *Љубав и случај*, драма од Маривоа; 11, *Стара српска архитектура*, од Г. Андре Стевановића; 12, *Бомарше*, књижевна студија Г. Богдана Поповића; 13, *Историја уметности* (Аполон), од Саломона Ренака; 14, *Критичке студије* Др. Љ. Недића, II св.; 15, *Путописи* Хајнриха Хајнеа.

Поводом овога извештаја говорили су само Г. Г. Јован Томић и Миодраг Ристић. Г. Томић, као и прошлих скупштина, тражи *књигу о српском народу*, и жали што ни једне књиге која би дала етнографију, историју и географију српских земаља нема ни у предлогу књига за ново коло. Г. Ристић указује на Мештровићев рад као на путоказ оног што треба да учини Задруга: дати израз целог народа. Он предлаже да Задруга изда више хрватских књига, а не само по једну, и да издаје по једну књигу у колу штампану латиницом.

Најзад, благајник, Г. Хенрик Лилер, прочитао је извештај о имовном стању и предлог о проглашењу повереника за добротворе. Задруга има у фондовима 42.424·51 дин. у сталном капиталу 141.305·50, у обртном капиталу 45.708·78.

На дугу има за кућу 36.000 и осталим повериоцима 4.308·38. Г. Илија Ђукановић истиче разлику имовног стања које је утврђено на XIII скупштини и данашњег стања: онда је било око 121.000 динара имаовине, а данас је преко 200.000 динара.

Овим податцима додајемо ову статистику о књигама Задруге. За двадесет година Задруга је дала 20 кола са 140 књига. Међу тим књигама су: 105 забавне, 35 поучне садржине; 104 оригинала, а 36 превода (11 с француског, 8 с енглеског, 7 с талијанског, 5 с руског, по 2 с пољског, немачког и латинског, и 1 с бугарског). Свега је дала 173.000 комплета. Укупни број штампаних табака свих комплета износи 17,300.000 табака. Затим, Задруга је издала 10 дела „Забавника“ у 15 књига, међу којима има по 2 дела руске и француске књижевности, по 1 дело енглеске, пољске и италијанске књижевности, и 3 збирке малих приповедака из разних књижевности. Најзад, још три књиге: „Чика Јова Српској Деци“ (1000 примерака), „Чика Јова Српској Омладини“ (5000) и, популарно издану, „Српску Књигу“ (2500).

На растурању књига раде непрестано и поглавито повереници. За последње коло радио је 401 повереник, њих 206 у Србији, 195 на страни. Последње коло имало је 10.211 задругара, и то у Србији 5.872, у Срему, Славонији и Хрватској 1.447, у Босни и Херцеговини 1.008, у Далмацији 598, у Банату 466, у Бачкој 423, у Црној Гори 130, у другим земљама 267.

Ж.

Просветна анкета код праворлавних и муслимана у Босни и Херцеговини. — У издању друштва „Просвјете“, у Сарајеву, изишла је крајем прошле године једна корисна књижица под насловом „Подаци за проучавање просвјетног рада у Босни и Херцеговини“. Из те књижице и из једног чланка Г. Др. Владимира Ћоровића, „Муслиманска просвјетна анкета“ („Преглед“, 1 јануар 1912), може се изнети неколико врло интересантних података о целокупном стању просвете код православних и муслимана у Босни и Херцеговини.

У Босни и Херцеговини има свега 470 основних школа. Од тога њих 356 јесу државне основне школе, осталих 114 јесу српске основне школе. Подела државних основних школа удешена је тако да у читавим чисто православним котарима има их свега по 2 или 3, а у котарима где су католици у већини има их по 13 и 15. Проценат похађања тих државних школа овај је: православни 52·28%, муслимани 47·49% и католици 75·37%. Из даљих података видеће се још боље да су државне основне школе првенствено удешене за католике. Док број православне деце за последњих неколико година стоји непрестано око 8.500, и чак и опада, дотле број муслиманске и католичке деце стално се пење. Православних је 1902/3 школске године било 8.608, а 1908/9 број је спао на 8.575. Истих година муслимана је било 4.026 и 5.564, а католика

9.236 и 12.104. Али зато број православне деце у вероисповедним основним школама стално се пење. У години 1902/3 у вероисповедним школама било их је 4.925, а у 1908/9 школској години тај број се био попео на 7.525, док је католика 1902/3 било 2.372, а 1908/9 — 2.699. Укупан број православних ђака по основним школама, државним и приватним, износио је 1895/6 године 10.753, а 1909/10 било их је 17.504. Католика је било 1895/6 године 8.478, а 1909/10 — 16.198. Муслимана у истим годинама, било је 3.935 и 5.443, а Јевреја 837 и 1.350. Целокупан број деце, свих народности и вероисповести, износи је по босанско-херцеговачким основним школама године 1895/6 24.291, док се 1909/10 године тај број попео на 41.130. Школске године 1910/11 било је у општим народним основним школама свега 33.091 деце. Тај број расподељен је овако: православних 10.104 (8.734 мушких и 1.370 женских), и католика 15.220 (11.694 мушких и 3.526 женских).

Српских основних школа у целој Босни и Херцеговини има 114, 45 варошких и 69 сеоских. Школе су подељене овако: у епархији дабро-босанској има их 25, у епархији захумско-херцеговачкој — 26, у епархији зворничко-тузланској — 23, и у епархији бањалучко-бихаћској 40. Похађање тих школа непрестано расте. У 1906/7 школској години било је свега мушке и женске деце 6.050, а године 1909/10 тај број попео се на 8.617. Процентуално то изгледа овако: године 1906/7 — 13.33%, године 1909/10 19·41%. Број женске деце по српским основним школама износи од прилике 1/5 целокупног броја ђака. Само, и ако је број сеоских школа (69) знатно већи од броја варошких школа (45), ипак је сеоске деце сразмерно много мање него варошке. Док је, на пример, 1909/10 по варошким школама било свега 3.998 ђака, дотле их по сеоским основним школима није било више од 4.619. Сразмерно броју школа (45 : 69), цифра ђака по сеоским школама требало би да изнесе 7.037. Ово се нарочито односи на женску децу. Док је, 1909/10, женске деце по варошким основним школама било 1.680, дотле их је по сеоским било само 289. — Срба учитеља било је 1909/10 године свега 415, 244 по владиним, 170 по српским и 1 приватан. Католика учитеља било је 405, а муслимана 107. — Целокупан трошак за све српске основне школе износи у 1909/10 години 292.300 круна.

По гимназијама и другим средњим школама не стоји се много боље. Православних ђака у 1908/9 било је у сарајевској гимназији 186, у мостарској 95, у тузланској 74, у бањалучкој реалци 103 и у сарајевској реалци 62. Процентуално, према муслиманима и католицима, стоји се овако: Сарајево (1909/10) — православних 35%, муслимана 14%, католика 38%; Бањалука (1909/10) — православних 32%, муслимана 21%, католика 38%; Мостар (1908/9) — православних 31%, муслимана 29%, католика 31%; Тузла (1908/9) — православ-

них 37%, муслимана 22%, католика 32%, и у сарајевској реалци (1909/10) — православних 18%, муслимана 17%, католика 34%. Кад се број православних средњешколаца за последње две школске године упореди са бројем ранијих година, видеће се да, од друге половине деведесетих година, почиње стално да опада; и док је ранијих година православних увек било у већини, дотле се, у 1909/10, број православних ђака на неким местима изједначио са католицима, а негде су католици у знатној већини (сарајевска реалка). Још горе је по девојачким школама. За последњих десет година било је православних ученица по свима девојачким школама свега 1.507; за исти број година католичких ученица било 2.263 и Јеврејки 809. — У учитељској школи било је за 28 година 795 православних ђака, муслимана 589 и 759 католика. Најгоре се стоји, горе чак и од муслимана, по занатлијским школама. За последњих десет година било је у тим школама 326 православних ђака, 330 муслимана и 403 католика.

Православни у опште не стоје ни мало добро са стањем своје просвете у Босни и Херцеговини, али Муслимани стоје ипак много горе. Број муслиманске деце по основним школама, упоређен са бројем прмвославних и католика, управо је незнатан. Док је, у 1909/10, број православне деце по основним школама износио 17.504, а католика 169.198, дотле муслимана је било само 5.443. У средњим школама муслимани исто тако стоје врло слабо. Просечан проценат муслиманских ђака у сарајевској гимназији од године 1880 до 1900 био је 13% (православних 40%, католика 35%); у Мостару од 1894—1909 тај проценат је био 19% (православних 45%, католика 35%); у Бањалуци од 1895—1910 био је 12% (православних 45%, католика 36%); у Тузли од 1899—1909 био је 15% (православаних 45%, католика 34%). — Муслиманско школско питање уопште врло је неуређено. Муслиманске конфенсионалне школе много су конфесионалније него српске. У троразредним основним школама пропусти се читава година дана на веронауку. Док се за српски језик одређује по 3 часа недељно, за рачун 3, за земљопис и историју по 2 или 3, дотле веронаука одузима по 4 часа недељно. Женске деце уопште и нема по школама, или их има врло мало, и то по изузетку. У целој земљи има само 13 женских муслиманских школа, од којих свега 3 вреде. У државне више девојачке школе муслиманке и не иду. — Учитељско стање врло је јадно. Најстарији учитељ у основним школама, тако звани „први муалим“, има годишњу плату од 300 до 400 форината, други има 180—200 форината, и трећи, који је у исто време и нека врста служитеља, има 80—120 форината. М. Б.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVIII, број 10. — 16 мај 1912.

ЉУБОМОРА.

Како су се њих две волеле у школи! Свакако се и другарице још сећају како су се волеле Даница и Десанка.

Вреди загледати у живот добрих, младих, врло младих девојака које се воле. Има тамо много лепога. Има читав, тек процветао, мирисан зољњак љубави. Па њихови разговори — пун гај тичјих песама. Има и снова, цело једно небо плавих снова без и једног облака. А колико планова о будућности тек има ту, планова озбиљних и темељитих, као оне величанствене баштице што их деца од покиданог цвећа праве по песку. Има ту и сувишних пољубаца и онога што озбиљни људи зову детињаријом, али има много и лепога. Сећате ли се, жене и девојке, тога доба, сећате ли се школе и прве младости и другаичке лепе љубави? Ваљда живот није толико притиснуо да сте заборавиле? Ваљда вас срећа није тако охолим начинила да сте постале незахвалне прошлости?

Даница и Десанка су се много волеле, искрено, дубоко, великодушно. Оне су биле захвалне једна другој што се воле и пресрећне што су се у животу нашле.

— Ти, ти мене волиш! — узвикивала би Даница, стежући јој руке. — Зашто? Чиме сам ја то заслужила? Али воли ме, воли! Јер ја осећам да постајем боља откад тебе имам!

— Ћути, ћути! — прекидала би је Десанка. — Ти си хиљаду пута боља од мене. Цела, цела си дивна! Ти немаш ни једне мане. И само ти је име дивно: Даница! Дана — светлост, сунце, дан. А кад ти кажем: Данице! — ја видим како у летњој ноћи трепери она дивна звезда што се зове као ти. Могућно је да је твоје име постало од речи дан, али је звездино име зацело постало од твога. Неки заљубљени астроном крстио је најлепшу звезду најмилијим именом. Твоје је име лепо, као и твоја душа: оно светли, оно трепери, оно звучи, као злато: — Данице!

Ето, таква је била њихова љубав и у ситницама. То су, разуме се, детињарије, али ово о чему хоћу да вам причам није детињарија; ово је живот, а живот је озбиљан, озбиљан, као во, који својим тешким кораком равнодушно погази башту коју су деца по песку од покиданог цвећа засадила, равнодушно погази башту коју су деца по песку од покиданог цвећа засадила, равнодушно погази и оде, и не осврне се на жалост, на страх и на јецања, на уплашено, а понекад и смртно рањено дете. Живот је озбиљан.

Сироте девојке, како су се волеле и како су на растанку плакале! Да, морале су се растати. Свршиле су средњу школу, и Даница је морала да иде кући, јер није била београђанка. Ах, растати се сад, кад се најбоље познају и највише воле, сад, у седамнаестој години, кад су тек почеле озбиљно да мисле о великим стварима и да једна другој казују своје мисли, сад, кад ће ми најтеже бити да нису заједно!

Колико и како су плакале! (Грехота је смејати се тим сузама, јер оне теку из чистог извора). И зарицале су се, плачући, наше девојке да ће се волети исто тако догод су живе и да никад ниједној другој пријатељици неће поклонити више љубави. И тајно да нико, нико не зна дале су једна другој једну необично важну заклетву; да никад то место у срцу и ту љубав ни једна, ни друга неће уступити коме човеку, коме мушкарцу. Господо, не надајте се! Нема за вас места у та два срца, где царују Даница и Десанка!

(О, заклетво, цвете без корена, увенућеш пре него што те живот згази!)

Та заклетва их је мало утешила. И Даница је отишла. Али су зато долазила писма, писма, каква господа ћифте никад нису читали и никад неће читати. Кад би се могао по-

веровати Десанки: она тврди да нигде у литератури није било таквих писама. И она је писала и Даница се дивила и гутала љубав. Заиста чудновато да толико среће може човеку да донесе једна затворена коверта!

Оне су се покаткад и виђале. Даница је долазила у Београд, а и Десанка је два пута била у гостима код ње. О, ти састанци — то су били читави капитали, од којих се још дуго после могло лепо живети.

Дабогме, да то није могло тако непрестано да траје. После три године Даница је заволела човека. И писала је о томе својој Десанки и молила да јој опрости. И она је одговорила и опростила јој. И радовала се и била тужна.

Удала се Даница и охладнела према својој другарици. Можда је човечје срце мало да у њега могу стати две љубави одједном? И осетила је Десанка прво разочарење и први бол због људске несталности. Али је брзо престала да тражи писма и да пребацује. И све ређе, само о великим празницима, послала би јој Даница какво кратко писмо или карту. Напослетку и то престаде. Десанка није хтела више да одговара; вређало ју је да се њихово лепо пријатељство тако понижава. У то доба њу је готово све вређало, јер и она је била заволела човека, а тај човек био је хладан према њој. И живот јој је постао хладан. А име Даница није више било ни светло, ни блиставо, ни златно. И да је тада однекуд дошла Даница, не би јој се Десанка исповедила, нити затражила саучешћа од ње, која је у срећи била тако себична.

О, шта човек не може да поднесе! Шта човек не може да прежали и да заборави! Лепе године младости су се полагано измицале негде, губиле се редом, као наша некадашња детињска веровања. И Десанка је прегорела своју љубав и подругљиво се смешила на мисао о човеку, због кога је живот умртвила. Али на дну њене душе, под гомилом задржаних уздаха још су, као звезде облачином застрте, трептале мисли на Даницу и отимао се прекор: О, зар је срећа тако неплеменита!

И скупила је Десанка све своје умрле осећаје и љубав и храбро их сахранила. И остала је да живи у самоћи са својом сад већ мирном тугом, својим мислима и својим књигама. И живела је разумом. И пуштала је своје мисли, као челе из кошнице, да лутају по свету и да јој донесу лепоте и мириса.

И навикла се на тај тихи живот, налик на живот летњег цвета кога су приморали да живи зими у топлој соби. И да би опробала своју снагу, понекад је откопавала своје сахрањене покојнике. И чинило јој се да је све иструлело и само остао од њих био костур. А код костура се већ више не жали; ту само може да се филозофира...

И тако је прошло доста година. Али одједном сав се њен живот ускомеша. Чула је да је Даница побегла од мужа, да се разводи, да је несрећна, да никад није ни била срећна. И као кад после страшне зиме дође нагло пролеће, дуне јужни ветар и збрише снег с брда и кровова, попуцају залеђене реке и појуре набујали потоци, тако појури поплава од љубави у Десанкиној души. Она је сад себи пребацивала небригу, сад је себи пребацивала себичност и немање љубави. Зашто ју је пустила да се отуђи? Зашто није пратила сваки корак њенога живота? Зашто није била горда? Зашто није отишла тамо и незвана?

Чуло се много рђавога и о Даници, али Десанка то тек никад неће поверовати. И дршћући од узнемирености и љубави, написала је својој Даници једно велико писмо и послала га на стару адресу, на кућу Даничине мајке. То је писмо садржало хиљаду питања, али оно није за нас тако много занимљиво. Много је занимљивији Даничин одговор, јер је у њему цео њен живот. Ево тога писма:

„Драга Десанка, велика моја пријатељице, како да ти захвалим што ми опет пружаш руку, како да савладам стид и да ти испричам све своје понижење, како да ти признам да док сам ћутала, била страховито, страховито несрећна? Како?

Ја сам крива пред тобом, Али не, нисам ја крива; крив је онај који је крив и целој мојој несрећи. Мене није било за ових осам година: ја нисам била ја, личност; ја сам била туђа ствар. Сад сам се отела, васкрсла сам. Радуј се, Десанка.

Молиш за објашњење, преклињеш ме да добро промислим пре него што упропастим живот, страхујеш од мога познога кајања и од незгода у моме доцнијем животу, саветујеш да се помирим с прозом живота, и опет молиш да ти објасним све. Мила, не брини се! Мислила сам и мислила, преживела сам највеће кајање и најцрње дане што их поштена жена може преживети, осетила сам до најдубљих дубина шта је бол и понижење, чисте душе ваљала сам се по

блату живота, ничега у свету нема горег што би ме могло снаћи, никакве се будућности не бојим кад је та будућност без њега. Моја је срећа пропала, управо ње никад није ни било. али ја сам се сад одважила да побегнем од несреће и да спасем од живота што се још може спасти. Хоћу да живим у миру. Он ми је тако потребан. Јер ја хоћу да живим. Ја нећу своју заблуду да платим животом; она то не заслужује.

Не знам да ли ћу умети да ти тачно испричам све оно што сам се дуго стидела да признам икоме због поноса и луде наде на боље. Ти си ми у првим писмима пребацивала неверство и жалила се да те не волим више откад сам се удала, а ја сам у почетку пуштала да тако мислиш, да ти не бих морала рећи истину, да ти се не бих морала жалити на њега, кога нисам могла лако престати да волим. Ја сам осећала да су твоја пребацивања још само шала, али кад ти ућута сасвим, ја осетих да је све пропало; ја увидех да си поверовала да те не волим више. Како си могла тако нешто поверовати? А баш тада мени је тако била потребна твоја љубав, била си ми потребна ти и твоје сажаљење. Јер ја сам тада већ била робиња. Али ја ти тада нисам могла писати баш с тога што сам била понижена робиња. Ниједно писмо ја нисам могла послати, ни добити, а да га не прочита *прво* он. О, како га мрзим што је упрљао мој живот!

А како сам га волела! Док сам била верена, често сам ти писала, али ти нисам смела рећи колико га волим. Ја сам тада била стидљива колико и поносита и срећна. Снебивала сам се да ти с правим одушевљењем говорим о својој љубави: бојала сам се да ми не позавидиш и жалила сам тебе што и теби удес није доделио такву срећу. О, несрећно, лудо дете! Каква обмана! Мој идол је био од блата и срушио се и испрљао и мене. Очајање због његовог пада је прошло; остало ми је само да се извучем из блата и да се оперем. А то је могућно, и то ћу учинити.

Чекај, немој пребацивати што сам од човека створила Бога, нити ме корети што га нисам умела волети и с манама. Чекај, видећеш. Тај човек није човек; он је чудовиште.

Знаш каква сам била кад сам се последњи пут с тобом видела. Таква сам иста била кад сам њега заволела. О, добра сам била, добра, света. Ја плачем, Десанка, за оном Даницом. Али зашто су нас тако рђаво васпитавали? Зашто су нас

васпитали да будемо добре међу добрим људима? Зашто нас нису васпитали да будемо *јаке међу рђавим људима?* Зашто нам нису казали какав је свет и шта је живот? Требало је да знамо све, па онда да можемо сачувати ону своју нежну доброту. О, каква сам ја била незналица и с каквим сам се поверењем прибијала уз њега, уз тога човека, чије сам име осам година носила и који је тако брутално упропастио моје најсветије светиње.

Ја га сад толико мрзим да нисам способна да без одвратности напишем речи: волела сам га. Међутим чини ми се да је потребно да знаш колико сам га волела, да би могла оценити сву дубину мога очајања и пропасти. Кад већ хоћу да ти причам све испочетка, онда, ово, исцепаћу ти два три листића из свога девојачког дневника, да видиш шта сам чекала, а шта је дошло. О, тај сиромах дневник! Историја моје лажне среће, моје бескрајне обмане, моје слепе љубави. Ја се сад стидим од њега и бацићу га у ватру. Али прво прочитај ти ово неколико листића.

2 марта 190...

Дан мога прстеновања. Како сам била узбуђена, како сам дрхтала! Али свршила се и та церемонија, и гости се разишли. И сад сам опет у својој собици сама са својом љубављу. Са својом љубављу и с китом висибабе, коју ми је он донео. Мило, бело цвеће! Ја те тако волим, а кад ми те је он донео, онда још више, још много више. Нежно, бело, прво цвеће, ти си пољубац зиме и пролећа: круница снежна, бела и чиста, као зима, а дршка и лишће зелени, као младо пролеће. Ти не миришеш, као друго цвеће; мирис — то је већ мисао, машта, жеља, а ти си тако невина и чиста. Прво мило цвеће, он ми те је донео на дан нашег прстеновања, на дан кад је пролеће дало зими први пољубац, на дан кад су наше судбе везале тако чврсто, да ћемо заједно ићи кроз сва пролећа, лета, јесени и зиме. Да знаш како га волим, да знаш како сам срећна! Он је тако диван. Како је данас био озбиљан и блед! Како је његов поглед непрестано пратио мене! О, што нисам најдивнија девојка на свету, па да га усрећим како ниједан човек није био срећан! Доста, дневниче! Не могу више. Уморна сам. Тонем у мирису снова, и љубим бело прво цвеће и љубим сјајан камен у прстену који ми је он

данас донео — љубим у цвећу и прстену свога дивног вереника...

25 марта.

Још месец дана до свадбе. Нема више календара, ни датума; сад се броје дани до свадбе.

Јуче смо ишли на гробље, да пољубим очев камен и да иштем благослов. Како је тамо тужно и лепо! Како је чудан и моћан живот! Пре седам година како нам је било кад смо однели оца тамо, а сад смо опет срећни, — прежалили смо га... Али неће нам мој добри отац замерити што смо срећни. Он ће се радовати. О, што није жив да види...

Дошло је пролеће, право, истинско, снажно. Како је дубоко диван свет! Нигде ни трага од снега и висибаба. Само се осећа влага и нека снага. И мирише ветер. И прича о љубичици и о зеленој трави.

Данас сам га молила да идемо у поље. Боже, како је то глупо! Моји „старији“ правили су питање од тога: зар да идемо сами далеко? Какве глупе предрасуде! Ја им рекох да нећемо сами: он са мном, и ја с њим. А кад смо ми заједно, немају се ничега бојати. Нека извине, али ми нико други данас није потребан. Стража ми не треба. Назваше ме замлатом, прорекоше ми да ћу скоро да се опаметим од те своје детињарије, али попустише — ишли смо сами.

Испели смо се на брдо, па онда шетали кроз млада зелена поља и тражили љубичице. На једном месту било их је врло много. Ја сам своје давала њему, а он је брао друге и китио мене. Љубичица мирише, мирише. На шта? Десанка и ја смо често решавале на шта које цвеће мирише, али нисмо умеле да погодимо на шта љубичица мирише. А мени се чини да сад знам. Она мирише на ону прву чежњу младе девојке, на прве њене снове и нејасне жеље. Желиш нешто, а не знаш шта, осећаш се добром и милостивом, а не незнаш где ћеш да утрошиш ту доброту и ту милост, волиш природу, волиш цео свет, осећаш се и јаком и богатом, а опет ти нешто недостаје, опет нешто хоћеш, опет нешто желиш. Да ли ти некоме да помогнеш или то жеља моли да неко теби помогне? Отвориле се очи за лепоту, јавила се жеља за љубављу. И весела си бескрајно, и пуцају ти груди од неке непознате туге. О, драге сироте незналице, младе, младе девојке, хоћете ли ја да вам кажем шта вам то недостаје и какву љубав жели

ваша душа? Праву велику љубав, љубав према јаком човеку, јаком и добром, на чију се руку можеш без бриге ослонити и кроз чије ћеш очи гледати шта има тамо иза неба... Љубичица мирише на ту велику, али још нејасну чежњу за љубављу, нејасну и због тога тужну, јер нејасност боли.

А ја сам срећна. Он је ту поред мене. И ја разумем све, све ми је постало јасно.

— Мили, немој више. Доста смо набрали. Сирото лепо цвеће. Нека остане и другима који после нас дођу и који се воле. Помириши. Је ли да су дивне?

— Да. Како си ти добра. И како си данас лепа, лепша, него икад! Твоје су очи веће и лепше него љубичице. Кад ме погледаш, мени је пријатно и слатко, као кад ми обема рукама пружиш по три ета цвета и кажеш ми: помириши. — О, златни! А твоје су очи сто пута лепше од мојих. Ја волим црне очи. Твоје су, као оне друге крупне, црне љубичице, оне кадифене што се зову „дан и ноћ“. Велике, топле, меке, црне, само у средини мало светлости. Волим ја и своје очи, јер у њима гледам тебе и ову лепоту око нас, али твоје су лепше, много лепше.

— Да се променимо! — узвикну он.

— Да се променимо! — насмејах се ја.

— Ја ћу сад своје очи да пољубим — рече он. — А ти?...

Ја се насмејах. Нико нас није видео, само један стари храст. (Он нешто шушну ветру, а ветар оде даље и однесе тајну. Но ја се не бојим да ће нас издати. Моја мајка има сувише посла због моје спреме, да се не може заносити да слуша и једног таквог брбљивца, као што је ветар). — Да су нам дали малога Мишу за стражара, пропао би нам овако леп дан; не бисмо смели да мењамо очи. — О, ја бих смела! — рекох ја. — О, тако је лепо, тако сам пресрећна да ме је већ страх. Некад ми се чини да то не може тако непрестано да траје, јер је сувише лепо. Хтела бих ту душу љубичица, сав тај мирисни ваздух и небо и простор и цело пролеће, све то што је пуно моје љубави да захватим, да загрлим, да притиснем на своје срце и да молим, да преклињем да ту остане увек...

Пошле су ми сузе. Он се насмеши, назва ме песникињом, пољуби ми руку, и онда ми попрети да не плачем, да чувам његове очи.

Све је то било дивно. Чак нас ни код куће нису прекорели што смо доцкан дошли.

Још 8 дана до свадбе.

Ја сам била много вредна, па је мајка желела да се одморим мало. Ја јој рекох да ћу се одморити у пољу. И опет смо ишли. Мајка каже да је већ дигла руке од мене.

Он ме је одвео далеко, у једну стару, густу шуму. Какав умор! Не знам ја шта је умор! Никад дотле нисам била у тој шуми. Нешто ретко дивно. Мислила сам залутаћемо, колико је велика, а толико је густа да је скоро помрчина у њој. Газили смо по дебелом слоју старог, лањског лишћа, а оно је шуштало, сувим, тужним гласом заборављених успомена. А више нас је шумело друго младо лишће, дискретно, тихо, као шапат наших душа. Ми смо се држали за руке и ишли тихо и ћутећи, као кроз цркву. Заиста је личило на неку величанствену, природну цркву: колико стубова од стабала, обраслих маховином, зелених, шарених, беличистих, а горе зелен свод од раширеног грања и младога лишћа, а доле разастрто суво лишће, као о Духовима по цркви трава. И песме има и мириса има. И нас двоје ту у тој светињи с нашом светом љубављу.

Душа ми је треперела од лепоте око мене и од богатства у моме срцу. И гледала сам њега и мислила: кад ја овако мала овлико волим природу, како ли је тек осећа и разуме он? Одједном се раздани и ја дигох очи горе: небо.

— Како је чудна природа — рекох. — Увек плени. Мало пре је била помрчина и мени се то чинило дивно, а сад сам се ипак обрадовала кад сам видела небо и сунце!

— Тако је кад гледсм твоје очи. Кад спустим трепавице, ја мислим да ничега нема љупкијега и да твоје очи треба увек тако да дремају у хладу, у сутону; а кад их дигнеш и погледаш ме, ја видим да сам се преварио, да има нешто још лепше и љупкије, и обрадујем се, као ти небу.

Кад смо изишли из шуме, трчали смо мало. Али од трчања ми се коса растресла, па сам је морала поправити, јер је требало да се вратимо. И „требало је“ да кроз варош прођем као „солидна девојка“. Бацих шешир, да наместим косу. Он га је дигао, па ме је гледао. Не знам ко је то измислио да женскиње не треба да намешта косу пред мушкима. Ту

баш ничега ружног нема. Мора да су то измислиле жене, које умећу туђу косу. Ја му то рекох, а он се насмеја. Насмеја се и сунце са запада и баци неколико својих грана на нас.

— Чекај, стани! — викну он. Остани мало тако! О, како ти је дивна коса на сунцу! Да знаш на шта ме је подсетила.

И он ми је причао нешто из свога детињства. Он је брао лишће од дудова, а његова мајка гајила свилене бубе. И кад су се бубе завиле, она је одвајала жуте чауре од белих. Тако одвојене метнула би једне у бакрач и попарила врућом водом. И онда би каквом трновитом гранчицом дотакла све оне чауре на површини и на три би се од сваке чауре захватио по један кончић, танак, као паучина и она би цео тај млаз свилене паучине прихватала палцем и кажипрстом леве руке, а десним извлачила јак светао свилени конац. И тај конац бацала покрај себе на разастрту хартију. И тако је испод руке падало много, много свиле, и, чудновато, она се никад није замрсила, већ ју је мајка после лако, пажљиво намотавала на клубе. А он је то врло волео да гледа. На такву једну гомилу тек испредене жуте свиле личила је моја разбарушена коса осветљена сунцем. Мора да је личила много, јер је он то био сасвим заборавио, па га је сад моја коса подсетила.

А та мајка, која је прела свилу, није више жива. Ја сам га молила да ми прича још о њој. И он је причао, и били смо тужни, па ипак бескрајно срећни...

Сутра...

Сутра... Застрепим кад помислим: сутра... Сутра ћу стати пред олтар и почети да носим његово име.

Шетали смо вечерас по башти. Како велико свечано ћутање! Небо јединствено дубоко, као да се кретало у својим дубинама, као да је дисало, а звезде су узнемирено дрхтале као моја душа. Велико, устрептало ћутање ноћи!

Сели смо на клупу и гледали горе. Занели смо се. Изгубили смо се у простору и лепоти, али нисмо заборавили једно на друго. Изгледало нам да је свет тако леп од наше љубави, изгледало нам да је тако бескрајан само зато да се наша љубав може ширити до његовог бескраја.

— Што си се ућутала? — тихо рече он.

— Ах, мили, што си?...

— Шта?

— Што си ме вратио с неба?

— О, и на земљи је дивно!

— Да, дивно... Видиш, мислила сам о томе како сам ја мала према теби. Али ми се чини да ипак нешто вредим кад ме ти волиш. Јер иначе зашто би ме волео?

— Зато што си лепа — насмеја се он. — Ах, ти и не знаш колико вредиш.

— Немој о лепоти. То ми је други пут пријатно, али сад... поред оволиких дивота говорити о мојој лепоти. Да ти кажем, драги, нешто. Молим те, немој ме никад удаљавати од себе, немој се понашати према мени као према малолетном створењу стога што сам много, много мање образована од тебе. Јер ја *хоћу* да разумем тебе, хоћу целу твоју душу да упознам, хоћу да порастем поред тебе. О, ја ћу моћи да се развијам. Љубав и воља су свемоћне, а ја их имам много. Зато кад будеш зажелео да ми нешто кажеш, немој се устезати из деликатности и страха да те нећу моћи разумети; разумећу ја, разумећу кроз љубав. А ако не разумем одмах, ја ћу запамтити, мислићу, па ћу доцније ипак разумети. О, само ти немој затварати преда мном ниједан делић своје душе!...

Он ме је гледао једним погледом који код њега највише волим, погледом тихе, нежне екстазе. И говорио ми како ме бескрајно воли, како сам фантаста и измишљам којешта, и како он није ништа већи од мене.

Опет смо заћутали. Како је око нас све широко и мирно! Дрвеће се притајило и ћутало, као да нешто чека. А велика плава дубина и узнемирене, трепераве звезде изгледа као да лију на земљу небеску љубав. И земља одише љубављу: о, како миришу моје руже које сам с браћом неговала и које ће сутра покидати наши сватови!...

— Сутра... — шапну он.

— Сутра, и увек, до смрти... — рекох ја.

Дође Миша да нас зове. Мајка је казала да одмах уђемо, јер је десет часова, а сутра треба ранити. Послушасмо. Мајка заповеди да се спава. Он је пољуби у руку, па оде. Миша се расплака: — „Ти идеш од нас? Зашто?“ Ја га загрлих, а сузе појурише саме. Ови маторци почеше да се смеју. Бранко рече: „Де, де, ако те је баш жао, још није доцкан, још можемо да покваримо“. Мирко се насмеја: — „Веруј, Дано, да

би му то било жао, јер он има намеру да заузме твоју собу. Сметам му ја да постане научник". Ах, Боже, смејали смо се сви, али кроз сузе. Кад мајка још једном заповеди да се спава, Мирко рече: „Чекај, Дано! Хајде и ми да будемо једанпут смешни, па да се пољубимо". — „Мили, мили мој брате!" — и ја се загуших. — „А мене у овој кући нико не воли!" — рече Бранко и загњури главу у једну књигу. Љубили смо се редом, као да се сад вечерас растајемо. Мајка дође са мном у моју собу и даде ми неколико савета. Како је она јака и велика, па ипак заплака: „Јединице моја, најстарије моје дете, срце моје, буди ми срећна! И пре свега буди добра!"

Збогом, мој дневниче. Збогом, Десанка моја, збогом сви моји драги. Али не, збогом: ја ћу вас и даље имати. Збогом моје девојаштво, збогом кућо моја, збогом башто и цвеће моје лепо, збогом собо, збогом усамљене вечери, збогом, снови моји!... Ја идем у јаву... Идем с њим у нов живот, у нове пределе, у нову обећану земљу...

(Наставиће се.)

Л. Михајловић.

РОМАНТИЧНЕ ДУШЕ.

КОМЕДИЈА У ТРИ ЧИНА.

(2)

СЦЕНА ДРУГА.

Силвета (сишла је са зида и природно заклоњена, да је Бергамен не види). Персине, Бергамен.

Бергамен.

Ах! Ти си опет се ту скрила,
У кутићу парка.

Персине.

Мени је он мио,
Тај кутић. На клупи, жеља ми је жива
Седети, крај зида који лоза скрива.
Гледајте како је ова лоза мила
Те венце, те шаре свуд около свила;
Удисати треба свеж ваздух и чио.

Бергамен.

Баш крај овог зида?

Персине.

Тај зид ми је мио!

Бергамен.

Ја не видим да је тако изванредан.

Силвета.

(за себе).

То се и не може видети!

Персине.

Зид један
Тако леп и травом окићен, покривен
Лозом и бршљана зеленилом скривен,
Та глицина плава рашчешљаних цвáсти,
Па и овај козњак што овуда расти;
Овај стогодишњи и стари зид што се
Тихо руши, пушта дуге, чудне косе,
Које ситно, дивно цвеће свуда шара;
На овом се зиду маховина ствара,
Те изгледа тако богата и сура,
К'о краљевски престо од самог велура!

Бергамен.

Зар ти хоћеш да ме направиш још слепим,
Да ти поверујем да се дивиш лепим
Очима тог зида!...

Персине.

(окренувши се зиду).

Лепе су те очи!
Азурни осмеси, цвеће које гочи
Мирис, сјајне очи сваке сласти пуне,
Ако икад очи оросе Вам круне
Пољупцем једним крај ће бити њима.

Бергамен.

Ал' зид нема очи!

Персине.

Ладолеже има.

(И брзо узабравши један, грациозно га пружи Бергамену).

Силвета.

Духовит је!

Бергамен.

Глупак! Шта ће то да значи!
Али, знам ја добро шта ти памет мрачи.

(Силвета и Персине узнемирени).

Ти читаш и овде?

(Извуче књигу из Персинова џепа и погледа натпис).

О театру!

(Отвори књигу и испусти је запрепашћено).

Шта? Шта?
Стихови!... Па Ви сте луди. Ето рашта
Бежите од друштва, бледите и знате
Само још којешта да ми ту брбљате,
И што плаве очи видите на зиду!
Зид не треба да је леп — имам у виду!
— Зеленило ово нека се почупа,
Све, чим би се могла скрити каква рупа!
А да се склонимо од суседа злога,
Сазидаћу бео и леп зид због тога,
Сасвим чист и бео, обложит' га лêпом
Покрићу га оштрим од бутеља црепом,
И окићен тако шиљцима нек' каже
Да је ту, к'о чета војника, рäд страже.

Персине.

Милост!

Бергамен.

Без милости!... Тако мора бити!
Ред шиљака цео ред ће да нам кити!

Силвета и Персине.

(Пренеражени).

Ох!

Бергамен.

(Седне на клупу).

Разговарајмо.

(Устане опет и одмакне се од зида, сумњиво га посматрајући).

Зид би имат' мог'о

Уши, место очи

(Хоће да се попне на клупу. Персине се ужасне. На тај покрет Силвета се шћућури иза зида. Али Бергамен одустаје од намере, направивши неку болну гримасу, и да знак сину да се попне место њега и разгледа).

Разгледај свуд строго.

ПЕРСИНЕ.

(Попне се и, нагнувши се преко зида, тихо Силвети која се одмах исправи).

Вечерас!

СИЛВЕТА.

(Пруживши му руку коју он пољуби. Тихо).

Доћи ћу, зна се у колико.

ПЕРСИНЕ.

(Исто тако).

Бићу ту!

СИЛВЕТА.

Волим те!

БЕРГАМЕН.

(Персинеу).

Но?

ПЕРСИНЕ.

(Скочивши на земљу; гласно).

Но — није нико!

БЕРГАМЕН.

(Умирен, седне понова).

Сине, о женидби твојој давно снујем.

СИЛВЕТА

Ах!

БЕРГАМЕН.

Шта је!

ПЕРСИНЕ.

Та ништа.

БЕРГАМЕН.

Неки писак чујем.

Персине.

(Зверајући у наоколо).

То рањена тица каква...

Силвета.

Вај!

Персине.

У грању!

Бергамен.

Размисливши зрело, ја сам ти у стању
Дати добар избор.

Персине.

(Дигне се звиждећи).

Тй! Тй!

Бергамен.

(Продужава звиждуке).

Тако бити
Мора, па ма силом.

Персине.

Тй, тй, тй, тй, тй, тй.

Бергамен.

Зар сме, бедни косу, глас твој да се јави!
То је жена, млада, лепа, бисер прави!
Богата.

Персине.

А кад је нећу?

Бергамен.

То ти неће
Олако да прође, лоло!

Персине.

(Спуштајући штап којим је отац замахнуо).

Премалеће
У жбуњу, и свуда, шум криоца ствара;
А извори шумски гледе пар до пара
Тичица где нежно сад покрај њих пада...

Бергамен.

Бесрамниче!

Персине.

Април све светкује сада.
Лептири...

Бергамен.

Лопове!

Персине.

Лете преко поља
И бирају цвеће, које им је воља!..
Љубав...

Бергамен.

Хуљо!

Персине.

Срца развијати поче.
А ја да се женим из рачуна, оче!

Бергамен.

Дабогме, ниткове!

Персине.

Е, нек' се пенуша
Ваш гнев. Заклињам се зидом што ме слуша,
Женићу се ипак, ал' чудно толико,
К'о што нигде није још читао нико,
Романтично, лудо, како ја то умем!

(Побегне.)

Бергамен.

(Трчећи за њим.)

Ох! удавићу те.

СЦЕНА ТРЕЋА.

Силвета, затим Паскино.

Силвета.

(Сама.)

Сад скоро разумем
И очеву мржњу спрам тог лоле...

Паскино.

(Улазећи с лева.)

Како,

Шта радити овде, госпођице?

Силвета.

Тако,

Шетамо се.

Паскино.

Тешко вама! Сама туда,

Зар се не бојите?

Силвета

Ја сам храбра свуда.

Паскино.

Сами крај тог зида!... Али Ви не смете
Ни прићи том зиду! Неразумно дете,
Пази да ти ноге никад ту не кроче;
То је врт мог смртног душмана!...

Силвета.

Знам, оче.

Паскино.

Долазиш да чујеш говор, који буди
Одвратност. Знаш шта су способни ти људи,
Ако ли тај нитков и син му дознаду
Да ми кћи долази, да сања у хладу
Овог старог граба! Ох, мислећи на то
Ја задрхћем! — Али овај ћу зид зато
Шиљцима гвозденим, докле се год гледне,
Да украсим: нек' се распори ко хтедне
Прећи, да би рањен само доћи мог'о.

Силвета.

(За себе)

О, то неће бити; све то стаје много,
А тата је доста тврд

Паскино.

Брзо се врати.

(Она излази: он је посматра тобож уљтитим погледом.)

СЦЕНА ЧЕТВРТА.

Бергамен, Паскино.

Бергамен.

(Говорећи иза позорнице.)

Ту цедуљу брже Страфорелу дати.

Паскино.

(Потрчи зиду и попне се на њега.)

Бергамен!

Бергамен.

Паскино!

Паскино.

Како је?

Бергамен.

Да кажем...

Паскино.

Костобоља?

Бергамен.

Боље. А твој бол?

Паскино.

Не слажем
Још се с овим стањем.

Бергамен.

Свадбе ће ту бити

Паскино.

Е?

Бергамен.

Да, у лишћу сам могао се скрити,
И чути. Воле се.

Паскино.

Браво!

Бергамен.

Нек' се с тога
Сврши!

(Трљајући руке.)

Два удовца! Ја сам отац тога
Дечка, кога мати романтично ено
Звала је: Персине!

Паскино.

Име је чувено.

Бергамен.

А ти имаш нежан пупољак, Силвету,
Ту азурну душу, сањалачку, свету,
Знаш ли шта је циљ нам једини још био?

Паскино.

Да срушимо овај зид што нас је крио
Једнога од другога, спојимо имања...

Бергамен.

Рачун пријатеља.

Паскино.

А доброга стања.

Бергамен.

И шта зато треба?

Паркино.

Дечја брачна веза.

Бергамен.

То! Ал' зар човек не треба да преза,
Ако деца прозру што се од њих крије?
Удешен брак добар и примамљив није
За две младе душе поетске. — Они су
Живели далеко; помишљали нису
На брак, нит' је когод хтео то да тражи.
Али је њих завод мог'о да разблажи.
Од нас нису никад састати се смели,
И за то су стално да се виде хтели,
Да се воле грешно и да љубав тајну
Воде. — Ја измислих ту омразу вајну!
Тај план Ви сте увек сумњичила само;
А сад треба само пристанак да дамо.

Паскино.

Добро. Ал' зар неће баш та срца оба
Наслутити шта је била наша злоба?
Да си лупеж, глупак казао сам деци.

Бергамен.

Доста је сад с тиме! Шта треба, то реци.

Паскино.

Ал' изговор?...

Бергамен.

Ево! Твоја кћи ми знатно
Поможе да смислим и лукавство ратно!
Из говора њеног добио сам грађу,
Јер вечерас, рече треба да се нађу.
Персине ће доћи први ту, и када
Силвета се јави, два човека тада —
Негде у ком куту за време скривени, —
Испадну, у црно сасвим завијени,
Зграбе је; и она виче; пет'о млади
Налети на њих, и бој се награди;
Они тобож беже; дођемо ти и ја;
Кћи и част спасени! Твоја радост сија;
Даш благослов, докле суза своје врши,
Спасиоцу; ја омекшам — све се сврши.

Паскино.

То је генијално! Ах... то ми се свиди
Генијално!

Бергамен.

(Скромно.)

Па да... збиља. Али види
Ко иде! То је мој плаћеник, коме
Баш сам овог часа писао о томе.
Јест, отмицу нашу он треба да пусти
На сцену.

(Страфорел у свечаном разбојничком костиму појави се у дну и прилази величанствено)

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Сима Пандуровић.)

ЗАШТО?

ПРИПОВЕТКА ИЗ ВРЕМЕНА ПОЉСКИХ УСТАНАКА.

(Крај.)

XI

Не улазећи у Саратов, Албина стаде на левој страни Волге у селу Покровском, спроћу саме вароши. Овде се она надала, да ће се преко ноћ моћи разговорити с мужем и да ће га чак извести из сандука. Но козак се читаве кратке пролетње ноћи не одмицаше од тарантаса, седео је поред њега у празним колима, што стојаху под шупом. Лудвика је, по наредби Албининој, седела у тарантасу, и, будући потпуно уверена, да се козак због ње не миче од тарантаса, намигиваше, смејаше се и покриваше своје рапаво лице марамом. Но сирота Албина није у томе видела ништа пријатно, и све се већма и већма узнемиривала, не разумевајући, зашто се то козак никако не миче од тарантаса.

Неколико пути за време кратке ноћи, која се сливала са зором, Албина је излазила из механске собе поред смрдљиве галерије на стражњи улазак. Козак непрестано не спаваше и, спустивши ноге, седео је на празним колима, што стојаху поред тарантаса. Тек у свануће, када се петли већ пробудише и довикиваху се из дворишта у двориште, Албина се сиђе доле и доби времена, да се разговори са мужем. Козак ркаше, изваливши се на колима. Она пажљиво приђе к тарантасу и лупну у сандук.

— Јузју!

Одговора не беше.

— Јузју, Јузју! — проговори она уплашено и јаче.

— Шта је, шта је? — сањивим гласом проговори Мигурски из сандука.

— Што не одговориш?

— Спавао сам, — проговори он, и она по звуку гласа познаде, да се он смешио. — Шта је, хоћу л' да излазим? — запита он.

— Не можеш, козак је ту, — и, рекавши то, она погледа у козака, који спаваше у колима.

И, чудна ствар, козак ркаше, но очи његове — добре, плаве очи, — беху отворене. Он гледаше на њу, и тек, кад се сусрете са њеним погледом, зажмури.

„Да ли се то мени учинило, или он збиља не спава?“ запита сама себе Албина. „Мора да ми се учинило“, помисли она, и опет се окрену сандуку.

— Стрпи се још мало, — рече она. — Хоћеш да једеш?

— Не. Хоћу да пушим.

Албина опет погледа на козака. Он спаваше.

„Да, учинило ми се“, помисли она.

— Ја сад идем код губернатора.

— Па срећан ти пут...

И Албина, извадивши из куфера хаљину, пође у собу да се облачи.

Пресвукавши се у своје најлепше удовичко одело, Албина пређе Волгу. На обали она узе извошчика (фијакер), и пође губернатору. Губернатор је прими. Лепа насмејана удовица Пољкиња, која је дивно говорила француски, врло се допаде старцу-губернатору, који је још хтео да је млад. Он јој све дозволи и замоли је да још дође сутра к њему, да добије од њега наредбу за градоначелника у Царицину. Радујући се и успеху своје молбе, и оном утицају своје примамљивости, који је приметила по понашању губернаторовом, Албина, срећна и пуна надâ, враћаше се низ брдо по калдрмисаној улици на дугачким колима ка пристаништу.

Сунце се беше попело већ изнад шуме и трептало је својим косим зрацима по узлелујаној води великог речног разлива. С десне и леве стране по планини виделе се, као бели облаци, мирисним цветом осуте јабуке. Читава шума од катарки видела се крај обале, а једрила су се белела по речном разливу, који је трептао према сунцу и подизао таласиће према ветрићу. На пристаништу, пустивши се у разговор са кочијашем, Албина запита, да ли се може узети какав велики чамац — дереглија — до Астрахана, и силесија веселих лађара, који дизаху грају, понудише јој своје услуге и дереглије. Она се погоди са једним од тих лађара, који јој се већма допао, и пође да му види дереглију, која се тискала међу множином других чамаца и дереглија на пристаништу. На дереглији се налазаше омања катарка са једрилом, која се могла намештати, тако да се могло путовати с помоћу ветра. За случај да не буде ветра, ту беху весла и два весела бурлака веслача, који су седели на сунцу у чамцу. Весели, добродушни чамџија саветоваше, да се не оставља тарантас,

него да се с њега скину точкови, па да се и он метне у дереглију. „Таман ће стати, а и вама ће бити згодније седети. Ако да Бог лепог времена, ето нас за једно пет дана у Астрахану“.

Албина се погоди са чамџијом и рече му да дође у Покровско село, у Логинову механу, да види тарантас и да добије капару. Све је полазило за руком боље, него што се надала. У најусхићенијем и најсрећнијем расположењу Албина пређе преко Волге и, плативши извошчика, што ју беше довезао из вароши, упути се к механи.

XII

Козак Данило Лифанов имао је тридесет две године и служио је последњи месец свога рока козачке службе. Он је код куће имао старог деведесетогодишњега деду, који је памтио Пугачова,[1] затим је имао два брата, снаху од старијега брата, који је због старе вере[2] био послан на робију у Сибир, — жену, две кћери и два сина. Отац му беше убијен у рату против Француза. Он беше најстарији у кући. Имали су на дому шеснаест коња, два плуга волова и петнаест ланаца своје слободне земље, пооране и пшеницом засејане. Он, Данило, служио је у Оренбургу, у Казану, и сад је дослуживао своје време. Он се чврсто држао старе вере: није пушио, није пио и није јео из једних судова са „светскима“, а држао се строго и заклетве, коју беше дао војничким властима. У свим својим пословима он беше споро и чврсто тачан, и што му је власт поверила да ради, на то би употребљивао сву своју пажњу и не би заборављао ни на један тренутак, док не би извршио, по свом схватању, сав свој задатак. Сад му беше заповеђено да испрати до Саратова две Пољкиње са дечијим земним остатцима тако, да им се уз пут никакво зло не деси, да путују мирно и да никакав неред не чине, и да их у Саратову часно и поштено

[1] Вођу народног устанка у Русији у XVIII столећу.

[2] Када је у Русији, у XVII веку, извршен преглед црквених књига, те су у њих унете поправке — један део Руса се одвојио од званичне православне цркве и њених новина. Због своје оданости старим црквеним књигама и иконама, они су названи староверцима, *старообрјадцима*, *раскољницима*. У своје време они су били веома гоњени од црквених светских власти.

Преводилац.

преда власти. И тако их је довео до Саратова и са кученцетом, и са свим мртвим телима. Жене су биле мирне, љубазне, „ма да су Пољкиње“, и ништа рђаво нису чиниле... Али овде, у селу Покровском, пред вече, пролазећи поред тарантаса, он опази, да је кученце скочило у тарантас и тамо почело цикати и репом махати, а испод седишта тарантаса он зачу нечији глас. Једна од Пољкиња, она старија, опазивши куче у тарантасу, уплаши се од нечега, зграби куче и однесе га.

„Ту има нешто“, помисли козак и стаде мотрити. Кад је млада Пољкиња изашла ноћу до тарантаса, он се направи да спава, и сасвим јасно чу мушки глас из сандука. Сутра дан рано он пође у полицију и саопшти, да оне Пољкиње, што су му поверене, не иду добрим послом, него, место мртвих, возе некаквог живог човека у сандуку.

Кад је Албина у свом усхићено-веселом душевном расположењу, уверена да је сад све свршено и да ће они кроз неколико дана бити слободни, пришла к механи, она са чуђењем опази код капије некакве господске кочије и два козака. На капији се гурао свет, вирећи у авлију.

Она беше тако пуна наде и енергије, да јој ни на памет не паде мисао, да те кочије и тај искупљени свет могу имати какве везе са њом. Она уђе у двориште и, у тај исти мах погледавши под ону шупу, где је стојао њен тарантас, опази, да се свет купи баш око њеног тарантаса, и у исти мах зачу очајно лајање Трезоркино. Десило се оно најстрашније, што се уопште могло десити. Пред тарантасом, блистајући својим чистим мундиром, са сијајућим се према сунцу дугмадима и полуширитом и лакованим чизмама, стајаше човек господствена изгледа са црним залисцима, и говораше нешто гласно, промуклим, заповедничким гласом. Пред њим, између два војника, стајаше у сељачком оделу, са сеном у замршеној коси, њен Јузјо, и, као не знајући шта да мисли о ономе, што се збивало око њега, дизаше и спушташе своја снажна рамена. Трезорка, не знајући, да је он био узрок целе несреће, накострешивши се, пакосно је лајао на полицијског старешину. Опазивши Албину, Мигурски се сав уздрхта, хтеде јој прићи, али га војници задржаше.

— Ништа, Албина, ништа! — проговори Мигурски, смешећи се својим кротким осмехом.

— А ево нам и саме госпође! — проговори полицијски старешина. — Извол'те овамо. Дакле гробови ваше дечице? — рече он, намигујући према Мигурском.

Албина не одговараше, него само, зграбивши се за груди, отворивши уста, са ужасом гледаше на свога мужа.

Као што то бива у предсмртним и уопште у одлучним тренутцима живота, она у једном тренутку прелети у мислима и осећањима читав бездан осећања, и у исти мах још не схваташе и још не вероваше својој несрећи. Прво осећање беше одавно јој познато осећање увређеног поноса при погледу на њеног јунака-мужа, пониженог пред оним грубим, дивљачким људима, који су га сад држали у својој власти. „Како смеју они држати њега, тог најбољег од свих људи, у својој власти?“ Друго осећање, једновремено са тим, које ју беше обузело, беше свест да се десила несрећа. А свест о несрећи изазва у њој успомену на главну несрећу њеног живота — на смрт њене деце. И одмах искрсну питање: зашто? зашто су јој одузета деца? А питање: зашто су јој одузета деца? изазва питање: зашто сад пропада и мучи се њен мили муж, најбољи од свих људи? — И ту се одмах сети, каква га срамна казна очекује, и сети се, да је она, само она, крива за све то.

— Ко вам је он? Је ли вам он муж? — понови полицијски старешина.

— Зашто, зашто? — викну она и, зацenивши се хистеричним смехом, паде на сандук, који сад беше скинут са предњег седишта, те је стајао код тарантаса.

Тресући се сва од горког плача, гушећи се у сузама, Лудвика јој приђе.

— Пањенка, мила пањенка! Верујте Богу, ништа неће бити, ништа! — говораше она, бесмислено је гладећи рукама.

На Мигурског метнуше ручне окове, и поведоше га са дворишта. Опазивши то, Албина потрча за њим.

— Опрости, опрости ми! — говораше она. — Све сам ја! Ја сам сама крива.

— После ће се видети, ко је крив. Доћи ће ствар и до вас, — рече полицијски старешина и руком је одстрани.

Мигурског поведоше на прелаз преко реке, а Албина, ни сама не знајући за што она то чини, иђаше за њим и не слушаше Лудвику, која је ублажаваше и одвраћаше.

Козак Данило Лифанов за све то време стојаше код точкова тарантаса и мргодно погледаше — час на полицајца, час на Албину, час у своје ноге.

Када су Мигурског одвели, Трезорка, који беше остао сам, стаде се умиљавати око козака. Он се беше навикао на њега за време пута. Козак се наједаред одмаче од тарантаса, скиде са себе капу, тресну је из све снаге о земљу, гурну ногом од себе Трезорку и пође у крчму. У крчми заиска ракије и поче пити. Пио је дан и ноћ, пропи све, што је имао и што беше на њему, и тек друге ноћи, пробудивши се у неком јендеку, престаде мислити о питању, које га је мучило: да ли је добро учинио, кад је јавио власти за Пољкињиног мужа у сандуку.

Мигурскога судише и осудише га да се због бегства протера кроз 1000 шиба. Његова родбина и Ванда, која је имала пријатеља и свеза у Петрограду, израдише, те му смањише казну, и протераше га на вечно изгнанство у Сибир. Албина пође за њим.

А цар Николај се радовао, што је угушио аждају револуције не само у Пољској, него и у целој Европи, и поносио се, што није нарушио завете руског апсолутизма и што је зарад среће Русије задржао Пољску под јармом Русије. А људи у орденима и у позлаћеним мундирима тако су га хвалили за то, да је он искрено веровао, да је он некакав велики човек, и да је његов живот био велико добро за човечанство, а нарочито за Русе, које је он и несвесно из све снаге развраћао и залуђивао.

1906 године.

Лав Толстој.

(С руског превео Јован Максимовић.)

ЖЕЂ.

Из чељусти земље, све један по један,
Излазе у црној свештеничкој раси,
Што су им је дуги у подземљу часи
Откали од праха угља... Сваки, жедан,

Прима крчаг што му пружа жена, или
Шћи, ил' сестра. И сви, голих рука, пију,
И види се како дамари им бију
Под сухијем грлом у набреклој жили

Жеђ гасе и сморне очи дижу гори,
Пресипа се вода и низ прси црне
Оставља им бразде. И док сунце трне

Поврх друма што је граду завијуго̄,
Ко̄ да сваки небу погледима збори:
Гдје си, боже?... Зашто спаваш тако дуго?...

Алекса Шантић.

СРЦЕ.

Ноћ. Миришу баште. Идем. Стаза уска
Води ме високо кроза старе шипке;
Негђе вода мрмља и на гране гипке
Бијела и млака мјесечина пљуска.

Већ ме ево вису. Оштре хриди саме.
Тврде смреке шуме по рапавој плочи.
Ко̄ благе и топле материне очи
Грију ме звијезде и гледају на ме.

Уз Неретву доли бехар се разгроздо̄,
Пун фењера̑ стари Мостар трепти оздо,
Преко њега виси мјесечине платно.

Моје срце лети, диже се и гори,
Просторима кружи и ко̄ метеори
По родноме крају расипа се златно...

Алекса Шантић.

БАЛАТЕ.

I

У свако сјајно јутро ја се рађам
кô осунчани талас модрог мора
кô зорски вјетар с гора,
кô жудња с којом црну ноћ провађам!

Кроз празник рани бљеска и љепоте,
с прољећем што ме прати,
што снове моје злати,
ја зборим збором пуповља што грца.
Младачке жеђи које жале кроте,
од којих дах се крати,
кроз говор умиљати
мој топло, срећно пјевају кô срца!
И докле киша бљеска свуда крца,
у мени вришти красних уста плима,
на која у сновима
ефебским јата пољубаца свађам!

II

Све жеђи моје, сни, чезнућа блага
кô буктиње су гориле и сјале,
и бљеске расипале
уз вреле путе куд је дошла драга!

Питаше она љупко: „силно сјене
ти плами величајни
душу ми, поглед сјајни;
од куд и ко их пали недогледно?"
Шапташе Април што у скуте њене
сипаше шумор бајни:
„то пут твој у бескрајни
загрљај драги твој расјава жедно".
Но она, спустив трепавице чедно,
пође, и поглед још скриваше с њима
кад првим пољупцима
поднесе уста сићана и нага!

Мирко Королија.

ВЕСТИ ИЗ ВЕНЕЦИЈЕ.

Пишеш ми из Венеције да никада лепше пролеће није грејало ваздух који се прелива и огледа небо на води,

Да је лагуна божанствена у свом блиставом сребру и бледом злату, и да морска маховина везе дрво колчева у води,

Да се рубље суши на старим балконима, и да се виде ласте како пролећу кроз сводове мостова...

И између осталога, велите да, на Рио Сан Стин, руже у јуришу прескачу зид једног врта,

Да стари Лав на свом стубу, разјапљених чељусти и надутих бокова, истеже још јаче своја крилата леђа,

Да цела Венеција, канали, цркве, палате, све је тишина, светлост, боја, и да се теби ту допада.

И ја у мисли се сећам твога лица крај себе, када смо уживали у слави венецијанског пролећа,

И чини ми се — далека срећа која ме очарава и задаје ми бол! — да наша гондола клизи и скреће на углу канала,

И, одједном, да избија, црна на златном таласу, под сунцем које залази, на Сан Ђорђио Мађоре!

Анри де Реније.

(С француског превео Б. Б.)

КРУНИСАЊЕ.

Нотр-Дам је оглашавала тучним гласом својих близаначких звонара да је апотеоза готова. У даљини велики топови су грмели и заставе се надимале, набирајући се, у охолости светковине.

Цар се саже, склопљених руку, гологлав, и Папа се појави у сјају буктиња, држећи у својим рукама, које су блистале прстеновима, круну са латинским крстом на врху.

„Мој сине!“ рече првосвештеник... Тада, оргуља ућута. По свим обореним челима једна језа прође, као изненадно махање неког огромнога крила.

И чула се само, о Цезаре у тримфу, под црквеним сводом којим је лебдела узвишена тишина, једна стара жена на коленима која је оплакивала своје дете.

Албер Самен.

(С француског превео Б. Б.)

КРИСПИЈЕВА СПОЉАШЊА ПОЛИТИКА

[МЕМОАРИ ФРАНЧЕСКА КРИСПИЈА — УСПОМЕНЕ И ДОКУМЕНТИ — ИЗДАНИ ОД Т. ПАЛАМЕНГИ-КРИСПИЈА (НЕМАЧКИ ПРЕВОД, ОБЈАВЉЕН У БЕРЛИНУ 1912)]

(Крај)

Све довде италијанском спољашњом политиком управљали су други људи а не Криспи. Он долази на владу тек 1887, пошто је Тројни савез обновљен, и италијанска колониална политика нашла своје поље рада на западној обали Црвенога мора. Пут којим ће ићи, Криспи је затекао јасно обележен. Ипак зато, око његовог се имена, док је био на влади, дизала тако велика граја, као да је он унео у италијанску спољашњу политику нешто сасвим ново и оригинално.

Нечег је новог заиста било, и то у начину како је Криспи схваћао и практиковао Тројни савез. До њега, заједница с Немачком и Аустријом била је за Италију „брак из рачуна“; она је у њу ступила по политичкој нужди и без одушевљења. Осећања италијанског народа бунила су се противу тог савеза, који је, на силу Бога, правио од Италије аустријског пријатеља, и који се могао тумачити као њено прећутно одрицање на оне италијанске области које су се још налазиле у оквиру Хабсбуршке монархије. То народно нерасположење против Тројног савеза као да је парализовало италијанске државнике; они су практиковали савезни уговор што су могли мање; гледали да му сузе значај и важност; у опште понашали се тако, као да су желели имати увек отворен излазак из Тројног савеза.

Криспи је мислио друкчије. Ако се с Тројним савезом није намеравало ништа озбиљно, није га требало закључивати; а кад је већ закључен, онда га ваља практиковати куражно. Тај плаховити Сицилианац није умео да ради ствари у пола; кад би нагнуо на једну страну, он би нагнуо свом снагом, и као затворених очију... Он је постао министар председник августа 1887, а већ октобра исте године састаје се с Бизмарком (његови претходници избегавали су овакве састанке) На том састанку он одмах тражи да се немачко италијански споразум противу Француске допуни једном војном конвенцијом; у уговору Тројног савеза било је, како изгледа,

само у опште говора о помоћи коју ће Италија и Немачка једна другој чинити, ако би која од њих била нападнута од Француске... Те године, између Русије и Аустрије односи су, због Бугарске, крајње затегнути; Криспи одмах, отворено и енергично, стаје на страну Аустрије, и прима њен предлог о једном аустријско-енглеско-италијанском споразуму противу Русије у Источном питању... Али, као год што са̑м не бежи од солидарности са својим савезницима противу њихових противника, тако исто тражи од њих да се и они с њиме солидаришу противу његових противника. У својим тако честим сукобима с Француском, он је одмах готов да зове у помоћ Немачку и Аустрију, и да противу свог противника стави у покрет цео Тројни савез. Ако су се од 1887, у међународној политици, Немачка, Аустрија и Италија много чешће јављале „у троје“, и ако се Италија почела споразумевати са својим савезницима о свима текућим питањима, то је заслуга Криспијева. Он је држао да Тројни савез није направљен тога ради да тек у случају рата почне дејствовати; он је имао да дејствује свакодневно. У свима питањима спољашње политике требало је дати осетити да Немачка, Аустрија и Италија стоје једна уз другу, и да је политичка надмоћност на њиховој страни.

Исто тако, и унутра, у самој Италији, Криспи је био ревностан и одважан поборник Тројног савеза. Из обзира према Аустрији, он је растурио иридентистичка друштва, што за једног италијанског министра није био акт мале куражи. Његов министар финансија Сеисмит Дода десио се на једном збору где је, у једној беседи, учињена алузија на Далмацију и њене патње под аустријском владавином; само због тога што је ту беседу саслушао без протеста, Сеисмит Дода био је депешом позван да да̑ оставку. Није било те непопуларне мере коју Криспи није смео предузети ради Тројног савеза; он опомиње на краља Милана по напраситој енергији и пркосној куражи којом је натурао свом народу једну дипломатску комбинацију коју овај није марио. Али, благодарећи његовој енергији и куражи, Тројни се савез утврдио и одржао. Тај су савез закључили Манчини и Робилант; али ти хладни и резервисани дипломати нису били у стању да га надахну животом: то је остало да учини тај стари револуционар пун ватре и смелости који се звао Криспи.

У Европи се, у први мах, није знало шта Тројни савез управо хоће: рат или мир. То је тада био једини „савез" у Европи: удружене Немачка, Аустрија и Италија стајале су према неудруженима Француској, Енглеској, Русији. Њихово је удружење стога изгледало много опасније него данас. Што је главно, Тројни савез био је под управом Бизмарковом, који је већ водио три рата, и био сасвим у стању да води и четврти. Ово страховање од Тројног савеза изгледало је да налази потврде у држању Криспијевом. Криспи је, сваки час, имао сукоба с Француском; по своме предмету, ти сукоби нису били тако велики, али је велика била жестина коју је Криспи у њих уносио, — и, баш због тога што тако несразмерна, његова је жестина могла изгледати неискрена, срачуната. У публици је било доста раширено мишљење да се Криспи само стога толико жести што хоће да се жести, и да њему треба пошто пото кавга с Француском да би могао изазвати европски рат. Али, како су се знале везе Италије с Немачком, то се држало да Криспи тражи рат с тога што рат Бизмарку треба. Криспи је сматран као агент изазивач Тројног савеза.

Данас се зна, — а то и Криспијеви мемоари потврђују, — да Тројни савез није био тако ратоборан као што се држало. Ма шта се мислило о ранијем Бизмарковом раду, он није желео рат онда кад је Тројни савез правио. Он је био задовољан што је ујединио Немачку, и није тражио ништа преко тога. Он није личио на освајаче латинске расе, који се не задовољавају ничим мање него господарством света: њему је недостојала њихова уметничка машта и њихова распуштена амбиција. То је био један пруски јункер, који није хтео да се миче од своје грудве земље; задовољан у новооснованом немачком царству, као један сеоски газда који је заокруглио имање, и онда окренуо целом свету леђа. Али, ако није тражио ништа више но што је имао, Бизмарк је живео у вечитом страху да не изгуби то што је имао. Немачка се налазила у врло незгодном положају између две велике војне силе, Француске и Русије; по Бизмарковим речима, она је била у већој опасности од коалиција него ма која друга држава. Она је врло лако могла бити принуђена да ратује на два фронта, — и Тројни савез, у Бизмарковим комбинацијама, имао је поглавито тај задатак да оба њена фронта појача. Противу

Француске, Немачку је имала да појача Италија, а противу Русије, Аустрија. Тројни савез који је ставио Немачкој на расположење два милиона бајонета, имао је да створи око њене нове царевине непробојни гвоздени зид, о који ће се разбити сви непријатељски напади. У правом смислу Тројни савез није био ратоборан; он је имао само да буде претња и застрашивање за све оне који би хтели да нападну Немачку.

Тако је Бизмарк схваћао Тројни савез. Да ли га је тако схваћао и Криспи? Да ли је и он мислио да Тројни савез има да служи само Немачкој као средство обезбеђења противу њених непријатеља, — и да ли је овим искључиво немачким циљем Тројног савеза био задовољан? Очевидно, Криспи је очекивао од Тројног савеза нешто друго. Године 1887 европска ситуација била је пуна опасности; један рат између Великих сила сматрао се као могућан (на пример рат немачко-француски, или руско-аустријски), — и, како изгледа, Криспи је био уверен да је у добро схваћеном интересу Италије да се и она у рат умеша, ако до рата дође. За све своје раније успехе она је имала да благодари своме учешћу у великим европским сукобима, почевши од Кримског рата, у који се Кавур и без икаквог правог повода умешао. Али, како сама није била врло јака, Италија је морала добро пазити да се у будућем рату нађе на страни оних који су јачи, пошто она само уз другога може победити. Зато је Криспи био решен да се пошто пото држи Немачке, која је у његово време изгледала прва сила европска, као у Кавурово Француска. Али, као савезник Немачке, Италија је у напред знала да у будућем рату не може ништа добити на штету Аустрије, него само на штету Француске. У име награде за пристајање уз Немачку, она се могла надати само да добије Ницу и Савојску, и да истисне Француску из Туниса. На Тирол и на Јадранско море није смела ни мислити. Отуда је дошло да је, после закључења Тројног савеза, Криспи заузео тако непријатељско држање према Француској: у догађајима који су се спремали, он је назирао њу као главног противника Италије, а не Аустрију.

Али, и пре него би дошло до рата између Великих сила, Криспи је хтео да извуче неку корист из Тројног савеза, — наравно опет на штету Француске. Он није сматрао Туниско питање као коначно свршено. У Тунису су још важиле ка-

питулације, и, тражећи њихову строгу примену, Италија је могла јако отежати утврђивање француске надмоћности у тој области. За тим Криспи је био управио поглед на Бизерту; то пристаниште на северној обали Туниса било је најважнија стратегијска тачка на Средоземном мору, и Криспи је био тврдо решен да не допусти Французима да од Бизерте начине војну тврђаву. Он је држао да се француски протекторат над Тунисом мора пре а после претворити у анексију, и сва опозиција коју је чинио Французима у Тунису, имала је за циљ да им да разумети да је Италија један чинилац у Средоземном мору о коме се мора водити рачуна, и да с тога Французи не могу извршити анексију Туниса, док Италија не добије накнаду. Накнада је требала да буде Триполис, на који је Криспи већ тада помишљао... Једна осамљена Италија, без сумње, не би смела стварати Француској тешкоће у Туниском питању; али једна Италија наслоњена на Немачку, није више морала да се пред Француском устручава. У опште, Криспи је налазио да Француска, због тога што је помогла Италији у њеном уједињењу, гледа на њу као на своју зависну земљу, према којој сме себи допустити све. Као члан Тројног савеза, Италија није више морала трпети да је Француска узима с висине, и могла је почети да с Француском говори као раван с равним. Криспи је био решен да у француско италијанске односе унесе сасвим други тон.

Нова италијанска политика коју је Криспи почео према Француској, одмах је уродила плодом. Дипломатски сукоби између Француске и Италије почели су се јављати један за другим; у року од годину и по дана десила су се три, и то врло озбиљна: у Флоренцији, где се француски конзулат жалио да италијанска полиција није поштовала неповредност његове архиве; у Масави, где су Италијани тврдили да су после њиховог заузећа капитулације престале важити, а Французи то порицали, у Тунису, где се између Француске и Италије отворио спор око тога да ли италијанске школе потпадају под надзор туниских просветних власти. Врх свега још наступио је царински рат између Италије и Француске, услед кога је у њиховим односима дошло још до веће затегнутости. Један француско-италијански рат, о коме раније није могло бити говора, постао је сада сасвим могућан. Из Криспијевих мемоара излази јасно да је италијанска влада у лето 1889, бар за тре-

нутак, озбиљно мислила да ће Француска заратити с Италијом. Италијанска је влада наредила војне припреме и известила своје савезнике, каква јој опасност грози од Француске.

Кад би се сви француско-италијански сукоби тога доба испитали у појединостима, видело би се да су, као што то обично бива, обе стране биле криве. Италија је, без сумње, узела и сувише отсечан тон према Француској. Сигуран у Бизмарково пријатељство, Криспи је добио сувише самопоуздања; уз то је имао и незгодан, ни мало дипломатски темперамент; у своје распре с Француском уносио једну јужњачку жестину и сву напраситост једног самовољног старца (њему је било близу седамдесет година). Француска дипломатија, опет, подносила је Криспијеве насртаје рђаво; оно што би од друге државе и отрпела, од Италије није хтела да трпи: она је сматрала Италију, ако не баш као своју зависну земљу, а оно као земљу која је њен дужник, и која треба да буде према њој кротка. Код неких француских дипломата може бити постојало је још уверење да Италија не може издржати ни царински рат ни продужену дипломатску борбу с Француском, и да ће мало чвршћим држањем француским бити принуђена на предају оружја. У том би случају Француска тражила, међу условима измирења, и то, да Италија иступи из Тројног савеза, — и Тројни би савез био разорен.

Интересантно је питање, да ли је Криспи имао намеру да, насрћући на Француску, изазове један европски рат и преко воље својих савезника, Немачке и Аустрије. На ово питање, наравно, не налази се одговора у Криспијевим мемоарима. Али, кад се зна како је Кавур умео да увуче Француску у рат с Аустријом, онда не изгледа ни најмање невероватно да је и Криспи могао помишљати да Немачку увуче у рат с Француском. Срећом, Бизмарк није био Наполеон III, и није се дао увући у рат од другога.

У крајњем резултату спољашња политика Криспијева није дала много. До великог рата који се очекивао крајем осамдесетих година, није дошло. Све се свршило једним царинским ратом између Француске и Италије, у коме је Италија горе прошла, — и неколиким шумним полемикама између француске и италијанске владе поводом питања која нису била тако важна. У тој борби која се водила дипломатским нотама, у том рату на хартији, Криспи је показао леп борбени темпе-

рамент; прави сицилиански кавгација, плаховит и перфидан у исто време. Али његова борбеност није много нахудила Француској. Она се утврдила у Тунису, и Италија није поправила свој положај у Средоземном мору. Криспију на крају крајева није остало ништа друго него да продужи оно што је Манчини пре њега почео, а то је да тражи накнаду за Италију на западној обали Црвеног мора. Из Масаве он је покушао да шири италијанску колониалну област даље; улетео с много више енергије него смишљености у један рат с Абисинијом, и претрпео један страховит пораз због кога је одмах пао с владе. Али његова заслуга остаје да је био један од најјачих стубова Тројног Савеза, и да је својом личном снагом и личном куражи доста учинио да се тај савез, тако судбоносан не само за Италију него и за целу Европу, утврди и одржи.

Слободан Јовановић.

ХРВАТСКА ПИСМА.

II

Из „земље неограничених могућности", из земље парадокса, из земље бола и безбриге, продрло је у посљедњем деценију у свијет много вијести и гласова, јер се у тој земљи, збило много шта занимљива и необична, али је ономе који из даљега проматра појаве у Хрватској, а мјери их нормалним мјерилом нормалнога мозга нормалне еуропске средине, највећи дио од онога што чује неразумљиво или пак наопако и криво схвата оно што мисли да му је схватљиво.

Нећу да освјетљујем политички и економски положај Хрватске, јер је то довољно познато, али тај положај треба да непрестано има пред очима сваки онај, који жели да схвати психологију савремене Хрватске. То је психологија људи који живе у посве лажном положају, људи спутаних, који мисле да су слободни, људи који имаду баш толико да не морају умријети, пак се непрестано надају бољему, али који немају онога што би им дало да живе пуним животом. Умирање без смрти, животарење без живота. Живот који

искључује катастрофу исто тако као што и побједу, који умара и замамљује, који отупљује и нервозира.

Замислите кољеновића, који је баштинио неко имање, с њиме старе традиције, родбинства, свезе, али и старе дугове, обвезе, а уз то имаде још и туторе, који управљају његовом баштином, бринући се за себе, не дајући му згоде да се привикне сам радити и стицати, не дајући му доста да живи, али не пуштајућ га да погине. Тај човјек и јест неки титуларни газда и није газда, и јесте човјек и није. Психа таковога човјека човјека слична је од прилике психи данашње Хрватске. Часком се изгуби, часком мољака, један пут куша на добре, други пут се грози; крпа се и пробија, опија и разтрежњује, почне и не докончава, плаче и смије се, умује и лудује, не зна би ли утекао или се нагодио, жао му је оставити оно што има и хоће да то спасава, али не може да се користи с оним што је имао. Најбоље би било да ликвидира и да спаси што има у баштини још вриједна и упорабива, пак да почне посве из нова, али један пут му не да срце, други пут му не даду тутори, и проклети, мучни живот вуцара се даље.

У оваковим приликама гдје не може да се нешто суставније и на дуље вријеме прорачунато заснује и преводи, јер сваки дан са својим малим, али непосредним и неодгодивим потребама животним смета мир и мути приликама, почиње наш свијет поред сјајних дјела највеће лудости, поред најнижих одурности најлепша дјела.

Наш би положај био много јаснији и бољи кад би били изравно притиснути од туђина, као што су то угарске народности, Чеси и Пољаци у Немачкој. Овакав изравни притисак од посве видљивог, страног противника, одређује и посве јасан задатак и метод отпора. Демаркационе линије народнога и протународнога биле би за свакога видљиве. Али ми данас немамо овако оштрих контура, нас слаби и убија нианса, убија нас мноштво прелаза између народног и протународног. Неодређеност и неизразитост замућује наше друштво и наш дух. Мјешавина елемената пучких и феудалних, утјецаја романских, германских, маџарских и оријенталних, смућује мозгове и бастардира наш тип. У крајевима пограничним, као што је Истра, положај је јасан и борба је успјешна, здрава, ведра.

У Далмацији, док је био актуелан бој на живот и смрт са талијанским елементом било је исто тако, али данас кад смо на свим линијама побједници увлачи се и ондје нијанса, каос. У Хрватској, у бановини, гдје није судар директан, социјалан, нијанса је све. Утјецај Нијемца и Маџара врши се инфилтрацијом, а вође су му домаћи људи. Доживио сам више пута, да се странац, који је читао много о тешком стању нашем, дошао у Загреб, чудио што чује тако мало по улицама говорити маџарски и што су написи на дућанима хрватски, и тешко му је било доказати, да уза све то имадемо довољно разлога за стењање. И ето због тога, због те неодређености, због те националне неконтурираности, у нашем друштву постаје и наш патриотизам више територијалан и политички него националан, постаје наш национализам често пута декоративан и лиричан, а није довољно пластичан и драматичан. Меланхоличност и трпељивост доминантно је расположење бољих и народнијих елемената, а ово се скоро никада не претвара у право очајништво и прави хероизам. Очајање даје често пута у часу посљедње натеге снагу отпора која може да буде стваралачка, а хероизам даје вјеру која може да чини чудеса; али како добро нетко рече: ми Хрвати схватамо наш национализам одвећ идилички, или боље рећи буржоазно, а премало трагички.

Ове основне црте хрватске психологије очите су у народно-политичкој борби, у друштву, у литератури и умјетности. Нити је радикализам до краја радикалан, нити опортунизам; нити је идеализам наш био чист, нити реализам позитивистичан; дилентантизам је темељна црта нашег метода, црта наше изморене психе, нашега са свију страна сметенога мозга, наше неразвијене или утучене воље. Дилетантизам у политици, у економији, у науци, у литератури, у критици, у узгоју, у читавом животу. И због тога патимо и умарамо се трошећи големе суме времена и енергије у борбама, које не доносе жељених успјеха, у борбама нервозним које гутају у брзом темпу измјењиване редове генерација. Сваке треће или читврте године улази у бој по једна нова и свјежа генерација или полугенерација, али од ње остане само мало јединица или полујединица на бранику, јер све остале притегне и прогута живот, и самеље као млин у брашно, којим се редовно тутори хране.

У раније се вријеме измјењивале генерације спорије, али данас је ова измјена тако нагла и живот појединога слоја тако кратак, да се и помноме мотриоцу тешко снаћи, а и рођеном организатору још теже организовати коју овећу групу за суставнији и трајнији рад. У сама два послиједња деценија појавило се толико „генерација“, започето толико „покрета обнове“, да би и кад најпомнијега набрајања за извјесно неколико њих могао нехотећ изоставити. У два деценија барем осам нових генерација! А најстарији од најраније једна једва да улазе у четрдесету годину, док најмлађи који се већ у јавности истичу једва да су ушли у осамнаесту. А свака је „генерација“ имала своје покрете, своје критике, своје часописе и књиге! Свака је била спрам свих ранијих ако и не баш непријатељска, али свакако неповјерљива и критична. Свака је започимала из нова, а ријетко је која започето дочела. У 20 година појавило се је код нас до 50 часописа културног, социјалног и литерарног смјера, а од ових не излази данас ни десет. Оријентација је врло мучна, јер је дивергирање било управо патолошко И зато нема та читава наша савременост ни aукторитета ни организационог центра, лабилна је и без тежишта.

Мучно ми је све ово исповједити, али је то нужно рећи, нужно је то знати ономе који хоће да савремену хрватску психу и савремени менталитет хрватски схвати и да буде праведан у просуђивању ствари. Треба то знати и уважити, пак вам неће бити невјеројатном ова моја даља тврдња: да је хрватска психа изморена, али жилава, да је болна, али излијечива, да народ нити пропада, нити назадује, нити ће пропасти, и да је голема сума енергије која се у Хрватској троши, али још големија латентна резерва, која снаге непрестано обнавља, и да је јак тај организам, који тако дуго издржава подмуклу грозницу са бескрајно много малих криза, а без једне велике и одлучне кризе.

Ваља имати на уму, да је савремено национално хрватство још веома млад и непрочишћен појам, јер је оно и као појав доста младо. Млад је зато, јер је специфичко хрватски национализам узгајило истом праваштво у другој половици прошлога вијека. Национализам илираца и штросмајероваца је био претежно литераран и идеолошки, те романтично и сентиментално југословенски. Уз то је много сметало пра-

вом, модерном и радикално досљедном продубљивању нашега национализма то, што се је цијело наше народно пробуђење базирало на јуридичко-политичким теоријама права, а не на националној свијести и снази. И због тога је наша хрватска борба имала карактер процесуалан, а нипошто, или врло ријетко, карактер борбен и револуционаран, као што је то било код српскога дијела нашега народа. Одатле долази и велика, темељна разлика менталитета хрватског од менталитета српског. И још нешто: док је српски дио народа, у огромном дијелу, био кроз неколико крвавих вјекова подвргнут једном једином и једновитом утјецају, једном притиску грубе силе, која није била културна, пак се је тај дио народа могао да социјално и културно нивелизује и да се тако револуционира, дотле је хрватски дио народа, подвргнут четверим политичким властима (аустријској, угарској, млетачкој и турској) и двим јаким културним утјецајима (германском и романском), социјално и културно подијељен, био само етнички и више мање феудално-политички појам. Национално се је тај дио народа, као модерни, и баш да кажем као нови хрватски народ, почео стварати истом од илиризма даље, а данас, кад се полако и мучно наш национализам ослобађа романтичне идеологије, хисторизма и јуристераја, тек данас се он озбиљно ствара. И док је српски национализам створио све што има оздо, индуктивно, док је израстао из народне демократије, пак се тек у новије доба еуропенизира, дотле је хрватски национализам дедуктивно разбуђиван озго, од модерне интелегенције, која се освјештена идејама Хердера и Колара, трудила да спасе што се спасити дало, и да тек она пређе на демократизацију његову.

Али ако се сјетимо, да је у доба, кад је Гај почео да дјелује, било тако мало народној идеји склоних Хрвата, да су се могли на прсте пребројити, ако се сјетимо, да је анационално или антинационално племство држало у подложништву масе сељака све до године 1848, да су наши градови били по духу, а у велике и по језику и по провенијенцији пучанства њемачки и талијански, да су широке масе почеле јаче улазити у народно друштво тек прије три деценија, да је за читаво то вријеме требало водити борбу са три вањска непријатеља, јака и културна, у исти мах бранити и стицати позиције, стварати интелигенцију, будити народ и

организовати га, онда је чудо да смо данас на оном степену на којем јесмо. Од педесетак људи од прије самих 80 година формирао се је до данас народ од три мил̂уна.

Ситуација је код Срба, Бугара, Словенаца и Чеха била другачија и сретнија. Српски је дио народа, као што и бугарски народ, имао да у главном води физичку борбу са одређеним, једним, непосредним физичким зулумћаром, и за то су физичке жртве, ма и како големе биле, народ физички ослободиле, а морално освјежиле и ојачале. Словенци су били социјално хомогени, махом планински сељаци, изложени једино њемачкој сфери. Чеси, у средишту европске цивилизације, подвргнути једино Нијемству, требали су једино, да усвоје њемачки метод, па да се њиме и посве одређеним правцу окористе. Борба Срба била је претежно физичка и уродила је за рана, још прије него се Хрвати стали и будити, демократску, народну државу. Борба Словенаца је била и јесте у првом реду борба социјално-народносна, без икаквих државоправних и културних традиција и без државотворних амбиција. Борба Чеха је борба језична, народно-политичка и економска. Борба Хрвата насупрот није била ни физичка, ни изразито социјална, а тек у новије доба постаде економска. Била је то борба са унутарњим, бројним, разноврсним, неодређеним и засједним непријатељима, који су били међу нама и — у нама. И ја бих скоро казао, да је то борба у првоме реду интелектуална и морална, пак да је баш због тога тако тешка, тако умарајућа, тако депримирајућа, и да је сума утрошене енергије кроз ово 80 година голема, и ако се то не види. Али се осјећа.

Томе је тек пет деценија, што је из Загреба на силу отјерано, до тада доминантно њемачко позориште, а још пред један деценij морала је омладина да бојктује њемачки говор у друштву и на улици. Није ни један деценij што је, мучно и као странац, почела ријеч нашега језика да доминира у Осијеку. Четири су деценија од националног освјештења Далмације, три од почетака хрватског препорода у Истри. А ето неколико података о страним елементима који и данас ометају нашу националну консолидацију и кристализацију. У Хрватској и Славонији имаде данас 70 мађарских школа са 12 000 полазника, и 28 њемачких са 4.500 полазника. У Хрватској, Славонији, Босни, Херцеговини, Далмацији, на Ријеци и Истри, излази данас, — не убројив српске, ћирилицом штам-

пане — поред 230 (обло) хрватских часописа, 20 њемачких, 7 талијанских и 2 мађарска. Поред 12 хрватских дневника, 8 њемачких, 2 талијанска и 1 мађарски. Домаћи и вањски туђим језицима писани дневница шире се у тим крајевима у неједнаком броју примјерака, као и хрватски. У Приморју се талијанске, а у горњим крајевима њемачке књиге читају барем толико, колико и хрватске. У Загребу имаде од 480 трговачких фирма, које гласе на име, 240 са нехрватским, германским, романским или мађарским обитељским именом. Од 1540 обртника и трговаца (мањих) имаде их 750 туђе име. Код 34 обртне струке претежна су туђа, а само код 23 хрватска имена. Код свих бољих и уноснијих струка претежу туђа имена. Од 175 одвјетника, лијечника и фармациста носе 24 туђе име. Између 380 наставника имаде их 176 туђе име, а од 330 владиних чиновника 120. Не кажем, да су ови људи са туђим именима сами странци, јер су већином аклиматизирани, али сам ове бројке донио за то, да се види колико је јак и упливан у самом Загребу елеменат стране провенијенције и стране обитељске и културне традиције.

Да се види како је наш народни организам грдно атакиран и угрожаван од стране школоване интелигенције непријатељских народа, изнети ћу и ово: у аустријској половици монаркије је долазило 1900 године на 100 000 душа 87·11 њемачких универзитетлија, 32·45 словеначких, 46·81 хрватско-српских, 71·79 талијанских. У јужним покрајинама (Штајерска, Корушка, Крањска, Трст, Горичка, Истра, Далмација) било је 1905/6 њемачких средњошколаца 51 530, талијанских 4.083, словеначких 3.345 (дакле 17 пута мање него њемачких) и 1722 хрватско-српска (3 пут мање него талијанских, а 34 пут мање него њемачких). У Далмацији, где је Талијана само око 3% пучанства, дају они 30% средњошколскога ђаштва.

Ово мало тешких бројки нека даде слику само једнога дијела интелектуалног и социјалног притиска што га врши туђи елеменат на наш свијет. Споменемо ли се пак свих оних економских, социјалних, политичких утјецаја и свег оног каоса традиција, појмова и метода о којима сам набацио мало прије ријеч, увиђет ћемо, да хрватска борба фатално бива непрекидном унутарњом борбом интелектуалном и моралном, борбом која се може да назове и перманентном кризом. Хрватство није тек идеја, није то тек једна политика, чак ни

један сами проблем, него је то читави један скуп проблема, и сваки коју јест Хрват, или каже да је, или хоће да буде, мора да те проблеме било како, бар за себе, ријеши. Ту и јесте извор различности у рјешавањима, неизвјесности у духовима, неодређеностима и неконтурираности у хрватству као типусу и многим слабостима у Хрватству као нацији. Проблем је компилициран и мало га тко који се не измори рјешавајући га, и због тога огроман дио наших људи пушта узгоју, традицији, инстинктима, импресијама часа, дневном животу и мијени прилика да га од случаја до случаја, с ове или оне стране, у једном или у другом правцу, рјешавају праксом.

Овако би се некако могле истумачити оне појаве површности, дилетантизма, сплина, цинизма, измородности и како да их већ окрстим, које сам фиксирао у првом писму. А ипак ме напуња вјером и у тај наш дио народа чињеница, да он крај свих ових мука и унутарњих недаћа издржава навале туђинске, да се развија и да напредује, да се одупире и да се бори, и да имаде знакова, да се срећује и спрема на веће ствари и за бољу судбину.

Милан Марјановић.

ПОСЕТА ЊЕГОШУ.[1]

Августа 1839. — Црногорска територија почиње од саме которске капије. Изван ове има једно тржиште где планинци доносе своју живину, јаја, дивљач и воће, и тиме снабдевају Котор. Јака аустријска стража стоји ту као и на самој капији. Црногорцима је допуштено да уђу у град једино у веома ограниченом броју, и то пошто при уласку оставе своје пушке, јер у свима которским сталежима постоји страх од ових дивљих и независних суседа.

Наша радозналост била је врло пробуђена слушајући разне ствари о овом чудном народу, те се зато решисмо не

[1] У *Српском Књижевном Гласнику* за 1907, књ. XVIII, стр. 440-448, 521-528, превео сам један одломак из аутобиографије енглеског дипломата сер Хенри Лејарда, у коме овај описује своје путовање на Цетиње 1839 године. Том приликом напоменуо сам да ћу дати исто тако превод из дневника његовог сапутника Едварда Л. Митфорда, доцније члана Краљевског Географског Друштва у Лондону. [Edward L. Mitford, *A Land*

само да посетимо њихову земљу, него, ако је могуће, да кроз њу прођемо за Турску: нарочито стога што нам рекоше да ниједан Енглез није прошао туда пре нас. Није било лако да надјачамо љубазна устезања нашег пријатеља Лејарда, али је било много теже да сломијемо опирање полиције. Треба знати да је аустријска влада веома саревњива на странце који хоће да опште са Црном Гором. Ми одосмо да видимо шта ће о томе рећи *Capitano del circolo* (то је једна врста војничког начелника) и нађосмо у њему врло лепо васпитаног човека, али кад затражисмо његово мишљење и његову помоћ за наш намеравани пут, он нас пресече кратко, изјавивши да нас ни по коју цену неће пустити да пређемо у Црну Гору, али у исто време понуди нам све могуће олакшице да наставимо наше путовање обичним, јужним, путем, дуж будванске обале. Кад му на то ми изнесмо наше хартије, потврђене у аустријској амбасади у Лондону, и кад му указасмо да је нама слободно проћи сваким путем куда нам је воља, он онда пронађе да нема права да нас силом задржи и покуша да нас заплаши, говорећи како су Црногорци варвари и разбојници, како се они не устежу ни од каквог злочина, како нису подложни никаквом закону, укратко, како наши животи вреде више него уживање провести један сат међу њима. „Па чак, рече он, узмимо и да избегнете жалосну судбину која вас чека, како мислите да пређете из њихове земље у Турску, кад у овом тренутку они воде један крволочан рат са Турцима из Арбаније?“ Ми нисмо могли ништа друго до да му захвалимо на његовој пријатељској опомени, али у колико су нам тешкоће и опасности за ово наше путовање изгледале веће, у толико је наша жеља да га извршимо расла све више; решимо се најзад да га предузмемо па ма шта се догодило. Овај чиновник има своја обавештења јамачно од каквог војног лица које је учествовало у походу против Црногораца, јер је врло кратко време пре нашег доласка аустријска влада начинила један лудачки покушај да их потчини, покушај који

March from England to Ceylon forty Years ago, London, 1884, свеска I, стр. 39-49; са једном литографском сликом Цетиња.] То чиним овога пута, напомињући да сам држао да треба да сачувам у преводу бизарно ломљену реченицу оригинала и његов особени речник.

На овом истом месту, прошле године, књ. XXVI, стр. 765-774, 861-873, ја сам дао један чланак о сличном предмету, о *Једној енглеској посети Његошу* из 1843, дакле четири године познијој. В. М. Ј.

се свршио њеним рођеним поразом и фактом да је аустријска војска била одбивена и да се вратила са губитцима и бешчашћем. Према томе, Аустријанци су склони да сликају своје непријатеље у најцрњим бојама. Што се тиче његове тврдње односно тешкоћа при улазу у Турску преко Црне Горе, она је почивала на сигурнијој основи, јер смо и ми сами били чули да је на граници ових двају земаља било окршаја, где је пало мртвих и где су читава села опљачкана.

Желећи да сазнамо какву ћемо врсту пријема затећи, ми отправисмо једно писмо поглавару Црне Горе преко једног од његових планинаца, рекавши ко смо ми и шта смо ми,[1] изразивши нашу жељу да посетимо његову земљу и молећи га да нам пошље кога за вођу. Сутра дан имали смо велико задовољство да примимо од њега љубазан одговор и шесторицу људи са три мазге да нас носе, јер никаква стока из равнице не може да се пење уз њихове кршевите стазе.

Августа 25 1839. — Рано изјутра попесмо се на две мазге а на трећу натоварисмо наше ствари, па се кренусмо на пут у најбољем расположењу. Горштаци су ишли пешке, наоружани дугим пушкама, пиштољима и јатаганима; они носе црвене капе са марамом или платном около њих, широке чакшире до испод колена и бео чохани огртач, извезен спреда свилом и опшивен врвцом. То су људи чврсте грађе; наш предводник, коме је било шесет година, ишао је пред нама и пео се уз стрму стену са живошћу и виткошћу дивокозе, а када је ишао уз нас занимао нас је причајући нам своје доживљаје у биткама против Француза и Аустријанаца, на талијанском језику, не баш најодабранијем, али ипак разумљивом.

Ускоро смо већ имали искуство једне ружне црте у карактеру овога народа, односно његовог поступања са женом. Судећи да су наше ствари сувише тешке за једну једину мазгу, они одвојише један део у засебан товар и додаше жени једног од наших вођа да га носи. Она је ишла дванаест часова под тим теретом, по путу који је врло ретко био раван, и потпуно без умора, док су људи носили једино своје оружје.

[1] Лејард је тада био млад свршени ђак, тек изашао са Универзитета; Митфорд је био десет година старији и провео већину времена путујући по дивљим земљама, док није најзад ушао у колонијалну службу, на Цејлону. ПРИМЕДБА ПРЕВОДИОЧЕВА.

Успон је био стрм и опасан, али мазге изгледа да су добро проучиле свој пут; оне су се паметно верале и пењале уском стазом, стављајући са највећом тачношћу своју ногу у рупе и на ивичњаке начињене у стени од оних који су пре њих прошли туда. Јахали смо без узде, и тек пошто смо се осведочили о памети ових животиња осетисмо веру у нашу безбедност: мазге су нас преносиле здраво преко стрмих врхова и дуж опасних провалија где је изгледало да нема стазе ни за гемзу. Најзад наиђосмо на сразмерно равно земљиште; путовасмо кроз предео огромних белих стена, испуцалих, наднетих и растурених свуда у хаотичном нереду, утонусмо у дивљу и мрачну букову шуму да из ње изиђемо опет међу беле стене, да се понова вратимо у букову шуму, и тако стално једно за другим. Са највиших врхова имали смо простран изглед на Скадарско Језеро и арбанаске планине које су се пружале далеко на југо-истоку у једној чаробној панорами. Доцкан по подне спустисмо се у малу, плодну котлину која личи на угашен вулкански кратер, опкољену каменим бреговима; рекоше нам да је то крај нашег путовања.

Ово место, — пошто га не смемо назвати градом, чак ни селом, — носи име Цетиња. Једине зграде у њему јесу манастир Светог Василија, један ружан блок двоспратних зграда са неком врстом звонаре; на кратком одстојању, с десне стране, налази се Поглаварева кућа, дуга четвороугална грађевина на два спрата, друга једна њој слична, и једна штала са неколико кућица растурених по малој долини: то је све што сачињава престоницу Црне Горе.

Прва ствар коју смо видели довољно нам је потврдила истину о њиховом непријатељству са Турцима. На једној ниској округлој кули на врху једне стене био је изложен један ужасан низ од четрдесет и пет људских глава набијених на копља и поцрнелих од сунца. Ова гнусна изложба била је постављена неколико стотина метара више манастира и као да је била нарочито спремљена да расхладни наш путнички ентузиазам. Пријавимо се Поглавару; он нас прими и са отменом љубазношћу пожели нам добродошлицу. Он је ванредно леп човек, врло васпитан и пријатног понашања, добро обавештен о свему и говори течно француски: *има од прилике двадесет и пет година* (he is about five and twenty years of

age)[1] и висок је седам стопа. Носи једну кратку бунду од крзна и лак турбан. Име му је Пиетро Петровић, али је обично познат под именом *Владике*, које носи као епископ грчке цркве; у свечаним приликама он облачи одело свог црквеног положаја.

Повукосмо се у обичну, али веома удобну собу, где смо имали врло добар ручак који је спремио Владичин кувар, Талијан; пили смо нарочито добро вино. — У вече нам дође Владичин секретар, један интелигентан Талијан,[2] кога је његов кнез послао да види да ли нам је што потребно; од њега сазнадосмо појединости о последњој трагедији. Рече нам да су Арбанаси били прешли црногорску границу и опљачкали неколико села; Црногорци, да би им се осветили за овај напад, послали су пре десетак дана једну чету да пробије границу и учини исту ствар у Арбанији. Изгледа да су Турци били спремни да их дочекају, јер су показали ванредно много отпора, али су најзад Црногорци победили, и ако са губитком од тринаест својих људи; посекли су крваве турске главе и вратили се у триумфу у своје планине.

Августа 26. — Јутрос нађосмо Владику у његовој библиотеци, која није нарочито обимна и састоји се из мале збирке француских и талијанских књига. Наш разговор водио се поглавито о европској политици, за коју је Владика показивао много интересовања, јер је услед мржње са аустријске стране живео тако рећи изолован у погледу информација; како аустријским поштама није било допуштено да му доносе ни писма ни новине, он је вести могао добијати врло ретко и то само обилазним путем. Смејао се кад смо му причали о страху которских власти и становништва за нашу безбедност у Црној Гори, и са индигнацијом се жалио на клевете које против њега растура Аустријска Влада, а које он не може никад да оповргне, јер су између њега и осталог света пресечене све везе. Ту скоро, поводом једне препирке око гра-

[1] Митфордовом сапутнику Лејарду чинило се да је Његош имао у то доба (1839) двадесет и седам година. (*Српски Књижевни Гласник*, 16 март 1907, стр. 445).

[2] Писац се вара о народности Владичиног секретара. То је био Димитрије Милаковић, дугогодишњи (1831-1851) секретар Његошев и књижевник.

Примедбе преводиочеве.

нице, Аустријанци су отворили непријатељства пославши у црногорске планине извесне своје трупе; али ове нису могле отићи далеко: потучене су се вратиле са тешким губитцима. Пошто нам је испричао како су његови непријатељи објавили у својим листовима і звештаје о овом сукобу који су они представили као своју победу, Владика нам је показао са великим задовољством мноштво аустријских униформа и војничког прибора задобијеног том приликом: то је најбољи одговор њиховом хвалисању.

— Разуме се, говорио је Владика, нико не може тврдити да се мој народ може мерити са дисциплинованим трупама на равном земљишту. Али какавог изгледа на победу над планинцима имају ове у њиховим рођеним неприступачним стенама, где сваки камен крије једног непријатеља и где, док се војници труде да савладају природне препреке свом напредовању, њихове редове све више проређују невидљиви али непогрешиви стрелци! Претпоставимо баш да они и продру у нашу земљу: имаће само то велико задовољство да спале неколико сламних колиба које ће се понова саградити по њиховом одласку, док ће сопственици тих колиба бити далеко изван њиховог домашаја.

Владика има у свом карактеру много више од световног владара него од духовног вође; има довољно амбиције и интелигенције да би правио значајну фигуру у негдашњим и мање сређеним временима када су свештеници у панциру ишли у рат на челу својих присталица. Ипак, он је био примио у себе извесне идеје од духа времена и потпомогнут својим секретаром трудио се да побољша стање свога народа дајући његовој деци школе и награђујући му вредноћу. Црногорци су грчки Хришћани, али је Владика истицао као доказ њихове увећане просвећености факт да се они врло мало брину о дужностима које имају према религији. Иако епископ, његови рођени принципи исто су тако распуштени, јер, говорећи о нападима својих пограничних непријатеља и о јунаштву својих поданика, он је приметио са највећом наивношћу: „*Nous autres: nous aimons la vengeance*“. Сматрао је Арбанасе за своје највеће непријатеље и желео је да дође дан када ће моћи да посети Скадарског Пашу са десет хиљада својих брђана за собом.

Обратисмо му пажњу на гнусно излагање људских глава

на округлој кули, као на ствар која се никако не слаже са нашим схватањима ратних обичаја. Владика признаде да је тако и рече да је био принуђен да то допусти, противу своје воље, да поступи по варварском обичају народа, из бојазни да не изгуби симпатије својих ратника.

Црна Гора захвата простор од три стотине талијанских квадратних миља и има 30 000 становника. Они су били потпуно независни у ово време, иако је Владика признавао да је примао помоћ од Русије, пошто је Цар био, како је он говорио, његов једини пријатељ. Образовање које има стекао је својим боравком у Петрограду, одакле је дошао 1834 године да предузме управу над својом отаџбином. Црногорци обрађују сваку стопу плодне земље коју имају; такве земље има врло мало: у долинама, поред речних обала и на обалама Скадарског Језера од кога велики део припада њима; али су они сви војници и готови да у часу пођу свуда у рат. То је једна чврста раса, и у издржљивости жена није ништа слабија од човека; они су навикнути на тешке радове и међу њима се сматра као довољан узрок да се човек разведе од жене случај да ова не буде на своме послу двадесет четири часа по порођају *(sic)*. Њихове су пратње по источњачком начину, праћене кукњавом и гребањем лица, али за тим долази гозба и пијанка.

По подне, горштаци се скупише пред Владичином кућом; вежбали су се у свакању, хрвању и гађању из пушака. Нишан је била једна мала гранчица забодена у кућни кров. Наш стари пријатељ који нас је допратио из Котора показао се као најбољи стрелац поделивши једним метком гранчицу у два дела.

Јахали смо са Владиком преко целе мале цетињске долине. Он је имао једног лепог зеленка кога је добио на поклон од Босанског Паше и показао се као одличан јахач. Његова ергела састојала се из четири коња који су били, са оним нашим мазгама, у опште једина стока у Црној Гори *(sic)*. По нашем повратку шетали смо се на месечини до неко доба ноћи; његови људи за то време тумарали су кроз мрак, или чували прилично небрижљиву и свакако непотребну стражу. После свих ових опасности којима смо били плашени у Котору, било је право уживање за нас што смо у овако добрим односима са овим страшним Поглаварем и у потпуној безбед-

ности међу његовим дивљим саплеменицима. Како смо били намерни да оставимо Цетиње рано изјутра, запитасмо Владику да ли ћемо имати каквих тешкоћа при пролазу преко турске границе услед последњих његових сукоба са Турцима. Он потврди да наше путовање није без опасности, али рече да ће нас његови људи пратити до границе и да ће нам, ако буде могуће, набавити један чамац за Скадар. Жалио је што нисмо могли дуже остати и наредио да нам се за сутра спреме мазге и да нас сачека чамац на реци која тече у Језеро. После ове ванредно интересантне посете опростисмо се од њега.

Августа 27. — Рано у зору остависмо Цетиње...

Едвард Л. Митфорд.

(С енглеског превео В. М. Ј.)

СИТНИ ПРИЛОЗИ

Један „превод“ са српскога на „илирски“.

Како су још у почетку XIX века биле велике препреке између православнога и католичког дела нашега народа, и како су поједине локалне књижевности наше стојале далеко једна од друге, најбоље се види по „преводима“ са „славанског“ и „далматинског“ на „славено-сербски“.

1793 године Стефан Рајић, учитељ „долно-осечке јуности“, прештампао је црквеном ћирилицом *Satira* Матије Рељковића, али тек пошто га је „превео“ на српски, то јесте пошто је леп народни језик славонског писца унаказио према „славено-сербском“. Исто тако, 1803, у Будиму, Георгије Михаљевић прештампао је црквеном ћирилицом књигу Вида Дошена „Аждаја седмоглава“, али „пречишћено с далматинскога језика на славено-сербски“.

Сада се може забележити један обрнут случај: да је један католички писац „преводио“ са српскога на „илирски“. Наш рационалистички писац Јован Мушкатировић штампао је 1787 године у Бечу књигу „Пріче илити по простому пословице“, прву збирку народних и других пословица у нашој источној

књижевности. Књига је имала успеха, 1807 доживела је у Будиму друго издање, а знало се, по једној забелешци у *Магазину за художество и моду* (1838, бр. 81, стр. 248) да су „ово дјело Срби вероисповеданија католическог на свом језику издали“. Ближи податци нису се знали.

Из књиге Г. Др Ивана Касумовића „Hrvatske i srpske narodne poslovice spram grčkih i rimskih poslovica i krilatica“, која је ове године прештампана из 189 и 191 „Rada“ Југославенске Академије, види се цео наслов те књиге. Наслов гласи: Proricsja i narecsenja, koja shtiuch i obderzavajuch i sam sebe svaki i druge pouzdano upravljati hoche. Sa serbskoga jezika na illyricski prevedena, nadopunjena i sloxena trudom i nastojanjem Ivana Ambrozovicha. U Peshti 1908. Иван Амброзовић је на „илирички“ са „сербског“ преводио са другога издања, из 1807.

J. C.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Око превода „Заратустре“.

(Крај)

Моје критичаре гонио је зао нагон да ме оптуже за кривицу у коју и сами не верују: да не знам немачки, односно да не знам ни толико колико они знају. Заборавивши да узму у обзир да је знање немачког језика код свакога од нас ствар која се даје контроловати и доста поуздано одмерити и утврдити, они су сами разбистрили што је, у њихову интересу, могло остати мутно: колико је и какво је *њихово* знање немачког језика. Да је мени стало да оваких разговора и објашњења, и да ми није стало до наклоности читалаца, могао бих још изближе показати како су слаби Немци ови моји критичари. Али, мени је жао и криво што сам и оволико застао на овој теми, у добу кад сваки од нас има пречег посла од дугог дискутовања. С више воље, и с више уверења да чиним нешто корисно и да доприносим чишћењу појмова у питањима која су за све нас од великог значаја, прелазим на замерке које износе моји критичари против *срйског језика* у моме преводу. Знање и незнање српског језика код српскога писца врло су релативни појмови, и кад је о томе реч, искр-

савају актуелна питања нашег књижевног језика, о којима увек вредн расправљати. Наравно да ћу, услед тога, на замерке ове врсте имати да одговарам с другог гледишта, и на други начин. —

Питање о чистоти нашег књижевног језика данас је, може се рећи, актуелније него икад од Вукових времена. Изгледа чак да је криза, у којој се наш књижевни језик од дужег времена налази, моментано најакутнија, те да ће што пре морати доћи до пречишћавања. С једне стане писци и сувише вуку сваки на своју страну, те нарушавају јединство или кваре чистоту књижевног језика, који и онако не могу бити идеални; с друге стране, неки писмени и полуписмени људи, који не знају за модерну науку о језику и неће да знају за *развитак* у језику, траже силом да књижевни језик остане у границама неких освештаних калупа, које је граматика једном за свагда фиксирала. Изгледало је неко време, кад је стара „филолошка школа" претрпела пораз у критици и на књижевном пољу, да су и ови пуританци у језику пропали са својим једностраним и ускогрудим схватањем, или да су бар устукнули пред новијим писцима, који за своје нове мисли и нове појмове требају нове речи и нове облике. Међутим, ствар као да није дотле дошла, јер још није замукао глас једнога који тражи „наследник престола" место „престонаследник", „невројетно" место „невероватно", „жарац" место „жрец", „сраг" место „строг", „месеца јунија" место „месеца јуна", а јављају се други и трећи, који траже *опит* место *искуство*, *Американин* и *Афричанин* место *Американац* и *Африканац*, *коалицијски* и *сензацијски* место *коалицијони* и *сензацијони*, и, у наше дане, чак *Кињанин* место *Кинез!* Они до душе данас и сами кажу да „не помажу правила већ живи народни осећај", али ипак зато пишу читаве књиге да би одбранили и доказали противно [1] Они се, што је најлепше, сами међу собом не слажу, и воде полемике на живот и смрт, тако да је баш у наше дане један од најкомпетентнијих судија за те ствари, један од патријараха наше књижевности, сам Ватрослав Јагић, нашао да треба да устане против тих пуриста, и тражи да не компромитују ствар за коју се боре: Чистоту књижевног језика.[2]

[1] Nikola Andrić. Branič jezika hrvatskoga. Drugo izdanje. Zagreb, 1911.

[2] Archiv für slavische Philologie, 33. Bd., S. 497 ff.: „Für die Reinheit der serbokroatischen Schriftsprache".

„Треба да смо задовољни“, каже Јагић, „ако велике масе публике која пише и чита хоће да послушају ма и најкрупније наше опомене. Због тога најтоплије препоручујем господи од струке, да својим супротним мишљењима не заводе или не доводе у неприлику најшире кругове“. Док овако говори човек који би имао највише права да пламти гневом кад се „вређа“ језик, јер је век свој провео радећи на њему, у исто доба, и скоро у исти час, јавља се и на другој страни један разборит филолог, Г. Радивој Врховац, који исто тако доказује да су данашњем стању нашег књижевног језика „много криви и они, који непосредно раде на чишћењу језика, делом што немају праве мере у својим захтевима, бавећи се узалудно око свршених процеса у развитку, а делом што се и сами не слажу у појединим питањима, те самовољно тумаче сваки на своју страну“.[1]

Могло би се мислити, да ја истичем све ове пуристама упућене оправдане прекоре зато што и сам имам да се браним од пуриста. То, међутим, није тако. Ја само хоћу да подигнем мало ниво ове полемике; а они који мени замерају у погледу српског језика, нису пуристе: моји критичари не знају ни граматике ни синтаксе нашег књижевног језика, нити знају шта је *правилно* шта *неправилно*, нити уопште знају јасно шта је књижевни језик и наука о језику. Мени је чак жао што немам посла с пуристама, с којима би овај разговор испао много озбиљнији. Јер, ја лично не само да пристајем уз речи Г. Јагића и Г. Врховца против пуриста, него делим и њихово мишљење да *треба* стати, али разложно, насупрот кварењу и изопачавању књижевног језика, да треба да се „пре свега људи од посла међусобно обавесте и споразумеју“, па да договорно среде и реше питања књижевног језика, уколико је то могућно. Ја сам, као преводилац, међу првима спреман да чујем и *послушам* добре савете тих људи од ауторитета, јер ако игде а оно код превођења Ничеова „Заратустре“, ти би ми савети били од користи.

Ничеов стил и језик тако су необични и компликовани, да стоје сасвим јединствени у немачкој књижевности. Сâм Ниче каже за свој стил, да је у највишем смислу уметнички, и да

[1] „О књижевном језику српском“, „Летопис“ Матице Српске, Књига 285. (прва свеска за год. 1912), Стр. 82—87.

„никад нико није имао да распе и утроши толико нових, нечувених, и за саму прилику створених уметничких срецтава“, као он у „Заратустри“: „пре мене, каже, није се знало, шта се може учинити с немачким језиком, — и с језиком уопште.“[1] Очевидно је, да ту задатак једног преводиоца није прост. Ја сам одма на почетку свога поговора признао: „Све и кад би се дале до краја наслутити... па срећно репродуковати све нијансе смисла, остају још једнако стил, и језик, препуни слика, и обрта, и игара речма, и кованица, и подударања у звуку и по изговору, и, речју, свакојаких бравура, које се у већини случајева не дају превести“. При овако компликовану послу, преводилац за све време има да решава проблеме који су зацело врло занимљиви за свакога ко се бави језиком. Људи који једнако имају у виду да је језик пре свега срецтво за казивање мисли, знају да је немогућно задржати језик и израз кад мисао излази из нормалног колосека, као што је то код Ничеа; бизарне мисли не сме језик упростити и начинити обичнијима. Људи који уз то знају Ничеа, и знају шта значи преводити уопште, знали би и то, да у овом случају имају посла с неким који ако језик не ствара и песнички проширује, а оно бар гледа на све могуће начине да употреби и примени оно што је ту, па ма то и не било обично у свакидањем говору и писању. Такав преводилац сме да иде до крајњих граница, па чак да који пут и застрани и претера, јер границе у језику нису увек тачно на длаку обележене; пита се, да ли је *углавном* погодио дух, да ли је умео да употреби живе снаге које су у народном језику и које језик крећу унапред. Људи који би имали и умели *то* да утврде, умели би пре свега, кад је реч о „Заратустри“, да цене моју велику борбу с Ничеовим језиком, па би тек онда донели суд да ли сам се у тој борби умео наћи, и да ли сам при превођењу био срећно инспирисан у духу нашег језика; на то би тек надовезали своје савете у појединостима.

На жалост, моји критичари нису таки људи. Они запињу за ситнице, с којима и сами нису начисто, и говоре о граматици и облицима, које нису научили; да и не помињем оно што је из чисте зле воље нетачно наведено. Тешко је дакле из њихових замерака извадити оне наводе, на којима би се

[1] „Ecce homo“, Nachgelassene Werke von Friedrich Nietzsche. Alfred Kröner Verlag, Leipzig 1911. S. 56.

дискусија дала подићи на ниво начелних питања. Пре него што се ипак задржим на неким наводима начелно, покушаћу да наведем неке као пример, колико су конфузни и некомпетентни за критиковање српскога језика ови моји критичари.

Најзабавнији су наводи они у којима ме *за исту ствар* нападају два критичара, — али *с противног гледишта.* Тако ми, на пример, један даје двојку из српског језика, што реч *жар* употребљавам као именицу мушког рода (Г. Пијаде), а други (Г. Кангрга), што је употребљавам као именицу женског рода; у ствари, ја сам је случајно употребио у оба рода, једанпут у једном, други пут у другом. Познат је појав у језику, да именице с временом мењају род, и да се у разним крајевима употребљавају у разним родовима, или да се и у истом крају, и у књижевном језику, употребљавају у два рода, особито ако има неке разлике у смислу. Ја сам именицу *жар* у обичном смислу (жеравица) употребио у женском роду, и тако пише у Вуку; а у пренесеном смислу (жар у души), употребио сам је у мушком роду, по осећању. Нисам ни први а зацело ни последњи који је тако употребио; треба се само сетити песме „Док *млађан* траје *жар*...“, или загледати у Лазу Костића. — Г. Пијаде показује толико жара за женски род именица, да ми и за реч *стид* замера што сам је употребио у мушком роду; мене би, међутим, облио стид, кад бих замерио неком нешто пре него што испитам ствар, и загледам у Вука где бих нашао да је реч *стид* мушког рода. — Исто тако, да је Г. Кангрга загледао у Вука, он ми не би замерио не само за *жар*, него ни за облике *каки*, *таки* *оваки*, јер су они исто толико српски и књижевни колико и *такав*, *какав*, *овакав*. Нашао би, даље, у речнику, да глагол *сисати* има два садашња времена *сисам* и *сишем*, па према томе и два глаголска прилога садашњег времена *сисајући* и *сишући*; за дете се каже да *сиса*, не да *сише*, па како је на месту које је у питању (Стр. 165) реч о сисању „на грудма светлости“, то је и облик који сам употребио сасвим на свом месту, а замерка Г. Кангрге сасвим неумесна.

Изгледа ми чисто да су се ови моји критичари договорили, да ми замерају за оно што сам научно из граматике и синтаксе, или запамтио из Вука, Бошковића, и других. Тако ми, на пример, Г. Кангрга уписује у грех употребу лепе речи

примисао, место *задња мисао*, за der Hintergedanke (Стр. 229), а ја сам њу нарочито запамтио из Бошковића (в. „Скупљени Списи“, I, 216), и могу само да је препоручим. Долуше мој критичар као да и не слути шта ова реч значи, јер је меће у погрешке за немачки језик! Исто тако, могао је Г. Кангрга дознати из народних песама и из Бошковића, да облик *најволе* (Стр. 170) није погрешан; Бошковић (ibid. Стр. 89):

> *волети* не значи *љубити*, *миловати* итд. него поређено (компаративно), *већма волети*; говори се и *најволети*: „Ја бих бурму *највољела*“.

Исто тако могао је Г. Кангрга, и у Бошковићу и иначе, наћи, кад већ нема осећања зато, да се обична присвојна заменица *првог* и *другог* лица употребљава кад се односи на подмет реченични, *ако је на њој нагласак*. Кад ја кажем, на пример (Стр. 62): „Али заклињем те *мојом* љубављу и надом: не одбацуј од себе своју љубав и наду!“, онда је то добро употребљено, и Г. Кангрги бих препоручио, да на свих оних „више од тридесет места“ скупа са „обратним случајевима“, које ми онако без даљег разговора ставља на рачун пасиве, простудира употребу заменице *свој*. — Г. Талетов ређа читав низ навода, у којима је замерка моме српском језику *шести падеж* без предлога: *сарадником Вагнеровим*; *држао се позваним*; *разбојником мора постати*; *сматрајући га најфаталнијом лажју, и обманом, и једном бесмртном мрљом човечанства* итд.. Све ове наводе трпа Г. Талетов у рубрику „провинцијализми и неологизми“, заједно с изразима *крет*, *славље*, *усхит*, *казан*, итд.. Ја верујем да ухо Г. Талетова није навикло на употребу шестог падежа без предлога: али, да ли је ухо Г. Талетова доста велик авторитет кад му стоје насупрот: наше народне песме, Даничићево и Вуково Свето Писмо, и Бошковићева апотеоза шестом падежу без предлога, ова последња заједно с препоруком да шести падеж треба што више употребљавати, јер се иначе „нашем, облицима изобилном, једром, лепом језику наноси квар“ (в. „Скупљени Списи“ I, 139—154)? Ја ћу се ипак и даље држати оваких „провинцијализама и неологизама“. — У другу једну рубрику сложио је Г. Талетов *германизме:* „твоја је душа жедна звезда̂“, „они лају од радости у своме подруму“, „шта је стало до другог живота“, „не имајте много вере“, „превисоко“, „пре-

далеко“, „премного“ итд.! Овде је опет неко конфузан: или теорија књижевности или Г. Талетов. — Пијаде, у свом „Потуку I“, издвојио је и поновио десет замерака моме српском језику, до којих му је дакле нарочито стало. Међу овима су: назив *звери* (Стр. 27, „мудре звери“) за *орла* и *змију*, *на Ничеову језику* (реч *животиња* на овом месту и сувише је обична и општа); затим, *живинче* (Стр. 79, за пса, Gethier); *очи се унезверише* (Стр. 19); *лавји* место *лавов* (ваљда место *лављи*, јер *лавов* је посесивно) итд.; понешто ће још доћи на ред.

Кад одбијем чисто незнање и необавештеност ових мојих критичара, па прегледам још једаред све њихове замерке моме српском језику, још увек не знам с којег бих се гледишта имао бранити. Да ли хоће *они* да су пуристе, или пребацују *мени* да сам пуриста? У ствари, они не знају ни сами, у коме правцу ја, по њихову мишљењу, не знам српски, него наводе примере на срећу, на своју злу срећу, и од ока, од свог неизвежбаног ока. Често и не виде шта стоји у тексту, него кажу нешто друго па то побијају. Ако виде, па хотимично на мене наваљују, утолико су већи грешници.

Г. Кангрга, на пример, бележи ми међу грешке и ово: „*са Ниче* (место са Ничеом)“. Да мењам име Ниче као обичну именицу, види се на свакој страни мога предговора; чак сам, међу штампарским грешкама, замолио да се на натписној страни исправи *Ничеа* место *Ниче-а*. Остаје дакле само да се мисли, да је Г. Кангрга хтео да каже, како не знам да предлог *са* иде са шестим падежом, него га мећем уз први падеж (исто као кад бих рекао: *са Г. Кангрга*, *са Пера* и т. сл.)! Међутим, шта је у ствари! —: На оном месту (Стр. XXVIII), фраза је елиптична, и мисао се само онако може тачно изразити, ако не ће да се описује; „синоним са *Ниче*“ значи „синоним *са речју Ниче*, *са појмом Ниче*“, а не „са Ничеом“, са *личношћу* Ничеовом, како иште Г. Кангрга. —

Други пут опет не виде, или не ће да виде, шта стоји у *Ничеову* тексту, и проглашују бесмислицом оно што је верно и тачно преведено из Ничеа, само је мисао понеки пут бизарна па и речи изгледају парадоксне и чудне — чему, наравно, нисам ја крив. Кад Ниче каже „barfuss bis zum Halse“, морам превести „*босоног* до врата“, ма колико то изгледало бесмислено. Само

што све то не мора и бити бесмислено иако *изгледа* тако на први поглед.

Код цитата: *Мој поглед пада суноврат у вис!*, Г. Кангрга кличе: „Ако ово није бесмислица, онда не знам шта је!“. Ја сам се, међутим, овде чврсто држао Ничеа и верно преводио. Место гласи (Стр. 230):

„Није вис: већ провалија је оно што је страшно!

Провалија, где поглед пада суноврат у безну а рука се диже у вис. Ту задрхће срце пред својом двоструком вољом.

Ах, пријатељи, да ли и ви погађате двоструку вољу мога срца?

У томе је ето *за мене* провалија, и опасност, што мој поглед пада суноврат у вис, а моја би рука да се држи и ослања на дубину!

Моја се воља грчевито хвата за човека, везујем се ланцима за човека, јер ме нешто носи силно у вис, ка натчовеку: онамо хоће моја друга воља“.

У оригиналу стоји прво: „— Der Abhang, wo der Blick *hinunter stürzt* und die Hand hinauf greift“; затим: „Das, das ist *mein* Abhang und meine Gefahr, dass mein Blick *in die Höhe stürzt*, und dass meine Hand sich halten und stützen möchte — an die Tiefe!“ — Јасна је овдје игра речима, у свези са мишљу; али све да и није јасна, јасно је да овде *stürzen* не може значити друго до *падати*, и то *јако падати, суноврат падати*, те ако ко хоће да нађе у свему овом бесмислицу, мора је тражити у тексту Ничеову а не у мом преводу! —

Г. Пијаде и Г. Талетов замерају ми, да сам Fliegenwedel (махалица којом се гоне мухе) превео са *мàшице* Feuerzange, и ишчуђавају се: „Ко је још *машицама* дохватао мушице, буди Бог с нама!“. Међутим, у мом преводу *нема* речи *мàшице (pl.* dim. од *мàше*, турска реч, в. у Вуку), већ има реч *мáшица (једн.*, в. мӓшити се, и мáхати) коју сам (као мâшка, мàхâљка, махâч, мáхалица) извео и начинио ради игре речи: *мáшица* за *мушице* (Стр. 76). Може се говорити о том, да ли је реч срећно скована, али се само на памет и на брзу руку може рећи да сам побркао Fliegenwedel са Feuerzange; да је ово случај, зар не бих рекао „*машице* за мушице“, те игру речима боље сачувао?

Ово су већ замерке које могу послужити и за начелну дискусију, до које ми је више стало него до доказивања мојим

критичарима да ништа не знају. Њих нарочито буне нови изрази или необични облици у моме преводу, и они их мећу на рачун мога незнања српског језика. Међутим, ја сам свесно ковао речи и стварао изразе за извесне прилике, било у невољи, зато што их у српском нема, било у уверењу да поступам у духу народног језика. Ја знам, да добар део тих нових речи и необичнијих облика неће наићи на срдачан дочек, јер ново у језику изазива редовно отпор; али то још не значи, да понешто од тог није добро и да се неће одржати. И не значи пре свега, да сам радио *из незнања*, као што хоће ови моји критичари. Да наведем неке примере које они нарочито истичу.

На страни 120 рекао сам „О Великом *Подну*". *Подне* је индеклинабилно, и тако пише у Вукову речнику; ја то признајем. И, ја сам то знао, и показао да знам: Одма у реченици непосредно пред оном која је у питању, долази реч *Подне*, и ја сам је оставио недеклиновану („и сунце његова сазнања биће у Подне"), — јер је могло бити. Али у реченици о којој је реч, *није* могло бити, без штете за ствар. За Ничеово „am grossen Mittage" нисам могао рећи „О Великом Подне", а да га описујем („То нека буде једном, кад буде Велико Подне, наша последња воља"), како би то изгледало на овом месту? Ја сам дакле *подне* деклиновао. Моје је резоновање притом могло бити отприлике ово: Ако је *подне* било за Вуково време индеклинабилно, и остало тако до данас, где стоји да мора остати то за вечита времена? Зар није и реч *дӧба* у Вуку индеклинабилно, а ко га од нас данас не мења? И зар није и близнакиња речи *подне* — *поноћ* изгубила од свог првобитног облика (*поноћи*, сложена од *по* и *ноћи*, као *подне* од *по* и *дне*, старински други падеж; в. Бошковић, „Скупљени Списи" I, 164), и изменила га у употреби? Колико се изменило у језику од Вука до данас, и колико се језик развио; невоља и потреба руше куле и градове, па ће пре или после почети и *подне* да мењају. А кад већ неко мора почети, лакше пада мени, да учиним то у преводу „Заратустре", него каком ригорозном пуристи професору у каквој научној расправи о језику!

Сличан је случај и са *грабећи лав* (Стр. 33). У

раније поменутом одговору уредништва „Српског Књижевног Гласника“ једном критичару, стоји, међу осталим, (на замерку употреби облика „продирући поглед“) и ово: „...Да нарочито у новије доба постоји тенденција да се партиципи каткад узимају у улози адјектива, то је познато многима, и није осуђено ни од кога који зна потребе и велике тешкоће нашег књижевног језика и *разуме његово развијање*“. Већ ово било би довољно да мене оправда; уз то долази још и друго. У какој расправи или стручном чланку ја ипак не бих још употребио облик „грабећи лав“. Али у тексту као што је превод „Заратустре“, држао сам да смем да одем мало унапред времену; особито кад ме је потреба нагонила. — Реч је о трима преображајима духа: како се претвара дух у камилу, и камила у лава, и лав у дете. Други преображај дешава се у најусамљенијој пустињи: „ту лавом постаје дух, слободу хоће да дограби као плен“, и „да би створио себи слободу... потребан је (у духу) лав“; „присвајати себи право на нове вредности — то је најстрашније присвајање за радни и богобојажљиви дух. Заиста вам кажем, то је за њ грабење и посао грабљиве звери“ („Ein Rauben ist es ihm und eines raubenden Thieres Sache“): „лав је потребан за тако грабење“ („des Löwen bedarf es zu diesem Raube“). Па онда прелази на трећи преображај, и пита: „Али... шта је то још што може дете а што ни лав није могао? Што то мора *грабећи лав* да се претвори још и у дете?“ („Was muss der raubende Löwe auch noch zum Kinde werden?“). Овде није *Rauben — грабеж*, како иште Г. Пијаде у свом „Потуку I“, већ именица која показује трајање радње у садашњости, и означава само радњу а не и резултат радње. Затим, „der raubende Löwe“ није „грабљив лав“, и могао сам само разрешити у „лав који граби“; па и то не би дало сасвим одређено нијансу смисла која је овде потребна: лав који граби у садашњости, т. ј. кад је наступио преображај из камиле у лава и док још није наступио даљи преображај из лава у дете. — Понуђен дакле смислом и потребом, ја сам пошао за тенденцијом која постоји, да се партиципи употребљавају у улози придева, и рекао на овом месту „грабећи лав“.

Још мање ме гризе савест за употребу партиципа прошлог времена у улози придева (као *увео цветак*, *прошло време*, или у народној песми *остарела мајка*, итд.).

Исто тако, идем свесно за тенденцијом времена, кад покушавам да пишем заједно прилоге састављене из заменица са предлогом и разних других делова речи, или и оне речи које полако већ прелазе у прилоге. Тако пишем хотимично *замном*, па и *самном;* утолико пре што се облик *мном* никад и не употребљава сам за себе. — То су већ питања правописа, дакле практичне стране писања, и ту се држим што више могу врховног начела Вукова: пиши како говориш. Ја пишем *ј* између два самогласника ако га чујем при изговору, и зато пишем *дванајст* или *дванајест*, као и *Војислав*, и *Лијон*, и *идеја* итд.; наравно да знам, да то *ј* није увек подједнако снажно и изразито, али ако се у томе иде одвише далеко, онда би се, на крају крајева, могло тврдити да се и у речи *јаје* не чује друго *ј*, па га писати без њега! — И без обзира на ово пишем наравно стално *јесам*, *јеси;* да су од Г. Кангрге наведена места очевидно штампарске грешке, и да Г. Кангрга не приказује верно ствар кад тврди да „стално“ пишем одвојено *је си*, може видети свако из свега што сам досад написао, и пре свега из самог „Заратустре“; на пр., на неколико страна пред његовим цитатом, (Стр. 83) има двапут узастопце *јеси!* — Друкче стоји са *не ћу*, *не ће* итд.. Постоји читава литература о томе, да ли треба писати заједно *не* и *хтети* у облицима садашњег времена. Вук их је писао раздвојено, и Бошковић још заступа то становиште (в. његов чланак у „Скупљеним Списима“, Св. II. Стр. 274 и д.: „О прилогу „не““). Кад сам ја „учио граматику“ у нижој гимназији, била је већина граматичара за раздвојено писање, и то ми је отуд остало, иако сам ја лично за састављање гдегод се може. У новије доба и сâм почињем писати састављено, *нећу*, *нећеш*, *неће*, па се то види већ и у „Заратустри“, при крају (Стр. 238: „Нећу“). О незнању може и овде бити говора само од стране мојих критичара. —

Ако нисам заморио читаоце довде, набрајајући им у чему све нису имали право моји критичари кад су замерали моме српском језику, не ћу злоупотребити њихово стрпљење ни ако сад преврнем лист па набројим, које су им замерке оправдане. Јер тога је врло мало. — Г. Кангрга ми је нашао на

по једном месту облике *бежући* и *звиждући* место *бежећи* и *звиждећи*; затим, „господарица“ за немачко „Herrin“, које је у српском требало превести са *господар*, јер се односи на реч *час*. Као што ми се ово у непажњи измакло, тако сам употребио на једном месту и незгодан израз *прочистити се*; само бих овде додао резерву, да не треба ни у овом правцу ићи одвише далеко па прогонити из књижевног језика сваку реч за коју се у обичном говору, на разним крајевима нашег народа, везују комични или драстични, скаредни и уопште некњижевни појмови. Ја не бих, на пр., нипошто напустио лепу реч *ноћник* (за Nachtschwärmer), као што ишту неки критичари, само зато што је у обичном говору неких крајева добила и профано значење; кад је Мажуранић могао метнути ту реч као наслов једном певању у „Смаил-аги Ченгићу“, могу је и ја мирне душе употребити, у истом смислу, у преводу „Заратустре“. Г. Кангрга има најзад право да ми замери, што сам *heftig* превео са *претио* („претила воља“, Стр. 189); ја сам заиста живео у заблуди, да *претио* значи *плах*, *брз* („Претио коњиц“, „Па оседла претила зеленка“), а сад видим у Вуку да та реч значи *угојен*, *дебео*. Теши ме, што зацело нисам једини који је тако мислио, и што ни мој критичар није био начисто, јер и овај навод не стоји међу замеркама моме српском језику него немачком, а тек није могао мислити да сам хтео да кажем „угојена воља“ за „heftiger Wille“! — Г. Пијаде признајем два своја провинцијализма: *рађе* место *радије* и *задњи пут* место *последњи пут*; осим тога, рекао сам *прежвакати* (за краву) место *преживати*, али за ово имам „олакшавајућу околност“: на стр. 71 има „*жваће и прежваће*“, да би се задржало подударање у оригиналу „kauen und wiederkäuen“. — Г. Талетов ми је, напослетку, заиста нашао један германизам, једини навод за чији препис „јамчи животом“: на Стр. XVIII. предговора рекао сам: „На јачину инспирације даје се закључити...“; сад бар знамо, да треба веровати г. Талетову само код замерака за које јамчи животом. — То је све што могу да признам, и што радо признајем, својим критичарима; од близу 400 навода, и на преко 270 страна мога текста! Читаоци нека пресуде, да ли је то толико да се може правити поређење са извесним кокама које такође нађу по зрно. Ни педесети део њихових замерака не садржи поуздан материјал, којим бих се могао користити за друго издање свога превода.

Требало би још да застанем на замеркама *стилу* у моме преводу. Али, после овог, држим да би то било и заморно и беспредметно. Г. Кангрга нема у овом погледу нарочитих замерака; Г. Пијаде ређа опет читав низ навода, у којима „са̂м он знаде кӣ је“ писао шта не ваља, јер овде сад није већ више ни подвлачио поједине ставове; Г. Талетов много говори о стилу, али тешко да би се из оног што каже могло извести шта он држи да је стил. Прозу Г. Кангрге не познајем, и не знам да ли он пише друго што осим чисто „стручних“ ствари; али се из „довољности“, „смрти која шкљоца“, „грготања“, и других његових навода даје наслутити какав је стилист Г. Кангрга. Исто тако, код Г. Пијаде види се већ по натпису критике („Потук“!), и по композицији чланка, с коликим се стилистом има посла. Најзад, Г. Талетов, који ми за „Also sprach Zarathustra“ препоручује у библијском тону „И рече Заратустра“ (на *крају* свакога одељка!), дао је такође већ у својој критици пробе свога стила („Звезда“, н. н. м. Стр. 184; „за препис јамчим животом“):

> „И, поред осећаја стила који њему недостаје, његов превод не би, у погледу смисла наравно, укупно узевши, био добар, али ипак рђав: он није дао —“
>
> И рече П. С. Талетов! —

Да дакле завршим. На питање, како сам превео Ничеова „Заратустру“, остаје још да се одговори; јер овим мојим критичарима недостају све способности за оцењивање једног превода, и уопште једног књижевног дела. Осим тога, њима је њихов субјективни осећај помутио и оно мало вида што би га могли имати у оваким стварима. Они су, можда у осећању своје рођене слабости, и у срдитој немоћи, ударили у тон који им не приличи и не припада, и којим ни најпозванији не говоре о најнепозванијима. Тај тон толико је уздигнут, да за мене не остаје више висине коју бих могао употребити према њима. Зато се нисам ни обраћао њима, него читаоцима. Наћи ће се можда неко који ће питати, како сам могао и одговарати на онаке критике. Држао сам да треба да одговорим, и, у времену откако излази овај одговор, уверио сам се да сам добро учинио што сам одговорио —: свако скоро који ме сретне, каже ми да је читао критике а не каже да је читао и мој превод. Данашњи читалац не доспева да чита

све, а ипак би хтео да има суд о свачему; треба дакле да чује и моје мишљење, да чује да оваки критичари рачунају с тим да он није читао и не ће читати саму ствар која је у питању. Ипак та необавештеност читаочева не иде тако далеко као што претпостављају, како изгледа, оваки критичари; или бар треба умети њу много вештије злоупотребити него што су то они учинили. Што се дакле мене лично тиче, ја не могу пожелети друго до оваких критика; оне нису само здрава реклама за мој превод, већ и разлог за читаоце да чвршће стану уз оног који је неправедно нападнут. Крај свег тог, мени то не изгледа главно и ја лично могао сам се уздржати од овог одговора. Али, ја не схватам ствар тако као да се само мене тиче, него гледам на њу пре свега с начелног гледишта, и зато сам се толико задржао на њој. У том правцу нека ми је допуштено да се сад, на крају, обратим којом речју и својим критичарима, и да се опростим с њима.

Последњих година било је у нас доста књижевних полемика, и међу њима доста таквих које су изазвале врло мучан утисак. Водиле се дуге распре око безначајних ситница, и улазило се у појединости док су главна питања остављана нерасправљена. Уз то, врло често побеђени су остајали на бојишту они који су заподевали кавгу и дизали грају до неба; могли би се навести класични примери за то како критичари нису били дорасли онима које су хтели критиковати. Крајње је време, да се престане с таквим полемикама, и да се извуче поука из досадашњег искуства у том погледу. Моји критичари као да ништа нису видели од свега тога. У оцењивању превода „Заратустре“ — најширег поља да на њему разигра добра хата добар критичар — они су применили најидеалнији метод „палетковања“ и закерања, са највећом могућом неспремношћу и невештином. Па и то још није доста; они су прибегавали и недопуштеним срецтвима. Њих је захватила литературна болест, од које је један део данашње наше генерације обневидео: главно је да се буде на површини, у литератури, а свеједно, по коју цену. Смели су с ума, да књижевност има значаја само као огледало живота, да за књижевником мора стајати човек од вредности, јер тек људи од вредности могу давати књижевност од вредности. Моји критичари, вама говорим: Прво треба бити човек на свом месту, па онда тек књижевник.

Критиковати значи судити; али се критикујући може и самом себи судити. Мање него ико могао је „Заратустра" улити храбрости у оваке судије, да истрају у својој намери и напишу онаке „критике"; они Ничеа, и у том правцу, потпуно нису разумели.

Милан Ћурчин.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Н. Вулић, Јован Томић као историк („Дело" за 1910 и 1911 год.). (Крај.)

Последњи чланак своје „критике" у фебруарској свесци „Дела" за 1911 год., IX по реду, Г. Вулић је почео овим речима: „Ј. Томић одговара на наше чланке! — Чудновато доиста да он сме и покушати да побије наше више него очигледне доказе о његовој ињоранцији, несолидности, неписмености итд. Али је много чудноватије како се он брани. Ми смело тврдимо да нашој научној књижевности овако монструозног одговора није још било. Та, за бога, од почетка па до краја сама неистина, ужасна конфузност, беспримерно незнање! — Не да бисмо се бранили него да бисмо Академика још боље демаскирали, ми ћемо тачку по тачку прегледати негов одговор..." И ово што је смело тврдио, уз садејство „беспримерног незнања, ужасне конфузности и неистина", он је са још више смелости „доказао"! Како је он то „доказао", показао сам горе на једном низу стварних питања, где не може бити ни домишљања нити измишљања, и где се мора оперисати само са тачним фактима.

Полазећи од поставке у принципу оправдане: да један професор Универзитета зна оно о чему пише и да говори истину, и од душе да у Г. Вулићу, као професору Универзитета, треба гледати правог научног радника, који зна шта је наука уопште и шта је њен задатак, и пошто тамо предаје Историју да зна шта је Историја и који су јој методи, којима се долази до истине — сваки који је прочитао горе наведене речи могао је очекивати да не у Г. Вулићу наћи зналца предмета, у његову чланку стручну критику, у његовим доказима тачна факта историјска, у његовим разлозима логике, у ње-

говим тврђењима истине, а у крајњој сврси његове „критике“ жудње за научном истином. Нигде више него код људи с титулом коју носи Г. Вулић очекује се с правом — кад је реч о науци — да знају оно о чему пишу и да говоре истину, јер њихов позив није да се науком баве само ради науке него и да друге уче истини и да их напајају истином. Зато, полазећи од дужности што је ти људи од науке имају пред собом и од тога како треба да је испуњавају, кад су у питању знање и исправност при тумакењу научних истина, нигде се с већим правом не би могла применити изрека „Honni svit qui mal y pense!“ као ту. Грех је чак и посумњати у њихову исправност при тумачењу научне литине!

С правом се очекивало и од Г. Вулића — који своју „критику“ потписује пуним именом и смело тврди — да ће доказати што тврди. Он, међутим, то своје обећање није испунио. Није га бар испунио онако како се то тражи од једног научног радника, од професора Универзитета. Јер факти, тачни и непобитни, које сам горе изнео, мотиви којима се Г. Вулић руководио при писању своје „критике“, методи које је употребио у том свом раду, докази што их је пружио за своја тврђења — тврде потпуно супротно оправданом гледишту, по коме се од професора Универзитета с правом тражи да зна своју научну област и да говори истину. Насупрот томе што се с правом тражи од њега, на једној страни изложени факти, а на другој мотиви, употребљени методи и измишљени докази тврде: да Г. Вулић, на жалост, не зна ни шта је наука уопште нити шта је Историја, још мање да зна Историју Српског Народа, а најмање она ситна питања у мојим радовима, на којима је смело хтео утврдити моју „ињоранцију, неспремност, неписменост, ужасну конфузност и беспримерно незнање“ у питањима из Историје Српског Народа! Још је горе што ти факти, мотиви, метиди и докази тврде да Г. Вулић не зна ни шта је научни рад, кад свој чланак зове критиком. Он је тим својим радом једанпут више утврдио да је *без научнога морала.*

Његово идентификовање Историје са коректорском вештином; његов захтев, по коме историчар не проучава историјске изворе да по њима упозна догађаје у прошлости и у догађајима човека и друштво, него да историчар пише Историју састављајући је из реченица буквално превођених из до-

кумената; његово непознавање принципа и елементарних појмова у Историји уопште, које је показао у разним чланцима своје „критике“, на које ћу се посебно освртати с времена на време — тврде да он, Г. Вулић, не зна шта је Историја; његово пак непознавање, не појединачних факата и ситница, него уопштених факата, који се у Историји Српског Народа јављају у континуитету или са извесним прекидима, али под истим погодбама и праћени, истим појавима — тврди да он не зна баш ту прошлости, о којој пише и где хоће мене да сможди. А кад „критичар“ индентификује научни метод историјски са својим измишљањем неистина; кад он измишља са намером која нема никакве везе с науком; кад он, на место тачних историјских факата, као доказе у историјским питањима узима те своје измишљотине; кад ти друге своје измишљотине подмеће с потворном намером; кад он изопачава истину и фалсификује доказе у исто време кад на основу својих измишљотина другоме подмеће фалсификаторство; и кад он све то чини, да би порицао истину и да би потварао на другога — тада ту не може бити речи ни о научном раднику нити о научном раду. Такав рад није критика него памфлет, а писац такве „критике“ може бити све друго само не тумач научних истина и члан највишег васпитног тела.

Таква је „критика“ универзитетског професора Г. Вулића. Ја то велим за њу не зато што бих имао нешто изгубити од ње, него зато што је она таква. Поред такве пак „критике“ ја могу само олако добити. Тек са таквом критиком могу безбрижно наставити рад на једном пољу из Историје Српског Народа, које сам сâм открио и све више га ширим; и таква критика, зато што је производ незнања и несавесности, није у стању ни ометати ме у досадашњем раду нити ме поправити, ако у том раду има чега погрешнога. Исто тако биће ми свагда лако изићи на крај са „критичарима“ — какав је овде био Г. Вулић — који су без научног морала и наоружани су најлошијим оружјем: незнањем и несавесношћу. Против њихова незнања, измишљања неистина, фалсификовања доказа и подметања, кад је реч о Историји, оружје је просто: истина и историјски факти, оно чега они немају. Зато сам смео одговарати Г. Вулићу на његове прве памфлете завијене у некакву научну, али фалсификовану, форму. Зато му и сад могу одговарати, приказујући његово незнање и несавесност у научном раду. Зато, и сутра и кад год хоће,

од миле шале, могу одговарати на такву „критику“ и њему и сваком другомњему подобном.

Са гледишта, које данас преовлађује међу истакнутијим људима од књиге, треба прећи преко памфлета и радити свој посао. То је тачно само кад су писци памфлета жутокљунци, почетници у раду, за које има времена да се поправе, чим се лате иоле озбиљнијега посла. Али то не вреди, кад памфлете пишу људи за које се тврди да су научни радници и чија је дужност да истини уче друге и да добро промере суд пре него ће га изрећи. Ту незнање треба сузбијати: а кад је још незнање праћено несавесношћу, двапут га више треба жигосати.

Тај рад треба схватити као дужност и ту дужност треба вршити без обзира што она захтева и труда и времена. Ја га тако схваћам и вршим, као што сматрам да ми је дужност поклонити се пред савесношћу, пред памећу, пред знањем и пред објективним судом правог научника и пред историјском истином, коју тај буде утврдио бољим изворима и сигурнијим фактима него што су били они којима сам ја располагао, кад сам писао своје расправе и студије из једног периода прошлости Српскога Народа, о коме Г. Вулић *нити је знао нити што сада зна*, па се зато лаћа ситница, али и ту мора да прибегава *неистинама, измишљању, фалсификовању и подметању*.

Пред таквим зналцем у овим питањима, као што је Г. Вулић, нит се поклања нити се уступа. Тек се ту остаје на свом месту и наставља се започети посао, да писац памфлета, испуњеног незнањем и несавесношћу, буде кажњен. А тај посао нити ће ме уморити нити ће ми досадити. За њ ћу имати и воље и расположења и времена.

Јов. Н. Томић

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Аутономија Маћедоније.

У Софији се почедо нешто више радити и говорити опет о бугарским пословима у Турској, а нарочито о аутономији Маћедонији. Нарочито је један део софијске штампе почео поново претресати питање о аутономној Маћедонији. Кад год се то питање покрене у софијској штампи, један део ове нападне

Србе и Србију. Органи каравелиста, стамболовиста, радослависта, а нарочито такозвана маћедонска партија, „македонствујушти“, у томе предњаче, а они су увек у том предњачили. Они су то чинили за то што су Срби, по њихову уверењу, највећи противници једне аутономне Маћедоније у коју би ушли цела два вилајета, битољски и солунски, а од косовскога казе: паланачка, кратовска, кумановска, скопаљска, кочанска, штипска, велеска, готиварска, тетовска. Срби су против аутономије, веле за то, што у области, коју Бугари произвољно зову Маћедонијом, живе само Бугари, где Срба нема; има Србомана, које је створила српска пропаганда. Одричући Србији свако право на те крајеве, засновано на историји, традицијама, етнографији, они одричу чак и право Србији на постојање. Једни, ултранационалисти, којима се може пригоаорити да су лично нерасположени према неким важним личностима у Србији, развијали су тему о деоби Србије с Аустроугарском. Они су претпотстављали и споразум с Аустро-Угарском него ли икакав заједнички рад са Србијом. Заједница Бугарске и Србије, за њих је било издајство бугарске мисли. Стојиловисте и Цанковисте су били за споразуман рад са Србијом. За њихове владавине чињени су покушаји да се ове ове земље приближе, или бар измењају мисли о такозваноме маћедонскоме проблему. Ове две партије прве су имале храбрости да загледају отворено у тај проблем, да искрено признају да Србија има права и историјски и етнографски на један добар део области коју су софијски „македонствујушти“ кругови називали Маћедонијом. Маћедонска струја је била ипак толико јака да су обе ове партије морале попустити, и до каквога споразума између две државе није могло доћи. Др. Стојилов и Др. Данев су уступали места другима на управи, али нису одступали од своје мисли о заједници са Србијом Радикалне владе у Србији биле су за споразумни рад са Бугарском. Влада Ђорђа Симића 1897 године, Др. Мих. Вујића 1901 и Николе Пашића 1904 године, чиниле су искрене покушаје за зближење с Бугарском. Остале владе и партије биле су одсудно противне таквој политици и стајале су више на становишту Краља Милана, да је Бугарска прави и најопасаији непријатељ Србије. Споразум између Русије и Аустро-Угарске из 1897 и 1903 године и сва доцнија историја, а нарочито анексија Босне и Херцеговине и проглашење

бугарске независности, дали су право присталицама српско-бугарскога зближења и рада.

Напади истога дела софијске штампе немају више ону јачину као некада, нити имају више исти значај. Трезвена Бугарска не одобрава нападе коју „Јутро“, „Дневник“, „Воља“ спремају противу Србије. Она осећа да ствари данас друкчије говоре: она не заборавља да је Турска бугарски непријатељ, а Румунија готово то исто и још пријатељ Турске. Она се сећа да је у јануару 1908 године гроф Ерентал раскинуо споразум с Русијом, да је огласио Аустро-Угарску државом, која има најпрече право да овлада балканским тржиштима, а не смеће с ума да су та тржишта и Скадар и Скопље и Солун и Битољ. Бугари су после анексије Босне и Херцеговине морали осетити да је Аустро-Угарска већ почела остваривати један део своје самосталне балканске политике. Бити окружен Турском, Румунијом, имати пред собом једну овакву аустро-угарску политику, а немати уза себе Србију, било би противно свакоме обичноме рачунању. Аутономија Маћедоније пред оваквим стањем ствари на Балкану и положајем Бугарске, мора изгледати практичноме Бугарину нешто непотребно, нешто што није сигурно, што је без велике практичне вредности, па чак шта више, као нешто из прошлости, само с историјском вредношћу. За Бугарску мора имати данас веће вредности Србија, што јача и што здравија него ли аутономна Маћедонија, него ли пријатељство с Турском и савез са Грчком, него ли чак и пријатељство и савез са дуалистичком монархмјом, изведен на најповољнијој бази. Бугарска је већ на томе путу да увиђа да је права срећа за њу што данас има Србија на Балкану. Ако хоће да погледају у стварност, ако се оставе мегаломанских маштанија и узму рачуницу у руке, и бугарски ултранационалци ће, данас сутра, то признати и рећи да и кад не би Србије било да би је требало стварати и признати јој оно на што има сигурно права у Маћедонији и Старој Србији. И они ће признати да аутономна Маћедонија не може бити више циљ бугарске политике, да је аутономија Маћедоније у данашњим приликама само једна споредна ствар. Данас није више реч о томе да ли ће се променити рђави систем управљања Маћедонијом, да ли ће се садањи турски режим заменити другим турским режимом, — који су више мање увек исти. Данас се помишља о промени статуса саме Маћедоније. Изасланици

маћедонско-једренске револуционарне организације, професор Георгов и Милетић, могли су дати у томе смислу својим најближим пријатељима око „Воље“, „Дневника“, „Јутра“, готово сасвим одређена обавештења прикупљена са њихова пута у Петрограду, Паризу, Лондону и Риму. У тим престоницама могли су запазити да су сви разочарани у режим садашњих управљача у Турској, али исто тако да су изгледи за аутономију посве рђави. Слаб одзив на митингу, који су Георгов и Милетић приредили, ту скоро у Софији, за то питање, и ако су остали организатори били с нарочитим људи обележјем (на пример Грозев, који председавао збору године 1885, на коме је донесена одлука о присаједињењу Источне Румелије Бугарској), карактеристичан су знак за расположење и мишљење данашње Софије. Разговори о аутономној Маћедонији, — који су на овоме митингу формулисани: „аутономија Маћедоније на основи руско-енглескога програма у Ревалу“ и чл. 23 Берлинског Уговора, — нису окупљали више ни оне који су се увек залагали за аутономију Маћедоније. О аутономију Маћедоније се још говори на партијским зборовима у Бугарској, аутономија Маћедоније је била програм спољне политике највећих партија бугарских; о њој ће се још говорити и мислити на њу, али може бити да ће у скоро само о њој говорити а на њу не мислити.

Инострани

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Иво Ћипико: Крај Мора. Издање Матице Српске у Дубровнику, књига 4. Дубровник 1911 стр. 5—264.

Најновија збирка приповедака Г. Ива Ћипика интересантна је за онога који историјски прати развитак његовог талента. Јер, она не представља једну етапу у томе развитку. Насупрот ранијим збиркама *(Приморске Душе, С Јадранских Обала, Са Острва)*, које приказују Ћипика у трима етапама, од којих је свака новија све то боља, збирка *Крај Мора* приказује га у свима тим уметничким етапама. Јер, у тој збирци, има приповедака које су датиране најраније (1899 године), из почетка његове приповедачке каријере; има их из средње

периоде (1903—1908), периоде када се отресао својих угледа, наивности и рогобатности у обради; има их, најзад, из последње периоде (1908—1911), периоде која казује да је, као приповедач, дао све што је било у обиму његовог приповедачког талента Г. Ћипико је дошао на свој врх и одавде, својим јасним плавим очима, може слободно да погледа око себе. Сам, на свој начин, помоћу мора, које га је највише инспирисало, и помоћу талијанске књижевности, чијем је менталитету најближи, за само петнаест година књижевне каријере, Г. Ћипико је успео да значи датум у нашој приповетци. Он, Г. Г. Борисав Станковић и Светозар Ћоровић, значе једну периоду, периоду која је еквивалентна и, у нечему и боља од периоде чији су представници били Лаза К. Лазаревић, Милован Ђ. Глишић, Светолик П. Ранковић и Јанко Веселиновић. Кроз њих, врло често, проговоре ти Стари — и у књижевности „мртви говоре" — нарочито су проговорили на почетку каријере те тројице; врло често их осетите и у најновијим њиховим периодама где су највише своји; али ипак, по својим основним особинама, сви значе нову приповедачку генерацију, као што Г. Г. Вељко Милићевић, Вељко Петровић и Милутин М. Ускоковић значе најновију која такође резултира, солидно и с мером, из прошле генерације.

И најновија збирка приповедака Г. Ива Ћипика, као и раније три, прича старе далматинске повести: тежак тежачки живот далматинског сељака; зеленаше *(Пауци)*; религиозне процесије; печалбаре који се отискују на море и у Америку; Босанце који долазе у Далмацију у печалбу; далматинске „божје људе" *(Дангуба)*; ситан бирократски живот далматинских Бивара и Пекишеа *(Писари)*; чисто локалне историје *(Стари Свети Спиридон, Дум Кеко)*, и тако даље; — и кроз и преко свега тога, широко, здраво и човечански схваћен сензуализам мужјака и женке, без кога Г. Ћипико није могао бити ни у једној приповетци. У свима тим приповеткама, сем у оним датираним из ранијих година (1900, 1901, и другим) Г. Ћипико је дао још једном доказа да су: избор предмета, распоред скупљеног материјала, начин карактерисања, вештина у стварању ситуација, опште и људско схватање личности, и тачне опсервације, — да су све те особине још једнако везане за његов приповедачки таленат. У неким од тих приповедака, у

Писарима (1900) и *Дум Кеку* (1903), недостаје размере и „одговарајућих вредности“ делова према целини, док је у *Злочину* (1910) „социјални елеменат“ нешто више наглашен него што је укусно, и романтичнији него што је то пригодно за пишчев таленат; па ипак све остале приповетке скупа, прва приповетка нарочито *(Крај Мора)*, по којој цела збирка и носи назив, имају своје луминистичке пеисаже као декор, своју љубав за морем као основно схватање, и тачно осећање људскога као главну карактеристику; — све оне особине, дакле, које су Ћипику и дале све атрибуте једнога приповедача од чисте приповедачке крви.

Оно што је карактеристично за ову збирку, карактеристично у односу на раније, то је резигнација и извесни сентиментални скептицизам који се осећа у најновијим приповеткама из 1910 и 1911 године *(Дангуба, Поход, Злочин, У Јесењем Сунцу)*. Ту своју промену нагласио је Г. Ћипико и у своме интересантном предговору који је врло карастеристичан са својих личних акцената. „Најраније од ових прича“, каже се у предговору, „писане су импресивно, нагонски, са потребом да пишем — оне су чисто моје. — Пишући их, нисам дуго размишљао, чуствовао сам и у страсти и у самилости. Сада, трагајући по њима, у души ми се буде постајале, раскидане успомене, и будећи се миришу на сретан младићски живот, и силим се да их у себи задржим, али се оне кидају од моје душе и као да стоје одјелито изван мене... А на њихово мјесто долазе јаче и дубље мисли, али злобне и опасне, јер увлачећи се у душу ми, смишљено и наметљиво питају ме: чему да живеш?“ Тај основни скептички тон, који још није дефинитиван, осећа се врло јасно у последњим његовим приповеткама. Криза „joie de vivre“, која се само наговештавала у збиркама *Са Јадранских Обала* и *Са Острва*, у најновијој збирци далеко је јаснија. Та промена основних схватања једнога писца неминовна је код свакога писца, и на њу, и ако је ранији ентузиазам за животом у Г. Ћипика био врло здрав, освежавајући и давао лепе акценте његовим делима, — и на њу, кажем, треба гледати као на једну нужну промену. Само, та промена треба да буде одређенија, дубља и разложнија, па да буде промена која ће опет значити један значајан ступањ у развитку његовог талента.

Бранко Лазаревић.

Александар Арнаутовић: *Штампарије у Србији у XIX веку*. Оснивање Државне Штампарије (1831) и њено уређење за првих десет година (1832—1842). — Први радови у Државној Штампарији — Цензура — Додатак. Издање Српске Државне Штампарије. Београд, 1912.

Ланске године, 1911, навршило се осамдесет година како је основана Државна Штампарија у Београду, прва штампарија у обновљеној Србији. Тим поводом Државна Штампарија је, у лепом издању, штампала ову књигу, која није обична споменица но један солидан рад.

Г. Арнаутовић је овај посао савесно схватио и лепо извео. Он је дао преглед свију ранијих покушаја да се оснује штампарија у Србији: покушај Доситеја Обрадовића из 1808 године, молба Српскога Народа Порти 1816 за право „школе воздвизати и науке сваке по возможности својој заводити и печатњу књиг (типографију) имати“, предлог Димитрија Давидовића 1821 да се дижу „школе и типографија“, наредбе кнеза Милана из 1826 и 1827 Михаилу Герману и Вуку Караџићу — све док није 1830 набављена „печатња“ из Русије.

21 маја 1831 штампарија је донета у Београд, 9 септембра 1831 штампан је први посао, објава са натписом *Cholera morbus*, али штампање књига почело је тек 1832. Та прва књига била је „*Српска Стихотворенија*. Сочињена од Ковачевића и Стаматовића“. 5 јануара 1834 почеле су штампати *Новине Србске*. Од тада штампарија све више развија своју делатност, развија се у највећу установу своје врсте у српском народу.

Г. Арнаутовић је употребио све што је до сада код нас писано о покретању Државне Штампарије, и то није много. Али он се послужио обилатом нештампаном грађом, која се чува у Државној Архиви у Београду, и по тим поузданим и обилним податцима он је у појединостима изнео како је Државна Штампарија основана, како је и шта је радила у почетку свога рада. Прегледајући ту грађу, Г. Арнаутовић је нашао извесне необјављене податке који, строго узев, не улазе у предмет који је радио, али који су врло добро дошли. То су делови о установи цензуре у Србији и њеном првом раду. Део о преводу Новога Завета од знатнога је интереса.

За културне и књижевне историчаре српске књига Г. А.

Арнаутовића је добро дошла. И ако писац скромно вели да је дао „само прилоге за монографију једне наше важне установе“, у ствари је то мала монографија и добра слика стварање једне од најважнијих и најранијих културних тековина нове Србије.

J. C.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Повеље Матије Нинослава“. — Г. Др. Васо Глушац штампао је у Бањалуци своју историјску расправу „Повеље Матије Нинослава бана босанскота и народност његових поданика“. (8^0, страна 77,2 факсимила повеља, 1912, 1 динар). Г. Глушац, уверен у најбољу будућност српског народа у Босни и Херцеговини, неће да износи историју Бана Нинослава и да поучава његове повеље, ради апологије Српства у Босни и Херцеговини; он у њ верује по данашњици; он хоће само да изнесе једну историјску истину и да је учини приступачном широј читалачкој публици. Г. Глушац је у томе и успео. А.

Једна популарна књига. — Српска Краљевска Академија наградила је наградом из Задужбине Димитрија Стаменковића и издала књигу Г. Живојина Дачића „Како моји живе“. Примамљиво за широке слојеве народне, у „простим причама“, популаризује писац све разумне реформе које треба народ да уведе у свој живот и преко прича шири идеје бољег културног живота. Г. Дачић се и овде показао добар познавалац прилика у нашим селима и способан културни радник.

А.

Један јубилеј. — Ове године навршило се 50 година од покретања далматинског политичког и књижевног листа „Il Nazionale“, данашњег „Народног Листм“. Уредништво је поводом те педесетогодишњице издало „Jubilarni broj Narodnog Lista, 1862—1912“, који на 111 страна свог фолиа износи своју историју и рад јавних радника у Далмацији. Пуно је интересантних података у овом јубиларном броју, који служи на част данашњим радницима на „Народном Листу“.

А.

Немачки часопис о српској књижевности. — Берлински часопис „Das literarische Echo“ доноси у свесци за 15 мај „Српско Писмо“, у којем Г. Др. Георг Адам, добар познавалац савремене југословенске књижевности, приказује српску приповетку, лирику, драму и историју књижевности. Међу приповедачима истиче Борисава Станковића („Нечиста крв“), Милутина Ускоковића („Дошљаци“) Петра Кочића („Јауци са Змијања“), Светозара Ћоровића („У часовима одмора“), Саву П. Вулетића као представника црногорске приповетке. („Наши људи“), Милана Вукасовића, Милосава Јелића и Марка Цара. Од песника Г. Адам помиње Милорада Митровића, Проку Јовкића, Лазу Костића и Алексу Шантића, чије збирке песама су изишле од 1910 године до сада. Споменувши Доситејеву Стогодишњицу, Г. Адам, затим, излаже значајније историје, књижевности и набраја критичке чланке у часописима, као што наводи и „Алманах за 1912“. Писмо је писано прегледно и с тачним познавањем наших прилика. Е.

„Тројни Савез“ — Према непознатој и необјављеној архивској грађи, аустријски историчар Едуард фон Вертхајмер ради на опсежном делу „Јулије Андраши“, из чије је прве свеске „Српски Књижевни Гласник“ донео одломке о „балканским стварима“. Друга свеске ће бити далеко интересантнија по нас, јер ће у њој бити изнесена спољна политика Аустрије, од како је она напустила политику реванша према Пруској, и сва се бацила на Балкан. Али ње још нема. Чланак „Тројни Савез“ је врло кратка скица из тог великог рада. За време руско-турског рата у Немачкој се очајно води „Kulturkampf“. Клерикалци су против Бизмарка и слобода. У Аустрији ултрамонтанци су против Андрашија. У Француској долази на владу реакционарни војвода од Брољија. Живо се ради на том да се омрази Беч и Берлин: проносе се гласови о анексији Чешке. Тад је пуштена вест и о поновном рату између Француске и Немачке, и да тобож Немачка нуди Аустрији савез против Русије у случају неутралности Аустрије. Интриге су се преле из Лондона и из папског Рима против Аустрије која је напустила клерикално становиште и стала против Папе. Радило се живо да се оснују лига католичких држава, која би запалила цео свет да би на тај начин понова васкрсла светску моћ папства. На томе је највише радио војвода Деказ. Лигу би прво образовале Француска и Шпанија под заштитом Енглеске, а да би се натерала у савез и Астрија, радило се да се завади са Петроградом и Берлином. Да би се и Русији осветили за гоњење католика у Пољској, и ту је требала да плане револуција. Баш у то време долази у Гастајн Криспи да приволи Бизмарка на савез против Француске и Аустрије. А како би то таман остварило сан католичке лиге, Бизмарк је Криспија уверавао о штетности таког са-

веза, препоручујући му савез Аустрије, Немачке и Италије као моћно средство против католичког блока. А да би га за ту сврху придобио, да би омогућио споразум помоћу Италије и Аустрије, Бизмарк је обећао Италији Арбанију, у накнаду за Босну и Херцеговину, које су биле додељене Аустрији. Почетак Тројном Савезу јесте у опасности од католичке лиге, на којој се крајем седамдесетих година неуморно радило.

Љ.

Илузија у романтизму. — У Паризу је изишла занимљива књига Г. Жакоба: „L' illusion et le désillusion dans le roman réaliste français, 1851—1890“. Писац хоће да „примени резултате модерне писхологије на књижевност“. Његова полазна тачка је у Теновој формули: „Спољни опажај јесте истинита халуцинација“. Стварност је исправљена илузија У роману је реализам, добрим делом, стварност виђена кроз дезилузију главнога лица. Француски реализам је „уметнички израз поправљања у односу према романтичким илузијама“. Место илузија које су варале дошла је стварност која је била сигурна. Реализам од 1851 и 1890 одговара одбранбеном покрету коју је створио нагон одржавања врсте. Флобер, гледајући 1871 црне зидове попаљених Тиљерија рекао је једном пријатељу: „Да се разумела моја књига „Сентиментално васпитање“, не би до тога дошло“. Теза пишчева је примамљива и духовита, али оспорена.

П.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — Председништво Академије имало је састанак 16 марта ове године: 1. Расписан је стечај за награду до 1200 динара из Задужбине Пере К. Јанковића за најбоље дело из области природних наука, или из њихове историје, методике и филозофије. Списи за ову награду подносе се Академији до 1 марта 1913 године. 2. Одређени су академици Г. Љубомир Стојановић и Др. Александар Белић да као делегати наше Академије учествују на седници Савеза Словенских Академија и учених друштава, која ће се држати 7 маја у Петрограду. 3. Примљено је к знању писмо директора Археолошког Института у Цариграду, да Институт не може у овој години послати своје изасланике који би са нашима проучили архитектуру и сликарство манастира Дечана. 4. Примљено је к знању писмо Државног Савета уз које је послао Академији ради штампања у „Годишњаку“ извештаје Г. Г. Др. Јована Цвијића, Андре Стевановића и Др. Александра Белића о утрошку одређене им помоћи из Задужбине „Велимиријанум“.

Академија Природних Наука имала је састанак 5 априла ове године: 1. Академик Г. Сава Урошевић приказао је своју

расправу „Црни Врх. Студија кристаластих шкрираца и гранита“, која ће се штампати у „Гласу“. 2. Академик Г. Др. Михаило Петровић приказао је своју расправу „Интеграли једне класе диференцијалних једначина сматрани као функције интегралне константе“. која ће се штампати у „Гласу“. 3. Дописник Г. Петар С, Павловић приказао је своју расправу „Сувоземни мекушци у Србији“, која ће се штампати као засебно издање Академије. 4. Према реферату академика Г. Др. Богдана Гавриловића штампаће се у „Гласу“ расправа Г. Др. Милутина Миланковића: „Прилог теорији математике климе“. 5. Одређен је академик Г. Јован М. Жујовић да да своје мишљење у коме Академијином издању треба штампати расправу Влад. К. Петковића: „Голт у Србији“. Р.

ЧИТУЉЕ.

Натко Нодило. — 8 маја умро је у Загребу један од најревноснијих бораца хрватско-српске народне идеје. Натко Нодило, професор загребачког универзитета у пензији. — Нодило се родио 1831 године у Спљету, где је свршио основну школу и гимназију. Универзитет је свршио у Бечу. 1860 био је професор, али га наскоро отпусте, јер је сматран „народњаком“. 1862 године почео је излазити „Il Nazionale“ са прилогом на хрватском „Narodni List“. Уређивање беше поверено Нодилу, и он се неустрашиво борио за народну будућност пет година, стварајући поколење које ће прихватити лист и његове идеје. 1869 је посланик корчуланског копара. 1874, кад се у Загребу отворио Универзитет, био је постављен за професора опште историје. Спреман, уман и слободан дух, Нодило је љубимац слушалаца. Он тада даје научне радове. 1890 године је ректор Универзитета. Поред многих радова, Нодило, је издао и манифест „Срби јесу што и Хрвати, а Хрвати што и Срби“. 1897 године, кад је уједињена српско-хрватска омладина почела издавати „Narodnu Misao“, Нодило је поздравља најтоплијом добродошлицом. У последње време, добивши пензију, он је био председник Друштва Хрватских Књижевника и вредан сарадник „Savremenika“. Е. Н.

Август Стриндберг. — 1 маја умро је у Стокхолму шведски књижевник Август Стриндберг. Он је био од оних писаца чији глас је походио све народе; један од оних који имају скоро читаво човечанство за читаоце. Борац и против себе и против друштва, једна вечна луталица, много пута већи Фауст од Гетеова Фауста, безобзирни рушилац, и старих и савремених традиција, променљив као срећа, недоследан као случај, неједнак као време, — Стриндберг је непрестано свраћао пажњу на себе и о њему се водила увек жива реч, јер је у његовој борби, његовом лутању и његовој безобзирности била изра-

жавана једна личност самосвојна и титанска. И цело његово дело јесте историја те личности која је само у последњем тренуту живота могла признати, с Библијом на грудима, да се „гаси све лично“.

Рођен 1849 у Штокхолму, Стриндберг је имао невесео дечачки и младићски живот, студирао у Упсали најпре медецину, а затим философију; био неко време учитељ народних школа; 1870 дао свој први рад драму „У Риму“, а 1872 драму „Мајстор Олф“, и 1874 године постао чиновник краљевске библиотеке. Од 1883 године до 1888 године живео је у Паризу, Швајцарској и Немачкој; од 1892 до 1897 живео је у Верлину и Аустро-Угарској, а од 1899 године у Стокхолму.

Стриндбергова дела су већином аутобиографска; она говоре о сиромаштву дечака („Син служавке“), о човеку који се бори са женом на живот и смрт („Исповести једног лудака“, „Jnferno“. „Легенде“), о ослобођеном од вере и о ономе који верује („Црвена соба“, „Црне заставе“), о становнику морске пучине који под њеним сунчаним зрацима постаје Велики Усамљени („На пучини мора“), о мистику и аскету („Усамљен“, „Витенбершки славуј“, „Каже“) И тамо где изгледа да је Стриндберг био само историчар и сликар, он је јако и очигледно унео себе. Он је три пута покушавао да нађе жену која би му дала срећан домаћи живот, и сва три пута је његов покушај свршавао разводом брака. Он је омрзао жену и у њој је видео само грубе, перверзне инстинкте, и ђак француских натуралиста, он их је у својим делу учинио тако великим и очигледним да је у томе преувеличавању ружнога код људи надмашио често и самог Емила Золу („Свадба“, „Отац“, „Другови“, „Верни“, „Госпођица Јулија“, „Самртна игра“, „Самум“). Његова дела тих преокупација, већином драмски једночини, потисла су у позадину његове песме, културно-историјске новеле, научне радове, драме из историје шведских краљева, и оцртала су Стриндберга као највећег противника Ибзена, који је толико покушавао да уздигне жену над човеком. Данас је глас Стриндберга у знаку женомрсца.

Код нас Стриндберг није никакав вршио утицај ни на духове ни на књижевности, он је за нас био доскора врло мало познат. Пре неколико година играла је у Народном Позоришту једна руска трупа његову „Госпођицу Јулију“. Тек у последње време превођено је нешто више његових радова.

Н. О.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.
Књига XXVIII, број 11. — 1 јун 1912.

ЉУБОМОРА.

(2)

Јеси ли прочитала, Десанка? Није ти ваљда било досадно? Видиш ли како сам била наивна? О, нисам више таква, ни близу. И добро ја што нисам, и жао ме што нисам. Јеси ли видела колика је моја вера у њега била? И да је он био најобичнији добар човек, веруј ми да бих и сад била срећна поред њега. О, ја умем да се мирим са судбом. А да је био човек од оних што се развијају и имају полета, могле би га моја вера и моја љубав подстаћи да се дигне високо. Како се горко сад смејем своме дневнику! Ја тада нисам довољно схватала шта остављам, али сам мислила да знам куда идем...

Па да ли сам ипак била мало срећна, макар у почетку? Не знам, Десанка, не знам. Ја сам бар веровала да сам срећна, ја сам се старала да убедим себе да сам срећна. Она срећа, о којој сам ја сањала, оно етерично биће обојено маштом, она светла срећа пуна душе и лепоте није дошла. Дошло је нешто друго, и он је говорио да је то друго срећа. И ја сам веровала. Он је био срећан, и ја сам била срећна зато што сам њега усрећила. Свом дубином своје оданости ја сам поверовала да је то срећа, да друге среће нема, и да не треба бити утописта.

То је тако трајало месец дана, па се одмах појавило оно чудовиште, она авет, која је упропастила мој живот: љубомора. Немој мислити, Десанка, да знаш шта је љубомора. Оно што смо ми звале тим именом то је само играчка. Љубомора је лудило. А ако није лудило, онда је она најгора поквареност.

Како у почетку нисмо, осим код мајке, готово нигде ишли, почела се она показивати само у ситницама. Мој муж је желео да се лепо обучем, да лепо изгледам, да мене виде и да завиде њему; али ја да видим и погледам некога, то је он сматрао за личну увреду. Пребацивао ми је да сам сувише слободна и кокетна. Кад жена има свога мужа, она не треба никога више да гледа. Ја сам се чудила, збуњивала, и опет чудила. Зар ја нешто рђаво радим? Само одговорим познаницима на поздрав. Доцније сам се сетила да је то љубомора, онаква каквом сам је ја замишљала и смејала сам се као нечему нелогичном, детињастом. Ја сам га правдала: воли ме сувише; мора и он имати какву ситну ману, не може бити савршен, и тако даље.

Али он је постајао све гори: почињао да се љути, мој смех га је раздраживао, пребацивао ми је да са играм с њим и да хоћу да га исмевам кад он пати због љубави према мени. Пати! Зашто? Ја то нисам могла да разумем никако: пати сад кад смо венчани, кад сам његова за увек, и кад га тако много волим. Нисам разумела и још сам га волела, али сам тада осетила да је у мојој души нешто напрсло, да је то срећа напрсла, и да ће полагано морати да дође катастрофа. Гонила сам то осећање, али мени мој инстинкт никад није варао: пропаст је дошла, и брзо.

Он је крио своју љубомору. И што ме је прво поразило то је да је био лажан пред светом, пред мојом мајком и чак пред мојом браћом, и желео је да и ја будем лажна. Ако смо се споречкали, он се одмах сећао да каже: „Не мораш ти то причати својима“. Ја сам ћутала, али сам зебла. Али он се бојао да га не издам и — био је и на њих љубоморан.

И добио је убрзо премештај. Сам га је тражио, кријући од нас. То ми је после признао. Можеш мислити, мила моја Десанка, с каквим сам срцем сад остављала све своје, да с тим пођем у туђ свет. Али ја сам се решила да понесем крст ако затреба, само да не пате моји и да не пати он. Пред-

ложих му да и не правимо познанства у новој вароши, већ да живимо повучено, сами. Он рече да се то не може апсолутно избећи, јер он већ тамо има познаника и мораће да ме упозна с њима, али ја, ако га волим, могу се понашати како он воли. Сузе, неисплакане сузе су ми струјале кроз тело. Зар сам се ја икад могла понашати ружно! О, јесам, требала си да видиш!

Прво нам је дошао један његов рођак. Његов рођак! Неко његов ми први пут долази у кућу. Ја сам хтела лепо да га дочекам и била сам врло љубазна. И тај добри човек отишао је врло задовољан. И ја сам остала задовољна, јер сам видела да сам се допала његовом рођаку и мислила сам да сам угодила њему. Јао — сцена! Заљубила сам се у њега. Одмах сам се заљубила у ту протуву, и ако не знам ни ко је ни шта је. Расплинула сам се од љубазности, а бар да је заслужио. Чак му и није никакав велики род. И тако даље. О, Десанка, како ме је болела та прва тако отворена увреда, како сам плакала и како сам се правдала! Ја увређена, правдала сам се. И он ми је великодушно опростио и казао ми да ме обожава и да ће полудети ако престанем да га волим. И ја сам веровала и уверавали га да само њега волим и да ћу га увек волети. И, као неки лудаци, ми смо се после свађе грлили, и ја сам плакала.

Тако су се низале сцене за сценама, тако смо падали све ниже и ниже. Зашто сам се онако љубазно смешкала на онога писара? Зашто сам онако прождирала погледом онога професора? Кад бих ја знала како они нису никакви људи, како су подлаци. Али бар бих требала да знам да треба будем скромна и да не гледам тако дрско туђе људе у очи, док мој муж пуца од муке. Ако га не волим више, треба да му кажем, па ће се одмах убити. А ја сам се заклињала и уверавала га да сам се на силу насмешила на писара, па би ми поверовао лажи. Јер он ме је у шали питао да ми није случајно муж љубоморан, а ја сам морала слагати да није. Професор је врло озбиљно питао о једној својој рођаци из мога места, да нисам могла бити неучтива да му не одговорим, ни толико сељанка, да га при томе не погледам у очи. Ако сам изгледала необично, то је само из страха, јер сам видела како ме муж сумњиво гледа и предосећала сцену.

Преклињала сам га да буде добар према мени, јер се

губим, постајем уплашена и неприродна, дршћем на сваком кораку и губим своју вољу и своју личност. Преклињала сам га да ме не води у друштва. Ја волим да седим код куће и да будем мирна. Ја страховито патим и бојим се, бојим се врло, да ако тако продужи, или ћу полудети или ћу га омрзнути. — Зашто, зашто сумњаш у мене? Зар сам се икад показала лакомисленом? Ја не желим нигде да идем, цео тај свет мени није ништа. Хајде да седимо код куће увек сами, да читамо, да разговарамо. Молим те!

Мој искрен, сузама натопљен, глас би га обично дирнуо и он би се умирио. Тада бисмо се помирили и бивали неколико дана срећни. Срећни, Десанка! Он је у страсти био луд, као и у љубомори. Између пољубаца он ми се заклињао да ће се убити ако престанем да га волим, и да ће ме убити ако га преварим! О, моје тадашње патње и моје сузе које нико није видео!

Он је био просто генијалан да пронађе разлог за нову свађу. Он ме је окривљавао, ја сам се правдала, а он није веровао. Како то боли. Волиш га и ако је луд, а он ти не верује да га волиш. А ја, јадница, још сам га волела, још сам га волела, још сам се надала познаће ме, стећи ће вере у мене. Ја сам видела да и он пати и било ме је жао. Старала сам се да то сматрам као болест и да ублажавам колико се може. Није се могло ублажити. Кад сам ја дрхтала, он је говорио да дршћем што сам крива, кад сам одлучно порицала, он је говорио да сам се већ извежбала у неваљалству. Није било човека с којим сам две речи проговорила, да он није после измислио како сам се заљубила. Па то се напослетку досади и попуцају жице стрпљења. Ја сам тада почињала да бесним и сама, и претила му да ћу га омрзнути, да ћу побећи кући. Или сам покушавала да га исмевам, или да му терам инат. Тада би се обично појављивао онај његов омиљени баук, револвер, и он би ми претио да ће се убити. Ах, а ја, будала, поверовала бих, уплашила се, порицала све, преклињала га и обећавала да волим, да само њега волим. Он је мене боље познавао, него ја њега. Ја сам тада веровала да ће се убити. О, а мој јунак био је велика, велика кукавица! Сад ја верујем да он никад још није ни откочио тај револвер. А можда и не уме да га откочи.

Он ме је познавао толико, да је знао чиме може да ме

уплаши. Али што је на тај начин хтео да сачува моју љубав, показао је да је страшна незналица. Љубав моја почела је да се гаси и преда мном је стојало само очајање. Ја сам се изгубила, ја сам угушила себе. Клонула сам одједном, као да никад нисам ни била онако весела и срећна девојка. И мој господар је то приметио и почео да се љути. Зашто сам тужна? Шта ми недостаје? Сигурно волим другога?

И то, вечито то исто, очајно мучно и очајно досадно.

Понекад се његово лудило смиравало и он је бивао добар и нежан и молио ме да му опростим. И тада сам се ја опет надала и радовала и он обећавао да ме неће више мучити. И онда би хтео да се покаже великодушан и звао ме опет у друштва. Ја сам преклињала да не идемо, а он је говорио да треба, јер му се већ све колеге смеју што је љубоморан и нигде не изводи жену. Требало је угодити некоме, и ја сам морала да попустим и да одем. И одмах, одмах после тога опет сцене.

Ја ни сад не разумем шта је и како је било у његовој души. Али сам тада мислила да је он у односу према мени просто луд. Док међутим можда он није био луд? Можда је био само неваљао? Јер ја сам после чула да је он још као младић с двема женама врло вешто варао њихове мужеве. Јао, Десанка, никад једна девојка не може да замисли до каквих дубина може да иде неваљалство! Тада ја то нисам знала, али сам врло добро опажала да је он сујетна кукавица пред светом. Сваког појединца, кад смо били сами, он је називао будалом, нитковом, сметењаком, али се врло бојао од те целине што се зове свет и старао се да сакрије своју слабост. Он се претварао и тражио је да се и ја претварам, а ја се никад нисам умела вешто претварати. И кад није био задовољан мојим понашањем, сцена ме је чекала. Он је пратио сваки мој корак и прислушкивао сваку моју реч. Он је имао два стална страха: да не уговорим с неким какав састанак, па да га обрукам пред светом; и да не одам коме његову љубомору, па да му се свет смеје. Јер заиста тај свет није имао појма да је он кукавица, који се стиди себе. Мислили су просто онако обично мало љубоморан.

О, а да су знали како ме је клеветао, да су знали како је измишљно да сам с том и том женом љубазна само стога, што има сина, или брата, или рођака, који се мени допада.

Врећајући мене, он ја врећао и клеветао и друге поштене жене. Пред његовом лудом страшћу ништа није било свето.

Зашто сам ћутала, зашто нисам вриснула, викнула на сав глас? Ах, кукавна, бедна поноситост! Нисам хтела да се понизим, да се одам да патим! Зашто? О, треба викнути, да чује цео свет, треба се ослободити, тражити ослобођења! Нашто та великодушност која штити зликовца? Нашто тај лажни понос, који пљује и врећа онај прави велики понос што се зове поштовање сама себе?

Требало је да прођу године док сам се опаметила. Ах, Десанка, цео мој живот само сцене, одвратне, прљаве сцене. Да сам била чак и неко лакомислено створење, не бих се горе испрљала него што ме је мој муж испрљао. Он је тражио по снегу трагове мојих љубазника (он није претпостављао да имам само једног!), он је проналазио на вратима неке тачке, неке договорне знаке, оптуживао ме да волим келнера, или хлебара, или бакалског момка, сваког човека кога сам једном видела. О, подле потворе! Како да га не омрзнем из све душе због њих!

Ах, колико сам пута желела тебе Десанка! Да ти се исплачем на грудима, да ти се исповедим, да иштем савета! А од тебе су долазила писма пуна уздржаних прекора срећној, себичној Даници, па онда и то престаде. Мој муж ме је подсећао некад да пишем мајци и браћи, чак и теби, али је захтевао да прочита то што сам написала. Кад бих ја затворила коверту, он би је исцепао и опет прочитао. Колико је свађе само око тога било! А писма што су долазила, он је сам узимао с поште и свако прво он читао. Он се бојао и писама. Једном ми је Бранко писао, па каже: „Сад баш дође Стојан и кад је чуо да теби пишем, лепо те поздравио“. Знаш Стојана, оног дечка што лепо црта. Јао, „какав ти је то Стојан!“... Не, не Десанка, и немогућно је све изређати, и одвратно је.

Тебе је се бојао још док смо били верени. Више пута у шали би казао да је љубоморан на тебе. А после, он се бојао да ти не утичеш на мене штетно. Називао нас је будалама, које узајамно једна другој ласкају. Једном је исцепао једно моје писмо теби. О, волела сам више да ти и не пишем! Зар смо ми икад могле помислити да се такав један подлац може умешати у наше пријатељство?

Доцније сам се и ја научила да будем мало неваљала. Неваљалство је заразно. Лагала сам га, кад сам могла лажју избећи сцене. Једна добра жена из суседства, којој сам се мало поверила, понудила ми се да ми она прима и шаље твоја писма. И ја бих то примила радо, али тада је већ била трећа година удадбе и мој је живот био тако очајан, да ме је било страх да ти се поверим. Ја сам осећала колико ћеш ти негодовати и како ћеш ме саветовати да оставим тога нечовека, а ја, Десанка, ја сам тада већ била и сама постала кукавицом. Била сам једно неенергично, нервозно, бедно створење, које није ништа умело да ради, које је умело само да плаче.

Како да допустим да дотле дође? У почетку док сам још била јака, ја сам понекад мислила да га оставим и да одем мајци и браћи. Али ја сам се надала нечему: надала сам се детету и веровала да ће оно променити из корена његов карактер, и да ћу ја опет бити срећна, двоструко срећна. Није ми било суђено да будем мати. Онда сам очајавала, а сад не. Можда би и дете било као он, а можда би га он узео сад при развођењу. Јер сад сам чула да се љубоморни лудаци не опамете ни кад добију чак и неколико деце. Има овде једна сирота госпођа која има троје деце и љубоморног мужа. И тај муж је увек проналазио да његово дете личи на некога другог човека и кињио је тиме више, него ичим другим. О, како ме је жао те добре жене, која нема куда да побегне од њега и која га ради деце трпи. Можда бих и ја морала тако да живим да сам имала дете, можда не бих имала јунаштва да га напустим? О, боље је што не постоји такво једно несрећно дете, које би морало гледати како отац прљавом ногом гази оно што њему треба да је свето.

Дакле, прво сам храбро патила, јер сам се још надала срећи. После сам га трпела, јер сам мислила да ће то временом проћи: кад мало остарим, кад поружним, он ће се смирити и опаметити. И опустила сам се и постала сам аљкава. Ништа то није помогло. Једна ми је баба причала да је њен старац био љубоморан и кад је њој било шесет годинâ. И чинило ми се да је баба врло весела што чича више није љубоморан, јер није више жив. А ја сам мислила да је љубомора мога мужа јединствена појава у свету, да тога нигде нема. Кад сам се уверила да се нађе гдегде још по који такав

тиранин, ја сам мислила да онда треба да трпимо ми које је таква судба задесила и да патимо саме, да сачувамо бар од бола нама блиске људе. И тако сам се ја клонуло предала судби и сматрала сам да је лепо од мене што се никоме не жалим.

Кажу да има и жена тако љубоморних, да и јаки људи могу да наиђу на такав пакао. О, а зашто трпе? Зашто се не ослободе? Лудо је трпети пакао због страха од скандала и од светског оговарања. Ако је љубомора лудило, онда је друштво дужно да нас ослободи од заједнице с лудаком.

Веруј ми, Десанка, да се нисам у последњем тренутку спасла, да нисам имала где да побегнем, ја бих или полудела или заиста постала неваљалом, или бих се пропила од очајања.

Било је то о Ускрсу, пете године нашега лудачког живота. Било је међу нама примирје. Његова страст била је гладна, и он је био љубазан, а ја сам, жељна мира, равнодушно примала његову љубазност. Захтевао је да идемо на једну забаву. Замерило би нам се да не идемо. И он је обећао да ћемо доћи. Равнодушно сам ишла. Кад смо се вратили, а вратили смо се рано, око поноћи, јер је мога мужа изненада заболео зуб, он ми рече да му је врло мило што сам баш онога ниткова нашла да забављам. О, а тај нитков био је сто пута паметнији и бољи од њега. То је један чевек бар двадесет година старији од мене. Кад је мога мужа позвао један старији чиновник да се нешто разговарају, ја сам остала с госпођом „тога ниткова“ и он је сматрао да треба да нам приђе. Разговарали смо се тако лепо. Он је тако паметан и добар и нежан према својој жени. И поред свега искуства, ни на памет ми није пало да мој муж чак и на њега може бити љубоморан. Чак се нисам сетила ни кад је њега изненада заболео зуб. Згадих се кад он поче да бесни. Разговор с тим човеком мало ми је повратио свести да сам и ја човек, и ја планух на ту клевету и рекох да је „нитков“ сто пута бољи од њега.

— Неваљалице, — дрекну он — ти си се сад у њега заљубила.

— Ах, Боже, Боже, докле ће се овако? — очајавала сам ја

— Признај, признај да га волиш. Немој више да ме лажеш и да ме вучеш за нос. Признај. Волиш ли га? Гадна жено!

— Не волим никога — цикнух ја — али тебе мрзим, мрзим, јер си ми живот отровао, јер си ме окружио лажју и упрљао блатом. Мрзим те како досад никог нисам умела да мрзим. Ти си ме свему рђавоме научио.

— А, сад смо се показали у правој боји. Сад признајем да си права...

О, Десанка, паде једна реч коју ја ни после толиког понижења, ни овако навикнута на сваку прљавштину, не могу да кажем, реч које се грозим и кад чујем да се каже најгорим женама. Он је мене и досад називао неваљалицом, али тако грубо, тако животињски још није. Ах, паде та прљава реч на мене у срце, као оловно зрно и уби и последњу моју илузију о животу. Ја цикнух и дигох руке, да сакријем лице од тога срама, а он заурла:

— Признајеш, уплашила си се, ухватио сам те...

И још два пута паде иста реч, да ме дотуче. Јаукнух и излетох напоље, напоље после поноћи у мрак... Саплетох се на жбун цвећа и ударих се о јабуку испред куће, потрчах по дворишту, а однекуд се неки слепи миш очеша о моје чело. Угуших јаук и потрчах на капију. Куда ћу у свет, у ноћ, у таму, у туђу варош где никог свога немам?... На капији се сударих с једним пијанцем. Осетих му задах алкохола, који се с гадостима његове душе изливао из његових уста. Он рашири руке према мени. Вриснух, па утрчах поново у двориште и сруших се близу врата у један мрачан угао. Ах, јадница, погледах у врата. Не, нема мужа, да изиђе и да ме потражи. О, проклет! Клекох на колена, па се сетих да сам веру у Бога давно заменила вером у људе. О, све су вере лажне! Мрак и самоћа, само звезде у бескрајној даљини блистају...

Ах, Десанка, где си онда била, да ме видиш, где твоје срце, да ми замери за себичност у срећи? О, стида, о, страха, о очајања! Кад помислим да сам и после тога понижења опет била жена томе подлацу, ја бих сад јаукала од стида.

Понор. Цело небо се претворило у несрећу и заклопило ме саму с њим, с њим одвратним, мрским. Али где је он? Мене је страх... А у кућу да се вратим, јао... Одвукох се до шупе и ту сам на једном пању продрхтала не знам колико вечности... Ту сам — ах, стида! — очекивала неће ли доћи муж, да ме зовне унутра, да ме моли да му опростим. Ја сам

желела да му опростим, толико сам била бедна. А знаш ли зашто није изишао, да ме тражи? Он је желео да изиђе, он се бојао да ја не начиним какав скандал и хтео је да ме врати, али се бојао да изиђе у помрчину, да га изнебуха не убије какав мој љубазник. То ми је он доцније у наступу искрености признао.

Почело је да се раздањује помало кад он изиђе с револвером, па право к мени.

— Одмах улази унутра! — заповеди.

Ја послушах.

— Где си била досад? Знаш ли да ћу те убити?

Ја му отех револвер. Изненадих се кад видех да сам јача од њега. Он се уплаши. Али је револвер био укочен и ја нисам умела да га отворим. Насмејах се и бацих га силно, да затрешта кућа.

— Господине, — рекох му — ја сутра идем својом мајци и браћи, и знајте да ћете платити ово злостављање.

— Ти си луда, ти си у грозници!... И он поче да ме умирује и да ме наговара да легнем. Заиста, ја сам била у грозници, и издавала ме је последња снага.

(Свршиће се.)

Л. Михајловић.

РОМАНТИЧНЕ ДУШЕ.

КОМЕДИЈА У ТРИ ЧИНА.

(3)

СЦЕНА ПЕТА.

Пређашњи, Страфорел.

Бергамен.

(Силазећи са зида и поздрављајући).

Ал' прво мог знанца допусти
Да представим.

Страфорел.

(Клања се).

(Исправи се чудећи' се што не види Паскиноа).

Госпо...

Бергамен.

(Показујући му Паскиноа на зиду).

Он је горе сео.

Страфорел.

(За себе).

Баш навике чудне има човек зрео.

Бергамен.

Ви, мајсторе, знате за мој план?

Страфорел.

Дабоме.

Бергамен.

Знате брзо радит'?...

Страфорел.

И ћутат' о томе.

Бергамен.

Отмица привидна, бој намештен, је ли?

Страфорел.

Тако је.

Бергамен.

Да л' би сте уздати се смели
У те људе, да га не ране? Ја њега
Волим... к'о јединца.

Страфорел.

Радим сâм пре свега.

Бергамен.

Е добро. Не сумњам све спремљено да је.

Паскино.

(Тихо Бергамену).

Упитај га само шта ће то да стаје.

Бергамен.

За отмицу, онда, шта нам тражиш, дёде?

Страфорел.

Зависи шта треба ту да се изведе.
Ја отмице разно наплатити умем,

Ал' за овај случај, како ја разумем,
И на вашем месту, рекао бих да се
Приреди једна, али — прве класе!

Бергамен.

(Задивљен).

Има, дакле, више класа?

Страфорел.

Има много!
Ја бих Вам отмицу приредити мог'о
С двојицом у црно и да буде проста,
На фијакру — то је изанђало доста; —
Отмицу на дану, или ноћу, тајну,
На колима дворским, уз опрему сјајну,
С лакејима фино чешљаним — перике
Плаћате за себе; — с немима, без вике,
Са негрима, или лоповима свима.
Па отмицу с поштом, с два коња ил' трима,
Четири, пет — број се по вољи увећа;
Отмицу берлином, — тајанственост већа; —
Отмице у џаку, смешне, пуне згоде;
Романтичне, с чамцем, ал' треба нам воде,
Млетачке, гондолом — требају лагуне; —
Па отмице са и без светлости луне.
— Те на масечини веома се цене; —
Па отмице мрачне, када муња сене,
Са гужвом, са лупом гвожђа и без мира,
С друштвом огрнутим, широких шешира.
Отмице бруталне, отмене (све једно)
Отмице уз масу буктиња — ванредно!
Отмице са маском, које класик бира,
Отмице галантне, кад музика свира,
Отмице с носиљком, — господине ово
Весело је, фино, нешто сасвим ново!

Бергамен.

(Чешући се по глави, Паскиноту).

Но, шта мислиш?

Паскино.

Дёла!

Бергамен.

Мислим није лоше
Веома им јако — мада нас тим троше —
Надражити машту!... Зато нек се сложе
Ти начини разни...

Страфорел.

Мешовито? Може.

Бергамен.

Фантастима нашим дајмо, к'о из скаске,
Носиљке, музику, буктиње и маске!

Страфорел.

(Бележећи).
Све те врсте, дакле, заступљене да су.
Уз доплату, онда, једну прву класу.

Бергамен.

Добро!

Страфорел.

Вратићу се...
(Показујући на Паскинота).
Паз'те у том часу
Врата вашег парка отшкринута да су.

Бергамен.

Биће.

Страфорел.

(Поздрављајући их).
Ја се клањам. Ту сам овог часа.
(Излазећи).
Са доплатом, дакле, једна прва класа!

СЦЕНА ШЕСТА.
Бергамен, Паскино.

Паскино.

Тај честити човек опет оде ето
Не казавши цену.

Бергамен.

Свршиће он све то.
Једно ће огњиште од сад да нас прими.

Паскино.

И један стан, опет, у вароши, зими!

Бергамен.

Дивни ће нам бити овог парка кути!

Паскино.

Кресаћемо тисе!

Бергамен.

И стазе насути!

Паскино.

А у сваком куту цвећем нам имена,
Израђена дивно, биће уплетена!

Бергамен.

Зеленило ово много тамно биће.

Паскино.

Ал' баштенске сјајне кугле све то скриће.

Бергамен.

У новом басену имаћемо риба.

Паскино.

Млаз ће шедрвана лоптицу да гиба
И баца. Хоће ли то да се оствари?

Бергамен.

Да, све наше жеље!

Паскино.

Постаћемо стари...

Бергамен.

Твојој кћери хвала.

Паскино.

И твоме гамену.

Бергамен.

Мој добри Паскино!

Паскино.

Драги Бергамену!

(Падну у наручје један другоме.)

СЦЕНА СЕДМА.

Пређашњи. Силвета, Персине.

(Улазећи нагло свако са своје стране.)

Силвета.

(Видећи свог оца како држи Бергамена.)

Ах!

Бергамен.

(Видећи Силвету, Паскиноту.)

Кћи ти!

Персине.

(Видећи оца да држи Паскинота.)

Ах!

Паскино.

(Приметив Персинеа, Бергамину.)

Син ти!

Бергамен.

(Тихо Паскинату.)

Рвимо се!

(Преобрате грљење у хрвање.)

Рито!

Паскино.

Лоло!

Силвета.

(Вукући оца за скут.)

Тата!

Персине.

(Исто тако Бергамену.)

Тата!

Бергамен.

Кући да си хит'о!

Паскино.

Он да ме увреди!

Бергамен.

За гушу ме хвата

Паскино.

Лоло!

Силвета.

Тата!

Бергамен.

Хуљо!

Персине.

Тата!!

Паскино.

Ђубре!

Силвета.

Тата!!!

(Успеју да их раздвоје.)

Персине.

(Одвајајући оца.)

Доцкан је, хајдемо!

Бергамен.

(Покушавајући да се врати.)

Беснети сам вољан!

(Персине га одводи.)

Паскино.

(Силвети.)

Кипим!

Силвета.

(Одводећи га.)

Та хладно је! Ти си костобољан.

СЦЕНА ОСМА.

(Дан се неприметно ближи крају. Позорница остаје за тренутак празна — затим у парк Паскинотов улази Страфорел са својим убојицама, музикантима и тако даље.)

Страфорел.

Једна звезда сија с неба. Дана неста.

(Намешта своје људе.)

Ево твога... твога... и твојега места.
Наш час мора бити да је близу. Она,
Бланша, јавиће се, чим јекне глас звона.
Звизнуће...

(Гледа у небо.)

Гле, месец!.. Случај изванредан!
Не губимо, дакле, ефекат ни један.

(Посматра чудновате огртаче најамника.)

Огртачи дивни, баш какви се траже.
Увите се боље: пазите на страже!

(Доносе носиљку.)

Столица у сенку.

(Баци поглед на носаче који су прип.)

Црнци! То сам знао.

(Иза кулиса.)

Зубље не унос'те док не бих знак дао.

(Позадина је црвено обојена од буктиња које остају иза дрвета; улазе музиканти.)

Музиканти? — Тамо, где сија кроз грање.

(Намести их у дно.)

Милост! Промените само још држање.
Устани! Ти седи! узми позу бољу.
К'о у Ватоовом „Концерту у пољу“.

(Оштро једном најамнику.)

Шта видим? Клати се први човек с маском?
Паз'те на држање! Инструменте часком
Удесите. Тако! Све ће добро ићи.

(Маскира се.)

СЦЕНА ДЕВЕТА.

Пређашњи. Персине.

Персине.

(Улази лагано. Док он говори стихове који су на реду, ноћ постаје тамнија, и небо се оспе звездама.)

Отац је умирен... Ја морам отићи.
Сунце је већ зашло... Мирис зо́ва лeће...
У сенкама тамним поспало је цвеће...

Страфорел.

(Тихо виолинама.)

Музика!

(Музиканти свирају тихо до свршетка чина.)

Персине.

Ја стрепим, духом сам се сроз'о.
Шта ми је?... Она ће доћи!

Страфорел.

(Музикантима).

Amoroso!

Персине.

Мој састанак први... Дрхтим, светлост трне...
Чујем шуштањ ветра као свиле црне...
Сузне су ми очи... Не види се више
Цвеће; не види се, ал' јаче мирише!
То велико дрво, једна звезда сама
Поврх њега; чујем звуке? — Пада тама.
Да, пада тама благе, слатке моћи
На плавом небу, када у самоћи
Пале се свуда у дубокој ноћи
Тихо и од реда
Безбројне звезде, док се песма тија
Рибњака старог лелуја и нија,
А светлост звезда лагано се свија
Крај месеца бледа!
Камења драгог сјаје тако мио,
Звезде, ја сам дуго ваш љубавник био
И у вече вама говорио ти'о
Посред снова плави'
Али моја песма друкчија је, када
Са умилним гласом који гуче сада,
С косицом што благо преко чела пада,
Силвета се јави!
Небеске звезде, звезде моје драге,
Ви сте тако лепе, узвишене, благе,
Али ћете пасти доле, и без снаге
Сред лепоте своје,
У плави врт овај када она крочи,
Кад јој дивне, светле сагледате очи.
Изглед ће вам завист тешку да сведочи,
Јадне звезде моје!

(Чује се звук звона у даљини).

СЦЕНА ДЕСЕТА.

Пређашњи, Силвета, затим Бергамен, Паскино.

Звони. Он ме чека.

(Чује се звиждање, Страфорел испада пред њу; буктиње се појаве).

Ах!

(Најамници је подигну и живо ставе на носиљку).

У помоћ! Јао!

Персине.

Боже!

Силвета.

Ах! Персине!

Персине.

Ту сам!

(Опкорачи зид, извуче мач, и бори се са више нападача).

Шта си стао!

Назад!

Страфорел.

(Музикантима).

Тремоло!

(Виолине изводе драмски тремоло. Нападачи беже. Страфорел театралним гласом.

То је сушти ђаво,

Тај дечко!

(Дуел Страфорел, — Персине. Страфорел се, одједном, ухвати руком за прса).

Ударац... баш у срце право!

Персине.

(Притрчи Силвети).

Силвета!

(Табло. Она је у отвореној носиљци, он клечи пред њом).

Силвета.

Спасилац мој!

Паскино.

(Долазећи нагло).

Син Бергамена!...

Спасилац?... (Персинеу).

Ево ти онда... рука њена.

Силвета и Персине.

Боже!

(Бергамен је ушао са слугама који га траже носећи буктиње).

Паскино.

(Бергамену који се појављује на зиду).

Сина твога херојски дух краси!
И, нека се узму!

Бергамен.

(Озарен).

Мржња ми се гаси.

Персине.

Сањамо л', Силвета? Говоримо тише,
Да нас шум гласа не пробуди више!...

Бергамен.

После мржње увек љубав нам се спрема.
Мир је сад углављен.

(Показујући зид).

Пиринеја нема!

Персине.

Кад ли се мој отац преобрази тако!

Силвета.

(Простосрдачно).

Ја сам рекла да ће све испасти лако.

(Док се они са Паскинотом враћају себи, Страфорел се подигао мало и пружи једну цедуљу Бергамену).

Бергамен.

(Тихо).

Какав је то папир? Ваше име туна!
Шта је то, молим вас?

Страфорел.

(Љубазно).

Малчице рачуна.

(Поново легне).

(з а в е с а).

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Сима Пандуровић.)

ГОСПОДИН ПАРАН.

Мали Жорж чучи на стази, ручицама грће песак и гради планине. Кад начини читаву пирамиду, на врху пободе кестенов лист.

Његов отац седи на гвозденој столици и очима пуним милоште нетремице гледа у њега. Он у целом маленом врту, препуном света, никог другог не види сем свога сина.

Кружном стазом, што пролази испод басена и цркве Свете Тројице и савија око зеленог круга, врве друга деца заузета својим невиним играма. Њихове дадиље, равнодушне према свему, суровим очима блену некуд у даљину, а матере, разговарајући се једна с другом, непрестано мотре на гомилу деце.

Дојкиње, две и две, носећи у наручју нешто бело, у чипкани огртачић увијено, гордо се шетају, а разнобојне траке с њихових капа лепршају се за њима. Девојчице, у кратким сукњицама и голих ногу, кад зауставе свој обруч, нешто се озбиљно разговарају, а чувар шеталишта, у зеленом мундиру, хода између ових малишана и сваки час скреће с пута, да не би чију земљану грађевину оборио, да не би стао коме на руку, једном речју да не би сметао у раду овим црвићима рода људскога.

Сунце је већ залазило за кровове кућа улице Светога Лазара и своје косе зраке расипало по овој веселој и шареној гомили. По кестеновима треперила је жућкаста светлост, а три водоскока пред главним црквеним вратима блистаху се, као да растопљено сребро избацују.

Господин Паран гледа свог сина како у прашини чучи, с љубављу прати његов рад, и рекао би устима шаље пољубац сваком и најмањем покрету Жоржовом.

Али кад погледа на црквени часовник, виде да се за читавих пет минута задоцнио. Брзо устаде, узе малишана за руку, отресе му хаљину од прашине, обриса руке и поведе га у улици Бланш. Он убрза кораке, да не би после своје жене дошао кући; а дете, које није могло тако брзо ићи, стаде подскакивати крај њега. Отац га узе у наручје, убрзавши још већма кораке, поче тешко дисати пењући се уз стрмени тротоар.

То је био човек од својих четрдесет година, већ просед, прилично дебео; он се чисто стидео свог повеликог трбуха безбрижна човека кога су прилике начиниле плашљивим.

Пре неколико година оженио се младом девојком, коју је нежно волео, а која сад с њим поступа грубо и с неке висине, као какав неограничени деспот. Непрестано га грди за све што учини, и за све што не учини, јетко му приговара за сваки и најмањи поступак његов, за његове навике, наивне забаве, укус, покрете, округлину његова трбуха, па и за тих говор.

Па ипак он је њу још волео, а нарочито је волео дете што је с њом имао, малога Жоржа, коме је било три године, и који је сад његова највећа радост и испуњава све срце његово.

Прилично имућан човек, он није имао никаквог занимања, већ је живео од двадесет хиљада годишњег прихода; а његова жена, коју је без паре узео, вечито се љутила на нерад свога мужа.

Већ стиже кући, спусти дете на први степен, обриса чело и пође уза степенице. Кад се попе на други спрат, он зазвони.

Стара служавка, његова дадиља, која га је одгајила, једна од оних служавки које постају господарице и прави тирани у породици, отвори му врата. Он забринуто упита:

— Је ли дошла госпођа?

Служавка слеже раменима:

— А кад је господин видео да госпођа дође у шест и по часова.

Њему би мало непријатно, па рече:

— Добро, добро, то ми је милије, бар ћу имати кад да се преобучем, јер ми је страшно врућина.

Служавка га љутито погледа и с презривим сажаљењем прогунђа:

— Ох, то и сама добро видим, господин се купа у зноју; господин је трчао; сигурно је и малога носио; и све само зато да пре госпође дође кући и да је чека до седам и по часова. Богме, ја се нећу журити. Ручак ће тек у осам часова бити готов; и кад се већ чека, нек' се чека; печење не сме прегорети.

Господин Паран се правио као да је не чује. Он прошапта:

— Добро, добро. Треба Жоржу умити руке, цело после подне гртао је песак. Наредите собарици да малог лепо очисти.

Он уђе у своју собу. Чим ступи унутра, закључа врата, да би био сам, сасвим сам, потпуно сам. Већ је био сад толико навикао да га нападају и грде, да се друкчије није осећао слободан, већ једино иза закључаних врата. Чак се није усуђивао ни да мисли и размишља, ако није окретањем кључа у брави био заштићен од туђих погледа и подметања. Пошто се завали у наслоњачу, да се пре преоблачења мало одмори, стаде размишљати како Јулија постаје нова опасност у кући. Она мрзи његову жену, то је очигледна ствар, а нарочито мрзи његовог друга, Пола Лимузена, који је, што је велика реткост, остао и даље негов присни пријатељ, готово члан породице, и ако му је пре био нераздвојни друг у момачком провођењу. Лимузен је био једини који је блажио и прекидао свађу између Анријете и њега; он га је бранио ватрено, па чак и оштро бранио од незаслужаних прекора, заједљивих пребацивања, од свих свакодневних мучења у његову животу.

Али ево већ шест месеци како се Јулија осмелила да непрекидно гунђа против своје госпође, да непријатељски суди о њеним поступцима. Сваки час је осуђивала и по двадесет пута на дан узвикивала: „Да сам ја на господиновом месту, не бих допустила да ме тако за нос вуку. На послетку, на послетку... шта да се ради... свак има своју нарав“.

Једном је чак била и безобразна према Анријети, која се задовољила тим што је увече мужу рекла: „Знаш шта, првом приликом кад чујем грубу реч од те девојчуре, избациђу је напоље“. Изгледало је да је она, која се ничега није бојала, мало зазирала од старе служавке; а Паран је приписивао ту благост поштовању према старој дадиљи, која је њега одгајила и склопила очи његовој матери.

Али свему је крај, тако дуже не може остати, и њега обузе неописан страх од онога што ће наступити. Шта ли ће он радити? Отпустити Јулију чинила му се тако страшна ствар, да није смео ни помислити на њу. Дати њој за право, а бити против своје жене, ни то се није могло, а неће проћи ни месец дана и односи између њих двеју постаће неиздржљиви.

Седећи тако и машући отпуштеним рукама, збуњено је

тражио какав год начин да се то заглади, али га никако није могао наћи. Он тужно прошапта: „Хвала Богу што имам Жоржа... Да ми није њега, био бих веома иесрећан“.

После му паде на ум да се посаветује с Лимузеном, па се на то и реши; али се одмах сети мржње између своје дадиље и пријатеља, и побоја се да овај не посаветује отпуштање, и поново се изгуби у размишљању и неодлучности.

Часовник изби седам. Он чисто одскочи са свог места. Седам часова, а он се још није преобукао! И збуњен, задихан свуче се, брзо се уми, нађе чисту белу кошуљу, и с таком се журбом преобуче, као дао да га у суседној одаји чекају за некакав изванредно важан посао.

Потом уђе у салон, срећан што више нема од чега стрепити.

Разгледа новине, оде и погледа на улицу, врати се и седе на канабе; у том се врата отворише и његов син уђе, умивен, очешљан, насмејана лица. Паран га дочепа у наручје и стаде страсно љубити. Прво му пољуби косу, па онда очи, образе, уста и на послетку ручице. Онда га поче бацати у вис, подижући га чак до тавана. И уморан тим напрезањем седе на столицу, метну Жоржа на колено и стаде га цупкати.

Раздрагано дете смејало се, пљескало ручицама и цикало од задовољства, а и отац се смејао и узвикивао од милине, при чему је одскакивао његов дебели трбух. Отац се више забављао него ли малишан.

Он је волео свог сина из дубине доброг срца човека утучена и мекушна, који се предао својој судбини. Он га је до лудила волео, страсно миловао, на њега је изливао сву своју стидљиву и скривену милошту, која се никад није могла испољити ни излити, чак ни у првим данима после његовог венчања, јер му се жена одмах показала хладна и без срца.

Јулија се појави на вратима бледа лица, зажарених очију и гласом који је од зла дрхтао, објави: — Господине, већ је прошло седам и по часова.

Паран погледа на часовник, и као човек који се предао својој судбини прошапта:

— Збиља, седам и по је прошло.

— А мој ручак је већ готов.

Видећи буру, он покуша да је отклони:

— Па ти си ми рекла, кад сам дошао, да ћеш га тек до осам часова зготовити?

— До осам часова!... Ви то извесно озбиљно не мислите! Нећете ваљда сад маломе у осам часова ручак давати! Ја сам то тек онако рекла. Али детету би се покварио стомак, кад би у осам часова јело. Ох! тешко би њему било кад не би никог другог имао сем своје матере! Много се она стара о свом детету! Ах! красна ми је то мати! Зар то није жалосно кад и таквих матера има!

Паран уздрхта од очајања и осети да треба једним махом зауставити свађу, која је претила да се разбукти.

— Забрањујем ти, Јулија, да тако говориш о својој госпођи! Разумеш ли ме, је ли? У будуће немој се заборављати!

Стара дадиља се зграну од изненађења, окрете се и изиђе залупивши врата тако бесно да кристали на лустеру зазвечаше. Неколико секунада чуло се као неко слабо, нејасно звоњење невидљивих звонцади, које затрепери по мирном ваздуху у салону.

Жорж, у први мах изненађен, стаде весело пљескати ручицама, онда надува образчиће и што више могаше викну „бум“, да покаже како су врата треснула.

Отац му стаде причати гатке, али, обузет другим мислима, сваки час је губио ток приче, а малишан, не разумевајући ништа, разрогачених очију, зачуђено га је гледао.

Паран не скидаше очију са часовника. Чинило му се да види како се сказаљка помиче. Хтео би да заустави сахат, да учини време непокретним дотле док му жена не дође. Он се није љутио на Анријету што се задоцнила, али га је обузимао страх; бојао се ње и Јулије; стрепио је од свега што би се могло десити. Само још десет минута задоцњења било би довољно да изазове страховиту несрећу, препирку, грубу свађу, о чему се он није усуђивао ни помислити. Сама помисао на свађу, дреку, грубе увреде, које као бомбе по ваздуху падају; па онда на две жене како се устремиле једна на другу и очима се прождирући бацају једна другој у лице увредљиве речи, доводила га је до очајања; срце му је лупало, уста се сушила, као да при најјачој припеци маршира, и постајао је тако немоћан, да се као мокра крпа скљока и није кадар ни своје дете подићи, нити га на колену цупкати.

Осам часова изби; врата се отворише, и Јулија се опет

појави. Више није била очајна, на лицу јој се огледала пакосна, хладна и много опаснија одлука.

— Господине, отпоче она, ја сам вашу мамицу до последњег њеног часа дворила, вас сам од мале малоће па до данас пазила и чувала. Мислим да с правом могу рећи да сам одана вашој породици,

Она застаде и очекиваше одговор.

Паран промуца: — Разуме се, моја добра Јулија.

Она настави: — Ви добро знате да ја никад ништа нисам радила да бих се новаца награбила, већ једино за вашу љубав; никад вас нисам поткрадала ни лагала; никад вам нисам дала повода да ми и најмањи приговор учините.

— То је истина, моја добра Јулија.

— Кад је тако, господине, морам вам рећи да ово неможе дуже трајати. Само вама за љубав нисам досад ништа говорила; оставила сам вас да живите у заблуди, али ово је већ превршило сваку меру, суседи вас и сувише исмевају; зато вам на крају крајева морам све казати, и ако ми није у нарави да речи проносим. Што госпођа долази кући кад јој на ум падне, то је зато што она чини одвратне ствари.

Он, ништа не разумевајући, дође у велику забуну, и једва промуца:

— Ћути... знаш да сам ти забранио...

Она му прекиде реч и с непокољебљивом одлучношћу настави:

— Не, господине, сад треба све да вам кажем. Одавно је госпођа згрешила са господином Лимузеном. Ја сам их више од двадесет пута својим рођеним очима видела како се љубе. Ох! да је господин Лимузен био богат, не би госпођа пошла за господина Парана. Ако се само господин сети на какав је начин удешена његова женидба, потпуно ће ствар разумети.

Паран, блед као смрт, скочи и стаде муцати: — Умукни... умукни... иначе...

Она продужи: — А не; хоћу све да вам кажем. Госпођа се из рачуна за господина удала, и од првог га дана варала. Они су се међу собом договорали, то је јасно као сунце. Треба само мало мућнути главом, па да се одмах погоди. И како госпођа није била задовољна што се за господина удала, она му је створила и сувише паклен живот, тако паклен, да

ми се срце од жалости цепало гледајући шта се ради.

Он стиште песнице, крочи двапут, непрестано муцајући: „Умукни... умукни!...“, јер не умеде ништа друго да одговори.

Стара дадиља не узмаче; видело се да се на све решила.

Али Жорж, у почетку збуњен, а после преплашен од љутитих речи, удари у врисак. Он је стајао иза оца, и искривљена лица, отворених уста драо се што га грло доноси.

Дрека његова синчића баци у очајање Парана, испуни га суровошћу и храброшћу. Он подигнутих песница јурну на Јулију, готов да је премлати, и стаде га дрека: „Ах, несрећо једна, дете ћеш ми упропастити“. Већ је се дотаче. Она му добаци у лице:

— Може ме господин и тући, ако хоће; може тући мене, која сам га одгајила, али то неће ништа сметати да га жена вара, и да његово дете није његов син...

Он се чисто скамени, спусти руке, и стајаше пред њом толико запрепашћен, да већ ни мислити није могао.

Она додаде: — Доста је да се мали само погледа, па да се погоди ко му је отац; он је сушти Лимузен. Треба само погледати његове очи и нос. И слепац се не би преварио.

Он је докопа за рамена и стаде је из све снаге трести, муцајући: „Змијо једна... змијо једна! Напоље, напоље, змијо једна! Вуци се напоље, иначе ћу те убити!... Вуци се!... Вуци се!...“

И с напором једног очајника гурну је у суседну одају. Она паде на постављен сто, те се све чаше испретураше и поразбијаше; а кад устаде стави сто између себе и господина, и док је он покушавао да је ухвати, она га је чисто шибала по лицу страховитим речима:

— Господин треба да изиђе... после вечере... и да се одмах врати... па ће видети... па ће видети да ли га ја лажем!... Нека господин само огледа... па ће видети!

У том се дочепа кујнских врата и побеже. Он отрча за њом, попе се уза служитељске степенице, стиже до дадиљине собе, где се она већ била закључала, и дрмајући врата викну:

— Сместа да се торњате из ове куће!

Иза врата чу се њен одговор:

— Нека се господин не брине. Кроз један час неће ме више овде наћи.

Тада он лагано сиђе, придржавајући се за наслон степе-

ница, да не би пао, и уђе у салон, где затече Жоржа како седећи на поду још плаче.

Паран се сруши на столицу и безумним очима погледа у дечка. Он више није ништа разумевао, није ништа знао; осећао се утучен, збуњен, луд, као да је однекуд стрмоглавце пао; једва ако се сећао оних страхота што му је дадиља изговорила. Напослетку мало по мало његов се разум, као мутна вода, поче разбистравати, и гнусно откриће стаде га за срце уједати.

Јулија је тако одсечно говорила, с таком јачином, сигурношћу и с таком искреношћу, да није могао посумњати у њену добру намеру, али је и даље сумњао у њену проницљивост. Она се могла и варати, заслепљена својом оданошћу према њему, заведена бесвесном мржњом према Анријети. Али што се више трудио да се утеши, да одагна сумњу од себе, хиљадама ситница будило се у његовом сећању: понеке речи његове жене, Лимузенови погледи, читава хрпа досад неопажених и готово неприметних знакова, шетње доцкан у вече, изненадан одлазак од куће, па чак и понеки покрети, могло би се рећи безначајни, али ипак загонетни, које он није умео видети, није могао разумети, сад постадоше од огромне важности за њ, и јасно му сведочише њихов споразум. Све што се од њихова заручења па до данас дешавало искрсну у његовој очајањем раздраженој машти. Све му сад изиђе пред очи: чудна наглашавања при разговору, сумњиви положаји, и његов јадни ум мирна и доброћудна човека, мучен сумњом, представљаше му као извесност и оно што би могло само сумња бити.

Он стаде с огорченом тврдоглавошћу претурати по памети све што се за ових пет година од његове женидбе догодило; претурао је месец по месец, дан по дан, хотећи да све пронађе и свака и најмања сумња уједала га је као осин жалац за срце.

(Наставиће се.)

Гиј де Мопасан.

(С француског превела С. Г.)

ЈАТО ГОЛУБИЦА.

Чађава магла сакрила планину
и село што се слегло испод бријега:
на звоник цркве и на сниједжне путе
све гушћа тама и осама лијега.

Још један звук се у пустоши јави:
још прапорци се тресу у даљини...
сирота путник, изгубљени патник,
то усред шуме тражи пут у тмини.

Ал' прије него задњи трачак свијетла
и одраз свијетла не избриса тмица:
са ближњег бријега као свијетла мисо̑
на лежај слети јато голубица.

Божо Ловрић.

ЦРНИ КОЊИ.

Најезда мину: задњи оштрац сину
и тама сакри мрке осветнике,
за њима силни залијеће се вихор
и крељутима бије побједнике.

По разбојишту сами коњи блуде,
у страху стану, онда бјежећ' њиште:
у ноћи ваљда ргел оних коња
јунаке пале по разбоју иште.

На вихру рек' би дижу се јунаци:
и подмукли се топот даље чује,
то црни коњи по разбоју срћу,
њих гони страва смрти и олује.

Божо Ловрић.

МОЛИТВА.

Ноћ је пуста. У царској дворàни
Мрачан престо тајанствен ко бајка.
А док ветар звижди на пољàни,
Бога моли Југовића Мајка.

Камен ћути и небеса муче,
А Сотона само из прикрајка
Са смехом јој пружа пакла кључе...
Бога моли Југовића Мајка.

Давно снахе под умором пале,
Ветрова се небом гони хајка,
Звезде трну што су сву ноћ сјале...
Бога моли Југовића Мајка.

Сакривена од светине, клечи,
Стид је да се са гомилом вајка;
Сама, хладна, без суза, без речи,
Бога моли Југовића Мајка.

Милутин Бојић.

ПЕПИ.

Пепа, када ноћ дође, и када ти твоја мајка збогом каже, када под твојом лампом, полу-нага, погнеш главу да се Богу молиш;

У томе часу када немирна душа предаје те савету ноћи; у часу када скидаш своју капицу и загледаш под постељу;

Кад сан пада на твоје и око тебе; о, Пепита, красна девојко, љубави моја, на шта мислиш ти?

Ко ће знати? Можда на јунакињу неког несрећног романа; на све што нада нагађа а стварност побија;

Можда на велику гору која се тресе да се роди миш; на заљубљене у Шпанији, на бонбоне, на мужа;

Можда на нежна поверовања једног срца безазленог као што је твоје; на твоју хаљину, на арије по којима играш; можда на мене, — можда ни на шта.

Алфред де Мисе.

(С француског превео X.).

ПУТНИЧКИ ШТАП.

Одсијече с плота — било је јутро жалосно, али мило — свој путнички штап и, окренув се челом, крене на свој пут.

Да: крене. И оно је био — густи плот гробља, гробље бијеше оно гдје је била закопана његова мајка.

И од онда је лутао. Са собом је имао само свој путнички штап. На много је мјеста запросио пружајући руку и веселио се и плакао.

И видео је реку, море, брдо равницу: све: а свему је срце било ближе, што је нога била даље.

Очајавао је при смирајима сунца, а зором се надао; тако је увијек настављао пут. Празан је био плод, али љубак цвијет.

Молио је на праговима безбројних цркава. Видио је безброј људи: некоји му каза *раке!*, а некоји му *аве!* одврати: већина их прође као сјенке црног облака уз црну сјенку облака на тамном језеру. И би све и нико.

Тако је сад уморан. А сад је већем жалосно, али мило. И стоји, као некад, уз плот. А овај је још какав је и био. Јер је устављен ондје, уз густи плот гробља; а ово је гробље оно гдје је покопана његова мајка.

Он је онај који је и био, али његово је тијело скрхано дугим лутањем; и у његовом срцу нестаде онога што га је веселило, али плаче оно што је плакало.

И држи, стар и сијед, руку на негдашњем путничком штапу. И ето види де од онога дана мало по мало пушта жиле, његов путнички штап, и да је оживио, и да је дао већ цвијећа и лишћа: под његовијем је прстима растао, пуштао жиле под ногом.

И остаје му један осушен лист, који дрхће. И вјетар душе. А путник, погнут над својим непомичним животом, као да се сад креће на свој пут.

Ђовани Пасколи.

(С талијанског превео Мирко Деановић).

УСТАВОТВОРНА ВЛАСТ И ПРОМЕНА УСТАВА.

Нема више ни једне неуставне државе у Европи! Последње три које су то до скора биле: Русија, Турска и Црна Гора постале су бар по форми уставне. Али су Устави у појединим европским земљама врло разнородни. Једни су од њих кратки и непотпуни; други пространи и претрпани. Једни дају владаоцу огромна права а остављају народ готово без заштите; други онемогућавају лични режим владаочев, осем по цену гажења Устава. У једнима није обухваћена чак ни заштита личних грађанских права; у друге су унети читави специјални закони, који се у другим земљама не сматрају као саставни део Устава.

Тешко је одредити шта све треба да уђе у један добар Устав. Combes de Lestrades рекао је лепу реч: Устав треба да представља политичку и социјалну структуру једне државе. Али у којој мери он то треба да чини, и до којих граница? Несумњиво је да то зависи од историјског развитка једне државе, од расе једног народа, од његове културе, од физичких особина природе у којој народ живи и од социјалних и психичких снага којима располаже. Устав је у суштини ограничавање владалачке власти, па ма каква била његова генеза. Али није свеједно да ли се то ограничавање вршило у читавом низу година, поступно, еволуцијом у којој се нису много виделили ни побеђени ни победиоци, или је постигнуто нагло, каквом крвавом револуцијом, која је победиоцу давала у моменту најјачу снагу, а побеђеног лишава сваке моћи. У првом случају Устави су више прилагођени духу нације и постојанији су; у другом они представљају само привремено остварење тренутних тежњи једне узбуђене масе, која је на врхунцу своје моћи.

При свој разноврсности Устава једно је ипак утврђено: Устав и уставни закони сматрају се као основни, органски закони чак и у земљама у којима не постоји никаква специјална уставотворна власт, него се Устави мењају на исти начин као и обични закони. Устав по мишљењу већине најбољих државо-правних аутора треба, у првом реду, да одреди облик државе и владавине, затим да обележи главне основе за организацију власти, њихова основна права и дужности и њихове узајамне односе, ограничавајући права једних власти правима

других. Поред тога, Устав треба да гарантује права и слободу личности и уреди и њихов однос наспрам државних власти. Ту се подразумева право грађанства, једнакост пред законом, неповредност својине, слобода савести и вероисповести, право на зборове и удруживање и на исказивање мисли путем штампе и тд. Ништа од свега тога не сме зависити од самовоље власти, него мора бити регулисано законом, у духу уставних наређења.

Важност Устава и начин њихова постанка учинили су да се у огромној већини држава Устав мења друкчије но обични закони. Или постоји специјална уставотворна власт, или обична законодавна власт мења Устав, али на друкчији начин и са већим кворумом но што је случај код промене обичних закона. Врло је мало земаља у којима се Устав мења као и обични закони. То су у првом реду Енглеска и Угарска, чија је уставност стара неколико векова, и у којима преовлађује тако звано обичајно право над писаним уставним одредбама. Сем њих две, затим Шпаније и Италије, све друге државе самим уставним одредбама отежавају уставну промену. Неке од њих забрањују било промену битних уставних одредаба, било промену Устава у целини, а неке и за промене небитних тачака Устава одређују најкраћи рок, пре кога се не сме приступити промени. Тако је у теорији. У практици, међутим, све државе старају се да што мање мењају своје Уставе, нарочито у најглавнијим одредбама. Највише је измена чињено ради проширења бирачког права и увођења општег права гласа, без кога парламентарни систем нити је потпун нити правичан.

Сасвим је разумљиво зашто се у појединим државама не приступа радо промени устава. Ни народ ни Поглавар државни немају рачуна да често мењају Устав: Поглавар да се не би сужавале његове прерогативе; народ да се не би смањивале његове привилегије. При промени Устава увек се може рачунати на извесна изненађења и неочекиване резултате. Устав одређује границе права власти и грађана, али иза тих одредаба треба да стоји стварна снага појединих фактора. Сам Устав по себи није још довољна гарантија за обезбеђење грађана од насиља власти. Потребно је још двоје: прво, способност и савесност и управљача и управљаних да дискретно и лојално употребљују своја права, и друго, снага којом ће се увек спречити свачије одметање од Устава и закона. Ни-

један Устав не може прецизно и до крајњих граница омеђити ни права и дужности државних власти, ни слободу и обавезе појединих личности. Много што шта мора се оставити т. зв. прећутном споразуму, без кога нема могућности за мирно и правилно развиће једне државе. Нити владалац може буквално схватити и вршити своје прерогативе без обзира на стварну снагу народну и расположење његовог Представништва, нити Народно Представништво сме негирати уставне прерогативе Државног Поглавара.

Оно што је најважније за политичко развијање једног народа нису писане уставне одредбе него поступно васпитавање за уставни живот, а то ће рећи: политичка и друштвена еволуција. Где тога нема у довољној мери, или владалац укида Устав указом, или га народ мења револуцијом, или га прећутно газе један или други чинилац. Важност Устава не лежи само у његовим одредбама, него у сталном расположењу свих фактора да чувају Устав и у снази њиховој, да га бране и одбране од свих атентата на њ. У Енглеској према буквалном тексту уставних закона, Краљ би имао огромних права, готово као какав апсолутистички монарх; у стварности ни један владалац не врши у мањој мери своје прерогативе но што то чини енглески краљ.

Ипак, не треба нас рђаво разумети. Врло је потребно имати добре заштитне одредбе у Уставу. Ако владалац злоупотреби своју власт, он мора да крши силом те одредбе, јер се не може кроз њих провући. То кршење је увек акт грубе силе. Оно ствара негодовање и у земљи и на страни, и изазива пре или после било активан било пасиван отпор. Ако уставне одредбе нису јасне и прецизне, владалац може, не врeђајући њихов текст, него само њихов дух, појачати своју власт а да не изазове велико негодовање. За праву уставност потребно је троје: добре писане одредбе, дискретна употреба уставних права и поуздана навика поштовања Устава и, најпосле, стварна снага народа којом би увек могао заштитити Устав од евентуалних насртаја управне власти.

У овој расправи ми ћемо се бавити *начином* на који се према одредбама садашњих устава може вршити промена њихова и *организацијом власти* која има права вршити ту промену. Проучићемо функције *уставотворне власти*, која било мења цео Устав, било допуњује, промењује укида и ту-

мачи поједине његове одредбе. Расправа ће обухватити четири одељка. У I ће се изложити организација уставотворне власти и начин промене Устава у свим независним *европским земљама* и неколиким већим земљама Немачког Савеза. У II ће бити изложена организација уставотворне власти према тексту разних *српских Устава* и уставних закона од 1835 године до данас. У III делу показаће се како се у стварности вршила ревизија српских Устава, и колико је она различна од процедуре прописане у самим Уставима. Најпосле, у IV делу размотриће се гледиште наших странака и мишљење најважнијих политичких људи о начину на који треба организовати уставотворну власт и вршити уставне промене у Србији. Писац ће на крају рећи и своје мишљење о тим питањима.

У првом делу државе ће ићи овим редом: најпре оне у којима народ и *непосредно* суделује у промени Устава, затим оне које имају специјалну уставотворну власт, потом државе у којима се уставотворна власт својим саставом не разликује од законодавне, али се нарочито бира да изврши промену Устава, и најпосле оне у којима обична законодавна власт врши промену Устава, али је процедура те промене различна од оне по којој се мењају обични закони.

Да би овај преглед био јаснији принуђени смо уједначити називе законодавних тела у свим земљама, па биле оне федеративне или једноставне. Тело у коме је мањи број посланика зваћемо *Горњим Домом*, оно у којем их је више *Доњим Домом*, а обоје заједно *Народним Представништвом*.

I

1.

Швајцарска је једина држава у Европи у којој је народ и *непосредна* уставотворна власт. Своје право на непосредно учешће у промени Устава народ врши на два начина. Прво, *народном иницијативом*, по којој 50.000 швајцарских грађана, правних гласача могу предложити сваку промену Устава, и друго *референдумом*,[1] тј. гласањем свих правних гласача за

[1] Некада је и у Француској постојао референдум и народ је француски гласао о уставним променама 1793, 1795, 1799, 1802, 1804, 1815, 1851 и 1870 године.

сваку уставну промену, ма предлог за ту промену потицао од самог народа, или од једног или другог Дома, или од савезне владе, или од кантоналних управа.

При промени Устава процедура није увек једна иста. Она зависи од тога, да ли се Устав мења *цео* или у појединим одредбама, и затим од тога, да ли иницијатива за промену Устава долази од једног или другог Дома, или је предлог о томе потекао народном иницијативом.

Ако се Устав мења *цео,* постоје два случаја. Први је кад је предлог о промени Устава потекао из једног или другог Дома и кад је постигнута потпуна слога између оба Дома у погледу на текст новога Устава. У том случају народ се претходно не пита хоће ли или неће уставну промену, него му се готов и израђен Устав подноси на гласање. Сматра се да је нови Устав примљен ако је задобио двојну већину:

1) Ако је у целој Швајцарској гласала за њ половина и један више од свих који су узели учешће у гласању.[1]

2) Ако је у половини и једном више кантону иста већина гласача гласала за њ.

Кад је тако и већина швајцарских гласача и већина кантона пристала на нови Устав, он се сматра као усвојен.

Сваки кантон рачуна се као један глас а полукантони као пола гласа.

Ако је предлог о промени Устава потекао из једног од два Дома, па се они нису могли сложити у изради новог Устава, или ако је предлог за промену Устава поднесен од 50.000 правних гласача, онда се упућује *народу* питање: треба ли мењати Устав или не.[2] Народ има само да гласа *за* и *против,* али се од њега не тражи мишљење какав треба да буде нови Устав. Кад се половина и један више гласач изјасни за промену Устава, *оба Дома тим самим сматрају се као распуштена.* Врше се нови избори и рад на новом Уставу оставља се новоизабраном Горњем и Доњем Дому, коме су потпуно одрешене руке у израда новог Устава.

[1] Раније није било тако. *За* швајцарски Устав од 1802 године гласало је 72.453 гласача, а *против* 92.432. *Уздржало* се од гласања 162.172 гласача и сви су они рачунати као да су гласали *за*, и Устав је примљен и проглашен.

[2] За обичан закон тако се не ради. Ако се оба Дома не сложе за текст једног закона, сматра се као да је законски предлог повучен.

Швајцарски Устав не предвиђа ништа ако се два законодавна тела, која су изишла из нових избора опет не сложе у изради новог Устава. Да ли ће се поново упућивати народу питање? Да ли ће се и опет вршити нови избори? Или ће се уставно питање оставити до бољих времена нерешено? О свему томе Устав ништа не говори...

Ако је предложена измена *појединих одредаба* Устава а не целог Устава процедура није иста ако иницијатива долази од једног или другог Дома, и ако је потекла од 50.000 правних гласача.

Ако је предлог о изменама потекао из једног од два Дома могу наступити два случаја. Или се оба Дома *слажу* у томе које одредбе треба мењати и у каквом смислу, или се *не слажу*. Ако се слажу, онда се редиговане измене подносе народу на гласање, као што се ради и кад је реч о новом Уставу. Сматра се да су измене примљене ако за њих гласа половина и један више гласач и половина и један више кантон. Ако се Домови размимоилазе у мишљењу о изменама појединих одредаба, предлог *неће ићи пред народ*, као што се ради с целим Уставом, него се *предложене измене одлажу за боља времена*.

Ако је предлог за измене појединих уставних одредаба потекао од 50.000 правних гласача онда он мора испуњавати једну важну погодбу. Свака одредба, било да се мења, укида, додаје или тумачи мора бити засебно поднесена, како би сваки гласач био слободан да једне од предложених измена прими а друге да одбаци. Ако би му се поднеле неколике одредбе заједно састављене могао би наступити случај да се гласач не могне савесно изјаснити ни *за* ни *против*, јер му се једне одредбе могу допадати а друге не допадати.

Свака предложена измена може бити или *исказана у општим изразима*, који показују само смисао и дух нове одредбе или може бити изнесена у облику потпуно *редигованог члана*.

Ако је предлог за измену исказан у *општим изразима* могу наступити два случаја. Или се оба Дома *слажу* са поднесеним предлогом или *се не слажу*. Ако се слажу, онда они врше редакцију предложене измене и подносе је народу да је прими или одбаци. Све што је раније речено за већину потребну за усвајање предлога важи потпуно и за овај слу-

чај. Ако се Домови не слажу с поднесеним предлогом, он се износи пред народ. Ако се половина и један гласач изјасни за предлог, *онда се не распушта* ни један ни други Дом, нити се врше нови избори, него оба Дома, која су била одбила предлог, морају га сад примити и редиговати у смислу у коме га је поднело 50.000 правних гласача...

Ако су предлагачи поднели *редиговане* измене, у потпуну законској форми могу бити три случаја:

Или се оба Дома слажу са предлогом, и он се тада износи народу на гласање. Или се не слажу с њим, било због садржине било због форме, и тада дају свој *противпредлог* и оба износе народу на решење. Или, најпосле, оба Дома налазе да није време уставној промени, и тада они уз овај предлог 50.000 правних гласача о измени појединих одредаба уставних износе и свој предлог: да се измена тих одредаба не врши, него да се поднесене измене одбаце.

У свим овим случајевима треба за предлог да гласа половина и један више гласач и половина и један више кантон.

2.

У **Бугарској** уставну промену врши *Велика Народна Скупштина.* Сем те функције она још решава о размени и уступању неког дела државне области, одобрава да краљ прими поглаварство које друге државе, и бира Краља и и намесништво.

Иницијативу за промену Устава имају Краљ и Народна Скупштина. Ако је предлог о промени Устава потекао из Народне Скупштине њега мора потписати четвртина свих присутних народних посланика, као што је прописано и за обичне законске предлоге. За предлог о промени Устава није довољна обична већина, него за њега морају гласати *две трећине од целокупног броја посланика.* Кад се то сврши сазива се Велика Народна Скупштина да коначно реши о предлогу за промену Устава. Ако у Великој Народној Скупштини две трећине од целокупног броја посланика гласа за предложену измену, она се сматра као усвојена.

Велика Народна Скупштина има два пута већи број посланика него обична. Она не може мењати Устав за време малолетства Краљева, јер Устав предвиђа да њу за ту сврху

не могу сазвати ни намесништво ни влада него само и једино Краљ.

Велика Народна Скупштина има да решава само оне предмете ради којих је и сазвана. Чим то сврши, одмах се распушта.

Министри имају права присуствовати седницама Велике Народне Скупштине и узимати учешће у дискусији. Скупштина је дужна да их саслуша кад год они то затраже. И Велика Народна Скупштина може тражити да министри присуствују њеним седницама и да дају потребна обавештења, и они су дужни то учинити. Само она обавештења чије би изношење било од штете по државне интересе могу министри, на своју одговорност, не саопштавати Великој Народној Скупштини.

За Велику Народну Скупштину не може краљ одређивати нарочите комесаре који би имали да је обавештавају о поднесеном предлогу за измену Устава, као што је то предвиђено за обичну Народну Скупштину ради објашњења поднесених законских пројеката.

Седнице Велике Народне Скупштине и гласање у њима јавни су, али могу бити и тајни исто као и код обичне Народне Скупштине.

За посланички имунитет, императивни мандат, избор часништва, унутрашњи рад, права посланика и председништва исте су одредбе као и за обичну Народну Скупштину.

У **Француској** право иницијативе за промену Устава имају и председник Републике и оба Дома. Предлог о промени Устава решавају оба Дома посебно, и ако у сваком Дому апсолутна већина чланова изгласа да има места промени оба се Дома спајају у једно тело и као Народно Представништво (Конгрес) решавају о уставној промени. Конгрес није само уставотворна власт, него има и функцију бирања Председника Републике. Решење о измени Устава било у целини било у појединостима доноси се *апсолутном већином* свих чланова који састављају Народно Представништво. Устав предвиђа да републикански облик владавине не може бити предмет ревизије Устава.

Ако предлог о промени Устава потиче било из једног било из другог Дома с њим се поступа као с обичним законским предлогом. Предлог о томе могу поднети један или више

посланика или сенатора. У њему треба да је означено које се уставне одредбе предлажу за измену, а потребно је додати му и излагање побуда које су руководиле предлагача да тражи измену Устава. Предлог се упућује комисији за парламентарну иницијативу, пошто га председник претходно саопшти Дому у коме је поднесен. Комисија не улази у разматрање самог питања, него само даје мишљење да ли је потребно или не да се тако питање расправља у времену кад је поднесено. Предлагачи могу тражити и хитност за свој предлог, и тада се с њим поступа као и са другим предлозима оглашеним за хитне (скраћивање процедуре и једно читање). Комисија за парламентарну иницијативу подноси свој извештај. Ако се предлог може узети у разматрање, то јест ако није одбачен, он се упућује бироима.

Ако је предлог о промени Устава поднео Председник Републике, односно влада, он се не шаље комисији за парламентарну иницијативу него се одмах упућује бироима. Обичај је да се сваки предлог о промени Устава који долази од управне власти шаље прво Доњем Дому, па кад се у њему реши, онда се упућује Горњем Дому. Изузетно од обичних законских предлога који се шаљу Горњем Дому са изменама које је у њима учинио Доњи Дом, предлози о промени Устава шаљу се Горњем Дому у првобитном облику, у коме су поднесени Доњем Дому, без његових измена, о којима се Горњи Дом може само известити.

Ако је предлог за промену Устава потекао од посланика и сенатора допушта се да предлагачи кажу дух и смисао нових одредаба, па чак да израде и текст измена, или цео пројекат новог Устава. Али се при гласању то не узима у обзир, него се једино гласа о томе: да ли треба или не треба мењати уставне одредбе обухваће у предлогу. Пошто је изгласан у једном од два Дома предлог се шаље преко председника другом Дому. Други Дом није обавезан да о њему решава, осим ако је предлог поднесен од владе. Али ако који члан другог Дома прихвати предлог, о њему се мора решавати.

Ако други Дом прими предлог који је већ усвојен у првом Дому онда се оба Дома састају заједно, да као Народно Представништво решавају коначно о предложеној промени Устава. Председник Горњег Дома, који постаје председник Народног Представништва одређује дан састанка одмах пошто

су оба дома решила о потреби уставне ревизије[1] Председништво Горњег Дома у исто време је и председништво Уставотворног Народног Представништва. Док се не изврши конституисање ниједан посланик ни сенатор не може добити реч. Седнице су јавне, али на предлог петорице чланова, без дебате, седањем и устајањем могу се претворити у тајне.

За Народно Представништво вреди пословник предходног Народног Представништва, али се он може по потреби и мењати.

Кад предлог о промени Устава буде стављен на дневни ред сваки члан Народног Представништва има права да предлаже поједине одредбе. Предлози морају бити писмени, и они се штампају и раздају посланицима. Затим се бира једна комисија да проучи све те предлоге. Један од предлагача у име свију има саветодавна права у комисији.

Извештај комисије штампа се и раздаје посланицима и сенаторима. Ако није тражена хитност он се ставља на гласање 24 часа после раздавања.

Читања има три. Између њих мора да буде најмање по пет дана размака.

На првом читању говори се само о целом пројекту а не и о појединим члановима. Ако Народно Представништво реши да се не прелази на читање појединих одредаба, сматра се да је предлог одбачен.

Ако се пређе на поједине чланове, сваки члан Народног Представништва има права да предлаже измене и допуне. Ако министар или известилац траже, предложене измене иду комисији. Ако они то не траже, Народно Представништво решава седањем и устајањем, без дебате, хоће ли узети те измене и допуне у разматрање или не. Ако реши да их узме, оне се шаљу комисији.

О сваком се члану предлога решава као о целини. Али ако ма који посланик тражи да се известан члан подели, па да се о сваком одељку засебно решава, то се мора учинити, као што се ради и са обичним законским пројектима.

Кад на тај начин буду примљени сви чланови, Народно Представништво решава хоће ли бити и трећег читања. И ако реши да треба да га буде, онда се оно односи и на целокупан пројект и на поједине његове одредбе.

[1] Обично најдаље за 2—3 дана.

Гласање је седањем и устајањем за поједине чланове или поименично ако је тражено и кад се решава о целом предлогу уставних измена. *Тајно гласање је забрањено.*

Одлука се доноси апсолутном већином од целокупног броја чланова оба Дома који је предвиђен изборним законом.

Председник Републике за уставне измене нема права која има за обичне законске предлоге: да их врати на поновно решавање, јер Народно Представништво одмах престаје функционисати, чим изгласа уставну промену. Према томе сматра се да нове измене уставне ступају на снагу чим их је Народно Представништво изгласало и чим буду објављене.

Из уставних закона не види се да ли су права Народног Представништва у промени Устава ограничена једино на оне одредбе о којима су донели одлуку Горњи и Доњи Дом, или су та права шира и независна од тих одлука. Ни правни писци ни политичари нису о томе једнога мишљења. Приликом сваке ревизије Устава и у штампи и у Народном Представништву вођене су дискусије о том питању. Међутим, 1884 године, при промени Устава унесена је у нов текст одредба да ниједан члан оних породица које су некад владале у Француској не може бити изабран за Председника Републике. Те одредбе није било у првобитном предлогу и Сенат о њој није ни решавао. То значи да је Народно Представништво у практици проширило своје право промене Устава, не ограничавајући се на тачке о којима су донесене одлуке у оба дома.

(Наставиће се.)

Јаша М. Продановић.

ВЕРСИФИКАЦИЈА МИЛАНА РАКИЋА.

I

Од 47 песама у обема збиркама Милана Ракића („Песме“, 1903, и „Нове Песме“, 1912) — двадесет у првој, и двадесетиседам у другој збирци —, половина, 24, испевана је у стиховима од *дванајест слогова* (12 у првој, 12 у другој збирци), мање од половине, 18, испевано је у стиховима од *једанаест слогова* (5 у првој, 13 у другој збирци), а једна (прва песма „Старост“,

у другој збирци) до половине у једним од половине у другим стиховима. Осим ових, две су песме (у првој збирци) у стиховима од девет, и једна од осам слогова, и једна је песма (у другој) у стиховима од осам и шест слогова наизменично. Овамо су убројана и оба Ракићева превода из Виктора Ига (из прве збирке), од којих је први у дванаестерцу, други у осмерцу. Будући дакле да је огромна већина Ракићевих песама испевана у дванаестерцу или једанаестерцу, 43 од 47, то само ова два стиха и долазе за нас у обзир.

Сви Ракићеви стихови имају, *у главном, падајући ритам.*

Стихови од дванаест слогова редовно су потпуни (акаталектички) *шестостопни трохеји*, са *цезуром после треће стопе*, дакле *на средини* (обрнути александринци):

ˊ× × | ˊ× × | ˊ× × ‖ ˊ× × | ˊ× × | ˊ× ×
Сурово ће време наша дела стрти —

Или, да кажем тачније: карактер, тон, падање гласа, је трохејско, а разуме се да има и других стопа, као и у стиху наше народне песме, и још више. (Зато је тачније звати их дванаестерцима; само метрички говорећи називам их овде шестостопним трохејима.)

Једна једина песма (трећи сонет из прве збирке) има у првом и последњем стиху прве две строфе по један слог на крају мање, дакле каталектичне шестостопне трохеје:

ˊ× × | ˊ× × | ˊ× × ‖ ˊ× × | ˊ× × | ˊ×
Грмело је као да се бије бој.

По каталектичан стих има, осим овог, још у песмама *Долап* и *Сидно задовољство* (из прве збирке) на крају, у другом и четвртом стиху последње строфе:

Награду за труде небо ће ти дати:
Мрачну, добру раку и вечити мир.

Што се тиче *цезуре* на средини стиха, она је често доста слободна, и *смисао* прелази преко ње:

Бич га бије, *улар* ‖ *стеже*, жуљи руда. („Долап".)
Казаћемо *тада само:* једва једном. („Суморни дани", II.)
Где се гони, *где се гази*, где се рове. („Позив".)
Сваки леш је *свесна жртва*, јунак прави. („На Гази Местану".)
Успео сам — *све се може* кад се хоће — („Наслеђе".).

А понекад прелази и *реч* преко ње:

Јури хајка *кроз по||љане* и кроз горе —[1] (Први сонет.)
Чуј ме драга *у самоћи* испод грана
Напупелих *под чаробном* ласком твојом — („Позив“.)
Непомично *на њивама* жито зрело — („Старост“, I.).

Али, иако су ови прекршаји цезуре доста чести, нарочито у погледу смисла (у погледу речи свега десетак пута), — много чешћи него у стиху народних песама, где их такође има

(Тад Стари Влах они похараше,
Похараше || га и попалише,
Попалише || га и поробише.) —,

у кудикамо највећој већини стихова цезура је оштра и распознаје се јасно. Много више разликује ове стихове од стихова народних песама одступање од главног пресека, т.ј. од прекида стиха, на крају: *прекорачења* (enjambements) су врло честа и врло смела, и што идемо даље све их има више и све су смелија.

Нек пропадну дела! Ал' к'о бесни хрти
Немилосни дани, све јачи и јачи,
Вас газе и ниште — (Сонет I.)

За тренутак један, изненада, као
Свитац када сине, на мене је пао
Кроз спуштени вео благи поглед твој.
(Сонет III.)

— Ја сам као стара хумка; на њој свуда
Саксије и венци и пукети пали,
И обрасла цвећем ова мала груда
Земље, и мириши дуго гробљем, Али,
Док удише мирис, — — — —
(„Гроб“.)

Пре одсудног боја ја ти нисам дао
Копрену, ни бурму, ни аздију, као
Старински јунаци, по чему ћеш мене
Поменути када стигне удес зао
И запиште деца и заплачу жене.
(„Кондир“.)

О ако је тако, драге душе, ако
Ви живите сада за вечито време
Непомичне, хладне, немоћне и неме,
— Ваш је други живот страшнији но пако...
(„Драгим покојницима“.)

Много мање једнолик, узбурканији, горопаднији, оригиналнији је ритам и метар *стихова од једанајст слогова.*

[1] У првој редакцији ове песме („Српски Књижевни Гласник“ V, 427) била је још задржана цезура:

Јури хајка бесна || кроз поља и горе.

То је *петостопан стих*, са четири двосложне стопе и *првом* стопом *тросложном; пресек је после друге стопе.*

×́ × × | ×́ × || ×́ × | ×́ × | ×́ ×

или: × ×́ × | ×́ × || ×́ × | ×́ × | ×́ ×

Други је део стиха дакле истоветан са другом половином дванаестерца: три трохејске стопе. Са пресеком у стиху стоји исто онако као и код дванаестерца: он је углавном чврст и сталан, али чешће смисао прелази преко њега, а кадикад и реч:

Ја знам, *то мртви*||*ло* је пуста варка — („Освит“.)
Са шеширом *на* || *ком* се перо вије — („Allegro“.)
У музици, *у цвећу* и самоћи — („Menuet lugubre“.)
Тело ти је *у филиграну* љуска — („Варијације“.)
Црвен и плав *Косовом* божур цвета — („Божур“.).

Прекорачења су многобројна и смела, баш као и код дванаестерца. Само један пример.

Дошло је време кад нам коса седи
И наша чула постепено грубе.
Стојимо тако скрушени и бледи
Док нашу старост објављују трубе.

Но још у мени ишчезнуо није
Следбеник Младог Вертера, што сања
При месечини, и што сузе лије
Уз сваки спомен старог осећања!
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
— О дај ми, драга, да на крило твоје
Положим главу уморну, да сада
Слушам, док бљеште на западу боје
И вече као црно крило пада, — („Сетна песма“.).

Понеки пут прелази оно и из једне строфе у другу.

Нарочит изглед и други тон дају овоме стиху прве две стопе, управо *прва* стопа; друга је стопа редовно трохеј, као и остале. Прва је стопа једина стална тросложна стопа у овим стиховима уопште. Да ли је тросложна? — По ритму, односно по нагласку, ређе је дактил (×́ × ×), чешће амфибрах (× ×́ ×), изнимно анапест (× × ×́):

Целива|смо га ||
Опрости|смо се ||
И дође | гробар ||
Закуца | сандук ||

О шта́ ме | тишти
Зна́о га | нисам ||
Зна́о га | нисам ||
Не́ смедох | тада || И т. д.

То је прва песма са оваким стиховима; у њој, на 14 стихова има осам амфибраха и шест дактила. У идућој „Љубавној Песми“, одношај је 17 : 9; у „Освиту“ 25 : 11; у песми „У квргама“ одношај је 22 : 14, и у „Искреној Песми“ 23 : 17. Такав остаје отприлике одношај и даље. Може се дакле рећи, да се скоро у две трећине ових стихова ритам на почетку диже, али одма још у првој стопи пада, и остаје онда падајући до краја. То значи, да овде не може бити говора о јамбима, како би се могло у први мах мислити, већ имамо да рачунамо са једним прекобројним слогом пред првом стопом, који се у метрици зове *Auftakt*, и који не одлучује о ритму стиха. У једној доброј трећини стихова овај први слог, Auftakt, привлачи нагласак на себе, тако да добијамо на почетку дактил, што још већма показује падајући ритам ових стихова. У њима имамо дакле *петостопне трохеје са Auftakt-ом*, који често привлачи на себе нагласак.

У ствари, овај једанаестерац Ракићев, и наше новије уметничке поезије уопште, са падајућим ритмом, то је *наш народни десетерац*, мало развијен и мање монотон. Први који је њега, још пре сто и тридесет година, унео у уметничко песништво, био је нико други до Гете. Он је, преводећи „Хасанагиницу“ по немачком преводу Вертесову, из оригинала који је био приложен, и чији језик није разумевао, пронашао ритам наше народне песме, десетерац, и задржао га за свој превод[1]; па је онда у том стиху испевао и неке *своје* песме, те га на тај начин одомаћио у немачком уметничком песништву. Под именом *Српски Трохеј* има он своје место у немачкој метрици.[2] Али Гете није остао само при том; у неким песмама он је преудесио мало наш десетерац, петостопни трохеј, и унео више живости у њега. У познатој песми

Kupido loser, eigensinniger Knabe!

додао је један слог, Auftakt, пред прву стопу, и двосложно падање, дактил, у претпоследњој стопи. Ипак је он сам овај стих држао трохејским са Auftakt-ом, и метричари их рачунају међу српске трохеје.[3] У једанаестерцу нашег модерног

[1] в. о том мој чланак у „Српском Књижевном Гласнику“, XV, 604 и д..

[2] в. J. Minor, „Neuhochdeutsche Metrik“, 2. A., Strassburg (Trübner) 1902. Стр. 226 и д..

[3] Ibid. Стр. 164.

песништва слобода према народном десетерцу не иде тако далеко; она се ограничава на прву стопу, али је у њему већа безобзирност у погледу цезуре и нарочито у погледу главног пресека на крају стиха; него то већ иде на други лист. Овде је пре свега од значаја за нас, да је ритам за све време падајући, и то трохејски, петостопно-трохејски. Наравно да у самом стиху, у оквиру овог падајућег ритма, стопе нису беспрекорно трохејске, него их има свакојаких, као и у народној песми, и још више; беспрекорних стихова у једноме ритму и нема, — осим појединих, — и песме би биле неиздржљиво монотоне кад би их било. Питање је увек само, какав је *карактер* стиха, ритам *у главном*, падање, каденца.

II

Ракићева версификација познаје свега та два стиха: дванаестерац и једанаестерац; другога је тако мало, да не долази у обзир.

И један и други стих затекао је Ракић у уметничкој српској поезији. *Шестостопан трохеј* са пресеком на средини, био је један од највише употребљаваних наших стихова кад је Ракић дошао. У Војислава Илића, и у свих песника после њега, у Милорада Митровића, у Дучића, у Шантића, у Милете Јакшића, до Светислава Стефановића, овај се стих врло често налази, и све чешће што даље идемо, и што наши новији песници, имајући више да кажу, све више напуштају краће стихове, осмерац и десетерац, и њихове варијације, толико омиљене код песника пре Војислава. Природно је, да је и Ракића захватио овај стих; у толико природније, што он у српском одговара најобичнијем стиху француских песника (александринцу, шестостопном јамбу са пресеком на средини), у којих се Ракић учио песничком занату, у колико се песнички занат даје изучити. У погледу овога стиха дакле, Ракић наставља традицију и његова версификација не значи нешто ново

Мало друкче стоји са другим стихом код Ракића, са једанаестерцем. И он се додуше налази и пре Ракића у српској уметничкој поезији. Има га и код Змаја, Ђуре Јакшића, и Лазе Костића; али мало. Има га, затим, више, код Војислава, и Милете Јакшића. У Шантићевој књизи песама од 1901 једва су три четири песме испеване њим, али међу овима „Остајте овдје!“. У првој књизи Дучићевих песама, из године 1901, има читав низ песама испеваних овим стихом.

управо читави циклуси (на пр. „Пјесме Лејили“, „Моја Пјесма“), међу другима и позната песма „Хајдмо, о Музо!“, коју је Г. Богдан Поповић ставио на чело својој „Антологији Новије Српске Лирике“. Дучић је, колико могу да видим, први почео да меша свесно овај једанаестерац са дванаестерцем, са много ефекта, и ако не у много песама („Залазак сунца“, „Чежња“, и друге). И као што је Дучић примио овај стих од својих претходника па се задржао на њему, тако је зацело пре свега под утицајем овог његова стиха певао у једанаестерцу добар део својих првих песама Светислав Стефановић (Збирка 1903), и тако га је од Дучића пре свега примио и Милан Ракић. Али Ракић, почевши да обраћа на њ пажњу и да га негује, није наставио просто традиције које је затекао, него је везао за њ своје версификаторске амбиције, начинио га својим карактеристичним стихом, и тек услед тога постао је он једним од највише употребљаваних стихова у нашој данашњој уметничкој лирској поезији. Јер и Дучић, који би једини долазио у обзир у погледу одомаћивања овог стиха у новије доба, употребљавао га је уз разне друге стихове, и мање него остале (у првој књизи, на пример, отприлике на петнајст песама у једанаестерцу долазе 25 у дванаестерцу, и 35 у осмерцу, уз још неке друге, дуже и краће стихове); употребљавао га је, даље, на други начин; и, што је најважније, у новије доба престао је да га употребљава сасвим.

Ако узмемо, мало произвољно, да савремено наше лирско песништво почиње са појавом „Српског Књижевног Гласника“ и певањем његових песника, онда је занимљиво пратити, како се држе песници у погледу версификације, специјално у погледу једанаестерца, и каку улогу игра међу њима Милан Ракић. — Прве Ракићеве песме изашле су, анонимно, у броју од 16. марта 1902 (Српски Књижевни Гласник V, 427. 8); два сонета: један, у дванаестерцу („Сурово ће време наша дела стрти —“), други, у једанаестерцу:

Целивасмо га у лице и чело:
Удаљисмо се тио, тужно тако;
И млади гробар, весело и лако,
Закуца сандук и доврши дело.[1]

[1] У збирци мало измењено:

Целивасмо га у лице и чело,
Опростисмо се редом тужни тако,
И дође гробар и, вешто и лако,
Закуца сандук и доврши дело.

Пре тога, мало оригиналних песама има у Гласнику; још понајвише од Дучића. Све су у дванаестерцу, осим „Заласка сунца“ (II, 425), која почиње у дванаестерцу па се, у другој својој половини, прелије у једанаестерац. У првој песми Дучићевој у „Српском Књижевном Гласнику“, „Чежња“ (I, 265), први и четврти стих прве строфе су једанаестерци:

Небеса празна; немо вече слази —

Иначе, прва *цела* песма у једанаестерцу у „Српском Књижевном Гласнику“, то је овај Ракићев други сонет. На брзо затим, у свесци од првог маја н. г. (VI, 663), јавио се Ракић с песмом

Шуме бокори цветног јоргована —

с којом је имао толико успеха, и коју је после, у збирци, назвао „Љубавном Песмом“. После ове Ракићеве песме, Дучић је штампао своју песму

Кад сам је позно, небо беше мутно —

(у збирци Српске Књижевне Задруге под именом „Познанство“), целу у једанаестерцу (VI, 834); заједно с њом угледала је света и Дучићева песма „Бдење“, такође у једанаестерцу али измешана са дванаестерцима. Наскоро затим (1. августа 1902; VI, 1146) изишла је и Дучићева најпознатија песма у једанаестерцу *Акорд*

(„Чујем у мраку љубичасте ноћи
Где шуште звезде —“),

и мало касније (1. октобра; VII, 188) „Спавање воде“. Кад је после Ракић објавио у овом стиху песму „Освит“ (1. марта 1903; VIII, 341), и нарочито песмом „У квргама“ (1. априла 1903; VIII, 512) урезао ритам овога стиха у памћење свога покољења, написао је Дучић још песму „Једне вечери у сутон“ (IX, 592) у једанаестерцу, па је после напустио сасвим овај стих и остао на дванаестерцу, уносећи у њега једва понеки пут по један или два стиха од једанајст слогова, да би прекинуо монотонију или стилистички истакао неко место. То је било дакле августа 1903. Од тога доба Дучић пева само у дванаестерцу. Ракић је, међутим, не само задржао и једанаестерац, него га је све више неговао; јер, док су у првој збирци свега пет песама у том стиху, према дванајест у дванаестерцу, у другој збирци раван је број и једних и других, по тринајст

песама у сваком од ових стихова, и једна у оба стиха. И тај његов стих направио је сада школу. Што се већ после месец дана након његове прве песме, јавља у „Српском Књижевном Гласнику“ песма „Промена“ Јована Маговчевића (V, 582) у истом ритму, али са пет слогова у другој половини стиха, може да буде случај, исто тако као што ће бити случајно, у старом тону, испевала Јелена своју „Тужну Песму“ у једанаестерцу („Српски Књижевни Гласник“ VI, 740); али Стевана Луковића „Песма у Сутон“ (1. децембра 1902; VII, 506), и његове песме „Ох, које вече“ и „У позни час дана“ (VIII, 429 и 430), стоје вероватно већ под утицајем Ракићева стиха. На годину дана после прве песме Ракићеве, јавља се (16. априла 1903) његов досад најбољи ученик Сима Пандуровић са својом првом песмом у „Српском Књижевном Гласнику“ (VIII, 592): „Северна ноћ“, у једанаестерцу. Тада једанаестерац захвата све шире кругове, почиње полако да се такмичи са дванаестерцем, и данас владају обоје подједнако неограничено стихом наших песника. Алекса Шантић, који у збирци од 1901 има свега три четири песме у једанаестерцу, у „Песмама“ 1911, (изд. Српска Књижевна Задруга), од 86 песама свега има 41 у једанаестерцу а само 34 песме у дванаестерцу; у њему су испеване „Претпразничко вече“, „Јутро жетве“, „Сијачи“, и тако даље. У Симе Пандуровића, Данице Маковић, Вељка Петровића предоминирају једанаестерци.

Ракић је показао, још боље него Дучић и други песници пре њега, да се у једанаестерцу може говорити на српском језику песнички врло убедљиво и снажно, лично и изразито, и да је ритмички овај стих мање монотон од дванаестерца. Он сам испевао је у њему своје најкарактеристичније песме: из прве збирке, уз онај први сонет, „Љубавну Песму“ и „Искрену Песму“, затим „У квргама“ и „Освит“; из друге збирке све три „Серенаде“, „Обичну Песму“, „Прелазно покољење“ и др.. Овај стих је ритмички и метрички виши и савршенији од дванаестерца, и треба за њ више уметности и музикалности. Кад се креће на врховима своје версификаторске вештине, Ракић употребљава овај стих: за нарочите ефекте, за бравуре, за музички уздигнут тон; пример: *Серенаде*, и особито песма „Вариације“. На другој страни опет, он се служи њиме кад има да каже нешто интимније него обично („Искрена песма“, „Обична песма“). или нешто крупније и гласније него

обично („У квргама“, „Прелазно покољење“). За тихо, сталожено, отмено Ракићево родољубље прикладнији је дванаестерац, и зато он превлађује у косовском циклусу и у главним песмама тога циклуса. Не умеју сви који певају данас једанаестерцем да даду свом стиху лично обележје као Ракић, и да га употребе тако уметнички у версификаторске сврхе.

III

У данашњој једноликој али богатој српској версификацији, за Ракићеву уметност може се рећи да значи највиши степен до којег се дошло, и можда до којег се може доћи: јер, ако знаци не варају, јавља се већ реакција у виду претеривања и у виду враћања старим простијим облицима. Богатство Ракићеве версификације не састоји се само у овом што сам овде кратко изнео, у мајсторској употреби једанаестерца; оно треба тражити и у оквиру самих стихова, и затим у односу стихова једних према другима, и најзад, у употреби слика и стварању строфе. Зна сваки, на пример, да је извесне строфе од ефекта унео у наше песништво Ракић. Али се ја нећу задржавати на томе, јер немам намеру писати опширну студију о Ракићеву стиху. Хтео сам само, поводом Ракићевих стихова, да укажем на два момента, која ми изгледају од значаја за данашњу српску версификацију, и за српску метрику уопште.

Изгледало ми је, прво, да треба забележити, како у данашњем нашем лирском песништву, које, по признању свих компетентних судија, репрезентује најнапреднију и најрасцветанију грану наше савремене лепе књижевности, дакле стоји у једном свом значајном периоду, и то не само по садржини него и по облику, — да у том нашем лирском песништву у погледу версификације неограничено доминирају *свега два стиха*, дванаестерац и једанаестерац. Од све разноликости стихова пре Војислава и за време Војислава, спасли су се у нову књижевност само њих двоје, и постали су неограничени господари, јер остало ишчезава пред њима. И то, један од њих, једанаестерац, спасао је и одомаћио поново особито Милан Ракић, употребивши га у своје сврхе.

С тим у свези има, друго, да се констатује једна у погледу српскога метра врло важна и занимљива ствар: да је наша уметничка версификација, наша најуметничкија верси-

фикација, у својим основама врло сродна нашој народној версификацији, т.ј. *да је и у једној и у другој апсолутно одлучан падајући ритам*, и то двосложно падајући, трохејски ритам. То значи, да је карактер нашег језика у погледу ритма апсолутно трохејски, те да се јамби у стиху могу правити само с напором, јер не излазе из природе нашег језика. Постоји, међутим, тенденција у уметничкој версификацији, да се избегне једноликост и нађе промена, и уметничко би песништво много жртвовало, да може суверено владати и ритмом који пада и ритмом који се диже; али се наш српски језик толико противи овоме другоме, да се и наши највећи версификатори морају задовољити слободама које им остају и које могу пронаћи *у оквиру* стиха са падајућим ритмом. Што је преко тога, то је нарочит напор, и онај који прави беспрекорне српске јампске стихове — *ако* их прави, тј. ако то нису трохеји са Auftakt-ом, што се даје утврдити —, тај заслужује нарочиту похвалу. — Занимљиво је у овом погледу повући паралелу између нашег језика, и романских језика на једној а германских на другој страни. Француски и талијански, услед своје мелодичности те нагласка који варира, згодно се подају уметничком песнику и за падање и за дизање ритма, и метар код њих и не почиње најнижом ритмичном јединицом, стопом, него одма читавим делом стиха, све до пресека. Насупрот њима, немачки језик има сталан нагласак и одређен ритам; али, немачки језик, иако су му поједине речи наглашене на основном слогу те имају углавном падајући ритам, у *реченичном* је *склопу*, у говору, добрим делом ритма који се пење (услед члана пред именицом који је једносложан, услед предлога, сложених речи и др.), тако да и јампски стих у песништву није мање природан од трохејског. У немачкој метрици, управо, још се расправља питање, који ритам потиче више природно из самог језика. Код нас су, међутим, *и реч и реченица* падајућег ритма, и ми имамо и у речнику и у говору све саме трохеје; и наш је нагласак на основном слогу, али ми немамо члана пред именицом, нити толико обиље сложених речи као Немци, а што и имамо, нагласак је опет на првом слогу, — чак наши предлози привлаче често нагласак са имена на себе, те нам полове и оне ретке случајеве где бисмо, услед једносложности већине предлога, имали највећи број јампских стопа у реченици. Ритам нашег језика је очај-

нички падајући, и ту ништа не помаже. То се види и на версификацији наше савремене уметничке поезије, чији је карактеристичан и значајан представник Милан Ракић.

Милан Ћурчин.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Комика трагике.

[*У чистоме Зраку*, комад у једноме чину, од Н. Н. — *Низ Стрмину*, комад у једноме чину, од Срђана Туцића. — *Са својима*, комад у једноме чину од Александра Илића].

Макс Десоар,[1] говорећи о радости и смеху поводом глупости и бесмислености, цитира из једног хумористичног листа овакву једну басну у којој нема ни труни духовитости: „Био једном један принц који се звао Агнес и који, око поноћи, оде на црквено гробље, да тамо влада. Ту га сретне један човек који му се приказа као покојни Кромвел, и рече му: О, врати се, о врати се! (O kehr' um! kehr' um!) Али овај је разумео: O jerum, jerum!, заплака се и претвори се у каранфил. У чашици каранфила за тренутак се створи кап росе која је личила на једнога фламинга, и кад се тај базилиск огледа у огледалу уплаши се толико је сличан био“. Тако гласи та „духовита“ прича од које се човек смеје као после оскорушина зелена воћа. У духовитости, у „вицу“, у опште, допушта се непоштовање логике. Ту се, најзад, и не ради о логици, како би то неко рекао. Али, и то суверено непоштовање логике мора да има своје логике, мора да има своју меру, свој вануобичајени круг по коме сме да се креће. И нелогично, на своме месту, има своју логику. Тај је случај у пародији, у травестији, у посама и мимама, у свима циркуским аугустијадама, биоскопским тонтолинијадама, и тако даље. Насупрот свима осталим уметностима, где се, ради успеха, тражи ослонац у природи, у истини, или у ономе што је могуће као истинито, овде се тражи у неприродноме, у немогућем, у „изигравању природе“. Само, и у првоме случају као и у другоме, тражи се да се то постигне. У супротном случају,

[1] *Max Dessoir. Aesthetik und Allgemeine Kunstwissenschaft.* 1906. S. 217.

супротан је и ефекат. Ако се не пође с правом инспирацијом материјалу из кога се хоће трагичан, комичан или „комадски“ ефекат; скулпторски, сликарски или архитектонски, и тако даље, — онда се врло често да индифирентан или обратан утисак. Отуда и постоји „трагично као комично“, „комично као трагично“, и тако даље.

Из тих смо разлога овоме чланку, кога се много не тичу три комада чије смо наслове и поднаслове напред исписали, и дали име *Комика Трагике*. Јер, сва три материјала трагедијска су по мотивима и, по ефектима, комична. Тај неспоразум између мотива и ефеката изазвао је познати естетички наслов „трагично као комично“. Ми га овде, на свој начин, само тумачимо.

Први комад, *У Чистоме Зраку*, пење нас не знам колико метара над морем, са три личности: Госпођа Љубица и Г. Владислав Јевремовић, и Госпођица Јованка. Прве две личности су брачни пар; трећа припада историји Г. Јевремовића. Та историја има своју „мрљу“: нешто ванбрачне деце. Наравно, ту Јованку и ту децу треба издржавати, и зато је, ваљда, Јованка и потегла у ове висине где је Г. Јевремовић дошао да лечи своју жену. Да, али то писцу није било нимало интересантно, ма да се, на тај начин, пружила прилика писцу да развије интересантне сцене и ситуације. Место свега тога писац, који је пио, за нас Словене, нешто мало тешке и мутне воде са Ибзенова и Бјернсонова извора, да Јованци ову, по целоме припремању, комичну улогу: Јованка тражи да се онај мали Г. Јевремовић закуне да ће крај жене му Љубице, волети, мислити и сећати се Јованке и њихове деце. То је, знате, осећање из *Успомена*: цвет прилепљен и, испод њега, „не заборави ме!...“ Иза цвета је, обично, направљен пеисаж са сунцем које залази и јеленима који пију воду на усамљеној речици. И овде је тако било. Кад се Г. Јевремовић који би, на сваки начин, требао да буде какав срески писар, — кад се, дакле, Г. Ј... заклињао Јованци, сунце је театрално залазило за брда, док су, место јелена, посетиоци отишли да пију воде.

Други комад је комад Г. Срђана Тућића. Г. Тућићев је комад још најбољи *(Низ Стрмину)* и стога га је, ваљда, Позоришна Управа и ставила између *У чистоме Зраку* и *Са Својима*, као Христа између два разбојника. Само, ова дво-

јица јесу разбојници, али Г. Срђан Туцић није Христос. Јер, на страну сви уметнички обзири о којима ми у опште нећемо ни разговарати, — јер, Г. Срђан Туцић је страшно крволочан човек. Г. Срђан Туцић, као, рецимо, Шекспир или Марлов, убија људе на сцени и по својим приповеткама као од шале. Он ради својски да изазове ефекат: сељаке обуче у декоративан костим свога краја (у том погледу уживамо као у сликама Г. Јоза Бужана); сељанке изабере као Јанко Веселиновић: „кршне“, „једре“, „витке“, и тако још неколико придева; удеси тепања и миловања, — и ефекта нема. Онда Г. Срђан Туцић, као оно што су стари Грци изводили на сцену голу жену да би створили ефекат, удари у крволоштва. Једноме осече руку (у новели *Повратак*, по којој је компонована и једна мала музичка слика), а овде главни јунак секиром убија мужа „вољене“, и, док полиција два сата чека пред вратима да затвори кривца, главни јунак и „вољена“, сељак и сељанка, по интелекту обични Петар и Петрија, преду мисли с једне преслице која нимало није за њихове дебеле, испуцале и тешко покретне прсте. Јер, кад је он био способан да секиром убије њенога мужа, разговори као овај: „Убивши њега, убио си тебе у мени“, у најмању руку, дају комичан ефекат кад се посматра она; кад се пак посматра он, још је смешније да овај обични сељачки милосник може да „психологише“ онако како то он ради. Г. Срђан Туцић се био сасвим заборавио и, радећи материјал, убацио и нека своја читања и психолошка мудријања. — Ипак, ова драма је најмање комична. Она је, по материјалу, захићена из живота, и сува је штета што се писац, као и први, бацио у екстазу и емфазу приликом сређивања, организовања и решавања материјала. Први је отишао са крилима Милована Видаковића у висину, у чисти зрак, где није било ваздуха за њега, а други се сурвао низ стрмину, јер је и себе и главне јунаке послужио вином које нису могли да издрже. Ефекат је, наравно, био комичан.

Трећи комад је комад Г. Александра Илића. Комад се зове *Са Својима*. Г. Александар Илић ми личи на две животиње... (Пре свега, да се разумемо. Ја говорим добронамерно и симпатично, и то ће се одмах видети). Г. Александар Илић ми, дакле, личи на две животиње: на јазавца пред зиму, и на кокошку која не носи јаја. Као Јазавац пред зиму, он је неуморно скупљао материјал, и скупљао све на шта је наишао.

Види разочараног човека, — дајте га за мој „ајнактер“; види неко француско рударско предузеће, — дајте и њега; види болесног руског кадета, разочарану сеоску учитељицу, паралитичаре, неврастеничаре, — дајте све то овамо; чује, прочита, смисли што о животу, школи, политици, друштву, болестима, и тако даље, — дајте и то овамо. Мој „ајнактер“ то је центар свег мог знања, свег мог искуства и опсервација. То је урадио јазавац. Спремио је не много укусну, али велику зимницу. Кад би се све ово пустило да кинематографски прође покрај нас, био би приличан ред и строј свих тих докумената, јер би ишли онако како су скупљани, а ту је морало бити реда. Да, али је после дошла она кокошка која не носи, да све то уреди. Попела се на ту купу од материјала, закокотала, ударила крилима и канџама, и почела да срећује. Кад се све слегло, добило се *Са Својима.* Ту нико ни с ким није. То је један драмски bric-à-brac, једна драмска каша, и ја бих пре пристао да назидам још један спрат на Вавилонској Кули и, ако хоћете, и да придржим Атланту глобус, него што бих пристао да се умешам у *Са Својима*, и да решавам критички њихове ситуације.

Слушајући једном једног досадног говорника, Хајне је записао ове грозне речи које молим да ми се допусти да их цитирам: „Једна трудна жена која га је слушала, родила је је магарца“. Та ми је Хајнеова опсервација прво пала на памет, кад је завеса и последњи пут пала да каже да је свршено ово досадно и туробно позоришно вече.

Бранко Лазаревић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Четврта југословенска уметничка изложба.

Европски салони у великим средиштима, на уметничким тржиштима, управо наших дана представљају попришта занимљиве борбе која се води између победилаца од јуче и нових освајача, победилаца од сутра. При том се чују исти ратни узвици као и пре двадесет година. Историја сликарства се понавља. Некадашњи млади су тек освојили свет, а нови варвари већ му прете. Революционари од 1890 су постали већ

званични. Импресионизам је уступио војство нео-импресионизму, који његовим оружјем наоружан, разбија ограниченост његовог натурализма и уноси вишу сврху, душу, унутарњу вредност, симбол, шта више и стару, озлогашену велику композицију, док се иза њих појављују, из далека још, нови револуционари технике, они који се називају најмлађима, који сумњају у све што је до сада учињено, називају све конвенцијом атељеа и у свим правцима испитују могућност нове уметности. Мане, Моне, Сисле, Писаро су замењени Ле Сиданером, Бенаром, Менаром, Денином, Виларом, па Сезаном, Гогеном, Ван-Гогом, док разбијачи форме, кубисти, завршују крајњу левицу. И пре готових дела, као и у књижевности последњих десетина година, претходе теорије, искључиве, громогласне, узимајући размере читавих филозофских система, и увећају ако не број присталица, онда зацело број радозналих.

И као одблесак свега тога, врло богата, разноврсна, представљајући зато што су у њу ушли извесни нови људи, и више уметности и више новине, овогодишња изложба није за нас само велики југословенски национални успех него доказ да се и код нас нешто догађа, да је бура европског мора усталасала и наше језеро.

Онда је прва занимљивост заједничке изложбе, склопљене из више народних група, видети како се утицај разделио, где је наишао на најмањи отпор, или најтежи терен. Ако је критичар, као што је рекао Макс Либерман приликом скорашње повике на критичаре не-сликаре, непозван да суди о делима кад сам није сликао, кад се помири с тим да, слично са познатом реченицом Анатола Франса, критичар изложбе може једино да покаже клупу с које се, по њему, види највише лепога, онда му је дозвољено да се забавља својом идејом и да налази занимљивост изложбе тамо где он хоће.

Заједничка изложба је све пре него упоредна. Њен циљ стоји више од решавања питања: ко је даље отишао. Она може значити и могућност да ће се наћи нешто опште свима, једна доминанта, извесна аналогија уметничке анализе и синтезе, једна душа, један нерв, једна ретина. И то не зато што би уметници хтели да се подреде једној југословенској физиономији, да на њој и раде, него спонтано, зато што су приближно исти елементи расе унесени. То јединство, та танка црта

која ће се овде-онде губити, али ипак осетно повлачити, тиче се само нас гледалаца, она је уживање само за нас. Уметници су довољни сваки себи, и никакво национално одушевљење није способно да извини или да нас придобије за извесно подражавање једној великој индивидуалности, као што је случај Мештровић-Росандић. Уметнике саставља јединство културног напора, а не заједнички уметнички програм. Али ипак је велико искушење у радозналости да се пореде поједине групе, и тиме не мислим сликарске, доста произвољне групе, које растављају и уједињују народности, — оне сведоче после скорашњег цепања о истој лепој опште југословенској црти, — него на групе по народностима. Публику овакве изложбе морају занимати опште идеје, а критичар је публика par excellence. Његово је не само да се најгласније диви и најјаче протествује пред смелошћу талента или обичном дрскошћу, него и то да утисак среди, да створи јасну, простију слику једне врло шарене збирке, и да у њој ухвати одређене односе и размере. Као све опште идеје и ова упоредна разматрања греше, али се ипак може запазити нешто што заиста постоји, што се даје објаснити и чињеницама ван уметности. Може се запазити да има разлике не само у спремности, у занатској способности, него и у количини уметности која се уноси. Нарочито по чистоти уметничких сврха могла би се направити поступност која иде са севера на југ, остављајући северу првенство.

Словенци су најмање разноврсни и може се рећи да сваки од два-три добра уметника за себе могу представљати целу групу. То је донекле њина слабост, али је занимљиво као психологија народа. Они су песници боје, они су прави ствараоци, код њих нема толико поруџбина, портрета, као код осталих, они сликају за себе и због себе, да поларишу своју душу на платно, да предаду своју у најлепшем смислу сликарску идеју: као чист изражај, помоћу боја, једног утиска на душу преко нерва. Они преводе само један моменат и само бојом. Затим су дискретни, претпостављају просејану јачину сунца, немају, узевши у опште, љубави до за магловите визије, не за сурови натурализам који граби ствари голим рукама, него обавијајући их велом расположења душе. Тако се они стављају уз нео-импресионисте. Изгледа да тај део јужних Словена, национално најслабији и највише подлегао Западу,

има као општу физиономију извесну утанчану осетљивост, уметничку повученост и отменост чистих сликарских намера. Иста се физиономија појачава слабошћу цртежа, недовољном поузданошћу у распореду простора, неспособношћу да даду слици чврсту грађу, да се не разбију и не расплину више но што мора бити расплинут нео-импресионист, чији је садржај сав у боји, која зрачи преко линије.

Због тога се они могу поносити да су најмање имали за себе оне који су као добри Југословени, сматрали за дужност да посете изложбу. Они највише задају страха плашљивој ограничености, а ипак нејасно уливају поштовање оним другима, који са самопоуздањем задовољног свакидашњег човека умеју да праве познате примедбе о „истинитости“, „природности“, „сличности“. Њих је поштедео и гледалац патриота Југословенин. Треба имати извесне нерве да се с платна може примити музика тона и мисао боје, да се вибрирањем живаца може усталасати душа. Они траже од гледаоца све, целог човека за себе, усредсређену, затегнуту пажњу сву преданост. Они нису приповедачи (сем неколико Веселових ствари) и немају радост у сликању, ведре забаве палете и смеле виртуозности четкице.

Лакше је у томе са Србима и Хрватима, или Хрватима и Србима, јер држећи се наше скале, Загрепчани долазе пре Београђана. И једни и други као група дају много више разноврсности, што је добар знак за расу, и имају најразличитијих елемената, од свих оних које, у Паризу на пример, представљају и музеји, и Салон Француских Сликара, и Народни Салон, и Јесењи, и може бити, Независни. Ипак је разлика између обе групе Србо-Хрвата очигледна у неједнакој мери труда око тражења, у борби, у жеђи за новим. Хрвати у томе стоје далеко више. Код Срба, а ту не узимам Мештровића, који је ван еволуције група, ван времена, има извесног одмарања на једној мртвој тачци. То важи и за оне који су полазили некад напред. Више портрета и слика за продају него решавања проблема у себи самом. Осим Бранка Поповића, који је унео најновије и може се узети као представник крајње левице у Француској, Јесењег салона, где најмлађи, извикавши за своје учитеље Сезана, Гогена и Ван-Гога воде борбу, све је остало тамо где је било. Ни изванредни портрети којим се представља боље но икад до сад Риста Вукановић,

ни увек лепо сунце и поезија Далмације у Муратовим стварима, ни пунокрвна сликарска забава игром зракова, у које уплиће Бета Вукановић своје Цигане, ни сви очевидни успеси и често добре ствари Миловановићеве, Коњарекове, Роксандићеве, Надежде Петровићеве, и тако даље, не могу дати утисак кретања међу њима. Српска одељења имају доста правих уметника; на овогодишњој изложби је линија која полази од најстаријих продужена још даље, али српски сликари показују сувише често или своје већ познате ствари, или нове које су исто што и оне. Смелости, чисте уметничке, велике свете игре нема. Бета Вукановић још увек има у томе првенство са својим плен-ером, као у „Циганима на одмору“, има оне праве сликарске радости у изненађењима које дају опити са стварима и светлошћу, у титрању сунца са људима. Мурат је увек занимљив, има своју личну, танку нијансу и уме да говори. Његов „Дум Иван и Фабрис“ имају тако јасно Дубровник за позадину, пристају уз какав Дучићев Дубровачки Сонет, који би причао о лектири Метастаза, што су учиниле две дубровачке владике, једно после подне на тераси, изван града. Риста Вукановић, нарочито у портрету Др-а В., има јединства и јачине у импресији, онолико топлине, и ваздуха на месу, тако да је то једна од најбоље сликаних ствари на изложби, али би он својим колоритом могао дати друго што до портрете. Милан Миловановић, непосредан и јак у изражавању, није донео скоро ничега новог, ни што год више од скице. Надежда Петровић остаје и даље својевољна у својим тонским скалама, немогућа по неки пут, као у оној немилосрдној фасади Нотр-Дама, једној од оних мистификација рапена, који их у вече износе уз париске кејове пошто се преко дана њима занимао париски badaud.

Хрвати су изнели много више модернизма, више разноликости, више покушаја и боље млађе. Код једног од њих који најгоре употребљава оно што зна, код Ауера, има поред заиста чудно безукусних и несавремених ствари, поред оних жена које осветљавају неке невидљиве лампе, лампиони, за које се бојимо питати ко их је поручио и купује, има ипак сумње у свој „жанр“, покушава на другоме и показује воље да пође другим путем. Поред песника Рачкога, поред Видовића, јединог може бити поантијисте који се разуме у послу, са еле-

гантим, отменим Кризманом, гравером који је до сад на словенском југу најбоље владао пером и највише ствари умео њиме да каже, са Франгешом, чије „Бегство у Египат“, „Споменик песнику“, „Анунцијација“ садрже после Мештровића највише поезије и уметности међу вајарским радовима, са свима осталим, они су више Европљани, више заузети решавањем проблема, мећу више поетског садржаја, имају глади за новим, личнији су него Срби.

И последњи, они сасвим на југу и сасвим доле на скали уметности су Бугари. Они су врло практични јер су у одсуству својих сликара наручили их са стране, што је сумњиво средство за представљање народне уметности. По томе је бугарско сликарство у истом стању као до скора што је била наша музика, кад су је Чеси и Словени с разних страна заступали. Сличности са њоме има бугарско сликарство и у томе што је највише патриотског и етнографског садржаја. Код младих народа је то увек одлика, и наша књижевност није одавно изишла из тога првог стања. Друга одлика овога народа који се жури да што пре има све што и остали, да буде Европљанин пошто пото, јесте безусловно новачење, грабљење за новим и површно присвајање тога. Бугари имају сликаре слободног ваздуха, и поља, Ангелова на пример, али је његова мучна техника све пре него сликање. Они имају поантијисту, који истина разбија тачкицама своје површине, али нема управо оно због чега је та техника створена, нема сунца и атмосфере. Он тачкицама не даје никакву дубину ни ваздух, но најтврђе, мртве, фотографске сенке и вредности. Такав је Митов, Маринов, и нарочито Тодоров, ђак изврсног учитеља, Боне, обећавају највише. И оно што је у њиној групи најзанимљивије то је да су жене сликари осетљивије за тон и да је слика Вазове-Консулове, „портре у белом“ тонски најбоља ствар, као да је женама било одређено да у новом, свежем народу дођу пре до тање осетљивости ока.

Овим би било завршено разматрање о могућности општих одлика појединих народних група. Као и сва уопштавања, и ова размишљања греше у појединим случајевима. Пре би било могуће може бити говорити о групама које би се образовале изван народности, по сродности талента, по сличности средстава или садржаја. Те се групе у сваком случају не би поклапале са онима које су наши уметници сами образовали

Они су се и овде показали рђави критичари и класификатори. Та нова подела у осталом, место да јаче подвуче извесне сродности, увећала је за нас, публику, само тешкоћу прегледа.

(Свршиће се.)

Милан Предић.

Васкрсење. Библијска поема у два дела за сола, мешовити хор и велики оркестар Речи од Драгутина Ј. Илића, музика од Стевана К. Христића. У Народном Позоришту 2 маја 1912 године.

Нас данас интересује само онај уметник у кога су индивидуалне особине добиле свој одређени облик. Јер само индивидуално зрео уметник може да ствара оригинална, чисто субјективна, дела; а свако оригинално дело представља чистоту стила, која је према томе први и најглавнији услов да једно уметничко дело постоји. Неоригинално дело нема стила, јер прави стил је „израз карактера једнога уметника" (Тен), део његовог, и само његовог, уметничког схватања. Према томе творац његов је неизрађена индивидуалност, епигон, уметник другог реда, човек који нема рођених погледа и рођене снаге. И за то неоригинална, стилистички нечиста и неуједначена, дела пропадају са даном у који су се јавила, пропадају под теретом снажних, здравих, оригиналних дела зрелих уметника који су успели да се ослободе свих утицаја и да стварају својим срцем, дела која носе све одлике само њиховога темперамента, само њиховог уметничког схватања и уметничке физиономије. Сви елементи који та дела сачињавају имају сродно или исто обележје. Имају основну заједничку црту која их доводи у везу, допуњује, развија и све јасније и јасније одређује, дајући тиме целини један јединствен тон. Тај јединствен тон представља израђене стилске особине једног уметничког дела, *његову* оригиналност, *његов* стил. И за то епигони животаре, а оригинални таленти владају. Јер само оригинални таленти имају ону сугестивну моћ да непосреоно утичу и подижу. То је и снага Рихарда Штрауса и Дебисија и Макса Регера, то је снага и Ханса Пфитцнера и не многих савремених музичара. Ребиков је слаб онда кад експериментише баш за то што му дела немају основе у темпераменту његовом, него су сенза-

ционална, смишљена ефекта ради који нема никаквог, ни индивидуалног ни естетског, оправдања. Исто је и са екстравагантним бечлијом Шенбергом. Јер и један и други могу друкчије кад хоће да су искрену, и онда можемо да примимо ту искрену музику њихову. Веризам, па и футуризам имају потпуно право опстанка, ма да је у њима пуно необичних и нових момената — нарочито у футуриста, баш за то што људи који тим школама припадају не могу друкчије. Можда су се сувише рано родили, те је нама врло тешко осетити оригиналност њиховога уметничког израза. Али у сваком случају они имају више права да постоје него сав, често врло озбиљан, рад многих модерних драматичара на пример. који се сувише сунчају под сунцем Рихарда Вагнера.

Али од огромног броја људи који се баве уметношћу колико их је који имају права звати се уметницима, који побеђују јер пркосе свима утицајима и дају *своја* дела?

За оригиналне модерне музичке таленте нема традиција — најмање формалистичких традиција. Јер облик кога су се до скора придржавали и највећи музичари (Бетховен) највише смета да индивидуалан израз добије маха. Бетховен је „Деветом“ покушао да се ослободи формалистичких окова и тиме јасно показао пут у будућност. И када је Франц Лист поставио принцип да садржина мора да створи облик, он је само јасно истакао оно што је одавна постало потреба. И од његових „Синфонијских песама“ до грандиозне синфонике Рихарда Штрауса потреба за стварањем оригиналних облика је ухватила непоколебљиво — чврстога корена. И данас су многи стари облици мртви јер сметају оригиналном — дакле стилски чистом, уметничком изразу. Један од њих је и Ораторијум. Он је од свију старих облика најнесавршенији јер преставља збир најхетерогенијих елемената који једни друге искључују. У њему има лирике драматике и епике. Епике највише, лирике најмање. Према томе он је прича — у њој се о радњи говори али се она пред нама не изводи, бар данас не изводи. Ораторијум се изводи у концертној сали, лишен је сцене и свега што је за драму потребно и због тога је и драмски елеменат у њему специјалне врсте. Он се састоји само у живљем, јачем, потенцованијем поетско-музичком изразу, који је дат хорском делу овога, иначе великог, ансамбла. За то се хор у ораторијуму разликује од хора у античкој драми. Тамо

је хор у радњи која се пред нама догађа, он учествује у драми делом; овде је он посматрач, описивач — он је често, нарочито у старијим талијанским ораторијумима, заменик „historicus“-а, изговара епилог или заступа, као Coro pieno или Solo ансамол, верне и побожне личности, Христову цркву и друге алегорије. И само при узвицима, који су из опере прешли у ораторијум, хор улази у радњу (то јест, живљим акцентом изазива представу као да се радња заиста пред нама догађа) Vittoria! на пример или „Распни га“!

И због тога што се о радњи прича, ни један од правих драматичара из скоре прошлости или из данашњих дана није обрађивао овај облик; или га је на свој начин преиначавао, истичући у највише случајева драмске елементе ораторијума тиме што је радњу износио пред нас. И тиме је ораторијум, као што се често дешавало и у Италији у XVIII веку, почео да се приближује опери односно музичкој драми. Питање је само колико то има смисла; и да ли је могуће данас, када је принцип о Gesamtkunstwerk-у постао опште уметничко правило, изводити драму без декора и сцене, у фраку и балским тоалетама у концертној сали. Исто тако не могуће као што је не могуће изводити „драму без речи“, коју покушава да култивише Маџаров у Москви.

И Г. Христић је на тај начин модификовао стари облик ораторијума када је узео да ради и извео своје „Васкрсење“. Он је тако далеко ишао да је објавио да је његово дело увек чиста драма, а не ораторијум, музичка драма у којој је „музика потпуно драмска онако од прилике као у „Саломи“. И да би још јасније одвојио ово дело од ораторијума назвао га је „библијска поема“. Сасвим умесно. Јер тим и њему сличним називима су увек композитори називали своја дела онда када су она, постављена на ширу основу, била намењена концертној сали а у већини случајева била лишена стила. Минато је, на пример, издајући своја либрета (1700) нарочито одвојио Rappresensazioni sacre од ораторијума. И данас ћемо пре наићи на име: légende sacrée, ode-oratoire, scénes religieuses ou bibliques, synphonie biblique, или poema sinfonico-vocale, него на назив ораторијум. Већ и због тога што је на тај начин донекле остављена слобода уметнику да своме делу да облик према садржини. Г. Христић је успео да напише драмску музику, али је превидео да она не при-

стаје уз радњу коју илуструје, радњу која је више део приче него ли изазвана драмским конфликтима. Осим тога хор — главни део ораторијума, је у „Васкрсењу“ не само прилежно и лепо израђен него му је и велика улога описивача дата тако да је епски елеменат са исто толико пажње обрађен као и драмски. И тиме је и ово велико концертно дело постигла иста судбина многих њему сличних: оно је једна мешавина *драмске обраде* и несумњиво јасно изведених одлика ораторијума (епике). И један и други су на сметњи једно другом. И због тога, ја мислим, ово дело није ни чиста хришћанска музичка драма, ни ораторијум. Јер је епска опширност победила — и ако не сасвим уништила, драмску концизност и сву силину и живост драмских акцената. Оно у опште није од оних која вечито живе, која су у свима детаљима и у свима линијама савршена јер су стилистички одређени. Али поред свега тога „Васкрсење“ је интересантно дело зато што нам је свога творца приказало у врло лепој боји. Г. Христић је овим делом више него десет пута успео да нам докаже: да располаже лепим талентом и солидним музичким образовањем. И још више: да ствара што му је то потреба а не публике ради. Он је своје ново дело поставио на врло широку основу и музички — без обзира на то колико ова музика има оправдања кад се доведе у одношај са текстом и сценом, на пуно је места успео да развије лепе контрасте и логичне градације. Његов оркестар је пун лепих дескрипција, често у тону врло успео, што доказује да Г. Христић располаже познавањем његове технике. И што ми је нарочито пало у очи Г. Христић има леп смисао за мелодизацију. Има пуно места која су написана са готово bel-canto-мелодизацијом, нарочито у партији Магдалине. Он иде у томе тако далеко да често и акцент и сав смисао Tonfall-а жртвује мелодији која се у њему спонтано јавља и не рађа из декламације текста. За доказ ми падају на памет речи Христове: „Мир вам! Оно сунце што с истока ходи, расуло је зраке да разбије таму“. Или речи: Праштање, раздрагана и тако даље. Али — оно што је најважније и оно што, по моме мишљењу, има да пресуди о важности овога дела и о његовом уметничком степену, то је: да је Г. Христић написао музику која за нас и за нашу средину значи нешто страно. — Његова музика за „Васкрсење“ је неоригинална музика не само у

целом тону него често и у детаљима (мелодији и хармонији и ритму чак и у инструментацији). Много је Г. Христић научио од композитора „Тоске“ и нарочито „Мадам Бетерфлај“. И ако би се имало говорити о гресима које је Г. Христић учинио пишући једно велико и компликовано дело, највећи би грех — а по готову и једини, — био што је музички неоригинилно.

Нема сумње да је тешко данас написати оригиналну музику. Историја памти многе музичаре који су стварали школе а у почетку били епигони. Вагнер је био под утицајем француске велике опере све док није почео да ствара свој стил са „Холанђанином“ више са „Танхајзером“ а највише са „Лоенгрином“. Рихард Штраус, емиментан драматичар наших дана, изишао је из школе недраматичара Брамса. Али и један и други, у годинама када се назори развијају до самосталности успео да се еманципује од сваког утицаја. Нашем музичару пак много је лакше и од Р. Вагнера и Штрауса да буде оригиналан, јер има један узор кога нико до сада није угледао, има једну снагу коју нико још није употребио, има нашу оригиналну велику и богату народну музику. Традиције њене су далеко у прошлости, далеко врло далеко, у доба када се почела будити наша народна душа. И у колико смо се ми културно више развијали у толико је и наша народна музика добијала више оригинално и специфично српско обележје. И данас је више него икада јасно да је та оригинална музика, достигла један степен који је довољно јак за основу једне више, уметничке, — *национално уметничке музике.* Наша народна музика је основ нашој националној музици. Народна музика нашега сељака, националној музици културнога и музички образованог Србина. И потребно је да се то само констатује, а ја се нећу упуштати у то да овде развијам принципе националне музике засноване на народној. Сваки уметник — Србин ће помоћу ње да изрази своју индивидуалност и помоћу ње да буде оригиналан.

Главно је само да са смислом осети најтананије карактеристике њене и да их пробере, најобазривији чувајући се свега што би било можда страно, наслеђено из византије, са оријента, и да тим чистим, дестилисаним народно-музичким мотивима развије националну музику. А то неће бити тешко ни једноме Србину, јер ми, деца нашега народа, имамо у срцима нашим

толико спонтаног смисла за наш национализам, да нам неће бити тешко осетити оригиналну музичку жицу нашега племена. А Г. Христић не ће ваљда себи дозволити толику противречност, да после апсолутно народне „Чучук-Стане“ констатује да је морао да тражи узоре другде, јер га у своме народу нема. Да је Г. Христић оригиналан у смислу оригиналности једнога Бетховна, или Р. Вагнера, или Рихарда Штрауса, никоме не би ни на ум пало да спомиње српску народну музику. Али како је његова музика за „Васкрсење“ доказала обратно, потребно је навести један необориви факт и упозорити га на њега. Нама не треба ни пентатонике ни хармонске и ритмичке и мелодијске егсотике. А Г. Христић се тим материјалом доста служио. Ми имамо нашу народну, и црквену и световну, музику, и баш за овај предмет је било пуно материјала у нашој црквеној музици. И само ће онај бити српски композитор који зна да је имамо, који је се не стиди, који може да пробере бисер из ње и да се њоме користи развијајући је до индивидуалног и уметничког савршенства. За то Г. Христић треба да се врати на пут којим је пошао са „Чучук Станом“, јер може једно дело да буде не знам како лепо написано, за народ оно не мора да значи ништа, апсолутно ништа, ако нема обележје духа његовога. Оно може само да му шкоди. И баш талијанска музика — историја прича интересантних момената — увек је била вољна да побеђује, и стара и модерна — веристичка. Није данас редак случај да композитори народа у којих је народна музика под утицајем уметничке, којој је извор био стран узор, почела да опада, или се сасвим изгубила, а општа средства наше европске музике су готово исцрпљена у смислу подобности за оригинално, то јест стилски чисто, обрађивање, да ти композитори траже извора далеко у Јапану и Кини, на Суматри, у Африци, међу Ескимима или Индијанцима, не би ли што могли позајмити из њихове музике, да би могли да стварају оригинална музичка дела. И сасвим је редак случај да један композитор избегава оригинални музички извор у свога народа и тражи га тамо где га неће наћи. А не може се замислити да он не зна за њега. И са колико задовољства констатујем да је Г. Христић као композитор-техничар написао за једно дело музику са потпуним музичким талентом чисто и прегледно, не избегавајући да напоменем да то дело

није могло сасвим да успе више због тога што је без уједначеног музичког стила, то јест неоригинално, него што би се могло тешко категорисати. Са исто толико осећања дужности узимам слободу да напоменем Г. Христићу да је српски композитор само онај који интелигентно обрађује елементе своје народне музике — која несумњиво постоји, — и на основу њених идиома ствара нове ритмичке, хармонске и мелодијске принципе, који ће бити и уметничко и национално оригинални.

Највећа заслуга што је ово дело изведено припада Г. Биничком. Он је са до сада у опште ретким пожртвовањем уложио све своје знање, труд и диригентске способности, да што достојније изведе једно дело младога уметника, који ће на својим рођеним делима, кад их чује, најбоље да се поучи. Г. Бинички је тиме стекао нових симпатија, дајући наде да ће, ако тако буде и даље радио, постати средиште око кога ће се прикупити све што тежи новом музичком добу. И Г-ђа Бинички није само са вољом узела да интерпретира тешку партију Магдалене, него је свима преимућствима свога здравог органа и добро школованога гласа и високе музичке интелигенције дала пуно живота Магдалини. Хорску партију извело је певачко друштво „Станковић“, и тиме стекло не мање заслуга од свога хоровође и Г-ђе Бинички. Оркестар краљеве гарде, попуњен наставницима Српске Музичке Школе, био је инструментални део овога великог ансамбла.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Нови арнаутски покрет.

Има више од два месеца како су се Арнаути и Арнауташи из косовскога вилајета, а нарочито они из пећскога, призренскога, приштевскога и дебарскога санџака побунили. Сви виђенији барјактари покупили су многе људе из својих фисова, и с оружјем у руци почели су пресретати царску војску и власти и с њима се тући, нападати јавна здања, нарочито она која служе војсци и полицијским вла-

стима. Тако су се десила ова факта. Пећски Арнаути напали су војску код важнога места Истока. Ђаковски Арнаути напали су на војску приликом грађења јавне грађевине за смештај једнога одељења власти. Љумански Арнаути напали су све војничке караколе. Дебарски су се сукобили код места Чидне са буљуком редифа и ове су потукли. На путу између Митровице и Пећи, Пећи и Ђаковице, Пећи и Призрена, оружани побуњеници су пресекли телеграфске жице, повадили и поломили телеграфске диреке, тако да је телеграфски саобраћај ових места са централним властима у Скопљу, Солуну и Цариграду био могућан само преко Берана. Влада турска није у први мах придавала овоме покрету велику важност; сматрала га је као ствар која се сваке године у пролеће јавља. Зато није слала велику војску да неред угуши, и покушала је своје старо средство, почела је одмах да преговара са барјактарима и највиђенијим људима. Преговори, новци и обећања нису успели. Покрет се ширио, а војска је свуда губила битке гдегод се сусретала с побуњеницима. Порта је тада тек почела озбиљније да мисли на ову буну, и ако се у самој турској влади није било на чисто да ли треба енергично поступати, с великом силом, или опет помирљивијим начином удесити добар свршетак. Мишљење Махмуд-Шефкет паше је усвојено, те је одмах настала мобилизација око 40 батаљона пешадије за једну велику војничку демонстрацију кроз Арнаутлук. Шефови фисова су се скупили одмах у Јунику, у планини између Пећи и Ђаковице, да се договоре шта ће чинити пред оваквим намерама турске владе. Њихова одлука није још позната, свакојако да ће бити настављена борба у облику четовања, које је врло лако извести у Арнаутлуку. Арнаути и Арнауташи имају моралне потпоре међу Тоскама. Ресултати војничке демонстрације још нису познати; вероватно је да ће оне имати некога привремено-повољнога ресултата за данашњу влада у Турској. Али, још сада се може рећи да се Арнаутлук не може умирити, и да ће његове побуне бивати све чешће и веће.

Узрок овој данашњој побуни је јасно одређен: он је у несавладљивој мржњи косовских Арнаута и Арнауташа према новоме режиму, или боље рећи према Младотурцима. Лањска малисорска побуна није у почетку имала тако одређен облик и узрок; она је била више са стране изведена и тек је доц-

није, и са стране, добила одређени циљ. Малисори су готово пред крај побуне изнели своје захтеве пред Порту, а као узрок побуни наводили свирепости почињене од војске приликом прошлогодишњих разоружања. Садашњи побуњеници су одмах показали узрок своме незадовољству и изнели одређене своје захтеве. Узрок је, рекосмо, несавладљива мржња према новим султанима, представницима комитета младотурскога, итихадцијама. Главни захтеви су: подизање школа у којима ће се учити арбанаски језик; никаква пореза, а нарочито најмање за стоку; повраћај одузетога оружја из прошлих година или раздавање новога; оштета за крвове, разрушене куле и упропашћену имовину; постављање чиновништва које зна домаћи језик; подизање путева општега и локалнога значаја; служење војске у Арбанији. Смелији Арбанаси траже више; траже одређене границе Арбаније; признање албанске заставе; кнеза гувернера из једне од старих владалачких кућа арбанаских, и постојање Арбаније под заштитом Европских Сила

Ова данашња побуна Арбанаса, лањска малисорска, и врење у јужној и средњој Арбанији, може се сматрати као почетак једног националистичкога покрета. Покрет је у главноме спонтан, а последње две године је знатно помаган с поља. Узрок је у промени режима у Турској. Султан Абдул-Хамид је остављао Арнауте да буду пуни господари на својим огњиштима; они су били размажена деца Хамидова. Они нису за његово доба плаћали пореза, они су давали војнике само за султанову личну гарду, они су смењивали власти војничке и грађанске; они су вршили сами правду између себе и над другима; сама реч „реформа“ значила је непријатељство и побуну. Зато су они волели Абдул-Хамида. Кад су Младотурци узели управу, морали су, истакнувши равноправност и слободу као девизу новога режима, чинити све да Европу увере да ће они моћи реформисати царевину. Познато је да је долазак новога режима највише ускорило питање о европским реформама у Турској. Састанак два владара, рускога и енглескога, у Ревалу, у 1908 години, који је требао донети широке реформе, а можда и аутономију Маћедоније, одлучио је јулску револуцију и долазак Младотурака. Природно је да су ови хтели и у Арнаутлуку завести ако не нове ре-

форме, а оно начинити себе господарем у њему. Отуда је главни сукоб, који се изметнуо у мржњу и садашње буне.

Младотурци су и овде показали неспособност да реформишу, одсуство система и програма за реформе. Они су се колебали, предузимали палијативне мере, а кад су предузимали неке јаче мере, то је било само под притиском невоље и у последњем часу, из страха да се Европа не почне опет интересовати. Па и онда су попуштали. Они су почели 1909 године да дотерују у ред Арнаутлук са Џавид-пашом, 1910 и 1911 године са Тургут-пашом. Из најоштријих мера улазили су у очинско поступање, а византијска средства су најрадије употребљавана. Пошто су попалили, они су давали попаљенима оштету трогубу и без икаквога реда и правице. Мала и велика обећања нису испуњавали; неке од јачих противника на веру су погубљавали. Дакле и овде, као и свуда неспособни да нешто поправе, да уреде. Искуство их није поучило; ове године поновило се исто што и прошле године. Да би Арнауте и Арнауташе придобили за себе и из њихове средине послали у парламенат младотурскога присталицу, послали су министра унутрашњих дела у Арнаутлук. С добрим парама и благим речима Хаџи-Адил-беј је исправљао оно што је лањске године Тургут-пашина војска кварила. Тек се вратио и дошао до Солуна, а јавља се буна и експедиција Абдулах-паше. Четири године се то понавља, и то не даје наде да ће арнаутски покрет бити угушен. Арнаути се групишу, организују, и покрет ће овакви поступци Турака само појачати, с изгледом да постане озбиљан фактор у иначе рђавој балканској ситуацији.

После догађаја с Дарданелима, италијанска флота је почела заузимати једно по једно острво у Јегејскоме мору. Псевдо-рат италијанско-турски почиње се преносити у европске воде, приближавати се Балканскоме Полуострву. У Беломе Мору има 24 острва. Највеће је митиленско острво на којем има око 140.000 становника, и то махом Грка. После Митилене долази острво Хијос са 74.000 становника, и аутономно острво Самос са 52.000 становника. Сва острва укупно представљају око пола милијуна становника, махом Грка, и са доста развијеном трговином и бродарством. Ако Италија заузме сва ова острва, онда се мора рачунати са једном новом чињеницом. Јер ова острва, која већ имају нека аутономна

права, кад се сврши рат могу постати нови елеменат у турскоме проблему. Грчко становништво мора тежити ономе чему и критско данас. Турска мора мислити да поврати та острва, које мора имати ако мисли на своје господство у Јегејскоме Мору, па дакле и на своју флоту. Могућно је да Италија мисли задржати једно или два од острва које јој могу служити као стража за Триполитанију, кад она постане потпуно њена колонија. Грчкој краљевини не може бити равнодушно шта ће бити с острвима у Архипелагу, која су једино изишла из турске влаштине. Енглеској, исто тако, неће бити свеједно какву ће судбину имати острва, чији губитак данашња Турска не сматра као неку талијанску победу и смањење турскога престижа. Њена значај у Средоземноме Мору сигурно ће нешто претрпети ако Италија, остајући верна Тројноме Савезу, задржи какву станицу за угаљ. Ни Француска не може видети са задовољством да ова турска острва прелазе коначно у руке Италије.

Инострани.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Дела Јована Ристића (Бечкеречанина). 1835—1910. Сремски Карловци, 1911.

Јована Ристића Бечкеречанина, омладинског писца шездесетих година, не треба мешати са његовим савремеником, србијанским државником Јованом Ристића, који се у младости такође бавио књижевношћу.

Јован Ристић, чија су дела сада у једној повеликој књизи сада издата, родио се у 1835 у Великом Бечкереку, из трговачке школе ушао у трговину, учествовао на омладинским скупштинама, и шездесетих година по листовима и часописима објавио известан број романтичних приповедака. Од осамдесетих година није се више јављао у књижевности, и, повучен и заборављен, умро је 1910 године. Он има старинских, историјских и моралистичких приповедака, као што има и приповедака из савременога живота и неколико одломака романа. Исто тако од њега је остало неколико позоришних

комада: *Бонтонирани ћифта*, *Две Варалице*, *Боље је умети него имати*, и преведена „драмска маленкост у једном чину“ *Он* и *она*. (У овом издању се не помиње да „Бонтонирани ћивта“ није ништа друго но скраћена и посрбљена прерада Молиерова *Bourgeois gentilhomme)*. За једног човека без већег општег и књижевног образовања то је прилично, али за једног писца то је мало. Наша приповетка шездесетих година у опште није било на великој висини — требало је да дођу седамдесете године па да се тај књижевни рад код нас развије и подигне, — али Ристићеве приповетке стоје испод осредњих. Њих је писао један добронамеран и родољубив човек, просечне писмености, али без књижевног талента. Великим бројем сличних приповедака испуњавани су ступци омладинских часописа, и све оне потонуле се у мору заборава. И дела Јована Ристића само су за тренутак истргнута из заборава сећањем и жртвом једног блиског рођака пишчевог.

Од интереса је његов чланчић *О нашим књижевницима*, карактеристичан за наше књижевне прилике пре пола века. Ристић запажа да у српском народу нема правих књижевника, оних који само књижевност раде и од тога живе. Жалостан свршетак Милована Видаковића и Јоксима Новића-Оточанина, који су у беди умрли, убио је вољу српским писцима да се ограниче само на књижеван рад. „Зато код нас сваки научен човек гледа звање да добије да може живети, па кад је себи осигурао свакидашњи хлеб, он онда тек пише што и за народ. А такав није прави списатељ. Он може који пут и добро написати, али је очевидно да би и боље могао написати, кад би се само књижевној радњи посветио, и кад не би морао за књижевни рад да употреби оно време које му је остављено за одмор. Стога није чудо што нам наша књижевна дела не носе печат савршенства, и што су само у толико добра што при нашим околностима није захтевати боље“. Ристић доста живо описује прилике у које у зрелом добу свом долази један српски писац, који је служио својим идеалима и хтео само истину да каже: „подне живота прошло је, крв му почне утољавати се, и он почиње зрелије о свом животу судити. Погледи око себе, види се сам самцит у собици. Не умереност већ сиротиња влада у његовом стану. Непродане књиге леже у стотине примерака по тлу. Најновије му дело због мало предбројника не може да изађе. Ти-

пографи и многи други узнемирују га због тога. Живети треба, а новца се нема, дакле беда највећа. Изиђе из собе на улицу и погледа по вароши, види весео свет. Смотри своје некадашње другаре, који су последњи ђаци били, и који за књиге никад марили нису — по сто пута сретнији од њега..." И он са жалошћу закључује: „да је хладно саучешће народа спрам својих књижевника кадро да ове одврати од даљег рада, и то у толико пре, што је сад нови дух времена настао, те су садашњи учени људи постали више материјалисте него спиритуалисте, и што они више теже за добрим и лакшим животом, него за сујетом и бесмртношћу, као што се и већина људи придржава Омирове изреке: боље је бити и жив пас, него мртав лав". Практичан предлог Ристићев је: оснивање једног народног фонда за помагање књижевника, али његова нада је „да ће нам књижевност само онда моћи процветати, кад се Босна, Херцеговина и Стара Србија ослободе од турског ига, кад буду у тим земљама школе свуда заведене, и кад Србо-Хрвати буду писали једним словима, или боље рећи: кад сви Југословени буду имали једну књижевност".

Уз ову књигу написао је пригодан биографско-књижевни чланак Г. Велимир Рајић. Ако српска књижевност не добија издањем целокупних дела овог заборављеног дилетанта, добијају наши књижевни историчари. „Дела Јована Ристића" су добар документ за проучање душевнога стања нараштаја шездесетих година, који је много више хтео и почињао но што је умео и могао.

J. C.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Уставобранитељи". — Као засебно издање Српске Краљевске Академије, изишло је ново дело Г. Слободана Јовановића „Уставобранитељи и њихова влада (1838—1858)". Писац је ово дело радио више као прилог уставној но политичкој историји српској. Он је у засебним поглављима изучавао главне политичке идеје и установе тога времена, судство, чиновништво, просвету, материјалне прилике, финансије. Затим је

изнео кризу уставобранитељског режима и његов пад. Све то рађено је по изворима прве руке, по богатој грађи у Државну Архиву у Београду и по рукописним мемоарима и необјављеној преписци наших старијих државника. Г. Јовановић овом књигом наставља рад Г. Др. Михаила Гавриловића, који у књизи „Милош Обреновић“ износи историју нове Србије од 1815 до 1838. Г. Јовановић даје историју Србије од 1838 до 1858, и то не формалну историју догађаја и владавине, но, што је главније, историју идеја, струја, установа, државне организације, материјалнога живота. О овој значајној књизи, у којој се први пут у целини износи један важан период у стварању Србије, „Српски Књижевни Гласник“ донеће опширнију оцену. К.

„Болести воље“. — Књига Жила Пајоа „Васпитање воље“ доживела је код нас три превода, од којих су два штампана. Позната и цењена књига одличног француског филозофа Т. Рибоа „Болести воље“, без које не би требало читати књигу Жила Пајоа, изишла је сада на српском, у преводу Г. Влад. С. Вемића, а у издању Г. С. Б. Цвијановића. Проучавајући ненормално и болесно стање воље, писац хоће да изведе закључке о нормалном стању. Благодарећи патологији он долази до два резултата: „један, да „хоћу“ само по себи лишено сваке снаге да покрене за рад; и други, да је воља код разумног човека једна изванредна сложена и непостојана координација, трошна баш због своје супориорности, јер је она „сила највишега реда коју је природа створила, врхунац свих њених чудесних дела““. Својим предметом, тако важним за једног интелектуалног радника, као и именом свога писца, ова књига сама се препоручује. М.

Доситеј Обрадовић код Бугара. — У марту 1911 године „Српски Књижевни Гласник“ био је посветио целу једну свеску стогодишњици смрти Доситеја Обрадовића. У тој свесци, поред осталих прилога, изишао је и чланак Г. Бојана Пенева „Доситеј Обрадовић код Бугара“. Г. Пенев је тај чланак разрадио, попунио новим податцима и штампао као овећу студио у „Списаніе на Българската Академия на науките“ (књ. III), под насловом „Доситей Обрадовичь у насъ“. Иначе велика библиографија о Доситеју Објадовићу обогаћена је тиме једним ваљаним научним прилогом. Х.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. — Књижевни одбор Матице Српске држао је 16 (20) маја своју IV седницу. Важнији предмети су ово: Узима се на знање секретарев извештај о 287 књизи „Лето-писа“, која се већ штампа. Као уводни чланак

штампаће се „Друштвени рад и култура“ од Рад. Врховца. На позив магистрата града Прага на откривање споменика Ф. Палацком бирају се као изасланици Матице Српске потпредседник Књижевног Одељења Радивој Врховац и секретар Др. Тихомир Остојић. Извештај секретарев о организацији повереника у више већих места и о ступању у кооперацију са Савезом Српских Земљорадничких Задруга ради „Књига за народ“ узима се на повољно знање: Дело „Христос и Наполеон“ у овом облику се не прима. Примају се предложена правила за оснивање стручних зборова у Књижевном Одељењу и поднеће се Књижевном Одељењу на мишљење. Издају се на оцену: приповетка „Моји Ђаци“ и XII чланак „Из историје Срба у Угарској“.

Савез словенских академија. — Ових дана у Петрограду се нечујно састао један конгрес и склопио нов савез, који ће бити од огромне важности за науку славистику, и за зближавање и упознавање Словена. У чисто научном погледу одавно се осећала велика потреба што тешње везе међу словенским академијама, у заједничком раду на многим крупним научним питањима. Много празнина има у њиховом раду, многа спорна питања нису могла бити решена због тога што међу словенским ученим друштвима није било никаквог споразума, никаквог узајамног помагања у пословима за које је малена не само материјална већ и интелектуална снага појединих академија, и ако се често све баве не сличним или једнаким већ истим послом. Није потребно набрајати све те послове за које су потребне заједничке материјалне жртве и организован рад, излишно је и помињати све недостатке који су последица нашег словенског сепаратизма, поред свег декламовања о братству и узајамности, — то је сваки осетио ко се бавио крупнијим научним питањем из славистике. Осећајући све тешкоће због оскудице у организованом и заједничком раду и сву корист која би се имала ако би се та оскудица отклонила, неки научници су у последње време почели мислити о оснивању *Свесловенског Савеза Академија*, који би имао не само научног, већ и културног значаја. Иницијативу у извршењу тога великог предузећа узела је на себе руска Академија Наука, управо њено „Одељење руског језика и књижевности“, пошто се засад ради само на савезу II одељења, то јест одељења словенске филологије, јер су она у првом реду упућена једни на друге. Тако је руска Академија Наука послала првобитни пројекат савеза свима другим словенским академијама, позивајући их да пошљу своје делегате на конференцију, која је била 7, 8 и 9 маја у Петрограду. На том првом, претходном конгресу, управо конференцији биле су заступљене све академије, сем краковске, која због неких од-

редаба свога Устава, и поред своје жеље, није могла послати своје делегате. Од стране Чешке Академије дошао је професор Пастрнек, од стране Југословенске Академије професор Милчетић, Српску Краљевску Академију су заступали Г. Г. Љубомир Стојановић и Др. Александар Белић, а бугарску професори Љ. Милетић и Златарски.

Првог дана конгреса, 7 маја, биле су две седнице, на којима је претресан првобитни пројекат руске академије, и он је знатно измењен. Делегати појединих академија, обзирући се на своје статуте, имајући на уму прошлост и самосталност својих академија, пристали су да уђу у савез само као *равноправни* чланови, примајући само оне обавезе с којим се у идеји слажу, а никако оне које би им биле натурене и којим би се везивале руке у слободном раду њиховим академијама. И ако су се чуле речи да треба одредити стално место савезне управе, и то у Русији, са руском хегемонијом, због чега би поједине академије спале у неку руку на њене филијале, ипак су горње идеје готово једногласно примљене и унете у пројекат устава, који је тако редигован да подстакне и помогне плодан заједнички рад, а да не повреди национални понос и осетљивост појединих народа. По томе пројекту циљ савеза је: 1, да се заједнички предузимају велики послови и 2, да се помогне решавању општих питања словенске филологије, сазивањем специјалних конгреса за извесну област те науке. Савезом ће управљати *по избору* једна од академија по три године, која може бити поново изабрана, по истеку тога рока. Редовни скупови савеза биваће најмање једанпут у три године. Чланом савеза може бити свака словенска академија по својој жељи, а учена друштва по избору.

Другог дана, 8 маја, била је седница, на коју су позвати и гости, истакнути радници на словенској филологији. Г. Јагић је изложио како је, по угледу на савез немачких учених друштава, поникла идеја и о савезу словенских академија, и како се на крају крајева успело убедити све академије, сем једне, у потребу и корист таквог савеза, па је затим представио делегате. Саопштивши у кратко шта је урађено на двема седницама прошлог дана, он је отворио ову ширу конференцију, на којој треба да се предложи и претресе све што би било потребно и корисно да се унесе у програм будућег рада савеза. На конференцији је изнесено доста тема које могу бити остварене, једино ако их савез узме у своје руке, и неке су и признате за врло важне, те ће их савез предузети на првом месту. Прво је објаснио и образложио својих пет поднесених тема академик А. И. Собољевски, наиме: 1, Издање најстаријег (Ћирило-Методијевог) превода Св. Писма, 2, Издање споменика најстарије црквено словенске књижевности (почети с преводима и делима Јована Егзарха бугарског); 3, Издање старих споменика црквено-словенске књи-

жевности о Ћирилу и Методију; 4, Издање најстаријих глаголских текстова литургијске садржине; 5. Издање снимака, планова и размера са споменика хришћанске старине на Балканском Полуострву, у Словена и Румуна, по могућности с проучавањем. Академик А. А. Шахматов предложио је ових шест тема: 1, Организација антрополошких испитивања словенских народа, (ову је тему потом објаснио антрополог Ф. К. Волков); 2, Систематски скупити речне и друге географске називе у земљама где сад живе или су некад живели Словени; 3, Систематски скупити материјал за установљење трговачких путова који су спајали северо-источну Европу, особито приморје Балтичког Мора, с културним центрима Средоземног и Црног Мора у епоси пре 1453 године; 4, ново критичко издање података у мухамеданских писаца о Словенима и с њима суседним народима; 5, организација текуће библиографије словенске филологије; 6, сабрати материјал за историју грчког обреда код Словака и Маџара. Најважнија од свију ових тема је пета: она је једна од најглавнијих уопште, па би је требало на првом месту предузети остварити. То је успешно доказао и изложио план рада Г. *В. Бенешевић*, који је иначе правник, али ради и на словенској филологији. Важна је и тема коју је предложио *Милетић*: да се опише и фотографише народно одело, кинематографски сниме обреди, а фонографски забележе народне обредне песме (на пример свадбене); све то требало би сабрати и уредити по нарочитом плану који би савез утврдио. Професор *Бодуен де Куртене* говорио је о значају и потреби дијалектолишких испитивања, која би савез требао да систематизује за све словенске језике. Као руководство зато предложио је да се штампа на свима словенским језицима писмо Г. Др. Александра Белића. Кад се зна колико је мало урађено на диалектологији словенских говора, како је и оно што је урађено врло често од мале вредности, јер су га радили људи без довољне спреме и система, — онда се мора поздравити решење конференције да и тај задатак уђе међу прве у програму савеза. Поред тога, тачности дијалектолошких испитивања смета и немање једне утврђене азбуке за фонетичко бележење изговора, већ сваки испитивач бележи на свој особити начин, те више пута мора се учити шта значе поједини знаци у неког испитивача. Зато је млади руски експериментални фонетичар, *Г. А. Шербо*, предложио да савез састави једну азбуку за тај посао, која би била обавезна за све испитиваче, и тај предлог је примљен такође међу прве задатке. *Г. Аничков* је говорио о томе како је мало рађено на изучавању културног утицаја Запада на Словене. То је почео проучавати пок. Веселовски, али би његов рад требао да настави савез и да осветли сва питања на томе пољу; као: религиозно-културна, правно и историско-литературна.

Кад је примљен позив за конгрес, и у нашој Академији су претресали питања на којима треба савез да ради и нашао је да треба на првом месту истаћи ова два: 1, написати потпун речник све црквено-словенске литературе; 2, Побележити сва места где се налазе словенски споменици и све споменике побележити, прегледати и описати, те да се тако добије један зборник описа споменика. *Г. Белић* је предложио те две теме, а конференција је, знајући важност њихову, примила их међу прве. *Г. В. Јагић* је предложио да се савез у своме будућем раду позабави историјско-географским речником свих Словена.

Још на јадном пољу је врло мало урађено, и то без икаквог плана, то је на народној музици, зато је сасвим умесно и потребно било да се о том чује реч на првом Конгресу Словенских Академија, и професор *С. К. Булић* је говорио о потреби сабирања народних мелодија, па да се добије један опште словенски зборник, који би много помогао упоредном проучавању словенске народне музике и развијању уметничке музике. То је такође примљено међу прве тачке савезова програма.

Трећег дана, 9 маја, била је последња седница делегата. на којој је извршена коначна редакција пројекта за устав савеза, и сви су га делегати потписали. Тај пројекат ће делегати саопштити својим академијама, које ће га, по што га прочитају, вратити руској академији, и тиме ће устав добити своју санкцију и савез ће се рачунати да постоји. До првог скупа текуће послове вршиће руска академија.

И ако неки досадашњи свесловенски конгреси нису још донели много позитивне користи, ипак се значај Конгреса Словенских Академија мора уздићи над свима њима, јер су се у овом случају за заједнички рад латила највиша научна друштва, снабдевена материјалном помоћу и државном заштитом, у којима седе озбиљни и учени људи, те се можемо надати да ће савез словенских академија оправдати наду коју на њега наука полаже. М. С. М.

ЧИТУЉА.

Болеслав Прус. — У Варшави је овога месеца умро Болеслав Прус, који је са Хенриком Сјенкјевичем седамдесетих и осамдесетих година прошлог века био најбољи представник пољске прозе.

Рођен 1847 године, Александар Гловацки, како се управо звао, свршио је гимназију у Варшави и уписао се на Университет да учи матиматику. После две године остави студије и ода се новинарству, али и то напусти, па ступи у једну фабрику као обичан радник. И ту не оста дуго; од

1872 године, одаде се сасвим књижевности, у почетку педагогици, па онда лепој књижевности.

У време кад је Прус започео књижевни рад Варшава је била средиште пољског културног живота. Под утицајем руске књижевности шездесетих година развио се у њој јак покрет „позитивиста“, који је истицао култ науке и решење друштвеног питања. Прус је био један од значајних радника тог покрета, сарађивао је на његовом органу „Недељном Прегледу“. Ма да је доцније пристајао уз умерене елементе, чак и уз конзервативце ма да се смејао „Црвенима“ и говорио да припада „прогресивно-клерикално-либерално-аристократско-демократској групи“, ипак је битним делом свог дела био демократ, антиклерикалац и носилац идеја из своје младости.

Прус је на почетку своје књижевне делатности хуморист и сатиричар; он пише с благошћу за своје личности које су слаби, порочни људи; његове новеле су хумористичне мелодраме („То и ово“, 1872, „Палата и колиба“, 1875; „Писма“, 1888; „Скице и слике“, 1888). Али, поступно, у његовом делу одјекује глас писца који саосећа са светом „пониженых и увређених“, и његово дело постаје топло писана историја патње тих „малих људи“ и осуда „оних горе“. („Sieroca Dala“, 1873; „Przu goda Stasia“, 1876; „Powracajaca chwila“). Израз свега тога достиже пуну меру у Прусовој „Мртвој Стражи“ („Placowka“), у којој Слимак, главни јунак романа, симболизује сав пољски сеоски народ који се бори да немачким колонистима не уступи ни стопу своје земље. „Хлоп“ воли земљу као своје дете. У цртању те љубави је величина Пруса као писца.

Радом из последњих година Прус није допринео много гласу писца „Мртве Страже“. Он је њиме остао у успомени као фељтонист „Илустроване Недеље“ и „Варшавског Весника“, као слаб „козер“.

Прус је превођен много, нарочито на руски. Код нас је 1888 изишао превод „Палата и Чатрља“, 1901 приповетка „Сабласт“, 1907 „Мртва Стража“. Сем тога превођене су краће ствари по часописима и листовима. Д. В.

Исправка. — У Научном прегледу Г. Јована Томића о књизи Г. Н. Вулића „Јован Томић као историк“ поткрало се неколико штампарских грешака. Све те штампарске грешке писац је исправио у посебном одштампавању тога прегледа.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.
Књига XXVIII, број 12. — 16 јун 1912.

ЉУБОМОРА.

(Крај.)

Нисам испунила претњу, јер сам се разболела. Нека ужасна болест, пуна нервних грозница и бунила. Да знаш, Десанка, како се уплашио, да знаш како ме је неговао и како ме је преклињао да оздравим, и уверавао ме да се сасвим излечио од свога лудила. Нежан, добар, као мајка, као брат, као вереник. Да ли се његова савест уплашила од моје смрти, или ме је он збиља волео?

Та он ме је волео, ја то не поричем. Али како? Знаш ли како страстан ловац воли скупоцено псето од племените расе, које се стара да дресира до савршенства? Знаш ли колико свирепих батина извуче такво једно псето док не буде могло да задовољи сваки миг свога господара? Али се зато свет диви таквом псу и завиди ловцу. Зато ловац страсно воли једно такво псето и обасипа га миловањем чим су батине учиниле своје. И забрине се ловац кад се тако ретка животиња разболи и очајава неколико дана, и жали дуго ако угине. Ето, отприлике, тако је мене мој муж волео. Али ја нисам имала псећу душу. О, малоумник, зар није умео да види да ме је могао чак и дресирати, само да је своју вољу наоружао добротом? Он ме је волео, као лепо псето и као послушну милосницу која се не плаћа и која га не може напустити кад јој се прохте, јер је венчана.

Али онда, онако немоћна и болесна, ја нисам умела правилно да мислим. Он се уплашио за мој живот, он је опет постао добар. И ја сам се подавала тој нежности и била захвална. И опет сам му поверовала.

Дуго сам боловала, а он је био непрестано добар и необично стрпљив. Хладио ми је главу, тешио ме и плакао, Долазио је доктор, и он није био љубоморан на доктора. Ја сам почела да се надам и охрабрила сам се мало. Молила сам га да зове моју мајку. Жељна сам је: три године нисам своје видела. А он ми је говорио да је мајци тешко да оставља кућу и да не треба да је плашимо позивом. Он јој је писао да сам мало слаба и да сам их жељна и да ћемо доћи чим оздравим. Говорио им је да пожурим да оздравим, јер ће скоро распуст, па ће и „студенти“ бити код куће. О, моја мила два брата већ су били студенти. Опет да их видим! Од радости оздравих. Мој муж је био пресрећан. Молио ме да му опростим и клео се да се сасвим излечио од љубоморе. Можеш мислити како ми је синуло сунце у души. Тражио је да му дам часну реч да нећу од нашег ружног жиживота ништа причати својим. Обећах му свечано и одосмо.

О, Десанка, како ми је та срећа исцелила душу! Заволех га поново из захвалности. Моја мајка, иста, као и пре, јака и велика, али браћа, браћа... Мирко и Бранко младићи, читави људи, паметни и дивни, а Миша већ озбиљан гимназиста. И сви су они мене воле, у мене гледају, нада мном лебде с највећом нежношћу. А мој муж постао најбољи муж на свету.

Тај месец дана био ми је леп, као најлепши сан. Али сам нешто зебла од повратка. Још само неколико дана. Ја сам бледела и дрхтала кад би ко споменуо. Мирко се често загледао у моје лице озбиљно и забринуто.

— Нисам ја више болесна. Не брини се — рекох му, смешећи се, кад смо једва једном могли бити сами неколико тренутака, јер мој муж није поверовао у моју часну реч, и бојао се да га ипак не одам, те се чува да ме остави на само подуже с ким од мојих.

— Сестро — рече мој озбиљни брат — ја бих хтео само да ти кажем да ти ниси дужна ништа рђаво да трпиш. И немој никад заборавити да имаш браћу, која не би могла допустити да ти и најмање патиш.

— Шта говориш, Мирко! — уплаших се ја.

— Видиш, понекад се бојим да ти ниси срећна. Ти једва личиш на некадашњу Дану. А нама без тебе није лепо, као пре. Онда за чију срећу... Него, опрости, то је можда врло глупо. Само ми кажи истину: је ли он збиља тако добар, као што се показује?

— О, јесте, сад је врло добар и ја сам сасвим срећна — рекох ја и видех да ме је оно „сад“ сасвим издало, па морадох да додам: — Само је у почетку био мало љубоморан.

— Љубоморан! — насмеја се Мирко. — Па то онда значи да те много воли.

— Да...

Шта ћу даље да ти причам Десанка? Мени се смучи кад се сећам, а и теби ћу додијати. Још три године сам живела поред тога човека. Чим смо стигли кући, одмах је почео по старом. Много му је било моје среће. Тада сам видела јасно да је његова болест неизлечива.

Још три године свађа, свирепих, бесних, па онда одвратних мирења, три године одвратности, пакла. И ја сам постала рђавом, па ми је чак чинило задовољство да га једим. Кад би он говорио како тај и тај зна каква сам, па стога пролази поред наше куће, препоручује се, ја сам се смејала и говорила да ме је баш јутрос поздравио и питао за здравље. Ја сам лагала. Он је беснео и питао: Је ли истина? Ја сам одговорила: Жив ми ти, истина је. Једном речју, и ја сам постајала одвратном и падала све ниже и ниже. Али ме је све то страховито умарало. Једаред нисмо говорили шест месеца, једаред два, а много пута по недељу-две. Ја сам осећала да пропадам, и Миркове речи су ме често звале да побегнем из пакла. Али све сам се нечега бојала: било ме је страх од скандала, од мајкиног запрепашћења и од овога света што и сад непрестано долази и тражи да задовољи своју радозналост. Ја сам желела да побегнем, али нисам смела и нисам знала како. Случај ми је помогао.

Једна његова сестра од тетке, учитељица, добила је наше место. Често ми је долазила и спријатељиле смо се. Заборавила сам да ти кажем да се он врло бојао да ме остави саму док је он на дужности, и хтео је упочетку да ме закључава, али сам му ја припретила да ћу разбити прозор и звати пролазнике да ме ослободе, а он се од тога уплашио и одустао. Сад му је било мило што имам безопасно друштво, али је

он ипак сумњао и у своју сестру да ми не донесе какво писмо или поруку. Зато је увек прво прислушкивао на вратима, па кад би се уверио да завере нема, онда улазио. Једног вечера позвах је да остане, па ћемо је после вечере отпратити. (Било је примирје). Он је дошао добро расположен. Да се покаже добар, узе бокал, да сам донесе воде. Ја сам врло волела тај плави бокал, поклон од оне моје рођаке Јованке. Ти знаш да сам ја љубав преносила са личности и на ствари. Одједном чусмо његове журне кораке и бокал тресну и вода и одломци стакла прснуше из предсобља чак у собу. Потрчасмо рођака и ја уплашене.

— Шта ти је, забога, јеси ли се саплео или ударио?

Он је бесно колутао очима.

— Немојте се претварати. Видео сам га како се шуња око капије и загледа унутра.

— Али ко то? Ко? — питала је она.

— Ах, ти тобож не знаш? Ниси повереник њен? Ниси јој донела писмо и заказала састанак? А можда ти збиља и не знаш. Питај њу. Ја да знам, ја бих га убио.

Она само погледа у мене, па разумеде. И викну гневно:

— Ти си луд! И гадан си! Срам те било! Збогом, јадна Данице!

И она оде сама по мраку. А ја сам била дужна да останем с њим лудим и гадним. Он је беснео. Беснео је и што је луд и што се издао пред сестром, па се бојао да она некоме не прича. И хтео је за све то да се освети мени. Дала му се прилика још сутра ујутру.

Дошао оџачар, да чисти оџак. Ја сам га одбила. И он изишао. Нисам га ни видела добро, радила сам нешто у кујни, али ми се чини да је био млад. (Сад ја волим, Десанка, тога оџачара и захвална сам му). Још се није он ни одмакао, кад господин супруг улете бесан.

— Сад тек ваљда нећеш порицати кад сам својим рођеним очима видео. Неваљалице, дотле си дошла!

— Шта, шта си видео?

— Пољубила си оџачара! Видео сам!

Ја се зграну х и погледах га. Да ли је заиста уобразио да је видео? Или је веровао да сам га пољубила, па хтео да ме искуша? Или је просто био толико неваљао да је хтео то да измисли, само да би ме мучио? Ја не знам. Само сам

видела како је био страшан и како су му сенке око очију појачане, а очи, те проклете очи што су мене некад очаравале, упале су тако дубоко, да нема очију, већ место њих зијају две црне, дубоке јаме, на чијем се дну увијају две змије које се устремљују на мене. Видех да су те змије гладне, видех да би му мој страх и мој гнев причинио свирепо задовољство, па се зато с муком савладах и насмејах се гласно

— Оџачара пољубила! Истина леп дечко, али гарав од чађи. Ха-ха-ха! Да није гарав, ја бих га пољубила — баш за инат теби!

О, Десанка, сама сам била крива! Он осу прљавим речима на мене. Опет, опет паде она гадна реч што вређа и неваљалице. Али ја је сад примих и цикнух:

— Јесам, јесам неваљалица, јесам последња жена откад познајем тебе и опет сам ти жена. Ти си ме начинио неваљалицом, па си после опет неваљалицу љубио. И ја понижена и испрљана то сам допуштала. Јесам неваљалица, јер сам жена највећег неваљалца!...

Он диже руку на мене. Он ме не удари, Десанка, он само диже руку. Хтео је прво да види да ли сме да ме удари. Ја сам и пре опажала да би ме он и тукао, само да се није бојао да нисам можда ја јача. И сад, у највећем гневу, он је још умео да рачуна: дигао је руку и гледао ме у очи. Да сам се ја уплашила, он би ме ударио. Али ја дигох главу, ступих ближе и викнух најјачим гласом:

— Удари, удари ако смеш, кукавицо! Свет ћу да скупим, у помоћ ћу да зовем, скандал ћу да начиним! Удари ме само!...

Он се уплаши и стаде да ме умирује:

— Ти си луда! Нисам ни хтео да те ударим. Кад сам ја тебе тукао? Смири-се, узми мало воде...

Погледах га у очи. О, Десанка, то што сам видела, поразило ме је. Ја почех да се смејем, па онда да плачем и да се трзам. То је био хистеричан наступ. То ми дотада није било познато и ја се уплаших: мислила сам да је дошло лудило.

Он је знао шта је, али се и он уплашио. Даде ми воде, намести ме у постељу. Није га ништа вређало што га проклињем и зовем кукавицом. Он поче да се улагује и да ме

вара, као мало дете. Наступ брзо прође и ја се смирих. Моја је одлука била готова. Претварах се да ми се спава, претварах се да нисам више љута на њега. Он је видео да је опасност прошла и запита ме да ли да иде на дужност. Било је већ крајње време. Ја му рекох да ми је сад сасвим добро, само сам уморна и хоћу да спавам. Он оде, а ја скочих. Ни часа, ни минута више! Хоћу да бежим одавде док сам још паметна!

Требало је осам година, па да га познам до дна његовог кукавиштва. О Десанка, да сам ја била рђава и јака, ја сам могла досад да господарим тим човеком. А да сам могла поднети и даље његово присуство, ја бих сад могла постати његов инквизитор: могао бих радити штогод сам хтела и сваку сцену спречити претњом да ћу да начиним скандал, или да ћу звати свет и браћу у помоћ. Једва сам прогледала. Знаш ли шта сам видела у његовим очима кад му оно попретих? Две змије, гладне освете, подвише репове и одмилеше брзо у јазбине, а од мога бесног мужа постаде одједаред просјак, бедник који понизно моли, који пристаје да га вређам, који пристаје да од тиранина постане роб, само да нико не сазна за његов пад. Сад сам видела да сам све могла, али сад више нисам могла њега да видим.

Одмах, одмах кући. Кроз по часова полази воз. Брзо спремих што ми је најпотребније. Оставих му три речи да одлазим за навек, а кључ му обесих више врата, па одјурих као апсеник кад нађе отворена врата. Послах депешу Мирку, да ме дочека, па онда брзо на станицу. Сва сам дрхтала.

На станици случајно видех једну варошку алапачу, коју су због доброг мужа примила у добра друштва. Она ме запита куда путујем сама. Мени сину дрска мисао: баш да начиним скандал! И рекох јој да путујем кући, мајци, да бежим од мужа, јер ме је до очајања измучио љубомором.

Можда сам то и с рачуном казала: кад га тако пред светом обрукам, неће моћи да ме врати натраг.

Госпођа алапача пљесну рукама: — Није могућно!

— О, могућно је! — рекох озбиљно.

— Али кажите ми, молим вас, само...

Ха-ха-ха! Воз полете, а она остаде с отвореним устима и раширеним рукама.

Шта је она причала по вароши и шта је онај, сад већ

туђи, човек у своју одбрану говорио ја не знам. Само знам да се чује и о мени много рђавога. Кад неко осам година пати, нико се не нађе да га спасе или да га бар пожали, а кад се сам отргне, онда већ не може да се прође без оговарања.

И ти си можда чула да волим другога, зато хоћу да се раставим. О не веруј им! Ја сам сита и пресита љубави. Нико не зна, као ја, колико реч љубав може бити понижена и колико мало привлачна. Мене је од ње страх и кад се спомене, мучне ми је, као оно деци, која су се прејела каквог јела, па им пресело и сад не могу да га окусе. Мисле да сам неваљала. Шта ја марим? Они које ја волим не мисле; они ме знају. Али боли ме: зашто су људи тако рђави? Рђави или несрећни. Рђави јаки, а несрећни и добри слаби. Кад ће добри да постану једном јаки? Ах, кад би нешто сад дошао велики учитељ Христос међу људе и они му довели, не грешницу, већ чисту, оклеветану сиротицу и он казао: „Ко је без греха, нека први баци камен на њу" — шта мислиш, шта би било? О, затрпали би је, затрпали би је камењем, веруј ми! Сваки би грешник с поносом бацио свој камен

Ах, Десанка, ја можда претерујем и грешим. Не, не, ја верујем да има и таквих људи, који ће баш и грешници пружити руку и бити према њој добри. Огорчење моје помало ме заводи и ја сад свуда видим несрећне људе. Ја загледам у очи и видим. Као што се ружно лице не може сакрити иза белила, тако се ни несрећа људска не може сакрити иза лажног осмеха и неистинитих речи. (О, ја могу да тврдим да има још пуно жена које се смеше, а несрећне су као досад).

Али кад воз пође, ја сам хтела да певам од среће. Па ипак на свакој станици сам дрхтала од страха да није дошао муж са жандарима, да ме врати. А кад једва једном стигох и осетих да се Миркове руке раширише и узеше ме у заштиту, ја сам била толико срећна, толико срећна, да сам се изгубила и тек кад ми он узбуђеним, милим гласом неколико пута понови: „Умири се, Дано! Не бој се, мила!", ја тек онда чух да гласно јецам од среће.

И сад сам код њих, Десанка! И сад тек јасно видим ужас од кога сам побегла. Да видиш моју јаку мајку која плаче, плаче и понавља: — „Јадно моје дете, мученице моја!" Да видиш како Мирко не може да верује да такво једно ништавило може да вара свет и да изгледа налик на човека.

Да видиш како Миша, златни мој мали Миша, сад већ гимназиста седмог разреда, стеже песнице и жели да се „разрачуна с тим нитковом“. Да видиш како се ја на све то непрестано смејем и не хајем за сузе које се уз смех намећу и лију, као оно лети кад пада киша и кад сунце греје. Вратила ми се опет радост живота, опет ми је дошла моја некадашња веселост. О, лепа пријатељице моје младости, где си ти досад била? Бојала си се оног страшног човека?

А где сам ја досад била док су моја браћа расла и постала читави људи? Да видиш шта је књига код њих и о чему и како се они разговарају! А шта сам ја радила за то време док су људи писали толике књиге и док су дечаци и деца постајали људи, паметни и добри људи. Грцала сам и лупала се по мраку живота, сама с лудим човеком. О, Десанка, враћа ми се у душу нешто од старе доброте, али још не могу да се ослободим мржње. Кад дође тај дан, кад га више не будем мрзела, кад му будем могла опростити или га сажаљевати, онда ћу осетити да сам га се сасвим ослободила, онда ћу постати она пређашња Даница и бићу потпуно срећна.

Опрости ми, мила моја девојко, за ово писмо и за све грубости у њему. Ти си хтела да знаш мој живот. А ја мислим да *треба знати*. Зар сам ја крива што је био такав?

А знаш ли како је мени пријало твоје писмо? Донело ми је нешто од онога доба лепоте. Сећаш ли се кад донесеш букет ружа, па прво заталасаш и замиришеш ваздух њиме, па ми га онда пружиш? Сећаш ли се наших шетња по школској башти, сећаш ли се наших разговора под процветалим јоргованима у драгој школској башти, кад смо шћућурене једна уз другу идеалисале о истој наставници коју смо обожавале? Сећаш ли се?

Враћа ми се она ведрина, она снага. Хоћу да радим, да се занесем радећи, хоћу да радим, да се занесем радећи, хоћу да учим, хоћу да живим у добру, хоћу да гајим цвеће и храним тице, хоћу да читам величину ретких душа, да уживам слободу, да сањам у лепоти, хоћу да се одмарам у светлости живота. А кад се исцелим, онда хоћу да тражим какав посао, да се сама могу издржавати. Мирко је хтео да иште натраг мој мираз, али ја нећу: хоћу да рачунам да сам га појела за ових осам година, да знам да ме није хранио туђи човек. Ја

мислим да ћу бити способна за какав посао. Ако нисам, ја ћу учити, спремићу се. И ти ћеш ми помоћи саветом. Ја обожавам браћу, али хоћу ипак сама да радим за себе. Је ли да имам права? Сама, као ти?

А ти, најбоља и најмилија моја пријатељице, где си ти досад била и шта си радила за све ово време? Шта си мислила, шта си осећала, како си живела? Жељна, жељна сам да чујем.

О, Десанка, како би лепо било да мало дођеш? Да те видим! Ја и Мирко смо мислили да ми дођемо на дан-два, да изненадимо тебе и Бранка, који тамо студира природне науке. Зато ти нисам ни писала одмах, али нам је мајка нешто слаба, па нећу да је оставим. Зато боље ти дођи код нас. Нађи Бранка, па дођите заједно. Да видите како је лепо код нас. Како је лепа јесен, као нека тужна жена која је имала велику прошлост. Опет ми се отварају очи за лепоту природе. Дођи да видиш како су ми лепо цветале зимске руже — пуна она алеја уз ограду. Беле и жуте, само те две боје, беле зимске руже, као снег, и жуте, као сунце. Па миришу горко, и личи њихов мирис на душу, болно преварену, разочарану и резигнирану. И миришу и трају жуте и беле зимске руже чак до снега, као што горчина траје у обманутој души чак док човек не остари, док му коса не оседи. Али је диван ипак мирис зимске руже, он теши болом, он лечи горчином. Дођи, да те накитим, дођи да чујем и ја твоју повест. Дођи, да ми дође радост. Дођи, биће суза и за тебе ако треба. Дођи, мила!

Отварам ти срце, пружам ти руке, нудим ти усне, берем ти зимске руже.

Дођи, волим те!

Твоја Даница.

Л. Михајловић

РОМАНТИЧНЕ ДУШЕ.

КОМЕДИЈА У ТРИ ЧИНА.

(4)

ДРУГИ ЧИН.

(Исте декорације: зида нема, клупе које су биле наслоњене уза зид намештене су лево и десно. Ситне измене, бокори цвећа, кносци од укрштених летава, имитације мраморних статуа, стаклена башта. Десно баштенски сто, столице.)

СЦЕНА ПРВА.

Паскино, Блез, затим Бергамен.

(Кад се завеса дигне, Паскино, седећи на клупи лево, чита новине, — Блез у дну грабуља.)

Блез.

(Чистећи.)

Но, вечерас дакле бележник ће доћи?...
Од кад је зид срушен месец ће већ проћи,
Ви живите лепо у последњем часу;
Наши мали мора задовољни да су.

Паскино.

(Дижући главу и гледајући око себе.)

Добро је без зида? А?

Блез.

Дивота права!

Паскино.

Добио је мој парк тиме.

(Сагне се и опипа један бусен траве.)

Ова трава
Прскана је!... Као стари глупак да си!
Вечером се само, разумеш ли? кваси!

Блез.

(Тихо.)

Господин Бергамен нареди ми тако.

Паскино.

Ах! Бергамен! Тај ти не напушта лако

Што намисли. Он ти са прскањем тера
Бестрага, ал' свуда најбоља је мера.
Најзад!...

(Блезу.)

Из стакларе изнећеш све биље

(Блез рећа, у дну, биљке које износи из стакларе, Паскино чита; Бергамен се појави у позадини.)

Бергамен.

(Заливајући биље великом прскалицом.)

О, о! њима треба воде изобиље,
А они им дају да не скапљу жедни.

(Једном дрвету.)

Ти умиреш жедан, мој стари и бедни?
Та ја вас све волим... Ево ти још воде.

(Остављајући прскалицу и гледајући са задовољством око себе.)

Да, мој парк је диван и пун сваке згоде.

(Приметивши Паскинота.)

Добар дан!

(Нема одговора.)

Добар дан!

(Опет ћутање. Паскино дигне главу.)

Говориш када?

Паскино.

Па заједно смо били све до сада!

Бергамен.

Лепо!...

(Видећи да Блез размешта биљке.)

Врати биљке одмах!

(Блез, зачуђен, враћа их брзо. Паскино дигне очи к небу, слегне раменима и продужи читати. Бергамен иде тамо-амо, промењена изгледа, и, најзад, седне поред Паскинота. Ћутање. Затим, наједанпут, меланхолично:)

Сваког дана,
Крадом, у то доба, излажах из стана

Паскино.

(Замишљено, остављајући новине.)

Ја сам се из куће искрадао касно...
То је дивно било!

Бергамен.

Тајно!

Паскино.

И опасно!

Бергамен.

Стално су хватани Персине, Силвета,
Кад год хтеде једно с другим да ћерета.

Паскино.

Пузајућ' се зидом могли смо ја и ти
Нагњечити ногу, примећени бити.

Бергамен.

Сваког божјег дана разговоре наше
Велика лукавства остварити знаше!

Паскино

Требало је често густо шибље прећи...
То је дивно!

Бергамен.

Често ја иђах клечећи
И зелене беху панталоне моје...

Паскино.

Један другом штете ређали смо своје

Бергамен.

И причали муке...

Паскино..

Дивно беше тада...

(Зевајући.)

Пријатељу?

Бергамен.

(Исто тако.)

Друже?

Паскино.

Немамо то сада!

Тешто!

(Размишљајући.)

Али ипак, да није све ово
Казна што тражисмо све чудно и ново?

(Ћутање. Посматра Паскиноа који чита.)

На капуту нема више свога цвета!
Сиромах он!

(Дигне се, идући тамо-амо.)

Личи на жука што шета,
А пеш му се сваки као крило вија.

(Претвара се да чита кад Бергамен прође покрај њега.)

Бергамен.

(Посматрајући га; за себе.)

Он је просто смешан; вечно лакрдија.

(Враћа се, звиждећи)

Паскино.

(За себе, нервозно.)

Звижди!... То је њему још навика драга!

(Гласно.)

Не шичите ваздан, к'о гуја, до врага!

Бергамен.

(Смешећи се.)

Трн у туђем оку гледамо к'о беду,
А у своме оку не видимо греду!
А ваше мане?

Паскино.

Моје?

Бергамен.

Па ви знате
Да гегате; стално, вечито кијате;
Нос вам је заптивен, поцрнео чисто
Од лечења; стално причате ми исто...

Паскино.

(Седне, прекрсти ногу и клати је.)

Али...

Бергамен.

Чим седнете — гледати не могу! —
К'о кадионицу клатите ту ногу.

За столом ваљате лоптице од хлеба...
Манијака таквог потражити треба!

Паскино.

Проводити тако беспослено дане
Лако је, и другом бележити мане;
Ту је лако да се цела листа срочи!
Али живот с вама отвара ми очи.
Видим лаж и подлост, одлике вам бйтне,
И себичност; видим ваше мане ситне
Да расту — к'о мува весела и жива
Што под лупом страшно чудовиште бива.

Бергамен.

Почињем тек сада појимати лако
Све оно у што сам досад сумњо.

Паскино.

Како?

Бергамен.

Зид те је спречав'о, те такав не поста
Раније.

Паскино.

Ти губиш са тим зидом доста.

Бергамен.

Да те гледам сваког дана сад не желим!

Паскино.

Ово није више живот, ја ти велим!

Бергамен.

(Врло достојанствено).

Да, да, господине. Али ипак то је
Рађено не за нас — зар није?

Паскино.

Тако је!

Бергамен.

Већ због наше деце...

Паскино.

Због деце, дабоме!...
И трпимо, дакле, мирно све по томе:
Губитак слободе своје, у тишини.

Бергамен.

Судбина је оца да уступке чини.

(Силвета и Персине појаве се с лева, у дну, међу дрветима, и прелазе полако позорницу, загрљени, у егзалтираним покретима).

Паскино.

Ево љубавника!

Бергамен.

Гледајте ту позу!
Не личи л' да чине још апотеозу?

Паскино.

Откад случај онај испуни им наде,
Свако по ореол у коси имаде!

Бергамен.

То је доба, када они, хода тија,
Став подражујући Љубавних Хаџија,
Долазе овде, свакад, да се кају
И на место битке да побожно стају.

(Силвета и Персине, који су исчезли десно, понова се појављују и долазе на сцену).

Ево нам хаџија.

Паскино.

Да се ја удубим
У њихову вечну тему!...

(Бергамен и Паскино повлаче се иза једног павиљона).

СЦЕНА ДРУГА.

Силвета, Персине. Бергамен и Паскино. (Скривени).

Персине.

Ја те љубим!...

Силвета.

Ја вас љубим... (Застану).
Ту смо месту славном дошли.

Персине.

О, да, ту су били догађаји прошли.
Аждају сам овде уништио био.

Силвета.

Бејах Андромеда!

Персине.

Ја сам Персеј био!

Силвета.

Колико их беше?

Персине.

Десет.

Силвета.

О, такође
Двадесет, без оног што последњи дође
И коме си памет утер'о у главу.

Персине.

Било их је три'ест, и ти си у праву.

Силвета.

Ах' како их с мачем, с оком пуним ватре
Победниче драги, у тамнини сатре.

Персине.

Не знам ни сам како деси се све тако,
Ал' знам као снопље да падаху лако.

Силвета.

Да вам коса само мало црња поста,
К'о Сид бисте били!

Персине.

Ми смо слични доста.

Силвета.

Нашу љубав треба опевати верно.

Персине.

Биће.

Силвета.

Ја вас волим.

Персине.

Ја те неизмерно
Љубим...

Силвета.

Сан испуњен!... Ја сам се зарекла
Да се не удајем, докле не бих стекла
Јунака; а никад дечка кога жени
Породица.

Персине.

Ах!

Силвета.

Не, он не треба мени,
Тај сладак господин, ког нам често нуде,
Кога сестра жени, да усрећен буде.

Персине.

А тек те, ваљада, неби уз'о лако
Син каквога друга твог оца? Је л' тако?

Силвета.

(Смејући се).

Ах! не! не. Ал' видиш да нам, тако рећи,
Оцеви се слично погледају...

Персине.

Псећи.

Бергамен.

(Иза киоска).

Хм!

Персине.

Али знаш зашто љубав им се квари?

Бергамен.

(Иза киоска).

Е?

Персине.

Дабоме, ми их мучимо у ствари.
Поштовање увек спрам њих ми се буди;

Али то су добри, ал' обични људи.
Наш сјај на њих баца сенку и њих тавни.

ПАСКИНО.

(Иза киоска).
О?

СИЛВЕТА.

Ево отаца љубавника славни'!

ПЕРСИНЕ.

(Смејући се).
Мој понос их вређа и није им мио.

СИЛВЕТА.

Твој отац спрам тебе обазрив је био...
Као... не знам!

ПЕРСИНЕ.

Знаш ти, враголице слатка!

СИЛВЕТА.

К'о спрам орла кога излегла је патка!

БЕРГАМЕН.

(Иза киоска).
Хо! хо!

СИЛВЕТА.

(Смејући се јаче).
Јадни оци, то је просто шала
Што радимо с њима!...

ПАСКИНО.

(Иза киоска).
Хе! хе!

ПЕРСИНЕ.

Нек је хвала
Судбини што спаја срца после ме́на
Многих, и што случај личи на Скапена.

БЕРГАМЕН.

(Иза киоска).
Ха! Ха!

Силвета.

Вечерас ће уговор се дати
На потпис!

Персине.

(Дижући се).

Па треба и свираче звати!

Силвети.

Иди брзо!

Персине.

Трчим!

Силвета.

(Зове га натраг).

Ја вам, ваљда, годим?
Хоћу да вас само до изласка водим.

(Полазе обгрљени. Силвета се мази).

На драгане, мислим, личимо чувене.

Персине.

Да, на славне људе и бесмртне жене;
Јулију, Ромеа, Оду и Роланда...

Силвета.

Аминту...

Персине.

Пирама и Тизбеју...

Силвета.

Канда
На многе...

(Одлазе. Чује се њихов глас који се губи међу дрвећем).

Глас Персинов.

Франческу, та знаш то већ и ти...
Паола...

Глас Силветин.

Петрарку.

Бергамен.

(Излазећи иза киоска).

Хоће л' краја бити?!

СЦЕНА ТРЕЋА.

Паскино, Бергамен.

Паскино.

(Подругљиво).

Успех твога плана испуни ти наде,
Човече, па чак их превазиђи знáде!
Идеје су ваше све предвидет' знале,
Јер наша су деца потпуне будале!

Бергамен.

Отмица је кћер ти узбудила страсно,
И залуђеће је сасвим, то је јасно!

Паскино.

А твој син, што себе к'о хероја гледа,
Да умирен будем никако ми не да!

Бергамен.

Најгоре је то још што верују слепо,
Да смо ми тек ћифте, преварене лепо,
Које они вуку за нос, и то за то
Што састанке њине нико није хват'о!
То је глупо, али, најзад, то ме љути.

Паскино.

А зар је ко мог'о све ово да слути!
Ти си крив што деран твој за више вешта
Од свију се сматра, а лупа којешта.

Бергамен.

То ми је баш криво и тешко ми пало!

Паскино.

Ја ћу да им кажем све.

Бергамен.

Очекни мало!
Не би било добро сад иприч'о кад би
Све им; и тако ће дознати по свадби.
Док свадба не прође у жагору само,
Ми још треба рибљи језик да имамо.

Паскино.

Да, ал' ми смо сами себи мрежу сплели
Због твог плана.

Бергамен.

Ти си волео га, је ли?

Паскино.

О диван је био!

Бергамен.

Љутина ме хвата!

(Наставиће се.)

Едмон Ростан.

(С француског превео Сима Пандуровић.)

ГОСПОДИН ПАРАН.

(2)

Више није ни мислио на Жоржа, који је сад ћутао и још седео на поду. Али дечак, кад виде да нико не обраћа пажњу на њ, опет удари у плач.

Отац, скочи, дочепа га у наручје и обасу му главицу пољупцима. Остаје му бар његово дете! Шта му је стало за друго? Он га држи у наручју, притискује на груди, и умирен, утешен, љуби му плаву косицу, тепајући му: „Жорже... мој малени мили Жорже... мој лепи слатки Жорже...“ Али се наједанпут сети шта је Жилија рекла... Јест, она је рекла да је његово дете Лимузенов син!... Ох! то не може бити, не, то никако не моме бити, он то не може веровати; он чак не може ни за један секунд посумњати. То је била гнусна клевета, која је могла само у души једне одвратне служавке понићи. И он је непрестано тепао детету: „Жорже... мој мали мили Жорже...“ Малишан, осетивши његово миловање, поново ућута.

Паран осети како му топлота малих детињих груди продире кроз одело и загрева његове груди. Она га испуни љубављу, храброшћу и милином; та блага детиња топлота миловала га је, ојачавала, спасавала.

Он отклони кудраву главицу детињу мало даље од себе,

да би је се са слашћу нагледао. Он је гледаше жељно, заносно, опијен срећом што је гледа, и непрестано тепаше: „Ох малишане мој... мој лепи мали Жорже!...“

Као муња сену му мисао: „А ако одиста личи... на... Лимузена!“ И у њему се појави неко чудно, страшно осећање; силна и ужасна хладноћа прође му кроз цело тело, обузе му све удове, као да му се кости одједаапут у леденице претворише. Ох! ако личи на Лимузена!... и нетренимице стаде гледати у Жоржа, који се сад већ и смејао. Гледао га је престрављеним, помућеним и унезвереним очима. Тражио је на челу, носу, устима, образима, да пронађе да ли су чело, нос, уста или образи Лимузенови.

Мисли му се побркаше, као кад човека лудило обузима, и лик његова детета, с ког није скидао својих помућених очију, преобрази се, доби чудан изглед, невероватну сличност.

Јулија је рекла: „И слепац се не би преварио“. Дакле има нека јака сличност, која се не да изрећи. Али која? Чело, може бити? Међутим, Лимузеново чело је много уже. Онда уста? Али Лимузен носи браду и бркове. Како да се пронађе сличност између округласте брадице детиње и браде тога човека, која је длаком обрасла?

Паран мишљаше: „Ја не видим те сличности, ја више ништа не видим; јако сам збуњен; сад нећу моћи ништа распознати... Морам причекати; па сутра ујутру, кад устанем, да га добро разгледам“.

Онда тешећи се: „А ако узличи на мене, бићу спасен, бићу спасен!“

И у два корака пређе салон, да би пред огледалом поредио детиње лице са својим.

Намести Жоржа да му седи на мишици, да би им лица била једно уз друго, и обузет силним очајањем стаде гласно говорити; „Јест, нос нам је исти... исти је... може бити... то баш није извесно... а и поглед је исти... Али не, његове очи су плаве... И онда... ох! Боже мој!... Боже мој!... Боже мој!... ја ћу полудети!... Нећу више да гледам... јер ћу полудети!...“

Он побеже од огледала чак на други крај салона, спусти дете на једну наслоњачу, а он се сруши на другу и горко заплака. Плакао је и јецао тако силно, да Жорж, поплашен очевим јецањем, удари у дреку.

Звоно на уласку зазвони. Паран одскочи, као да га је

тане погодило, и узвикну: „Ево је... шта сад да радим?..." Брзо отрча у своју собу и закључа врата, да би имао времена бар сузе да обрише. Али после неколико секунада поновно звоњење потресе га од пете до главе; он се сети да је Јулија отишла, а собарица то и не зна. Дакле, нико неће отићи да отвори. Шта да ради? Оде он сам собом.

И као неким чудом он наједанпут постаде храбар, одлучан, спреман на дволичност и борбу. Страшан потрес у часу га је преобразио. А после тога, хтео је и да дозна; обузела га помама једног плашљивца и тврдоглавство доброћудна човека да све, ама баш све дозна.

Па ипак је дрхтао! Да ли од страха? Извесно... Може бити још се ње бојао? Зна ли човек колико смелост покашто у себи неодољива страха крије?

Пришавши на прстима к вратима, он застаде, да прислушкује. Срце му је лупало да искочи и он не могаше ништа чути, сем потмуле снажне ударе у својим грудима и Жоржов плач, који је уши парао.

Жесток звук звонцета више његове главе потресе га као гром; он зграби кључ и задихан, изнемогао, окрену га у брави и отвори врата.

Његова жена и Лимузен стајаху пред њим на степеницама.

Она с чуђењем, у ком се мешало и помало љутње, упита:

— Зар ти сад отвараш врата? А где је Јулија?

Њему се грло стегло, дисање убрзало, и узалуд се трудио да одговори, никако није могао ни речи прословити.

Она понови питање: — Јеси ли онемео? Питам те где је Јулија.

Он тек тада промуца: — Она... она је... отишла...

Жена му се поче љутити:

— Како отишла? Куда? Зашто?

Он се мало по мало ослободи, и мржња, која му је срце парала, обузе га против те безочне жене, што је сад пред њим стојала.

— Јест, отишла је... ја сам је истерао...

— Ти си је истерао?... Јулију? Па ти си луд...

— Јест, истерао сам је, јер је била безобразна... и дете је... дете је кињила...

— Зар Јулија?

— А кога се тицала та њена безобразност.

— Тебе.

— Мене?

— Јест.... била је љута што јој је ручак прегорео и што ти не долазиш.

— Па шта је рекла?

— Рекла је... рекла је нешто ружно о теби... што није требало да ја... што ја нисам могао слушати...

— А то нешто?

— Није потребно да понављам.

— Ја желим да дознам.

— Рекла је да је велика несрећа за човека као што сам ја, да узме жену, као ти што си неуредну, небрижљиву, рђаву газдарицу, рђаву матер и рђаву супругу...

Млада жена већ беше ушла у предсобље, а за њом и Лимузен, који је, при овом неочекиваном сукобу, као заливен ћутао. Она залупи врата, баци огртач на столицу, и устреми се на мужа јетко сикћући:

— Рекао си?... Рекао си?... да сам ја...

Он блед као смрт и веома миран одговори:

— Ја ништа нисам рекао, драга моја, само сам Јулијне речи поновио, а ти си то сама желела, и треба да знаш да сам је баш зато и отерао.

Она је горела од жеље да му почупа браду и ноктима лице изгребе. У гласу, у начину говора, у понашању, она осети да се он буни, али не умеде ништа одговорити, те стаде тражити начин како би га напала, какву увредљиву реч, којом би га ошинула.

— Јеси ли ручао? упита она.

— Нисам; чекао сам.

Она нестрпељиво слеже раменима.

— То је права лудост чекати после седам и по часова. Могао си се сетити да сам била спречена, да сам имала посла, вршила куповине.

И наједанпут осети потребу да објасни на што је време утрошила. Она стаде одсечно и као с неке висине причати како је хтела да изабере неке ствари за намештај, па је морала ићи далеко, врло далеко, чак у улицу Рен, и како је враћајући се отуд срела Лимузена на булевару Сен-Жермен и замолила га да је одведе у једну гостионицу, јер је била мртва гладна, а сама се не би нипошто усудила да тамо уђе.

Ето како је она с Лимузеном ручала, ако се и то може ручком назвати, јер они су само супу и пола пилета појели, толико су се журили да што пре дођу кући.

Паран простодушно одговори: — Па добро си учинила. Ја ти ништа не приговарам.

Тек тад Лимузен, који дотле није ни речи прославио и који је био готово сакривен иза Анријете, приђе и пруживши руку промрмља:

— Како си?

Паран узе ту пружену руку и овлаш је стеже: — Врло добро.

Али млада жена ухвати се за једну реч из мужевљева говора.

— Приговор... што помињеш приговор? Рекао би човек да имаш ту намеру.

Он се стаде правдати: — Не, далеко од тога. Хтео сам само рећи да се нисам бринуо што те нема, и да то задоцнење нисам узимао као неку страшну погрешку.

Она презриво непрестано тражећи повод за свађу:

— Моје задоцнење?.. Одиста, рекао би човек да је један час после поноћи и да је целу ноћ ван куће проводим.

— Боже сачувај, драга моја. Рекао сам „задоцнење“, што нисам могао друге речи наћи. Требало је да дођеш у шест и по, ти си дошла у осам и по? То је одиста задоцнење! Ја га потпуно разумем, и ја се... чак и не чудим томе... Али... али... тешко ми је другу реч наћи.

— И ти је изговараш, као да сам ја ван куће ноћила.

— То не... то никако не...

Она виде да ће он непрестано попуштати, и већ хтеде да уђе у собу, кад наједанпут чу где се Жорж дере, па узнемирено запита:

— Шта је маломе?

— Рекао сам ти да га је Јулија кињила.

— А шта му је радила та рита?

— Ох! готово ништа. Гурнула га те је пао.

Она хтеде да види своје дете и јурну у трепезарију, али стаде као укопана пред постављеним столом, на ком се видело просуто вино, полупане чаше и претурени сланици.

— Какав је опет ово лом?

— То је Јулија...

Али му она бесно пресече реч:

— То је превршило сваку меру! Јулија ме назива неваљалицом, бије моје дете, лупа ми судове, руши кућу, па ипак ми изгледа да ти налазиш како је то све у реду.

— Није тако... јер сам је баш зато и отерао.

— Збиља!... Отерао си је!... Али требало је да је ухапсиш. У таквом случају зове се члан полиције.

Он промуца: — Али... драга пријатељице... ипак то нисам могао... не би имало никаква разлога... Збиља, било би веома тешко...

Она с неописаним презирањем слеже раменима:

— Ти ћеш довека остати слаботиња, кукавица, човек без своје воље, без храбрости. Ах! мора бити да ти је крупне ствари наговорила та твоја Јулија, кад си се ти решио да је истераш. Волела бих да сам се један минут, један једини минут, ту десила.

Отворивши врата она појури Жоржу, подиже га с пода, стеже у наручје и стаде љубити: „Што плачеш, Жорже, маче моје, пиленце моје, душо моја?“

Од материна миловања дете ућута. Она поново упита:

— Што плачеш?

Он, мутних очица као што то бива код престрављена детета, одговори:

— Зато што је Јулија тукла тату.

Анријета, у први мах пренеражена, окрете се мужу. Онда луда, неодољива жеља да се смеје блесну у њеним очима, као кад језа пређе преко образа, покрете усне, рашири ноздрве и разлеже се као прасак ракетле, као жагор весеља, јасан, буран смех као тичји цвркут. Она с пакосним усклицима, који пролажаху кроз њене беле зубе и као ножем параху срце Параново, понављаше: „ха!... ха!... ха!... ха!... она те ту... кла!... ха!... ха!... ха!... ала је то смешно!... ала је то смешно!... чујете ли, Лимузене. Јулија га тукла... тукла га!... Јулија је тукла мога мужа!... ха!... ха!... ха!... ала је то смешно!...“

Паран муцаше:

— Ама није... није... то није истина... није истина. На против ја сам њу бацио у трпезарију тако силно, да је ударила на сто и све на њему полупала. Дете није добро видело. Ја сам њу тукао.

Анријета упита сина: — Реци, пиле моје. Је ли да је Јулија тукла тату? Дете одговори: — Јест, Јулија је тукла.

Тада јој паде друга мисао на ум.

— Па ово дете није ни ручало? Ништа ниси јео, душице моја?

— Нисам, мамице.

Она, бесна од љутине, окрете се мужу:

— Ти си луд, савршено луд! Већ је осам и по, а Жорж још није ручао!

Он, збуњен овим несрећним догађајем и препирком, и утучен што види потпуну пропаст свога живота, стаде се правдати:

— Па ми смо тебе чекали, драга пријатељице. Ја нисам хтео да без тебе ручам. А како ти сваки дан доцкан дођеш, сваког тренутка надао сам се да ћеш се појавити.

Она скиде шешир, који јој је све досад на глави био, хитну га на једну столицу, и нервозно:

— То је збиља неиздржљиво кад човек има посла с људима који ништа не разумеју, ништа не погађају, који нису кадри ништа сами урадити. И да сам ја у поноћ дошла, дете све дотле не би ништа окусило. Као да ниси могао погодити, кад после седам и по нисам дошла, да сам били спречена, задржана, да нисам могла доћи!...

Паран је дрхтао осећајући да га јарост обузима; али сад се Лимузен умеша и окренувши се младој жени:

— Ви сте одвећ неправични, драга пријатељице. Паран није могао погодити да ћете ви тако доцкан доћи, јер вам се то досад никад није десило; а после тога, како можете захтевати да он сам самцит, пошто је Јулију отерао, посвршава све послове?

Анријета, ван себе од беса, дрекну:

— Мораће их сам свршавати, јер ја му нећу помагати. Нека ради, шта зна!

То рекавши одјури у своју собу, а и заборави да јој син није ништа јео.

Сад Лимузен, одједном, поста одвећ услужан према свом пријатељу. Он покупи и изнесе полупану стакларију, наново постави сто, намести дечка на повисоку фотељу, док је Паран отишао, да зовне собарицу, да она послужује око стола.

Собарица дође чудећи се; она није ништа чула, јер је седела у Жоржевој соби и радила.

Она донесе најпре супу, после прегорео јагњећи бут и

пире од кромпира. Паран, измучене душе и растројена духа овом несрећом, седе крај свог детета. Узе хранити малишана, покуша да и сам једе; стаде сећи месо, жватати залогаје и с муком их гутати, као да му је грло било узето.

Мало по мало обузе га неодољива жеља да добро разгледа Лимузена, који је с друге стране стола седео и градио куглице од хлеба. Хтео је да види да ли Жорж личи на њега. Али се није усуђивао очију подићи. На крају крајева одважи се и нагло се загледа у то лице које је добро познавао, и ако му се сад чинило да га никад није добро разгледао, толико му је изгледало друкчије, но што је он мислио. Мало, мало, па би бацио поглед на то лице, тражећи да пронађе најмању црту, најмањи знак, најмању ситницу, која би падала у очи; онда стане загледати сина, градећи се као да га храни.

Две речи брујаху му у глави: „Његов отац! његов отац! његов отац!“ При сваком удару срца, оне му зазује иза слепоочница. Ох! тај човек, тај спокојни човек, што с друге стране стола седи, био је, може бити, отац његовог сина, његовог Жоржа, његовог малог слатког Жоржа! Паран преста јести; више није могао. Страшан бол, бол од кога се урла, ваља по земљи, уједа, цепао му је утробу. Дође му да докопа нож и да га сјури себи у трбух. То би му бол утолило, спасло би га, учинило крај свему.

Јер, може ли он сад живети? Може ли он живети, устајати ујутру, јести при обедима, излазити у свет, легати у вече и ноћу спавати са том, у њему пробуђеном, мишљу: „Лимузен је отац Жоржев!“... Не, он не би имао снаге ни један корак да учини, ни да ма нашта мисли, ни да ма с ким говори. Сваки дан, сваки минут, сваки секунд он би се непрекидно то питао, тражио би да сазна, да погоди, да изненадно улови ту страховиту тајну. А малишана, свог милог малишана, не би сад могао ни погледати, а да му сумња не причини ужасан бол, да не осети како му се природа кида и како га и сама срж у костима боли. Мораће овде, у овој кући, живети, остати крај тог детета, које ће и волети и мрзети. Јест, он ће га на крају крајева омрзнути. Да страшних мука! Ох! кад би поуздано знао да је Лимузен отац детињи, може бити да би се смирио, успавао у својој тузи и несрећи? Али неизвесност је неиздржљива!

Живети у незнању, непрекидно тражити, вечито патити, сваки час дете љубити, изводити га у шетњу, носити у наручју, осећати на уснама благо голицање његове косице, обожавати га и непрестано мислити: „може бити, он и није мој син?“ Зар није боље никад га више и не видети, оставити га, где год на улици загубити, или сам побећи далеко, врло далеко, тако далеко, да никад више чак ни говора ни о чем не чује, никада ни о чем.

Он чисто поскочи, кад се врата отворише. Његова жена се појави.

— Ја сам гладна, рече она; а ви, Лимузене?

Лимузен, оклевајући, одговори: — Вере ми, и ја.

Она нареди да се донесе јагњећи бут.

Паран сам себе питаше: „Да ли су заиста ручали, или су се на љубавном састанку задржали?

Они су обоје са особитом слашћу јели. Анријета се мирно шалила и смејала. Муж стаде и њу мотрити; мало, мало па баци поглед на њу и одмах га скрене на другу страну. На њој је била ружичаста хаљина, украшена белим чипкама, и њена глава с плавом косом, обал врат и пуначке руке помаљаху се из те кокетне и намирисане одеће као из пеном обавијене шкољке. Шта ли је она радила цео дан с тим човеком? Парану изиђе пред очи како обоје загрљени тепају једно другом ватрене љубавне речи! Како није могао ништа разумети, ништа погодити, гледајући их како ту, пред његовим очима, седе једно крај другога?

Боже, како ли су му се морали подсмевати, ако је још од првог дана био њихова будала? Је ли могућно да се тако изигра један човек, један честит човек, само зато што му је отац оставио нешто мало новаца! Како да се такве ствари не могу у душама прочитати; како да поштеним срцима ништа не открије преваре гадних срдаца; откад то да глас буде један исти и за лаж и за чисту љубав, и како да лукав, лажљив поглед буде једнак с искреним погледом?

И он их вребаше, очекујући какав год покрет, једну реч, наглашен израз. На једанпут му паде на ум: „вечерас хоћу да их уловим“, и рече жени:

— Слушај, драга пријатељице, пошто сам већ отерао Јулију, морам се још данас постарати да нађем другу да-

диљу. Сад одмах идем, да потражим, не би ли већ сутра имали. Ја ћу се, може бити, мало подоцкан вратити.

Она одговори: — Иди, ја нећу никуд излазити. Лимузен ће ми правити друштво. Ми ћемо то сачекати.

И окренувши се собарици: — Однећете Жоржа да спава, после успремићете сто, па онда можете ићи у своју собу.

Паран устаде. Глава га је заносила, ноге клецале, идући посртао је. Он промрља: „До виђења“, и изиђе придржавајући се за зид, јер му се под ногама љуљао паркет као нека лађа.

Собарица узе Жоржа у наручје и однесе. Анријета и Лимузен пређоше у салон. Чим се врата затворише, он осу: — Ах! јеси ли ти полудела, кад тако кињиш свог мужа?

Она се окрете: — Ама чујеш ти, мени постаје досадна та навика да од неко доба истичеш Парана као мученика.

Лимузен седе на наслоњачу и прекрстивши ноге: — Ја га ни најмање не истичем као мученика, али моје је мишљење да је у оваком положају у ком се ми налазимо одвећ глупо од јутра до мрака пркосити том човеку.

Она узе цигарету с камина, запали је, па рече: — Па ја му не пркосим, на против; само он ме својом глупошћу раздражује... и ја поступам с њим онако како он заслужује.

Лимузен настави гласом, у ком се осећала нервозност: — То је лудо што ти радиш! У осталом, све су жене једнаке? Шта? нашао се један красан човек, прекомерно честит, лудо поверљив и добар, који нам ништа не смета, ни мрвице сумње нема, оставља нам потпуну и мирну слободу, колико је нама воља; и ти све могуће чиниш да га учиниш бесним, и да упропастиш наш живот.

Она се окрете к њему: — Ти си досадан, чујеш ли! И ти си кукавица, као сви људи што су. Ти се бојиш овог блесана!

Он скочи и бесно: — Ах! волео бих знати шта ти је он учинио, и зашто га мрзиш? Је ли те унесрећио? Туче ли те? Вара ли те? Не, збиља, то је прешло сваку меру! Мучиш овог красног човека само зато што је одвећ добар, и мрзиш га једино стога што га ти вараш.

Она приђе Лимузену и загледа му се право у очи: — И ти ми приговараш што га варам? ти? ти? ти? Како ли је тек твоје срце јадно?

Он, мало постиђен, стаде се бранити: — Па ја ти ништа не приповедам, драга моја; само тражим да мало поштедим свог мужа, јер нам и једном и другом треба његово поверење. Мени се чини да би требало и сама то да увидиш.

Били су сасвим близу једно другом: он висок, црномањаст, с подугачком, напред избријаном брадом, мало простачког држања, као код лепих људи који су сами собом задовољни; она витка, плава, румена, мала парижанка, пола лака роба, пола обична газдарица; рођена у собици иза дућана, одрасла на дућанском прагу, мамећи погледом пролазнике; и благодарећи том мамљењу удата за једног безазленог шетача, који је прелазећи туда свако јутро и вече, видео њу на вратима, заљубио се и узео је.

Она продужи: — Па ти не разумеш, сметењаче један, да га ја мрзим баш стога што ме је узео, што ме је за се привезао, јер све што рекне, све што уради, па чак и што помисли дражи моје нерве. Он ме сваког тренутка до беснила доводи својом глупошћу, коју ти добротом називаш, и својом блесавошћу, коју ти поверењем зовеш; а нарочито ме обузима бес стога што је он мој муж, место да си ти. А после?... а после?... Не, он је заиста одвећ блесаст, кад ништа не сумња! Хтела бих да бар мало љубоморан буде. Има тренутака, кад ми дође да му викнем: „Ама зар ти, будало, ништа не видиш? Зар ти не видиш да је Пол мој љубазник?“.

Лимузен прсну у смех:

— Међутим добро ћеш учинити ако узћутиш и не упропастиш овај наш овако миран и спокојан живот.

— Ох! нећу га ја упропастити, не бој се. Крај оваког глупака немамо се чега бојати. Али је збиља невероватно како ти не можеш да разумеш колико ми је он одвратан, како ми дражи нерве! Ти си сасвим друкчији; изгледа да га волиш, да се срдачно с њим рукујеш. Људи су покашто веома чудновати.

— Треба умети претварати се, драга моја.

— Није реч о претварању, драги мој, већ о осећању. Ви, људи, кад варате неког човека, рекао би да га одмах већма заволите; док ми, жене, омрзнемо га оног тренутка кад смо га излевериле.

— Ја не видим зашто би се омрзнуо један честит човек чију жену узмемо.

— Ти не видиш?... ти не видиш?... Вама у том недостаје осећај пристојности. Шта да се ради? То су ствари које се осећају, а не могу се речма исказати. А после тога не би требало... Али не, узалуд мука, ти ме нећеш разумети. Ви људи немате утанчаних осећања.

И смешећи се, с благим презирањем покварене жене, положи му руке на рамена и понуди уста, он саже главу, стеже је у загрљај и уста им се саставише. И како су стојали пред огледалом, које је било на камину, друго двоје, сасвим налик на њих, љубило се близу часовника.

Они нису ништа чули, ни кад се кључ окренуо у брави, ни кад су врата шкрипнула, али наједанпут Анријета врисну и обема рукама одгурну Лимузена. Пред њима стајаше Паран, блед као смрт, стиснутих песница, без ципеле на ногама и с шеширом на глави.

(Свршиће се.)

Гиј де Мопасан.

(С француског превела С. Г.)

НА ГРАНИЦИ.

Поле́же под ветром шума јоргована, —
Пуна влаге, цвета, мириса и боја —
Бруји кроз њу песма чудна и незнана,
И лутају душе умрлих хероја.

Заклоњене сенком опуштених грана
Провлаче се вису суморне алеје:
Где пркосно штрчи фор Гази-Османа,
Купајући своје куле и траншеје

У плаветном мору светлости и сунца.
Пусто је у крају том дивљих лепота,
У ком свака стопа људске кости скрива,

Безданица хучи, урличе и бунца;
И човек човека убија к'о скота
Ради педља земље, измеђ братских њива.

Милутин Јовановић.

ЈЕДАН ГРОБ.

У дивљем нереду бурјан и кукута
Крију тужне хумке, крстове и плоче;
Ћути пусто гробље, где свака минута
Значи подсмех свему штогод човек поче.

Ту, у једном кутку, крај гробљанског јарка,
Под бусењем свелим труну твоје кости:
Сад знаш да је живот био само варка,
И на крају гробље, — једно „Бог да прости!“

И свакога дана, кад са китом ружа
И мислећи на те, клекнем крај твог гроба, —
Чини ми се чујем тад јецање твоје.

И док Тимок пољем своје воде пружа,
Ја знам да ти мртва жалиш прошло доба
И презрену љубав, младост, срце моје.

Милутин Јовановић.

У ЦРКВИ.

На молитву скупили се верни,
А кандила сребрна и зла́тна
Блистају...
У огромна звона ударају кла́тна —
У један мах сви се крсте смерни
Хришћани...

Чистим гласом чита са амво́на
Еванђеље једно ми̏ло дете,
Докле звуци устављених звона
Дуго ху́је, као да нам прете...

Једна ба́ка расплакана грца;
Две се да́ме погледају злобно —
Пламен свећа поиграва кобно,
Узбуђује болећива срца
Споменом...

Иконостас у злату се блиста,
И у њему намрштени свеци;
Док пустињак на Јорданској 'ре́ци,
Сав погружен покрштава Христа...

...Што ли стрепи моје срце јадно;
Да л' за себе, да л' за ове дру̑ге?
Јер док слушам то певање складно;
Те стихире и молитве ду̑ге, —
Чини се,

Христу лице постаје све жу̑ће;
Света муња у оку му сева, —
И Он слази пун праведна гнева,
Да нас бичем из Очеве куће
Истера...

Стеван Петров Бешевић.

КАД БУДЕТЕ СТАРИ.

Кад будете стари и седи и жељни сна, и кад вам глава буде падала у руке док седите крај топле ватре: узмите ову књигу и читајте је полако, и сањајте о меком погледу кога су ваше очи имале некада и о њиховој дубокој сенци;

Колико су њих волели тренутке ваше веселе љупкости, и волели вашу лепоту љубављу лажном или истинском! Али један човек волео је у вама вашу немирну душу, волео патње на вашем променљивом лицу.

И погнути тако поред усијане решетке од камина, реците у себи са нешто болне горчине како је љубав одбегла на највише врхове планина, и скрила своје лице међу множином звезда.

Вилием Батлер Јитс.

(С енглеског превео Х. Х.)

БАЛАДА О СПОЉАШЊЕМ ЖИВОТУ.

И деца расту са својим дубоким очима које ни о чему не знају, расту и умиру, и сви људи иду својим путем.

И слатко воће постаје од опорог, и пада ноћу као мртве птице, и лежи неколико дана, и распада се.

И увек ветар дува и увек понова слушамо и говоримо многе речи и осећамо уживање и умор удова.

И путеви трче кроз траву, и кутови су овде и онде, пуни буктиња, дрвећа, рибњака и пуни претње, и мртвачки осушени...

Зашто су ови подигнути? и нису једнаки једни другима? и безбројно су многи? Шта мења смех, плач и самртно бледило?

Чему нам служи све то и ове игре, нама који смо ипак велики и вечно усамљени и који идући не тражимо никада никакав циљ?

Чему нам служи то што смо видели много ових ствари?... Међутим, много каже онај који каже: „Вече“, реч из које тече меланхолија и жалост.

Као тешки мед из шупљег саћа.

Хуго фон Хофманстал.

(С немачког превео Х. Х.)

О КНЕЗУ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ И ИЛИРЦИМА.

Колико ми је познато, о Милошу међу Хрватима било је говора само онолико, колико се Милош 1848 завадио с Гајем. И у том је приповиједању о свађи, по биљешкама Милошевим, Људевит Гај јадно прошао. О односима Милошевим према Хрватској иначе се мало знаде. А као да се и не може још посве право да разумије, што је Кнеза Милоша довело у Загреб 1848 године, и зашто је он онако поступао, како је под Јелачићем поступао с тадашњим првим човјеком Хрватске. Разлози као да су старији.

У истраживањима оних времена намјерио сам се и на један ресерватни спис, који ће нам моћи да мало разоткрије прилике — бар тако ја судим — из времена прије 1848 године. Тиме ће нам бити нешто јасније држање Обреновића

а истакнутије поступање Кнеза Милоша спрам Гаја. Мени је но овоме јаснији однос бечке владе спрам Хрватске.

У четрдесетим годинама прошлога стољећа изашло је више дописа у Илирским Народним Новинама, што их је издавао Људевит Гај, о приликама и догађајима у Србији. То се догађало већ онамо од 1842 године. Што су били неповољнији односи за династију Обреновића у Србији, то је у нашим новинама више било говора о Србији. И највећим је дијелом дописник Гајевих новина истицао тековине, које је нова влада и династија Карађорђевића давала Србији.

Тко је наговорио кнеза Милоша, да је 11/25 јунија 1842 послао Гају као уреднику новина 25 цесарских дуката „ко отплаћању велики трошкова Ваши при Вашим издањима“, нисам могао да дознам. Само се из писма Милошева разбира, да је он настојао Гаја придобити за себе — јер, вели, да га његове новине веома занимају и задовољавају. Не знам ни то, да ли се сачувала захвалница Гајева Милошу за те дукате. Али Милош је доста брзо промијенио то своје мишљење, јер новине доношаху гласове о Србији, који нису могли да буду угодни Кнезу.

У Хрватској су се прилике од 1843 сасвим измијениле. Ценсура књига и новина постајаше све оштрија. Политички се односи све више заоштравали, што у самој Хрватској, што у њезину односу к Угарској. Сукоби су с Маџарима постојали све чешћи — поради идеја, које је с обзиром на јужне Словене, носило хрватско илирство. У пожунском је сабору било већ 1843, а још више 1844, вике на Србе и на панславјанство, које да Русија преко српске кнежевске владе у Хрватској шири. Како је Милош све то примао, не знам. Да је и онда одобравао писање Гајевих новина, дало би се веома оправдано сумњати. Коначно се растворио јаз између хрватских новина и Милоша 1844 године, а његове пошљедице излазе на јаву 1845.

У „Новинама хорватско-славонско-далматинским“ изишао је 4 јануара 1845 (стр. 7) под рубриком „Сербија“, допис из Београда, писан 1 децембра 1844. Из тога оригиналнога дописа, што га је писао Гајев пријатељ Павловић, који је и друкчије писао о приликама у Србији, за разумијевање службеног поступања, извадићу што је најглавније.

У „Pester Zeitung“ изишао је чланак, у којем се хвали

обитељ и влада прогнанога Кнеза Милоша. Истиче се, да је народ уз Обреновића. То да је показала и буна Стојана Јовановића. Стојан је подигао буну, да покаже народну захвалност прогнатој династији. Истакнувши то, обара се Павловић на владање Милошево поради оваква неистинитога писања. „Нису ли под владом Милошевом многе обитељи несретне учињене, својих права и сигурности лишене и до крајне невоље упропаштене?“ Вели даље, да Милош има заслуга, али те заслуге нису такве, да би их требало истицати као нешто особито. Оштро се обара на дописника пештанских новина, који је хтио да погрди успомену Карађорђа. „Карађорђе је жртвовао самога себе, да му домовина не би као жртва пала: — да је Милош тако радио, осигурао би се мир и спокојство у Србији“. Мјесто тога Кнез је Милош у земљи за 27 година спречавао свако развијање и напредак. Његова је владавина тјерала Србију у очај. Својим поступањем није заслужио Милош никакве хвале, а какве су његове школе и судови били, то — вели Павловић — најбоље просуђује иначе добри пријатељ Милошев Вук Караџић, који је најоштрије осудио владање Милошево. Дописник спомиње и Михаила, али ни он није бољи од оца, јер је повјеровао вођење послова људима, који су радили за новац, а не по праву и правди.

Допис је био жесток. Али није био једини овакве руке у Гајевим новинама. Ударало се и на друге. Није остајао поштеђиван ни Вук Караџић поради својих односа спрам Милоша, којих у Хрватској нису особито поштовали. Све би се то могло разумјети. У животу се догађа много, што се тек у први мах не може да схвати. Па и ово се може разумјети, што је долазило у хрватске новине. Милош је дао писати у пештанске новине о себи, а против нове владавине. Његови су заштитници, кад је изгубио заштиту народа, постали Маџари. И то је бољело наше људе, који су сваки дан осјећали, како су Маџари поступали са Србима и с Хрватима, и како су баш у овим годинама радили на затирању народности. За то је, сигурно, уредништво новина дало одштампати тај чланак, јер је водило бригу о оним главним принципима илирства, о народној слози јужних Словена.

Мени није посве јасно, како је загребачки ценсор пропустио овај чланак. Све ми се чини, да је Гај морао негдје

другдје дати цензуру овај чланак, (може бити у Пешти), па га онда штампао у својим новинама.

Ресултат је тога Павловића чланка био овај:

Маџарски Консилиј 23 априла 1845, број 12.139, изда на хрватског бана Халера допис, у којем се позива на чланак Гајевих новина и тражи, да бан поведе истрагу, како је могао доћи у новине чланак, у којем се грди не само кнез Милош, већ и његова фамилија, премда се знаде, да је од највишега мјеста (altissimo loco) — како вели бан — најстроже забрањено писање против Обреновића. Уједно налаже бану у име дворске канцеларије, да се наложи цензури, да ни у којем случају више не допусти оваквих чланака и навала на кнежеву обитељ.

На ову маџарску писану одредбу, која се чува у краљевском земаљском архиву у Загребу под бр. 161 praes (114 res.), издао је бан Халер одредбу под број 162, 19 маја, налог, да цензура позове редактора Људевита Гаја, који допушта оваким чланцима рушити част Милошеву, и тиме шири сјеме непријатељства (semen inimicationis propagare), па да му каже, да је овакво писање најстроже забрањено и — бановом је руком у концепту приписано — да ће изгубити право издавања новина, ако се усуди још један пут што тако учинити. Под најстрожем одговорношћу имаду и цензори да пазе, да што овако више не дође у новине.

Гај се сигурно оправдавао, а ваљада и оправдавао, јер у једноме спису има вијести, да се на његово оправдање обазиру, али му се грозе, ако би још када дошло до тога, те би у новинама ма што изашло, одмах ће му одузети привилегију за издавање новина.

У књижевном погледу је овај сукоб исто тако занимљив како и у политичком. Не може се рећи, да су хрватски Илири били противни Вукову књижевному раду. Али на хрватској страни није тај рад налазио оне потпоре коју би имао, кад не би било оваких личних сукоба, који су извирали из политичких опрека. Илирство је у својим првим представницима имало пред очима не само идеју књижевне заједнице, већ и књижевнога јединства међу Србима и Хрхатима. Из овога овога јединства се имало поћи даље. А кад је Милош тражио заштите у оних, који су хтјели да спријече развој народне идеје, онда и књижевни успјеси нису могли да затоме

све оно, што је другој идеји било на путу. Надам се, да ће ми поћи за руком да приберем и за то јасних и несумњивих података.

За сад само толико хоћу да споменем, да је по овому и опет мало свјетлости унесено у оне односе, који су у 1848 години били веома одлучни не само за Гаја, већ и за развијање догађаја у Хрватској. Биће овим и нешто свјетлости бачено у поступање Милошево, кад је дошао у Загреб, да нађе тобоже помоћника за свој посао у политици и у пријелазу у Босну.

Ђ. Шурмин.

УСТАВОТВОРНА ВЛАСТ И ПРОМЕНА УСТАВА.

(2)

3.

У **Белгији** право предлагања промене Устава припада законодавној власти. Али се из чл. 131 белгијског Устава јасно види да се *цео Устав не може мењати, али се могу променити једна по једна све његове одредбе.* Предлог о промени тих одредаба мора се решити у оба Дома и добити потврду краљеву. Да би се о томе могло решавати треба у сваком Дому да је присутна половина и један више члан. Одлуке се доносе простом већином гласова (половина и један више). У случају једнаке поделе гласова сматра се као да је предлог одбачен. Уздржавање од гласања не сматра се као гласање.

У предлогу за промену Устава не може бити обухваћено у исти мах више одредаба, него само *једна* (као и у Швајцарској), да би чланови оба Дома били слободнији у гласању. Може се предложити да се нека одредба укине, да се измени, да се нова дода или да се само нека алинеја једне одредбе измени, допуни или укине.

Предлог за промену Устава не може садржавати нов уставни текст него се у њему само именују одредбе које треба мењати. Само ако се нека нова одредба додаје Уставу, она треба да је редигована. Тако је бар то питање решено у пракси, јер Устав о томе не говори ништа.

Пошто су оба Дома изгласала предлог о промени извесних уставних одредаба и Краљ то потврдио, *оба Дома сматрају се тим самим као распуштена и без указа краљевог.* Најдаље за десет дана пошто се декларација о уставној промени објави у званичним новинама треба да изиђе указ о новим изборима, који се имају извршити у року од четрдесет дана. Изабрани Домови имају да се састану у року од два месеца. Рок у коме они имају да приступе решавању предлога о прамени Устава није одређен.

Пре но што Домови приступе решавању предлога о промени Устава они га у почетку нове сесије шаљу комисијама које се састоје свака из двадесет и једног члана. Тим комисијама шаљу се предлози и ако нису претходно ни прочитани у Домовима, ни узети у разматрање, ни слати у одсеке.

Комисије раде и после закључене сесије. Оне штампају послате им предлоге и раздају их посланицима односно сенаторима, а тако исто и излагање побуда којим су предлагачи пропратили свој предлог. Одлуке се у комисијама доносе простом већином присутних чланова, а на седници мора бити половина и један више члан, па да њене одлуке буду пуноважне.

Министри могу присуствовати седницама комисијским и комисије су их дужне саслушати кадгод они то затраже.

Кад комисије донесу одлуку о предлогу, он долази пред Домове. У сваком Дому за решавање предлога о промени Устава потребно је да у седници буду *две трећине свих чланова који састављају дотични Дом.* Предлог се сматра као примљен ако за њега буде гласало у оба Дома *две трећине присутних чланова.* Ако не добије толики број гласова предлог се сматра као одбачен.

Решавање о предлогу врши сваки Дом *засебно.* Ако се они не сложе у питању о промени Устава и о тексту нових одредаба онда се сматра као да је предлог пропао.

У Белгији, као што се види, *нема специјалне уставотворне власти*, којој би једина функција била решавање о предложеним уставним изменама и која би се сматрала као распуштена, чим би тај посао довршила На против, оба Дома, изабрана ради решавања о уставној промени *продужују* после извршења тог задатка *своје обичне законодавне послове.* Њихов мандат траје онолико исто колико и мандат сваке друге зако-

нодавне власти. За њихово обнављање важе опште одредбе белгијскога Устава.

Кад је престо упражњен оба Домаа се распуштају, макар и да нису свршили уставну реформу. Бирају се нови Домови који, пошто изберу владаоца,[1] могу приступити решавању уставног питања. Краљ има права распустити било један било оба дома изабрана за промену Устава а може их и одложити. Смисао белгијскога Устава није у томе да предложену уставну реформу морају извршити Домови који се бирају непосредно после распуштања Домова који су решавали о потреби уставне промене. Чланом 131 Устава хтело се постићи то, да они исти Домови који су одлучили о промени Устава не могу извршити ту промену. Њиме се само хтело да се обезбеди мањина од већине и владе и да се народу остави на вољу да изабере нове представнике за промену Устава. Хтело се да једно тело предлаже уставну промену а друго да о њој решава. То је као нека политичка подела рада, којим се избегава извесна злоупотреба власти.

Кад оба Дома дефинитивно реше о промени Устава усвојени предлог подноси се краљу на одобрење и проглашење. Затим се објављује и сматра се да ступа у живот одмах чим се објави.

Уставотворне функције Домова одмах престаје чим се предлог о промени Устава изгласа у оба Дома. Они потом постају законодавна власт и врше своје обичне послове.

Никакве измене у Уставу не могу бити учињене за време намесништва.

Устав не може бити обустављен ни у целини ни у појединостима.

У Грчкој је прошле године иницијативом Народне Скупштине извршена измена извесних уставних одредаба.[2] Том приликом измењен је и члан 107 који је говорио о ревизији Устава. Најважнија је измена у томе што нови Устав *укида Велику Народу Скупштину као уставотворну власт и по*

[1] При том избору Домови раде у заједници, а не сваки за се као при промени Устава.

[2] Ова промена није извршена у духу уставних наређења.

верава решавање о изменама уставних одредаба обичној Народној Скупштини.

Целокупна промена Устава забрањује се. Десет година после садашњих измена (дакле не пре 1921 године) могу се мењати само оне одредбе уставне које нису *основне.* Које одредбе треба сматрати као основне а које не, то се у Уставу не казује. Без сумње то има да реши она Народна Скупштина којој буде поднесен предлог за промену Устава.

У предлогу за промену Устава морају се изречно напоменути све одредбе које се предлажу за измену. Народна Скупштина решава о томе у две седнице, између којих мора бити *најмање* месец дана размака. Одлуке се доносе већином од две трећине укупног броја гласова.

Чим се то сврши сматра се да је Народна Скупштина тим самим распуштена. Бира се нова Народна Скупштина, која има коначно да реши о предложеној промени Устава. Није изречно казано у ком року морају да сврше ови избори и састане Нова Скупштина. Мора се узети да и у том случају важе одредбе чл. 37 Устава по којима се избори врше четрдесет дана а нова Народна Скупштина сазива три месеца по распуштању старе.

Устав не одређује јасно да ли се нова Народна Скупштина може бавити *само* оним изменама уставним које су именоване у предлогу усвојеном у претходној Скупштини или може мењати и друге одредбе. У српском Уставу то је сасвим прецизно одређено. То је питање спорно у правној науци и зато је требало Устав редиговати тако, како не може дати маха никаквим контроверзама.

Последње измене Уставне ступиле су на снагу чим их је Краљ потписао. За будуће измене Устав предвиђа да морају бити објављене у службеним новинама најдаље на десет дана пошто су изгласане у Народној Скупштини. Ништа се не говори о санкцији краљевој, него се њихово ступање у живот везује за једну нарочиту одлуку Народне Скупштине.

У случају рата или опште мобилизације због спољних заплета нарочитим законом регулисаће се привремено обустављање, у целини или делимично, чланова 5, 6, 10, 11, 12, 14, 20 и 95 Устава (лична слобода, право удруживања и зборова, неповредност стана, слобода штампе, тајна писама, поротни суд за политичке и штампарске кривице). Исти закон

уредиће услове за објављивање опсадног стања и за завођење и рад ванредних судова. Овај закон не може бити промењен докле ради Народна Скупштина која је позвана да га примени. Закон се примењује, у целини или делимично, на целој државној области или у неком делу њеном, краљевим указом по овлашћењу скупштинском.

Ако Народна Скупштина није на окупу, закон може бити примењен и без њеног одобрења, краљевим указом који премапотписују сви министри. Истим указом, који иначе не би био пуноважан, сазива се Народна Скупштина у року од пет дана, макар да јој је истекао мандат или да је била чак и распуштена... Народна Скупштина нарочитим актом одлучује о држању или укидању краљевог указа. Чим се указ објави ступа на снагу и парламентарна неприкосновеност из чл. 63 Устава. Поменути укази престају важити: у случају рата, чим рат престане, а у случају мобилизације сам по себи два месеца после њиховог објављивања, ако за то време њихова примена није продужена новим скупштинским овлашћењем.

У **Данској** предлог за измену Устава може бити поднесен било у обичној било у ванредној сесији једног и другог Дома. Кад буде усвојен од оба Дома и ако влада жели да по њему поступи оба се Дома распуштају и врше се нови избори. Рок за ове изборе није нарочито обређен, те и за њих важи одредба чл. 22, Устава по којој се нови избори имају извршити два месеца после распуштања. Ако новоизабрани Домови усвоје без измене одлуке ранијих о промени Устава (било у ванредној, било у редовној сесији) и Краљ их потврди оне ће имати силу уставних закона.

Како за усвајање ових уставних измена није предвиђен никакав нарочити кворум, то за њих важе исте уставне одредбе као и за обичне законе. На седницама у којима се буде решавало о њима мора бити половина и један више од целокупног броја народних представника и за предлог мора гласати половина и један више од свих који су гласали.

Чланови 80, 87 и 88 Устава (о личној слободи, о праву удруживања и похођења зборова) могу се применити на војску само у толико у колико нису противни војним законима.

У **Луксенбургу** постоји једнодомни систем. Законодавну власт врше владалац и Народна Скупштина. Предлог о промени Устава почиње од законодавне власти и морају се у њему означити уставне одредбе које се предлажу за измену. Чим се и владалац и Народна Скупштина изјасне за измену, Народна Скупштина сматра се тим самим као распуштена. Нови избори одређују се се најдаље у року од три месеца по распуштању. Нова Скупштина може приступити решавању предлога о промени Устава само ако су у седници присутне три четвртине целокупног броја посланика. За предлог треба да гласају најмање две трећине присутних посланика. Тако изгласане, уставне измене ступају на снагу кад их потврди владалац и кад се објаве.

Никаква измена у Уставу не може се учинити за време намесништва.

Никаква одредба уставна не може бити обустављена.

У **Румунији** законодавна власт има права да се изјасни треба ли променити извесне одредбе уставне. Декларација о томе чита се три пута у јавној седници, с размаком од 15 дана између сваког читања. Пошто је приме оба Дома, они се тим самим сматрају као распуштени и наређују се нови избори у року од два месеца. Нови Домови решавају у договору с Краљем о одредбама које су предложене за мењање. Да би Домови могли пуноважно решавати потребно је да у њиховим седницама буду присутне две трећине чланова. Да би предлог био усвојен треба да су за њега гласале две трећине присутних чланова.

Никаква промена Устава не може се извршити за време намесништва.

У **Холандији** у предлогу о промени Устава мора се изречно означити одредба која се предлаже за измену. Тада се једним законом одређује да се предлог може узети у разматрање. Пошто овај закон буде проглашен, оба Дома сматрају се као распуштени. Нови избори наређују се у року од четрдесет дана, а нови Домови састају се два месеца после распуштања претходних.

Нови Домови узимају поднесени предлог у претрес и могу га усвојити само са две трећине присутних гласова.

Никакве измене у закону о реду наслеђа не могу се учинити за време намесништва.

Пошто се уставне измене усвоје у оба Дома и краљ их одобри оне се свечано проглашују и улазе у Устав.

4.

У **Аустрији** за промену уставних закона потребно је да у Доњем Дому буде присутна половина свих чланова. У Горњем Дому може се решавати кад је на окупу 40 чланова. У оба Дома за усвајање предлога о промени какве уставне одредбе треба да гласају две трећине присутних чланова.

Специјалним законом одредиће се у којој је мери извршна власт, на своју одговорност, овлашћена да привремено обустави, у неким местима права предвиђена у члановима 8, 9, 10, 12 и 13 уставног закона о општим грађанским правима (лична слобода, неповредност стана, тајност писама право удруживања, слободна штампа).

У **Баварској** право иницијативе за промену Устава има само Краљ,[1] али се у Уставу не може ништа изменити без одобрења оба Дома. За решавање о предлогу потребно је да у седници буду три четвртине чланова у сваком Дому, и за предлог треба да гласају две трећине присутних посланика.

У **Баденској** за решавање предлога о допуни, тумачењу или мењању Устава треба да буду присутне у седницама оба Дома три четвртине чланова. Предлог је усвојен ако су за њега у оба Дома гласале две трећине присутних посланика.

У **Виртембергу** право иницијативе за промену Устава имају оба Дома и Краљ.[2] Предлог о томе треба у Горњем Дому да поднесу најмање петорица чланова, а у Доњем Дому најмање петнаест. Кворум је за Горњи Дом половина чланова, а за Доњи Дом две трећине. За предлог о промени уставних одредаба треба да гласају две трећине чланова у оба Дома.

Устав се може мењати и за време намесништва, али те измене важе само дотле док траје и намесништво.

[1] По једном закону од 4 јуна 1848 године признато је Домовима ограничено право иницијативе за извесне уставне одредбе.

[2] То важи за обичне законе. Али како није учињен никакав изузетак сем финансијских закона, за чије подношење има права иницијативе једино краљ, то се ово односи и на предлоге о промени Устава.

У **Немачкој** се не може извршити никаква промена у Уставу ако је њој противно *четрнаест* чланова Доњег Дома (Савезног Савета). Како је у њему свега 58 чланова, то значи да за уставну промену треба да гласа *три четвртине*, па да буде усвојена.

За претходно питање: да ли један закон садржи или не садржи измене Устава треба *проста већина*, јер се оно сматра само као тумачење Устава.

У Немачкој је донесено више закона чија је садржина у ствари противна одредбама Устава. Али како се њима нису формално мењале уставне одредбе, они су решавани у Горњем Дому простом већином гласова, и ако су у појединим тачкама супротни Уставу.

При Горњем Дому постоји и нарочита стална комисија за Устав, којој је дужност да спрема извештаје за Горњи Дом, ако се породи каква сумња у тачност тумачења уставних одредаба. Комисија има седам чланова, и бира се у почетку сваког редовног сазива.

Измене оних одредаба уставних које би ма у чему мењале специјална права појединих савезних држава, која оне имају у Немачкој конфедерацији не могу се учинити без одобрења самих тих држава.

У **Норвешкој** се из уставне одредбе којим се предвиђају измене Устава јасно види да се не може мењати цео Устав. Чак се не могу доносити измене које би биле противне начелима Устава, него само оне које не би мењале његов дух.

Предлог о промени Устава подноси се Народном Представништву у првој обичној сесији после нових избора и штампа се у новинама. Али предложена измена моћи ће се примити или одбацити тек у једној обичној сесији после следећих избора. Као што се види у Норвешкој се не распушта Народно Представништво, али предлог о промени ипак не може решавати оно исто Представништво коме је предлог био поднесен, него друго, које је дошло из других избора.

За уставне измене потребне су две трећине гласова.

У **Португалији** нови републикански Устав од прошле године тражи да између сваке промене Устава мора протећи

десет година, рачунајући од дана проглашења Устава. Овај рок може бити скраћен и на *пет година*, али то може бити само по одлуци оба Дома, који о томе решавају у заједничкој седници. За предлог о томе треба да гласају две трећине чланова Народног Представништва — Конгреса. Заједничкој седници председава старији по година председник.

Не могу бити предмет решавања предлози о промени Устава којима се тачно не одређују предложене измене. А тако исто не може се решавати о предлозима којима би био циљ да се уништи републикански облик владавине. О уставној промени решавају они Домови чији мандати трају у доба кад је поднесен предлог о тој промени.

Право иницијативе за промену Устава има искључиво Доњи Дом.

У Уставу није прописана никаква специјална процедура за промену уставних одредаба, нити се тражи какав већи кворум.

Народно Представништво може објавити опсадно стање у једном или више места државне области и обуставити или све или само неке уставне гарантије. Ово може бити само у случају ако је земља у опасности од туђинске навале или унутрашњих побуна.

Ако Народно Председништво није на окупу, ово право има и председник Републике у споразуму с министрима, али само за тридесет дана. Ако они у том року не сазову Народно Представништво, оно се може и само састати. Извршна власт дужна је известити Народно Представништво о мерама које је предузела и у случају злоупотребе права она је одговорна за свој поступак.

У **Пруској** право иницијативе имају Краљ и оба Дома. Устав се мења као и обични закони и довољна је апсолутна већина у оба Дома па да уставна промена буде изгласана. Гласање се врши двапут у размаку од најмање 21 дан.

У случају побуне и рата могу бити обустављене одредбе чл. 5-7, 27-30 и 36 Устава у крајевима у којима се ове мере покажу као неопходне, (лична слобода, неповредност стана, редовни судови, слободна штампа, зборови, удруживање, употреба оружане силе против нерада). Обустављање ових одредаба мора се вршити под условима које прописује нарочити закон.

У **Русији** Устав не предвиђа никакав специјалан начин на који се може мењати. Једна једина одредба говори о томе да право иницијативе за промену Устава има само цар, док за друге законе то право имају и оба Дома. Никакав закон, па по томе ни Устав, не може се издати ни стати на снагу ако га нису усвојили Домови и потврдио цар.

Цар и министарски савет ни у времену кад Доњи Дом није на окупу, ма како биле важне околности и неопходне потребе, не могу изменити ни једну одредбу уставних закона као ни закона о уређењу Горњег и Доњег Дома и о изборима за њих.

У **Саксонској** право иницијативе за промену и тумачење Устава имају краљ и оба дома. Измене у Уставу могу се чинити само ако се на то сагласе оба Дома. За пуноважно решавање о томе треба да у седницама оба Дома буду три четвртине од целокупног броја чланова. Предлог се усваја ако су за њ у оба Дома гласале три четвртине присутних посланика, и ако је такво гласање свршено у два редовна Народна Представништва.

Ако тумачење какве уставне одредбе наилази на тешкоће због неслагања међу владом и Домовима, онда свака страна има права да упути другој један мемоар, на који друга страна може дати свој одговор. Ако се споразум ипак не постигне, ствар се предаје на решење Великом Државном Суду чије је тумачење обавезно. Оно се доноси већином гласова, а у случају равне поделе гласова важи она одлука за коју је гласао председник.[1]

Намесник који врши дужност краљеву не може подносити никакве предлоге за измену Устава. Ако за време намесништва такав предлог потече од Домова, онда намесник сазива породични савет (чл. 11 устава казује његову организацију) и износи му предложену измену, и тек кад је и он усвоји она ступа на снагу.

Ни кад опште добро хитно захтева не може краљ издавати наредбе које би ма у чему мењале Устав и изборни

[1] Велики Државни Суд и његове функције предвиђен је Уставом (чл. 142—151).

закон (за обичне законе може, али до првог састанка представништва).

У **Турској** у случају неопходне и стварне потребе могу се изменити *понеке* уставне одредбе.

Право иницијативе за ту промену имају и Султан и оба Дома, али се предлог упућује најпре Доњем Дому.

Кад предлог буде усвојен у Доњем Дому са две трећине гласова, он се упућује Горњем Дому. И кад га и овај усвоји с истом већином подноси се Султану и добива обавезну силу, кад се потврди његовим ирадом, а дотле важи ранија уставна одредба.

Тумачење уставних одредаба припада Горњем Дому.

Ниједна уставна одредба не може се обуставити нити укинути ни под каквим изговором.

У **Црној Гори** предлог да се што у Уставу измени, допуни или протумачи може учинити Краљ или Народна Скупштина. У предлогу се морају изриком именовати оне тачке Устава које би се имале изменити, допунити или протумачити. За пуноважну одлуку о предлогу потребне су две трећине присутних народних посланика, а да предлог буде дефинитивно усвјен потребно је да га изгласају још две редовне Скупштине једна за другом.

За време малолетства краљевог не може се учинити никаква промена у Уставу.

Устав се не може обуставити ни у целини ни у појединим деловима његовим.

У **Шведској** се као уставни закони сматрају сем Устава још и закон о организацији Народног Представништва, закон о реду наслеђа и закон о слободи штампе.

Устав и уставни закони примењују се у сваком специјалном случају у буквалном смислу.

Право иницијативе за промену Устава и уставних закона имају и Краљ и оба Дома. Никаква се измена не може извршити без одлуке оба Дома и пристанка краљевог.

У свакој редовној сесији осам дана после отварања Народно Представништво изабраће *сталну уставну комисију* од 20 чланова, по пола из сваког Дома. Поред других функ-

ција[1] овој комисији главна је дужност да испитује основне законе краљевине, да предлаже Народном Представништву измене које сматра за корисне, потребне и остварљиве и да подноси извештај о сваком уставном питању које јој пошљу Домови.

Сем ове сталне уставне комиси е (која сем чланова може имати и заменика) може се за проучавање предлога о промени Устава и уставних закона бирати и нарочити одбор.

Ниједна се уставна одредба не може претресати у Народном Представништву док није била проучена у сталној уставној комисији.

Ако било један било други Дом или оба измене у целини или у појединостима редакцију уставних измена коју је саставила стална уставна комисија, или ако се оба Дома међу собом не сложе о тексту измена, предлог се враћа одбору да он нађе редакцију која ће измирити и изгладити супротности.

О предлозима за измену, укидање, допуну и тумачење појединих одредаба у Уставу и уставним законима може се решавати само у редовној сесији.

Они могу бити одбачени у истој сесији. Ако буду усвојени, сматрају се само као законски пројект чије ће се решавање одложити до прве редовне сесије која дође после нових општих избора за Доњи Дом. Тада ће се поново о њима решавати али у ономе облику у коме су усвојене у претходној сесији Народног Представништва. То решавање може бити одложено за другу коју сесију само ако на то пристану и Краљ и оба Дома. Ако у овој сесији оба Дома приме предложене измене, оне се подносе Краљу на одобрење. Краљ се пре закључка те сесије саветује с владом и у престоној дворани даје свој пристанак на њих или износи разлоге са којих им не може дати своју санкцију.

Кад је предлог о измени Устава и уставних закона (односно допуни, укидању и тумачењу) поднео Краљ Народном Представништву и оно га усвојило, онда се та одлука Народног Представништва саопштава Краљу у престоној дворани у дан који Краљ одреди.

[1] Члан 38 закона о организацији Народног Представништва, тачка 2 и 3, чл. 9 и 38, 105, 106 и 207 Устава. Ова комисија оптужује министре и чиновнике који су повредили Устав или допустили да буде повређен.

Свака одлука Народног Представника коју је Краљ санкционисао, и сваки краљев предлог који је Народно Представништво примило а тичу се измене уставних одредаба имаће силу уставног закона.[1]

(Наставиће се.)

Јаша М. Продановић.

СЛОБОДНО ИСПИТИВАЊЕ У НАУЦИ.[2]

Госпође, Господо,

Приметићете ми можда да сам изабрао доста општи предмет и прилично амбициозан наслов; ипак ја не мислим да се поводом тога правдам. Ја нисам могао, као што то други чине, да вас позабавим својим посведневним изучавањима; она су нешто... како бих рекао? езотерична, и доста вас воле више да им одају пошту издалека но изблиза, и тако сам био принуђен да се задржим на оном што је опште. У осталом, нисам могао заборавити да је дом који ми данас пружа гостопринство пре свега дом слободе, и да је ту сваки добро дошао кад о слободи говори. Допустите ми додати да је ово идеја Г. Ректора, идеја коју сам, у осталом, свесрдно прихватио.

Слобода је за Науку што је ваздух за животињу; без слободе она се гуши и умире као тица без кисеоника. А ова

[1] Извори за овај I део расправе: F. R. Dareste et P. Dareste: *Les Constitutions modernes*, t. I и II; G. Demombynes: *Constitutions européennes* t. I и II; A. Esmein: *Droit Constitutionnel...*; S Deploige: *Le referendum en Suisse*; Th. Curti: *Le referendum*; Eug. Pierre: *Traité de droit politique* итд.: O Orban: *Le droit Constitutionnel de la Belgique*; t. I и II.; A S. Giron: *Manuel de droit Constitutionnel*; H. B. de Florion: Revision des Constitutions, Combes de Lestrades: *Droit politique contemporaine*; F. Morean et J. Delpech: *Les règlemants des Assemblées législatives* t. I и II; P. Laband: *Le droit public deil Empire allemand* t. I и II; Constitution politique de la République Portugaise; Сводъ законовъ россійской имперіи t. I и II; Конституција на българското царство; Устав османлијског царства и Устав за књажевину Црну Гору.

[2] Говор Анриа Поанкаре, великог математичара и члана Француске Академије, на прослави двадесетпетогодишњице оснивања Слободног Универзитета у Бриселу, новембра 1909 године.

слобода треба да буде безгранична, јер ако би јој се хтела стављати ограничења, имала би се наука тек упола, а наука у пола није више наука, јер би била, и мора да буде лажна наука. Мисао не сме никако да се потчини никаквој догми, нити странци, нити каквој страсти, ни каквој користи, нити унапред створеној идеји, нити ичему другом — изузев самим чињеницима, јер за њу потчинити се било би што и нестати је.

Од оних давних времена кад је добри Бог био забранио првим нашим родитељима да дирају у дрво познања, његове идеје су се без сумње до сад прошириле; ја све замишљам да тај чудновати уметник који је свет створио, не жели да ово неупоредиво уметничко дело бескорисно остане зато што нема ко да се диви: исто тако не жели он да познајемо само једну рђаву репродукцију тог света, вештачки онакажену. Кад бисмо могли да чујемо његов глас, ја мислим да би нам он говорио: „Добро разгледајте, и све гледајте“, а не: „Не гледајте с те стране, чекајте да се Истина покрије листом од винове лозе“.

И ако су се спалишта за навек угасила, ипак се дешава да по неки човек буде кажњен зато што је мислио. И ако је ретко да ко плати животом за своје идеје, па чак и слободом, ипак су оне за њега врло често извор хиљаде подмуклих кињења; оне га излажу губитку места или пакосном штрпкању лицемерних гонилаца, који немају више храбрости да буду отворени инквизитори. Па опет и ово је сувише; јасно је да, ако треба бити јунак па отворити очи и смети рећи што се видело, биће мало људи који ће се поштено послужити видом и речју, јер су на овоме свету јунаци још увек ретки; и што је још важније, биће их који ће варати и себе и нас, јер ће, гледајући са страхом на ствари, искрено веровати да су видели што је најбезопасније да се види. Треба дакле, уколико то човечја природа допушта, да ишчезне сваки законски или друштвени притисак на мисао.

Црвенео бих од стида задржавајући се на овом, али то: то је тек спољашња слобода, а то није довољно; најгори су они окови што их сами себи кујемо, а и од њих треба ослободити се.

Ако приступите изучавању појава са унапред примљеним веровањем, које вам је драго, јер сте га с мајчиним млеком посисали, јер су учитељи који су вам га дали људи честити

и достојни поштовања; ако сте још убеђени да га се не бисте могли без греха одрећи, каквим ли ћете болним сукобима бити изложени, ако чињенице дођу да га оповргну? Ето каквој се муци излаже много угледних научника, који су своју веру потпуно сачували, или и само трагове њене, и потребно им је, да би тражили светлости, да би на чињенице могли применити беспристрасну критику, и потпуно се, после ове критике, потчинити чињеницама, више храбрости него нама осталим; потребан им је прекаљенији и можда стварније слободан дух.

Али ретки су такви људи. Колико ће других искрено веровати да непристрасно обрађују науку, зато што се покаткад позивају на чињенице? То је истина, али их они испитују као што су председници некадашњих порота, они од старе школе, испитивали сведоке: нису их остављали на миру све дотле док не кажу што се захтевало да кажу. И то су оне судије називали правдом, па то и ови тобожњи научници зову науком.

Ја бих хтео да изближе проучим начин на који ти искрени људи бивају, и не знајући, заведени својим унапред примљеним идејама, често и до заблуда. Чињенице се могу разнострукo тумачити, јер су оне увек само непотпуно познате. Међу овим тумачењима има их која су вероватнија него остала. На несрећу, оцењивање вероватноће је ствар деликатна, нестална, у првом реду субјективна, у којој се ни сви добри духови не могу увек да сложе. Слажу се тек пошто се вероватноће умноже и, не постигнувши никако математичку сигурност, долазе до практичне извесности. И сад, од двају гумачења једне чињенице, човек потчињен догми неће изабрати ону коју би сматрао најпаметнијим да је имао пред очима једино ону чињеницу, већ које је најмање противно истини за коју је веровао да је познаје, пре него је чињеницу посматрао. То тумачење ће сматрати као вероватно, и, довде он је у праву. Објашњење може изгледати чудно, али најзад има у овом свету и чудних ствари.

Само, после ове чињенице, он ће посматрати другу, па трећу; и сваки пут налазиће по једно ново објашњење: како ће свако од њих бити само упола невероватно, он ће помислити да је све спасено; неће приметити да се невероватности нагомилавају, и неће смети признати ни себи самоме како

би устукнуо пред овом гомилом бесмислености да су му се оне од једанпут показале, а не једна за другом. Биће врло охол, јер ће моћи рећи: „На све смо дали одговор!“ То су адвокати који се с малим задовољавају и којима је доста кад нису били принуђени да ућуте; њихов занат није да траже истину, него да убеде како имају истину.

Правоме научнику није до тога да злоупотреби наивност судије; њему је потребно да има довољно слободан дух, да би постао сам себи судија, те да би тачно оценио вештачки скелет, чији би делови могли да га заведу док остају одвојени.

Но немојте ме разумети да хоћу да ускратим науку побожним људима, и понаособ католицима. Не дао Бог! Не бих био толико глуп да лишавам човечанство услуга једнога Пастера. Има људи који заборављају своју веру улазећи у лабораторију; чим навуку своје пословно одело, они умеју погледати истини у лице, и имају толико критичког духа као ретко ко. А то је све што се од њих може захтевати.

Ја их познајем много, а Пастер је само најславнији међу њима. Али, сетите се добро тога, Пастер је био ђак Нормалне Школе. Ту су га били руководили изврсни мислиоци, који су га научили како да поштује истину; стално је био у додиру с друговима који су имали друкчије идеје него он, и њихове смеле препирке створале су му снажну и слободну душу. Замислите, на супрот томе, да је био васпитан у каквоме заводу друкчијег духа, где би наставници сматрали његове одличне способности као опасност, где би гледао око себе школске другове покорне ауторитету и начињене по истом калупу, где би га од детињства учили да своме разуму не верује, као год каквом непријатељу, да преза од радозналости које би га могле изложити греху сумње; тада његова вера не би ни уколико била живља, али он не би био Пастер.

Догме откровене религије нису једине којих се треба бојати. Отисак што га је католицизам оставио на западну душу, био је тако дубок да је доста чак и ослобођених духова осетило носталгију за робовањем, и потрудили су се да васпоставе цркве; тако извесне позитивистичке школе нису друго до католицизам без Бога. Сам Огист Конт је маштао да дисциплинује душе, и извесни његови ученици би, претерујући мисао учитељеву, постали убрзо непријатељи науке да су само били најјачи. Свака спољашња дисциплина спутава

мисао, и не вреди труда раскидати са старом да би се примила нова.

Ова опасност је још далека, и нећу да се задржавам на њој. Али, не пристајући ни уз једну цркву, јесмо ли сигурни да смо увек очували непристрасност која приличи научнику, и да нисмо узвикнули ни пред којим открићем, нарочито незгодним за верне: „Ах! волео бих да знам како ће ово клерикалци примити!" То није ведрина са којом треба да буде дочекана једно научно освојење; дивљење што га она улива треба да је незаинтересовано, да се обраћа чистој лепоти, не водећи нимало рачуна о користи коју отуда може извући та и та странка.

Ето, на пример, историја вера; то је наука која треба да се обделава као наука, од људи решених да све виде и да иду до краја. Не ваља је поверовати човеку који верује, који ће нерадо дирати у оно што му је драже од самог себе; и највештији хирурзи не воле да оперишу своје сроднике. Али исто тако не треба изабрати ни човека који гаји мржњу спрам верских ствари, и који је самим тиме неспособан да разуме појаве које има да проучава. То би значило поверити курс из оптике слепцу, или курс из акустике глувоме.

Ми ћемо бити слободни, и способни за слободно испитивање, тек кад се не будемо обмањивали никаквом страшћу, а ја не говорим само о политичким страстима; може бити, деси се кадгод да се истраживач непријатно осећа кад примети нешто што иде у потврду теорије, драге ком колеги према којем он није богзна како пријатељски расположен. А то ће се дешавати без сумње дотле док људи буду људи. Ослобођење ће дакле увек бити тек делимично; и то значи већ нешто кад се услед тога црвени, кад се пристрасност не сматра као морална обавеза, што је случај са оним који је узео на себе задатак апологетичара.

Не сами католици сматрају се обавезни да су дужни да се боре противу извесних мишљења, и да не слушају разлоге оних који их бране; има их и који се позивају на социјални интерес. Има ли доктрина опасних по друштво? И у том случају, друштво које хоће да живи и које има права да се брани, може ли оно њих отрести као што се ослобађа злочинаца? Не, нема спасоносне лажи; лаж није лек, она може само тренутно удалити опасност, и то пооштравајући

је; лаж не може да јој доскочи. Онима који не умеју гледати истини у очи улива она опасна искушења; а који су познатији са њом, виде у њој само ведар сјај, исто онако као што вајар, спрам гологa модела, заборавља своју пожуду, да би мислио само на вечиту лепоту.

Теорије су неопходна помоћна средства науци, али средства тиранска, против којих се треба умети бранити; онај који би, не дајући отпора, трпео над собом њихову власт, не би био више способан за истински слободно васпитање: он би сам себи ставио наочњаке, а, међутим, после се не би могло без њих. И шта онда да се ради?

Једне ће гледати да их занемаре, презираће их и презираће оне што се њима служе; вероваће искључиво голоме искуству и сматраће да су они једини верни правој експерименталној методи. Но да ли ће моћи далеко ићи тим путем? Ако би били доследни самима себи, требало би да себи закрате свакако груписање чињеница, пошто груписање представља већ извесну теорију. Али осамљене чињенице су без интереса, јер нам тек упоређивање открива њихов склад, извор њихове лепоте, и зато што једино аналогија допушта предвиђање, без којега је немогућна практична примена. Свако сређивање је прикривена теорија, а само сређујући чињенице моћи ће се кретати у лабиринту, без бојазни да се залута. Они који неће да сазнаду ову истину, корачаће пипајући, враћајући се без престанка одакле су пошли, чинећи по сто пута исти пут: они неће бити, како ваља, економи своје мисли; и треба да се сете да је задатак велики, а живот кратак (не велим само живот човеков, него живот човечанства), и не треба да се излажу губљењу времена.

Други претерују у сасвим супротном правцу. Они толико верују теоријама, да се одричу посматрања чињенице које би им могле противречити, или које би просто показале да су теорије само приближно тачне. Кад се врши какав експеримент, дешава се у опште да се резултати онако сирови не могу примити, да има извесних грешака, и да је стога потребно извршити неке поправке. И сад, ако се ти сирови резултати слажу с теоријом, научници о којима је реч неће се паштити да истражују грешке; ако, напротив, има неслагања, они ће лупати главу да их пронађу; истраживаће оне које им требају; затвараће очи пред онима које би могле деловати

у супротноме смислу; и задаваће себи муке, само нека би се ишло напред. Је ли потребно рећи да ово није слободно испитивање, које може бити само непристрасно испитивање? Треба бити подједнако строг према успелим, као и према неуспелим експериментима.

Срећом, има научника који се паметније служе теоријама; служе се њима, али им много не верују; оне су за њих само путокази који им означавају оно што је од интереса истраживати, пре но да им наговештавају резултат овог истраживања. Између свих чињеница које су около нас нема ниједне да је без интереса; требало би пред сваком да се зауставимо, кад нам време не би било одмерено; за несрећу, ми хитамо и принуђени смо да задржимо само најважније: тешкоћа је наћи их, и у томе ето теорије нас могу помоћи; важне чињенице су раскрсне, како веле Енглези, то јест оне могу да потврде или ослободе теорију. После тога, ако се резултати не слажу са оним што је предвиђено, прави научници неће осећати неугодност, него ће пожурити да је избегну, благодарећи магијским предзнацима; и, напротив, осећају се јако надражени у својој радозналости; они знају да ће њихови напори и тренутна пометеност бити стоструко плаћени, јер је истина ту, сасвим близу, још прикривена, и тако рећи, окићена чаром тајанствености, али тек што се није открила.

Дошао сам на деликатно питање о натприродноме и о чудима; нећу да говорим само о чудима на која се позивају заступници различитих религија, него о свему што се зове телепатија или спиритизам. Није давно кад се то све могло унапред, као неистинито, одбацити; то су само, рекло би се, сујеверице прошлих векова, о којима је напредак у науци дао своју последњу реч. Али данас се дешава да нам победоносни позитивизам не допушта више да олако усвајамо ово угодно држање. Научник се данас не сматра представником не знам каквога вечитог разума, за који би он унапред знао да ће му се чињенице потчинити. Искуство је једини господар, и они који признају његову власт не треба ништа да одричу без испитивања.

Тако видимо праве, а каткад и врло угледне, научнике да се заинтересују за ова тајанствена питања. „Зашто, веле једни, оставити читаву читаву једну класу чињеница изван

науке; на њих треба применити научне методе; као остале, и ове чињенице подлеже законима; само су ти закони непознати, и сад их треба пронаћи". И они су били донекле у праву, јер су пронашли појаве хипнотизма.

Други иду још даље. „С каквим правом, проглашујете ви *a priori* општи детерминизам и немогућност чуда? То није слободно испитивање, него сасвим на против. Не само да немате права објављивати унапред да те појаве не постоје, ви немате чак ни права да поричете њихов натприродни карактер. Најпре посматрајте, па ћете онда говорити".

Могло би се, без сумње, одговорити, да смо ми принуђени бирати међу многобројним предметима који подстичу нашу пажњу; да смо стога приморани занемарити неке, и да то не значи огрешити се о правило, пошто се друкчије не може, да је, према томе, допуштено оставити на страну покушаје; чији нам неуспех искуство прошлости даје да предвидимо. Зар једно данашње искуство више вреди од хиљаду јучерашњих?

А то није све; да бисмо приступили овим питањима са извесном вероватноћом да избегнемо заблуде, није довољно бити вичан физичар, треба пре свега бити опрезан психолог; има физичких инструмената врло савршених, али који раде добро само онда ако је истраживач без предубеђења.

Познато је да су медиуми наклоњени обмањивању; сви медиуми варају, — кажу верни; нама је довољно да они не варају увек. Оне који тако расуђују није врло тешко преварити. Сами лекари који су створили науку о хипнози, и који су имали критички много смисао развијенији, нису показивали увек довољно неповерења према препреденостима оних које су хипнотисали.

Одушевљења се треба исто тако бојати као и злоупотребе: Кад нам причају известан појав ове врсте, и нарочито кад нам га причају с акцентом веровања, потребно је да се опоменемо колика је склоност неких душа за оним што је чудновато, с колико усрдности оне верују у невероватно, када би посумњале у полувероватно, а сами треба да верујемо само оном што смо својим очима видели.

Па лепо, онда идите да видите, рећи ће нам. Али ако би неко од нас хтео да иде, стављају му луде услове. Еузапија пристала на присутност фотографа, али је себи задржала

право да сама да знак за паљење магнезијума, вичући: fuoco! То више није слободно испитивање, пошто има средстава испитивања која нам није слободно употребити, и они који неће да се подвргну овој комедији имају потпуно право.

Шта да одговоримо сад онима који нам пребацују да поричемо чуда a *priori* и да нисмо тако доследни експерименталној методи? Можемо ли рећи да је модерна физика доказала њихову немогућност; не, то би био погрешан закључак. Наука може да нас упозна само са законима појава; она нас не учи да ови закони немају никаквих изузетака, она то претпоставља, а то није једно исто. Узалуд ћемо наводити да су ови изузетци ретки, да су, у томе и томе посебном случају, они које нам се учинило да смо запазили, били у ствари очевидни: ми нећемо имати поузданог доказа који би принудио наше противнике на ћутање.

Најзад ће моћи приметити да су нам наше навике експериментисања створиле једно душевно стање, које нам је онемогућило веровање у чуда, то је душевно стање неприступачно.

Не, оно што говори противу натприроднога није физика, то су психологија и историја.

Прва нас учи, рекао сам већ, какве обмане ствара одушевљење; увек се треба сетити изреке Ренанове: баш спрам оних сведока ваља бити неповерљив, који пристају да буду убијени.

Што се историје тиче, она показује како су лажни богови стварали исто тако чуда као и прави Бог.

Ако се хоће утврдити да су такозване натприродне појаве не само аутентичне, него и необјашњиве без суделовања каквога надчовечанског бића, потребно је да то биће постоји; а тада ми имамо права захтевати од верних да провере приче о тим појавама, као што би чинили да се чудо приписивало Јупитеру.

Има, разуме се, и модерних чуда; и ту, без сумње, Ескулап је исто тако добротворно делао; желети је ипак да лекари без предубеђења проуче изблиза ове појаве.

Знам добро чему се излажу и разумем што оклевају; ипак је срећа што је један скорашњи спор, у Мецу, бацио нешто светлости на та питања.

Казао сам, Господо, шта је слобода за науку; хтео рад

бих, завршујући, да кажем шта може наука да учини за слободу; оснивачи вашег Универзитета су то добро појмили.

„Што чини снагу нашег завода, рекао је један од њих, што је бранило његов опстанак, то је да, и ако проистичући од једне политичке странке, он никад није био њено оруђе. Брииселски Универзитет нема задатак да брани ову или ону слободоумну доктрину, његов је циљ да распростире велика начела, и нарочито начело слободног испитивања“.

Боље се није могло рећи; не, од науке не треба тражити да изналази истине по могућству непријатне за наше политичке противнике, него да ствара слободне духове; кад нам их много буде дала, она ће платити свој дуг слободи.

Видите Пастера. Његова вера је била дубока, и он извесно није мислио да ради противу католицизма; међутим, је дао ученике који су се надахнули његовим методима, његовом неумитном критиком, његовим навикама савесног испитивача; то су слободни духови што их је он дао човечанству, и сви који воле слободу треба да су му за то захвални. Међу овим ученицима има их можда који деле његове верске идеје, али они раде слободно као њихов учитељ; и они ће са своје стране стварати слободне духове, и тиме ће радити за нас. Ма какви да су, ови побожни људи су од наших; кад би их само таквих било, дало би се живети с њима.

Анри Поанкаре.

(С француског превео Гргур Берић).

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Госпођа са Сунцокретом, Сан Млетачке Ноћи. Написао Иво пл. Војновић. — Гостовање трупе Госпођице Жилиете Кларел.

На овоме месту,[1] о књижевној вредности и, донекле, о позоришној вредности *Госпође са Сунцокретом*, ми смо већ говорили поводом читања драме на нашој сцени. Наше тврђење: да драма много више вреди позоришно и сценски него књижевно и естетички, приказ је потврдио. Само, са при-

[1] *Српски Књижевни Гласник*, бр. 268 (XXVIII, 6).

казом, драма је књижевно још више изгубила него што се могло мислити. Јер, извесне сцене и ситуације, при читању, нису биле онако баналне као што су постале то кад су добиле сценски, физички израз. Сцена у другоме делу триптихона, например, кад Витале Малипиеро испод наслоњаче извлачи, прво, руку и, после, цело тело убијенога, при читању књижевно није изгледала несносна, јер јој се није тачно могао да претпостави сценски израз; али, у приказу, она до суза деградује књижевну вредност свих оних описа који и чине главну књижевну садржину ове драме. Њену књижевну вредност деградују још и многе друге сцене у приказу (љубавна грозница Витала Малипиера која је сва лажна; мистички став Оне, који је само став једне жене која не зна шта хоће). Уопште, са приказом, драмски триптихон Г. Ива пл. Војновића књижевно је много изгубио, а позоришно и сценски није добио онолико колико се могло очекивати. Додуше, половину одговорности зато повлачи сама наша сцена са свим својим сценским и глумачким материјалом. Наш сценски материјал и сувише је сиромашан за једну тако декоративну драму, а глумачки и сувише непокретан и нееластичан за драму која је сва покрет и немир.

Госпођа са Сунцокретом није драма каквих великих карактера, или великих страсти, психолошких проблема, драма интригâ, или развијања какве погодне историје, и покрај свега тога што она хоће да развија један психолошки проблем, једну велику и мистичку страст, и једну не сасвим погодну историју. *Госпођа са Сунцокретом* је једна драма која се сва може да сведе на игру, на покрет, на мину, на тон, сцену кулису и публику. Кад се тако она схвати, кад се схвати сценско-инсценаторско-глумачки, она је једна од најживљих и најпокретнијих драма које, уопште, имамо. Највећим делом својим, једна драма мора да има тога. Без покрета, промене и живости, нема добре драме. Драмско дело је дело које се приказује пред „десет хиљада горе“. Треба тих десет хиљада занимати за време од три сата. Треба, дакле, бити велики козер, козер у смислу Молиера, задржати публику три сата на једноме седишту, и не дати јој прилике да вас напусти. Морате бити, дакле, да тако кажем, сценичан. Сарсеј је, за четрдесет година своје позоришне критичарске каријере, непрестано понављао: „У позоришту, најважније је имати покрета..“

„Покрет и живот, то је најглавнији дар за позорницу". Тога покрета, ако не и живота, има у драми Г. Ива пл. Војновића. Само, има покрета и покрета. Има покрета какав је у драмама Пола Ервјеа, Бернстена или Батаја, покрета којим се развија једна духовита теза, или елементарно схваћено браколомство, или какав јако сплетен сплет дубљих интрига; има, даље, покрета какав је у драмама Сардуа којим се „одозго" решавају гордијеви чворови сурово схваћених страсти; и има, најзад, водвиљско-мелодрамског покрета какав је у драмама Роберта де Флера и Кајавеа, који се своди на промену осећања, погледа, или чак и места. То је површан покрет, то је покрет за публику. Те врсте покрета има највише у драми Г. Војновића. И, кад се тако посматра тај покрет, то је најокретнији и највештији покрет који је, до сада, дала наша драма. Глумачки и сценски узевши, чак и садржајно, то су окрети, реверанси свих врста, осмеси, гестови, извијања на све стране, изложба свих форми, боја и линија. Узмите само први део триптихона, узмите Hall-Vestibul у „Monstre-Palace-Hotel"-у у Млецима: Велики Канал са свим својим бојама и живошћу; у позадини Мадона дела Салута са свима фосфоросценцијама и мистеријом у ноћи под пуним месецом; колонаде, мермерне скалине, тераце; канделабри, јапански паравани, егзотично цвеће, црвени асирски порфир. Кроз све то додајте да се шета једна космополитска публика скупљена са свих страна глобуса, и да свака од њих уноси у општу атмосферу своје расне снобовске особине; даље, дендие са својим покретима, „плерезе" са својим смехом и ћудима, „смокинге" са својим удварањем и свим оним што уз то иде; Витала Малипиера са свим покретом који његова авијатичарска репутација уноси у „вестибил"; Њу, са својом декоративном тоалетом, великим историјама које су везане за њу, и бројем пријатеља, оних који су били, оних којих су, и оних који се надају да ће бити, који за Њом иду у досадној поворци; све разне, најзад, леди, лордове и мис са својим жутим косама, црвеним лицима и глупо-надменим разговорима. Уз све то, додајте шуморење канала, подвикивања гондолиера, звук венецијанског звона, веселу венецијанску песму, општи кикот свих у „вестибилу", и покрет њихов на све стране. Такав изгледа покрет у најновијој драми Г. Војновића. Као што сам казао, то није онај стваралачки покрет великих драма који значи живот и којим

се анализирају, своде или рашчлањују поједини драмски проблеми. То је, напротив, физички покрет, покрет који драми даје леп физички и материјални израз. Тај покрет ништа не решава; али, он лепо занима публику, што позоришно много значи. Много значи; јер, без тога, једно макако књижевно и драмски добро дело, нема позоришне вредности, нема вредности код публике. Најбоља драмска дела, међутим, махом су и позоришна дела, и публика их воли због тог њиховог елемента.

Наш сценски и глумачки материјал, као што сам казао, није нимало био добар да дâ глумачки и сценски израз овој драми чији успех, са три четврти, зависи од приказа. Да би драма успела, требало јој је дати много живости и покрета и бојама, и линијама, и распоредом сценичних маса, и кортинама, и софитама, и светлошћу; нарочито, требало јој је дати глумачке живости и глумачког покрета: лепим кретањем, складним стововима, окретном гестикулацијом, изразима лица, вештим коришћењем материјала на сцени од стране глумаца и и глумица. Кад би се ишло даље, и тражило оно што се тражи у Европи, — кад би се тражило да се свему томе да и тон, и ритам, да се све то креће као целина, и кад би се све то и постигло, онда би се тек могла да види права сценска и глумачка вредност ове драме. Али, свега тога није било на нашој позорници. Сем Г. Балузека, који је врло добар позоришни сликар и који је, и ако је наша сцена мала за један план какав изискује *Госпођа са Сунцокретом*, успео да колико толико сценски спасе драму; — сем Г. Балузека, дакле, остали апсолутно нису успели да јој даду глумачки израз и онај део сценског у коме учествује глумачки израз. Да ово не би изгледало сувише строго, морам да нагласим да *Госпођа са Сунцокретом*, глумачки, никако није лако дело. Наши су приказивачи навикли на драме у којима приказивач развија само она глумачка сpeства која су потребна за тако звану „унутрашњу појаву“. Том приликом, они имају да дају психолошке и друге „унутрашње“ глумачке анализе, и ту су се навикли и, више мнемотехнички него свесно, довољно прикладно приказивали једну драму. Са *Госпођом са Сунцокретом*, имали су обрнут случај. Ту су, углавном, била потребна глумачка сpeства за тако звану „спољашњу појаву“. Ту врсту

драма ми нисмо имали и, због тога је, глумачки, драма неуспела. Госпођа Таборска, на пример, којој је много сметало што је мислила да је Она компликована и танана природа, и покушавала да јој да глумачке детаље те врсте; — Госпођа Таборска, дакле, у највећем делу улоге била је декоративна и у гесту, и у кретању, и у изразу лица, и у тоалети' и то јој је био најуспелији део улоге. Г. Богић, који је почео добро и с одушевљењем у првоме делу триптихона, у другоме се много није умео да нађе, јер за то и текст има кривице; у трећем пак, био је несигуран, изгубио основу, ако је, уопште, сам Витале Малипиеро има, и глумио од ока. Сви остали, који су ту били конфети и серпентине, који су имали да даду сцени жагора, шумора, боје и кретања, нису били нимало у ритму и тону. Г. Гавриловић једино.

*

Крај сезоне је дошла да заврши једна трупа која је, као трупа, имала доста успеха. То је трупа Госпођице Жилиете Кларел. Ни Госпођица Кларел ни трупа, у Француској, немају још какву солиднију репутацију, нити су имали много прилике да је стеку; али, и прва и други, упоређени са ранијим који су прешли преко наше сцене (Бланша Тутен, Мадлена Доле, Сузана Депре, Г-ђа Силвен), и упоређени као примадона и као трупа, не остављају много мањи утисак. Упоређена са осталима, Госпођица Кларел је мање добра; али као трупа, трупа Госпођице Кларел је далеко солиднија. Сама Госпођица Кларел има врло лепу појаву (мислим овде и на физичку и на глумачку); разуме свој занат добро; тумачи нешто школски, али увек тачно; вешто се креће на сцени, и лепо је употреби у разним моментима; утиске саопштава доста просто, без фасцинирања. Моника (*Буктање*, од А. Кистемекера), Госпођа Брашар (*Самсон*, од А. Бернстена) и Дора (*Дора*, од В. Сардуа) приказане су са доста осећања; нарочито, сцене са мужем и љубазником у *Самсону*, љубазником у другоме чину и мужем у трећем чину *Буктања*, и друге. — Из трупе, „први љубавник“, Г. Ломоње, није рђав; није рђав ни Г. Сиднеј. Добри су, нарочито добри: Г.Г. Жан Валоа (потпуковник Фелт, Брашар, Фаверол) и Кутје (Жисеј, маркиз д'Андлин, Текли); најзад, Госпође Медал и Жана Паран нису биле рђаве.

Бранко Лазаревић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Четврта југословенска уметничка изложба

(Крај.)

Оно што је донела овогодишња изложба јесте нарочито почетак борбе између старијих и млађих, под којима треба разумети два главна друштва „Ладу“ и Медулић“, које броје у своје чланове уметнике из разних група народности. Изгледа да су издвајањем новог друштва из „Ладе“ покретачи поделе веровали да су уједињени у засебном друштву сву савременост и сав дар. Нама којих се праве ситне побуде за деобу не тичу не може постати јасно то јединство. Да није „Медулић“ друштво савремених сведоче по неки које бисмо убројали у најстарије и о модерним средствима најмање извештене. Њих је ипак мање. Много је више других, оних који јесу савремени, али се нису за сада посведочили као очигледан дар. Да ће таквих бити више код модерних можете већ претпоставити, јер је модернизам објавио превагу душе и оригиналности над занатом, али често у ствари учинио да никну она силна платна на којима је каква незналачка кичица изразила коју незанимљиву психу. Увек, у сваком одсеку развитка уметности на чијим су почетцима стајали велики покретачи, јављала се поворка подражавача. Њина је разметљива вика требала да сакрије најобичнију потчињеност. Увек је било оних који су хтели да оно што је било решење једног личног проблема објаве као општу формулу, који су хтели да онога који се борио против сваке школе објаве као вођу нове, да његов рад у суштини опорекну. Само се користити плодовима борбе других, а не сложити их за себе, уневши свога, не може надокнадити понеку распртаност, дисхармонију тонова, или непријатан садржај. Међутим у „Медулићу“ поред сјајних талента и смелих стваралаца има доста — оних других. Има их нарочито који би могли завидети особито у знању цртежа, опште у техници у ширем смислу речи, многима међу „старијим“. Појачавање општега тражи појимање тенденције појединог, — синтеза претпоставља и добро око за детаљ, а сликати зеленим и љубичастим чисним бојама не значи увек умети дати сунце и живот. Зато у „Медулићу“ не варају никог они који могу само да се похвале лажним површним изгледом

изворности, енергије и савремености, док их издаје одсуство сликарског дара. Још мање они који се слепо држе једног вође и поред његова два три рада доносе небројене своје, као да чине услугу невештом гледаоцу, дајући му једно скраћено, популарно издање ad usum delphini.

Једини коме би било потребно да се одвоји, али коме никакво друштво није потребно, то је најјачи и најзанимљивији међу свима, Мештровић. Ако се он узме као представник „Медулића“ онда су тежње новог друштва лако разумљиве. Онда бисмо њему могли ставити на супрот из „Ладе“ представника њене иначе много богатије и јаче групе скулптора, даровитог Франгеша. Он донекле завршује, на врло достојан начин, рад и тежње једне генерације.

Франгеш је вешт и искусан вајар, који уме тачно да види и поуздано се послужи оним што је видео Његова одлика је да воли мале групе и, врло често прилично слатке ефекте. Он воли да створи ону кротку, скупљену жену са нежном светлошћу на потиљку, — „Бегство у Египат“, ону белу манастирску атмосферу са две девичанске главе, — „Анунцијацију“, ону тиху тугу крилатог генија, — „Спомен песнику“. То су уметнички изведене ствари, са потпуним ослобођењем од модела, у пуном господарењу снимљене природе, чији су податци слободно и хармонично сложени у једну импресију. Можда би се могло приметити сувишно забављање појединостима који на по некој мишици или нози (на ба-рељефу „Просвета“, на пример) растурају светлост, цепају пластичност крупнијих целина. У Франгешу се уопште, и овде најјаче, јавља добар анатомичар и цртач, а нарочито уметник на медаљи који се један тренутак завео Али су сви ти радови првог реда, и ја и ви бисмо их радо имали на свом столу и видели на зидовима наших универзитета и парламената.

Он је дао све што је хтео, али оно што је хтео била је забава, украс стола, фигура за салон, за затворен простор, — раскош, а не велика уметничка потреба. После Мештровића је то мало хтети. Он је показао да се може радити за читаву једну расу, осетити да се у њој нешто бори да дође до форме, веровати да ће њу изазвати из камена чекић тежак нагоном безбројних покољења.

Мештровић је отишао у вајарску радионицу озбиљно као изасланик целог једног племена. Он је имао вере у своје по-

сланство и није хтео да буде само скулптор, само незнабожачки поклоник пред Лепотом осветљених, живих ствари. То уверење му је дало маха за брзо, одлучно стварање. Он није остао очаран оним што му је таленат открио: силним говором најлепше ствари човечјег тела, богатством израза његове спољашњости, у коју све струје напора, нагона, сва распињања живота утичу, да се зауставе, расплину, разлију свој живот на површини. Он је хтео да истеше одмах из камена идоле. Његове ствари нису могле бити као што је рекао Беклин „тако — једна слика“ или симболи за неодређене, опште човечанске идеје, као Роденови „Икари“, који могу бити и „блудни синови“ или „човек из тучаног доба“, који може бити и све што значи прво буђење. Мештровић није имао да расипа за све.

Ако Роден по речима Евжена Каријера „није могао да ради на неподигнутој катедрали“, Мештровић се осећао срећним што је из народа који још може да живи са једном идејом широком као религија, коме се може подићи једно пророчиште, један храм.

Он је хтео да извуче и разабере прошлости оличења свих великих нагона, да их ослободи свега случајног, произвољног, целе позоришне гардеробе под коју их је претрпала патриотска песма, сликарство и вајарство, свих коластих аздија, мамуза, шубара, да као модеран скулптор који живи после Роденовог великог примера унесе само прост, јак, скулпторски израз. Не да буде илустратор народне песме, него да оде дубље, испод свести расе и одлучи саме појмове, велике и важне као заповести, да их изрази у простом и силном језику светлости и сенке. После „Балзака“, „Калејских Грађана“ и „Виктора Ига“ друкчије се није могло радити.

Он већ као млад уметник доноси читаву гомилу симбола и хоће да подигне читав један храм. Он даје одмах оно на чему је стваралац „Паклених врата“ радио деценијама: велику алегорију као резултат целине уметничких стварања. Мештровић није ишао полако, савлађујући постепено материју, тражећи себе, добијајући после сваког корака јаснији поглед у себе самог, богатећи се новим средствима да себе оствари. Зато је он одмах стилизатор, помаже се да изрази просту, основну народну душу елементима стила азијске и примитивне хеленске уметности. Његове главе и набори драперија су осетно стилизовани у том смислу, и представници

нашег херојског доба су упрошћени и увеличани барбарском првобитношћу.

Његови јунаци Косовског Храма су трагично појачани симболи свих жеља и напора прошлих покољења. Марко, Срђа, Милош и други значе: снага, срџба, узвишено херојство, као други што значе бол, туга или успомена. Они носе чисту непосредну импресију, да би говорили одмах и силно. Они значе подигнуту песницу, буктињу мржње, или високо уздигнути мач. Они су довољно прости и јаки да живе под слободним небом, створени да сачињавају један споменик, у коме ће се допуњавати и заједно кретати као у ритму какве велике херојске симфоније.

Мештровић је осим стилизованих фигура замислио друге које носе општу мисао споменика. То је, на овогодишњој изложби, „Сећање“, оно погнуто женско тело које изгледа да ће дрхтати у сред толико распаљених страсти, да ће савити главу испред буре толиких жеља, мржње и очајања. Она гледа у себе, оборила је главу на груди, на којима се светлост долазећи са свих страна, тонући с пољца у пољце, треперећи преко тог толико сенком обојеног тела, најзад губи у тами на грудима. „Сећање“ је потпуно жена, носи у наглашеном феминизму доњих делова целу неспретност и слабост женског тела, које уздиже погнуту танку, главу.

А као свештеница светилишта, затворивши очи испред толико величине, загонетна и крута као какав дрвени фетиш, — фигура старе жене „Моја Мајка“. И њено је место у храму, управо пред храмом, да тамо проповеда сзето ћутање. Тако нам се чини да је Мештровић вајао своју мајку: и њу је појмио као мајку уопште, као симбол свег материнства целог племена. Он увек ради за све, осећа се увек позван да говори за све. Једна једина она глава далматинског горштака је портрет, али портрет човека који носи толико трага живота расе. То је „Мој Отац“, она од сунца осушена мршава глава, чији дебели, горштачки бркови дрхте од осмеха извесне ироније и безнадежности. Ја сам први пут видео ту главу у друштву са једним приповедачем тих крајева. Он је одмах њу познао и угледао у њој „сву невољу, глад и подсмех вечитог страдања, све оно претопло сунце наше голети“. Она представља оне који уморни од непрестане борбе гледају у даљину крша, оставивши дома жене да деци причају бајке.

Зато што је толико елементаран, што је смело ступио и натоварио на плећа огромно бреме, што се најзад користио лекцијом највећих, — а случајно имао генија, најзад и због свега оног што он хоће а још нам није наметнуо, због свега тога нас Мештровић највише занима, више него они ма како несумњиви и зрели таленти који представљају уметничку елиту даровитих људи, али дају само лепа а не значајна дела. Мештровић је смео да нам говори о нечему за шта се не може рећи да је било мисао покољења, да је у ваздуху. Он је покушао да полугом прве, античке уметности покрене из основе народну психу. И ми, савременици, удаљени од ње разним тенденцијама интелекта и сенсибилитета, пред простом, јаком изразитошћу „Срђе“ и „Марка“ осећамо глади за опорим насушним хлебом минулих покољења. Мештровић је смео да нас одведе тамо, натраг, у мрак. Ни патриотска трагедија, ни песма, ни сликарство није досад тако потпуно успело да у нама пробуди Србина а да не ућутка Европљанина. Ми потпуно пристајемо на Мештровића, немамо ништа, или врло мало да му опростимо.

Осим Росандића, о ком смо већ говорили, и на овој изложби неизложених слика Рачкога, колико је нама познато, нема (и нашто да буде?) ничега у „Медулићу“ што личи на заједнички програм и на макако сродство са Митровићем.

Они донекле, као што смо рекли представљају помажући се Мештровићевим приносом, савременост, с поновном напоменом да се она код многих још не удружује са даровитошћу и поузданошћу. Код једног од њих који се решио да пристане уз оне који су објавили крајњу слободу ока, код Бранка Поповића, та слобода је плашљива и још лута, није нашла готову личност. Зато и сликар врло доброг „аутопортрета“ се јавља са још два лица, у портрету „Младог научника и графичким радовима. Први рад, аутопортрет, је поуздано моделиран и стављен у тежак и занимљив светлосни положај. Он нам далеко више обећава него афектирана Гогенска примитивност „Младог научника“ и музејска упражњавања у „Лику младе девојке“, „Профилу“ и т. д. Оно прво је рад и сликање, ово овде је манир, естетичарска спекулација, литература.

Уосталом, то су све опасности од шарених утицаја савремене уметности, од свих лутања по слободном пољу које је

пукло пред сликарским покољењима нашег доба пошто их је велики труд импресионизма ослободио стеге академије. Много јаких личности дошло је у новој слободи до израза, али је небројена била и поворка хистриона туђе психе. Требало је по сваку цену имати једну, или је набавити, позајмити све, садржај и средства, или само нешто, исцепати једну целину и скрпити себе. И тада долазе разметања особеношћу, новим оком, новим живцима, новим начинима и новом метафизиком уметности, што је све често крило беду немоћи и растројства. Без сумње су се образовали и други, они који су били довољно јаки да абсорбују много, користе се свачим, али ипак да не сликају оно што се у жаргону каже „под-Манеа“, „под-Карријера“ и т. д.

„Медулић“ има више млађих, и зато нас више занима, али сви они нису успели да нас увере нити у своју искреност нити у свој моћ. Ово друго је нарочито оно у шта се може сумњати с поузданошћу. То је случај са болничком, мртвачком атмосфером Миха Маринковића и прерафаелитизмом Леона Коена. Први нема непосредности, енергије, него извесне нерешености и плашљивости у тону, необјашњиве мрље, што не пристоји оном који хоће слободно и широко да да своју визију. Од другог нас одбија очигледна тромост и неспретност у изражавању, оне наивности које су већ неозбиљне. Његова проста синтетичка линија није одлучно повучена и изразита, као што у испуњавању простора има дометања и непотребности. И техника сликања нас чуди код сликара снова и визија; она је уосталом таква да је права срећа наћи положај с којег ће се једном кроз наборе боје угледати и слика. Други млађи, Бецић на пример, са изврсним „Портретом девојчице“ пристају да буду много здравији и ближе земљи, али да дају одмах добре, готове ствари.

Бецићу је најближи млади сликар Краљевић, са својим портретом девојчице у лепом тону Манеовом. Он је у „Лади“ — из истих узрока из којих је онај први у „Медулићу“. И због тога што у „Лади“ поред старијих, који не суделују у покрету напред, али су поуздани радници с даром и знањем, има и млађих који хоће исто што млађи у „Медулићу“, нарочито што „Лада“ има богату скулптуру, Франгеша, Коњарека (са неколико изврсних биста) и Роксандића, међу осталима на пример Љуб. Ивановића, који црта с толико лакоће

линија и боје тона да има све што је потребно добром гранеру, коме се можемо надати у њему, због свега тога верујемо да су дар, душа, искреност и напредак подједнако могући под покровитељством далматинских сликара и словенских богиња.

Зато ми, непосвећени публика, не схватамо смисао „Медулића“, новине ове изложбе, — сем ако тај смисао није Мештровић.

Милан Предић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Бугарска, Србија и Црна Гора и балканска политика.

Најпре бугарски краљ Фердинанд са краљицом Елеонором и синовима, а затим краљ Никола сам, дакле два словенска владара, посетили су Беч. Дочек оба краља био је врло свечан, а по томе што су оба краља, бугарски и црногорски, добили заповедништво над по једним пуком аустро-угарским, може се рећи да су оба путовања била и пријатна Аустро-Угарској. Краљ Фердинанд је из Беча отишао у посету немачком цару, и он му је подарио заповедништво над једним немачким пуком, а владар Црне Горе вратио се врло задовољан у своју земљу. „Fremdenblatt“ пише за ова два путовања да су видан доказ да се те две државе придружују аустријској балканској политици, која је у томе да се одржи status quo. Беч је постао центар свих напора да се на Балкану избегну компликације, а ко се приближава центру показује и своју намеру да се сaобрази тој политици. Немачка штампа није истога мишљења; има један део који види у овим посетама знаке неких скорих крупних догађаја, у којима ће улоге Бугарске и Црне Горе од велике важности бити. Маћедонија и Арбанија биле би сцена на којима би се имале те значајне улоге играти, а два краља опет главни глумци; трошкове би имала да плати Турска која није умела задовољити становништво, у тима двема провинцијама. Подаривање војничких пукова балканским владарима у ово доба мора изазвати разна тумачења и комбинације. Међу многима била је комбинација о савезима и тајним конвенцијама. Нама је тешко рећи одлучно да су закључене или да нису закључене. Те ствари су највеће тајне дворских

канцеларија и владарских кабинета, а савези међу државама обично су резултат дугих напора и размишљања, посете владарске не чини се увек да се свршавају тако крупни државни послови. Како било да било, садање посете у Бечу и Берлину могу бити озбиљан предмет за разговор. Да ли Аустро Угарска, мисли наставити своју активну политику на Балкану, па хоће, да веже присније уза се две балканске државе, Бугарску и Црну Гору? Да ли су се у томе погледу Аустроугарска и Немачка споразумеле, или ће свака за себе радити? Да ли се краљ Фердинанд и владар Црне Горе обраћају Тројноме Савезу за своју нову политику према Турској за коју не могоше добити не само пристанак Русије него ни охрабрења? То су питања која се намећу сама. Одговарајући на та питања, француска штампа даје једно врло карактеристично резоновање.

Балкански народи погрешиће ако траже у Бечу подстицаја за неку своју активнију политику, разлаже се у њој. Ако баш и учине нешто одлучно да отворе балканску кризу, изгубиће, па макар какви резултати кризе били. Ако их Турска победи, они ће изићи ако не материјално, а оно морално умањени, унижени. Ако они победе Турке, добиће одмах и ортаке и много опасније непријатеље од Турака. За балканске народе је сто пута боље да и Солун и Цариград остану у рукама Турака. Јер, ако Солун и Цариград нешто престану бити влаштина Турака, сигурно је да неће прећи у руке малих. Турци из новога режима нису умели да поступају са својим поданицима у европској Турској, али ни балканске државе неће губити из вида све опасности ако потраже силом да се судбина тога становништва побољша. Краљеви Никола и Фердинанд ће бити нарочито мудри да ништа не предузимају што би реметило мир. Сем тога, Немачка има сав интерес да одржава мир на Балкану, да га управо поврати где га нема и да га начини онде где га нема. Немачка има чак и сувише интереса да избегава компликације, те се у њену искреност не може сумњати, и ако су последњи потези њене дипломатије на другим пољима били нешто збуњиви и заметни. Откуда и каква офансивна политика Бугарске и Црне Горе могла би сметати много Немачкој. Она је, ту скоро, врло озбиљно опоменула Италију, свога савезника, да не заузима острво Митилену. Што се тиче Аустријанаца, они су загризли у балканску јабуку коју им је 1878 године пружио Бизмарк, они су тако добро загризли да

им се морају приписивати позитивне намере на Балкану. Граф Ерентал је учинио већ нешто у томе правцу, а садањи министар спољних послова Берхтолд његов је ђак. Међутим, свака иницијатива у данашњим приликама је таква и имала би толико неочекиваних дејстава, да је врло тешко веровати да у Бечу мисле да предузимају нешто. Аустријски цар није наклоњен смелим предузећима. Из здравица које су измењане приликом свечаних ручкова излази да се удара гласом на мир. Истина је да здравице обично могу да вреде и значе таман онолико колико и званичне изјаве: некад много, а некад баш ништа, јер су некад истините, а некад опет неистините. Али, судећи по свему ономе што се догађа и како данас ствари стоје, треба избегавати политички романтизам. Велике Силе раздвајају данас више предрасуде него интереси; рђаво расположење једних смета другима да буду помирљиви. Русија је до сада балканским државама саветовала да буду помирљиве, али ни друге владе нису им давале друкчије савете од руских. Свуда се жели мир, бар за сада, јер све Силе имају пуне руке унутрашњих послова и још несређених ствари из области спољне политике.

Докле су се припремале ове посете и о њима разговарало и писало, дотле се у Београду отворила Четврта Југословенска Изложба, — о чијој ће вредности и значају говорити други, и састао се други конгрес Одбора Српско-Бугарскога за економско зближење између Србије и Бугарске. Конгрес тражи: закључење формалнога царинскога савеза пре истека садањега српско-бугарскога трговачкога уговора; наименовање једне комисије за израду царинске тарифе и уједначавања законодавства које стоје у свези с трговинским уговором; склапање новога трговачкога уговора докле се не оствари царинска унија, а у томе уговору да се узакони обавеза за царинску унију; образовање мешовите комисије која ће спремити царински савез; и најшири уступци у царинским ставовима, у колико то не би било противно начелу највишега повлашћења. У другој резолуцији тражи се што пре конвенција за извршење судских одлука и помоћ у судским делима: и ова конвенција би имала за сврху да олакша извршења судских решења по грађанским и трговачким споровима. Трећа резолуција тиче се екстрадиције криваца, и склапање једне нарочите конвенције о томе и о осталој судској помоћи у кри-

вичним делима. Четврта резолуција има за предмет оснивање једног српско-бугарскога акционарскога друштва које би радило у духу идеја српско-Бугарскога Одбора. Пета резолуција се бави о питању за олакшавање саобраћаја између две државе, а нарочито о легитимацији поданика српских и бугарских, тражећи да сваки документ може послужити за легитимисање. Колико и да је далеко време када ће се моћи постићи царинско јединство између Србије и Бугарске, ипак је радња Српско Бугарскога Одбора знак да се почињу разбистравати појмови о српско-бугарскоме, зближењу и то све више на корист његову. — Једновремено с овим донела је француска штампа вести да је између Србије и Бугарске склопљен политички споразум на основи начела Балкан само Балканским народима. И ако су те вести из Београда демантоване, француски најбоље обавештен лист „Le Temps“ вратио се три пута на вест о политичком споразуму између две краљевине, постигнутоме са знањем Русије, уверавајући да су сва његова саопштења из Београда, из Софије, из Петрограда аутентична.

У Грчкој се покреће акција да острва из архипелага које је заузела Италија не буду више враћена Турској кад једнога дана дође до мира, него да се, или присаједине Грчкој или да им се дадне каква аутономија као острву Самосу или острву Криту. Пут грчкога престолонаследника по Европи имаће то за главну сврху, а ресултати могу бити најпре у корист саме Италије.

Иностранн.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Срби у Угарској и Србија“. — Сасвим је природна ствар кад непријатељи српскога народа, да би доказали политичку и културну неспособност српске расе, рђаво пишу о Србији. Али чудноватно је када тако пише један Србин, један српски новинар, уредник једног листа који носи име „Српство“! Г. Милан Л. Поповић оштампао је из „Српства“ жалосне чланке „Срби у Угарској и Србија као пијемонт Српства“. Писац у Србији не види ништа друго до „хаос“, „поприште борби завађених странчачких табора“, „спољну политику авантира“, штампу на „ниском-нивоу“, политичку борбу „страшну и

срамну“, народ „неповерљив и непросвећен“, „погледе на просвету, религију и морал пометене, исквварене и изопачене“, а поврх свега, — бање које су „гњезда прљежи и хигијенска страшила за културна човека“. Све то да би се — за чији рачун? — осудила „спољна политика авантира“ Србије, и да би се кањањем Србије и убијањем вере у њу, одбранила извесна сумњива „политика чињеница“ и анационална „реална политика“ извесних „српских“ кругова у Угарској. Ми нећемо да пустимо крупну реч да је оваку ружну књигу могао написати само један рђав Србин, али можемо казати да ју је писао човек код кога је национално осећање врло слабо, и који о правој Србији, оној која мисли и ствара за цео српски народ, ни појма нема. Н.

„Суданија“. — Из „Босанске Виле“ одштампана је нова приповетка Г. Петра Кочића „Суданија“ (Сарајево, мала осмина, 108 страна). То је, у духу пишчевог „Јазавца пред судом“, сатира на прилике у Босни и Херцеговини, поименце на формалности и процедуре којима су изложени оптужени у отаџбини Г. Кочића. Занимљива том својом сатиром, успела по давању локалне боје, инспирисана здравим родољубљем, „Суданија“ ће само допринети лепом гласу Г. Кочића.

К.

„Проблем наслеђа у биологији“. — Писац ове књиге, Г. Н. Дивац, са успехом је изложио однос наслеђа према развитку органског света и показао његов практични значај у питањима материјалног и духовног живота у опште. Крајње објашњење свих појава развитка наћи ћемо само у принципима наслеђа, и то једино на овај начин, чисто механистички схваћеним принципима. Али једном постављени принципи наслеђа не смеју нам послужити само ради теоријског објашњења постанка и развитка живог света, него их треба ставити у службу духовних и материјалних потреба човека. И Г. Дивац са дубоком вером и благим научним оптимизмом наглашава позитивни утицај који може имати наслеђе на питања о привреди, болестима, васпитању, и у опште о друштвеном и духовном животу. То је друга, практична страна ове књиге, која ће несумњиво привући широку публику. — Књигу је издало удружење наших вредних студената природњака, које је учинило много напора и жртава да књига и са техничке стране буде за сваку препоруку.

Zoologus.

Модерна Библиотека. — Издавач-књижар Г. Цвијановић почео је издавати Модерну Библиотеку. Као прва свеска изашао је роман Кнута Хамсуна „Пан“, у преводу Г-це Станке

Глишић. (1912, 8⁰, XIV, 150 страна, цена 1·20) То је апотеоза Природе и Љубави, природе која је у све ствари унела своју силу, и љубави која чини људе и племенитим и свирепим. Глан и Едварда, главне личности дела, јесу деца те природе и те љубави. Хамсун, један од писаца чији живот је био пун беде, и који су преживели највеће грубости сиромаштва, изазвао је својим животом интересовање у читалаца, и за свој глас великог романсјера има да захвали у првом реду том интересовању. Свакако да су и „Глад“ и „Пан“ романи који се издвајају од безбројних романа последњих година, али њиховим похвалама има много објашњења у том биографском моменту: заволео се писац, па онда и његово дело. У сваком случају избор преводиоца је оправдан. — Друга свеска Модерне Библиотеке је позната „„Лимунација“ у селу“. (1912, 8⁰, 206, цена 2 динара), у којој је Сремцу много више било до уске дневне политике но до праве уметности. Е. Н.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — Академија Природних Наука имала је скуп 5 маја ове године: 1, Дописник Г Др Милорад З. Јовичић приказао је расправу „У прилог конституције хромних хидрата“, која ће се штампати у „Гласу“. 2, Усвојено је мишљење академика Г. Јована М. Жујовића да да се расправа Г. Владимира К. Петковића: „Голт у Србији“ штампа у „Гласу“. 3, Примљен је за „Споменик“ спис Свет. К. Матића: „Fauna Serbica. Coleoptera. I део Племе Caraboidea“.

Председништво Академије имало је скуп 23 маја ове године: 1, Одређен је дописник Г. Др Драгољуб М. Павловић да прегледа спис „Иван Југовић (Јован Савић)“, који је поднет Министарству Просвете на његов стечај. 2, На молбу Матице Српске у Дубровнику, одлучено је, да се Академија прими привремено, докле Матица не изабере секретаре књижевног одељења, оцењивања радова који се подносе за Матичина издања. 3, Одређен је академик Г. Стеван Тодоровић да заступа Академију на свечаности при откривању споменика Фр. Палацком.

Академија Друштвених Наука имала је скуп 28 маја ове године: 1, Приказане су расправе: Г. Стојана Новаковића: „Баштина и бољар у југословенској терминологији средњега века“, 2, Г. Јована Н. Томића: „Турски поход на Црну Гору 1756“, и Г. Др. Станоја Станојевића: „Студије из српске дипломатике III. Инскрипција и IV Салутација“. Све три расправе штампаће се у „Гласу“. Р.

ЧИТУЉЕ.

Пенчо П. Славејков. — Далеко од завичаја, на раскошној обали Лаго ди Комо, умро је крајем прошлог месеца бугар-

ски песник П. П. Славејков, један од најкрупнијих представника савремене бугарске књижевности, човек за чије су име тесно везане све књижевне распре у Бугарској за последњих двадесет година.

Пенчо Славејков, најмлађи син заслужнога песника и народног трибуна Петка Р. Славејкова, родио се у варошици Тревни, 27 априла 1866. Гимназију је учио у Трнову, Софији и Пловдиву, а затим је отишао у Лајпциг да изучава књижевност. По свршетку школе, био је професор у Софији, затим директор Народне Библиотеке и управник Народног Позоришта. Строг и правичан, он је са љубављу вршио своју дужност, остављајући свуда за собом светлу бразду. У последње време, дошавши у сукобе, повукао се, огорчен, најпре у Рим а одатле на Комско Језеро. Тамо га је и смрт затекла, у часу кад је довршавао трећи део своје чувене епске поеме *Крвава песма*. Као његов учитељ Хајне, кога је толико волео и преводио, и он умире у туђини, од исте болести, скоро као прогнаник, завађен са домовином, и омрзнут од филистара...

Његова су главна дела: *Епске песме* (1896 и 1898; уједно 1907), надахнуте народном поезијом и страним узорима; *Сан о срећи* (1908), збирка омањих, лирских песама; *На острву блажених* (1910), исповест једнога оригиналног и борбеног духа, смела сатира која је подигла буру у књижевним круговима; и најзад, две књиге *Крваве песме*, његовог најбољег дела, епопеје робовања и ослобођења, у којој је главно лице Балкан, симбол и носилац народних тежња. Поред тога, Славејков је дао низ значајних књижевних огледа, махом у часопису Др. К Крстева *Мисао*; затим, доста врло успелих превода из страних, нарочито немачких песника. Велики поштовалац Хајнеа, он је у својим путописима показивао хајнеовски хумор и непосредност у излагању. И по својој инспирацији и по стилу, Славејков је одиста, по речима Г. Ј. Дучића, „бацио први мост између свог народа и других културних народа“.

Снажан индивидуалитет, песник унутрашњег живота, он је опевао гордост усамљеног духа, и летео у висине на крилима мисли и снова. Са свешћу уметника, тражио је он свуда лепоту, као утеху од свега ружног око себе. Сит лицемерства, он се у један мах био сасвим повукао у себе, „сломио перо“, не хотећи више да пише за вулгарне „пасуљаре“ (в. његов предговор *Песмама* П. К. Јаворова). У својим филозофским схватањима бића и људског живота, Славејков је визионар, мистик, поклоник дуалистичке филозофије. Познат је његов *Песников псалам*, који је наменио себи за некролог, где је изражена пантеистичка жеља песникова да се душом слије са целом васионом. Огорчене душе, он се обраћа својој другарици у тузи и самоћи, и моли је да га сахрани далеко од гробља „где плач потреса душе“, на једном вису близу Со-

фије, где је често седео с њом и пријатељима, „где ћутање пева своју дивну песму“:

Тамо ме однесите, и тамо ме оставите,
У росни јутарњи час, када шева —
Символ мога духа — носећи на крилима
Химну животне радости, узлеће у небеса.

И спустите ме тамо на мермерни одар,
Да ми покој не ремете сузе ни јецање,
Када зорњача изгрева на плавом небеском своду,
Да ми обасјава чело својим миловањем...

Да гледам чаробно сунце како отвара
Таштоме дану радне двери,
И како ноћ звезданог чела шири
У молитви крила пред олтаром покоја

Тада ће можда слух мој чути...
Како, за живот радошћу озарена,
Земља спаја своју химну на небесима
Са свечаним псалмом целе васионе.

Да би избегао ружну садашњицу, он је загледао дубље у народну душу, коју је добро познавао и волео, и идеализовао је своје јунаке, гледајући их кроз своју уметничку призму. За њега је уметност била светиња, култ и смисао живота. Што се тиче његове песничке форме, он је успевао да, служећи се скромним уметничким средствима бугарског језика, да̂ рељефан израз својим осећањима. Његов стил, мада понекад тежак, има снаге, и верно је огледало његовог гордог и несавитљивог карактера. Јер овај је песник био једна ретка личност, један силан карактер и борац, и његов губитак погађа не само бугарску књижевност него и цело бугарско друштво. Он је умро као сиромах, мученик и прогнаник и посмртне почасти које му се спремају неће моћи одагнати сенку коју његова смрт баца на бугарски јавни живот.

Славејков је знао српски, и са интересовањем пратио нашу новију поезију. Човек је био изненађен његовим познавањем наших песника, и искреношћу са којом је овај западњак говорио о српско бугарским књижевним приликама. Они који су га познали у Софији при отварању Друге Југословенске Уметничке Изложбе, сећају се добро изразитог лица Пенча Славејкова, његових дубоких црних очију, и његове оштре, убедљиве речи. Смрћу његовом, Бугари губе једнога од најдостојнијих носилаца своје поетске мисли, и његов се значај осетио тек када се видела празнина коју је за собом оставио. М. И.

Антон Ашкерц. — Ускоро после смрти књижевног историчара Јакоба Скета и приповедача Јанеза Мецингера, словеначка књижевност изгубила је и свога највећег епског пе-

сника. 31 маја ове године огромна поворка света отправила је у Љубљани до гроба свога омиљеног песника, непоколебљивог борца противу клерикализма и искреног родољуба Антона Ашкерца.

Ашкерц је рођен 1858 у селу Глобоком, основну школу свршио је у месту рођења, гимназију у Цељу, богословију у Марибору, 1881 године произведен је за свештеника. Још као ђак јако се интересовао општим стварима, а изишавши из школе одмах је ушао у политичку борбу. Када је требало или погнути главу, и као католички свештеник испуњавати дужности свога звања, или презрети мантију и као доследан човек прићи још више народу, он је, не двоумећи се, ушао у редове најистакнутијих бораца противу клерикализма. Изишавши из цркве он је, као и наш раскалуђер Доситеј Обрадовић, наставио доследно борбу и кроз своје књиге. Он је путовао врло много, видео много, читао и научио много, и хтео да ширењем нових и слободоумних идеја створи боље стање ствари у своме народу. Сам пак, не нашавши свога Бога у католицизму и будизму, пришао је модерним филозофима, постао песник слободе мисли и слободе народа. Од 1898 године стално се преселио у Љубљану, и ту и умро у звању градског архивара. Тада је 1906 године прославио педесетогодишњицу свога живота и двадесетпетогодишњицу свог књижевног рада.

Свој књижевни рад Ашкарц је отпочео је 1880 године под псеудонимом у „Zvonu", који је тада излазио у Бечу под уредништвом Јосипа Стритара. Прва његова песма „Три путника", као и све његове прве ствари, написана је под Стритаревим утицајем, а после ње су дошле баладе, романце, лирске и епске песме. Збирке његових радова излазиле су овако: „Баладе и романце (1890, друго издање 1903), „Излет у Цариград" (1893), „Лирске и епске песме" (1896), „Нове песме" (1900), „Три драмске студије" (1900), „Руска антологија" (1901), „Два излета у Русију" (1903), „Четврти зборник песама" (1904), „Златорог" (1904), „Примож Трубар" (1905), „Мученици" (1906), „Јунаци" (1907), „Јадрански бисер" (1908), „Акропола и пирамиде" (1909), „Пети зборник песама" (1910), „Исмаилов" (1911), „Последњи Цељанин" (1912).

Песнички рад Антона Ашкерца врло је разнолик и обиман. У његовој поезији има трагова са свију његових многобројних путовања и читања из библије, из народних предања, прошлости и садашњости скоро свију народа. Неодабирање предмета и врло велика и лака плодност опажају се на много места, и не иду у прилог песнику. Он је брзо напустио лирску поезију, дуго се задржао на балади и романци, и знатно их подигао. Најзад, прихвативши се епа, постао је највећи епски песник свога народа. Он је познавао латинске, немачке, руске, јеврејске, арапске, персијске и индијске мислиоце и песнике,

и примио понешто од њих. Како је по природи био смео и неустрашив у борби, постао је песник борбе, слободе и једнакости народа. Отуда и његова поезија има нечег општег, широког и хуманог. Та поезија, којој се дају чинити замерке формалне природе, али која је писана са искреним одушевљењем, полетом, лакоћом стила и разлоликошћу мотива, даје му угледно место у историји словеначке књижевности. Његов пак обилан културни, политички и просветни рад сачуваће му дуго и дуго лепу успомену у словеначком народу.

У. Ц.

– – –

Леон Дијеркс. — Са Леоном Дијерксом француска књижевност губи последњег Парнасовца, песника из оне велике и значајне фаланге која је француској поезији дала имена као што су Леконт де Лил, Пол Верлен, Хередија, Сили Придом. — Рођен 1838, на острву Реинион, на источној страни Африке, Дијеркс је свршио Уметничко-занатску школу у Паризу, и провео век као мали чиновник у Министарству Просвете. Земљак Леконта де Лила, коме је био врло сродан и на кога је чак јако лично по спољашности, он је био један од првих и најотменијих присталица Парнасовске школе. И ако не велики и оригиналан песник, он је често био савршен уметник, и увек, одушевљен поклоник лепоте. Његова је естетика естетика Леконта де Лила, и он је до гроба остао веран Музама из своје младости. Песник по души, живео је далеко од стварности, сав предан своме песничком идеалу, као какав религиозни фанатик. Повучен у кварту Батињолу, он је вајао своје снове у хармоничне и беспрекорне стихове, од којих су најпознатији они у збирци *Склопљене усне (Les livres closes)*. Чувена је, на пример, његова песма *Лазар*, где се васкрснули Лазар приказује како лута око гробова, жалећи за благотворним покојем без снова, одакле га је Господова рука извукла против његове воље. „Ако је људском погледу допуштено да продре у тајну мисли, рекао је о њему Катил Мендес, оно што би се видело у његовој мисли, то би најчешће били, у расплинутој вечерњој чежњи, Снови обучени у бело, који пролазе два по два говорећи тихо о тузи и нади, док у даљини звоно одјече болно кроз маглу над долином“.

После смрти Стефана Малармеа (1898), Дијеркс је био изабран од Младих за „краља песника̑“. Као човек смеран и помало сетан, поштован и вољен од поклоника чисте поезије, он је одавно био преживео своје савременике. М. И.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.